

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

18.

JÓKAI MÓR

A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE
(1872 — 1874)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1981

Sajtó alá rendezte
D. ZÖLDHELYI ZSUZSA

~~12 77 66~~

ISBN 963 05 0208 9 (összkiadás, kritikai)

ISBN 963 05 2034 6 (I—II. kötet)

ISBN 963 05 2035 4 (I. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

Ez a mű nem tart igényt arra, hogy az úgynevezett „államregények” közé soroztassék, minő Morus Tamás hírhedt „Utópiá”-ja, mely nemes ábrándjaival az emberiség egyszerű mesterkéletlen tökélyét egy pusztaszigeten kísérle meg létrehozni; minő „Klimius Miklós föld alatti útja”, Holbergtól; minő Swift remekműve: „Gulliver utazásai”, melyek satírai alakban rajzolják az ismert államok travesztált viszonyait, vagy minő Campanella „Civitas Solis”-a, — vagy Cabet „Voyage en Icarie”-ja, mely főleg párteszmeék szolgálatára készült, — vagy Terrasson „Sethos”-a, mely állítólag egyiptomi hieroglifok hagyományából kompilátatott, vagy Fénelon „Telamach”-ja, vagy az „Ophir” rejtélyes királyságának, „Scydromedia”, „Dimocala”, „Ajaója”, „Nova Atlantis”, „La Basiliade de Bilpai” országainak és szigeteinek tendenciózus, képzelmes és mesés leírásai, vagy az „Eldorádó” satírája, mely a többi ideális államregényeket jó gúnyolni.

Más regénynek a feladata, egy mesét, melyet csak a képzelet alkotott, úgy adni elő, hogy az olvasó azt higgye, hogy az valóban megtörténhetett; cz a regény egy olyan koreseményt fog előadni, mely „még” nem történt meg, s küzdeni fog a nehéz feladattal, úgy rajzolni tényeket és alakokat, a jövő korszak kül- és belvilágát, hogy az olvasó azt mondja rá: cz még megtörténhetik!

Nem lesznek ebben utópiai államok és icariai emberek; nem lesz ennek színhelye egy még föl nem fedezett sziget;

mindenütt az ismert földön fog a történet végig lefolyni, s fejlődését veszi oly helyzetekből, melyek mai nap léteznek, oly eszmékből, melyek a világ alakítására ma is befolyanak.

Segélyül hívtam az *ismeretet*, a *hitet* és a *képzelmet*.

Tanultam *ismerni* a történelmileg értett külvilágot: az államok fejlődését, alakulását, feloszlásuknak és újjászületésüknek indokait, fázisait; tanultam csodálni és irigyelni a civilizációt terjesztő nemzetóriásokat, s e bámulat közben a szeretet, a féltés, az életvágy ösztönző gerjelmét éreztem saját kicsiny és hátramaradt nemzetem és hazám miatt.

Figyelemmel kísértem a nagy koreszméket, amik a világnak új alakot adni törekednek s azoknak hosszú küzdelmeit az ellenálló létezőkkel. Láttam az eszmék nyomain támadt titáni harcokat egész fegyverben álló milliók között: *az emberi jogért* Amerikában, — *a lelki szabadságért* s nemzeti egységért Itáliában, — *a nemzeti feltámadásért* Lengyelországban, — *egy hitbondonért* Kelet-Indiában, — *az európai súlygyeenért* a Krímben, — *egy büszkeségért* Franciaországban s *egy absztrakt állameszméért* Ausztria és Poroszország között és aztán *egy társadalmi elvért* Párizsban. Ezek tenger vért és milliárdokat elnyelő harcok voltak, s indító eszméik akár győzve, akár legyőzötten folyvást élnek.

S fel kellett találnom e nagy küzdelmek között az emberi érdekek apróbb csoportosulásainak külön küzdelmét is, mely sok apró érdek folytonosan forr, zsurlódik, izgalmát csak egy-egy nagy országos catastrophnál pihenteti el vagy erejét éppen annál érvényesíti: a fajgyűlölet, a nemzetiségi ellen-szenv és önfenntartási törekvés; a politikai pártok kiegyenlíthetlen ellentétei, a nyílt parlamenti harcok, a hagyományok és az újítás, az alattomos ligák; szent és nem szent, és csak azért nem szent, mert szent szövetségek, politikai, szociális, vallási alapokon; jezsuitizmus, internacionálé, nihilizmus; köztük a mohamedán fatalizmus, mely mozdulatlanságával hat be az újabb világtörténetbe, s a nagy küzdelem közt ólálkodó

egyres érdek, személyesítve a fejedelmi vágyak örököseiben: a királyálmoktól holdkóros családok, a kalandorok, kik koronát vadásznak s más vadászok, kik a koronás fők ellen csinálnak sportot.

Íme az *örök harc* elemei.

S ez örök harc követelése az általános *fegyverkezés*. Az egész férfinem a gyermekkortól a vénségig fegyverbe állítva, s a fegyvernemek minduntalan változtatva, tökéletesítve, egymást új fölényekkel megelőzve, a hadászat mesterséggé, tudománnyá emelve.

A folytonos fegyverkezési verseny iszonyú pénztömegeket köt le: gépekben, mik hasznat nem hajtanak, építkezésekben, mik nem jövedelmeznek és embertömegekben, amik nem dolgoznak. Az államok adósságai emiatt mesés nagyságra növekednek, s mentül nagyobbak ezek, annál súlyosabbak az adók, terhesebb a munkás, az iparos, a földbirtokos helyzete; míg a szédelgő vállalkozónak, a pénzhajhásznak annál több alkalom nyílik könnyen szerzett gazdagsághoz. *Az örök harc foly a tőke és a munka között.*

S mentül könnyebben halmozódik a pénz a társadalom magaslatain, annál könnyebben omlik szét onnan a társadalom lapályaiba. A királyoknak, főpapoknak, minisztereknek, bankároknak, főuraknak, hadvezéreknek, népképviselőknek *parasytjaik* is vannak, nagyon sokan vannak: eladó emberek, patentált csalók, köztolvajok, zsoldosok, hízelkedők, naplopók, bérenc írók, kerítők, alkuszok, szállítók, sinecuristák, sáfárok, engedményesek, kortesek és szomjas, éhes néptömegek. Az aranyfolyamot elnyeli a homok, s lesz belőle mocsár. S ha az aranyfolyamban elmerül a férfijellem, hát a nő hová legyen előtte? A phaeákok népe zsoldjába vesz mindent, s zsoldba ad mindent. A könnyen gazdagult élvhajhász szolgálatába áll a szerelem, a művészet, a zene, a szobrászat, festészet, az irodalom. *Foly az örök harc az erkölcsi életalap s a társadalmi rothadás között.*

S amint tazul a csaldái élet, úgy szaporodik az ó-világ népessége, s mentül több az ember, annál kevesebb a kenyér. Lassankint kivágnak minden erdőt, felszántják a helyét, kiásnak minden völgyteknőt, kihordják belőle a kőszenet; a természet emlői pedig nem kifogyhatlanok, mint az ősmesék hírlelék; a kiszarolt földön egymást érik a rossz termést adó évek, az ég alj maga is mostohára változik az erőszakos erdőpusztítás miatt, s a kőszén ára száz év alatt megnégyszereződik. Az ó-világ embere éhezik és fázik. Itt a harc az ember és a föld között.

Ez pedig az elsőnek a vereségével végződik. A túlnépesült ó-világ kiömlieszti szélein a tajtékot. S mindaz, amit magából kivet, siet az új-világba. Ott még van tér elég. A jezsuita s a philosoph, a trónvesztettek pereputtya s a száműzött lázadók; a feltörekvő iparos, és a szédelgő csaló, a szabadelvűség mártírjai és a sarlatánok, a találmányok lángelméi és a hóbortok futóbolondjai, a német és orosz kozmopoliták s az apró népfajok elégtelenei ott találnak korlátlan szabad tért okos és bolond eszmék, üdvös és kárhozatos vállalatok megindítására. S ez elemek túlszaporodása megváltoztatja Amerika mostani jellemét. A sok hazasíró eszme befolyást követel Európa ügyeibe. S ez Észak-Amerikának könnyű lesz. A közlekedés tökéletesülte közel viszi hozzá az ó-világot. Nagy hadsereget nem kell tartania, mert a fél világrészben, melyet elfoglal, sehoh sincs szomszédja, ha Kanadát és Mexikót is bekeblezte; pénzforrásai kifogyhatlanok, földje gazdag, bevételei kiadásait hússzorosan túlhágják, s nincs kötelezve senki iránt, az ó-világban se érdek, se barátság, se szövetség, se adósság, se elvrokonság, se hitközösség, se nemzeti rajongás, se múlt, se jövőndő által. Fel is használja azt a helyzetét, s befolyásának egész világterhével ráfekszik Európára. *Íme az örök harc az ó- és új-világ között.*

És most gondoljuk hozzá, hogy még száz év múlva is lesznek emberek — sokan lesznek —, kik hazájukat szeretik, kik az emberiség nagy bajait orvosolni törekesznek —, kik a nép-

erkölcsöt nemesítik —, kik a felvilágosodást terjesztik —, kik a semmiből teremteni, az embererőt istenerővé emelni igyekeznek; — a „közügy” gárdája még mindig „légió!”, de ezekkel szemben fog állani az a másik óriás, akinek neve a *Nihil*, a *Semmi*, aki nem hisz semmit, se Istent, se hazát, se nemzetet, se túlvilágot, se államot, se emberi törvényt, se családot, se becsületet, se költészetet; aki megtagadja a múltat, nem bánja a jövőndőt, akinek nincs más célja, mint a *mai nap*, más ura, mint az *én*, más törvénye, mint azt tenni, ami neki jólesik.

Íme, itt az örök harc „Isten” és az „állat” között — mindkettő emberi alakban.

Nem így kell-e ennek következni száz év alatt?

Ez nem fantázia, ez nem prófécia, ez tudat! *ez ismeret!*

S nem önkényt jön-e e tudat nyomában az a *hit*, hogy ez nem folyhat örökké így?

Ezen a hiten alapul az a mű, amit írok. Regényem két részre van osztva, az egyiknek címe az „örök harc”, míg az lehetlenné válik; a másíknak címe az „örök béke”, midőn az kényyszerűséggé lesz és megvalósul.

Igaz, hogy egy hipotézisre van építve az egész. Egy *találmányra, mely világot át fogja alakítani.*

Tudom, hogy ezért azt fogják rám mondani, hogy „bolond” vagyok. Hanem hát igen jó társaságban leszek az, *Fultonra* 1805-ben kimondta a *párizsi tudományos akadémia*, hogy „bolond”, mert azt állította, hogy gőzzel lehet hajókat hajtani. *Greyre* a vasutak eszméjeért 1815-ben az *Edinburgh Review* kimondta, hogy „bolond”. S *Stephensont* a gőzmozdonyáért az *angol parlament előkelő tagjai* az örültek házába akarták csuktatni 1825-ben.

Én tehát hiszek annak a találmánynak létrejövetelében, amiért *Daedalus*tól elkezdve *Coxwellig* és *Lamountainig* annyian keresték az ég rejtélyeinek megoldását, s jártak az égben, nem találva, amit kerestek. Egyszer majd megtalálja valaki.

És az fogja a *határát* kiszabni az örök harcnak.

Az *lefegyverzésre* kényszerítendi az egymás kiirtására készen álló milliákat, *ágyút*, puskát visszaküld a kohóba, azokból dolgozó gépeket öntet; a *lőport* elemi csapások elfordítására használja, a katonát lovával együtt hazaküldi szántani.

Az a *trónkövetelők*ből csinál békés *polgárokat*.

Az megszünteti az *őrült fajgyűlöletet*, s megismerteti a testvért az ellenségben. Az végét veti a *diplomáciai fondorlatoknak*.

Az feloldja a *rabszolgákat*, s édessé teszi az *önkénytes szolgálatot*.

Az a *dicsvágy*nak új tért nyit; az a *felvilágosodást* elterjeszti minden világrészbe, a *vakhitet* minden álapostolaival együtt legyőzi.

Az megszünteti az *államadót*, a *vámokat*, a *monopóliumokat*, és mégis *gazdagd*, *hatalmassá* teszi a *kormányokat*.

Az helyes arányokat hoz be a *kereskedelemb*e, *pénzforgalomb*a, *ész és tehetség* szerint osztja fel a *jövedelmet*, kijelöli a helyét a tudósnak, a költőnek, a művésznek és a napszámosnak, s elégültté teszi mindegyiket sorsával. Az megszünteti a *szédelgést* és a *korruptiót*.

Az szilárd alapra helyezi a *társadalmi erkölcsöket*, s a *családi életnek*, a *szerelemnek*, az *ideálnak* oltárait újra fölszenteli.

Az megszünteti a *halálbüntetést* és a *börtönt*; s a civilizált társadalom ellenségei számára talál olyan *büntetést*, mely az egész emberiségre nézve áldás legyen, s amazokat megjavítsa.

Az helyreállítja az *egyensúlyt* az *ó- és új-világ* között.

A győzelemre segíti az *emberbarátokat*, s megadásra kényszeríti az *emberiség ellenségeit*, kik álarcot viselnek, vagy nem viselnek.

Az visszahozza a szibériai száműzötteket újraéledt hazájukba.

Az befolyást gyakorol az *időjárásra*, és behatol a természet titkaiba.

Az enyhít uralkodó *járványokat*, és az emberi *életműszereket* *ősépségükhöz* juttatja vissza.

Az kiszárasztja a Ganges és La Plata posványait, a kolera és sárgaláz két irtóztató fészket, s megszabadít három világ-részt pusztító dögvészeitől.

Az *új anyaggal* gazdagítja a technikát, melynek mindenki hasznát veszi, s mely becsebb lesz az aranynál, és olcsóbb a vasnál.

Az kiveszi a *tengervízből* a milliárd mázsányi *ezüstöt*, s forgalomba bocsátja.

Az egyik földrész bőségét kicseréli a másikéval.

Az kiirtja a pusztító fenevadakat őserdeik, pusztáik közepén.

Az civilizációt visz a vad népek közé, s világosságot gyújt a más színűek előtt, és minden népfiának alkalmat ad emelkedni fokozatosan; az minden embert emberré alakít.

Az a *nagy pusztákat benépesíti*. Folyamokat vezet a Szaharán keresztül, s megtelepíti Afrika, Ausztrália belsejét, s az *emberiség hajdani bölcsőjéből*, mely most sivatag, újra *paradicsomot* alkot.

Az elveszi a *tenger félelmességét*, lehetlenné teszi a hajótörést, az útra küldött vagyon *kárbavesztését*.

Az megszünteti a fogadott nőtlenséget, s visszaadja a *papokat a családi életnek*.

Az a *nőnek becsült állást* ad a társadalomban, az a gyermeket az állam kincsének tekinti, s akként gondoskodik róla.

Az csak egy pártnak ad létet, melynek jelszava: *munkás hazaszeretet*.

Az csak egy *vallás* számára épít templomot, melynek dogmája: *józan emberszeretet*.

Az meghosszabbítja az embernek a napot, s megrövidíti benne a *munkát*.

Az a *becsületszót* olyan erőssé teszi, mint a *törvény*, s a *lelkiismeretet* teszi első folyamodású bíróvá.

Az megkönnyíti az *utazást*, s megismerteti az *egész földet* az emberrel.

És segít feltalálni azt a *földzugolyt* is, amelyben a *magyar nép ősei* laknak, elzárva a külvilágtól, s teremti belőlük számunkra új rokon nemzetet.

Ezek művem alkotó eszméi.

Ha tudományom és képzelmem oly erős volna, mint a hitem!

Mert hitem erős abban, hogy az emberiséget egy-egy nagy eszme viszi koronkint előbbre, s visszaesést nem enged.

A klasszikus kor a *költészet* által emelte fel az embert. A héber az *erkölcsi törvénnyel* ismertette meg. A jézusi tan a *szeretet vallásával* váltotta meg. Még hátra van ránézve a legnagyobb tökély fokára emelő megdicsőítés — ez az *ismeret*.

Az ismeretek diadala lesz az, amidőn az a *halandó*, aki azt mondja magáról: „Én vagyok az Isten!”, leveszi koronáját azon *halandó* előtt, aki azt mondja: „Én vagyok az ember!”

És akkor úgy lehet — nincs a csillagrendszerben lehetetlenség —, hogy a világalkotó a tökéletesült emberiség számára még a földnek azt a hibáját is helyrehozza, mely legfőbb oka égalji s időjárás rendetlenségeinknek, a *földtengely elhajlását pályájától*.

Ezen fog végződni regényem.

Jókai Mór

ELSŐ RÉSZ

AZ ÖRÖK HARC

EGY KIRÁLY, AKI MEGSZOLGÁLJA A KENYERÉT

Százegy ágyúlövés a gellérthegyi fellegvárból jelenté *Habsburgi Árpád* legmagasabb névnapjának megvirradtát.

Habsburgi Árpád Magyarországnak ez idő szerint dicsőségesen uralkodó királya, nemkülönben a Magyarországgal szövetséges országoknak császára, királya, nagyfejedeleme, őrgrofja és a többi.

Huszonhét év előtt — tehát 1925-ben — a római szent Kúria által „honalapító” Árpád a szentek közé emeltetik.

Oka volt a kanonizációnak azon körülmény, miszerint a legmagasabb királyi anya újszülött fiát egyenesen e névre óhajtá kereszteltetni, leghívebb népe iránti rokonszenvének tanújelül.

*[De mindenekfölött erős védok volt Árpád kanonizáltására az a nevezetes történelmi adat, mely az első magyar fejedelem fehéregyházai sírjának fölfedeztetése alkalmával jött napfényre. Hogy a cölöpépítésű kriptában csakugyan a fejedelem volt eltemetve, harci paripájával együtt, azt csalhatatlanul tanúsítá az óriási csontváz mellett talált kard: mely görbe kard volt, arany rúnákkal végig beedzve, mikből a tudós nyelvészek a valódi ősmagyar írásjegyeket állapították meg, s a betűkből az eltemetett vezér nevét hozták elő. A kard kasza alakja bizonyítá ázsiai eredetét. De legnevezetesebb volt a cölöpkriptában talált aranylánc, mely éppen a sisakos ko-

* A [] jelek között levő részt az NK-ból iktattuk a kritikai kiadás szövegébe. Lásd a *Szövegvdltzatok* 693.; *Tárgyi magyardzatok* 802 — 03. lapjait.

ponyát köríté, s melyhez egy hármas arany kereszt volt foglalva (a minőt manapság is használnak Délországban a raskolnik sectáriusok). Ezzel be lett bizonyítva, hogy Árpád fejedelem már a honfoglaláskor, ha konfirmálva nem volt is, de formaszerint keresztyénnek állítható: ami annak az okát is kideríti, hogy miért viselt a nyelvrokon kazár fejedelem Mén Marót ellen oly hosszan tartó hadjáratot, aki ugyanis soknejű volt, tehát Mahomedhitű.

Ekként az archaeologok segítségével ki lehetett eszközölni, hogy Árpád ősfedelem a pogányok „napmezejéről” a szenteklakta paradicsom számára ezer év múltán diadalmasan átköltöztessek: a mi országos ünnepélyek mellett ment végbe s alapul szolgált a rákövetkező szentté felavatásnak.┘

Kánoni indoka volt e kanonizációnak az, hogy Árpád, ki egy egész népet kihozott a pogányságnak világreszéből, Ázsiából, s azt a keresztyénség keblébe átvezérelte, méltán sorozható a „hittérítők” legnagyobbjai közé, s miután ellene az „advocatus diaboli” sem tudá bebizonyítani, hogy vagy napimádó, vagy tűzimádó, vagy izlamita, vagy buddhista, avagy fétisztisztelő lett volna: ellenben históriailag bebizonyítható, hogy egynejjű, jámbor életű férfi volt, sőt a lerombolt római bálványok, melyeket az archeológiai társulat istentelen kegyelettel ismét múzeumba gyűjtet, tanúskodnak afelől, hogy Árpád a bálványimádókat buzgalommal üldözte, s miután a szentté emelendők négy fő virtusa: *bölcsesség, igazság, vitézség és mérséklettség*, kimutatható volt benne, de főleg oly szent ember tanútétele folytán, mint Julian dominikánus barát, ki Árpád őseit a Volga mentén felkeresvén a XIV. században, azoknál semmi nyomát a schismának fel nem találta, ennél fogva XI. Pius pápa egy saját maga és minden bíbornokai által aláírott bullában kihirdeté, hogy „honalapító” Árpád a szentek közé emeltetik, s nevének a keresztyén gregoriánus naptárban július 15-én hely adatik, s ezáltal Árpád ősapánk a

„septem honores” kultuszában részesült: 1) neve a catalogus sanctorumba tétellett, 2) litániába fölvétellett, 3) tiszteletére templom építetett, 4) nevének ünnep szentellett, 5) búcsújárás napjává tétellett, 6) képe körfénnel ellátatott és 7) csontjai ereklyéknek nyilvánítottak.

Méltó oka volt a kanonizációnak pedig az, hogy a szomorú korszakban oly balszillagzatok jártak Európa fölött, melyeknek befolyása alatt a még mindig rómainak nevezett, de Rómát elhagyni kényszerült egyházi fejedelmi kúria koronás fejével együtt legbiztosabb menedékét találta a „négyfolyamú” országban, mely azért, hogy a pápa Pozsony városát választá lakhelyéül, elérte azon dicsőséget, mellyel Hunyadi Mátyás király biztatá egykoron, hogy *címerének kettős keresztjét meghármasodva* láthatá.

Tehát 1952. július 15-én százegy ágyúlövés hirdeté Szent Árpád napjának megvirradtát.

Őfelségét már nem álmából ébreszték föl az ablakreszkettető üdvdördületek. Árpád király nem szokott reggeli öt óráig aludni. Hiszen csak az az idő az övé, amikor az egész világ alszik: a hajnali órák; őfelsége már ekkorra mindennapi hideg vízben fürdésével elkészült, azontúl egyórai gyalogsétát végzett a várkertben egyedül, kíséret nélkül, s az első ágyúlövésnél már ismét hálósobája nyitott ablakában áll, melyről Pestre s a rákosi rónára látni.

Fejedelmi látvány!

A nap éppen akkor bontakozik ki egy felhőcsoport közül, s éles fényküllőket lövell szét az aranyhomályos égen, s az aranyos alpra látszik rajta rajzolva a nagyszerű város kékes, árnyékos kötömegeivel. Az óriás Duna partjain nagy messzeségben vonul le a pompás paloták sorozata; a hajdani füstökádó gyárak az újpesti telepig vonultak hátra; a soroksári külvárosig hat álló híd igazza le a folyamóriást, s a Rákoson, Cinkotán túl terjedő ligetek, erdők közül elszórt mulatólakok csúcsai villognak elő.

A feljövő nappal szemközt nézve az egész város egy tömeggő olvadva látszik, melyből csak a templomok, városházák s a Bazilika ércckékes dómja magaslanak elő, az egész kép a városunkat jellemző, nem annyira egészséges, mint festői ködben látszik elmerülvé.

(Még aztán valami másba is el van merülve a város minden palotáival és városháztornyjaival együtt: az adósságaiba. — De ez már nem pittoreszk látvány.)

Csupán egy óriási jel emelkedik ki magasan a ködökből, valamennyi toronynál magasabban: az új „münster” tornya. A hajdani színháztértől a Bécsi utcáig terjedő házcsoport helyén egy új székesegyház emeltetik, gót stílusban; huszonkét év alatt készült el; s létrejöttéhez ez idő alatt az összes magyarországi klérus összes jövedelmének egy tizedrészével járult. Ez a münster is „Szent Árpád” nevet visel, s a király keresztelésének napján tétetett le alapköve.

Ez az egy emelkedik ki az összes város mindennemű ködeiből.

A messze elterülő városon túl szabályos félkört alakítva látható kilenc váracs, csillagsánc tömör védműve: Budapest ez idő szerint elsőrendű táborhely; a budai oldalon hat váracs védi, összesen tizenöt, miket körvasút foglal össze.

S amint a százegyedik ágyúlövés elhangzik, a tizenöt váracsnak 11 és 1/2 hüvelyk átmérőjű ércszörnyetegei még hat-hat lövést bömbölnek a városra, s e légrészketető hangverseny után egyszerre kétszáznegyven léggömb emelkedik ki a tizenöt csillagsánc falai közül, mik ezer méter (mètre) hosszúságú köteleken tartva s egymáshoz fűzve, az új stratégia vívmányát mutatják fel; amikből az ostromló sereg fejére trinitrin, durranilin, dinamit, nitromannit és pyroxilin lövegeket lehet hajigálni, anélkül, hogy az röppentyűivel a mennyei tűz-aknákat elérhetné; legfőbb rendeltetésük levén pedig az ostromló léggömbök hasonértékű ellensúlyozása.

S mind a kétszáznegyven hadi léggömb körös-körül fel van lobogóztatva őfelsége minden országainak színeit képviselő

zászlókkal, míg a városházák s az óriási münster tornyaiból egy-egy hosszú, földig lengő szőnyeg, félig veres-fehér-zöld, félig fekete-sárga lebben a reggeli szélben alá. Átveszik végre a lövöldözési hangversenyt a Dunán horgonyzó gőzösök, monitorok és hadihajók, s arra, mint egy repülni induló erdő, zászlókat ölt minden árboc, a dokkok, kikötők árbocfái; s egy villanyütésre legöngyölgődik a Gellérthegy ormától a városház tornyáig kifeszített sodronyról a Duna fölött huszonhárom zászló, őfelsége valamennyi országainak címeivel.

A nap egészen kilép a fellegek közül, s akkor bearanyozza az egész látványt. A természet és az ember pompája együtt! A székesegyházak harangjai megkondulnak, mély zúgásaikkal felbátorítva a kisebb kaliberű harangokat is a közbeszólásra, s az egész városban egy folytonos dobpörgés uralkodik a reggeli zsvajon, melynek zajában egy végeszakadatlan érc-kígyó kezd alátekergőzni a budai várórómáról végig a közép-lánchídon, az aldunasoron, tovább ki az erzsébetfalvi rakparton; a feje az érc-kígyónak a roppant vasúti raktárak mögött tűnik már el, s teste még tovább vonaglik, ragyogó acéltüskéivel, a még mindig húzódik alá a várkapuból. Ötven válogatott lövészezred és megannyi honvéd zászlóalj, ez az érc-kígyó.

Azonban őfelségének nem sok ideje van e látványon elmerengeni, mert íme jó már az a nevezetes férfiú, aki minden királyoknak parancsol: a főkomornyik. Számára mindenkor nyitva minden ajtó.

Jön jelenteni őfelségének, hogy itt az idő az öltözködésre.

Őfelsége katonás-rendhez van szokva, s belátja, hogy ennek meg kell történni.

Legelőször is rendelkezésre bocsátja magát a fő udvari borbélynak, ki állát simára megborotválja; azután jön a fő udvari fodrász, ki őfelsége gesztenyeszínbe játszó szőke hajzatát rendbe szedi, és bajuszának magyaros jellemét fenntartja. Következik a fő udvari szabó, ki őfelsége számára elhozta

a bíborszínű új fejedelmi egyenruhát, melyet őfelsége a mai ünnepélyen viselendő lesz.

Őfelsége úgy találja a felpróbálás után, hogy az öltöny kissé nagyon bő.

A fő udvari komornyik megjegyzi erre, mély alázattal párosítva a hivatalos csatlakosság biztos tudatát, miszerint nem lesz az olyan bő, mihelyt alájön az *ing*.

Őfelsége kérdőleg tekint rá, hogy miféle *ing*.

A fő udvari komornyik előveszi a hóna alatt tartott skatulyát, s abból kihúsz egy rejtélyes öltönydarabot, aminek láttára őfelsége nagyot sóhajt, s lecsüggeszti a fejét.

— Hát megint?

Az az *ing* egy páncéling.

Húsz rét tafota erősen összevissza varrva selyemmel képezi ezt a páncélt. Feltalálja, ki ezt felajánlá, saját testén állta ki a próbát, puskagolyóval húsz lépésről, revolverrel közvetlen közelből engedve magára lövöldöztetni, a páncélt nem bírta a golyó átszakítani. E páncél neve „gambisson”.

— De hát minek ez? — szólta őfelsége szomorúan.

A fő udvari komornyik oly mélyen húzta a fejét vállai közé, ahogy csak ezt emberi csontalkat engedti; de kérlelhetlen maradt.

— Felség, azt fel kell venni. Az olasz király őfelségére kétszer lőttek rá, a francia köztársaság elnökére háromszor, az angol király őfelségére négyszer, a spanyol királyra csak egyszer, de nyolc fegyverből, a szerb királyt el is találták, az orosz cárt nem is említve, s mai világban a lőeszközök már oly fokra tökélyesültek, hogy meg lehet valakit lőni egy tollszárral, egy plajbással, egy szivarszipkával, sőt a kabátujjba elrejtett tölténnyel, mint ahogy a Mahmud szultán őfelsége ellen utóbbi időkben merényeltetett. Fölséged élete az országáé. Ezt az *inget* viselni kell. Ünnepély lesz, ahol kétszázezer ember gyűl össze; sok idegen lesz ott; ötvenezer katona tesz üdvözlést. Tízféle ország követsége jön közel felséged testéhez, negyven-

féle *üdvözlő* küldöttség. Ilyenkor szükséges ez az ing. A család-tanács és a minisztertanács így határozta.

II. Árpád király belátta, hogy szót kell fogadnia. Megadta magát sorsának: felölté a hússzoros tafotát királyi öltözete alá. S odakünn 29° volt a meleg, Réaumur szerint.

Habsburgi Árpád arcvonásai legelső ösére emlékeztetnek; az lehetett ilyen, mikor még egyszerű helvéciai gróf volt; mikor a vadászaton a haldoklóhoz siető lelkész előtt leszállt a lováról, s átadta azt neki, hogy átmehessen rajta a megáradt hegyi patakon; mikor még Habsburg grófjára nézve nagy dicsőség volt az, hogy Zürich város megválasztotta kapitányának, s mikor még Habsburg grófja apró rablólovagok ellen védelmezte a szorongatott városi polgárokat, s tizenketted magával nyargalt fel Utliberg várába a nemesi zsványokat leküzdeni, s úgy foglalatott el apró székhelyeket, trónocskákat egymás után, hogy a bázeli püspök ijedten kiálta fel: „No uram Isten, ugyan erősen ülj a székedben; mert még abba is beleül!”

Hosszúkás arca, boltozatos homloka, széles alsó ajkai a családi jelleget tüntetik fel rajta, melynek valami rokonszenves hatást kölcsönöz a méla kifejezésű acélkék szem, mely inkább egy ábrándozó philosophot árul el, mint egy uralkodót; hanem egy vékony redő a két szemöld között, mely a magas homlokot kétfelé osztja, akaratertőt gyaníttat. Arcszíne halavány, ami annál feltűnőbb, mert minden belső indulatra élénken el szokott pirulni. Ha keserv, ha gyász, ha csalódás éri, ha harag hevíti, ha nehéz ítéletet kell kimondani: olyankor megjelenik arcán ez a tűzpír, olyankor lesüti szemeit, összeszorítja ajkait. A király uralkodik önmagán. S csak akkor szól vagy tesz, midőn arcáról ez a pír eltűnt.

Engedte feladatni ruháit.

A selyempáncél ügyes viselet; enged mozogni, s a termetet még emeli.

Mikor készen volt az öltözéssel, melynél semmi udvaronc

nem volt jelen, parancsolá, hogy bocsássák be az udvari gyón-
tatót.

A királynak bűnei is vannak. Más embernél tán nem is
bűnök azok; de a királynál igen. Más ember, ha szerelmes, hát
szeret; ha bosszús, hát bosszút áll; de a királynál bűn az mind,
mely feloldozásra vár. S II. Árpád király vallásos érzelmekben
növelteték, mindkét őséhez méltón: Habsburgi Rudolffhoz
szintúgy, ki megkoronáztatásakor az ellenségei által eldugott
jogar helyett a feszületet vevé kezébe; — valamint I. Árpád-
hoz, ki hasonló ünnepélyesség alkalmával az ő és apostol
társai vérét egyesítő kehelyből ivott, ami oly eleven ha-
sonlatossággal bír a mi urunk megváltónk által alapított szer-
tartáshoz.

E kegyes foglalatosság után következik a főudvarmester és
a fő-ceremóniamester, kik a képtárban várakoztak őfelségére.

A főudvarmester átnyújtá őfelségének egy bársonyvánkoson
azon rendjeleket, miket e napon kell viselnie, a *bárdnyt* az
aranygyapjával, s vaskoronát a kétfejű *sassal*, a porosz négy
fekete *sast* és egy veres *sast*, az orosz kétfejű fekete *sast* a benne
foglalt egyfejű fehér *sassal*, a svéd négy *serafim* főt, a badeni
szárnyas *oroszlánt*, a guelph fehér *paripát*, az angol *sárkányt*,
a török *félholdat* s a dán fehér *elefántot* —, őfelsége mosolyogva
jegyzé meg: „Hisz az egész zodiákus rajtam van már”.

Mire az udvarmester, ki elmés aperçuiről hírhedett, találóan
jegyzé meg: „Akkor felséged e zodiákus közepett maga a nap”.

(Ahogy ez adoma még aznap az esti lapokban olvasható volt.)

Ezután a fő-ceremóniamester terjeszté elé leghódolatuljel-
sebben a mai nap végbemenendő programját; óranegyedi
pontos kiszámítással; melyet őfelsége egyszer átolvasott, s
erős emlékezőtehetségéről tett tanúságot, midőn azt mondá,
hogy most már tudja az egészet.

Hét órakor kivonulás a királyi várból, keresztül a pesti
első sugárúton a Rákoson összpontosított csapatok szemléjére,
ugyanott fél kilenckor tábori mise, kilenctől tízig a csapatok

elléptetése tábori zenével, fél tizenkettőre visszatérés a királyi várba, tizenkettőig villásreggeli en famille, fél egykor a diplomáciai testület üdvözleteinek elfogadása, mely ezúttal — alább előadandó okoknál fogva — a szokottnál hosszasabban fog tartani; azután az országos testületek, alsó-, felsőházi és cislajthán reichsrati küldöttségek tisztelgése, a magas klérus, Budapest, Bécs, Prága, Lemberg, Zágráb és Trieszt városainak személyesített hódolata, mely eltart három óráig; három óraker kikocsikázás a kelenföldi népkertben tartandó népünnepélyre, ott a nép örömteljes hódolatnyilvánításainak legkegyelmesebb elfogadása; onnan a docksokon keresztül hadi monitorokkal visszatérés, vízi színütközet útközben; onnan a Galveston-féle ballon captiffal a légen keresztül a vár erkélyére visszatérés: — öt óraker diplomáciai ebéd és cercle, negyven különböző rendű és rangú embernek hétféle európai, két ázsiai élő, azonkívül latin és ógörög holt nyelven való megszólítása; hét óraker a pesti drámai színházba, onnan az operaházba, onnan a népszínházba, onnan a német színházba, s végre a budai várszínházba teendő legmagasabb látogatás. Tíz óraker a legmagasabb családtagok elfogadása és szupé, tizenegy óraker a kivilágtott városok megtekintése nyitott hintóban; tizenkét óraker rengetegtakarodó (monstre zapfenstreich) mind az ötven ezred zenekarai által végrehajtva — s ezzel a nap befejeztetik.

A nap programja a legnagyobb pontossággal lőn megtartva; nagyszerű volt a látvány, mely őfelsége elé tárult, midőn az Árpád sugárúton végiglovagolt fényes kíséretével, kétfelől csupa palotasor, kettős terebély fasorokkal szegélyezve, ékszerészboltok, miknek kirakatai három emeletig fölmennek, roppant vendéglők, urasági hotelek aranyozott erkélyekkel, a börzeépület korintheta oszlopcsarnokával; a Panteon reneszánsz ízlésű kupolájával; az Országház, melynek felső homlokzatát valamennyi magyar király, alsó esztrádját valamennyi magyar királyné szobra ékesíti. Előtte a roppant téren Árpád

kolosszális ércszobra nagyszerű domborművekkel gazdag talapzaton, a népszínház, a hyppodrom, a minisztériumok palotái, a világtárlat roppant épülete, a téreken művészi faragványokkal díszes szökőkutak, s e félmérföldnyi hosszúságú utcán végigsüt a felkelő nap. Csak fény van e képen, semmi árnyék.

De egy árnyék mégis van. Őfelsége tafota páncélja, mely elrontja az egész élvezetet.

Nagyszerű volt a rákosi Mars-mezőn a tábori mise is, s a csengő zenével végigvonuló ötven ezred sorgyalog, ötven zászlóalj honvéd és negyven eszkadron lovas, melynek végigvonulása másfél órát vett igénybe, s minden a legnagyobb precízióval hajtatott végre. A sorlövések egyszerre dördültek el, és senki agyon nem lövetett: a főparancsnok táborszernagy által őfelségének átadott raportban nem volt több beteg följegyezve 20 tisztnél és kilencven közvétnél, kik a roppant nyári hőségben a feszes egyenruhában kidűltek a sorból.

És őfelsége fölött örködött a gondviselés, hogy páncélinge, nyusztprémes mentéje és nyusztkalpagja dacára, semmi változása nem történt.

A katona legalább mehetett azután a maga finoman elkészített gulyáshús conservéjét elkölteni, de őfelségére nézve még hátravolt az üdvözlő küldöttségek elfogadása a királyi várban.

S ez nem olyan könnyű feladat, mint hajdanában, midőn az uralkodók névnapj üdvözlésénél a felköszöntést az összes diplomáciai testület nevében elmondá a pápai nuncius; azzal készen voltak. Azóta a világ felbomlott. A pápa elhagyta Rómát, később Avignont is; s egy ideig Máltában időzve, végre Pozsonyba menekült, s erős ellentétben volt a világi kormányokkal. Azonkívül Magyarországra menekültek az európai államoknak változás következtében eltávozott fejedelmei, volt itt nápolyi és spanyol Bourbon-, Welf-, Bonaparte- és Orléans-, Romanov-, Chambord-, Coburg- és Karagyoryevics-dinasztia: s azoknak a monarchia mind menedékjog-

gal és protekcióval tartozott, úgyhogy egy időben kétféle teljes diplomatai corps működött az udvarnál, egyik a legitim, de elfűzött praetendenséké, másik az illegitim, de tetteges hatalomé. S aztán egyiktől sem lehetett rossz néven venni, ha a boldog névnap kívánásához mindegyik hozzácsatolta a maga partikuláris óhajtasait, amik egymással tökéletes ellentétben álltak, s miután ezekre őfelségének nemcsak olyan okos választ kellett adni, amivel egyiket se sértse meg, hanem még mindenkinek a saját nyelvén kellett válaszolnia, azon időben a francia nyelv diplomáciai általánossága a nemzetiségi elv érvényre jutása által levén szüntetve: tehát spanyolul, angolul, franciául, németül, románul, olaszul, szerbül, görögül és törökül (az orosz nincs közötté, hogy miért nincs, azt majd megtudjuk később): ebből látható, hogy a magyar királynak 1952-ben annyi nyelvészeti ismerettel kell bírnia, mint az összes tudós akadémiának en masse.

A trónterem 38 foknyi meleget mutatott, mikor mindennek vége lett.

És a selyemgambisson azt beszéli ezalatt őfelségének, hogy a tisztelgő diplomaták közt van kettő, akinek az ura egyenesen az ő trónjára áhít; van négy, aki országainak egy-egy darabját reméli tőle elvehetni; van kettő, aki meg akarja őt házasítani kiállhatatlan királykisasszonyokkal; mind valamennyi szeretné őt mind a többivel összeveszíteni; a selyempáncél azt beszéli, hogy a magas klérus kenetteljes orátora egy mellé-ág idősebbjét pártolja mint praesumtív trónörököst, jó ultramontán érzelmei miatt; hogy az alsóház alázatos szónoka republikánus érzelmű és szabadkőműves; hogy a felsőház rendjelrakott szónoka neheztel a királyra azért, hogy hétköznap polgári ruhában jár, s tudósokat is hí meg az asztalához, sőt a felsőházban is helyet adott a könyvmolyoknak; hogy Bécs neheztel rá Pestért, Pest Bécsért, Prága mind a kettőért, s Zágráb azért, hogy miért nem ő mind a három. A selyempáncél azt beszéli a királynak, hogy mindezek az üdvözlő,

hajlongó, édesen és savanyúan mosolygó alakok futnának egymástól, ha egy aranyabroncs nem tartaná őket össze, s azt az aranyabroncsot az ő homloka viseli A selyempáncél igazolja lételet.

Következik a kelenföldi népiünnep. Itt van most a főváros legszebb népkertje, mely negyvenezer embernek ad helyet. A nép mulat! Van cirkusz, caroussel, cigányzene, kintorna, tánc, bűvész, bohóc, kötélháncos, állatmutogató, tombola, számárverseny; a vendéglők, csárdák telve. És amerre csak őfelsége elhalad, mindenütt tódul eléje a nép, s harsogó éljen-nel fogadják, kísérik. Cigányzene, kintorna félbehagyja a megkezdett csárdást, polkát, s rázendíti a néphimnusz.

A selyempáncél pedig azt beszéli, hogy az a lelkesült néptömeg egy perc előtt minden trafikánál a dohány miatt, minden sörháznál a söradó miatt skallirozott a király ellen, mintha az pipázná el valamennyinek a dohányját s az inná meg valamennyinek a sörét, borát.

A népiünnepélyről a dunai színütközetre került a sor, melyben őfelsége egy újabb szerkezetű víz alatt járó monitoron vett részt. Az egész színütközet alatt azt beszélte neki a selyempáncél, hogy az orosz nagyherceget, Pált éppen ily alkalommal vetteté a levegőbe egy veszett roskolnik; s ennek a monitornak a legénysége — dalmata!

Végre a légen keresztül röpi fel őfelsége a királyi vár erkélyeig, egy óriási léggömb csónakjában, a léggömb tetején ülő aeronautának hűségére volt bízva az alatta lebegők élete: egy meggyújtott gyufa elég az egész léggömböt egyszerre fellobbantani, s az aeronauták mind internacionalisták.

De azért bármit beszélt is a páncél, őfelségének arca nyugodt maradt, s míg környezete urainak vörösre pirult ábrázatjairól csorgott a veríték, őfelségének az arca még csak fel sem hevült.

Következik a családi üdvözet zárt ajtók mögött. Korábban nem lehetett ezt a számot tenni; mert a család vezértagja. Mária Annunziata főhercegasszony későn kel, és a főhercegek

mind főtisztek, kik brigádokat vezényelnek a nagy katonai szemlén.

A család nagyon számos tagból áll. Mindannyinak szíves üdvkívánata Mária Annunziata főhercegasszony tolmácsolja. Őfelsége sorba öleli s csókolja rokonait.

Hanem az atlaszgambisson még itt is rajta van, s ez azt beszéli, hogy ahány családág, annyiféle érzélem. Egyik ág a hagyományokat tartogatja, abszolutisztikus hajlamokat, jezsuita elveket, német hegemonia utáni vágyakat, a Sainte Alliance újra felélesztését; a másik ág Magyarországon települt meg, beleélte magát a nemzeti szokásokba, népszerűséget szerzett; vannak mellékágak, miket polgári vérvegyület tett különbözővé, azok tüntetőleg demokraták, s maga a vezértag nehezelt rá, mert az általa becézett angol királyi hercegnővel tervezett házasságot visszautasította.

Következik az udvari ebéd. A menü királyi. Őfelsége mindabból nem ízlel egyebet, mint a szokásos roastbecfet, s nem iszik hozzá egyebet egyszerű somlyainál. A selyempáncél eszébe juttatja, hogy a férfiágon utolsó Árpád-ági királyt úgy ölte meg az asztalnoka, hogy mérgezett hegyű késsel szelte föl előtte a halat; az asztalnok a király előtt kóstolá meg a halat, maga a kés nyele felől választván, a királynak pedig azt a részét nyújtva belőle, melyet a kés hegye ért.

Átellenben a királlyal ül az észak-amerikai államok követe, s a menü hátlapjára jegyezget valamit.

Őfelsége észreveszi azt, s az asztal utáni cercle kezdetén megszólítja a követet, mit jegyzett fel magának.

— Azt, Sire, hogy amit felséged az ebédnél elköltött, az megér három shillinget. (Egy forint ötven krajcárt.)

A selyempáncél kiegészíti az észrevételt. És ezért a három shillingért őfelségének 4800, mondd: négyezrenyolcszáz emberből (pardon! úrból) álló udvari személyzetet kell jóltartania mindennap.

Következett a színházba menetel. A méltányosság úgy

kívánja, hogy a király ne csak egy színházat látogasson meg, de mind az ötöt. A drámai színházban megnézte egy historiai nézőjáték első felvonását, az operaházban egy új dalmű második felvonását, a népszínházban egy tündérparódia harmadik felvonását, a német színházban egy érzékeny családi dráma negyedik felvonását, s még a budai színházba elég jókor érkezett, hogy egy pályadíjnyertes vígjátékban megláthassa a boldog szerelmek összekelését.

Összefüggést képezett mind az öt között a selyempáncél, mely folyvást arról beszélt, hogy két francia császárt éppen ilyen színházba kocsizás alkalmával akartak a levegőbe vetetni.

A gambisson csak késő éjjélre, a rengeteg takarodó után hagyhatja el őfelsége felkent testét; amikor aztán újjászületve érzi magát, hogy nem hall több néphimnuszot, se ötven zenekar, se egy szál kintorna által közrebocsátva.

Ez volt az első napja a hétnek.

Hanem ez még csak a mulatság napja volt.

Most következik még a hat munkanap!

Első munkanap a kaszárnyák megvizsgálása délelőtt, a vadászászlóaljoknak az új praecisions fegyverekben próbatétele. Ez új fegyverek 1200 lépésre hordanak, felül távcsővel vannak ellátva: ezek a mitrailleurs személyzetének lepuskázására vannak szánva, miután az utóbbiak csak 800 lépésnyire hordanak biztosan, őfelsége maga is megkísérelte a céllövést, természetesen mindig szeget talál. Ez eltart délig. Délben a miniszterek terjesztik elő az országgyűlés által elfogadott törvényeket őfelségének aláírás végett, megmagyarázva, miiket változtatott az eredeti javaslatokon a két ház. Étkezés alatt az udvari felolvasó adja elő a napilapokból kiszemelt érdekesebb közleményeket. Délután egy új rendszerű tűzakna fölvetetése pyronommal a János-hegy alatt; visszerkezéskor a külföldről jött üdvözlő táviratok elfogadása s azokra válaszadás, a főhadiszertármester jelentéstétele az új huszárcsalmák tárgyában, este udvari hangverseny; annak végeztével vasútra

kelés, hogy éjszaka utazván, reggelre Bécsben lehessen őfelsége a birodalmi tanács új ülészakát megnyitni a trónbeszéddel. A trónbeszéd után mindjárt mind a két cislajthán ház személyenkinti bemutatása előzetes templomba menetellel, csapatszemle és még aznap éjjel visszautazás Pestre.

Kihallgatási nap!

Kétszáz folyamodó, aki magát mind gyermeknek nézi, a királyt pedig apjának, aki az ő sorsát tartozik elintézni. Szűkölködő özvegyek alamizsnát, hivatalnokok előléptetést, pervesztett adósok ítéletük megsemmisítését kérik. A király neve napján született fiúgyermek szülői keresztapának hívják őfelségét. Dalárdák és sakk-klubok pártolásért esedeznek. Írók és különösen írónok munkáik dedikációjával fejezik ki hódolatukat. Festők, fényképészek igénylik, hogy a király üljön előttük egy órácskát, elkészítendő arcképe végett. Rokkant vitézek jönnek dicsekedni mankóikkal, sebhelyes tetemeikkel. Kacér asszonyságok pukkerliznek, szemérmes leánykáikat bemutatva abban a hitben, hogy majd a király szeme megakad valamelyiken. Félőrült mechanikusok terjesztik a király elé bonyolódott találmányaik kimagyarázhatatlan terveit. Parasztasszonyok térdelnek elé keserves instántiákkal, s elsrják a mondanivalókat. Egész világ által méltatlanul üldözött mártírok jönnek apellálni a legfelsőbb bíróhoz; nagyravágyó szatócsok rimánkodnak az engedelemért, hogy boltjuk címerére odáírassák e szót: „udvari.” Leégett templomokra könyörögnek segílyt kerek hasú előljárók. Denunciánsok kullognak elő titokteljes feladásokkal. Száz esztendő előtt eldült úrbériség dolgát felforgatni tápázkodnak fel falusi deputációk, s mutogatják zsíros okirataikat. Finanziális zsenik ajánlják fejedelmi jutalom reményében arcanumaikat, mikkel egyszerre ki lehetne fizetni minden államadósságot. Vándor muzsikások esedeznek, hogy engedje őfelsége magát megkínóztatni általuk egy udvari estélyen. Felosztatott egyletek előljárói dobbannak elő panaszt tenni a miniszter ellen. Aszály-

verte vidékek küldöttei vizet kérnek; Tisza elöntötte népek földet kérnek; ragály látogatta városok levegőt kérnek. Minden ember kér valamit, visz valamit, hozni senki sem hoz semmit. A legtöbb folyamodásra az udvari főpénztárnok és a magánychatuille válaszol.

S hogy jól végződjék a nap, őfelségét meginvitálja az egészségügyminiszter, hogy látogassa meg a kórházakat, őfelsége megjelenése igen jó hatással leend a betegckre. A tábori kórházban kiütött a kórházi üszög, a polgári kórházban a himlő dühöng, s a budai ideiglenes lazarétum a tifusz áldozatai számára van berendezve. Őfelsége azokat mind sorba járja, s saját tapasztalata után győződik meg az azokban uralkodó rendes gondos ápolás felől. — Éjszaka utazás Zágrábba, a horvát országgyűlést megnyitni horvát nyelven tartott trónbeszéddel; aznap bemutatás, csapatszemle, visszautazás Budapestre. Útközben minden állomáson deputációk, felköszöntés, viszonzulás, semmi alvás.

Ötödik nap a tanintézetek, jótékonyági egyletek meglátogatása, egy országos dalárda s egy hitvallástalan betegápoló egylet zászlójának felszentelése, egy új entrepôt alapkövének letétele, ülés egy arcképfestő előtt, ki a legmagasabb képmást az Árpád gabonacsarnok nagyterme számára készíti. Este előkelő műkedvelők színpadi előadása, melyről nem szabad elmaradni, s melyet végig kell nézni.

Ó, mint szeretne a király csak három perczig ember lenni — ember lenni, s egy három perczig tartót ásítani.

Pedig még mindig nincs gondoskodva őfelsége számára egy nyugodt éjszakáról. Midőn legmagasabb fejét álomra készülne hajtani, megszólal dolgozóasztala fölött a villanyos csengettyű, mely azt jelzi, hogy őfelsége számára magántávirat érkezett. Amiatt ismét íróasztalához kell ülnie. Az érkezett sürgönyt Londonból küdték, szentpétervári tudósításokat foglal magában. A sürgöny hosszú és sifrékben van szerkesztve, miknek megoldási kulcsát egyedül a király bírja. S ez igen

tekervényes rendszer, minden szót más kulcs old meg bizonyos jelmondat betűi szerint. A hajnali napsugár ott találja őfelségét még íróasztala mellett. Hanem a király ezúttal már ember volt — elaludt, a félig megoldott sürgönyre lehajtva fejét.

A hatodik nap vasárnap. Őfelsége nemcsak a misén jelenik meg a Szent Árpád-székesegyházban, hanem az egész délelőttöt arra fordítja, hogy a protestánsok, óhitűek és héber vallásúak templomaiban is fölkeresse a szent szertartásokat, nehogy valamelyik hitcselekezet háttérbe téve érezze magát, s emiatt zúgolódjék. Tizenkét órakor pedig minisztertanács Több miniszternek sürgős előadnivalója van.

Őfelsége minisztériuma többféle nézetet képviselő elemekből van összealkotva.

A XIX. századbeli pártkülönbségek természetesen nem léteznek már többé. Jelenleg kétféle pártárnyalat van, amiket így neveznek: a „kemény kéz” és a „lágyszívű” pártja. Hanem azt a két fogalmat aztán megint értelmezi mindenki a saját kedvenc témája szerint. Mást értenek alatta Cislajthaniában, mást Magyarországon, mást a lengyelek, mást a horvátok, mást a papok, mást a főnemesek, mást a katonák, mást megint a külföldi praetendensek, mást a fináncbárák, mást az udvaroncok s minden felfogásnak megvan a maga pártja, pártvezére, minisztere, országgyűlési szónoka, hírlapja, bankárja, exkirálya, exminisztere, udvaronca, udvarhölgye; elágaznak azok a királyi család tagjai közé; néha ketten egyesülnek, hogy egy harmadikat megbuktassanak; néha egy harmadik felhasználja a másik kettőt hágcsonak, s mind valamennyien untalan a királyi palástba fogóznak, azt el nem eresztik, egymást gyanúsítják, beárulják, a királyt egymással ijesztgetik és semmi egyéb feladatot nem ismernek, mint valakit kiszorítani a székéből, hogy egy más valakit abba beleszoríthassanak.

Ezért minden minisztertanács egyúttal miniszterek összeveszése, miniszterkrízis, mely betegséget a királynak kell végig kiszívnia.

Legelőször is jön a külügyminiszter, az előadja a küludvaroktól nyert tudósításokat; Anglia duzzog a visszautasított házassági frigy miatt, de még inkább a fiumei kikötőért és hajózási társulatért; a német császári udvarnál nem jó szemmel nézik a Romanov-család egyik sarjának s a Welf királyi családnak adott menedéket. Franciaország az itteni jezsuita fondorlatoknak tulajdonítja az ottani szociális zavargásokat, s felvilágosításokat kér. Olaszország újból ajánlatokat tett a dalmát tengerpart megszerzése végett; de ezúttal már nem az Osztrák—Magyar Monarchiát kínálja meg pénzzel, hanem Törökországnak kínál százmilliót, ha ez cserében Dalmáciáért átengedné Magyarországnak Boszniát. Ez annexióra most kedvező alkalom volna, miután ez idő szerint a belzavarokkal elfoglalt Oroszország Szerbia aspirációit Boszniára nem gyámolíthatná. Oroszországból egyébiránt semmi hiteles tudósítás nincsen.

A közös hadügyminiszter alig várhatja, hogy szóhoz juthasson. Ő tudja, hogy Oroszországban mi történik. Az orosz republika borzasztóan fegyverkezik. A roppant néptömegek, mik a nemesség ellen fellázadtak, foglalkozást keresnek, s valami nagy organizáló talentum alakítja át a hadsereget. Észak-amerikai kéz dolgozik benne. A hadi léggömböket, miket eddig csak várostromokhoz használtak megdöbbentő sikerrel, most újabban csatatéri működésre alkalmazták, melyben a lovasság is szerepet játszik. Ezt okvetlen utánuk kell csinálni; egyelőre kétezer léggömb alakítandó zoopissával éghetlenné tett tafotából, ami húszmilliót fog tenni a rendkívüli kiadások rovatában. Az is tudva van már, hogy az orosz hadsereg válogatott csapatai nemezpáncélt kaptak, mely a mi ólomgolyóinknak ellenáll; ez ellen most mind a tízmillió töltényt, mely az arsenálban hever, acélvégű hegyes golyókkal kell elláttatnunk, s részünkről a gyalogságot legalább vulkanizált kaucsuk mellvérttel megoltalmaznunk, ami újból tizenötmilliót veend igénybe. Az is bizonyos, hogy az orosz hadseregnél szándékoznak a detonans golyókat a kézifegyvereknél is be-

hozni, célszerű lenne őket ebben megelőzni. Mindenek felett ajánlatos azonban a lovasság létszámának hadilábra emelése és valamennyi ágyúnak revolverágyúvá átalakítása. A vasból öntött hordozható váracsok száma ötvenről százra felemlendő, s azok a galíciai határra rendelendők, a vasúti csomózatoknál pedig haladék nélkül felállítandók a „dicsődék”, melyek által legrövidebb idő alatt legnagyobb fegyveres tömeg összpontosítható a veszélyeztetett pontokon. Mindez nem fog kevesebbet vetni háromszáz milliónál az extraordinariumban. Ha ez meg nem adatik, akkor ő lemond rögtön.

A hadügyminiszter szangvinikus véralkatú férfiú, kurta nyakkal és sűrű hajjal, amit beszéd közben kezével szokott dörzsölni, mintha maga magát villanyozná, s nagy tűzzel beszél mindig.

A pénzügyminiszter ellenben flegmatikus ember, hosszú, száraz testalkattal, s beszéd közben burnótot szokott színi. Mikor a hadügyminiszter elhagyta, akkor ő kezdte rá.

Rettenetes hidegvérrel adta elő, hogy öfelsége egyesült monarchiájának pénzügyei a legszomorúbb látványt mutatják. Az adók rosszul folynak be; a vámjövedelem egyre csökken a sűrű csempészet miatt; az eladott államvasutak árát már a múlt években elnyelte a fegyverkezés; a hadügyminiszter akkor is azt mondta, hogy az csak extraordinarium; de azóta a beszerzett hadiszerek az újabb haditalálmányok által hasznavehetetlenné lettek, s most megint mindent újból lehet készíttetni. Kölcsönt az állam semmi áron sem kap már sem az angol, sem a német piacokon; a nemzeti bank sem előlegezhet; az állam-papírpénzt sem lehet szaporítani, mert máris 80-on áll az ezüst ársziója; a kincstári jegyekkel való művelet egyszer sikerült, többször nem. Törülni kell a kiadásokból, mert az egész direkt adót elnyeli már az államadóságok kamatja. Ha egy krajcár rendkívülit kérnek is tőle, ő rögtön leteszi a tárcáját. Ellenben van szerencséje több új törvényjavaslatot beterjeszteni, amik pénzt hoznak be; már vannak is rá

vállalkozó konzorciumok: 1. Az aggregényi adó: 30 éven túl levő nőtlen férfiakra kivetendő. 2. Születési adó: minden újszülöttől fizetendő; olyankor különben is nagy örömben vannak a szülők. 3. Iskolaadó: először azokra kivetendő, akik iskolába nem járnak, hogy miért nem járnak; másodszor azokra, akik járnak, mivelhogy tanulnak valamit. 4. Zeneadó. Fizetendő minden zongorától, kintornától, hegedűtől, ami a magánosok birtokában van. Azonkívül két nagyobbse-rű finánciális projectummal szolgál. Az egyik éppen a hadsereg-re vonatkozik, s két részből áll; az egyik rész tervezete szerint mindenkinek, aki a katonaságból ki akar maradni, erre engedély adatik ezer forintért. Az egymillió reservista között bizonyosan akad 50 ezer családapa, jó állásban levő ember, aki inkább lefizeti az ezer forintot, mint hogy a glédába beálljon és masírozni menjen; a másik rész szerint pedig a tisztis rang adatnék pénzért, hadnagyi rang egyezer, kapitányi négyezer, őrnagyi tízezer, ezredesi húszezer, tábornoki ötvenezer forintért. Ez iszonyú pénzt fogna behozni. — Végül van a háta mögött egy konzorcium, mely vállalkozik a Dunát bérbe kivenni, azon engedély mellett, hogy minden a Dunán járó hajótól mérföldek szerint megszabandó vámot szedhes-sen.

Valóban csupán őfelségének jelenléte akadályozta meg, hogy ez előadás folytán a hadügyminiszter oda nem mitrailleusözött a kalamáriszal a pénzügyminiszter aktái közé: vette azonban észre méltó felgerjedését excellenciás kollégájának a belügyminiszter, s inte, hogy meg fog ő felelni a másik kollégának.

A belügyminiszter telivér szónok volt, gyönyörű svádája, kifogyhatatlan frázisai. Legelőbb is tiltakozott az ellen in principio, hogy a monarchia olyan szegénynek deklaráltassék. Van itt még pénz elég, csak tudni kell előcsalni rejtkeéből. Ez a nemzet kész utolsó fillérjét is fölládozni királyáért és házjáért. Hívják fel az országot egy általános nemzeti kölcsönre.

Legyen az egy milliárd. Az összes hírlapok lelkesítsék föl a közönséget aláírásra. Ófelsége tegyen egy körutat az országban, megjelenése el fogja ragadni a népet. A legtöbb aláírást gyűjtők az Árpád-rend keresztjével díszíttessenek fel; a főispánok és szolgabírák, jegyzők házról házra írassák alá a lakosokkal a nemzeti kölcsönt, s aztán hajtsák is be; különösen szólíttassék fel az aláírásra a magas klérus, s menjen jó példával elő: ha nem megy, menesztessék!

De már ennek nem várta befejezését a kultuszminister, ki apró ember volt ugyan, de roppant hanggal bírt, és rendkívül tűzbe tudott jönni, mikor az egyházzól volt szó. Tiltakozott az ellen, hogy a papi javadalmakra kacsingasson a kormány. Az szent célokra, nem revolverágyúkra rendeltetett kegyes alap. Dolgozzék többet a paraszt, hogy fizethessen többet; pazaroljon kevesebbet a mágnás, ne tartson annyi kutyát, lovat, szeretőt, akkor majd adhat az államnak többet. Ne készüljünk háborúhoz, ha nincs pénzünk. Csináljon a külügyminister békés politikát. Adjuk el inkább Galíciát az oroszoknak, Dalmáciát az olaszoknak, Sziléziát a németeknek, ha jó pénzt ad érte; de a papi jószágokhoz nem szabad nyúlnunk. És in fine finali csináljon a belügyminister meg az igazságügyminister jobb rendet az országban, hogy ne lopjanak, csaljanak annyit, mert azért nincs senkinek pénze.

E váddal aztán egész a könnyekig elérzékenyítette az elevenén talált igazságügyministert. Az ugyan elismeré, hogy bizony nagy mérvben megy a tolvajság az országban. De hát ő nem tehet róla. Nem lehet a zsványokkal és az izgatókkal bírni. Íme, most is itt van zsebében három rablónak és négy in flagranti kapott lázítónak a halálos ítélete; de hát őfelségének emberszerető szíve nem engedi, hogy ez országban halálos ítéletek végrehajtsanak. Csak ez egyszer ne adna kegyelmet, mindjárt rend volna az országban.

A vihar annyira elcsendesült, hogy a kereskedelmi miniszterre kerülhetett a sor. Mindenki ránézett, hogy szóljon hát.

Kolerikus természetű úr volt. Ilyenekből szokták válogatni a kereskedelmi tárca viselőit. Elmondta a véleményét, hogy ő nem lát más módot a megoldásra, mint a roppant államadóságokat nominalis értékükről árfolyam szerinti valódi értékükre redukálni, convertálni, s ilyenformán 50 perccel kevesebb kamatot fizetni. Biz ez olyan állambankrott-féle; de hát megessett ez már máskor is, rajtunk is, máson is.

Erre nem is tartotta érdemesnek senki reflektálni. Ez ügyetlen ember. Hogy lehet őfelsége előtt ilyet proponálni!

Legvégül maradt a tárca nélküli miniszter; az őfelsége oldala mellé rendeltetett miniszter.

Ez finom, arisztokratikus modorú, válogatott előadású úr volt.

Válaszolni kívánt a kultuszminiszter által bizonyos irányba célzó insinuatióra.

Elismeré, hogy bizony a magas arisztokrácia többet tehetne, mint amennyit jelenleg tesz; de hogy jelenleg nem tesz többet, mint amennyit tesz, annak oka az adott viszonyokban rejlik. Miért nem tesznek többet mágnásaink? Mert nincsenek jelen. Miért nincsenek jelen az udvarnál? Mert hiányzik legfőbb vonzereje egy udvarnak. Mi az, ami egy Richelieu, egy Mazarin, egy Potemkin, egy Kaunitz miniszterségét oly hatályossá tette? Az udvari fény varázsa, mely még több fényt von maga körül az egész országból. Isten látja, hogy ez mindnyájunknak óhajtásunk. De ezen csak egy ember segíthet. A legmagasabb, a legdicsőbb! Trónunk baldachinja alól hiányzik az uralkodónő. Hiányzik egy királyné, aki ellenállhatlan varázsával minden szívet meghódítson. De legyünk jó reménnyel, hogy az ég ez óhajtásainkat is meg fogja hallgatni, s akkor higgyük és esküdjünk rá, hogy a hajdani fény napja, mely egy Mária Terézia uralkodását átragyogta, újra meg fog jelenni hazánk egén.

Őfelsége mindekkorig hallgatott, és minden miniszter beszéde után jegyzeteket tett egy darab papírra.

Azután csendesen és nyugodtan szólt.

— Uraim: meghallgattam önök előterjesztéseit, s megtanultam belőlük, amit a királynak tudni kell, országom állását. — Szövetségeseink nélkül állunk, mert mindenki gyöngének tart bennünket, s elfogyásunkból mindenki a saját növekedését várja. Hadi szerencsénk egy század óta nem kedvező, s a béke nem gyarapít. Elmaradtunk a hadtudományban szomszédaink mögött, még jobban a béke tudományaiban, az iparban és kereskedelemben. Rendszerünk szüntelen változik, és soha sem jobbra. Külső hitelünk alászállt, s pártviszály, vallási, nemzeti-ségi viszály bénítja meg a belső erőt. Elégedetlen minden ember, s senki sem találja magát itthon e hazában. Minden harmadik évben új minisztérium jó, megkísérteni az újjáalkotást, s mikor csalódását belátta, eltávozik. Csak egy ember kénytelen helyén maradni, csak egy ember nem hagyhat föl e feladattal — alkotni és hinni — a király. Mindenki el van fáradva már, én még nem; mindenki lemondott már a hitről, én még nem. — Húszmillióra megy az évi nyugdíj, amit *leköszönt* kormányférfiaknak és visszavonult főkatonatiszteknek fizet az ország; nyolc *leköszönt* uralkodó Európa több országából él itt körülöttünk csábító példájával igazolva, hogy a királyi paláttal együtt a nehéz kötelességeket is levetheti az ember. De én, uraim, még viselem ezt a bíbor palástot, melyet a balsors minden villámai s az ellenség és pártdüh minden golyói fölkeresnek, s benne fogok meghalni; ha kell, úgy, mint az első Caesar!

Ófelségének halavány arca most már kigyulladt, s homlokáig ragyogott a tűztől.

— Önök előterjesztéseire elmondom határozataimat. Békében akarok élni mindenkivel, de a békét nem koldulom. Dicsvágy nem bánt, de a becsvágyat fenntartom. Menedéket adok mindenkinek, ki határunkat mint üldözött átlépi, legyen az király vagy száműzött polgár; de aki határunkon belül más ország békéjét megzavarni fondorkodik, azt kitiltom innen, legyen bár republikánus vagy trónkövetelő. — Országunknak darabjaira nem alkuszom, sem pénzért, sem cserében.

Göröngyeim semmi ércért nem eladók: az aranyat nem kívánom, a vastól nem félek. Hadseregünk száma eddig is elég nagy, fegyvereink elég jók. Nem új fegyvernemek, nem páncél kell még; hanem szív. Az egész léggolyóharcot hasztalan pénzfogyasztó kísérletnek tartom; egy szél megghiúsíthat minden intézkedést. Golyókkal, minőkkel fenevadakat szokás löni, emberi ellenségre nem lövöldöztetek. Azt sem teszem, hogy kezembe véve megfordított koronámat, elinduljak kölcsönt koldulni Európa minden börzeajtajánál, trónom és országom védelmére, de új adónemekkel sem fogom terhelni a népet, s királyi vaskézzel bele nem markolok sem a földművesek, sem a főurak, sem a főpapok pénzesládáiba. De abba sem egyezem, hogy országcímerünk négy szabad folyamának bármelyikét is bérbe adjam. — A gazdagnak sem engedem meg, hogy a haza védelme alól megváltsa magát, s azt a szegényre hagyja; a katonai arany kardbojtból pedig nem ütök szégyenletes vásárt. Halálítéleteket sem fogok aláírni soha. Ha rosszak az emberek, ha gyűlölik egymást, gyűlölik a hazát, az istent, a királyt, nem megölni, hanem megjavítani kell őket: a pallos nem gyógyít sebeket. Azon ajánlatba nem egyezem soha, hogy az államadósságokat összevonjam, s kimondjam vele az államtönköt. Nem akarom, hogy az árvák és özvegyek jajkiáltása ide felhangozzék hozzám, s koldusok álljanak sorfalat az utcán, mikor végigmegyek fővárosomon. Ez politikának is rossz. Hitelezőink őrzik határainkon a békét, míg fizetünk, s azok eresztik ránk a háborút, ha nem fizetünk. — És végül, azt sem fogom cselekedni, hogy mint a zilált földesúr, a kezem és szívem árán rendezzem birtokomat, s hatalmat házassodjam, mint király. Egy király házassága, melyhez nem szólt a szfv, szerencsétlenség az egész országra nézve. Nem új fényre van szüksége az országnak, hanem új takarékosagra. Országunk nagy, népünk erős, mívelt, eszes, földünk gazdag, közepette vagyunk a világkereskedelemnek: semmink sem hiányzik, mint egy nagy elhatározás. Tanuljunk önmehtagadást. Kí-

sértsük meg csak egy évig. Kezdjük el legfelül. Én azt kívánom, azt parancsolom, hogy törüljék ki önök a jövő évi büdzséből az egész civillistát. Én megmutatom, hogy egy évig meg tudok élni a királyi fizetés nélkül; kísértsék meg, akik utánam következnek, ugyanazt. Én megyek elől. Bocsássuk haza seregünket, termesszen kenyeret. S ha ellenség támadja meg hazánkat: akkor is én megyek elől; én leszek legelső a helyemen, s meglátjuk, hogy nem találom-e ott minden igaz hazafit, vasúti glorinek nélkül is? Ez királyi óhajtásom. És most határozzanak önök, uraim, hogy beadják-e lemondásaikat, s magára hagyják a királyt?

Őfelsége azzal fölkelt helyéről s elhagyta a tanácskozási termet.

A kormányférfiak együtt maradtak, és egy óráig tartó tanácskozás után bebocsáttatást kértek őfelségéhez.

Ama lelkesítő szavak az ő alattvalói szíveiket is áthatották. Megmaradnak helyeiken. S hogy bebizonyítsák, mennyire komolyan veszik őfelsége legmagasabb intencióit, íme, magukkal hozták mindannyian büdzsé-előterjesztéseiket, minden hozzátartozandó okmányokkal együtt, ki-ki amennyit két hóna alatt elbír, melyeket a miniszterek a „ház” asztalára le fognak tenni, és melyeket a ház ki fog nyomatni, a képviselőknek lakásukra eltargoncáztatni, s melyeket a képviselők (a pénzügyi bizottság tagjait s a zsurnalisztákat kivéve) kivágatlanul el fognak a sajtosnak adni fontszámra.

Íme, itt van minden. Parancsoljon őfelsége, hol történjék megtakarítás? Ők engedelmeskednek.

Finomirónia volt ez. De nem jól jártak vele a magas államférfiak. Mert őfelsége szavukon fogá őket; lerakatá az asztalára az állambháztartás rengeteg okmányait, s saját kezébe véve a veres iralt, kívánta azokat sorba vetetni.

És azután rettenetes irtást követett el a számok között.

Nem elégedett be azzal, hogy a tételek összegeit bírálja: a legapróbb részletekig le akart szállni, hová kell ez, mire

kell amaz, mi rejlik az általános címek alatt? Leszállt a krajcárokig, ott is alkudozott, egyszer-egyszer megint egy radikális császármetsszéssel keresztülhúzta az egész tételt. Ez kimarad. Irgalom nélkül omlottak halomra érdemetlen szubvenciók, megszolgalatlan nyugdíjak, szükségtelen szinekúrák, költséges ceremóniák, fölösleges építkezés, erődítés, udvari és külkövet-ségi pompa. Elő lett húzva rejtekéből az államjóságok préda kezelése, kétséges természetű szolgálatok megjutalmazása, hivatal-cumulatio, rendelkezési alap. Kötelességévé tétetett a minisztereknek kevesebb személyzettel több dolgot végezni, a hivatalnokseregnek sarkában lenni, úgyhogy egy-egy miniszter költségvetése vége felé hasonlított egy temetőhöz, tele vörös kereszttekkel. Csupán a kultuszminister büdzséje menekült e gyászcszettől, annak kétféle rovatai levén: az egyik a vallási kegyeletnek, költséges hierarchiának, másik a felvilágosodásnak, népnevelésnek szolgálva. — Ezt nem engedte őfelsége érintetni, bár a minisztertársaknak nagy kedvük lett volna hozzá. Viszont a miniszterek nem engedték, hogy a a civillista iránti elhatározása őfelségének komolyan vétessék. Ezt vita nélkül szokta az országgyűlés elfogadni. Őfelsége aztán úgy egyenlítette ki e nehézséget, hogy tétessék a kultuszminister büdzséje a civillistába, s vonassék le abból. S az iránt nem tűrt több ellenmondást.

Egy hétig tartott ez a munka. Korán reggeltől késő éjszaka-ig ott kellett valamennyi miniszternek az okmányok hal-maza között őfelségével együtt ülni, és felvilágosításokat adni, és számolni, meg újra számolni, úgyhogy vége felé egyik excellenciás úr a másik után dűlt ki a munkából, a hadügymi-niszter olyan keresztcsontnyillalást kapott a görnyedezéstől, hogy csak kétrét hajolva tudott járni; a pénzügyminister sárgaságba csett, a belügyminister tökéletesen berekedt a folytonos izzadástól; a kereskedelmi minister szédelgésről panaszkodott; az igazságügyér az aranyérének esett áldozatá-vá, a kultuszminister egy esztendőre elvesztette az étvágyát

s az őfelsége oldala melletti miniszter azzal a szóval támo­lygott be a hét utolsó estéjén a jockey klubba, hogy: „egészen ma­kutyi vagyok!” (Strupirt.)

Ha ez az „ember” így viszi a dolgot: még tönkretesz minden minisztert. Pedig hát az a tizenöt-húsz rongyos milli­ó, amit így megtakarítani vél, akár ide, akár oda.

De aki legkevésbé volt elé­gült a királynak ily bürokratai foglalkozásával, az a főudvarmester.

Már egy hét óta nem bírt őfelsége színe elé jutni. Pedig mindennél fontosabb dolog az, hogy holnapra udvari vadászat van rendezve a János-hegy alatti királyi vadás erdőben, melyre a több főurak mellett egy csoport fejedelmi vendég és királyi indigena is meg van híva már hetek előtt, s őfelsége, úgy látszik, mintha azt a nevezetes napot legkegyelmesebben méltóztatott volna elfelejteti.

Az udvarmester siet megragadni az alkalmat, mikor egy miniszter sincs többé őfelségénél, hogy figyelmeztesse a holnap ünnepélyre.

A király biztosítja őt, hogy arról sem feledkezett meg.

De őfelsége nagyon ki van fáradva.

Majd kipihen magát holnap reggelig.

A főudvarmester e vá­lasszal megnyugtatta visszavonul, s odaki­ünn az előszobában kiadja a ren­deletet a főkomornyiknak, az ajtónállók­nak és furíroknak, hogy senkit őfelségéhez mai nap többé ne eresszenek.

Nemsokára a szárnysegéd is kijő őfelségétől, s ugyanazt a ren­deletet adja mindenkinek, hogy őfelsége senkit sem kíván többé látni s hálószobájába vonult; mikor le akar vetközni, majd jelt ad a főkomornyik­nak.

Erre elcsendesül a várpalota. Esteli tizenegy óra van. Egész Budavár hallgat, csak a fővártaőr kiáltása hangzik néha az éjben egy arra menőre: ki vagy? megállj! — Az persze ijedtében mind „jó barát”-nak vallja magát s odább mehet.

Hanem a királyi lakosztály ablakai még mindig ki vannak vilá­gítva. A király meg nem feküdt le.

A király huszonhét éves volt és még nőtelen.

Azt hírlelték felőle, hogy misogyn. Kerüli a nőket.

A házassági összekötetéseket, miket a család, a kormány oly sürgetőleg ajánl, állhatatosan visszautasítja. És a *balkezével* sem adakozó.

Minden asszonyi csáb kárbavesz nála. A fantaisie passagère nem tartozik királyi hajlamai közé. Egykedvűen nézi a gyémántos udvarhölgyeket s a még gyémántosabb balerinákat.

Különbözők felőle a vélemények. Némelyek azt tartják felőle, hogy szerencsétlen véralkata van; mások valami féltett titkot sejtenek nála, amit nem lehet kitudni.

Egy nap ezt a titkot mégis meg kellett tudni valakinek.

A minisztertanács után őfelsége legbelső szobájába vonult, és leült íróasztalához. Íróasztala egy pompás remekmű volt, melyet magyar asztalos, esztergályos és ötvös készített tektonchéj kirakással, elefántcsont faragványokkal és zománczott ezüst cifrázatokkal. Egy mesterségesen kombinált zárt nyitott fel őfelsége azzal a kulccsal, melyet mindig magánál hordott. Egy rejtett fiókból kivett egy elefántcsont könyv alakú tokot, mely egy rugó nyomására kétfelé nyílt. Abban volt egy arckép.

Eszményi szép hölgy képe. Hosszúkás, görög idomú arc, büszke, magas homlokkal, vékony, finom ajkak s nagy, barna szemek, sűrű, sötétszőke szemöldöktől árnyazva. Szintén sötétszőke, csaknem gesztenyeszín hajzata egyetlen fonadék-

ban a feje körül van csavarva, mint egy korona: ami az arcot még magasabbá teszi.

A hölgy öltözete fekete.

A király bal felől maga mellé teszi ezt az arcképet, s aztán felnitja levélmappáját, kivesz belőle egy lapot és ír.

Levelet ír az arcképhez.

Az az egész könyv, meglehet, hogy minden ilyen levelekkel van már tele, amiket nem olvas senki.

Ezt az egy levelet elolvasta valaki.

„Te, akit szeretnem nem szabad!”

„Miért nem szabad? Mert király vagyok.”

„Megnyithatok minden börtönt, szabadon bocsáthatok minden rabot: — csak magamat nem bocsáthatom szabadon; — csak tégedet szeretnem nem szabad.”

„Millióknak lehetek boldogítója, lehetek átka, lehetek gondviselője; csak saját sorsomat nem intézhetem. Csak tégedet szeretnem nem szabad.”

„Írhatok nevem mellé minden melléknevet, amit királyok viseltek: a ‚szent’, a ‚nagy’, a ‚hős’, az ‚oroszlánszív’, a ‚kegyetlen’, csak azt nem írhatom, hogy ‚boldog’. Csak tégedet szeretnem nem szabad.”

„Ura vagyok a háborúnak: ha egy sértő szót hallok, vagy rosszat álmodom, s ha azt mondom: legyen harc! irtó tűz lepi el a fél világrészt, s addig foly a vér, amíg azt nem mondom: ‚elég!’ Legyőzhetem ellenségeimet; csak tégedet szeretnem nem szabad.”

„Ura vagyok a békének. Köthetek frigyet leggyűlöltebb, legmegvetettebb *ortályosommal*; vásárolhatom a békét szegyenletes pénzen; eldarabolt tartományok árán; csak neked nem nyújthatok kezét, csak tégedet szeretnem nem szabad.”

„Jöhet rám egy fejedelmi örökség, hogy összetépjek mindent, ami szent: esküt, alkotmányt, szabadságot, mindent, ami pergamentre, vagy oltárlapra, vagy örök népérzületbe van írva; uralkodhatom jog és törvény helyett vértel és vassal; de téged

vaskézzel sem érlek el. Téged szeretnem még akkor sem szabad.”

„Kockára tehetem koronámat, elveszthetem, eldobhatom; villám leütheti, kard letörheti azt fejemről; de veled meg nem oszthatom azt; csak tégedet szeretnem nem szabad.”

A lap tele volt írva, a király behinté azt azzal az arany hímporral, mely a betűknek olyan színt ad, mintha lepkeszárnyakkal csókolóztak volna; azután ahhoz készült, hogy más lapot vegyen; de mielőtt iratáról az aranyporzót visszatölthette volna a porcelán tartóba, egy rémlátás ijeszté fel, mely egyszerre elűzte a nem királyi érzelmeket szívéből.

Nyitott ablakán át egy roppant vésztűz világa lobogott be hozzá. A tűz Pesten volt, s a vérfényben az Országház árkádjai ragyogtak. Úgy látszott, hogy az Országház maga ég.

A király felugrott íróasztala mellől, s ott hagyott mindent tárvá . . .

A harmadik előszobában hárman vártak a király lefekvésére; a főkomornyik, a testőrfutár s az udvari cukrász.

A király éjjel, mikor sokáig fenn van, lefekvés előtt valami ananászból, narancs- és gránátalmaléből készült hűsítőt szokott inni: azzal várakozik a cukrász, a futár pedig eshetőleges éjszakai sürgönyökre.

A főkomornyik bécsi német, a testőrfutár pesti magyar, a cukrász párizsi francia.

Az udvari cukrász addig is, míg őfelsége legkegyelmesebben jelt ad éjitala elkészítésére, hogy ne vesztegesse a drága időt, teát készít úri hivatalnoktársai számára; melybe a rumon kívül az őfelsége számára készítendő ananász, narancs- és gránátalmaléből bőségesen töltöget; amint illik is hű szolgálkhoz, hogy mindent megköstöljanak elébb, ami az ő urok asztalára feladatik, hogy nincs-e abban méreg.

— Nézzék, uraim! — szól a cukrász, egy hírlapot vonva ki zsebéből. — Ma megveszek egy hírlapot az utcán, amit a gamin tele torokkal árul: „Le Menteur!” — Mondok: „Le

menteur?" a hazug? Ez már őszinte fickó. Kérdem, mi az ára? Tíz krajcár. Előveszek egy negyven krajcáros államjegyet a zsebemből, odaadom neki, a fickó felváltja, fog egy ollót, elvágja négyfelé, háromnegyedrészt visszaadja, meg a hírlapot hozzá s nézzék, uraim, a fripon! már a címében is hazudik. Azt állítja, hogy ő francia lap, s azután nincsen benne egy szó sem franciául, az egész oláh, vagy török, vagy micsoda.

A másik két úr mosolygott. A királyi lakban nem szoktak nevetni, csak mosolyogni.

— Ah, a „Le menteur! a Le menteur”!

— Hja, ez furcsa lap — mondá a testőrfutár — magyarul van írva.

— De én sohasem láttam még ezt.

— Az udvarmester nem engedi a várba bejutni.

— De hát miért nem?

— Először is azért, mert az egész csupa merő hazugság. Azaz, hogy nem egészen úgy van; mert akkor még jó volna. Hanem elmond sok igazat is, de azokat hazugság alakjában adja elő; azután meg úgy hazudik, hogy az ember azt hiszi, hogy igazat mond. Telegramokat közöl a világ minden részéből minden nap, amikről tudja minden ember, hogy itt készültek, de azért mégis mindenki elhiszi. Vezércikkeket ír olyan dolgokról, amik sohasem történtek meg; idéz nevezetes könyvekből nagy mondatokat, amik nincsenek odaírva; országgyűlési tudósításaiban a legkomolyabb hangon mondat el olyan bolondokat a képviselőkkel, amit azok sohase mondtak; utaztat előre-hátra nevezetes embereket, mikor éppen betegen fekszenek; összeházásít nyolcvanestendős dámákat tizenhét esztendősi hadapródokkal; örököltet milliomokat ismeretlenül elhalt nábobok után hátramaradt családokkal, s mikor azok az ország minden részéből összefutnak, akkor sül ki, hogy a nábob egy napszámos volt, akit az utcán megütött a guta a sok pálinkától. Csinál háborúkat a világ minden nemzetei között; fenyegetőzéseket ad a miniszterek szájába, csapatomzgal-

makat, hajóhadrajok kiindulását jelezi, mikor azok legjobban pihennek; ajánlja sikeres tőkebefektetésül az olyan vállalatokat, amik holnap már bukni fognak; majd meg kollektát nyit meggazdagodott bankárok és földesurak számára, és maga megkezdi a jótékony adakozást tíz forinttal. Megbírálja a könyveket, az államgazdászatot mint jó szakácskönyvet, a komoly históriát mint humorisztikus regényt; fölléptet sánta embereket mint balett-táncosokat, komoly öreg urakat a jockey klubból szerződtet a nagy operához másodtenoroknak, bukott daraboknak a szerzőit kikeresi a felsőház tagjai közül. Megérkeztet a fővárosba külföldi potentátokat, leírja az egész kíséretüket, hová szálltak, hogy vannak öltözve, s ráuszítja a fél várost arra a vendéglőre a kínai császárt keresni. Közöl egész törvényjavaslatokat, amikről egy miniszter sem tud semmit. Meghalat és eltemet a legszebb parádéval életben levő embereket, még a búcsúztatókat is közli, amiket fölöttük elmondtak; s a születettek lajstromára odatesz minden új főispánt meg éneklő prépostot.

— De hisz az igen ártatlan tréfa attól a Le Menteur-től.

— Hiszen ártatlan, amíg hazudik. A publikum a bolond, amért elhiszi. Ő előre megmondja, hogy az egész lapja csupa hazugság, ott van a címén. Hanem azután keveri a sok hazugságot igaz dolgokkal. Elővesz minden minisztert, papot, bankárt, tábornokot, primadonnát, udvarhölgyet, s ami hírt elkaphat felőlük, azt rendre kitálalja; hanem aztán hozzáteszi: lássa az ember, miként rágalmazták a legtiszteletreméltóbb magas személyeket, ilyen hazugságokat költenek felőlük! A közönség aztán annál inkább elhiszi, hogy igaz az mind. Még öfelségét sem kíméli a gonosz.

— Ah! A fripon! S nem csukják be?

— Dehogynem. Minden héten elítélik. De hasztalan, mert amint az egyik ajtón becsukják, öfelsége a másik ajtón mindjárt kiereszteti, megkegyelmez neki.

— Ah! Coquin! — monda nemes méltatlankodással a cukrász, s földhöz csapva az infámis lapot, kegyetlenül megtaposta azt a papucsával és ráköpködött.

Azután felvette az összegyűrt hírlapot, kiterjesztette azt az asztalra, s kíváncsian végigtekintgette ennek ismeretlen hieroglifjait.

— Eh, mégiscsak szeretné az ember tudni, hogy mivel rá-galmazhat ez a mesquin *bennünket*? (Már tudniillik az udvari cukrászt — meg a királyt.)

— A futár úr ért magyarul! — mondá a főkomornyik úr.

— De az udvari cukrász úr egészen összesározta a sarkával a lapot, s rá is köpködött.

Az udvari cukrász úr aztán szépen letörülgette a fehér kötényével a gonosz lapról a meggyalázás nyomait. Így ni, mármost lehet belőle felolvasni.

A futár úr ráhagyta magát venni időtöltésből.

Tehát legelőször is jönnek a kinevezések.

„Őfelsége kinevezte összes hadseregei vezértábornokává a diadalairól hírhedett General O-Brie-t.”

A főkomornyik a teáscsészébe nevetett, melyből éppen az utolsó kortyot hörpölte ki.

Az udvari cukrász úr tudatlan arccal kérdezé:

— De hát ki az a General O-Brie? Sohasem hallottam a diadalairól.

A főkomornyik úr felvilágosítá róla.

— Az egy angol versenyparipa, aki mint *legjobb futó*, minden lóversenyen győzni szokott.

— Ah! fripon!

Azután következett egy idióta, akit kineveztek egyetemi tanárnak, egy consiliárius, akinek szép neje van, s annak egy püspök a gyóntatóatyja, ennek a prelátnak a helyébe püspükknek. Egy pár megszökött csaló mindenféle érdemrendekkel dekoráltatott, egy zsvány, aki élethosszig lett elítélve, érdemeinek elismerése mellett nyugdíjaztatott; Budapest város fő-

kapitánya a vakok intézetéhez főigazgatónak áttétetett, az illető miniszterek ellenjegyzése mellett.

Azután jön egy vezércikk, melynek vezéreszméje az, hogy a minisztereknek kevés a fizetésük, s azt irányadó körökben még egyszer annyira szándékoznak felemelni. Pártolja ez eszmét. Elmondja, hogy milyen sok dolga van egy miniszternek, s mennyire kell költenie. A cikk oly túlbuzgó lojalitással van írva, hogy az ember azt hinné: a sajtóirodából került ki, csak az a gonoszság benne, hogy egy szó sem igaz belőle.

Következik egy másik vezércikk, hanem az egészen be van festve feketével. A Le Menteur ezzel azt hazudja, hogy a cenzúra törülte ki azt a cikkét; pedig hiszen korlátlan sajtószabadság van az országban.

Azután jön a „legújabb a csatatérről”. Ez egy másodszori képviselő-választásnak a leírása, melyben számos a halott és sebesült. Ezt még el is lehet hinni.

Következik egy országgyűlési tudósítás.

Elnök csenget. Jegyző felkiált: orémus! (Azt hiszi, most is ministrál.) Előadatnak mindenféle bolond kérvények. Azután jön a napirenden levő tárgy: törvényjavaslat a delegációkban használandó dualisztikus nyelv tárgyában: eszerint a praepositíók, nomen propriumok, adverbiumok és a conjugatió, declinatio ragasztékai lesznek magyarok, a verbumok, substantivumok és adjectivumok pedig németek. Dualizmus nyelve. Az opposzió részéről feljegyzett első szónok beszéde közepén a kormánypárt lármásan követeli a clôtüre-t. A javaslat nagy szótöbbséggel elfogadtatik.

Következik a pénzügyminiszteri előterjesztés. A pénzügyminiszter gratulál az országnak, hogy az idén megint rossz termés volt. Mikor rossz termés van, a birtokosok nem tudják fizetni az adót, akkor az állam elkótyavetyéli a jószágait, a vételárból először megkapja az adót szimplán, azután megkapja a vevőtől átíratási díj fejében duplán, és így minden inséges esztendő kettős haszon az államháztartásnak.

Azután jön egy hatalmas külföldi szemle, alapos conjectural politikával keverve.

Kezdődik az Amerikai Egyesült Államokon; ott az elnök, Talbot meghalálozván, nagy lett a zavar. A Monroe-doktrína győzött. De viszont a knownothingok bukásban vannak. A német elem az ír katolikusokkal kezét fogva, ligát csinált. Megszületett Amerikában is a nemzetiségi kérdés. Minden nemzeti-ség saját jelöltjét akarja az elnöki székre juttatni. Szerencsére a spiritiszták dominálják még eddig valamennyit, s a „médi-umok” ellensúlyozzák a demagógokat. A nők szavazatképes-sége elfogadtatott. És így bizonyos kilátás van arra, hogy új elnöknek a megholt elnök özvegye fog megválasztatni, ami a legszerencsésebb megoldás lenne.

És abban az esetben a világ két legnagyobb respublikájának kormányát nők fognák vezetni. Az orosz respublika elnöke is nő: Madame Sasza. Ezen zseniális asszonyságnak legújabb rendelete szerint egész Oroszországban a mennoniták dogmái lesznek elfogadva. Ezen tan szerint minden nőnemű levő pol-gár tizenhat éves korában, a férfiak pedig tizennyolc éves ko-rukban újra megkereszteltetnek a templomban, coram publico, még pedig tetőtől talpig in statu naturali. — Ez isteneknek való látvány lesz. — Ugyanott minden magánvagyon államtulaj-donnak nyilvánított, a házasság eltöröltetett, s a törvény-székek megszüntetettek. Minden magányadósság quitt. Új Eldorádó.

Németország fel van izgatva az amerikai és oroszországi nagy események által. A nemzeti közvélemény sürgeti az amerikai fajrokonok segélyezését. Amerikai invázió küszöbén állunk. Legközelebb a frankfurti kamarák elé törvényjavaslat terjesztetett, mely a hadkötelezettséget a nőnemre is kiterjesz-tetni indítványozza, egyelőre csak a sanitaets-corps, ambulan-ce-, pionnier- és megszálló csapatok képezetvéen belőlők, midőn az összes férfilakosság a harcmezőn van. A Staatsschatz ezer millió tallérra szaporított aranyban.

Míndezekkel ellentétben Franciaország a puritán elvek és filosofi higgadság politikáját folytatja tovább is. Párizsból még a divat is száműzetett, s átköltözött a Spree mellé. (Lásd alább „Divat” rovatunkat.) A köztársaságnak a legnagyobb szerencséje, hogy a trónpraetendensek száma annyira szaporodott már, hogy egymás közt sem bírnak megegyezni. A Bourbon-, Orléans- családok mellé támadt még egy új Orléans-sarj, mely dokumentálja, hogy az ő őse volt az igazi Orléans, nem Lajos Fülöp, azt csak kicserélték vele. Viszont a Napóleon-család Lulu-féle egyenes ágának keserű küzdelmei vannak a Plonplon, Napóleon Péter, Wyse, Bellanger Mimi és Pearl Cora legitim ivadékaival, ami a republikánusok dolgát nagyon megkönnyebbiti.

Olaszország az anglikán egyházat adoptálta. Ezáltal hetvennégyezer abbate, szerzetes és tertiárius, huszonhatezer apáca lett exlex állapotba téve, s miután ez a nagy szám Graubünden kantonban és Tirolban mind el nem fér, jórészt Magyarországon fog megtelepedni, ami által ismét egy lépcsővel közelebb jutunk a paradicsomhoz.

Szerbia alkotmánya tökéletesített azáltal, hogy a szerb császár kinevezte a felsőházat, melyhez nagy kontingenst szolgáltattak az Oroszországból emigrált grófok és hercegek. Míg másik szomszédunk, Románia, a népnevelés terén ért el eddigelé csodálatos előmeneteleket, iskolái a svájciakkal vetekednek, s mióta a zsidó emancipációt törvényesen létrehozta, financiai is kitűnően megjavultak.

A török birodalom is folytatja újjászületési munkáját. Az alkotmányos szultán ma írta alá (lásd terjedelmes táviratunkat alább) a nők fátyoltalanul megjelenhetése felől hozott törvény-cikkét a dívánnak; ugyanott harmadszori felolvasáson ment keresztül a bortilalmat megszüntető bill s aznap este minden imám, uléma és softa s valamennyi dervis részegen táncolt az utcán. Az Aranyzarv-öböl szabad kikötőnek nyilvánította.

(„Csak már legalább azt tudná az ember, hogy mind hazugság-e ez igazán!” — sóhajtja fel az udvari cukrász.)

Következik a közzéadászat.

„Börzehírek. Wasserpólok és társai együletet alakítottak, melynek címe: ‚Első általános házfeltörési, zsebmetszési és útonállási részvénytársulat’, vidéki lólopási filiálékkal, összekötve ugyanezek ellen biztosító osztállyal. Ilyen együletnek valóban rég szükségét éreztük már. A társulat gazdag dividendákat fog osztani. A részvények százszorosan túl vannak jegyezve. Úgy halljuk, hogy a kormány maga is itt akarja biztosítani a postáit a sűrű kirablások ellen.” — „A fiókpesti, árnyékpesti és kölyökpesti egyesült tarhonyaőrölő gyárak a múlt éjjel likvidáltak. Mind a három egyszerre leégett. A számadások, mérleg stb. mind bennégték. — A spanyol–magyar bank és a török–magyar bank fuzionálni akarnak a görög–montenegrói bankkal. Ázsió: arany, ezüst semmi áron, 100 rézkrajcár ára 180 papirosban.”

Itt van megint egy sensations hír.

„Hiteles mérnöki tekintélyek mint bizonyost állítják, hogy midőn a Vaskapunál a Duna utolsó akadályai is fel lesznek robbantva, ezáltal a folyam oly sebes lefolyást kap, hogy nyáron át Budáról Pestre gyalog át lehet gázolni, Bécsnél pedig éppen csak a medre fog látszani a büszke folyamnak. Hová lesznek gőzhajóink?!!! Videant consules!”

No meg egy kis epidémiahír.

„Kínával való összeköttetésünk egy újabb ismeretlen dögvéset hozott Európára. Ez a ráng-düh. A szerencsétlenek, akik azt megkapják, először a kezeikkel, azután a lábaikkal, utoljára a szemükkel, szájukkal, nyakukkal kezdenek rángatózni; a betegség gyógykezelése iránt orvosainknak még csak gondolatjuk sincsen. A kimenetel halálos. S e ragály annyival gonoszabb minden eddigieknél, hogy az ember a látásból megkapja: elég egy ilyen rángatózó beteget látni, hogy az ember rögtön utána rángatózzék.”

— Dieu de mon père! nekem már kezd a szám rángatózni.
Most jön a törvényszéki tudósítás.

„A. B. tolvaj beperli a bűnvádi törvényszék előtt C. D. magánzót, kitől egy órát ellopott, azt hivén, hogy az aranyóra, holott csak talmi óra volt. Ez csalás. Kéri vádlottat elmarasztaltatni. Törvényszék vádlottat odautasítja, hogy cserélje ki az ellopott talmi órát igazi arannyal.”

Itt van egy hosszú lajstrom vasúti szerencsétlenségekből, a másik öngyilkosságokból. Állandó rovat.

Művészeti hírek.

„Róma Bécsben. Ez a címe a legújabb balettnak, mely olyan nagy szenzációt gerjesztett. Legnagyobb vonzerejét képezi az, ami el van belőle hagyva: a trikó.”

Divat.

„A Spree melletti Athénből ez időszakra következő divat van jelezve: 'fleurs animées'. Minden hölgy más, alkatahoz illő virágnak jellemezve. Egy állandó kosztümbál. Eddig csak egyféle volt a divat; most versenyezni fog a penséek divatja a tulipánok, paeoniák, azaleák, nárciszok, harangvirágok divatjával.”

A három úr csendesen szürcsölte az ananászt. Egyik sem húzta volna mosolyra az arcát. Egymástól tartottak.

— Hanem hát amiért tulajdonképpen ki van tiltva a várpalotából a Le Menteur, azok az ő „udvari hírei” — szólta a futár úr egy rovatot keresztülgörva észrevehetőleg.

— Hogyan?

— Ah, monsieur! Az affreuse!

— Affreuse? Akkor halljuk!

A két idegen ajkú úr közelebb dugta fejét a harmadik tolmácsolóhoz, olyan dolgokat szimatolván, amiket nem lehet fennhangon elmondani.

„Nem tagadhatjuk meg olvasóinktól, hogy néhány legmagasabb körökből származott mendemondát fel ne jegyezzünk, előre is kijelentvén, hogy azok a valótlanág bélyegét viselik

magukon. Ezen hírek egymással összefüggésben állnak. Az első szerint öfensége Napóleon VI. Lajos (Bellanger-ág) trónörökös ma esküdött meg — balkézre — öfelsége I. Olympia királynővel (a nagy operánál); egy más verzió szerint az csak látszólagos házasság, melynek célja I. Olympiát udvarképpessé tenni, s a budai királyi lakba bevezethetni — ahol igen magas pártfogója van. — Ez a hír kapcsolatba hozatik az udvari rágalmozók által felséges királyunknak a házasságtól való idegenkedésével, szemben az ultramontán körök azon suttogásaival, melyek az aszkéta tartózkodást olynemű fogadalomnak tulajdonítják, minő Imre hercegünknek szerzé meg a szent glóriát, s szent István családi ágának a magvaszakadást. Mindkét állítással ellentétben fenntartja magát ez az udvari pletyka, miszerint öfelsége eszményi rajongással csüng egy női arcon, melynek miniatűr mását legtitkosabb rejtektiókjában elzárva tartja. A királynak azonban lehetetlen azt a hölgyet nőül venni, mert az egy ortodox zsidóleány, ki egy koronáért sem akarja apái hitét elhagyni. Mondanom sem kell, hogy ez mind rágalom, s valóban csodáljuk a kormány türelmét, hogy az ily hírek koholóit a legnagyobb szigorral nem siet megbüntetni.”

— No nézd a tolvajt, még ő kiabálja, hogy „fogjátok meg!”
— szólt méltó bosszankodással az udvari cukrász.

A főkomornyik azonban hirtelen kikapta a magyarázó futár kezéből az egész hírlapot, s az ezüsttálca alá rejté.

— Hallgassanak, urak! Nem a harangokat verik félre?

— De igen. Tűz van valahol.

— Akkor szedjük magunkat rendbe, mert öfelsége rögtön itt terem; mikor tűzveszély van, az ágyát is elhagyja, és siet oda.

Alig volt idő a csészéket félretenni, s a Le Menteurt a cukrász úr köténye alá elrejtteni. A király szobáiból sebes léptek hangzottak, s öfelsége kilépett. Még kardját sem ért rá felkötni, azt is kezében hozta.

— Siessen ön — parancsolá a futárnak — szárnysegédemhez, jöjjön utánam. Lovászomhoz majd lemegyek magam.

Mi az éjjeli jelszó, Henrik? Jól van. Reggelig úgysem jövök vissza.

— Felsőleges uram — szólt a főkomornyk alázatosan eléje sasírozva a fejedelemnek, s mélyen lehajtva kopasz fejét. — Ha felséged a tűzvész helyére megy, engedje meg az atlaszinget feladnom.

— Ejh, mit nekem most az atlaszing, mikor az Országház ég! — szólt a király türelmetlenül, s nem állva többé szóba senkivel, a szőnyegajtón át eltávozott, amelyből a csigalépcső vezetett le a várkertbe. Ott volt egy mellékistállóban három paripa őfelsége számára éjjel-nappal felnyergelve, miket tűz-eseteknél szokott használni.

— Az Országház ég! — mondá az udvari cukrász. — Ez nagyszerű látvány lehet.

Abból a szobából, ahol ők voltak, oda nem lehetett látni; de a király szobájából igen jól.

A három úrnak ki tilthatta volna azt meg? Az ajtók nyitva voltak. S a tűzvész törvényen és etiketten kívüli állapotokat tesz jogosultakká.

E rendkívüli jogra támaszkodva, bátorságot vőnek maguknak a király hálószobájába belépni.

Az ablakból mutatkozó látvány csakugyan nagyszerű volt. Az Országház mintha a pokol kapujába volna állítva.

— Pompás tűz lehet ott!

— Hát még ha egy jó déli szél támadna, végigégne előttünk az a palotasor a Duna hosszában. Akkor legalább visszamenénk Bécsbe lakni.

— Au contraire! Akkor éppen el nem menne innen őfelsége, amíg a várost újra fel nem építteti.

A kert felől már hangzott a ménék robogása, amint a leg-rövidebb úton sietett ki a király a várpalotából.

— Azonban nem az Országház ég! — mondá a futár úr, ki Pesten nagy tájékozottsággal bírt. — Az a háta mögötti épület, az országos nemzetközi áuraktár.

— Talán az is „likvidál?”
— Valószínű. S arról, ha akar, meggyulladhat az országház is.
— Pszt! pszt! — suttogott a főkomornyik — Ne a tüzet néz-
zék önök, uraim, hanem ezt ni!

A király asztalára mutatott.

Ott volt az arckép.

— Ah! Mind a hárman ráismertek egyszerre.

— Az orosz hercegasszony, Hermione Peleia — suttogá
a főkomornyik.

— Tehát ez a királynak a féltett titka? — liheg é halkan a
testőrfutár, mialatt mindketten igyekeztek a levél sorain vé-
gigfutni, mit a király asztalán felejtett.

— Urak, most jerünk innen; az ajtót bezárom, mert ha
őfelsége valamit megtud, akkor jobb lett volna vakon szület-
nünk.

Mikor aztán a várakozási előszobába visszatértek, mind a
hárman leültek és nagyot hallgattak, egymásra pislogatva, s
mind a hárman azon igyekeztek, hogy melyik tud ártatlanabb
képet mutatni.

Legelőször is az udvari cukrász talált ki magának valami sze-
repet, amivel bebizonyítsa, hogy ő a látott titokból semmit
sem ért.

— De hát mi szüksége van őfelségének ezzel titkolózni?
Hisz ez nem zsidóleány, hanem rangjához illő fejedelmű;
nincsen is messze ide: itt lakik a „vezérhalmi” lovagkastély-
ban; ha szereti őt, semmi sem áll útjában, hogy nőül vehesse.

— Ejh, ejh, udvari cukrász úr — feddőzék a főkomornyik
úr —, ön úgy látszik, hogy néhány évvel hátramaradt: a világ-
történelem tanulmányában, s a magasabb diplomáciáról pedig
igen hiányos értesítésekkel bír.

— Már az igaz, nekem csak a zselékre és szószokra van gon-
dom; s különösen mint francia, a barbár népek, oroszok,
magyarok, autrichienok történetét nem szoktam tanulmá-
nyozni.

A sikitérés került. A főkomornyk úr prédául esett az udvari cukrász semmit nem tudásának, s nagy készséggel világosítja fel őt a következő történelmi egymásutánról:

„Constantin cár, Hermione Peleia hercegasszony atyja, mikor trónra lépett, az előde által addig követett politikát gyökeresen megváltoztatta. Felmondta a német barátságot, udvarából kiküszöbölte a német államférfiakat, s elkezdett orosz nemzeti politikát követni, s egyúttal alkotmányos kormányhoz akarta szoktatni a népet. Ezáltal három dolgot ért el; az egyik az volt, hogy a német diplomáciát egészen elidegenítette magától, a másik az, hogy az orosz főnemességet halálos ellenségévé tette, a harmadik meg, hogy az orosz nép, amint egy kis alkotmányos levegőhöz jutott: elkezdett jakobinus lenni. (Ilyen veszedelmes dolog az az alkotmány!) Egyszer aztán az orosz főnemesek összeesküdtek a cár nagybátyjával, Mihállyal; Constantint letették, családotól számkivetették, s Mihály cár alatt helyreállították a régi nemesi uralmat s a jobbágyságot. Erre aztán roppant lázadás tört ki. A felkelők az általuk először használt léggömbök segítségével porrá zúzták a Kremlt, a bennszorult nemesi hadakkal együtt; hová lett Mihály cár, azt ma sem tudja senki. Szentpétervárott most gonoszabbul megy a dolog, mint Párizsban 1792-ben. A rémuralom kormányát egy nő ragadta magához, kinek neve Alekszandra, de akit népszerűen csak Saszának neveznek, s ez egy valóságos női Robespierre, egy démon, egy szörnyeteg, kinek véres szeszélyei rettegésben tartják Európát, aki hadat készít minden ellen, ami még fennáll; trón, oltár, nászágy, s ha rémuralmával rendet lesz képes odahaza csinálni, rövid időn, mint az Apokalipszis hétszarvú sarkánya fog lerohanni Európa többi országaira. A letett cár, Constantin pedig ide menekült Magyarországra, s itt oltalmat talált. Felséges urunk nem tagadható azt meg tőle, ki halálos betegen jött ide; még kevésbé leányától. Most a vendégszeretet által először is kellemetlenül lett érintve a német udvar, mellyel Constantin ellenséges vi-

szonyokat tartott fenn; másodszer ránk idézte veszedelmes figyelmét a rettenetes szörnyetegnek asszonyi alakban ott a Néva mellett. Ez a szoknyás Dzsingsisz kán nem átalotta nyíltan kihíresztelni, hogy amelyik európai uralkodó vagy annak bármelyik ivadéka nőül meri venni a cár leányát, azt ő rögtön haddal támadja meg, s nem nyugszik, míg a koronás férj és feleség mint fogoly kezei közt nem lesz. Ez a mi siralmas állapotunk. — És íme, most őfelsége saját koronás uralkodónk ábrándozik a veszedelmes szép ábrázatról. Jó szerencse, hogy Hermione Peleia hercegasszony, ismerve a fölöttünk lebegő veszélyt, rendületlenül áll azon elhatározása mellett, hogy zárdába menjen, s miután ő anyja után római katolika, egy katolikus kolostort készül alapítani.”

Az udvari cukrász úr olyan áhítattal hallgatta az előadottakat, mintha ő csakugyan nem tudna mindezekből semmit.

A félrevert harangok folyvást kongtak Budán és Pesten, s a királyi várpalotának most már minden ablakán világitott be a vérvörös ég. Pesten nagy tűznek kell lenni.

— Hanem urak! — mondá végül a főkomornyik. — Most azután hármas lakat legyen ám mindegyikünknek a száján; mert nem szeretnék annak a háta lenni, akinek a nyelve kibeszéli azt, amit ma láttunk.

Mind a hárman kezét adták egymásnak, hogy hallgatni fognak mint a sír.

A testőrfutár úr pedig azt gondolá magában: „Ezért a titokért nekem a Le Menteur megad száz forintot.”

A főkomornyik úr így szólt magához: „A mai felfödözésért Mária Annunziata főhercegnő kieszközöl nekem egy Lipót-rendet.”

Az udvari cukrász úr pedig már be is írta a bevételek rovatába: „Ez arckép titkáért ezer rubelem van Pavloff miniszternél Szentpétervárott.”

A tüzet csak reggelre tudták eloltani; de az Országház megmenekült a tűzoltók erélye által.

Őfelsége csak hajnal felé érkezett haza. Arca barna volt a füsttől, s egyenruhája tíz helyen kiégve a ráhullott sziporkák-tól, két kesztyűje csupa sár és korom.

Mikor szobájába érkezett, első tekintete az íróasztalán felelt arcképre esett.

A főkomornyik, ki szobájába kísérte, feszes tisztelgéssel maradt állva az ajtóban, őfelsége számára tiszta ruhákat tartva készen. Pedáns, borotvált arcán nyoma sem látszott annak, mintha tudna arról valamit, hogy mit néz most a király.

A király pedig azt nézte, hogy leveléhez valaki hozzányúlt. Az az aranypor, mellyel ő levelét behintette, az alatta levő fekete bőrlapon szétszóródott, s most a levél, mely az olvasás közben félrecsúszott, hézagot mutatott az aranyporos lap és szegély között.

A király arca lángra gyulladt. Fel volt hevülve az éji vészről. Odasietett kemény léptekkel szolgája elé, s ajkain e szók készültek kitörni: „Kémek! Árulók! Kik körülöm vagytok mind.”

Hanem amíg szobáján végigment, ura lett önmagának: ránézett hidegen a testéhez mindig legközelebb álló szolgára, s azt mondá neki nyugodtan: „Add fel ingemet.”

A főkomornyik mélységes jobbágyi hódolattal jegyzé meg, hogy őfelsége ma vadászatra fog menni, s az ismét olyan hely, ahol szükséges felvenni az *atlaszpáncélinget*.

— Soha többé — mondá a király.

MENNYIT ÉR A KIRÁLY?

Uralkodó főket szokott az a gondolat nyugtalanítani, hogy mennyit érhet a király, koronája nélkül.

Nagy Péter cár egy nap elment napszámba fát fűrészelni, keresett vele egy tallért, ezen vett egy sajtot, azt hazavitte *Katalin* cárnénak e szóval: „Lásd, ha cár nem volnék is, el tudnálak tartani”. — *Hunyadi Mátyás* király egy nap a Hegyalján valamennyi udvarához tartozó főnemessel egyben, beállt szőlőkapásnak, ehhez is értett; máskor meg álruhában eljárt igazságot tenni a nép közé, s jó bírónak tapasztaltatott. — *III. Napóleon Lajos* a tanári pályán tüntette ki magát. — *Nagy Friderik* harci diadalai közepett azon megnyugtató érzést is megszerezte magának, hogy még mint versíró is meg tudna élni (soványul, az igaz). — *Lajos* bajor király színművészi tehetségei felől igyekezett magának meggyőződést szerezni. — Őfelségének, *II. Árpád* királynak egyik őse gyakorlati vadász volt: csak zergét kétezer darabon felül ejtett el saját királyi kezével; egy még korábbi őse pedig igen jó gazda volt, úgyhogy mikor egy veszélyes európai hadjárat végén közel volt hozzá, hogy országait, koronáit mind elveszítse, azzal vigasztalhatta magát: „Mégis én maradok akkor is Európában a leggazdagabb *privatier*”, ami csakugyan a legokosabb hivatás.

II. Árpád királynak ilyen *αβασιλικως* hajlama volt a festőművészet.

Kora ifjúságában szenvedélye volt ez, s mind a müncheni, mind a pesti, már akkor európai hírvű festői akadémiákon gyarapította tanulmányait. Különösen a tájfestészet volt ked-

vence. A fájtestészetnek különböző iskolái vannak, közönséges halandó válogathat közöttük: egyik modor a „hangulati”, másik a „hatásos”, a harmadik a „realistikus”, a negyedik az „írályos” tájképekben tünteti ki magát; az ötödik az úgynevezett „szép vidékek” ábrázolásában különbözik, s őfelségének az a fejedelmi gondolata támadt, hogy ő mindezt a sokféle modort és iskolát tudná és akarná egygyólasztani. Miért ne? Ha annyiféle monarchiát sikerült egygyéalakítani, miért ne annyi festészeti iskolát is?

Csak arra nem tudott őfelsége rájönni, hogy van-e ehhez igazi tehetsége. És azt nehéz egy királynak megtudni. Ki meri őt megbírálni? Akármit alkot, az mind tökéletes, s ha másnap azt, amit tegnap alkotott, összerontja: az is tökéletes munka volt. Mindenki hízelkedik neki szemtől szembe. És amihez kezd, azt mind a legteljesebb siker koronázza — azt mondják neki. Ha egy kép, melyet ő festett, a világ elé kerül, egyhangúlag azt fogja róla mondani minden hírlap, minden udvaronc, hogy e mű szerzője egyesítette mindazt, amit Hildebrandt, Kalckreuth, Markó, Achenbach és Ligeti ecsetében remek volt! Hisz az már megtörtént egyszer őfelségével, hogy egy udvari ebéd alkalmával, melyen legmagasabb rokonai s legfőbb hivatalnokai voltak jelen, megfordított tányérjának fenekét a gyertya fölé tartva befüstölte, s azután egy fogpiszkálóval e füstalapba egy holdvilágos tájképet hevenyészett — tréfából, unalomból. S egy hét múlva valamennyi képes újság tele volt az ő remekművének aquatinta másolatával, s értekezéseket írtak róla a legszakértőbb modorban, hogy a király mily kitűnő „fumi” rajzoló, kit e genre-ben a leghíresebb Gally mellé lehet tenni.

Mikor őfelsége vadászkontösét felvette, egy ív kínai répa-papirost pálcavékonytságban összegöngyölgetett, s annak üregét telédugta minden színű pasztedlarabokkal.

Midőn a király vadászatra indult, a fővadászmester egy Engendre-féle löfegyvert szokott őfelségének prezentálni.

Ez a fegyver a fővadászmester által töltetett meg s két csőből áll; az egyik csőben van húsz töltény, miket egy gépmű egyenkint a másik cső lökamarájába áttaszít, két lövés között csak két másodpercnyi időköz szükséges. A töltények durrananyagát az úgynevezett „német fehérpor” képezi, mely vérlúgsavból, égenyözledegből és nádcukorból készül; nagyobb veterővel bír, mint a fekete lőpor, s nehezebben lobban fel; minthogy azonban a vasat erősen rozsdásítja, a hozzávaló fegyver csövének arannyal kell burkolva lenni.

Ezt a fegyvert, miután a fővadászmester átadta őfelségének, egy hozzávaló bőrtokba helyezik; a tokot bezárják, s a kulcsát átadják a királynak. E fegyver által a király fel van szabadítva — a puskatöltő személyzet (Hofbüchsenspanner) alkalmatlan közellététől.

Azalatt, míg a királytól a fővadászmester eltávozott, hogy a fő udvari vadászt beküldje a fegyver átvételeért, a király belecsúsztatá a puska üres csövébe az éppen beleillő papírgöngyöt a pasztelldarabokkal, s azzal bezárta a tokot.

A várhoz csatolt écurie udvarában már összegyűlve vártak a magas és legmagasabb vendégek őfelségére, szeszélyes vadászöltözetekben. A főrendű vadászcsoport közepett őfensége Henrik Zsigmond főherceg magyarázá a szakértő fenségeknek és főméltóságoknak a „dingó-kopók” előnyeit.

Ezek igen nevezetes állatok. Az angol rókakopók s az ausztráliai vad dingók keresztezéséből származott korcsok. Egyik különösségük az, hogy nem nélküliek.

— Tehát kutya-öszvérek! — jegyzé meg elmésen őfensége VI. Napóleon Lajos, egy finom testalkatú mozgékony ifjú, kinek dicső ősből már egyetlenegy vonása sincs.

— Tökéletesen. És ennélfogva rendkívül közönyösek minden fajukbeli állat iránt. A másik tulajdonságuk az, hogy nem ugatnak.

— És ez mire jó egy vadászkutyánál? — szól közbe Vilmos herceg, a Welf-trón aspiráns örököse, egy minden tekintet-

ben hosszú uraság, ki ha a nagy állat az előtte szólott francia praetendensnek cserébe adhatná, azt nagyon boldoggá tenné a megközelített napóleoni családi hasonlatosság szempontjából.

Henrik Zsigmond főherceg kész volt a magyarázattal. Ő a vadászati szaktudományban akadémiai végzettséggel bír.

— Ezek az előnyök majd mindjárt ki fognak tűnni a „gnú”-vadászatnál. Méltóztatnak tudni fenségeitek, hogy amióta a budai erődítések elkészültek, az enceinte-be eső nagy területmű erdőségeket a kormány az országos acclimatáló társulatnak adta által. Ez a többi között meghonosította az afrikai *gnút*. Ez a sajátságos állat, mely a szarvast, a bivalyt és a lovat egyesíti magában, eddigelé csak lesből vagy cserkészve volt vadászható. A hajtóvadászat nem sikerült ellene, mert amint a gnú meghallja az ebcsaholást, az egész csorda összeszalad, a fejét befelé, a hátulját kifelé fordítja, s olyankor semmi kutya rá nem uszítható. A hosszú fehér lófarkáról azt hiszi a kutya, hogy lovat lát maga előtt, s azt nem támadja meg. Ha pedig magányos gnút lephet külön a vadász, az szemközt fordul vele: vakmerő, gonosz állat; meg nem fut a helyéből, ott verekszik egy helyben az ebekkel, s megpiszkolja vadászkutyaikat. Aztán van ennek az állatnak az egész kinézésében valami igéző, ami megrettent a kutyákat. Barna, karcsú, paripának termett törzsökéhez, hajlékony nyakához, a vad tekintetű fekete bivalyfő, nyakán a fölfelé álló lósörény, félig fehér, félig fekete, széles homlokán fehér bozontos üstök, állkapcáján hosszú, fekete szakáll, s a rettenetes fön két erős, előhajló szarv, mely először lefelé görbül, azután egyenesen fölfelé. És ehhez oly karcsú lábak, mint a szarvasé, hasított patával; és gyors mozdulatok, mint az ördögé. Valamennyi kutyafajtánk mind szégyent vall ellenében. Hanem végre kitaláltuk a megfelelő tromfot. Nézzék, fenségek, ezt a gyönyörű állatot! (Itt öfensége odahúzta magához örvénél fogva a dingó-kopót.)

E percben érkezett meg a király a vadásztársaság közé. Hódolattal nyitottak neki utat egész a nap hőseig: a nevezetes ebig.

Őfensége Henrik Zsigmond a legmagasabb jelenlét által buzdítva, most már egész teljében kifejtette kynologiai ismereteit.

— Van szerencsém felségednek legalázatosabban bemutatni a vadásztudomány legújabb vívmányát, a néma dingó-kopót, mely az eddig vadászhatlannak tartott gnúnak képes lesz a parolit megadni. Ez az állat mindazt egyesíti magában, ami egy vadáskutyánál tökéletesség. Arcvonásai hasonlítanak a tibeti doghoz; hasított széles orra, lefityegő alsó ajkai s az a bizonyos ránc, mely a szájtól a szemig húzódik, olyanforma tekintetet ad neki, mintha gúnyosan nevetne; míg az erős mellkas, a felálló hegyes, szőrös fülek a dán molossra emlékeztetnek. — Karcú lábainak minden inát megszámlálhatni a bőrön keresztül, s ha csak gyors lábai, éles tekintete, finom hallása után ítélnők meg családi rokonságát, inkább agárnak kellene őt neveznünk; de nemesi criteria éppen a szaglásban rejlik; ebben túlsz az angol pointeren, sőt a gál véreben is, melyhez egérszerű, bozontos szőre oly meglepően hasonlít. De most következnek legarisztokratikusabb kitűnőségei. Ez valóságos ivadéka az őseinek, a mebbiának, mely csupa autochton szenvedélyből egymagára szokott vadászni: nem éhségből, csak noble passzióból, s vadászik nálánál erősebb dúvadakra is. Első lábain csak négy körme van s azok olyan élesek, mint a hiénáé, melyhez fölálló sörénye is némileg hasonlatossá teszi; ámbár szemfogainak hiányzása az alsó állkapcából emlékeztet a nepali buansura. Hanem ami végre elvitathatlanná teszi az ereiben folyó dingóvért, amint a mexikói mondaná: „sangre azul”, ez először is az a sajátságos *dingóblúz* rajta, mely valami keverék a sakál és cibetmacska szagából, s másodsor, ez a veleszületett specifikus gyűlölet a többi kutyáktól rettegett gnú ellenében, melyet képes egymagában felverni, meghajtani, vele megküzdeni, és azt elfogni, egyetlen csahintás nélkül.

A király oldala melletti miniszter, gróf Bodzay Titusz gyönyörteljes bámulattal hallgatá a főherceg előadását: „Ez aztán a mi emberünk!”

Őfelsége pedig azt mondá a felmagasztalt hybridumra, hogy:
— Fertelmes állat! . . .

(„Ki nem állhatja a vadászebeket!” — sűgák egymásnak a magas uraságok, nagyokat sóhajtván utána.)

Őfelsége aztán felült nyitott kocsijába, melléje a miniszter, ki a kocsizás alatt következő előterjesztést tett a királynak:

— Egy titkos összeesküvésről kell felségedet értesítenem, melyet az egész vadásztársaság, őfenségével Henrik Zsigmond főherceggel az élén, tervezett. — Magam részére, ki szintén részes vagyok a complottban, kegyelmet esdek. Minthogy felséged az elmúlt éjt ébren tölté, sőt ki is fárasztá magát az Országház megmentése közben, minten alattvalójának méltó bámulatára a legnagyobb veszély színhelyén buzdítva ernyedetlenül, annál fogva a vadásztársulat azt a tervet gondolta ki, hogy a hajtóvadászatot a János-hegy nyugati oldalán kezdi meg; felséged számára várópontra az agancskunyhó jelöltetvén ki. A vadászskordon egész a kápolnáig és a Disznófőig fog terjedni, s nagy messzeségben távol tart minden közeledőt. Mire a hajtás az agancskunyhóig érkezik, a felvert gnút egyenesen arra terelve, akkora elmúlik dél. Délig felséged közőhajtásunk szerint kipihenheti a múlt éj fáradalmait. Ezt nem kellett volna elárulnom, de felséged magas személye iránti hűségem minden egyéb tekintetnél előbb való.

Mindezt a miniszter olyan komoly pátosszal adá elő, hogy őfelsége egész fejedelmi teljhatalmával bírta csak önmagát megakadályozni a hangos hahotára fakadástól.

Az említett agancskunyhó egy kisdud, barokk ízlésű vadásztanya volt a hajdani Sváb-hegy és Zugliget találkozásánál, azon a gyönyörű fennsíkon túl, amit „Mátyás király sétányának” tartanak. A kunyhó oszlopfői mindennemű agancsokból vannak alakítva, az ajtó fölött egy óriási iramszarvasfő tartja

roppant lapátjaival a kiugró tetőzetet, melyen sűrűn felfutó repkény képez egy természetalkotta árnyékos marquisé-t a bejárat két oldalán.

Kedves, nyugalmas hely, vadásznak — és gondolkozónak.

E vadászlak előtti téren találkoztak össze a nagynevű vadászok, mielőtt állásaikra szétvezényeltetnének.

A fennsík meredélyére állva, a legfelségesebb panoráma tűnt eléjük. Balról a vulkán alakú János-hegy, sűrű bükkerdejéből kiemelkedő váracsával, melytől egy sor Maximilián-toronnyal erősített bástya fut alá a Zugligetig, jobbról a Vezér-halom, Isten-hegy erdőlepte oldalai, úri várkastélyok szeszélyes ormaival; a két erdős magaslat között a mosolygó Zugliget, melyet az acclimatáló társulat ausztráliai, japáni és kínai fákkal telepített be. Gyönyörűen tűnik fel különösen a Zugliget villái között elkígyózó sétány, melynek két-két sor fája, az egyik a japáni mikánfa, a másik egy újhollandi santalfaj; a mikánfa levelei csaknem fehérek, a japáni santal levelei pedig kékek; úgyhogy a távolból e sétányút mint egy kettős kék-fehér szalag tűnik ki. E sétányt egy kedves emlékü királyné nevére Erzsébet útnak nevezik. Innen elkezdve azután nagy messzeségig egy óriási háztömkeleg látszik. Budapest, Ó-Buda egybeolvadva a hajdani falvakkal. Új-Pest, Fóth, Palota, Cinkota, Rákos képezik a tovaterjedő város előrészeit; s keresztülszeli azt a méltóságos ősfolyam, melynek azúr tükrén hajórajok úsznak egymást előzve, kerülve (nem gőzhajók többé, a calorigép elfelejteté a gőzt és kőszénfűtött üstöt), s a tekintélyes metropolison túl terül aztán a világrész egyik legszebb rónája, melynek látkörét a föld hajlása képi. Gyönyörű távol: aminőt Markó képein bámultunk egykoron.

Ez a fejedelmi kilátás ismeretes is minden turista előtt; le is van rajzolva, lefestve, lefényképezve számtalanszor.

A vadásztársaság a reggeli vadászorky fölhajtása után nem is állhatá meg, hogy egy pillantást ne szenteljen nagy munkája előtt e felséges látványnak.

„Milyen szép ország!” — sóhajtá magában a Napólcon-
utód. — „S ez az én őszámé lehetett volna, akinck úgy volt fel-
ajánlva, mint egy szíppanat burnót.”

„Milyen szép ország!” — áhítá magában a Welf herceg,
félíg nyitott szájjal. — „S ez egykor Németországhoz fog tar-
tozni szintén.”

„Milyen szép ország!” — gondolá magában a szerb trón-
követelő, ajkába harapva. — „Hogy fognak ezen nemsokára
az orosz paripák végigtaposni!”

„Milyen szép ország!” — mondá magában büszkén Hen-
rik Zsigmond főherceg. — „S ebben én vagyok a leggazda-
gabb úr!”

A király pedig talán azt sóhajtá:

„Milyen szép ország! S ebben az országban, mely az enyém,
nincs egy ember, aki az enyém volna.”

Ki mit gondolt, bizonynal megtartotta magának, s azzal
kiadva a vadászpárolákat, az erdők ösvényein szétozlott a
vadásztársaság, egyedül hagyva a királyt az agancsháznál.

A terv, mint már el van árulva, az volt, hogy őfelsége hadd
pihenje ki magát az agancsházban; addig a vadásztársaság
a kopófalkával a máriaremetei völgyben felhajtja a gnúcsor-
dát, a bikát kiszakítják belőle, mely a csaholásra makacs lesz
és helytáll, akkor aztán ráeresztik a dingó-kopót, s az egymagá-
ban meghajtja a gnúbikát, s ha minden előintézkedés sikerül,
éppen őfelsége álláspontja felé fogja szorítani, hogy az a leg-
magasabb vadász által ejtessék el.

Mikor aztán őfelsége egyedül maradt, nem használta fel
az alkalmat, hogy letehesse magáról a királyt, és lehessen ember,
aki ha elfáradt, aluszik; nem: több akart lenni, mint király.
Nem pihenni: alkotni akart.

Mikor ezen a szép látványon végigtekintett, a királyi lélek
azt suttogá benne: „Tudnád-e még ezt a szép országot, mely
felül növekedik, alul rohad, újraalkotni?” A művészi szellem
pedig azt kérdezé tőle: „Tudnád-e egy ilyen képet alkotni?”

Megkísérlé.

Hiszen lefestették már sokan; nagy, híres művészek, a fényírda híven visszaadta azt halmozott szépségeinek minden részletével.

A király mást gondolt.

Húsz lépéssel hátrább lépve, mint ahonnan mások felfogták e képet, a fennsík szegélye eltakarja a fényfűzés és gazdagság palotáit; a zugligeti völgy, az isten-hegyi domb elmaradnak; helyettük előtérbe lép a fennsík őserdeje: a sokszázados bükk és kőrisfák, mohos, repkényes oldalaikkal, az iszalag, boróka és galagonya irtatlan bozótja egy amerikai vadon tekintetét nyújtja; a fű buja, mint a pampasokban, s a tér üres, mint Ausztrália állatszегény erdejében; komor, rideg erdőrészlet. S egyszerre rögtön, minden átmenet nélkül előtűnik a távolban elterülő város, a kék folyam csendesesen mozgó hajóival s aztán a sárga kalászos róna, ködbe vesző végtelenjével. E mesterkéletlenül nagyszerű ellentét az, ami a művésznek a legelső eszmét adta.

Egy tábori szék, egy háromlábú asztal, melyre kartonját felszegezte, ott állt az agancsház marquise-ja alatt: a király elkezdett alkotni.

Csak vázlat volt, amit készített, csak pasztellrajz, érdes papírlapra. Nem vesződött az apró részletekkel: az egyetemes hatást leste el, azt adta vissza.

S amint műve fejlődött rajzójai alatt, lelke akként emelkedett azzal együtt. A művész szelleme emelte a király gondolatait. Mentül magasabbra szállt a nap, a megragadó ellentét a kép előtere és háttere között annál jobban kitűnt: a zord, hideg, túl erőteljes és a meleg, világító, gyöngéd, egy lapon egymásba foglalva. Kontraszt, mely harmóniában áll; lehetetlenség, mely eleven való. Egy ősvadon, melynek háttere egy ifjú metropolis, egy nevető róna.

A nap már delelőre járt, mikorra a király elkészült a brouillonnal. És akkor aztán, mikor maga elé állítá a hevenyészett váz-

latot, akkor — nem volt vele megelégedve. A művész szeme felfedezte a hiányt. Ez a kép üres. Egy holt erdő és egy néma város. Hatása végtelen melankólia. Pedig nem illik a kettő közé semmi. Emberi képek, vadászok, nimfák, népics alakok egyszerre lerántanak azt a misztikus hatást, amit e kép felmutat, s mely ígézet pedig hibája marad a képnek: hatást gyakorol, melyről a néző nem tud magának számot adni.

A művészi ábrándokat egyszerre fölzavarta a hajtóvadászat zaja; a hajtók trombitái, a kopók csaholása már a János-hegy innenső oldalán kezdett megzendülni, s terv szerint az agancsház felé közeledék.

A vadászlak mögött sűrű virginiai borókabozót lepte el a fák alját világoskék bogyóival — mintha nefelejcsvirággal volna behintve.

A távolból a bozóton keresztültörő csörtetés hangzott, mely egyenesen az agancsház felé közelített.

A király hirtelen összegöngyölyíté kartonját, s visszadugta azt vadászfegyvere csövébe. A vadásztársaság rajtakaphatná, hogy ő tájképet rajzol, s minő gúnyolódás lenne abból! Úgy járna, mint egykori királyi rokona, bajor Lajos, mikor Trisztán jelmezében kapták udvaroncai — énekelve!

„Szolgák” foglalatossága a művészet.

Ámde az, ami a király háta mögött a cserjéből előtört, nem vadász volt, hanem maga a vad.

A gnú.

A capföldi indigena nagy szökésekkel veté magát keresztül bozóton és dűlt fákon, s azután poroszka lépésben, mint a zsiráf, ügetett ki a tisztásra, két szélső lábát emelve egyszerre.

A mint azután a meredélyhez ért, ott egyszerre megállt, és visszanezett.

Afrikai utazók régen említék már azt a szokását e vadnak, hogy mikor üldözőjét jól elhagyta, akkor megáll, visszanez rá, bevárja, s akkor odább csalja maga után, míg jól kifárasztotta; végre helytáll neki, s megverekszik vele.

A királynak alkalma volt hús lépésnyi közelből szemlélni e vadat.

Gyönyörű példány volt. Ötéves bika; évei számát szarvai tövén mutatják a rovátkok. Alakja, magassága egy erőteljes paripáé, nyakát is úgy tartja, mint egy büszke mén, s hosszú, fehér farkát is éppen úgy emeli lobogósan a magasba. De szőre az iramvadéhoz hasonlít, s lábai karcsúk, mint a szarvasé, és felálló sörénye már kezdi a fenevadak sorába emelni; a vadkan, a hiéna, a taránd sörénye ilyen, de ez még bozontosabb, alul fehér, felül fekete, s bevégzi e minden állatból összerakott hybridumot az ijesztő, széles homlokú bivalyfej; csakhogy nála az előrehajlott bivalyszarvak még visszahajlanak merészen fölfelé; ehhez még egy fehér bozontos üstök a homlokon, s egy hosszú, fekete, kecskeszakáll az állon. S a fertelmes főhöz a legszelídebb szép szemek, minők a zsiráfé: mintha ez az ördög fő csak egy rút álarc volna, melynek rémképét a két dióbarna szem meghazudtolja.

De az ellenfél sem váratott magára sokáig. Ugyanazon a nyomon, melyet a juniperus bozóton át tört a gnú, rohant elő a dingó-kopó, csaholás nélkül, bozontos farka villanyberzedten repült utána, szemci vérben forogtak, lefittyedt alsó ajkáról szakadt a tajték, szökellései inkább hasonlítottak a farkaséhoz, mint a kutyáéhoz, orrát csaknem a földön hordozta. A gnú bevárta őt. Elfogadta a párbajt. A dingó-kopónak sikerült őt csordájától különszakítani, de neki is sikerült a dingó-kopót elválasztani a többi falkától. Most aztán helytállt neki, hogy megmérkőzzenek egymással.

Remek bajvívás volt az. A véreb nekiszáguldott a szarvas vadnak egyenesen, s amint közel ért hozzá, egyszerre félrecsapott, azzal a szándékkal, hogy a hasa alá vághasson, s akkor egy csapással kihaltsa az oldalát, míg a gnú a szemközti rohamot várva, szarvaival a levegőbe dő el. Csakhogy a gnú nemcsak a szarvaival, hanem a lábaival is tudja védeni magát. Külön mindegyik hátulso lábával s együtt a kettővel tud ve-

szedelmes rúgásokat adni, s ha ért a vadászcb a cseletmadásokhoz, azokkal szemben a gnú valóságos ördögtáncot jár: bámulatos gyorsasággal veti magát egyik oldalról a másikra, hol farral, hol szarvval fordulva ellenfelének, éles patáival felrugdal a légbe, hegyes szarva villáival felhasogatja a gycpet. Sörényének egy-egy csimbókja már a dingó-kopó fogai közt maradt, de az is kapott már cserébe egy-egy rúgást. — Most egyszerre lesunyja magát a véreb a fűbe, fejét a földre fekteti, csak fara van magasra emelve. Lompos farka időközönként ideges csapásokkal veri horpaszait, fülei fel vannak hegyezve. Így marad fekvé ott. Pihen talán? Nem! A végső veszedelmes szökéshez készül. Erejét szedi össze: a távolságot méri ki, a gnú hat lépésnyire áll előtte, a végső szökéssel a dingó-kopónak párducmódra kell a gnú nyakára ugrani, éles körmeit a bőrébe vágni, s fogaival a torkát átharapni.

Amint a kutya e lesunyó fekvésbe húzta össze magát, a gnú is veszteg maradt. Ösztöne sugallta neki, hogy most kell vigyáznia legjobban, hogy ellenfeléről egy pillanatra sem szabad a szemét levenni, hogy végveszedelme előtt veszteg kell megállnia.

A kétszarvú vad oly nyugodtan állt ott a fennsíkon, fejét magasra emelve, mozdulatlanul, ahogy csak vadász kívánhat maga elé kapóra vadat, bal lapockájával a király felé fordulva, ki húslépésnyi közelben ült a repkénylepte bozót mögött. A legbiztosabb lövés.

¶ A király csendesen kivette tokjából fegyverét.

De nem azért, hogy a gnút lelője vele; hisz akkor a kartonját is foszlánnyá lőtte volna, mely a csőbe volt dugva. Nem. A vázlatot vontá ki belőle s azt kiteríté maga elé — és azokat a feszült pillanatokat, amíg az üldözött vad és az üldöző egymással farkasszemet néznek, arra használta föl, hogy a „szép szörnyeteget” odarajzolja vázlatára.

Királyi hidegvér kellett ahhoz — s még valamivel több — művészi nyugalom!

A szarvas vad bizonyosan észrevette az emberi mozdulatot is, mert annak a szeme minden oldalra szokott látni; hanem azért mozdulatlan maradt. Két ellensége közül kiismerte tán az a csodaösztön, mit az „állatok lelkének” neveznek, hogy ez itt egy fejedelmi lelkes lény; amaz ott egy cudar szolgáló s attól kell félnie inkább. Veszteg állt, míg a király művészi rajzónja büszke idomait gyors kézzel vázoló, s mintha kevély volna e kitüntetésre, magasra felemelé a légbe az orrát és megszólalt.

Igenis. A gnúnak szava van, széles alsó ajkai, mozgékony nyelve emberi hangokat adnak, miket lesben álló vadászok mindig egyformán szoktak tőle hallani. Ezek talán a vészjelző szók nála.

A végveszély előtt álló gnú e szókat mondja panaszos, méla hangon:

„Onje — navend — belem.”

A beszélő állat nyaka magasra volt felnyújtva ekkor, orra az ég felé emelve, szarvai hátrahajolva. A legkedvezőbb pillanat a dingó-kopónak a rárohanásra.

A véreb egy remekül kiszámított szökéssel lökte fel magát fektéből, gyorsan mint az oroszlán — ámde a gnúnak még egy védelmi fogása volt félretéve: ez az *antilop-mozzanat*. Abban a villámrövid percben, mely nem elég többé arra, hogy félreugorják, hirtelen térdre esik a gnú úgy, hogy a támadó véreb, mely a nyakára célozta az ugrást, egyenesen a szarvai hegyébe esik, s a következő pillanatban felhasított testtel repül a gnú hátán keresztül, s aztán aláhentereg a meredélyen, míg a bozótban fennakad valahol. Még akkor sem ordít, mint más agyonszúrt eb.

A diadalmas vadállat pedig még néhány másodpercig ott marad állva; most már egyenesen rámereszti szép barna szemét a közelben ülő emberre. A király mégsem nyúl fegyveréhez. Siet vázlatát befejezni. A vad, melynek rút feje még rútabb most azáltal, hogy a dingó vére szarvain végigfolyt, s fehér

üstökét veresre festette, néhány lépést közelít még a király felé. Tekintete egy lázadóé! A király mégsem cseréli fel rajzóját fegyverével, melybe hús robbanógolyó van töltve. Ekkor aztán a fenyegetőn igéző, a rútinak szép vadállat ismét letérdel, leszakít egy dycamnuslevelet a földről, melytől kivüle minden más kérődző undorodik, s azt a levelet a szájában tartva, csendes, méltóságteljes léptekkel távozik el a Zugliget felé terjedő egzotikus bozótba.

A király pedig önelégülten tekint végig a befejezett vázlaton.

Valami sajtáságos, megdöbbenő hatása van most a képnek.

Egyszerre a csodás honosult vad alakja lett benne a főtárgy: a merész ellentét, a közel rengeteg, a távol világváros csak staffage lett mellette. Van benne valami új. A vadonban nőtt, a győztes gnú nem állt még festőnek modellt soha.

Azonban hirtelen el kellett a képet rejteni a helyére. A juniperus bozóton túl már hangzott a közeledő vadásztársulat zaja: a fegyvernek tokjába kellett zárva lenni, mire a magas uraságok ideérkeznek.

Nagy robajjal jöttek. Büszkék voltak rá, hogy öltönyeik úgy össze vannak tépve, arcaik úgy összekarmolva a tövisektől. A csaholó falka a nyomon idevezetett mindenkit.

Voltak aztán bámulattól elhülő arcok, mikor meglátták a tusában feltépett gyepet, azon a dingó-kopó vérnyomait, magát a dingó-kopót egy kökénybokor tövében elterülve — és a gnút sehol sem.

Pedig a küzdelemnek itt kellett végbemenni a király közvetlen közelében. Őfelsége pedig ki sem vette a tokjából a fegyverét.

Henrik Zsigmond herceget annyira vitte a vadászindulat, hogy megfeledkezve alattvalói helyzetéről, azt a kérdést intézte a királyhoz, hogy „miért nem ejtette el felséged a vadat?”

— Azért nem — felelt őfelsége —, mert soha semmi ivadékom sem vadászott *háziállatokra*,

Az urak csak elszédültek a feleletre.

(— Nesze nekünk — sugá a főherceg a miniszter fülébe —. A legközelebbi sessióban az igazságügyér egy törvéynovellát fog benyújtani, melyben a gnú a vadászható állatok közül kivéttetik.)

(— Majd visszaveti a felsőház — jegyzé meg rá önagyméltósága.)

A fenséges refugiék, praetendensek és mediatisált hercegek gúnyosan tekintettek a királyra; VI. Napóleon lenézően mormogá: „Nincs neki személyes bátorsága.”

Az egész multság el volt rontva.

A hivatalos lapban pedig szükségképpen referálni kellett a mai sport élményeiről. — Olyan tudós pedig nincs az egész literatúrában, aki ezt úgy tudja körülírni, hogy a királyt ne kompromittálja. — Akként segítettek aztán a dolgon, hogy kiszemeltek a sajtóbureau-ból egy olyan egyéniséget, akin már régen szerettek volna túladni, azzal szövegeztették a vadászatról adott tudósítást, az persze rosszul ütött ki, s azért azután harmadnap a cikkírot elcsapták hivatalából, hogy a királynak elégtételt adjanak.

Hanem a többi lapok tudósítóit nem csaphatták el, s azok bizony nemigen nagy kímélettel szóltak öfelségéről. — Egy király, aki a kapóra jött vadat nem lövi meg! Aztán legyen az ember képes dinasztikus érzelmeit megtartani! Volt élc elég.

De egyen sem nevettek annyit a jockey klubban, mint a Le Menteur calembourján, mely így szólt: „Azalatt, míg a többi társaság a gnút üldözc, öfelsége lelke *harmónidját* keresve, *vadgalambra* vadászott.”

(„Hermione” görögül azt is jelenti, hogy „harmonia” s „Peleia” görögül „vadgalamb”.)

A király legrosszabb akarói csakugyan ezt találták fel számára legvalószínűbb „mentségnek”.

Hat nap alatt készen volt a király a képpel.

A „művész” meg volt elégedve alkotásával. (De hát melyik művész nincs megelégedve a saját művével?)

De az a kérdés, hogy mit mond hozzá a kritika? Hisz azt már minden művész tudja, hogy a kritikának rendes tarifája van: ennyi jár a magasztalásért, ennyi a szelíd elismerésért, ennyi a kegyes hallgatásért; „ez” a bíráló az aranyvaluta szerint ítél, a másik az ezüst szerint, a harmadik a bankót is elfogadja. — De mit szól a tiszta, megvesztegetetlen kritika, melyet a szerző nem tisztelt meg személyes látogatásával?

Legnehezebb feladat volt ezt a képet innen a királyi várból kijuttatni a külvilágba. A kép öt láb széles és négy láb magas volt; azt nem lehet eldugni.

A király a reggeli órákban dolgozott, mikor más napokon sétáját szokta tenni, s oly óvatos volt, hogy még az olajfestékszagot sem lehetett megérezni rajta, s festőszobáját sohasem felelte nyitva.

Annyit azonban tudott, hogy a 4800 kenyérpusztító közül, akik udvari személyzetét képezik, egyetlen egyet sem talál, akire rábízhatson egy olyan titkot, amit el „nem” árulni már magában felségértés.

No nem igaz? Hiszen akármely udvaroncnak azt fogja mondani, hogy „nézd: itt én festettem egy képet, eredj, vidd el, tedd ki a műtárlatba, hadd hallom, mit mondanak róla?” — hát nincs olyan elvetemedett jakobinus, aki őfelségét kitegye annak az esélynek, hogy a hírlapok szemtől szemébe fitymáló gorombaságokat mondjanak neki; hanem annál inkább kötelességének tartandja valamennyi műbírálót eleve suttyomban figyelmeztetni, hogy íme, itt van egy festmény, amelyhez úgy közelítsen minden kritikus, nehogy felségértést találjon rajta elkövetni.

A király e mű bevégezte utáni reggel ismét lement sétálni a várkertbe; de nem tudott e tárgyban semmi kisegítő tanácsot adni magának. Így jár az ember, mikor háromezréshat belső titkos tanácsosa van! Akkor nem kap tanácsot, mikor kellene.

Amint a kertre nyíló ajtón ismét vissza akart térni a várpalotába, az ott őrt álló katona útját állta.

„Mi a jelszó?”

A király végignézte az őrt. Magas nyúlánk, ideges ifjú volt: a közkatonák azon időbeli egyenruhája, kávébarna frakk, elől magyaros zsinórzattal (dualisztikus uniformis), feszesen állt erőteljes termetén; homlokát takarta a fekete sisak sárgaréz tarajjal s fehér-erős-zöld kétféjű sassal az ernyője fölött. Az őr, szuronyát védmozdulatra fogva, állt az ajtó küszöbén.

— Nem ismer ön engem? — kérdezé a király.

— A jelszót! — ismétlé az őr változatlan arccal.

A király aztán megmondta a jelszót.

Arra az őr tisztelgett, s utat nyitott a király előtt.

A király még egyszer jól végignézett rajta. Rögtön odaient azon ezred parancsnokához szárnysegéde által, hogy azt a katonát, ki ma reggel 5 órától 7-ig a várkertre nyíló ajtónál őrt állt, küldjék fel hozzá, mihelyt föl lesz a szolgálat alól szabadulva.

A parancs sietve hajtattott végre. A király meghagyta, hogy azonnal tudósítsák, ha a katona megérkezett, s reggelijét hagyta félbe, midőn jelenték, hogy itt van.

Eltávolított mindenkit elfogadási terméből, midőn a közkatonát maga elé bebocsáttatá.

Odament egészen közel a belépő elé, s sokáig nézett élesen az arcba.

Ifjú, komoly és szelíd arc volt ez, színe barnás, alig színezett ott, hol az ifjúság rózsái szoktak nyílni; határozott, merész kifejezést adó orr; állán kétféle való selymes fekete szakáll; ajkai nemes metszésűek és teltek, a felső ajk fölvetett, szemei nagyok, világlók, feketék, erős, sűrű szemöldök alatt.

— Vegye ön le sisakját — szólott neki a király.

— Katonarend . . . — mormogá a közember.

— Feloldom alóla.

A közvitéz levette érc fövegét.

Homlokát akarta látni a király. A homlok az, amire az ember jellem titkai vannak felírva: a homlok tud legtöbbet beszélni.

S ez a homlok nagyon jól egészíté ki az arcot. Egy valódi Mózes-fő állt a király előtt, kétfelé omló sűrű hajával, izomteljes, nagy, széles homlokával. Csak a fénysugár szarvak hiányzottak róla. Talán még azok is megjönnek.

— Mi önnek a neve? — kérdezé a király.

— Tatrangi Dávid.

— Zsidó?

— Nem. Székelyföldi magyar.

— Azért lehet zsidó. Vannak a Székelyföldön magyarok, kik a szombatot tartják meg, kik a keresztelést nem az atya, fiú, szentlélek, hanem az Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének nevében végézik, böjtöt és munkaszünetet tartanak zsidó szokás szerint; az újévet a zsidó újév napjától számítják, és neveiket az ószövetségből veszik csupán, s ezért minden felekezettől üldözve vannak. Ön nem a „szombatosok” közül való?

Az ifjú még halványabb lett.

Halk, mély, csaknem zúgó hangja volt: zengő suttogás.

— Ha mondanám, hogy az vagyok, nem volnék az: mert ők titkot nem mondanak ki.

— De én önnek legfőbb bírāja vagyok — szólta a király szigorúan —, ki előtt senkinek titokkal nem szabad bírni.

— Igaz — szólta az ifjú —, de egyúttal legfőbb egyházfőm, kinek a gyónás titkát nem szabad elárulni. Gyóntam. Igaz.

— A szombatosoknak két kiváló erényük van — monda a király. — Az egyik az igazmondás, a másik a titoktartás. Midőn utamat állta ön, tudta, hogy mit tesz?

— Tudtam: amit a törvény parancsol.

— S ha én önt erőszakkal megtámadtam volna, meglőtte volna ön?

— Meg.

— És ha önnek saját édesapja jött volna eléje, hogy ajtómon bejöjjön, meglőtte volna azt?

Az ifjú nagyot sóhajtott:

— Meg.

— Pedig a szombatosoknak tiltja a hit az emberölést.

— De az ország törvénye parancsol még a hitnek is.

A király hosszan nézett az ifjú arcába. Látta, hogy a zsinóros kirseiben (katonapoztót) nem közönséges lélek lakik.

— Helyesen tett ön. Én önt ki fogom tüntetni e magaviseletereért. Hallja ön, minő kitüntetést gondoltam ki az ön számára. Egy megbízást akarok önnek adni, amit végre kell önnek hajtani, anélkül, hogy megtudná valaki, hogy a megbízást tőlem kapta. Egy udvaroncomnak, egy cselédemnek nem szabad felőle neszt se fogni.

— Parancsoljon velem felséged.

— A feladat nehéz. Egy öt láb hosszú, négy láb magas olajfestményt kell innen a várból kiszállítani, azt az országos műtárlatba elvinni, kiállítani, anélkül, hogy valaki megtudná, hogy a kép honnan került oda, azt el kell adni igazi értéke szerint, s az árt hozzám elhozni, anélkül, hogy tudná a vevő, kinek a kezébe jutott a vételár. Ért ön engem?

A köztvitéz arcán sajtászerű világozás látszott átderengeni.

— Mindent értek.

A király arca kezdett elpirulni. A művész hevülése volt az.

— Hogy fog ön hozzá?

— Nagyon egyszerű az. Fölséged nekem megmondta, minő széles és magas a kép. Fölséged maga szabadalmat adott a hazai művészeknek, hogy festményeiket, miket el akarnak adni, legelőször ide hozhassák, s az udvari képtárban állíthassák fel. Ami azután nem talál tetszésre, az a festőnek visszaadatik. Én a legközelebbi napon, mikor a katonai szolgálat alól szabad vagyok, s polgári öltönyt viselek, egy hasonló nagyságú festményt hozok ide. Az ki lesz téve az udvari képtárban. E képnek a rájáráról felséged, mikor egyedül marad, leveszi a festett vásznat, a másik festményt ráilleszti, s annak a tetejébe ismét az én silány festményemet, amit harmadnapra szépen visszavihetek.

— Nagyon helyes, nagyon helyes! — mondá a király. Annyira örült ennek a megoldásnak, hogy szinte elfeledkezék róla, hogy alattvalói legutolsójával, egy közkatonával áll szemben. — Elmehet ön! — mondá neki.

Azután belépő szárnysegédének kiadta a parancsot, miszerint az imént elfogadott közvitéz, Tatrangi Dávid, ki ma reggel a királyt mint ör feltartóztatá, s addig be nem bocsátá, míg a jelszót nem mondta, e tetteért a hadsor előtt nyilvánosan felolvasott napiparancsban megdicsértessék.

Harmadnap ott volt a király műve az országos műtárlatban.

És aztán egy hétig nem beszéltek a lapok másról, mint erről a képről. Mindenki el volt ragadtatva általa. Tünetemény volt az: eredetiség; új iskola. Sokan feltalálták benne a jóslatszerű misztikus jelentést. Mindenki elismeré a kompozíció zsenialitását. Különösen az állatalakban eltalált nagyszerű mozzanat valami nem mindennapi művészi erővel tanúskodott. A technikát itt-amott megrótták benne, de az általános hatás minden bírálót egyaránt feltűzelt. És aztán találgatták a művész kilétét. Ki rejtőzi az álnév alatt? „Polgár Vazul!” Ha keresték volna a Vazul név görög mását „Bazil”, annak az értelméből meg tudhatták volna. (Király.)

A király hét napig olyan mohón olvasta a hírlapokat, mint akármely művész.

A hetedik napon azt olvasta, hogy a kiállított mű megvéttetett, mégpedig azon az áron, amelyet a művész megbízottja kért érte. Ki vette meg, az még egyelőre titok.

Ah! A király milyen kíváncsi volt rá, hogy mennyit adtak hát a festményeért. Hogy mennyit ér hát a király, mikor korona nincs a fején; csupán koszorú?

Másnap kihallgatási nap volt. Az előjegyzettek névsorában a király megtalálta Tatrangi Dávid nevét is. Az ifjú polgári ruhában jött. Közkatonának audienciát kérni nem volt szabad, hanem polgári ruhát viselni szolgálaton kívül igen, s ezzel elég volt téve a „reglementnek”.

— Fölséges úr, a képet eladtam, tiszteletdíját itt hozom. Hatszáz Árpád-arany. — Dávid átnyújtá a királynak az elefántcsont szelencébe rakott aranyakat, mik a szelence áttört faragványain keresztülszillogtak.

A király olyan hőséget érzett a homlokában, az arcán, midőn az aranyakat átvette. Hatszáz arany! Az ő saját arcképére verve. A királynak ez idő szerint Magyarország aranybányái háromezernégyszáz font aranyat adnak évenként. Erdély kallóiból háromezer márk színarany jön elő, Ausztria aranytermése harminckét mázsát adózik neki, a folyamok, mik országait átszelik, a Duna, a Tisza, a Maros, az Olt, az Aranyos, a Szamos mind aranyat hordanak magukkal, s amit azokból kimosnak, az is mind a király aranya. A királynak és császárnak civillistája a két országtól tizenötmillió forint; hét millióra megy a magányvagyonának jövedelme; hanem azért a király arca mégis fölhevült, mikor azt a hatszáz Árpád-aranyat a kezében érzé, melyet egy önalkotta mestermű díjában kapott ismeretlenül. — Ez volt az egyetlen, igazi, tiszta hódolat.

Tán egy megnyert ütközetnek nem örült volna jobban.

— Itt hozom a vevő ellennyugtáját is, fölség — mondá Dávid, átnyújtva egy hosszúkásan összehajtott iratot.

— Nincs rá szükségem — monda a király.

— Nekem van rá szükségem, hogy átadjam, fölség.

A király átvette az iratot, s odatevé az asztalán heverő egyéb mindenféle folyamodás közé, miket kihallgatási napon kezében hagynak. Amelyik iratnak őfelsége behajtja a szegletét, az félretéteik és választ kap, amelyiket nem hajt be, az a lomok közé kerül. Ezt nem hajtotta be.

A király keményen szemébe nézett az előtte állónak.

— Bizonyos ön afelől, hogy az eladott kép eredetéről senkinek sem volt tudomása?

— Nem tudhatta senki, s hogy a vevő nem tudta, arról fölséged igen rövid időn a legcsalhatlanabb tanúságot fogja venni.

A király azon gondolkozott, hogy ezt az embert meg kellene jutalmazni. De hogyan? Pénzzel? Hátha magasabb vágyai vannak? Büszke katonajellem. Talán inkább vágyódnék előléptetés, tiszti rang után. Mondja meg ő maga.

— Én önt hűségcs eljárásáért óhajtanám megjutalmazni. Van-e önnek valami kívánsága, amit királyi kegyecmmel megvalósíthatnék?

— Van fölség. Óhajtanám fölségedet nem szolgálni tovább fegyverrel.

— Hogyan? Ön meg akarna szabadulni a katonaságtól? Ez a kívánsága? Ön csakugyan szombatos, azok tiltakoznak minden fegyver ellen.

— Ha azt teszik, felség, igazuk van. Az emberölés Isten ellen támadás. A katonai szolgálat szolgálás. A hadviselés országromlás. De én szívesen ontok vért, magamét vagy másét, hitem ellenére is, ha kell, s elvesztem inkább a mennyországot, hogy megtartsam hazámat. A harcban ott leszek fölséged köz-katonái között, de most szeretnék szabadulni — öltönyömtől.

— S van önnek valami jogcíme e kívánságra?

— Van, fölség. Egyetlen fia vagyok az apámnak. Üzletünk egy jó hírben álló üveghuta a Székelyföldön, felügyelet nélkül tönkremegy. Apám pedig az örültek házába van bezárva a Lipótmezőn.

— Akkor önnek teljes joga volt hatósági úton követelni a katonakötelezettség alól fölszabadítását; nem tette azt?

— Lehetetlen volt, fölség. A polgári hatóság azt mondta az apámra, hogy örült, be kell őt záratni s engem elbocsáttatni; a katonai hatóság pedig azt mondta, hogy apám nem örült; azt kell szabadon bocsátani, s engem kell besorozni. S most mind a ketten benn vagyunk. Én állok, az apám ül.

— Akkor mégis öné az eldöntő lépés. Ön nyilatkozhatott, hogy atyja elmeháborodott, s e nyilatkozata alapján elbocsátják.

— De én nem akarom atyámról azt mondani, hogy örült, mert nem az.

— Hát akkor meg nyilatkoztassa azt ki, s szolgáljon tovább. Apját pedig bocsássák ki a tébolydából.

— Azt sem tehetem, mert apám jó helyt van ott. Jól bánnak vele, s ő is jól találja ott magát.

— De ezt meg már nem értem.

— Felsőged valószínűleg hallotta hírét a „Szentháromság-nak”.

A király visszahökkent — hanem a másik percben elmosolyodott.

— Ah! — hiszen a lipótmezei tébolydáról beszélünk. Ott van három őrült, akik közül az egyik atya Istennek, a másik a fiú Istennek képzele magát, s akikhez azután még egy „szentlélek” is került. S ezek együtt vannak mindig. Nem tudom, mire való az a tréfa a felügyelőségtől?

— Nem tréfa ez, felség. Ezek mind a hárman egy nagy, végtelen eszme üldözésében veszték el eszüket. Mind a hárman tudós, eszes emberek voltak, kik a *légben repülés lehetőségét* akarták megfejteni. Ez idő tájt sok ember őrült meg ebben. S a vágy oly természetes. A hadtudomány oly fokra fejlődött, hogy a legelső harcban, mely kitör, az emberiség egyik felének ki kell irtani a másikat. A huszadik század utolsó felét járjuk, s az a hit, hogy a kétezred év betöltésével el kell jönni az időnek, mely az örök „Isten békéjét”, az örök „treuga Dei”-t elhozza, az egész világot kezdi áthatni.

— Tehát ön is hisz a *millenniumban*? Lehetőnek tartja a *Chiliasmust*? A kétezredik év Isten békéjét?

— Ha emberek akarják, s Isten segít, lehető.

— Beszéljen tovább a három őrültről.

— Az egyik a léggömb kormányozhatóságának tanába őrült bele. E rendszerrel akarta lehetlenné tenni a hadviselést. Törekvése az aerosztatika örök törvényeibe akadva, a tudós-ból őrültet csinált, ki most azt hiszi, hogy ő az atya Isten, ki villámok helyett bombákat és srapneleket hajigál le a földre. A második eltérve a légsúlytan elméletétől, s félrevetve a

hidrogén emelő segélyét, a légbeemelkedés elméletét egészen az erőműtani szabályokra fektette. Különösen a „calorigépet” alkalmazva összeköttetésben az „örök csavarral”. Ez meg is tette, hogy a gép segélyével rézsút merev irányban fel tudott repülni a magasba; de gépe nem volt kormányozható, leesett vele, szerencséjére a Balatonba; onnan kifogták: de mire életre jött, meg volt örülve, s most azt képzei magáról, hogy ő a fiú Isten, ki már egyszer élő testtel az égbe szállt, s erre erős bizonyítéka a két tenyere, melyet a repülőgépe eltört sodronyai, mikor beléjük kapaszkodott, keresztülyukasztottak. A harmadik végre az én apám, akit mármost azután, eszmetársulat nyomán, a szentléleknek neveznek, és némi alappal, mert ő maga sokszor mondá magáról, hogy ő a János látományaiban ígért eljövendő „Paraklet”, ki a világot meg fogja váltani minden siralmaitól. Ő is talált fel egy repülő gépet, melynek elmélete a villanyerőn alapszik, üvegből és messingből van az egész. Az első alkalommal, mikor bemutatta azt a közönségnek, a gép szégyenben hagyta: az egész kísérlet a közönség gúnyhahotája közt bukott meg. Nem hagyta abba; változtatott a kondenzátorokon. A második nyilvános kísérletnél megindult vele a kerekés gép; de nem fölfelé, ahogy ő kiszámítá, hanem egészen saját tetszése szerint, a közönség közé; öles villanyszikrákat szórva maga körül, s agyonijesztve az egész népet, mely ekkor dühbe jött apám ellen: őt magát megverte, gépét összetörte, s még kárpótlást kellett fizetnie néhány villanyütött néző számára. Mégsem hagyott fel eszméjével. Megint más terv szerint alkotá meg villanygépét; most már egészen a madár alkatát vette mintaképül, szárnyakat alkalmazott üvegből, rézborítékkal. És gépe csodálatosan sikerült; sajnos, hogy jobban, mint ő maga tervezte. A repülőgép a villanyerő alkalmazásával felemelkedett a magasba, kormányozható is volt; hanem egy új tényező kifeledése miatt olyan erőt fejtett ki, hogy a szárnyak nem bírták meg, az üvegszárny eltört, s apám a géppel együtt leesett egy erdő

közepébe 1200 láb magasból, eltörte az egyik kezét és az egyik lábát, a fél állkapcsát, s csak csodára maradt élve. Ekkor rokonai bezáratták a tébolydába. Engem gyámság alá rendeltek. Most ez a három mártírja a tudománynak a lipótmezei tébolydába van bezárva, s minthogy szerepeiket ők maguk választották, s minthogy egész nap egymással vitatkoznak a legmélyebb tudományos feladatok fölött, azért a tréfás népelme úgy híja őket, hogy a szentháromság. És gyógyíthatlanok maradnak, minden tudományosságuk mellett. Az Atya anastasomaniai rohamokban, rombolásdühben szenved; minden holdtöltekor kényszerzubbonyt kap; a Fiú sitophobiát hozott magával, ételiszonyt, mindennap háromszor erővel kell egy kitört fog helyén keresztül kaucsukcsövön át az ételt a gyomrába vezetni; a harmadik csöndesen viseli ugyan magát, de nem titkolja, hogy amint szabadon bocsátják, újra elkészíti a repülőgépet, s újra felszáll vele.

— Bocsánatért esdem, hogy fölségedet e dolgokkal untattam; de parancsolta, hogy adjam elő, miért nem jelentem ki atyámat örültnek. Mert nem az. S ha nem örült, miért nem kérem szabadon bocsáttatását? Mert ez halála volna.

— Mennyi ideje van önnek még hátra a szolgálatból? — kérdezé a király.

Ettől a kérdéstől fázott nagyon Dávid. De csak meg kellett rá felelni.

— Hat hét

— Micsoda? Hat hét! Hiszen ha sötét börtön, nehéz vas, kínzás, böjtölés volna a kiállni való, hat hétért fel sem sóhajtaná egy férfi, azt mondaná rá, holnapután lesz, s akkor vége! S hat heti hátralevő időt egy díszes szolgálatból, melyet az ország törvénye szabott önre, mely nem a hajdani bosszantó „Kamaschendienst”, hanem a polgári hivatással együtt megférő férfias foglalkozás, ebből hat hetet ön különös kegyelemképpen, királyi hatalomszóval kíván magának elengedtetni?

— Ez a hat hét rám nézve egy élet — sóhajtja Dávid.

— Micsoda? Akkor ön nekem nem mondott el mindent. Ön üzletről beszélt, üveghutáról, mely ön és atyja nélkül tönkremegy. Önnek más oka van e kéréssel hozzám folyamodni. Mi az?

— Felség, azt nehéz megvallani a király előtt. Egy férfi előtt.

— Ön nősülni akar tán, s „periculum in mora”. Nos, eltaláltam? Akkor kap ön „licentiát”. Elég lesz?

— Nem, felség.

— De hát mi baja akkor?

— Felséged kívánta, hogy megmondjam. Azt a hajadont, ki jegyesem, rokonai, kik szegény emberek és rossz emberek, beírátták a *Sabinába*.

Erre a szóra egyszerre lángvörös lett a király arca, szemci hadüzenő rémtüztől világlottak: egy *megütött* király volt ez! Egy király, akinek eszébe juttatják, hogy csak árnyéka annak, aminek nevezik. Egy király, aki egész országa szégyenét egymaga érezi, és akinek azt a szégyent letörülnie nem lehet.

Dávid hódolatteljes nyugalommal állt előtte, s nem rettegett az uralkodó lángba borult arcától, melyet az ő szava gyújtott meg.

— Itt van a hajadon? — kérde a király.

— Még a fővárosban van.

— Mit akar ön tenni?

— Ha katona nem vagyok, akkor tudom, hogy mit teszek. Szerzek magamnak igazságot a *törvényen kívül*; ahogy tudják a hozzájuk tartozókat védni az őserdők lakói; ahogy védi a nőt minden országban az, aki férfi. De a közkatona mezében rab vagyok, szolgáló vagyok. Rajtam a lánc, mely kezemet lekötí, s ami polgári ruhában lovagi tett volna, az közkatonaruhában gonosztett. És nekem hosszú az idő, míg ez öltöny leszakad rólam. Hat hét múlva már jegyesem nem lesz ebben az országban. És nem lesz rám nézve a világon.

A király most merően maga elé nézett, és mélyen elgondolkodott. Arca lassankint visszanyerte komoly, nyugodt tekintetét, de a pír csak nem hagyta el azt.

— Hallgasson ön rám. Tartsa féken indulatait mint férfi. Másnak is van baja. Ha azt mind erővel igazítanak el, minden utcán verekednének. Ne tegyen ön semmi heves lépést. Ha önnek arája *azon társulatnál van* bejegyezve, úgy az csak pénz-kérdés. Pénz kell azoknak. Jó nyereségért kitörlik, kiadják. Vegye ön ezt az összeget, amit most nekem átadott. Fizesse ki őket belőle. Ami fennmarad; azt tartsa meg menyasszonya számára hozományul.

II. Árpád odaadta a közkatonának az összeget, amit saját keze munkájával szerzett.

Dávid szemei égtek.

— Felség — rebege elfogódottan. — Nekem most semmim sincs; magam is semmi vagyok. De ami vagyok és leszek még valaha: az mindig fölségedé lesz. Mondom. (A szombatosok cennél nagyobb esküszót nem ismernek: „mondom.”)

— Még egy szót. Mit fog ön tenni, ha jegyese kezében lesz? Én önt a katonai szolgálat alól föl nem oldhatom; fejedelmi jogom van hozzá; de ezt nem gyakorlom. Mert ha egynek az elbocsáttatás kegyelem, úgy a többinek a szolgálat büntetés. De segíthetek önön másképpen. Rögtön akar ön nőszülni?

— Nem, felség. Nekem nagy feladatom van, melynek megoldásáig nem gondolhatok nőszülésre. Technikai feladat.

— S van önnek olyan biztos helye, ahová addig jegyesét menedékbe helyezheti? Ha rokonai rossz emberek, van ilyen menedéke?

— Van felség. A „parabolánnők aziluma”.

A király indulatosan dobbantott a lábával.

— Szerencsétlen! Tudja ön, hogy micsoda hely az?

— Tudom, fölség. Az egy önként összeállott női társulat, mely az országban dühöngő ragály áldozatainak ápolását vállalta magára; elnöke Hermione Pelcia cári hercegasszony, ki

a Széchenyi-hegyen levő Alhambra-szerű palotáját rendezte be a pestises betegek számára, oda viszem a jegyesemet.

II. Árpád melle nyugtalanul lihegett; most már az ő szemei is égtek. Odanézett fájdalmasan a másik ifjú szemeibe, az vissza az övébe: míg mind a kettő szemeiben megjelent a könny.

Tehát volt valami közös a király és a közkatona között: — a könny.

Voltak hajdan bűvészek, kik jóslatokat tudtak mondani a tükröből, mások egy csepp vízből. Talán ennek a kettős könnynek a tükréből, ebből a két vízcseppből is lehetne jóslatot mondani.

— Jól van — mondá a király és gondolá: „Ha az enyim is ott van, legyen ott a tied is.” — Várjon ön még egy percig.

Azzal a király odament az asztalhoz, s egy üres lapra írt néhány sort, azt borítékba tette és aranyszínű guyackkal lepecsételte.

— Tegye ön el ezt a levelet. És aztán menjen dolgára. Vigyázzon, hogy ne hirtelenkedjék. Azonban az emberen néha megtörténik a szerencsétlenség, ha legjobban kerüli is. Ha bajba kerülne ön saját hibája nélkül, akkor adja át ezt a levelet annak, aki önt minden bizonnyal legelőször kérdőre fogja vonni. Ha nem jön bajba, akkor tegye el, s majd csak akkor bontsa föl maga, mikor megvénül, s a tartalék kötelékeiből is kikerül. Nincs benne semmi kegyelem; csak királyi jogos tény.

Azzal inte neki, hogy elmehet.

Aztán jött a király elé még egy sereg megszokott alkalmatlankodó.

Mikor aztán vége volt — nem az alkalmatlankodók sorának, mert az egy archimedesi csavar, hanem a kihallgatási kiszabott időnek: akkor a király belső termeibe távozott. Főudvarmestere és az udvari múzeumigazgató jelentkeztek őfelségénél, fölkérve, hogy kegyeskedjék megtekinteni az udvari

képtár számára megszerzett legújabb mesterművet, mely most hozatott át a műtárlatból.

A király valami rosszat sejtett.

Át hagyta magát kísértetni a képtárba, hol egy háromlábú támlányra a legkedvezőbb világításba volt helyezve az újon vett kép.

Jó sejtelme volt. Saját remekműve volt az.

A király homlokán az a középső redő nagyon mélyre talált összehúzódni.

A két udvaronc vette észre e baljós kifejezést a legmagasabb arcon, s azt a magyarázatot adta neki, hogy őfelsége bizonyosan nagyon szigorú műbíró akar lenni, s nem fogja fel első tekintetre e mesteri mű kiváló előnyeit. Siettek tehát alattvalói hódolattal segélyére jönni gyöngé felfogásának. A múzeumigazgató elmondá őfelségének, hogy ez a mű nemcsak mint tájkép egy egész új, meglepő genre-t mutat fel, de különösen mint állatfestészeti remek fölötte áll mindannak, amit Troyon, Verboeckhoven, Bonheur Róza és Shelfhout e nemben valaha készítettek; a főudvarmester pedig afelől biztosítá őfelségét, hogy ezen mű valóban általános szenzációt keltett laikusok és műértők között; a külföldet is alarmírozta; a jockey klub különösen el volt ragadtatva a gnú pompás, merész, kifejezésteljes alakjától: úgyhogy ő a legszerencsésebb fogásnak tartja, hogy a Berlinből lesiető műbarátok orra elől elhalászhatta a királyi múzeum számára ezt a képet, mielőtt ezt a külföldiek felárverezték volna rá. Még most megkapható volt egy bagatell árért: ezerkétszáz Árpád-aranyért.

Erre a szóra őfelsége önkénytelenül egy olyan hangot hallatott, mint mikor az ember a fogait szíja, ami a világ minden nyelvén annyit jelent, hogy „ez egy kicsit sok!”

Mire azután mind a két úr sietett legalázatosabban előadni, hogy ez éppen nem ár ezért a remekműért, mert ez megfizethetetlen kincs, dísz e ennek a múzeumnak, diadalpéldány!

A király hol az egyikre, hol a másikra nézett, indokolva levő gyanakodással. Mikor aztán végre a főudvarmester arra a témára gyújtott rá, hogy a fejedelemnek illendő a hazai művészetet anyagilag pártolni, s e mecenásságnak a megvett festmény álnévű szerzőjénél éppen nem vesz kárba, mert amint kitudatott, az szegény sorsú fiatalember, ki keresményéből tartja szegény özvegy anyját, s külakadémiákra szándékozik utazni: — már ekkor nem állhatta meg őfelsége, hogy fel ne kacagjon, s hátat fordítva a képnek és a két udvaroncnak, rögtön ott ne hagyja mind a hármat.

A két udvaronc kellemetlenül meghökkenve nézett egymásra. Ezt nem értették, hogy mi volt.

— Nincs *műérzéke* — dörmögé keserűen a múzeumigazgató.

— S nincs *érző szíve* — suttogá sub rosa a főudvarmester.

— Szűkkeblű *felfogni* a művészetet.

— S *szűkmarkú* azt pártfogolni!

... Őfelsége pedig sietett az irodájába, hol éppen akkor osztályozták azokat a folyamodásokat, mik kihallgatási napon halomra gyűlnek az asztalán. Kikeresteté magának azt az iratot, amit Dávid adott át.

Beletekintett. Az ellennyugta bizony hatszáz Árpád-aranyról tanúskodott. És aki annak alá volt írva, az a főudvarmester volt.

A király szíve nagyon megkönnyebbült.

Tehát nem volt *megcsalva*. — Nem a közkatoná által. — Az megtartá szavát. A titkot el nem árulta. Mert, ha tudva lett volna az, hogy ezt a képet a király festette, s így a vételár az ő kezébe került, nem számítanának be neki most kétszer annyit a saját magánychatouillja rovására.

A király örült nagyon.

— Tehát mégis érek valamit. Művemért kaptam hatszáz aranyat, s ugyanazért a király másnap már ezerkétszáz aranyat adott az első vevőnek. — *Hanem ezt a mesterséget nem folytatom!*

MI AZ A SABINA?

A Sabina az 1952-ik évben egy hírhedt részvénytársulat, melynek feladata a „házasságszerzés”.

Ezért „Sabina”.

Ilyen intézetre nagy szükség van ez idő szerint. Amily mértékben népesednek a nagy metropolisok, éppen úgy nehezül a férfi és nő közötti tartós viszony kötése. Kinn a falun könnyű az ismerkedés: a legény a leánynak s ez viszont amannak minden jó és rossz tulajdonát kiismerheti, megtudhatja minden ember a másik vagyoni állását, rá is ér, hogy szerelmes legyen, s van akitől tanácsot kérjen; de egy másfél millió, hárommillió emberi ábrázatot összefoglaló quodlibetben, amilyenek a huszadik század fővárosai, ugyan hogy találjon rá Ádám a magához való oldalbordára? Az emberek nagy házakban laknak, ismerősök félmérföldnyi távolban egymástól; akik szomszédok, egymásnak a nevét sem tudják, s ha egyik évnegyed alatt annyira mentek, hogy ismerni kezdik egymást, a másik évnegyedben már odább hurcolkodnak, s soha hírét se hallják többé egymásnak. Aztán senki sem bízik egymáshoz. Minden ember cifra, s minden ember közül kétharmadrész adós a cifra ruhájával. Különösen a szép ifjú hölgyek irányában igen nagy az optikai csalódás. Az ember nem tudja, hogy hercegnő-e az, vagy balett-táncosnő, akinek a hintaja után bámult, s a lesütött szemű kisleány abban a kartonruhában azért jár-e olyan szegényesen, mert az erénye nagyon drága, vagy azért, mert nagyon olcsó? És elvégre az ember nem ér rá, még ha célszerűnek találná is, hogy az utcán, a bálban, a színházban

válogassa ki a magához való élettársat, hogy ezzel töltse az idejét; hivatala, boltja, üzlete van; lótni, futni, ülni, firkálni, kalkulálni, veszekedni, dolgozni kell egész nap, az ember futtában eszik, futtában szeret, siet fizetni, s szalad a dolgai után.

E súlyos helyzetet kellő időben felfogva alakult a fővárosban (ez időben a conglomerált városokat csak egy néven híják: „Főváros”, valamint a régi római hazáját csupán „Urbs”-nak nevezte) azon emberbaráti részvénytársulat, mely feladatává tűzte ki a nőt kereső férfiak s a férfit meg nem vetendő hölgyek kölcsönös érdekeinek kiegyenlítését. Egy olyan clearing-house a szívek számára.

A statutumok kiterjedtek:

1. Házasulandó férfiak és férjhez menedő hölgyek méltányos igények szerinti összeköttetésekbe hozatalára.

2. Házassági akadályok gyors elhárítására, válóperek leg-rövidebb elintézésére.

3. Jó házastársak kiképezésére, nevezetesen, ha valaki például egy elhanyagolt míveltségű leánykát óhajt nőül venni, kinek szegény sorsa nem engedi meg, hogy a magasabb míveltséget elsajátítsa, melyet pedig jövőbelije megkíván tőle: a Sabina nőképző intézete kész azt átfogadni, s rövid idő alatt oly finom és mívelt és tudományokban jártas menyasszont szolgáltat át a vőlegénynek, aminőt — az éppen megrendelt.

Míndezekért az intézet az A, B, C, D, E és F táblázatok szerinti díjakat követeli előleg, folytatólag és eshetőleg.

A Sabina, mint látjuk, tehát igen tisztességes célra alakult.

1947 elején indult meg ötmilliónyi névleges tőkével, amiből be lett fizetve másfél millió. Abból alapítási költségekre elment százötvenezer forint; saját házra háromszázezer forint, felszerelésre százötvenezer forint s nyomtatványokra ötvenezer forint.

Az első esztendőben természetesen kevés volt még a tiszta jövedelem; az pedig tisztán felment az igazgatóság, ügynök-

ség költségeire. Minélfogva azon évben a részvényeseknek csak tizenkét száztólit lehetett osztalékul kifizetni: — természetesen a tőkéből.

A második esztendőben már nagyszerű mérveket öltött a forgalom, házasulandók serege tódult a Sabinába, mintha az volna az Eldorádó, kötettek szerződések, házasságok megriasztó mennyiségben, s a társulat kénytelen volt még egy házat kibérelni a nőképző intézet számára, mely nem győzte befogadni a Sabina-menyasszonyokat. Ez évben a Sabina 30 száztólit fizetett osztalékul részvényeseinek.

A harmadik évben aztán beütött az ellenhatás. A Sabinából kikerült házastársak kezdtek nem lenni megelégedve egymással. Némelyik akkor vette észre, hogy férges diót vett, mikor már feltörte. A hírlapok, melyek akkor, mikor az intézet keletkezett, jó pénzért egekig magasztalták azt, most tele voltak botrányos esetek felemlégetésével. A Sabinának, hogy jó hírét megőrizze, számtalan szitkozódó férj és feleség hallgatását kellett megvásárolni. Pereket akasztottak a nyakába, azokat elvesztette. Nagyszámú képzett Sabina ott veszett a nőképző intézetében, akitől a vőlegény megszökött az első ráfizetés után. Hanem azért ebben az évben is fizetett a Sabina 25 száztóli osztalékot. Hogy miből, azt ő tudja.

A negyedik évben végre tökéletes lett a bomlás. Az igazgatóság leköszönt, az ügynökség megszökött; a turbulentus közgyűlés új igazgatóságot választott, új hivatalnokokat szerzett, a hírlapok botrányos felfedezéseket hoztak az egész ügykezelés felől, s a parlamentben interpelláció intéztetett a kereskedelmi miniszterhez: van-e szándéka, s ha van, miért nincs, beavatkozni a Sabina veszedelmes bonyodalmaiba?

Ekkor érkezett a Sabina számára egy nem várt segítség. Egy új konzorcium.

A firma „Mazrur és társai”.

Hogy ki az a Mazrur, azt nehéz megmondani. Oroszországból jött, de azelőtt Sztambulban lakott, Georgiában is sokat

élt, s Tuniszban született; sok nyelven beszél, s sok pénze van. Annálfogva nehéz megmondani, hogy kicsoda.

Hogy kik a „társai”, azt inkább lehet tudni: de azt nem „lehet” megmondani.

Élég az hozzá, hogy „Mazrur és társai” átvették a Sabina vezetését, oly módon, hogy a hiányzó hárommillió-ötszáz-ezer forintnyi alaptőkét befizették, a régi részvényeseknek abban az arányban egész részvényeket adtak át, úgyhogy héttized részben a „Mazrur és társai” tulajdona lett a Sabina.

És a következő évben fizetett a Sabina a részvényeseinek száz percent osztalékot!

Valóságos osztalékot; rendesen, szabályszerűen megvizsgált számadások mellett, minden hamis mérleg nélkül száz percentet!

És a másik évben megint száz volt az osztalék száz után. És a Sabina részvényei tízezer forinton keltek a börzén. És a közgyűlésen elhatározott újabb ötezer részvény kibocsátása. Az elővételi jogért hatezer forint kínálat a kulisszában!

De hát honnan ez a mesés nyereség?

Majd mindjárt megtudjuk; hanem előbb essünk át egy internacionális kérdésre, ami szükséges a körülmények megvilágítására.

A legközelebbi években egy ad hoc európai értekezleten meghozott az egész kontinensre nézve (Anglia nem írta alá), az epigamiai törvény.

Ez annyit tesz, hogy egyik állam lakosai a másik állam alattvalóival összeházasodhatnak azon állam házassági szokásai szerint, s valamennyi európai állam elfogadja és elismeri valamennyinek e szokásokra vonatkozó szabályait; aminek eldöntése a birtokviszonyokra nézve szükséges volt.

Franciaországban és Olaszországban a polgári házasság volt törvényes, az egyházi nem; Spanyolországban csak az egyházi, a polgári nem. Németországban meg volt engedve a polgári házasság, de csak a minden vallásfelkezetből kiléptettek számára.

Ausztria s Magyarországon a polgári házasság csak fakultatív minőségben ismertetett el; Romániában végre elfogadtatták a *matrimonium conscientiae*, mely még a hatóság beavatkozását is kihagyja a két házastárs jogos összeköttetéséből, s mindezekhez valamennyi államnak más meg más törvénye a házasság akadályai, semmissége, feloldása tárgyában, amik mind megannyi csapdák a birtokviszonyokból eredő kérdésekre nézve. De még ezek csak a monogám házasság internacionális bonyodalmai voltak: ámde az európai Törökországban a bi-, tri- és quadrigamia is törvényes állapot; némely államok az amerikai mormonismus s az európai nazarenismus követőit is kénytelenek voltak bevett vallásfelekezetnek elfogadni, s végre az egész világrészt megrendítő orosz mozgalom, mely a nihilisták felülkerülését idézte ott elő, ez óriási államba behozá a „római házasságot”; de nem a Brutusok, hanem a Heliogabalusok idejéből v. l.ót, mely törvényesíti a „polygamia successivát”; mely magyarul annyit tesz, hogy minden ember annyi feleséget vehet, ahányat eltarthat, csak hogy ne egyszerre, hanem egymás után. Hanem hát törvény lett, törvény volt.

Mármost, ha valamennyi állam egymás között folyvást azon nem akart veszekedni, hogy a másiknak az alattvalói törvényes gyermekei-e a szülőknek, s van-e igényük azoknak a vagyonához, végtére is meg kellett hogy egyezzen egy általános epigamiai törvényben, mely kimondja, hogy minden államban kötött házasság azon szokás szerint törvényes más államban is, mely otthon dívik.

Amint az epigamiai törvény alá lett írva az európai államok meghatalmazottai által, akkor alakult meg rögtön a Sabina második konzorciuma „Mazrur és társai” cége alatt.

Az üzlettitok megértéséhez most még egy kis etnográfiát kell segítségül hínunk.

Van egy magyar népfaj, mely a legszélsőbb határszélt foglalja el keleten: a székely.

Kitűnő sajtáságokkal elhalmozott egy nép.

Magyarabb valamennyinél, mert se vérébe, se nyelvébe, se szokásaiba nem vegyült soha semmi idegen. És amellet megvannak benne minden nemzetnek a jó tulajdonai. Honszerető, szabadságvágyó, mint a svájci; — szavatartó, hidegvérű, mint az angol; — okos, vállalkozó, számító, mint a zsidó; — jó katona, mint az arab; — mértékletes, józan, szorgalmas, mint a porosz; — magán segíteni tudó, idegentől irtózó, mint az olasz; — találékony, mint a jenki; — tiszta, mint a hollandi; — demokrata, szabadelvű, mint a francia; — és kitartó mint az orosz; és mindenek felett szapora, mint a zsidó és a szláv; — vallási türelem dolgában pedig előtte van minden nemzetnek a világon.

Földét a székely el nem pazarolja, kopár hegyoldalait a bánáti kanahán-iszapért be nem cseréli; — rablót, zsványbandát a székely nép maga közt meg nem tűr soha; becsületszava erősebb, mint a pecsétes írás; — a nyegle szavára nem hallgat; — mindenét, amire szükség van, maga állítja elő, öltönyének (pedig szép viselete van) minden darabját otthon készíti el: idegenre nem szorul. Azzal, amije van, maga kereskedik, messze földre elmegy becsületes nyereségért, s még a királyon is tud nyerni; zsidó, görög között meg nem él; — minden férfi katonának volt nevelve egykor úgy, hogy a nők mívelték a földet. És minő földművelés volt az! Akár Japánban. Háton hordták fel a trágyát a sziklatetőre, s onnan szánon eresztették le a termést; minden foltja a termőföldnek egy kert! Házaik építéséhez nem kell nekik építész, pedig azok kívül csinosak, belül tiszták; az építkezésnél egy egész falu népe segít az új gazdának kézi munkával — ingyen. Bor nincs az egész székely földön, ott nem terem, pénzt pedig nem adnak érte; azért aztán korcsma sincsen, ártatlan fenyővizceskáját minden család otthon főzi meg magának, s meggybor meg mézsör a lakodalmak fényűzése. Arisztokraciát ott nem ismernek, minden ember nemesember; a suffrage universelt előbb gyakorolták a székely székek, mint Franciaország, mint Amerika, s

népkepviseleti alkotmányt élveztek, mikor még Európában senki sem ismerte azt, maga Magyarország sem. Vallási ügyekben pedig a székely nép a legjózanabb; minden keresztyén felekezet békés együttélését hirdetik egymás mellett álló templomaik. Az egy Istent valló unitáriusok legnagyobb tömegét ők szolgáltatják az európai statisztikának; náluk húzódhatott meg a szombatosok felekezete; és az első királyok által kiirtott ősvallás, a rhabonbánok, a gyulák napimádó tisztelete is legtovább tartotta itt fenn magát; ennek az eredeti betűit ma is tartogatja még a csíkszeredai templom felirata. A rovásbotokra vágott ősmagyar dalok szövegét ők őrizgették legtovább. S van egy sajtáságos adománya a székely népnek: a találmányok kimeszterklése. A falvakban, a magányos lakokban elő-előkerül egy-egy naturalista gépész, aki furfangos mozdonyok kitalálásában töri a fejét. Fegyvereket találnak fel, miket egyszer kell megtölteni, s tízszer lőnek; kútgépeket, mikkel egy gyermek öntözhet egész kertet; kelepccéket, mikben a medve megfogja magát; arató, cséplőeszközöket, mik egy ember kezében háromnak a munkáját végezik; lakatokat, miket minden egyszerűségük mellett nem lehet a beavatlan kéznek felnyitni; sajtáságos zeneműszereket: volt egy naturalista mechanikusuk, aki egy városnak olyan kutat készített, mely zeneműveket játszott, mikor vizet húztak belőle. A székelyben megvan az ösztön mindent magától találni fel, mint a kínaiban.

És amellet minő családi áldás!

Akkora darab földön, amekkorán Magyarország akármiféle népfajából nem tudna megélni több kétszázézerrel, a székely fajnak félmilliónyi ivadéka él. És tisztességesen él. A székelyt nem látod, hogy koldulni jöjjön Magyarországra, székely koldust éppen úgy nem látsz idegen ajtó előtt, mint zsidó koldust. A székelyt nem látod se rongyosan, se mezítláb. Pedig egyik falu kapuja a másikéhoz egy hajításnyira van. Minden falu be van kerítve, s kapun kell bemenni. S azok nem szétszórt rongyos házikókból állnak, hanem tisztán tartott fasoros

utcákból, minők a németek lakhelyei. A XX. században már a székely nép száma a nyolcszázezer lelket meghaladta. Ha a székely faj itt volna Magyarország közepén, azóta benépesítette volna az egész országot; ha a főváros közelében volna, kezében volna az egész magyar ipar és kereskedelem.

És minő szép faj! Annyi szép, szabályos, jellemzetes arcot nem látni sehol a kerek földön, mint a székelyeknél. Minő változatosság a női szépség típusaiban! A svéd nők szőke, gazdag fürtjei, piros arca, ideges termete, s a spanyol hölgyek fekete szemei, nap aranyozta arcszíne, a kaukázai gyöngéd, finom körvonalak, a görög klasszikus arcmetaszetek mind együtt találhatóak e kis darab földön. És tartós szépségek. A harmincéves nő még piruló hajadonnak látszik, s az ötvenéves matróna délceg természetűre, nemes arcára csak fehér hajszálai vallanak a lefolyt időről. Egész falvak vannak, amikben a női arcokból egy merő book of beauties-t lehetne kiállítani. S e szépségek szellemi tulajdonai is nemesek. Hűség, kitartás, engedelmesség, hallgatóság. És különös adományuk az, hogy vérük tiszta, egészséges.

No már most . . . ennyi szép és jó tulajdonnal elhalmozott népfajt csak tárt karokkal szorít kebléhez a magyar nemzet? Az ám! Amióta Székelytámad, Székelybánja várait felépítették a magyar urak a szabadságukat védelmező levert székelyekkel örök csúfságul és ijesztgetésül, azóta a várak leromlottak ugyan, de a gúny, az idegenség csak megmaradt.

A székelynek most is az a gúnyneve, hogy „góbé”.

Kivált, ha valami olyan dolgot kér, amit már más minden ember megkapott; csak még ő nem. Akkor „góbé”.

Vagy ha igazsága van, és azt erőlteti: akkor „góbé”.

Vagy ha éppen olyan okos dolgot ejt ki, amire más nem jött rá, akkor éppen: „góbé”.

A székely faj azonban csak szaporodik országos gondoskodás nélkül is, annyira szaporodik, hogy már a sokféle zétosztott ősi telken a szaporulat nem élhet meg: évenként két-háromezer

munkabíró férfi kénytelen a székekből kivándorolni. Szorgalmas, dolgozó nép, másutt jobban megél. A bátya otthon marad a megtartott ősi telken.

De nem vándorolnak nyugot felé, hol még Magyarország van; — mennek keletre, ki a hajdani „Etelközbe” az oláhok közé, ott szóródnak szét, letelepülnek, szaporítják a „csángó” falvakat, Bukureszt, Jassy iparos osztályát s Magyarországra nem kívánkoznak.

Hát aztán mikor két-három ezer ifjú legény tovamegy, a szegény lányok mit csináljanak?

Utánuk vándorolnak. Két-három ezer ifjú székely hajadon, a virága, a gyöngye a magyar népnek, átmegy a Kárpátokon, el Oláhországba és ki tudja még hová? Azok sohasem kerülnek vissza.

Néha-néha egy-egy külföldre vetődött magyar iparos ugyan fellármázza a hírlapokat, rémtörténeteket közölve a szép székely hajadonok sorsáról, kik a határon túl lelketlen lélekkalmárok kezébe jutva, Sztambulig, Alexandriáig, sőt Calcuttáig a rabszolgakereskedés legkeresettebb cikkét képezik; sorsuk vége nyomor és szegény. A hírlapokat egy nap olvassák, másnap elfelejtik. Néha aztán egy-egy székely képviselő is neki-durálja magát, meginterpellál e veszedelmes, szegyenletes ügy miatt egy minisztert. A miniszter azt feleli neki rá, hogy „góbé”.

Azt mindenki elismeri, hogy szegény, gyalázat, sőt ezer kár, hogy ez így történik; de hát ki segíthet rajta?

— — No hát ezen a bajon jött segíteni a Sabina új konzorciuma, „Mazrur és társai”. S megmutatta, hogy a szegényből és kárból lehet dicsőséget és hasznot csinálni szép sikerrel.

A Sabina számos ügynökségeket állított fel a Székelyföldön, melyek ragyogó programokat terjesztének szét a nép között, megmagyarázva a társulat jó szándékát. Férjhez menni való leányok érdemes házastársakat nyernek a Sabina útján. Szülők

és rokonok a Sabinába beiratott menyasszonyokért előre megkapják a kikötött móríngot, mely száz tallér és száz arany között váltakozik, s azt a leendő vőlegény téríti meg nyereséggel a társulatnak.

S a terv kitűnően sikerült.

A kényszerűség megvolt. Ezernyi hajadonnak mennie kellett évenként a hazájából, hol fölösleges teher volt csak. A rokonok kapzsisága fel volt élesztve. Annyi ezüst- és aranypézt irtóztató csáberő egy olyan szegény vidéken. Aztán volt gondoskodva derék néplapokról (ingyen küldés mellett), melyek százával közlék a hálálkodó leveleket, miket a Sabina által nagy szerencsével férjhez adott hajadonok küldöttek a társulat igazgatójához — Oroszország minden részeiből.

A Sabina az ezernyi meg ezernyi szép székely leányokat kiházásítá mind — Oroszországba; a Nihil országába — római házasság szerint.

És fizetett a részvényeseinek száz percent osztalékot.

„— De hisz ez a legborzasztóbb emberkereskedés! Hisz ez valóságos rabszolgavásár!” — kiáltanak föl hírlapok és képviselői körök ez üzlet fölött.

„Az biz igaz, de hát mit lehet ellene tenni? — felelék a kormányférfiak. — Az epigamiai törvény megvan; ki-ki úgy nőszülhet, férjesülhet külföldre, ahogy ott a szokás. Aki önkényt megy, vissza nem tartható. A társulat nem hágtá át statutumait, ellene föllépni semmi ürügy.”

Egyszer aztán megsokallta a szégyenpirulást — a király. Felhívatta minisztereit és kijelenté előttük a szándékát, hogy ő királyi hatalomszóval szándékozik betiltani „Mazrur és társai” emberkereskedését.

Ekkor aztán megmondták őfelségének a miniszterek, hogy kik azok a Mazrur „társai”.

A szomszéd respublika elnöknője, Alekszandra asszony és annak államkancellárja: Kuraszin úr. Ez a két hatalmas társ az, aki ez üzletet nálunk etablirozta: *car tel est son plaisir!*

Ezeket pedig jó lesz nem sérteni meg — a székely *fölösleges* leányok szép szemeiért; akiket ha el nem visznek Oroszországba, majd elvisznek Törökországba, Perzsiába, Egyiptomba.

S a dolog hagyatott úgy, ahogy volt.

— — Ezért égett úgy a király arca oly *hadüzenő* tűzzel, mikor a közkatoná azt mondá neki, hogy menyasszonyát a kapzsi, rossz-szívű rokonok a Sabinába iratták.

A királynak eszébe jutott, hogy őneki „Sasza asszony” és kancellárja haragjától rettegnie kell! A királynak!

A Sabina ügyesen tudta vinni a dolgot. Palotája volt az első sugárúton, saját színháza, melyben vendencei játszottak, énekeltek, és egy egész páholsort elfoglaltak. Fénnyel takarta be azt, amit más bolond ember sötétséggel szokott. Bálokat adott, s azokba csak a legelőkelőbb körök választottainak volt bejárása. A társalgásban a legszigorúbb illem szabályai tartattak meg. S nem hallatszott rá példa, hogy a Sabina vendencei közül valakit elcsábítottak volna, olyan felügyelet volt rájuk. A legnevezetesebb tudósok voltak a Sabinához szerződtetve esztétika mitológia, filológia előadására; s ezzel meg volt nyerve a kritika jóakarata. Az előkelőbb művészek jártak be mimikai, deklamatoriai, koreográfiai ismereteket meghonosítani, s ezzel tűzkármentesítve volt a Sabina a művészeti pletykák ellen. Hirdetményeit minden nevezetes lapnál a szerkesztőségi „guinea a liner” rovatban közölte, s ezzel meg volt nyerve a nyilvánosság közegeinek elismerése. Minden jótékony intézetnek nevezetes összegeket juttatott nyereimé-nyeből, s jótékony műkedvelői előadásokhoz kikölcsönzé művészi képzettségű növendékeit, s ezzel meg lett hódítva a hölgyklubok barátsága. Egyszer a minisztérium, hogy kötelességének eleget tegyen, kiküldé a Sabina körülményeinek megvizsgálására egyik államtitkárját. Az államtitkár mindent a legnagyobb rendben talált, s másnap vett egy házat százötvenezer forintért.

De hát ki is jött volna a Sabina ellen vádaskodni? Azok a

szegény székely atyafiak, akik felvették a móríngot a beiratott leányért, s attól rendesen kaptak a férjhezmenetel, illetőleg elutazás napján egy kalligraphiált levelet, mely ragyogott a boldogságtól. Oroszországból aztán nem kapott többé senki levelet, mert a postaközlekedés a határon évek óta el van zárva. S ha mégis, száz közül egy esetben, megtörtént az, hogy egy-egy háborgó fiú, kinek a kedvesét kapzsi rokonok, akarata ellen a Sabina szövetségébe iktatták, nem restellte a hosszú utat Ázsia széléről a fővárosig, s itt perlekedni kezdett, annak az elfogadásáról is volt gondoskodva.

Először is a szeretett leánynak a fejét már akkorra, mire ő utána szaladt, úgy telebeszélték a jövődő boldog élet arany álmaival, hogy az kedvesének maga felelte azt, hogy nem megy vissza, itt akar maradni; azután volt pénz elég a lármázó fél elhallgattatására. Azután rendőrség, bíróság, mind a Sabina zsebében volt. Azután a magas minisztérium tudta jól, hogy kik azok a Mazrur társai, s bölcsen óvakodott egy özvegyen maradt góbé lármájára felfordítani a borotvaélen egyensúlyozott európai békét.

Mazrur minden oldalról el volt látva védelmi előkészületekkel, s minthogy az is megeshetett, hogy néhanapján egy-egy székely fickó a taktikának azon nemét találja alkalmazni a Sabina igazgatósága ellen, amit műkifejezéssel „brusquirozásnak” neveznek, magyarul pedig értik alatta: valakinek a képére mászni, annál fogva igen jó rendszabály volt a Sabina igazgatójával egy olyan derék férfiút választani, minő Mazrur, aki valóságos Sámson-alak, természetből göndör, vörösbarna hajzattal, a képe telenőve szőrrel, hogy csak orra, szeme, szája látszik ki a szőrálcából; vastag nyaka, széles vállalai, fakemény karjai előre elriasztólag hatnak minden halandóra, s ha megszólal, mély, dörgő hangjával lehangolja a legvitézebb legény bátorságát is. És amellet elegáns alak, úri magatartás, elbízott, hetyke modor, mely annyira hat az egyszerű emberekre. Az érkezőt mindjárt szívélyes kézszerítással fogadja, amikor az

aztán ujjainak ropogásáról kóstolóba elképzelheti, hogy mi vár rá, ha itten valami tettelegességgel akar magának elégtételt szerezni.

Ezt az urat sietett felkeresni Dávid.

Mazrur csak délelőtt 11 és 12 óra közt fogad hivatalosan.

Irodája beillenék egy hercegnő budoárjának. Selyem, díszbútor, hímzet, csecsebecse, szobrok, képek, parfümillat. Irodájában is csak nők dolgoznak — azok nem szépek. Mazrur emberbaráti terve a nők munkakörét szélesbíteni. Férfihivatalnoknak a Sabinában megfogható okoknál fogva nincsen helye. A két kapuson és a kocsisokon kívül más férfi nem lakik a palotában.

Mikor Mazrur irodája megnyílik az elfogadások számára, két nőnemű hivatalnok van jelen rajta kívül a szobában. Az egyik egy asztalnál ül nagy, aranymetszetű marokenba kötött könyvek halmaza mögött, a másik a melléktér ajtaja előtt áll.

Egy harmadik — vén asszony — az érkezőket jelenti be. „Tatangi Dávid!”

Mazrur műbecslő gúnymosollyal tekint végig a belépőn. Közkatona öltöny. Subordinált állapot. (Százestendő s sürgetésre csakugyan elhagyta a közkatona az oldalfegyvert szolgálaton kívül: de ahelyett, hogy meg legyen mégis különböztetve a polgárnéptől, kapott a derekára egy cartouche-övet, a válláról kötéláncra vetve lóg alá a távcső, amire most már minden katonának szüksége van; elől az öltöny mellzsebét duzzasztja egy térkép meg egy számtábla; s a csizma szára mellé van dugva egy cirkalom meg egy vonalzó, mely egyúttal hüvelykmérő is, s a csizmájának az orra végződik egy vaskampon. A jövő század katonája kétezer lépésnyiről tartozik meglátni az elleniséget, kiszámítani a „distance”-ot s az annak megfelelő „elevation” a „vizir”-rel, mértani és számtani pontossággal; a katona nemcsak mérnök, de zsonglőr is, a lánckötélet ha kibontja, azon a csizmaorr kampóival felmászni hivatalos feladata.

Mazrur megnézte az alakot, az arcából kinézte, hogy miért jött, s aztán azt kérdezé tőle, hogy mi tetszik?

Dávid igen nyugodtan felelt:

— Egy leányt akarok elvinni a Sabinából, ki ide beleegyezésem ellen iratott be rokonai által. Neve Szentivánfai Rozáli.

— S van önnek joga ily beleegyezést adni vagy megtagadni? — kérdezé Mazrur, háttal fordulva az ifjú felé, mintha asztalán keresgélne valamit.

— Van. Jegyese vagyok.

— Meglehet. Hanem a jegyesség fenntartása szabad akaratától függ. Ha „önagysága” nem akarja tovább fenntartani e kötelezettséget, megszűnik az. Ha pedig akarja, akkor nagyon egyszerű az eljárás. A Sabina kiházasító egylet. Annak mindegy, akárki a vőlegény. Ha ön veszi el a választott hölgyet: ön téríti meg a tarifa szerinti költségeket, s nekünk semmi kifogásunk ellene. Madame! keresse ön fel az izabellaszín főkönyvből Szentivánfai Rozáli úrhölgy nevét.

A könyvek közt ülő némben válaszolt.

„Pavillon IV. első emelet, első folyosó, első osztály, madame Diamare decuriája.”

— Ah! katona barátom. Önnek előkelő ízlése lehet. Abban a decuriában csak a remekek remekei laknak. Az a paradicsom maga! Ön egy „périt”-t akar elraboni; ön a „Szulamith” után vágyódik?

Dávid arca haragtól pirult e címeknél. Hiszen nem rosszak azok. „Péri” csak egy kelet-mítoszi tündér, „Szulamith” pedig az „énekek énekének” eszményalakja: de ő nem akarta, hogy kedvesének mások adjanak nevet.

— Madame! — szólt Mazrur a másik nőnek, ki az ajtóban áll. — Menjen ön át a címzett úrhölgyhöz, és kérje fel az igazgatóság nevében, hogy kegyeskedjék irodánkat látogatásával megtisztelni. Üljön le ön addig, katona barátom. Nem akar? No hát maradjon állva.

Maga a direktor úr, mintha látogatóját semmibe se venné,

leveté magát a selyem ottománra, s elkezdett egy képeslapot levelezni.

Nemsokára visszajött a kiküldött nő Rozálival.

Rozáli magas, karcsú, tizenhat éves gyermek volt. Csak gyermek még, akinek fogalma sincs arról, hogy mit álmodnak — a nők. Minden vonásán, minden mozdulatán meglátszott az, hogy még gyermek. A futó öröm, azután a bámulat, mikor Dávidot meglátta, a félénk megrezzenés, s mély elpirulás. Elbotlott ruhája szegélyében, mikor lépett.

Tökéletes szépség volt: telt, szabályos arc, olyan fehér és piros arcszínnel, aminőt ha olajfestményen látnánk, azt mondanók: a festő túlzott. Nyílt, őszinte, nagy kék szemei voltak és szőke dúsgazdag haja, mely az akkori divat szerint körös-körül igen sok apró varkocskába volt fonva, s a sok hajfonadék két csomóba fogva, egy elefántcsont fésűvel a fejhátulra tűzve. Öltözete halavány rózsaszín tibeti shawlszövet volt, három övvel átszorítva a testén. Az egyik öv, a római „cestus” mintájára, a kebel alatt volt átkötve; a másik a hajdani „cingulum”, a karcsú derekat szorítja; a harmadik, az ónémet „gürtel” a csípőkörül kanyarodott alá. E divatnál gondoskodva volt arról, hogy a női természetnek minden szépsége plastice ki legyen emelve.

Mikor Rozáli belépett, ő is tett egy lépést Dávid felé, Dávid is őfeléje: hanem Mazrur hirtelen közéjük állt.

— Bocsánat! Itt most csak én beszélek. Ön uram ne fárassza magát kérdésekkel, mert ez az én dolgom. Hallgassa végig. Foglaljon helyet ott ama karszékben, princesse Rozáli.

(A Sabina hölgyei között rangfokozatok dűvnek. Van princesse, marquise, comtesse, baronesse és „déesse”, a legalsó válfaj az „istennő”.)

— Tehát, princesse Rozáli, mondja ön, használt-e valaki erőszakot, midőn önt idehozta? Feleljen szabadon, nyíltan. Mondja franciául, majd én megmondom ennek az úrnak magyarul.

A leány pedig sehogy sem felelt, se franciául, se magyarul.

— Majd én felelek helyette — szólta Dávid. — Én már le

tudom fordítani a hallgatását beszédre. — Tehát nem kényszeríté senki: jókedvvel jött ide; azt mondták neki, hogy növelde-be hozzák.

Mazrur meg volt elégedve a per procura válasszal, s ismét csak Rozálihoz intézé szavait.

— No, és meg volt ön csalva? Nem kapott-e ön kitűnő nevelést? Nem tanították önt a legkitűnőbb tanárok és tanárnők európai nyelvekre, táncra, zenére, festészetre, költészetre, kémiára, természettanra, vallásra, irodalomtörténetre? Hogyan?

Rozáli erre sem felelt semmit, hallgatását ismét Dávid tolmácsolá.

— Igenis mindezekre taníták; és még patronozásra, potichomaniaúra, panharmoniconra, centóra, a pons asininára, a baldower nyelvre, a ferondismusra, a gerobioticára, a philtrára, a theatinnők és a kainták hitágazataira, a paternianok vallására, a spiritizmusra és katoptromantiára s más ilyen hasznos tudományokra.

Mazrur a csizmája orrsarkantyújától a sisaktaréjáig bámulta végig a közkatonát. Hát ez hogy tudhatja mindezeket? Hogy a Sabina tanfolyamát ilyen tantárgyak képezik, amiknek a nevét sem ismeri minden ember. A „patronozás” olyan neme a festészetnek, ahol a kivágott képmintát egy kefecsettel dörzsölik be az alatta levő lapra; három óra alatt mindenki megtanulhatja; a potichomania művészete sima üvegből japán vázákat alakít: szinte üres, szellemtelen időöltés; a panharmonicon magától zenélő zongora, amit három lecke után mindenki kezelhet; a cento az a hiábavaló neme a költészetnek, miszerint egy híres író verseinek több sorából valaki egy új verset állít össze; a pons asinina egy segédkönyv, mellyel mindenki megcsalhatja magát, ezért (bocsánat a szónak) „Szamárhíd” a neve; a baldower nyelv a társadalmon kívül álló férfiak és nők egymás közt használt zsargonja; a ferondismus és gerobiotica orvosi fogalmak, mik az emberi fiatal test villanyosságának gyógyhatásából vannak elvonva; a philtra hevítő szerek

vegytana; a theatinnők hitágazata a nők féktelen szabadságát választá alapul; a kainita katekizmus azt tanítja, hogy mindazt kell tenni, ami a jónak ellenkezője; a paternianok alapelve szerint az ember csak fejtől csipőig az Isten teremtménye; a spiritizmus, katopromantia pedig érzékbódító s agyzavaró jövőmondások tudománya, egzaltált médiumok, tükörből jósló ébren álmodók bolondítására.

Ilyenek képezték a Sabina nevelési rendszerét.

Mazrur jónak látta ennél a tárgynál nem tartózkodni tovább. Ez a közkatona jobban van értesülve, mint kellene.

— Hát aztán, princesse Rozáli, nem volt-e ön magas jövődjéhez illő módon ellátva? Nem volt-e önnek minden ruhája selyemből? Minden! Nem részesült-e minden tiszteletben az „apátnő” részéről? Nem volt-e szobája tele minden évszakban külföldi virágokkal, hol a nectandrák, a malpigiák, syp-honiák, opuntiak . . .

— S a többi, s a többi — szól közbe Dávid — „egész éven át terjeszték édes illataikat?” Igenis úgy volt.

Mazrur ránézett féloldalt, mintha mondaná: mégsem hallgatsz?

Azután folytató a kérdést:

— Chère princesse Rozáli, nem volt-e önnek multságairól is gondoskodva? Nem volt-e saját páholyában, saját színházunkban minden este jelen? . . .

Rozáli természetesen folyvást nem felelt. Mikor egy asszonyféle megköti magát, hogy ne szóljon, akkor azután egy szobor nem némább.

Hiszen ott volt Dávid, hogy helyette beszéljen.

— Mindenesetre; és ott a „Perogralló”, a „Jak Puddig”, a „Macca”, a „Scaramuzzia”, a „Staberle” meg a „Gracioso”, vagy a „Cassandrino” *klasszikus* elmésségein lelkét nemesíté, sőt a „Rák ouverture”-ön még művészi ízlést is szerzett.

Mazrurt ez egy kicsit kihozta sodrából.

A többi bohózati aljas alakok felemlítéseért nem haragudott;

ámbár meg nem fogható, hogy lehet azokat így sorra elszámolni egy közkatonának, holott az ő színházában csak gentlemannek és portepée-nek van bejárása, hanem az utolsót nem hagyta magán száradni.

— Kérem: a „Rák ouverture”-t nem én hoztam divatba. Azt a Varietéés-ben adták. Valami bomlott művésznek az az eszméje támadt, hogy ő a leghíresebb nyitányokat hátulról kezdve játssza el, megfordítva. De az nem az én színházamban történt.

— Jól van. Menjünk odább.

— Tehát még egy kérdést, chère princesse Rozáli. Láttá-e ön azon vőlegénynek arcképét, ki önt a Sabinától megkérte? Szép, deli, férfias alaknak találta-e? Megmondatott-e önnek, hogy ön annak törvényes úrnőjévé fog lenni, nyáron tóparti villában, télen márvány palotában fog lakni, écurie-t, kopófal-kát fog tartani, bálokat, estélyeket fog adni, azokban a legfényesebb társaságot elfogadni, s mikor a városon kikocsikázik, minden őrhelyen „fegyverbe” fog kiáltani az őrség közeledtére? — Megmondatott-e ez önnek? És mármost nézze ön, princesse Rozáli, itt van egy hórihorgas legény — Csíkből — (úgy-e Csíkből való?), van neki egy mondurja mungóbul; (mungó biz ez, ha nem kirsey) van egy pár bakancsa, egy kötél a vállán, húsz krajcár napipénz a zsebében; ez az úr azt állítja, hogy ön neki eljegyzett menyasszonya, s elsőbbségi jognál fogva önt magának visszaköveteli. Akar-e ön ezzel az úrral innen elmenni?

Ha Rozáli egy percig hallgatott volna, csak egy kis percig e kérdés után, akkor majd rögtön Mazruron lett volna a sor, hogy hallgatását lefordítsa Dávid számára érthető beszédre. De nem hallgatott ám a leány, hanem előlépett a helyéről és háromszor felelt e kérdésre: „akarok, igen, akarok, akarok!”

Ó! hogy kigyúlladt az arca egyszerre. Dávid szemei úgy ragyogtak utána.

Mazrur közéjük állt szétterjesztett karokkal.

— Csak lassan, ifjú szép lelkek. Ez nem végződik olyan ha-

mar. Az expatriationnak vannak terhelő körülményei. Legelső a törvényes formalitás betöltése. A kérő úrnak előbb ki kell tölteni egy szerződésmintát, melyben kötelezi magát a Sabinától átvett hölgynek feleségül vevésére; mert nem szoktuk ám enélkül adni a védenccinket; hisz akkor embervásárral vádolhatnának bennünket, s azt a Sabina nem teszi. Nos, uram, tehát van-e önnek elhatározása egy ilyen szerződést aláírni? Figyelmeztetem rá, hogy a Sabina törvényesen helybenhagyott statutumai előjogánál fogva egy ilyen szerződés aláírása után az illető hölgy rögtön jogaiba lép, és az aláíró nevét viseli.

Rendesen három ember közül kettő, ki hasonló ügyben járt itt, az ilyen felszólításra meg szokott fordulni a sarkán és odább állt. Hanem Dávid az a harmadik volt, aki helyt maradt.

— Kérem azt az iratot — mondá, s a kezébe adott mintát gondolkozás nélkül aláírta.

Rozáli keblére tette két kezét, s hálatelten emelé szemeit Dávidra.

— No ez hamar megvolt — szólt Mazrur, átnyújtva a kötvényt a titkárnőnek kitöltés végett. — Most következik a kérdés finánciális oldala. Ön, ifjú vitéz, ki olyan sok mindent tud, bizonyosan tudni fogja azt is, hogy a Sabinának ez ügyre vonatkozólag költségei is voltak.

— Azokat fizetem.

— Szép. Tehát számolunk: legelőször is princesse Rozáli . . .

— Kérem, most már ne nevezze őt princesse-nek; most már nőm, én pedig közkatona vagyok, tehát „madame Tatrangi”.

— Csak lassan még. „Paria rident”, azt mondja a római. (A pénz nevet.) Ezen még nem estünk át.

Mazrur egy cidaris mamillaris tüskét vett kezébe, az a legfinomabb s legdrágább fehér írószer, s azzal egy palatáblán elkezdett számítani.

„Száz arany a törvényes gyámnak átadott mórings. Alterum tantum a Sabina provisiója, azután az eddig tett költségek, nevelés, drága öltönyök.”

Az eredeti száz arany, melyet a Sabina a szegény székely atyafinak lefizetett, pár hónap alatt felnőtt kétszáz, három, négy, ötszáz aranyra; mikor már az ötödiken túl járt, még gondolkozott Mazrur, hogy nem felejtett-e ki valamit? Mi jöhetne még?

Dávid aztán nem akart várakozni; türelmetlen volt; odalépett az asztalához:

— Ne gondolkozzék sokat: legyen kerek szám: hatszáz arany! Itt van! Ez éppen annyi.

S azzal letette Mazrur asztalára a pénzt az elefántcsont hüvelyben.

Rozáli örömtül repesve csapdosott a tenyerébe.

Most azután Mazrur igazán dühbe jött.

Ő el volt határozva, hogy ezt a lányt semmi áron sem engedi oda. Voltak vele nagyralátó céljai. Egész mesés terve volt hozzá kötve. Kész volt a végső eszközhöz is nyúlni. Hisz kitől félhet? Bíró, hatóság őellene szigort sohasem használ. Még a kormány sem meri bántani, az legjobban tudja, minő hatalom áll a háta mögött. Testi ereje pedig egy bölényé. Azt teheti, amit akar. Dobott ő már ki innen hetvenkedő legényt eleget.

Mikor azt látta, hogy az ifjú a pénzt is le tudja tenni gavalléros bőkezűséggel, akkor egyszerre felvette a tuniszi ábrázatját, s egy kalózvezér durva dölyfével mondá Dávidnak:

— A harmadik föltétel pedig az, ha el akarja ön vinni a Sabinából a szép Szulamithot, ha ki tudja ön őt venni a kezemből.

Azzal hirtelen megfogta izmos kezével Rozáli kézcsuklóját, s úgy megszorítá, hogy a leány sziszegve hajolt oda a szorító ökölhöz.

Mazrur pedig nevetett; olyan két nagy, fehér fogsor villogott elő szőrös ábrázatjából, mint egy gorillának.

Dávid elsápadt e nem várt durvaságra.

Mazrur fehér mellényt viselt, széles fehér nyakravalóval; egészen elegáns úr volt. Dávid egy percig e fehér nyakravaló-

ra nézett, a másik percben már az a fehér nyakravaló a markában volt. Székelyfogásnak nevezik azt: alulról alákapni a nyakravalónak, s aztán egyet csavarintani rajta. Csalhatlan az, ha sikerül, s nincs az az óriás, aki kiállja.

Mazrur arca egyszerre elkékült, a nyelve kidúlt a szájából, a szemei kimeredtek, a két karja tchetlenül hanyatlott alá; mit használt herkulesi ereje, ha elhagyta lopatni a lélegzetét? Száz lóerejű gőzgéppé lett, fűtetlen kazánnal.

Akkor aztán még egyet csavart a nyakravalóján a székely, s aztán egyet rántott rajta: olyan volt az, mint mikor a jaguár a bölényt levágja. A nagy, herkulesi test végigzuhan a padlón, s Dávid, hogy még a „pede proprio”-ját is hátrahagyja, egyet rúgott rajta: a talpa sáros volt; annak a nyoma a legszabályosabb autotyponképpen maradt ott a fehér mellényen.

A nőtitkár ijedtében elájult, az ajtónálló nő nevetőgörcsöket kapott; Dávid hirtelen megragadá Rozáli kezét, s mielőtt valaki föltartóztathatta volna, lesietett vele a lépcsőkön, bérkocsiba ültette, s elhajtattott vele.

Dávid el nem ereszté addig Rozáli kezét a kezéből, míg a bérkocsi meg nem állt a „Vezérhalmon”. Odáig volt fogadva. Ott a kápolna előtt leszálltak mind a ketten, s akkor azt kérdezé Rozálitól Dávid:

- Akarsz-e oda jönni, ahová én vezetlek?
- Mindenüvé! — felelt a leány.

Egy nagy park volt előttük, mely a hajdani „hét ház” helyén alakítottatott; azt egész terjedelmében magas vasrács fogta körül. A park bejáratát egy egyiptomi mintázatú kapuzat képezte, s ennek a kapuzatnak a legfelső párkányába egy *sárga zászló* volt tűzve.

Azt már mindenki tudja, hogy mit jelent a sárga zászló. Ennek a vasrácsnak az oldalán két ölnyire be van gyepesedve az út, a járókelők a túlsó oldalra mennek át, mikor a sárga zászlót meglátják.

Dávid odavezeté a kapuzathoz menyasszonyát. A vasrácson

keresztül egy jól ápolt kertbe lehetett látni; a hibikbokrok éppen teljes virágzásban voltak, s az ezüsthársak jázminillata messze elárasztá a levegőt gyógyerejű édességgel.

A kapuzat belső részében, a kapurostélyon belül volt az őrlakása, oda egy csengettyű szolgált kívülről.

Mielőtt e csengettyűzsinórt meghúzta volna, így szólt Dávid Rozálihoz:

— E helyen fogsz maradni, míg érted nem jövök, vagy halálhíremet nem hallod.

— Vagy te az enyimet! — sóhajtja fel Rozáli. Talán sejtette, hogy mit jelent az a sárga zászló?

Dávid kebléhez szorítá a gyermek fejét, s megcsókolá tiszta homlokát.

Azután meghúzta a csengettyűt.

Egy izmos, csontos természetű nő lépett ki a kapuspáholyból.

— Ki az? — kérdezé.

— Parabolana! — felelé Dávid.

A kapusnő gyanúsán nézett végig Rozáli rózsaszín kasmír öltözetén; à la Faustina hajfonadékain, s aztán mogorva arccal felnyitá a kapurostélyt; Rozálit bebocsátá; Dávid kívül maradt.

Azután egy előszólított kis leánygyermek elvezette Rozálit a park tévutain.

Rozáli még egyszer visszafordult, mielőtt egy csoport életfa eltakarná őt örök zöldjével — örök időkre, s Dávidnak még egy búcsúcsókot inte kezével.

Dávid aztán, mikor nem láthatta többé a leányt, eltakarta arcát a két kezével, és sírt.

Ez a park és annak kastélya a parabolánnök menhelye. Innen nem veheti vissza többé a Sabina Rozálit.

Először azért nem, mert az egész egylet az orosz cári hercegnő, Hermione védelme alatt áll, s még másvalakinek a védelme alatt is: a közvéleményé alatt.

Másodszor pedig azért nem, mert a Sabina igazgatósága nem adhat intézetében helyet egy leánynak, aki egy napot töltött

a parabolánnök palotájában, mely palotának minden szobája tömve van a rettenetes *pellagra* betegeivel, azon iszonyatos pellagráéval, mely a múlt századok minden pestiseinél véresebb ragályosabb, kínozóbb, undorítóbb, s mely dögvészt gyógyszer nem gyógyít, csupán gondos, szeretetteljes ápolás, s az ápoló maga saját életét teszi föl a rettenetes játékban: maguk az orvosok irtóznak egy pellagrabetegyet meglátogatni. Erre az ápolásra vállakoztak azon időben önfeláldozásra elszánt nők és hajadonok. Ezeknek lett főnöknőjük Hermione; ezeknek adta át palotáját; ezek közé hozta el Dávid Rozálit.

Ezt hirdeti az a sárga zászló ott a kapun.

Hanem mikor azt a sárga zászlót meglebbenté a szellő Dávid feje fölött, mikor feltekintett az égre, s meglátott egy pacsirtát emelkedni a lég magasába, ah! akkor ő is kezdé érezni, hogy mi az a vágy az emberben, hogy „bárcsak repülni tudnék!”. És mit tesz megőrülni attól a kintól, hogy miért nem tud az ember repülni.

A „Vezérhalom”-ról igen szép kilátás nyílik a Lipótmezőre; ott van egy nagy, sokemeletű épület, az az országos tébolyda. Abban van Dávid atyja orvosi ápolás alatt.

Dávid rászánta magát, hogy elmenjen az atyjához a tébolydába.

A Z A S T R A P É

A Vezérhalomról az egykor „Kútvölgynek” nevezett hegyvágányon át ez idő szerint légnyomatú vasút visz a Városmajorig. Ugyanazon vonalon jó fel a hegyvidéket vízzel bőven ellátó vezető cső is. Dávid ezt a prózai közlekedési eszközt választá a hegyről lejutásra, a regényesebb gyalogút helyett a Zugligtenen keresztül: sietett.

Mikor a hegyi vonattal leérkezett a városmajori pályafőhöz, őt és a vele együtt utazókat a minden pályafőnél szokásos kiáltás fogadá.

„Astrapé, 3 órai!”

Ezt a kiáltást a vasúti kapus nőcselédje hallatja, s ugyanakkor a kezében egy oktáv nagyságú papírlapot tart lebegtetve, amihez hasonló van még egy csomó a hóna alatt.

Ez az Astrapé aztán egy hírlap.

Négyszer jelen meg napjában. Benne van minden nevezetes eseménye a bel- és külföldnek, a legújabb táviratok és a fővárosi sensationshírek, a gyűlések nevezetesebb beszédei, és mindez — egy nyolcadrét lapon.

Az Astrapé gyorsírászati jegyekkel írott lap; annál fogva mindaz, ami a lepedőlapokon egy egész regálívet foglal el, az Astrapéban egy kis lapocskán elfér. És amellet kiállítása is az emberileg elérhető legnagyobb gyorsasággal megy végbe. Az Astrapének nem kell se betűszedő, se nyomdász. Papirographiai úton van kiállítva. Ahogy a szerkesztő teleírja a papírlapot (melynek elkészítéséről már a múlt században elmélkedett Sennefelder), ugyanarról a lapról egy, az íróasztalához srófolt

gázgép kétszáz lenyomatot négy perc alatt elkészít; a szerkesztőnek csak az egyik lábával kell olyanforma gyakorlatot tenni, mintha varrógépet vagy kerek guzsalyt hajtana, ami által a tiszta papiros a gázgép pálcái közé, arról a gép által mozgatott s matricul szolgáló beírt lapra, s onnan a kosárba leugrik. Azalatt írhatja a szerkesztő a következő lapot. Egyik munka nem akadályozza őt a másikban; a kezével ír, a lábával nyomtat duplex libelli dos est. Ilyenformán nem kell neki se szedő, se nyomdász, se munkatárs; csak kihordó. A kihordók egyúttal a helyhírek behordói is; „penny a liner”, ők bediktálják, mi hír a városban, a szerkesztő odaírja, a lábával hajtja a papírtoló gépet, a gázgép nyomtat, s öt perc múlva a kihordó a friss újdonságot már nyomtatva árulja az utcán, a kávéházakban, az indóházakban: egy krajcárért!

Egy egész lap egy krajcár?

Átkozott konkurrencia. Ezt egy lap sem csinálhatja utána. Akárhogy siessenek, valamennyit megelőzi azzal az idővel, amibe a többi lap betűszedése, formába rakása, kiigazítása kerül, s egy krajcárnál kisebb pénz már nincs Európában. Előre látható, hogy az *Astrapé* időjártával az összes óvilági zszurnalisztikát meg fogja őlni.

Ezért a neve *Astrapé* (görögül villám), mely *gyors* és *öl*.

Még ugyan védi ellene a typographiált hírlapokat az a körülmény, hogy nem tud minden ember gyorsírást olvasni; azonban évről évre szaporodik azoknak a száma, akik azt elsajátították. Már minden gimnáziumban tanítják; a felső tanodákban első tantárgy ez, ami megkívántatik. Papok, népszónokok, képviselők el sem lehetnek nála nélkül. A kereskedők sürgős levelezéseiket csak gyorsírási jegyekkel folytatják. A hivatalos lapban minden törvényes idézés, árverés, csőd stb. cincographiált gyorsírási jegyekkel van nyomtatva, tehát az ügyvédeknek is kell hozzá érteni. A magyar klasszikusok gyorsírási kiadványokban jelennek meg: Vörösmarty összes munkái három, Arany János összes művei két egész

íven. Egy Horatius Flaccus egy ív. Egy egész költemény tizenkét szarkaláb meg egy pont. A katonák is taníttatnak gyorsírászatra. Némely más írást nem is ismer.

Ekképpen ellenállhatlanul terjed a sztenográfíát ismerő közönség, s vele együtt az Astrapé hatása. Aztán egy krajcár az ára. Nem is kapni már semmit a világon egy krajcárért, csak nyomtatott papirost; megadja érte a krajcárt az is, aki nem tud gyorsírászatot olvasni, a szomszédja bizonyosan tud; az megmagyarázza neki a vett lapból, hogy hány új kormány alakult a legutóbbi hat óra alatt, hány új iparvállalat támadt, s hány bukott meg. Hat óra nagy idő a millennium vége felé.

Dávid már hazulról jött a gyorsírászat ismeretével, a katonaságnál szintén tanították: az igen szükséges a gyors riportoknál; ő is kiadott hát egy krajcárt a három órakor megjelent Astrapéért, s aztán mindjárt a lap homlokán vastagabb jegyekkel írva, olvasá a legújabb sensationshírt.

„Hallatlan merénylet a főváros közepén, fényes nappal!!!”

„A Sabina világhírű intézete ma egy borzasztó eseménynek volt színhelye. Egy közkatona, a XII. voltigeurezredből, délben 11 és fél órakor megrohanta az intézet irodáját, s a társulat köztiszteletben álló igazgatóját, nagyméltóságú Mazrur urat torkon ragadva, földhöz sújtá, s akkor a Sabina egyik legszebb hölgységét ölébe kapva azt erőszakosan magával elragadta. A vakmerő katona neve, mint már tudva van, Tatrangi Dávid. Erélyes rendőrségünk már nyomában van a szökevénynek. A földre vert igazgatót csak nagy nehezen lehetett életre visszahozni. Reméljük, hogy a katonai hatóság e gyilkos merénylettel összekötött nőrablási esetenél a katonai törvények teljes szigorát fogja alkalmazni a dühöngő közkatona ellen. Valóban siralmas állapot, hogy azon osztály, melynek főadata volna családi tűzhelyünket megvédelmezni, ily vakmerő módon zavarja meg a közbiztonságot. Ügyelni fogunk rá, hogy a katonai hatóság ily nyilvános botrány szokás szerinti elsimítását meg ne kísérthesse. Holnap ez úgy miatt, mint

halljuk, interpelláció fog intézteni a hadügyminiszterhez. Mint hallik, az üldözött katona nemzetiségére nézve székely, vallására nézve szombatos.”

Mikor Dávid ezt a hírt elolvasta az Astrapéból, akkor megváltoztatta azt a szándékát, hogy a Lipótmezőre menjen az atyjához. Most már fel kell mennie a várba, hol ezredkaszárnya van, s jelentenie magát, hogy ne keressék: íme itt van.

Úgy meg volt vetve az ágya mind a katonaság, mind a polgári közvélemény előtt, hogy menekülésre még csak nem is gondolhatott.

A várba felsiettében már szemközt találta Dávid az őrzőket, mely felkeresésére ki volt küldve. A négy fegyveres legény szótlanul közrevette, s úgy kísérte be a kaszárnyába. A kofák, a bérkocsisok mutogattak rá: „ez a gyilkos, ez a leányrabló!”

A kaszárnyában legelőször is átadatott a porkolábnak. Az elszedte tőle a kötéláncot, a távcsövet, a cirkalmat s a katonai rang egyéb jelvényeit, azután bezárta egy magánykóterbe.

Azzal az ezredes rögtön összehívta a katonai törvényszéket.

Az akkori katonai törvények már nem ismerték a testi fenyítéket, hanem annál jobban kifinomíták az akkori kedélyekhez alkalmazott szellemi tortúrákat.

Legelőször is a törvényszék a legnagyobb katonai nyilvánosság mellett tartatik meg. Azon ezred, melyhez a vádlott tartozik, a kaszárnya udvarán négyszöget alakít, s ott várja be a szóbeli per lefolyását lábhoz tett fegyverrel. A négyszög közepén, egy hosszú asztal mellett ül az ezredes, egy százados, egy főhadnagy, egy alhadnagy, egy őrmester, egy tizedes és egy közkatona; ezek a bírák. Legelőször szavaz a közkatona az ítéletmondásnál. A vádlottat az asztal végére állítják, egyik felől áll mellette a dobos, a másik felől a zászlótartó, háta mögött a porkoláb.

Ha bűnösnek találtatik, s miként a fennforgó esetről, a 132., 133. és 134. §§. értelmében (erőszakos betörés idegen házba, polgári egyén tetteleges bántalmazása, egy nő miatt civódás kezdése) elmarasztaltatik, akkor megperdül a dob, a sajtászerű „szegény bűnösök” akkordjait ütve: a zászlótartó

becsavarja a zászlót, s eldugja a kaucsuktokba; a vezénylő őrnagy „jobbra át”-ot kiált, s arra minden katona egyszerre hátat fordít az elítéltek, kinek e megszégyenítés után a haja és a szakálla levágatik (ez nem testi büntetés, mert nem fáj, de annál nagyobb szégyen, miután az egész világ szakállt visel; csak az elítéltek nyíratnak meg), a büntetés azután a körülményekhez s a bíró akaratához képest lehet egy évi várfogság s azontúl még három évi kényszerszolgalat a fegyszázadnál, minden előléptetés kizárásával s minden polgári foglalkozás és polgári öltönyviselés betiltása ez idő alatt. Súlyosítható még a büntetés a kórházi szolgálattal és a dalmáciai partőrzéssel; nagy bűnösöknél fokozható egész a zenekari nagy bombardon fuvására ítéltetésig, amiben két év alatt el kell szakadni az ember tüdejének.

Mármost Dávidnak csak azon kellett magában tanakodnia, hogy mekkorát kap a büntetésből, mikor a négyszög közepébe a krucifixos asztal elé kiállították.

Abból, hogy vádlójául az ezredauditor helyett a Generalgewaltigert látta megjelenni, előre gondolható, hogy merényletből celebris ügyet szándékozik csinálni a hadügyminisztérium.

— Közvitéz, Tatrangi Dávid! — szólt az elnöklő ezredes, midőn a Generalgewaltiger felolvasá a bűnvádat. — Igaz-e az, hogy ön egy érdemes *polgárt*, nagyságos Mazrur Miron igazgató urat saját házában erőszakosan megtámadá, földre verte, s házából egy hölgyet elragadott?

— Igaz.

— Megmondhatja ön tettének indokait?

— Nem.

— Tudja ön, hogy e tette által a katonai büntető törvénykönyv 132., 133. és 134. szakaszaival jött összeütközésbe, melyek a fegyver alatt álló sorhadi, lovassági, tüzérségi és hadihajózási közvitézetekre a polgárokon elkövetett erőszakért és nők miatt kezdett civódásért egy évi várfogságot, három évi kényszerszolgalatot és örökös degradációt diktálnak?

— Tudom.

— Van önnek valami mentsége?

— Van.

Dávid elővette a kebléből a király levelét, s átnyújtá azt a közel álló porkolábnak, az elvitte az ezredesig.

A levélnek nem volt címe.

— Kinek szól ez?

— Bírámnak.

Az ezredes felnyitá a levelet, s végigolvasá annak tartalmát.

A törvényszéki etikett szerint, ha elmarasztaló az ítélet, annak kimondásakor a szavazók ülve maradnak. Csak akkor áll fel a szavazó, ha fölmenté a vádlottat. Kezdeni szokta a szavazást rendszeren a közvitéz.

Ezúttal azonban az elnöklő ezredes kezdé, *feldállva* székéről, s az elolvasott levelet két tenyere közé fogva. Arra aztán mindenki felállt.

— Uraim! Ófelsége, dicsőségesen uralkodó császárunk és királyunk jelen legmagasabb kéziratában, a *tegnapi kelettel*, Tatrangi Dávid *urat* a vitéz XII. voltigeurezred *alhadnagyává* legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott. Ezáltal a vádpontok *kategóriája* elesik. *Alhadnagy* Tatrangi Dávid *lovagias kötelességét* teljesítette, amidőn egy sértett hölgyért tetteleges elégtételt vett a bántalmazón. Tambour! A tisztelgőt! Kornétás! A chamade-ot! Zászlótartó! A honneurt!

Dob, trombita pörgött és recsegett, a zászló háromszor meglóbáltatott Dávid feje fölött; az egész négyszög egyszerre lábtól két kézre kapta fegyverét, és tisztelgett. Ez a katonai becsület-helyreállítás szertartása.

Az ezredes pedig odalépett Dávidhoz, a markába csapott, megrázta a kezét, s azt mondá neki:

— Fogadj Isten, bajtárs; ugyan derekasan tetted, hogy jól megrugdaltad azt a *parasztot* . . .

Ma aztán szabad volt Dávidnak kardot kötni az oldalára.

S holnap szabad volt neki azt *lefenni*.

A VEZÉRHALMI ALHAMBRA

Hogy került az Alhambra a budai Vezérhalomra — annak a története ez.

Egy dúsgazdag magyar financbáró, ki a XIX. század második felében az országos pénzügyi műveletek alkalmával óriási vagyont szerzett, arra a gondolatra jött, hogy ebből a nagy kincsből valamit az országnak vissza is kellene adni. Magasztalásra méltó dicsvágy. Nem kell a gazdagokat megróni azért, hogy fényt őrzenek. A fény a kortársakat ugyan még égeti, de utódaiknak világít. Minden palota egy darab história, s a história az élet. Sok palota: egy nagy város, s egy nagy város: egy nagy nemzet.

A gazdag főúr azt az egész környéket, mely szőlőkertekkel s apró villákkal volt fedve, kisajátítá, s egy nagyszerű angol-parkot alakíttatott belőle. A szőlők helyébe kínai, ausztráliai, japáni fák jöttek; szőlőkert nem főváros közelébe való; a kőbányákat betemették, s hogy az újan ültetett park az aszályos délkeleti hegyoldalon sikerüljön, a Márton-hegy teknőjében artézi kutat fúrattak. Négyszáz lányira kellett fúrni a makacs agyapala rétegeken keresztül, csaknem a Duna színéig, míg el lett érve a „vörösvári medence”, mely a budai fürdőkbe önti ki vizét, onnan azután egy olyan hatalmas vízszugár lövellt fel, mely percenkint száz akó vizet ömlesztett, s a hegytetőről leomolva, örök zúgó patakot képezett, mesterségesen alkotott medrében művészi zuhatagokkal. Ez a kút maga egymillióba került, s az eredménye az volt, hogy a budai déli oldal fürdői elveszték a vizeiket, a hegyoldalt pedig mese-

szerű gyorsasággal nőtte be az újon telepített erdő. A szökőkút maga egy magyar művész nevét tette világhírűvé. Remek szobrászati alkotás az, kárpáti fehér márványból; Szent László királyt ábrázolja, midőn az a sziklából forrást támaszt szomjú hadainak; a megszabadított nők, a harcos férfiak alakjai művészi csoportulatban veszik körül a lovagot; a kun rablótól megmentett leány a földön térdelve, hálateljesen csókolja a szent király kengyelvasát. A kút medencéje zöld márvány, melynek négy szegletén térdre görnyedt ergonade-ok tartják négy ország címerét, a négy középlapon pedig László király legendái vannak domborművezve abba a ritka nagybecsű sárga márványba, amit a szobrászok giallónak neveznek.

Ez a mű foglalja el a kastély udvarát, melyet a nemzeti tetszelgés elnevezett Alhambrának; amit azonban nem kell a szó szoros értelmében vennünk. Nem: annak az építtetője csak mégsem rabolhatott ki annyi hidalgót és zsidót, mint Abu-Abdallahtól Alfaragiig a mór királyok, százhuszonöt esztendeig, hogy egy akkora palotát készíttessen, melyben negyven ezer ember ellakhatik; hanem az egész épület stílje volt ellesve e mesevilági építménytől, s voltak utazók, kik e palota szoborcarnokában az Alberca peridromját vélték felismerni, míg a szökőkút udvara az „oroszlánudvarra” emlékeztet, finom, karcsú oszlopos, áttört művi árkádjaival, aranyozott rácsozatával, s hogy tökéletes legyen a csalódás, az udvar délvirágok kertévé van alakítva, ciprus és pálma díszlik, mint otthon, a nialeja szőlőfürtös venyigéi futnak fel a falakon, s a vízmedencében a nuphar illatos, sárga rózsái s a victoria regia óriás nimfatulipánjai nyílnak. Az egész udvar egy tizenöt öl magas üvegkupolával van befedve, s a szökőkút vize hó; télen is spanyolországi lég van e helyen; a föld maga csinál magának tavaszt, a tél közepén meleg vízzel, a játszi vén gyermek!

..... Az a tündéri kert azon a tájon lehet, ahol hajdan egy magyar költő háza állott, akinek munkáit akkor sokan olvas-

ták. A kis ház köveivel rég árkot temettek már, s a költő munkáit csak az új kor Toldy Ference ismeri még; az egész, ami megmaradt belőle a jövő század számára, tán csak az a három ezüstlevelű hárs, miket saját kezével ültetett; azokat nem fogja kivágni senki, mert virágaik gyógyillata megvédi őket, s a hajdani gazda neve a kéregbe vésvé tovább él . . .

A gazdag úr, ki a palotát építteté, sokat akart a jóból: vagy tán meg akarta mutatni, hogy az építészet egyéb iskoláiban is jártas; vagy meglehet, hogy csak a főváros ízlésének akart hódolni, melynek épületeiben az ó- és -újvilág minden architektúrai mintáját fel lehet találni: egy múzeumot görög stílusban; egy nagy operaházat francia modorban; egy bálépületet bizánci ízlés szerint; egy hyppodromot a pekingi pagoda mintájára, egy nemzeti panteont a római mauzóleum utánzásával, egy alagutat egyiptomi portáléval; egy országházat reneszánsz modorban, egy politechnikumot ónémet tűzfalakkal; palotákat egymás mellett sorban, a világ minden nemzetének és korszakának ízlése szerint lapos és hegyes, emeletes és eltűnő fedelekkkel, veres külsővel és rokokó faragványokkal, erkélyekkel és donjonokkal, vasépületeket üvegtetővel; s mindenekfelett templomokat a legnagyobb választékosság szerint, egy gótszerű műnszert, egy kupolás bazilikát, egy moszkvai csúcskupolákkal ragyogó szerb templomot s kiváltképpen egy „opus rusticum” modorban formált városházatornyot. Meglehet, hogy az építtető főúr nem akar hátramaradni a sok jó példától. Az Alhambra-szerű palotához egyiptomi bejáratot építtetett; a majorsági lakot kínai mintára rendelte, s amint a síklevágás közben háttérnek ott maradt a „Széchenyi-domb” meztelen kőfala, abba az Ellorai indus templom mintájára vágatott — pincét.

A palota belsejének is kijutott a pompa minden neméből, a magas termék összefutó ívboltozatai, mikről, mint egy cseppkőbarlang padmalyáról, szeszélyes cifrázatú csúcsívek csüggnék alá, mind a legdrágább márványból vannak faragva, a fal-

közök kirakva sötétkék lapis lazulival vagy haboszöld malachittal, vagy a múlt századokban elveszettnek hitt, most újra feltalált „porporino”-kő bíborpiros tábláival, az ablakokon középkori üvegfestészet remekei, másutt az új találmányú lithophania átlátszó képei: szőnyegekül múlt századbeli gobelinok s bauvais-i és flandriai hímzetek a XV. századból s a most már oly ritka d’Arazzik, mitológiai jelenetek selyembe szöve. A bútorok Jean Goujon modorát utánzó vésnökművészettel, csakhogy újabb kori találmányok alkalmazása által meghazudtolva az időkort, a diófa kressilalkohol által sötétkékké pácolva, másutt a violaszín *királyfa* alkalmazva, mely már amerikai szerzemény; az elefántcsont-faragványok görög ízlés szerint megfestve; a bronz szobrokon a „corinthi érc” nemes zöld rozsdája. Pompás, damaszkozott vasszekrények ezüsttel, arannyal kiverve; velencei tükrök rámáin Delaulne bacchánsnőinek merész csoportozata, mennyezetes ágyak, brokát függönyökkel, címeres kandallók, karzatos könyvtárak, pazarlás a kínai, sèvres-i, japáni és herendi porcelán minden alakú termékeivel; az olasz fajanszal s amiket a keramika műhelyében Palissy alkotott; a fegyverteremben pompás mellvérték, pajzsok, egész felöltözött panoplitok, miknek mellvasán Giulio Romano rajzai vannak arannyal kiverve, a képtárban hírhedett festők remekei minden iskolából; ritka ékszerek, kristály, achátedények, kámeák és csodaművű órák, azok közt Guido Baldo órája egy gyűrű kövében, mely órát és negyedét üt. S a Canterbury érsek Parker-órája egy pálcagombban, melyet minden héten egyszer kell felhúzni, s a straszburgi, lyoni, Medina dal Campói ódon mesterséges óraművek remek mintázatai.

Mindezen remekművek közt azonban több volt az utánzat, mint az eredeti. A civilizáció gyáripára a XX. században mindent elő tud már állítani *gyári úton*, amit a hajdankor művészete mint *kézműremekeket* hagyott hátra. Rubenst, Tintoretót olajnyomatok a csalódásig utánozzák, az encausticának megfelelő a lithophania, Benvenuto Cellini ciselirozásait hajszálig

utánképi a galvanoplasztika; a gobelint előállítja a gépszövőszék, az elefántcsontot nem faragják többé, hanem Rouvier találmánya szerint örölt csontlisztből, schellak és alkohol vegyítéssel légszivattyúba teszik, s aztán formába nyomják; a hajdankori drága corinthetai ércet utánozza a princmetall, az aranyat a chrysozin; a vert vasműveket mintába öntik, a numizmatika ritkaságait ezrével sokasítják, alfenoidot, bathmetallt használva az ezüst helyett, a márványt és lapislazulit pompásan utánozzák Lippmann és Schrechenburger találmánya szerint mész, márványpor, lenolajba itatott agyagból, összegyúrva kénsavas égénnyel, s Thorwaldsen, Canova és különösen Pradier minden nevezetes szobrászati remekét tudják már mintába önteni kétszer égetett, kétszer timsóval átizzasztott főszanyagból, hogy azt csak a szakértő tudja megkülönböztetni az igazi karrarai márványtól vagy alabástromtól.

Ilyen utánzat nagyon sok van az újkori Krózusok palotáiban. *A luxus encanaillirozza magát!* Az eredeti, az igazi műkincsek, a földből kiásott antikok arisztokratikus uralma lejár. A ma készült szobrot beássák guanóba, két hó múlva kivesszik, az egyik lábát letörik, s lesz belőle antik; a ma festett korcsmai képet felakasztják a füstre, s két hét múlva lesz belőle Van Deal.

Hanem azért mégis belekerült ötmillióba a vezérhalmi Alhambra.

Ha minden igazi lett volna benne és rajta, tizenötbe kellett volna kerülnie. De hát ez is elég nekünk.

A gazdag primus acquisiteur aztán meghalt, s hagyott maga után öt fiút és három leányt. A leányoknak hagyott két-két milliót, a fiúknak egyenkint ötöt, a majorescónak tizenötöt meg az egész Alhambrát.

Természetesen a majoresco volt az, aki leghamarább elpazarolta az örökségét, miután az volt a legtöbb.

Mikor a vége felé járt, kezdett terhére lenni az Alhambra.

Összebeszélte a miniszterekkel (sportbajtárs volt), hogy vetessék meg azt az országgal a király számára, olcsón adja: hétmillióért. A képviselőház megszavazta az összeget. Hétmillió már akár ide, akár oda. Hanem mikor a törvény a király szentesítése elé került, akkor már II. Árpád ült a trónon. S az, mint tudjuk, szűkmarkú ember, visszavetette a törvényt. Neki nem kell az Alhambra.

A majorescónak azonban szintén nem kellett. Annak a fenntartási költségei évenként százötvenezer forintra rúgnak. Fogta magát, nagylelkűségre vetemedett, odaajándékozta az egész Alhambrát minden műkincseivel együtt a felséges nemzetnek.

A felséges nemzet aztán egynéhány esztendeig maga fizette az évenkénti százötvenezer forintot az Alhambra fenntartásáért.

Akkor egyszerre előálltak a majoresco hitelezői s azt mondták, hogy semmi joga sem volt neki elajándékozni az Alhambrát, mert az a csődtömeghez tartozik! Azzal alakult egy konzorcium, mely a majoresco zilált vagyoni állását rendezni vállalkozott, az lefoglalta az Alhambrát, s erősen fenyegetőzött, hogy a műkincseket el fogja kótyavetyéltetni, a márványt, oszlopokat, szobrokat eladja mint épületanyagot, s a gyönyörű parkot kivágatja, és elárusítja tüzelőfának ölszámba.

Ebben a nagy szorultságban érkezett az a váratlan szerencse, hogy a szentpétervári palotaforradalomban Constantin cárt letették, az leányával együtt Magyarországra menekült: itt a konzorcium rögtön körülkapta, s addig lélegzethez sem hagyta jutni, míg rá nem kötötte az Alhambrát kétmillió forintért; amennyit a ránézés is megér.

Ekként jutott az Alhambra a beteges cár holta után a cári hercegnő, Hermione Pelcia birtokába.

A kis kapusleány, egy szöske, kondor hajú gyermek, végigvezette Rozálit az oszlopos, nyílt folyosón, melynek mór szabású ívboltjai keletre voltak nyitva, innen széles, fehér márvány lépcsősor vezetett fel az előteremig, két oldalt márvány canephorákkal díszítve, mik élő virágokat emeltek fejeken; az előterem szétnyitott szárnyajtai előtt megállt a gyermek, s magát hátrahúzza, szóltanul mutatott maga elé, s azzal sietve visszafutott. Neki nem volt szabad ide belépni.

Rozáli elfogult kebelével állt meg a küszöbön. A terem templomszerű boltozata lapis lazulival van kirakva, aranyozott kupívei egymásba futnak, s egyesülten ismét alácsüggnék, mint egy-egy oszlop-fejezete, mely alól elvették a pillért; a sötétkék mezők arany csillagokkal behintve. Négy magasan álló ablak egyetlen darabban alkotott litophannal fedve, melynek tejfehér alapjából átlátszó geniusi alakok tűnnek elő, fehérbe fehérrel rajzolt szellemképek. E világítás valami túlvilági félhomályt ad a nagy teremnek, melynek talaját egy nagy, nap alakú ábra képezte, sárga márványból kék márvány alapon.

A nagy terem háttérében két nőalak áll.

Az egyik magas, karcsú, fiatal hölgy. Arca, alakja emlékeztet Phidias Pallasz Athén szobrára; az a minervai nyugalom, az az istennői tökély minden vonásában. Büszkeséggel párosult jóság. Sötét haja magas tekercsbe fonva fogja fejét körül. Nagy, átható szemei betörnek a ránéző szemén át annak keblébe. Ruhája fekete, testhez simuló, derekát széles sárga szalag övezi át, mely jobbfelől a ruha szegélyeig aláfut.

A másik hölgy koros nő; szikár termet, hátrafésült, rövid hajában semmi díszítés; csontos arc, férfias homlok, összeszorított ajkak. Tekintete ridegségét növeli a viselt szemüveg. Ő is fekete ruhát hord, de fehér szalaggal.

E két nőalak előtt állt meg a leány abban a rózsaszín ruhában a hármas övvel s a Faustina hajfonatokkal.

— Miért jött ön? — kérdezé tőle az ifjabb hölgy, csengő alt hangon, márvány tekintettel.

— Hogy itt maradjak.

— Ki vezette önt ide?

— Jegyesem.

E szónál megdöbbenően húzta hátra a fejét a hölgy, s vizsgáló tekintettel bírálta az előtte álló alakot.

— Tudja ön, hová jött?

— Egy menhelyre, hol nők ápolnak nőbetegeket.

— S meg volt önnek mondva, micsoda betegek azok?

— A pellagra betegek.

— S tudja ön, hogy mi az a pellagra?

— Nem tudom.

— Elhiszem; kik selyemben járnak, nem ismerik azt; mert hisz ez a pellagra miserorum, a nyomorultak ragálya. Tudornő: kérem, magyarázza ön meg e tisztelt hölgynek, hogy mi az a pellagra miserorum.

E szóra a koros nő előbbre lépett, levette a szemüvegét, megtörülte zsebkendőjével, s ismét föltevé; s azzal egész tudományos pedánszággal hozzáfogott az értekezéshez.

„A pellagra miserorum egyike azoknak a vészeknek, melyek mint helyhez kötött bajok régóta ismeretesek voltak a szakavatottak előtt; századokig, tán ezredekig ellappangtak a földabrosz egyes zugaiban, míg egyszer, rögtön előtörve saját hazájokból, elterjedtek hirtelen egész világrészekeken; némelyik körülutazta az egész földet. Így került elő a himlő Afrikából, a kolera Kelet-Indiából, a sárgaláz Brazíliából, a gyermekölő noma Kínából, a fekete halál Palesztinából,

amik millióként pusztíták az emberiséget. Így vannak még most is helyhez kötve a spakelshed Norvégiában, a malária a Maremmek mocsárai közt, a kretinizmus Savoya hegyeiben, a beriberi Nepálban, a framboise a Provence-ban, a cirragra Lengyelországban. Ezek még nem indultak meg hódító hadjáratokra. Majd elindulnak. Ezután vannak uralkodó bajok, amik csak a szegény osztályokat keresik fel. Ilyen a rupia, az ergotismus, mely az anyarozsos búzaliszt mérgezéséből támad. Az ilyen endemicus bajok közé számíták a múlt században még a pellagrát. Csak Olaszországnak egy vidékén volt az otthon, csak azon néposztálynál, mely kukoricával táplálkozik, és különös, még eddig orvosilag meg nem állapítható okokból, inkább a nőket támadta meg, mint a férfiakat, inkább az ifjakat, mint a véneket. Az olasz orvosok „mal rosso”-nak nevezték.

— — — — —
— Keletkezésének oka tudva volt. Egy mikroszkopikus gombafaj szokta azon a vidéken meglepni a tengerit, mely növénykórt otthon „verderame”-nek neveztek; egy család a szőlővenyige „oidium”-ával. Mióta a baj elterjedt, a tudományos világ előtt „zeidion toxicon” a neve. Megismerte azt később Magyarország, Szerbia, Románia is, de azért még mindenütt csak sporadice tűnt fel a baj. Egészen ment maradt tőle Németország, ahol a tengerit nem mívelik. Van azonban Németországnak egy más plágája: a „hesseni légy”, *coccydomyia destructor*. — Ennek az eredete pedig ez: II. Fridrik hesseni uralkodó az amerikai szabadságharc alatt Angliának átengedte a katonáit, olyan szerződés mellett, hogy ahány azok közül Amerikában elpusztul, a fejedelem annyi ezer tallér kárpótlást kap érte. A fejedelem 21 millió tallér kárpótlást kapott.

— Fájdalom, hogy nem többet. Nehány ezer hesseni harcos mégiscsak visszakerült Európába Amerikából, s nem hagyta ott a bőrét ezer tallérért. — Hanem ahelyett hozott magával egy sokkal többet érő ajándékot — az ágy szalmája között,

azt az átkozott szipolyt, aminek hesseni légy a neve. Tíz év múlva a németországi mezei gazdák átka lett ez a rovar, mely petéit a búza és a rozs sásleveleibe rakja, s akkor azok elkezdenek pusztulni. A hesseni légy rajként repül, mint a sáska, fel nem tartja sem folyam, sem hegylánc. Ahol megtelepül, nyomában az éhhalál jár: ott a kenyértermő növény elkorcsosul. Hanemhát ez a hesseni ajándék megmaradt másfél századon át Németország tulajdonának. Ekkor átcsapott Magyarországra. És itt azt a természeti tüneményt idézte elő, hogy amíg a búzával együtt a tengerit is meglepte, a tengeriről átoltotta a búza és rozsnövényekbe a zeidion toxicont. És ennek az lett a következése, hogy a zeidion toxiconnal megmérgezett búza és rozsszemek, az őrlés alatt a liszt közé vegyülve, egyszerre elterjeszték az egész országban a pellagrát. A betegség, mely eddig endemicus volt, egyszerre epidemicussá vált. — Benne van a mindennapi kenyérben, amiért az emberek imádkoznak. — A gazdagok könnyen védik magukat ellene; szakácsaik górcsővel vizsgálják meg előbb a lisztet, mielőtt sütnének belőle: nincs-e közte zeidium, s a szegényt nem bocsátják magukhoz közel. — És a pellagra az eddig uralkodott pestisek minden pokoli tulajdonát egyesíti magában. Ragályos az érintkezés után, mint a himlő, terjed a kedély fogékonysága és az égalj viszonyai szerint, mint a kolera, kínzó, mint a tífusz, undorító, mint a pestis. Csak az egyetlen jó tulajdona a régi öldöklő angyaloknak hiányzik nála, a gyorsan ölés. A pellagra nem öl meg; de hónapokig kínoz. Megjelenik először az arcon, a kezeken, mint egy rózsaszínű folt. Émelygés, láz követi. Akkor elmúlik. Egy év múlva biztosan újra előjön. A rózsák most már égnek, felhasadnak; az egész életműszervezet együtt ég velük; a fő elkábul, a gerincagy fáj, az izmokat görcsök veszik elő, a vér átszivárog a bőrön; az idegek elsenyvednek; eljön az őrzöngés, az öngyilkolási düh, — és az ember mégsem hal meg: tovább él; kigyógyul. De minő életre gyógyul ki? Agya eltompul; dőre, esztelen marad: arca feldúlva sebhelyek-

től, ráncoktól, koravén lesz, haja mind kihull. — Ez a pellagra miserorum.”

— Megértette ön? — kérdezé Hermione Peleia hercegasszony a rózsaszín ruhás leánytól. — Tudja már most, hogy mi lakik odalenn abban a világban, amit a daróc választ el a bársonytól? Hanem a bársony azért nem őriz meg a pellagrától, ha érintkezésbe talál jönni a daróccal. A hercegnőkre is elragad a koldusnők nyavalyája, ha közel jutnak egymáshoz. Ezért zárva a főváros palotáinak kapui nappal is. Akik pedig elszánták magukat, hogy a nyomorultak szenvedéseit enyhítsék, önfeláldozásra kész nők, azoknak neve parabolana: viseletük fekete öltöny, sárga szalag, az éjnek, a halálnak, a nyavalyának a színei; együtt a kettő az önök fővárosában ellenszenkvöltő. Éppen azért viselik a parabolánők, hogy mikor az utcán járnap a nép között, mindenki ösztönszerűleg kitérjen előlük: „hah, fekete-sárga!” Lehet, hogy a pellagra miazmáját hordják magukkal. Akarja ön ezt az öltönyt felvenni?

— Kész vagyok rá.

Hermione Peleia összeszorítá ajkait, s nagy sötét szemével hosszasan tartott ítéletet Rozáli rózsás arcai fölött. Igazi-e ez a szín, igazi-e ez a nyugalom? Talán nem értette, amit a tudornő elmondott előtte? A hercegnő néhány szót mondott a tudornőnek egy Rozáli előtt ismeretlen nyelven, mire az eltávozott a teremből.

— Várjon ön, míg a tudornő visszatér.

És odáig hallgatás volt a két hölgy között.

A gondolatterhes csendben egy nagy lepke repült be kívülről a nyitott ajtón, egy gyönyörű *Papilio Io*, mely pávafarkszerű szárnyaival körülrepkedte a két hölgyet, s egyszer megszállt Hermione diadémján, mint egy eleven boglár, ragyogó szárnyait meg-meglibbentve; majd ismét lerepült, körülrajongta mind a kettőt, mintha az „örökkévalóság” jelével (∞) fonná őket körül, ő maga a „halhatatlanság” jelvénye, s egyszer megint leszállt Rozáli vállára, azután kirepült ismét a szabadba.

Most visszaérkezett a tudornő. Egy ingadozó nőalakot vezetett be, kinek feje sűrű fátyollal volt letakarva.

Hermione Peleia hercegasszony így szólt akkor Rozálihoz.

— Íme egy teremtés, aki a pellagrát végigszenvedte.

Intésére a tudornő levette a támolygó alak fejéről a fátyolt.

Iszonytató tekintet volt az! Egy nő, akinek nincsen az arcán bőr, és nincsen a fején haj. Az a gyöngéd, hamvas bőr, ami az örömmek, a szeméremnek, a gyönyörűségnek tündérmesékkal teljes lapja, az volt elpusztítva, s az a selyemerdő, a búfájának aranyos árnya, az volt elpusztítva. Jó szerencse, hogy együtt jár vele az örök dőreség: nem tudja a nyomorult, hogy mi történt vele.

— Íme, ezen alaknak itt egy év előtt még olyan fehér és piros arca volt, mint önnek, éppen ilyen tömött, hosszú, szőke haja, mint önnek! — mondá a hercegnő, és hangja úgy csengett, mint egy lélekharang. — Ezt cselekszi a pellagra miserorum! Ez nem halottakat hagy maga után, hanem kísérteteket. Akar-e ön a parabolánnók közé lépni?

Rozáli szemei kápráztak, agya szédült, minden idege elzsibbadt e rémkép láttára. Ah! ez rettenetes! Aztán visszagondolt a Sabinára, és ezt felelé nyugodtan:

— Akarok.

Hermione Peleia még mindig nem bízott Rozáliiban. Ez arc! E kinézés!

— No tehát tegyünk egy körutat a termekben! — monda a tudornőnek intve; mire az a szerencsétlen vázt gyöngéd figyelemmel visszavezeté egy hátulsó ajtóhoz, ott átadta egy szolgálattelvő nőnek, visszatért s azt kérdező:

— Fenséged is jön?

— Igen.

A hercegnő elől ment, hátul a tudornő, közepett a rózsaszín ruhás jövevény.

A dómszerű teremből egy széles márványlépcsőn haladtak föl a mezzaninba, melynek ablakai a kertre nyíltak.

A mezzanin lakosztályaiban voltak elhelyezve a pellagra első korszakában szenvedők.

Az úri termek gyönyörű freskófestményei nem voltak most láthatók, sem a padlatok drága mozaikja; minden be volt vonva azzal az új találmányú kezmével, aminek „kamptulikon” a neve, vulkanizált kaucsukból és parafából készült az, mosható és rögtön szárad; a miazmát nem veszi be úgy, mint a fal. Minden ablak nyitva volt, hogy szabadon járjon a lég, s pálmaháncs szúnyoghálóval fedve, aminek szagát kerülik a legyek; a phenilsav átható szaga volt érezhető az egész palotában.

Ezekben a szobákban még nagy csendesség volt, a betegek nyugodtak feküdtek hydrostaticus derekalkakon, mik szüntelen hűsen tartják a testet. Gyógykezelésük csak előzetes volt, szigorú étrend, hideg víz; némelyiknél használt a melitismus, a mézgyógyrendszer; az osztálynak kilenczted része pár hét alatt — ezúttal — felgyógyultan hagyja el fekhelyét, s meglehet hogy a kritikus év múltával nem fog többé újultán kitörni rajta a vész. Ezeknek még nem kell ápolás, csak felügyelet. Az ápolónók többnyire fiatalok. Még ez osztálynak a baja nem is ragályos nagyon.

Mindezt megmagyarázta a tudornő Rozálinak; azt is megmondá neki, hogy akiknél a kór az első szakból a másodikba lép, mikor már az arcon és a kézfejen látható rózsafoltok barnulni kezdenek, s előjönnek a gyomorbántalmak, azok innen el vannak távolítva, hogy a kórfolyammal együtt járó hangtünetekkel ne zavarják az itteni betegek könnyen ingerelhető kedélyét. Mert a betegségnek egyik fő titka a kedélyállapot. Aki nem fél tőle, megszabadulhat; de aki szorong, retteg, haragszik, türelmetlen, az mind mélyebben megy bele. Sok hasonlatosság van a víziszony tüneteihez, melyet sok ember, kit az eb megharapott, megkap képzelődésből, bár az eb nem volt dühödtt, sőt megkaphatja egy víziszonyos beteg látásától.

Rozáli azt mondá, hogy nem fél azokba a termekbe is bemenni, ahol a súlyosabb betegek vannak.

Fölmentek mind a hárman az emeletbe.

Tizenkét terem egymás hosszában, kórtanyává átalakítva. Aki e palotát építtette, számított rá, hogy sok vendége lesz; de ilyen sokra mégsem. Az ágyak két sorjában voltak felállítva.

A függönyös ágyak mögött már itt nyögés, nyavalygás hangzott, mely egyre nőtt, amint a belsőbb termek következtek. Itt már kínokat szenvednek; itt sírás, jajveszékelés hangzik, undorodás, émelygés hangjai törnek elő, némelyik kacag, mintha csiklandoznák, más reszketve nyöszörög és fogait vacogtatja.

És arcaik minő dúltak, a félelem, a kétségbeesés kifejezése százféle alakban. Imádkoznak, könyörögnek, hogy szabadítsák meg őket kínaiktól; könyörögnek, hogy adjanak nekik mérget, mely rögtön öl.

És a parabolánnök csendesén, nyugodtan járnak végig a termeken; fekete ruha, sárga szalaggal rajtuk. És feladatuk nagyon nehéz. Mert a pellagra áldozatait ápolni nem olyan könnyű, mint más beteget. Itt nem adnak be messziről kalánál orvosságot; a gyógyszert kívülről kell alkalmazni. S ez egy igen kényes és nehéz metódus: az endermaticus gyógymód. Már a múlt században alkalmazták azt Bally, Orfila, Magendie; még több sikerrel Lesieur. A felbőrt, az epidermiszt előbb lehántják, s akkor az eleven bőrbe bedörzsölik a heroicus gyógyszert, hermes mineralét, morphium sulphuricumot, legmaka-csabb esetekben a salamandrint. Ez éget! A betegnek minden érben láng hullámszik át, mely egész a belekig hat, s a primarius hatás után minden idege szenvedni látszik. Hanem a gyógyszernek sikere van. Az endermaticus metódus mellett a bedörzsölt helyen kritikus gyulladás támad, s ha az kifejlődött, a beteg megszabadult, vére kitisztul a kóroanyagtól; ép esze, tiszta arca megmenekül; néhány hét múlva hazamehet, s többé a kenyeréméreg nem árt meg neki. Vakcinálva van ellene.

Négyötöde a második stádiumba került betegnek kiépülten hagyja el a parabolának menhelyét, tán egy kis forradás emlékével arcán és kezain.

Hanem azután van egy rész, aki végigszenvedi az egész pokolnyavalyát.

Ezek egy külön terembe vannak áttéve.

A hercegnő és a tudornő a termekben végigjárva, beszédbe eredtek az ápolónőkkel, tudomást szerezve egyes kóresetek fejleményeiről; de amellet mind a kettő figyelemmel nézte azt a hatást, melyet e fájdalmak házának jelenetei idéztek elő Rozáli arcán.

Nem félt, nem undorodott.

Egy fiatal pellagrakóros leánynak a karjába éppen friss gyógyszert kellett bedörzsölni, s ő odament, kezébe vette a ragályos kezét, s segített azt tartani a fájdalmas műtét alatt.

— A leány arca nem izzad — súgá a tudornő a hercegnőnek.

— Menjünk át a harmadik osztályba — monda a hercegnő.

E terembe a tudornő lépett be elől, azután a hercegnő, azután Rozáli.

Mintegy húsz ágy volt abban a teremben. Mindegyik ágy előtt két külön ápolónő. Mindegyik ágyban egy őrző némbert fektet.

Ezek már nem nyögtek, nem jajgattak; ezek átkozódtak.

Szidták a világot és aki őket a világra hozta. Becstelen nevekkel illették a tisztas asszonyokat, kik ápolásukra vállalkoztak, s mikor megpillanták a tudornőt, egyszerre rákiáltott valamennyi, egyhangú zsvajjal:

„Ott jön a méregkeverő nő!”

„Te gyilkos!” — rikácsolá egy ágyból valami fúria, kinek arcában nem volt már semmi emberi. Száraz kezével a tudornőre mutatott, s azzal hanyattveté magát, két kezét a feje fölé csapva, s lélegzetét visszatartotta, mintha azt akarná mutatni, hogy ő mármint igazán meghalt.

A főfelügyelő az érkezők elé sietett.

— Működnek a haemospasiák? — kérdezé a tudornő.

(Ezek kaucsuktömlők, melyek a beteg lábaira szorítva, kitágítatnak, s ezáltal, mint óriási száraz köpölyök, azt eszközlik, hogy a vér a fejről a végtagok felé vonatik. Ezek voltak a pellagra végstádiumában kínlódók lábaira alkalmazva.)

— A testi szenvedések enyhülnek, mióta azok fel vannak téve — felelt az ápolónő —, hanem a kedélyek annál ingerültebbek, s ha mind elcsendesülnek is, amint egyik dühöngni kezd, a többit ismét magával ragadja.

— Kénytelenek leszünk mind külön szobában ápoltatni! — szólt a hercegnő.

— Az még rosszabb lesz — szólt a tudornő. — Akkor viszont a sötétkór lepi meg őket, s az még rosszabb a dühöngésnél.

Eközben Rozáli közel ment annak a nőnek az ágyához, aki úgy tett, mintha meg volna halva. Valami veszedelmes kíváncsiság látszott őt odavonni. Olyan szörnyű volt az a nőalak, tarjagos arcával, kezeivel.

Ámde az a nő nem alud. Amint Rozáli közel ért hozzá, egyszerre felpattant, s villámgyorsan megkapta fekélyes kezével Rozáli piros ruháját, s fogcsikorgatva kiálta rá:

— Hát te mit bámulsz? Te cifra váz. Gyere no közelebb. Aztán nézz meg jól. Nem láttál még majmot?

A hercegnő és kísérői csak akkor vették azt észre, mikor már megtörtént.

Rozáli nem sikoltott fel. Nem igyekezett öltönyét a dühöngő kezéből kiszabadítani, azt hiába is kísérlette volna. Egészen odalépett hozzá, s azt mondá neki egész nyugodtan:

— De igen is láttam már majmot, mégpedig igen szépet; az erdélyi vajdáé volt, aki frakkban, cilinderkalapban járatta; egész úrnak volt felöltözve, csakhogy a csizmát az első kezére, a kesztyűt pedig a hátulsó kezére szokta felhúzni.

— Ah! — hangoztatá a kórnő, s elvigyorodott az ötleten.
— Csizmát a kezére, kesztyűt a lábára. Ördögadta majma!

S a nagy meglepetésben kiereszté kezéből Rozáli ruháját. Az menekülhetett.

De nem tette azt; hanem odaült a kór ágya szélére, és elkezdett neki mesélni tovább.

— Az ám. Egyszer a tordai főispán ment látogatni a vajdát; a hajdújának az előszobában terítettek, hát mikor az ételt feladták neki, a Muki, így hitták a majmot, odalopózkodott, felült az asztalra, s mind elszedte a hajdú elől az ételt. Ez aztán panaszt tett az uránál, hogy ő éhen maradt, mert a „kis gróf” mindent megevett előle.

— Hahaha! — tört ki az őrjöngő ajkán a kacaj. — Még „kis gróf!”, s még Mukinak hitták az akasztanivalót!

A hahotára a többi ágyak betegei is figyelmesek lettek, s kidugták a fejüket ágyaik függönyei alul, hogy hallják, mit mesélnek.

Rozáli pedig mesélt tovább.

— De az volt szép, mikor újságot olvasott.

— A Muki?

— A Muki. Mikor a gróf letette a hírlapot meg a csibukot, a Muki odaült a karszékébe, a négy kezével megfogta a hírlap négy szegletét, a felkunkorodott farkával pedig fogta a szájába dugott csibuk szárát, s így olvasott és pipázott.

Ez már mégis minden őrjöngőnek teljesen megnyerte a tetszését.

Nevetni kezdtek.

Rozáli folytatta a mesét:

— Hát mikor egyszer a gróf borotválkozó eszközeit megkapta a Muki, ő is a tükör elé ült, bemázolta a pofáját szappannal, s nekiállt borotválkozni, persze hogy mindjárt belevágott a pofájába. Attól fogva aztán, valahányszor látta, hogy a gróft borotválják, ő jajgatott helyette; azt hitte, hogy annak is úgy fáj az, mint neki.

Most már mindenki kacagott, lármázott, hahotázott.

Rozáli pedig e pokoli jelenet közepett rózsás mosolygással inte, hogy hallgassanak, most jön a java.

A dühöngők szájtátva hallgatták. Az, amelyiknek az ágya szélére ült, két tenyerébe támasztá a képét, úgy bámult rá.

— De legszebb volt az tőle, amit akkor tett, mikor az oláh királyné Erdélyben járt látogatóba. Hát a vajda nagy bált adott a tiszteletére s arra híva voltak messze földről nagy urak és asszonyságok. A Mukit, hogy valami csínt ne tegyen azalatt, bezárták a pincébe, de kiszökött az ablakon, s magával hozott egy nagy tubákosszelencét, amiben a gróf a spanyol burnótját tartotta. Azzal egyenesen fel a táncterembe, ahol már együtt volt a fényes vendégsereg; ott fogta, szétszórta a székek alatt a burnótot, s aztán elbújt egy nagy virágbokorba. Hát amint elkezdik jární a kontratáncot, s a sok selyemviganó felveszi a tubákport, az egyik grófkisasszony azt mondja: hepci! a táncosa azt mondja rá: hepci! Minden ember prüszkölni kezd: a tubákpor felszáll a zenekarig, hegedűsök, trombitások mind prüszkölnek. Az udvarmester kétségbeesik és prüszköl, a vajda dühbe jön és prüszköl. Az ünnepelt királyi vendég majd lefordul a trónusról, úgy prüszköl. S így járnak prüszkölő párok, prüszkölő zenekar mellett a táncot, míg a prüszkölő vajda prüszkölő főispánokat mutogat be a prüszkölő királynénak. A Muki nevette az egészet a bokorból.

Hajh, de az egész Lazaretum is nevette. Hogy kacagtak a nyomorultak! Hogy hánykódtak fekhelyeiken a nagy nevetéstől!! Rozáli pedig felállt az ágy széléről szelíden nosolyogva, s visszatért a hercegnőhöz.

— Menjünk — mondá a hercegnő.

A mögöttük bezáruló ajtón át is hangzott a vidám zsvivaj. A betegek most egymásnak mondták el újra, amit hallottak.

A három hölgy egy csigalépcsőn visszatért egyenesen a nagyterembe.

— Ön maga sem tudja, minő jót tett most — szólta Rozálihoz a tudornő. — Ön megnevetette a dühöngőket. Legnagyobb átok szokott e bajnál lenni a kedélyzavar. Már Boccaccio idejében tudták azt, hogy a pestisnek nincs jobb ellenszere, mint a víg

kedély: úgy támadt a száz víg mese. Most ezek odafenn folytonosan az ön meséjéről fognak egymásnak beszélni, s amint az egyik ezt a szót kimondja, már a többi nevetni fog. Ez az én haemospasiám hatását nagyon elősegítendi. Hercegnő, e neofitára ráadhatjuk a parabolának köntösét.

Hermione Peleia tagadólag int fejével.

— Nem azt. A fekete ruhát a sárga szalaggal nem. Ez gyászruha. Ő itt marad. De mindig rózsaszínű ruhát fog viselni, hogy mikor meglátják a nyomorultak, hadd mondják: itt jön a piros ruhás leány! Hadd legyen egy, akinek örülnek.

— Igaz! — szólt a tudornő.

A hercegnő inte neki, hogy eltávozhatik, Rozálinak, hogy maradjon.

Mikor egyedül maradtak, odalépett Hermione Peleia Rozáli elé és e kérdést intézte hozzá:

— Mi oka volt önnek ide jönni, s mi ok készti rá, hogy itt maradjon? Nem rettenetes hely-e ez?

A lány egyenesen, bátran felelt meg leánytársának.

— Azért jöttem ide s azért akarok itt maradni, mert az a hely, ahonnan ide jöttem, még rettenetesebb nekem: az a Sabina.

A hercegnő bámulva kérde:

— Mi az a Sabina?

— Elmondjam?

Hermione Peleia inte Rozálinak, hogy üljön le, s maga leereszkedék egy mennyezetes karszékbe.

Rozáli leült a lábához egy zsámolyra, s aztán elmondá neki, hogy mi az a Sabina.

A REPÜLŐGÉPEK ŐRÜLTJEI

Hárman voltak.

A piaci élc elnevezte őket Szentháromságnak.

Az egyik abban űrült meg, hogy a *léghajó* kormányozhatóvá tételét akarta kitalálni, s most azt képzeli magáról, hogy ő az atya Isten, ki hivatva van nitroglicerin mennyköveket és jól tempírozott istennyilákat hajigálni le az egymással veszekedő emberiség fejére. Termetére nézve semmiféle európai mítosz Isten bálványához sem hasonlít, legkevésbé a keresztyén ikonok főalakjához. Arca duzmadt, szakálla vörös és ritka, haja borzas és sertés, homloka húsos, alakja köpcös. Hanem az nem akadályozza őt abban, hogy ő magát a mindenség urának higgye, s az illetékes tiszteletet megkövetelje.

A másik már valósággal hiú arra, hogy ő a fiú Istennek nevezheti magát. Szőke haját hosszúra eresztve, középen kétfelé választva viseli, s rőt szakállát nagy gonddal igazgatja kéthegyűre, hogy a názáretbeli szent alakhoz hasonlítson. Ez pedig abba tébolyult bele, hogy *léghajó nélkül*, csupán mesterségesen alkotott és fűtött *gépművezet* segítségével akart a légben emelkedni. Meg is tette a kísérletet a tihanyi hegytetőről, s beleesett gépestől együtt a Balatonba. Magát kifogták, de tébolyultan.

Ez a két ember ki nem állhatja egymást. Először azért nem, mert az Atya sehogy sem akarja elismerni, hogy az a másik az ő Fia lehessen, a Fiú viszont emezzel nem akar családi összeköttetést fenntartani; de még inkább gyűlölük egymást azért, hogy az egyik tagadja a másik tudományát, lehetetlennek tartja

annak számításait, okoskodásait, tervezeteit; amit tudvalevőleg tudósok, technikusok sohasem szoktak megbocsátani.

Mármost ezek közé került harmadiknak *Tatragi Mózes*, Dávidnak az apja. A betegápolók, az örök, a kertész, a látogatók nem csinálnak belőle titkot, hogy ez hát a „Szentlélek”.

Először azért, mert már a másik kettő megvan hozzá; másodszer pedig: mert ez már igazán tudott is repülni, mégpedig léggömb nélkül és fűtött mechanikai gép nélkül; le is csett, összetörte magát. Látszik rajta: egyik karja hátraficamodva, egyik lába kifacsartan felhúzódvá, a nyaka félregörbülve, az állkapcája is félretörve, az egyik szemc is lejjebb áll, mint a másik: egy minden szimmetriájából kiferdített emberi trapezoid.

Erre haragszik azután még csak a másik kettő nagyon!

És az természetes: tudják felőle, hogy istentagadó. Nem titkolja, hogy ő semmi olyan istent nem hisz, akinek eleje és vége van; akit ha megharagítanak, haragszik; ha kibékítik, kibékül; ha jó szót adnak neki, ajándékoz; s aki lelkes teremtményeinek kilentizedréséről nem akar semmit tudni. (Látni való, hogy milyen mániákus bolond.) Hanem az még csak hagyján, hogy ily általánosságban ateista; de még azonfelül abban a hírben is áll, hogy a szombatosokhoz tartozott, tehát Messiásváró. Ezt meg már az ifjabbik tagja a hármasság egységnek speciális önérdéknél fogva éppen nem tudja neki még megbocsátani. Ketten együtt pedig leginkább azért törnek ellene, mert az ő teóriája a repülőgépről mindkettőjük alkotásait teljesen semmivé teszi, összelapítja, szétrombolja.

S ez a három ember, aki ennyire gyűlöli egymást, aki bosszankodik a kollektív gúnynévéért, melyet a másik kettővel együtt visel, azért mégis mindig egymást keresi; amint belépnek a közös társalgási terembe, amint összetalálkoznak a kert útjain, rögtön egymásba kapaszkodnak, és aztán vitatkoznak vége-hossza nélkül, ki-ki a maga számításait védve, s a másikét ostromolva.

Veszekesznek, perlekednek; de nem tudnak egymás nélkül élni.

... Mikor Dávid a haditörvénytörési esete utáni reggel fölkereste a lipótmezei tébolydát, akkor is éppen együtt találta az apját a másik két örülttel. A kertben volt egy hatoldalú filagória; a „körül” szokott a három örült tudós vitatkozni. Azért nyomtuk meg a szót: „körül”, mert mindegyiknek a zsebében volt rendszeren nagy mennyiségű kréta, mindegyik kiválasztott magának egy oldalt a deszkaépületből, s azt azután tételeinek bebizonyítására úgy teleírta valamennyi algebrai képletekkel, hogy estefelé mind a hat oldala a hexagonnak tarkálott az aritmetikai jegyeiktől, a kertész alig győzte azokat este lesikálni; morgott is eleget, hogy hogyan tud valaki ilyen boldokat firkálni a falra.

Akkor is kezében volt mind a háromnak a kréta, mikor Dávid fölkereste az atyját. Élénken el voltak foglalva. Mind a háromnak ragyogott az arca. Nagy tűzben voltak.

Tatrangi Mózes, mikor meglátta a fiát közelíteni, messziről intett neki, hogy ne zavarja meg az érdekes vitát; erre aztán Dávid megállt, nekivetette a hátát egy platánfának, s várta, hogy mikor kerül rá a sor.

Most éppen a vöröskéjú öreg magyarázott.

— A léghajózásnál semmi sem egyszerűbb. A levegőég sohasem nyugszik, annak mindig van áramlata, mégpedig kettős: egyik réteg a másik fölött. A léghajós feladata csupán az, hogy abba az áramlatba emelkedjék vagy szálljon alá, amellyel tovább akarja magát vitetni. Hogy minő áramlatok vannak fölötte és alatta, ezt megtudhatja a felbocsátott *Reichard-féle kémilabdák* és *Aswood* leeresztett *hullóernyői* által. Ha a kedvező ár a feje fölött van, kihányja a hajóterhet, s felszáll; ha alatta van, kiereszt a könenyből, s lebocsátkozik.

— S ha aztán megint feljebb kell mennie? — akasztá őt meg a mechanikus örült.

— Van róla gondoskodva a *Clay-féle* könenykészítő gép

által. Kőszénparázson átvezetett vízpárából lesz szénéleny és szénsavany; ezt mésztejen átvezetjük; az felszíri a szén-savanyt, s a fennmaradó gáz a legalkalmasabb a léggömb újratöltésére.

— Tehát az ön léghajójában tüzelni is szükséges *szénnel*; ott égő szénnek kell lenni. Feje fölött pedig a könnyel tölt léggömb. De arra nem ülök rá.

— Értsük meg egymást! Az eddigi léggömbök tökéletlensége miben állt? *Kisszerűségükben*. Ugyan mit mondanának arra az emberre, aki egy *csónakon* nekiindulna az *Atlanti-óceánnak*, hogy átvitorlázzék rajta Amerikába? Azt, hogy bolond. Hát erre a nagy óceánra itt fölöttünk, hogy mer valaki felhágni egy csónakon? Pedig ugye, egy ötezer tonnás vitorlánhajó milyen szépen körüljárja minden gép nélkül a föld minden tengereit? *Gályá* kell erre a magas óceánra, nem *csónak*. Egy *Great Eastern*. Az én légjáró gályám egy *óriás*, mely ezer mázsát emel a magasba. A talapja *Pétin* rendszere nyomán van összeállítva, csakhogy az enyimnél a *középvitorlák* helyett, melyek az oldalszeleket, akár a *Lee*, akár a *Louw* oldalról jövőket, az egyenes irányra felhasználni hivatvák, *oldalredőnyök* vannak alkalmazva, s a négy kaucsuk léggömb, mely az egészet föl-emeli, nem a hosszú hajótest hosszában, hanem a két végére van alkalmazva. A hajótest közepén tehát tüzelni lehet, kell is, a rajta utazók végett. A nyitott léggömbből a könny magától le nem jön, mert az *14-szerte* könnyebb, mint az atmoszféri levegő; hogy pedig a fűtőgépből ne mehessen föl hozzá szikra, arról gondoskodik a szikrafogó.

— De elvégre is az ön léghajója akármilyen óriás lesz is, csak oda megy, ahova a szél viszi. Mi hasznát vesszük annak így a háborúban? — ezt veté ellene a mechanikus örült.

— Nem oda viszi a légáramlat, ahová ő akarja. Tervem egyesíti mindazt, amit *Herson* föltalált, az *oldalszárnyakat* s a *legyező alakú* kormányt, mellyel ha akarom, körben fordítom meg a léghajót, mint pedig *Partridge pneumodromonát*. Léggöm-

böm kaucsukból van, tiszta könnyel töltve, nem világítógáz-
 zal, mint az eddigiek. Minthogy pedig a könny a magasba,
 hol ritkul a lég, erősen kitér, nehogy a gömböt szétrepessze,
 ebben egy második gömb van, atmoszféri léggel töltve. Amint
 a könny feszít, ezt a léget egy szellentyűn át kiszorítja, s
 magának helyet csinál. Fűtőgéppel egész 60° Celsiusig
 hevíthetem a gázt kaucsuktömlőn át, s nevelhetem tetszés
 szerint az erejét. Elhagytam azonban az egész repülő *gépezet-*
tet, amivel Partridge csak magát csalta meg. Az ő *spirálszélkere-*
kei s fekmentes *szélkelepei*, mik a hajónak hol vertikális, hol
 horizontális irányt adtak volna, matematikai képtelenségek.
 A gőzgép által hajtott szélmalomszárnyak forogtak ugyan,
 de azoktól a hajó sebesebben nem ment, éppen úgy, mintha
 egy lapátkerekű gőzösnek egész kereke a vízben volna: mert
 amit a hátracsapó lapát a légen taszít, azt az előrcsapó másik
 lapát éppen olyan erővel visszataszítja $1 - 1 = 0$; $0 + 0$ ez is $= 0$.
 1×1 mindig $= 1$. Ez ellen erőszak nem segít. Az a terve pedig
 Partridge-nak, hogy majd őneki egy nagy *hengerbe illesztett*
szélmotollája a szelet úgy fogja irányozni, hogy azzal a kor-
 mányvitorlára szeglettörésben hasson, tisztán képtelen szá-
 mítás: azért, mivelhogy léghajón nem érezni szelet. Az együtt
 úszik a légáramlattal, s a legvadabb orkánban úgy érzi a benn-
 ülő, mintha tökéletes szélcsendben volna. Gép nem visz minket
 a légbe soha! Hogyan viszi hát a madarakat a szárnyuk?
 Arra könnyű a felelet. Először is a fölemelt szárny a supinatio
 percében a léget élével hasítja, lecsapva pedig a lapjával üti.
 Másodszor, ha tudnánk is hasonló fordulatokat adni egy fel-
 és le csapó gépszárnynak, különbségül marad fenn az, hogy az
 izomerő, mely a madár szárnyát öntestének fölemelésére ké-
 pesíti, minden eddigi, ember által feltalált gép mozderejéhez
 képest úgy áll, mint $1 : 01$ -hez. És harmadszor az, amivel a
 madár repül, a szárnytoll, a hatalmas „panne” semmi ismeret-
 es anyagból elő nem állítható. Ez szilárd, ruganyos, törhet-
 len és könnyű. Hol van ilyen anyag az eddig ismeretes 64

elem és annak összetételei között? Az *acél* szilárd, ruganyos, de törékeny és nehéz, az *alumínium* könnyű és ruganyos, de nem szilárd, elhajlik; a *molybdenezüst* ruganyos és könnyű, de törékeny. A *wallosin* képlet ruganyos és könnyű, de nem szilárd; az *ebonit*, ez a neme a vulkanizált kaucsuknak, amiből fésűket, botokat, sőt hintórugókat is készítenek, volna még legalkalmasabb a madártollat helyettesíteni; de veszedelmes volna őt a légben repülésre használni negatív idioelectricus tulajdona miatt, aminek hatását nem lehet előre kiszámítani. Azért nem marad, és nem is lesz soha más megoldása a légben járásnak, mint az én rendszerem, mely e három tényen alapszik: a föld vonzereje, a különböző légrétegek ellentétes dramlatai s a különféle súlyú légnek folytonos felhasználása és végül az egésznek nagy mérvekben alkalmazása.

Itt megpihent az első őrült.

A másik két bolond végig hagyta őt beszélni. Arról lehetett megismerni, hogy bolondok, és nem igazi tudósok, mert ha igazi tudósok lettek volna, régen belekiabáltak volna az előadó kalkulusába, s összevissza szamarazták volna egymást.

Csak azután, hogy rákerült a sor, fogott a szóhoz a legifjabb őrült, kettős szakállát gondosan kétfelé simítva, s haját hátra vetve.

— Uraim! Van-e a fecskének a hátán léggömb? Ugye, nincs? Könnyen van-e töltve a vadkacsa bőre? Akik valaha vadkacsaát ettünk, tudjuk, hogy nem azzal van töltve. Azonban én nem kértem tanácsot a madaraktól, hanem a halaktól. Ez a tisztelt úr azt állítja, hogy először is egy gépnek, mely minden emeltyűjével ugyanazon elembe van elmerülve, lehetetlen előmozdító erőt kifejteni; másodszor, hogy a szárnymozdulatokhoz, még ha a supinaciónál a kettős fordulat alkalmaztatnék is, nem lehet találni oly megfelelő mozdító, mely a mozdító gépet magát képes legyen helyéből felemelni. Mindkét állítását megcáfolja nem a madár, de a hal. A halnak a farka egy *propeller*, mely egészen el van merülve a vízben, és mégis

úszik vele és kormányoz; úszszárnyainak izmai aránylag igen gyöngék. Ha egy vízzel tölt hólyagot kötnénk egy hálnak a derekára, könnyebben tudna-e azzal úszni? Nem. Mert még egy nagy csomó vizet is kellene magával vontatnia. Ha tehát lehető olyan gép, mely a légnymást felhasználva, repülésre képesít, annak a ráakasztott léggömb csak kölönc, mely ha hátrább marad, mint a gép, azt feltartóztatja; ha előtte jár, akkor nem adhat neki a gép irányt, ha pedig másfelé viszi a légáramlat, mint a gép iránya, akkor az *erők parallellogrammja* elméleténél fogva, a léghajó mindig az *ismeretlen cathetusok hypotenusdján* fog járni, azaz nem tudja, hogy hová megy.

— A léggömbhajózás az egész hadviselésben nem egyéb, mint egy igen kétséges kockajáték. Sikerülhet olyankor, ha egy nagy ostromló sereg egy másikat egy városba beszoríthat, mint azt Moszkvában láttuk az orosz forradalom alatt; ahol az ostromlók ezer léggömböt eresztettek fel, ők maguk tetszés szerint választhatták a helyet, ahonnan felbocsátják a ballont, e léggömbök mindegyike több mázsányi nitroglícérinnel töltött pokolgépeket vitt magával; tempírozott gyújtók abban a percben felgyújtották a könenyt, mikor a gömb a város fölött lebegett, s a pokolgép aláhullott, s a várost rommá zúzta. Hanem, hogy hasonló művelet a nyílt mezőn is sikerüljön, ahol nem választhatja az ellenfél tetszés szerint a fölemelkedési pontot, sem elég nagy támadási tárgyakat maga előtt nem talál, azt nem hiszem. Mint *ballon captif*, kötélre kötve, a vár falán talán használható, elfogni az ostromló ballonokat; még az is lehető, hogy kedvező széllel minden ezred előtt egy pár ballont bocsássonak előre, melyet idelelni egy csoport katona tart, és bocsát előre, míg odafenn kettő a csónakból robbanólövegeket hajigálhat le az ellenfélre, különösen annak álcázott ütegeire; de ennek is megvan két igen nagy akadálya: az első az, hogy az ilyen léggömbnek, hogy az ellenség röppentyűi el ne ériék, igen magasra kell eresztve lenni, mely távoból biztosan célozni alig lehet. A második

meg az, hogy aki próbálta már, mit tesz léghajóba ülni, mikor az még kötéllel van csatolva a földhöz, az tudni fogja, hogy abban egy olyan folytonos rázkódás megy véghez csak húsz méternyi kötélén is, hogy az embernek majd a lelke szakad ki. Hát még majd egy ötszáz méternyi kötélén! Hiszen azt semmi tengerész nem fogja kiállani; az az ötszáz méternyi kötélén hánykódó ballon hajósa ott nemhogy a bombavetésre gondoljon, de elájul, elszédül és megbolondul. A háborúviselő léggömbökről tehát ne beszéljünk többet. Meg kell térnünk a *mechanikai* aerostatok elméletéhez. Melyik gyermek nem ismeri azt az egyszerű repülőgépet, amely alakjára hasonlít a szélmalomhoz és a propellerhez, ezt egy fogas korongra csavart zsinór segítségével sebes pörgésbe hozzák, s arra az magától felrepül a levegőbe. Ez a én repülőgépem elmélete is, *propeller szélkelep*, melyet egy korongnál fogva egy calorigép (nevezzük „hőléggépnek”) folytonos pörgésben tart. Éppen száz éve annak, hogy *Ericson* a hőléggépet mozderótil alkalmazta. Húsz évig küzdött a kísérletekkel, míg gépe hibáit, akadályait kiismerte, legyőzte, végre egy kétezer tonnás hajót mert egy hőlégmozdonnyal a tengerre bocsátani. Később *Lehmann* e gépet még tökéletesebbé tette a hideg- és hőlég kölcsönösen ellenható, s egymást felváltó működtetésével. Végül *Laubroi* és *Schwarzkopf* tökéletesítették. Mai nap már ez a rendszer csaknem mindenütt kiszorította a múlt század gőzgépeit a használatból. Hanem fűteni a hőlégmozdonyt is kell, csakhogy tizedrésznyi fűtőszert elég hozzá, mint a gőzgépekhez kellett. Tüzelőgéppel azonban repülőgépet összekötni nem lehet; a léghen repülő gépnek oly gyorsasággal kell mozogni, mely a tüzelést szertelenül fokozná; én tehát széntűz helyett használtam az *alkarsint*. Tudjuk, mi ez. Más néven *cacodyloxiid*. Mirenytartalmú nedv, mely a víznél súlyosabb, s annak a fenekére leszáll, s amint levegő ér hozzá, egyszerre formi, bugyogni kezd, áthevül, s lassankint 200 fokú melegséget fejt ki. Hívják *Cadet égő vizének* is. Ez volt repülőgépem

fűtőszere. Kísérletem a legszebben sikerült. Gépem 45 fok alatti hajlásba helyezve, amint a gép a hátulsó szélkelepet mozgásba hozta, percenként 50 mértényi sebességgel indult meg fölfelé. A gép orrára volt alkalmazva egy *Coehan-féle amulette*; mint tudva van: kis kaliberű ágyú, melyből én ugyanazon hajtógép erejével, gépem harci célokra alkalmas voltának bebizonyításául két első perc alatt 20 röppentyűt bocsátottam a Balatonba. Hallottam a partokon körülálló nép tapsolását, éljenriadóját. Akkor az eddig haránt repülő gépnek fekkentes irányt szándékoztam adni, s ezt halfark alakú kormány mozdulatával véltem elérhetni. És itt, itt kellett valami hibának lenni a számításomban. A félvonalra számított mozzanat egyszerre mértényi különbséget vetett, s az elhibázott hajszal, mely gépem elejét a horizontális vonalon alul nyomta, már a következő percben ötvenlábnyi lefelé haladást okozott. Propellerem kelepe, mely addig fölfelé taszított, éppen oly erővel kezdett hajtani lefelé. Szerencsém, hogy a Balaton volt alattam. Akik nézték repülésemet, azt mondják, hogy az nem egy *parabolát* képezett, ahogy kilőtt lövegek szoktak, hanem tökéletes *derékszöget*. Fölment 45 fok alatt, egyszer megállt, s onnan megint 45 fok alatt lejött. Itt megáll minden matematikai számítás. Tagadhatlan, hogy a gép működése okozza ezt a tüneményt. De hol van hát a hiba? Ezt nem tudom. De meg fogom tudni. Számítok és újra számítok; s ha innen kiszabadulok, ismét megkísérlem a gépemet, és hiszem, hogy rátalálok a hibájára.

Az örült egész felmagasztaltsággal beszélt rögeszméjéről, mely az égbe felvitte, onnan ledobta, s eszét veszítetté vele.

A harmadik, Tatrangi Mózes, csendesen mosolyogva nézte a beszélőt, kinek kezei idegesen reszkettek, és ajkai tajtékoztak, amíg szólt.

Akkor aztán ő szólalt meg.

Mélyből hangzó, csodálatos hangja volt, mint a hasbeszélőké; bizonyosan mellcsontját horpasztotta be a légi esés.

— Az az önök rendszereinek hibája legelőször is, uraim, hogy az egész cél, amelyre irányozva vannak, nem tökéletes cél. Önök fel akarják találni a repülést azért, hogy azt hadviselésben használhassák; tehát emberölési kedvből, hiúságból, nagyravágyásból. Az ilyen célnak nem lehet pályakoszorúja. Régidő óta kínlódnak ezekkel, s sajátságos, hogy többnyire cipészek, bukott kereskedők, megvert hadvezérek foglal koznak a repülés mesterségének találgatásával. Már 1786-ban repült egy *sabléi lakatoslegény*, a híres *Besnier* egy szárnyas géppel, melyet saját maga kezével-lábával mozgatott. Át tudott vele repülni széles folyamokon. Következett rá *Blanchard* Párizsban, ki két esernyő alakú szárnyal kísérté meg a repülést, azután a bécsi óraműves *Degen*. Mind megbuktak. Önök uraim, mielőtt az ég magasába készültek fölemelkedni, emelkedtek volna föl előbb a lélek magaslatába; és ne azzal a szándékkal keresték volna a repülés titkát, hogy majd e találmány segítségével százezreit az embereknek lehet biztos magasból leöldökölni; hanem gondoltak volna arra, hogy aki a repülés titkát feltalálja, amellett, hogy az örök békét hozza meg az emberiségnek, egyúttal megnyitja az egész földet a közös jólétnek, és a szabadságot és a világosságot elterjeszti a kerek földtekén. Hogy aki ezt kitalálja, meggátolja a népek elnyomását, szabaddá teszi a kereskedelmet, testvérré a nemzeteket, bőséget oszt a szűkölködőknek, tudományt a tudatlanoknak és jutalmat a munkának. Ezekért a célokért érdemes követelni hiányzó szárnyainkat! — Ezek az én céljaim. — A másik hibája az önök elméleteinek megint az, hogy gondoskodtak ám arról, hogy miként menjenek fel az égbe; de nem arról, hogy mi módon jöjjenek vissza. Itt a bökkenő! Ön uram, ki óriási karzatot akar fölvenni a légből, ellátva gázfűző műhelyekkel, s emelve ezer mázsát megbíró ballonok által, nem gondolt arra, miként szállítja le az égből azt a veszedelmes pokolgépet, ha ez már bevégezte gyilkos küldetését, hisz egy ilyen szerkezet, ha azt a légáramlat megragadta, levetett hor-

gonnyal meg nem állítható; ezt, ha a föld közelébe jő, emberi erő el nem foghatja; ez, ha toronyban akad fenn, azt ledönti, ha hozzácsapódik a földhöz karzatával, minden rajta levő élő teremtetést rántottának tör össze. Minden ilyen óriási aerostat leszállása egy-egy hírhedett hajótörés lenne. Még nagyobb képtelenség a hőlégmozdonnyal hajtott szélkelep elmélete. Mellékesen említve: nem értem, hogy minek alkalmazta ön repülőgépehez a hőlégmozdonyt, mely inkább csak nagy terhek tovaszállítására kitűnő eszköz, míg a kisebb erőt igénylő feladatokhoz sokkal célszerűbb a Lenoir-féle gázmozdony. De ez nem tartozik a dologhoz. Elhiszem, hogy felviszi önt a propeller a magasba, s viszi is mindaddig fölfelé, amíg atmoszférai levegő van előtte, talán még a világéterben is, míg az *alkarsinban* tart, s míg a kalorigép melegét a légtelen úr hidege el nem nyeli; — de amint meg akar ön térni a fölfelé tartó irányból, egyszerre le kell esnie. — A mozdítóerő *a gép hátuljában van*. — Ez jó a vízben, ami a hajót fenntartja, de a légtelenben, amint a horizontális vonalt elérte az ön gépe, annak az orrával kell lefelé fordulni, mert a súlyegyenét elvesztette, s a mozdereje a hátuljában van, nem az elejében. Akkor aztán a hőléggép annál sebesebben mozdítja azt estében előre. Ez a magyarázata a derékszögben leírt repülési pályának. S ez mindig így fog bekövetkezni. Nem a mechanikában keresendő a repülés titka. Annak más tényezői vannak. — Ön uram, rossz példát választott a haltól, mely a vízben úszik. Annak jó a *propeller*, mert a hal testének fajsúlya csaknem egyenlő a vízzel, sőt a léghólyagjával együtt még könnyebb is annál. De a légtelenben úszás elmélete egyedül a lég szárnyasainak repülésében van, melyek saját testükénél sokkal könnyebb folyadékban eveznek. Azonban nagyon csalatkoznak önök, ha azt hiszik, hogy a lég szárnyasainak egyedül a szárnyizmaikban van megadva a repülés hatalma. A szárnyizmok huzamosb munka után kifáradnának, mint kifáradnak a lábizmok. Pusztá izomerő nem segítené át a fecskét a tengeren. — Vegyünk egy kiváló

példát. Nézzék önök a kondrot, az óriáskeselyűt. Egy nap alatt képes a Himalája bérceitől elrepülni a Hold-hegyekig. Ez óránként 80 mérföldnyi sebesség. Ily állati erő nem létezhetik. És ugyanezen óriáskeselyűt hogyan fogják meg? Egy szűk tért körülpaláncolnak, annak a közepébe bekötnek egy kecskét. A kondor leszáll a prédára, elszakítani nem tudja a kötélről, megeszi ott. És akkor aztán nem tud többé a felül nyitott palánkból kirepülni. Ha nem futhat, s futtában szárnyát össze nem verheti, fel nem tud repülni. Az a hatalmas szárnyas, mely ezer mérföldet úszik a légben egy nap alatt, nem bír felrepülni egy palánk közül, pedig ugyanazon szárnyai vannak, ugyanazon izmokkal. Az a hatalmas keselyű, mely, ha sebesen lecsap, a szarvasünet képes karmaival felragadni a légbe, az elköltött gödölye mellett a földön tehetetlenné válik. — Miért van ez? — Azért, mert a szárnytollak delejessége az, mi neki röperőt kölcsönöz. — A toll villanydeleje +, a két szárny két vége a két + villanytengely. Amint a két + pólus közel ér, eltaszítja egymást; mentül jobban dolgozik a két szárny, annál nagyobb a delejvillany folyam: a lég delejessége szaporítja azt. Ha a légből lecsap a keselyű, még meg van szárnyainak delejessége, s rögtön felrepülhet ismét, de ha megszáll, s elhagyja aludni a villanyfolyamot, újra elöl kell neki azt kezdenie, s ha azt nem teheti a tér szűke miatt, fogva van, bár minden izma acél. Ez egyúttal magyarázata annak, hogyan lehet az, hogy a madarak a légben soha össze nem ütődnek, pedig néha ezer fecske kóvályog egy csoportban. Mert minden madár, míg repül, egy villanyos test, csőre a pozitív pólus, mely a közlekedőket önkénytelen eltaszítja alá, vagy föl, vagy oldalvást. — De ne beszéljünk most a madárról, mely hatalmas. Szóljunk a lég leggyöngébb szárnyasáról, a lepkéről. A lepke szárnyánál ügyetlenebb repülőeszközt képzelni sem lehet. Ennél már nem áll az, hogy a supináció alatt élével meggy fölfelé; mert ez le is, fel is egyformán lapjával üt, mégis repül! A szárnyizma pedig oly gyöngé, mint a pókfonál: több benne

a nyirok, mint a test. Mégis repül. — Nézzék azt a Papilio Iót, ami ennek a fiúnak a kalapjára most leszállt. Milyen könnyen tovalibben. — Ennek a szárnya is delejes: csakhogy ennek a delejessége nem azonos a tolléval, mely *tényező*, hanem a gyantáéval, mely elutasító. — A hímorban van a „mínusz” delej. S mivel a negatív pólusok taszítóereje kisebb, mint a pozitív pólusoké, azért a lepke röpte is gyöngébb, mint a madaré. De mégis e delejességben rejlik repülési tehetősége; ügyetlen szárnya sohasem képesítené arra. — Ha leseperjük a lepkeszárnyról az aranyport, azokat a görcső alatt hatszegletűnek feltűnő színes mozaikdarabokat, a lepke nem tud messze repülni többé, pedig könnyebb lett a szárnya. Az éjlepké, a noctua, ha szárnyai selymét letöröljük, csak mászni tud. Ha pedig az egyik szárnyát vékony vízüveggel bevonjuk, s azt rá hagyjuk kérgedni, akkor éppen csak vergődni képes, s izmai a szárnyait repülésre nem bírják. A denevér, a repülő kutya, a paradoxurus röpülése csak tétova libegés, hasonló Besnier lakatos repüléséhez, melyet a villanyerő nem mozdít előbbre. — Ez adta az én eszmémet. — Nagy madaraknál, miknek nagyobb szárnya s súlyosabb teste van, látjuk, hogy a repülés egy *hullámvonalat* képez, itt tehát *két erő* működik közre, az egyik a *föld vonzereje*, mely az első percében az esésnek 15 lábat tesz; a másik a röperő, mely ha amannál percenként csak 1 lábbal számít többet, s e többlet percenként eggyel emelkedik, az aránysorozatnak így kell kiütni: a (a röperőt) b (a föld vonzerejét) jelentvén $1 - b + a$ $2 - b + a$ $3 - b + a$ $4 - b + a$ $5 - b + a$ $6 - b = a$ $21 - 6b$, vagyis $111 - 90 = 21$. Azaz hat perc alatt a megfelelő röperőnek huszonegy lábnyira kell emelni a hozzákötött tárgyat. Ez a tárgy a repülő hajó maga. Gépemnek terve ez volt. Nem nyúltam sem a *Dal Negro*, sem a *Stöber* által feltalált villanydelejes erőművekhez, sem azt a *Jakobi-féle elektromotort* nem használtam, mely tizenkét emberrel terhelt csónakot hajtott villany segélye mellett a Néván fölfelé. Azok mind igen bonyolult szerkezetű

gépek, aminőket egy olyan veszélyes kísérletnél, minő a légitazás, alkalmaznunk nem szabad. Az én gépem oly egyszerű és érthető, hogy azt egy józan eszű munkás első magyarázat után kezelheti. Két részből áll: az egyik a *Holtz* által feltalált, s a szó szoros értelmében vett *villanygép* a *Poggendorf-féle kettős összedíltásban*. A másik egy az előbbivel összekötött *szárny pár*, középen a közös tengelynél egymás rovátkaiba beillő. A villanygép legelső megindítása embererővel történik; a *Holtz-féle diametralis conductor*, mint tudjuk, már az első kerékfordulónál kétszer nagyobb erőt összpontosít, mint a régi *electrophorok*, s azért *villanysűrítőnek* is nevezték. Ha mármost a két szárny mindegyike tíz *vékony üveglapból áll*, miket egy fölējük alkalmazott *messing* vagy *elaterit* köpeny takar, s az üveglapoknak a sarkai az elektromotor villanyát átveszik, a kettős gépezet mindkét szárnya +, azaz tényleges villanyossá válik. A kézi hajtógép kerek korongja ugyanakkor azokat egymáshoz fölemeli. A tényleges villanysarkak azonban egyszerűen *eltaszítják egymást*, s támad belőle az a mozderő, amit „a” betűvel jeleztünk, s mely *kiszámítás szerint percenként 1 lábbal erősebb, mint a hozzáköötött ebonit hajónak a föld vonzerejéből származó esésmozzanata*. Már most ha egy üveglap helyett tíz van alkalmazva a géphez, akkor az arány ilyen lesz: $a \times 10 - b + a \times 2 \times 10 - b + a \times 3 \times 10 - b + a \times 4 \times 10 - b = a \times 100 - b \times 4$, azaz négy perc alatt a repülőgépnak 85 lábnyi magasra kell felszállnia. Ehhez semmi kifogás nem fér. Az erő megvan, csupán az a kérdés, hogy *kiállja-e azt a hozzá alkalmazott anyag*. Erre is hittem, hogy meg tudok felelni. Az üveg, ha nagyon vékonyra elnyújtatik, hajlós lesz; hiszen fonalaiból szöveteket is készítenek. Mentül lassabban van kihűtve az üveg, annál villanyosabb. Tehát tíz egymásra fekvő igen vékony és igen jól kihűtött üvegtáblát alkalmaztam. *Messing* helyett a legruganyosabb *elaterit* ércet használtam. Mindez együtt ki lett elébb próbálva, s a feltehető legnagyobb légnyomásnak ellenállt. Azonkívül is még két elővigyázati szerkezet

volt gépemhez csatolva. Egyik a *stereometer*, mely a gép működésének gyorságát jelezé, másik az akadályozó, a *regulator*, melynek segélyével egy lábnyomásra annyi gyantás tafotát húzhattam a dörzsölt lapok közé, s annyi dörzsflanelt távolíthattam el, amennyit akartam, hogy a gép sebességét csillapítsam. Egy sodrony meghúzására a szárnyak tetszés szerint irányt változtathattak, s a fölfelé haladásból vízmentes röpülés lehetett; a kormány, mely a *fregattmadár* ollófarkához hasonlított, irányozá a tetszés szerinti fordulatokat, s ha le akartam szállni a géppel, egyszerre megállapíthattam a villanyérintkezést, a két szárnyat fekmentes állapotba helyezhettem, s leszállhaték csendesen, mint egy libegő keselyű. Semmi sem volt elhibázva. Amire számítottam, az mind megjelent segélyemre; hajóm a villanygép első mozdulatára egyensúlyát megtartva a légből emelkedett, kétszer-háromszor visszacsapódott még a talajhoz, de az nem ártott semmit, mert a hajó ruganyos *ebonitból* volt készítve, s ez visszapattanásával még elősegíté a szárnyak működését; negyedik szárnycsapásra már a légből maradtam, és akkor elkezdtem fölfelé haladni. Tapsolt-e, éljenzett-e a közönség, azt nem tudom; arra nem ügyeltem; én csak azt éreztem, hogy repülök. Valamit éreztem az üdvösségből. De nem soká tartott ez elragadtatásom. Mert amint rápillanték a *stereometeremre*, megdöbbenve látám, hogy valami túlmént a számításomon. Villanygépem nem a $1 \times 10 - b + a$ $2 \times 10 - b + a$ $3 \times 10 - b + a$ $4 \times 10 - b$ képlete szerint halad fölfelé; hanem $a \times 10 - b + a^2 \times 10 - b + a^3 \times 10 - b + a^4 \times 10 - b$ szerint, azaz minden percnél nem hozzáadva, de köbre emelve a következő számot, tehát öt perc alatt nem 145, hanem 550 láb magasra emelkedett velem, a hatodik percben egyszerre 360 lábnyira repült fel. Ez valami kábító érzés volt. Mi történik itt? Egy tekintet a *rheometerre* felvilágosított, a *tangentboussole* heves ugrásai megmondták, hogy mi történik. Az, hogy akire nem számítottam, akit nem hívtam, az jelent meg vakmerő kísérletemnél. A szellem, akit előidéz-

tem, s aki most már magával ragad: a *lég saját villanyossága*. Ez az örökkön örökké élő mozduló, mely hatalmasabb az egyesült elementumoknál. Ez ragadta meg hajómat, melynek szárnyai most már elképzeltetlen erővel paskolták a léget, lassú csapásokkal, de gyorsan, mint a kondor szárnyai: mikor a hajót önsúlya lefelé vonta, a két szárny összecsapódott, de aztán ismét széjjelsuhant, mint a villám. Eszembe jutott, hogy hiszen van nekem csillapító készletem, s a tafotákat a lapok közé vontam. Az sem segített már, a 22. percben az a sokszorozatlan a is a^{22} volt már, ami 284 láb gyorsaságot ad ki. Így haladtam egyre fel a magasba. A 23. percben aztán egy kellemtelen roppanást hallottam. Gépem egyik szárnya eltört. Sem az üvegtáblák, sem az elaterit nem állták ki a felfokozott villanyerőt; pedig már éppen fordítani akartam a szárnyakon, hogy a repülés fekkentes irányt vegyen. Megbuktam az anyag tehetetlenségén.

— És leesett ön az égből, éppen úgy, mint mi, többiek — szól nevetve a léggömbök bolondja. — Szerencséje volt, hogy eltört gépe egyszerre aláfordult, a könnyebb ebonit hajó, melyben ön meghúzta magát, hullernyőt képezett, s nem engedte, hogy ön esés közben megfulladjon vagy ideleenn agyonzúzza magát.

— És most itt van ön közöttünk — szól a calorigép bolondja. — Láttuk önt, mikor idehozták. Egyszer egy amerikai bankár látogatta önt meg e helyen, egy néger *Rotschild*, mister *Severus*, aki az összetört gépét megvásárolta múzeuma számára, az e szóval vált el öntől: „*massa Tatrangi, ha feltalálja ön valaha, hogyan kell az üveget hajlékonyá, ruganyossá és szívéssé tenni, akkor jöjjön el vele hozzám, s én társaságba állok önnel tízmillió dollárig repülőgépek készítésére; hanem amíg ki nem találja ön, addig ne menjen ön az égbe, mert ott elviszi önt az ördög!*”

— És én ki is fogom azt találni! — szól indulatosan Tatrangi. — Mélyből jövő hangja úgy tört elő, mintha valami földre elásott tetszhalott kiáltana fel koporsójából.

— Azt pedig nem fogja ön soha kitalálni! — kiálta megvetőleg a másik őrült —, mert az üveg alkatrésze *kovany*, azért az *üveg jellege az, hogy törékeny, és az is marad örökké.*

A vita könnyen indulatossá vált volna, ha az első őrültet elő nem veszi az őrülteknél válságos *tüsszögés*, mely néha fél napig is eltart, s ennél rendszeren dühöngésben végződik; minden tüsszenésnél azt képzei, hogy mennydörög, s követeli, hogy mennydörgésére valami össze is törjék, s ha nem törik magától, töri öklével. Az ápolók rögtön elősiettek, és bevezették szobájába. A calorigép őrültjének is jött jelenteni a felügyelője, hogy készen várja a reggeli. — Ez *ételiszonyban* szenved, s egy tört foga helyén keresztül szokták mindig erővel beletölteni az ételt. Most is bosszúsán titakozik:

— Hagyjanak nekem békét; a calorimozdonyt nem etetik; a lég mozdítja. Nekem nem kell étel. Az én gépemnek nem kell fűtés.

De biz azért szép barátságosan elvezették, s aztán ráadták a kényszerzubbonyt, s megittatták jó, tápláló levesfélékkel.

Tatrangei Mózes egyedül maradt a fiával.

Most kezdte őt még csak észrevenni. Pedig az imént beszélt is a lepkeről, mely Dávid kalapjára szállt, s azt megismerte, hogy egy *Papilio Io*, de a fiára csak most kezdett ráismerni.

— Megállj! — szólt ép karját visszatiltólag tartva eléje. — Mit mondtam neked? Addig ne jöjj hozzám, amíg mint katona szolgálatsz.

— Már nem szolgállok.

— Állj meg, állj meg. Ez nagy talány. Arra nézve, hogy te ma ne légy már katona, vagy az az eset van, hogy te elismeréd, hogy én bolond vagyok; — ez moraliter lehetetlen; — vagy ez, hogy letelt az idő; — ez mathematice lehetetlen! — vagy az, hogy testileg elnyomorodtál: az physice lehetetlen! — vagy az, hogy az egész hadsereget feloszlatták: ez apodictice lehetetlen; — tehát hogyan lehet mégis?

— Egyszerűen. Tegnap hadnaggyá lettem; ma átléptem a tartalékhoz, s haza vagyok bocsátva.

— Ecce! Columbice lehető volt! És ezt én nem találtam ki. No hát most gyere ide, és ölelj meg. Hanem aztán egy szót se szólj; csak hallgasd, amit én mondok. Hallottad ezt a két szemtelen bolondot? Micsoda örültségeket hadartak összevissza. Velem vitatkoznak! Ők! Még azt mondják, hogy az üveg hajthatatlan, törekeny, mert kovanyösszetét. Hát a *madár tollának* nem kovany az egyik alkatrésze? Nem négy százalék-e a kovany a *sas tollában*, három százalék az *emberi hajban*? A *spanyolnádban*, mely oly hajlós, hét százalék a kovany, s a *búzaszalmának* 67 százaléka kovany; s a *bambuszban* a kovasav saját concreciókat képez, mik ruganyosak, mint a gyanta, *tabaxirnek* nevezik ezt. Hát azt nem láttad a hutánkban, mikor a tiszta kovanyt élelyfűvós szeszlámpa előtt megolvasztottuk, tiszta üveg vált belőle, mely *nyújtható* volt és *ruganyos*, s amellet oly szilárd, hogy ha egy darabját az üllőre tettük, s pörölllyel ráütöttünk, ott maradt a helye üllőn és kalapácson, de maga nem törött szét? Számptalan üvegedő anyag van, melynek átalakulása ruganyosságra hajló. Ilyen a *skapolith-üveg*. Az *antipatheskorall* éppen mészből van, és mégis hajlik. Hajtható az obsidian üvege, a chlorstrontium-üveg, különösen ruganyos a *chromüveg*: a *fényle égenyes üvege*; a brucit, az *itacolumit* üvegvegyítékei és mindenekfelett a borax üvege. Hiszen még alig másfélszáz éve, hogy *Davy* fölfedezte a *bór-t* mint egy új elemet a kelet-indiai *tinkálban* s a *Maremmek mocsárvizében*, s ma már üveget nem is készítenk „bór” nélkül. Lényeges alkatrésze lett ez üvegeinknek. Az üvegcsinálás tudománya ötezer éves. Mennyi új titok lett azóta fölfedezve, s mennyi régi titok lett eltemetve, mely új feltalálásra vár. Ilyen eltemetett titok az *aventurin* üveg, mely átlátszó aranyércnek tetszik. Nem találhatjuk ki, hogyan készítették Pompéjiban. Fogsz emlékezni egy történelmi adomára. Egyszer *Severus* császárhoz egy tyrrhenumi edénygyáros egy pompás üvegurnát vitt

ajándékba. A császárt meglepte a mű szép színe, alakja és művészi díszítése. Gazdagon megajándékozta a művészt. Akkor az még egyszer kezébe vette az üvegedényt, s teljes erejével földhöz vágta azt. De az üveg nem törött össze, csak *behorpadt!* A művész egy kalapácsot vett elő, s a horpadást újra kikalapácsolta. Ekkor Severus azt kérde tőle: „Ismeri még rajtad kívül más is ez üveg előállításának titkát?” — „Senki.” — „Akkor vigyétek, lictorok, vágjátok le a fejét; mert ha e találmány elterjed, minden *arany és ezüst* elveszti az értékét.” S a hajló üveg felalálóját megnémíták örökre. — Jól van, ez grammatikai mese. — De annyit már tudunk, hogy a *tiszta borax üvege nyújtható és hajtható*. A *chloromelan* üvege is nagymértékben hajlós. De hallgass meg még egy történetet. Ne légy türelmetlen. A tizenhetedik században egy római sírban találtak egy szarkofágot, és abban egy urnát üvegből. Az urna egy láb magas, belül sötétkék üvegből van, melyet kívülről homályos fehér üvegburkolat takar; ezt ismét művészi alkotású domborművek ékesítik, jelenetek a mítoszvilágból. A régészek még ma is vitatkoznak fölötte, hogy Thetis és Peleus, vagy Hercules és Alceste regéje van-e rajta örökítve, valamint, hogy a felírás-talan szarkofágot a vázával együtt Nero szentelte-e Poppaeának, vagy Severus Mammaeának? Az üveg váza a Barberini-múzeumba került, akkor éppen egy Barberini levén a pápai trónon. Ezt a múzeumot később elkótyavetyélték, s a vázát megvette *Hamilton*, Hamiltontól megvásárolta ezer guineaért *Portland* herceg. A régészek előtt hírhedett a Barberini üveg-váza. Egyszer annak a hírhedett *Lloyd*nak a fia, kinek nevéből a kereskedelmi társulatok céget csináltak (a fiú nagy korhely volt!), fogadott a korhely pajtásaival, hogy ő olyan genie-csínyt fog elkövetni, amiről az egész világ fog beszélni, s melyet még az utókor számára is fel fognak jegyezni. Mi volt e csíny? Az, hogy részeg fővel nekiment a múzeumban a Barberini-vázának, s azt állványostól feldöntötte. Ennek a hírhedett remekműnek az *összetörése* csakugyan világhírűvé tcheti az

embert. De várj! A levert üvegváza *nem törött össze*, csak *behorpadott!* — Ez tény. — Tehát a lefejezett feltaláló üvegédénye megvan. Nem mese, hogy az üveg hajlítható, kovácsolható. Csak az a kérdés, mi ennek a titka? Járj utána! Keresd meg! Találd ki! Hiszen mesterséged az. Üldözd a *hatvannégy elem* keresztül, s ha egyik sem adja ki, keresd fel az új elemet. Hisz a „bór”-t csak 1805-ben találták fel, a „jód”-ot 1811-ben s a „klór”-t is csak 1774-ben. Még hátralehet egy! . . . Keresd! . . . Ne hagyd fel a kutatással, míg rá nem találsz . . . Az is lehet, hogy a *hűtésben* van a hajlós üveg titka, vagy a *beitatásban*. — Hiszen az egyiptomiak már bírták a titkot, hogyan lehet a *fluor kristályát*, amiből a hajdankori pompás *murrhini* vázák készültek, intensitive megfesteni; az olaszok be tudják itatni az *achátba* a színeket, s a kínaiak bírják a titkot: a *hegykristályt kékre és rózsaszínűre* festeni. Hátha beitatással sikerül a titkot feltalálnod? Tán elaylban párolva? Vagy a hűtéssel? De úgy kell az üvegnek a ruganyosságát megszerezned, hogy a villanyosságát el ne veszítsd. Te! Hisz a természet maga is buzdít reá. Ő maga is találgatta már ezt; a fényle, a macskaezüst, nem hajlós üveg-e? A *diállag* nem nevezhető-e özvönvíz előtti ásatag üvegnek? — Hátha a villanyerő maga segít ki a homályból? Hiszen a villanynek nagy hatása van a vezető ércnek *rugékonyságának apasztására*, hátha a *nemvezetőknél megfordítva hat?* Ne mulaszd el vegyvizsgálat alá venni a *nephelint*, a vulkán által kihányt üvegtömeget. Hogyan készíti azt maga a föld alatti tűz? Próbáld vegyíteni a *nemeskőhomokot*. Tégy kísérletet a *methyllummal*, az *osmiummal*, mit kétszer fehérre izzassz. Figyelembe vedd a *caputmortuumot*, a vegyész *halálfdt*, ami a kémlet után hátramarad. A *kobaltot* is megkísértsd. — A *thallium* nélkülözhetetlen lesz kísérleteidnél . . . Ó! ha én veled mehetnék! . . . De hiszen te okosabb vagy nálamnál. Te ifjú vagy. Te szerencsés vagy. Egy véletlen. Egy jó ötlet. És kezdedben lesz. Szorítsd össze. Már ott van. Ne engedd elfutni. Ez a repülés mindenható rejtélye. Ah! ha ezt megragadha-

tođ, tiéd lesz az egész világ. Nem azért, hogy kirabold, hanem hogy boldoggá tedd; nem hogy rettegjenek, hanem hogy áldjanak; nem hogy embert pusztíts, hanem hogy földet megnépe-síts; nem hogy magadnak milliókat szerezz, hanem hogy millióknak kenyeret, nyugalmat, világosságot adj; nem hogy országokat foglalj, hanem hogy összeköss. — Eredj utána. Keresd. Ha feltaláltad azt, amitől Severus féltette az *arany* uralkodását, úgy megtöri ez az aranynál hatalmasabb érc uralmát, a *vas uralkodását*; a milliók kenyerét megevő, a milliók vérért megivó „vas” uralkodását — Fiam! — Egyetlen gyermekem! — Utánam! Nyomomba! — Vagy oda fel az égbe! — Vagy ide mellém, a bolondok házába! — De jönnöd kell!

Az összetört, az égből leezett, a ferdére taposott emberi trapezoid minden félreficamult tagja rángatózott a triposzi felmagasztaltságtól; rettegés volt rája nézni. Az ápolók, az orvosok, kik távolról nézték, magukban tanakodtak, vajon *epileptikus* vagy *energumén* roham lesz-e ebből.

Végezte aztán az öreg azzal, hogy felkacagott. *Hebromania* lett belőle.

Annak is vége szakadt. Mózes letörülte a könnyeket arcáról, kificamult karja befelé álló könyökével. S aztán azt kérdezé a fiától:

- Hát már most szólj te, miért jöttél?
- *Azért, hogy megöleljelek, mert holnap utazom haza.*

A Z I C H O R

A múlt század első felében, 1837-ben a székelyföldi havasok északi részén a föld vulkáni működésének adta jelét. Az a hegy-csoport, melynek kiváló csúcsait a Likas-havas, a Gyilkos-tető, a Nagy-Cohárd és a Nagy-Hagymás képezik, ismételt föld-rengésektől lett háborgatva. A Likas-havas óriási cukorsüveg-ként felmagasló alakja messziről elárulja a kiégett vulkánt; tetején mély üreg van, melyről a legrégebb időkől azt tarták, hogy közlekedésben áll az Olt vizével: egyszer egy ludat dob-tak bele a pásztorok, s az Szent-Domokosnál jött ki az Oltban. Leszállni bele életveszélyes volt, mert fojtó gőzök jöttek fel belőle. Dél felé a Nagy-Hagymás hegyeinek több orma elkezdett koronkint füstölni, oldalaikból nehéz szagú gázok törtek elő. Ritkán vetődött erre utazó, ki az európai tudós világot figyelmeztette volna e vulkáni hegycsoportozatra; még Humboldt sem tudott felőle semmit. Csupán a bennszületett székely irodalmi férfiak vették maguknak a fáradságot, hogy e nehezen hozzáférhető, vendégszeretetlen sziklakebelt meglátogassák, melyhez út nem vezet: patakmedreken át, vízben gázolva lehet nagy életveszély közt oda eljutni. E bennszülött tudósok egyike, Orbán Balázs, maga is látta füstölni e vulkáni hegycsúcsokat, s még ő elragadtatással írja le a gazdag szűz erdőket, mik e völgyet környékezik, s ragyogó tollal az őt tenyészetet, mit emberláb nem taposott soha.

De száz év minőt változtatott e tájon!

Már 1837-ben a vulkáni tűznek egyik jelensége az volt, hogy egy földrengés két sziklaormot összedöntött, s ezzel egy

völgyszorost betemetett, melyen keresztül egy patak folyt alá.

E patakból a sziklagát mögött a havas völgyében egy új tó lett.

A havast is, a patakot is, a tavat is Gyilkosnak híják — ősidőktől fogva.

A Gyilkos azután száz év alatt rászorgált a nevére: meggyilkolt maga körül mindent.

Eleintén szép, üdítő tünemény volt: egy havasi tó, melynek tükréből az elnyelt fenyőfák csonkjai meredeznek elő, miknek ágaira vízi virágok futottak fel, kristályában fekete-pettyes pisztrángok evickélnek, partjait nefelejcsbozót fedi; — hanem amint a tó növekedett, amit „Volcan” hatalma alkotott, előállt „Neptun” működése is. A hegyoldalakba átszivárgó víz azt a föld alatti vegytani forradalmat idézte elő, mellyel a Monte Cerboli vidéke lepte meg egyszerre a természetvizsgálókat.

Ez is olyan rossz nevű hegy volt eleitől fogva: „Mons Cerberi”, és az elátkozott Maremmek hőmocsarának alkotása nem megy a középkorig vissza.

A Gyilkos völgye ugyanaz lett Erdélyben, ami Volterra vidékén a „mofettek” dágványá.

„Dágvány”-nak nevezik az olyan mocsarat, mely alant kifejlő gázoktól pöffed, kifakad, gőzt fuvall.

A hegytetőről nézve, a XX. század közepén a Gyilkos völgye egy füstölgő katlant mutat fel; a kopár hegyoldalak maguk is kékes párázatokat szűrnek keresztül, s azoknak csapadécai kékes, sárgás, zöldes rozsdaként fedik a sziklaoldalakat és a leomlott erdők törzseit. Tenyészet nincs itt többé. Fa, fű, virág ki van ölve. Kopár sziklák hevernek szerteszéjjel, mind befüstölve ércpárával, s a Gyilkos-tóban nem lakik többé élő állat.

Az egész völgy, ami még föld volt, körül a tó vize mellett és a hegyvágányok között, szünetlen füstölög, égett fekete felszínén tarjagos foltokat mutat; néhol magásra feldagad, mint

egy tályog, s mikor az kifakad, tölcsérén magas gázsugár lövell fel, csavart, kígyózó füstoszlopok; e kürtők azután évekig fújják fel gázaikat az égbe, míg másutt új kémény nem támad, s akkor a régi lelohad. Az egész talaj ég, forr, inog. Istenkísértés leszállni rá. Vakmerő emberek balsorsáról sokat beszél a népmonda, s ide tévedt barmok rendszeren elvesznek. — Aki alatt az égő föld leszakad, menthetlenül odavész, mintha oltottmész-verembe bukott volna, s a nehéz kénzsag már mesziről elfojtja a mellet.

S e két négyszögmérőföldnyi dágványt apró, szivárgó patakok szelik keresztül, miknek színe a fenekükre lerakott csapadéktól majd rozsdás, majd világoskék, majd tejfehér. Vizük bórsavas ammónsóval, kénsavas agyaggal, mésszel van terhelve, szén és kénsavany és köneny illan el párázataikból. — Alacsony martjaik kékülnek, sárgulnak; de nem nefelejctől, szirontáktól, hanem kénvirágtól és egy különös, világoskék jegectől, mely hegyes tű alakokban képez virágokat, mint az ammoniák.

Derült időben legélénkebb a völgy füstölgése, míg esős időben megcsillapul, s ilyenkor hozzájárulható a tájék.

Néha, mikor a „Bekény szele” — a „muszka szél”, nekiindul, s három nap, három éjjel folyton dühöng, akkor tisztára derül ki a Gyilkos-völgy; még a füstkatlanok is elpihennek, hanem minden ilyen viharra az következik, hogy a Likas havas kráteréből elkezd felszállni a lomha füst, a bérccsoport földalatti lökésektől rázkódik, s arra a gáztölcsérek újra fellökik füstoszlopaikat, a Gyilkos oldalából moslékos patakok ömlenek elő, miknek saját színe sokáig vegyületlenül kóvályog a Gyilkos-tó smaragd zöld vizében.

Ha a Bekény szele télen érkezik, egyúttal hóval takarja be az egész völgyet; mikor aztán a völgy újra felébred, foltonkint kék, zöld, sárga hó lesz abból. — Ott pokolbeli örök nyár van.

Néha pedig hosszan tartó, aszályos nyár végén egészen elapadnak patakok, források, a tó felszíne bebőrösödik, valami

vegyülék, mely a savakkal saturált víznél sokkal könnyebb, vastagon belepi azt; a füstfúvó likak álomra eresztik föld alatti szörnyeciket; a dágvány össze-vissza repedezik, s a kisebb posványok fenéig kiszáradnak. És olyankor azoknak a fenekein valami kékbe játszó csapadék marad, felpattogzó cserpekben, felszíne gyöngyházfényű; egyes hosszú, kék színű kristályok is találhatóak közte. Hanem az egésznek nem lehet semmi hasznát venni. Se nem timsó, se nem gálic, hogy érdemes volna elhordani háton, s megkínálni vele valami gyárat.

Erdélynek és különösen a Székelyföldnek sok nevezetes vulkáni tüneménye van, amik szűk körben régóta köztudomásúak, ilyen a torjai kénbarlang, s annak oldalán a *gázvulkán* (ennek is „Gyilkos” a neve), melybe a fölötte elrepülő madarak beleszédülnek; ilyen a kovásznai „pokolsár”, a népes város közepén folytonos forrongásban levő iszapvulkán, mely időközönként megújuló kitöréssel lávafolyamokat áraszt maga körül, s olyankor gőzoszlopok között mázsányi köveket hány fel a magasba, oly tömegben, hogy mikor elcsendesül, tátongó üreg marad utána. S a kovásznai nép aztán, igazi székely flegmával összeszedi a kihányt sziklákat, s száz szekér számra hordja vissza az iszapvulkán üregébe: „ha kihánytad, nyeld el megint!” A „pokolsár” aztán a másik évben megint kidobálja nekik a köveket. Madarason két ilyen sárvulkán működik. Hanem a világhírű természettudósok erről mind nem tudnak semmit. Elmentek a Kaukázusba, a tamáni félszigetre a vulkánokat észlelni, leírták a turandaghi sárhányókat, a turbacói vulcáncitosokat, az izlandi soffionéket, a dél-amerikai vízokádó kúpokat, mik egy barát szentelt vizétől váltak át „Volcanes de fuego”-ból „Volcanes de aquák”-ká; ismeretes volt előtük a kínai Ho-sang hegye, a jávai Gumung Kelut fojtó völgye, a „Pakaruman” (holtak völgye), csak arról, ami legközelebb esett hozzájuk, az erdélyi vulkántünetekről nem tudtak semmit. Elmentek a föld túlsó oldalára, vademberek, vadállatok közé természetet tanulmányozni, csak a világ legvendégszere-

több népét nem kereste föl semmi európai tudós soha. Még a természettüneményeket is agyonignorálta a nagyvilág, ha azok Magyarország földéhez voltak kapcsolva.

De nehogy idegenfalással gyanúsítson bennünket valaki, sietünk hozzátenni, hogy maga a magyar tudósvilág is éppen így agyonignorálta azokat.

Csak nagy későn akadt egy-egy pénzügyminiszteri osztálytanácsos kezébe egy ilyenforma adat: „A gyergyószentmiklósi kamarai uradalom gyilkosvölgyi bérletére senki sem vállalkozik többé, miután egészségtelen gőzök kifejlése s az erdők elpusztulása folytán az eddigi hamuzsírgetés üzlete lehetetlenné vált”.

Ennek a következése aztán az lett, hogy nohát ha egészségtelen gőzök miatt azt a nagy darab földet nem lehet használni, akkor el kell adni.

„Fort mit Schaden!” államháztartási jelszó.

Mintegy húszezer katasztrális holdat tett az a darab föld. Két egész négyszögmérőföld. Az első árverésen öt forint volt a kikiáltási ár holdankint — örök árban. Akkor egy vasúti vállalkozó, akinek kőre volt szüksége, ígért érte holdankint négyet. Annyiért nem adták. — Két év múlva aztán megint dobra ütöttek. — A vasút már akkor elkészült, kő nem kellett, hanem jött egy másik vállalkozó, aki fürdőt remélt a furcsa forróvízre építeni, az ígért holdankint három forintot. — Nem adták neki. — Újabb két év múlva aztán az is kiderült, hogy nem jó víz az fürdésre. — A harmadik árverésnél aztán senki sem jött a Gyilkosra árverezni. A pénzügyminiszterek pedig nem tűrhették, hogy rubrikáikban évről évre ott álljon egy rendíthetetlen tétel, melynek a „Bevétel” rovatban állandóul egy nagy gondolatjel a kísérője. El kell adni minden áron a Gyilkost. Kikiáltási ár egy forint!

Ekkor érkezett haza a katonaságból az ifjú Tatrangi Dávid. Megtekinté a halott völgyet, s ígért érte holdankint másfél forintot. — Ráütöttek. Övé lett az egész Gyilkos, pokolvizes-

tül, vulkánostul, égő mocsárostul együtt harmincezer forintért.

Azt a pénzt is a „gyárhitelintézetől” vette fel tízévi törlesztésre — mint illik, tíz száztóli kamatra.

Akik ezt hallották, azt mondták rá, hogy: „Az apja égbe járó bolond volt, a fiú pokolba járó bolond lett!”

Mit csinál azzal a pokolvölggyel?

— — — — —
Egy márciusi napon, éppen a nagybőjti szelek kezdetén, a lipótzemei tébolydában tudakozódott Dávid apja hogyléte felől. Mondták neki, hogy az öregúr — a körülményekhez képest — egészséges. Szobájában van és olvas. Beeresztették hozzá.

Amint az öreg úr meglátta fiát, azzal a gyanakodással, ami az örülteket jellemzi, kérdezé tőle:

— Hát te megint itt vagy? Mi hozott fel ilyen hamar? Beszólítottak tán mint tartalékos? Az nem lehet; mert a hadsereg létszámát éppen most szállították le. Bizonyosan szerelmi história. Olvastam a hírlapokban szép kalandodat. Egy leány miatt pénzt pazalni, verekedni. Most meg már bizonyosan el akarod venni a leányt. Ne légy bolond! Amint megházasodol, vége van annak, hogy repülj. Le vagy kötve állati jólét, testi eudymia, renyhe euarestasis által a sárhoz. A csokolózás vágya még az Isteneket is lehúzza az égből, hát még téged! Egy gyerek sírásától ostoba fogsz lenni. Vagy nem azért jöttél? Találtál fel valamit?

— Igen. Találtam — szólt Dávid, jobbát atyja elé nyújtva.

— Mutatóujján egy kígyó alakra tekerült gyűrű volt, valami kék zománcfényű; s a kígyófej közepében egy ragyogó gyémánt „hatszögletű” hegygel; borsó nagyságú.

— Szerencsétlen! — kiálta fel az öreg, eltaszítva fia kezét maga elől. — Én arra bocsátottalak el, hogy találd fel az üveg hajlóságának titkát, s te ahelyett feltaláltad a gyémántkészítés titkát.

— Nem. Ez üveg — mondá Dávid, s öltönyéhez dörzsölve a gyűrű fejét, egy hírlap leszakított szegletéhez közel vivé azt. A papír felszökött a közel tartott gyűrűfejhez, s hozzátapadt.

— Lehet, hogy üveg, de azért mégis gyémánt, minő a bór-gyémánt, melyet magam is állítottam elő; sugártörése az, ami a gyémánté, csak a színe sárga. A te gyémántod színe kék. A bór-gyémánt is vágja az üveget, sőt a gyémántkőszőrülésre is alkalmas. Készül bórsavból, nátriumból és konyhasóból.

— Ez más — szolt Dávid, s azzal lehúzza ujjáról a gyűrűt, megfogta a kígyó fejét és farkát, és széthúzta az egész gyűrűt egyesre, aztán meg levetette azt a márványasztalra, amikor az, üvegpengést hallatva, ismét gyűrű alakba összekunkorodott.

Az öreg Tatrangi erre hirtelen odaugrott a fiához, s ép kezével ijedten fogta be annak a száját.

— Ne szólj tovább! . . . Egy szót se szólj . . . Ki ne mondd a nevét! El ne beszéld itt, hogyan találtad fel! Miben rejlik a titka. Néma légy. Fuss innen! Nekem se szólj többet semmit. Dugd el ezt a gyűrűt; ne mutogasd! . . . Vagy miért jöttél? . . . Fel akarod ajánlani találmányodat a kormánynak, hogy létesítse általa a hadi repülőgépeket? — Szerencsétlen! Hiszen éppen most alkuszik a kormány százötvenmillióig, hadi lég-hajók készítésére, kaucsuk ballon rendszer mellett. Mindazok, akik ezen a százötvenmillión osztozni fognak, egyszerre a tor-kodat ragadják meg, amint azt kimondod, hogy te feltaláltál valamit, ami által ez az országos kiadás fölöslegessé lesz. Ide csuknak be rögtön mint örültet, mégpedig a dühös bolondok közé, akiknek kezük-lábuk zsákba varrva, hogy kárt ne tehesenek.

— Tudom, apám — mondá Dávid. — Mister Severus címzetéért jöttem hozzád. Amerikába megyek.

— Ah, jól van, jól van. Megállj. Nincs nálam leírva. Csak emlékemben tartogatom. New Yorkban lakik. Mikor meglátogatott, elmondta, hogy hol találhatom fel, ha keresem valaha. Üzlete van Wall Streetben; az csak fél mérföld hosszú,

könnyen rátalálsz; csupa bank, kontor és alkuszüzlet az egész utca végétől végig. Ha ott nem kapod, keresd palotájában: az van az 5. Avenue-ban. Amelyiken legtöbb aranyozás van. Ha ott sem jutsz hozzá, rátalálsz minden bizonnyal a merchant exchange-ben, s ott mindenki beszélhet veled. Okosan szólj vele! Ne beszélj neki ideális dolgokról: ez pénzember! Üzlethez ért. Nagy dolgokat mer elvállalni. Ha érzelmeket árulsz el előtte, kidob az ajtón. Ez amerikai — és bankár — és néger. — Bátor, gazdag, de érzéketlen. Ha koldulsz tőle, egy pennyt sem ad; ha meggyőződsz, számlálatlan milliókig áll érted. — De rögtön akarsz-e indulni? Gondold meg, hogy most dühöngnek a passzátszelek a tengeren. Ha elvesznél, a fölfedezett titok elsüllyedne veled a tenger fenekére. — De nem, nem. Én nem féltetek. Ha vihar fogja elő a hajót, mondd a hajósnak: „Caesarem vehis!”, s tartsd fel az égre ezt a gyűrűt. Nézd, még nevezni sem tudom, mi az. Új elem? Igen? — A hatvanötödik elem. — Adtál már neki nevet? Csak az elem nevét tudjam! Hisz ez az *én unokám!* Az unokám nevét.

Dávid fölvevte egy poharat az asztalról, s annak a fenekére a gyűrű gyémántjával e szót írta:

„Ichor”.

— Ah! ez jó név neki. Az olimpi istenek „fehér vére” az ichor. Te az istenvért fedezted föl . . . Csitt . . . Hallgass . . . Ne ragyogjon az arcod . . . Ne mutasd, ne áruld el szemeddel, mi lakik benned. Tartsd titokban addig, amíg el nem jön az az idő, amikor egyszerre kihirdetheted a kerek világnak, hogy mi az ichor! — Eredj! Nem féltetek a tengerektől! . . .

Dávidnak keserves utazása volt a napéjegyen viharai között: hanem a calorigépek steamerei nem süllyednek el könnyen. Most már ebonitból és kamptulikonból építik a tengeri hajókat, s azok nem törnek össze. Legfeljebb az a baj van velük, hogy az ellenkező szelek miatt később jutnak el a célhoz.

Dávidnak volt elég kemény szíve, hogy nekimenjen a nap-
éjegyei viharnak az Óceánon, de ahhoz nem volt elég erős
szíve, hogy mikor atyjától eltávozott a budai indóházhoz, fel
ne kerüljön a Vezérhalomra, s ott abban a kapuban le ne üljön,
melyről a sárga zászló leng. Fél éve volt, hogy idehozta Rozá-
lit — azóta arája meg is halhatott.

Tusakodott magában. Megrázza-e a csengettyűt, s megkér-
dezze-e a kapusnőtől, hogy mi hír Rozáliról, vagy tovább-
menjen?

Az ichor azt mondta, ne kérdezze azt most: siessen! Hanem
az emberi meleg, piros vér azt mondta, hogy kérdezze és
várjon . . .

Becsengetett. — A kapusnő kidugta a fejét az ablakon, s azt
kérdézt tőle, hogy mit akar.

— Jó asszony. Nem mondhatna ön nekem hírt egy itt levő
hajadonról, kinek neve Szentivánfai Rozáli?

— Nem! — mordult vissza mérges arccal a kapusnő, s be-
csapta Dávid orra előtt az ablaktáblát.

És ezzel győzött az ichor; mert ha felelt volna a kapusnő
Dávid kérdésére, úgy Dávid nem ment volna el Amerikába.

Hogy miért utasították el így Dávidot az Alhambrától,
annak is van története, amit majd elmondunk, ha rájön a sor.
Volt ideje törni a fejét e talányon a Manhattan-szigetig.

Reggel korán érkezett meg New Yorkba, s akkor rögtön
belekeveredett abba a nagy emberfolyamba, mely a világváros
utcáin folytonosan jár fel s alá, mint a „golf-strom”, s ragadja
magával, aki úszni nem tud. Egy olyan nevezetes személyisé-
get, mint Severus bankár, még a kőrengetegben is könnyű
volt feltalálnia. — De annál nehezebb volt a hozzájutás.
A reggeli órákban kereste őt a kontorában, ott azt mondták
neki, hogy itt van, de éppen eszik. Nem akarta háborgatni.

Délután felkereste a palotájában: ott nagy nehezen eljutott
az előszobáig. Megint azt a választ nyerte: hogy itthon a mister,
de éppen eszik.

Este a kereskedők gyűldéjében kereste föl; ott is jelen volt Mr. Severus, éppen evett. És sehol sem lehetett végigvárni, míg az étkezését elvégzi; sokat evett.

Dávid pedig feltette magában, hogy ő még az első nap akar vele találkozni.

Éjszaka (ti. a naptár szerint, mert valósággal New Yorkban soha sincs éjszaka) Mr. Severus egy szörnyeteg hangversenyre ment el egyik óriási zenecsarnokba. Dávid oda is utánament. Rátalált Mr. Severus páholyára. Éppen akkor jött ki onnan egy pincér, üres tányérokkal. Mr. Severus megint eszik.

Itt azonban szerencsés volt Dávid: a pincér német volt, és mint német „kedélyes”. Láta, hogy Dávid milyen savanyú képet csinál, s megszánta, és adott neki utasítást.

— Sohase törődjék ön azzal, hogy a mister falatozik: kitűnő étvágya van, s minden üzleti ügyét evés közben szokta végezni. Ha sürgős dolga van vele, beküldheti hozzá látogatójegyt a páholyórtól.

Dávid megköszönte szépen. Ezt bizony a másik három helyen is elmondhatták volna neki, s most nem kellene háromszáz trombita s ötven öregdob kísérete mellett értekeznie a bankárral.

Kivett tárcájából egy névjegyet, s azt átadta a páholyórnek, hogy vigye be Mr. Severushoz.

Az a névjegy egy vékony üveglap volt, melybe gyémánttal volt belekarcolva a Tatrangi D. név.

A páholyór visszajött, és mutatta a nyitott ajtót. Dávid belépett rajta.

Odabenn siketítő zene tombolt lenn a színpadon; a tágas páholyban pedig egyedül volt Mr. Severus; egy gömbölyű asztal állt előtte, rakva süttekkel és süteményekkel és minden alakú pohárral.

Mister Severus valóságos bisbariba néger típus volt, mely a többi néger fajoktól elüt. Arcvonásai a kaukázi jelleget megközelítők, míg arcszíne a legsötétebb fekete. Hozzá erős, fekete

szakállá van; fájának kiváltsága a többi néger fajok fölött: ajkai duzzadtak, de nem vastagok. Testalkata is inkább karcsú, mint tömör; egész tekintetében valami hideg nyíltság mutatkozik.

Mikor Dávid belépett páholyába, Mr. Severus a beküldött látogatójegyet hüvelyk és mutató ujjá között tartá olyanformán, hogy azt két szélénél fogva összenyomva meggörbítette.

— Ön Mr. Tatrangi D.? — ezt mondá neki beléptekor. — Tatrangi M. et Son? Nemde?

— Igen, uram.

— Legyen szíves leülni, és tartson velem. Én az ön atyját jól ismerem. Egyenesen azért utaztam Európába, hogy előre híresztelt repülését megnézzem. Láttam, rosszul ütött ki. Összetört gépét én vettem meg. — Akkor kérdeztem tőle valamit. — Ez rá a felelet?

E szónál az eleresztett látogatójegyet tányérjára ejté. Az pengve esett le.

— Ez. — felelt Dávid.

— Mi a neve e találmánynak?

— Hyalichor. Görög név: *θαλως*: üveg, *ιχορ* pedig egy új elem, amit én fedeztem fel.

— Tehát a földolog az ichor. Egyedül az ön titka ez? Beszélhetünk itt bátran; a zenétől nem hallja semmi szomszédunk, mit beszélünk.

— Nemcsak titkom, de kizárólagos tulajdonom is. Az egész földön egyedül egy helyen nyerhető az ichor, s az a hely az enyim.

— És van belőle sok? Nagy mennyiség?

— Kiszámíthatlan mennyiség. Önnek van tudomása a kaliforniai Napa-völgy taváról, a „Kaysá”-ról?

— Igen, voltam ott. Mi Borax-lake-nak nevezzük s ez a tó még Kaliforniában is kincs, mert többet ér az aragnál.

— Pedig „csak” bört terem. A Gyilkos-tó Erdélyben éppen oly nagyságú, mint a „Kaysa”, és ebben van az „Ichor”. Tíz

gallon vízből fél kilogramm ichorjegec választható ki. Mikor a mellékposványok forró nyárban kiszáradnak, félméternyi ichorüledék található fenekeiken; ami még nagyobb rétegre enged következtetni magában a tóban. S ha a szükséglet egykor oly nagy lesz, hogy a meglevőt mind felemészti, mesterseges „soffionékat” fúratunk, s azontúl csak tőlünk fog függni, hogy az ichortermelet hány millió kilogrammra emeljük. Az ichorjegecek, mik természetben találhatóak a posványüledék között, 12—15 centiméter hosszúk; a velem hozottakat be fogom önnek mutatni, amidőn kívánja.

— Jó. És mármost mi üzletet lehet az ön felfedezésére alapítani?

— Többfélé. Sokat. És nagyot. De alant kell kezdenünk és csendesen. Mert minden új találmány nagy ellenszenvet költ, midőn egy más meglevő iparágat megtámadni látszik. A varrógépek a szabók mesterségét, a szövőgépek a takácsokét látszottak kezdetben végveszedelemmel fenyegetni. A gyapot fenyegetőleg lépett versenyre a leniparral és gyapjával, a petróleum az európai olajgyártásnak tette a torkára a kést, a kaucsuk a bőrgyártásnak izent hadat; a talmi, az alfenide az ötvös kenyérét vette el, a stearin a faggyú értékét nyomta le, ezért mind-egyiknek nagy küzdelmei voltak a féltékenységgel a „piacon”. Hát még egy olyan találmánynak, mely nem egy piacon, de egyszerre valamennyin kihívó támadással lép föl; — és végre nemcsak az árupiacon, hanem más piacokon is.

Mr. Severus fölkel, és bezárta a páholya ajtaját.

— Beszéljen ön. Eddig társa vagyok. Tovább!

— Tehát legelőször is szorítkozni fogunk egyedül a hyalichor-gyártásra, mint a legközönségesebb napi szükségletre. Üveg-edény, ablaküveg, mely nem törik el; rögtön piacára talál.

— S az valóban nem törik el?

— Egy hyalichor cső huszonötszörte nagyobb feszítést áll ki, mint az alumínium. S ötvenszerre nagyobb, mint az öntött vas. Egy ablaktábla hyalichorból százlépésnyiről rálőtt puska-

golyótól el nem pattan, keresztül sem lyukad. Íme, lássa ön látogatójeget.

Dávid összegöngyölyt az üveglapot, s aztán összeszorítá azt a diótörővel. A szabadon eresztett üveglap ismét kiegyenesedett, s nem mutatott még horpadást sem.

— Beszéljen ön — monda Mr. Severus, s most már páholya rácsozatát is felhúzta, hogy a közönség be ne lásson oda.

— Tehát legelőször igyekezzünk a hyalichort népszerűvé és közhasznúvá tenni: s csak ha azt megnyertük, akkor jelenünk meg a piacon a magasabb üveggyártás terményeivel, amiben ismét végtelen fölényeink lesznek. Tükör- és kristályüveg készítésre, az üveg metszésére, beedzésre, színtestésre a hyalichor alkalmasabb, mint a többiek. A „szótt üveg”-ek titka ismét fel van benne találva, minő szótt üvegerlegetek a Louvre-ben láthatni. A látszerési téren pedig az elérhetlent fogjuk vele megközelíteni, mert a hyalichor még egyméternyi vastagságban is oly tiszta, mint a nyugvó víz.

Mr. Severus kezébe fogta öblös serlegét, de nem ivott belőle, a serleg kezének szorítása alatt összetörött. Tán arra gondolt, hogy íme, ezzel az egész világ eddigi üvegiparát agyonnyomjuk.

— Sőt még mellékesen a Pierre de Strass gyáraknak is támaszthatunk versenyt: amennyiben az ichorból készített gyémánt az igazit mind sugártörés, mind keménység tekintetében megközelí-i. Az ékszerészetben mindenesetre nagy alakulást idézhet elő; mint tette azt a múlt században a Capföldi gyémánt megjelenése.

Mr. Severus egészen elfeledte, hogy terített asztal áll előtte. Otthagyta a leszelt vadkanfőt porcelántányérán.

— Hát azután?

— Azután jön egy nehezebb versenyünk. Versenyzés a vassal.

— Ah.

— Igen. Az uralkodó ércel, mely jelenleg minden gőz-, hőlég- és gázgépnck egyedüli uralkodója. Ezt kiszorítja talál-

mányunk. A hyalichor gőzkatlanok, hengerek, csövek nem pattanak el, nem oxidálódnak, nem vesznek fel üstkövet, végtelenül nagyobb feszítőerőt kiállnak, mint a kovácsolt vas. A hyalichor gépkerekek nem kopnak, nincsenek törésnek kitéve. A hyalichor fegyverek négyszerte könnyebbek, mint a vascsövények, s lökamaráik háromszorta erősebb lőportöltést megbírnak, annál fogva biztosabban és távolabbra lőnek, mint emezek.

A bankár nem tudta tovább rejteni izgatottságát, felkelt a helyéről.

— Menjünk innen, fiatalember, odalenn vár hintóm. Jöjjön velem, ott beszéljünk a többről.

Azzal megfogta a karját Dávidnak, s vitte őt magával. Akik találkoztak vele, azt hihették róla, hogy veszedelmes embert fogott, akit nem akar a körme közül kiereszteni, míg a rendőrségnek át nem adhatja.

A bankár egész háza lépcsőzetéig hajtattott hintájával, kapualja úgy volt elkészítve, hogy amint a lovak berobogtak, egy szemközti üvegfal felemelkedett előttük, s amint a hintó begördült, az ismét lecsukódott, hasonló történt az átelleni üvegfalal a kijáratnál; úgyhogy kocsival érkezők, kivált lenge ruhákba öltözött hölgyek, egy percig sem érintkeztek a kül légvonattal.

Mr. Severus nem vezette most végig Dávidot pompás termin, múzeumán, képtárán; sietett vele elérni dolgozószobáját. Ott kényszeríté, hogy gyújtson szivarra; s maga meggyújtá a nélkülözhetlen szamovár alatt a borlélt.

— Mármost mondja el ön azt, amiért tulajdonképpen idejött.

— Ön sejténé?

— Hogyne? Ön apja repülőgépről akar nekem beszélni. Amiket eddig mondott, azok elég jók voltak arra, hogy érdekemet felköltsék. S ha csak ez lett volna önnek a szándéka, azt mondanám: hát jól van, állítson ön össze egy konzorciumot; én beleállok ennyi meg ennyi millió dollárig; aztán menjen

ön haza, s kezdjen hozzá. Majd az évi számvizsgálatkor meglátjuk, hogy mire mentünk. De ön nem azért jött. Ön engem testestül-lelkestül el akar fogni; házaimmal, kontoraimmal, az utolsó filléremmel együtt magával akar vinni át Európába, ki Erdély szélébe, le a pokol torkolatába, fel a felhőkbe és magával együtt be a bolondok házába, az apja mellé. Hát kezdjen ön hozzá.

— Úgy van, uram. Az üzlet, melyet önnek felajánlottam, nemcsak biztos nyereséggel, hanem amellet erős kockázattal és kitartó türelemmel is jár, mert ahhoz képest egy egész világalakítást ígér. Apám gépe az ön kezében van. Szemtanúja volt működésének. Egy hibája volt főképp: az anyag tehetetlensége. Ez most ki van igazítva. Ugyanazon gép szárnyai nemcsak nem törnek el többé, sőt nagyobb terjedelemben alkothatók lévén, az eredeti gépnél tervezett emelőerőnek 40–50-szeres hányadát fogják elérni, s ezáltal az eddigi közlekedési viszonyokban tökéletes revolúciót idézhetnek elő. A légvilanyossága többé nem veszélyezteti a gép működését, ellenkezőleg, végtelen gyorsaságot fog neki kölcsönözni, mely képessé tehet bennünket egy nap alatt átrepülni az Óceánon, az újvilágból az ó-világba, s termékeinket szállítási költség nélkül, vagy legalább eltűnőleg csekély költséggel, kicserélhetni.

— Barátom. Az pokolbeli zűrzavart fogna okozni valamennyi kereskedelmi piacon. — De megálljon ön. Ki állít meg azután egy ilyen Jupiter kegyelméből repülő szörnyeteget, mikor aztán le akar szállni?

— Egy igen egyszerű készülék, aminek villanykiürítő a neve. Ezt apám kifelelte; de könnyű lesz alkalmazni, a kormányzó egy kéznyomására a légből elvont villany elszikrázik.

— Tehát mennydörögni is fog a gép. Villámlással, dörgéssel fogja hírül adni, mikor megérkezik? Jupiter tonans!

— Az én föltételem tehát az, hogy ön kockáztasson egy összeget, mely egyelőre ötszáz ilyen repülőgép előállítására elég.

— Mennyibe kerül egy?

— Ötezer dollárba. — Valamennyi kétmillió-ötszázezer dollár.

— S meddig kellene ennek az összegnek gyümölcsötlen heverni?

— Amíg a legelső európai háború kitör.

— S mit akar ön abban a háborúban?

— Hazámat megvédelmezni.

Ennél a szónál végignézett a bankár a fiatalemberen, s nagyot nyújtózott, kezeit fejei fölött összerakva.

— Hazáját? Hát az micsoda? Hát ápolnak még ilyen gyöngeségeket a XX. században? Önnek speciális hazaszeretete van? Mint aminőben az izlandiak szenvednek. De azt már régóta nem híják virtusnak, csak nosztalgiának. S ha ez a baja van önnek, azt ne mondja egy financier-nek, hanem egy orvosnak, s gyógyíttassa magát. Különösen ne mondja énelőttem, aki afrikai vagyok, fekete bőrű, és Amerikában lakom, s őseim tabuja és bálványai iránt nem tudok lelkesülni.

— Igaza van önnek, uram; a nosztalgiai tünetek nem tartoznak üzletünk keretébe, ámbár egyszer, ha ismeretségünk tartós lesz, majd arról is fogok önnek beszélni, hogy mi „hasznot” lehet még abból meríteni, ha egyszer a „mívelt” néger el akarná foglalni az Afrikában számára kínálkozó tért; mert ön mint magasról széttéktető financier tudni fogja azt, hogy óriási alvó kincsek hevernek még a pihenő földben s a pihenő ember-tömegekben.

— Jól van! Nem volt rossz! Hahaha! — kacagott a néger. — Argumentum ad hominem.

— Azonban én most nem akarok itt a magán honszeretet, mondjuk: nosztalgiai, mondjuk: költői tüneteiről beszélni. Gyakorlati téren állok. Az én ichortelepem ott van Oroszország határszélén. Ha mi oda egy költséges, világhírű telepet rakunk le, nagy gondunknak kell rá lenni, hogy azt tőlünk erőhatalommal el ne vehesse valaki. Vállalatunknak valamely állam oltal-

mára szüksége van. Azt sem kell kifelednünk a számításból, hogy amidőn mi a repülőgépek rendszerét gyakorlati tέρre alkalmazzuk, egyszerre és egy időre valamennyi nagy hatalom haragját felköltjük ellenünk; különösen a legnagyobb hatalomét, a tőkepénzét. Minden állam alterálva fogja látni külkereskedését, a tengeri hatalmak hajózásuk megrontását fogják rettegni. Anglia előtt kelet-indiai kereskedelmének hanyatlása fog rémledezni, s maga a szabad Amerika, ha megtudja, hogy miben töröm a fejemet, engem meglynycholtat: hisz ezáltal minden vám lehetetlenné válik, a levegőben nincsenek sorompók, s Amerikának legfőbb bevétele a vám. Legdühödtebb ellenségre számíthatunk végül az összes pénzhatalmakban, miknek milliárdjaik fekszenek vasutakban, ők ezeknek bukását fogják látni a légi út miatt: ami egyébiránt nem lesz úgy. Én oltalmat, megtűretést egyedül attól az államtól várhatok, mely viszont az én találmányomnak fogja köszönhetni saját megoltalmaztatását, fennmaradását. Ez az én saját hazám. Ez tehát nem nosztalgia; ez spekuláció.

— Önnek a bolondságában rendszer van. Menjünk tovább. Ön tehát titokban akarja tartani, hogy nekünk egész flottánk van olyan gépekből, melyek a háborúban döntő befolyással lesznek. Ötszáz géphez legalább két embert számítva egyre, kell ezer ember. Hogy áll ez elő?

— Gyárunknak több mint kétezer ember munkásra lesz szüksége; ugyanazok fognak betaníttatni a repülőgépekkel bánásra, s mikor szükség lesz rájuk, helytállanak.

— S hiszi ön, hogy amit kétezer ember tud, az titokban marad?

— Azok székelyek. Tartottak ők már ennél nagyobb dolgokat is titokban. Azután az ilyen dolgokban mi nem értjük a tréfát. Talán olvasta ön is Labarte középkori ipartörténetében, minő szigorú törvényt tudott a velencei köztársaság fenntartani? A „tizek törvényszékének” rendelete szerint, ha a muraói üveggyár valamely munkása a velencei üveggyártás titká-

val idegen földre beszökött, annak legközelebb álló családtagjai börtönre vettek; ha erre nem tért vissza a szökevény, halál-ítélet mondatott fejére, s azt rajta, bármely országba menekült, végre is hajtották. Ezt mi is tudni fogjuk.

Mr. Severus teste kétszer is végigborsózott e merész szakválnál.

Hanem most már egészen tetszett neki ez a fiatalember, aki átevezik egy darab üveggel az Óceánon, s abból az üvegből ígérkezik mindent csinálni, milliomokat, égháborút, földi békét; ha kell, még orgyilkot is.

— Jól van, ifjú barátom. Idáig tehát már megvolnánk. Öt-száz légben járó és a hozzá való személyzet. — De hogy lesz még ebből hadviselés?

— Még nem mondtam el mindent. Igaz, hogy még több kiadás is várna e tekintetben üzletünkre. Az én tervem: a háborúviselést abszurdummá tenni. A jelenkori hadi készülődések így vannak összeállítva: Nagy tömegek, milliókra menő hadsapatok összpontosítanak: a hadjáratok működési alapját kiterjedt erődítmények képezik. Messzehordó, szétrobbanó lövegű ágyúk alkalmaztatnak. Azonkívül pusztító szertelövíők. A lovasság tömege döntő hatásra tartatik fenn. A hátultöltő puskák ellenében minden hadviselő fél újra behozta a páncélt, nemez és vulkanizált kaucsukból; ami ugyan közelből nem véd meg tökéletesen, de a puskatűz pusztítását mégis korlátozza, amennyiben az ezerkétszáz lépésre hordó fegyvert nagyobb távolban ártalmatlanná teszi. Valamennyi hadsereg mind hátultöltő, saját rendszerű fegyverrel van ellátva. — Mármost ha énnekem sikerül egyszerre — véletlenül, meglepve, csak egy éjszakára kezembe keríthetnem egy hadviselő ellenfélnek azt a stratégiai gócat, ahol lőszerraktárai, élelmiszerei felhalmozva vannak, hogy én azokat megsemmisíthetem, vége van a háborúnak. A megsemmisített töltenyeket nem lehet rögtönözve újra pótolni, mint a régi fegyvereknél lehetett, s a milliányi nagy tömegeket nem lehet requisitíóval élelmezni, ahogy a

harmincesztendő's háborúban a kis csapatokat lehetett. — Amelyik féltől elveszi valaki a kenyeret meg a töltényt, annak a hadserege, ha millióra megy is a száma, fel van bomolva. Azonkívül pedig az egész rémségesen nagyszerű, de ügyetlen hadi léggömb stratagéma teljesen tönkre van gyors gépeink által téve.

— Ez eddig nem rossz terv. Ön az ötszáz légjáróval könnyen leszállíthat akármely ponton tízezer embert. De hol veszi azt a tízezer katonát?

— Az három nap alatt együtt van a Székelyföldön.

— De ki fogja azt élelmezni, ki viseli a költséget?

— A költséget előlegezi az üzletünk, s meg fogja téríteni 100% nyereséggel a vesztt fél.

— Ah! ez nem ó-világi gondolat. *Haszonbérbe venni az ellenséget!* Hahaha! ön tetszik nekem az eredeti ötleteivel. De hátha a maga bőrét hagyja ön ott? Tegyük fel, hogy akad ilyen tízezer vakmerő fickó, aki önnel együtt a repülőgépeken leszáll az ellenség táborának kellő közepébe, hogy ott a hadi készleteket elpusztítsa, s ez az első félórán sikerül is neki. De már a második félórán az egész ellen hadtömeg összecsap a feje fölött, s azt összetöri ott, ha mindjárt önnek minden repülőgépe gránátokat hány is a támadók fejére.

— Erre is gondoltam. Az én kis csapatom halhatatlan és elfoghatatlan. Ismét a hyalichor segít ki. Minden embereknek páncélja lesz ruganyos üvegből, melyet puskagolyó át nem üt, a fején pedig, a süveg fölött egy üvegsisakot fog viselni, olyan alakút, minő a templariusoké volt hajdan, az úgynevezett „cervelière”.

— Ah! ön az egész hadseregét üvegharang alá teszi, mint a dinnyét, s onnan fognak előpuskázni.

— Még pedig egy sajtyszerű fegyverrel, melynek, mint a szélpuskának, a fejében van a rögtön kifejlő gáz, mely az egyik csőből átugráló golyókat a másik csőből kilövi, hang és láng nélkül.

— S mire lesz az jó, hogy az ön hadcsapatának puskája se ne szőljon, se ne világítson?

— Ez szükséges az én taktikámra. Én nappal harcot nem kezdek, hanem repülőgépeim segítségével kikémlem az ellenfél egész hadállását, s akkor elkészítem a saját tervemet, nem törődve tovább az ellenfél intézkedéseivel. Az éjjeli harcban az én csapatvezetőim csak azt tudják, hogy ki-ki hol száll le, hol áll meg, hogy saját társai hol állnak, s hol kell összegyűlniök? Arról, hogy az ellenfél honnan jó, minő tömegben, milyen hadirendben, értesíti őket annak a pelotontüze vagy tirailloirozása, míg az ellenfél az én csapataim néma és lángtalan lövéseiből azt sem tudja meg, hogy azok honnét jönnek, sem azt, hogy hányan vannak. Az én csapataim egymásra nem lőhetnek a sötétben; de az ellenfélé bizonyosan. Ahol puska ropog, lobban, az mind ellenfél. Mi némák vagyunk.

— Valóban. Az üvegharang alul még kiabálni sem lehet. De mit tesz ön, ha az elfoglalt hadállását az ellenfél tüzérparkja veszi támadás alá, s összebombázza az üvegharangokat, az alattuk levő dinnyékkel együtt?

— A tüzéség az, ami legkevésbé árthat nekem. Az én repülőgépeim nem tafotából készült, nem könnyel töltött hadi ballonok, amiknek kerülni kell a röppentyűket. Az én Leviathanjaim nem félnek sem tüztől, sem vastól. Odamennek százlábnyi magasba az üteg fölé, s robbanó gránátjaikkal szétrombolják a tüzérparkot, mielőtt az megkezdte volna működését.

— Azonban még egyre nem számított ön: a lovasságra. A mostani hadkészületeknél óriási tömegekben fogják a harmezőre szállítani a lovasságot. Ennek a célja éppen az lesz, hogy ahol a távolhordó lövegeket megközelíteni nem lehet, a gyorsan rohanó tömeg egyenlítse ki e különbséget. Mikor egy tízezer lóból álló tömeget megindítanak, azt fel nem tartóztatja önnek semmi golyóokádó gépe, semmi égből hányt bombája; annak fele elhull, ha kell, de a másik fele elgázolja az ellenállót.

— Számítottam erre is. A ló nagy tényező jelenleg a hadműveletben. Én is számítok a közreműködésére. De a saját előnyömré. Emlékezik ön rá, hogy miért vesztették el a rómaiak Hannibal ellen a cannaei ütközetet? Azért, hogy amint a lovaik legelőször meglátták az elefántokat, olyan rémületbe jöttek, hogy az egész hadsort összezavarták. Mit gondol ön, ha egyszer olyan tízezer, sorbaállított paripa meglátja azokat a légben úszó szörnyetegeket, éjjel világító villanyszemeikkel, nappal ijesztő ércszárnyaikkal; ha meghallja azt a rémséges suhogást, amit e szárnyak csapása okozand a légben, hogy fog az a tízezer ló egyszerre ijedten összebomlani, s viszi majd a lovasát, ahová az nem akarja? viszi oda, ahova az én rémeim terelik, hogy az ellenfél lovasságával saját gyalogságát gázoltathatom össze, anélkül hogy egy lövést vesztegettem volna.

— No, ez a hipotézis, a ló jellemét tekintve, bír valami lélektani alappal. Hanem most jön már a legnehezebb kérdés. A sorgyalogság már nem ijeszthető meg rémséges szárnyasuhozással. Azt fegyelem, bátorság, halálmegvetés tartja össze. Mi lesz akkor, ha önnek maroknyi csapatját minden oldalról ostrom alá fogják egyszerre? Ha nem fog az ön hyalichorral emailírozott emberein a golyó, a puskaagy az üvegharang alatt is megtalálja őket.

— Olyan közelre nem eresztik őket golyóink.

— De hisz ön csak éjszaka harcol, és éjjel nem lehet távolba célozni.

— Mi nem lövünk olyan golyókkal, amikkel célozni szükség. Golyóink is hyalichorból vannak, belül pyromanittal töltve. Ahol a golyó leesik, ott szétpattan. De mikor a ruganyos üveg szétpattan, az nem szögletes darabokra, hanem szilánkokra válik, s ezek oly élesek, oly hegyesek mint a tű. Egyetlenegy ilyen tű ha eltalál valakit arcán, vagy kezén, vagy testének bármely fődetlen részén, az a megsebesült rögtön a földre esik, mint akinek először fecskendtek morfiumot a nyakszirtbőre alá. Ez az ichor hatása.

— És így minden kilőtt golyótól egyszerre több ember is eleshetik?

— Csakhogy nem hal meg. Az ichor nem „urare” mérég, nem az indus nyílhegy gyilkos szere. Ez csak „kodein” vagy inkább „ekpletkon”. Az elkábult ember nemsokára föléled magától; hanem ekkor olyan kiállhatatlan viszketegség lepi meg azon a helyen, ahol az ichor behatolt, hogy a halálos seb nem bénítja meg jobban. A sebhely feldagad, meggyűl, az embert hat hétre harcképtelenné teszi, akkor begyógyul szépen, s nem marad fájó helye vissza.

— Ah! ah! Tehát ön kihozza a szokásból a csatatéren való halált. Ezentúl azt fogjuk olvasni a hadi bulletinekbán: „*elesett* hatvanezer emberünk, *halott semmi*, hadseregünk fele — *vakarózik!*”

— Igen.

— De hát tett ön ezzel a golyóval már kísérleti in corpore humano?

— A véletlen tetette azt velem. Hutámnál két román munkás is volt alkalmazva, kik az üvegfúváshoz értettek. Ezek egyszer kíváncsiságból felnyitottak egyet az üveggolyókból. Az szétpattant, s a szilánkjával mind a kettőt megsebesíté. Ezeken észleltem a mondott tüneteket. És ami legnevezetesebb volt, mind a kettő abban a régi, megrögzött betegségben szenvedett, amit ötszáz év előtt Fracastoro determinált, s ami a jelenkor legnagyobb átka; s amint az ichorseb után támadt válság elmúlt, mind a kettőnél mintha ketté lett volna vágva a régi orvosolhatlan baj, abból is kigyógyultak.

— Micsoda? Hát az ön ichorja még betegségeket is gyógyít, százados inveterált bajoktól is megszabadítja az emberiséget? Az ön golyótövisi vakcinálják az embereket a divatkórok ellen, mint Jenner himlőanyaga? Hiszen akkor nem kell egyéb, mint hogy minden ország üzenjen önnek háborút, ön aztán lövöldözze meg a hadakat ichorral, s azok hazatérnek egészségesen.

— És ez valóban így van.

— De ha ez így van, akkor tíz év alatt az összes emberiség minden pénzének a harmada az ön falujában lesz összpontosítva.

— Én fogom tudni azt használni, s a világforgalomnak haszonnal visszaadni.

A bankár meg volt igézve azon biztos modor által, mellyel Dávid terveit, tapasztalatait eléje adá.

Az ifjú nem akarta felhasználni e pillanatnyi hatást. Felállt, és kalapját vette.

— Uram! Én elmondtam önnek, hogy mi hozott ide. Az ön állásában szükséges óvatosnak lenni, s ezért én nem neheztelek. Mai világban a tervek négyötöde humbug. Én elhoztam magammal a bizonyítékokat, amik tervemet igazolják. Ha kívánni fogja, hogy idehozzam, megtekintheti. Tehet maga és mások által kísérletet. Kiadhatja számításaimat megbízható mechanikusoknak, természettudósoknak. Titkomat nem félttem; mert az elem, melyet feltaláltam, eddigelé a természet kegyelméből kizárólagos tulajdonom. Terveimet elmondtam önnek. Ha azok sikerülnek, akkor a légutazás az egész világkereskedelemnek, az összes pénzforgalomnak új korszakát szenteli fel; feltárja az ismeretlen földrészeket a civilizációnak, új tért nyit meg az emberi munkaerőnek, észnek. Gondolkozzék ön rajta. Ön magasan áll, messze ellát. Határozza meg, mikor jöjjen vissza.

— El se menjen innen. Úljön vissza a helyére, s vegyük elő az iralt, és számítsunk. Mibe kerülne mindez? Hanem elébb lássunk a szamovár után. Mikor az ember számít — jó teát inni hozzá.

Reggelig ott ültek a számolótábla mellett.

A végeredmény az volt, hogy az egész tervezetnek teljes erővel létesítéséhez kell húszmillió dollár.

Mr. Severus hátraveté magát a kerevetén, rágyújtva egy illatos szivarra.

— Mit gondol ön — szólt hosszú hallgatás után Dávidhoz —, melyik a nagyobb bolond: az-e, aki ezt a húszmillió dollárt kéri, vagy az, aki megadja?

— Uram — szólt Dávid —, ha lehettek olyan bolondok, kik egy tenger mocsár közepébe Velencét építették; ha lehetett olyan bolond, ki a finn puszta partsivatagra Szentpétervárat telepíté; ha lehetett olyan bolond, ki egy európai partra tévedt tengeri növény nyomán elindult egy új világrészt fölfedezni; ha lehettek olyan bolondok, kik az északi pólus jéghegyei közt az Európa és Amerika közötti szabad tengert keresni egymás után hajóra szálltak, ha lehetett olyan bolond, ki a legelső gőzhajóba, vasútba a pénzét beleölte, s olyan bolond, ki azokra legelőször ráült; ha lehetett olyan bolond, ki a viterbói mocsárt pénzen megvette, s a vulkánok termékét gyárszámra felfőzte, miért ne lehetne olyan bolond is, mint én vagyok?

— — Jó! Én tehát leszek az a *másik* bolond.

A ZIVATAR EGY CSEPP VÍZBEN

Azt mondtuk, hogy ha Dávid akkor, midőn a Hermione hercegnő palotája kapuján becsengetett, s azt kérdezte: nem tudhatna-e valami hírt Rozáliról, ahelyett, hogy egy rövid „nem” válasszal elutasították, megkapta volna mindazt, amit tudni akart, hát akkor nem ment volna át Amerikába, itthon maradt volna legalább egy hétig, visszament volna a Székelyföldre; ott időzött volna, ki tudja hány héten át. Aztán pedig hiába ment volna Amerikába; mert el lett volna szalasztva a legkedvezőbb alkalom, amit most üstökön ragadhatott. Észak-Amerikába megérkeztek éppen olyan üzletpangás volt a pénzpiacon, hogy Mr. Severusnak a legtöbb tőkéje hevert; három héttel később pedig egy szédületes nagyságú vállalat terve hozta egyszerre mozgásba New York tőkepénzeseit, melynek alapja az volt, hogy az egész Niagara-roham a vízesésen felül egy óriási hajtógép mozderejéül használtassék fel, mely hajtógép azután közlekedőszíjak által száz meg száz gyárnak osztaná szét erejét, ami kétmillió lóerőre volt kiszámítva, s ekkint egy lóerejű gép naponkénti fűtését 50 centnek véve, a megtakarított fűtőszerben naponként (!) egymillió dollárt jövedelmezne, vagy pedig ugyanannyival tenné olcsóbbá a gyáripalcikkek előállítását Amerikában, mint Európában, s ezt az ó-világ már csakugyan nem csinálhatná utána, mert hiányzik hozzá a Niagara-zuhatag. — A terv lázas rohammal ragadta meg a tőkepénzeseket, kik beleöltek egy milliárdot; bizonyosan Mr. Severusnak a tőkéi is odasodortattak volna; a fekete Rothschild mohón kapott minden vállalaton, amiről azt mondták neki, hogy ezzel az

európaiaknak torkukra lehet tenni a kést. Hanem mire a „Niagara-mobile” vállalat megszületett, már akkor ő a Gyilkos dágványa közepett ásatta a fundamentumot az óriási ichorgyár számára, s Dávidnak is más dolga volt, mint Rozáli után járni. S ha sóhajtott önkénytelenül, ha fájt a szíve szakadatlanul, mit tudott arról az a $10-bC = x$?

Őt fogva tartá a szellem, kit földidézett a földből, hogy fölmenjen rajta az égbe.

Rozálival pedig ez történt azalatt:

Mazrur nem hagyta abba a dolgot.

Ő maga bosszúálló jellem volt; nem bírta elfeledni a rajta elkövetett meggyaláztatást; legkevésbé azt, hogy őt, a sámsoni erejű embert, egy suhanc testi ügyességgel úgy csúffá tette, levágta, megrugdalta, félholtan hagyta a földön. Brutális emberek, kik testi erejükre büszkék, az ilyen meggyaláztatást nem feleldik könnyen. Másfelől részvényesei előtt is helyre kellett állítania elvesztett presztízsét. Nem volt szabad annak a hírnek lábra kapni, hogy a Sabinával lehetett egyszer valakinek packázni. És még büntetlenül? A katonai hatóság eljárása Dávid irányában csak növelte a sérelem nagyságát. Hogy a király Dávidot oly minden apropó nélkül kinevezte alhadnaggyá, egy miniszteri ellenjegyzéssel ellátott blankétát használva fel valószínűleg, vagy tán utólagosan ellenjegyeztetve a kinevezést a miniszterrel; ezáltal a király is bele lett keverve a dologba, s midőn Mazrur ezt nem hagyta abba, még bizonyos körökben népszerűsége is számíthatott. A királyt kompromittálni fenegyerekség, s legyen bár az tuniszi kalózvezér vagy lenociniumgazda, ki a királlyal szembe mer állni, vannak, akik nagyot röhentenek rá, s azt mondják: „fenegyerek!”

Talán éppen azt is akarta Mazrur.

Vagy talán még többet is akart.

Az is valószínű, hogy Rozálival messzebb néző tervei voltak, egészen emberi indulatokra építve, s azokat keresztül akarta vinni. Erről majd bizonyosak leszünk később.

A főindokot azonban legközelebb fel fogjuk deríteni, ami a Sabina igazgatóját arra indította, hogy pert kezdjen Hermione Peleia hercegasszony ellen. Micsoda alapon? Mint a Sabina statutumai értelmében lekötelezett Szentivánfai Rozálinak jogtalan visszatartóztatója ellen.

Egy reggelen két úr szállt ki a Parabolana menhely főkapuja előtt; egyik egy alacsony, pökhendi uracs, párdúcformán fölfelé fésült bajusszal; a másik egy vörös orrú, vörös kezű, vörös képű, görbe hátú férfi, kurta kabátban, melynek hosszabb zsebei voltak, mint szárnyai, s a legfelsőből kilátszott egy csomó írás.

A kisebbik úr csengetett, s azt kérdezé a kapusnőtől:

— Lehet-e a ház úrnőjével beszélni?

— Férfinak nem! — volt rá a válasz.

— De mi hivatalos küldetésben jövünk.

— Mi közöm hozzá?

— Ha nem lehet vele beszélni, akkor ön, mint hivatalos kapuőr, fogja átvenni ezen iratot, és kézbesíti azt úrnőjének — a király nevében!

— Hát az ördögök nevében! — kiálta az izmos hölgy, s becsapta az ablaktáblát; majd odaszorította az ifjú úr körmét, ki a táblát vissza akarta húzni. S aztán nem dugta ki a fejét többé.

Akkor a fiatal úr, ki nem volt más, mint a Sabina első ügyvédje, inte a végrehajtó törvényszéki orgánumnak, hogy teljesítse kötelességét, mire az készen tartott ostya és pecsétnyomó segélyével mind a négy szegleténél fogva odapecsételé a nem kézbesíthetett iratot az Alhambra bejáratának aranyos rácsozatára.

Azzal továbbmentek szépen.

A kapusnő, mikor látta, hogy eltávoztak, óvatosan kijött, s elszőnyedve látá a kapura pecsételt iratot.

Világért hozzá nem mert volna nyúlni. Befuttatá a kisleányt a palotába, hogy híja elő a doktornőt.

Az kijött; meghallgatá, mi történt, megnézte, mi van a kapun, és azt felelé, hogy ő ehhez nem mer nyúlni, hanem hívassák a másik doktornőt (doctrix juris), aki a hercegnő jogi tanácsadója, arra kell bízni a további teendőket.

Az ügyvédnő mintha csak ki lett volna csinálva, éppen jött.

— Hát ez mi? — kérdezé tőle a doktornő, a kiterjesztett iratra mutatva.

Az ügyvédnő finom arcélű, ifjú hölgy volt, összefogott ajkakal és erősen kidomborult homlokkal. Megnézte az iratot, s aztán leszakítá azt pecséteiről, azt mondva a kapusnőnek: ezt el kellett volna önnek fogadni.

— De hát kinek szól ez? — szólt mérgében elvörösödve az orvosnő.

— A hercegnőnek.

— De hisz e cím így szól: „T. c. Saherij Hermione Peleia kisasszonynak.”

— Igen is. A Romanov-családnak, mielőtt Oroszország trónjára jutott volna, ez volt a családi neve, Saherij, s miután trónját elvesztette, aki a tényről tudomást akar venni, teheti, hogy utódait ismét az eredeti családi nevén címezze.

— De hisz ez alávaló, gyalázatos pimaszság!

— Azt én sem tagadom.

— De hát mit tartalmaz e vakmerő irat?

— Ez bizony hivatalos idézés Saherij Hermione Peleia kisasszonyhoz, mely által meghivatik a budapesti III. első bírósághoz, bizonyos Szentivánfai Rozáli kisasszonynak jogtalanul itt tartása miatt.

— Mit? Rozálit akarják innen elvinni?

— Igen. Felperesek, Mazrur és társai.

— Tudassuk ezt a hercegnővel?

— Ne addig, míg én nem szerzek magamnak tudomást az ügy mibenállásáról. Rögtön sietek a városba vissza. Addig ne szóljon a hercegnőnek, doktornő, semmit.

— Siessen, doktornő.

Már aztán pedig ha az ember még olyan nagyon doktornő is, azért csak nő marad, s az még a XX. században is a lehetetlenségek közé fog tartozni, hogy egy ilyen forró titok keresztül ne égesse magát nála, s azt el ne mondja annak, akit érdekel, az első két óra alatt.

Mire a *doctrix juris utriusque* visszakerül, már akkor a hercegnő türelmetlenül siet eléje az Alberca-csarnokban, s ezzel a kérdéssel fogadja:

— Nos, hogy áll Rozáli ügye?

— A lehető legrosszabbul.

— Hogyan? — kérdi a hercegnő felindultan.

— Úgy, hogy a Sabinának jog szerint teljesen igaza van. Szentivánfai kisasszony még ma is hajadon. Mint hajadon, legközelebbi rokonai gyámsági hatalma alatt áll. Ezt törvény szerint csak a férj joga váltja fel. Vőlegények jogáról a törvény mit sem tud. Tatrangi úr a Sabina pénzbeli követelésének eleget tett ugyan, de nem a szerződés szerinti köteletségének. Menyasszonyát leányfővel elhagyta rögtön, s mint nem tagadható, a parabolana azilumba hozta, ahol házasságok nem kötődnek. Most ezáltal a hajadon feletti gyámi jog a rokonokra visszakerül, s azok szerződésüket a Sabinával fenntarták. A Sabina visszafizeti Tatrangi úrnak a letett összeget, s azzal Rozáli kisasszony ismét az ő védencévé válik. Erre statutumai jogosítják.

— Isten és emberi jog ellen kiáltó statutumok!

— Az más kérdés. Fődolog az, hogy érvényben vannak.

— De ha a leány nem akar odamenni.

— Rokonai kényszeríthetik gyámi hatalomnál fogva.

— De hisz ennek igen egyszerű ellenmérge van. Iratunk Tatrangi Dávidnak. Rozáli tudja, hol lakik, jöjjön fel; esküdjék meg rögtön Rozálival, s ha akarja, vigye őt magával; ha körülményei nem engedik, hagyja itt, míg elviheti. Mint asszonyt csak nem fogja a törvény Rozálit a Sabinának odaítélni.

— Igaz, hercegnő. Ez egészen egyszerű dolog. Így fogunk tenni. Én írni fogok Tatrangi Dávid úrnak, megírom neki a helyzetet, s felhívom, hogy rögtön siessen a fővárosba.

A jogtudornő azután, hogy buzgalmát ez ügyben tetteg is bebizonyítsa, rögtön írt levelet Tatrangi Dávidnak, azt a hercegnő maga is elolvasta, és jónak találta; a jogtudornő ott előtte pecsételé le az iratot, ráírva a címetet, s azt a levelet a hercegnő saját cselédje által küldé el a postára.

Csak azt az egy hibát követte el a jogtudornő az egészben, hogy a lakhelyet egyszerűen „Szent-Miklós”-nak írta, annál fogva az a levél legelőször is elment Sziget-Szent-Miklósrá, ott nem talált semmiféle Tatrangi Dávidot; onnan elment Rába-Szent-Miklósrá, onnan Török-Szent-Miklósrá, onnan Hegyköz-Sz.-Miklósrá, onnan Oláh-Szent-Miklósrá, onnan Rác-Nagy-Szent-Miklósrá, onnan Tisza-Szent-Miklósrá, onnan Német-Nagy-Sz.-Miklósrá, onnan felkerült Somogy-Szent-Miklósrá, megfordult Fehér-Szent-Miklóson, betekintett Fertő-Szent-Miklósrá, s csak miután körülutazta Szent-Miklós barátságából egész Magyarországot, akkor jutott valakinek eszébe a postán, hogy hátha Gyergyó-Szent-Miklóssal lehetne szerencsét próbálni? Az volt Tatrangi utolsó postája.

És a hercegnő hasztalan várta, hogy Dávid jönni fog Rozáliért, vagy legalább válaszol valamit. És azalatt a hercegnőt mindenféle peres támadásokkal bosszantották. Utoljára a hercegnő megharagudott; kiadta a kapusnőjének a rendeletet, hogy semmiféle férfival szóba ne álljon többé. Az el is kergette magát Dávidot, ki Rozáli felől nagy későre magától tudakozódott. Dávid elutazott Amerikába, s elvégre a sokat utazott levél visszakerült küldőjéhez tizenhárom postabélyeggel ellátva, s a hátára ráírva, hogy a címzett elutazott Amerikába.

Eszerint Rozálit azon egyszerű módon, hogy vőlegényével összeeskessék, a Sabinától megmenteni nem lehetett.

Egyéb törvényes ellenszerek pedig azon idő alatt már meglehetősen ki voltak merítve.

És a jogtudornő nem tévedésből tette azt az elhibázott címetet a levélre, hanem szándékos kiszámításból.

Mazrur csak eszköz volt mások kezében, Rozáli nagy baja csak előkapott alkalom. Hatalmasabb ellenségek avatkoztak itt be.

És a cselszövény maga Hermoine Peleia személye ellen volt intézve. S azonkívül egy nagy országos és világraszóló helyzet fordulatának titka rejlett mögötte.

Egy napon azt mondá a hercegnő jogtudornőjének:

— Én ezt a leányt erőhatalommal sem engedem házamból kivetetni. Az én házam kapuja szent. Az én házam zárda.

Erre a jogtudornő azt felelte a hercegnőnek:

— Csak ideiglenes fogadalmi menhely. Hogy zárdának elismertessék, fölszentelt fejedelemmel kellene bírnia, és törvénycikkelybe iktatva lennie.

APOCATASTASIA

Most egy időre hagyjuk pihenni az anyagi harcok előkészületeit, s vessünk egy pillantást arra a még nagyobb harcra, mely a jövő századot a lelkiek terén fogja felzavarni.

Amily óriási mértékben nőnek a materializmus vívmányai, a találmányok, a közlekedés, az ismeretterjesztés által, oly arányban támad az ellenhatás a hitéhez ragaszkodó, a rajongásaiban boldog vagy boldogtalan népkedélyben.

A hitkérdés éppen olyan óriássá növekedik, mint a pénzkérdés, mint a hatalomkérdés, s a versenyző oltárlángok éppen olyan tűzzel fenyegetik a civilizált világot, mint a tűzakkák: csakhogy amazok felülről, ezek alulról.

A nagy politikai forradalmak, országalakulások és államforma-változások együtt jártak a pozitív vallásformák idomulásaival. Olaszország megszilárdulásával a nyugati latin egyház főnöksége egyszerű első püspöki ranggá hanyatlott alá, s most már pápaválasztáskor nem lesik a világvárosban a „fumatát”, az Angyalvár bizonyos kéményeiből adott füstjelt, mely a bíbornokok együttlétét hirdeté, vagy a hiányzókat hívta be. Most már elég az egyszerű többség jelenléte. Egyházi fejedelemiség nincs többé: Szent Péter fillérei gyéren folynak be. S a „vajpénz”, mely egykor a vajas étel elengedéseért százezreket hozott be, most már csak kegyes alamizsna. Három hajdani király helyén, kiknek egyikét a „legkatolikusabb”, másikat a „leghávebb”, harmadikát a „legkeresztyénebb” királynak hítták, köztársasági elnökök ülnek, akik felekezet nélküliek; s a negyedik, „az apostoli” király versenytárs nélkül kapja évenként a

pápa által megszentelt kalapot s a Laetare-vasárnapon felszentelt *aranyrózsát*; de annak sem olyan szent a keze az ajándékok elfogadásához, mint őseié, akiknek az a kiváltságuk volt, hogy kezeiknek érintésével golyvásokat gyógyíthattak.

A hármaskoronájú tiara, melynek hármaskorona volt: a harcoló, a szenvedő és a diadalmaskodó egyház, csak a középsőt tartá meg melléknevei közül, s másik értelme is a *hármaskorona*, mely szerint övé az „ég”, a „föld” és a „pokol”, nagyon alászállt, az eget elvették tőle a csillagászok, a földet a diplomaták s a poklot a geológok.

Megmaradt hatalma csupán a hagyományokban és az emberi szívekben.

De ott is nagy a dissolutió.

Az emberi kedély pozitív vallás után vágyik. Az embernek megfogható isten kell, akihez ragaszkodják. Az ember aztán, ahány, annyiféle; s ebből következő, annyiféle alakot is ad az istennek, akihez ragaszkodni óhajt; vagy akivel ellenségeit ijeszteni akarja.

S most már nincs szent inkvizíció, hogy a *carochasiüveg*gel el lehessen nyomni minden újan keletkező schismát. Minden ember csinálhat új vallást, ha nincs egyéb dolga.

Észak-Amerika szabad államai a legnagyobb tökélyre vitték e kérdésben a sokféleséget. De még ezek elől is elragadja a pálmát a XX. századbeli Magyarország.

Először azért, mert már eleitől fogva azon ország volt, amelyben a legtöbbféle vallásfelekezet plántálta be magát; azután meg azért, hogy egész Európa minden keresztyén államában eltörölték már a szerzeteket, s a *Sollicitudo omnium ecclesiarum* bulla dacára mindenünnen száműzték a jezsuitákat; ez a sok egyházi rend aztán mind Magyarországra menekült, hol a kormányt e tekintetben a quietismus vezette, s ez engedte szabadon, hogy azok itt letelepüljenek, uradalmakat, házakat vásároljanak, iskolákat alapítsanak. Mindezek tetejébe jöttek aztán az ó- és újkornak mindenféle philosophi sektái; szabad-

kőművesek, protestáns mukkerék, amerikai shakker-quakkerek, s benntámadott nazaréusok (kiknek nem kell templom, csak biblia); a hajdani *szombatosok* is fölébredtek, szemközt találkozáva az *antisabbathianusokkal*, akiknek meg nem kell sem szombat, sem vasárnap; ők minden napot munkanapnak vallanak.

A magasabb körök képviselték az ultramontanizmus régióját, azoknak a befolyása alatt alakult az új sanfedisták tábora, de az megint annyifelé oszlott, ahányféle hazai vagy bevándorlott szerzet tagja egyik vagy másik főúri családnál befészkelte magát. Az *oratórium-bardtok* s a *Formaria-apátságok* igen nemes, magasztos célú szerzetek voltak, tagjaik művelt, erényes emberek, kik meg tudták egyeztetni a hazaszeretetet az egyházi szubordinációval. Ezen kategóriába lehetett sorozni a rég időtől megtelepült bencéseket, kegyesrendieket, irgalmasokat, premontreieket, ciszterciákat s az ideiglenes fogadalommal alakuló *Parabolana* női szerzetet s a Port Royal des Champs apácákat. Hanem ezek mellett aztán itt van a sok *Frères ignorants*, akik szerint minden világi tudomány az ördög munkája; a *Paternalisták*, kik előtt csak két szentség van: a nőtlenség meg a koldulás; aki nem azt követi, az nem jut mennyországba. Van egy különös szerzet: a *Basilianoké*, akiket fogadalmuk kötelez a kézi munkára: azok csizmát, kabátot varrnak, asztalosmunkát készítenek; a konventben mindenféle műhely van; pénzt birtokolni az *egyeseknek* nem szabad, annál fogva nagyon olcsón dolgoznak, annál fogva a közönség nagyon kap rajtuk, annál fogva a *konventnek* roppant pénz halmozódik a ládjájába, s mindezeknél fogva az iparosvilág, a kézművesek minden osztálya dühös ellenük.

A szabadelvűbb magasabb köröket aztán a *spiritizmus* tanai tartják elfoglalva: ez a gazdag kereskedő- és üzércsaládok *vallása*. Ők az *asztrálszellemelek* közvetítése által nyerik a túlföldi revelációkat, miket Mózes idejében a villámok és égő csipkebokrok hirdettek. És az ő *médiумаik* és táncoló asztalaik épp oly „csalhatatlanok”, mint a pápa.

Az okos emberek, a philosophok pedig meghasonlásban vannak afölött, hogy vajon a „praexistentialismus”, vagy a „creatianismus”, s a „traducianismus” tanai vezetnek-e az üdvösségre? Az elsők szerint minden emberi lélek egyszerre lett megalkotva a teremtés napján, s csak a test születik hozzá később; az utóbbiak szerint egyszerre születik mind a kettő.

A magyar alsópapság között el van terjedve a propaganda egy önálló *hungarican egyház* megalakítására, mellyel egy szöglétből kiinduló divergencia a *német katolikusok* ligája; egyik sem összezavarandó az *ó-katolikus* felekezettel, mely elveti a csalhatatlan pápát.

És mindezen tanoknak külön templomaik vannak Magyarországon fővárosában, és mindezeknek a hívei már a templomok keresztjein hirdetik, hogy ők különböző felfogás szerint magyarázzák az atyák írásait.

A metodisták tornya az *Antal-keresztet* viseli, mely T alakú.

A német katolikusok tornyán az *András-kereszt* van, mely X alakban van felállítva.

A patarénusok keresztje a *publikus kereszt*, mely Y-t képez.

Az ókatolikusok fenntarták a *latin keresztet*, mely rövidebb ágával áll fölfelé †.

A hungaricánok azonban a *Péter-kereszt*tel tüntetnek, mely a hosszabb ágával mered fel †.

A görögök maradnak a + jegyű kereszt mellett, melynek minden ága egyforma hosszú.

A sanfedisták keresztje hármasság, a legrövidebb ággal felül, † különbséget téve a roskolnik kereszt ellenében, melynek rövidebb ága alul van. A jezsuiták nem képeznek külön szektát: azok mindenütt bennvannak.

Ezenkívül van a kálvinista kakas és a török félhold, s a zsidó törvénytábla s az uniált protestánsok csillagos keresztje, mind együtt Budapesten.

Hanem ez hát még csak Budapest.

Azonkívül van minden vidéknek saját hitfelekezete.

Holdmező-Vásárhelynek van saját *prófétája*; Szegednek, Somogynak *nazarénusai*; Szerémben elterjedtek a *skipetárok*, a horvát nép között a *baptisták*. Ausztria felől beszivárogtak az *ázsiai testvérek*, akik kabbalistikus csodatételekkel szaporítják hívőik számát; Moldva felől becsempésztek magukat a *manichaesok*, kik egymást „*signaculumaikról*” ismerik fel; Csehország felől a tót vidékeken elharapódzott az *adamták* tana; sőt a román nép között még a *pabulatores* szektának is vannak követői, kik csak önkényt termő erdei gyümölcscsel és ehető füvekkel élnek; ezért *legelészők* a nevük; Olaszországtól pedig megkaptuk a *barabbistákat*, akiknek tana: semmi királyt, semmi világi hatóságot el nem ismerni. Németalföld elküldte a *pope-linitáit*, kiknek nem kell hús; s azoknak a válfajait *chazarokat*, *petrobrusidnokat*, kiknek nem kell feleség. Maguk a műveltség zászlóvivői pedig írók, széplelkek, művészek, tanaikban a *carpocratianismust* hirdetik: az élvet, a gyönyört mint földi célt.

És ezek mind valamennyien egymás között s egyenkint valamennyi ellen szüntelen harcban állanak.

A múlt századok Klinkowströmjei, Savonarolái, Ábrahám a Santa-Clarái végigutazzák az ország nagyvárosait, prédikálva, csodatevé. — Érkezésüket hírlapok, falragaszok hirdetik előre, mint valami nevezetes vendégművészekét, s a templomajtóban nem belépti, de kilépti díjt vesznek.

A csodakutak, mikben szent képek látszanak meg, az égből esett kövek, mikről isteni írás olvasható, mindennapi tüneményekké válnak.

Buchan Erzsi hulláját, ki 1802-ben halt meg, azt jósolva, hogy 150 év múlva fel fog támadni, egész 1952-ig tartogatták a hívők viasz között, s csak akkor engedték eltemetni. S alig múlik el év, hogy valamelyik országában a civilizált világnak megint egy *Soutworth Johanna* egy új messiás világra hozásával fel ne lármázza a hitközönséget. Majd meg egy *thaumaturg*, egy csodatevő tesz körutat az országban, aki a Szentföldről hozott vízzel mindenféle betegségeket meggyógyít; majd egy

bámulatós nő, aki régi ficamokat, Szent Nikoméd segélyül hívásával helyre rak. Patentírozott mérgezők járnak fényes nappal országszerte, panaceák színébe öltöztetett örökségi poraikat hirdetni in nomine Domini, s nincs többé „Chambre Ardente”, mely elé lehessen őket idézni.

A lazult társadalmi összefüggés, a költészet, a szocrelem maga, frivol kötekedéssel vallásos formákba önti bolondságait, a könnyelmű nők házát *Madelonettek kolostorávdá* szentelték fel; a magasabb rangú hölgyek, kik szerelmi botlásaikat takargatják, a *theaterinnők* szövettségébe avatják be magukat, mely célg vakmerő a szentlélek áldó befolyását a nőkre általában kiterjeszteni.

A pápai curia ugyan minden lehető és lehetetlent megkísért e zűrzavar kiegyenlítésére.

Pozsonyban és Esztergomban folyton tart az *örök ima*, melyet még VIII. Klemens decretált; egyik diakónus a másikat felváltva, az éjjel és nappal minden órájában hangoztatja a haereticusok elleni imádságot, „Pacem” pénzek osztogattnak a hívőknek, miket azok olvasóikra felakasszanak, s hasonló célokra a magyar főurak és úrhölgyek megszentelt talizmánokkal, atricheiákkal és teraphimokkal ajándékoztatnak meg, míg in specie katonák és lovagok a magyar György-tallérok viseletével tétetnek golyó- és kardvágásmentesekké, viselik is azokat óraláncaikon. Az *incastraturák* ereklyéi minden vasárnap felmutattatnak. Az *index librorum prohibitorumba* folytonosan íratnak be az olvasástól eltiltott könyvek. Minden hamvazószerdán megújítatják a minden tévelygőket megrettentő *comminctió*, Septuagesima vasárnapján megkezdetik a *violaszín gyász*, s végeztével kiosztatik az *emlékkenyér*. Nevezetes hírlapok segélyezettnek péterfillérek útján a jobb hitű nép összetartására. Karácsony napján olasz szokás szerint minden háznál bemutattatik a *Bambino*, a Krisztusbáb. S a pápa minden évben egy-ezer, húsvét napján megjelenik a budapesti Szent Árpád-templomban személyesen pontifikálni.

De mindez keveset használ már.

Meghiúsult a *syncretismus* jóakarató törekvése is, mely a sokfelé ágazó vallási nézeteket egymással összhangzásba hozni megkísérelte.

Hasztalan volt a pápai curia engedékenysége, mely a vitás kérdéseket százzszámra *adiaphoráknak* nyilatkoztatta, olyanoknak, amiket így vagy úgy lehet hinni schismaticus szakadás nélkül.

Közbejött egy nevezetes fölfedezés.

A húsvét maga, amelyen a pápa személyesen pontifikál, a változó ünnepek közé tartozik.

A keresztyén hittudósok a hagyományban örökített holdelsötétülést vették alapul, mely csak holdtöltekor jöhet létre, s így ezt nagypéntekre téve, rendszeren a tavaszeli első holdtölte utáni vasárnapot fogadták el húsvét vasárnapjának. Ezzel azt a célt is remélték elérhetni, hogy a keresztyén húsvét a zsidó paskáival ne essék egy napra. És így az alexandrini időszámítás szerint a húsvét március 21 és ápril 18-a között váltakozott. Ezt a niceai concilium is ekként fogadta el. Dacára ez elővigyázatnak, mégis megtörtént, hogy 1903-ban ápril 12-én, 1923-ban ápril 1-én és 1927-ben ápril 17-én a keresztyén húsvét és a zsidó paskah egy és ugyanazon napra estek. Ez sok bosszúságot okozott.

A legutóbbi évben aztán egy hírhedett orientalista és archaeolog a sztambuli szultáni könyvtárban kutatva, fölfedezte *Gamalielnek, Paulus tanítójának* iratait, melyben a megváltó contemporaneusa a leghitelesebben megírja Krisztus halálának napját, világosan kitéve, hogy ez a nap VIII. Idibus Martii, tehát március 7. napja volt. Ez nagy zavart idézett elő ismét a hívők világában. Sokan azt állították, hogy március idusa *Sosigenes* előtt a tél közepére, tehát január 15-ére esett, éppen két hónappal korábban. Mások betű szerinti értelemben fogadták el a hagyományt, ismét mások apokrifnak nyilatkoztatták azt ki, s mármost aztán mind a katolikus, mind a protestáns,

mind az egyéb variáns keresztyén hitfelekezetek egyenkint megint háromféle nézetre hasonlottak meg; aszerint, hogy az egyik január 10-én, a másik március 10-én, a harmadik a tavaszi újhold utáni vasárnapon tartá a húsvét napját. És valamennyien külön templomot építettek maguknak.

És a kétségek dolgában a protestánsoknak sem volt kedvezőbb helyzete. Náluk is megvolt a meghasonlás azon kérdés fölött, hogy vajon minden ember a mostani testében támad-e fel ítélet napján, vagy éppen csak a bibliai szent „*lus*” csont marad meg minden emberből, s ahhoz alkotódik hozzá az újraébredő tulajdonos? A dunántúliak papjai másként magyarázták a komjáthi kánonokat, mint a tiszántúliak; néhol lutheránusok és kálvinisták unióáltak, másutt ugyanazon evangélikus felekezet is kétfelé oszlott, mindnyájának nagy küzdelme volt a saját nazarénusaival, s együtt valamennyinek a szombatosokkal, monophysitákkal.

A zsidók is éppen ily forrongásba kerültek. A *Schulchan Aruch* híve nem követte az újítókat, s nála a *tephillim*, az imaszó még ma is megkülönböztető jel, ő most is 248 szóból álló imádságát mondja fel, s hogy a *Thorát* ott énekeljék, ahol a hagyomány rendeli, hogy a nők a karzaton üljenek ezentúl is, ne a földszinten, avégett ő is külön templomot épít: ragaszkodik a *Talmud* szavaihoz; beszél sok helyütt egymás közt a *rajátszerű Ladinó* zsargont, s szombatnapon felköti az egyik hívtő házától a másikig áthúzott összekötő szabbathzsinórt, a hagyományos *Airufot*; s a szétszakadást *éppoly* kevésbé tudta náluk is megorvosolni a *Beth din Haggadol*, a nagy Sanhedrin, és a *Keneseth Hagdoleh*, a nagy Sinagoga, valamint a kormány által egybehívott kongresszusok és a bölcs országos törvények, mint ahogy hasztalan igyekezett kibékíteni a katolikusok és protestánsok vallásküzdelmeit minden oecumeni concilium, zsinat és enquête bizottmány.

A beavatkozás csak keserűbbé tette az ellenkezést.

De hát ez még mind igen szép volt: buzgalom és ellenbuz-

galom; hit és ellenhit. De egyszer aztán óriásra nőtt a közös ellenség: a *nemhit*.

Nem schisma ez többé, mely külön hitet szakít; ez az indifferentismus, mely nem hisz; sőt még azt sem tudja, hogy nem hisz.

A *Nihil* világa ez.

A múlt századokban is létezett a nihilizmus fogalma, csak-hogy akkor ez azon tant jelenté, melyben az ember annyira el van merülve az istenség bámulatában, hogy saját énjét „semmi”-nek tekinti. De most megfordították a tant: a modern nihilizmus szerint minden embernek csak saját „énje” az imádat tárgya, minden egyéb: isten, haza, embertárs, család, szerető: — az a *semmi*.

A XVIII. század végén a frígiai süveg kormánya alatt Franciaország élvezett ilyen állapotot, midőn a népakarat ünneplésen letette a trónról magát az Úristent, s helyébe emelé az „Észt”-t, egy szép táncosnő, *Aubry* kisasszony által személyesítve; hanem a nihilizmus tana nem volt a franciának való, akinek a kedélye dicsvágytól, honimádástól, lovagiasságtól, emberszeretettől van átmelegedve. Átköltözött a nihilizmus oda, ahol legjobb termőföldre talált: Oroszországba. A XIX. század társadalmi és politikai viszonyai, szövetkezve az uralkodók szerencsétlen, egymásnak ellenmondó közjogi kísérleteivel, kitörésre kényszeríték az elterjedt szövetséget. Akkor tűnt ki, hogy a társadalom minden osztálya saturálva volt már azzal. A *Nihil* győzött.

Itt is egy asszony alakja magasult ki az óriási népmozgalomból, név szerint *Alekszandra Petrovna*; közönségesen *Sasza*, ki azzal kezdte meg szerepét, hogy mikor a lázongó nép palotája előtt összegyűlt, s férjével, egy büszke herceggel alkudozni kezdett, ő maga kiáltá le erkélyéről: „le a bojárokkal! à bàs les aristocrates!” s saját kezével nyitá fel a kaput a szuverén nép előtt, s mialatt a herceget saját palotája címerére felakasztották, *Sasza* asszony rövidre vágott hajjal, férfiruhába öltözve, maga

fogta kezébe a fáklyát tulajdon palotáját felgyújtva vele. „Le a palotákkal!” — És követték azt a többi paloták.

Most ott a Nihil uralkodik. Nem is nevezi magát Oroszországnak többé, hanem „Nihil országának”. Nem hazája többé a pánszlávizmusnak, nem fenyegeti Európát azzal, hogy „kozákká” fogja tenni: csak a „Semmi”-vé akarja tenni. Nem fenyeget hódítással, nemzeti elnyomással, csak mindannak az eltörlésével, ami úr, ami szuverén, ami hit, ami magasság.

S még mielőtt átlépne a határon, már előtte jár az árnyéka.

A Nihilnek mindenütt van követője. A Nihil nagy Religio.

Csak hogy nem kell hinni, hogy a Nihilben mármost megvan az egység, az egyformaság. Nem: még a „Semmi” sem tökéletes. Még a Semminek is vannak árnyalatai, még a Semmi vallásában is van schisma.

Az abszurdumok igyekeznek egymást felülmúlni. A kép telenségek szörnyei szaporák.

A Párizsból importált zseniális, rafinált nihilizmusnak az élvezetekkel biztató, a könnyűfívérrel mindent tagadó nihilizmusnak már ellentétei is akadtak a saját régiójában: a *pozitív nihilizmus* szektái.

„Pozitív nihilizmus!” Hisz ez paradoxon! És mégsem az.

Némely szektának még csak a nevét hallják a Kárpátokon innen, s a név jelentéséből találgatják, mi rejlik a *kontradeisták*, az *animalisták* tanaiban.

Többeknek a dogmáit már nagyjában ismerik is. A *kainiták* tana ez: minden, ami rossz, az a jó. A tízparancsolatban minden megfordítva értendő. Az antimoralizmus a vezető.

A *kathairetesek* (skopcsik) tana azzal akarja a világi boldogtalanságnak végét vetni, hogy az emberiség teljes kiirtását indítványozza, s kötelességévé teszi minden *férfinak*, hogy ezt kezdje el önmagán, folytassa másokon. E rettenetes szekta már a cárok idejében is százezreket számlált, s a szabaddá lett fanatizmus örjögő hódításokat tesz e tannal, mely egyszerre embertelen és istentelen!

És a Kárpátokon innen lakó nép látja ezeket a rémeket magára szakadni: látja őket egyre nőni, a láthatárra emelkedni. Fenyegetik hitét és vagyonát; hazáját és mennyországát; családját és férfiúi értékét.

A félelem, a hitbuzgalom, a bizonytalanság érzete ekkor valamennyi felekezetet egyesít egy közös vakhitben.

Ez a chiliasmus . . .

A kétezredik év betelése közelg; már az utolsó század második fele foly. Az ígért *második millennium* itt lesz!

Az első millennium várása is felháborította a világot. S most a második jön már. És a világ odajutott, hogy az emberiség tovább fennmaradása iránt el kellett vesztenie a hitét, hacsak az ígért csoda el nem következik.

Ez az *apocatastasia*.

A *chiliasmus*: az a hit, hogy a jelen világnak, úgy ahogy áll, el kell pusztulnia, s a Messiás országának kell rá elkövetkeznie, élt már a régi zsidóknál, gyökeret vert a keresztyének között; tudós teológusok egész tudományt csináltak belőle: *eschatologia* cím alatt, s okadatolva kiszámították annak mikor leendő bekövetkezését. A zsidók a 7000. esztendő a világ teremtése után, a keresztyének Krisztus urunk születése után a 100., aztán 365., aztán az 500., majd az 1000., később az 1785., s legkésőbb az 1879. évet határozva az apocatastasia napjául, mely az Antikrisztus uralmát megdönti. De hogy ekkor sem jött el, végre mindenki megnyugodott abban, hogy a *kétezredik év* betelése lesz az a várt korszak, amelyen túl Isten országa lesz áll a földre, cz lesz a *világújrateremtés szombatja*. Még pedig az *irvingisták* szerint az ő „*hét községükben*” fog az megkezdődni, a *mormonok* szerint a *Salt Lake* partjain, a *montanisták* szerint *Pepuzában*, a *székely szombatosok* szerint a *Szent-Anna tava* mellett; míg a zsidók és ókatolikusok és a protestánsok közösen megegyeztek abban, hogy az *Jeruzsálemben* fog legelőbb földre szállni, általános boldogsággal; amidőn maga az ördög is meg fog javulni, és lesz belőle confráter; amidőn a föld munka nél-

kül terem, az ember ingyen lakik jól; mindenki megijul és megszépül; senki meg nem hal és nem születik többé; és különösen bor lesz elég. — Ez a népszerű felfogás. — A philosophok szellemibb térre vitték át a kérdést; de azok is komolyan beszéltek róla, s a teozófia prófétái teleszórták a világot mindenféle képtelen jóslatokkal.

És ilyen apocatastaticus nyavalyatörés rángatózásai mellett, ennyi szerteszét húzó, s mégis egy örült közös cél felé rohanó vakhit embercsordája közepett kell a XX. század magyar államférfiainak hideg bölcsességgel és meleg hazaszeretettel tanácskozni afölött, hogyan reformálják tanintézeiteket, hogyan küzdjenek meg a tanügy terén a hagyományos nyomorúságokkal, mely a tanítót ismét a *mensa ambulatoria* alamizsnafalatjaira szorította, a felekezeti féltékenységgel, a grapsa vasikalapossággal, a diákos *pennalismussal*, a tudományok *számárhídjai*val, hogyan terjesszenek felvilágosodást a nép között, hogy tartsák meg nemzetüket a hazaszeretetben, hogy vezessék az ifjú nemzedéket a magas erények, a tudományos képzettség, a józan szorgalom útján?

De úgy legyen nyugtom a földben „akkor,” mint ahogy hiszem, hogy *1953-ban sem hagytak fel* ez „emberi” munkával, mely közel jár az „isteni” teremtés művéhez.

Az Isten megalkotta az embert, de az ember kiművelte az embert! . . . Egyszer aztán azt mondta valaki, hogy „no ha olyan nagyon várjátok az apocatastasiát, hát jöjjön el az az apocatastasia hamarább, mint vártok reá!”

Az a valaki volt egy országgyűlési képviselő; a neve *Bárány Pál*.

Ez az „*Isten Báránya*” beadott a képviselőháznak egy törvényjavaslatot, melyet a kormány bizonyosan nem adott volna be.

Azonban a képviselőknek is van joguk törvényjavaslatokat tenni le a ház asztalára.

Bárány Pál törvényjavaslatának címe ez volt:

„*Az egyházi szervezetek eltörléséről Magyarországon*”.

Vegyük hozzá, hogy ez időben Európa minden előzött szerzete, barátja, apácája, jezsuitája ide, a protezsált, az európai garanciáktól védett semleges Magyarországra vonult össze, s akkor el fogjuk hinni, hogy ha e javaslatból törvény lehet, mind a két házban megszavazva, király által szentesítve, akkor bizony itt van a „hétfője” az apocatastasia *nagyhetének*.

EGY ORSZÁGGYŰLÉS A XX. SZÁZADBAN

A parlamentarizmus intézménye is megkövetelte a korszerű javítványokat, mik az országház technikai berendezésénél mindjárt szembetűnnek.

A roppant kiterjedésű országház mind az alsó-, mind a felsőháznak helyet ad; az alsóház gyűlésterme a két alsó, a felsőházé a két felső emeletet foglalja el, a mellékszobák hozzákapcsolásával. A felsőház terme felülről, az üvegtetőn át kapja a világítást, az alatta levő alsóházi terem azután, minthogy a világosság a felsőházon keresztül hozzá nem hathat (honny soit, qui mal y pense), sajátyszerű világító készülékkel bír. Ez a Drummond-féle mérsfény, mely egy világoskék átlátszó petinet laptól mérsékelve egészen az égbolt kellemes világosságát terjeszti idelenn anélkül, hogy, mint a gázvilágítás, egyúttal a hőséget is szaporítaná a teremben. Télen a teremnek a falait melegítik át, s nyáron mesterséges jégkészítő gépek vannak alkalmazva, mik a hőséget mérséklék; két vegytani készülék pedig folytonosan működik a teremben, mik közül az egyik éleny termel elő, s azt a teremben szétosztja, a másik pedig a teremben megszorodott széneny szűrőből le, s csinál a szónoklatok legéből sodawatert.

Az alsóház terme ekként van berendezve.

Ajtó sehól a termen nincs. Horizontális bejárások nem léteznek. Minden képviselő csupán vertikális úton jut a helyéhez. Egy süllyesztőgép emeli fel, vagy szállítja le őket, egyszer saját tetszésük, másszor az elnök kívánsága szerint. Ez utóbbi eset fordulván elő, a házszabályok értelmében 1-ör: ha az elnök az

ülést felosztatja, amidőn egy lányomásra egyszerre az egész képviselőtestület alászáll, 2-or: ha az elnök szavazásra bocsátja a kérdést, amidőn is minden villanycsengettyűt mozgásba hozva, a ház büfféjében, társalgó- és olvasótermeiben, dolgozószobáiban, fürdőiben és alvótermeiben, koncert-szalonjában és télikertjében, üzletszobájában és dohányzójában mulató, dolgozó, tanuló, étkező és szunnyadozó tisztelt képviselőket figyelmezteti, hogy ki-ki a helyén teremjen, mert szavazás lesz, s akkor két perc múlva az elnöki asztalon levő klaviatúrán a távollevő képviselők billentyűit megnyomva, azoknak a székei vagy megtelve, vagy üresen fölemelkednek. Aki nincs a helyén, az többé nem jut a szavazáshoz. Szavazás után az üres székek ismét visszasüllyesztenek.

Mivelhogy minden képviselői szék egyúttal időszámláló gép is, azok egy óraművel vannak összekötve, mely legpontosabban kimutatja minden napról, hogy melyik képviselő mennyi időt töltött a helyén; a hónap végén ez óraszámra összeszámíttatik, s a resultans óraszámra az összes képviselőház havi díja felosztatik, a „neglecta pénzek” a szorgalmas jelenlevők örömére fordulnak.

Tudniillik, hogy az ülés permanens. Éjjel-nappal szakadatlan foly. — Tizenkét elnök van. Mindegyik két óra hosszat praesideál. Hat elnök a magyar szónoklatok számára, melyek reggeli 8 órától esti 8-ig tartanak, a másik hat a német, tót, román, orosz, cirill- és latinbetűs délszláv szónokok számára, ez utóbbiak képesített külön gyorsírási osztályokkal. (Miótán sem egy elnöktől, sem egy gyorsírótól nem lehet azt kívánni, hogy az országban egyenjogúsított nyelvek mindegyikét tökéletesen értse.)

A tanácskozás rendje aztán ez:

Félóra van adva minden szónoknak, aki magát szónoklásra följegyeztette. Rendkívüli esetekben joga van a háznak a napot negyedórákra is felosztani. Ezek a félórak ki vannak tűzve, s mind a szónok, mind a hallgatóság pontosan tudhatja, mikor következik melyikre a sor. Félóra alatt sok okos dolgot el lehet

mondani. Aki hosszabbra eresztette az expozéját, az végtagnak kárbamenetelével tér meg; mivelhogy minden szónok a szószékről beszélhet csak, s amint feje felett az óra üt, az utolsó kalapácsütésnél a szószék vele együtt lesüllyed, s odalenn már a másik szónok lép fel rá.

Még azonfelül az az intézmény is behozatott, hogy minden szónok tartozik megfizetni azt a költséget, amibe szónoklatának nyomdai sokszorosítása kerül, először az országgyűlési naplóban, másodszer a hivatalos lapban. Egy oldalnál kevesebb nem számítatik. Minden közbeszólás egy oldalnak számítatik. Aki közbeszól, fizet.

Ha pedig a nevezetesebb szónokok, kik a klubok vezérelőadói, pártjuk megbízásából hosszabb beszédet akarnak tartani, aziránt több egyetértő tag csoportosulásával kiegyezhetnek, s ezt az elnöknek bejelenthetik. Az ilyen pártvezérek szónoklatainak nyomdai költségét a megbízó párt fizeti meg. Ha sok tagból áll a párt, egyre kevés jut; hanem ha például csak két tagból áll, akkor bizony egyszer az egyik fizet a másikért, másszor a másik az egyikért. Aki pártmegbízás nélkül beszél, maga fizet.

Tudnivaló pedig, hogy a parlamentáris élet fejlődése nyomán a pártok is nagyon megszorodnak.

A két fő párt: az akció és tranzakció pártja számos klubokra oszlik fel ismét, s azok először is mint közjogi politikai klubok a könnyebb felismerhetés végett mind számokkal látták el magukat: mely számok egyúttal igen szellemdús symbolisticával magának a pártnak politikai hitvallását foglalják magukban.

Kezdjük a szélsőjobbon.

15-ös párt. A Nota Rakocziana esztendejéről nevezve magát. Legcsökönösebb abszolutisták.

96-os párt. Az előjogok és kiváltságok védelmezője mind az osztrákok, mind a demokraták ellen. Dátuma az 1796-i alkotmány.

67-es párt. Az 1867-i alkotmány védői.

1000-es párt. A katolikus konzervatívok, kik az 1000. évben megkoronázott Szent István király alkotmányát vették fel számképpen.

72-es párt. A politikai indifferensek, kik fődolognak tartják az ország anyagi előhaladását, s mellékesnek minden közjogi vitát. Dátumukat az 1872-i iparösszövetség és reformpárt keletkeztéből vették át — ismeretlen körülményű hagyományok nyomán.

63-as párt. Erdélyi szászok és románok, kik ragaszkodnak az 1863-i oktrojált alkotmányhoz: melynek külön Erdély kell Magyarországnélkül;

Ezután a 48-as párt, melynek magyar király kell, osztrák császár nélkül;

továbbá a 22-es párt, datálva az 1222-i aranybullától, melynek olyan király kell, akinek mi parancsolunk;

végre a 49-es párt — ezek republikánusok.

S ezek az aritmetikus titulaturák igen célszerűek.

A reactionarius pártot senki sem nevezheti annak, mert ő azt mondja, hogy ő csak „tizenötös”. Az elszakadni akarót senki sem szidalmazhatja hazaárulónak, mert ő csak „hatvanhármás”, s a republikánust nem vonhatja senki kérdőre felségellenes szándokokért, mert ő csak „49-es”.

Hanem ezek csak politikai pártok. Vannak azután mindenféle klubok a képviselőházban, amik viszont össze-vissza minden pártármalattól csoportosulnak; mikor érdekeik kerülnek szőnyegre, akkor a közös ellenség ellen egyszerre összetömörülnek, külön táborokra oszlanak, s barátaik érdekét az ellenpártokban is előmozdítják.

Van iparösszövetség, bankárkonzorcium, földbirtokosok, kereskedők ligája.

Külön csoport a katonai és honvédi képviselőké. Erős falanx a hivatalviselő honatyáké.

Más zugban tanácskoznak a katolikus papi képviselők; másban a tanárok és protestáns lelkészek.

Végül vannak külön vidékeknek is összetartó klubjai, Erdély-, Horvátország, a Felvidék, a románság, a Királyföld méltán megkívánják, hogy külön csoportosulást képezhessenek.

S legeslegvégül a társas élet megszokásai szerint külön tartanak össze a képviselőház sportsmanei, táblabírái, filiszterei és tudósai.

Még ez sem elég.

Amint az országgyűlés a múlt század végén kimondta a nők egyenjogúsítását, azóta a pesti női klubok, in recognitionem juris dominialis, minden országgyűlésre megválasztanak valahol egy nőt képviselőnek, s az ott ül a jobb centrum első padjában. Legszorgalmasabban jelenlevő, legtöbbször felszólaló, legtöbbet jegyző tagja az országgyűlésnek. Ez védi a női jogokat. Egynél többet azért nem választanak meg, nehogy ellentmondjanak egymásnak. Így legalább a női részen el van kerülve az átkos pártszakadás.

Természetesen női gyorsírók és női riporterek is vannak már az országgyűlésen; de még mindig csak kivételképpen, valamint női doktorok, medicinae et juris, sőt női tanárok és első folyamodású bírák is. Ez mind nem eléggé megtisztult fogalom még. Kell rá az utolsó ötven év a régi rossz világból, hogy egészen megüledjék. A nőegyenjogúsítás még csak must; édes, de nem isszuk, míg kétszer le nem lesz fejtve.

Az ekképp alakított képviselőháznak természetesen a tanácskozmánya is egészen más képet mutat, mint az eddig megszokottak.

Nincs többé gyűlés megkezdése és feloszlata, kivéve a zajos jeleneteknél, midőn az elnök felfüggeszti az ülést. A napi-rend hetenkint egyszer állapítatik meg egész hétre. Ez a vasárnapi ülés feladata.

A jövő-menő képviselők a szónokot nem háborgathatják, mert helyéről csak lefelé mehet el minden ember, s nem kószálhat a padok között. Ki a másiknak izenni akar, ott az íróeszköz

az asztalán, levele kézről kézre adatik. Ez által sok időfogyasztó zaj mellőzve van.

Ha a gyűlés tűzbe jön, egyetlen jeladás az elnök *inclangoriuma* által elég a lármát elnémítani; mert ha nem elég, akkor a másik percben már az elnök a padozat alá ereszti le a lármázókat. Inkább megfogadják a figyelmeztetést.

Minden képviselő feje fölött van egy csengettyű, Réaumur-porcelánból, mely villanyösszeköttetésben áll az elnöki székel: felhívások, megintések e csengettyű által közöltetnek. S hogy a pártárvialatok figyelembe vétessenek, a csengettyűk hangjai egy egész octava hanglépcsőjén mennek végig. A magas „C” a szélsőbal, a mély „C” a szélsőjobb. Ha muzsikális az elnök, egy szerény népdalt el is játszhat a carillonon.

Viszont minden képviselő asztalától az elnöki emelvényig egy másik villanyközlekedés áll fenn; mely által a magát szólásra feljegyeztetni kívánó a jegyzőket figyelmezteti. Egy gomb megnyomására a jegyzői székek feletti fekete táblán az illető képviselő neve jelenik meg transparent betűkben, s egy tamtamütés ad jelt.

Ugyanczen készülék szolgál a szavazásoknál. Minden kérdés név szerinti szavazással döntetik el, s a hajdan annyi időt pusztító szavazás most öt perc alatt megy végbe. Első perc: elnök fölteszi a kérdést, akik elfogadják a javaslatot, szavazzanak igennel. Ekkor az elfogadók megnyomják villanygépeik gombjait, s neveik előállnak a ház falán magasra emelt táblán. Második perc: a gyorsírók leírják a neveket. Harmadik perc: a leírt nevek eltűnnek, szavaznak a megtagadók. A nemre szavazók nevei tűnnek egyszerre elő. Negyedik perc a gyorsíróké. Ötödik perc: jegyzők felolvassák a számokat, elnök ki mondja a többséget. Tévedés, rosszul hallott szavazat, kimaradt név nem fordulhat elő.

Ezen rendezés mellett az országgyűlés, dacára a megszaporo dott teendőknél, nem tart tovább a négy téli hónapnál. A legkeményebb büdzsévita véget ér három nap alatt. Az ország-

gyűlés egyedül törvényhozási célokra van berendezve, s minden hajdani regényes színezetétől megfosztva.

S még két tényező járul hozzá, hogy minden poézist letörljön a képviselőház üléseiről. Egyik az optika, másik az akusztika.

A felülről világító Drummond-fény úgy van alkalmazva, hogy az a képviselőket teljes világításba helyezi, ellenben a karzatokat mély homályban hagyja, úgyhogy a képviselő sohasem tudja, hogy ki hallgatja őt a karzaton. De hiába is hallgatja akárki, mert nem hallhat a beszédéből semmit; a terem akusztikai berendezése szerint a szónokot csak lenn hallják meg, fenn a karzaton csak azt látják, hogy a szája tátog, a keze billeg, s a szemöldöke rángatózik.

Ezért azután nincsenek is többé azok a ragyogó szónoklatok, mint hajdan. A vitatkozást elébb a klubokban végzik el, s a teremben már csak a klubok határozatainak védelmére kiküldött szónokok beszélnek. Kérvényeknek csak a címei, interpellációknak csak a kérdő pontjai olvastatnak fel.

A képviselőházban a saját székében minden képviselő folytathatja a hivatásával együtt járó polgári munkáját. A kereskedő készítheti számláit, a festő rajzolhat, az író szaporíthatja a betűket, csak olyan foglalkozást nem szabad űzni, mely a szomszédokat zavarná, és aludni sem szabad.

Ellenben tetszés szerint mulathat mindenki a termen kívül a mulatságra és társalgásra szánt helyiségekben, s nemegyszer megesik, hogy a fontos kérdések fölötti szavazások alkalmával egynémely cselszövő az országház melléktermeiben érdekes hang- és énekversenyeket rendez, s ezekkel az ellenpárt szavazóit ravaszul visszatartóztatja. Ez meg van engedve.

A büfében minden párt találkozik. A Hébék szépek és fiatalok. Feleséges képviselők a legszorgalmasabb országház-látogatók. Minden adag sonka és pogácsa mellé egy göröcső is adatik, melyen át a képviselő megvizsgálhatja, hogy nincs-e a sonkában trichin vagy a pogácsában zeidium. (Enélkül egyik párt

könnyen megmérgezhethetné a másikat.) Ugyanazon görcső alatt mindenki megvizsgálhatja a bankjegyet, melyet kapott vagy visszakapott, ha nem hamis-e. Miután, hogy ez időben az államjegyeket kukoricapapirosra nyomtatják, melyet az államgyáron kívül másnak nem szabad gyártani; ez azonban nagyon hasonlít a bámbuszpapiroshoz, s azon tömérdek hamisítvány forog közkezen, a görcső pedig elevenen kitünteti a különbséget a kukorica és a bámbusz sejtjei között.

Mindezekből megtanultuk azt, hogy a XX. században képviselőnek lenni nagyon mulatságos dolog — a termen kívül —, nagyon egyhangú és prózai azonban a termen belül.

A felsőháznál azonban ez mind másképpen van.

Azt még mindig a régi nap világítja; annak a tagjai még mindig kardosan és díszruhásan jelennek meg; ott még fényes szónoklatokat tartanak műnyelven, klasszikus kidolgozásban; ott még édes pillantásokat váltanak a karzati szépségekkel; ott még rangfokozat szerint ülnek osztályozott karszékekben; az elnök megnyitja és bezárja az ülést, s a szavazásnál mindenki fejenként felhívatra, mondja ki helyéről föllállván, az igent vagy nemet.

Az eddig elmondottak összevetéséből meg lehet ítélni, minő óriási parlamenti harc lehetett az, mely a Bárány által benyújtott törvényjavaslat fölött egész hónapot igénybe vett már.

Ez a Bárány egy huszonnyolc éves ifjú volt; ki legifjabb korában a földet körülhajókázta, még pedig az Északi-tengerenél elkezdve a Franklin-öböltől, a Bering-szorosán át, le a Magellán átjárójáig a déli poláris tengeren keresztül; tapasztalatban és tudásban gazdag, vagyonos és vállalkozó, szerencsés és deli.

Őt tartják a szabadelvű cselekvő párt vezérének.

Az általa benyújtott törvényjavaslat a szerzetek eltörléséről ezen egész hónap alatt számos peripetiákon ment keresztül.

Nagy mesterség volt a pártokat úgy csoportosítani, hogy az elfogadtassék. Mivelhogy minden pártban voltak, akik azt

ellenezték, akik félték tőle, s nem akartak felelősök lenni a következményeiért, s az ellenfél is minden furfangját elővette, hogy a törvényjavaslat megbuktatására hatalmas ellenkoalíciót hozzon létre.

Egyszer az ó-konzervatívok egyesültek közjogi ellenségeikkel, a délszlávokkal, a szerzetek védelmére. Alig sikerült azt a ligát szétrobbantani, már meg a bankárkonzorcium lett megnyerve az ultramontanoknak, kiket a katonai párt is követett.

A vita folyama alatt az indítványozó párt szónokaihoz egyre-másra jöttek a küldöttségek választókerületeikből, nagy fenyegetőzésekkel, hogy sohasem fogják őket megválasztani többé, ha a javaslat mellett szavaznak. S záporként omlott a kérvény a képviselőház asztalára, ezernyi aláírásokkal, a zárdák eltörlése ellen.

Egyes képviselők minden úton-módon körülhálóztattak: egyik szerelmes volt egy leányba, annak az apja kikötötte, hogy leendő veje a törvényjavaslat ellen szavazzon; másoknak adósági voltak, annak a váltóit összevásárolták, s fenyegetőztek, hogy csőd alá helyezik, ha a szerzetek ellen szavaz; harmadiknak a feleségét bolygatták fel, hogy a férjét sírja agyon. Negyediket párbajra hívták, belekötelőzködve. Ötödiket az orvosával vétették rá, hogy egészsége helyreállítása végett utazzék el Egyiptomba. Hatodiknak jó bérletet ígértek, ha mandátumáról lemond. Hetediknek sajtópert akasztottak a nyakába, s becsukatták. A fiatalját meghívták az előkelő grófi házakhoz estélyekre, s adtak nekik alkalmat a bálkirálynékba beleszeretni. Mind valamennyit gyanúsították kommunisztikus, saint-simonisticus törekvésekkel; elhíresztelték róluk, hogy rablás, szentségtörés, istentelenség, amire törekszenek, s fenyegették őket a király, a dinasztia, az Isten és a nép haragjával. Beverették az ablakaikat, felmondatták a kölcsöneiket, kizárták őket a társaságból.

Mindez nem ártott meg nekik. Többségük volt az alsóházban.

Ekkor más furfanghoz nyúltak. Feluszták a szélső túlzó elemeket, hogy azok hajtsák túl az indítványt, olyan térre hajszolva azt, ahol aztán meg kell buknia.

Ez sem sikerült.

Bárány pártja oly ügyesen formulázta, s oly gyakorlati térre állította indítványát, hogy amíg az egyfelől a hierarchiára mért egy nagy csapást, másfelől a kivívandó sikert egészen az autonóm egyház részére biztosítja. Egyszerre támadó és védő volt a helyzete. Támadott a jezsuitizmus ellen, s védett a nihilizmus ellen. (Mi különbség a kettő között? Az, hogy a jezsuita az álcázott nihilista, s a nihilista az álcátlan jezsuita.)

Tíz módosítvány tartóztatta fel egymás után a törvényjavaslatot.

A tizedik kísérlet után győzött Bárány indítványa a ház kétharmadrésznyi többségével! — De hátra még a felsőház!!

Érdekes ülések most már csak a felsőházban vannak.

A képviselők még a klubokban elvégzik a véleménycserét, s a kültermekben a pártcselszövényeket, alkudozást; benn a teremben már csak az ott künn megállapított vélemények adatnak elő, lehető szárazan. Tele ház előtt ritkán beszél már valaki, s a jelenlevők is, kik helyeiken ülnek, valami mással foglalkoznak, írnak vagy olvasnak, míg a szónok beszél. Csak az eredmény a főkérdés: Kié a többség? Azt is egy nappal előbb tudja már minden ember; mert a klubok próbaszavazást tartottak.

Hanem a felsőház! Ah, az most a szónokok Wartburgja! Itt élvezhetők még a hajdankor szellemi tornái, ragyogó szónoklatok, patetikus filippikák, homiletikai, oratoriai és declamatoriai remekművek: itt történik még meg, hogy egy lángoló szónoklat magával ragadja a gyülékony keblűeket; itt maradt még meg a hajdankori országgyűlések romantikája.

Maga a külső alakja is megfelel az ünnepélyes színezetnek.

A főpapi öltönyök: a bíbor mozzeta, az aranyos virágos szövetség paramentek, a selyem casulák, vegyülve a tábornokok

fényes egyenruháival; a megyék küldötteinek s a születési arisztokrácia tagjainak díszkötőseivel, megható ellentétet képeznek a tudóstársaságok, főiskolák, egyetemek, bevett vallású egyházkerületek egyszerű fekete díszruhás képviselőivel.

S ahol ennyi egyházi szónok, tanár, megyei celebritás van egy csoportban, kiknek mind hivatása, művészete, szenvedélye a szónoklat, hogy maradna ott el a ragyogó retorikai harc, melyet azonfölül nem is korlátoznak a plebejusok számára feltalált s mechanice végrehajtható házszabályok, sem más oly törvények, miknek a fakó halandók alá vannak vetve. A „felkent” szónok, fején a szent chrysmával szabadon megbírálhat, lemennydöröghet, elítélhet, exkommunikálhat mindenkit, a fölséges koronás királytól elkezdve a fölséges mezítlábos népig, és ezért őt még csak rendreutasítani sem szabad. Hol pap, katoná, főnemes és tudós vitakoznak együtt, ott még csak személyes elégtételvevéről sem lehet szó. Tehát itt korlátlan szólás-szabadság uralkodik, a szabadon eresztett szenvedély egész teljes fegyverzetében.

Az volt a „nagy hét!” Mikor az alsóház által elfogadott törvényjavaslatot a felsőház előtt megvitatták.

A törvényjavaslat készítőjének nagy gondja volt rá, hogy az ne álljon egynél több paragrafusból, mely így szól:

„Magyarországon minden egyházi rendek, szerzetek, kolostorok eltöröltetnek, vagyonaik az illető hitfelekezetek autonóm képviselőjének egyházi és nevelési célokra átadatnak; az eltörölt szerzetek tagjai holtig elláttatnak, s tehetségeikhez képest alkalmazást nyernek. Jelen törvény végrehajtásával a belügyminiszter bízatik meg.”

Az egyetlenegy §-ból álló törvényt nem lehetett agyonszónokolni: kihúzza az időt a tárgyalással.

De hét napon keresztül tartott a fényes szellemi harc a felsőházban, melynek karzatai e napokon folyvást tömve voltak az előkelő világ celebritásaival. Messze országokból: Francia-, Olasz-, Angolországból, Némethonból és spanyol földről ér-

keztek a pro et contra védelmezői, kiknek jelenléte a karzaton, kölcsönzött eszméi, tanácsadásai, sőt még anyagi subsidiukai is a harcot nagy mérvűvé tenni segítettek.

Nem lehet feladatomban e szónoklati tűzjátékot leírni. Ahhoz annyiféle talentumot kellene egyesíteni magamban, ahányfélét az abban részt vett nyolcvanhat szónok egyenkint közbámulatra bocsátott; elég legyen, mint historicumot feljegyez-nem, hogy ahhoz hasonló parlamenti versenyt még Magyarországon sem láttak soha. Mind a két párt tűzbe vitte leghatalmasabb ütegeit, s mindkét tábor, ember ember ellen harcolt halálmegevetéssel, hét napon és hét éjszakán keresztül.

Ekkor ki volt merítve a tárgy, az egész szónoklati arzenál az utolsó töltényig kilőve; hátra volt csak a nagy szavazás.

Közbe jött egy kettős ünnep: egy vasárnap meg egy változó ünnep. S ünnepnapon a főrendek nem üléseznek.

Ez a két nap volt aztán a krízis két nehéz napja.

Hja! Ha ez a törvényjavaslat a múlt században kerül napirendre, akkor igen könnyű halála lesz vala. A felsőház negy-száz született és kinevezett tagja közül megjelent az ülésben negyven, azok közül húsz főpap, tíz ultramontán főúr, nyolc főispán, és azok azt a két reformer fiatal grófot, akik szót mer-nek emelni az összes ellen, agyonszavazzák, azzal a törvény-javaslat visszaküldetik az alsóháznak, s azzal el van temetve szépen.

Ámde most már az arányok nagyon meg vannak változ-tatva. A felsőház hajdani törzse, a született főnemesség maga két táborra oszlott, s a szabadkőművesek és protestánsok száma egyensúlyozza az ultramontánokét. A másik nagy jutalék, a főpapi ülnökök falanxa megfelelő figyelő hadtestet kapott a bevett vallások főfelügyelőiben, a tanodák küldötteiben, akik a dolog természeténél fogva a nevelésügy függetlenítését az egyháztól óhajtják. Ezeknek egymást kapacitálni akarni bohó-ság, megijeszteni vakmerőség, megvásárolni lehetetlenség vol-na. Maradnak a vegyes elementumok: a király által pair-

toloncozás útján a felsőházba küldött főkatonatisztek, tudósok, azután a megyék főispánjai és a megyéknek egy-egy választott követe. — Ezek között lehet a két ellentábornak híveket toborzani.

S a toborzás nagy mérveket öltött.

Legelőször is magában a minisztériumban megvolt a nagy elvi ellentét. A kultuszminiszter tüzes ellenfele volt a törvényjavaslatnak, s vele tartott az igazságügyminiszter, ki a jogi elméletek szempontjából fogta fel a kérdést, és a király melletti miniszter, ki főfő ultramontán vezér volt, azután a hadügyminiszter, kit a felesége dirigált, s ki nem félt semmitől, de az ördögtől nagyon; aztán meg a külügyminiszter, akinek fázott a háta attól a gondolattól, hogy ha Magyarországról kiűzetnek a mindenféle szent titulusok alatt idetelepült jezsuiták, akkor egyszerre vége van a protectionált állami létnek, ami olyan kényelmes dolog egy külügyminiszterre nézve, s kezdődik a saját lábón állás; ahova ember kell a gátra! — Ellenben pártolója volt a szerzetek eltörlésének legelőször is a pénzügyminiszter, aki a büdzsét öt-hat millióval látta ez által megkönnyebbülni, azután a belügyminiszter, kinek hatalma öregbedett és két keze felszabadult ezáltal; továbbá a honvédelmi miniszter, aki különben is mennykő gyerek volt, s a hadügyminiszterrel szeretett ellenvéleményen lenni. A közlekedési miniszter, mint illik, semleges maradt, s a kereskedelmi miniszter, mint illik, csak szűr alatt dolgozott.

A pénzügyminiszter tehát elővette a megyei követeket, megijesztgette őket, hogy ha a törvényjavaslat ellen szavaznak, ő a jövő évi büdzsében a megyei költségvetést kegyetlenül megnyirbálja, s a redukcziót a megyei felsőházi követek általányának megszüntetésével fogja megkezdeni. Ez sokakat megszeppentett.

A belügyminiszter viszont a főispánokra riasztott rá, hogy aki most a törvényjavaslat mellett nem szavaz, annak nyolc hónapon át nem lesz szabad a megyéjét elhagyni.

A nagy pénzüzetek igazgatói (szintén pairek) eleve figyelmeztetve lőnek, hogy a pénzügyminisztérium óhajtja e törvény keresztülvitelét és erős bosszúálló lesz azokon, akik ellene szavaznak.

De másrésről az ellentábor sokkal nagyobb pénzerővel rendelkezett, mint maga a pénzügyminiszter. Kezébe volt a „cassa nemonis”, a jezsuiták mesés pénztára, a refugiék kincs-halmaza, s a leggazdagabb császári hercegek magányvagyon. Ez a finance-világ magaslatait is megreszketteté.

Maga az ítélő arkangyal is azt mérte most a serpenyőben, hogy „hausse”-e vagy „baisse”.

A hadügyminiszter ráparancsolt a főtiszti pairekre, hogy „nem”-re szavazzanak, s aki nem akar szót fogadni, azt elküldé egy hétre az ezredéhez; míg viszont a honvédelmi miniszter valamennyi liberális mágnásifjúnak, ki mint tiszt szolgált a honvédségnél, szabadságot adott erre az időre, hogy hazajöhessen a szavazásra; ellenkezőleg az olyan mágnás ifjakat, kik az ultramontánokkal tartottak, elküldte hadgyakorlatra. Azokat azután a rokonaik kényszeríték, hogy mondjanak le tiszt rangjaikról inkább, s így maradjanak itthon.

És a szavazattal bíró királyi család hercegei maguk is felében igennel, felében nemmel készültek szavazni.

A két ünnepnapon tehát tetőpontra hágott az izgalom.

Mind a két párt lőtott, futott, toborzani, összeszedni az erőket; távol falvakból szekerezettek fel egy-egy rég elfeledt szegény grófot, bárót, a kinek joga volt szavazni, de pénze nem volt feljönni, felkeresték a fővárosi lebujokat, hogy onnan is kikaparjanak egy-egy elrongyolt hidalgót, kit már rég nem akar senki meglátni, azt a szavazás napjára kimosdatták, kiújrúházták, kijózanították, s gondos őrizet alatt tartották.

És így a második ünnep estéjén, mikor összeállították a pártok a statisztikájukat, úgy mutatkozott, hogy a 456 tagból álló felsőháznak, ha minden tagja szavazni fog, akkor az ultramontánok hét, azaz hét szavazattal maradnak többségben.

Aggodalomgerjesztő hetes szám!

A hét magyar vezérnek, a hét égi planétának, a hét görög bölcsnek; de egyúttal a hét főbűnnek s a „hét bolond szűzeknek” is a száma.

Milyen nehéz ez ominózus számban megbízni!

Meg is kísértett az ultramontán párt az utolsó estén még egy hatalmas fordulatot, mely győzelmét fényessé tegye. A király melletti miniszter egy lajstromot nyújtott be őfelségének, mely huszonöt olyan nevet tartalmazott, amik igen jó hangzásúak in partibus valdefidelium, hogy azokat őfelsége paire-tonloncozás útján sorozza a felsőház tagjai közé. Így azok még másnap szavazhattak volna. Azonban őfelsége igen bölcsen azt válaszolja a miniszterének, hogy a paire-tonloncozás által a király közvetlenül részt venne a törvényhozás első tényezőjének működésében, s ez nem volna tőle sem igazságos, sem logikus cselekedet, miután neki, mint a törvényhozás másik tényezőjének, úgylis hatalmában áll a törvényt szentesíteni, vagy vétőjával záppá tenni.

A nagy nap előestéjén a szokottnál is nagyobb izgalom volt a jockey club termeiben, mely az ultramontán főurak gyűldéje volt, ellentétben a nemzeti kaszinóval, hol a liberális főurak encannailirozzák magukat a lateinerekkel. Szó sem volt whisztről vagy l'hombre-ről; minden asztalnál a nagy előkészületekről tanakodtak.

Ez izgalom közepett lepte meg a klubot a késő este érkező Zurdoki Leó gróf azzal a végzetes rémhírrrel, hogy nagybátyja Zurdoki Ambrus gróf haldoklik.

Zurdoki Ambrus gróf egy negyedrészes milliót jövedelmező senioratus hitbizományos birtokosa volt, s halála után a senioratus mindjárt Leó grófra volt szállandó; mely körülménynek méltánylása után mindenki teljes elismeréssel adózhat Leó gróf színészi talentumának, midőn őt elsápadt arccal, könnyező szemekkel, fájdalomtól elcsukló hanggal látja és hallja a szörnyű hír közlételekor. „Nagybátyám a halál révén! Talán reggelt sem ér!”

E rémhír egyszerre elzsibbaszta mindenkit. Zurdoki Ambrus gróf volt a vezére, a feje az ultramontán pártnak: egy ember, ki erős hitből, meggyőződésből szól és tesz. Hitbuzgósága mellett, mely őt a liberálisok félelmes kalapácsává tette, egy tiszta lelkű hazafi, ki áldozatkészségével minden közügyben elől ragyog. Vallási ügyekben fanatikus, de állami ügyekben magas látkörű szellem; ész, tudomány, jó szív és nemesen felhasználta gazdagság egyesülve nála; tisztelet tárgya az ellenfél előtt is. És ez most haldoklik!

Öreg volt már és beteges. A hétnapos vitát ő is végigülte a házban; annak minden szenvedélyes fázisait átélve és szenvedve. Ez nagyon megviselést az idegeket. Végül egy indulat-
teljes filippikát tartott a liberálisok ellen, melyet kétszer félbe kellett szakítania, s melynek végeztével úgy vitték őt karon emelve ki a házból. Otthon bekövetkezett, amitől tisztelők rettegtek: a visszatérő haemoptoë.

Ez nagy csapás! — mondá mindenki. Ha a holnapi ülésben ő nem lehetne ott, megszokott helyén, prófétai lelkes tekinté-
vel hívei táborát lelkesíteni!

A klub tagjai ezer kérdéssel ostromolták a hírt hozó Leó grófit.

„Minő a diagnózis?” — „Haemoptoë van-e jelen, vagy pneumorrhagia, vagy csak tracheorrhagia?” — „Mit mondanak az orvosok?” — „Ejh, mit tudnak az itteni orvosok? Távira-
tozni kell Bécsbe rögtön! — A király főorvosát kell hívatni.” — „Az nem tud semmit, hisz a király sohasem beteg.” — „Nem kell semmi orvos; soror Antoinettet kell hívatni az Ursula-
testvérektől, az csodákat tud tenni ily betegeknél.” — „Nekem van egy biztos szerem, mely nálam mindig használ: a digitalis mellszörp!” — „Az enyim jobb; a ferrum sesquichloratum.” — „Legjobb az anakahuit!”

„Az a főkérdés — szólt végre egy kiváló hang, egy kiváló
termetű főúr ajkáról —, hogy vajon aneurisma-felpattanásból
cred-e a baj, mert attól függ, hogy a gróf megjelenhet-e a

holnapi szavazáson az Országházban vagy sem. Ez a fődolog!”

Rögtön következett egy folytatólagos indítvány: „futtatni kell a főpréposthoz, a főalmosenierhez, táviratozni kell a prímásnak; harangoztassanak be rögtön, nyitassák meg a templomokat, imádkozzanak a hívek azért, hogy Zurdoki Ambrus gróf meg ne haljon, ott lehessen a holnapi ülésben.”

— („Hohó! Még visszaimádkozzák!” — monda magában Leó gróf, alapos megszeppenéssel.)

— Uraim! Arról tegyünk le — szólta aztán kegyeletteljes hangon —, hogy szegény jó bátyámat holnap a gyűlésbe felvihessük; mert azt mi, a családtagok, kiknek az ő élete oly becses, semmi esetre meg nem fogjuk engedni. Ez az ő halála volna.

Bámulattal fogadta mindenki e nyilatkozatot. Ez nagyon nemes gondolkodásmód Leó gróftól.

— Inkább tanakodjunk azon, uraim, hogy az ekként elvesztendő szavazatot fényes tromffal üssük helyre. Bátyám hiányzani fog; mert én nem engedem, hogy biztos halálba menjen; de szavamat adom, hogy még ez éjjel keresek magamnak egy szavazót az ellenpártból, akit összevagdalom.

Ez a szó lelkesített.

„És én megveszek egyet!” — kiáltá egy másik úr.

„Én pedig becsukatok egyet!” — szólta egy harmadik gentleman.

S ha meggondoljuk, hogy Leó gróf kiszolgált dzsidás tiszt, bajvívó; a második úr gazdag bankár, ki sok nemes ifjú úr gyöngéit ismeri; a harmadik úr pedig a főváros főkapitánya: éppen nem fogunk rajta csodálkozni, ha éjjel után két óraker azzal a hírrel halljuk visszatérni a klubba mind a három urat, hogy amit ígért azt be is váltotta. Leó gróf csakugyan kapott valamelyik vendéglőben egy fiatal mágnás honvédtisztet, akibe belekössön, azzal rögtön lámpafénynél meg is verekedett, azt úgy megvagdalta, hogy holnap nem mehet a gyűlésbe. A ban-

kár kapacitált egy másik urat negyvenezer forint értékű váltóinak visszaadásával; a főkapitány pedig razziát intézett a főváros valamennyi tiltott játéklarangjai ellen, az azokban résztvevőket mind összefogatta. Nagy csoda lett volna, ha legalább egy felsőházi szavazót is oda ne markolt volna közülük, behunytt szemmel. Markolt biz az többet is, de azok véletlenül jobboldali szavazatok voltak; azokat rögtön szabadon bocsáttatá: az egyetlen baloldalira majd csak holnap délelőtt kerül a sor — tárgyhalmoz miatt.

Tehát hármat egyért.

Ámde az az egy sem fog elmaradni!

Zurdoki Ambrus gróf valóban halála küszöbén áll már; minden mozdulat, minden erős szó, sőt minden indulat siettetni halálát. De ő azért nem engedi magát visszatartóztatni.

Beszélni nem tud már, csak egy írónnal kezében jegyzi fel parancsait egy pergamenlapra, s azzal tudatja környezetével akaratát.

„El fogok menni a gyűlésbe . . . Ha meghalok ott, jó helyt halok meg . . . Nyolc őszám vérzett el a csatatéren — és is a csatatéren vérezzem el . . .”

Reggel hét órakor a nagyprépost ellátta őt a halotti szentségekkel, ráadva az utolsó kenetet; s a szent sakramentummal testén, öltözteté fel magát az ősfogalmak nemes harcosa, s egy tiltó kézmozdulattal elhallgattatva minden ellenmondást, hordszékébe helyezteté magát; úgy szállították fel az Országházba, úgy vitték fel a gyűlésterembe, odaültetve őt szokott helyére; egy élő szobrot, egy halottat, kinek csak nagy szemei és nagy szíve élnek még, s csak egy utolsó szava van még; csak annyi életereje, hogy e szót kimondja: „nem!”

E haldokló hős kísérteties alakja, midőn megjelent ott a gyűlésteremben, mély borzadállyal telt csendet idézett elő a mozgalmas tömegben. Az ellenfél is megdöbbenve gondolt arra, hogy annak mégis mély gyökeret vert hitnek kell lenni, melyet még a haldokló utolsó lélegzetvételével is eljő megvédeni.

S a főúr nem engedett magához orvost közel se menni ezen a helyen: még gyógyszer is érintetlen állt előtte. Bizonyos az, hogy amidőn oly erős lélek oly erősen akar valamit, ez erős akarat elől még a halál is meghátrál, s addig nem meri rátenni csontkezét, míg dolgát be nem végezte.

S most még egy balvégzet jött közbe. A felsőháznál is az volt a szabály (a rangfokozatok fölötti versenygés elkerülése végett), hogy a szavazókat betűrendben szólították fel. Az elnök húzta ki a kezdő név betűjét, s az éppen az alfabet első betűje volt. E szerint Zurdoki Ambrus grófnak az egész szavazási izgalmat végig kellett szenvednie, mert az ő neve volt az utolsó előtti, utána már csak öccse, Leó gróf következett.

Azonban az országgyűlési ünnepélyes pillanatok éppen csak pillanatok.

A fájdalomtelt csendet, melyet e bibliai komolyságú alak megjelenése okozott (Éli, ki karszékében várja a harc ki-
menetelét!), nagyhamar megzavarta Leó gróf belépte az ülés-
terembe, ki míg az ajtótól a helyéig furakodott, minden útba-
eső párhívétől behajtá a csodálkozás és elismerés adóját: szíves
kézszorítások és meleg gratulációk alakjában. Hőstette köz-
tudomású volt már. Egy ellenszavazatot összeaprított. Sámson
győzedelme a filiszteusokon nem volt ennél nevezetesebb
skandalum.

Mire a helyéhez ért Leó gróf, annyira elragadta a közvéle-
mény becézése, hogy a mai ülés leghírhedettebb alakjának
tartá magát, s csaknem megfélemedezék arról a másik nevezetes
emberről, ki az előtte való sorban ül, magas támlányú karszéké-
ben hátrahajtott fejjel — várva, hogy melyik szólítja elébb
nevéről: az elnök-e — vagy a halál, s csak az egyiknek mondhat
ja azt, hogy „nem!”

Leó gróf bizony elébb széttekintett a hölgykarzaton színhá-
zi látcsövével, s több ismerős mosolygó arcnak üdvözlését
viszonzá: csak azután jutott eszébe, hogy felemelkedjék, s
az előtte levő karszék támlányán átkémleljen; amidőn meglátva

nagybátyja tört alakját, ég felé forgatott szemekkel fejezé ki fájdalmas bámulatát e jellemnagyság fölött.

Hanem azután megint csak leült a helyére, s eszmetársulatnál fogva ismét csak visszatért a hölgykarzat kémszemléjéhez. Az eszmék ugyanis így társultak: Ambrus gróf ezt a mai izgalmat túl nem éli; a senioratus még ma Leó grófra megy át. Eddig vagyona nem volt sok, adóssága elég. A karzaton az a szép német hercegnő, akinek a nyakáról dió nagyságú fekete gagátgyöngyökből fűzött olvasó csügg alá, hasonló anyagú keresztel, eddigelé nagyon hidegen fogadta Leó gróf udvarlásait. Mától fogva melegebben fog érezni iránta. Íme máris mosolyog hódító arca.

Minden hölgy mosolyog már Leó grófra. A tegnapi hőstett s a ma várandó nagy örökség. Ez egészen elkábítja a derék lovagot.

Öt perc múlva az alfabeti kezdőjegy kimondása után megkezdődik a szavazás. Maga az elnök hívja fel egyenkint név szerint a felsőházi tagokat, s azok szavaznak ünnepélyesen, helyeikről felállva.

Az ultramontán párt győzelem biztos reményével indul az ütközetbe. Tegnap óta tíz szavazatnyi többsége bizonyos. Mindenki jelen van, akire számítottak, senki sem maradt el.

De egyet kifelejtettek mégis a számításból.

Egyszercsak mindenkit felriaszt egy „igen” szó, egy olyan helyről, ahonnan azt éppen nem várták.

A ciszterciták főnöke mondta ezt az „igen”-t.

Hogy lehetett ez? Tévedés volt-e? Apostata ez az ember? Vagy daemoniacus? A praelatusok szemei mennyköveket szórtak a hófehér reverenda felé, s a karszékében ülő patriarchális alak, mint a sírból feltámadó halott, emelkedék fel félig helyéből, hogy büntető nagy szemei tekintetével megostorozza ezt az égre támadó Béliál fiát!

Az pedig nyugodtan ült a helyén, és nem látszott az arcán semmi megzavarodás.

A következő percek nagyon hamar meghozták a rejtély magyarázatát. A Magyarhonban otthonos négy „tanító” szerzet, a bencések, ciszterciák, kegyesrendiek, premontreiek és az ápolószerzet, az irgalmasok jelenlevő főnökei mind egymás után a törvényjavaslat *mellett* szavaztak. S miután neveik közel álltak egymáshoz a lajstromban, e fordulatról nagyhamar értesülhetett mindenki.

Erre a veszedelemre nem számítottak!

Hogy maguk az érdekelt felek; maga az öt szerzetfőnök, szavazzon arra, hogy a szerzetek eltöröltessenek. Őket nem is tartották szükségesnek megkérdezni, lefoglalózni, szavaikat venni; hiszen ellenük volt a törvényjavaslat intézve. És íme rászavaznak.

Pedig hát két igen jól érthető oka volt a meglepő phaenomnonnak; egy lélektani és egy pénzügyi.

A lélektani ez volt. A hazába meghonosult régi szerzetek látták azt, hogy ők az importált jezsuitaszövetség által eddigi minden befolyásuktól megfosztatnak. Ezek foglalják el a tért a magasabb körökben és az alsó néposztályoknál, a régiek csak a középosztálynál vannak még otthon, ez pedig nem vakbuzgó többé. Azután ezeknek a tanító- és ápolószerzeteknek tagjai mind tudományosan képzett emberek, nyomorúságosan jutalmazva, kiket, ha a szerzetek eltöröltetnek, a nemzet sokkal jobban fog méltányolni, mint eddig az egyház. (Egy tudós szerzetesnek, azon kívül, amit megesszik, *száz forint* fizetése volt!) De még súlyosabbá tette az ügy anyagi oldalát két bosszantó intézkedés: az egyik a „confidentia”, a másik a „panislevelek”.

„Confidentia” alatt értik a hierarchia műnyelvén azt a titkos egyezményt, mely szerint valamely egyházi javadalom elnyerője annak, ki őt ez állomásához juttatta, jövedelmének bizonyos részét lekötelezi. És abban az időben oly tökéletességre fejlett Magyarországon az üzleti életrevalóság, hogy ezen confidentia nélkül már senki sem jutott valamirevaló állomáshoz. A plébánosok fizettek a püspököknek, a püspökök

a bíbornokoknak, valamennyien a kultuszminisztériumnak (ez akkor nagyon „bona vacca” volt), s a szerzetfőnökök mindenkinek jövedelmeikből; úgyhogy, ha összeszámította a perjel, a nagyprépost, a főapátúr, hogy mit adózik a confidentiának roppant birtokai jövedelméből, úgy találta, hogy semmiképpen sincsen jobb helyzetben, mint az a kolduló barát, aki „Deo gratias”-ból él.

Ehhez jöttek még a „panislevelek”.

Még a római császárság (azaz a német) idejéből származott az a joga a koronának, hogy elszegényedett laikusokat „litterae panis”-sal (kenyérlevelek) ellátva a kolostorok ápoló menedékeibe küldjön. (Sacerdos debet esse homo hospitalis!) Ez emberszerető intézményt újra alkalmazta egy magyar belügyminiszter, kinek annyi sok tehetetlen, de párthű embere csügött a nyakán, hogy a legjobb akarat mellett sem tudott valamennyi számára hivatalokat teremteni; azok pedig enni kértek, és dolgozni nem szerettek. Tehát a belügyminiszter fogta magát, adott nekik panisleveleket, azokkal elküldte a vendégszerető barátokhoz, úgyhogy minden convent és kolostor valóságos „korhelyápoló intézette” alakult át lassanként, a vendégszerető barátoknak nem csekély bosszúságára.

És végre tudomására jutott a törvényesített szerzeteknek, hogy az ultramontán párt, ha e szavazásnál győzni fog, azonnal erőszakolni fogja, hogy a közoktatás a régi szerzetek kezéből a jezsuitákéba juttassék.

Ez ellen tiltakozott hatalmasan az az öt „igent” mondó szavazat. A hazafias szerzetek nem engedték magukat a templariusokként megsemmisíttetni az ellenségeik által, inkább szövetkeztek a jó barátjukkal, a szabadelvű haladással.

Roppant zavar, izgalom támadt az ülésteremben. Az ultramontánok elkeseredése egyenlő fokra nőtt a liberálisok ujjongásával. A csend alig volt helyreállítható. Az elnök felhívó szavát s a válaszoló kiáltását alig lehetett hallani. Itt lázongtak, ott dühöngtek; amott ujjongtak; a karzatokon is nagy moz-

galom volt. Öt szavazattal az egyik tábor kevesebb, a másik tábor több; ez éppen egyenlővé teszi mind a kettőt.

De leggonoszabbul érezte magát az elnök.

Minden elnök ex offo jezsuita. Ő lehet a liberálisok előtt liberális, az ultramontánok előtt ultramontán, sőt kötelessége, hogy az legyen. Az ő pozíciója a harcban legkényelmesebb. Őt senki sem ütheti.

De jaj neki, ha egyszer egy végzetes órában a szavazatok egyenlőek találnak lenni, mert akkor az ő szavazata dönt. És akkor ki kell vallania, hogy melyik párthoz szít. És akkor az eldöntés egész gyűlöletét egyedül az ő feje vonja magára.

Ezért az elnök, ki a kaszinóban liberális volt, a jockey klubban ultramontán, látva közeledni az ijesztő eredményt, hol kék, hol vörös színt váltott rettegéseinek miatta.

Csak Leó gróf volt mással elfoglalva e végzetes pillanatokban.

„Ki az ördög lehet az az idegen fickó, aki oly bizalmasan fecseg odafenn a karzaton a hercegasszonnyal? Még odakönyököl a széke támlányára. S a hercegnő még a legyezője mögül súg neki valamit!”

De a pokol kínjait szenvedé az előtte levő karszékben ülő alak: az ősz pártvezér. Minden szavazat, mint egy koporsó födelére hajított hant, kondult fülébe; és ő kezében tartott irónnal jegyzé a szavazatokat. Melle kínosan zihált. Csak nagy lelkének erős akarata bírta visszatartani az újabb rohamát a halálos bajnak. — Végig kellett neki azt az egészet szenvedni! — Végre eljutott nevéig a hosszú névsor. — Két szavazattal volt akkor előnyben a törvényjavaslat pártja annak elvetői ellenében. Két bizonyos szavazata volt még ennek a tábornak, Zurdoki Ambrus és Zurdoki Leó grófok.

Az elnök izzadt és fázott.

A nyelve majd odaragadt a szája padlásához, midőn az utolsó előtti nevet kimondá.

„Zurdoki Ambrus gróf!”

És a roskatag termet a hívásnál fölemelkedék karszékéből. Vonásain a hyppocratesi arc kintorzulatai. Egy kísértet, mely a másvilágról protestálni visszatér. És reszkető kezét fölemelve, fölnyitá elsárgult ajkait, s végerőködéssel kiáltá e szót: „nem!” És fölemelt kezét fenyegetően rázta feje fölött.

„De mit ejthetett le most a hercegnő, amit ez a fickó felvett a földről, s vajon mit súghattak egymásnak, amíg fejeik találkoztak?”

„Zurdoki Leó gróf!” — hangzék az elnök felhívása.

„Igen” — kiálta Leó gróf.

... „Igen!” ... Hogy történhetett ez? Annyira el volt-e foglalva a karzaton végbemenő jelenet bűvárlatával, hogy nem tudta, mi folyik ideleenn? Rájárt-e a nyelve a megszokott „igen” szavazásra? A váratlan felszólítás riasztotta-e meg, s azt sem tudta, mit mond: ahogy ez már igen sokszor megtörtént? — Egyik eredménye az volt, hogy e rövid „igen” szóval a törvényjavaslat sorsa eldőlt. Két szavazatnyi többsége lett.

E szóra az előtte álló ősz bajnok, mint a kárhozatra vettetett, ijedségtől eltorzult arccal fordult hátra, az egyik kezével a szavazó felé taszított, a másikkal szívéhez kapott: azzal összerogyott karszékében, és meg volt halva. A *másik eredmény* ez volt!

A teremben frenetikus lárma és tombolás támadt e pillanatban. Minden ember felugrált helyéről, és ordított tele torokból. A főpapok elfeledték, hogy pásztori köntös van rajtuk, úgy kiabáltak az elnökre; a katonák kardjaikkal csörömpöltek; a tudósok ököllel verték az asztalt, s a mágnások felugráltak a padok tetejére. Száz kéz tapsolt, száz kéz ökölre fogva fenyegetőzött a vihar előidézője, Leó gróf felé, ki úgy tapasztalá, hogy e percben ő lett a közfigyelem kizárólagos tárgya; a karzatok minden látcsöve őfelé van fordítva.

Az elnököt pedig majd széjjelszedték. Jobbról is, balról is megrohanták az emelvényt, a fülébe kiabálva: „Nem érvényes a szavazat! tévedés volt!” „De biz érvényes. Ami mondván, mondván van.”

Tíz percébe és csengő inclangoriumának teljes összetörésébe került, míg annyi csendet bírt kieroőszakolni, hogy valahogy szóhoz juthasson.

Ő járt legjobban ezzel a kis tévedéssel. Nem kénytelen a votum Minervaejával dönteni. Sietett is kimondani a határozatot.

„A méltóság főrendiház a törvényjavaslatot két szótöbbséggel elfogadta.”

Azzal felcsapta a kalpagját, jelölve, hogy feloszlatta a gyűlést, s menekült a hátulsó ajtón keresztül, a méltóság főrendekre bízva, hogy minő rendben találjanak ki az ülésterem szárnyajtajain.

A tény megvolt. A törvényjavaslat többséget nyert, és éppen Zurdoki Leó gróf végső szavazata által.

Fel is fogja jegyezni a história nevét az örökre emlékezetesek közé, az éjjel minden bizonnal fáklyászenét fog kapni, s minden hazai liberális kaszinó, tífoltóegylet, dalárda és tornászklub meg fogja választani tiszteletbeli elnökének; még maga is elhiszi, hogy ő csakugyan liberális ember, s beleszeret a népszerű pártcelebritás szerepébe, s ezentúl abban fog élni és mozogni; — pedig Isten látja, hogy ártatlanul jutott hozzá.

Most tehát csak a király szentesítése van még hátra.

Az udvar parkettjeire vonul át az elkeserült harc.

A KIRÁLY HALLGAT

Nagy horderejű határozat volt ez! A főpapság itt Magyarországon a szerzetek eltörlését az egyházi vagyon szekularizációja előjátékának tekinté. Azután, ha e törvény betűje megelevenülhet, abból az következik, hogy a jezsuitáknak ez utolsó menedékük is elvonatván, azok tömegesen kényszerülnek átvándorolni Amerikába. És velük együtt szövetségeseik, a minden ország trónkövetelői. El lesz véve tőlük az archimedesi pont, amelyből untalan megkísérthették kiforgatni sarkaiból a világrendet; nem konspirálhatnak többé Európa közepett Európa valamennyi államai ellen.

Nem fogják magukat megadni könnyen!

Még hátra van két hatalmas appellatorium forum. Egyik a felséges koronás király, másik a felséges mezítlábos nép!

Nehogy pedig azt higgye valaki, hogy én a népet gúnyolom, midőn mezítlábosnak nevezem. Ez nem *hyperbole*, ez nem „meiosis”, nem *kicsinyítés*: ez tény.

Nem beszélünk itt a falusi mezítlábakról: a derék, vízben-sárban edzett mezítlábakról, a csizmakíméleten alapult mezítlábakról; sőt éppen nem a ruhamosáshoz dechausefrozott szép fehér mezítlábakról; azoknak tisztelet-becsület: „divat mezítlábakról” van itt most szó.

A hierarchia tábora előhordta a középkori harcok minden rozsdás fegyverzetét, s még egyszer megkísérlé velük a táborjárást.

A falvakon nem sikerült a népet felizgatni. A magyar nép nem fogékony a fanatizmusra, az északi szláv indolensa demonst-

rálásra, a magyar és német falusi nép olvasott, iskolázott osztály; a falusi papok maguk legjobban idegenkednek a jezsuitáktól; a magyarok már kifejezést is adtak önállóságra törekvésüknek az által, hogy liturgiájukba behozták a latin helyett a nemzeti nyelvet, a horvátok szintén ezt tették a szláv idióma egyházjogosításával. Odakünn a papnak nagyon csínján kell bánni a néppel, mert sok már közte a nazarénus: hanem van még egy nagy főváros; itt lehet kísérleteket tenni.

A demonstrációkon nagyon meglátszott, hogy akik azokat rendezik, Franciaországból előzőtt jezsuiták s a francia jezsuitáktól nevelt magyar főuri családok — azután meg Bourbon-faj és Napóleon-ivadék.

A felsőházi szavazás napját a jockey klub elnevezte dies nefastusnak: day of humiliation. S hogy az ég haragja elforduljon az országról, nagyszerű processiók rendezettek minden nap.

Ezeknek a rendezésén lehetett megismerni, hogy azok a hajdani párizsi processiók utánezatai: a Saint-Germain des Prés, a Szent Márton tér, a Louvre tér ünnepélyes körmenetei, mikben ezer meg ezer férfi, asszony, leány vett részt, énekelve és mezítláb.

Eleintén csak kis gyermekek és leánykák mezítláb, utóbb nagy gyermekek, végül a legnagyobb gyermekek is kedvet kaptak, s ha nem vitték is nálunk oly tökélyre a mezítlábos divatot, mint III. Henrik idejében, midőn egy processióban ötszáz hajadon vonult végig az utcán, az ártatlanság legtökéletesebb jelmezében, amire Henrik király is azt mondta, hogy ennél szebbet soha életében nem látott; de annyira mégis haladtak, hogy a processiókon a legelőkelőbb családok férfait és hölgyeit lehetett látni mezítláb, s a divattá felkapott „cilice” fehér ingébe öltözöttek: bár ugyan e buzgalom illúziójából nagyon sokat levont egy minden hírlapban megjelent indiszkkrét hirdetmény, melyben egy galanterie-árus nagyon

ajánlja a magas uraságoknak és más igazhivőknek a maga „pieds nus” harisnyáit „du saint arbre guttapercha”, melyek az igazi mezítlábhöz csalódásig hasonlítanak, s processiók alkalmával a meghűlés és bepizskolás esélyeitől megoltalmaznak.

Csakhogy „hélas!” a XX. század körmeneteihez hiányzott a Sorbonne és Jeanne Boucher megszentelt orgyilkai. A fiatalság nem tart már a jezsuitákkal; a demonstráció ellendemonstrációt szül. Ugyanakkor, midőn az ultramontánok processiókat rendeznek, a liberálisok meetingeket hívnak össze, s minden nap megtörténik, hogy a boulevard egyik oldalán a processió vonul végig, s szemközt rá jön a népgyűlések tömege, amazok zsolozsmákat énekelve, csengetve, emezek szabadságdalokat rivallva, hegedülve, muzsikálva; az összetalálkozó tömegek egymást szidják, gúnyolják, leüvöltik; a processiót a közös hadsereg katonái kísérik egyik oldalon. (A katonák is mezítláb, hadügyminiszteri rendelet folytán.) A népgyűlést meg honvédek sorfala őrzi, hogy a két tömeg össze ne verekedjék.

És éjjel-nappal zúg minden harang. A templomok folyvást nyitva; az ima szakadatlanul foly az eget urához, hogy szállja meg a király szívét, hogy legyen erős, és vesse el azt a rettenetes törvényt!

De az ellentábor sem pihen. Ha az ultramontánok bevitték a templomba a politikai izgalmat, ez magával hozta a maga démonait. Ott vannak a „kóruszavarók”. Ez is külföldi adomány. Százan meg százan összebeszélnek, a templomi nép közé vegyülnek, s az énekhangok alatt, az ünnepélyes misemondás közepett, a pap prédikációja mentén elkezdenek, mint a békák, ümmögni a templomban; minden nap botrány, veszekedés színhelye lesz a szentély, s a megfertőztetett egyházak küszöbén naponkint meg kell újítani a püspököknek a hamuba írt „abc—toriumot”. S amíg az egyik fél a hajdani nikkelpénzek mintájára vert „gueuse” filléreket oszt szét a nép között, egyik felén koldustarisznya és pásztorbot, másikon „en tout

fidel au roi, jusqu' à porter la besace" (mindenben hű a királyhoz, a koldustarisznya-viselésig), másfelől az ellenpárt a megfordított pénzekkel inzultálja ellenfeleit, miknek egyik felén a pápa, másik felén az ördög.

S ez a keresztényi mulatság így tart hét napig.

Hét napig volt kiteve közszemlére a hőslélekűen meghalt Zurdoki Ambrus gróf bebalzsamozott holtteste az óplébániai templomban felállított katafalkon, mint ahogy fejedelmeknél szokás. Hét napig gyűjtötták meg a ravatal viaszgyertyáival együtt a hitbuzgó nép lelkesedését, s midőn az már a tetőfokra hágott, akkor olyan gyászpompát rendeztek, melyhez hasonlót csak Rómában lehetett valaha látni. A néptömeg, a fáklyafény, a mindenünnen összehordott templomi zászlók, a kísérő főpapok, főurak és hírhedett idegenek valóban nagy-szerű jellemet adtak e gyászmenetnek. Végigvonultak a korporsóval a Dunaparton: a király láthatta ablakából az iszonyú néptömeget és a hatalmas pompát, és gondolkozhatott felőle.

Este hét órakor lett vége a gyászmenetnek, akkor hallgatott el az utolsó harang is, s amint az elhallgatott, rákezdte a zenét az öregdob. Tíz egyesült zenekar harsogtatá a Rákóczi-indulót, még mindig a szabadság kedvenc dalát, s az elsötétülő utcákból egy másik néptömeg özönlött elő, mely égrengető kiáltással üdvözlé a szabadság bajnokát: Zurdoki Leó grófot, ki szavazatával eldönté a jezsuiták elleni kérdést. Ötezer fáklya világítá meg a végtelen néptömeget, mely a felkőszöntő és visszakőszöntő szónokok szavait harsogó éljenzésbe fullasztá.

A király láthatta várablakából ezt is. És aztán gondolkozhatott róla. Vajon melyik óriás volt nagyobb: a gyászmeneté, vagy az üdvözlété? Vajon melyik érzi inkább szíve szerint azt, amüttl lelkesül? Vagy talán mind a kettő ugyanaz? — Ugyanaz a végetlen óriás, mely kísérte a ravatalt, eljött a fáklyászénéhez is; ott énekelt, itt éljenez; és voltaképpen — nem törődik se egyikkel, se másikkal.

A király gondokozott és hallgatott.

E hét nap alatt az udvari cselszövénynek minden pókfonala mozgásba lett hozva, hogy a király véleményét megkötozzék vele.

Először is elküldték hozzá a gyóntatóatyát, hogy fürkészsze ki, minő szándékkal van a király.

No, a gyóntatónak nem sok eskütörést kellett elkövetnie, hogy az egész gyónás eredményét továbbadja felsőbbjeinek. Az a rendkívüli eset történt, hogy a király az egész gyóntatás alatt egy szót sem szólt.

Megkísérlék azután pohár között szóra bírni. Unokatestvérei valamelyikének eszébe jutott, hogy a sok keresztneve közül egyet megünnepeljen. A lakomán a király is jelen volt. A társalgás vidám színezetet öltött. (Mert azért, hogy odakinn úgy zúgnak a gyászharangok, négy fal között lehet vígan mulatni.) Henrik Zsigmond főherceg különös kedvében volt. Humoros ötletei repülő szavakként jártak a magas körökben. Drasztikus élcekkel illusztrálá a hírhedetté vált Leó gróf új helyzetét, amióta felkapott a népszerűség ugorkafájára. Hogy csókolódik a parkettjeit besározó sans-culotte-okkal, hogy jár az utcán karonfogva a carbonari celebritásokkal, hogy hordatja magát vállra emelve a „cagot” söpredékkal, félkezével a zsebét őrizve, hogy ki ne lopják a tárcáját; hogy tart speecheket a fővárosi „kulik”-nak, amikbe rendesen belesül. Tegnap a „kretin”-ápolóintézet választotta meg „dísz kretinelnöknek”, az ünnepélyhez Mazrur kölcsönözte oda a sabináit, rózsaszűzeknek maszkírozva.

Csak az a kár, hogy ezt az igen jó tréfát egészen elrontotta a legifjabb főherceg, Miksa Károly azzal a szeleburdi észrevétellel, hogy ugyanazon Mazrur ugyanazon sabinákat a tegnapi processióhoz is ki kölcsönzé, mint mezítlás és cilice-es penitenciáereket. Ezért a rossz élcert bizonyos lehet felőle az ifjú főherceg, hogy Mária Annunziata főhercegasszony végrendeletéből az ő neve ki lesz feledve.

Hanem a király a jókedv közepett sem volt szóra bírható. Csak éppen Mazrur nevének említésekor látszott, hogy az arca fellángol.

Másként kísérlék meg szóra bírni. Meghívták a minisztertanácsba. Egyik miniszter arról tudósítá, hogy a nép a falvakon lázong az országgyűlés által megszavazott törvény miatt, hogy a Felvidéken keresztesháborút indítanak, a horvátok elszakadással fenyegetőznek, a románok pronunicamentót bocsátottak közre. A másik miniszter megcáfolta a mondottakat, a nép odakünn örömmiadalal fogadja a törvényt; a Felvidéken krumplibetegség dühöng, nem lázadás; a horvátoknál rég nincsenek kolostorok, s a nemzetiségi agitátorok egészen megvannak vele elégedve, hogy a szerzetek birtokát ezentúl a világiak kezeljék nemzeti kultúrai célokra: hisz ez a saját óhajításuk volt mindig. Azután előállt a harmadik miniszter, kiszámította, hány százmillió forintnyi vagyon vándorol ki akkor az országból, ha a jezsuiták minden válfajaikkal együtt expatriáltatnak. A negyedik miniszter helyreigazította a tételeket; ellenkezőleg: tömérdek holt vagyon szabadul fel; jobb gazdálkodás lesz, szabadabb pénzforgalom, mihelyt a „holt kéz” hatalma megszűnik. Az ötödik miniszter az európai udvarokra akarta vonni a figyelmet, amik a kiutasítás által fenyegetve lesznek. A hatodik miniszter ellenben azt deríté ki, hogy a küldiplomácia nagyon meg lesz elégedve e rendszabállyal. A hetedik miniszter fenyegetődzött, hogy a katonaság között nem lehet ezentúl fenntartani a fegyelmet, ha azt a törvényt a király aláírja; a nyolcadik becsületszavára fogadta, hogy a honvédség megtagadja a hűséget, ha a király alá nem írja.

A király pedig hallgatott.

Azután megkísérlék minden oldalról rémküldöttségeket ársztani hozzá. Azokat meg nem fogadta el.

Egy küldöttség mégis bejutott hozzá.

Pápa őszentsége Laetare-vasárnapon ismét megszentelé a szokásos „aranyrózsát”, s azt a bíbornok áldornagy vezetése

mellett egy ünnepélyes konzorcium vitte fel Budára, alakulva papi fejedelmekből, főurakból s mediatizált hercegekből. Ezt a küldöttséget el kellett a királynak fogadni.

Meg is történt az ünnepélyes elfogadás a nagy trónteremben.

„Johannes”, a bíbornok áldornagy tartá a beszédet a „sacratissima Majestas Apostolicához” klasszikus latin nyelven, mely ekként kezdődött:

„Ultimum refugium fidelium. . .” (A hívek utolsó menedéke. . .)

S abban előadatott az egyház jelen szorongatott sorsa, melynek megszabadulása vagy végveszedelme most a király tolla hegyén függ egy csepp tinta alakban. Ez a tintacsepp az, ami-ben minden elmerül, ami fekete, amitől az ördög maga is feketébb lesz, s a nap maga örökre elsötétül. Az Úr alkotta a semmiből a világot, most a király megalkothatja egy tinta-cseppből a poklot.

A nagyszerű homiletikai remeket a királynak is viszonzni kellett. Ő maga készíté beszédét; nem is mutatta senkinek. Egy nagy papírlapra volt az leírva fejedelmi szokás szerint, arról olvasá fel. Itt van az egész:

„Quod Deus vult, fiet.”

Azzal összehajtá a nagy papírlapot, és letette maga elé trón-asztalára.

Ez olyan jó, mintha semmit sem mondott volna.

„Amit Isten akar, az meglesz.”

De hisz éppen azt akarták megtudni a királytól, hogy mit akar hát az Isten? — Nem mondott többet. A szónok és a küldöttség egy darabig nézegettek egymás szeme közé, mikor aztán látták, hogy vége van a „latinum”-nak, szép csendesen odább szédelegetek.

A hízélgés, a becézés, az áldás, a kitüntetés sem használt. A király állhatatosan hallgatott.

Ekkor elkezdték ijesztgetni.

A főudvarmester minden reggel újabb összeesküvés hírért hozta meg a királynak. A fővárosi rendőrségnek sikerült fölfedezni a pokolgépeket, mikkel a királyt a légbé szándékoztak vetetni. Minden étkezésnél megjelent az udvari főorvos, a felhordott ételeket vegytanilag és górcsövileg megvizsgálta, a főudvarmester és a főétekgőgő előbb megkőstolta, mielőtt a király hozzájuk nyúlt volna. Éjjel az éjjéli órákban lövések riasztották fel a várpalota lakóit. Az őrt álló katonák kísértetet láttak. A rémséges „Befana”, a Habsburgok hagyományában emlékezetes „fehér asszony” megjelent a folyosókon; az őrk rálővöldöztek, és nem fogott rajta a golyó.

Utoljára aztán megsokallta a király a tréfát; felhívatta a rendőrfőnököt, s tudtára adta, hogy ha még egy összeesküvést fölfedez, elbocsátja a hivatalából; a térparancsnoknak meghagyta, hogy ha a katonák félnek a *fehér asszonytól*, adasson nekik éjszakára puska helyett vízfecskendőt a kezükbe, azzal löjjenek a kísértetre; s aztán a legközelebbi ebéd idején beült a legelső vendéglőbe, hozatott magának sültet meg bort: jóllakott kedvére; nem ártott meg neki semmi — s attól a naptól fogva nem volt szó se pokolgépekről, se aqua tofanáról, se fehér asszonyról.

A hetedik napon maga a család matrónája, Mária Annunziata főhercegasszony kereste föl a királyt. A főhercegasszony a fejedelmi család által mint családfő tiszteltetett mindig, s máskor ha szólni akart a királlyal, őt hívatá magához: most ő jelenteté be magát a királynál — kihallgatásra.

Mária Annunziata főhercegasszony a királynak *nagynénje*, s Henrik Zsigmond hercegnek *anyja* volt. Ez idő szerint közel hatvanéves. Fiatal korában sem volt szép. Hatalmas üldözője mindennek, ami divat: ruhában, szokásokban, erkölcsökben. Ő maga folyvást ónémet vállfűzőt viselt, s udvarhölgyeinél sem tűrt meg mást; ahhoz hosszú uszályt és széles vertugadint. Haját régi osztrák hagyomány szerint a halántékaira simítva viselte, s más hajdíszítést a környezetében levő hölgyeknek semj

engedett meg. Sokat adott a szertartásokra, udvari etiketre és a szigorú erkölcsökre. Ha meg nem állíthatta a világot rohamos haladásában, legalább elzárta magát tőle, s saját magaslatán alkotott maga körül egy külön világot a múlt századból. És amellet ismerte jól azt a külső világot, melyet elkárhoztatott.

Árpád királyt születésétől kezdve nem szerette. Már az anyját sem szerette. Az eszményi szép nő volt. És igen népszerű itt Magyarországon. Egy ideig régensnő, mely idő alatt egyetlen fiát németországi akadémiákra küldé ki tanulmányozni; — amit Mária Annunziata főhercegnő se neki, se fiának meg nem bocsátott soha.

Ha Árpád királyban a családtag gyümölcstelen virággal el, akkor Henrik Zsigmond következik a trónra. Ez a leggazdagabb ág a családban. Erre hagyományozták a múlt század nagy acquisitorai a családi vagyont sok száz millióit. Míg ellenkezőleg Árpád király törzse maradt a legszegényebb.

Hanem *jure haereditario* ő volt a király, s a többinek meg kellett előtte hajolni; és Henrik Zsigmond hercegnek hóna alá dugott tollas kalappal, fedetlenül kellett unokaöccse elé lépni, midőn fenséges anyját átvezette hozzá.

A király éppen az ablakán nézett ki akkor, és el volt merülve egy mokra alak bámulatában, ki a várkastély udvarán állva nézett fel a király ablakára, s midőn ott meglátta őfelségét, perduellis merészséggel még mélyebben nyomta kalapját a fejébe, s nem köszönt a királynak.

Ez bántotta a királyt; de mikor visszafordult, s meglátta belépő fenséges nagynénjét és nagybátyját, akkor amnesztiát adott a perduellis mokra alaknak.

A főherceg csak idáig kísérte fenséges anyját; mélyen meghajtá magát a király előtt, s eltávozott. A király a kerevetig vezeté a főhercegnőt, ki azt egészen elfoglalá bombasin szövetti baleine-jával. A király maga állva maradt előtte. Most csak unokaöcs volt.

Amit azután a főhercegnő mondott, az csak magánbeszéd volt; mert a király egyszor sem szakította őt félbe.

— Kedves öcsém! Most eljutottunk arra a pontra, amelyről *előre* még csak egy irányban lehet haladni: egyenesen *lefelé*. Hét nap óta állunk ez örvény előtt veled együtt; hét nap óta kérdezi tőled millió és millió ajk, fennhangon és némán: elmerülünk-e? És te hét nap óta állhatatosan hallgatsz; választ nem adsz senkinek. Most én jöttem el, hogy szólásra bírjalak.

— Mindjárt az elején egy olyan kérdést intézek hozzád, amire választ nem adnod lehetetlen. — „*Van-e Isten?*” — Az az „*alma mater*”, akinek a tejét te szívtad külföldi iskolákban, azt mondja, hogy „*nincsen*”. A távcsövek nem találják az égben semmi nyomát az üdvözültek mennyországának, hanem találnak helyette egy lesújtó végtelenséget, melyet emberi elme föl nem foghat: ez az Isten. Nincs teremtő, csak természet; nincs feltámadás, csak anyagátváltozás; nincsenek angyalok, csak erők; nincs lélek, csak elemek; nincs bűnbocsánat, csak elmúlás; nincs jutalom, bűnhődés, csak logika és vakeset; nincs *Isten*, csak *világ* van! Átkozottak a távcsövek és a retorikák, ha ezt bebizonyíták. Mivel lett boldogabb az emberiség, hogy ezt megtudta? Mit adtak neki cserébe a hitért, amit elvettek tőle? Az ember, amint megtudta, hogy nincsen lelke, felszabadult, hogy állattá legyen. — De nem azért jöttem én hozzád, hogy a hit érdekében vitázzak veled, a philosophfal. — Ámbár utalhatnálak őseid történetére, kik nagy végzetüket az oltár zsámolyánál kezdték; e lépcsőn haladva, fokról fokra királyi, császári trónokat raktak maguk alá, s annyi koronát szereztek maguknak Isten kegyelméből, hogy azokkal, mint egy bűvkörrel rakhatták magukat körül. Most már e bűvös váron nagy rések vannak ütve. Sok koronájából háznak csak a cím maradt már, a vaskoronából csak a megváltót megsebző vasszeg a mienk: a „*Reichsklenodiumokat*” egy versenytárs őrzi. Hová jutottak a királyok, midőn a „*Dei gratia*”-t elhagyták címeikből! — Az a rém, mely ledöntötte az oltáro-

kat, utánuk döntötte a trónokat is. Nem földönfutóvá lett-e fél Európának minden fejedelme, akiknek Ó-Anglia sem adhat többé menedéket; mert saját trónját is örök reszketésben tartja a mindent tagadó szörnyeteg, s a nagy Németország császárai csak riváisaik örök fenyegetésének köszönhetik, hogy philosoph népük fel nem mond nekik, mint megúnt cselédnek szokták, s a Hohenzollereknek is van okuk rettegni a „Lehningenze Vaticanium” beteljesültétől. — S mi tartja fenn a te trónjaidat? Egyikről ott a bécsi várpalotában te magad mondád: valahányszor ráülök, azt hallom, hogyan öröl benne a szű! — A hitetlenség a te trónod férge! — A demokrata Bécs, az ateista Bécs, a kozmopolita Bécs úgy tekint már csak várpalotádban, mint egy bérlakót; kijön nagy csoportban meg nézni pompádat; de lelkesült szava nem kísér többé, s midőn atyjáról van szó, terólad, akkor anyját emlegeti, nagy Németországot. Ott már a börzefejedelmek csinálják a históriát, s tenkormányod nem a te szolgálatodban áll, hanem az „aranyborjú” szolgálatában. — Ez az egy nyugodt föld volt még láb alatt: Magyarország, mely nem futhatott ki alólad, mert nincs neki hová. — Mely fenntartja trónodat azért, hogy fenntartsa önnönmagát, — mely őrzi éltedet, mert félti saját életét. — Nem szeretetből vagyunk itten; én legalább nem. — Idegen rám nézve nyelvük, szokásaik, erkölcsaik. — Nem akarom őket ismerni, s mégis többet ismerek belőlük, mint amennyi előnyökre válik. — De sziget ez az óceánban! — S a barbárok közt királynak lenni jó. — Hétféle nyelvük nem engedi nekik, hogy a modern Bábelt fölépítsék. — Egymásra féltékenyek, s azért szeretnek megvonulni a közös trón árnyékában. — S ezt önzésből teszik, és helyesen. — Ha ez országnak királya nem volna, ennek a földén még búza sem teremne; letaposná azt minden évben a belvillongás s a versengő nagyhatalmak hadjáratai. — Egyedül a tekintély az, mely e darab földből országot, e népkeverékből nemzetet csinál: — a korona tekintélye, a nemesség tekintélye s az egyház tekintélye. — Hová lett a

nemesség tekintélye egész Európában? — Hol vannak Spanyolország grandjai, hidalgói? Hol bujdosnak a francia legitimisták? Hová lettek szétszórva Oroszország főnemesi családjai: a Repninek, Serbatovok, Dolgoruckiak, Galicinok, Labanovok, Meszenszkoik, Kurakinok? Mivé lettek Németország ősnemesi családjai: az Isenburgok, Bösteinok, Usingenek, Salmkyburgok, kik uralkodói hatalommal bírtak egykor? — A mindent egyenlősítő dögvész, a filozófia elvette lábaik alul a piedesztált, s most mind egyformán — a sárban járnak. Még az idiosyncraticus Oláhország is levetkőztette nimbuszából a maga boérjait és massziljait, s Olaszország nobilijeinek palotáiban a mostani pipistrellik ütöttek tanyát. — Csak Magyarországon van még az arisztokráciának becsülete. — Itt minden ember arisztokrata: még a paraszt is. — Mindenkinek van valakije, akit lenézni valóznak tart. — Dicséretes tan! — Száz évvel ezelőtt kezdték meg mindenféle catilinai lények az arisztokrácia megdöntését. — Száz év alatt sem sikerült nekik, bár vagyonában, befolyásában eléggé megcsorbították. — Most az utolsó csapást mérték a fa gyökerére, az egyházat támadták meg. — Az egyház, a nemesség, a trón: ez a földi szentháromság, mely külön nem választható. — Most ennek a háromságnak a szétbontását kísérik meg. — Kik? — A királyok kocsija mellett szaladó „Krethi és Plethi!” — A magyar „szejm” (mert nem országgyűlés az most, csak *lengyel szejm*) szorosabbra húzza „Szent Péter láncait”. — A magyar carbonarik utána éneklik az „*Elloposkleros*” gúnydalait. — A *Gephirismus*, a szabad gúnyolódás minden piacon felüti sátorát. — Semmi sem szent többé. — A *rex* csak *regulus* már. — A legnagyobb államokban az „autocratia” helyét elfoglalja a „pornokratia”. — Megtámadják egyszerre a vagyont, és a hitet és a jó erkölcsöt. Üldözet tárgyává, gúnynyilak céltáblájává lesz az erény, a kegyeletes érzés. És kultusszá fajul a hitetlenség és a mindent tagadás. — S most azt kívánják, hogy ezt a király névaláírásával szentesítse. — A király maga, kinek trónmennyezete az

oltár zsámolyán nyugszik. — A király aláírása mindig nagy, ünnepélyes cselekedet volt. A hajdankorban, midőn a királyok sem írni, sem olvasni nem tudtak (ó! boldog idők), az írástudó érsekek olvasták fel előttük az okiratokat, miket kezük keresztvonásával kellett szentesíteniök, s a királyok érett megfontolás után vevék át a kezükbe adott íronádat; a görög császár keresztvonása vörös tintával volt jegyezve, a frank uralkodóé zölddel, az angol királyé arannyal. És azok mind emlékezetes aláírások voltak. — De soha uralkodó nevezetesebb okmánynak nem írta alá nevét, mint amely most előtted fekszik. És te már ismered annak tartalmát jobban, mint írástudatlan — de bölcs antisteseid.

— Mi lesz a következménye, ha e törvényt aláírod? Te nem tartozol a Bourbonokhoz, kik semmit nem tanultak, s semmit nem feledtek. Mi mindent tanulunk, s semmit nem feledünk. Előtted a holt példák és az élők: a múlt és jelenkor története. Mi követte a szerzetek elleni erőszakos rendszabályokat? Néplázadás, koronahullás. A megtámadott jelszava: a cél szentesíti az eszközöket. Raveillac törét ez avatta fel. Ez szövetkezett a forradalommal Spanyolországban, Olaszországban, ez ad vörös zászlókat a népnek királya ellen, s aztán nyakára ül királya helyett. Ez rendszerezíté a két Szicília királyságában s az egyházi birodalomban a brigantaggiót; ez eleveníté fel Írlandban a „white boys”-ok gyilkos szövetségét, Ó-Angliában a „Rebekka leányait”, a nőruhába öltözött éjjeli lázadókat; ez rémíti fel Németországot a „Haberfeldtreiben” titokszertí néptörvényszékeivel; ez állítja hadirendbe Amerikában a „fénieket”. — Mindezt megakarod-e honosítani Magyarországodban? Ez olyan ellenség, akit megtámadhatsz, de le nem győzhetsz: ha földre verted, magad is a földön fekszel vele. Vagyonat el nem veheted, mert arra való a „mohatra”, hogy álszerződés útján az eltiltott birtokos a törvény erőszakossága ellen fufang által védve legyen. Küzdeni fognak veled, s csak teveled; mert te vagy a fő. Mindenütt, előtted s hátad

mögött fogod őket találni, s minden balul fog kiütni, amihez kczdesz. Békében elégedetlenné teszik népedet, háborúban árulóvá. És joguk van hozzá. Ők Istent védik és az igaz hitet — s Isten és a Hit előbb való királynál, hazánál, nemzetnél. — De nem csupán királyi fejed forog veszélyben, hanem az egész országotest, amelynek feje vagy. Mondjuk, hogy te felvilágosodott lélek vagy, te már csak a távcsöveknek hiszsz. Jól van. Tehát fordítsd el távcsövedet az égről, és lásd meg magad körül a földet! Ha nem akarod ismerni az Istent, ismerd meg az embereket. Körül van véve polyglott országod természetes ellenségekkel. — Délről és keletről fenyeget a görög kereszt; északról a kereszt romjaival hadonázó Nihil. Nevezd vakesetnek, s ne lásd benne Isten kezét, csak aényt lásd: hogy ez ár ellen csak két magas part védi tenger színén alul fekvő monarchiádat. E két part egyike délről a katolikus Horvátország, északról a katolikus Lengyelország. Mind a két országot csak a katolikus hit tartja fenn, hogy meg ne düljön a tenger előtt. S amidőn te itt Magyarországon halálos harcot indítasz e hatalom végső tábora ellen, adja Isten, hogy e harc a Te veszteddél végződjék, mert ha győzelmeddel végződik, akkor nincs többé azon erő sehol, mely most még a lengyelekben és horvátokban trónodat őrző hős és hí népet tart fenn; akkor magad adtad ki őket ten ellenségeidnek, s mikor megdöntöd a keresztet, ez a kereszt végigesik egész országodon.

A király elkomorultan csüggeszté le fejét, és hallgatott. Nagynénje szavai erősen megrendíték lelkét. Hallgatott.

A főhercegnő felállt, és megfogta a király kezét. Az forró volt és izzadt.

— Őcsém! Amit tenni fogsz, azt nemcsak magadért, de egész uralkodócsaládodért teszed. — Emlékezzél reá, midőn boldogult édesanyád Istenben elnyugodott; te még kiskorú voltál. Az ország rendjei akkor azt óhajtották, hogy Henrik Zsigmont bátyád adassék melléd régensül — s már verve is voltak az arany és ezüst „bajoire”-ok bátyád és ten mellképei-

tekkel egymás mellett. Ekkor én voltam az, aki a családtanácsban azt mondtam, hogy kezedbe kell adni az uralkodást, s rávettem azt, hogy nagykorúvá nyilatkoztasson ki. — Azóta ismét megtörtént, hogy az osztrák felsőházban, azon oknál fogva, hogy az év nagy részét Budapesten töltöd, az lett indítványozva, hogy a két ország jövőre alternatív uralkodás szerint kormányoztassék, vagy inkább, ahogy németül mondjuk: „Mutschirung” szerint. Ez annyit tesz, hogy egyik évben Henrik Zsigmond uralkodjék Magyarországon, te Ausztriában, másik évben megcserélve. Tudod jól, hogy ez indítvány a család főhercegeinek szavazatával bukott meg csak, s az ellene szavazók sorát nagybátyád, Henrik Zsigmond nyitotta meg. De ha ezt elfeledted volna, emlékezzél még rá, hogy a múlt században a család tanács már egy királyát Magyarországnak le tudta trónjáról szállítani, amiért a hencsegő söpredék irányában gyöngének mutatta magát! — És nehogy azon királyhoz nem illő gondolatnak adj helyet szívedben, hogy hiszen korona nélkül is lehet boldog embernek lenni. Neked nem! Sőt, hogy talán akkor, ha szívedet nem kell milliók között felosztanod, könnyebben odaadhatod azt „egynek”. Ne hidd. Te, ha király nem vagy, semmi sem vagy! Magányvagyonod nincs; mert amid van, az mind „regredient örökség”, nem a te gyermekeidre száll, hanem arra, aki uralkodik. Uralkodásod alatt vagyont nem szereztél; mert nyitott ládát tartottál minden koldus előtt, és annyit sehol a kerek világon nem koldulnak, mint Magyarországon. Uradalmid jövedelmére ráfizetsz. Egyszerű, apanage-ból élő ága fogsz lenni az uralkodócsaládnak. S mint ilyen, ne hidd, hogy betöltsd a lelkét egy nőnek, aki ha a legszerencsétlenebb, de azért a legbüszkébb nő a világon; s elvesztett koronájaért nem vesz kárpótlásul egy koronátlan királyt. — — Hallgatsz: nem felelsz. — Előttem is hallgatsz. — Hallgass tehát, és légy egyedül. — De ha aláírod ama kárhozatos törvényt, akkor másnap reggel ne várd a matutina hangját: mert azon naptól kezdve Magyar-

országokban nem fog az igazhívőknek egy harangja is szólani!
— Én — öcsém — e napot nem fogom bevárni Magyarországon. — Egyedül hagylak. — Ha van Isten, pedig van, szóljon hozzád és bírjon megszólalásra — de ne várd be, hogy meglátogasson!

A főhercegnő eltávozott. A király egyedül maradt.

Nagynénje beszéde mélyen meghatotta; de aztán nagyon megrontá e hatást az, amit beszéde végén előhozott. Az a fenyegetés, hogy a király szegény fog lenni, ha trónját elhagyni kényszerül; hogy nem lesz a Krózosok, a Nábobok egyike, kik összegyűjtött kincsekkel hagyták el birodalmukat, hogy idegen országok „első cavalier-jei” legyenek. Ez a gondolat őt nem hogy lesújtotta volna, de inkább egyszerre acéllá cdzette lelkét; mint mikor az izzó vasat hideg vízbe vetik.

Még egy „adieu-t” sem mondott nagynénjének. Hallgatott.

A KIRÁLY TESZ

Nehéz ködként ülte el a jövő feletti aggodalom a király lelkét. A ködből csak a távol csúcsok ragyogtak elő, miket jól lehetett látni; de hogy mi van alant, mely utak vezetnek hozzánk, ez a földi homály titka.

Mit cselekedjék? — Ha szentesíti a törvényt, ellenségévé teszi azt a rejtelmes tábort, mely, mint a fehér hangya, észrevétlen működéssel várat rak a maga fejedelmének, s mint a fehér hangya, észrevétlen működéssel egész házakat elpusztít. Egy vitéz ősének hős vérével írott sorok beszélnek erről, kit e titokteljes hatalom az inkák trónjára emelt egykor, s midőn a fejedelem szabadulni akart tőle, akkor ugyanez a hatalom a vesztőhely fövenyére dobott. — És kit tesz szövetségésévé ugyanakkor, midőn ezeknek hadat üzen? — A demokráciát, a liberalizmust, mely magát az Istent sem ismeri el királynak, nemhogy a királyt Istennek. Ismer-e a demokrácia „jó királyokat”? Nem Saint-Just mondata-e a jelszó: „Király volt! ez a bűne!”

Ha pedig nem szentesíti a törvényt, akkor kezébe adta magát e sötét hatalomnak, mely szintén nem jó barátja, nem szövetségese; melynek törekvése felhasználni a király nevét önző céljaira, hogy azt gyűlölje meg a nép, azt ítélje el a történelem; melynek világos cselszövénye a királyt, kinek szabad szellemében nem bízik, boldogtalanná tenni mint embert; gátul állni szívének hajlamai elé; megakadályozni, hogy szerelmét emelje a trónra, kényszeríteni gyűlölettel kötött, áldástalan házasságra, családi trónkövetelők számító kárörömére.

Az egyik oldalon egyik ősenek rémképe, ki saját akarata után ment és megcsalva, elárulva, a vérmezőn lehelte ki ifjú hősi lelkét; a másik oldalon egy másik ősenek alakja, ki engedett magával mindent tenni, és élte egyhangú napjait a reszkető vénségig, neveztetve felségnek és atyának, midőn egyik sem lehetett.

És nincs senki, aki a királynak e lelki tusájában segélyére jöjjön; ki egy tanácsadó szóval a kettős mérleg egyik serpenyőjét lebillenésre bírja. Olyan egyedül áll az egész világon!

Akármelyikre határozza el magát, abból lehet jó, lehet rossz. Mindkét vitázó félnek a priori egyenlően erős érvelései vannak. De az „élet” melyiknek fog igazat adni? Itt a göcs!

Ha csak saját magáról volna szó, meg tudna magának felelni. De itt országainak nyugalma függ a kérdésben, s talán egy világrész sorsa!

Az egész világon nem volt senki, akitől lelke erőt kérhessen kölcsön. — Magára volt hagyatva. — Tehát egyedül akart maradni. Udvarnokainak megparancsolá, hogy ma egész estig ne bocássanak hozzá senkit. Senki ne nyissa rá az ajtót. Még a családtagok közül sem akar elfogadni senkit. — Estére együttes kabinettanácsot hivatott össze, melyben a családtagok és a miniszterek veendének részt, akkor tudatni fogja elhatározását.

És azután nyugtalanul, öneszméivel küzdve, járt alá s fel dolgozószobájában.

Delet harangoztak. Megállt a harangszót hallgatni.

Tehát igazán ez volna az utolsó harangszó? Vagy még a vesperát és az „angelus”-t meg fogja hallani estére: csak a matutinát nem többé?

— Ki mer ilyenkor bejönni?

A főkomornyik alakja jelent meg görnyedezve az ajtóban.

— Mit háborgattok? Nem mondtam, hogy senkit se fogadok el?

— Ezt az egyet mégis el kell fogadnia felségednek.

— Kell!? — kiálta fel indulatosan a király; kinek ezt a szót soha még nagynénje, még miniszterelnöke sem merete szemébe mondani, s most és ily lélekállapotában egy cseléd meri ezt odadobni eléje vakmerően.

— Kell! Felséges úr! — sietett a cseléd ismételni. — Hermione Peleia Romanovna cárina vár kihallgatásra.

E névre a király arcát egy pillanatra elhagyta a vér.

Szíve elkezdett sebesen dobogni. Tántorgott, szédült.

— Várj! — inte a főkomornyiknak. Rendbe kellett szednie magát; hiszen minden tagja királyiatlanul reszketett. Erre ez egyre nem volt elkészülve. Valami sugallta neki, hogy ez az utolsó, legnehezebb próbatét, melyet szívére mértek. De ennek még nem várt vége lehet.

Lassankint visszatért arcára a pír. Azután nagyon is visszatért. A reszketést hőség váltotta fel. „Megálljatok! — mondá magában — ti idehoztátok őt élém! Ám lássátok, hogyan vihetitek el innen?”

— Vezesd a cárinát és kísérlőnőit az elfogadási terembe — parancsolá a király. — Sietni fogok oda.

És azután nem várta vissza komornyikját, hogy átöltözzék. Más ruhát öltött. Nagynénje előtt csak úgy jelent meg, mint unokaöcs; de Hermione Peleia előtt császárkirály akart lenni.

Mellékszobáin át sietett az elfogadási terembe.

Hermione Peleia nagyhercegasszony orvosnője és jogtudornője kíséretében várt ott. A Parabolana-hölgyek sárga-fekete öltözete volt rajtuk.

Császár és király akart ő Hermione Peleia előtt lenni, s midőn meglátta őt magához ily közel, gyermekké lett. Az a boldog idő jutott eszébe, mikor egymást legelőször látták mint gyermekek: mikor szülők örömkönnyező szemei előtt gyűrlőt váltottak. Az oly régen volt már!

De azért a király mégsem állhatta meg, hogy elfeledve minden fejedelmi méltóságát, félig vágyó örömtől, félig dacos elhatározástól hajtva, oda ne siessen hozzá, és kezét ne

nyújtsa neki, s midőn megkaphatta a viszonzó kezét, ott ne tartsa azt magánál, s a leggyöngédebben ne szólítsa őt nevén:

— Hermione!

— Felséges úr!

— Mi egykor neveinken hívtuk egymást.

— Akkor neveink egyenlők voltak. Trónörökös volt mindkettőnk címe. Ön most császár és király — én pedig Saherij Hermione Peleia *kisasszony* vagyok.

— Ó! ne gúnyolódjál.

— Nem gúny ez, felség. Száraz való. Hivatalosan van ez tudtomra adva. Felséged törvényszékei mondták ezt ki ítéletileg. Íme itt az ítélet. Ez hozott ide engem.

Ezzel átnyújtá a cári hercegnő a magával hozott iratot a királynak.

— Ki merete ezt tenni?— kiálta fel lángoló haraggal a király, midőn megpillantá a borítékra írott nevet.

— Tekintsen bele felséged, és meg fogja érteni.

A király végigolvasta az iratot. Eleintén a bámulat és a bosszúság tölté el lelkét; de egyszerre kezébe akadt a vörös fonál, mely e cselszövény gubancát megoldja. Akkor aztán visszatért nyugalma.

— Nekem van tudomásom ez ügyről. Tatrangi Dávid menyasszonyát, Szentivánfai Rozálit a Sabina visszaköveteli magának.

— S erre joga van a szentesített alapszabályok és a gyámi hatalom erejénél fogva. A törvényszék kénytelen volt a Sabínának igazat adni.

— Ezt mondja a jogtudornőd?

— Ő itt van velem.

— Hm! — Nem volt jogtudornőd a szent-marxi nőiskola növendéke?

— Igen, felség!

— Értem. És most ő adta neked azt a tanácsot, hogy hozzám jöjj. Mit kívánsz tőlem?

— Felség! Még nem alázott meg annyira a sors, hogy minden büszkeségről letegyek. Nem az bánt, hogy nekem, mint Saherij kisasszonynak a helyhatóság utolsó bérszolgája előtt is kaput kell nyitattanom. Én tudom becsülni a polgárok közötti egyenlőséget. De ahol az egyenlőség fennáll, ott minden polgárnak a háza az ő vára; „my house is my castle!” S olyan törvény ott nincs, mely bárkinek is jogot adjon a „király nevével” más házába betörni. Ez országban szabad az. De viszont vannak kivételek, melyek jogot adnak egyes házak birtokosainak, hogy kapukat minden világi hatóság elől bezárják. Ezek a kolostorok.

— Úgy-e? — szóla közbe a király. Egyet villámlottak szemei. Jól találta ki sejtelve a talány nyitját.

— Én házamat nyomorultak ápolójává avattam fel. Azok a nők, kik e házba belépnek, viselik a szentek glóriáját s a mártírok töviskoszorúját. Isten látja azt jól. De az emberek nem látják. A Parabolana-menhely csak magánápolda, nem fölszentelt zárda. Én tehát, hogy magamat és a velem együtt lakó tiszteletreméltó nőket minden jelen és jövőző zaklatástól megmentsem, folyamodtam pápa őszentségéhez, hogy a Parabolana-menhelyet avassa fel kolostorrá, s engemet erősítsen meg abban mint fejedelműt. A pápai breve megjött, íme itt van. S én elhoztam azt felségedhez, hogy „placetum regium”-át kérjem hozzá. Remélem, felséged nem fogja rossz neven venni Saherij Hermione kisasszonytól, ha mégis „fejedelmű”-vé lenni vágyik.

Egészen belelátott most már a király a cselszövénybe.

Nem Mazrur és társainak brutális erőszakoskodása volt itt a mozderő. Az csak a gép volt.

Most aztán tudta már a király, hogy mit fog *tenni*, hogy mit *kell* tennie.

Számítottak az ő *gyöngeségére*. Azt vélték, hogy az északi Nihil országtól annyira retteg, hogy nem meri megsérteni annak egyik közegét, hogy nem meri királyi vaskesztyűs

kezével torkon ragadni Mazrur és társai cégének hidróját. Hanem hogy inkább engedj szerelmesét, saját eljegyzett mátkáját a világtól megválni, s zárdafejedelemnővé lenni, hogy a szégyentől így oltalmazza meg.

Sokszor megesett az már, hogy egy szelíd emberből hőst csináltak azáltal, hogy még jobban meg akarták alázni.

— Ha! — Ez egy szótagú hang hagyta el a király ajkát. Lehetett az nevetés, vagy dac, vagy önkérdezés hangja. Átvette Hermionétól a pápai brevét.

— Tehát te zárdafejedelmő akarsz lenni, Hermione — szolt a bizalmas nyájasságtól enyhített hangon. — Lásd, én is zárdafejedelem vagyok itten: a „szegénység”, „alázatosság” és „nőtlenség” hármas fogadalmával. Aláírásomat kívánod? — Akkor meg kell látogatnod cellámat. Akarod-e? — Hiszen mi szentek vagyunk mind a ketten, és mégis összekötve. *Matrimonium Sancti Josephi!* — A két úrhölgy kövessen bennünket. — Meglátogatod-e velem cellámat?

A király karját nyújtá Hermionénak, a cári hercegnő egy parancsoló pillantást vetett kísérőnői felé; azzal a király karjára támaszkodva, engedé magát annak dolgozószobájába vezetetni. A két udvarhölgy megállt a szoba nyitott ajtajában, s hallhatott egy-egy szót, amit a király és a hercegnő egymással beszélt.

* A király leülteté Hermionét az egyszerű karszékbe, mely íróasztala előtt volt.

— Nézd, ez itt az én oltárom — szolt, íróasztalára mutatva. — Itt szoktam Istennel beszélni, országaim sorsáról, lelkem nehéz küzdelmeiről. Itt hullanak senkitől nem látott könnyeim; itt álmodom ébren, senkitől nem sejtett örömeimről. Ó! az egész világon ez az egyedüli hely, ahol nyugton érzem magamat. Ez az én oltárom. És lásd: ennek *peristeriuma* is van. Benne áll a szentkép, melyhez lelkemet ölemelem, és a zsolozsmák, miket hozzá elsóhajtok. Akarod e képet látni?

A király felnyitá íróasztala peristeriumszerű rejtékét, s kivette abból azt a könyvet, melynek legelső lapjára Hermione arcképe volt festve.

A hercegnő szemeit önkénytelen ellepte a könny, midőn arcképét megismeré.

Hermione bárhova nyitott a könyvben, nem talált abban mást, mint lángoló szerelmet; büszke, égben járó, napsugártiszta szerelmet; fájó, fejedelmi kínokkal teljes szerelmet; földet megingató, tengert felforgató, láncra vert óriások szerelmét.

Egész fölháborodottan kelt föl az asztaltól, és arca lángolt; de abban a lángban éppen annyi volt a büszke harag, mint a szenvedélyes szerelem.

— Árpád! — szólt, megragadva a király kezét, s először szólítá őt nevén, egész önfeledten — arra, hogy mi ily szavakat mondjunk és viszonzunk egymásnak, kettőnk közül egyikünknek királynak kellene lenni.

— S nem vagyok-e én az?

— Nem!

Ez a szó oly hangosan volt mondva, hogy meghallhaták az ajtóban állók is, és találgathaták belőle, vajon miről beszélnek „ők?”

— Nem vagy az! Amely országban fényes nappal, az uralkodó szemei előtt felütheti sátorát a rabszolgakereskedés, s vásárra viheti a nemzet leányait ezerszámra, s eladhatja a külföld minden szibaritáinak; amely országban a menekült szerencsétlent a külföldi üldöző bérszolgái azilumából kiverhetik; amely országban pénz veszi meg a törvényt; amely országban a fosztogatásnak rendszere van, a gyalázatnak temploma van; amely országban a trónban ülőnek mindenki parancsol, de ő nem parancsol senkinek: annak az országnak a feje nem király — csak megkoronázott báb! . . .

Ez fennhangon volt mondva! — Nem tehetett róla. — Kitért szívéből a rég ápolt keserv. — Ingerelve volt rá. — A

király vallomása oly villanszokra volt, melynek a kitörést elő kellett idéznie.

A király pedig bámulva nézte a csodaszép haragvó alakot — és hallgatott. És szemei nem tudtak megválni e szép villámló szemektől.

Hermione leküzdé lihegő keble viharát.

— Kérem, felség — szólt a király asztalán heverő pápai brevére mutatva: legyen olyan kegyes, és írja rá, hogy „placet”.

— Azt kívánod, hogy aláírjam nevemet? — kérde a király, mélyen tekintve a hercegnő szemeibe.

— Könyörgök.

— Jó! Tehát aláírom a nevemet.

A király megmártá tollát. Hermione hercegnő keserű nyugalmat erőszakolt magára.

A király aztán fogta azt a másik iratot, mely íróasztalán feküdt, annak a végsorai után írta alá nevét. A pápai brevét pedig fogta és félretevé egy mellékasztalra.

— Megtörtént. Aláírtam.

— Mit, felség?

— Azt a törvényt, melyet országgyűlésem hozott a kolostorok eltörlése iránt. Azt kívántad, hogy király legyek: — király leszek! Eddig nem voltam az; ezután az leszek. — De akkor, az égre mondom, te királyném fogsz lenni! Elbocsátom azokat a minisztereimet, kik kezeimre, lábaimra tekergőztek, mint a fűnyűg, s akadályoztak minden szabad mozdulatban. Fel akarok emelkedni és haladni! Kezembe akarom venni a zászlót, mely a becsületesek, a szabad emberek zászlója. Járnai akarok önszem és önszívem vezetése után. S akkor aztán, ha rám akar szakadni a világ, az én fejemet találja legfelyül.

— Akkor mindkettőnkét együtt találja! — rebegé mélyen elfogódva a hercegasszony, s mindkét kezét nyújtá a királynak.

Ah! mennyi heves csókkal lett e kéz elhalmozva! A király egészen elfeledé, hogy tanúk is vannak jelen, akik mindent

látanak és haljanak. Bánta is már. Holnap úgylis minden utca tele lesz azzal.

— Most már olvashatod! — szólt Hermionénak, a kitárt naplóra mutatva. A hercegnő gyermekes örömmel ült le, és olvasá reszketve egyik lapot a másik után; egy-egy költemény volt minden lap, és minden lap után mély gyönyörrel tekintve fel, a királyt kereste szemeivel.

Igen. Keresnie kellett őt, mert a király nem állt meg most a háta mögött, hogy vállán áthajolva, együtt olvassa vele szerelmi vallomásait. Nem. Hevesen járt fel s alá szobájában, míg a hercegnő olvasott, s beszélt merész szavakat félig hozzá, félig önmagához.

— Majd megmutatom én nekik, hogy tudok szétütni közöttük! Majd megérik ők, hogy a királyi bot nem játékszer. Velünk fog tartani minden becsületes ember. És minden hazafi. Aki ellenségünk akar lenni, álljon szemközt! — Azt leverjük! — Nem fogunk félni a kardmarkolattól sem.

És Hermione Peleia szemeinek tekintete annál nagyobb gyönyörrel kísérte őt, mentül nagyobb figyelmetlenséget tanúsított a király vendége iránt. — Így tetszett neki a király.

A király pedig, amint egyszer hozzákezdett a repüléshez, olyan kedvet kapott hozzá, hogy le sem szállt többé. Főkomornyikját becsengeté.

— Siess! Boldogult anyám lakosztályát a déli palotaszárnyban ma estig hozasd rendbe. Nagynénémet, a jó Karolinát, ki e lakosztály egy részét elfoglalva tartja, értesítsd, hogy vendége érkezik! Hermione Peleia Romanovna hercegasszony — még ma!

— De felség! . . . — szólt közbe a hercegnő.

— Ne beszélj nekem az udvari etiketről! Hát majd el fognak rajta szörnyedni az udvar hipokritái és sycophantjai. De majd adok én nekik még ma egyéb elszörnyedésre való okot is. Te kísérőiddel együtt itt maradsz addig nálam. Én ragállal terhelt Alhambrádba többé vissza nem bocsátalak. Kérdem is

én, hogy mit mond rá a pruderie? Itt kell maradnod nálam. Szükségem van rád. Egyedüli tanácsosom vagy. És énnekem még ma estig egész halmaz indítványt, javaslatot kell elkészítenem, amit nem bízhatok másra, s amit a mai kabinetnácás elé kell terjesztenem. A következmények mindkettőnket érdekelnek. Itt nincs idő azon tanakodni, hogy milyen udvari szertartással lépj be legelőször a palotába, hanem arról van szó, hogy miként meneküljünk egy süllyedő hajóból egy mentő dereglyébe.

Azzal ismét főkomornyikjához kezdett beszélni.

— Azután elsietsz a hercegnő parancsával az Alhambrába, s azt átadod Szentivánfai Rozáli úrhölgynek, ki a hercegnő udvarhölgyeivel együtt ide fog sietni.

— Hát az én nyomorult betegeim? — rebegé a hercegnő.

— Van rájuk gondom. — Azután sietsz fölkeresni a Hotel du Monde-ban bizonyos Tatrangi Dávid urat, ki a legegyszerűbb orvossal az egész Székelyföldön megszüntette a pellagrát, s gyógymódját nekünk ingyen felajánlá. Azt felkéred, hogy a hercegnő által alapított pellagrakórházat azonnal vegye gyógykezelése alá. Holnap reggel pedig jöjjön fel hozzám kihallgatásra. Várj még. Utadba ejted a rendőrfőnököt, és tudatod vele, hogy haladéktalanul siessen fel hozzám. Most repülj! Mindezt elvégezz. Így nem érsz rá, hogy valamit kifeccsej.

A főkomornyik a rábízottak halmaza alatt szédelegve távozott el.

A király pedig egy székelt húzott Hermione Peleia hercegnasszony mellé, elővett íróasztala fiókjából egy halmaz okiratot, és azt mondá neki:

— Most már nézd ezeket át, és mondd meg, jól lesz-e így, ahogy én gondoltam?

A hercegnő olvasott és bámult. A királynál rég el volt az határozva mind, amit ő óhajtott; rendszeres tervbe idomítva; részletesen kidolgozva. Csak az elhatározás hiányzott hozzá,

hogy azokat világ elé hozza. Hermione eddig csak szerette a királyt: most már becsülte is.

És azoknak a terve, akik azért hozták ide Hermionét, hogy őt a kolostorba vezessék, nagyon megfordult; a trónra segíték fel . . .

A két tudornő azalatt ott állhatott az ajtóban, és tanakodhatott magában, szóltanul, mi történik itt most. Ez a kis büntetés elfért rájuk. Meg volt az érdemelve. A király nem is igen szánakozott rajtuk. Úgy tanácskozott a Hermione elé rakott iratok felett, mintha nem is tudna a két hölgy jelenlétéről.

Hogy azon hosszú három óra alatt, mely az udvari főkomornyik rendelkezésére állt a kabinettanács összeültéig, hogyan nem árulta az el a királytól vett parancsot a cári hercegnő elfogadtatása iránt a két hatalmas családtagnak, annak magyarázata nem annyira a megbízott jellemében, mint inkább a körülmények találkozásában keresendő.

Sietett bíz ő egyenesen Karolina főhercegnőtől lejövet Mária Annunziata főhercegnőhöz; de annak főudvarmesternőjétől azt a választ nyerte, hogy őfensége kápolnájában imádkozik. (Mint természetesen sejthető: az ég sugallatáért a király leendő elhatározására.) Itt tehát nem adhatva túl a becses titkon (a főhercegnő sokáig szokott ajtatoskodni), futtában felsietett Henrik Zsigmond főherceghez, kihez mindenkor bejelentés nélkül volt bejárása. Annak a főkomornyikjától meg azt hallotta, hogy őfensége a vérmezőn van, a pneumodromonban. „Pneumodromon”? Ezt a szót a főkomornyik úr sohasem hallotta; hanghasonlatosságból azt hívé, hogy az valami olyan „hyppodrom”-féle. — „No ott majd rátalálok!” — Hiszen rá is talált. Csakhogy az a pneumodromon nem más, mint egy nagy hadi léghajó, mellyel éppen most tesznek próbát a vérmezőn, egy század katona kezében tartott kötéllel vezeti a léghajó úszó szörnyet pórázon előre-hátra, kísérletül annak hadi tényekben alkalmazhatóságára. A főherceg fenn ül a

pneumodromonban, s oda bizony a főkomornyik nem mehet utána.

Mire aztán küldetéséből visszakerült, akkor meg már a családtagok mind összegyülekeztek a tanácsteremben, s ott felöltés nélkül nem lehetett hozzájuk furakodni.

Más embernek pedig nem volt érdemes a titkot elárulni. Nagy megnyugtatóására szolgálhat mindenkinek, hogy ingyen nem árulnak el senkit.

A főkomornyik egész jó lélekkel jelentheté őfelségének, hogy minden rábízottat elvégzett, és semmit el nem árult.

A király nem törődött most az ő csekélységével.

Lelkében új erőt érzett, amióta terveit Hermione Peleióval közölte, s általa helyeselve találta. E kedves „tanácsosának” figyelme néhol segített kiegészíteni a hiányokat, rokonszenves lelke kitalálta a még ki nem mondott gondolatokat, s buzdítást adott a tétovázónak, hogy merjen.

A király saját lelkét találta kiegészítve a cári hercegnőben, s ettől fogva tudott bízni önmagában.

Ő maga kísérte fel Hermionét nagynénjéhez, Karolinához, ki egy dán királyi herceg özvegye volt, a család egyik legrokonszenvesebb tagja, ki mind a királyt, mind a hercegnőt gyermekkoruktól fogva igen szerette, de az ország és a család ügyeibe nem avatkozott soha. A főhercegnő mint szerető rokon fogadta a cári hercegnőt, némi reszketést árulva el; mert tudta az elfogadás következményeit. Ez Árpád királynak még koronájába is kerülhet.

A király búcsút véve a cári hercegnőtől, visszatért dolgozószobájába, s ott várt, míg főudvarmestere és főajtónállója jönnek jelenteni, hogy a kabinettanács együtt van.

Akkor egy összehajtott ívrétű papírt felvett asztaláról, még egyszer végigfutott annak kikezdésein, s azzal keblébe dugva azt, átment a tanácsterembe.

Ez azon terem volt a régi várakban, melyben őfelségeik a hajdani udvari bálók alkalmával cercle-et szoktak tartani.

A hosszú, szőnyeggel leterített asztal felső végén szokott ülni a király, alsó végén Mária Annunziata hercegasszony. Ő az egyedüli női családtag, ki a tanácsban üléssel bír; s akik értenek a symbolisticához, azt a felfedezést is tehetik, hogy ez asztalnak két elnöke van; sőt néha éppen ott van az „asztalfő”, ahol a főhercegnő ül.

Jelen vannak azonkívül az uralkodócsalád többi Budapesten levő tagjai, kik mind az asztal egyik felén ülnek, a király jobbjára felől, míg a bal oldalt a miniszterek foglalják el.

A feszült várakozás mély csendje fogadta a királyt. Az ajtók nesztelenül záródtak be, a léptek hangja elveszett a szőnyegekben. A boltozatról levilágító Drummond-lámpa minden árnyékot elűzött a teremből. Teljes világosság és teljes csend volt, ami legjobban megpróbálja egy szónok lélekjelenlétét. Két gyertya égett azonkívül a király előtt, egy arany feszület mellett; e gyertyák lobogványa a Drummond-fény mellett mint kék-veres lidérccláng tűnt elő.

A királyt néma főhajtással fogadá a kabinettanács, mit őfelsége komoly tekintettel viszonzott; aztán elfoglalta helyét, s inte, hogy üljenek le.

Azután kivette kebléből az összehajtott iratot, és kiterjeszté azt maga előtt. Erre csendes mozgás támadt. Mi lehet a teleírott íven?

„Szeretteim, Híveim!”

„Isten sugallatát és saját meggyőződésemet követve, tudatom veletek többrendbeli elhatározásaimat.”

„Miután alkotmányos országban törvény az, amit a többség határoz, ennél fogva én mint a törvényhozás második tényezője, a magyar országgyűlés által hozott és élem terjesztett törvényt a szerzetek eltörléséről, ezennel királyi aláírással szentesítem.”

Egy halk, felszívott sóhaj hallatszott sokszorozottan e szavakra, az elszörnyedés szótlán hangja.

És abban a pillanatban egyszerre kialudt a padmalýról alávilágító Drummond-fény lámpa.

Lehet, hogy csak a gépkészülék ügyetlensége okozta ezt, lehet, hogy színpadi hatásra számított terv szerint oltották azt ki, egy titkos jeladásra; a királyt nem zavarta az meg. Ott égett előtte a két gyertya. Őneki elég volt az, hogy iratát lássa; hanem az egész nagy terem a két gyertya mellett félsötétben maradt, s az asztal többi alakjai, mint egy rembrandti háttér csoportozata, tűntek elő a homályban.

A király arca és az arany feszület volt csak megvilágítva. Folytatá:

„E törvény végrehajtásával megbízom belügyminiszteremet.”

„Egyúttal kötelességévé teszem belügyminiszteremnek, hogy az általam összeállított tervezet alapján a törvényesített szervezetek tagjaira nézve érdemeikhez és szellemi tehetségeikhez mért munkakörnek rendszerezéséről, a tehetségteleneknek illendő ellátásáról szóló törvényjavaslatot a képviselőháznak azonnal beterjesszen. — Továbbá a nem törvényesített szervezetek birtokviszonyait elintéző törvényjavaslatot; azonkívül a honosítást és polgárosítást szabályozó törvényjavaslatot, valamint a katolika egyháznak a nevelés ügyében megadandó autonómiáját, s az országos nevelési alapnak ezzel összekötött célszerű kezelését megállapító törvényjavaslatokat, mind együttesen még ez ülészak alatt a ház asztalára letegye.”

Jó, hogy ily sötét volt. Nem lehetett látni a hatást az arcokon.

A király pedig még mindig nem félt a sötétségtől. Folytatá:

„Ezenkívül kötelességévé teszem belügyminiszteremnek, miszerint többszörös indokolt panaszok érkeztén hozzám aziránt, hogy létezik Magyarországon egy oly intézet, mely humanitárius cím alatt kárhozatos erkölcsrontó emberkereskedést űz; többen az érdeklettek közül, kik hazájukba visszazökhettek, tanúskodván aziránt, hogy Oroszországba nem mint férjhez adott nők, de mint eladott rabnők vitettek el, annál fogva ez intézet vezetői ellen, bárkik legyenek is azok, rögtön a legszélsőbb szigor alkalmaztassék; az intézet ügyei egy az országgyűlés által kiküldendő bizottság által megvizs-

gáltassanak; az intézetben bármily cím alatt létező nők azonnal rokonaikhoz visszaküldessenek; s akik ez ügyben bűnösöknek találtatnak, a büntetés legnagyobb mértékével sújtassanak.”

Hah, hogy igyekezett az a két gyertya fényesebben lángolni. Az arany feszület töviskoronás királya, mintha ölelésre tárta volna karjait a másik király elé, mintha mondta volna: „folytasd!”

„Ugyanennek folytán meghagyom külügyminiszteremnek, hogy minden ez országos botrányra vonatkozó vádak kiderítése iránt szükséges adatokat az orosz kormánytól megszerezni minden úton törekedjék.”

„Továbbá meghagyom kereskedelmi miniszteremnek, hogy Erdély székely földén felállított hyalichor gyár cégének, Tatrangi és Társának új találmányára húsz évi szabadalomlevelet kiállítson, s annak az ideig külvámmmentessége iránti törvényjavaslatát a ház elé terjessze. Ezzel egyidejűleg kívánom, hogy belügyminiszterem és pénzügyminiszterem egy törvényjavaslatot készítsenek, egyetértőleg a hadügyminiszterrel és honvédelmi miniszterrel, mely szerint a Gyilkos-havas mellett fekvő öt négyszegmérőföldnyi kamarai birtok azon székely letelepülők számára átadassék, kik az ichortermelessel és a hyalichorgyártással foglalkoznak, adó és katonai szolgálat aluli mentességgel.”

Kezdett csendes fészengés hangzani a nyugtalanított karszékeken.

„Azonkívül meghagyom belügyminiszteremnek, hogy az orvosi tanács által kipróbált és jónak talált ‚ichorismust‘ a legnagyobb sietséggel minden közkórháznaknál alkalmaztatni el ne mulassza, s ezt ugyanazon országos rendszabályok sorába vegye fel, melyek közé a himlőbeajtás tartozik.”

A teremben még mindig félsötét volt. A főudvarmester sietett a partialis lámpafogyatkozás után azonnal a fővilágító mestert fölkeresni, hogy az ekklipsist oszlassa el, de még nem talált rá. A király nem láthatta a távolabb ülők arcain szavainak hatását.

Azokra pedig még sok meglepetés várt.

„Miután kultuszminisztériumom teendőit ezentúl belügyminisztériumomra óhajtom átruházni, eddigi kultuszminiszteremet, királyi kegyem biztosításával e hivatalától fölmentem, és ugyanőt németországi nagykövetemmé kinevezem.”

„Mivelhogy azon miniszteri állomásnak, mely személyem mellé rendeltetett, most már az év egy részét ez országban töltvén, semmi értelme nincsen, e miniszteri állomást megszüntetem, s annak jelenleg betöltőjét Horvátországunk báni méltóságába emelem.”

„Nagy fontossággal bírván országainkra nézve Galiciának kiclégítése és állami szervezése, valamint hadseregeinknek tervszerű vezénylete, ezennel kinevezem kedves bátyámat, Henrik Zsigmond főherceget Galícia helytartójává és hadseregeim generalissimusává, azon meghagyással, hogy székhelyét Krakkóban haladéktalanul foglalja el.”

„Kedves bátyámat, Ottó herceget ezennel utasítom, hogy ausztriai honvéd-főparancsnoki állomását betölteni siessen, s ezzel együtt járó feladatait végezze.”

„Szeretett nagynénémnek, fenséges Mária Annunziata főhercegasszonynak azon többszörösen ismételt óhajtásába, miszerint udvartartását zord éghajlatunk alul a kies Salzburgba áttehennie engedjem, nehéz szívvel bár, de indokai által meggyőzve, beleegyezem . . .”

(„Hisz ez valóságos razzia!” — suttogá egy hang a félhomály háttérében.)

„Végül tudatom híveimmal és szeretteimmal azon rám nézve kedves, és hiszem, hogy egész országomra nézve örvendetes cseményt, miszerint amaz ígéretteljes összeköttetés, melyet Istenben boldogult dicső szülőim több év előtt a köztem és Hermione Peleia cári hercegnő között végbement ünnepélyes eljegyzés által felavattak, a mai napon fenséges jegyesem szívélyes elhatározása és beleegyezése által újból megerősített; mely frigyet Isten áldása s híveim és szeretteim üdvözlete fogja bizonnyal kísérni: óhajtom.”

E percben újra kigyulladt a Drummond-lámpa; de e készülék szokása szerint az első kivilágítás csak néhány percig szokott tartani, hogy ismét elsötétüljön, s aztán csak újabb néhány pillanatnyi szünet után kezd a teljes világitáshoz.

E meglepő perc alatt, melyben a hirtelen kigyúlt világ véletlen talált mindenkit azon alakjában, melyet a biztos sötétségben kiki fölvelt, a következő képet látta a király maga előtt:

Henrik Zsigmond főherceg mindkét kezébe kapva tartá kardját, tán hogy az asztalra vesse, vagy hogy kirántsza hüvelyéből. Arcán a harag és dac kifejezése volt; Mária Annunziata főhercegnő székéről félig fölemelkedve, kinyújtott kezével a királyra mutatott, mintha azt mondaná: „le onnan a trónról!”; a kultuszminiszter a düh és elfojtott gyűlölet hiénatekintetével nézett a királyra; a személye melletti miniszter előkelő gúnyval vonta félre száját; a hadügyminiszter, arcán a legnagyobb ijedtséget fejezve ki, két kezével kapott fejéhez; a belügyminiszter pedig feldúlt hajában vakart az öt körmével; és a többiek ott sorban mind megannyi hogarthi mintául a megriadást, a csúfondároskodást, a pártdühöt, a fanatizmust, a kárörömöt, a felségsértő gőgöt fejezik ki; volt egy ragyogó arc is köztük, csak egy, a honvédelmi miniszteré; a pénzügyminiszter hátrahajtá a fejét, és nyelve hegyét fogai közt tartva elmélkedett a hallottakon; a külügyminiszter pedig háttal fordítá a fejét.

Ez a látvány csak egy pillanatig tartott. Azután ismét sötét lett. Az is tartott néhány percig. Ezalatt a meglepett alakok ismét rendezheték magukat. E néhány perc alatt a tompa csendben halk suttogás támadt az asztal körül, mintha mindenki szomszédjával cserélne eszméket. A király néhány érütésig megpihent.

Azután ismét szólt. Szilárd, csaknem recsegésig kemény hangon.

„Mindezek pedig, amiket itt és most előadtam, változhatatlan uralkodói akaratom és elhatározásom . . .”

A Drummond-fény most már teljes világítással jelent meg újra.

Az asztal körüli arcok mind rendben voltak már. Semmi változás, semmi indulatkifejezés sehol. Ünnepestélyes komolyság volt és csend.

E várakozásteljes csend közepett Henrik Zsigmond főherceg fölemelkedett székéről, és így szólt:

— Felsőes rokonom, császárom és királyom! Én a rám ruházott magas megbízatást mély hódolattal fogadom el, s hiszem, hogy mindazon hű alattvalói felségednek, kiknek vállaira e mai napon annyi megtisztelő feladat nehezült, felséged akaratából, hasonló készséggel ajánlandják fel minden tehetőségeiket felséged trónjának és koronáinak megvédésére.

E szóknál mindenki felállt, és egyhangú volt a halk szózat: „Éljen a király!”

Mínta nem is ugyanazok az alakok lettek volna, akiket ama futó pillanatban mutatott fel a Drummond-fény.

Midőn mindenki visszaült helyére, Mária Annunziata főhercegnő állva maradt.

— Kedves öcsém, felséges uram, még nekem van néhány szavam tehozzád. Igaz, hogy többször óhajtottam az udvar zajától félrevonulni és kies Salzburgom csendjében tölteni életem hátralevő napjait. Te most, midőn oly lépésre szántad el magadat, mely királyi fejedre egyaránt hozhat fényt és veszélyt, engedd meg nekem, hogy amint tőlem telik, a fényt növeljem, s a veszélyt megosszam. Engedd meg nekem, hogy császári arádnak nászdiadémját én tehessem föl homlokára: a család legöregebbje.

A király meg volt hatva; fölkel székéről, odasielt nagynénjéhez, annak megcsókolá a kezét, mire a főhercegnő megölelte a királyt.

Mikor a király ismét szétekintett, saját szemei is nedvesek voltak, s úgy látta, hogy a nagy kabinettanács tagjai mind a szemeiket törölik.

A király utoljára is elhitte, hogy a Drummond-fény hazudott az imént.

Ámde legyen szabad őfelsége legmagasabb hitével szemben azon legalázatosabb véleményünknek kifejezést adnunk, hogy a Drummond-fény igazat mondott.

És ha őfelsége e rövid percig látott tüneményben felismeré vala a sors intő orakulumát, nem hágy meg egynek is a kezében semmi ártó eszközt, azok közül, kiknek arcait eltorzítva látta, legyen bár ez ártó eszköz kard, marsallbot, írótoll, pecsétnyomó vagy kulcs!

Mikor a király kabinettanácsa minden tagjának legforróbb hódolatnyilatkozatait hallá, az a vágya támadt, hogy megmondja nagynénjének azt is, hogy arája már itt is van a várban mint Karolina főhercegnő vendége. Hanem ez ügy mégis az udvari etikett belügye volt, s nem volt elintézhető a plénum előtt. Majd holnap a szűkebb család tanács vegye ezt tudomásul.

Csakhogy holnapig még egy egész éj van közben — s éjszaka a sötétség a király. És a reggel kezdődik a matutina órájával.

Mikor a kabinet tanács eloszlott, Mária Annunziata főhercegnő és Henrik Zsigmond főherceg együtt kocsiztak a főhercegnő palotájáig, melynek kapuján aztán éjfélig szakadatlan jártak ki s be a hintók, amikből tábornokok, főurak, főpapok szálltak ki, s rövid idő múlva siettek ismét odább. Valami tervet forraltak ott. Talán valami gyors, döntő elhatározást. Késő éjjel küldettek parancsok a kaszárnyákba. A királyi vár őrizetére rendelt ezred minden nesz nélkül más-sal váltott fel. A nagy pneumodromon megtöltve állt készen a vérmezői óriási műhelyben. Hogy mi van készülöben, azt nem tudta senki; hanem egy titkot rebesgettek már: azt, hogy holnap reggel három órakor a főváros minden templomának tornyában a harangok a szokott matutina helyett vész-kongással félreveretve fognak felhangzani, s akkor aztán — kezdődik valami.

Hát a király nem tudott meg ebből semmit?

Nem. Amint vége volt a kabinettanácsnak, sietett Karolina főhercegnő lakosztályába, s ott azután Hermione Peleia csengő hangjai mellett elfelejtett a matutina harangszaváért aggódni, elfeledte, hogy van még világ odakinn; és hogy a világon most éjszaka van.

De ugyan ki is hozott volna hírt a királynak?

Mikor miniszterei lementek a várlepcsőkön, s megálltak, hintóikat várva a vestibule előtt, a hadügyminiszter így szólt:

— Mához egy esztendőre itt van a háború. Én sietek összehívni a tartalékokat.

A rendőrminiszter azt mondá:

— Mazrurt csak elfogom még ma; de hogy a „Társait” ki fogja el, azt nem tudom.

A pénzügyminiszter így szólt:

— Én siethetek egy százmilliós kölcsönt valahol megkötni még az éjjel.

A külügyminiszter véleménye ez volt:

— Holnap elkezdhetem a boxirozást az egész európai diplomáciával.

A kereskedelmi miniszter felsóhajtott:

— Csak tudnám hát, hogy mi az a hyalichor! Mindjárt megismerkedem a törhetlen üveggel.

Legkeservesebb volt a belügyminiszter fohászkodása:

— Hát én azt sem tudom, hogy mihez kezdjek a sok közül! Azon kezdem, hogy felakasztom magam ide a lámpásra.

... Dehogyan kezdte azon! Egyik sem kezdte azon, amit mondott. A hadügyminiszter vágtatott Maxenpfutsch bankárhoz, tudatni vele a kedvező alkalmat a kétszázmilliónyi új hadi léggömb kiállítására, ott mindjárt el is készíték az offer-tet. A rendőrminiszter sietett Mazrurt tudósítani, hogy „szaladj, mert egy óra múlva elfoglak, ha megkaplak!”, a pénzügyminiszter sietett a börzesensáljához, hogy haladéktalanul csapjon át a contremine-hez, mert iszonyú baisse lesz. A külügyminiszternek sietős dolga volt nem a spanyol nagykövettel,

hanem annak andalúziai szépségű nejével. A kereskedelmi miniszter sietett nem a törhetlen, hanem a nagyon is törékeny üvegeket felkeresni, mikhez leggyöngédebb hajlamok vonzották, a belügyminiszternek pedig az volt a legsürgetősebb feladata, hogy mint adhassa el nagy csomó Sabina-részvényét még az éjjel.

A királyra és a hazára nem gondolt senki, csak azok, a kik őket nem szerették.

Senki?

Valaki mégis gondolt rájuk.

S mindezek a magas állású személyek kifeleadték a számításukból ezt a valakit. Ez pedig az egyedüli nagyhatalom a földön.

Ennek a nagyhatalomnak van hadserege, több, mint minden uralkodónak, van pénze, több mint minden bankárnak; vannak országai, miket nem hódíthat meg senki. Ez a nagyhatalom a közvélemény.

A hintón vágató urak úgy találták, hogy a hír már mindenütt megelőzte őket. A közvélemény értesülve van már mindenütt: a börzén, az utcákon, az Országházban, a kávéházakban. Nem lehet már Sabina-részvényt eladni, Mazrúrt békebírák őrzik szobájában; a közvélemény ébren van. Nincs éjszaka; tömve minden utca; a néptömeg hullámszik minden téren, még most csak csendesen, kézzől kézre adva és magyarázva egymásnak az Astrapé meglepő híreit. Senki sem megy ma aludni. Ébren marad az egész város.

És erről sem értesíti a királyt senki. A király még mindig szerelme első tündéralmát éli ébren; boldog napokról beszél ő menyasszonyának, s az dicső napokról öneki. Ki háborgatná őt itten?

De valaki mégis eljön őt háborgatni: a matutina harangszava.

E végzetes órát itt akarta bevárni, ez ihletett búvkörben.

És amint a három órát ütötte, egyszerre megszólaltak a harangok. Nem a szokott egyetlen harang, a münster száztíz

mázsás óriása, de minden harangja a fővárosnak. És nem vész-kongásra szólaltak meg, de ünnepélyes, de búcsújárati zengő összhangzatra.

— Mi ez? — szólta a király meglepetten.

„Nem a sekrestyések húzzák a harangot, felséges uram! A közvélemény harangszava ez!”

A király az ablakhoz sietett, s a nehéz selyemfüggönyt félrevonta arról.

Ah! Ez elragadó látvány volt.

Késő éjfélt után kivilágítva az egész város. Egy varázsütésre, egyetértő közakarattal kivilágítva minden ablak; gyertya ég a legtávolibb viskók ablakában, a manzardok padlásablakában, a hajók, a dereglyék kajütjeiben is.

„Ez nem a hatóságtól megrendelt illuminatio, felséges uram, a közvélemény világítása ez!”

S e szörnyű hatalom kiáltása is szörnyű!

Egy óriási, szakadatlan égbontó riadal hangzik át Pestről, mely szájról szájra adva, egyre emelkedik, lassan átkel a hidakon, a hajókon, a levegőben. Budát is felveri, az is megzendül tőle. Elnyomja e kiáltás a harangszót magát, betör a bástyákon, elfoglalja a várat; megostromolja a királyi vár ablakait; csak úgy reszketnek bele.

Minő kiáltás ez?

A királyi vár előtt néma hadsorok állnak, karra vetett fegyverrel; lovascsapatok kivont karddal; fenyegető ágyúütegek, mozdulatlan tüzeikkel. Egy zord tekintetű alak léptet horkoló paripáján e hadsorok közt alá s fel, kihúzott kardját hegyével a föld felé eresztve. Ez a generalissimus.

Az egetverő kiáltás már a budai főtérig elhatott. Vajon minő szó lehet az?

A következő perc megmondta azt.

A királyi lak kapujából egy lovas léptetett elő, fehér paripán egyedül, kíséret nélkül, s egyenesen a várak előtt felállított hadsorok közé tartott.

Amint ezt az alakot meglátták a katonák, mintegy vezényszóra egyszerre lábhoz ereszték fegyvereiket, lekapták fejükről a sisakokat, s fedetlen fővel, polgár szokás szerint, riadtak egyszerre e lelkesült kiáltásba:

„Éljen a király!”

Igenis, magas és legmagasabb urak és úrhölgyek! Ez az a rengeteg kiáltás, mely az éjszakát fölveri. Ez nem a bérenc sycophantok fizetett üvöltése; a közvélemény üdvözli e kiáltással a király ablakai előtt — a *hajnalt!* — S a közvéleménynek hadseregei is vannak! A katonának is ez a „parola” erre az éjszakára. (Pedig talán nem is ez volt kiosztva.)

A generalissimus ménje ijedten kezdett el ágaskodni e váratlan riadal hangjaira, lovagjának mindkét kézzel kellett kantárját megragadni, hogy lovát megzabolázza, kardja eközben kihullott kezéből, s csak szíjánál fogva csüggött kézcuklóján; de tekintete azért szikrázó haraggal járt végig az ujjongó hadsorokon. — A király paripája pedig megállt a hadsorok között nyugodtan, s mintha értené a kiáltást, fejével délcegen bókolt, és jobb lábával kapálta a földet.

Az áramlat, melyet a király elhatározása adott a közvéleménynek, aztán egyre nőtt, s hiába vártak a régi eszmék hívei elapadtára: megtöltött az minden űrt maga körül.

Országgyűlés és falutanács, synodus és népgyűlés, kereskedőegylet és iparösszövetség egyiránt sietett a trónhoz, hódolatát nyilvánítani. Nem kellett a megyefőnököknek államköltségen felfuvaroztatni Budára kötéllel fogott küldöttségeket, maga kenyerén jött úr és paraszt, hogy a királyt színről színre láthassa.

Az egész küldiplomácia üdvözlé elhatározásáért, s a külföldi sajtó valamennyi tisztességes közlönye versenyzett magasztalásában.

Nem tört ki sehol lázadás, nem kerülgette a királyt sehol orgyilok, pokolgép, akármerre járt, mindenütt testőreivel volt tele az utca. A közvélemény maga volt a testőr. Aki a

király ellen fel merté volna nyitni a száját, azt agyon — nem verték, de agyonkacagták volna.

Nem fogott a fanatizált nép kaszát, cséphadarót, nem támadtak bande noire-ok, white boysok, Rebekka leányai; örült minden ember a békességnek.

Nem prédikáltak a papok lázadást a törvények ellen; megköszönték, hogy fel vannak oldva a gyűlölet kötelessége alul.

Még a főpapok is bókolásra hajták infuláikat, midőn a királynál tömegesen tisztelegtek, s esetleg nem volt ott a közelben semmi — Drummond-fény.

A hazai poéták verseket költöttek a szép fejedelmi menyaszszony üdvözlétére.

A császári család tagjai tüntetően tisztelegtek Hermione Peleia hercegasszony körül.

De még ez idáig mind csak frázis: elhangzik s odavan. Ámde a közvélemény, ha felébresztik, tenni is tud.

Amint a legmagasabb helyről ki volt adva a jelszó, egyszerűen el lett az fogadva mindenütt.

Új korszak nyílik!

Minden alvó erő fölelevenül, minden egyes ember kötelességének tudatára ébred. A „tinéa” kitépott fejével együtt a minden ízében egybefüggő korrupció egész szalagférgé clpusztul. A becsületértés, a munkásság társadalma kerül felül. A bíró felszabadul a pártnyomás alul, s szolgálja ezentúl — nem a praetorát, hanem az igazságot. A megvesztegetett salak siet eltisztulni helyéről, vagy kisépértetik; s jellemmel, tudomány-nyal, munkakedvvel bíró férfiak jönnek elő magányaikból, az állam gépezetébe beállni, kik eddig irtóztatva kerültek a hivatalt. Félév alatt a retardatumhalmazok le vannak győzve a hivatalokban, s a magyar igazságszolgáltatás elismerést talál a külföld előtt.

Személy- és vagyonbiztonság uralg az országban. Becsületes kézben a nép is becsületes.

Nincs adómegettagadás. Tudja minden ember, hogy amit fizet, a hazának fizeti, hogy abból saját békessége, gyermekei jövője, tűzhelyének áldása gyarapszik. Fél év alatt tizenkétmilliónyi adóhátralék folyik be önkényt az állampénztárba, mit eddig semmi executio nem bírt behajtani.

Hazakerül az elveszett bizalom — s a bizalom szava ezüst és arany. A szégyenletes papírrongyokat elúzi a piacról a rejtékéből előkerülő ércpénz. Nem tartogatja azt többé senki ládája fenekén, harisnyába bekötve, ágyszalmába eldugdosva. Tudja meg a világ, hogy nekünk van! De ha nyomnak bennünket, akkor nincs.

Csak meg kell pendíteni egy eszmét, s már az egész ország felkarolta azt.

Egy napon Bárány Pál azt a felhívást intézte az országhoz, hogy alapítsunk egy valódi „népbankot”. Nem olyat, minők az eddigiéik, miknél a külföldi kölcsönadó szedi fel a hasznot, de amelynek haszna magának a népnek marad. Legyen ötmillió részvény, egy részvény ára tíz forint. Azt ércpénzben vagy arany-ezüstneműben teszi le mindenki, s az lesz a bank alapja. S a koldusnak csúfolt országban két hó alatt együtt volt a mesének látszó kincs. A hangyák hordták össze: a nép. Több volt abban az ezüstmű, kanál, aranygyűrű és fülönfüggő, mint a vert pénz; de az érték együtt volt. Akárhány ember evett azontúl cinkanállal, csakhogy részvényese lehessen a népbanknak. S egy hó alatt le volt vele nyomva valamennyi banknak a kölcsönkamatja a külföldi rendes árfolyamra.

S ennek megvolt a hatása a külföldre is. Ott is látták, hogy ez a nemzet komolyan hozzálát házának rendezéséhez, tőkepénz és kereskedelem azonnal bizalommal vette folyását ez ország felé.

Még az ég is áldást adott hozzá. Ez év jó termést hozott, s Oroszország és Amerika távol maradtak a gabnapiacokról, nagy volt a kivitel; a pénzbőség a gyár- és kézműiparra éltető-

en hatott. Épült, gyarapodott minden város. Szabadult a régi adósságoktól föld és bolt, s velük együtt a kincstár. Nem volt deficit többé.

És nem volt aggodalom a jövőtől, félelem az ellenségtől. Mikor a nyári összpontosításra felhívták a honvédséget, ötszázzezernyi tömegben jelent meg a fegyveres hadtábor helyein, s míg más időben kétezer tiszt hiányzott, most minden katonai tehetség sietett felajánlani szolgálatát, s nem hivatkozott senki törvény előtti mentességre: a diák otthagya iskoláját, a felszlott szervezetek novitiusai százával álltak be a honvédseregbe, a papok valláskülönbség nélkül mentek az ezredeket önkényt kíséreni, s a földészttől nem kellett parancsszóval kisajátítani a honvédhuszárnak való paripát; ha egyet kértek tőle, adott ketőt. A hadgyakorlat alatt a katona nem koplalt, az élélmezési biztos nem lopott: — hisz a közvélemény volt már a gazda!

A megkezdet munká minden részeiben kidomborult. Az országgyűlésen kevesebbet beszéltek, jobb törvényeket hoztak. Pártviszály, nemzetiségi versengés, vallási villongás mintha csak ki lett volna oltva. Csupa testvéresülési ünnepélyekről értesítének a lapok, s azoknak a hangja is emelkedetté, ihletté vált, még a „Le Menteur” sem hazudott többé. A sötétség táborá, vezérei nagy részével együtt kiosont az országból, s senki sem kergette őket, s senki sem vette észre, hogy nincsenek itt többé. Magukkal vitt vagyónuk még csak hézagot sem hagyott maga után. Az itt maradt jezsuiták pedig igyekeztek patriotikus tüntetésekben felülmúlni az igazi liberálisokat.

Nevezetes adatokat jegyzett fel ez év statisztikájá. Azon három hónap alatt, mely a királyi elhatározás s az uralkodó menyegzője között lefolyt, háromszor annyi házasság kötöttet az országban, mint a megelőzőtt egész évben. A szívek is meg-elevenültek, s a szerelem is virágzásnak indult, miként már egyszer történt 1848-ban. — Legnagyobb illetéket szolgáltatott ehhez a Székelyföld. Amióta a Gyilkos-havas környéke települőinek megadatott azon szabadalom, mely a hajdani

muranói gyárosokat a velencei nobilikkal egyenlő rangra emelte, azóta megszűnt a székely kivándorlás; sőt a Moldvában leteleptültek is ezérvel vándoroltak vissza, s ezzel egyszerre megszűnt a leányvásár is. A Sabina hazaküldött hajadonai otthon mind becsületcs férjekre találtak, s volt már kereset is elég. A hyalichorgyár tízezer embernek tudott adni kenyeret, s első esztendejében hírhedté tette gyárosait minden művelt világrészben, mely üveget használ.

Tehát a szeretet uralkodott ez évben.

Meddig?

A király kijelenté, hogy menyegzőjét minden pompa nélkül akarja megtartani. Nem engedte, hogy az ország nagy költségbe verje magát amiatt. Jó. Azt megtilthatta, hogy díszruhás bandériumok jöjjenek fel őskori új ruhákban ragyogni: de azt nem tilthatta meg, hogy a nép százezrei hívatlanul, maguk örömeire feltóduljanak a királyi menyegző napjára; hogy Budapest e héten félmillió lélekkel szaporodjék, kiknek nagy részét hevenyészett sátorok fogadták szállással. Nem volt az pompa a fényben, a változatosságban, de pompa volt a nagyságban, a végtelenségben. Egyszerű, aranyozatlan nép; de száma millió; de szíve arany!

Mikor a király az esküvő után egyszerű hintájában e néptömeg közé jutott, úgy el volt foglalva minden utca, minden tér, hogy egy lépést nem lehetett haladni. Nem voltak felállított fegyveres hadsorok, mik az út közepét szabadon tartották volna számára. Ekkor a nép kifogta hintaja elől a lovakat, s a királyt és királynét kocsijával együtt vállára emelve, úgy adta kézről kézre tovább egész palotájuk kapujáig, hogy a kocsi, mint a tenger színén végiggördülő csodajármű járt az emberek vállalai fölött, s a zengő üdvkiáltáson keresztülhangzott a szép orosz románc dallama, mit az utcák énekeltek, Hermione Peleia kedvenc dala.

Egy este a budai várlak kertjében elleste valaki tőle e románcot, midőn Hermione azt hitte, hogy csak a bokroknak énekel:

„Szólt a galamb a fenyőnek:
Védj meg engem, szép fenyőszál,
Szólt a fenyő a galambnak:
Szállj meg rajtam, itt lakozzál.”

S azóta úton útfélen ezt énekelték.

Hanem egy reggel Hermione Peleia ugyanazon a padon, melyen ülve a méla dalt énekelte, egy könyvet talált kitarva. A könyv behajtott lapján néhány sor vörössel volt aláhúzva. Az egy történelmi mű volt; az aláhúzott sorokban ezt olvasta a hercegnő:

„Mária Antoinette királynőnek volt egy kedvenc népdala, amit magányában gyakran énekelt. Ugyane népdal melódiájára énekelték aztán azt a refraint ‚Ah, ça ira, ça ira, ça ira! Les aristocrates à la lanterne!’ Ez a dallam kísérte őt október 16-án is *szekere* mellett.”

Vajon ki tehetta ezt?

... Ah! ...

A család is kitűnő szeretettel fogadta az ifjú császárkirálynőt odafenn. Minden családtag igyekezett emlékét megörökíteni nála érdemteljes ajándékokkal. Mária Annunziata hercegaszszony átadta neki saját menyasszonyi ékszereit. De valamennyi gyémántnál jobban tetszett az ifjú uralkodónőnek azon mellboglár, melyet fenséges nagynénje ajándékozott neki, mind ritkasága, mind az ajándékhoz csatolt emlékezetes szavak végett.

A mellboglár egy briliántokkal körülfoglalt diónagyságú opál volt. A legszebb díszpéldánya fajának. Bármely oldalról nézve, egymást váltogató zöld és piros tűz a fehér alap mélyéből kitörve.

— Tudom, hogy szereted e követ — szólt a főhercegnő —, mert kedvenc országod színeit viseli. Légy boldog e földön, s bírdad a nép szeretetét, amíg csak e kő e színlángokat fogja ragyogni. E követ maga a pápa küldé teneked.

Azontúl soha el nem hagyta magától ez ékszert az ifjú királynő. Mindig azt viselte mellén.

Egy vadászat alkalmával szintén az volt keblére feltűzve. Másnap, mikor a királyné ékszerét kezébe vette, megdöbbenve látta, hogy az opál ragyogó tüze csaknem elenyészett, már alig tündököl. Azután napról napra jobban vész a kő fénye; végre egészen tejfehérré lesz az, a zöld és piros láng elaludt!

A királyné babonás félelmet kezdte érezni. A király észrevette azt arcán, s kérde a búskomorság okát.

Hermione Peleia elmondta azt.

A király mosolygott.

— Lásd: az ásványtan hogy lerontja a hitet! Ez az opálnak az a neme, amit „hydrophan”-nak neveznek. Ha vízzel teleszívja magát, akkor a szivárvány minden színeiben ragyog, de ha lassan kiszárad, elhomályosodik, s ha erős szél megfújja, egyszerre fehér lesz. Tedd vízbe, ismét fényleni fog.

. . . . Vajon aki ajándékozta ez ékszert, tudta-e azt, hogy annak a drágakőve hydrophan, amit az ékszerészek „világ szemé”-nek is neveznek?

ROZÁLI

Rozáli kedvence volt a királynénak. De nem udvara hölgyeinek.

Derült kedélye, jó szíve, engedelmes magaviselete volt, hanem ez nem elég az udvarnál. Ott mindenki lenézte. A királyné főudvarmesternője valahányszor benyújtá a királynénak az udvari estélyek meghívottjainak névsorát, Rozáli neve mindig ki volt abból feledve, őfelségének sajátkezűleg kellett azt oda beírni, amidőn azután Rozáli nevét közvetlen a főudvarmesternő neve után kellett jegyeznie, ki magát természetesen legalulra írta. A főudvarmesternő egy a múlt században hercegesült főúrnő volt.

Egy napon aztán a királyné megsokallta e feledékenységet. Elvette a lajstromot a főudvarmesternőtől, s felkereste vele a királyt.

— Nézd — szólt a királynak —, a hercegnő ismét kihagyta Rozálit innen.

— Nem tudja neki elfeledni, hogy a Sabinát hagyta el.

— De hisz éppen az az erénye, hogy elhagyta. Inkább választotta a ragály menhelyét, mintsem ott maradjon, hová erővel és árulással vitték. Hisz egyiptomi szent Mária tizenhét évig volt sokkal rosszabb helyen, akkor megtért, s most templomban áll szobra, s búcsút járnak hozzá.

— Csakhogy ami az antikban és a márványban klasszikus, az a modernben és az elevenben „shoking!”

— Hát nem bánom, shokírozza magát e fölött a pruderie, én igaztalanságot nem engedek afölött elkövetni, akit én szeretek.

- Jól teszed. Ne engedd.
- Én most kitörlöm innen a főudvarmesternő nevét, s helyébe írom Szentivánfai Rozálit.
- A címet pedig ott hagyod? S akkor Szentivánfai Rozáli lesz a főudvarmesternőd. De az ő neve előtt nincs semmi cím. Az egész világ tudja róla, hogy ő csak egy székely „lófő” leánya.
- Meg fogom kérni a királyt, hogy írjon a neve elé egy „gr.”-t; és ő meg fogja azt tenni.
- A király nevetett.
- Megtesszük, hisz ez nekünk semmibe sem kerül. Hanem a főszemélyt kifelejtettük a számadásból. Rozáli nem fogadja azt el.
- Miért ne?
- Először is azért, mert sokkal nagyobb nála a hűség és hozzád való szeretet, mint a hiúság és nagyravágyás. Ő tudni fogja azt jól, hogy ha e kitüntetést elfogadja, udvarod mostani fényes alakjait mind száműzi innen: azok nem jönnek termeidbe többé.
- Hát ne jöjjenek. Hadd hulljon a férges, aminek egy ilyen szellő is elég. Környezetem lesz ismét az egykori parabolának szenvedésekben kipróbált derék hölgykoszorúja.
- Azok nagyobbrészt világtól elvonult nők, kiknek nem kell az udvari fény, vagy bigott családok tagjai, kik neheztelnek ránk.
- Hát akkor egyedül maradok Rozálival.
- Az meg neki nem fog tetszeni. A leány férjhez vágyik, s jegyese itt van érte.
- Az nem akadály. Ahogy Rozálból lehet a királyné főudvarmesternője, úgy lehet a férjéből Gyergyószék főispánja, gróf és királyi főkamrás.
- A király igen kedélyes nevetésre fakadt.
- Valóban mindez megtörténhetik. Hisz ez nekünk semmibe sem kerül. Hanem a főszemélyt ismét kifelejtettük a számadásból. Az az ember mind e kitüntetést nem fogadja el.

-- Valóban?

— Nem fogadja el, mert szombatos, ki semmi címet, rangot, főhivatalt el nem vállal — és másodszor, — mivel sokkal okosabb dolga van ennél.

— Üveget csinál.

— De milyen üveget! — Azonban minden úgy legyen, ahogy kívánod. Te vagy a törvényhozó, én mindent szentesítek.

Hermione Peleia megköszönte ez előleges helybenhagyást, s magához hívatta Rozálit. A várkertben várt reá, egy hársfa alatti padon ülve, egyedül.

A leány magaviseletében a királynéval szemközt valami vegyülete volt a szerető testvér, a hűségcseléd s a kedélyes játszótárs érzelmeinek.

— Ül le mellém — parancsolá a királyné.

Rozáli szót fogadott, s leült a földre, térdeit két kezével átfonva. Szép, üde bársonypázsit volt alatta a szőnyeg.

— Legyen eszed — feddé őt a királyné. — Ide a padra mondtam.

Akkor aztán Rozáli odatette a két karját a padra, s odanyugtatva a fejét, gyermeteg szelídséggel nézett fel a királynéra.

— Ej! — A királyné ma türelmetlen volt az enyelgés iránt. Mire aztán Rozáli megriadva kelt föl helyéről, s félénken le-sütött szemmel ereszkedett le a lóca legvégére, melyen a királyné ült. — Hallgass rám; ma nagyon komoly szavaim vannak hozzád. A királlyal beszéltem felőled.

Erre a szóra megint egyszerre megváltozott a leány arca, csupa kíváncsiság lett; csaknem kiszaladt az ajkán a szó, hogy „ugyan mit beszélhetett énrólam őfelsége”?

— Én azt kívántam, hogy te légy ezentúl az én főudvarmesternőm.

Rozálinak első ijedtsége a szánalommal volt vegyítve.

— S mi lenne akkor a hercegasszonyból?

— Ő haza fog menni jószágaira.

— Ó, felség, ne tegye azt vele! — esengett térdre omolva Rozáli, összekulcsolt kezekkel. — Ő felségedhez oly hű, oly eszes, mindenki tiszteli; annyian áldják, magasztalják, becsülik, s ő felségedet igazán szereti.

— De tégedet bánt.

— Nem tudom. Hozzám nem szólt soha. S ha találkoztam vele, nem tudom, miként néz reám, mert én meghajtom olyankor előtte fejemet.

— Elég, amit én tudok. Ő haza fog menni, s helyébe te lépsz. A király helybenhagyta.

Most következett Rozáli ijedelve saját maga miatt.

— Ó, királyném, felséged kegyelme nekem oszthat rangot, címet, de nem azoknak megfelelő tehetségeket. Én tudatlan, ügyetlen leány vagyok; jó arra, hogy felséged udvarában mint cseléd, mint kényeztetett bohó, mindenkinek játékszere legyek, ki mindent fölvesz, kinek semmi nem fáj, ki azért az örömért, hogy felséged arcát napestig láthatja, saját szívének minden bánatát elfelejti; jó vagyok arra, hogy felséged hozzám, mint nő nőhöz, bizalommal szóljon; de azon a polcon én semmi sem volnék. Kinevetnének, s felséged szenvedne miattam jobban, mint magam.

A királynő Rozálinak intett, hogy hallgasson.

— Amit én elhatároztam, azt én meg szoktam gondolni. Tudom, hogy az óvilági udvari etikette ezer hóbortos szokásai mellett mindennap százszor kellene egy olyan tapasztalatlan gyermeknek, aminő te vagy, abban a hivatásban megbotlanod: de el vagyok szánva, hogy új szokásokat hozzak be. Egy olyan királynak, kinek trónját csak a nép hűsége tartja még fenn, nem szabad magát szent falakkal elkülöníteni a néptől. Én azt akarom, hogy a királyi udvar mindenkinek hozzáférhető legyen, s az udvarképességre ne kelljen más ajánlólevél, mint férfinál a becsületes jellem, nőnél a jó hírnév. Ezek azután más társaságok fognak lenni, mint aminőket eddig rangfokozatok

szerint eregettek be az ajtón. S miután nemzeted előítéleteinél fogva a polgári rangelyenlőséget ez országban úgy értelmezik, hogy itt minden ember arisztokrata akar lenni: jó! ez az út is célra vezet; osztani fogjuk zápoként a grófi, hercegi, bárói címeket; nemessé teszünk mindenkit, aki csak ésszel, vagy kézzel, vagy pénzzel hasznot tett az országnak, míg olyan közönségesse fog válni „e” kitüntetés, hogy mindenki nevetni fog rajta. Egy ilyen udvartartáshoz nagyon jó udvar-mesternő lesz Szentivánfai Rozáli, ha akarom hercegnő.

Rozáli arca most nagyon komoly volt: pedig a királyné azt várta tőle, hogy nevéssen.

— Ha akarja felséged, hercegnő — ismétlé az utolsó szavakat. — De felséged egy más föltételt szabott leendő udvara ajánló levelül: „nőnél a jó hírnév”. — S halk suttogással mondá: és én a Sabina tagja voltam!

— De megszabadultál, és ártatlan vagy! — szólt indulatosan a királyné.

— Hogy az vagyok, azt én tudom: Isten látja, vőlegényem hiszi, és felséged mondja; de hogy elhiggye a világ, arra azt nem kényszeríthetik sem az én könnyeim, sem vőlegényem bátorsága, sem felséged hatalma, sem Isten minden malasztja. Felsőges asszonyom, az udvarnál gyakran fordulnak meg fiatal leányok az én koromból. Ilyenkor az ember hamar közelít. Egy ifjú grófkisasszony nagyon megszeretett első találkozásunkkor engem. Kedves, ártatlan teremtes volt. A második találkozásunk az udvari bálban történt; táncoltunk, s összeövetelnél a táncban egymásnak kellett volna nyújtani kezeinket. Ifjú barátnőm nem nyújtotta kezét, hanem ahelyett odasúgott a fülembe: „Anyám megtiltá, hogy kezemet nyújtsam neked, azt mondta: te a Sabina növendéke voltál. Kérlek, mi az a Sabina?” Ó, királyném, azt akarja-e felséged, hogy minden ártatlan, szelíd hajadon arcot elűzzön udvarából ez a kérdés!

— Te el akarsz engem hagyni? — kérdező a királyné búskomoran.

— Ha az „én uram” parancsolni fogja.

— S a te urad parancsára elmégy olyan messze innen, ahol híremet se hallod, az ország legtávolabb szélére, egy élő pokol-mocsár partjára, egy háborgó vulkán oldalába, méreggőzök közé, vademberek közé?

— Ha az én uram ott lakik, ott van az én helyem.

— S ott el fogsz engemet feledni?

E szóra odarogyott Rozáli a királyné lábaihoz, s megragadva úrnője kezét, azt csókjaival halmozá el, könnyeivel áztatá meg. Szavakkal nem tudott felelni.

— Jó. Akkor menj minél előbb. Távozzál. Nem akarlak látni.

A királyné mondhatta azt: „menj minél előbb!” Csak egy szavába került, hogy harmadnapra Tatrangi Dávid Erdély határszéléről Pestre jöjjön. A királyné kívánta Rozáli vőlegényét látni. Rozáli is jelen volt az elfogadáson.

— Ön megvárta azt, hogy hívjuk! — szolt a királyné Rozáli vőlegényéhez.

— Valóban nem voltam készen még az eljövételre. Hálámat felséged iránt kifejezni szavakban nem lehet; hiszem, hogy amilyen végtelen e tartozásom, azt mind ki fogom egykor egyenlíthetni. Rozáli felséged jóltevő közelében, a legáldottabb helyen volt, ahonnan nem akartam őt elvinni addig, míg egy nagy út áll előttem.

— Hova fog ön utazni?

— Azt nem tudom.

— Nem tudja? Nincs neve annak a helynek a földön?

— Az a hely nincs a földön.

— Mit? Ön az égbe akar menni? Hát ön is folytatja az istenkísértés munkáját, elragadni azt, ami csak az angyaloknak s a rossz szellemeknek van megadva: a szárnyat?

— Felséges asszonyom, az angyalok és a rossz szellemek a földön járnak, az eget csak a világfenntartó erők lakják: fény, hang, hő és villany, s azok régóta szolgálják az embernek.

— Önnek az apja is járt az égben, és leesett. És egy örült eszmét hozott le onnan.

— Ez az én örökségem.

— S ön utána indul?

— Okulva azon, amit ő tapasztalt.

— Ön varázsló.

— Nem, felséges asszonyom. Ami a hajdankor bűvészeinél csak álom volt és ámitás, azt a tudomány mint valót állítja elő most. A természet alkotóereje a titkaiba benéző bűvárnak rendelkezésére bocsátja minden hatalmát. A bölcsék kövének, az abraxas, a Mithras-misztériumoknak csodatettei élő valókká lesznek a vegytan görebei, a villanysűrítők, a gépek kerekei által. Én abban, amit Isten alkotott: *hiszek*; de arról, amit magam alkottam, *bizonyos vagyok*.

A királyné megrettenve lépett hátra e szavakra. Megrettent ez embertől, kinek szavai hasonlítanak az Istenkihíváshoz; ki párhuzamba meri állítani önalkotását Isten világteremtő hatalmával, s ezt oly nyugalommal teszi, hogy a visszaborzadót is megigézi vele.

A királyné elfordítá tőle arcát, hogy meneküljön ez igézettől. Odahajolt Rozálihoz, s azt súgá neki:

— A te vőlegényed egy örült.

Rozáli pedig áhítatteljesen tevé kezét keblére, s égbe vágyó mosollyal emelé arcát fölfelé, s felsőhajtásában a boldogság enyhülete volt.

— És abban is Isten dicsősége van! — mondá utána halkán Dávid.

A királyné tétovázva tekintte rá vissza; mintha e mondás vonatkozatát keresné: annak a kiegészítése-e az, amit Dávid mondott, hogy az emberi alkotás diadala az Isten dicsősége, vagy hogy az örültek létezése az?

A királyné összeszedte lelkieréjét; tudta, hogy ami az örültek fölött uralkodik, az a szemükbe néző nyugodt tekintet. E leigéző, megmerevítő hatalom meg volt adva Hermione

Peleia lélekteljes szemeinek. Volt azokban valami szédítő, mint mikor az ember a csendes vízbe lenéz, s abban meglátja a „mély” eget.

Dávid is érezte ez igézetet.

A királyné halk, de erőteljes hangon szól hozzá.

— És önnek van bátorsága most egy gyermek életét a magáéhoz kötni, akinek ön mindene . . . és azután azt a mindent rögtön elvenni tőle? Van önnek bátorsága ezt a gyermeket elvinni magával arra a helyre, amit a légben repülő madarak is messze elkerülnek; ott a pokol közepett megismertetni vele a paradicsomot, a boldogságot, a földi üdvösséget — egy napra . . . és azután elvenni tőle mindent, s üdvöt, boldogságot fölteni egy vakmerőn alkotott gépre; — kényszeríteni e gyermeket, hogy ott álljon akkor egyedül, és nézzen az égre, melynek felhői közt mindene, ami kedves volt a földön, eltűnik; míg a gép, mely férjét magával viszi, mint egy kis fekete pont, ragadtatik tova a szelek által; s aztán várni a bezárt felhők közül e sötét pont visszatértét, mely talán összezúzva fog lehullani lábai elé, hogy akkor ott lássa maga előtt összetörve üdvét, szerelmét, mennyországát, és maga körül a gúnyolódó pokol gőzeit és halott sivatagát? — Van önnek bátorsága ehhez?

Dávid meg volt rendülve. Nem bírta elviselni e nő tekintetét. Hátralepve és ökleit összeszorítva rebege:

— Nincs!

De a másik pillanatba egy csengő hang azt kiáltotta: „van!” És Dávid egy meleg kéz szorítását érzé vasöklén, mely annak visszaadta elvesztett acélát. Rozáli állt mellette.

És a leány arca sugárzott a dicsfénytől.

— Ne félj, Dávid! — szólt a leány, és szemei tündököltek abban, amit mondott. — Ahova te mégy, oda én is megyek. Ha a pokol kapuján vezetsz be, nem hagylak el; s ha te felszállsz az égbe, én ott is melletted akarok lenni. Ha élünk, együtt dicsőülünk meg; ha lehullunk, együtt múlunk el.

Dávid mindkét kezével ragadá meg Rozáli kezét.

— Úgy lesz . . . — rebegé.

— Te magaddal viszesz engem oda is?

— Oda is.

A királyné összefonta karjait, s lehajtott fővel bámult az előtte álló párra. Hisz azoknak a sorsában volt valami hasonló az övéhez és az ő párjéhez. Hisz ők is éppen úgy kitaszíták lábuk alul a megszokott, az iszaptól ragadó földet, s éppen úgy megkísérlék ismeretlen egeken át repülni, miként ezek, s a királyok, kik a korszellemmel együtt akarnak haladni, éppen úgy nem tudják, hová viszi őket a lég áramlata, mint a léghajósok.

— Oltalmazzon hát benneteket az ég . . . — mondá, és kezével inte nekik, hogy menjenek.

— És minden igazakat, ámen . . . — suttogá utána Dávid.

Rozáli még egyszer odatérdelt a királyné elé, hogy kezét megcsókolja, azután követte jegyesét.

A várkapunál felültek egy kocsiba; elhajtattak a közjegyzőhöz, az megírta házassági szerződésüket, bejegyzé neveiket főkönyvébe, s azzal férj és feleség voltak.

Semmi dolguk sem volt a fővárosban többé; egyenesen a vasuti indóházhoz siettek, azután megkezdődött a nászutazás, sehol meg nem pihelve, sem nappal, sem éjszaka. A Székelyföldön már az egyes sínű vasutak vették át az utazókat, innen pedig a Gyilkos-völgyig egy pneumatikus hegyi pálya szállította őket fölfelé, a Clegg Samuda rendszer mellett, hol a vagon a föld felett jár, a hajtóerő a kerekek közt: a múlt században a saint-germain—montessoni vonalon alkalmazták ezt.

És innentül elkezdve az út két oldalán egy folytonos láncolata a kisebb-nagyobb házikóknak fogadta az utazókat, mikből mind a gyármunkások otthon maradt családjai tekintettek elő. Némely fiatal nőarcban, ki parasztosan átkötött kendővel vagy maga fonta szalmakalap alul mosolygott az elhaladó vonat után, ölében kis gyermekét tartva, ki az utazók után sikongat

— Rozáli egy-egy ismerősére vélt találni — a Sabinából — s örült neki, hogy most itt találkozik vele.

Egyszer aztán fölért a hegyi pálya a Nagy-Cohárd tetejére, ahonnan az egész Gyilkos-völgyre le lehetett látni.

Ez igazán kebszorító látvány volt.

A háttérben egy füstölgő vulkán. A hegyoldalakból mocskos patakok kígyóznak alá. A völgyteknő erdőtlen, növénytelen, kopár, a sziklák érclerakodványoktól festve. A völgy fenekén egy szakadozott tó. És a tó mellékén kísértetes, mozgó, sokkarú gépek szivattyúznak, kepelnek, hajlonganak; közel hozzájuk óriási kádak, miknek füstölgő tartalmát örök nyugtalan keréklapátok kavarják. Kút alakú kámvák, mikből tekerdő gőzszlopok lövellnek elő, messzire hangzó folytonos bőgéssel. És ami legrémésesebb: egy roppant nagy épülettömeg, mely hosszú négyszögre van kiépítve, s e négyszög két részre osztva egy közép laksorozattal. Az első négyszög udvara földetlen, a másodiké egészen be van földve üveggel. Az innenső négyszögnek harminchat kisebb-nagyobb toronyszerű kéménye van. De nemcsak a kéményeken, hanem az épület minden ablakán, padlásnyilatán keresztül ömlik a sűrű, fehér gőz, mintha belülről ki volna gyúlva a ház.

— Nem félsz-e itt? — kérdé Dávid Rozálitól.

— Mindenütt jó, ahol te vagy! — felelt Rozáli.

Amint a vonat a völgybe alákanyarult, a mély sziklavágány eltakarta a látványt, s nemsokára pincszerű homály fogta körül az utazókat. Egy hosszú hófogó tetőzet alá jutottak, mely a vaspályát egész hosszában befödte, hogy a téli hófuvatok el ne temessék; e tetőzet ablakai csak gyér világot engedtek keresztülszűrődni. Mikor e hosszú gerendatömkeleg alul kijutottak, ismét rengeteg hosszúságú deszka és kőpéptetejű raktárak, színek és fészerek következtek, két sorban, mik alatt nyüzsgött a dolgozó nép, nem törődve az érkező vonattal. Végre megállt az a légszivattyú gépháza előtt, s Rozáli maga előtt látta jövendő lakhelye kapuját.

E kapun is valami folytonos vékony gőz szüremkedett elő, mely nem engedett az udvar belsejébe világosan belátni.

E háznak mindenféle nyílása igyekezett valamiféle életjelt adni. A kémények mind füstölögtek; egyik fekete, gomolygó füstöt ömlesztett, ami egyszer-egyszer, mintha kettévágták volna, abbamaradt, s az elszakadt füstfelhő ment csendesen odább; másik kémény szikrákkal elegy aranypillés füstöt lökdösött fel ütenyes huhogtatással, némelyik vékony kék füstöt szürbölt negédesen, megint másik süvöltve lökött fel a magasba fehér gáztömegeket, a földszinti ablakok violaszínű gőzöket pároltak fel, míg némely pinceablak átszüremlő ködén úgy világlott keresztül valami föld alatti fény, mintha tűzpárák jönnének ki belőle. És úgy zuhogott, csörömpölt, dobogott, kalapált, kattogott az egész óriás épületben alant és fent, száz meg száz kalapács, kerék, henger és más ember alkotta titán, s úgy reszketett körülötte a föld, mintha ez volna a pokol valóságos bejárása.

S hogy semmi se hiányozzék a csalódás kiegészítéséhez, ott a gőzölgő udvar kapujában, félig egy föld alatti lyuk tűzfényétől megvilágítva állt egy fekete alak fekete arccal, aki egyébiránt nem volt az ördög, hanem Mr. Severus, Dávid hűségese üzlettársa.

Mr. Severus volt az első, ki Rozálit a vagonból leemelni sietett, ezzel a szóval:

— How do you do, mistress?

Rozáli mosolyogva nyújtá neki kezét, s a földre libbent, viszonzva a köszöntést:

— Very well, sir.

Az amerikai nevetett. És aztán magyarrá fordította a beszédet.

— Minthogy pedig én igen természetesnek találom, hogy az én tisztelt társam, okosabb dologgal levén elfoglalva, útközben elmulasztotta önnek azt a nevezetes dolgot fölfedezni, hogy én is vagyok a világon: nehogy azt higgye, mistress, hogy miután ez épület itt kétségtelenül a pokol, tehát okvetlenül én

vagyok benne az ördög, aki angolul beszél, sietek magamat bemutatni. Én Mr. Severus vagyok, csöndes C°, s két év óta, hogy itt vagyok, magyarul is megtanultam. Tehát hozta Isten, asszonyom, ide a pokolba, ahol majd meglássa, milyen szépen el lehet lakni.

— Köszönöm, sir — mondá Rozáli, fátyolát hátravetve arcáról. — Férjem nem oly feledékeny; ő elmondott nekem mindent, mielőtt útra keltünk volna, s én mindent olyannak talállok, ahogy képzeltem.

— Ohó! Én pedig ily helyzetben megbocsátottam volna Mr. Tatranginak a feledékenységet, valamint hogy megbocsátom neki azt, hogy csak az utolsó állomáson táviratozta meg nekem, hogy minő meglepetést hoz a mi gyeheknánkba. Ha egy nappal hamarább megtudom, más képet fogott volna ön maga előtt találni. Félbehagyattam volna a munkát, kioltattam volna a kemencéket; nem ilyen füstfelleggel, hanem virágkoszorús diadalívvel fogadtuk volna a ház szép asszonyát.

— Éppen azért nem tudatta férjem jöttünket előbb, hogy fölösleges ünneppel el ne veszítsünk egy napot. S én biztosítom önt afelől, sir, hogy énelöttem legkedvesebb látvány a folyamatban levő munka.

— Igazán? Mr. Tatrangi! Én önnek szerencsét kívánok. Igazi amerikai hölgy.

— Székely, székely! — szólt rátartó büszkeséggel Dávid.

Eközben Mr. Severus, Rozálinak karját nyújtva, a boltíves kapubejárás alul a folyosóra jutott, s megállt a hölgygel.

— Nos, ugye nem is olyan kellemetlen ennek a gőznek szaga? Ez az ichor gőze. Még egészséges is. Phtysisben levőknek gyógyításul szolgál. Valóban. A tuberkulózisnál a meszesedést elősegíti, s ezáltal panacea lett. Ez nem fogja önt bántani, ha egyszer megszokja, nemde? Hanem vannak azután rosszabb illatú gázok is, de az azokkal dolgozó műhelyek nem esnek útban.

— De én azokat is meg fogom nézni. Férjem sokat beszélt előttem e gyár csodáiról, s én alig várom, hogy azokat megláthassam.

— Alig várja? Talán éppen hajlandó volna azon kezdeni a háztűznézést? Mint jó gazdasszony, legelső dolognak találja férje házánál a *konyhát* tekinteni körül? Mit szól ön ehhez, Mr. Tatrangi? Nincs a mistress kifáradva? Uralkodik tökéletesen az idegein?

Dávid azt felelte rá, hogy „amit az asszony kíván, az parancsolat”.

— Ez mindenütt úgy van, ahol gentlemenek laknak. Tehát mistress, ha megengedi, hogy én legyek a ciceronéja, bízza rám magát. Ahol azután nem találja többé kellemetesnek továbbmenni, parancsoljon, visszafordulunk.

Rozáli odaakasztotta a kezét Mr. Severus karjába s int neki, hogy mindenre készen van.

— Tehát legelőször is tekintsük meg a mi legtitkosabb kincstárunkat, az ichorgyárat. A hegytetőről midőn letekintett ön, mistress, láthatta azt a sok kalimpázó gépet, szivattyút, kankalékot meg a füstölgő kemencéket, kádakat. Ezek mind az ichortermeles eszközei. A tó vize is azt tartalmazza, fenekén erős réteg lerakodványokban találjuk ugyanazt; de üzletünk óriási arányban haladó szükségletéhez mindez nem elég, kellett mesterséges soffionékat furatnunk, le egész odáig, ahol a papok szerint a pokol, a római költők szerint Pluto országa van; tudunkra azonban a földkebel tüze gázokat készít. Így nyerjük mi a föld mélyéből az ichort, mely tisztelt barátom, Mr. Tatrangi korábbi nézete szerint akként jött létre, hogy e hegytömegben nagy mennyiségű kénichor-rétegeknek kell lenni, amik a fennakadt tó vizével lassankint érintkezésbe hozatva, ichorsavvá és kénkönennyé válnak, míg későbbi meggyőződése nyomán ezt maguk a föld alatti vízgőzök eszközlik, miknek hatása latt az ichorfojtany ichorsav és ammoniakká oszlik szét. — Mindezeket Mr. Tatrangi jobban és korrektebbül tud-

ja önnek elmondani, mint én; de tökéletesen meg vagyok felőle győződve, hogy Mr. Tatrangi Mrs. Tatranginak ez idő szerint sokkal okosabb dolgokról fogna beszélni, mint arról, hogy száz rész nyers ichorsavban hány rész kristályvíz, kénsav, kovasav, manganoxydul et cetera graeca található. Azért fogadja Mrs. ezúttal a magyarázatot tőlem laikustól. Igyekeznii fogok magamat a népszerű előadás mellett tartani. Tehát mi mély soffionékat fúrattunk az *ichor* nagyban termelése végett. Maga ez a gyár is egy ilyen soffione fölé van építve, aminek az a haszna, hogy igen sok tüzelőszert megkímélünk vele. Az artézi kútfúróval ásott gőzvolcán annyi meleget küld fel számunkra, hogy ez ingyen fűtőszerezrel végezhetjük az egész lepárolást, s nem kell messziről hozatnunk a köszönet hozzá. Ezért látta ön, Mrs. mintegy füstbe burkolva ez épületet. Mi igazán elmondhatjuk, ha egyszer bált adunk, hogy „volcánon táncolunk”.

Rozáli kedélyesen nevetett; de azért, hogy Mr. Severus előadására figyelt, arra is maradt gondja, hogy mikor az amerikai Dávidra példálózik, férje kezét titkos gyöngédséggel megszorítsa.

Mr. Severus folytatta:

— Mint látja ön: Pluto, vagy Belzebub, vagy nem tudom ki viseli most a firmát, igen coulant hitelező. — Először ad ichort eleget, azután ad elég meleget, amivel azt lepároljuk. És mindezért nem kíván vért; azt nem: hanem csontot. Mindegy neki: embercsont vagy állatcsont; nem válogatós. Mert lássa, Mrs., a nyers ajándékban nincsen köszönet. Ennek a mi soffionénknak a vize különösen tele van sok konyhasóval. Azt el kell választanunk az ichortól, mert különben ezt sem használhatjuk a magunk céljára. Aztán a sónak is tudjuk hasznát venni. Köszönet érte a szabadalomnak, mely megtiltja a kormány pénzügyőreinek az ichorgyár palánkjain belől megjelenést. Nekünk annyira meg kell tisztítanunk az ichort, hogy abban 2 százaléknál több idegen alkatrész ne maradjon: akkor

azután tökéletesen bízhatunk benne. Mármost azután látni fogja ön azokat a készülékeket, amikben a kincünket megtisztítjuk; először a lepároló ütegeket a soffionétól fűtött katlanokkal, azután az ólommal bélelt jegecítő kádakat, a lúgzó kásokat s a szárító kemencéket. Azokból újra az olvasztóba kerül a kristályosult ichor, s most következik a csontáldozat; az ichorfolyadék égetett csontszénporral vegyítették össze. Az már egy kicsit kellemetlen illatot terjeszt, szabad lesz a flakonhoz nyúlni; de nem árt az egészségnek. Szerencsések voltunk itt a közelben egy barlangot felfedezni, mely tele van állatcsontokkal, valószínűleg olyan hely, ahova századokon át vonulnak a rengeteg minden vadai, mikor halálukat érzik. Ez nekünk nagy segítség, mert a spodiumért sem szorulunk külföldre.

Eközben Mr. Severus vezette Rozálit a pincelépcsőkön és kivilágított folyosókon át a finomító műhelyekig, miknek nagyszerű készülékei meglepték a nőt, ki mentül tovább haladt e mesterségesen összeállított géptömkelegben, annál kevésbé volt hajlandó Dávid kezét kiereszteni a kezéből. Minden katlan, minden edény, a téglafal, a nagy tapasztott siskák, a roppant rézüstök sugárzották a hőséget; a gőz dúdolt a rézkürtökben, a katlanok üstjei fortyogtak, a hordó alakú, körben forgatott hengerek zummogtak, valami sebesen forgó szélkelep, melynek szárnyait a sebes mozgástól nem lehet látni, úgy bűgött, s egyszer-egyszer nagyot füttyentett egy biztonsági szelep.

— Nézze ön — szól Mr. Severus, Rozálit egy átlátszó üsthöz vezetve —, ez itt már réz helyett hyalichorból van készítve, ebben látható a mi föld alatti szellemünk, ahogy egyenesen feljön, s aztán keresi a kijárást, mikor látja, hogy meg van fogva. Ni, hogy erőködik, hogy gomolyog, hogy bugyborékol, míg kénytelen megadni magát, s lerakni a kincseit az üst fenekére.

Hanem azután, mikor a finomító gépek bonyolódott szerkezetét kezdte el magyarázni Mr. Severus, abba csakugyan

belesült. A műhely felügyelője ott állt háta mögött, azt felszólítá, hogy magyarázza meg, hogyan van.

A felügyelő rideg hangon felelt:

— Nekem esküm tiltja *idegenek és asszonyok* előtt gyárunk titkairól beszélni.

— Damn'! — kiáltá Mr. Severus. — Ez udvariatlan Jenki!

— Székely, székely! — igazítá őt rendre Dávid, s ezzel megveregeté a felügyelő vállát. — Áron, neked igazad van.

Azután ő maga magyarázta meg Rozálinak, hogy az a gép az oktaéderichor előállítására való. Rozáli nem ügyelt a tudományosan bonyolult magyarázatra. S alig volt figyelme a Dávid által kezébe adott gyönyörű nyolcszögű kék kristályra, csak arra gondolt, hogy mikor a felügyelő azt mondá „idegenek” és „asszonyok” éles tekintetét az első szónál Mr. Severusra s a másodiknál őrá emelte.

— Ez tehát az a nyolcszögű ichor, mely a hyalichor előállításához szükséges — mondá Mr. Severus, midőn az ichorfinomító műhely másik oldalán Rozálit a lépcsőn felvezette. — Most következik a sziksogyár-műhelyünk. Annak a gőzeit már nem ajánlhatom. Oda is el akar ön jönni, miéress?

Rozáli szelíd kedéllyel felelt:

— Ha elfogadnak önök „csendes C°-nak”, akkor nekem is meg kell ismerkednem üzletünk minden ágazatával.

A néger milliomos arcán valami gúnymosoly vonaglott végig.

— Ez nekünk szerencsét fog hozni mindenestre. Azonban ha a szódagyárunkat akarja ön megtekinteni, engedje azon elővigyázati rendszabályt felerőtetni, hogy arcának alsó részét bekössük ecetbe mártott kendővel: mert ennek a műveletnek olyan légköre van, hogy a hasonlóval foglalkozó gyárak, dacára a tökéletesített Gossage-féle kemencéknek s Gamble elzáró kürtőinek, még Amerikában sem tűrik meg sehol a városokban.

— Köszönöm, sir. Ahol más lélegzetet tud venni, tudok én is. Nem undorodom én itt semmitől.

Hanem azért Dávid jobbját csak nem eresztette ki bal kezéből.

Abból állt az egész titka, hogy ha Dávid kezét foghatja, akkor azután másik kezét akár Belzebub karjába öltve, le mer szállni a poklokra is.

Ami a hasonlatosságot illeti, ez nagyon közel jár.

Kétemeletnyi lépcsőn le a föld alá, hol tömör, alacsony boltozatok alatt kormos kemencék, négyszögű koksztoronyok párolják le a konyhasóból a szódaszulfátot, közévegyített kén-savany segélyével, míg más termekben az angol working furnace-ok főzik ki a szulfátból a nyers szódát, elkülönítve azt a kéntől; s az Elliot-féle vastűzhelyek fektetésen állítva, csendesen forognak tengelyeik körül, vörösen izzó hengereikkel, az utolsó termekben végre harántos teknőütegek lúgozzák ki a tiszta szódát; amott fojtó hőség, korom, emitt mesterséges légvonat, nyirok, lucok és mindenütt orrcsavaró bűz kitérő változatokban: Belial parfümösboltja!

És Rozáli nyugodtan engedé magának magyaráztatni a bódító légkör közepett Mr. Severus által az egész vegytani műveletet; hogyan lesz a sóból sziksó, hová lesz a szulfátból a kén, mi szükség van az egyikre és másokra? És figyelmesen nézett folyvást a magyarázó szeme közé, mintha fogadás volna közöttük, hogy ő állja-e ki tovább vagy a szerecsen, s egy rezzenése szempilláinak nem árulta el, hogy idegei mit szenvednek itt. Csak Dávid érzé a kezét szorító ujjakon át, hogy az asszonynak nagy lelkierejébe kerül itt lenni.

— Menjünk tovább — szólta Dávid.

Mikor aztán ismét napvilágra kerültek, Mr. Severus nem állhatta meg, hogy le ne vegye sipkáját, egyrészt azért, hogy homlokáról letörülje az izzadtságot, másrészt, hogy Rozálinak elmondja hódolatát.

— Mistress! Ön valóban tiszteletreméltón tartja nászbevonulását. Ezt nő nem csinálja önnek utána. Én is voltam egyszer abban a helyzetben, hogy megnősüljek. Jegyesem szegény leány volt. Akkor éppen a nagy petróleumüzletem után láttam.

Fél éven át éjjel-nappal ott kellett tanyáznom a petróleumkutatok mellett. Oda hölgy nem jött férje után soha. Ott nem hagyhattam a petróleumkutaimat, mert millióim feküdtek bennük; s amit az ember maga nem néz a két szemével, az el van veszve. A millióimat kikaptam a földből, hanem a jegyesem otthagytott. Nem állhatta ki a petróleumszagot. Pedig a petróleumillat a szódásszulfátéhoz még eau de Cologne! — És most menjünk át az üveggyárunkba.

Ez a főbejárás túlsó oldalán eső szárny föld alatti osztályát foglalá el egészen.

— Lesz most „öntés”? — kérdezé Dávid.

— Éppen ez órában — felelt Mr. Severus.

Dávid ujjai önkénytelenül szoríták össze Rozáli kezét, mint ha vissza akarná őt tartani: egy percre megállt, gondolkozott, azután azt mondta: „jó, mehetünk”.

A legelső ajtó, melyen beléptek, egy hosszú, sötét folyosószerű csarnokba vezetett melybe felülről szűrődött alá lapos ablakokon át valami világosság. A csarnok egyik oldalát csupa kemencék képezték, miknek téglafala valami intenzív, rőt, izzó fénytől volt áthatva. Azokban iszonyú tűznek kellett égni. Ez a rőt pirkadás nem enyhíté a terem sötétségét.

A kemencesor előtt sima padok voltak, mik csiszolt üvegből látszottak készülve lenni. Azok összeköttetésben álltak a kemencecsapok pócéivel. Két sajtyszerű maszk járta sorba a kemencéket. Mindegyiknek fényes mellvértje és sisakja volt, azok koronkint fel-felnyitottak egyet azokból a kemencelyukakból, miket „galambházak”-nak neveznek. A gömbölyű nyílás, mint egy föld alatti rémóriás tűzszerme, világított bele a sötétségbe, egy-egy percre láthatóvá téve egy átelleni hosszú emelvényt, melyben sorban feküdtek az üveggyár munkásai — és aludtak. Övig fedetlen alakok. E rövid perc alatt a felügyelők egy benyújtott vaspálcával, mit azbesztesztyítkben tartottak, megvizsgálták az olvadó üvegfolyadékot, s ismét becsukták a galambházakat.

Az egyik álarcos alak odajött a belépők elé, s szótlánul (a sisak zárva van, csak alulról kap levegőt) odahozott számukra három hasonló sisakot, aminőt maga viselt.

— Ezt fel kell tennünk — szólta Mr. Severus Rozálihoz. — Ezek nélkül a hőség és a fény kiégetné szemeinket, mikor valamennyi kemence száját kinyitják, s az olvadt üveg kezd omlani.

Mikor Rozáli fejére feltették a sisakot, azt hitte, hogy megvakult. Nem látta többé a mellette levő alakokat. Az a sisak sötétkékvüvegből volt. Azonkívül mind a hárman kaptak egy teknőalakú pajzst, szinte üvegből, fafogantyúval, ezzel egészen takarva voltak.

Emberhang nem hallatszott itt.

Hanem egyszer mély, kongó óraütés tört át az üvegharangtól süketített csendben, mit éles füttyülés követett, s arra dörgő tamtam-ütések adtak jelt az ébredésre.

Az alvók állványa egyszerre megelevenült. Száz férfi ugrott talpra, ki-ki felölté mellvértjét, feltette sisakját, s valamennyi sietett a kemencék elé.

Mikor az első sípfütyentés hasítá a levegőt, egyszerre felnyílt a huszonöt kemence-galambház ajtaja, s egy egész sor fényes tűzszem adott világtást a boltozatos teremnek.

Rozáli most már látott a sötét üvegen át. De valami szorongó érzést költött benne, hogy e sisakok alatt Dávid feje is csak olyannak látszik, mint Severusé: nincs különbség az emberek között.

A munkások kimért, betanult pontossággal siettek feladatuk elé. Nagy munka az: gyorsaság, testi erő, biztos kéz, józan ész, betanult ügyesség kell hozzá. Beszéd nincs. Parancsszó nem igazít. Mindenkinek mondatlanul kell tudni, mihez nyúljon, hova lépjen. Egy balfogás, egy tévedés, egy szeles mozdulat és egyik tagját egy pillanat alatt elveszítheti, s a másik pillanatban három más embert tehet nyomorékká, halottá s az egész munkát kárba vesztette.

Ezért az ütenyre betanult, kimért összeműködés.

A tamtam utolsót kondul. A férfiak a kemencenyílások előtt állanak égetett agyagtégelyeikkel, mik két mázsányi olvasztott üveget fogadnak be. A kemencék alsó szájai megnyílnak egyszerre, s akkor egy túlvilági látvány lepi meg Rozálit, mely még a sötét üveggaragon keresztül is vakít. Egyszerre huszonöt tűztorok okádja elő az olvadt hyalichort. Egy átlátszó kristálytömeg, mely mint a nap úgy tündöklő, ömlik alá zengő zuhatagban. Pusztá szemmel belenézni e fénybe annyi volna, mint megvakulni. A hőség, mely megolvasztotta, ezerkétszáz fokú volt. A gömbölyű tégelyek, mik egy perc előtt még sötét tömegek voltak, egy pillanat alatt tűzgolyókká alakulnak át, miket a munkások által hajtott emelődaru lassan felvesz a légbe. A kemenceajtók bezárulnak, az emelő darugép meghajtja a tégelyeket, s arra azoknak gyémántfényű tartalma végigomlik a sima padokon. Akkor egy hengergép végigfut rajtuk, s a padokon elsimítva marad ott a még mindig ragyogó hyalichor lemez, mint egy tündöklő folyam.

És ekkor a felügyelő, lehúzza kezéről azbesztkesztyűjét, odamegy, s ahol buborékot, egyenetlenséget lát a tükörlapon, azt pusztá kézzel lenyomogatja. Az olvadt, a fehérén izzó tömeg nem égeti meg a kezét a percnyi érintkezés alatt. Az ujjhegyek hűsét érznek az érintkezéskor. És Rozáli teste végigborzad e látványtól.

Azzal a néma munkások az öntött üveget az alátett lappal együtt rudakra emelve áttolják egy-egy nyíláson az oldalfal üregeibe, s azután ismét sötét lesz a csarnokban, a kemenceszájak bezárulnak, a munka elől kezdődik.

Mr. Severus levette Rozáli fejéről a sisakot, s sietett a magát is levenni.

— Nos, él-e ön?

Rozálinak valóban alig volt felelni való hangja, de mégsem árulta el félelmét.

— Ez nagyszerű munka volt — suttogá. — S hová lett most az az olvasztott üveg?

— Ez most a pároló kemencébe került, ott még olajgőzökben lesz kifőzve három napig; mert különben az ichor az üveget vízben könnyen olvadóvá tenné; ezért a hirtelen hűtött ichor szálkái, ha az emberi testbe hatnak, egyszerre felolvadnak, s előbb ájulást, aztán meg üdvös tályogokat idéznek elő. Ha felmegyünk a földszinti gyártelepbe, ott már fogjuk látni az izzasztóból kikerült hyalichort, mely még mindig egy pár száz fokra fel van melegítve, ahogy azt a gépek fűrják, faragják, szabdalják, mintha bádog volna.

Rozáli még egészen el volt kábulva a látványtól.

— Holnap is lesz üvegöntés? — kérdezé Mr. Severustól.

— Szeretném azt holnap ismét megnézni.

— A két szememre mondom: amerikai asszony! — kiálta fel Mr. Severus.

Rozáli egy mindent mondó tekintetet vetett Dávidra, amiben ki volt fejezve az a gondolat, hogy „minden erőm tebened van”.

(„Szegény asszony!” — gondolá magában Mr. Severus; még nem tudott felőle mindent, hanem annyit már tudott összevetni, hogy az ő hajdani eszményképe is amerikai nő volt; de az már a petróleumillatnál elmaradt; pedig az még eau de Cologne!)

— No, asszonyom, most már a poklokön szerencsésen keresztüljutottunk, ami ezután következik, már mind magasabb régió, ahol semmi sincs többé arra kiszámítva, hogy önt visszaretentse.

Rozáli figyelő bámulattal járta végig az egymás után következő műhelyeket, az emeletek raktárait, megfigyelve okosan, hogy lesz az üveglapból csiszolt tükör, a fűvott hengerből palack vagy ablaküveg, hogy gombolyítja az üvegmotolla az olvadt üvegből a selyemszálnál vékonyabb fonalat, miből tündérszép csipkéket, fátyolokat szőnek; hogy edzik, köszörülnek, festik az üveget; ámulva járta végig a roppant termeket, mikben az üvegalkotás remekművei lépcsős állványokon voltak felhalmozva. Néhol ajtók álltak előtte, mikén nem volt semmi

nyoma a zárnak, s kérdésére, hogy azok hova vezetnek, azt a választ nyerte Mr. Severustól, hogy azt majd megtudja később.

De mindezen termekben rendkívüli volt a hőség és az a nem kellemetes szag, mely a kapun beléptekor fogadá, mindenüvé üldözte. — És hát ez lesz az a ház, ahol neki férjével együtt kell élni majd holtig!

Mr. Severus figyelmesen vizsgálta Rozáli arc kifejezéseit: nem találta bennük azt, amit keresett.

Most végre egy tömör üvegajtóhoz értek, mely egyetlen darabból volt öntve. Ezen sem volt se zár, se sark; csupán a közepén egy gömbfogantyú.

Mr. Severus megfogta ezt a gombot, s egyet húzott rajta. Arra az üvegtábla, mint egy ív papír hajlott félre, utat nyitva Rozáli és férje előtt. Mikor Mr. Severus belépett utánuk, elereszté az üveglapot, s arra az magától visszacsapódott előbbi helyére. Az innenső oldalon is hasonló fogantyúja volt: lehetett egyformán ki- és befelé nyitni.

— Most más világrészbe léptünk — mondá büszkén Mr. Severus; s Rozáli valoban elbűvölve érezé magát, mintha tündérmese volna az.

A hyalichorgyár hő légköre, nehéz szaga egyszerre elmaradt, hűs, cnyhe legű folyoso tárult elé, melyet édes fűszerillat töltött el, s egy tekintet a folyosó árkádjain keresztül magyarázatát adta az illatnak. A roppant épületnégszög másik osztálya volt ez, melynek üveggel boltozott udvara egyetlen termet képezett, s ez a terem egy virágoskert volt. Csodaalakú növények, minőket Rozáli sohasem látott, voltak festői csoportokban összeállítva, kövér, izzadságtól ragyogni látszó levelek, vérpiros lombú fák, cifrázott levelű plánták, oly fehérek, mintha ezüsttel és hajporral volnának behintve, virággyak, miket pillangósereg látszott ellepni, azok az orchideák csodaszép bokrétái, fiatal főnixpálmák, fikuszok, miknek kétöles sarjain meglátszik, hogy ez mind egyévi hajtás, bíbor sarraceniák, miknek minden hosszú levélhegyén egy-egy

nedvdús kehely van, egy kerek tavacskában a nuphar sárga rózsái s a lótosz nymphaea alakú fehér-piros tulipánjai úsznak széles tányérleveleik között; egy része a kertnek buja cukor-dinnye-növényzettel van belepve, száz meg száz érett gyümölcs gömbölyödik elő földborító lombozata alul, némelyik felfut az épület karcsú oszlopain, belekapaszkodik a vasrácsokba, s onnan csüggnek alá tojáshoz, kígyóhoz, tarka almához hasonló melopepói, kivirítva a klematisok lilaszín, piros, fehér koszorúi közül, másutt sötét girlandokat húzva az aristolochiák lángszőnyegén keresztül. E növényzet összessége árasztja azt az illatot, mely az épület minden folyosóját betölti. És egy szögletben van egy szökőkút, mely egy jéggrotta közepéből veti föl kristálytisza vizét, a lehulló víz jégcsapokat képez a medence szélein, s egy téli képet állít oda a tropikusok klímája alá. Mindez Rozálinak oly álomszerű, oly megfoghatatlan.

— Asszonyom! — szólt Mr. Severus. — Mindez az én tisztelt társamnak a műve. Ő tanulta el Planitzon Geitner utódaitól ezt a mesterséget, kik a századok óta égő kőszénréteg forró felszínére üvegházat építettek, délnövények tenyésztésére. A mi kertünk még csak egyéves. És nézze ön a csodákat, miket a természet és az emberi tudomány egyesült ereje egy év alatt létre tudott hozni. Ez a föld itt alattunk minden növényzetet kiölt felszínéről, gázaival, hőségével. Ez az ember kényszerítette ugyanezt a földet, hogy ugyanazon elemekkel a japáni és brazíliai flórát tenyessze fel! A föld melege pótolja az aequator alatti napot, a szűzerdők televényföldét helyettesítik a gyárunkból kikerült salakok; az a bűzös sár, mely oda alatt mellünket elfojtotta, adja a cantaloupoknak azt az édes ámbraillatot, a salétrom tette ily buja sötétzölddé a fönix leveleit, s annak a bíborvörös virágcsoporthoz sardanapali dobzódása van a konyhasóban. A szalmiák illó szesze képezi a jégcsapokat ama szibériai grotta szélein; ez hűsíti kellemes egyforma mérsékeltté lakhelyünk termeit, s az a víz, amit az a szökőkút fellövell, az ichorral saturált tó vizéből való, mely keresztülment

gyárunk üstjein, retortáin, minden szivattyún és páternosztergépen, viselt magában ichort, klórt, timsót, magnesiát, ként, s most, mikor asztalunkra kerül, a gránitsziklák forrásvizénél tisztább. Semmi sem vész itt kárba, mindennek hivatása van. A tündérmesék varázslói egy perc alatt tudtak szolgazelmeikkel paradicsomi kerteket alakíttatni: csakhogy ez mese. A tudomány bűvészei tudják a munkára kényszeríteni a szolgáló elemeket: csakhogy ez való. Nézze ön e dél-amerikai fákat, mik öles hajtásokat képeznek már. Ezekből egy-egy darab ágat a rajta levő rüggyel együtt lefűrészelték otthon őshazájában, a két végét kollódiummal elzárták, együtt fukus közé ládába csomagolták, s úgy hozták ide hozzánk: a lefűrészelt ágdarabok a hollandi üzdében életre keltek, az alvó rügyből csírázó mag lett, s most a délnövény itt álmodik Mexikó vagy Peru örök tavaszáról. És ez mind önnek a tiszteletére történt, mistress.

Itt aztán Rozáli nem állhatá meg, hogy a hála, a szerelem, a gyönyör elragadtatásával ne boruljon Dávid keblére, s az idegen szemek láttára át ne karolja annak nyakát, üdvözülése könnyeinek engedve szabad folyást.

— Sir! Mistress! — szólt Mr. Severus. — Most egyedül hagyom önöket. Egy szerető házaspár menyegzőjének első napjai az egyedüli ünnepnapok, mikről Istennek tudomása van. Ünnepeljük meg azokat. Egy hétig nem jövök át az önök lakosztályába. Egy hétig ne gondoljon ön, sir, semmire másra. Legyen igazán boldog. Egy hét múlva majd aztán beszéljünk arról, ami következik.

Ez utóbbi szavakat valami olyan démoni, mefisztói szemvillanással kísérte a szerencsen, hogy Rozáli teste végigborzadt bele. Hiszen ő tudta, hogy mi következik. Az istenkísértés: a mennybemenetel a repülőgéppel.

Dávid néma kézzorítással üdvözlé Mr. Severust, s azzal Rozálit karjára öltve, a körülfutó folyosó ellenkező oldalán eltávozott saját lakosztályába.

Más körülmények közt Rozálit meglepte volna a csín, jó ízlés és kényelem, mellyel új lakása volt berendezve; talált volna bámulnivalót az üvegcsipkéken, mik ablakfüggőnyeit képezték, s a tarka szőnyegeken, miket székely asszonyok készítének selyemfinom üveggyapjúból, minőből egy saumuri zománcoló már a múlt században készített csalódásig híven utánczolt kitömött állatbőröket, sőt egyszer Napóleon Jerome herceg számára a legszebb haját megszégyenítő parókát.

Mindezek számára nem volt most az ifjú nőnek figyelme. Nem gondolt arra, hogy mi van ma, csak arra, hogy mi lesz akkor, ha e hét letelik.

És Dávid olvasta Rozáli arcán azt, amit az szívében gondol.

Odavette a kezét a kezébe, ujjaikat egymásba fonva mintha imára volnának kulcsolva, s azt mondá neki reszkető hangon:

— Te drágám! Te mindenem! Te hűséges társam! Követtél engem mindenüvé, ahová vittelek, hívtalak. Nem kérdezted soha, hová viszlek, miért hagylak el? Még oda is velem akarsz jönni, ahová legnagyobb utam visz. Az idő sürget. Jól mondta ez az ember: egy hetem van csak. Ez is pazarlás.

De szükségem van e hétre, hogy veled lehessck. Teveled! Érzed, mi jéghideg a kezem, mikor azt mondom, teveled? Ó ezek rettenetes menyegzői napok, nászéjszakák lesznek. — Te velem akarsz jönni vakmerő kísérletem első útjára. Elviszlek, s ha megbukom, együtt bukunk: de téged olyan tisztán adlak át az égnek, hogy menyasszonyi koszorúdról még a harmat se legyen letörülve. Egy hetünk van adva — nem az örömnök: az égbe készülésnek. Nem egyesít bennünket öröm, kéj, élvezet, hanem hideg könyvek, számok, műgépek. Nekem egy társat kell magammal felvinnem, akinek az elszánt-ságon kívül igen sok feladata van; míg én magam a villanygéppel, a kormányzat mechanizmusával vagyok elfoglalva, társamnak folytonosan észlelni kell az összeműködő erők és segítő elemek hatását, s azokról engemet folytonosan tudósítani, hogy gépem működését ahhoz idomíthassam, hogy számí-

tásaimat villámgyorsan megtehessem. Utitársamnak együtt kell velem gondolkoznia. Még a szívének is együtt kell az enyimmel vernie. És azzal a nyugalommal kell gépei előtt figyelnie, amellyel én figyelek a magaméra; tízezer lábnyi magasban a föld felett, nem tartva senki által, egyedül Istentől és a tudománytól. Kész vagy-e erre? Gondold meg, mit szólj! Sokan vannak körültem férfiak, többen ezernél, kiket betanítottam mindenre, ami e gép kezeléséhez szükséges, és az ezer között nem akadt egy is, ki ajánlkoznék, hogy velem jöjjön a legelső kísérlethez. Reszket tőle mindenki. Azt mondják, ha az első kísérlet sikerül, mind készen lesznek a másodikra; de előbb akarják látni a két első légből szállót a földre visszaérkezni ép testtel és lélekkel. Tudják, hogy bizonyos a siker és mégis félnek. Kiszámíthatják, hogy csalhatatlan az összeműködés, s nem bíznak a számokban. Te nem tudsz még semmit; de van hited, lélekerőd és szerelmed. Ha megszerzed még a tudományt is hozzá, te léssz az első, ki velem együtt lehozod az üzenetet a felhők közül a földre: „ember, tied az ég”! Rászánod-e magadat e nehéz feladatra?

Rozáli megszorítá összekulcsolt ujjjaival egész erejéből *vőlegénye* kezét, s azt mondá: „Kezdjünk hozzá.” Még menyasszony volt, és nem asszony.

S az első nászj és utána a többi hat nap és éjszaka azzal tölt el, hogy a *vőlegény* magyarázta a menyasszonynak a normálbarométer, a kerekbarométer, az aneroidbarométer, a chiffermanométer, az ózommérő, a hévmérő, Saussure hajhygrometere, az alhidade, a tangentsboussole, a rheoscop, a tükörgalvanometer, a villanykondenzátor s a delejcommutator, az időparányokat mérő villanychronoscop, az astatikus sodronyok a villanyfolyamfordító gyrotrop, a bifildynerometer, a termoelektrikus oszlop, a villanyműködést rögtön félbeszakító rheotom, a villanykiűrtő, a bevezetett villanyfolyam feszítő ereje, a mellékfolyam, a disjunctor, a szikrainductor, az interruptor, az alternáló folyamok, a delejvillanygép, a pachytrop,

a forgatag-elektromotor, a földdelej és légvillany bevezetői, az inclinatorium, a diamagnetismus elméleteit s azoknak gépezetét, műszközeinek kezelését.

Hogy valaki ezeknek kezelését egy hét alatt betanulja, ahhoz annyi éles ész, erős akarat és szívós szorgalom kell, amennyit — csak a szerelem képes kölcsön adni — és csak nőnek. Férfi kidílt volna e munkából hetednapra. Rozáli elkészült vele.

Ez volt az ő férjhezmenetelének első hete; a mézeshónap első hét napja.

A NYOLCADNAP

Nyolcadnap meglátogatta Mr. Severus az ifjú házasokat. „How do you do”? — „Very well.”

— Nos uram! — szólt a bankár. — Most már talán szólhatunk valamit — a politikáról is.

— Politikáról? — kérde Dávid elbámulva. — Nem bánom.

— Lehet a mistress előtt?

— Hogyne? Nálunk az asszonyok nagyon szeretnek politizálni.

— Tehát az önök politikai magaslatain nagyon érdekes dolgok történnek. A király a törvényhozó testtel együtt nekiindult az akció rendszerének, a szerzeteket eltörölték, az ultramontánokat homlokon ütötték, az orosz konzorciumot kikergették az országból. A mi búzánk virágzik.

— Miféle búzánk?

— A háború a küszöbön áll.

— Kivel?

— A Nihil országával.

— Alig hinném. Nekiünk nincs hozzá pénzünk, a Nihil országának pedig szintén pénztára is nihil. Ott sincs semmi.

— Eggyel több ok, hogy valamihez kezdjen. Kuraszin elhatározta a kényszerkölcsönt a szent-pétervári bank irányában, ami ugyan egyértelmű a bankalap megrablásával. Ez csak hadviselési célokra történhetett.

— Mi ürügy alatt támadhatnának meg bennünket?

— Hát nem elég erős ok-e a Sabina elleni eljárása a magyar kormánynak? A Sabina részvényesei, igazgatói nyolcórászt

oroszk voltak. Az üzlet betiltásával azoknak a vagyona lett megcsoorbítva, az intézet alapszabályainak üldözésével meg lett háborítva az epigamiai nemzetközi törvény. Sokkal csekélyebb indokok voltak a múlt században az Alabama-kérdés, a Laurion-ügy, Mencsikoff paletot-ja, Benedetti migrénje, Napóleon újévi üdvözlete Hübner báróhoz, a sipoyk zsíros történései, az abyssiniai angol alattvalók letartóztatása, a Tampicóból kiutasított angol kereskedő, s mennyi összeveszés, háború, lázadás került ki belőlük. Egyébiránt az orosz diplomaták fufangokban kifogyhatlanok s ha nem elég ürügy nekik a Sabina vagy a király házassága a cári hercegnővel, találnak ők más ajtót is, amin bejöjjenek.

— Szerencsére az európai diplomáciának is van abba még beleszólása.

— S kikből áll az az európai diplomácia? Törökországra számít ön? Ennek az erejét tökéletesen paralizálják a bennszülött bajok. Szerbia, Bulgária, Montenegro, Egyiptom elég dolgot adnak neki. Amit egyik minisztérium felépít, a másik lerontja; ma az ötörökök vannak felül, s akkor virágozik a fanatizmus, talpra áll ötszázezer basibozuk meg delyr; holnap az ifjútörökök kerülnek kormányra, akkor a redif és nizam a főerő; tehetik, amit akarnak; a szultán nem törődik mással, mint az új operaházával.

— Nem. Törökországra nem számítok.

— Franciaországra szintén nem számíthat ön: ott most bölcs politikusok vannak felül, kiknek sikerült a dicsvágyat úgy elaltatni a nemzetben, hogy mindenkinél a béke fenntartása és a be nem avatkozás a jelszó. Ez ugyan természetlen állapot, és nem tarthat örökké; de legyen ön arról meggyőződve, hogy amikor egy nagy szél lefújja a hamut az eltakart parázsról, s lángra lobban egy európai háború, abban Franciaország nem fog Oroszország ellenségeivel egy táborban állani.

— Ezt is egészen értem.

— Itt volna önnek még a reménység Anglia és Olaszország

pártfogásában. Erre nézve egy történetet kell önnek emlékébe idézne, amit ön valószínűleg elég jól ismert valaha; de talán már elfelejtett. Az angol szimpátia nem adatik ingyen: annak alap kell, mégpedig ércalap. Önöknek egykori királya, III. Károly, midőn még Németalföld ura volt, egy szabadalomlevelet írt alá egy osztrák—belga kereskedelmi társulatnak, mely hajóival a kelet-indiai kereskedelemben Anglia versenytársaul tolakodott fel. III. Károly e szabadalomlevélben a többi címei közé azt is felrakta: „Nyugot- és Kelet-Indiák királya, a Kanári-szigetek fejedelme”. E társulat Ostende-ben ütötte fel székhelyét, s megállta a sarat emberül; versenyzett a tengeri hatalmakkal; verekedett is, ahol megtámadták; ha egy kapitánynak elkáparezték a hajóját, másikat szerelt fel ágyúkkal, utánament a hajójának, s visszafoglalta azt, mikor éppen az elfoglaló nemzet aranyport és elefántcsontot vitt rajta; factorie-jai Kelet-India minden fővárosában működtek, voltak telepítvényeik Coblomban, Coromandelben, Bankisabarban, a Ganges-parton; szövetségük volt Spanyolországgal, annak minden kikötőjében horgonyt vethetni, s egy tractatum jogot adott nekik a német szabad tengeri városokban áruikat piacra vihetni. Ennek a tásaságnak az első évben oly fényes sikerű működése volt, hogy a részvényesek a 750 frt befizetés után 250 forint osztalékot kaptak, s előre látható volt, hogy e kereskedelmi vállalattal az önök monarchiája az elsőrendű kereskedelmi államok közé fog emelkedni. Csak egyetlenegy körülményen múlt e remény valósulása. Egy csekély kis körülményen. Egy *bajuszon* múlt el az egész. Az volt a hiba, hogy III. Károly egyetlen trónörökösének nem volt bajusza, Mária Terézia nem volt férfi. Károly császár mindenáron királlyá akarta tenni leányát; ezt eszközölte ki a *pragmatica sanctio*. Hogy a *pragmatica sanctio*t Anglia elfogadja, egy föltételt szabott rá: az ostende-i kereskedelmi társulat elnyomását. Ennek következtében egyfelől Anglia biztosította Mária Teréziának a trónrajutást, másfelől III. Károly megtiltotta a kelet-indiai

társulatnak bármely *németalföldi kikötőből* kereskedelmi hajók kiindítását. Azonban a császár-király nem akart még letenni arról a reményről, hogy e nagy horderejű kereskedelmi vállalatot fenntartsa. Mikor már kezében volt a nagy hatalmak garanciája a *pragmatica sanctio* iránt, akkor a saját engedményének szó szerinti értelmét alkalmazva, megkísérlé áttenni a kelet-indiai társulat székhelyét valamelyik osztrák vagy magyar kikötőbe. Ilyen csak kettő volt: Trieszt vagy Fiume. A nagy hajókat elhozták Triesztbe. A császár-király maga személyesen jelen volt a kísérletnél, s biztatta a hajósokat; de biz annak nem lett sikere. A trieszti kikötő nagyon nyitva van a szelek előtt, medre igen sekély; abból világnevezetességű kikötő sohasem lehet. Fiumét az akkori osztrák diplomaták nem ajánlották neki, mert ha ezt karolják föl, akkor Magyarországon át veszi a kereskedelem útját, az az ország lesz fontos terület, s az terüknek ellenére volt. És így a monarchiát gazdagítandó vállalat elmúlt, elnyomatott: csak azért, mert Mária Terézia leány volt, nem fiú. Anglia azután gazdaggá is lett; Ausztria és Magyarország pedig szegényné. Amint azonban egy magyar kormány kezdett intézkedni saját országának sorsa fölött, az lassankint rátért a múlt században elejtett eszmére, s az mármost Fiumét alakította át kereskedelmi kikötővé. Ez sokkal alkalmasabb volt e célra, országos áldozatokkal rendbe hozatott; új kereskedelmi hajózó társulatok telepítették meg benne, amik a Szuezi-csatorna megnyitása után mind ez ideig szép sikerrel közvetítik a kelet-indiai és kínai tengeri kereskedést; s ezáltal egyfelől Angliának csinálnak versenyt, másfelől a magyarországi vasúthálózattal kapcsolatban a levantekereskedés vonalát terelik el Olaszországtól, mely azt a szmirna—livornói úton törekszik vezetni. Ez mind nem kedélyeskedés, tisztelt barátom, itt pénzről, kenyérkeresetről van szó, s abban a pontban sem az angol, sem az olasz nem érti a tréfát. Temesék be önök a fiumei kikötőt: vegyék el a szabadalmat a kelet-indiai és brazíliai kereskedelmi társulataiktól, s akkor az-

tán önök is számíthatnak a nagyhatalmak pártfogására, kik azért az árért II. Árpád utódainak is készek biztosítani a trónt (szép szavakkal, mint a 7 éves háborúban), valamint III. Károly király utódjával tevék. De addig, amíg az önök jóléte egy másik állam kárával emelkedik, ennek az őszinte barátságára ne számítsanak.

— Tehát nem számítunk rájuk.

— Hátra volna még Németország. Igaz, hogy az rendben tartott állam, nagy hadereje döntő szót ad neki az európai concertekben; és még inkább teli kincstára. Az is igaz, hogy e szomszéd állammal önök most jó szövetségben állanak. Maguk is a német kultúra áramlatában úsznak. Haderejük, financiajuk, tudományuk nagyrészt német. Azt is megengedem, hogy Németország áhítozása egy szétzúzott osztrák—magyar állam német darabjait magához ragaszthatni nem olyan nagy, mint féltékenysége az orosz állam irányában, mely azon esetben mindazt elnyelné, ami a Kárpátok és az Aegeumi-tenger között fekszik; s ennél fogva Németországra ez idő szerint mint leghatalmasabb szövetségesre támaszkodhatnék egy oktalanul megtámadott Osztrák—Magyarország. De azt az utolsó reményt is dobja ön ki a hajóból. Most értesülök a tengerentúli posta által, hogy az észak-amerikai államok és Németország közötti viszonyok a legfeszültebbekké váltak. Az ok világos. A német elem, mely száz év óta erősen növekszik az angol államban, régóta éreztetni kezdi ott prepotenciáját. A jenki-nek pedig nincs kedve azt tűrni. A gyűlölködés sietve rohan azon válság elé, mely nyílt kitörésben fog nyilvánulni. Németország, mely száz év óta mindent elkövetett, hogy magát nagy tengeri hatalommá emelje, kénytelen lesz engedni az itthoni nemzeti önértetnek, s tengerentúli fajrokonai védelmére előállni; akkor aztán, egy Amerikával megkezdett viszálykodás zűrzavarában mennyire nem fog senki arra számíthatni, hogy benne itthon fegyvertársra találjon, az előre látható. E kitörés meglesz: azt hiszem; — hogy ez is az orosz diplomácia mun-

kája, az meggyőződés; — hogy azzal egyidejűleg önök nyakán a háború, azt már tudom.

— Mi tehát mindezekre nem számítunk semmit! — mondá Tatrangi Dávid.

— Tehát mire?

— Saját magunkra.

— Így már jól van — szólta a bankár. — A „vállalatunk” életrevaló. Nincs szükségünk a rizikót viszontbiztosítani, nem keresünk compagnont: megtartjuk a részvényeket magunknak. — Lehet az új „consors” előtt beszélni?

(Consors jelent üzlettársat is, meg feleséget is.)

— Minden bizonnyal — bátorítá őt Dávid.

— Tehát, sir, hogy a tárgy érdemére térjünk: kapott ön már vállalkozótársat, ki önt az *aerodromon* első kísérleténél gyámoltsa?

— Kaptam.

— Szabad őt látnom?

— Itt van a keze a kezemben.

A bankár felugrott a helyéről, félig kacagás, félig bámulat volt a hang, mely kitört belőle.

— Ah! hohó, sir! Maga a mistress? Ő ajánlkozott önt kísérni? Tehát tudja már a mistress, hogy mi az az „aerodromon”?

— Láttam. *Ismerem* — felelt Rozáli.

Mr. Severus hangjában még mindig több volt a nevetési hajlam, mint az elismerő bámulat.

— Ah, ha! valóban. Úgy látszik, mistress, ön olvasta valaha a német Lafontaine egy regényét a sok közül, melyben a hősnő a hőssel együtt egy luftballonban felszáll, s aztán odafenn az égben egy ideális szerelmi jelenet fejlődik ki kettőjük között. Ez igen csábító példa. Hanem ez igen könnyű munka volt akkor: mind Lafontaine-re, mind a vállalkozó kisasszonyra nézve. Ámde az *aerodromon* kormányosa nemcsak arra nem ér rá, hogy akár prózában, akár versekben elégiákat mondjon utazótársának, hanem a legelső két másodpercében a felemelkedés-

nek az a kérdése hozzá, hogy minő az arány a gép gyorsaságának progressiójában?

Rozáli felelt erre:

— És erre a figyelő megnézi a *villanychronoscopot*, mely harmadperceket mutat, egy pillantást vet a kerek normálbarométerre, mely a gép hajtóján kívül van alkalmazva, s megmondja a kormányosnak, hány láb az emelkedés harmadpercenként.

Mr. Severus visszahőkölt: erre a válaszra nem volt készen; ámbár hisz Amerikában is mindennapi dolog, hogy a nők a tudományos értekezésekben részt vegyenek; de ilyen gyermek: ezzel a rózsás arccal? Meg akarta tudni, hogy való-e ez vagy tréfa.

— S miért van a normálbarométer a hajón *kívül*?

— Azért, mert a hajó maga, mely egészen hyalichorból van alkotva, légmentesen el van zárva, csupán a két végén, az alján és a tetején van egy-egy cső alkalmazva, melynek zárószelepe aszerint nyílik ki, amint a gép előre vagy hátra, fel vagy lefelé halad. Ez azért van, hogy mikor az aerodromon a nagyon megritkult légbe emelkedik fel, a gyorsaság által belül összetömörljön a ritkult lég, s azáltal a bennlevők megszabaduljanak a légzési szervek szenvedésétől, ami különben a léghajósokat leginkább szokta kínozni. A szabad ballonok hajóiban utazóinak már 11 ezer lábnyi magasban orrából és füléből megindul a vér. Az aerodromon azonban e készülék mellett egy saját maga által megtöltött *antliapneumaticvd* alakul át, s míg a haladás irányában nyitva levő szelepen át a lég összetömörlül a hajóban, s a legritkultabb légrétegben is alkalmassá válik a belélegzésre, addig az ellentétes irányban levő szelelőcsövek szelepei csukva vannak, különben nem lehetne kiállni embernek a légrohamot, abban megfulladna mindenki. Ha azután az *ózonmérő* azt mutatja, hogy az éleny megfogyott a hajóban, akkor az első csövet egy csappal elzárják, az ellenkező csapját kinyitják, mire az azóttal terhelt tömörült lég hirtelen elillan

a ritkább küllégbe, s azzal újra kezdik a hajó megtöltését friss ózontartalmú léggel. A hajó belsejében levő *aneroidbarométer* és *hyperbolikus manométer* tehát csak azt jelzik, hogy minő sűrűsége van a hajóban levő légnak; de nem azt, hogy minő légnyomás van az általa elért magaslaton.

— Jól van, *mistress* — szolt Severus, most már egy tudálékos asszonyt képzelve maga előtt —, de már most más baj is jön elő. A gépet nemcsak az a *villanykondenzátor és forgatag elektromotor* hajtja, melynek gépkereke a kormányos kezében van; hanem nagy hamar átveszi az uralkodást az *atmoszférai villanyosság* ismeretlen nagyhatalma. Mit tesz a figyelő társ ekkor?

— A figyelő társ, amint a normálbarométeren látja a hatványozott emelkedést, az *alhidade-on*, a *rheoscopon*, a *villanybefolyás szaporodását*, ezt számokban jelzi a kormányosnak, s ha a kormányos jónak találja a lég *villanyosságát* fokozott gyors haladásra felhasználni, akkor a *légvillany-induktorokat* működésbe hozza, s miután a gép szárnyai 128 *athmoszférai* nyomást kiállanak, a *villanyso克斯orozás* által percenként ezer lábnyi gyorsaságra erőltetheti a gépet, ami egy százötven lábnyi gyorsasággal rohanó szélvésszel szemközt repülve is 850 lábnyi haladást eredményez.

— Megálljon egy percig, *mistress*. Tudja ön azt, hogy ha egy tárgy, legyen az bár *sima üveghajó*, percenként ezer lábnyi sebességgel szeli keresztül a légréteget, ezáltal oly zsurlódást idéz elő, hogy a falainak meg kell tüzesedni, s a benne ülőknek meg kell sülni?

— Erre az elméletre van éppen alapítva az *aerodromon* gyakorlatiassága. Fenn a magasban hidegek a légrétegek; emberi testalkat ki nem állná az ottani huzamos tartózkodást. De éppen az említett zsurlódás által folytonos meleggel látja el a lég maga a hajót, s nem kell hozzá sem fűtőszer, sem azzal vesződő emberi kéz. E zsurlódási meleghez járulhat még a *termoelektricitás* tényezője is. De ennek a hatása is ellensúlyoz-

va van. A hajó hátterében van alkalmazva a Carré-féle *ammon-savas confrigator*, mely azonnal, amint a hajó hőmérséke a 20 fokon, Réaumur szerint, felülemelkedik, rögtön megkezdi a működését, s mesterséges jéghideget képezve, a hőmérsékletet ismét kiegyenlíti. Ha az nem volna elég, a gép néhány nyomással még magasabb légrétegekbe emelkedik, hol nagyobb a hideg. Ha az is hasztalan volna, akkor meg lassítja a repülését.

— S hogyan teheti azt, ha egyszer a földdelej és a légvillany kapták fel a szárnyaikra?

— A legegyszerűbben. A kormányos intésére a segéd a villanykiürítőhöz nyúl, s vagy a *csillag alakú* kiürítővel szabadítja meg a gépet a túlságos villanytól, vagy a *detonátorral*, mely rögtöni villanyszikrákkal, dörgés közt távolítja el a fölösleges vonzerőt.

— S önnek volna az a bátorsága, hogy mennyköveket szórjon alá a földre? A legtöbb asszony pisztolyt sem mer el-sütni, s ön villámokkal tudna lövöldözni?

— Ha férjem úgy fogja parancsolni.

— S mi történik, ha egyszer le kell szállni a földre?

— Akkor a kormányos parancsára a segéd felhasználja az „interruptort”, a villanyműködést rögtön félbeszakító *rheotomot*, a kormányos a gép sarkaiba kapó fogaskerékkel a két gépszárnyat egyszerre vízirányosan kiterjesztve megállítja, s azzal az egész aerodromon percenkint hatlábnyi és fokozatlan cséssel csendesen leszáll a magasból. A légréteg ellenállása a széles, kiterjesztett legyező alakú szárnyak alatt paralizálja az csés törvényének szokott szabályait, ahogy látjuk elenyészni e szabályt egy leszálló pehelynél, egy eleven madárnál. Mikor aztán a földhöz közel ér, akkor a kormányos újra megindítja a szárnyakat, s e percben a segéd azon a szerkezeten kívül, mely a légvillanyosságot folyton kiüríti, még az *isolatort* is fokozatosan alkalmazza; az úgynevezett *szarutömeg* (Kamm-masse) elzárót, mely az aerodromon saját villanysűrítőjének működését egész a csendes libegésig képes lohasztani, úgyhogy az a

földre leszállhat, anélkül, hogy a hajóban ülők egy kis kellemes szánkzasi érzeten kívül egyebet tapasztalának, mikor a villanygép utolsó szárnylegyintése a földön végigcsúsztatja a leszállt aerodromont, melynek fenekét három szántalp alakú borda védi.

Mr. Severus összecapta a kezét, és felugrott a helyéről.

— De hát, mistress, hol tanulta ön mindezeket, és mikor és kitől?

— Itt. Mióta megérkeztem. A férjem tanított rá.

— Micsoda? Tehát önök, amióta ide megérkeztek, amióta éjjel-nappal be vannak zárkózva, ahelyett, hogy azon rejtélyes villanyösszeköttetés experimentumaiban gyönyörködtek volna, aminek csodáit még nem fejtette meg sem Oersted, sem Faraday, sem Bunsen, sem Volta: két ifjú szerelmes szív galvanoplasztikai remeklése helyett éjjel-nappal képesek voltak, egymás mellett ülve, egyik tanítani, a másik tanulni, rideg számokat figyelemmel kíséreni, egymást át nem ölelni, hanem a gépek mozzanatát lesni; egymás szemébe nem nézni, hanem a kísérletek eredményét várni? Ez természet elleni vállalat!

— Nem, sir — szólt Rozáli komolyan. — A természettudomány igen szép és elragadó élvezet. A delejvillany csodái lékötik a lelket, s magukkal képesek ragadni, mintha az is hozzájuk tartozó elem volna. Az érzékek el vannak általa foglalva egészen. Mily gyönyörűk Lichtenberg *porrajzai!* Marum *pávafarkfénye*; a *szivárvánnyá* alakított *villanyszikra*; Bunsen *villanylángíve*, a galvani folyam csodálatos *vegytani bontó* hatalma; a villanyfolyam szellemszerű *zengése* a vezető ércekben, mit a *telefon* hallat; a mulattató kísérletek a *villany örökmozdonnyal*, a *villanyórddal*, *Franklin villanyos rajztáblájával*; a Wolff-inductor *folytonos villáma* mily eleven *utánzása* az égi viharak! S annak a gyémánt minden színeivel ragyogó *discoköre* egy látvány a próféták álmaiból. Mily csodálatos tünevény a légüres üvegharang alatt kisugárzó villanyfény, mely a pozitív saroknál piros, a negatívnál kék *rétegekben*, mint

egy orsó alakú démon jelenik meg! Mily megbűvölő látvány a *villanyos zuhatag*; mely bíborsugáiraival a világoszöld színben pompázó uránüveg szélein túlömlik! Hisz ezek oly tünemények, amik mellett az ember elfelejti azt, hogy a szíve dobog. És midőn maga előtt látja azt a hatalmas, ember alkotta gépet, melynek egy mozdulata úgy ragad fel bennünket a földről, mint Illést a szentírás tüzes szekere, akkor e dicsőséges emberi mű láttára, lemarad rólunk minden, ami földi teher, s úgy közelítünk ahhoz az emberhez, aki azt alkotta, mintha nem ember, de Isten előtt állnánk.

Rozáli ihlett áhítattal hajolt le Dávid kezéhez, hogy azt megcsókolja.

Severus izgatottan járt alá s fel a szobában.

— Ez nem igaz, ez nem úgy van. Bennem is megvannak azok az érzékek mind, én is végigélveztem a természettudomány gyönyöreit, én is jártam ott, ahol a világalkotó szellemek csodáikat mutogatják emberek parancsára; én is láttam a *holt ember* arcát mosolyra fintorulni a galvanfolyam befolyása alatt; de azt a hatalmát a villanyerőnek tagadom, hogy *két élő szívet* képes legyen astaticus állapotba hozni. Én is próbáltam ezt. De ez lehetetlen. Mikor egyszer a szív érez, azt semmi matematikai számítás meg nem győzni, semmi tünemény el nem kábítja. Önök vagy szerencsétlenek, és nem szeretik egymást

— Vagy pedig — sietett Rozáli közbeszólni — tudjuk azt, hogy *hazánk és becsületünk* van feltéve a nagy kockára. Sir! Én megtudtam, hogy férjemnek „ma” kísérletet kell tenni az általa feltalált géppel. E vállalkozására hivatva van hazája védelmének kötelessége és üzletének lekötött becsülete által. Bátorsága senkinek sem volt, hogy őt ez égbetörő kísérleténél mint legelső próbatevő segéd elkísérje. Nekem van, mert neje vagyok. Én hosszú éjeken át néztem férjem ajkaira, midőn a rideg tudomány tételeit magyarázta előttem, és feleltem neki, nem arról, amit a szívem beszél, hanem amit a számképletek

mondanak, amit a gépek diktálnak. Hazánk és becsületünk van kérdésbe téve, sir, és — itt minálunk — a haza és a becsület nagyobb, mint a szerelem! . . .

Severus elbámulva nézett az ifjú nőre. Ércfényű, sötét arca merev volt, mint egy szobor, de szemei lángoltak.

— Akkor, mistress — szólt tompán, meghatottan —, mondjuk egymásnak, hogy „God by”, Isten hozzád, mert ha ön felszáll azzal a géppel az égbe — ön oda tartozik —, önt nem éresztik onnan többé vissza.

Rozáli úgy tett, mint aki nem értette el a hízelt bókot, s úgy beszélt tovább is, mint „Consors”; mert hiszen az üzletben már most Mr. Severusra nézve is viselte e kétértelmű címet.

— De mindezekre az itt elsorolt gépekre nem lesz szükség a többi aerodromnál — biztatá komolyan üzlettársát —, ezáltal azoknak kiállítása nagyon megdrágulna. Csupán az első kísérlethez szükségesek azok, hogy amit általuk kitanultunk, azt a többiekén alkalmazhassuk. Azon légmozdonyoknak különösen, amik csupán szállításra fognak szolgálni, a legegyszerűbb készülékek lesznek, minthogy azoknak lehető alant kell járniuk.

— S miért kell alant járniuk?

— Azért, hogy mentül rövidebb ívet képezzen a repülésük. Minthogy a kör átmérője a körhöz úgy viszonylik, mint 1 a 3-hoz, annál fogva minden öl, mellyel az aerodromon a magasba emelkedik, három öllel hosszabbá teszi az útját, mintha a föld színével egyaránt repülne.

— És ezt mind nászünnepén tanulta . . . — dörmögé, magához beszélve, Mr. Severus.

— Íme tehát útítársam és segédem már van! — mondá Dávid; a kísérletre kitűzött határidő a mai nap déli 12 órája; azt meg fogom tartani, akár nap süt, akár vihar lesz.

— Meg vagyok felőle győződve. Még az éjjel abbahagyattam minden munkát. A gépek pihennek, a katlanok alszanak, hogy semmi moccanás, zaj és füst ne zavarja önnek első kísérletét.

— Igen jól van.

— Lesz önnek szüksége valami segítő kézre az indulóteremben?

— Senkire sem.

— Úgy én sem akarok ott lenni. Tudom, hogy az egy ünnepélyes pillanat. Mi valamennyien az udvaron fogunk állni. Egy kiáltás sem fog hangzani. Nincs önnek valami kegyeletes óhajtása tán? Az emberben fel szokott ilyenkor ébredni az áhítat. Valami szent szertartás ne előzze meg a kísérletet? Ahogy hajók vízrebocsátásánál szokás.

— Köszönöm. Az áhítat tiszteletre méltó érzelem, s az imádkozás megvigasztalja azt, aki imádkozik. Hanem én a harangszótól nem hallanám a telefont, s a zsolozsmák belezavarhatnának a képleteimbe. Majd ha odafenn leszek, szívesen hallok.

— Tehát szerencse „fel” — és szerencse „le”. Óráink együtt járnak.

— Mikor a tizenkettőt kongni fogja toronyóránk, indulunk.

A két férfi kezét szorított, Severus kezét csókkolt Rozálinak, s azzal magára hagyta az ifjú párt.

— Aztán semmi érzélgés! — szólt rideg, merev hangon Dávid, megszorítva hideg kezével Rozáli kezét. — Készüljünk az úthoz.

Különös előkészület volt az az úti öltözet. Egyetlen selyembubony a férfin s egyetlen selyemtunika a nőn; mint két mítoszi szobor, melynek leplezete a délceg és deli testidomok kiemelésére szolgál.

Egyiknek sem volt most kedélye észrevenni, hogy társának alakja egy olympi istenminta. Az olympi istenek ereiben az ichor foly, a fehér vér.

Dávid átvezette Rozálit ama zár nélküli ajtón az induló terembe, hol gépe állt.

A hosszú terem, melynek üvegtetőzete végig fel volt nyitva, ötszáz gép számára volt alkotva, s még csak az első gép volt készen. Az ott állt a terem közepén. A padlat vastag, vulkánózott kaucsukból volt. Az aerodrom hajója egy darabból öntött hyalichor henger, mindkét oldalán csúcsos kúpban végződő, e kúpok vége egy-egy szeleppel záródik, melyek egyikén egy gereben alakú, tövisekkel ellátott nyárs, a másikon egy sárgaréz gomb ugrik elő a belülről tett nyomásra. Az első a hangtalan villanykiürítő; a másik a detonator, melynek az a célja, hogy jelt adjon az egymással együtt járó gépeknek. A négy szelep azután, mely a légváltoztatást eszközli, egyúttal hallcső és hangtölcsér, mikén át a detonator figyelmeztető hangjára a külön hajókban ülők egymással közölhetik értesítéseiket. Mert a hajó maga hermetice zárva van, ajtaja kaucsuk lemezekkel leszorítva.

A hajó közepén van az elektromotor, melynek gépezete kétfelé választja annak belsejét: az egyik fele a gépészeké, a másik az utazóké, kiknek semmi dolguk a géppel. Az elektromotor képes tízezer egyesített villanyelemmel dolgozni; ennek sokszorosan egymást dörzsölő széles sarkai idézik elő az első mozzanatot, mely a két szárnyat felemeli. E szárnyak alul hyalichor lemezekből vannak: legyező idomúra alkotva, s felül sárgaréz lappal borítva, egyes részeik akként fordíthatók, hogy a gép fölfelé vagy fekkéntesen haladhat velük. Egy olló alakú kormány tetszés szerinti irányt adhat az egésznek. A két szárny a géppel együtt harminclábnyi szélességet foglal el.

A gép még eddig csak elmélet szerint kész, gyakorlati kísérletet az egészszel csak most fognak először tenni. Nem csoda, ha minden embernek nagyot dobban a szíve, mikor azt mondják neki, hogy üljön bele először. Úgy húz a szív a földhöz.

Dávid oly sokszor megmagyarázta már Rozálinak e gép egész szerkezetét, minden egyes darabjának rendeltetését, hogy most már felesleges lett volna többet beszélni neki róla.

Még egyszer szemébe nézett: — csak elszánt nyugalmat látott abban.

Mikor kinyitá előtte a hajó ajtaját, s felsegíté őt ülhelyére, mégis reszketett a keze.

A kormányos, a gépész ülése magasabb volt, a segédé mellette alacsony zsámoly.

Mikor az óra megkondult, Dávid becsukta a hajó ajtaját; s felült a helyére, szoborkemény és szoborhalavány arccal. Nem nézett másra, csak a gépre. De Rozáli még az égre is nézett, mely be volt borúlva, s midőn az óra az utolsót ütötte, ajkát sóhajtás hagyta el: „Isten velünk!”

Dávid macskabőrrel megdörzsölt egy gyantalapot, azt hozzáérinté a gép üveg sarklapjához, s azzal megragadva izmos kezével az elektromotor kerekét, egyet fordított rajta. A telefon halk, zizegő hangot kezdett hallatni rögtön, s a hajóban az a sajátságos szag kezdett érezhető lenni, ami a villannyal együtt támad; a mechanikai mozzanat által a két szárny lassanként felemelkedett, mindig jobban közelítve egymáshoz. Ez a kísérlet válsága. Vajon a kifejtett hatalmas mozderő, mikor működését megkezdí, nem töri-e össze a mozdítógépet odabenn, s az azt forgató kezét? Ezt ellenőrzi a segéd által megfigyelt rheoscop. Rozáli számítja a delejmutató mozzanatait csendesesen. „Harminc, harmincegy.” Mikor azt mondja: „harminckettő”, akkor Dávid lekapja a kezét a fogantyúról, s a másik percben, mint a villám, oly gyorsan ugrik az előbbi helyére vissza. A két szárny végpólusai, megtöltve egyenlő + villanyossággal, azon ponthoz érve, ahol eltaszítják egymást, iszonyú erővel csapták alá a két legyezőszárnyat, s abban a pillanatban a légbe emelkedett az aerodromon. — Az első szárnycsapás százlábnyi magasra vitte föl. A gép ereje sokkal nagyobb teherre volt kiszámítva, mint amennyit most emelt.

Dávid az első mozzanat után nyugodtan fonta össze mellén karjait, és nem nyúlt többé a géphez. Azt most már saját visszaesése készítette további mozgásra. Amint lefelé esett, a két kiterjesztett szárny újra összeért, s fokozatos erővel csapott ismét széjjel. Dávid odafigyelt Rozálira, ki folyton értesíté a villanyerő növekedéséről, az emelkedés haladó fokozatáról. Egyiknek sem volt ideje visszatekinteni a földre s az utánuk bámuló embertömegre.

A gép egyenesen szállt fölfelé a szélcsendes légben, el nem hajolva függőleges irányától.

A tíz első perc alatt még nem érték el a fölöttük levő felhőréteget. A lég ezúttal nem volt fölöttébb villanyos. A szárnyak mérsékelten fokozott erővel működtek. A hygrometer, az ózonmérő, mind kevés eltérést mutatott. Melegség sem volt a hajóban a nemigen nagy dörzsölés miatt, az emelkedés közben, sőt a hőmérő néhány fokkal alább szállt, de még a hideg nem volt kellemetlen a lenge öltözék mellett is.

Rozáli oly nyugodtan értesíté Dávidot az észleletekről, mintha tanítója lábainál ülne egy gyermek. Dávid hallgatva jegyzé fel az adatokat egymás után. Egyiknek sem jutott eszébe észrevenni azt, ami e merész kísérletben költői, nagyszerű, fölséges!

A földön maradtak az áhítat figyelmével bámultak az égre. Minden út tele volt néppel; a munkások a gyár udvarán álltak.

Az ég egészen be volt borulva, a sűrű felhőboltozat alapjából úgy tűnt elő a felemelkedő aerodromon, mint óriási, fehér sas, mint a keleti mesék Roch madara, aztán mindig kisebb-kisebb lett; de szárnyai verését folyvást lehetett látni.

Már egy negyedórája volt, hogy fölemelkedett a gép, s még mindig egyenesen felfelé haladni látszott.

Mr. Severus a gyár tornyából nézett utána távcsövével.

„Mi történhetik odafenn? — mondá magában, hirtelen utánaszámítva. — A gép folyvást egyformán működik, minden másodpercben egy szárnyütés. Az a felhőréteg nem lehet

8000 lábnál magasabban. Ha a gép azzal az erővel haladt is fölfelé, mellyel az első percben felrepült, régóta át kellett volna törnie azon a felhőrétegen. Pedig hiszen a lég villanyossága még sokszorozza a bronzvezetők hatékonyságát. Mi baj lehet odafenn?

Ugyanazt a kérdést intézte Rozáli is Dávidhoz.

— Mi történhetik idefenn? Az emelkedés eleintén fokozatosan haladt előre, most fokozatosan halad visszafelé. A gép egyformán működik. Mégis tíz perc alatt alig haladtunk százlábnyira.

— Tanultunk valamit — felelt rá Dávid zavartalanul. — Megtanultuk azt, hogy üveghajónk villanyosságát a felhő villanyossága ellensúlyozza. A második kísérletnél segítve lesz ezen: a hajó tetejére bronzlemeznek kell jönni.

— Visszatérünk-e, vagy vízszintes haladást kísérünk meg?

— Egyiket sem. Az akadály dacára keresztül fogunk törni a felhőrétegen; s ha egyszer a közönyös ponton túl leszünk, ott az ellenkező villanyossága a felhőnek annál sebesebb repülésre fogja segíteni hajónkat. Olvasd a villanyzámláló fokait.

A következő ötven másodperc alatt a gép haladása állandóul százlábnyi emelkedésen maradt tíz percenként.

— Ez tehát a többlet, amivel gépünk villanyhatása a felhő réteget meghaladja. Összeszámoltunk. Most már nincs mit tennünk, mint várnunk nyugton, addig nézhetjük a földet.

Dávid a magával hozott macskaprém bélésű köpenyt Rozáli vállára keríté, beburkolva őt az érezhetővé lett hideg elől.

Az egész hajó félhüvelyknyi vastagságú hyalichorból volt öntve, melyen keresztül minden oldalra lehetett látni. Azonkívül mind a két oldalán s a két végén voltak távcsövek az üvegfalba alkalmazva, miket kaucsuktartókban mindenfelé lehetett forgatni.

Még csak nyolcezer lábnyi magasban voltak a föld fölött; de már onnan is meglepő látvány tárult eléjük. Nyolcezer láb

magasság a föld végtelenjéhez képest elenyésző csekélység. Onnan még nem látszik a földnek gömbalakja; csak a láthatár szélesedett ki, s alant a föld úgy tűnik fel, mint egy teknő: a szélei látszanak magasaknak.

S e széles teknő mélyén a szántóföldek tarka kockái beszorítva sötétkék erdőfoltok közé, a Gyilkos tava, a Szent Anna tava, mint fényes tükörlapok, az Olt folyam, a hegyvágányok partjai, mint ezüst szalagok; a Czohárd, a Nagy-Hagymás elvesznek a még magasabb sziklaóriások tömkelegében, az erdős hegyhátok, mint egy hullámozó föld! És a távolban a Magura, a Bihar hegyláncai, mik még közülzártabbá teszik a látkört, az oláh havasok délkeletnek. Az ember mentül magasabbra száll, annál jobban fogva érzi magát a föld által; annál jobban látja, hogy ez bőrtön!

Rozáli szédült a látványtól. Dávid azt mondá neki, hogy tekintsen maga fölé.

Odafenn közelített már a felhőréteg.

Olyan volt ez, mint mikor a fellepszakadás jön messziről a hegytetőnek.

— Mindjárt sötétben leszünk! — mondá Dávid Rozálinak.

— Itt van a Dubosq-féle villanylámpa.

— Hozd működésbe.

A villanyfény egyszerre világítani kezdett; azok oda alant, kik utánuk néztek, azt látták, hogy a fehér sasból egyszerre egy ragyogó csillag válik, mely néhány percig megvilágítja a körülete elterülő felhőréteget, s azután gyorsan elvész a felhőegyetemben.

Igenis: gyorsan; mert amint a felhő közé jutott a gép, egyszerre fokozott erővel kezdtek el villanyos szárnyai dolgozni, s midőn a felhőn keresztültörte magát, egyszerre szellemerejű szökésekkel repült az ég felé, percenként ötszáz lábnyi emelkedéssel. A lecsapó szárnyak zenéje áthangzott a hajó falain, mint valami istenbiztatás hangja, oly megkapó, oly túlvilági zöngés volt az!

És minő látvány!

Fenn egy tiszta azürkék égboltozat, minőről a ködös földlakónak fogalma sincs, s a tiszta égen egy soha nem látott nap! Nem az ismeretes tűzgömb: hanem egy sugárörvény, a fénynek isteni végtelensége.

És egyre fölebb! Az aerodromon hatalma nem ismer már határt; a két élő oly rétegeiben jár a világnak, miket sem ember, sem állat nem utazott még be soha. Huszonnégyezer lábnyi magasban a föld felett. Magasabban a Himalája, a Csimborasszó csúcsainál. S a gép hajójában nincsen hideg: repülésének zsúrlásától áthevülnek oldalai; az utazókat nem fedi más, mint a lenge selyemöltöny és a tiszta, csupa ózomból álló ritkult lég, összetömörülve üvegharangjukban, valami ismeretlen érzéssel tölti el szíveiket. Hisz annak is természeti oka van. Csupa élenyt szívni be nem emberi idegek számára való élvezet. Attól a lélek gyönyörbe merül el; a vér ismeretlen örömök kéjérzetére lázad, az ütér százat, százhuszat üt percenkint; a szív nem bír magával többé.

S a gép egyre viszi őket fel az ég felé, s ők visszatekintenek a földre.

És látják a földet — nem úgy, ahogy az emberek látják, sötétnek, kéknek, darabosnak, hanem aminőnek az églakók vagy a szomszéd csillagok lakói látják: fehérnek, ragyogónak, simának. Alant a felhő fedez mindent.

A végtelen, beláthatatlan földi mindenség egyetlen fehér lap. Egy hótenger, kristályhegyekkel, gyémántkupolákkal; fehérrel fehérre festett vakító tájkép, melynek árnyéka is világosság.

Egyetlen sötét pont úszik fölötte. Egy szárnyas gép alakja, melynek árnyékát a tündöklő nap a tündöklő felhőlapra festi.

Most egyszerre megállnak a gép szárnyai. A kormányos egy kéznyomására félbeszakad a villanyfolyam, s a két szárny kiterjesztve feszül meg.

— A földre visszaszállunk — suttogá Dávid, megszorítva Rozáli kezét.

E szóra a nő odaomlott a férj keblére. Nem volt ura gondolatának többé, nem eszmélt, csak érzett. Átölelte annak fejét karjaival, s megdicsőült arcát elárasztá a földi kincsek legdrágábbjaival, asszonyi csókjaival. Szeretett, idvezült volt; zokogott.

És a férfit magával ragadta az asszony, szerelme.

Senki sem gondolt többé mágnestűre, barometrumra, villanymérőre. A felső légrétegben erős légáramlat volt, mely leszálló hajójukat sebesen ragadta kelet felé. Ők nem tudtak arról semmit. Ők csak azt tudták, hogy mi a szerelem.

Huszonegyezer lábnyi magasból percenkint hatlábnyi eséssel szállt alá a kiterjesztett szárnyai által csendes libegésben tartott hajó. A felső légrétegben percenkint kétszázötven lábnyi sebességgel rohanó légáramlat ragadta azt magával délkelet felé, ami a felemelkedés pontját a leszállás pontjától mintegy harminchárom mérföldnyire távolítja el. Két délkör s egy zónafok különbsége.

A hajó négy légújító szelepe közül most a legalsó volt nyitva, annak a hangkürtjén keresztül hangzott fel alulról lassankint valami zúgás, mely eleintén olyan, mint az erdők mormogása a vihar közeledtével, majd egyre erősödik az, harsogás, csattogás egyesült robaja hangzik: titáni orgonaszó az, melynek minden akkordja mennydörgés; az üveghajó, kiterjesztett szárnyaival együtt reszketve zeng bele, mint egy carillon harangja, mely a mennydörgés vibrációjától megcsendül.

— *Jézus!* — kiáltá fel a nő, túlvilági mámorából a kárhozat rémületére ijedve, midőn egyszerre vakító fény világítja be a hajót.

Az a fény egy villámlás — s ami úgy zúg alattuk, az a tenger!

A Fekete-tenger fölött voltak, csak háromszáz lábnyi magasan a harsogó hullámoktól, miket hegyláncokká alakított a fejük fölött tomboló zivatar, az egymás hátára tóduló barna-zöld, fehér sörényes hullámszörnyek ordítottak olyan hangosan.

Tehát alattuk a háborgó tenger, felettük a villámló zivatar.

Mikor estek keresztül a felhőn, azt nem is vették észre.

Mikor Rozáli az kiáltotta: „Jézus!”, kétségbeesetten ragadta meg az öltönyt férje keblén, görcsre szorult ujjaival, míg ugyanazon kezével eltaszítja őt magától.

Dávid felállt; letekintett a tengerre, aztán fel az égre, aztán a nő arcára. Aztán mosolygott, s azt mondá a nőnek:

„Elfeledded-e, hogy én ki vagyok?”

Mit akart neki ezzel mondani? Azt-e, hogy „szombatos” vagyok, vagy azt, hogy a „villámnak, a zivatarnak jó barátja” vagyok, vagy azt, hogy „férjed” vagyok?

Azzal egyet fordított a zárókeréken, a gép szárnyai elszabdultak, s a következő percben ismét magasra suhant fel az aerodromon.

— Belemegyünk-e a villámló felhőkbe? — kérdé reszketve Rozáli.

— Gyermekek, te! — szólt Dávid. — Légy nyugodt! Jó barátaink azok! A felhő és a tenger között maradnunk nem szabad, mert a záporban, ködben nem fogunk látni, s ha hat-száz lábnyi magasban a tenger fölött vízszintesen repülünk, akkor keletre neki megyünk az Elborus havasainak, északra a Tsatyr-Dagh hegyláncának, nyugatra a Balkán előfokának, délre a Karmalin-alpesnek vagy a Tsilsz-Daghnak, s ott hajótörést szenvedünk. Nekünk a felhők felett kell mindig úsznunk, ahol látunk, s ahol szikla nem jó élénk. Ül le mel-lém.

Rozáli leült, de a tudomány bűvereje meg volt nála törve. Nem volt nyugalma a gépeket, a műszereket figyelemmel kísérni többé, ő csak arra a férfialakra nézett, ki vakmerően felemelt fővel állt a gép előtt, kezét egy még addig érintetlen rugóra téve. Az volt a *detonator* felszabadítója.

Az aerodromon démoni szárnysuhogással repült az ég felé. A villámló felhőknek nem az a hatásuk volt reá, ami a nyugodtan elterülő felhőrétegnek. Két villanyellentétes felhőgomoly közé jutott, miknek egyik oldala a tényező, a másik a tagadó

villanyossággal volt telve. Az egyik felhőoldal eltaszítja, a másik odavonta. Kétszeres erő ragadta magával.

A két gomolygó felhőtömeg egymásba omlott, szörnyalakú sötétkék, ezüstszegélyű gomolyaival, mikből egy-egy foszlány egész a tenger színéig szakadozott alá, a zápor, mint egy dűlt kéve húzódott utána, sötétkékre festve a tengert, ahol összeért vele.

Az aerodromon belejutott a záporba. Az jégzápor volt.

Ez volt azután a zene! Mikor ezer meg ezer jéggömb kezdte el paskolni a hyalichor henger döngő oldalait, a suhogó szárnyakat, és hozzá körös-körül mennydörgött az ég, és harsogott a tenger!

Vak sötétség volt a felhők alatt, midőn az aerodromon a jégzápor közé jutott, de e sötétség csak egy percig tartott. Rozáli bámulva vette észre, hogy a következő percben Dávid arca elkezd világlani, derengő, majd fényes sugárzat árad el körülle; fehérnek látszik, mintha alabástromot világítának meg villanyszikrával, s gazdag hajának minden szála fölegyenesedik, s mered az ég felé, mint egy tízezer ágú korona . . . Nem emberi alak ez többé!

De hiszen Rozáli arca is éppen úgy világolt, ő is olyan átlátzó, túlvilági kép volt; de e látványban csak Dávid gyönyörködhetett.

Majdan az egész hajón elterjedt ez intenzív villanyfény, mely több ölnyi messzeségben megvilágítja maga körül a jégzáport, mely között úszott; körül volt véve repülő gyémántok özönétől.

Hát a felhők mit szóltak erre?

Mintha a vihar maga is elbámult volna e vakmerőkön, kik az ég titkaiba, a szentek szentjébe, hol a villámok születnek, be mernek törni, megnémult a zivatar, elpihent a villámlás, a dörgés nehány percig.

Ekkor a fényes arcú ember, ezzel az égre emelkedő üstökkel, megnyomá azt a kis gombot, mely a detonatort felszabadítja,

s abban a percben egy cikázó villám nyilalt végig a felhők közt, melynek eredete az aerodromon detonatora volt, felébresztve ellentétes társát a felhő mélyében, s harsogó dörgéssel üdvözölve barátját, a „villámot”. Az ember és az Isten csókja találkozott! Az ész és az ég villámszikrái.

S ez üdvözlésre megszólaltak a felhők minden villámai. Körös-körül és felülről cikázva jött egyik villám a másik után a felrepülő aerodromon felé. A sebastopoli meteorológiai obszervatóriumban feljegyzék azt a tüneményt, hogy mint egy központba siető lángsugarok találkoztak egy helyen a villámok; egy első perc alatt száztízet számláltak meg, mik mind egy pontban egyesültek, mintha egy sokágú lángkorbács vagy egy szétszakadó csillag volna ottan. — De az csak látszat volt. Az aerodromont egy villám sem érte. A villámsugarak „egyik” szikrája mindig az ő sajátja volt. Most már két szárnyának hegyei szórták körülről a villámszikrákat, s azok találkoztak fele úton a felhők ellenkező szikráival, nyilazó zezzugot rajzolva a sötét égre, s a felhők mélyét folytonosan fellobogó kék, zöld, veres fényvel világítva be. A mennydörgés hömpölygő moraja követte szakadatlan e mennyei tűzijátékot.

Rozáli átszellemülten bámult Dávid arcára. A fehéren világoló arc is őfeléje volt fordítva. És Dávid szemeiből is oly csodálatos fény sugárzott ki e percben. Szemszivárványának nem volt feketéje; egy fényarasztó csillag volt az. Olyan volt, mint egy megdicsőült képe, ki az égbe száll; s csak földi mintáját tartá meg arcának, de földi anyag nincs többé rajta.

— Félsz-e? — kérdezé szeléd, biztató hangon Rozálitól a fénylő alak sugárzó ajka.

— Üdvezült vagyok — rebege a nő, rémülettől ittas gyönyörmámorában.

— Csókolj meg.

És a nőnek volt bátorsága e percben fölemelkedni hozzá; ajkaival megközelíteni e rémesen sugárzó túlvilági arcot, s c minden oldalról lángoló villámlobogásnál, e kábítón har-

sogó égzengésnél volt bátorsága ajkaival megérinteni annak ajkát.

Az a csók „*tűzcsók*” volt!

Mintha egy lángot, mintha egy szellemet, mintha Jupitert magát csókolta volna meg.

Akkor odarogyott Dávid lábaihoz; s mikor annak térdeit átölelte egyik kezével, s a másikkal keze után nyúlt, minden ujja hegyén érezte a szikrákat, amik a fénylő alak minden izeiből előpercegtek.

A villámlás megszűnt, a dörgés elhallgatott. A hajó a villanyos zivatar bűvkörén túljutott már. Az arcok kezdtek elsötétülni.

De mikor az aerodromon végighaladt a Tsatyr-Dagh hegyei felett, hogy a föld se maradjon el az üdvözlésből, akkor még egyszer maga a legfelsőbb hegycsúcs küldött utána egy villámsugárt. A föld villámlott fel az égbe.

S ez volt az utolsó üdvvillám. Egy szárnycsapás a felhők fölé emelte az aerodromont. — S ott más világ volt. A nap sütött.

Rozáli még mindig bámulva nézett bálványa arcára, még mindig átkarolva tartá annak térdeit, és íme egyszerre más alak állt előtte. A fénytől sugárzó, átlátszón fehér szellemkép azokkal a csillagfényű szemekkel — a napsugáron, mosolygó, diadaltól ragyogó férfiarc lett, melyről sugárzik az életerő pirossága, a büszkeség és a szerelem; és fekete szemeiből a földi tűz, mely szívet elevenít.

S midőn most Dávid lehajol hozzá, hogy őt keblére emelje és megcsókolja, már nem éget a csók . . .

Ismét alattuk volt a fehér felhőtenger, mely a végtelenségig látszott elterülni. Csupán egy helyen domborodtak fel pukkanó dudorodásokban, mint egy óriási szappanbuborék habjai, magas fellegalpesek, miknek hófehérében villanyos szikrák villogtak időközönként. Az volt a delejes vihar háborítás tere, mely a végtelen felhőtengerben pásztavonalban húzódott végig.

A nap két foknyira állt még a felhőtől takart láthatár fölött.

— Tudjuk meg, hová jutottunk! — szólta Dávid Rozálihoz.

A delejtű, a térkép, mint az óceánon hajóznak, úgy a felhők Atlanti-tengere fölött utazónak is tudósításokat adott. A krími félsziget fölött jártak.

— Ideje visszafordulnunk.

Dávid az albatroszfark alakú kormányval a gépet körben fordította, a szárnyakat a felfelé haladó irányból a horizont haladásra mozdította, s ezzel a villanysokszorozót szabadon ereszté.

Az aerodromon repült.

Mily sebességgel halad nyugat felé, azt először is megmutatta a boussole tűhegye; másodszor hallani engedé a hajó orrán megnyílt légzőszelep éles füttyölése; harmadszor látni hagyta a felhősíkság fölött végigrepülő árnyéka a szárnyas hajónak. De ami mindezeknél meglepőbb, újdunabb tünemény volt: az azon látvány, hogy a nap, amint a gép előrehaladt, folyton egyenlő állásban maradt a láthatár fölött. A gép egy óra óta halad már nyugat felé, s a nap még mindig azon a ponton áll, amelyen egy óra előtt. Az aerodromon röpte egyenlő a föld fordulásának gyorsaságával. Tehát huszonnégy óra alatt képes körülrepülni a földet (az északi szélesség 45. foka alatt), tehát képes megállítani a napot (valódi Józsué), tehát az aerodromon utazójára nézve, ha akarja, nincs többé éjszaka!

Dávid az örömtől kacagott, midőn ez új felfedezést elmondá Rozálinak.

Hogy annál inkább igaza legyen, az isolatorok segélyével néhány percre lelohasztá a gépszárnyak működését, ezáltal az aerodromont egész a felhőrona színéig alásüllyesztve, s azután ismét sebesíté a repülést, s a hajó most már egy hófehér hegyező tömkelegében repült előre, keresztültörve néhol az útját álló felhőalpeseket.

A nap forrón sütött a felhőoldalra. A hőmérő a hajóban benn a sebes repülés zsúrlódásától 18 fokot mutatott. A felső léggréteg hidege elnyelte a többi.

Egyszerre egy új természeti csoda lepte meg az utazókat.

A felhőfalon, mely mellett elrepültek, magasabban és nagyobb alakban, saját hajójuk alakja tűnt fel előttük; nem árnyék az, de optikai tünemény; a tudósok „Ulloa diczkörének” hívák; Flammarion „költő tudós” ismertette azt meg legelőször; a franciák az ő nevéől hívják.

A fehér felhőlapon egy másik aerodromon úszik; szárnyai éppen úgy csapdosnak; átlátszó üveghengerében éppen úgy áll és ül egy férfi- meg egy asszonyalak, s e káprázatot egy szivárványszerűen, de gömbölyű körré alakult fényes szérű veszi körül, mintha a kiegszített Íris-öv volna, belül sárgásfehér, azután halaványkék, megint barnásszürke, végre viola-eres színezetű keretekben. A varázstünemény oly világos körrajzokban tűnt elő a vakító fehér felhőlapon, hogy Rozáli saját kézmozdulatait megláthatta rajta.

Dávid megmagyarázat neki e tünemény keletkezéének okait, s aztán elnyelte azt a szemközt jövő felhőtömeg.

„Hol járunk most?” Ez volt a kérdés.

A földet nem lehetett látni a felhőrétegtől.

Dávid néhányszor megkísérlé a felhőrétegen keresztül-törést. Nem sikerült neki. Amint megállítá a szárnyakat, a délkeleti légáramlat, egyesülve a felhőréteg eltaszító hatásával, oly lökést adott az aerodromonnak, mely által az lefelé csés helyett a keleti irányba vitetett vissza.

Most aztán meg tudta magának magyarázni Dávid, hogyan került hajója a Fekete-tenger fölé. A légáramlat s a felhő villany taszítása vitte azt odáig, hol azután a felhőlégáramlat hirtelen alácsapva az alsó légrétegbe, egyesülten a delejes viharral leragadta azt magával.

Ez számításán kívül esett; hogy lehessen körülmény, amelyben az embernek és a földi anyagnak még csak le se lehessen esni a légből.

A vonzerő szabályai győznének, az igaz: ha a villanyerő s a légellenállás szabályai nem küzdenének meg vele. De így a

leszállni készülő gép, kiterjesztett szárnyaival oly nagy ellenállási tért nyújt mind a kettőnek, hogy a vonzerőt egészen kiegyenlíti vele. Az aerodromon nem tud leszállni a felhők közül.

Néha támad alatta egy-egy hasadék a felhőtömegben, melyen keresztül, mint a napfoltok sötét tömegeit, látni meg az alant fekvő földet. A szédítő mélységben, a felhőnyíláson, mint egy ablakon át, látszanak meg a földi világ tájképei: zöld erdők, patakok, mezők, fényes folyamokkal, miknek partjain füstölő házak jelölik a halandók tanyáit. A fölötte elrepülőek találgatják, vajon mely vidék lehetett ez. Hanem egy perc alatt eltűnik alóluk ez a látvány. Nem tud az aerodromon leesni.

— A 44. hosszúsági fok alatt járunk! — monda Rozálinak Dávid. — Itt kezdődik Erdély.

— És nem tudunk leszállani a felhőn keresztül — szólt Rozáli.

— Fogunk tudni.

A gép repülése megláttatott; a szárnyak éppen csak annyi erőt fejtettek ki, hogy az erős légáramlat a hajót hátrafelé ne vigye; a szelepek megszűntek sípolni.

E csendességben valami andalító összhang tört fel onnan alulról. Földi hangok!

Harangszó zúgását adta tovább a hangterjesztő ködár, s e harangszó mellé zengett kíséretül egy ezernyi ezer ajktól énekelt zsolozsma . . .

Mind a ketten ráismertek e melódiára.

A zsolnár dallama ez: „Uram! Ki lészen lakója a te felséges hajlékodnak?”

— Az a mi népünk odalenn!

Ó! igen, azoknak énekszava hangzik fel a földről a bezárult felhők boltozata felé, ahonnan tovatűnt kedveseiket várják vissza.

— Itt le kell szállnunk! — kiáltá Dávid elhatározottan.

— Hogyan? — kérdé aggódva Rozáli.

— Látni fogod.

Azzal Rozálit beburkolá a macskaszörmés bundába, maga pedig felölté rókamáj bélésével kifelé fordított bekecsét, mint aki szibériai útra vállalkozik.

A hajóban volt egy széles, négy öl hosszú gyantás tafota szövet, mindkét végén volt egy zsinór, arra egy nehéz ólomgömb kötve. Dávid hóna alá vette a szövetet. Azzal megállítá a gépszárnyakat. Akkor kinyitá a hajó ajtaját. A betóduló hideg lég egy perc alatt hókristályokká alakítá a belső nedvdús léggör párázatait. Jégsarki fagyos levegő volt az. Dávid haja, szakálla csupa zuzmarás lett.

Mielőtt Rozáli egy kérdést intézhetett volna hozzá, Dávid a nyitott ajtón át felveté magát a hajó tetejére, becsapva maga után az ajtót.

Akkor a gyantás tafotát az egyik golyónál fogva áthajítá az egyik kiterjesztett gépszárnyon. A másik golyó kezében maradt.

Azzal lekiáltott a légcsővön át Rozálihoz:

— Bocsásd el a gépszárnyakat, s gyűjtsd meg a villanylám-pát!

Rozáli engedelmeskedett; a két gépszárny ismét emelkedni kezdett, s középen összeért. De ezúttal nem csapódott széjjel, a közbetett gyantás tafota megszakítá a villanyfolyamot. A szárnyak felül összecsukódva maradtak.

És abban a percben a gép, mint a lelőtt sas hanyatlott egyenesen alá, Galilei törvénye szerint, az első percben 15, a másodikban háromszor 15, a harmadikban ötször 15, a negyedikben hétszer 15 lábnyit esve.

Rozáli szentelt bizalommal tekinté maga fölé, a hajó külsején álló megvilágított alakra, ki nyugodtan állt e rohanó esés közepett a hajó mellvédjébe fogózva.

Mikor a tizedik percben 300 lábnyi eséssel törte magát keresztül a lomha tömeggé bénított hajó a felhórétegen, mikor a hegy-völgy alkotta föld színe, ezüst folyóival, hangya ember-

tömegeivel újra látható lett, akkor Dávid kezébe ragadva a gyantás tafota szövét túlsó szélét, levonta azt a gépről; összegöngyölté, felnyitá a hajó ajtaját, visszament helyére, kezébe fogta az elektromotor kerékfogatóját, egyet csavart rajta visszafelé, a gépszárnyak újra széttárultak; akkor szabadon bocsátá a fogantyút, a két szárny újra felcsapódott, a repülés újra kezdődött.

És azok, akik odaalant tízezeren meg ismét tízezeren egy óriási karénekből hívták az Istent nagy kísérletükhöz segélyül, látták azt a csillagfényben ragyogó sasalakot ismét megjelenni, a felhőkből alászállani, és jönni mindig közelebb, és pontosan ugyanazon helyre, abba az épületbe visszaszállani, amelyből kiindult.

A nap, egy felhőhasadékon át, még akkor is előtündökölt a láthatáron, bearanyozva eget és földet körös-körül.

Ez volt az emberi tudomány legnagyobb diadala a földön és az égből.

A láthatár elkezd borulni. Komor idők jelenségei mutatkoznak.

A hadügyminisztérium egy rendelete tizenötezer-hatszáz-hetvenkilenc példányban küldetik meg a két birodalom minden községi elöljárójának egyszerre, melyben a legnagyobb titoktartás föltétele mellett rájuk parancsoltatik, hogy a tartalékosokat haladéktalanul ezredeikhez küldjék be; az erdélyieket legrövidebb úton Csehországba és Galíciába; a Friaul, Isztria, Dalmácia illetékét egyenesen Brassó vidékére; a magyarországi huszárokat mind Galíciában állomásozó ezredeikhez; a cseh szabadságoltakat pedig a pesti és komáromi erődítvényekben alakuló tartalékhoz. Összesen nyolcszázezer ember. Senki se tudjon meg róla semmit.

Másnap aztán valamennyi újságban benne van ez a rendelet.

Harmadnap a hadügyminisztérium valamennyi lapszerkesztőt sajtóperbe fogja.

Negyednap az esküdtzékek valamennyit felmentik.

Ötödnap a vendéglőkben egy pár borozgató polgárt az elkeseredett katonák jól összevagdálnak.

Hatodnap a katonai parancsnok az excedenseket jól leszidja.

Aztán hetednap megint egy új patália vonja magára az olvasó figyelmét a hírlapokban.

Egy lócsiszár-konzorcium megtámadja a hadügyminisztériumot, hogy ő azt a *negyvenezer lovat*, aminek bevásárlása elrendelgetett, tíz perccel olcsóbban szerezte volna be, mint az a másik konzorcium, melynek azt a miniszter *titokban* kiadta.

A hadügyminiszter átlátja, hogy, a titoktartás nem a XX. század intézménye, s ezentúl inkább minden rendeletet hivatalosan tesz közzé a kormánylapokban, egyúttal a palástoló magyarázatot is hozzátéve.

Elhatároztatik tízmillió font kétszersültnek, húszmillió darab borsóhurkának, ugyanannyi gulyáshúskonzervnek készletben tartása.

A hadügyminiszter egy újabb rendeletében meghagyatik, hogy minden katona teljes körszakállt eressen, és arcát semmi részén meg ne borotválja. A bajuszpedrő használata még a huszárságnak is eltiltatik. Efölött az újságok példátlanul sok rossz élceket szaporítanak; a komolyabb államférfiak pedig aggódva sejtik, hogy ezen intézkedések egy olyan hadjárat előjelei, melyben a száj elé boruló bajusz s a torkot eltakaró szakáll a hideg lég befolyását mérsékelni lesz hivatva.

Még nagyobb táplálékot ad a sajtóaggodalmaknak egy nevezetes körülmény. A hadügyminisztérium és a honvédelmi minisztérium ugyanis már hetek óta folytatnak közös értekezleteket, melyek minthogy zárt ajtók mellett tartatnak, annál fogva köztudomású a tárgy, miszerint afölött vitatkoznak, vajon az egész hadsereg és honvédség gyalogságánál egyformán a bakancs hozassék-e be, vagy a kamásli? Ami egy hadjárat előtt a legfontosabb ügy, minthogy egy hadseregnél igen nagy gondnak kell lenni a csatakész lábakra. A kamáslit ajánlja a nagyobb kényelem, a bakancsot ellenben a mozgás könnyebbsége. Minél fogva az elhatározás nehéz. Ekkor, mint egy közbeeső bomba, jön hirtelen a generalissimus parancsolata, mely szerint elrendeltetik, hogy az összes állandó hadsereg minden gyalogsága térdig érő csizmát kapjon. Mire a magyar képviselőházban zárt ülés tartatik, s ugyanott a honvédelmi miniszter is előadva indokait, ellenmondás nélkül elhatároztatik, hogy a honvédség is magas szárú csizmát kapjon.

Ezt azután mindenki megérti, ha nem magyarázzák is neki meg külön: a bakancs, kamásli még csak defenzív háborút

helyez kilátásba; de már a hosszú szárú csizma egy offenzív háború eventualitásával kecsegtet.

Végképp elosztat minden kétséget aztán a generalissimusnak egy novemberi rendelete az összes hadparancsnokokhoz, melyben szigorúan meghagyatik nekik, hogy a katonasággal *téli* hadgyakorlatokat tartassanak: mikor legnagyobb a *hófuvat*, zivatarban, *északi szélben* exercírozassák őket, hogy szokjanak hozzá.

Világos a helyzet, Oroszország ellen készülünk.

Az örökké kísértő rém ellen, ki nagy, prémes süvegével, zúzmarás szakállával, csombókos kancsukájával, mindnyájunknak nehéz álmaiban ott van. És most még a prémes süveg közepéből a frígiai sipka is kivereslik.

Amiről a múlt században Herten, Bakunin még csak álmodtak, amit a „Szta Djelat?” szerzője regényképpen írt le, már megvalósult, s a XX. századbeli Oroszország nem olyan félelmes többé Európára, mint a múlt században — hanem félelme-sebb.

Még a XIX. század napóleoni vészalternatívája ez volt: Európa 50 év alatt *vagy* respublikává lesz, *vagy* kozákká; most a kérdés egyesítve van: „kozákká is, respublikává is”.

Egy óriási nép, mely maga számára nézve annyi, mint a francia és a német együtt, egy rettenetes ország, mely egyszerre Japánt, Kínát, Turkesztánt, Törökországot, Ausztriát, Magyarországot, Németországot, Svédországot nyomja szüntelen előbbre tolt határaival: egy nyelvű, egy vallású nép, edzett testalkatú, jég hátán alvó katona, lovához nőtt lovas, ellenség, akit megsemmisíteni semmi hatalomnak nem lehet, akinek bevehetlen vára a puszta, a jégmező, a végtelenség! És ha egyszer ezt a népet talpra állítja, nem az a hatalom, mely eddig rendelkezett vele, a császár, a fanatizáló pap, a nemzeti gyűlölet, a katonai fegyelem; hanem ami mindezeknél nagyobb: a szabadság! Az egy megszámlálhatlan tábor: nagyobb Dzsingisz kánénál, nagyobb Attilánál, nagyobb Napóleonnál.

Oroszországban, ha egyszer a szabadságot megkóstolták, nem tréfálnak vele. (Az igaz, hogy ellenfelei sem ismerték e kérdésben a tréfát.) Pugacseff kísérlete megmutatta azt, hogy mi lett volna belőle, ha sikerül.

Az elnyomott nép a maga módja szerint értelmezi a tartozások kiegyenlítését, s a rangfokozatokat gonoszul békíti ki egymással.

És már akkor jól van tartva az új kor fogalmaival.

A szabadságot átviszi egyszerre minden térre. Szabad a föld a dézsma alul, szabad a jobbágy a robot alul, szabad a nő a családi kötelekből, a társadalmi nyűgből; lehet ki-ki, ami akar. A leány lehet kereskedő, vagy kézmíves, vagy békebíró, vagy szerető: senkitől sem kérdi. Papra, templomra semmi szükség többé, szabad nem hinni semmit. Nincs többé ördög! Nem véték, amit az ember magának megbocsát.

Szabad a pénz is; a kormány elveszi az egyházaktól, a volt főnemesektől, a letétemények pénztáiraiból, kinek nyugtát ad róla, kit meg felakasztat nyugta helyett. Kölcsönt vesz a bankalapból kamat nélkül, s nyomtatja a papiros rubeleket, ahogy a gőzgép győzi; — bankszabadság van kihirdetve, annyi bank alakul, hogy Észak-Amerikában sem több, és valamennyi önti folyószámra a saját bankjegyeit a közös tengerbe, a pénzpiacra.

Holmi gyöngye kis állam ebbe belehalna rövid időn, de Oroszország nem. Ha ma húsz milliárdnyi papiros rubeleinek egész tömege egyszerre füstöt vet is, nem ment tönkre; holnap az alatta maradt föld újra gazdaggá teszi, s minden ember megél, s újra kezdi a dolgot.

És azután vannak ez óriás népnek hozzá méltó óriás vezetői. Akik nem számítanak rongyos milliókkal, akik nem aggodal-maskodnak nyomorúságos európai diplomáciai kérdések miatt; nagyobb, merészebb eszmék után indulnak el a világba, mint amiket az udvarok iskoláiban tanítanak. Akiknél hatalom a zűrzavar, s akik rendszert találnak a korlátlan, fegyelmetlen, uratlan népmozgalomban; akik készen vannak hatalmas ellenfelekkel — nem küzdeni, de játszani.

A Nihil országának a népakarat által fölemelt elnökei, egy asszony és annak államkancellárja, legelőször is túltették magukat azon a szűkkeblű felfogáson, hogy valakinek a más jó barátságára kell számítani. Ők legelőbb is leszámolnak az ellenségeikkel.

Egy része ellenségeiknek saját országukban van: a kétséges érzelmű régi ezredek, a volt főtisztek, a lengyelek. Azokat ők mind összeszedik; de nem küldik Szibériába, hanem el Ázsiába, az afganisztáni határszélre. Ott Angliát tartják vele sakkban, s itthon bizton tehetnek miattuk ellenükre mindent.

Van azonban egy még nevezetesebb ellenség is a fentiszteletknél: ezt úgy hívják, hogy *hitelező*. Azt tartják, hogy ez azért rossz ellenség, mert nem lehet agyonverni. A Nihil országa megmutatta, hogy azt is lehet. Oroszország államadóságainak kamatja a XX. században tett valami 120 millió rubelt. Ezeknek a papírjai legnagyobbbrészt az angol, francia és német piacokon voltak elhelyezve. Ezek a külhitelezők valóságos Attilák, akik tributáriusokká teszik az idegen államokat. Már egyszer egy osztrák kormány is megkísérelte hitelezőit egy húszpercentes szelvényadó által ellenségeiből condolens jó barátjaivá tenni; Sasza asszony egy lépéssel odább ment: ő egyszerre és egészen kibékült velük atyafiságosan. Nyomatott kétezermillió rubel mennyiségeig államjegyeket, miknek alapjául az uráli aranybányák és a jekaterinoslavi petróleumkutak és kőszéntelepek voltak lekötve, s azokkal kifizette egyszerre a hitelezőit. Akinek nem kellett a cserepapiros, otthagyhatta. Igaz, hogy ez a tengeráradás rubeljegyekből, miket nolens-volens el kellett fogadni, majd visszaszivárog apródonkint külkereskedelem útján megint Oroszországba; de beletelik abba húsz esztendő; kivált amióta Sasza asszony a gabnakivitelt Oroszországból betiltotta, a támadható éhínséget adva okul. A jámbor Európában soha annyi nyusztprémes kabátot nem viseltek, mint ebben az időben. Minden ember iparkodott a nála rekedt papírrubeleit állatbőrre felváltani, ami Oroszország fő kiviteli cikkét képezte ezóta.

Ilyenformán a Nihil országa nagyon szépen megmenekült a legnagyobb ellenségétől, az államadósságától.

Most már egy kis haszonhajtó vállalat után is lehetett látnia.

Katonája volt legalább másfél millió. Egy része jól szervezett, más része annál jobb, mert nincs szervezve.

Ez béke idején improduktív költségre ad okot, de lehet belőle hasznos investíció is, ha egy lucratív vállalatra felhasználják.

Sasza asszony és kancellárja felhagytak Nagy Péter cár és utódjai szűk látókörű világnézetével. Mit nekik a keleti kérdés! Konstantinápoly elfoglalása! A kis szláv nemzetiségek felszabadítása a járom alul! Obsolet fogalmak. A keresztyénség védelmezése a pogányság ellen pedig éppen nem tartozott programjuk keretébe. Ők igen bölcsen belátták, hogy aki ennyi hatalommal rendelkezik, annak semmi keresnivalója az *elszegényült, kiszarolt, elcsigázott* Törökországban; a szláv rokonok csak mindig pénzbe kerülnek; ez nem jó üzlet. A gazdag, fizetni és adózni képes szomszédok ügyeivel foglalkozni sokkal háladatosabb vállalat. Itt van mindjárt ez a szomszéd osztrák–magyar birodalom. Gazdag ország, kész vasúthálózattal, jó utakkal ellátva; áldott termőföld, szorgalmas, fizetéshez szokott népesség, melynek semmi egyéb baja nincsen, mint az, hogy nagyon sok az adóssága. Milyen egyszerűen lehetne rajta segíteni! Elfoglalni, s aztán kifizetni a hitelezőit még egynehány milliárd új rubeljeggyel. Annak is lehetne lekötni szilárd alapul például a Kárpátokat: azokban is van sok arany, ezüst, réz, vas és drágakő. Még jól járna az ország a meghódíttatással. — *Likvidálma* az új „directió” alatt.

Van is elvbarátja a nihilisták nézeteinek elég. Ahol nincs, vesznek. Eladó író toll mindenütt van a világon. Az európai sajtónak egyharmad része az orosz köztársaság magasztalásával foglalkozik. Azonkívül egy egész ligája a becsületes, jóhiszemű doctrinér–szocialistáknak ingyen, a maga kenyereén fáradozó propagandájukban. Nem a leigázást, a felszabadítást várják a Volga pusztáiról. Minden elem, mely a forradalmat mint célt látja

maga előtt, titkos és önkényes szövetségesük. — A bérenc toll szándékos túlzással, a rajongó pedig fantáziája után, paradicsomi színekkel festi ki az oroszországi állapotokat. Annak a belseje pedig el van zárva jobban, mint valaha azelől, hogy idegen szemek a belsejébe láthassanak. Ahol a forradalom viszi az ellenőrzést, ott utazni nem lehet: aki az útlevelével az egyik falu határán áthatol, fennakad a másik faluban, s vagy ott ragad valahol, vagy visszatoloncozzák a határra. A kereskedelem csak a határvárosokra szorítkozik, mint Japánban. Levelek nem bocsátatnak ki; gyanús alakoknak még szökni is bajos. A hajdani orosz rendőrség is félelmetes volt, de a nép rendőrsége még furfangosabb, és ez megvesztegethetlen. Külföldi diplomácia nem székel ez idő szerint az orosz fővárosban; az európai kormányok még nem is ismerték el a Nihil köztársaságát; de meg ez nem is tűr idegen kotnyeleskedést, amit hajdan diplomáciának neveztek. Neki sincsenek állandó követjei sehol; csupán az észak-amerikai szabad államokra nézve van kivétel náluk: annak a követsége jelen van Szentpétervárott, s annak a követei képviselik az orosz alattvalók érdekeit az európai fővárosokban.

Ezek ketten jó barátok.

S e barátságnak van szilárd alapja. Eszményi is, meg gyakorlati is.

Az eszményi alap az orosz nihilisták programjában fekszik. *Azt csinálni Európából, ami Amerikában van; egyetlen nagy köztársaságot.* Elűzni a fejedelmeket; — eltörölni az országok határait; — megszüntetni minden speciális hazáról való fogalmat; — lefegyverezni erőszakkal minden ország hadseregeit; — elpusztítani minden arisztokráciát; — lomtárba űzni minden külön alkotmányt; — simára taposni minden vallást: — és egy keresztvonással kvitté tenni minden államadósságot. — És akkor aztán megkezdeni az „új-világot” az „ó-világban”.

Csakis Oroszország kísértheti meg e kolosszális, brutaliter ideális eszme gyakorlati kivitelét, ami minden más nemzetnél csak fantazmagória volna. De ha Oroszország megy elől, nem

lehetetlen az. — Annyi állam van Európában, amelyre nézve minden változás egy neme a jobblétnek. A *speciális hazaszeretet* clavításán két ellentétes irányból dolgozik régóta és lebeszélhetlen kitartással a szocialisták és jezsuiták tábora. A munkások nyomora s a pénzhatalmak fastusa minden embert, ki munkával keresi a kenyerét, összeesküvővé tesz hazája és társadalmi rendje ellen. A katonai hierarchia gyűlöletessé teszi az önvédelem eszméjét. A pártküzdelmek lerontják az alkotmányhoz való ragaszkodást, a vallásos velleitások beoltják az indifferentismust, s az államgépezet alig tud már mozogni az államadósságok miatt. Ha most másfél millió katona, akiből 200 000 lovas, azzal a csatászóval indul meg, hogy legyen *új világ*, bizony nem tudhatni, hogy hol áll majd meg.

Itt következik azután a hatalmas anyagi érdek, mely Észak-Amerikát Oroszország barátságába kényszeríti. Az ekként nivellirozott Európa, amíg a dolgok új rendjébe beleszoknék (ha valaha beleszoknék, hogy egyetlen országot képezzen), addig megszűnnék minden világpiacon az Újvilág versenytársa lenni, sőt ellenkezőleg maga is sok ideig kész piacává lenne a termelő és gyáripáros Amerikának.

Hogy e titáni merész eszmékből azután mi a démoni valóság, mi az emberi lehetőség? Hogy annak megindítói valóban csakugyan egész Európát akarják-e tabula rasává átalakítani, vagy pedig csak egy szerencsétlen „baleket” akarnak valahol elfogni, aki a nagyszerű doktrína apró embereinek magánmulatságaiért a költséget megfizesse, aki csupán frivol szenvedélyek, asszonyi és férfiúi szeszélyek, nérói és semiramisi bizarr ötletek áldozatul essék? Erre nem tud senki felelni, mert Oroszország, a Nihil ország belsejébe — még most — belátni nem lehet.

Annál több a rémmonda, melyet álruhában kiszökdöső orosz volt főurak és lengyel menekvők szanaszét hordanak a mesék országára felől.

Hogy a nihilisták az egész opolcseniát mozgósítják, és rendes hadseregekké szervezik.

Hogy a Kaukázusból, kivéve a stanicák helyőrségeit, minden hadseregüket kivonták, s a Krimbe vitték, ahonnet hajóhadukkal tetszés szerint szállítják nyugatra.

Hogy a szultán nagyvezérével igen jó barátságban állnak.

Hogy a finnlandi erődöket, az egész keleti tengerpartot csaknem védtelenül hagyták, s hadosztályaikat onnan mind a Visztula felé indítják, hogy mind a tizennégy elsőrangú várak *Sveaborg*-tól *Kercsig* üresen van hagyva, hogy *Pétervárdt*, *Rigát* csak az opolcsenia tartja megszállva.

Hogy ellenben *Bender*, *Odessa*, *Nikolajev*, *Varsó* hemzsegnek a minden fegyvernemű seregektől.

S ezek a fegyvernemek is mind oly álomrontó rémek!

A gyalogságnál minden első *drusinának* „páncélja” van. Ezt a páncélt még a múlt században találta fel *Litta Biumi* olasz gróf, s *Fadejev* már akkor ajánlotta annak behozatalát az orosz hadseregnek. A gyorstüzelő puskák ellen minden ország stratégái igyekeztek valami ellenszert feltalálni. A franciák kaucsuk válltarisznyákat adtak katonáiknak, miket azok az ütközetben a földre letesznek, s azután hasra fekvve, puskáikat a tarisznyára nyugtatva, mint egy sánckosár mögül lőnek az ellenségre; a németek viszont éjjeli harcokra taníták be katonáikat, hogy a gyorstüzelés ellen védve legyenek, — de mindezeknél hatalmasabb a *Litta Biumi*-páncél. Az golyómentessé teszi a támadót, ki úgy jár páncéljával keresztül-kasul az ellenség tömegében, mint a kés a vajban. Halhatatlan ezredek. Sérthetetlen ellenfél!

A támadó kézi fegyvereik pedig robbanógolyókkal vannak ellátva. Ez nem sebesít többé, hanem öl.

Kolosszális tömegeket képez *lovasságuk*, dacára annak, hogy a császári hű testőrezredek fel kellett oszlatni; a doni kozákok, a sorhadi kozákok, az atamanezredek, a kurd és baskir lovasok, a cserkeszek együtt kétszázezernyi tömeget képesek a csatamezőre vetni; lovasokat, kik huszonnégy óra alatt másfél száz verstnyit tudnak tenni, kik dalolva rohannak a csatába, odavetve a kantárt a rohanó paripa nyakába, s két kézre fogva a

nehéz dárdát; akik ha megfutnak az ellenfél elől, csak azért futnak, hogy amint egéruat nyertek, leugráljanak lovaikról, lekapják vállaikról puskáikat, s rajtüzet adjanak üldözőikre, mitől ló és lovas pusztul.

És végül egy mesés kombinált sratagemáról beszél a hagyományos álmokat látó rémhír. Ezek a *repülő lovasok*.

Tizenkét lovas egy sorban, mindeniknek a terhelőjéhez kötve egy teveszőr zsinag, amik aztán egy összetekert kötélben egyesülnek; ez a kötél tart egy fejük fölött libegő léggömböt, annak a kosarában ül egy gyakorlott tengerész, ki nem szédül a hánycódástól. A kötél hossza 200 arsinra bocsátható, s ha egy ilyen kedvező szelet elfoghatja, s akkor azzal a száz léggömbbel együtt megindul, az minden hadsort keresztültör; a tengerészek a léggömbökből előre szétrobbantják gránátjaikkal az ellenséget, ha tömör hadsorokban, ha négyezőgekben áll ellent, ha pedig csatárláncre van szétosztva, lekasabolják az utánuk jövő lovasok; az ellenfél álcázott ágyútelepeit a magasból felfedezik, s lövegeikkel szétrombolják. Víz, árok, sánc ezeket fel nem tartja. A kedvező szélről irányzott léggömbök átsegítik a lovasokat a legszélesebb folyamokon, nem állhat azoknak ellent semmi . . .

. . . „Mesebeszéddek!” — mondák mindezekre a bécsi haditanács tapasztalt urai. Jobban ismerik ők mind a diplomáciai viszonyokat, mind a hadtudomány fejlődményeit, mint hogy az ilyen hírek által nyugtalanítva éreznék magukat.

A Nihil országnak nincs csataképes hadserege: mert a régi hatalmas orosz ármádia a forradalom által szétbomlasztatott, s újakat alkotni nincs se szervező talentum, se pénz; a nagy hadtömegek összevonása csak lengyel fantázia szüleménye; a páncél: nevetség; a repülő lovasok a repülő hollandival, meg a garabonciás diák sárkányával egy bíráló alá esnek; s elvégre, ha volna is kedve Sasza asszonynak haddal megtámadni a békés Magyarországot, s ezzel az európai egyensúlyt megháborítani, tapasztalni fogná, hogy azt a többi nagyhatalmak nem tartanák közönyös kérdésnek, s nem bújná el senki a dunnája alá a repülő

lovasok hírére: valamint hogy mi sem fogunk elbűjni. Ha olyan nagy kedvük van jönni, hát csak jöjjenek, majd *beszélünk* velük.

Annyit meg kell adni, hogy az osztrák—magyar tüzéség azon időben elsőrangú fegyvernemnek volt elismerve Európa valamennyi hadtudósai által, s erre méltán büszkék voltak az akkori osztrák—magyar hadvezérek.

Azonban az önbizakodás mellett sem maradtak azért az osztrák—magyar hadügyvezetők tétlenül. Itt is behozattak a gyalogság számára a gyapotpáncélok, mégpedig a sokkal célszerűbb *Muratori-félék*, mik csak vízbe áztatva lesznek golyó-járhatatlanokká, és ennél fogva három fonttal könnyebbek száraz állapotukban, mint az orosz páncélok, mik gyantával beitatvák. Egyelőre csak a sorezredek első zászlóaljai láttattak el ezekkel, a honvédségnél pedig éppen nem hozattak be. A robbanó puszkagolyókat ugyan nem vették át ellenfeleiktől az osztrák hadvezérek, hanem a lövész-zászlóaljak fegyvereihez acélvégű hegyes golyókat alkalmaztak, amik hatszáz lépésnyiről a páncélt is keresztülfúrják. Tüzéség dolgában első helyen állt a birodalom hadserege; vetlővegeik, miket a bécsi arzenálban készítettek, nem golyók voltak már, hanem megannyi pokol-gépek; minden ágyúgolyó külön egy ágyú maga, mely ott sül el, ahova küldve van, az ellenség homloka előtt. Egy séta a bécsi arzenál golyótermein végig, fejszédítő kábulattal hat a laikusra; mennyi öldöklő gép! És milyen halomban! Gömb alakú ágyúgolyó nincsen többé. E boltozat alatt mind hosszúkás csúcsban végződő hengerek vannak gúlákba rakva: félig acélból, kívül ólomburkolattal, mely a lövéskor az ágyú vont rovátkába tömődik, s belül apró vasgolyókkal vannak töltve, miket kénöntvény tart mereven, míg a golyót a belül alkalmazott lőpor el nem robbantja, a kilőtt henger akkor sem reped szét, csak golyóit szórja előre: egy repülés közben elsülő ágyú maga is! És e lövegek mindegyikére egy gyújtógép van alkalmazva, oly finom szerkezetű, mint egy zsebóra; ennek a körüle-

tén egy fokokra osztott milliméter, melynek tetszés szerinti fordításával egyharmad percnyi pontossággal lehet a gyújtót úgy igazítani, hogy a löveg például egy 1500 lépésnyi távolban álló ellenséges tömeg előtt süljön el, s onnan lője ki újabb 800 lépésnyi horderővel a magával hozott kartácszáport. — A másik boltteremben vannak felhalmozva az ugorka alakú srapel-lövegek. Ezek a vegytan elvei szerint vannak alakítva. Ez a löveg abban a percben szakad száz darabra, amelyben valami szilárd darabhoz ütődik. Ha pedig az ellenség a síkon hasrafekve akar lövöldözni, hogy kevesebb célpontot adjon a golyóknak, vagy sáncot hány, s amögül puskázik, akkor is tudnak segíteni rajta, akkor előveszik a vetágyúkat, s ezeknek a lövegei már azután a kémia és a mechanika összekötött szabályai szerint vannak alkotva. Az ilyen odvas lövegben egy közbedugott szeg, egy lengő golyócska, mely a belső gyutacsot az elrobbantó tühegytől elválasztja, gátul szolgál annak, hogy a hengerlöveg magától elsülhessen a kezelés alatt; de amint ki van a golyó löve s elkezd tengelye körül forogni, a centrifugál erő kilöki a közbedugott szeget, s a lengő gyutacs és a szeg között nincs többé akadály. Ámde míg a golyó felfelé száll, a gyutacs, az önsúly elmélete szerint nem eshetik rá a türe; csak abban a percben, midőn a golyó a parabola végén lefelé rohan, hull rá a gyutacs a pattantyútüre, a kanóc meggyullad, s a bomba onnan a magasból szórja alá az ellenség fejére a pokolbeli üdvözlét. Egy másik boltozat a tetejéig van rakva carcasse-okkal, gyújtógolyókkal, mik nem pattannak szét, hanem oldallikaikon fújják tűzfelé a romboló görögtüzet. — Hát még a hadászat szörnyetegei: a kétmázsás ostromlövegek, miket önsúrlódásuk tesz izzóvá, mikor a falba fúródnak, úgy pukkannak széjjel, amik keresztülszakítják a kaszamáták tömör boltozatait! — Hát a kézigránatok dinamittal töltve, miknek küldetésük a léggömbökből alászórni, s aztán ismét a *Congrève*-röppentyűk, mik az ellenséges léggömbök felgyújtására vannak szánva! Hát a rémséges *torpedók*, folyamtorkolatok és tűzaknák számára alkotva! Hát e löve-

geknek hajtógépei: az arzenál térein orgonasípokként egymás mellé rakott ágyúcsövek, ezerszámra! A félelmes revolverágyú a Coehorn-féle gőzmitrailleusök, mikből szakadatlan vaszapor esik! Valóban, mikor ez ország hadvezérei végigsétálnak ez irtóztató *vaskincstár* termein, udvarain, s aztán hallják, hogy a legutolsó megszólított köztüzér hogyan tud pontos válaszokat adni mindezen csodagépek szerkezetéről, s felel kémiaiából, mechanikából, mértanból, mint egy rigorosandus: akkor méltán ragyog az arcuk ettől a gondolattól: „hát csak hadd jöjjenek azok a repülő lovasok!”

Az is előre látható volt, hogy a legközelebbi európai háború linkább *várharc* fog lenni.

Az osztrák hadászok siettek kipótolni a múlt század mulasztásait, s a birodalom északi részét megerősítették.

A Krakótól Czernoviczig vezető vasútvonal hosszában az orosz „*Samaria*” *várcsóncolát* lett utánozva. Sambor város táborhellyé alakítottatott át, egyelőre csak harcmezei erődítéssel; az egyes és kettős *redánok*, a hosszú *courtinák*, bastionok lettek nagy kerületben felhányva, miket ismét előretolt csillagsáncok védelmeztek; a fűrész alakú bástyák árkai a Dnyeszter vizével megtöltettek; sánckarózat futott végig a belső partokon, miket alacsony „*poternek*” búvajtóit vezettek be; a mellvédek és *contrescarp*ok föld alatti utakkal voltak összekötve; a belső *redoutok*, kettős *glacis-k* a legszakavatottabb terv szerint úgy voltak berendezve, hogy azokban egy kétszázezerfőnyi hadsereg kétszerre erősebb ellenséggel szemközt sikerrel védhesse magát; a védműveket a farkasvermeknél és fladdermináknál jobban védte északról egy átgázolhatlan mocsár (amikor nem volt befagyva). Kiegészítették az erődítvényeket a bejáratokat őrző tuskóházak, lunettek és bombamentes tárházak, a lőpor és élelmiszerek raktárai.

Ez a túrás-fúrás belekerült húszmillió forintba. (Nem is sok!)

S ezek még csak *mezei* erődítmények.

De már azután Krakkó valóságos *várerődítmény*.

Miután történetünknek legközelebbi része, mely az egész mese fordulópontját képezi, ezen a helyen folyik le, szabad legyen ezt kissé körülményesebben leírunk, viszont nagylelkűen megengedve az olvasónak, hogy mikor unalmasnak kezdi találni a sok bástyát és épületet, fordítson három—négy lapot, mindaddig, míg a szabadban találja magát: nem vesz vele semmit.

Tehát a Jagellók hajdani koronázási városa egészen más a XX. században, mint aminek a XIX.-ben ismerték. Akkor is voltak ugyan már körülé egyes detachirozott váracsok, melyek rövid ideig tartó védelemre képessé tették, s a *Wawel* hegyi királyi várnak ágyúkkal felszerelt bástyái voltak; palotáját mint kaszárnyát használta egy ezred, rendesen magyar, gyalog sor-katona: hanem történetünk korszakában már Krakkó elsőrendű erősséggé van emelve, amit indokolva találunk abban a körülményben, hogy a tőle alig ötmérföldnyi távolban eső orosz-lengyel város *Czenstochowa* szintén egy megerősített tábor-hellyé alakítottatott át; ahonnan az orosz hatalom egyformán fenyegethette Németországot és Ausztriát.

Krakkó hetven templomából még a múlt században valami harminc látogatható állapotban volt, a várrá alakulás korszaka alatt azonban, ezeknek nagy része áldozatul esett. S csak a monumentális egyházak hagyattak meg, mint az Ulászló építette *Wawel* hegyi vártemplom tizenhat kápolnájával, aranylapokkal fedett boltozatával, melynek hajójában négy tömör ezüsből vert cherubim tartja Szent Szaniszló vértanú koporsóját, míg kriptájában hajdani lengyel királyok és a nemzeti hősök, Sobiesky, Ponyatovszky, Kosciuszko hamvai nyugszanak márványkoporsóikban. De már a Péter-Pál-templomból obszervatórium lett, s építészeti kincsei áldozatul estek a hadépítészet rideg alakításainak. A *Visztula* szigetén fekvő *Kazimierz* városnegyed egészen kisajátítottatott erődítményi célokra; a *Broniszlawa* hegyet egy hatszögű védmű takarja, befödve azt a dombot,

melyet a lengyelek Kosciuszko emlékére hordtak össze, mindazon csataterék földeiből, amiken a dicsőült hős harcolt. S a bielani hegytetőt, hol egykor a camaldulensisek kolostora állt, most egy fellegvár koronázza; s a szép mulató erdő köröskörül ki van irtva.

Az eltűnt nevezetességek helyett körös-körül a várépítészet *polygonumai*, mindenféle kombinációkban, szögletsáncok, előre ugró *orillonjaikkal*; a mély árkok a vízvezetők zsilipeit rejtő, *atardeaux* tornyokkal ellátva. Az erődítvények kőszáncaikkal, földvárakkal, mindig nagyobb terjedelemben tolattak előre; a mérnöki számítás az előretolt védművet megint egy másik védművel látta jónak fedezni. Huszonöt év óta folytonosan mérik, építik, ássák a *tenaillonokat*, a *contresace-okat*, a *lunetteket*, a *ravalinokat*; — tanulmányozzák a „holtszegleteket”, mikben a sáncagyúk az ostromlót nem érik, huszonöt év óta tiltják a környék és a város lakóinak a mind nagyobb területet elfoglaló *enceintek*, *magistralék* felé közelítést, miknek mértani egyenességű vonalain az őrt álló katona sétál naphosszant egyedül alá s fel, a felmeredő villámfogók jelölik szerteszt a lőporraktárakat, s a rettenetes „támadási homlokzat”, koronázott szarvműveivel mint egy bonyolódott abrakadabra terjeszti előre észak felé rejtélyes zezugait.

Minden negyedik évben jött egy-egy új erődítési főnök, aki elődének intézkedéseit jónak látta tökéletesíteni, más beosztást tenni, az árkokat *faussebraiékkel* ellátni, az egyik *Breisach* rendszerét követte, a másik *Landauét*, a harmadik föld alatti folyosórendszert kísérte meg; a negyedik *Montalembert emeletes kazamatáit* vette alkalmazásba, az ötödik Chaseloup cavaliereit hozta be, mik a sáncokat még réstörés után is bevehetetlenné teszik, az ötödik *Carnot* tana után indult, egész sor *redánokat* állítva egymás mellé.

A legutolsó időkben aztán, hogy be legyen fejezve a védmű, a külső redánok kőfalait négyhüvelykes *vaslemezekkel* burkolták be, amiken az ágyúgolyó át nem törhet.

De még itt sem volt vége. A lengyel paraszt gyakran hallja, mikor meleg nyári délután lefekszik a földre pihenni, hogy odalenn úgy dobog, úgy zuhog valami és ételhordó üres szilkéjében a beletett cinkalán magától táncol. Ott tűzaknákat ásnak! A föld mérföldnyi távolban alá van aknázva, s ahol fenn a szép aranyszínű árpa között a fűrj pitypalattyal, ott alant a halál kutyái ugatnak. Azt rebesgetik, hogy valamennyi tűzaknától egy-egy villansodrony fut össze a Wawel hegyi várig, hol a kormányzónek egy föld alatti rejtekszobájában van az a zongora alakú mű, melynek egy billentyűje megnyomásával az a tűzakna felrobban, ahol éppen az ellenség áll. A föld alatt is készül a harc.

És még azonfelül az égben is készül.

Valamennyi redánnak van egy-egy aerostatja, melyet kedvező szélben az ostromban résztvevésre használhat.

És még ez mind nem elég találmány. Az újkor hadjáratában főfeladat nagy tömegeket rövid idő alatt egy pontra vethetni. A hadviselés idegei a vasutak. A hadtudomány talált fel páncélozott vonatokat, mik mint egy utazó bástya, vágatnak egyik helyről a másikra sérthetetlen lövészeket tolva az ellenség hadoszlopai elé; sőt alkotva vannak oly golyóokádó gőzmozdonyok, mik a síneket magukkal hordják, maguk előtt lerakják, s így út nélkül is előreroboghatnak, az ellenséges hadtömegek keresztültörésére szánva.

S hogy a folyamokon átjárás meg legyen nehezítve, ott leskelődnek a Rudawa torkolatánál, ahol az a Visztulába omlik, az úgynevezett *alligátorok*. Ezek víz alatt járó bűvárhajók, miknek feladata az ellenség által vert hajóhidakat szétszaggatni, hajóit elsüllyeszteni.

És végül . . . húszévestől ötvenévesig minden férfi katona, és tartozik fegyverbe állani. Ez is kétmillió harcos!

A poézis egészen eltűnt már a harcból. Nincsenek többé hősköltemények. Nagy tömegeké a csata eldöntése; a személyes vitézség semmi többé; ki a csatában elesik, nem is látta az ellenséget, nem hogy hősi módon küzdött volna vele, s aki győztes

maradt, csak másnap tudta meg a napi bulletinből, hogyan jutott hozzá. Az éposz hősei most a gépek.

Éppen a gépek tökéletesítése tartja vissza már évtizedek óta az európai nagyhatalmakat a háborúindítástól. A dicsvágy lelohadt minden nemzetnél. Hanem azt mindenki látja előre, hogy egy hatalom el van szánva, sőt kénytelen a hadviselésre vállalkozni: az orosz. A forradalmi hadsereg odahaza alkalmatlan savanyú kovász, annak tért kell adni valami idegen földön, ahol túlhabzó vitézségét kiönthesse. Az erőszak kormánya csak külhadjáratok diadalaival tarthatja fenn magát odahaza.

Hogy a kiszemelt áldozat az osztrák—magyar birodalom, azt is jól tudta mindenki. A lapok egész terjedelmesen közölték Kuraszin leveleit a berlini külügyminiszterhez, herceg Nordenuhoz, melyben a Nihil állam kancellárja azon esetre, ha Németország nyugodtan nézné el az osztrák—magyar monarchia erőszakos szétbontását, viszont ráadná a helyeslését a német—osztrák tartományoknak Németországba kebeleztetéséhez, kivéve Csehországot, mely az orosz birodalom öröksége. Németország minisztere az ajánlatot határozottan visszautasította, kijelentve, hogy minden megtámadását az osztrák—magyar birodalomnak casus belli gyanánt fogja tekinteni a maga részéről, s a megtámadó ellen fordul. Németország becsületesen állt a szövetségek mellett. S volt oka rá. Katonai hatalma legnagyobb volt Európában, kincstára tele, kereskedelme, ipara, földészete virágzó, népe nagy és elégült és művelt. Könnyű ilyenkor becsületes politikát űzni. Nekik jó volt a status quo; mert Franciaország nyugton volt ugyan, de a revanche-ról még nem feledkezett el.

Másként kellett tehát Németországot megkerülni.

Amerika felől.

Merész, bizarr gondolat. A Nihilország úrasszonyának agyában főtt az; asszonyi cselszövény. Mi köze Németországnak Amerikához?

Valami köze van.

Először is az, hogy az észak-amerikai Egyesült Államokban kezd a német elem önálló nemzetté tömörülni. A tizennyolcadik század közepe táján, 1742-ben, mikor még az Egyesült Államoknak csak 1.700.000 lakosuk volt, a németek abból 100.000-et számítottak, s már akkor így írtak az amerikai hivatalos tudósítások: „a német csapatok nemsokára német államot fognak itt alkotni, olyant, minővel az ötödik században ajándékozták meg a szászok Nagy-Britanniát”. Később még hangosabb lett a lamentó: „a németek nemsokára olyan sokan lesznek idebenn, hogy törvényeket hoznak nekünk, s ránk erőltetik a nyelvüket”. A németek pedig folyvást szaporodtak Amerika földén. Száz év múlva már 24 millió lakosuk volt a Szabad Államoknak, és abból hatmillió a német. Az 1870-i népszám kimutatásánál pedig 33 milliónyi lakosság mellett nyolcmillió-nyolcszázezerre ment a német faj; azonkívül volt fajronkon hollandi és svéd másfél millió, ki velük számított, az ötödfél millió néger ahhoz tartozott, akivel együtt élt, harmadfél millió volt a francia és spanyol, háromszázezer a rézszínű indián, úgyhogy az angol faj csak tizennégymilliónyi számmal tartotta fenn tizenkilencmillió más nemzetbeli fölött a hegemoniáját. — Ez arányt követve, miután a statisztikai számláncolatok szerint évenként százötvenezer német és százkilencvenezer angol vándorol át Amerikába; tehát az 1954-i népszámban 29 millió angol mellett húszmillió német foglal tért a Szabad Államokban. S ez már „nemzetszám”. S a német faj az angol fajnak minden jó és rossz tulajdonát bírja, s versenyez vele: rosszabb az ellenségénél, mert atyafi! Osztályos rokon, ki az elsőszülöttség felett verseng. — A múlt századbéli nagy európai diadalokból a *nemzeti büszkeséget is magával hozta át a tengeren*; s kezd jogokat követelni új hazájában, mely követeléseknek hangos kifejezést ad a választásoknál, a kongresszusban; a legközelebbi választásnál csak a spanyolok absztinenciáján múlt, hogy az angol jelölt helyett nem a német került az elnöki székre; de már a szenátusban feles számmal vannak a németek.

Ámde ez még mind nem baj se Amerikára, se Németországra nézve. Mundus se expediet! Különösen az „új” világ.

Hanem — itt jó a „Nihil” cselszövénye.

Van Európának egy szerencsétlen állama, melyet megvert az Isten azzal, hogy nem adott neki ellenséget: annál fogva kénytelen szüntelenül maga magával verekedni. Ez Spanyolország. Ez egy század alatt huszonnégyszer változtatott kormányalakat; sorba próbálta Európa minden uralkodóházait királynak, Bourbon, Savoyát, Coburgot, Bonapartét, Izabella és Carlos utódait, egy se tetszett neki, választott saját patrióta királyt, az sem volt jó: mind elkergette; megkóstolt egynehány diktatúrát, triumvirátust, szelíd köztársasági elnökséget, katonauralmat és parlamenti kormányt. Eggyel sem volt megelégedve. Természetesen: se király, se diktátor, se szabadsághős pénz nélkül kormányozni nem tud, s mihelyt aztán arra került a sor, hogy már most „fizessünk adót”, akkor azt mondták: „hisz ez is olyan rossz ember, mint a másik”, s elkergették. Egyszer aztán került egy ideális poétaféle ember a kormányra, akit azért, hogy lelkesítő szabadságdalait népszerűsége emelték, megtett a madridi forradalom köztársasági elnöknek. Ez azzal akarta rendbe hozni az ország financiáit, hogy elbocsátotta a hadsereget, a közkormányzati hivatalnokokat, azt mondta, hogy védje a hazát a nép, kormányozza magát a nép. Ezt a jó embert aztán hat hónap múlva letették a helyéből a nihilisták, nem is kergették; csak úgy egy szép délután sakkozás közben adta tudtára az ellenfele, mikor sakk-mattot adott neki, hogy ne menjen már többé a palotájába vissza, mert oda ő hurcolkodik be ma este. Így kívánja a nép. Ez az „Ő” volt Manuel Estremos; egy kalandorból lett pártvezér, ki a nihilisták eszköze és megbízottja volt Spanyolországban.

És még mindig nem Spanyolországról van szó, hanem Németországról, s azután az Osztrák—Magyar Monarchiáról.

Manuel Estremos azon kezdte az uralkodását, hogy prokla-

málta a Nihilt. Nem fizet senki, nem adózik senki. Minden vagyon az államé.

Csakhogy ez az elv nem olyan jó Spanyolországban, ahol minden kincstár üres, s az állam senkitől sem vehet el semmit, mint Oroszországban, ahol van mit elvenni.

Manuel Estremos úgy találta, hogy ha ő egész nap nem vesz be egyebet, mint a nép csókjait, amivel az utcán elárasztyják, abból ő nagyon soványan fog megélni, nem tartotta pedig mintaképének sem Cincinnatust, sem Abdolonymus királyt, kik maguk mentek szántani, hogy a kenyérüket megkeressék. Kölcsönt nem adott már senki, bankót nyomatni pedig már egészen hasztalan fáradság lett volna.

A szükség — meg a Nihilország főnökének jó tanácsa — rávette az új államfőt az utolsó segédeszközkhöz folyamodásra.

Ez: „Kuba szigetét eladni az észak-amerikai Egyesült Államoknak”.

Amit húsz megelőző kormány közül egynek sem volt bátorsága a legnagyobb ínség közepett is szóba hozni, hogy adja el Spanyolország Kubát, az „Antillák gyöngyét”, a gazdag, szép szigetet, melynek területe Spanyolországban egy negyedrésze, melynek húszmillió reálnyi évi jövedelme Spanyolországban egyedüli biztos bevétele; hogy ezt kétfélmilliónyi spanyol lakosával együtt eladja valaki! Eladja Spanyolország dicsőségének utolsó maradványát, eladja a büszkeséget minden spanyol férfi homlokáról, eladja a fátyolt a lenyírott hajjal együtt minden spanyol asszony fejéről: nem, ehhez nem volt bátorsága semmi zarnoknak, semmi forradalomnak. Kubáért még mindig kész volt minden spanyol az utolsó gombját is odaadni mellényéről, s a *fejét* is ráadásban. Hasztalan ígértek érte az amerikaiak két-, háromszázmillió dollárt, nem nyúltak hozzá. Hasztalan küldöztek rájuk hódító expedíciókat, azokat megverték, elfogták, felakasztották. Nem volt Kuba eladó se aranyért, se vasért.

Pedig az Unióra nézve „életkérdés” volt Kubát megszerezni.

De Spanyolországra nézve meg „halálkérdés” volt Kubát odaadni.

No hát Manuel Estremos mert az élet-halál kérdésben határozni, megalkudott az Unióval 330 millió dollárban az „Antillák királynőjeért”. (Az a 30 millió alkalmasint „provisio”.)

Manuel Estremosnak nem volt parlamentje. Neki csak népgyűlései voltak, s a népgyűlés választotta junta vitte a kormányt. Ez értesíté ismét a népgyűlést a megtörtént intézkedésekről. Mikor aztán egy ilyen népgyűlés előtt a legszajásabb szónok előadá, hogy íme, milyen örvendetes események történtek: hogy a világ leghatalmasabb respublikája, az orosz és az észak-amerikai, szövetkeztek a spanyol respublikával; hogy a nép a katonáskodás terhe alul végképp felmentetik, hogy adót ezentúl nem fog fizetni senki, mert Észak-Amerika évenként harmincmillió dollár subsidiumot fog adózni, és még azonfelül magára vállalja a Kuba sziget kormányzatának terhes költségeit is, hát az a tudósítás valódi frenetikus örömjajt költött a gyülekezetben; kivált miután a szónok nem mulasztá el az alkalmat egy szabadelvű kitörésre a szegény, elnyomott rabszolga négerék érdekében; mivelhogy ez idő szerint egyedül Kubában volt meg a rabszolgakereskedés, Spanyolországnak e szennyfoltja, mely íme, a legszabadelvűbb kormány által le van törölve. A lelkesült nép vállain vitte a Plaza de Torostól a Buen Retirói palotáig bálványozott elnökét.

Hanem aztán reggelig kialudta mindenki a lelkesültség mámorát, s mikor nyomtatva kezdék olvasni a szerződés hivatalos szövegét, akkor jött rá mindenki, hogy hisz ennek fele sem barátság, hiszen eszerint az utolsó spanyol szigetgyarmat kétmillió spanyollal együtt, lovastul, ökröstül el van adva örök időkre az idegennek.

A felébredés általános volt és irtózatos.

Nem kellett itt már forradalom.

Egy derék öreg hidalgó, Don Andrea de Sol, amint ezt a szerződést elolvasta, fejbe nyomta a kalapját, kezébe vette a nád-

pálcáját, felment egyes-egyedül a Buen Retirói palotába, keresztültört bejelentetlenül az elnök valamennyi szobáján, míg az utolsóban rátalált, ott végigverte a hátát a botjával, aztán megfogta a gallérját, kilökte az ajtón, egyet rúgott rajta, s csak annyit mondott neki, hogy „desdichado!” A megvert elnököt nem lepte meg, hogy testőrei, hivatalnokai nem sietnek a segélyére, szaladt, amerre nyitott ajtót látott, s igyekezett eltűnni a világba, mielőtt a nép agyonverné; a felvett előpénzzel a zsebében.

Don Andrea de Sol pedig azután azt tette, hogy összehívta, akiket legközelebb talált, minden rangú becsületes, tisztalelkű hazafiakat, s azt mondta nekik, hogy most már véget kell vetni valahára ennek a sok tréfának. Szerezni kell egy erős és okos embert ez ország számára, aki tud rendet csinálni. Szavait csak helyeslés fogadta. A nép hallgatott, szégyenlette magát.

És még mindig nem Spanyolországról és nem Kuba szigetéről van szó, hanem Németországról és az osztrák—magyar birodalomról.

Az orosz és francia diplomaták azt a tanácsot adták a spanyol *becsületes emberek* juntájának, hogy térjenek vissza ahhoz az eszméhez, aminek megakadályozása annyi szerencsétlenségnek volt okozója a múlt században, egy Hohenzollern trónba emelésére. Németország hatalmas állam, pénze is sok van; tud segíteni a zilált viszonyokon, ha hozzáfog. Amit a múlt században a napóleoni dinasztia rossznak talált, azt a köztársasági Franciaország helyeselni fogja.

És a német diplomácia rá hagyta magát vétetni e lépésre. Adott királyt Spanyolországának, egy VII. Fülöpöt. És mellé hozományul egy százmillió tallérnyi kölcsönt, hogy azzal az ország pénzügyeit hozza rendbe.

VII. Fülöpnek első dolga az volt, hogy a kalandor által kötött szerződést Kuba végett, mint semmi parlament által meg nem erősítettet, megsemmisítse. De az Unió kormánya nem fogadta el az ő nézetét. Manuel Estremos a nép választotta államfő volt. Az ő kormányformája volt a népgyűlés; ez olyan, mint

a cheppewas indiánok parlamentje, az Unió azt is elismeri törvényhozó testületnek: a szerződés fennáll.

Spanyolország pedig el volt készülve Kuba szigetét minden áron megvédelmezni. Itt kezdődött a válság az ó és az új világ között. Németország érdekeinél és erkölcsi kötelességénél fogva bele lett vonva a spanyol ügybe. Nagy hajóhada, kiterjedt tengeri kereskedelme a jogot és a kötelességet egyszerre ruházták rá, hogy az újvilági óriásnak erejét megmutassa. Egy kis angol biztatás is járult hozzá. És végül ott kínálkozott számára az alkalom az óceánon túl megtelepült húszmilliónyi német nemzeti jogait állami formákban megszilárdíthatni.

A vitás kérdés lángolóvá vált. Az ó és új világ harci előkészületekre feszítette erejét. Előbb megkísértettek egy nemzetközi, sőt világközi kongresszust összehívni e kérdés elintézésére; de ez csak arra való volt, hogy amíg a kongresszus szedi „ad referendum” a sok üres szalmát, azalatt a hajóit mindenki felszerelhesse ágyúkkal, matrózokkal; akkor aztán váljon el, hogy melyik óriás fárad ki hamarább.

S ha egyszer e két titán között megkezdődik a harc, akkor azután „szabad a vásár!” Európa délkeletén . . .

Így kerül bele az osztrák—magyar birodalom abba a verembe, amit a föld túlsó oldaláról ástak alája, s amiért a spanyol kormány az amerikai hajóstól két dollárral nagyobb kiviteli vámot vesz a cukor mázsájánál, mint a spanyoltól, azért az Osztrák—Magyar Monarchiának kell meginni a maga keserű poharát — cukor nélkül.

Attól függ, hogy a kongresszus el tudja-e igazítani e pörös ügyet békés úton.

Aközben pedig nehogy kifelejtsük a hadjáratok egyik főfőtenyezőjét, a hírlapirodalmat.

Ez a háborúnak az, ami a gőzgépnek a köszén, amivel alája tüzelnek. Rakták is a tüzet emberségesen, innen és túl az óceánon. Minden toll szorgalmasan teljesíté a maga kályhafűtői kötelességét. Minden nemzet szellemlovagjai igyekeztek a vitézi

tornán megjelenni. Az első éclairneurök megindultak, a „tinta-lövészek”. Puskázták egymást rafinált és koncentrált piszokkal. Az amerikai lapok a spanyoloknak felhányták Pizarro kegyetlenkedéseit; elhitették, hogy ott még most is Arbuez szeninkvizíciója tartja az autodafékat, s főzi olajban a zsidókat és cretnekeket; csodákat meséltek róluk mint rabszolga-kereskedőkről, s nevetségessé tették arisztokratai fellengésüket; a németeket pedig elnevezték koldusoknak, kik üres tarisznyával jönnek át az óceánon, félig éhenhaltan, s itt azután természetesen lopással, csalással gazdagodnak meg; nyelvük nem más, mint nagyon elromlott angol; literaturájuk nincs, mindent fordítanak, tehát ott is lopnak; verekedni nem szeretnek, nincs is erejük hozzá, mert húst nem esznek. Legnagyobb bűnük pedig, hogy ők hordják be évről évre Amerikába a kolerát. — A németek meg azután a jenkiről mondtak el minden szépet: az mind Barnum, aki csal, vagy Rowdie, aki rabol, szédelgés, rászedés a kenyerc; ezer a vallása, s mégis csak egy az istene: „a pénz”, egész irodalma csupa iparüzlet, még a verseket is gőzgép írja náluk, kegyetlenek, szívtelenek, barbárok, kik egy egész emberfajt, a rézszínűeket, kiirtották az Unió területéről: kannibálok! És végül ők importálták Európába a poloskát és más nagyon népszerűvé lett kellemetlenségeket. — Hanem aztán túltettek valamennyin az orosz hírlapok s a velük egy diapasonon hegedülő észak- és délszláv rokonok. Az egész orchestrum a magyarokról muzsikált. Ezek tatárok, mongolok, törökök, kivéve az arisztokráciájukat, mert az cigány. Írni, olvasni nem tudnak, a köznépet bottal traktálják, az idegen ajkú honfiakat járomba fogva kötik szekereikhez, s szántatnak velük, mint a barmokkal; maguknak elfoglalják az ingyen termő földet, a szlávokat kiszorítják a kősziklák közé; a más nyelven beszélőket üldözik, íróikat, papjaikat bebörtönözik, templomaikat megszenteltelenítik; tudatlanok és barbárok, ahány híres emberük volt, az mind idegen születésű volt, renegát volt. Kevesen is vannak már, elpusztultak rossz erkölceik miatt. Már a múlt században

kiszámították a szláv tudósok, hogy száz év múlva kivész az egész faj. Egy früstökre való, ami még megvan belőlük. — Persze, hogy a magyar hírlapok sem maradtak adósok; azok is elmondtak minden nyájasságot az oroszok és azok minden ifjafia ellen, ami csak a tradíciókban élt; s nagyszerű volt ezután az általános henccegés, ahogy biztatta a saját hazafiait mindenik fél, hogy ne féljen semmit! ennyi meg ennyi millió harcossal szállunk síkra! miféle csatagépeink vannak! az ellenség olthatlan tűzzel lesz elborítva, vas záporral agyonverve, lehengetve, letaposva, levegőbe vettelve, váraiba eltemetve! Csataadalok szórtattak szét, felriasztani istent, embert e szent harc eldöntésére. — Aztán hogy senki adós ne maradjon egymásnak, elővették egymás kormányférfiait, aztán főlebb a királyokat, elnököket, azokat meszelték be mindenféle szennyel; az egyik uralkodóról elmondták, hogy mindig ittas, delírium tremens van rajta; a másik nyavalyatörős, a harmadik nem az apja fia, a negyedik nem férje a feleségének, az ötödikről egész chronique scandaleuse szólt; — a miniszter, ha gazdag, akkor tolvaj, ha nem gazdag, akkor bankrott; ha mágnás, akkor „lámpásra vele”, ha demokrata, akkor „mars a kaptafához!”; ha tudós, ha professzor, akkor „coki kosta!” Amit pedig azután a nőkről írtak a hírlapok, királynékról, elnöknőkről, miniszternékről, azt már csak a jövő századbeli papiros tűri el, melyről amint elolvasták a nyomtatványt, szivaccsal lemossák, s visszaküldik a nyomdába üresen, hogy nyomjanak rá új szöveget. — És nehogy akadály legyen a népek között az a bölcs intézkedése a gondviselésnek, hogy egyik nemzet nem érti a másik nyelvét, igyekezett valamennyi nemzet irodalma képekkel is illusztrálni a maga szidalmait, s ellenfelének apraját-nagyját, férfiát, asszonyát a legkellemetlenebb helyzetekben, a legnevetségesebb torzképekben, ördögnek, fenevadnak, koldusnak, számárnak, kutyának, sárkánynak alakítva bemutatni, hogy azt mindenki jól megértse. Tudták, hogy a torzkép az, ami legjobban fáj: azt nem felejtí el senki!

E lázas izgalom és hadikészülődés közepett háromszor is akadt az osztrák—magyar hadügyminiszter kezébe egy-egy megújított ajánlat valami székelyföldi üveghutás részéről, aki holmi általa feltalált repülőgépről beszélt valamit.

„Megint repülőgép!” — Azzal eldobták az ajánlatát a papírkosárba.

Mikor aztán harmadszor is alkalmatlankodott, akkor csak elolvasták mégis, hogy mit akar hát.

Akkor szörnyedtek aztán el a vakmerő szándékon. Hisz ez nem kevesebbet kér a kormánytól, mint engedélyt arra, hogy saját költségére tízezer katonát gyűjthessen a Székelyföldön, azokat maga fölfegyverezve, felpáncélozva, repülőgépei segítségével a hadjárat eldöntésére alkalmazhassa.

Hisz ez vagy megkötni, vagy felkötni való ember!

Rögtön odatáviratoztak neki, hogy meg ne kísértse egyetlenegy katonakötelezett alattvalóját is Őfelségének a Militaerverbandból elcsábítani, mert úgy fognak vele bánni, mint jogtalan toborzóval.

Még egy negyedik kísérletet is tett Tatrangi Dávid. Most már a honvédelmi miniszterhez fordult, annak ajánlotta fel az egész találmányát. A honvédelmi miniszter derék ember volt, hanem a repülőgépet azért ő sem találta fel. Ez figyelemre méltatta Dávid találmányát, s írt is választ az ajánlatára, ami abból állt, hogy ha átengedi az egész találmányát a kormánynak —, adnak neki érte — ötvenezer forintot.

Dávid aztán nem szólt többé senkinek; hanem összeszedte a saját munkásait és telepítvényeseit, kik katonamentességi szabadalommal bírtak, azután elindult a húsz év alatti és ötven éven felüli férfiakból, meg a Romániába kivándorlott csángókból összetoborzani a szükséges hadcsapatot, ami kétségtelenül sikerülni fog neki, csak az a baj, hogy sok időbe kerül, s az események nem hagynak magukra váratni. A holnapi nap senkié sem már!

ROSSZ NAPOK

E nyugtalan idők előérzetes izgalmát, mint valami gúnyolódás a sorstól, szakítá meg egy *örömhír*. — Az ifjú, szép, közszeretetlen álló osztrák—magyar császárnénak fia született.

— Trónörökös!

— Lesz-e még trón, amit te örökölj?—sóhajta fel könnyeit hullatva mosolygó gyermekére a szomorú anya. — Fogsz-e te még koronát viselni, vagy te is azon szomorú alakok számát szaporítod, kiknek nincsen sehol hazájuk, mert apáik királyok voltak?...

Ez az *örömhír* valóban hasonlított egy gyász hírhez, ahogy azt künn és benn fogadták. Egy trónörökös születése az országot megdönteni induló végső katasztrófa előestéjén!

A küludvarok követői rögtön siettek uralkodóik nevében üdvkívánataikat átadni a császárkirálynak; de mindezen üdvkívánatok hasonlítottak azokhoz a biztatásokhoz, amikkel nehéz betegeket szoktak dédelgetni jámbor látogatóik; hogy majd jobban lesznek nemsokára—jó az Isten—, elmúlik a baj, s aztán még együtt mulatunk; meg hogy csak vigyázzanak magukra, őrizkedjenek a légvonattól, a hangos beszédétől, ki ne menjenek addig a házból, amíg egészen erőhöz nem jöttek, akkor is jól felöltözzenek; ne indulatoskodjanak, gyöngé ételket egyenek.

Hajh bizony pedig sok nehéz falatot kellett a szegény „beteg ember”-nek megemészteni, amivel az európai diplomácia traktálta.

Hanem azért szerencsét kívántak neki a trónörököshöz apró és nagy fejedelmek és köztársaságok.

A legutolsó üdvözet a Nihil országtól jött. Még Sasza asszony is küldött egy ad hoc követet Budapestre üdvözetével.

És követét bizonyára, ha nem is szívesen, de szertartásosan fogadták volna, ha a követ személye ellen nem lett volna éppen kifogás.

Ez a követ *Mazrur* volt.

A király határozottan elutasítá ma: ától, hogy ő egy olyan embert fogadjon el, kit erkölcsi mételey miatt tiltott ki országából. Mazrurt nem fogadták el.

Lett azután az ellenséges lapokban emiatt nagy hajcihő! Lapról lapra járt a válasz, amit Sasza asszony mondott követének elutasítására:

— *Nohát majd ott leszek a trónörökös kereszteløjén!*

A magyar—osztrák kormányok nem is ámitották magukat többé a helyzet iránt, ki kell itt húzni a kardot előbb vagy utóbb!

A háború előkészületei meg vannak már téve, s amennyi hadsereg kimozdítható volt, az mind Galíciában lett összpontosítva, minthogy a Nihil hadseregei is a Visztula mögött voltak összevonva. A *főpívet* a sambori erődített táborhely, ahonnan egyfelől a Dnyeszter-vonal megvédhető, másfelől a Visztula-vonal erőszakolható. Krakóban volt összpontosítva kétszáz-ezer magyar honvéd és újoncsorezred, mely intézkedéssel a generalissimus háromféle tervet üldözött. Az egyik cél az volt, hogy ilyen nagy összpontosított „magyar” haderő Magyarországtól jó messze eltávolíttassék, mert az osztrák hagyomány még mindig nem hisz a magyarnak; a másik nézet szerint a honvédet és az újonc katonát nem tartják a nyílt csatában helytállni képesnek, míg a sánc mögött hasznát vehetik; a harmadik cél pedig az volt, hogy kétszáz-ezer ember fenyegető közelléte által az ellenfél is kényszeríttessék saját czenstochowai állását ugyanannyival védelmezni, s azalatt, míg e két erő egymást lekötve tartja, az osztrák—magyar sereg középpontja s jobb szárnya támadásba mehessen át.

Ez összpontosított fősergen kívül még Erdélyben volt hagy-

va egy erős figyelőszereg, és a szerb határral szomszéd véghelyek megszállva őrcsapatokkal; ámbár mind Románia, mind Szerbia a semlegességről biztosítanak, de egy Galíciában elvesztett hadjárat eshetőségében könnyen megtörténhetik, hogy az odessai orosz seregek utat nyitnak mind a ketten Erdélybe és Magyarországra.

Azonkívül volt egy erős tartalék összpontosítva Budapesten; azután az osztrák honvédség, mintegy hatvanezer ember Bécs védelmére hagyva; a többi elosztva Komárom, Olmütz, Temesvár erődítvényeiben.

Európának minden nagy és középhatalma kötelezve volt Osztrák–Magyarországot fegyverrel is segíteni, azon esetben, ha bárki által fegyverrel *megtámadtatnék*. Azonkívül volt egy nagy és örök szövetségese: *Lengyelország*, melynek nemzetéből még most sem és sohasem lehetett kiirtani hazájának mítoszi szerelmét, azt a fájó, vonagló érzést, mely egy élve eltemetett koporsója födelén zörgetni kész, hogy soha ne engedje a fölötte pihenőket aludni. E nemes, szerencsétlen mártírnemzet, e halottaiból is felkelő jó barát volt még a legbizonyosabb szövetséges.

Azt ugyan Sasza asszony is megtette, hogy a hadjárat megkezdése előtt ráhozta Lengyelországra a „brancát”; a katonaköteles ifjakat egy éjjel rögtön összefogdostatá, s azokat kiküldte — bátyjaikhoz — az Amúr mellé. Hanem azért maradt még férfi elég; s a lengyelnél még az asszony is félelmes ellenség.

A Nihil vezérei aztán egy csapással elvették Osztrák–Magyarországtól az utolsó reményt is mások segélyében. Szövetségesül hívták a „pálinkát és a rongyot!”

A legrongyosabb riha szemétnépet leitatták pálinkával; aztán üszköt, fegyvert adtak a kezébe, s azzal nekiereszték őket a „szent szabadság” nevében a lengyel nemesek, birtokos urak és papok házáinak. „Le a nemességgel! Le a papsággal!” — hangzott az egész lengyel földön; az orosz nihilizmus árja elönté söpredékével azt az országot, ahol a nemesség még eszménykép,

s ahol a római hit hirdetői szentek és mártírok. A pálinka és a rongy eljött mindent letörteni, ami szent, ami dicső, ami tiszteletre méltó. S a pálinka és a rongy nem ismer geográfiai határokat. Az undok lázadás büdös füstje átcsapott Galíciába is, s a pálinka és a rongy ott is kiáltani kezdé: „le a nemesekkel, le a papokkal”.

Ezt nem volt szabad tovább türelmesen néznie Osztrák-Magyarországnak, ki kellett lépnie, ha még érdemesnek tartá magát arra, hogy zászlóin meg merje címereit mutatni a napfénynek: — neki kellett megüzennie a harcot.

És ezzel elvetette magától a nagyhatalmak segítségéhez való igényeit. Azok mind bölcsen mosták kezeiket: hja, ha a beteg ember nem hallgat az orvosra, a beteg ember ám lássa, mit nyer vele. Ők csak a megtámadottat tartoztak védelmezni.

Az osztrák—magyar birodalom tehát egészen a saját erejére volt hagyva.

A generalissimus gyorsan döntő csapásra határozta el magát.

Haditerve ez volt:

Amíg balról a Krakóban összpontosított honvédtábort, jobbról a sambori védett erődítményt maga mögött hagyja, azonfölül a Kárpátok szorosait védváracsokkal, úgynevezett helepolisokkal ellátja, mik vasból vannak és szétszedhetők, tovaszállíthatók; hatvanezer főnyi tartalékcsoportját minden eshetőségre felállítja a tarnow—bochniai vonalon, minden fegyvernemekből kombinálva; azalatt hadserege zömét abban a szögletben összpontosítva, amit a *Visztula* s a *Sam* folyók képeznek, mely mint egy repesztő ék nyomul be Orosz-Lengyelország oldalába, innen egyszerre keresztültörend a *Visztulán*, az ellenséget döntő ütközetre kényszeríti; siker esetében, a lengyel fölkelőkre is számítva, *Zamoszk* s *Maziowicze* várakat megszálló seregekkel körülfoglalva, egyenesen *Varsónak* megy, és ha a varsó—czenstochowai vasútvonalat elfoglalhatja, az orosz hadsereget abba a helyzetbe hozza, amiben az 1870-i francia — német hádjáratban voltak a franciák, hogy a két egymástól elválasztott

nagy hadseregük sohasem tudott egymással egyesülni, hanem mindegyik külön volt kénytelen megmérkőzni ellenfele zömével.

A terv kedvezően indult meg a kivitelben. Egy cselmozdulat a *sokal—uhnovi* vonalon álcázta a Visztula, Sam és a vasúti váracs-vonal által tökéletesen elzárt háromszög területén végrehajtott összpontosítást, s a csapatok megindítása osztrák taktikai remekléssel lett végrehajtva.

Július 29-én szólaltak meg legelőször az ágyúk, s a kifejlődött ágyúharc késő éjszakáig tartott e hosszú nyári napon. Az osztrák—magyar tüzéség ezúttal is bebizonyítá fölényét. Az ellenfél nem bírta megakadályozni, hogy a Visztulán tíz hidat ne verjenek. Ezeknek a hidaknak a szerkezete magyar találmány: vashengerekből vannak egyetlen nagy ívvé alakítva, amely hengerek egymást tartják. Ahány henger, annyi léggömb, mely azt fölemeli, s keresztülviszi a folyamon, s a két partra egyszerre lehelyezi. E hidak a legnagyobb terhet megbírják, s az ellenfél tűzhajói, búvárhajói, monitorai nem árthatnak nekik, mert ívben hajlanak el a folyam fölött. Lerakásukhoz csupán kedvező időjárás szükséges, elfogható csendes szél, s annak mentében jól kiválasztott folyamkanyarulat. Mindez megvolt: a hidak sikerültek, s még azon éjjel erős állást foglaltak az első osztrák—magyar hadosztályok a Visztula bal partján. Másnap az egész támadó sereg harcvonalba nyomult előre. Az ellenállás minden reményen felül csekély volt. Az ellenfél tüzésége gyenge volt, és nem állt helyt, a gyalogság csupa opolcseniéből állott; a páncélos drusinákat kivéve, a többi nemigen állta meg a helyét. Sokat tüzeltek, de rosszul, s robbanó puskagolyóiknak a hátránya nagyhamar kitűnt; amint a gyors tüzelés alatt a puskák kamrája átmelegedett, a belétett töltény könnyen robbanó vasanyaga még a csőben eldurant. Az oly félelmesnek hirdetett orosz lovasságból pedig láttak ugyan irtóztató tömegeket, mik mint a darázsraj zsongták körül az ellenfél előcsapatait; lehetlenné téve annak másként, mint tömör hadoszlopokban az elő-

haladást; hanem azután e hadoszlopokat nem is bírták ezek feltartóztatni. Az osztrák—magyar hadseregnek negyvenezer huszárja, vértese, dzsidása, a világ legrendezettebb, legbüszkébb lovassága volt ez idő szerint.

A generalissimus „diadalt diadalra!” táviratozott Budapestre. Csekély ellenállás után meg lett szállva Svilov, Opatov, s az ostroveczi erdők és hegyszorosok oly vitéz rohammal lettek elfoglalva a sorcsapatok által, hogy e diadal után a generalissimus egy merész lángészcsapásra merete elszánni magát: lovassága legnagyobb részét, melynek hivatása nem volt a Lyka Gorai erdők között harcolni, összesíté s az arnopolyi vár fölött átszállítá a Visztulán, Lublin felé intézve egy csapást, hogy ellenfelének elvágja az útját Varsó felé. — Oly nagy volt tervéhez való bizalma, hogy még a krakkói honvédségtől is ideparancsolt 7 huszárezredet, csak egyet hagyva ottan, dacára a honvédsereg főparancsnoka, *Dárday* tábornagy ellenvéleményének. E hatalmas lovashadtest nem is talált nagy ellenzésre, s haladhatott Lublinig, maga előtt tolva ötven-hatvanezer kurdot, baskirt és kozákokot.

Ekkor megfordult — a szél.

Augusztus 3-án erős északnyugati szél támadt. S amint e hideg szél elkezdett füttyölni a Visztula-parti vártaházak ablakain át, a *Nida* mocsárai mögül egy nagy felhő emelkedett fel. Egy, a szó minden értelmében koromfekete felhő, mely messze elfogta a láthatárt, s a szél szárnyain látszott közelíteni.

Tarnow és Bochnia között volt az osztrák tartalék báró *Grundmann* tábornagy vezérlete alatt.

Az a fekete felhő efelé hömpölyödött.

Nyolcvanezer orosz lovas egy tömegben! Minőt csak Attila vagy Batu kán vezetett valaha ütközetbe. És czeknek a lovasoknak a tömege fölött a hozzájuk kötött léggömbök miriádja . . . Ez az a fekete felhő! . . . Itt vannak a repülő lovasok . . . A mocsár, a folyam nem gát előttük: úgy rohannak át rajta, mintha a sík földön futnának; mikor a Visztulán átúsztatnak, két vasalligá-

tor, mi ott cirkál a part védelmére, közjük rohan. Annyi az, mintha ostorral ütnének sáskaraj közé, néhány lovas elmerül, az alligátorok propellerei nemsokára belekeverednek a levontatott kötelekbe, s mozdulatlanokká téve szőrnyeiket, azok keresztül fekszenek a mederben. A felleg pedig repül odább.

És a fekete felhőnek villámai is vannak: az előrerepülő ballon captifok hajósai bombákat hajigálnak alá ezerével, mint a záport. Minden tüzéség, minden ágyútelep gyermekjátékszer ennek ellenében.

Két óra alatt el van taposva, szét van szórva az egész osztrák tartalékhad; az öldöklő felhő, a repülő centaursereg elgázol, összetör mindent, ami ellenáll, s a futót megüldözi, amíg a rengeteg el nem takarja előle. S az egész úgy fut el a földszínen, mint egy álom, mint a rémmese ördögvadász csapatja.

A szétzúzott tartaléksereg menekvői, elhagyva ágyúikat, elhánnyva fegyvereiket, bújtak szanaszéjjel házak mögé, erdők közé, árkokba, hegyszakadékokba, a rónán csak a hullák maradtak. A repülő lovasok nem hoznak foglyokat haza, nem tartanak brancardiereket, kik a sebesülteket fölszedjék.

S a vész oly gyorsan, oly váratlanul, oly eltipró erővel viharzik le, hogy se idő, se lélek hozzá a tízmérföldnyi távolban levő Krakko parancsnokát értesíteni róla. Az csak másnap reggel tudja meg azt, hogy körül van véve egy háromezrezer főnyi orosz hadseregtől. Nem volt elég lovassága, hogy kém szemléket tehessen a környékben.

A generalissimus akkor vette észre, hogy egészen emberi dolog történt vele, ami már máskor is, máson is megesett. Az egyik az, hogy ellenfelének állásáról nem jól volt értesülve, másik meg az, hogy egy új fegyvernem hatásáról csak akkor győződött meg, amikor már kipróbálták rajta, mint elődein a vontcsövű ágyúkat és a hátultöltő fegyvereket. Az ő seregének is voltak aerostatjai, csak hogy az a baj volt velük, amit Tatrangi Mózes (a bolond) előre megjósolt, hogy a kötélén vezetett lég-hajóban huzamosb ideig közönséges emberi életműszerek ki

nem állják a folytonos taszítást, rázást, lökdösést; ezt saját tapasztalatából is tudta a fővezér; a legedzettebb dalmata tengerészei ájultan, szédülten, tengeribetegén kerültek vissza a magasból. Azért ő ezt az egész stratagémát csak bekerített várak ostromára hitte jónak, ahol a léghajót szabadon hagyják repülni, s a benne ülő tűzér kényelmesen hajigálhatja alá robbanólövegeit. — Hogyan sikerült mégis az oroszoknak a lehetetlent lehetővé tenni, annak igen egyszerű a megfejtése: lapponokat és szamójédeket alkalmaztak a léghajókban: — ez a törpe, soha semmi katonai szolgálatra nem használt faj, ez az embervakarcs kiállta azt, amit senki más nem, nyers faggyút is megemésztő gyomrával, lapos fejével, és ezáltal valódi unikumot adott a nihilisták kezébe, amit Európában kívülök nem kaphat meg senki.

Most azután hirtelen meg kellett változtatni a hadrendet; gyorsan visszavonulni a Visztulán, s az oldalállást foglaló ellenséget kiverni elfoglalt helyéből. A visszavonulást azonban nagyon megnehezíték az orosz lovass csapatok, mik most már, mint egy sáskafelleg vették körül a hátráló ezredeket, az egy éjjelnappal tartó folytonos csatározás volt, mely miatt a szüntelen foglalkoztatott osztrák—magyar lovasság agyonfárasztva jutott el a Visztuláig, ahol ismét rendbe szedheté magát. A nehézlovasság paripái azonban tönkre voltak téve.

A generalissimus mikor Sambor alá megérkezett, ott találta szétvert tartalékának maradványait. Azok rémmeséket tudtak beszélni ama kísértetes ütközetről. Szerintük az ellenség reptülő lovas hadseregével ma vagy holnap itt teremhet Sambor sánca alatt. Hogy még nincs itt, annak tán az az oka, hogy az északnyugati szél egészen északivá fordult, s az gátolja a léghajókat a kelet felé haladásban. A haditanácsban a vezérek nagy része azon a véleményen volt, hogy rögtön vissza kell vonulni a Kárpátok mögé, s ott védelmi állást foglalni, Samborban erős védsereget hagyva, s a Krakóban körülzárt honvédségre bízva, hogy állását megvédelmezze. A hegyláncon, az erdőkön a lovas-

ság és léghajós sereg át nem törhet, ott egészen hasznavehetetlen, s egy megforduló szélnél vissza lehet nekik adni a megtorlást: nekünk is vannak léghajóink; most ők vannak a mi fejünk fölött; déli széllel mi kerülünk őfelénk.

A generalissimus koránlotta az egész első harcvonal feladását. Sokkal inkább hű volt a hagyományos taktikához, mely egy előre megállapított tervnek rögtöni megváltoztatását tiltja. Ő még meg akarta kísérteni, ha helyre lehetne-e állítani a megbontott csatatervet?

Kiküldött előbb Rzesowból, hol seregének bal szárnya volt, egy kényszerítő kémjáratot a vasútvonal mentében, ahonnan az ellenség várható volt, ellátva azt kémelő léghajókkal és vértezett gőzmozdonyokkal. A kémjárat elment egész Tarnowig, és nem talált ellenséget. A tarnowi állomás vasúthivatalnokai mind helyeiken voltak még. Sem a léggömbből, sem a kémelőmozdonyokról nem lehetett ellenséget fölfedezni; a föld népe, mely a csatamezőn a hullák eltemetésével foglalkozott, azt beszélte, hogy az egész lovassereg, rögtön ütközet után, amint kipihente magát, visszahúzódott Bochnia felé. Ezek beszélték el, hogy vontatják le az oroszok léggömbjeiket a magasból. A hajóban ülő egy másik kötelet hajít le, s azt hozzákötik egy másik csapat ló terhelőihez, azután a két csapat két irányban megindul, s azzal a léggömb leszáll a földre, s a szamojéd bombavető kiszáll belőle. A léggömböket azután a tarnowi vasúton szállították Bochniáig, terhes szekerekre kötve; mert a szél ellenében nehéz lett volna lovaikkal visszavontatniok.

De hát miért mentek vissza Bochniáig? A krakkói megszálló sereghez akarnak-e csatlakozni? Mi szükség a megszálló seregnél a lovasságra? Ez volt a talány.

Valaki azt találta kiejteni a haditanácsban, hogy vajon nem kerültek-e hátunk mögé, átkelve a Kárpátokon? Ezt a naiv kételkedőt jól kinevették. Hol mentek volna át? Repülhet-e a lovasság hegyeken, erdőkön keresztül? A szorosok helepolisokkal vannak megrakva. Támadhatja meg azokat lovasság szoros

utakban? Árthat azoknak felülről hányt bomba? Nevetség rá is gondolni.

És még hangzott a nevetés, mikor jó egyfutár, azon sárosan, összetépett ruhában, leszakadt csizmákkal, ahogy a hegyeken keresztül menekült, jelentve, hogy az orosz lovassereg nyolcvanezer főnyi erővel, egész hídkészlettel, minden léggömbjeivel együtt még tegnapelőtt átkelt a Jablunka-szoroson, s ma — halsten nem segít — Bécs alatt lehet.

De hát hogy történhetett ez ismét, ami a lehetetlenségek közé tartozik? Hisz a jablunkai szoros a legjobban meg volt védve. Egy hatezer főnyi csapat volt ott Dugovich vezérőrnagy parancsnoksága alatt, kitűnő horvát lövészekből.

— Ez árulás! — kiálta egyhangúlag a haditanács. — Dugovichot főbe kell lövetni!

Pedig hát dehogyan volt árulás. Az alvezért sem kell főbelövetni, megtette ő azt már maga: a horvátok is vitézül verekedtek az oroszokkal; nem cimboráltak össze; hanem a generalissimus maga követte el a hibát. Ő adta ki a rendeletet Dugovichnak, hogy dandárjából ötezer embert küldjön a Bochnia alatt összpontosított tartalékhoz; volt ugyan intézkedés téve, hogy ha az ellenség sikeres támadásba menne át, akkor ez a csapat megint vonuljon Jablunkára vissza, de ilyen vereségre ki gondolhatott volna? Kapott aztán a jablunkai parancsnok a tarnowi gyásznapi után nem ötezer, hanem nyolcezer katonát, kik arra menekültek — szél ellenében; — de az nem volt sereg; tizenkét különféle ezred katonái, összevissza keverve, lovasok ló nélkül, vértetek sisak nélkül, lövészek puska nélkül, tüzerek ágyú nélkül, horvát, tót, román, német, lengyel bábeli zagyvalékká gomolyítva; tisztok, kik nem tudják, hova tartoznak, kik nem tudnak katonáikkal beszélni; ruháik lerongyolva, bakancsaik leszakadva, minden harmadik ember sánta, és kivétel nélkül mind éhes. Ott maradt a csatatéren fegyver, lőszer, zászló, gulyáshús-konzerv, kétszersült, borsóhurka: csak a rémületet hozták el onnan magukkal.

Dugovich az egész menekülő rajt a háta mögé kergette, s igyekezett a testétől távortartani, s el volt rá készülve, hogy megmaradt ezer emberével és vasváracsaival, ha kell, Zrínyiként fogja feltartani az egész ellenséges tábornak, melynek célját most már egész világosan látta. — Másnap ott volt Jablunka alatt az egész orosz lovassereg, mely Bochniánál próbáját adta iszonyú erejének. Egész kényelemmel vonulhatott el Krakko alatt, melynek helyőrségét a körülzároló sereg ártalmatlanná tette, s mely lovasság hiányában ki sem törhetett.

A parancsnok hős lélekkel utasítá vissza az orosz hadvezér, Lavusin felszólítását a megadásra. Az út közepére állítá vashelepolisait, s lövészeivel elállta a meredélyeket, mik állását mindenünnen védték. A nihilisták két napig alkudoztak vele. Erre a két napra azért volt szükségük, mert léghajókat nagy nehezen lehetett csak utánuk vontatni, az északnyugati széllel szemközt, sokat le is tépett köteléről a szél, s elvitte messze Magyarországra, hírmondónak. De végre megérkeztek a léghajók; akkor éjszaka ötezer orosz lövész, ellátva röppentyűtelepekkel s a hegyi harchoz használt ágyúcskákkal, miket „amuzettek”-nek hírnak, felszállt a léghajókban, kedvező széllel félóra alatt átrepült a Beszkidek hegytetőin, a túlsó oldal erdőiben leszállt, kibocsátva a léggömbökből a gázt. (Nincs már rá szükség, Pozsonyban újra meg lehet azokat tölteni.) Aztán a Flatrzwokánál rendezkedő vert hadat mély álmában megtámadta; azok rémülten rohantak a jablunkai úton Dugovich nyakába, azzal a vész hírrrel, hogy „hátunkban az ellenség!” Az utánuk repülő Congrève-röppentyűk s a pattogó amuzettek bizonyították, hogy nem kísértetet látnak.

Most azután Dugovich körül fogva látta magát nemcsak egy óriási ellenségtől, hanem egy ijedt, zagyva, rendezhetetlen saját seregtől, mely ha egyéb rosszat nem tenne is: de azt megcselekszi, hogy az élelmezési raktárakat Flatrzwokánál cserbenhagyva, őt két nap alatt mindenéből kieszi.

E kétségbeesett helyzetben nem volt mit tenni mást Dugo-

vichnak, mint katonáit kiharancsolni a helepolisből, hogy megfordított fegyverrel menjenek az ellenség elé (ami a megadás jele); magának pedig lemenni az üresen maradt váracs löporamrájába, és azt magával együtt a levegőbe röpíteni.

Az orosz hadsereg azután egész szabadon átkelhetett a szoroson, s miután az egész Vág-völgyön még csak „egérpatrol”-lal sem fog találkozni, s miután a March folyó nem „víz” neki, tehát nagy csoda, ha most Bécs alatt nem áll.

S hogy még csak kétség se maradjon az ellenség szándoka iránt, még a nap folyamában érkezett több futár is, aki mind azt a hírt hozta, hogy a jablunkai szoroson nagy tömeg orosz gyalogság is vonult át, mind páncélos drusinák és igen nagy vonat tüzerparkok a legnagyobb kaliberű csövekkel.

— Vajon mennyi ideig állhat ellen Bécs? — ezt kérdezé a generalissimus tábornoki főnökétől.

— Semeddig sem! — válaszolt gr. Cadorna főszertármester. — Bécs a védelemhez nincs elkészülve; a nagyhatalmak követeli nem fogják engedni, hogy a civilizáció egyik első székvárosa halomba lövessék; hogy egy fegyverrel elfoglaló ellenség által kiraboltassék, hogy a bank kincsei hadi prédává legyenek. S ahogy én az én bécsieimet ismerem, azok sem *moszkoviták*.

— Akkor minekünk most már nem a Kárpátok mögé, hanem a Duna–Tisza mögé kell visszavonulnunk, és a Komárom, Budapest, Arad vonalon védelmeznünk magunkat.

Valóban ez volt a föladat. Miután féltő, hogy most már majd az Al-Dunánál is mozgalom támad.

És abban az esetben azt a Krakkóban elmaradt kétszázézer magyar honvédet és újonc sorkatonát, akinek nincs lovassága, hogy valamerre keresztültörhesse magát, ellenben nagy száma éppen jó arra, hogy rövid időn kiéheztessék, amire igen jó kilátások vannak az osztrák élelmezési biztosok ismert számolási talentuma mellett; — tehát azt a kétszázézer fiút úgy nevezik már most katonai műszóval, hogy „*enfants perdus*”.

A FEHÉR SAS

Bécs valóban kapitulált.

Nem is tehetett okosabbat.

Védművei nem voltak arra valók, hogy sikeres ellenállásra képesítsék. Volt ugyan másfél millió lakosa, amelyből ki lehetett volna állítani kétszázezer nemzetőrt, hanem, hogy az ilyen nemzetőri hadsereg mire jó, azt megtanította a múlt században Párizs keserves példája: élelmezésről éppen nem volt gondoskodva. Az a hatvanezer főnyi osztrák „Landwehr” (Ausztriában sohasem kegyelt intézmény) nem volt elégséges a védelemre. Ottó herceg, a főparancsnok rögtön, amint az orosz lovas-hadsereg megérkezett Bécs alá, az első „semonce” lövés után kinyilatkoztatta, hogy alkudozásokba kíván ereszkedni az orosz tábornaggal, Lavusinnal.

Ez igen kemény ember volt. Föltétlen megadást követelt, az arzenálnak sértetlen átadását és az osztrák nemzeti bank, mint oly kormányközeg kincseinek lefoglalását, mely a kormányt mindig ellátja hadikölcsönnel. (Hasonló követelést nyilvánított már Grabov tábornok is 1866-ban ugyanazon indokoknál fogva.) Ebbe nem egyeztek bele. Inkább Bécs romjai alá temetkezni!

Pár nap múlva aztán az orosz elit sereg élén megérkezett maga *Sasza* asszony, az „északi Semiramis”. Ő nagylelkű akart lenni, és ismerte az illő courtoisie-t. Maga szabott olyan föltételeket, amiknek engedékenysége még ellenfeleit is meglepte.

Azok szerint az egész bécsi helyőrségnek minden fegyverrel, ágyúval és pogglyással való elvonulás biztosítottak. A fegyver-

tárnak csak az elvihetetlen alkatrészei foglaltatnak le. Bécs nyílt városnak jelentetik ki. Fizet hadisarcul csak egymilliót. Ami végül az osztrák nemzeti bank kincseit illeti, amiknek elszállítása a rögtöni meglepés miatt lehetetlenné vált, azok valamennyi európai nagyhatalom garanciája alá helyeztetnek; de hogy egyúttal az osztrák—magyar kormány is megfosztassék attól a lehetőségtől, hogy a hadviselés legszükségesebb létszerét, a pénzt mindig keze ügyében találja, a bank egész épülete bezáratik, és a kincstár külön, és azonkívül minden kapu az összes nagyhatalmak, valamint a két háborúviselő fél képviselőinek pecsétjeivel biztosítottatik, és e pecsétek megsértése bármelyik fél részéről a háború bevégzéseig a garantáló hatalmak által együttesen casus bellinek nyilvánítottatik.

Ezek mind oly föltételek, amiket lehetetlen volt alá nem írni. (Hogy mi oka volt Sasza asszonynak ily engedékenynek lenni, azt megtudjuk később.)

S ezek által teljesen indokolva van, hogy midőn a nihilista hadseregek csengő zenével vonultak be Bécs elővárosaiba, a bámulatukra kicsődült nép által valóságos lelkesedéssel fogadtattak; míg másfelől Ottó herceg, ki egy egész hatvanezer főnyi hadsereget vitt le a komáromi táborba, s ami a hadseregnél is többet ért, hatvan vontató hajóra halmozott készleteit a bécsi arzenálnak, ott mint egy bölcs hadvezér lett üdvözölve, s rögtön a Mária Terézia-rend nagykeresztjével díszítettet fel, amit bizonyára meg is érdemelt.

Ezen események után következő erőben álltak egymással szemközt a hadviselő felek.

A nihilisták fő hadereje, a válogatott hadcsapatok Sasza asszony személyes vezénylete alatt Bécsben, nyolcvanezer „repülő lovas”, százhatvanezer páncélos sorgyalog, nyolcszáz ágyúval. Az északi hadsereg, mely a tárva hagyott Kárpátokon minden komoly ellenállás nélkül átkelt, állt hatvanezer lovasból és kétszáznegyvenezer opolcsenie gyalogságból, ezerszáz ágyúval.

Ezzel szemben volt a generalissimus által elismerésre méltó hadvezéri ügyességgel hazavezényelt háromszázezer főnyi galíciai hadsereg, hétszáz ágyúval, melyhez csatlakozott a király személyes vezénylete alatt alakult kétszázezer főnyi tartalék és az Ottó herceg által lehozott osztrák honvédség, összesen mindannyinál ötvenezer lovas és ezernyolcszáz ágyú.

És eszerint a síkon álló csapatok körülbelül még mindig egyenlő erőben néztek egymással szemközt, s ha volt is a nihilistáknak előnyük repülő lovasságukban, ezt ellensúlyozta az ellenfél két erős vár-táborhelye: Komárom és Budapest; s az egész előnyt megghiúsíthatá egy támadó déli szél, mely az osztrák—magyar levegői bombavetőket szabadítja leszen fel. Mindezekon kívül volt még a krakkói helyőrség, a kétszáz-ezer honvéd, akiknek körülzárolására a nihilistáknak legalább háromszázezer embernyi ostromló sereget kellett hátrahagyniok.

Az volt csak a kérdés, hogy tudja-e a krakkói honvédsereg magát addig tartani, amíg az osztrák—magyar rendes sereg a Dunántúl újra szervezkedik, hogy ismét a támadásba mehessen át. Az elvesztett idő nem vész kárba. Egy magyarországi hadjáratnál (kivált uborkaszüret idején) a kolera is nagy segítségül szokott jönni az oroszok ellen. Azok csatatér nélkül is mindeütt temetőt hagynak hátra maguk után, ahol időznek.

De vajon meddig tart el a krakkói honvédsereg dicsősége?

Az osztrák hadvezérek nem minden káröröm nélkül beszéltek erről.

— Most mutassa meg Dárday uram, hogy ki a legény a gáton! — ezt mondá a generalissimus.

— Most tessék hencegni a honvédelmi miniszternek! — mondá a közös hadügyminiszter.

— No, azt hiszem, hogy hat hétig kiállják, hogy nem kapitulálnak! — véleményezé gróf Cadorna, a táborkar főnöke.

Rosszul hitte pedig. Mert azoknak nem hat hetük, de hat napjuk sem volt többé.

A cernirozás első napján a megszálló sereg fővezére, Sercsinszkij tábornagy, megfúvatta a „chamade”-ot a krakkói hídfő előtt, s parlamenterre által értekezletre hívta fel az ellenhadsereg főparancsnokát.

Dárday, ki nem tartotta magát valami nélkülözhetlen katonai talentumnak, ráállt a hívásra, s kiment Sercsinszkij táborába, otthon minden intézkedést megtéve, hogy ki legyen helyette a főparancsnok, ha ő valami brutális cselszövénynek áldozatul találna esni. Azt hitte szegény, hogy majd valamit tud ki az oroszról, mely helyzetét felismerhetővé teszi.

Az orosz táborban a legnagyobb előzékenységgel fogadták; a „zászlóutcán” végig tisztelgő díszőrség fogadta hintáját, s sátora előtt az orosz zenekarok a Rákóczi-indulót meg a magyar kedvenc népdalokat hangoztatták.

Sercsinszkij maga ment látogatására, megölelte, megcsókolta; a szemei könnybe lábadtak. Azután elkezdett vele politizálni. Szidta az osztrákokat, akik mindig veszedelembe vitték Magyarországot önhibája nélkül. Elmondta, minő rokonszenv van a magyarok iránt az egész orosz nemzetnél. Ez a két szomszéd arra van hivatva, hogy Európa keletén egyetértve uralkodjék, érdekeik egészen azonosak. Kereskedelmi vonaluk egyenesen a két ország szívéen megy keresztül; a szabadság után vágyó magyarnak egyedüli támasza a felszabadult orosz; ők egyesülten az egész világ fegyvere ellen léphetnek sorompóba, s egész Európának diktálhatják a békét, és gyarapíthatják vagyonukat. Csak az osztrák diplomácia az oka, hogy most ellenségképpen állanak szemközt. Azután, mikor észrevette, hogy Dárday ezen a téren lábáról le nem vehető, áttért komolyabb dolgokra.

— Bajtárs! Ti most itt egészen „elveszett végőr”-nek vagytok hátrahagyva. Az osztrák—magyar hadseregek egész a Duna jobb partjára vonultak vissza. Hogy tiértetek egy felmentő sereg ide jöjjön, arra legalább három döntő ütközet megnyerésére s legalább hat hónapi időre volna szükség. Addig ti itt meghalhattok éhen. Keresztül nem törhetitek magatokat rajtunk,

mert mindössze ezer lovastok van, nekünk pedig itt helyben húszezer, amivel a kitörő sereget összemorzsolhatjuk. Nincs is hová menekülnötök. A Kárpátok, a Beszkidek szorosan a mi kezünkben vannak; egész Csehország, Olmücz vár kivételével, hatalmunkban, Bécs kapitulált, Felső-Magyarországot megszállottuk; merre akartok kiszabadulni? — Hanem hát minderre te azt mondhatod, hogy ez üres ijesztgetés. S igazad van. Jó katona vagy. Nem ijedsz meg egykönnyen. Van kétszáz-ezer embered, hatalmasan erődített várad: védheted magadat. — Hanem én hát mármost arról foglak meggyőzni, hogy ha én akarom, hát neked nincs sem hadsereged, sem várad — kétszer huszonnégy óra múlva. Akarsz szemeiddel meggyőződni róla?

Dárday hidegvérrel elővette szivarát, rágyújtott, s azt mondá:

— Hadd látom.

— Előbb reggelizzünk egyet.

Dárday elfogadta a vendégszerető meghívást, s segédjével együtt átment a fővezér sátorába, hol pompás reggeli várt rájuk, kitűnő borokkal s likőrökkel. Hanem Dárday bornemissza volt, s nem is erőtték, hogy igyék.

A reggeli után az orosz hadvezér karon fogta, s elvezette őt magával egy, a tábor közepén álló, kaucsukponyvából alakított magas sátorba, melyet körös-körül állva egy egész sotnia kozák őrzött.

Sercsinszkoy tábornagy felnyitatta a sátor bejáratát, s bevitte abba magával a magyar hadvezért.

A sátor belsejét egyetlen nagy tömeg foglalta el. Egy hegyével lefelé fordított gúla, egymásba tolt vert vashengerekből alakítva, melynek hegye puha gyapotzsákok közé mélyed, míg felső szegletein vastag karikák vannak, amiknél fogva a négy-szögben felállított tömör vasállványok kapcsaiba van felakasztva. Ennek a cukorsüvegnek az átmérője felső részén két öl, a magassága négy öl.

— Ennek a neve „anastater”! — monda az orosz tábornagy. — Tudod, mit tesz ez?

— Nem tudok görögül.

— Megmondom. Ez a vasgúla, mely magában kétezer mázsát nyom, belül üreges, s az üreg meg van töltve ötezer mázsá dinammittal. Azt tudod, hogy a dinamit vetereje úgy áll a lőporéhoz, mint az 1 a 10-hez, tehát úgy vedd, mintha ötvenezer mázsá lőpor volna itt összesítve; az egész gúla egyes hengerei húsz mázsát nyomnak egyenkint, s száz léggömb kellett ideszállításukra. Hogy ezt az egész megtöltött gúlát kiemelje helyéből, négyszáz léggömb összesített erejére van szükség. — Most kérlek, figyelj arra, amit mondok. Hadmérnökeink a legpontosabb összevetésével távolságnak, a szél erejének és az időnek kiszámították, hogy mely pontokról felbocsátott anastaternek mely ponton kell leesnie, mikor a ballon belsejében alkalmazott óraműves gyújtó a ballont fellobbantja. A négyszáz léggömb az anastatert oly magasra viszi fel, hogy oda Congrève-röppentyűteket hasztalan küldöznetek utána: ez ki van próbálva. Saját pneumodromonaitokkal sem állhatjátok útját, mert szél mentében vagytok, s a léghajóból nem lehet röppentyűket lőni, mert a szikráktól legelőbb is a saját léggömb gáza gyullad meg. Ezt is próbáltuk már. — Tehát a mi pokolgépünk ott esik le, ahol akarjuk. S ahova ez az anastater leesik, ott ezerölnyi kezületben élő teremtés nem marad. Ez esés közben belefúrja magát a földbe kétölnyire, s elpukkanásával összelapít minden föld alatti folyosót és boltozatot, mint a borzlyukat; amit a föld fölött talál épületet, azt simára ledönti, mint a kártyavárat; embert és állatot a rögtöni légnyomással egyszerre megfojt. S minden sáncot keresztül-kasul szaggat. Ez nektek van szánva. S ilyen anastater van nálunk még öt. Látod azokat a kimagasló sátorokat, azokban vannak. Ha ma este tizenkét óráig nem adjátok magatokat tisztességes fogságra, s fel nem adjátok a várat, én pontban egy órakor éjfél után felbocsátatom az első anastatert. Ez a Stradomban fog leesni. Azért mondom meg előre, hogy jókor elmenekülhettek onnan; mert én nem örömet pusztítom az emberéletet, ha kikerülhetem, s titeket szeretlek.

De ha azután a rombolás után, amit ez fog okozni a várban, nem okultok, a többiekre már nem figyelmeztetek; azokat oda hullatom le, ahol legjobban összegyűltetek, mert én itt sokáig nem időzhetek, a háborút gyorsan kell befejezni. — Nézd meg még egyszer! Ez ellen nincs segítség, nincs emberi oltalom.

— Láttad magad. Tudod mi ez? Mármost eredj vissza, és beszélj alvezéreiddel. Kétszázezer magyar férfi van rád bízva. Testvéred, fiad mind. Most is kevesen vagytok. Gondoljátok meg jól, hogy elveszítetek-e most itt egy rakáson kétszázezer derék magyart; színét, virágát népeteknek? És kiért, és miért? Adieu, bajtárs! — Éjfélkor a Wawel hegyen ha fehér bengál tüzet látok, az azt teszi, hogy „igen”; ha „vöröset” akartok meggyújtani, arról tudni fogom, hogy „nem”.

Az elváláskor ajándékozott az orosz fővezér Dárdaynak egy pár szép, ezüsttel kivert pisztolyt — emlékül; vagy talán gyöngéd gondoskodásból, hogy ha arra kerül a sor, ne a saját pisztolyával löje magát főbe.

Dárday a kétségbeesés kínjai között tért vissza Krakkóba. Kiszámítja, hogy ily irtóztató hadigép ellen semmi oltalom, még a föld alatt sincs.

De megadni magát kétszázezer fennhéjázó magyarral, egy ágyúlövés nélkül, az még az eltemettetésnél is rettentőbb gondolat.

Soha!

„Soha!” Ezt visszhangzá az összehívott haditanács, mely előtt Dárday elmondta, amiket látott és hallott, s ezt visszhangozá kétszázezer férfiak; és éjfélkor a Wawel hegyen messze tündökölve gyulladt ki a vörös fény; ez is azt mondá: „soha!”

„No hát legyen nektek: *elsőször!*”

A négyszáz léggömböt, mint egy óriási, felfelé álló nagy szőlőfürtöt egymáshoz kötözve, nyolc acélláncsal hozzáerősíték a felnyitott sátorban nyugvó szörnyeteg vaskarikáihoz; a gyutacsokat a legalsó léggömbökben a kiszámított másodpercre tempírozva elhelyezék; az orosz táborban parancsszóra

minden tüzet kioltottak, nehogy egy felszálló szikra az aeroszátok könenyét fellobbantsa; mindenki ébren volt, s a szélesen elterülő táborhelyről mindenünnen várakozásteljes csendben néztek az anastater kimagasló sátora felé.

Ez erőszakolt csendben, mint egy enyészetes síri dal hangzott át a krakkói glacis-król a honvédek karéneke, az ősi himnusz:

„Isten áldd meg a magyart . . .”

. . . — *Lachez les cordes!* — hangzott a nihilista mérnök parancsszava; a gépet letartó köteleket egyszerre kettévágták, s azzal a titáni romboló csoda gyorsan fölemelkedett a légbe, s oly magasra felszállva, ahol semmi gyújtóröppentyű utol nem érheti, elkezdett csendesen haladni a krakkói erődítmények felé. Ahogy meg volt mondva, egyenesen a Stradomnak tartott.

„Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel . . .”

A kísértetes zsolozsma végigrezgett a csöndes éjben.

Szép, csillagos volt az ég; a sötétkék mennyboltozaton mint a végítéletnap csodája úszott végig az óriási léggömbgúla, mintha egy piramid volna rakva halálfejekből, mely egy óriási fekete harangot visz magával, hegyével lefelé fordítva. Félmillió férfi nézett fel e csodára a két táborból.

És midőn a rettenetes felleg, melynek méhében a föld romlása rejlik, már útjának egyharmadát megtette, s kezdett a krakkói sáncok felé közelíteni, akkor mind az ötszázezer férfi azt kiáltá: nézd! A láthatár bércei mögül egyszerre előröppül egy *fehér sas*; egy óriási szárnyas alak, melynek egész teste, mint a csillag, úgy világít. Sebesebben közelít minden viharból. Száz másodperc nem telik bele, s már itt repül az orosz tábor fölött, szárnyainak csengése hangzik.

„Huh-ha! — kiált, keresztet hányva magára a mohilevi harcos, és babonás réműlettel mondja: — nézd, az *Orol Polska!* (a lengyel sas).

A fehér sas két másodperc múlva utoléri az anastatert, eléje kerül, a legfelső léggömböt megragadja, s annál fogva az ormótlan szörnyet hatalmas szárnycsapásaival ellenkező irányba igyekszik téríteni.

Egy percre sikerül neki azt megállítani. Nehány pillanatig csodaerővel vontatja az egész tömeget visszafelé. Akkor egy erősebb szélroham segélyére jön az anastaternak, s a fehér sas által megragadott léggömb leszakad az egész tömeg közül, s a romboló gép újra megindul Krakko felé.

Most a fehér sas lecsap a léggömbök közé, és szárnyainak paskoló csapásaival sorban kilyuggatja a legfelül levőket. Olyan ez a küzdelem, mint az ezeregyéjszaka meséje, hol a galambbá változott tündér küzd elefánt alakú ellenfelével. Angyali és ördögi küzdelem. A fehér sas még egyszer belekapaszkodik lomha ellenfelébe, s megfeszített rohammal visszafelé cepeli azt magával. A szél csillapul.

A fehér sas szárnyainak suhogó zaja lehallik a földre, a tündérfényű szárnyas a lengő pokolgépet lódítja visszafelé oda, ahonnan küldték.

„Menekülj!” — ordítja egyszerre százezer meg százezer ajk, s az orosz tábor népe rémületes bomlásnak indul. Futó tömegek omolnak kétfelé a visszatérő pokolgép útjából.

Most egyszerre elereszti a fehér sas a pokolgépet. Ott leng az, még mindig háromszázötven léggömb által emelve az orosz tábor és a krakkói sáncok között, egyenlő távolban mindkét hadseregtől.

A krakkói glacis-król hangzik a himnus végsora:

„Mebűnhődte már e nép a
Múltat s jövőndöt . . .”

Ebben a percben a magasra felszállt fehér sas egy cikázó villámsugárt sújtott le az anastaterra . . .

A villámsugár a léggömbcsoporthoz érve, annak tafota bubo-

rékai előtt két ágra szakadt; de mind a két ág egyesült ismét az anastater vasfödelén.

És abban a percben azt látta az égre bámuló két tábor népe, hogy a fekete érctömeg kétfelé válik; alsó része egy darabban zuhan alá; és azután nem látott senki egyebet, mint egy tűzbe borult eget, mely egyik láthatárától a másikig egy megnyílt lángtengernek látszik, aminek örvénye felmegy a csillagokig. S mikor e percekig tartó vakító éggyulladás kialszik, akkor az utána maradt éjszakában egy csillag sem áll az égen; ködfehér az égboltozat, s szerteséjjel miriádnyi futó csillag rajzol tűzfényével veres vonalakat a szürke lapra, mintha egyszerre le lett volna tépve az ég minden álló csillaga, s azok sziporkáznának szét a világ minden sarka felé. — A szétrobbant anastater megolvadt darabjai azok; tízezer meg tízezer görré szakadva, röpíté azokat az éktelen távolba a rettenetes robbanó elem; egyes darabjai elrepültek a Kárpátokig; a négy mérföldnyi távolban fekvő Pilica házaira valóságos meteoreső hullott alá, mely nyolc helyen gyűjtött. — Meglehet, hogy egyes ellökött nagy tömegek elszáguhdtak a légtelen világűrbe, s azokkal mint meteorokkal fog a föld ismét összetalálkozni.

Hanem e csillagszórás látványát nem szemlélte sem az orosz táborban, sem a krakkói redánokon senki. Az az eget és földet egymástól eltaszító pukkanás, mely az anastater fellobbanását követte, a földre vágott minden embert; aki azt hallotta, az nem tudja megmondani, hogy mit hallott, mert arra a sükettség következett. Az orosz táborban, mely a szabadban állt, tömérdeken maradtak örökre süketen, s a redánok kaszamatáiban levők csak arra emlékeznek, hogy egyszerre összeszorította koponyáikat valami, s arra szédülten buktak le a földre. Csak a krakkói observatórium mérnökei írták le e tüneményt, kikhez a hang csak hatvan másodperc múlva jutott, s kiket az egy hyalichor üvegboltozat alatt ért. A csattanástól rengett a föld, mintha kitörni készülő volcánok dúlnák mélyeit, a tömör kőfalak végighasadoztak, az ajtók felpattantak záraikból, a tor-

nyokról lehullottak a keresztek; hanem a hyalichor kiállta a próbát, az nem törött össze, mint ahogy cseréppé zúzott négy-mérföldnyi területben minden ablak, mely közönséges üvegből készült. Hanem háztető egy sem maradt épen, azokról a légnyomás lesöpört minden cserepet, feltépte a zindelyeket, s azután, mint a forgószél indult meg egyszerre két irányban, nagy messzeségben kitépve gyökereikből a százados fenyőfákat, s összedöntögetve házakat, váracsokat; a Vieliczkánál összesített vasúti szekereket tömegestül megragadta, s elvitte Bochniáig, s a Visztulát keresztülzúdította védtöltésein; egész Szandeczig megéreztek ezt a vihart; ott pihent el az erdős Kárpátok ormain.

Ha ezt a rettenetes pokolgépet az a „fehér sas” odacepeli az orosz tábor fölé, s azalatt léggömbjeit annyira összetépi, hogy az a maradványokkal csendesen szálljon a földre alá, mely esetben az a hegyén levő gyutacsok hatásától éppen a föld színén robbant volna széjjel, akkor most, ahány ölet e csodarém lángszárnyci átölelnek, annyi öl volna beterítve a földön halottakkal.

De a „fehér sasnak” *öntudata* van; az aerodromon azt *mondta*: „nem azért születtem, hogy százezrével öljem az embereket, hanem, hogy meggátoljam az emberölést”, s ezért fenn a magasban, a két tábortól egyenlő távolban robbantá fel a „pusztítót” villámkanócéval.

Így is irtóztató volt a hatás. Tömérdek katona gyógyíthatlanul megsiketült, sok ezer veszedelmes szemgyulladást kapott, s ami sajátságos tünemény: valamennyi ló, ami a cernirozó tábor nyugoti részén volt, tökéletesen megvakult. Attól a lán-goló égtől amaurosist kaptak.

Hanem *emberélet nem oltatott ki!*

Az aerodromon pedig e magas emberszeretetével saját magát is veszélybe döntheté.

Mikor Dárday a krakkói observatóriumból nézte az „égi harc” meseszerű *jelenését*, azt mondá: „Nézzétek! Én tudom, mi ez. Az a szegény góbé, aki azt a törhetlen üveget csinálja,

ajánlotta fel nekem honvédtiszt koromban az ő találmányát, a szabadon repülő gépet; most itt van!”

És száz másodperc múlva nem volt az égen sem az anastater, sem az aerodromon.

Mikor aztán teljes sötétség lett, azt mondá a vezér:

— És én ennek a derék embernek ötvenezer forintot kínáltam a találmányáért; ahelyett, hogy siettem volna neki odaadni az egész világot és magamat is ráadásba. — Most ez minket megszabadított, de magát is feláldozta. E mélységes pokoltűzben meg kellett annak is olvadni, mint a pokolgép vashengerei megolvadtak.

Mindenki abban a hitben volt, hogy a fehér sas is odaveszett a lángörvényben.

Pedig az nem veszett el.

Ennek a magyarázata az, hogy a villanygép röptének gyorsága csaknem egyenlő a kitörő gáz sebességével, mely azután percről percre fog, úgyhogy a robbanásnak sem a lángja, sem a taszítása nem érhette utol a tovarepülő aerodromont. A robbanás hangját pedig éppen nem hallották meg az abban ülők, a hang minden percben 400 lábnyival maradt mögöttük.

E rémjelenés után Sercsinszkij azt táviratozta Sasza asszonynak Bécsbe chiffre-ékben:

— Anastaternek vége. Levegőben elrobbant. Ellenségnek repülőgépe van. Hadseregben sok ezer harcképtelen, süket, szemfájós; valamennyi ló vak.

Sasza asszony erre azt táviratozta vissza:

— Ha egy anastater nem sikerült, cressz rájuk egyszerre négyet, tízet, százat.

Madame-nak igaza volt.

Négyet, tízet, százat nem foghat el, le sem istennyilázhat az egy aerodromon.

(Még akkor azt hitték, hogy csak „egy” van.)

Hanem a legközelebbi nap és éjszaka nem volt arra való, hogy ezt a jó szándékot keresztülvihessék.

A múlt éji volkányszerű gázrobbanás úgy megterhelé gőzőkkel a léget, s a rázkódás által egyszerre úgy megváltoztatta az időjárást, hogy az addig derült ég egyszerre beborult, s reggelre elkezdett szakadni a zápor, és dült pihenetlenül egész nap és egész éjjel, s e záporban a hadmérnökök a legjobb akarat mellett sem tehettek meg semmi előmunkálatot, ami az anastaterek felbocsátására szükséges. Az ember vak volt az esőben; sem kémelő léggolyókkal nem észlelhette a felső légáramlatot, sem a távot nem mérhette ki, az arányokat nem vethette össze; ezek nélkül pedig az anastater gyutacsait tempírozni nem lehet, hacsak az ember azt nem akarja kockáztatni, hogy a vaktában repülő pokolgép valahol magának a cernirozó seregnek tegyen egy nem kívánt látogatást.

Harmadnapra virradóra pedig aztán volt más gondja Sercsinszkojnak, mint hogy a krakkói honvédeket nyaggassa.

Lóhalálában menekülő futárok hozták hozzá a hírt, hogy a múlt éjjel a szakadó záporban egy ellenséges hadtest elfoglalta Czenstochowát. Hogyan jutottak be a sáncokon, a bástyákon, a bezárt kapukon, azt senki sem tudja. Az egész helyőrséget, mielőtt védelemre gondolhatott volna, lefegyverezték. A támadók üvegpáncélt és harangidomú átlátszó sisakot viselnek, melyet nem jár át a golyó. Egyszerre minden oldalról támadtak, s mikor a helyőrség egy része a templomokba akart vonulni, hogy onnan védje magát, már akkor az üvegpáncélos szörnyek a templomok tornyait tartották elfoglalva.

Ez már aztán nagyobb baj volt, mint az anastater nem sikerülése.

Czenstochowa volt a nihilista seregek hadkészleteinek főraktára. Egy egész hadjáratra összehordott élelmiszer benne. A rég titkolt találmányai az orosz tudományos világnak: „a halkenyér”, mely kis helyen elfér, igen ízletes és tápláló eledel, tonnákban felhalmozva, a Thiel-féle „húskétszersült” millió és millió adagokban; a hadjáratához nélkülözhetetlen pálinka, gabona, liszt szózott hús, szalonna rengeteg tömegekben, zab az

cgész lovasság számára, és ami legfőbb: a töltényraktárak. Ezek nélkül nem lehet folytatni a háborút; hiszen ha a hadsereg a magával vitt töltényeket az első ütközetben kilövdözi, pedig a gyorspuskák mellett ez nagyon hamar megtörténik, s nincs honnan új készletet kapnia, akkor szaladhat haza. De ami még a töltényeknél is nagyobb dolog: ott van a fő hadipénztár! És abban ötvenmillió rubel papirosban és tízmillió rubel aranyban, ezüstben!

Sercsinszkoy most ezt a táviratot küldé Sasza asszonynak:

— Valami ördög az éjjel egy camisade-dal elfoglalta Czenstochowát.

Sasza asszony ezt válaszolta vissza:

— Légy kétszer ördög, és foglald vissza egy másik camisade-dal.

(Camisade-nak híják az éjjel támadó harcokat, amilyennel győztek az osztrákok Páviánál s a poroszok Gitsinnél.)

A nihilista fővezérnek első feladata volt azt kitalálni, hogy kik lehetnek azok, akik Czenstochowát az éjjeli támadással meglepték? A menekülő futárok tudósításai ehhez nagyon kevés felvilágosító adatot szolgáltatottak. Ahány, annyiféle leírását hozta az éjjeli harcnak, s az egészből csak azt lehetett megtanulni, hogy ott zűrzavar volt, nagy. A támadó ellenség öltönyét páncél, fejét sisak borítja: nem tudhatni, miféle nemzet. Azonban az egész hellyel igen jó ismeretségben kell lennie, mert egyszerre elfoglalt minden főpontot, ahonnan a védelem sikeresen folytatható lett volna.

Mindezekből Sercsinszkoy azt a következtetést származtatá le, hogy a megrohanás lengyel összeesküvés műve. A czenstochowai helyőrség lengyel katonái bocsáták be a támadókat a kapukon; s azok vezették őket az erődítmény labirintjában.

Ezen okoskodásra alapította azután követendő rendszabályait.

Jó szerencse, hogy az orosz hadseregnél már eleve gond volt rá, hogy soha egyetlenegy lengyel se alkalmaztassék a műszaki

csapatoknál. Így azok, ha elfoglalták is Czenstochowa sáncait, a mostani bonyolult szerkezetű hátultöltő ágyúkat sikeresen kezelni nem tudják. Nem kell nekik annyi időt engedni, hogy azt megtanulhassák. A múlt században a franciák azzal vesztették el az orléans-i döntő ütközetet, hogy újonc tüzeik nem tudtak a tömérdék ágyúval lőni.

Ágyúostrommal foglalni vissza Czenstochowát különben sem volna tanácsos, mert az ott felhalmozott lőszer és élelmezési készlet szét lenne rombolva az átkozott győzelem esetén.

Az ellenfél, ki az erődtített táborn hatalmába kerítette, nem lehet oly számos, hogy minden előművet kellően megvéddhesen, ha azok egyszerre minden oldalról szuronnal, lábtóval megtámadtatnak; még kevésbé lehet tudomása a „holt szegletekről” és a „néma sétányokról”. Az első alatt értik a hadászok azokat a térségeket, miket az erődök ágyúinak kereszttüze érintetlen hágy, az utóbbi alatt pedig azokat a hozzájárulható utakat, amik nincsenek aláaknázva. Ezek felől csak a táborkar főnökének van tudomása, s ezeknek felhasználása mellett, számba véve az orosz harci nép halálmegvető vitézségét, igen könnyen vissza foglalható lesz a táborhely egy rögtöni karcsapással.

Azonban az egész okoskodás halomra dűlt a hibás alapföltételen.

Nem lengyel összeesküvők voltak azok, kik Czenstochowát elfoglalták, hanem Tatrangi Dávid „halhatatlan”-jai. Az egész táborhelyet még a korábbi napokban, az aerodromonból lefényképezték, s amaz éjszakán ötszáz gép szállítá le egyszerre minden kijelölt pontra a tízezer sérthetetlen harcost, akik keresztülsétálnak a mitrailleuse-ök golyózáporán. E látványra azt mondá a várparancsnok: „Én lelkek ellen nem harcolok.”

A zápor, mely egész nap tartott, kedvezni látszott a nihilista vezér tervezetének; százhuszezer főnyi hadtestet indított ki Krakkó alul, s azoknak első dandárai erőtetett utazással, vasutak és poggyászszekerek segélyével, éjszakára megérkeztek a Czenstochowától két mérföldnyire fekvő, szélesen elterülő nyírfa-

erdőkhöz. Itt szándékoztak magukat az éjjeli ostromhoz rendezni; összeválogatva a drusinákat, mik páncélaik oltalma alatt legelől induljanak.

De amint a nyírfaerdők felé közeledtek, egyszerre valami sajtószerű pattogás lepte meg őket, mely hasonlít a szüreti tréfák tűzbékájának hangjához, s ahol ez a pattogás hangzik, egyszerre csak kidől két-három ember a csatárláncból, mintha halálra volna sebesítve, s végigvágja magát a földön, anélkül, hogy vérét látná valaki folyani.

E pukkanások eleintén a földről jönnek, mintha lehullott robbanó mogyorók szórattak volna el, később azonban a golyók sűrűn kezdenek kopogni a páncélokra, a sisakokra, s ahol egy megütődik, rögtön szét is pattan, s arra több ember, akit nem is ért a golyó, elbukik, összeroskad.

Az orosz hadseregben vannak régi, harcedzett katonák, kik a kapott sebnek oda se néznek, kik kóstoltak már a vasból is, az ólomból is eleget; akiket, ha a golyó megsebesített, még dühösebbek lettek a kapott seb után, s annál vesztebbül rohantak előre. Hanem az a seb, amit itt osztogatnak, egészen más valami. Nem tép az húst és nem tör csontot; vékony tűhegyekkel hatol keresztül a nemezpáncélon, s ha csak a fődetlen kezét vagy arcot találja is, oly ijesztő fájdalmat okoz, mely hasonló a tarantulacsípés, a viperaharapás rögtöni hatásához; s rá ugyanaz az égető sajtós következik, mely az állati méreg következése szokott lenni; a sebhedt tag megmered, feldagad, s kínzó viszketeg támad e daganatból.

A nihilista hadvezérek nem akartak hinni a rémmesének, amit harcképtelenül visszatérő katonáik beszéltek ez új lövegekről; tömeges rohamra tüzelték vitézeiket; a hadsorok élére állították a tisztet, s aztán „en avant les épaulettes!”. De mind azzal nem mentek semmire. Az éjszaka nem nekik volt jó barátjuk, hanem ellenfeleiknek. Azoknak a fegyvere nem ad hangot a sötétben, csak golyóik pattannak el ott, ahol leestek. Azok magukra sem hagynak találni; azok ravaszok, odaékelik magukat

két támadó csapat közé, aztán elvonulnak onnan, ki tudja, mi módon, ki tudja, hová. S mikor aztán végre egy nihilista dandár nagy veszteség árán, hősi vitézséggel elfoglalt egy kétségbeesésig védett állást, akkor veszi észre, hogy saját hadfele ellen küzdött, a sötétben az ellenség kicserélte magát a jó baráttal, s mire azok egymásra ismertek, már ismét oldalukban van, és onnan nyugtalanítja őket.

A sötétben, a záporban összezavarodik a nihilisták egész hadirendje; reggel felé a hadvezérek kénytelenek minden ponton takarodót fúvatni.

Mikor másnap reggel Sercsinszkoy a tábori kórházakat végiglátogatta, ezt táviratozta Sasza asszonynak:

— Éjjeli támadásunk visszaveretett. Páncél nem jó többé. Ellenség mérgezett tükkal lövöldöz. Halottunk kevés, sebesültünk sok. Hadseregünk fele vakarózik.

(Ahogy Mr. Severus mondá egykor nevetve.)

A sikertelen éjjeli támadás után azonban megkísérlé a szabályszerű ütközetet.

Egy kozák ezred, egy csapat kaukázusi lovasvadász és négy röppentyűtelep elindult kémszemlészetre az ellenség hadállásának kitudása végett. Alig közelíték meg a múlt éjjeli harc színterét, midőn az ellenség robbanólövegei tudatták velük, hogy a nyírerdőek egész hosszában meg vannak szállva. Nehány lövést váltottak egymással udvariasságból, s azzal visszatért a lovas kémlőcsapat az arcvonal mögé.

Ekkor aztán megszólaltak az ágyúk.

A nyírerdővel szemben volt egy domb, arra felvontatott a hadvezér százhusz ágyút, miknek lövegei erdőgyújtó tűzokádók, gömbszóró srapnelek, assa foetidával töltött kínai bűzgolyók és petróleumbombák voltak.

Mikor a legelső amerikai Rodman-ágyú eldurant a dombtetőről, bombáját az erdő felé hajtva, abban a percben felrepült a nyírerdőből az aerodromon.

Még mindig csak az első, — csak egyetlenegy.

— Ah, itt jön a fehér sas! — kiáltának az oroszok; de most már tudták, hogy mi az. Egy gép. S el voltak készülve a fogadására.

Igaz, hogy annak a gépnek előnye van; hajjigálhat le onnan a magasból Orsini-bombákat; de már ezek be vannak véve a számításba. Ennyi és ennyi embert fog megölni. Mondjuk, hogy ezret vagy kétezret. No, hát kétezerrel több halott. Ez nem tesz különbséget. Ember van elég.

Hanem az aerodromon nem látszott semmi előkészületet teni holmi bombahajjigálásra. Amint távcsöveken nézték, az egy sima, fényes csúcshenger volt, hasonló egy szivarhoz, mely terjedelmével nem árult el romboló ballasztot.

Az orosz tüzezek elkezdtek e szép szárnyasra — vadászni.

Feljük közelített. A Rodman-mozsarak bombái elérhették. A süvöltő gömbök ott jártak alatta, fölötte, a légjáró tudomást sem látszott róluk venni, s mikor a dombhoz közel ért, melyen az ágyúk fel voltak vontatva, egyszerre olyan közelre szállt alá, ahol a bombavető „már” nem találhatták el, s a vontcsöví ágyúk „még” nem érheték fel.

Hanem erről is volt gondoskodva.

Ott állt százhusz röppentyűtelep, mely egyszerre, egy jeladásra elkezdé sistergő csillagait felszórni a közelítő aerodromon ellen.

Ez egy valóságos „girandole” volt a hadi tűzjátékban. Az aerodromon egy tűzraj közé jutott, mely minden oldalról zúdult ellene, mintha egy tűzhányó krátere fölött rohant volna el, midőn hirtelen kitör.

És annyi tűz között úgy járt, mint a salamander.

A röppentyűket, amik szárnyai közelébe értek, mintha lap-ták lettek volna, úgy csapta félre szárnyainak ütése. A sima, ruganyos test, mely a légben libeg és páncélozva is van, sért-hetetlen. Ezt sokszor tapasztalják a vadászok, kik egy egész adag kilőtt göbeccsel nem bírnak egy kígyót megsérteni.

Az aerodromon a tüzertelep fölé érve ismétlé azt az „intést”, amit már az anastatterrel szemben adott a hadviselőknak; detonatorának egy villanyszikráját aláküldé, s az egyenesen belelált a Rodman-ágyú töltényszekerébe. Az felrobbant. Az aerodromon towarepült, néhány perc múlva, midőn újra meggyült kondenzátorában a villany, megint visszatért, s ezt a műveletet folytatva, félóra alatt valamennyi töltényszekeret mind felrobbantott. A villám jól céloz; a töltényszeker és a bomba vasból vannak, odatalál bizonyosan. Hanem azt már tüzerek és hadvezérek csak messziről nézték. Menekült, és otthagya lőporos szekereit és ágyúit mindenki.

Az orosz hadvezér e tény után azt táviratozta Sasza asszonynak: „Nincs többé ágyú!”

Ez egyenlőtlen harcnak, amit egyetlenegy gép folytatott százhusz ágyú és tömérdek röppentyű ellen, szemtanúja volt a nihilisták táborában időző képviselője a washingtoni kormánynak, Mr. Perkins is. Minden hadseregnél volt az akkori kormányoknak egy-egy képviselőjük.

Ez esemény után Mr. Perkins rögtön sietett kormányának a párizsi kongresszusban üres szalmacséplő nagykövetét és teljhatalmazottját a következő sürgönnyel felfrissíteni unatkozótól:

„Minden hadi készülődést abba kell hagyni. A villany mint mozderő problémája meg van oldva. Krakkónál, Czenstochowánál villanyos repülőgép működött. A villany megsemmisítette a lőport. Vége az ágyúharcnak. Várak, kikötők, erősségek nincsenek többé. Az egész hadiléggömb-stratagéma szappanbuborék ezentúl. Senki háborúhoz ne kezdjen addig, amíg a villanyrepülőgép titkát meg nem szerezte. A nihilistáknak még csak egyetlen eszközük van, mely részükre dönthet: a tömeg. Ha összes lovasságukat egyesítik, s tömeges hadoszlopokban vetik magukat a Czenstochowát elfoglalt ellenfélre, s lóháton ostromolják meg a sáncokat, nem törődve az emberélet áldozatával. Egyéb nincs.”

Bármilyen lehetetlennek, bizarrnak lássék is ez az utóbbi cszme, hogy erdőket elfoglaló gyalogság ellen, sőt sáncok ellen tömeges lovassági rohamot vezényeljenek, mégis valóban ez volt Sercsinszkoy terve is. Amire leginkább az a körülmény vezette rá, hogy a múlt napi lovas kémszemlézet alkalmával a lovak maguk fel sem vették a hyalichor golyók forgácsainak sebceit, amiktől lovagjaik leszédültek; — mint ahogy nem fog a lovon a himlő, ahogy meg tudja enni a ló az arsenicumot; ahogy nem árt meg a sertésnek a mérges kígyó marása. Ezek tehát a legjobb eleven páncélt képezik a kábító lövegek ellen, leszállítva azoknak hatását a közönséges lőfegyverekére. Azt pedig a doni kozákok már fényesen bebizonyították Lipcsénél, Samarkandnál s most legutóbb Bochniánál, hogy lehet lovassággal ágyútelepes sáncokat és eltorlaszolt erődöket is elfoglalni. Az orosz lovasok nem közönséges emberek: azok kentaurók.

Hanem a terv kivitelének egy nagy akadálya volt. A krakkói tábor lovai a nagy anastater szétrobbanása óta tökéletesen „demoralizálva” voltak. Nem lehet azt más szóval kifejezni. Ismerik ezt az állapotot, akik hosszas hadjáratokat végigfáradtak. Az 1849-i magyarországi hadjáratban is történt hasonló eset a fényszarui nagy lovassági ütközet után, hogy a rákövetkező éjszakán a paripák nem voltak fékezhetőek, az egész tábor minden lova futni készült, letépte magát kötőfékéről, s amelyek elszabadulhattak, elfutott világgá. Talán járul ehhez valami a nemes állatok, a ló, a kutya előérzetes ösztönéből is, mely nagy veszedelmeket előre láttat velük, mikről még az emberek nem is álmodtak: az állatok már érzik. A Krakkó alatti lovak közül sok megvakult a nagy felrobbanástól. Ez még nem lett volna nagy hiba: a vak ló annál könnyebben nekivezethető a tűznek. De ezek a lovak attól a naptól fogva oly ijedősek, oly neszrehallgatók lettek, hogy minden ismeretlen zajra futni készültek, nem engedték magukat tisztogattni, felnyergeltetni; ha a lovas felült rájuk, ágaskodtak, hátráltak, a fejeiket kapkodták, s a zablát harapták, mintha egyszerre valamennyien

mind remonda-csikókká lettek volna visszavadítva. A lovassági tisztek egyenesen kimondták Sercsinszkojnak, hogy ha őket mind főbe löveti is, nem képesek négyezer lónál többet csatarendbe állítani; a többit vissza lehet csapni a ménesre, hadd nyargalja ki az ijedtségét; a vakját pedig mindjárt szaláminak és csizmának lehet feldolgozni.

Nem maradt hátra egyéb, mint Sasza asszonyt tudósítani a veszélyes helyzet egész valóságáról, és hogy most már szükséges hogy magát a repülő lovasságot küldje fel rögtön Czenstochowa ellen.

Sasza asszonyt igen kellemetlenül érinté ez a tudósítás. Neki éppen egy merész terv forrt az agyában: lovasságát a léggömbökkel végigbocsátani Stúrián; onnan Horvátországba becsapni, a magyar alvidéken a szlávokat felkelésre bírni, s ezáltal az osztrák—magyar hadseregeket körös-körül, mint egy ostromlott várba bezárni. E célból lovasságának előhada, mintegy nyolcezer lovas, már Grácig nyomult, roppant zavart idézve elő a dunántúli táborban, mely, ha a nihilisták a trieszt—fiumei vonalat is kezükbe keríthetik, s ha a szerb és román oldalon a távirdákat elronthatják, teljesen meg lesz fosztva a többi Európával lehető minden közlekedésétől, ahogy jórészt már eddig is meg van fosztva; mert az senkinek sem jut eszébe, hogy Berlinben egy táviratot via Livorno, Konstantinápoly, Galac, Brassó, Temesvár küldjön le Pestre, pedig ezen a csigavonalon kívül már semmi más úton tudósítás Magyarországra nem jöhet; úgyhogy a Dunántúl, a Krakkó és Czenstochowa alatt történelekről még akkor sem tudnak semmit, amikor már azokkal Európa minden hírlapja tele van. Ők be vannak zárva.

Ezt a tervét Sasza asszonynak egészen megzavarta a czenstochowi epizód.

A kárpáti hadsereg lovasságával nem hajthatta végre ugyanazon megkerülési tervet a Duna és Tisza között, mert az ki lett volna téve annak az esélynek, hogy az osztrák—magyar lovasság oldalba fogja. Most már az ellenfélnek is voltak repülő

lovakai. A magyarok is találtak egy fajt, mely kiállja a versenyt odafenn az égben a szamojédokkal. A cigány volt az. Héj, nagy becsülete lett egyszerre a szegény cigánynak. Minden vályogvetőt bundába öltöztettek, s úgy küldtek fel a mennyországba. — Az is figyelembe veendő volt, hogy egy hét óta nyugati szél uralkodik. Tehát a nihilisták a Duna—Tisza között az osztrák—magyar sereg léggömbjei alatt állanak, oda nem szabad előnyomulniok.

Sasza asszony azonban nem hagyott fel a tervével. Azt belátta, hogy repülőlovak-seregének nagy részét fel kell bocsátania Czenstochowa alá, mert hadkészleteit nem hagyhatja ellenséges kézben, azokat vissza kell venni, ha minden sáncárkot saját halottaival tölt is meg. Azonban a horvát, dalmát expedícióra használható volt a gyalogság is; az előretolt lovashadnagy folytatta küldetését, hanem a nyomában haladó lovashadsereg kicseréltetett a gyaloggal, úgyhogy a nyolcvanezer főnyi lovas-ságból hatvannégyezer visszaküldhető volt északra. A roppant hadsereget Cernoff tábornagy vezette, kinek hírére megalapította az a lovashadjárat, melyet tíz év előtt az Amurtól a Jan-Tse-Kiangig merészen és vitézül hajtott végre, Kína veszedelmével.

Cernoff erőtetett napi járatokban haladt végig Ausztrián, Csehországon, oldalt hagyva az ostromolt Olmücot; Teschen-nél, Bialicznál portyázó szárnycsapatai találkoztak a német határon felállított előőrseivel a németországi figyelő hadtestnek, melynek zöme Kosel vára körül táborozott. Mikor azután Krakkó közelébe értek, az a meglepetés várt reájuk, hogy Krakkó déli részét a Visztula-oldalon egészen megszállatlan találták: közeledtükre a honvédluszárok előőrsi csapatai vonultak vissza, a nihilista hadsereg táborhelye ez oldalon üres volt. Azoknak a végcsapatait csak Bendzinnél találták. Itt találkozott Cernoff Sercsinszkoy szárnysegédével, ki őt az eddig történetekkel megismerteté. A megszálló sereg, hogy Czenstochowát sikerrel ostromolhassa, kénytelen volt Krakkó körülzárásával

felhagyni, s egy erős figyelő hadsereget az északi oldalon felállítani, miután a krakkói sereg a czenstochowaival repülőgépe segítségével érkekezhetik, s annál fogva a várból folytonos tömeges kitöréseket rendez.

Cernoff, mint minden olyan hadvezér, kit a győzelmek elcsépeztettek, túlszigorú volt azok iránt, akiknek a szerencse nem kedvezett, s mindent tudott rosszálni, amihez szerencsétlen vezértársa kezdett.

Mikor összejött Sercsinszkójjal, első dolga volt azt táborára előtt válogatatlan szavakkal lehordani eddigi rossz intézkedéseiért; azután tudatta vele, hogy a főparancsnoksággal ő van megbízva, Sercsinszkó pedig hátra fog menni a figyelő hadsereghez, s ott várja el az ő további intézkedéseit.

Sercsinszkó igazi orosz volt. Megnyugodott a parancsszóban, s ha a felhatalmazott Cernoff azt mondta volna neki, hogy üljön fel egy léghajóba szamojédnek, s ott működjék, abba is belenyugodott volna.

Cernoff erélyes katona volt, kíméletlen az ellenség iránt úgy, mint saját emberei iránt. Az igaz, hogy a roham élén szokott lenni maga is. Ménest tenne a lovak száma, miket kilövöldöztek alula, s a teste egy élő albuma a minden csatából elhozott sebhelyeknek. Ő nem is szokott tanácsot tartani, mikor haditervet készít; kigondolja egyedül, és aztán parancsol és elöl megy.

Az ő terve volt a bochniai támadás is, mely az osztrák—magyar tartaléksereget a földre gázolta. Akkor is megmutatta, hogyan kell egy ellenséges csillagsáncz cavaliere-jének a tetejére lóháton felnyargalni.

Most ugyanazon győzelemittas „molodci”-k tábora jó utána.

Ily vezér és ily sereg mellett a csatatervezés természetesen csak ez lehetett:

A nyugati szél az orosz aerostatokat csak Czenstochowa nyugati oldaláról teszi hasznavehetőkké. Ez pedig olyan közel esik

a német határszélhez, hogy a Jaszna Gora halmairól, melyekről a rohamnak indulni kell, a német előőrsök szuronyainak villogását lehet látni Lublinicz körül.

Közönséges talentumú hadvezér nem merné azt megkísérteni, hogy ily szűk helyen befúrja magát, ahol ha meg találják futamítani, egyszerre a semleges ország területére fogják visszavetni, ahol azután le kell raknia a fegyvert. De erre Cernoffnak nem lehetett gondolni. Ki futamítaná meg az ő győzhetlenjeit? Hatvannégyezer lovas egy tömegben, mely a dombról alárohan. Előttük repül, kedvező szélről ragadva, ötezer aerostat, mely bombákat ont.

Hogy az ellenfélnek repülőgépe van, talán több is egynél, Cernoff azt is számításba vette. Az pusztítani fog az aerostatok közt. Nem tesz semmit. A léghajósok közt van még csak fegyver; azok nem futhatnak el a csatatérről, nincs a ballonjaikon szellentyű. Ha százat, ha ezret összetépnék is közülök a repülőgépek, de az egész tömeget fel nem tartóztathatják, villámaik azokon nem fognak a selyem és gyantaburok miatt, s elvégre a repülőgépek is úgy fognak járni, mint az alligátorok, hogy a nagy tömeg közt belekeverednek szárnyaikkal a ballonok köteleibe, s megfogják magukat.

Cernoff, hogy még biztosabb legyen a döntő csapás eredménye, azt a parancsot adta ki, hogy a megszálló sereg összes lovassága csatlakozzék a repülőlovassereghez.

Az alvezérek szerényen figyelmeztették a bajra, mely ebből támadhat: azoknak a lovai „félnek!”

„Félnek!” Ezt a szót nem akarta hallani Cernoff. Félni még a lovasnak sem szabad, nemhogy a lovának. Mire való a sarkantyú, mire való a kancsuka? Nehány erélyes tiltakozót főbe lövette a hadsor előtt, s aztán nem beszélt senki arról, hogy a lovak félnek.

Augusztus tizenharmadikán reggel zendült meg az orosz nihilisták Marseillaise-ének népszerű kardala a Jaszna Gora fenyőerdőiben:

„Megyünk, hogy megigyuk borod;
Megyünk elvenni aranyod;
Megyünk ölelni asszonyod;
Hurrá!”*

És azzal elkezdtek alászállani a kibontakozó csapatok, s ott, csaknem a czenstochowai sáncok lőtávolyában rendezkedtek támadó hadoszlopokba.

A léggömböket csak ekkor töltötték meg a hely színén, magukkal hozott petróleumgáz-főző gépekkel. Ez a készülék eltartott délután négy óráig. Elég hosszú a Kutyacsillag napja.

A czenstochowai sáncokról egy ágyúlövés sem háborította készülődéseiket.

Cernoff terve igen világos volt.

Egy hadoszlopot állított össze, melyben keverve voltak az általa vesztésre ítélt Krakkót megszállott lovasezredek. Azokat toltta maga előtt a bochniai győztesek páncélos hadserege. Tízezer ember és ló talán elég lesz a polygonum caponniérejeinek árkait betemetni, azoknak a hulláin aztán átzúdulhat a feltarthatatlan ár, elgázolva maga előtt az ellenséget, ha mind vasból van is.

A szerencsétlen, kipécézett ezredek sorsa meg volt pecsételve. Őket elől a lovaikhoz kötött léggömbök vonják, hátul a rohanó ezredek taszítják, meg kell tölteniök azokat a hosszú sírokat ott maguk előtt. Hanem aztán a várt elfoglaló ellenség ítélete is alá volt írva. A molodcik nem hagynak maguk után sem foglyokat sem sebesülteket. A mai napon a Varta folyamnak meg kell áradni a párologó, meleg vértől.

Négy órakor délután hangzott a jeladó három ágyúlövés, mire minden ponton megszólaltak a trombiták, s az egész rettentő lovastábor megindult várat ostromolni.

A czenstochowai ágyúk mégis hallgattak.

Mikor aztán a trombita újra hangzott, gyorsabb ügetésre

* L. William Hepworth Dixon. A szabad Oroszország. 1873.

adva jelt, akkor a sáncok mögül egyszerre felrepült ötszáz olyan fehér sas, amilyen eddig csak egy mutogatta magát.

A stymphalidák elfogadták a kentaurokkal az ütközetet.

A sedáni ütközetet (a francia írók szerint) nem az emberek nyerték meg, hanem a gépek; — a czenstochowai ütközetet nem az emberek vesztették el, hanem a lovak.

Amint az első hadoszlopban ügető paripák megpillanták a szemközt repülő szörnyeteget, egyszerre visszatorpantak, és az egész arcvonal elkezdett „flottirozni”.

Legbomlottabbak voltak a vak lovak, amik nem látták azt a rémet, csak közeledtének hangját hallották, s arra egyszerre megbokrosodtak.

A végítélet napi hangok voltak e soha nem hallott suhogó, mély zúgásban, melyben egyesülve van a sebzett víziló bőgése, a gőzmozdony puhogása és a vihar üvöltése; amint az egyre közeledett, s keresztülhangzott az ezernyi ezer paripa földrengető robogásán.

Az aerodromonok félhold alakú sorban közeledtek a lovas-tábor felé, annak északi szárnyát megkerülve.

Amint ezerölnyire értek a lovasarcvonalhoz, egyszerre le-szálltak csaknem a földszínig, s akkor aztán vízirányos vonalban rohantak ismét előre.

Ezt a támadást nem várta be semmi négylábú állat.

A jelenés, mely e rohamot követte, csak Fáraó hadseregének bomlásában leli párját, mikor azt a Vörös-tenger hullámai meg-rohanták.

Minden ló megvadult, nyerítve, hánykódva fordult oldalt, s tört az utána jövők soraiba vissza. S a lovak réműlete ragályos. Egy megijedt paripa agyonijeszt százat; és mind a száznak, mind a tízezernek ott jön a réme, huhogva, füttyölve, szárnyaival csapkodva.

Pillanatok alatt összebomlik az egész hadirend. A felzavart tömegek az utánuk jövők közé rohannak, s azokat is összebomlasztják.

Az aerodromonok terv és vezényszó szerint látszanak működni. Minden tíz között van egy hosszabb hajójú, mely a többinek parancsol. Jelkiáltásaik hangzanak odafenn a légben. Négyen-négyen összefognak egy-egy tömeg lovast, s azt egymásra terelik. A megriadt mének, mint a birkanyáj, tódulnak egymásra, egyik ló a másik hátára ágaskodik patáival. Nyerít, harap; embert nem ismer többé. A megszorult méntömeg vadállati ordítással tölti meg a léget, mely az emberi káromkodás hangját is elnyomja. És a lovasság még nagyobb veszedelmére hozzá van kötözve a légben úszó aerostatokhoz, minden tizenkét lovast egy közös ballon tart fogva. Az ádáz zűrzavarban most a ballonok kötelei összekeverednek; a zilált csoportok ballonjai egymáshoz ütődnek, köteleikkel összetekergőznek; odafenn idomtalan gomoly támad belőlük; egy-egy ballon a szorítástól elpukkan, akkor annak a hajója leesik; a lehulló Orsini-bombák a tömegek között pattognak szét, mire az összetódult raj ismét szétriadva töri magát a tömkeleg minden része felé.

Vezényszó nem hangzik többé.

A felkavart porfellegben nem láthatja senki, mi történik fenn és alant. A legszélről eső tömegek látják a feléjük rohanó légi gépeket, amik ott zúgnak el fejeik fölött. A távolabb álló ezredek csak olyankor pillantják meg azokat, mikor hirtelen föl-emelkednek, hogy egyet fordulva, ismét lecsapjanak.

Cernoff látta, hogy az aerodromonok az egész első arcvonalát zavarba hozták, visszafordították. Nem akarta elhinni, hogy meg van verve. Nem akarta elhinni, hogy a mai naptól fogva vége van a lovassági harcnak. Nem akarta elhinni, hogy annyi sok szép huszárnak, dzsidásnak, kozáknak, cserkesznek mától fogva le kell szállni a lováról, s a dicső mén nem fog többé soha a csatatéren nyeríteni, hogy ezentúl csak ekét és boronát húzni van hivatva. Hogy vége a háborúk költészetének, a kivont karddal harcoló hősöknek, az ellenség vérében fürdő daliáknak! Hogy mindez olyan mese lesz mától fogva, minők a mítosz centaurusai.

Cernoff egyik válogatott ezredét a másik után küldé azon porfellegek feltartóztatására, melyek minden oldalról közeledtek feléje. Azt parancsolta, hogy a futókat, ha másként meg nem állnak, aprítsák le. Azok alászegezett dárdákkal rohantak előre, mint ércfal; és azután — még nagyobb lett a porfelleg, azokat is magával ragadta az, mint a forgószél.

Cernoff napbarnította arcán csorgott a könny, szürke szakállát áztatva.

— Előre! Előre! Kutyák! — hörgé. (Nem „molodci” többé, hanem „kutyák!”) — Mire való a sarkantyú? Mire való a kancsuka? Ágyúkat hozzatok! Söpörjétek el a futókat!

De nem volt ideje azokat az ágyúkat előhozatni.

Száz aerodromon emelkedett ki egyszerre a többi közül minden oldalról, s azok találkozózt látszottak egymásnak adni azon halom felett, melyről Cernoff nézte a csoda romlást.

— Átkozott gépek! — kiálta, öklével fenyegetve az ég felé. — Hát mégis van valami az égben, amittől félni kell? Mit hányjátok magatokra a keresztet? Barmok! Nem istenek azok ott, hanem égi kutyák! Halljátok, hogy ugatnak!

Valóban, az aerodromonok csúnyául tudtak ugatni.

És egyre szűkebb kört vontak Cernoff és válogatott lovascsapatai körül. Ah, ezek voltak azon hősök (ember és ló), akik megszokták az ágyúdörej közepette moccanatlanul megállni, kik közül ha az ágyúteke egész utcát vágott, nyugodtan zárták össze a támadt rést dönthetlen tömegükkel! A győzhetlen, a félelmetlen sotmiák voltak azok.

Most a földi rémrobajon, mely a porfellegek között egyre közelebb vonul, egy égi dördület hangzik keresztül. Pedig hiszen derült az ég.

Két szemközt jövő aerodromon villámlott össze. A villanyterhelt detonatorok egymásnak küldözék üdvözleteiket. Következik a többi; majd mind a száz összevissza cikázik villám-sugaraival a légben; a mennydörgés szakadatlan.

E rémtünemény megtört minden emberi és állati bátorságot.

Még Cernoff kedvenc ménje is horkolva ágaskodott fel e rémhangversenyre s nyakán egyik oldaláról a másikra vetette sörényét.

— Hát te is? — ordíta rá Cernoff, lovagkorbácsával végigvágva a nemes mén fején. De az nem volt többé az ő alázatos szolgálja. Megfordult két hátulsó lábán, megrázkódott, s azzal szügyébe vágva fejét, elkezdett vágatni az erdő felé; nem érzett sem sarkantyút, sem korbácsot, sem dicsvágyat többé.

Erre általános lett a jelszó.

„Az erdőkbe!”

Az egész összezavart lovasseregnek egyedüli menedéke volt a háta mögött levő fenyőerdő.

S az jó menedék is lett volna, ha egy végzetes körülmény e legtermészetesebb oltalmat meg nem rontja.

A repülő lovasságnál a fegyelem legelső parancsa az volt, hogy a terhelőikhez kötött zsinegeket, mik az aerostatok köteleit tartják, soha semmi esetben el ne vágják, akármi történik is. E parancs ellen véteni halál! És a kemény parancsnak alapos indoka volt. Hogy e sok veszéllyel járó stratagemára bizton számítani lehessen, a léghajóban ülő szamojédra nézve lehetlenné kelle tenni az önkényes leszállást. Az először is lábánál fogva oda volt békózva a hajókosár fenekéhez; azután a léggömbjének a szellentyűjéhez nem volt zsinór kötve. Ilyenformán az sem a hajó köteléhez nem érhetett, hogy azt elvágja, sem a ballonra fel nem mászhatott, hogy azon rést repessen. Kénytelen volt menni ahová viszik. Ha tehát a lovasok eltépték volna maguktól a visszatartó zsinegeket, az az aerostat a benne ülő szamojéddal együtt elment volna világtalan világig, s egy olyan léggömb hétezer rubelbe kerül.

A lovasság tehát a léggömböket is magával vontatva rohant az erdő felé. Ebből támadt azután a legnagyobb veszedelem. Amint egy csoport lovas benyargalt a magas fenyőszálak közé; az egész magával cepelt léggömbgomolyt is odavontatta, s akkor annak a kötelei a fák ágaiba akadva, alárántották a léggöm-

böket; azoknak a ladikjai tele voltak robbanólövegekkel, amik a fákhöz ütődve könnyen elpukkantak, s arra a petróleumgázzal töltött léggömb is meggyulladt, s attól meg tűzbe borult az erdő.

Egymásra tűz, hús, száz helyen gyulladt ki a rengeteg.

Most azután a természetadta menedék maga lett a legnagyobb veszedelemmé. A fenyőerdő gyantás lombozata végtől végig lángba borult, kiűzve maga alul a menekülőket; a meggyulladt petróleumgáz-főzők robbanása nyomta el néha a rémjajt.

Ekkor győzött az emberi természetes ösztön a fegyelmen. A még kinn levő lovasság hirtelen elvagdalta a léggömbök zsinégeit s arra a sokezernyi léggömb, mint egy kísértetes felhőtábor kezdett el szabadon repülni kelet felé, egyre magasabbra emelkedve a légben tehetetlen hajósaival. Azok tán fennakadnak majd az Ural hegyein, vagy ha megkapja őket a monsun, leviszi valamennyit Kínába és Tibetbe.

Az elszabadult lovasságnak most azután csak egy jelszava volt:

„Futni!”

Rettenetes egy szó! Futni nyolcvanezer derék vitéznek! Futni a világ legbátrabb lovas katonájának! Futni, anélkül, hogy a kardját kihúzta volna, anélkül, hogy egy ellenséges arcot látott volna! És futni oly szilaj rohammal, ahogy ló és lovas kibírja.

Egyedüli szabad tér volt, merre nyitva a menekülés, Bendzin felé.

Mindenki arra tartott.

Az egymásba omló, az egymáson keresztül-kasul gázoló tömegek előtt nem volt akadály, mely rohanásukat feltartóztassa. Fejük fölött huhogtak egyre szárnyas üldözőik — a gépek.

Nem hadsereg volt az már, hanem egy vízözöni állattömeg, melyet a tengerár tol maga előtt; ahol megtorlott, ott egymásba keveredve, mint egy rémjelenet a cézárok cirkuszaiból; ahol

utat törhetett, omolva, mint a prériégés elől futó bölényhorda. Az ár ragadta magával Cernoffot is.

A Jaszna Gorán alul volt egy nagy terjedelmű bozót, gondosan bekerítve rókák számára; azt a rajta átrohanó had pozdorzájává taposta.

A bozótton túl következett egy pocsolyás lapály, mikor azon keresztül omolt a vad futam, a süppedék szárazzá volt gázolva.

Útba eső kertek paláncjai, sövényei ledöntettek; a rónán egy birkanyáj legelészett, azt eltiporták, a juhász a csordakútba ugorva menekült meg. Egy felriasztott gulya ridegmarha bőmbőlve nyargalt a lovasok előtt, ijesztő előhírnökkül.

Azután következett egy nagy futóhomokos fenyér, ami tele volt törpenyírfás buckákkal, nyaktörő „angyalhullásokkal”, rossz talaj a futtatásra.

Az üldöző rémek közül száz folyvást ott suhogott fölöttük, összeterelve a kitörni akarókat, mintha kényszeríteni akarná őket, hogy az átkozott versenytéren maradjanak, amire még egy körülmény is szorítja őket: a czenstochowa—bendzini vasút. Ennek mérföldekig tartó magas töltése és mély vízzel telt árcai egy folytonos bástyát képeztek, mely a rohanó árt mintegy szűk mederben tartá össze.

Az eszeveszett riadalban egyedül Cernoffnak volt feje, rágondolni, hogy mi lesz ennek a vége. Ez az állati látatömeg egyenesen ráomlik a Bendzin és Pilicza közt álló gyaloghadseregére, s azt is magával sodorja.

— Fel a vasútra! — kiálta a hozzá legközelebb állóknak.

Erre az a tömeg, mely őt körülvette, nekivágatott a vasúti töltésnek.

Annak volt először is egy tűz öl széles árka, tele iszappal, azután egy három öl magas töltése, alant fenyősövénnyel eltorlaszolva, felül keresztbe rótt cölöpmellvéddel ellátva.

Az orosz lovasság a gondolat sebességével vágatott fel e töltésre. Aki beledűlt a mocsárba, az jó volt hídnak az utána jövők

számára s aki hanyatt bukott a meredélyről, az lesodorta az utána jövőket, de azért a sánctető el lett foglalva. — Így rohan-
tak volna fel biztonnyal Czenstochowa földsáncaira is.

Cernoffnak az volt a szándoka, hogy az egyenes, akadályta-
lan vasúti töltésen telivér paripával megelőzi a rohanó lovas-
tábort, s elébb odaérve a gyalogsági táborhoz, Sercsinszkotj
értésítheti a helyzetről, s parancsot adhat neki, rettenetes paran-
csot, mely égő agyában fő.

Hanem azután, hogy megmutatta, miként lehet a vasúti töl-
tésre felkapni, ezzel példát adott másoknak is, kik a töltés men-
tében előtte futtattak, úgyhogy nemsokára el volt lépve a töltés
lovasokkal, s ő ismét nem tudott sebesebben előrehaladni;
hasztalan vágta az előtte futók fejét kardjával, s mikor kardja
összetört, egy elkapott dárda nyelével; a gátló tömeg egyre
nőtt előtte, teletömve az egész vasúti töltést.

Mikor aztán a Zorki melletti állomáshoz jutottak, ott állt egy
befűtött mozdony. Cernoff leugrott lováról, fel a moz-
donyra.

— Ereszd meg a zsilipet! — kiálta a mozdonyvezetőre. —
Teljes gőzerővel!

A gőzmozdony aztán fűtyölve robogott a vágányon előre.

A lovasság, mely ellepte a töltést, egymás hegyén-hátán
omlott le kétfelől az árkokba; aki nem menekült, azt elgázolta
a gép, s átrobogott rajta, percenként egy angol mérföldnyi
sebességgel, míg a myszkowi mély útnál sikerült elhagynia a
menekülő tábor.

Mikor a kétoldalt felmeredő palarétegek közül kijutott a
mozdony, Cernoff maga előtt látta, amit gyakorlott hallása a
mély útban a mozdony robogásán keresztül is tudatott már vele:
az ütközetet.

Reggel óta foly az a krakkói honvédsereg és Sercsinszkotj
tábora között. A fehér füsttől követett villanások, a lemenő nap
fényében csillámló szuronyosorok azt jelezék, hogy Sercsinszkotj
hadserege a Bendzin, Sambkovicze, Laszi, Pilicza vonalban

képez csatarendet: szemben a Chrzanow, Olkusz, Parembo vonalt elfoglalt honvédsereggel. A két csatavonalt egy hosszan elnyúló erdőség választja el, melyet az ágyútüzelésből ítélve, a honvédség tart megszállva. S annak a megtartása és elfoglalása az ütközet kölcsönös célja.

A mozdony Laszinál találkozott Sercsinszkój tartalékával.

— Adjatok egy lovat! — kiálta Cernoff, a mozdonyról le-szökve.

Hoztak neki egy szekereszlovat. Más nem volt. De azt is két embernek kellett fogni, míg lovagja a nyeregbe vethette magát, mintha már ennek a lónak is sügtak volna valamit a fülébe.

Cernoff nem kérdezett semmit; éles szemével messziről kivette már a dombot, ahol a vezénylőnek kellett állni táborkarával együtt s egyenesen odavágtatott.

Sercsinszkój nagyot bámult, mikor a fővezért meglátta, és így látta, sárosan, füstösen, tépetten, kard nélkül.

— Mit csináltak? — e kérdéssel előz meg őt Cernoff.

— Látod: verekedünk. A magyarok kijöttek Krakkóból; reggel óta ágyúznak egymásra; ők az erdőben vannak, de mi előrenyomultunk Modrzejowig, s ha most lovasságunk volna, elvágónak az útjokat a Krakkóba visszatéréshez.

— Majd lesz lovasságod mindjárt elég! Minket tönkretettek. Az ördög van ellenünk; — pedig nincs is. Egy légió repülőgép szállt fel fejünk fölé Czenstochowából. Minden ló megvadult, amint azokat a repülő kutyákat ugatni hallotta. Most fut minden barom, és egyenesen tereád fut.

— Parancsolj hát, mit tegyek — monda keserű gúnnyal Sercsinszkój.

— Legelőször is — lövess engem főbe. Aztán vedd át a fővezérséget. Összpontosíts négyszáz ágyút a lapályon uralgó dombok fölött, s akkor azt a rád rohanó lovastömeget, mely félóra múlva itt lesz, söpörd el magad előtt; különben az gázol el téged.

Sercsinszkój hidegvérrel felelt:

— A magad ügyét végezd el majd a haditörvényszék előtt. Addig pedig, míg itt vagy, főparancsnok vagy; intézkedjél, ahogy tetszik.

— Tehát intézkedni fogok! — szólt Cernoff, dühtől támadt hagymázdelíriumában, s azonnal elkezdett parancsokat osztogatni az alvezéreknek rettenetes szándéka kivételére. A tartalék-ágyúkat azokra a halmokra kell felállíttatni, ahonnan a futó lovassereg közelít, s learatni az egész tömeget.

Hanem ez az intézkedés nem volt kivihető.

Azok a lovasok, kik a vasúti töltésen menekültek, elkezdtek már, mint egy szakadatlan sötét zuhatag, omlani elő a miskowi mély útból. Azt már semmi kartács vissza nem tartóztatta többé. És amint ezek megérkeztek, a táborban levő ágyús és szekereslovak egyszerre megvadultak, nem akartak indítani.

Sercsinszkó arra a végzetes gondolatra jött, hogy ő elfogja pusztá kézzel ezt a veszedelmet; eddig még nem volt az nagy; a százanként érkező lovakat meg lehetett ragadni, és szabán tartani.

— Mit csináltak? — kiálta dühödten Cernoff. — Kést az oldalába minden lónak, sohasem szelődül az meg többé! Elfogtok százat, ezeret; de ott jön egyszerre ötvenezer—hatvenezer egy gomolyban. Hogy állsz az elé? Az egy lavina!

És már lehetett látni a távol síkon azt a felmagasló porfelleget, mely úgy közeledett, mint a számum! És lehetett hallani azt a rémséges ordítást, amit e vihar maga előtt küld. A halálrémület-től kínzott lónak vadállati vészkiáltása az, mely úgy hasonlít az emberi jajszóhoz.

Mikor aztán ezt az ordítást meghallották, egy szekereszló sem akart a hámjában maradni többé.

Sercsinszkó még mindig nem veszté el nyugodt hidegvérét.

— Látom a helyzetet, az elég gonosz. De hirtelen fordítunk rajta! — szólt Cernoffhoz, ki nem volt már ura lelkének. — Gyalogcsapatainknak Lasziból Piliczára, Sambkeviczéből Bendzinre kell visszavonulniok, a lovastömeg aztán hadd hömpölyödjön neki az erdőt elfoglaló ellenségnek, s temesse el azt,

vagy keveredjék vele össze. Nekünk a Varsó felé vezető visszavonulási utat meg kell tartanunk.

— Visszavonulás! — hörgé Cernoff, öklével verve a koponyáját.

— Amíg e mozdulatot végrehajtjuk, addig fenntartja a rohanó lovastömeget az oknai mély hegyfolyam szakadéka.

Erre rosszul számított a vezér.

Az oknai hegyfolyam szakadéka mély és széles, de a vágatató lovashad egész csordáit az elszabadult ökröknek s a gazdáiktól megvált lovaknak tolja maga előtt, az oknai mély hegyszakadék megtelik eleven töltéssel, s ez élő, vonagló, ordító hús és csonttömeg felett tovább hömpölyög a feltarthatatlan ár.

Eközben sötét lesz. A láthatáron keletről, nyugotról gomolygó felhők emelkednek, s a sötét háttérben a fellegek között látszanak hosszú vonalban az előretörő aerodromonok kék, zöld fényben világító alakjai.

Amint azok a láthatáron leszállnak, néhány perc múlva tudatja a tábori távirda főnöke Sercsinszkójjal, hogy Piliczáról sürgöny érkezett.

A sürgönyt a Piliczát elfoglalva tartó dandár parancsnoka küldé, tudatva a vezérrel, hogy most szállt le az aerodromonokkal Pilicza alatt nyolcezer páncélos, akiken nem fog semmi puszkagolyó.

— Akkor veszve vagyunk! — súgá Sercsinszkó a fővezérnek. — El van állva az utunk Varsó felé, s minket bekergetnek Németországba.

— Még oda nem! — kiálta Cernoff. — Még van egy kijárás.

— Merre?

— A fegyveres ellenség szívéen keresztül! Mielőtt e romlás érne bennünket, mielőtt e szégyen sárba tiporna, még van időnk puskát ragadni, s szuronyszegezve megrohanni az erdőt, melyet a honvédsereg tart elfoglalva, s vagy agyonverni azt, vagy meggebedni, de becsülettel.

— Jól van — monda Sercsinszkó.

— Add ki a parancsot a távirda által a dandárnokoknak, hogy minden vonalon rohamra vezényeljenek. Mi is szálljunk le lovainkról; kapjunk fel egy puskát, álljunk egy csapat élére, aztán hajrá! Gazember, aki fél a pokoltól! Úgysincs másvilág!

Sercsinszkoj is leszállt lováról. A két bajnok kezét szorított, megcsókolták egymás ajkát, azzal kezébe vett mindenik egy fegyvert, s sietett a közkatonák közé hősi elszántsággal.

Késő volt már.

Az ilyen hősi áldozat sikerülhet egy csapatnál, talán egy dandárnál is; de egy százezrekre menő, messze elrakott hadsereget néhány perc alatt rögtöni mozdulatra bírni lehetetlen; — a föld reng már a közeledő lovassereg patkóinak robajától, a fehér rémek ott süvöltenek már körös-körül: Pilicza felől futó gyalogság bontja meg a hadirendet. A két vezér odajut, hogy a leszállt sötétségben magával ragadja őket a tömeg, s mikor az utolsó csillag is eltűnik a felhők között, összekeveredve fut minden, merre ösztöne viszi.

Egy kis hasadék maradt a láthatár és a felhők között, mely halvány fényben világít. Arra van nyugot: arra a német határ. Mindenki arrafelé tart már: semleges földön menedéket keres.

S a futó tömegek egymásba omlanak, lovasság, gyalogság összekeveredik, ketten is ülnek egy lovon, egy kozák háta mögé felkapott pattantyús, aztán gazdátlan futó paripák, mik nem engednek embert hátukra ülni; feldűlt szekerektől, árokba fordult ágyúktól járhatlanná lesz minden út; fegyvert, nehéz páncélt elhajigál magától a menekvő, s az útban elszórt robbanógolyók pattognak a káromkodva utoljövők lábai alatt. S a rémfutás egész éjen át tart szakadatlanul. Reggelre az egész roppant nihilista tábor odaát van Németországban, aki még idáig hozta, lerakja a német seregek előtt a fegyvert; s a gazdátlanul szétiramodó lovakkal megtelik Szilézia; — miket soha semmi szolgálatra nem lehet használni többé.

BIBERUNT MAGNUM ÁLDOMÁS...

Az aerodromonraj bevégzett munkája után a páncélos lövész-sereggel együtt a német határ hosszában letelepült, figyelemmel kísérve az áthömpölygetett hadsereg mozdulatait. Az pedig nem mozdult, feküdt a földön.

Krakkóban nagy volt a diadalzaj. Az ostromló sereg minden ágyúja, löszere, poggyásza ott maradt; az ostromlottak feladata volt mindezt összeszedni, a sebesülteket elhordani a mezőről. És eközben még egy sajátságos mulatságra voltak hivatalosak. Egy új neme az a sportnak. Lovakra kellett vadászniok. Az erdők, mezők tele voltak kóbor paripákkal, mik szilajan nyerítve száguldoztak összevissza, s a krakkói jámbor szekereszlovak és huszármének, amint egy ilyen örült rokont megpillantottak, amint annak a nyerítését meghallották, mintha rájuk nézve érthető, titokrejtő szó volna abban, maguk is elkezdtek ágaskodni, ficáncolni, s összetépték a hámot; ezért aztán, amint egy gazdátlan ló kibukkant valahonnan, azt legjobb volt egyszerre célba venni és lelőni, mint egy ártó fenevadat.

Tatragi Dávid nem is jött be Krakkóba a repülőgéppel, nehogy az atyafiak lovait is mind elvadítsa, hanem fölkereste a mezőn a maga embereit. A magasból kitanulható távcsövével, hol jár az a csoport, mely a többieknek parancsokat oszt; oda leszállt. Ott csakugyan Dárday volt kíséretével. Gyalog volt valamennyi tiszt; értesülve voltak már mindenről: a tegnapi rémnap sebesültei, foglyai elbeszélték a történeteket s a hallottak után nem kívánczolt senki a nyeregbe.

Az aerodromon szabályos libbenéssel szállt meg a síkon; az

átlátszó üveghajóban öt alak ült, abból három kiszállt, két férfi és egy nő; kettő benn maradt. Az aerodromonhoz egyszerre futott minden oldalról a kíváncsiak tömege, hanem a gép nem barátkozik senkivel, amint közelítették felé, megint fellibbent, s azután a magasban elkezdett körben repülni, mint a vadászó sas.

A földre szállt két férfi és nő sajátyszerű idegen öltözetet viselt. Az egyik férfin térdig érő selyem felöltöny volt, derekán üveg-övvel és csuklóin üvegkösöntyűkkel átszorítva, fejét sima üvegsisak fődé, tetején gyémántragyogású oktaéder jegeccel, mely messziről kitünteté viselőjét. Vállán bozontos, fénylő szőrméjű palást, hyalichor gyapotból.

A nő nehéz selyemkaftánt viselt és hozzá bokában összehozott selyemsalavárit; öve tarka szövésű székely kendő volt, gazdag, szőke hajfürteit átlátszó szőtt üveg főkötő szorítá össze, melynek homloka fölött átviló csipkái úgy ragyogtak, mint egy gyémántdiadém.

A harmadik alak nyakától sarkáig pikkelypáncélba volt öltözve, melynek átlátszó lemezei fekete selyemgúnyát takartak. Fekete volt az arca is, melyet csak elfedett, de nem rejtett az átlátszó hyalichor cervelière.

Amaz a repülőgépek kormányosainak, ez a lövészeknek a viselete; mind a kettő nem divatból, de célszerűségből alakítva így.

A honvédtisztek egyszerre körülfogták a közéjük érkezett három alakot. Ismerte őket már mindenki. A hírnökök, kik az utóbbi napokban az aerodromon segélyével Czenstochowából Krakkóba hordták az üzeneteket, ki lettek vallatva a honvédek által, beszéltek is örömet, gépeik csodaszerkezetéről, Dávidról, ki azokat feltalálta, Rozáliról, ki a legelső kísérletnél felszállt vele és a szerencsénéről, ki a tömérdék pénzt mindehhez pazarul ontotta. Elmondták a hírnökök azt is, hogy az anastatert szétromboló fehér sas éppen a vezér léghajója volt, s aki azt a bosszuló villámsugárt lesújtá a pokolgépre, az Rozália volt; hogy Czenstochowát a szerencsen vezénylete mellett foglalták el

éjszaka, léghajóikon alászállva; a múlt napi ütközetről pedig eleget beszéltek nekik a sebesültek, kiket minden oldalról hordtak a kórházakba.

Az tehát a legőszintébb örömiadal volt, amellyel a honvédek a három, égből szállt vendéget fogadták. Dárday, a fővezér maga legelső sietett üdvözlőkre, s míg az éljenkiáltás átterjedt Krakko minden utcáiba, visszhangozva kétszázezer ajkról: a derék fővezér egy szót nem volt képes mondani azoknak, kiknek kezeit szorongatá, csak neveiket tudta rebegni: „Dávid, Rozáli, Severus”, s mikor Rozáli kezét megszorítá, azt meg is csókolta, és ekkor aztán elragadtatással tört ki: „ez a kéz volt az, mely a villámot leküldé”. És aztán zokogását elfojtva fordult Dávidhoz, nevetésre fordítva a hangját.

— Bizony Isten, olyan szép dikcióra készültem, majd ha megérkeztek, hogy azzal fogadlak; de hát nem tudom no! Az Isten áldjon meg, bajtársaim!

Azzal nyakába borult, és ismét kacagott és sírt.

— Pedig szép dikció volt. Benne volt, hogy diadalszekéren viszünk városunkba, meg hogy vállainkon emelünk benneteket aztán meg diadalívcek és koszorúkat hányó lengyel honleányok, ünnepélyes harangszó s a többi: de hát ez itt mind nem lehet — „a gyepen”.

— Felebarátom — szólt Dávid komolyan (ez volt nála minden ember számára a közös titularura). — Arcod elmondja, amit szíved érez. S mi is azt érezzük. Örülni közös okunk van. A szó olcsó, az idő drága; azért egyiket se pazaroljuk. A tegnapiól ne beszéljünk többé, hanem a holnapról.

— De úgy segítjen, közbeesik a „ma”, s azt mi megünnepeljük. Diadalszekeret nem hozhatunk értetek, mert lovaink nem biztosak többé, de vállainkon viszünk be Krakkóba titeket; s aztán olyan lakomat csapunk e nap örömére, hogy Boncidáig folyik a bor.

— Az nem lesz úgy! — szólt Dávid ridegen. — A „mai nap” is nagy dologra vár. Ünnepélyre ma nincs idő. Az ellenséges

táborhelyről el kell takarítani mindent, sebesülteket, poggyászt, ostromszert és egyebet. Ez elég munka lesz honvédeknek; a lengyel asszonyok is üdvösebb foglalkozást végeznek, ha a sebesültek számára készítenek tépést, mint ha nekünk kötöznek koszorúkat; vállra sem vesztek bennünket, mert egy asszony van közöttünk, aki ahhoz nem szokott; bort pedig annak, aki az aerodromot kormányozza, nem szabad inni. Beszéljünk komoly ügyekről.

— Barátom! — szólt Dárday tábornagy — neked még beszéded is egész stratégiai tervezet, körülfogsz, mind a két szárnyamat megkerülöd, visszavonulásomat elvágod. Diktáld hát a kapituláció feltételeit.

— Látni fogod, hogy igazságos leszek. Beleegyezem, hogy itt a szabadban vendéglj meg bennünket azzal, a mi hirtelen kapható, mert tegnap reggel óta egyikünk sem ért rá enni. Severus felebarátunk bort is iszik (Pedig sokat! — szólt közbe a néger), mert ő nem kormányos, csak utazó; a lakoma alatt azután majd elmondjuk, hogy mit kell tennünk ma és holnap, azért is kérlek, hogy tósztokat ne eregessetek.

Ezek a feltételek változatlanul elfogadtattak, egy hosszú sor fenyőfa tövében egy perc alatt asztalcsoportok lettek rögtönözve, s abrosz helyett felterítve fehér huszárköponyegekkel; a tábor leghíresebb szakácsai álltak neki a bográcsnak valami ízletes paprikást létrehozni, néhány jó futó legény lódult korszókkal a távol forrásból friss vizet hozni a bornemissza vendégek számára, s egy dandárparancsnoknak volt gondja rá, hogy Rozáli számára a majdan feladandó velős konchoz finoman szelt kenyér legyen pírítva.

A tisztikar legelőbbskelői azalatt körülülték a fenyőfa árnyában rögtönzött asztalt, melynél a vendégek letelepedtek. Mr. Severus szívesen iszogatott velük barátságot az erős lengyel pálinkából (a cervelière-t persze ezalatt letette), míg Rozáli s Dávid csak a domitoriumhoz feladott süteményekhez nyúltak.

— Hadizsákmány ez is — szólt Dárday —, úgy egyétek, mint a magatokét. Sasza asszony sütötte. Raktárszámra leltük ezt tonnákban.

— Hasznát vehetitek — monda Dávid. — Hanem a sok hadizsákmány között kaptatok valami olyast is, amivel nem tudtok majd hová lenni. Mit csináltok azzal az itt maradt öt anastaterrel?

— Az a legutolsó gondunk!

— Pedig az legyen a legelső. Ezek a veszedelmes pokolgépek itt nem maradhatnak. A legelső villanyos zivatar akkora tömeg vasba okvetlen bele fog a villámaival csapkodni. Kiüríteni őket nagy kockázattal jár. Könnyű volt őket darabokban idehozni, de szétszedni nem lehet, mikor már meg vannak töltve. Ezeknek tehát egy darabban kell innen elmenni.

— Se baj. Itt maradtak az ellenség üres léggömbjei, itt maradtak a gázfőzői, amazokat megtölthetjük, az anastatereket fölemelhetjük velük, s aztán repüljenek, amerre akarnak. — Ezt véleményezé egy öreg tábornok.

— De baj lesz azután azoknak, ahová a kimerült léggömbök majd a pokolgépeket leejtik. Hátha éppen Pestre visz egyet a szél.

— Az, úgy segítjen, igaz — kiálta fel egy félkezű tüzérezredes, kinek levágott fél karjának csonkja még mindig arról a pisztolylövésről *álmodik*, mellyel az ellenség löporos várcsát légbé vetteté, még most is képzelik érzeni elszakadt idegei az ujjak görcsös szorítását. — Igaz az! Nem szabad ez átkozott stratagémának másutt kárt csinálni, mint ott, ahol kigondolták. A légbé fogjuk őket emelni, s akkor a repülő aerodromonok megragadják őket, s elviszik Varsóig, s ledobják ott az oroszok, a nihilisták fejére: az ő szülöttük ez!

— Ne felejtset el — szólt Dávid —, hogy Varsó a lengyelek fővárosa.

— Igazad van — helyeslé az öreg hadastyán. — Nem Varsóra kell ezeket küldeni, hanem Bécsre. Azt most az oroszok tartják elfoglalva. Egy csapással két legyet. Eltemetjük vele az

oroszt, s eltemetjük Bécs romjai alá. Egyik sem volt jó barátunk soha.

Dávid szomorúan mosolygott.

A hadastyán szava pedig tetszett nagyon a környezetnek, többen kiáltottak helyeslést: „Méltó jutalom lesz a bécsieknek, amért minden ellenséget örömmel fogadnak, akár francia, akár burkus, akár muszka!” — „Legalább leszámolunk egyszerre négyszáz esztendei rovásunkkal!” — „Akkor tessék azután a dölyfös Bécsnek a nagy Németországhoz átkérezkedni!”

Dávid fejét ingatta komolyan.

— Nem, urak, a romboló gépeket „én” nem viszem sem Varsóba, sem Bécsbe, s egy kunyhót sem fogok azokkal ledőnteni. Hanem el fogom őket szállítani innen a Kárpátok legelhagyottabb szakadécai közé. A hegylánc hosszában lebocsátom mindegyiket egy-egy tengerszem fenekére. Ott nem bánhatnak senkit. És majd azután, mikor jönnek ismét olyan gonosz esztendők a ti hazátokra, aminők gyakran meg szokták azt látogatni: egy rendkívüli időjárás, tízhetes aszály, mely porrá égeti a vetést, midőn semmi ima és harangszó egy csepp esőt nem képes lekönyörögni az acélkemény égből, vagy ha jön egy fenyegető tavaszi fagy, mely a tejben levő kalász magvát egy éjszaka megölni készül: akkor ezek a pokolgépek meg fogják tenni azt a szolgálatot, amiért a térden álló nyomorultak milliói hasztalan énekelnek fel az égre. A Kárpátokban felrobbantott anastaterek egyszerre megfordítják az időjárást, ahogy tapasztaltátok azt a múlt napokban. A légrázó robbanás, a gázok, mik rögtön kifejlődnek, a légrétegek egymásba keverése aszály idején országos esőt, fagy idején borult eget ajándékozand egész országoknak. Erre lesznek eltéve az anastaterek.

Mindenki elhallgatott, és néma áhítattal tekintte a komoly, szelídséggel teljes arcra; és mindenkinek önkénytelen futott végig lelkén amaz emlékezetes íge: „az én országom nem e világból való. . .”

A honvéd-fővezér letette sipkáját, s megszorítá Dávid kezét.

— Igazad van. Ellenfeink hadd harcoljanak úgy, mint ördögök; ti harcoljatok úgy, mint angyalok; mi közbül itt úgy fogunk harcolni, mint emberek!

Ez a körmönfont frázis általános tetszéssel találkozott. Dárday erős volt az ilyen emlékezetes nagy mondásokban.

— Igen, úgy fogunk harcolni, mint *igazi emberek!* Ez lett az általános jelszó a bajtársak között.

Még azt is mondák Tatranginak:

— Ha ti velünk, ki ellenünk?

És aztán, mikor a lakoma megkezdődött, mikor a párolgó bográcsokat feltették a hosszú asztalokra, s a hordókat csapra ütötték, akkor megeredtek a túlfűtött keblek szellentyűi, s bár az áldomásköszöntés szerződésileg elmaradt is, de a tekintélyek szava mégis tört magának annyira utat az általános pohárcsengetés és szeretetre méltó zűrzavar között, hogy Dávidnak elég alkalmá lehetett az „emberül harcolás” értelmének minden lehető változataival megismerkedni, ahogy azok a felhevült fantáziák mintáiból előkerültek.

Egyik bajtárs elmondá a kebellázító hírt, miszerint a nihilisták által fellázított szerbek betörték a temesi Bánságba, s testvéreink vérében gázolnak. Azok ellen kell vinni rögtön a boszszú fáklyáját; Szerbiát most van alkalom visszafoglalni a magyar koronához, büntetésül a megtámadásért.

A másik hadfi még nagyobb gerjedelmet támasztott annak az előadásával, hogy a románok, egyetértve az orosz nihilistákkal, azoknak az odessai táborát Erdélyre vezetik, s Zarándban, Hunyadban, Fehérben már kigyújták a lázadás véstüzeit, ki akarják irtani a magyart; oda kell rögtön rohannunk, s elgázolnunk őket, és aztán elfoglalni a hajdani Etelközt és Lebediást, egész a Fekete-tengerig: miénk volt az egykor úgyis.

A harmadik alig várta, hogy kivehesse az előtte beszélők szájából a szót, s összekösse mind a két indítványt; legyen úgy, mint Nagy Lajos király korában volt: három tenger uralja a magyart.

A negyedik még egy lépéssel odább ment: ha már felhúztuk a hét mérföldet hágó csizmát, menjünk odáig, ahol Botond vezér bevágta bárdjával az érckaput; Európa el van most foglalva Amerikával, oldjuk mi meg a keleti kérdést, s foglaljuk el magunknak Konstantinápolyt. S ha beleszól Európa, megverjük Európát!

(Dávid csak szelíden mosolygott, s hagyott mindenkit buzogni a jó zsákmánypezsgő mellett, mit a nihilista urak hagytak itten.)

Végül aztán Dárday szólalt meg, kezével intve, hogy csendet kér. El is hallgatott mindenki; mert tudták, hogy ő okos, meg gondolt beszédet szokott mindig közrebocsátani.

— A legelső feladatunk most az, hogy értesítsük a magyarországi közös hadsereget az itt történekről, amit azok a rendes úton egyhamar nem fognak megtudni, mert minden, az országba vezető távirdahuzal el van tépve az ellenség és szövetségesei által. A legutolsó hírt akkor küldém a királynak, midőn Sercsinszkoy feladásra szólított, s megmutatta a pokolgépet. Én hírnököm által azt üzeném őfelségének, hogy hű honvédserege kész az utolsó emberig életét elveszteni, de becsületét soha, s meg nem adja magát, míg el nem lesz temetve! A király most többet nem tud felőlünk, csak ez elhatározásunkat. Ha most Tatrangi barátunk csodagépei segélyével tudomására juttatjuk, hogy nemcsak élünk, de az egész megszálló sereget, sőt még a repülőlovas-tábort is leráztuk a nyakunkról, akkor világos a feladatunk. Nekünk seregünk zömével fel kell keresnünk az ellenség főhaderejét, hogy a dunántúli hadsereggel egyetértve, a Nihilt közreszorítsuk és megsemmisítsük. A főerő letörtével aztán lehullanak maguktól az apró ellenségek. Az, hogy nekünk lovasságunk nincsen, nem hátrányunk, mert Tatrangi repülő gépei az ellenfél lovasságának felfejlődését mindig lehetlenné teszik; ellenben az ellenség által hátrahagyott páncélok most már jók lesznek nekünk, s egyenlő fegyverrel harcolunk.

Általános volt a helyeslés minden oldalról. Ez a legjobb hadjárat terv.

Csak Dávid hallgatott. Severus sem szólt semmit, csak evett. Dárday pedig egyenesen felhívta Dávidot, hogy mit szól e tervhez.

Akkor aztán Dávid kivont az oldaltáskájából egy jegyzéket, s azt széttárva, az asztalra tette.

— Legelőször is átadom neked az áttekintését a jelenlegi csatatérnek. Itt megtalálod egész a legapróbb részletekig, hol, mennyi és miféle serege áll az ellenfélnek, merre irányul az útja, hol erődfíti az állását, hol a zöme, hol a vezénylete, mely helyeket tart erősen megszállva, s viszont hol tüntet álcázott mozdulatokkal, hol vannak hidai, élelmezési központjai, tüzérparkja, tartalék lovassága. Mindezek a leghitelesebb adatok, mert magam jegyeztem fel azokat. Repülőgéppel összejártam az egész országot, s távcövem mindenről értesített. Mikor géppemmel kémcirkálásra megyek, alatta egy széles ponyvát feszíték ki, mely két szárnyát a földről láthatlanná teszi. Ha azután észreveszi is valaki azt a szürke foltot az égen, azt mondja rá: „Ott is egy elszabadult léggömb úszik!”, s nem törődik tovább vele: mindennapi látvány az most. Ezekből az adatokból mármost, aki katonai szaktudós, kiszámíthatja, hogy az egész bánáti lázadás csak vaklárma; orosz portyázó csapatok vannak ott csupán, s hiba volna a hadsereg zömét azzal gyöngíteni, hogy egy képzelt szerb inváziót egész hadtömegekkel fogadjon valaki. Éppen ilyen a Románia felőli zaj is: ott sincs semmi baj; csak szándékosan terjesztett rémhírek és kóbor kalandorok sikertelen kudarcai, amik a múlt századok rémjeleneteit sírjaikból előidézik. Az odessai orosz sereg nem Erdély, hanem Galícia felé siet, hogy a Kárpátok átjáratait biztosítsa, mert az orosz főszereg mozdulatai azt tanúsítják, hogy az vissza akar vonulni. Az okát is tudom, hogy miért akar visszavonulni. *Nem a tegnapi veszteség miatt. Más indoka van rá;* de arról most nem beszélhetek. A Magyarországon levő gyaloghadtestek mind sietnek az Ausztriát megszállottakkal egyesülni. S hogy e tervüket eltakarják, a legremekebb sakkjátékkal vezetik félre a Dunántúl összpön-

tosított sereg vezéreit lovashadtesteik merész mozdulatai által. A generalissimus minden haderejét Budapest és Komárom között összpontosítja, s a steyer határt őrzi. Nem lát az ellenfél lovasságától. A legrövidebb idő alatt tehát a nihilistáknak mind a nyugati, mind az északi hadserege egyesülten fog reátok szemközt jönni. Mármost tanácsos lesz-e tinektek elhagyni a krakkói biztos védműveket, s a síkra menni egy még mindig háromszorta nagyobb számú ellenségre (mert hiszen Krakkóban és Czenstochowában erős helyőrséget kell hátrahagynotok), azt ítélje meg, aki katonai szaktudós. De azt én is előre láthatom, hogy ha lovasság nélkül indultok meg, az ellenfél benneteket legázol, ha pedig az én repülőgépeim is veletek mennek, hogy az ellen lovasságát szétriasszák, akkor a ti saját lovaitok is szét lesznek riasztva, s amint ezek a gépek megjelennek a csataterén, oda ágyút nem lehet többé vinni, mert a ló nem marad a hámban. Tehát lesz egy harc, melynek kimenetelét ágyú és lovasság el nem dönti, hol a kézfegyver tüzét a páncél felfogja, s elvégre szuronynyal és puskaaggal fognak az ellenfelek egymással küzdeni. S ez nem lesz többé ütközet, hanem mérsárlás, melynek csak a kimerülés vet véget, eredménytelen, győzelmetlen vérontás, minő a catalauni ütközet volt, hol mind a két fél vertnek érzé magát.

Dávid szavai fagyasztó hatással voltak a feltüzelt hadfiakra. Nem lehet azokat megcáfolni.

— Bajtárs — szólt hirtelen egy nagy dologra határozva el magát Dárday —, te nagy ember vagy. Mindent jobban tudsz, mint más. Én téged kinevezlek tábornokká és táborkarom vezetőjévé, s aztán írd elénk te a haditervet.

Erre ismét összecsendült minden pohár; az asztal lelkesült népe harsogó éljenkiáltással üdvözlé a fővezér ötletét.

Csak Dávid arca maradt nyugodt. Várt, míg szóhoz juthatott.

— Azt te nem teheted! — szólt azután halkán, de szilárdul.

— Először azért nem, mert tábornokot kinevezni a király joga; másodszer, mert nekem semmi hadvezéri tehetségem nincs, és harmadszer, mert velem már más parancsol.

— Kicsoda? — kérdé elbámulva a vezér.

— Ez az úr.

Dávid Mr. Severusra mutatott.

A néger aztán felkelt és szólt.

Ez a fekete arc és alak, abban a fénylő pikkelyhüvelyben olyan nagyon emlékeztetett a rémmesék Salamandereire.

— Az érdemes gentleman helyesen szólt. *Ő az én üzlettársam.* Igenis, uraim. Önöknek a háború mesterség; nekem üzlet. Önök harcolnak dicsvágyból, nemzetiségi gyűlöletből, király iránti hűségből, hazaszeretetből, s ezért készek a más vérére is, a magukét is kiontani. Mi nem ebből a szempontból fogjuk fel a háborút. Mi nem szomjazzuk az ellenség vérére. Ez nem jó üzlet. Az agyonvert ellenség miazmával fizet; dögvészt hágy maga után. Mi azt akarjuk, hogy éljen jó egészségben. Hanem először elveszük a lőszerait, hogy ne lövöldözhesen, másodszor az élelmiszerét, hogy kénytelen legyen hazamenni, és harmadszor a hadipénztárát, hogy térítse meg a költségeinket. Mi erre vállalkoztunk. Ahol megkaphatjuk e hármat, ott aztán lövöldözünk is, s hogy mivel lövöldözünk, azt megkérdehetik önök az orosz lazaretumokban. A mi csatáruink megtelik elesettekkel, de azok mind feltámadnak, s egészségesebben mennek haza, mint idejöttek; de nem is kívánnak másodszer találkozni velünk. Mihelyt azonban a „jó csipet”-et (*gute Prise*) biztos helyre szállítottuk, odábbmegyünk, s keresünk más érdemes telepet, hol iparüzletünket sikerrel gyakorolhassuk. Czenstochowából már elemeltünk tízmillió rubelt aranyban és ezüstben (nem számítva ötvenmillió papiros rubelt semmibe): ez, a *munkásaink* tantième-jeit levonva, befektetett tőkénket visszapótolja; most még megyünk a kamatok után, s ha adataink nem csalnak, az üzletévet száz percent osztalékkal fogjuk bezárhatni.

Az előadás humora éppen abban a hidegvérben volt, amivel Severus ezt mind kitalálta. Igyekezett cinikus lenni. Kapzsinak, üzérkedőnek mutatta be magát és Tatrangit; tán még a szép Rozálit is. És azok is ráhagyták, hogy úgy van.

S Dárday és az egész tisztikar elhitte neki, hogy nem is lehet másképp. Ez az amerikai bizony semmit sem tesz ingyen. És hát igaza van. Tatrangi pedig az ő üzlettársa. Most emlékezett már vissza Dárday, hogy hiszen ő egyszer ötvenezer forintot ajánlott ennek a Tatranginak a találmányáért. Azért beszél ez most olyan fanyaron. No dehát ezt a hibát helyre lehet hozni. Dárday meg akarta mutatni, hogy a magyar jellemvonása még mindig a nagylelkűség, s ha valaki iránt pénzzel le lehet róni egy nagy lekötelezettséget, az a legjobb vásár. Egy kicsit felfújta magát, s aztán zsebébe dugva kezét, így szólt Dávidhoz:

— No, hát hogy még több legyen a „jó csipet”, mely üzletek hasznára válik: én is adok hozzá. — Mink itt a hátrahagyott hadipénztárban, amit a nihilisták a nagy veszedelemben nem szállíthattak el, tizenötmillió rubelt találtunk aranyban, ezüstben: ezt megosztom veletek; fele titek legyen, hiszen „egyrészt” a ti gépeitek szerezték a diadalt. Csupa újdonszerű ezüst és arany.

Azzal nagy kegyességgel odavetett Dávid elé egy ezüstrubelt, meg egy tízrubeles aranyt mutatóban.

Dávid mosolyogva vette két ujja közé először az ezüstöt, azután az aranyat, s akkor azt mondta Severusnak:

— Kipper és Wipper!

— Mi az? — kérde a magyarázatot Dárday hegyes hangon.

— A tallér Haggemakers-féle alfenide-ből van; az arany alumíniumaranyból; az ezüstrubel megér hat kopeket, az arany ötöt.

— Igen biz az! — erősíté Severus. — A zsíros tapintatáról megérzeni. Nihil pénzek, külföldi háborúviselésre verettek. Ilyen az egész hadizsákmányotok, azt mi előre tudtuk; a tizenötmillió rubel megér talán felet. Amit mi foglaltunk el Czenstochowában, az mind igazi régi „imperial”, ahogy a pétervári bank pincéjéből kikerült. Még van több is, de az Sasza asszonnyal jár, a többi vezérek kincse mind „Kipper és Wipper”. Arra mi nem vadászunk.

Dárday e fölfedezésre minden tiszteletről megfélekedve,

mellyel a jelenlevő asszonyának tartozott, egyikét a legtőrül-
metszetesebb, lefordíthatatlan magyar erőmondatoknak szalasztá
ki ajkán.

Az bizony világos volt. Az alumíniumarany csak a színére
meg a rezgő hangjára nézve hasonlít az igazi aranyhoz, de már
a fogása elárulja, a könnyűsége még inkább, hogy hamis pénz.

A felsült nagylelkűségen aztán kénytelen volt mindenki ne-
vetni.

E derült hangulatot sietett Dávid felhasználni a látogatás be-
rekesztésére, visszatérve Dárday megnyitó mondatára.

— Így van biz az, felebarátom: mármost láthatod, hogy az
ellenség nem harcol ördög módra, mi nem harcolunk angyal
módra, s aztán ti is, ha az öt érzéketek tanácsát beveszitek, meg-
ültök Krakkó sáncai közt — ember módra, s várjátok, hogy ki
jön benneteket megtámadni. Én most elvitetem innen a veszé-
lyes pokolgépeket; e célra töltessetek meg csig gázzal a lég-
gömböket; naponkint értesíteni foglak benneteket az ellen-
félnek és az osztrák—magyar seregnek minden mozdulatáról.
Most pedig szálljátok meg Czenstochowát is, mert én csapa-
tommal és gépeimmel az éjjel odább megyek, s nem mondom
meg, hová.

— Sok szerencsét a vállalathoz — monda röviden Dárday.
— Dávid sípszóval adott jelt a légben cirkáló gépnek, mire az
alászállt, s a három jövevény ismét felült bele, ezúttal sokkal
kevesebb „éljen”-ben részesülve, mint megérkezésükkor.

Elvette fejük körül a dicsfényt az a fölfedezés, hogy ők nem
a hazáért, az igaz ügyért fáradnak, hanem üzleti nyereség el-
érése végett. Azt mondák róluk: „materialisták!”, s még ami
egy óra előtt bámulnivaló volt rajtuk, hogy ők a pokolgépeket
várospusztítás helyett időjárás-fordításra szándékoznak használ-
ni, az is oly prózai indoknak tűnt fel egyszerre. Hát a paszulyt
megmenteni a dértől, a kukoricát a kiszáradástól, hol itt a poé-
zis! Ninive, Karthágó romjai — a hunhalmok, tele csontokkal:
— az a költészet!

Mikor fenn voltak a légben, Dávid így szólt Rozálihoz.

— Neked el kell menned Budapestre, és igyekezned a királynéhoz bejutni, és elmondani neki mindent, ami eddig történt. Hallottad a felebarátainkat, hogy beszéltek? Tele van a fejük dicsvággal. Képesek volnának a győzelem mámorában a fél világnak hadat üzeni, s mennének jókedvvel országok meghódítására. S ez még csak a mi népünk. De mi lesz még, ha az osztrák chauvinok megtudják, hogy minő győzelmet nyertünk tegnap! Hallani sem akarnak majd békekötésről. Revengé-ot fognak kiáltani. S ha leverték a muszkát, határt nem ismerő, újra megerősödött katonai hatalmukkal belekötnek Németországba, Itáliába, az egykor elvesztett tért, országot, hegemoniát visszafoglalni, s ha mindenütt győztek, akkor leverik idehaza az alkotmányos szabadságot. Ránk nézve a háború mindenképpen romlás. Az, ha győzünk, az, ha veszünk, és az, ha soká húzódik. S én ennek eszköze nem akarok lenni. Azért beszélj a királynéval, és mondj el neki mindent. Mondd el, hogy találmányunk által az ellenséget minden ponton vissza tudjuk tartani attól, hogy döntő ütközetre összeszedhesse magát; hogy kényszeríteni tudjuk becsületes béke megkötésére. Ők most Budán szorongatva vannak. A királyné még ifjú anya, első gyermeke függ keblén. Képzelheted, miket szenved most, midőn minden órában új meg új híreket hoznak neki a szélrózsa minden irányából; vérrel festett, löporral füstölt, kétségbeesés emlőin nagyra hízlalt szörnyhíreket. Amikből semmi sem igaz, mert minden külföldről jövő tudósítás el van zárva tőlük.

Vigy neki vigasztalást. De egyúttal essél előtte térdre, és könyörögj neki, hogy vegye rá koronás férjét a békekötésre: ami dicsőséges lehet a tegnapi győzelem után, dicstelen lett volna bizonyosan anélkül; — de lehetetlen lesz, ha tovább foly a harc. Az ellenség kénytelen lesz mindenre ráállni, éppen azért emberiek legyenek a békeföltételek. Nem kell őket megalázni, hogy késő időkre eltett bosszút ne vigyenek magukkal haza; ne kérjen tőlük a győztes ország hadikárpótlást, hogy vagyoni-

lag meg ne romoljon a vesztes ország; hanem inkább kössön vele kereskedelmi szabad szövetséget, hogy mindkét fél gyarapodjék. Egyezzenek meg a kölcsönös lefegyverkezésben: egész Európa követni fogja őket. Ne kívánjanak tőlük egyebet, mint Lengyelország helyreállítását, erre szükségünk van nekünk s az európai béke tartosságának. Legyen aztán a lengyel trón egy osztrák secundogenitura helye; Zsigmond főherceg ott koronát találand; ki lesz elégítve nagyravágyása, s magával viszi tábornokait és papjait, akik Lengyelországnak még mind hasznára lehetnek, nekünk pedig csak veszedelmünkre vannak. S én ezeket nem bízhatom senkire rajtad kívül. Ha a Krakkó és Czenstochowa között történeteket megtudja valaki a királyon és királynén kívül, minden ember harcháborút fog ordítani, aki most lélegzetét visszafojtva lesi a vész híreket. Megteszed-e ezt?

— Mindent, amit te mondasz.

— Úgy még ma éjjel elviszlek Budakeszire: ott kis nyári lakunkban leszállunk, s másnap felmegy a királynéhoz; téged bizonyosan elfogad. Ott biztos helyen fogsz lenni. Budapestet nem közelíti meg ellenség; azzal nekem lesz mindennapi találkozásom.

Mikor a czenstochowai sáncokhoz elérték, hol az aerodromonok tömege pihent, leszálltak a légből, Dávid átadta a parancsnoki tiszteletet és a vezérhajót Mr. Severusnak, utasítva őt az anasztaterek elszállítására s a jövő találkozás helye iránt. Azután Rozálival egy kisebb, könnyebb járatú gépbe ült bele, mely úgy aránylik a többiekhez, mint a fecske a sashoz.

— Még egyet — szólt Rozáli, mikor repülni kezdtek. — Küldetésemért jutalmat kérek.

— Ha kérted, meg van adva.

— Azt kérem, hogy legyen szabad a királynén kívül még egy embernek elmondanom mindent, amit tudok.

— Kinek? . . .

— Apádnak. . .

— Csókolj meg! . . .

Egy nő, akinek férjhiére betöltötte már egész Európát.

Abból a népkolosszból való, mely megszokta a férfijellemű nők uralmát, mely a hadviselő, országhódító Katalinok, Erzsébetek neveit hímzette be a világtörténelem könyvébe. (Azért választottuk e szót „hímzés” helyett, hogy „írás”, mert e nagy asszonyok nevei is keresztekéből vannak összerakva, mint a hímzet betűi: a csatatéri sírok keresztjeiből.)

Sasza asszonyt is forradalom állította az orosz nép élére, mint II. Katalint, s a napi történelem krónikásai egy asszonyi szörnyeteget rajzoltak le benne, anélkül, hogy valamelyik megközelítette volna a valót. Egyik csodaszépnek, a másik csodárútnak festé; de kegyetlennek, bujának, vérszomjúnak, csalárdnak, indulatosnak valamennyi. Maga az a hír, hogy ő személyesen jön rettentő táborával, kétségbe ejtett minden nem harcoló elemet. A nők reszkettek magukért, de még inkább férjeikért, s a békés családapák nejeikért, de még inkább magukért. Segítettek a rémületet növelni a papok is, kik a népnek az orosz nihilisták közeledtére olyan textusokról prédikáltak, minők Sékhem város romlása és Sámson hadizsákmány mórningja, hogy a harcosokat még jobban feltüzeljék az ellenállásra.

A nihilista seregek aztán oly hirtelen lepték meg Bécset, egyszerre körülfogva azt lovastáborukkal, hogy még csak nem is lehetett belőle menekülni, s a kétségbeesés tetőpontra hágott, midőn a védősereg főparancsnoka kijelentésére, hogy nem képes a várost megvédelmezni, az orosz lovassági tábornagy ke-

gyetlen feladási feltételei tudomásra jutottak. Ninive sorsa közelg; Karthágó végnapja esteledik már!

De az lett aztán a kellemetes fölébredés e rémekkel álmódó hagymázból, mikor másnap Sasza asszony megérkezett, s tudatá a megszállott várossal a feladás enyhébb feltételeit.

Ah, azok minden ábrándos reményen túl kegyesek voltak!

Szabadon mehet az egész helyőrség minden fegyverével, poggyászával, ágyúival; elviheti a nagy fegyvertárból, ami csak megmozdítható, s Bécs nem fizet többet sarcul egymilliónál; csak a látszat végett. A bank kincsei pedig az összes európai nagykövetek pecséteivel lezáratva, érinthetetlen vagyonnak nyilváníttatnak.

És még ezzel nem volt vége a kellemes meglepetésnek.

Sasza asszony, amint a város előljárói megjelentek előtte a hadsereg kivonulása után, hogy a város kulcsait átadják, felhívta őket, hogy a belső rend fenntartása végett rögtön alakítsanak városi polgárokból nemzetőrséget; s miután az elvonult hadsereg minden fegyvert eltakarított a városból, Sasza asszony maga ajánlott fel a bécsi nemzetőrség számára negyvenezer puskát, hozzávaló lőszerrel együtt, miket a bochniai ütközetben vettek el az osztrák tartaléktól. Azonkívül egy napiparancsot ragasztatott ki minden utcaszögletre, melyben az volt kihirdetve, hogy a nihilista hadsereg minden katonájának tiltva van a város vámsorompóin belül lőfegyverrel megjelenni, csupán oldalfegyverrel szabad. Azután felhívta az előljárókat, hogy tartssanak népgyűlést a nagy iparpalotában, s válasszanak ott egy *közbiztonsági parlamentet*, mely a másfél milliányi lakosság ügye felett szabadon tanácskozzék. E parlament tagjainak személye sérthetetlen; s míg a háború tart, sem jó barát, sem ellenség, sem hitelező őket nem nyugtalaníthatja. Amit azok határoznak, az a törvény. A hírlapírók értesíttetnek, hogy teljes sajtószabadság van, s azért, amit valaki nyomtatásban vét, nagyobb büntetés nem éri, mintha ugyanazt előszóval mondta volna el.

Hogy e legelső intézkedéseivel egyszerre meghódított mindenkit Sasza asszony: az igen természetes. Mikor ugyanaznap kihirdeté, hogy mindenkinek, aki Bécsset el akarja hagyni, szabad út engedtetik Magyarország felé, s személyének és vagyonának sérthetlensége teljes szigorral biztosított; — hát akkor nem mozdult senki a városból. A főurak, az udvarhölgyek, a főpapok, a bankárok, kiknek már be volt málházva a legdrágább értékük, hámban a lovaik, hogy meneküljenek, amerre lehet; amint azt látták, hogy nagyon könnyen lehet, mind lezserszámoztak, s ott maradtak. Az előzmények után sokkal jobb most megülni a kapitulált Bécsben, mint futni a viharos Magyarországra, ahonnan most nincs semerre kijárás.

Tetézte a kedvező benyomást Sasza asszony személyes megjelenésének varázsa.

Még a megérkezése előtti napon minden újság tele volt borzasztó alakjának leírásával, s a kirakatok előtt tolongott a nép, a bámulat iszonyával szemlélve a nihilista államfő arcképeit, mik voltaképpen nem voltak arcképek, mert hiányzott róluk éppen az arc. Sasza asszony csak páncélban látható, fején sisak, magas taréjjal. Ily alakot mutattak be a lengyel fényképészek, kik Sasza asszony alakját néhol lesből meglophatták. Az akkori fényképészet képes volt egy másodperc alatt állandósítani a képet. Volt egy hírhedett élclap a többi között, mely ez esztétikus címet választotta magának: „Die Wanze”, ez már le is tudta írni, minő alak rejlik a páncél alatt: Rút, szakállas orrú banya, ragyás képpel, előreálló fogakkal, karjai hosszúak, mint a gorilláé, a nyakán rút, szederjes tűzfolt, s hogy a sisaktaréj se maradjon üresen, a „Wanze” szakértő leírását adta annak a rút „sarcom”-nak, mely a szörnyeteg feje búbjából kinőtt, s mint ökölnyi második fej éktelenkedik rajta. Íme itt a photocinco-graphiája!

A városi küldöttség aztán látott maga előtt az ijesztő boszorkány helyett egy fiatal nőt, aki kacagva lép eléjük, s kacagó arcával egyszerre minden haragot és félelmet kigyógyít.

Éppen a bécsi élc lap volt a kezében, szörnyeteg arcképevel; azon nevetett.

Ó! Éppen nem hasonlított ahhoz.

Finom, kicsiny, de karcsú termetű alak volt, csak fejhordozása által látszott magasabbnak; arca nem ideálszép, de meglepően szellemdús. Arcszíne az a könnyen kigyulladó sárgás-fehér, mely mögött a szenvedélyek, az élveteg vágyak rejtőznek, fölvetett ajkai szegletében egy gúnyos vonás, melyet hamiskás csábítóvá idomít, ha akarja, a két arcgödröcske, miknek harmadik társa szívalakú állán leskelődik. Minden vonása lesben áll e nőnek, a kérdőjegy alakú kigyózó szemöldök, az ide-oda villámló barna szemek, s a gondolatjegy vonalával áthúzott domború homlok, s ha ajkait beszédre megnyitja, az a szép fehér gyöngysor s az olykor megjelenő nyelvhegy, mely felső ajkát végigsimítja azalatt, amíg más beszédére hallgat. S ez arc, e szemek proteusi változékonysággal tükrözik vissza az indulatok kifejezéseit vagy talán csak az ügyes színjátékot. Mikor hallgat, akkor úgy tud nézni, hogy kinézi a lelket a beszélőből, s kizavarja a szónokot a szövegéből; ha pedig ő beszél, minden íze részt vesz abban, amit mond; járkál előre-hátra, minden ujja magyaráz, vállainak mozgása, fejének rázása, derekának elhajlása magyarázza szavait; és hangjában is megvan minden változat: cseng szelíden, ha biztat; recseg élesen, ha fenyeget; csattanik, mikor parancsszót kiált, és zeng, mikor csábosan lízeleg. Néha egészen odahajol ahhoz, akihez beszél, mintha a szájába akarná adni a szót; máskor meg a leghevesebb indulatkitörés közben elneveti magát, s azzal töri össze a haragjával dacolót.

És hozzá az a sajátszerű viselet. Még ma nem divat az, de holnap már az lesz.

Haja, mint minden nihilista nőnek, rövid fürtökre van vágva, s ahogy az ő szép, sűrű, diószőke haja, mely természettől göndör, homlokán fölfelé van üstökbe csavarva, bal oldalán a választékkal, ez valami férfias jellemet ad arcának, amin segít még

a féldoldalra nyomott kis vörös kucsma, a kacérul beletűzött gyémántbogláros kócsaggal. Deli termetét hosszú, égszínkék kaftán fedi, abból az amuri szabadon tenyésző bombyx betulina selyméből, mely fénytelen, mint a gyapot, rózsaszín, arany, platina és kékezüst pálmahímzéssel, mely hosszú uszályán körül-fut; ez öltöny neve *chilát fashire*: keleti eredetű. Derékon széles öv szorítja át e felöltönyt, mely szinte kékezüst, platina és vercs-arany zománcos, erről egy kis tör csügg alá közepén, markolatával együtt nem hosszabb egy arasznál. Hanem a tör hegyére az *uráre* mérég van beedzve; egy karcolás vele, bár kézen vagy arcon: rögtöni halál. Az övön alul a kaftán két széle kétfelé nyílik, s az alatta levő öltönynek a neve „palikári”. Ez egy sok redőbe szedett szoknyához hasonló bugyogó, ezüstoffényű ananász szövetből, mely elől, a jarretieren felül egy brilliant gombbal fel van csíptetve, úgyhogy a térszalag gyémántboglárától számítva e csíptető boglárig egy arasznyira egy teljesen szabad tér marad, melyet, az európai nagyhatalmak garanciáján kívül, semmi sem fedez. Kissé merész kezdeményezés a divatban; de ha megszokhatta a világ azt, hogy a szép hölgyeknél a colliertől számítva egy arasznyi lefelé semleges területnek tekintessék, majd megszokja ezt is.

Amint Sasza asszony arcképe ebben a kosztümben megjelent, harmadnapra Bécs utcáin csupa *chilát fashire*-ban és *palikáriban* sétáló hölgyeket lehetett látni; a hajbozontok, álfonadékok eltűntek a fejeikről, felviaszkolt üstök, lengő „kuka” és büszke „surgudsál” lett az idény jelszava, s hogy semmiben se maradjanak hátra, a mérgezett töröket is átvették a divat hölgyei s a díszműárosok szerte hirdették, hogy önáluk kaphatók igazi *uráre* méreggel edzett hölgyi török — egy évi jóállás mellett; s divat lett a hölgyeknél bebizonyítani erős szívüket e török kipróbálásával ártatlan kiskutyákon és tengeri nyulakon.

A férfidivatot már nehezebb lett oly hirtelen meghonosítani.

Mert a nihilistáknál győzött ugyan az elv, hogy a nő is egyenrangú és jogú a férfival; de a természetes ellentét azért a két nem

között csak mindig megmaradt. Mikor a nők az egyenlőség tana szerint férfimódra levágták a hajaikat, a férfiak ellenkezőleg elkezdték a hajaikat hosszúra hagyva befonni, ahogy ez sok *szláv fajnál* régi nemzeti divat volt mindig; s most a nihilista férfiak szép hosszú hajfonadékokkal parádéztek az idegen városban, s ez a viselet pompásan illett nekik; a hölgyek rajongtak az ilyen „à la Cambyse” főkért. S minthogy a germán fajnak nincs az a hajbősege, ami a szlávoknak, s egy pár hét alatt, akinek van, sem nő meg hosszúra, nem maradt más kiegészítés a bécsi arany fiataliságnak a veszélyes verseny ellensúlyozására, mint álhajfonatokat rendelni meg a fodrászaiknál, akik egyébiránt igen olcsón juthattak ez idő szerint a szükséglett cikkhez, midőn a nőknél chignon, coques, toupet és à l'anglaise mind fölöslegessé vált.

De volt elég reális indok is rá, hogy Sasza asszony és nihilistái mindenben divattá váljanak Bécsben.

Mivelhogy vérszopó barbároknak, rablóknak, szörnyeknek voltak lefestve, már magában azáltal, hogy senkit sem ettek meg, semmit sem vettek el ingyen, és közönséges emberi alakok voltak: tündéreknek és angyaloknak kellett feltűnniök.

Aztán volt rá gondja Sasza asszonynak, hogy hadserege tisztjeiből a legműveltebbeket hozza be a megszállt városba, akik franciául, németül beszélnek, akik táncolni és udvarolni tudnak, akik filozofálnak és literatúráról beszélnek, whistet és écartét finomul játszanak, s társaságban fideális cimborák. És bőkezűen szórták a pénzt mindenütt „a mi kedves barátaink, az ellenek!”

Ami azonban a leghatalmasabban meghódítá Sasza asszony számára a világváros közvéleményét, az a legelső intézkedése volt bevonulása alkalmával.

Mikor az osztrák honvédsereg a „Favoriten” vonalon kitakarodott, mikor az utolsó poggyászos szekér is elrobogott, akkor Sasza asszony egyetlen vérteszászlóalj kíséretében belovagolt a *Prater-csillag* felől a városba s a Burgba tartott, nem riadva vissza a tegnapi hírlapok azon csóvás fenyegetésétől, hogy ha

be merészel lépni a Burgba: az alá van aknázva, a levegőbe fog röptetni.

Ennek az asszonynak volt annyi bátorsága, mint egy férfinak.

De bizony különben sem vettethették volna a levegőbe a Burgot az elkeserült hazafiak, mert ott egészen más intézkedések voltak téve ez alkalomra.

„Noblesse oblige!”

Miután Sasza asszony oly nagylelkűséggel lepte meg szorult ellenfeleit, a Bécset elhagyó osztrák főparancsnok is lekötelezve érte magát azon utasítást hagyni hátra, hogy a bevonuló ellenség úrasszonyát akként fogadják, mint ahogy valódi fejedelm-nőket szoktak.

Őfelsége, Árpád király, mikor a táborba lement, az egész udvari személyzetét itt hagyta Bécsben; a Budán lebetegedett királyné nem tartott nagy udvart; néhány palotahölgyből és egy udvarmesterből állt egész környezete; Ottó herceg ennél-fogva bő anyaggal rendelkezett e tekintetben. — Ott volt a fő-udvarmester, a főceremóniamester, az udvari marsall, a fő-asztalnok, főpohárnok, főlovászmester, főajtónálló, a fővadász-mester, az irodafőnök, a fő maître du plaisir, a főkamarás, a fő udvari színházintendans, a fő udvari orvos, a főszakács, a fő udvari fodrász s azoknak segédserege, a kammerherrek, hof-junkerek, apródok, fourirok, conditorok, szakácsok, kertészek, kamarai énekesek és kamarai zenészek, palotahölgyek és kammerzófák s azután a kammerjunkerek kammerdienerai és kammerzófák kammerjungferei, a szolgálattevők kocsisai és a kocsisoknak az inasai teljes számmal; akiknek mind hivatalos rendeletük volt helyeiken megmaradni, a Burgban megszálló Sasza asszonyt per „euer Majestät” titulálni; neki mind a „cour” és a „lever”, mind az „assamblées” és „cercles” — mind pedig a „Hofconcert” — és a „Galatafel” alkalmával mindenben szolgálatára lenni.

Sasza asszony aztán ezt az egész gyönyörű cryptogamgyűjteményt, amint az rendelkezésére bocsátatott, összekapoltatá,

felrakatta egy gőzhajóra, s leküldte Budapestre — felséges ellenfelének —, ne nélkülözze őket. A Nihil országa főnöknőjének nincs szüksége udvartartásra.

E szabadelmű és demokrata elbánás nagy mértékben növelte azt a népszerűséget, amit Sasza asszony első föllépésében kivívott magának a bécsi nép előtt.

Aztán voltak merész, bizarr ötletei, amikkel egy világváros izgalmas népe oly könnyen erre-arra lendíthető.

Másfél millió ember egy egész kis ország. A nihilista államfő felhívta az elfoglalt város népét, hogy válasszon magának parlamentet, ideiglenes kormányt, s kormányozza önmagát, és hozzon magának törvényeket.

Ez a mulatság nagyon tetszett. Fiatal diákok, népszónokok, ideális jellemek, ügyes spekulánsok, ambicionált zurnaliszták egyszerre nagy szerepekhez jutottak, s csináltak — rendet.

Az állandó parlament éjjel-nappal hozta az üdvös törvényeket. Az új polgármester volt a kormányfő, akinek azokat végre kellett hajtani.

A legnehezebb feladatokkal olyan könnyen elbántak, mintha csak Párizsban volnának. Egyik nap eltörölték a cölibátust, másik nap megszüntettek minden nemességet, harmadik nap az állandó hadsereg kötelmét mondták fel, behozva helyette az általános nemzetőrséget; egy nap behozták a progresszív adót, a gazdagokat aránylag jól megnyomva vele; s egyidejűleg konfiskálták a lakástalan szegénység számára az üresen hagyott főúri palotákat. Majd meg az adósokat örvendeztették meg egy kis moratoriummal; határoztak a gyármunkások bérfölemelése iránt; a suffrage universel keresztülvitele egy délután munkája volt, s nagy hiba lett volna, ha a rá következő éjjeli ülésben a nők szavazatjoga is törvényé nem vált volna. A papi jószágok szekularizációja általános felkiáltással fogadtatott el. A Nagy-Németországhoz való csatlakozás indítványát csak egy annál erősebb indítvány buktatta meg, mely szerint Bécs a háború be-

végezte után „szabad város”-nak és „Reichsunmittelbar”-nak lesz kinyilatkoztatva.

A publikumnak tetszett ez a tréfa. Mulattak rajta, és énekeltek, hogy „Was kommt dort von der Höh?”

Egy napon pedig elfogadta a parlament a nihilisták által megkedveltetett római házasságot: a polygamia successivát. Ez is nagy tetszésre talált. Kivált mikor aztán még azt a jót is összekötötték vele, hogy a törvénynek *visszaható* ereje is legyen. Minden nőnek joga legyen azon férfi nevét viselni, akinek élet-története az övében valami tényleges *epizódot* képez. Ebből némely férfira és hölgyre nézve valóságos „embarras de richesses” támadt. S miután akadtak olyan bornírt férfiak, kik messze elmaradva századunk szellemétől az ilyen *névkisajátítást* „brevi manu” nem voltak hajlandók akárkinek megengedni, tehát az ebből támadt vitás kérdéseket egy polgárokból és polgárnőkből alakult esküdszék döntötte el sommás úton, nyilvános tárgyalás mellett, rendesen az alperes elmarasztalásával, mely igen érdekes, változatos és mulatságos időöltést nyújtott a közönségnek. A karzatok mindig tömve voltak különösen a szépnem-beli hallgatókkal.

Egyszer aztán megtörtént az az érdekes tréfa, amit a világ-városban „Hauptjuxnak” neveznek, hogy egy fantaszta delnő az esküdszék elé idézteté magát a bécsi hercegprímást, aki ugyan nem tartá komoly méltóságával összeférhetőnek, hogy az esküdszék előtt megjelenjék, vagy magát képviseltesse; hanem azzal azt nyerte, hogy makacsságban elmarasztaltatott, s nem levén többé az egyházi fogadalom házassági akadályok egyike, forma szerint odaítéltetett a férjkövetelőnek. — A kedélyes bécsi nép két napig nevetett és élcelt rajta, harmadnap aztán elfeledte. Jött más mulatság.

Sasza asszony magával hozta a szentpétervári operája kedvenc tagjait, s azokkal adatott elő egy új operát a nagy dalmű-színházban. Az opera címe volt „Cár és carina”. E műben összpontosítva volt minden, ami a közönség érzékeit csiklan-

dozza, minden, ami meglepő, ami kápráztató. A meséje is nagyon felizgató. Egy orosz cár története, kit cárnéja megcsal, trónjáról letaszít, megölet; oly erős színekkel festve, aminőket csak a saját nemzete nagyságait gyűlölő *önvér* tud használni, oly keserűen gúnyolni az oroszot nem tudná más, mint maga az orosz. Sajátszerű izgalmas látvány ez; mikor egy ellenséges város operaházában a színpadra hurcolt cári nagyság kigúnyolt tragédiájának a nézőtért megtöltő orosz egyenruhák „bravó, bravissimo” kiáltással tapsolnak! — De még a kiállítás is valami rendkívüli volt. Előjött benne a *Néva-felszentelés*, pompás egyházi menetével a jégen: *Szentpétervár ünnepi kivilágítása*, igazi műtűzjátékkal; *fejedelmi szánkázás* hózivatarban; egy török hárem a képzelem egész melegségével alakítva; a *dodolatánc*, melyet a cárok szigorúan eltiltottak, volt okuk rá, a leányok, akik azt táncolták (az utcán) csupa virágokba voltak öltözve — és semmi egyébbe. Ezt itt igazi cserkesz bajadérek táncolták. Be lett mutatva benne egy egész *orosz zenekar*, ahol minden zenésznek egy olyan kürt van adva, mely csak egyetlenegy hangot ad, s csak az üteny szerint fújja mindenik a maga hangját, mikor rá következik a sor (emberekből alkotott zenegép!) és aztán egy *utcai harc*, ahol igazi ütlegek osztatnak ki, valódi verekedő kozák comparseriával, s végül a *solovetski szent kolostor nagy mirákuluma*, a megelevenülő szentképekkel. Különösen elragadó volt az *északfény* természetű utánzása a színpadon villanykészülékkel. A közönség nem győzte magát telenézni rajta. — De ami a külpompát is elfeledteté, az az énekrészek bizarr beosztása volt. Sasza asszony nagy birodalmában fölfedezett egy nőt, akinek tökéletes *basszus* hangja volt és egy férfit, a leggyönyörűbb *női szoprán* hanggal. Tehát a *carina*, a *primadonna* énekelt a *mély* hangot, és játszotta a férfias jellemű nő szerepét hozzá, a *primo amoroso* pedig a *női magas partie*-t a gyöngye lelkű *Péter cár* szerepében. Ez olyan bizarr ötlet volt, amit a világ egy színpadán sem fognak utánuk csinálhatni.

De volt is hatása a műnek. Mindennap azt adták, s minden-

nap fulladásig tömött házak mellett. A csatáerről jövő vész-hírek, a vesztett csaták, a generalissimus flankenbewegungjai, a meglepő kapitulációk, a krakkói honvédsereg szorongattatása, a provinciális néplázadások rémjelenetei mind háttérbe szorultak a Cár és carina előadásai mögött, mind elmosódtak az északfény ragyogása s az orosz oboák orgonajátéka mellett.

Sasza asszony adott díszebédeket és táncvigalmakat is, s azokra hivatalosak voltak a Bécsben szorult excellenciás urak és főúri családok, vegyest a kormányon ülő becsületes hentesekkel és korcsmárosokkal és azoknak feleségeivel s a parlamenti celebritásokkal s a római házastársnőkkel; s ha valamelyik magasrangú úrhölgynek nem tetszett ez a társaság, s azt üzenté a meghívásra, hogy migrénje van, azt Sasza asszony másnap személyesen meglátogató. Sasza asszony maga is *végzett doctrix medicinae*; ő maga felvette a meglátogatott paciensnél a betegség diagnózisát, s elrendelte számára a követendő kúrát. És Sasza asszony orvosi rendeletei nem olyanok voltak, amiket ha, akarom, beveszek, ha akarom, otthagynak; ő mindent profilaktikus rendszerrel gyógyított; szabad levegő volt az orvossága. Leszedetett minden ablakot a beteg szállásának minden szobájáról, mint egykor a graefenbergi nagy gyógyimester, s elvitette azokat tőle. „A szabad levegő gyógyít meg mindent.” Ez a híres Bürow orvosi rendszere volt, ki azt még az amputációknál is nagy sikerrel használta, s Sasza asszony oly csodamódon kúrálta vele, hogy az ő estélyei elől aztán semmi hercegasszony sem betegedett meg többé.

Sasza asszony valóban szaktudós is volt, ez oldaláról is bemutatatta magát a bécsieknek. Egy napon az orvosi egyetemen az egész fakultás és az aula hallgatói előtt egy remek műtétet vitt véghez, aminek a címe „Sangvinis transfusio”.

Egy embert hoztak be, aki öngyilkos szándékból felvágta az életereit, s akinek már annyi vére elfolyt, hogy folytonos ájulásban hevert. Most ez emberen a vérátöntéssel csinált Sasza asszony kettős kísérletet: egy patológiáit és egy pszichológiáit.

A halálra vált egyén kiürült véredényeit megtölté a Gauneaud-féle szivattyún át friss, meleg vérrel; de nem embertől, hanem báránytól való vérrel. És íme teljes siker koronázta kísérletét. A haldokló fölédet; de nem tudott többé beszélni, csak *bégett*, mint a bárány. Íme tehát Sasza asszony ezzel bebizonyítá a tézist, mely fölött *concertált*, hogy *az emberi lélek a vérben van; — tehát az is agyag; az anyaggal együtt elváltozik*; amivel a materialisták egész táborát rögtön meghódítá. Most már több lett a világ előtt, mint uralkodónő, több mint hősnő: tekintély lett belőle.

Az aula hallgatósága a remek műtét után maga vontatta a hintóját a Burgba vissza, s az egyetem díszoklevéllel tisztelte őt meg; s egész Bécs nem beszélt egyébről, mint a Sasza asszony által birkává tett emberről s a kocsját hazahúzó ifjagról, kiken pedig nem vitt sangvinis transfusiót véghez *ex arteria equina*.

S azalatt odakinn szorongatták az osztrák—magyar hadsereget minden oldalról.

Sasza asszony meg tudta nyerni az alsó néposztályokat is. Ily mozgalmas időekben a munka is szünetel meg az embereknek sincs kedvük dolgozni. Hozzájárul a bajhoz, hogy a hadmozgalom miatt élelmiszereket is nehezen szállíthatnak a fővárosba. Sasza asszonynak volt gondja rá, hogy a szegény nép ne éhezzen. Maga szállíttatott élelmiszereket a fővárosba, miket ingyen osztott szét a szűkölködőknek; — az mind hadizsákmány volt, amit az osztrák—magyar hadseregtől foglaltak el. Mennyi áldást kapott érte! (Nem a katonáktól, akik annyival többet koplaltak.)

Csupán egy osztály volt még, amit nem tudott meghódítani: az újságírók. Ez makacs egy had, ha a cenzor nem ül a nyakán. Felvásárolni nem lehetett őket. Az olyan nagy lapok írói, amiket a közönség elkényeztetett, megvehetetlenek. Nincs az a *királyi zseb*, amit valaki elfogadjon *százezer ember zsebe* helyett. — Sasza asszony nem nyomta el barbár hódítók szokása szerint a vele kötekedő hírlapokat: hanem talált ki valamit,

hogy az újságírók előtt azt a sok zsebet bezárja. — Mindenben azon törekedett, hogy a *nők fölényét a férfiak fölött* bizonyítsa. — Most adatott ki egy olyan lapot, melyet csupa nők írtak és szerkesztettek. A lap címe volt: *Éva Almája*, a főszerkesztő neve *Éva von Adam, geborene von Adonai*. Nyilván álnév. És aztán azt tette, hogy minden hírt és tudósítást, ami hozzá hivatalosan érkezett, ennek az egy lapnak adott csak át; sőt, miután a hadi zavar miatt minden közlekedés a külvilággal félbe volt szakítva, a külhírlapokat és levelezéseket is csupán ezen egy lap szerkesztőségének adatta ki, a többiek megrekedtek valahol; úgyhogy külföldi újdonságokat s híreket a csatatérről egyedül az „Éva Almája” tudott hozni, aminek az lett az eredménye, hogy az egész publikum „egy” Ádámmá változott, akinek csupán Éva almájára volt éhe, az lett egyszerre felkapva; azt háromezrezer példányban nyomtatták; annak hordták négykézláb a keletkező vállalatok fezőrjei a kincseket, pártolásáért esedezve, annak a lábaihoz feküdt le minden szindikátus. „Éva Almájának” két hét alatt palotája volt a Kolowratringen, s a nagy férfilepok küszöbein elkezdett nőni a fű. Az „Éva Almája” lett a börzén az irányadó lap: az *egyedül jól értesült orgánum*.

Ah, a börze, az volt még csak az olympi látvány! Vakon lehetett játszani. S játékos volt elég. Maga Sasza asszony legnagyobb részt vett ügynöke, Mazrur által a szédítő játékban. Mindenki tudta, hogy Mazrur hallgatag társa a nihilista államfő (tették azt a Napoleonidák is), annál fogva minden ember azt leste, hogy mihez nyúl Mazrur, annak egyszerre rohantak a nyomába. Az aranybánya volt. Soha annyi új vállalat, alapítás nem jött létre Bécsben, mint azon hetek alatt, amidőn a nihilisták által volt megszállva.

Kivált midőn el lett törölve az a börzetörvény, mely szerint nőknek nem szabad a parketten és a coulisse-ban megjelenni. *A nők beleszabadultak a börzébe!* Akkor szállt azután csak új lélek az aranyborjú tempломába; de nem szentlélek. A pénz orgiái voltak azok. Az aranynak és az ezüstnek bősziült szatur-

náliái! Nem volt olyan képtelen vállalat, aminek rögtön részvénytársulata ne akadt volna. Kockázatás, szédelgés, képtelen üzelem, szerencsekísértés, káprázat, nagyban rablás: mindez pyramidalis magasságra emelkedett, s a milliomosok úgy támadtak elő, mint a gomba, s a Rothschildek és a hozzájuk hasonló ínséges pénznagyságok kezdtek aggódni jövődő egzisztenciájuk miatt.

Egyszer Mazrur egy új vállalattal jelent meg a börzén. Ez a *Wertheim-féle* régi hírű tűzmentespénztár-készítő gyárnak részvénytársulat által megvásárlása. Alaptőke hat millió forint. A börze nem értette, minek ez Mazrurnak, hiszen jó hitelű iparvállalat, de mit akarhat vele? Itt akar-e megletelepülni? Azért csak létrejött a részvénytársulat; maga Mazrur egymilliót írt alá, s az alakító közgyűlésen megválasztatott elnöknek. — Másnap aztán megtudta a börze, hogy mire spekulált Mazrur. Sasza asszony elhatározá, hogy valamennyi töltényszekerét átalakíttatja Wertheim-szekrényekké, amivel az lesz elérve, hogy az ily töltényszekereket az ellenség granátjai fel nem gyűjthetjék, azokkal egy égő városban is keresztül lehet szekerezni, s ha az ellenség kezébe jutnak, az nem nyithatja fel azokat, s nem lőhet az elfoglalt ágyúkkal.

E célból Sasza asszony rögtön rendeletet adott kétezer ilyen Wertheim-lőszertartó kiállítására az új társulatnak, kétmillió forint értékeig.

Erre a hírre természetesen, hogy felszökkentek a szekrénygyár részvényei száz percenttel a parin felül. Most vette már észre a börze, hogy hová látott ez a Mazrur.

Dehogy vette észre!

Egészen *más oka* volt Sasza asszonynak a Wertheim-gyárat Mazrur kezébe juttatni.

Már ő akkor megkapta a hírt a krakkói és czenstochowai megrendítő eseményekről. A vakon táncoló Bécsben majd csak akkor tudják azt meg, ha a nihilisták utolsó csapatja is kivonult onnan; addig senki sem kap levelet, még a követek sem.

Azokat elfogják a portyázók, s hasztalan lármázni érte. Hja,
Messieurs: c'est la guerre.

Ekkor aztán Sasza asszony agyában egy régen érlelt terv mérge fakadt ki: elhatározá, hogy ha mindent vesztenie kell, legalább ezt az egyet megteszi.

Ha még nem találta volna ki valaki, hogy mi ez a terv, annak majd elmondjuk rendén.

Sasza asszony nem jött Bécsbe „ingyen” játszani komédiát.

A NEMZETI BANK KINCSEI

Három nap óta minden közlekedés megszűnt Bécs és a világ között. A nihilisták semmi hírnököt nem bocsátottak Bécsbe.

Az „Éva Almája” naponként új meglepő diadalhíreket hozott az anastater borzasztó hatásáról, mely Krakkó egy negyedét egy perc alatt romba döntötte; a honvédsereg alkudozásairól a fegyverlerakás iránt, azután megint a második anastater rombolásáról; — a repülő lovasság megérkezésétől Krakkó alá; — a honvédsereg kétségbeesett kitöréséről Krakkóból s a német határon át megkísérlett meneküléséről, annak meghíúsultáról a repülő lovasság jókor megjelenése által; — a Krakkóba visszaszoríttatásról, mely után most már csak a föltétlen megadás várható minden nap.

Senki sem kételkedett benne, hogy ezek mind így történtek meg. A nihilistáknak volt gondjuk rá, hogy fenséges ellenfelüknek, a generalissimusnak is juttassanak ezekből a jó hírt hordó lapokból. Azokból meríté ő a leghitelesebb tudósításokat.

Mikor aztán a kapitulációt várta másnap reggel az olvasóközönség, s rohant az „Éva Almája” reggeli lapját mohón falni, talált ahelyett egy gonosz hírt a lap élén, melyet az előzmények után legkevésbé várhatott valaki.

— A múlt éjjel a Burgban egy orgyilkos háromszor lőtt revolverrel Alekszandra elnöknőre. Az elnöknő megragadta a gyilkost, s törével leszúrta. Nem tudni, ki volt ez ember, mert meghalt. Nála levő iratok nagy kiterjedésű összeesküvés nyomára vezettek.

Következtek az esemény természetes corollariumai.

Mától fogva a rendőrséget az orosz hadsereg főparancsnoksága fogja kezelni. A parlament ülései megszűnnek. Ostrom-állapot jön. Martialis törvények és haditörvényszék. A fegyvereket beadja mindenki. Két nap múlva házkutatás. A város minden része katonai megszállással foglaltatik el, s csak igazolvány mellett lesz megengedve a közlekedés. Este tíz órakor minden kávéház bezáratik; a színelőadások megszűnnek; s a tűzóriai hármas ágyúlövés után csak lámpással szabad járni az utcán, a gáz ki lesz oltva. Éjjelen túl mindenki elfogatik, aki az utcára kilép.

No ez bizony elég kellemetlen átváltozás az eddigi „gaudeamus igitur”-ból.

Mazrur is csak a börzekávéházban olvasta a hírt. Rögtön vágatott fel a Burgba, és sietett Sasza asszonyhoz. Szabad bejárása volt hozzá minden időben. Egyedül találta.

— Ki volt az az átkozott? — kérde, ajtóstul rohanva be hozzá. — Lengyel volt, ugyebár? Vagy magyar? Vagy emigráns bojár?

— Senki sem volt, semmi sem volt! — felelt rá ridegen Sasza asszony, s a két szemöld kérdőjele s a homlokredő felkiáltójele élesebben volt rajzolva arcán, mint egyébkor. — Koholmány az egész.

— Ah, haha! — Mazrur elkezdett nevetni.

— Ne kacagj! Te örült! — kiálta fogcsikorgatva Sasza asszony, s öklével mellbe ütötte a Herkulest. — Tegnap agyonzúzták a krakkói hadseregünket, az egész reptülő lovasságunkat, átvették mind Németországba, s elvették tőlünk Czenstochowát.

— Kicsoda?

— Kicsoda? Az Isten vagy az ördög; vagy mit tudom, kicsoda azok közül, akiknek létele lehetetlenség. Kicsoda? Egy ostoba fajankó, aki megüli a szombatot, nem issza a bort, s annak a nősténye, egy rózsarcú mosolygó báb; a te növendé-

ked, ki tőled megszökött, s annak a híme, ki téged megrugdalt. Ezek tiportak el minket. Kétszáznyolcvanezer ember! Hatvan-ezer lovas! Minden ágyú, egész Czenstochowa, minden készletünkkel! Pokolbeli, égbeli (mindegy az!) repülőgépek dolgoztak ott. Ez a férfi s ez asszony készíté nyíltan, mindenki tudtával, s mindenkitől kikacagva azt a gépet, mely most egyszerre ezerével támad a fejünk fölé, s minket a sárba gázol. Átok a fejedre, hogy nem tudtad őket megvenni vagy megölni; mikor a *mediumok* ezt már előre megjósolták neked.

(A nihilizmus együtt jár a spiritizmussal, a lélek anyag, s holta után mediumok által közlekedik: ebben hitt Sasza asszony is.)

Mazrur tehetetlen tömegnek érzé magát e rémhírekre. Haja sok volt Sámson fejének, de eszméje kevés.

Sasza asszony lábával toppantott, s saját üstökét tépte az öt ujjával.

— Mit akartam én? Meg akartam alázni egy fejedelmi asszonyt, akinek apái az én apáimnak cárjai voltak; azt akartam magam előtt térden látni, és kegyelemért könyörögni hozzám maga és koronás porontya számára. És aztán nem adni neki kegyelmet, hanem elvinni őt magammal, hogy legyen egyedül rab, ahol mindenki szabad; aki egyedül volt szabad akkor, midőn mindenki rab volt!

— Ezt a Junót, ezt a császárnét akartam megalázni; elvenni tőle országait; népei szívét; asszonyi méltóságát; s mikor a célnál állok, akkor fölém kerül egy repülő féreg, egy méh, megszúr fullánkjával, és halott vagyok. Ah, csak asszony ne lett volna! Ha az a férfi, aki legyőzött, egyedül jött volna, odavetném magamat lábaihoz, széttárnám előtte keblemet, s azt mondanám: ide lépj, taposs rám; Isten vagy: imádlak! De nőt is hozott magával. Miért veretett meg egy asszony kezével?

— Nincs segítség? — kérdező Mazrur.

— Segítség? Bolond! Azok repülnek, mint a sasok; a mi léghajóink tekenősbékák ellenükben. Nekünk haza kell mennünk. S azután nem tudom, mi lesz. — És még a pétervári

banktól kivett igazi aranykészletünkéből is elfoglaltak tízmillió rubelt. Mazrur! Nincs itt most siránkozni való idő. Szégyenlem, hogy annyit fecsegetem hiába. Pfuj! Asszony voltam. Legyünk férfiak; álljunk bosszút. Ej, nem kell nekem vér. Ma megsiratják, holnap elfelejtik. Nem csinálok én romhalmot Bécsből; de egy olyan sebet akarok rajta ütni, amit ez az ivadék ki ne heverjen, amíg él. Én elviszem a bécsi nemzeti bank kincseit.

— Hüh! — szörnyedt el Mazrur, s atlétai termete egy megriadt gyermek hunyász torzképe lett. — Az lehetetlen! A bank kívül-belül lepecsételve a nagyhatalmak követéinek címereivel, a trezorok Brahma-zárral ellátott betörhetetlen vasajtóktól őrizve. Azonkívül van egy titkos gépezet, melynek nyitja a bankkal átellenes házba van vezetve. Ott felváltva őrködik egy bankhivatalnok éjjel-nappal; s annak az az utasítás van adva, hogy ha bárminő gyanús zörejt hallana a banképületben, a gépezet rúdját fordítsa el, s arra az egy mozdulatra minden trezor föld alatti boltozata megtelik vízzel. Ha pedig erőszakkal visszük el a kincseket, ha az tudomásra jut, minden nagyhatalom egyszerre miellenünk fordul, s mielőtt Szentpétervárig jutottunk volna, már felmorzsolnak bennünket, s zsákmányunkat is visszavették.

— Te hallgass! Nem kértem tanácsodat. Te teljesítd, amit én parancsolok. Én úgy viszem el a bank kincseit, hogy azt maguk a bank igazgatói sem fogják észrevenni; csak majd egyszer nagy későn, évek múlva vezeti őket rá valami véletlen, hogy ki vannak rabolva. És akkor sem fogják bebizonyíthatni, hogy ki által. Jegyezd fel utasításaimat. De ne! Ne írj fel semmit. Tartsd a fejedben; ahol fennakadsz, kérdezd meg újra. — Tehát legelső dolog a pecséték. Ez a legkisebb akadály. Te értesz a technikához; hiszen tanítottad azt a Sabinádban. Az orthoclasporcellán agyagból egy gyűrű nagyságú gyurmát rányomsz a pecsétre, azt a fegyvertár kohójában kiégetteted, olyan lesz, mint az eredeti carniolba metszett pecsétnyomó;

akkor a felragasztott papírszalagokat bizton letépheted; a pecsétnyomók birtokodban vannak. Nehezebb feladat a bank udvarára való bejutás, mert a kapukon át nem lehet; ott mindenki meglátná. De ez is kivihető. Egy léggömb elég, hogy tíz embert fölemeljen, egy másik léggömb pedig utánuk viszi száz kiürített léggömb hüvelyét. Ezeket teherszekerek viszik éjjel a banképületig. A léggömbök mind fekete fátyolszövettel legyenek bevonva, hogy a sötétben ne lehessen őket látni. A két első léggömböt eresszék le a mondott teherrel a bank négyszög-épületének udvarára. Mind a tíz ember a leggyakorlottabb aeronautákból legyen válogatva, kik értenek a légjárók megtöltéséhez, felbocsátásához és leszállításához. Az üres léggömbhüvelyeket meg lehet tölteni a bank helyiségében levő gázvezeték csöveiből. — Most előttünk vannak a zárt ajtók. Mikor a bank helyiségeit lezárták, az jelenlétemben történt; mert csak úgy vállalhattam felelősséget azért, hogy minden kincs ott marad, ha előbb meggyőződtem róla, hogy csakugyan ott is van minden. Tehát a következő ajtók felnyitandók: első udvaron a főlépcsőről benyíló egyszerű ajtó I. számmal. Ez az igazgatósági lakosztályba vezet. Strutt-féle zár, a kulcs száma 15,282. Innen átjárás van a bank pénztárába, melynek ajtaján Cotterol-féle négy oldalra csukó zár van; ennek a kulcs száma 42. (A számokat írd fel.) Mikor a pénztárba eljutottál, akkor ott találsz három nagy vasszekrényt, melyek az egész falat elfoglalják, mind szélében, mind magasságában. Az egyikben áll a forgalomra szánt arany- és ezüstpénz, tízmillió; a másodikban a tartalékbankjegy tízes, száz és ezres csomagokban, százmillió; a harmadikban állnak a visszaváltott bankjegyek. Ez már szemét. Mind a három szekrénynek Brahma-zára van, a saját kulcsán kívül semmivel fel nem nyitható, valamint a föld alatti kincstartó boltzatoknak. Az első szekrény kulcs száma 162, 818, a másodiké 38,001, a harmadiké 200,012. De a főkulcsokon kívül még mindeniknek van egy a, b, c és x, y, z betűkkel megkülönböztetett közép és kisebb kulcsa. A leg-

kisebb kulcs nyitja ki a legbelső fiókot. Ebben a fiókban nem áll egyéb, mint a föld alatti trezortermeknek fő- és mellék-kulcsai külön-külön. Egyik a bankigazgatónál, másik a főkönyvvezetőnél, harmadik a pénztárigazgatónál áll rendesen, most oda vannak elzárva, s csak a szekrények kulcsai adattak át a három hivatalnoknak a lepecsételéskor. — Most figyelj jól. — Valamennyi szekrényt és ajtózárat mind a régi Wertheim-cég készítette. Most ezt részvénytársulat útján megszereztük. Te vagy a társulat elnöke. A gyár ügykönyvének a nyomán a tudtadra adott számok segítségével valamennyi kulcsot mind megszerezheted; lehet, hogy megvannak párban is készen, hogy ha netalán elvesznének, megszereshetők legyenek; de a rajzaik, mintáik bizonyosan megvannak a mintakönyvben, s saját munkásaink azokat utánakészíthetik. És akkor, megkapva a trezor-kulcsokat, azokkal minden kincstár ajtaját sorban kinyitod egész kényelemmel.

Mazrurnak izzadság gyöngyeivel volt tele a homloka. Sasza asszony folytatá:

— Most hallgasd meg, hogy mit tégy tovább. A banknak öt föld alatti kincstára van. Kettőben áll az ezüst, háromban az arany. A föld alatti bolt bejáratánál van egy süllyesztő gépezet, melyet kétféle gép hajt választás szerint, egyik gőz-, másik embererővel. Ez a gépezet bocsátja le a pincetornácig az ércel terhelt öblös kocsit s ez vonatja fel. E kocsi 160 pénzeszacskóval telik meg, mely ezüstben 75 ezer, aranyban 800 ezer forintot tartalmaz. A trezorok mindegyike egy-egy tíz láb magas boltozatos terem, mellékgádorokkal és fülkékkel, ölnyi széles kőfalai belül vaspáncéllal burkolva s alul a talapzat is erős vaslemezzel födve, hogy azokba mind kívülről a falon át, mind alulról, valami szomszéd házból ásott aknán keresztül betörni ne lehessen. Ablakai hármás rostéllal vannak elzárva. Ez odúkbán jég-hideg a lég mindig, a szél húz rajtuk keresztül. Az első trezor hat öl hosszú és három öl széles. A legmélyebb fülkében van egy rézlap, az első alapkövet letevő osztrák császár, Ferenc

emléke belevésve. A többi fiülkék mind egész a boltozatig tele-
rakva pénzszacskókkal, mikben a vert ezüst áll, minden zacskó
a torkán lepecsételve s a hurokhoz kötve annak a hivatalnoknak
névjegye, aki annak a tartalmát megszámlálta. A hosszú bolto-
zat alatt végig állnak ily pénzszacskókból felrakva a hét láb
magas és négy láb széles gömbölyű és négyszögű tömör tor-
nyok; a zsákok ritka szövetén átcsillog a tallérok fénye. Mind-
egyik toronyra rá van írva az összeg, melyet tartalmaz. Az első
hengeridomú pénzbastya másfél millióval kérkedik; szomszéd-
ja, a hombár alakú ezüstmamelon már két és fél milliót vall be.
Ez első trezorbolt hatvanmillió ezüstöt tartalmaz.

A második kincstárbolt, melyhez ismét más vasajtó vezet,
más kulcsokkal, többnyire aranyat rejt. Az arany két láb hosszú
faládákban áll, vagy nagy födeles szekrényekben, ötszáz darab
tízforintosokat tartalmazó zacskókba szorítva. Egy szekrény-
ben van 500 zacskó, s annak a súlya 31 mázsa. Itt 87 millió
frtnyi arany van eltemetve.

A második trezorból jutni egy harmadik pincébe; itt arany
van felhalmozva rudakban, miknek mindkét vége a hitelesítő
bélyeggel van ellátva. Egyes ládák fontszámra megbecsült
„pepitákat” tartalmaznak. Az állványokon kúp alakú „királyok”
és a szekrényekben ellapított bandelettek, minőkkel Kínában
szoktunk fizetni. Ugyanitt vannak szekrényekben a külföldi
arany pénznemek is, különösen indiai rúpiák és portugale-ok.
E kincstár becsértéke ötvenötmillió forint

A negyedik trezor a banképület északi szárnya alatt van; az
egyetlen nagy szekrényt rejt magában, mely egy alacsony fiül-
kében még külön el van zárva vasrostéllyal. E szekrényben
hever negyvenegymillió forint, újveretű Árpád-aranyokban.

Az átelleni ajtó nyílik az V. trezor termébe, mely ismét ezüst
barre-okat tartalmaz. Feketésszürke vastag téglák azok: 60 fon-
tot nyom egy-egy. Rajtuk a készítő bankház stampigliája be-
nyomva: „Sharps et Hilkins, Bullionbrokers, London, A. 772.
B.” Mellélkelve hozzájuk a hamburgi próba, az ezüst valódi

értékét bizonyító. Ezen téglák tűzhely alakban vannak egymásra halmozva. Mind együtt ötvenhétmillió forint van bennük.

Tehát az egész bank kincse háromszázmillió forint.

Ez most a kezünkben van. — Te a trezorokat felnyitva, a zacskókat fölemelteted a géppel, s átrakatod a léggömbök hajóiba. Egy nap húsz léghajó megrakodhatik. Azok éjjel, amint a gázvilágítás a városban kialudt, egymáshoz kötve a bank udvarából felszállhatnak. Te magad ott légy a léghajókon, s intézd okosan a leszállást. Én intézkedem, hogy akárhol szálltok le a városon kívül, szekerek álljanak készen, melyek a kincset átvegyék, s elszállítsák az arzenálba, ahol én magam fogom azokat átvenni. A másik éjjel a léggömbökkel visszatérsz a bankhoz a szekerek által vontatva, s az elhozott zacskókat visszaviszed. Azok meg lesznek töltve a velünk hozott alfenide tallérokkal és alumínium aranyokkal; azokat visszarakatod a maguk helyére. Öt nap alatt elkészülhetsz az egész munkával; s mikor az igazi ezüst és arany helyett ott lesznek az álpénzek, az ezüst barre-ok helyén az ólomtéglák, a pepiták kicserélve pinchbeak és similor darabokkal, akkor bezársz ismét minden trezort, s lepecsételed az ajtókat. — Nos, fázol talán?

— Nem. El vagyok ragadtatva. Szédülök. Ez mind meglesz. De egy dolog aggaszt. A felveendő kincs iszonytató tömeg. Százötvenezer forint ezüstben és egymillió forint aranyban dolgot ad két lónak elvontatni. Nekünk pedig tengelyen kell mindent elszállíttatnunk. Krakko miatt a vasutat nem használhatjuk, s a magyarországi vasutak mind fel vannak előttünk szaggatva. Tehát ennyi ezüst és arany elszállításához kell hétszázötven szekér. Ha mi hétszázötven szekérral háromszáz mértföldnyi úton keresztül pénzt szállítunk, emberi lehetetlenség, hogy azt az egész világ meg ne tudja.

— Arra is gondoltam — felelt Sasza asszony, gúnymosollyal ajkai körül —, azért leszek én magam az arzenálban. Az osztrák fegyvergyárnak van ötven ágyúöntő gépe. Az aranyat, ezüstöt megöntetem ágyúknak: hat ló csak elbír egyet; lesz kétszázöt-

ven ágyú a hétszázötven szekér terhéből, s azt a kétszázötven ágyút egy rakáson, trombitaszó mellett viszem el, az egész európai diplomácia szeme láttára, fényes nappal.

— Pompás! — kiáltott fel Mazrur, szokott gorillakacajával. — Hanem még egyet legyen szabad megjegyeznem, imádatra méltó asszonyom. — Ahol ötven ágyúöntő gépnél háromezrész ember működik, ha mind a saját emberünk is, lehet-e arra gondolni, hogy azok haláluk órájáig híven meg fogják a titkot tartani? Nem történhetik-e meg, hogy az ágyúöntőde agyagmintáiban egy-egy kis áruló atom az ágyúanyagból ott marad, s tanúbizonytságot tesz afelől, hogy vas és messing helyett ezüst és arany lett ágyúnak öntve?

Sasza asszony egymás fölé tette karjait, s szájalmas megvetéssel tekintte Mazrurra.

— Hát nem tudod-e, hogy az arzenál *alá van aknázva*? Nem történhetik-e meg az *a véletlen*, hogy mikor az utolsó ágyúöntéshez igazi vasat és rezet olvasztanak, az egész öntőde, minden munkásaival együtt a levegőbe repül?

Mazrur kegyetlenül kacagott. Csak háromezrész ember életéről volt szó. Mi az egy háborúban?

— Ez a véletlenség megtörténhetik — szólta Mazrur. — És akkor a németek háromezrészmillió aranya, ezüstje velünk jó. Illetőleg még tízmillióval több, ami a pénztárban áll.

— Nem. Azt ott hagyd. Ha azt elvinnők, arról az egészre rájönnek. Ahelyett valami mást viszünk el: a tartalékbankjegy összegét, százezermilliót.

— Hát ahelyett mit hagyunk ott?

— Majd elmondom. A banképület déli részében van a bankjegygár. Hogy megértsd, mi a teendő, le kell előtted írnom az egész bankjegygártást, ahogy az az osztrákoknál be van rendezve; ők maguk világosítottak fel mindenről, midőn bankjukat nagylelkűen lezároltam.

Neked tizenöt nyomdászt kell magaddal vinned és tíz erős munkást, aki a gőzgép helyett a gépkerekeket hajtja. A gőzt

mi nem használhatjuk, elárulna a kéményen át bennünket. Feladatod lesz azt a százmilliót kinyomatni s az új jegyekkel a tartaléktőke jegyeit kicserélni. Evégett a II. pavillon II. emelete 3. folyosóján az 1. számú ajtót felnyitod a 92,054. számú kulccsal. Onnan bejutsz a vésnői műterembe. Ennek a 13,512. számú kulccsal nyíló szekrényében megtalálsz a bank jelenlegi ezeres, százás és tizes jegyeinek „patrice”-ait. Jegyezd meg jól: csak a patrice-ok vannak meg, a matrice-ok meg vannak semmisítve, majd megmagyarázom később, miért. Egyetlen eredeti acéllap van, melyet többféle művész készített el; de azt nem használják, az az igazgató kezében van. Ez eredeti acéllapba egy gép segítségével egy lágyabb acélhengert forgatnak mindaddig, míg annak felszíne az eredeti metszés legfinomabb karcolatát is, mint kiálló domborrajzot veszi fel magába; akkor azt a hengert kemény acéllá edzik. Azután ezzel a hengerrel ismét más lágy acéllapba nyomtatják bele az eredeti rajzot, s akként tizenöt, egymáshoz egészen hasonló matrice-ot nyernek, s az öt sajtógépen egyszerre tizenöt példányt állítanak elő ugyanazon bankjegyből. A nyomda helyiségeiben meg fogja találni az odavitt nyomdamesterünk a bankjegypapír-raktárt, a légszivattyús papíráztató gépet, s a bankjegyszárítót gázmelegítéssel. Mindezekre jól kell ügyelni, hogy az új bankjegyek egészen hasonlítsanak a valódiakhoz. — És még akkor sem fognak hasonlítani! — Ezt is tudd meg, hogy miért. — Minden egyes matrice-lap egy külön series bankjegyét nyomtatja. Mikor az acéllap készen van, akkor még egy kevés gyémántport hintenek rá, és azt szarvasbőrrel végigdörzsölik rajta. Ezáltal olyan vékony, kuszált vonalok támadnak az acéllapon, miket pusztán szemmel meg nem lehet látni; hanem amint egy bankjegyet a gázgórcső mögé tesznek, mely ezerszer nagyít, egyszerre előtűnnek rajta azok a kuszált vonalkák, s bizonyítják, hogy a bankjegy igazi. Azért hasztalan minden utánzás; még ha valaki az eredeti patrice-ot megkapja is, s azzal készíti el a bankjegylapot, rajtakapják a hamisításon. Az eredeti acéllap gyémántpor

karcait nem lehet utánozni. Ezek minden seriesnél más meg más rajzot adnak, s ezek által ismeri ki a bank saját jegyeit az utánzottak közül. Ezért kell kicserélnünk a magunk által gyártott bankjegyekkel az ő saját gyártmányukat. S ha az is meglesz, akkor aztán csak tőlünk függ, hogy meddig hagyjuk őket élni. Nem törhettük őket össze a csatatéren, össze fogjuk törni a pénzpiacon. Egész financiájuk, nemzetgazdaságuk ennek a nemzeti banknak a lételén alapszik. Hadd építsék erre az alapra palotáikat, kunyhóikat, vasutaikat, kikötőiket, kereskedelmüket. Évekig nem fogják észrevenni először azt, hogy a kincsök nem arany, nem ezüst; mert az otthagyt tízmilliót sem adják ki, s évről évre szaporítani szokták érckészületüket, ahhoz ők hozzá nem nyúlnak. Másodszor nem fogják észrevenni, hogy százmillió igazi bankjeggyel több van forgalomban, mint amennyit ők közrebocsátottak, mert ami hozzájuk visszakerül, az a görcső alatt is igazi bankjegynek mutatja be magát. Egyszer aztán, mikor idejét látjuk, felébresztjük a kétséget, s akkor egyszerre ki fog tűnni, hogy semmijük sincs, hogy koldussá vannak téve. Ki által? Hogyan? Talány marad. Vádolni fogják a bank fejeit, a kormányt, magát a császári családot. És akkor aztán összeomlik az egész kártyavár, aminek ország a neve; s palotákban és kunyhókban nem lesz más, csak koldus, s ez az egész nép mint tönkrement csaló fog a sárba hullani, ahonnan nem kel fel többé. A sírból még van föltámadás, de a sárból nincsen.

Mazrur lelke kéjelgett e nő mámorító szavaiban.

— Minthogy mégis lehetséges, hogy az a munka némi zajt okozhat, lesz gondom rá, hogy a bank melletti utcákon éjjelnappal szakadatlanul járjanak végig ágyúink és társzekereink, miknek zörejétől az örködők semmi neszt sem foghatnak el; s éjjel, mikor léggömbjeitek felszállnak, fáklyakíséret mellett fognak szekérvonataink járni; a fáklyalobogványtól idelelennsenki sem fogja észrevehetni a fekete léggömbök illanását odafenn.

— Hát azokkal a nyomdászokkal mi történik, akik a bankjegytömeg kinyomását eszközölték, hogy ne fecsegjenek?

— Megjuttalmazod őket gazdagon. Azután megesküdteted, hogy soha egy szót nem fognak abból kibeszélni, ami titok.

— Mire esküdtetem őket? Az istenre vagy az ördögre? Egyikben sem hiszünk mi, egyiktől sem félnek ők.

— Ne szakítsd félbe szavaimat. Bánom is én: esküdted meg őket a nagy mammut csontvázára. Csak esküdted meg. Beszélj nekik a becsületről is, amit tudsz. Azután ülted fel őket a munkában részt vett léghajósokkal együtt egy léggömbbe, s mint nem harcolókat bocsásd el őket örök szabadsággal. Csak egyre ügyelj. A léghajójuk szellentyűjének sarkait ne mulaszd el durrolajjal megkenni. Mikor aztán le akarnak szállni valahol a földre, s a szellentyűt felnyitják, a sarkok dörzsolására a durrolaj elrobban, s meggyújtja a léggömb könenyét: és akkor aztán — a te embereid meg fogják tartani az esküjüket bizonynyal.

— Ezt nevezik „verticalis deportatio”-nak a XX. században.

— Most megkaptad az utasításaidat: eredj.

— — — — —
Öt napig tartott már a szigorú ostromállapot a legkedélyesebb világvárosban; e napokat Sasza asszony folyvást az arzenálban tölté. Az arzenál kéményei kibeszéltek annyit, hogy az ágyúöntödék éjjel-nappal dologban vannak. Ebből kiokoskodta a leleményes népelme, hogy a nihilisták ágyúkat öntetnek; az rávezetett arra a következtetésre, hogy valahol bizonyosan sok ágyút elvesztettek. Ezt összevetve az ostromállapottal, a félhivatalos „Éva Almája” naponkinti diadalhíreivel, kisült a végeredmény: a nihilistákat valahol bizonyosan nagyon megverték. Hatodnap aztán légbe repült az arzenál ágyúöntödéje. Azt mondták, hogy az egy önfeláldozó osztrák tűzér hőstette volt.

Másnap kétszázötven teljesen fölszerelt csataágyú hagyta el a bécsi arzenált; mindegyik elé hat ló volt fogva. Szokás szerint minden löveg ércteste vízmentes ponyvaburkolattal volt be-

vonva, s elöl a szájánál bőrszeleppel bekötve; így senki sem vehette észre, hogy a kétszázötven ágyú közül egyetlenegy sincs kifúrva.

Azok trombitaszó mellett vonultak keresztül Bécs főutcáin, valamennyi európai, ázsiai és amerikai nagyhatalom nagyköveteit felrázva nagy álmaikból, mikor ablakaik alatt végigrobogtak. . .

A JÉGTENGER SZEM

Most már Sasza asszonynak egyedüli terve maradt: visszavonulni Lengyelországba a megkapott zsákmánnyal.

Visszavonulási terve, melyet tábornokari főnöke, Jerivanszki Sergius terjesztett eléje, ez volt:

Az ellenfél dunántúli hadseregét a lovasság tömeges támadásai által folytonos összpontosításra kényszeríteni, és a komáromi és budapesti táborhelyek közül ki nem bocsátani. Triesztet folyvást ostromzárolni az utolsó óráig, amidőn aztán ez a messze előretolt dandár mint elveszett őrpont magára hagyatik. Az alatt tüntetés végett a tiszai vonalat erőszakolni, hogy a Nagy-Váradon alakult hetedik hadtest sakkban tartassék. — Eközben a Stíriát megszálló gyaloghadtest csendesesen felvonul Bécsbe, s felváltja az innen kivonuló deréksereget, mely a válogatott csapatokkal a nagy-szombat—kézsmárki vonalon halad északkeletnek; ezzel együtt Sasza asszony, a vezérkar, a tábori főpénztár és az új kétszázötven ágyú. Mikor ezek Kézsmárkra megérkeztek, akkor a bécsi megszálló hadsereg gyors menetben megindul Morvaország felé, magához veszi az olműczi figyelő hadtestet, s egyenesen Krakkónak tart. Ezáltal megelőzi a krakkói honvédseregnek azon netaláni tervét, hogy a Kárpátok átjáróit Galícia felől a visszavonuló oroszok előtt elfoglalja. — A Kárpátokon most a magyar galíciái három vasúton kívül még gyakorolható átjárók vannak Zborónál, Gaboltónál, Pivnicánál és az európai kőjutazók kedvéért, meg az újabban nyitott rézbányákért járhatóvá tett javorinai hegyháton keresztül. Miután mindezen átjárók most a nihilista sereg hatalmában

vannak, semmi akadály sem látszik azon tervüknek útjában lenni, hogy gyaloghadtesteikkel Galíciába kivonulhassanak, amíg lovaghadtesteik a visszavonulást álcázzák, s akkor aztán az elfoglalt sambori táborhelyre támaszkodva, erejüket egyesíthessék.

Csak egy körülmény maradt rájuk nézve kiszámíthatatlan. Azok a Tatrangi-féle aerodromonok s annak a sérthetlen hadai.

Mi e repülőgépek titka? Fűtőszer mozgatja-e azokat? Kifáradnak-e bizonyos idő múlva, s le kell szállniok fűtőszert bevenni, mint a gőzgépeknek? — Más magyarázata nem adható annak a kérdésnek, hogy a czenstochowai nagy diadal után hogyan jöttek e gépek még a Budapesten és Komáromban levő seregeik segítségére? Ez bizonyosan hosszú út nekik, ily nagy, ellenségtől megszállt területen keresztül. Mert ha tetszés szerint tudnak repülni akármerre és akármeddig, sehol a „sportnak” olyan nagy tere nincs előttük, mint most Magyarországon, ahol hatvanezer baskirt, kozákot, cserkeszt hajszolhatnának egyik folyampartól a másikig.

A nihilista hadvezérek nem ismerték az aerodromonok pszichológiáját. Igenis: a gép *lélektanáról* beszélünk. Ez csak revenge azért, hogy ők az emberi lélek létezését is tagadják. Mármost ismerkedjenek meg a géppel, melynek lelke van.

Az aerodromonnak nincs vadászszenvedélye; neki a háború nem sport, hanem — megmondta már, hogy — „üzlet”.

Magyarországon az ellenségre nézve legrosszabb időszak hadjáratnak a nyár. A tavalyi eleség el van már fogyasztva, s az idei még nincs betakarítva; a lábajósok a Tiszán — Dunán túl van hajtva. Itt félmillió katonát élelmezni nem lehet. Ha azoknak a galíciái élelmezési vonaluk el van vágva, sőt a főraktárak el van foglalva, akkor ki vannak éheztetve.

Mikor Sasza asszony hadserege zömével Znio-Váraljáiig eljutott, akkor megtudta, hogy mit csinálnak az aerodromonok s Tatrangi sebhetlen vitézei.

Mind a három vasút indóházaitól egyszerre kapta a távirati tudósítást, hogy a múlt éjjel megérkeztek a repülőgépek, több ponton csapatokat szállítottak le, melyek visszaverhetlen támadással foglalták el az indóházakat, arra az összekötő hidakat felvették, az alagutakat eltorlaszolták, s ágyúkkal megrakták, a szorosokra óriási szikladarabokat hengerítettek a magasból, úgyhogy mind a három vasúti vonalról mint járható útról le kell mondani.

„Akkor erőszakolni kell a hegyi utakat!” Ez volt a vezérnő parancsa.

Tábornokai másnap megkísérlék e parancs végrehajtását.

„Nem lehet!” — ez volt a válasz. — „Képtelenség harcolni oly ellenség ellen, ki egy hegyi útnak a két oldalfalát a magasban elfoglalja, s azonfelül sérthetlen testtel odaáll az út közepére.”

„Veressétek agyon felét a seregnek!” — hangzott az újabb parancs. — „A másik felével gázoljátok el a sérthetleneket.”

Az orosz hadtömegek mindig készen vannak ily hőstettekre. A halál nem félelmes nekik ott, ahol nyomában jár a bosszú.

Hanem a repülőgépek nem adtak nekik alkalmat e szörnyű hősi áldozatokra. — Egy éjjel úgy telehordták a hegysszorosok útjait óriási szikladarabokkal, hogy azokat náluk nélkül egy évig nem teszi emberi kéz járhatókká. Hasztalan minden erőlködés. A sziklafalat nem lehet ostrommal bevenni. Hasztalan minden csel, furfang; a „látó” gépek egész éjjel ott cirkálnak a bércormok fölött, le-leszállnak a mély völgyekbe, villanyfényükkel bevilágítják a völgyeket, a hegyvágányokat; nincs mód éjszaka, nyaktörő ösvényeken bár átkapaszkodni a hegyhátakon; minden havasi kunyhó örökkel van megrakva, s a lopózva közeledőt ezer ölnyi távoból figyelmeztetik a pattogó golyók, hogy rossz helyen jár. Nincs átjárás semerre!

— Akkor mi itt meg vagyunk fogva! — kiálta kétségbeesetten Jerivanszki tábornoki vezér.

— Mit? Megfogva? — szólt büszkén Sasza asszony. — Ha Hannibal át tudott menni a Szent Bernát hegy havasain elefánt-

jaival, ha Napóleon át tudott törni lovassággal és ágyúkkal az Apenninokon; ha Diebics Zabalkanszki keresztül tudta vezetni az orosz sereget Kernabdnál a Balkán gerincein, ha a Kaukázust, a legvitézebb néppel harcolva, el tudták foglalni vezéreink; ha Suvarov át tudott menni a svájci Alpeseken, mi nem tudunk-e átmenni a Kárpátokon?

— Nem — felelt Jerivanszki Sergius. — A Balkánon, az Apenninokon, az Elboruson, az Alpeseken lehet erőszakolni az áttörést, de a Kárpátokon nem.

Az orosz vezérnek igaza volt. A Kárpát nem olyan hegylánc, mint a többiek. Az Alpeseeknek, az Apenninoknak, a Kaukázusnak vannak jéghegyei, vannak örök havasai; azok betöltik a hegyszakadékokat, s jéghegyen, havason át, fáradsággal bár, de utat lehet törni. A Kárpátnak pedig nincsenek sem jéghegyei, sem örök havasai. A Tátra sziklafejedelmeinek homlokáról minden nyáron leolvaszítja a magyar alföldi síkság meleg szele a hókoronát; azoknak a hógörgetei nem temetik be a mély hegyszakadékokat. Az egyetlen ladownai jéghegy csak messziről, a Krivánról látható egy úttalan sziklatömb között, tengerzöld fényében kimagasodva.

A Tátra hegyláncá úgy áll most is, ahogy azt százezernyi év előtt a földalakító istenerő az izzó földrétegen át előretolta. Szürke gránit és alpesmész az, egymáson keresztültörve. Még csak az újabb földalakulások sem raktak le közé kitöltő új sziklarétegeket. Egy sziklaóriásokból összehányt tömkeleg az, mely mindent, ami emberi alkotás, kigúnyol. Meredek, szálkásan felhegyesült ormok, vadul kicsipkézett hegygerincek, miket egyszerre félbeszakaszt egy-egy tátongó hegyrepedés, ezer meg ezer lábnyi mélységű örvényt képezve, melyből merov obeliszk egyenességű sziklaoszlopok nyúlnak fel; aztán jön egy-egy iszonyú fal, mely oly egyenes, mintha karddal volna vágva, a mélyből emelkedik fel, minden talpzat nélkül, csaknem függőlegesen. Azután megint egy sziklaomladék zárja el a kilátást, mintha istenek vára lett volna ottan, kik azt a földről

elköltözve, összedöntötték; összefüggéstelen, iszonyú, szegletes, idomtalan szirtek, feketék az időktől, mint a vas. A meredek sziklafalnak egy harántos párkányzatán egy lábnyomni tér; azon lehet végighaladnunk, a hátat a sziklának vetve, hogy egy másik völgy panorámáját meglássuk; ott is ugyanazon kép, más, kuszált alakzatban, fantáziátlan, képzelhetetlen alkotás; iszonyú vad romokkal betemetett völgy, embergyűlölő ország, fa, bokor, fűszál, moha nélkül. Elmondhatatlan, mint egy hagyomány; egy átnyergelő hegyhát vezet ki belőle, mely oly keskeny, hogy éppen csak egy ember haladhat végig rajta, s kétfelől a szédületes mélység. És megint újra kezdődik a szétzagatott sziklasivatag, a Tátrának nincsenek összefüggő hegygerincei; csupa üstvölgyekből áll az, mik egymást elzárják. Mikor e sziklaegyetem egy magas pontjára elérünk, e végtelen, vigasztalan, lakatlan világ láttára előveszi idegeinket a reszketés: „sziklaláznak” nevezik azt. Körös-körül mindenütt magyarázhatlan, érthetetlen bércomom, hegyomladék, taraj módra kicsipkézett, fésűként hegyezett bérchátak, egy-egy fehér csík a mélységben, a hó völgyvágánya; s a mély völgyfenékben a Tátra tengerszemei. A mesés mélységű tavak, miknek nincs lefolyásuk; egy sötétzöld, gömbölyű víztükör, vörös palarámába foglalva; vagy egy barna tó, fehér mészkő keretben; vagy egy égszínkéék vízláp, melynek környezete sötétzöld tiszafa, éger, törpefenyő. A völgyek mélyét néhol alig látni. Ott örök sötétség van, s a sziklaormokon nincs semmi zöld. Messze, messze egy kunyhó sem látszik; tejjgazdaságoknak semmi nyoma; sehol legelésző tehenek, kecskék. Még vad is kevés jár itt, s a keselyűk is elszoktak a sziklákról, hol csak marmota lakik még az odúban, s a rájuk leső éjbagoly.

És körös-körül semmi hang, csak a sziklafalokról aláomló hegyfolyamok fenséges zúgása. A nyári napokban az egészet befödi a hegyek füstje, az az átlátszó köd, mely a távolság és a mélyet opálszínbe rejti, míg a lemenő nap az egész bércláncolatot tűzlángba borítja, mintha megkövült lángoszlopok mered-

nének az égre, mintha izzó vulkánok egész sora emelkednék egymás fölé, s mikor már köd és éj elült a völgyben, a sötétkék égen még ott ragyog a Kriván, a lomnici csúcs rózsafényű oltára.

Ez embert kitiltó halottországon keresztül vezetnek a természetbúvárok, fürdővendégek, zergevadászok által járt utak a két ország határán át, s minden évben ismétlik a visszhangok a hegygerinceken találkozó „hozott isten!” és „badz zdrow!” üdvszavait.

Ez az út állt Sasza asszony s odaszorult hadserege előtt.

Azon időben a léggömbök segélyével az egész Kárpátokról a legtökéletesebb fényképek voltak már felvéve, mik madártávtalból minden járható utat kitüntettek.

Sasza asszony a fényképekből megtudhatta, hogy az egyedüli út, melyen Kézsmárktól a rézbányáig tengellyel, onnan pedig Javorináig lóháton el lehet jutni, oly keskeny, hogy ha ott a mély utakat az ellenfél sziklakkal teletömi, azokon semmi erővel át nem lehet hatolni. A másik út, a kohlbachi völgyön végig az „öt tó” völgyén át, egy helyütt olyan sziklafal mentében vonul végig, ahol, ha az ellenfél szemközt jó, egy ember egy ember ellen küzdhet csupán; az egy szakadatlan „párbaj” fog lenni — tízezer ember között. Ha pedig Tátra-Füredről a Felka és Bialka völgyének veszik az átjárást, ott az egyölnyi széles „Lengyel-nyereg” hegygerincén elég az ellenségnek egy ágyút felállítani, hogy a szemközt jövőket folyvást lesöpörje a keskeny sétányról.

— Helyzetünk így áll — monda Jerivanszki Sasza asszonynak. — Visszavonulási utaink el vannak állva, betömve, megakva ellenséggel. A jablunkai út még szabad; de ott utunkban találjuk Krakkót. A dunántúli hadsereg vezére, ha egy csepp közönséges katonai belátása van, értesülve repülőgépek által a helyzetről, néhány nap alatt a támadásba fog átlépni, s a hátunkon lesz. Eléje mennünk nem tanácsos, mert az történik velünk a síkon, ami krakkói táborunkkal történt, hogy a saját lovaságunkkal összetiportatnak a repülőgépek; itt nem várhatjuk

be őket, mert élelmiszereink és töltényeink fogytán vannak, s ha az utolsó töltényünket kilőttük, nincs semmi fegyverünk többé.

— De igen is, még van egy *fegyverünk*, mely mindig győzött — monda Sasza asszony fő haditerv-készítőjének. — A te tudományod elfogyott. Elmehetsz. Küldjétek hozzám Mazrurt: most én készítek haditervet.

Odaküdték hozzá Mazrurt.

— Te, Mazrur — monda neki Sasza asszony —, rögtön szekérre ülsz, s ahogy a ló vágthatat, ahogy a gőzmozdony rohanhat, sietsz Budára. Viszed magaddal a *százmillió osztrák bankjegyet*. — Itt a meghatalmazás részemről a nevedre; nagykövetem vagy: ezúttal tárt karokkal fogadnak, mert a békeföltételeket viszed. — Ezek kemény, szigorú, megalázó békepontok, minőket győztes ellenség diktál a sarka alá gázolt ellenfélnek. Te rajta légy, hogy ennek minden pontja el legyen fogadva. Nem adok semmi utasítást. Te ismersz ott minden embert. Minisztereket, hadvezéreket, udvaroncokat, főpapokat, népképviselőket, hírlapírókat. A *kulcsot*, mely mindannyi-
nak az ajtaját kinyitja, magaddal viszed. Te tudni fogod, mit tégy. Csak egyet parancsolok neked. Mikor visszajössz, nekem az elvitt százmillióból egy rongyot vissza ne hozz, hanem ezt a békeokmányt, változatlan szöveggel aláírva meghozod! Ezt parancsolom neked.

— Parancsodat betöltöm, *Szudariünja!* — szólta Mazrur és eltávozott.

Másnap reggel már Budán kellett neki lenni.

— És most menjen mindenki a bivouacba; vágjátok le az utolsó ökröket, bontsátok fel az utolsó halkenyeres tonnákat, lakjék jól minden katona; pihenünk.

Ezt adá ki napiparancsul Sasza asszony.

Két napig nem történt semmi új esemény. A harmadik napon valami váratlan segítség érkezett a nihilista sereg számára. Az orosz seregek régi jó barátja az, a hó.

Augusztus végén egy nyári zivatar oly hófergeteget hozott

a Tatra bérceire, hogy az előőrsön álló katonákat térdig a hóban állva találták, mikor felváltani mentek; reggelig három lábnyi magas volt a hó, és egyre szakadt, sűrűen, mint tél derekán.

— Ez a mi napunk! — kiálta tenyerébe tapsolva Sasza asszony, s vezéreit sietve hívatta. — Most átmehetünk a hegyen. A hegyi mély utak most az ellenség által felhányt torlaszokon felül vannak temetve hóval; az ellenség repülőgépei a hóésésben nem járhatnak, mert a sziklákon összetörik magukat, a magasból nem is láthatnak azokból a földre; most nem ártanak nekünk: átmehetünk a Tatra minden utain egyszerre.

— És ágyúink? — kérdezé Jerivanszki.

— Most azokat is könnyen átvihetjük. Le vesszük őket szekeiről, két fenyőből készített talpra kötjük; két kötélnél fogva húsz ember elől és hátul tolvá és vonva átcsúsztatja azokat a mély utak hófuvatain, s a lengyel nyereg sikamlós ösvényén. Ez a hozzá való idő.

A nihilista seregben el volt már terjedve a monda, hogy az a kétszázötven ágyú a „saját” hadseregük ércpénzéből van öntve, hogy könnyebben elvihető és nehezebben ellopható legyen. Azt tehát tudta mindenki, hogy ha minden ágyútelep kárba vesz is, ezt a kétszázötvenet el kell haza vinni.

A merész terv, melyet Sasza asszony kigondolt, rögtön fogatba lett véve. A sűrű hóésés közepett megindítottak a hegyi utakon a legvitézebb gyalogcsapatok. E hosszú fegyveres vonal csendesen tolja az elejét előre, s ha ellenállásra fog találni, azon fenn nem akad, át fog rajta törni ez érc kígyó minden bizonnal. A harcosok nyomában aztán következnek a talpaiktól megfosztott ágyúk vontatói. A nehéz ágyúk két fenyődarabra kötve, s azoknak két-két kötele az elől és hátul haladó férfiak vállán átvetve, lassan csuszamlanak végig a havon, s haladnak a meredélyen fölfelé. A hangya nem bocsátja el szerzeményét!

A sűrűn hulló hópolyhek vak embert csinálnak az utazókból. — Az első ember bandukol előre: az a hegyi kalauz; a többi egymás nyomában tapos.

Leghamarább találkozik az ellenfél előőrsével az a csapat, mely a „Virágoskert”-nek nevezett völgyön keresztül a Lengyel-nyereg felé halad. A Virágoskertnek még tegnap oly buja havasi növényzete most már hó alá van takarva, s a fenyők, mint télben, nyögnek a hóteher alatt. Amint a hegyoldal fenyői közül kibukkan az orosz előcsapat, ott lát a sziklaponkon állni egy emberalakot; az is mintha jéggel volna bevonva. Hanem a jégember nem várja be a közeledőket, hogy megkezdje a párbajt a nyomnyi szirtgerincen végig, tízezer ember tízezer ellen egyesével. Egy rúdra kötött röppentyűt meggyújt, az süstörögve repül fel a magasba. A röppentyű túlszáll a hófelhőkön, s ahol eldurran, ott jelt ad a felhők fölött cirkáló aerodromonoknak. A jégember aztán sietve eltűnik. Most már az ő lábnyomai a legjobb útmutatók a sziklaösvényen végig. Minden száz lépésre szaporodnak a lábnyomok, ott mind előőrsek voltak felállítva: azok is mind visszavonultak, az orosz csapatoknak sehol sem álltak ellent. Az aerodromonok sem árthatnak nekik. A hófergeteg jó takaró nekik, a sziklatenger veszedelmes ország ellenfeleiknek. Azok csak függélyesen ereszkedve alá járhatják a légi utat most, minden fekéntes mozdulás tiltva van nekik; az a sziklákhöz verné őket.

Sasza asszony terve a sikerüléshez közelg.

Delet mutatnak az órák, mikor a feladat legnehezebb része legyőzve van. A nemrég készített kígyós utakon emberi erő összesítésével fel lettek vontatva a Lengyel-nyeregre a talpakon csúsztatott ágyúcsövek. Sasza asszony itt pihenést rendelt.

Büszke látvány!

Nem az, amit a természet mutat: azt eltakarja a hózivatar. Láthatlanul maradt el a hegyhágók mellett a felkai smaragd-zöld tó; a belé omló zuhatagot az ötvenkét öles gránitfallal csak moraja hirdeté, s a kreuzhübeli pontot csak arról ismerék fel, hogy ott úgy döng a léptek alatt a bérc, mintha üres volna belül. Legfáradtságosabb volt a felkúzás a „Hosszú-tó” szikla-

romjai közül a „Lengyel-nyereg” bércgerincéig, mely aztán hosszan nyúlik végig öles szélességben át a galíciai határon; mind a két oldala meredek harántan dűlve alá, mint egy piramid éle.

Most e hosszú sziklagerinc végig megrakva azokkal az ágyúcsövekkel, amiknek öntvénye a világon uralkodó érc.

Ez volt az a büszke látvány.

Sasza asszony ott állt a Lengyel-nyereg legdélibb pontján vezérkarával együtt, ő maga is férfiruhát viselt, mint tisztjei, hosszú szárú csizmákat, sűrű köpönyeget és lófarkas sisakot.

— Micsoda völgy ez itt alattunk? — kérdezé Sasza asszony a magával vitt kalauztól.

— Ez itt a „jégtengerszem” — válaszolt a kalauz. — A hóeséstől nem látjuk a völgyet. Három meredek sziklafal képezi azt, s annak a fenekén van az a tó, melynek jege nem olvad fel soha, mert a napsugár sohasem éri. E tóhoz más le nem mehet, mint a madár.

A hó egyre szakadt az égből.

Egyszerre a magasból egy szózat hangzik alá, sajátyszerű túlföldi zengéssel. Tiszta, moszkvai kiejtéssel szólt a légi kiáltás.

Zdravtvojte, Szudarünja! (Légy üdvöz, úrhölgy!)

Mindenki megdöbbenve tekint föl.

A sűrű égből, a hóesés ködfályolából egy nagy szárnyas alak körrajza száll nagy csendesen alá.

Ez az aerodromon.

E rém láttára az orosz elfeledi, hogy felmondott már a szenteknek, s ijedten vet magára keresztet, még a tábornokja is.

Csak Sasza asszony szívében marad következetes az asszonyi indulat, ő kirántja pisztolyát, s rálő vele az előtte leszálló rémre. Hasztalan lövés; nem sérti az azt meg; távolabb is van, mint hogy a golyó beérné; de mégis rálőtt: dőlőfből, törhetetlen dacból.

Az aerodromon aztán még egy szót mondott neki oroszul.
Já apjátý pridu! (Megint visszatérek.)

Azzal elsüllyedt a hóeséstől takart mély völgy homályába.

Néhány perc múlva aztán újra megjelent, sebesen suhogó szárnyakkal, s egy rövid pillanat alatt eltűnt a felhők között.

— Ez rosszat jelent — sugdosák a tábornokok Sasza asszonynak.

— Sietni kell a sorkatonáknak, hogy minél előbb a bialkai út birtokában legyünk, s még estig a Galíciába kivezető átjárókat elfoglalhassuk. Az ágyúk maradjanak itten.

A parancs valódi orosz buzgalommal hajtattott végre. Este nyolc órakor a bialkai és javorinai utakon negyvenezer orosz volt egyesülve, kik háromórai pihenés után éjszaka megindultak két hadoszlopban Bukovina és Jurgow helységei felé.

Hanem itt elhagyta őket szövetségük, a hófergeteg; a hóesés megszűnt.

És akkor látták ők is, hogy hová jutottak.

A tigrisverembe.

Előreküldött kémeik azt a hírt hozták eléjük, hogy Bukovina, Poronin, Jurgow falvakat, a podspaki gyárépületeket a mai nap folytán roppant fegyveres tömegek szállták meg, tömérdek ágyúval; minden út, folyamátjárás, a völgyeket uraló halmok tüzerlepekkel vannak megrakva; az ellenség száma százezerre mehet. Sasza asszony a krakkói sereget találta maga előtt.

Ő rögtön át akarta magát rajtuk törni; de azt a kísérletet hadvezérei nem tanácsolták. Egy hadsereggel, mely ki van fáradva az egész napi hegymászás, ágyúvontatás munkájában, megtámadni és méghozzá — ágyúk nélkül, egy pihent nagyobb hadsereget: bizonyos kudarc.

Sasza asszony tehát még az éjjel küldött vissza futárokat a hegyi utakon a Tátra északi oldalán maradt dandárparancsnokokhoz, azzal az utasítással, hogy amíg a hegyek folyvást felhőkkel vannak burkolva, tegyenek egy kísérletet a hadi léggömbökkel. Most nem látja meg azokat az ellenfél. Szállítsanak azokkal át a túlsó oldalra ágyúkat és lovakat. A terv kivihető volt. A Tátra most jó barát, felhővel, sziklával takarja a menekülőt.

Hanem másnap a Kárpát megszűnt jó barátja lenni az idegenek. S mikor a Kárpát ellenség, akkor az rettenetes ellenség.

Ti csak mondjátok azt, hogy nincsen *lélek*; még az embernek sincsen!

· Mi meg azt mondjuk: a sziklának is van!

Német és angol tudósok meteorológiai adatokkal bizonyíták azt be, hogy a Kárpát hegylánc delejes hatása mily bűverőt kölcsönöz az alatta elterülő országnak; lángbora zamatjában, fiainak munkabíró, hadra termett véralkatában. A Kárpátok „rokonszenve” a mienk! A Kárpátok deleje a mi idegeinkben él!

Mikor a Kárpát meg akarja mutatni azt, hogy ő haragszik! A Kárpát tud gyűlölni.

A csorstini várát a kárpáti viharok mennykövei minden évben fölkeresték, míg csak laktalanná nem lett a vár, míg a szomszéd magyar Nedecz várát mindig kikerülte a villám.

A Kárpát tud haragra felindulni. A nagy hegydúlások százados nyomai beszélnek arról, hogy mi az a kárpáti vízforgatag. Mikor két szemközt jövő szél, egyik az orosz síkról, másik a magyar rónáról összehozza egyszerre a maga fellegeit, s a Kárpátok delejes gerincén összetalálkozik és öltre kap egymással. A „vihar menyasszonyának” nevezik azt a fent a felhőkben kezdődő s orsóforgatagával a sziklákon táncoló istencsodáját, mely sziklákat tördel le a hegyormokról, s tengert önt alá a hegyvágányokból, s messze föltépi a rónát, a meztelen szikláig fölösve a földet, s ház nagyságú szirteket hengerítve alá mért-földnyi messzeségig.

Egy ilyen vízforgatag augusztus utolsó napján teljesen járhatatlanná tett minden utat a kollini völgytől elkezdve Tátrafüredig, s utána oly viharos idő következett, mely Aeolus minden szelét szabadon bocsátá; a hegyek közt minden órában más szél fúj, és az mind orkán volt.

A kézsmárki deréksereg most már nem mehetett se gyalog, se ágyúval Sasza asszony segítségére.

És hogy tökéletes legyen a pusztulás, még ellene támadt egy másik asszony is, a legszesélyesebb minden asszonyok között; a magyarországi időjárás. A tegnapi hózivatarra, a ma reggeli vízforgatagos villanyos viharra délután oly rekkenő meleg következett, hogy a hegyekben egyszerre elkezdett olvadni a hó; ami tegnap még út volt, az most rohanó hegyi patak medre lett. Most még vissza sem lehetett térni Javorinából azon az úton, melyen ide jöttek.

— A kétszázötven arany- és ezüstágyú ott hever sorban a Lengyel-nyereg hátán.

Szasza asszonynak most aztán már nem sok ideje volt azon gondolkozni, hogy mit tegyen most.

A hadiszerecsse egészen ellene fordult. Nagy tervei egy egész világrész átalakítása iránt álomképpen szétfoszlottak. Asszonyi bosszúvágya egy császári nő ellenében szomjan maradt. Most még az utolsó vigasztaló gondolatról is le kellett tennie: a kapzsóság kielégítéséről. Az elrablott kincseket nem szabadíthatá meg.

Egyedül az irigység démona volt még, akit kielégíteni hatalmában állt.

A kincseket ne kapja meg az ellenség soha!

Éjjel, mikor az északi oldalon a hóolvadás megszűnt, nagy fáradtsággal felment a Lengyel-nyeregre, hol az ágyúcsöveket hátrahagyta. Ott őrzé azokat két század a vladikavkazi lövész-ezredből. Átvonult fölöttük a vihar, a szélvész szárnya ott érte őket; ők helyüket el nem hagyták. Lefeküdtek az ágyúk mellé, azokba kapaszkodtak, hogy a forgószél le ne sodorja őket a hegygerincről.

Most Szasza asszony azt parancsolta nekik, hogy a nemes ércágyúkat hengerítsék alá a sziklapárkányról az ezer lábnyi mélységbe. Annak a fenekén van a jégtengerszem.

És akkor ez asszony odaállt a szédületes örvény párkányára, és lenézett a mélységbe. És aztán számlálta a lehulló aranyágyúkat.

„Most esik le kétmillió! Most megint kétmillió.”

A magasról alászálló lövegek eleintén nyom nélkül tűntek el a mélységben. A tó felszíne fehér, vastag hóréteg lepte azt be a múlt napok alatt, a belehulló löveg csak lyukat ütött a jég-lapon, mikor ráhullott. Hanem azután mikor már száznál több érctömeg tört rajta keresztül, egyszerre nagyot roppant oda alant az egész jégburok, a rázuhanó ágyúk magukkal ránták azt a víz alá, s mikor újra felmerültek a jéglapok, már nem volt a tó felszíne fehér, hanem sötétzöld.

A jégtengerszem elnyelte a kirabolt országnak háromszázmilliónyi kincsét!

Holnap ismét össze lesznek fagyva a széttört jégdarabok, s aztán vagy örökre titokban tartják a kincset, mi alájuk van rejtve, vagy jön idő még, és ez ki van számítva, amikor visszatér az, aki azt ide rejté, s felveszi, amit jó helyre eltett ide.

Akkor Sasza asszony összehordatá az idáig szolgált szántalpakat, egy halomra rakatta azokat az ágyúk burkolataival és meggyújtatá mind. Ez óriási máglya fénye mellett mondott köszönetet a munkát végrehajtó vitézeknek, akik közül egynek sem jutott eszébe, hogy fejszével levágjon egy darabkát abból az eltemetett ércből a maga számára.

Sasza asszony mind a kétszáz férfinak sorba nyújtá kezét, azok megcsókolták azt sorban, és meg voltak jutalmazva.

De Sasza asszony még több jutalomról is gondoskodott a derék fiúk számára.

Maga vezette őket le a javorinai táborba.

Jerivanszki tábornok azt kérdezé az elnöknőtől, mikor a vladikavkaziakkal megérkezett, hogy hová tette az „ágyúkat”.

Sasza asszony azt felelé:

— Majd megmondom, ha előbb megtudom, hogy mit csinál az ellenség.

— Fogva tart bennünket.

— Merre van legegyszerűbb kijárásunk?

— Jurgow felé. Ott van az ellenségnek tizenkét ágyútelepe

lépcsőzetesen egymás fölé felállítva. Ha azt elfoglaljuk, mienk az út.

— Tehát foglaljuk el.

— Nincs ágyúnk.

— Van szuronnyunk. Az orosz katona nem fél a halál szemébe nézni. Itt van ez a kétszáz vladikavkazi bajnok; állítsd őket az ostromló csapat élére. Ezek égnek a vágtyól bosszújukat kiölthetni az ellenségen, s ha én szólok hozzájuk, meghalnak értem.

S ezzel Alekszandra elnöknő maga vette kezébe a markotányos kulacsot s kimenve a vitézek közé, sorba tölté számukra az erős rostopsint, s mikor a zászlótartónak kezébe adta a harctépte lobogót, megölelte és megcsókolta azt a hadsereg szemeláttára.

„Hurrá!” hangzott a harcfiak ajkairól.

— Mármost induljatok a jurgowi ágyútelepeket elfoglalni!

— monda Sasza asszony Jerivanszkinak.

A tábornok kiválogatta a legvitézebb hadcsapatokat, amik a Kaukaz örök harcaiban legjobban be voltak tanulva a hegyi hadviselésbe. Portyázói megmászák a Jurgowhoz vezető sziklaösvényeket, míg egy tömör hadoszlop a mély úton előre nyomulva azt a hírhedett kibújást (debouchée) ismételte, melyel a francia háborúban Suvarov vívta ki ellenfelei bámulatát, mikor az alpesi útszorosokon a megszálló ellenséggel szemközt tolta hadoszlopaikat.

Az oroszok csodáit mívelték e napon a vitézségnek és önfeláldozásnak. Az ágyúkeresztűzben, a kartácszáporban lövés nélkül, szuronnyal foglalták el ellenfeleiknek négy első ágyútelepét, s azzal megfordítva az ágyúkat, szétromboltak velük másik négy tüzértelpeket; egy óráig urává lettek a jurgowi erődített gyárépületeknek; hanem aztán estefelé megérkezett Dárday maga a hadsereg zömével Poroninból, s oldalba fogva az oroszokat, kényszeríté őket az elfoglalt Jurgowot elhagyni.

Késő este érkezett vissza Jerivanszki a javorinai főhadiszállásra a hírrel, hogy a keresztültörés kísérlete megghiúsult.

— Hogy harcoltak csapataink? — kérdezé Sasza asszony.

— Oroszlán módra.

— Hát a vladikavkaziak?

— Azok ottvesztek mind.

— Hogyan? Egy sem maradt élve?

— Ők foglalták el ez ellenség első ágyútelepét. Tizedik kézben láttam a zászlót. Az utolsó zászlótartót már szuronydöfés ölte meg. És az volt az utolsó vladikavkazi harcos.

— Akkor tehát senki sem tudja többé rajtam kívül, hogy hová lettek az ágyúink — monda Sasza asszony démoni szemvillanással.

— És már most mit fogunk tenni? — kérdezé a tábormok.

— Várunk.

— Mire?

— A megszabadulásra.

— Meddig várunk?

— Három napig.

— Élelmiszerünk csak egy napra való van még.

— Azt ossza minden ember két részre, s lesz két napra való, egy napig kibírja mindenki evés nélkül: s ez három nap.

— S mit segít rajtunk ez a három nap? A hóolvadás miatt nyáron minden út járhatatlan lesz egy hétig; fősergünk Kézmárkról utánunk nem küldhet se égen, se földön, se élelmet, se lőszert, se felmentő sereget. Az egész Tátrán keresztül a legközelebbi három nap alatt nincs más lehetséges emberi átjárás, mint a Jégvölgyorom és a Középhát-torony közötti meredek fal mentében átvezető „lavka”, egy embernyomnyi párkány a szirtlapon. Az jó arra, hogy átjöhessen rajta „egy” ember.

— Tehát várni fogunk arra az „egy emberre”, aki bennünket felszabadít.

AZ UTOLSÓ FEGYVER

Három napra volt szükség. Ezt meg kellett nyerni minden áron.

Sasza asszony az első napot megnyerte azzal, hogy huszonnégy órai fegyverszünetet kért a magyar vezértől, a halottak és sebesültek eltakarítására.

Dárday tábornok beleegyezett a fegyverszünetbe; ő nem kockáztatott semmit. A hóolvadás a hegyek közt lehetetlenné tette az orosz fővezérségnek a Tátrán túl hagyott hadseregét magához vonhatni; míg ez idő alatt a krakkói seregből újabb dandárok érkezhettek a harcmezőre, amik az ellenfélnek minden áttörési kísérletét lehetetlenné teendék.

Mikor ez a huszonnégy óra elmúlt, akkor Sasza asszony alkudozásokhoz kezdett. Felkérte a magyar vezéreket személyes találkozásra.

A Bjela-völgyben van egy fűrészmalom, az volt a kölcsönös találkozási hely.

Az orosz részről Sasza asszony maga jelent meg, Jerivanszki és Jussupoff tábornokai kíséretében; az ellentáborból Dárday, Tatrangi és Severus.

Tatrangi a kárpáti hadviselés alatt egészen visszanyerte a honvédeknél nemcsak a régi bizalmat, de a feltétlen fensőbbéget. Gépei segítségével szállítá csapataikat, s rendezkedése csatlakozhatatlan volt. Az ellenség óriási hadereje meg lett bénítva a hegylánc és a repülőgépek által. Nagy hadi eredmények, fényes diadalmok vívattak ki a saját hadsereg csekély vesztesége mellett, a katonák jól voltak élelmezve és sohasem kifárasztva, s ez mind

Tatrangi érdeme volt. Ezért a közkatonák bálványozták. A tisztek meg azért szerették, mert minden intézkedése csallhatatlan volt; amit előre megállapított, az meg is történt, s ha valamelyik kelepcebe került, Dávid gépei ott termettek, kiszabadították. A tábornokok barátságát pedig azzal nyerte meg, hogy mindig az ő nevükben intézkedett, minden győzelem dicsőségét nekik hagyta; a győzelmi bulletinekben egyedül a vezéreket magasztalá, saját nevét sohasem hagyta azokban fölemlíteni.

Szerették, mert megvallotta magáról egész őszintén, hogy őbenne nincs egy szikrája sem a hősi bátorságnak.

Mikor a fűrészmalmi találkozóra elindultak, mind Dárday tábornok, mind Mr. Severus jónak látták a hyalichor páncélt és sisakot felölteni. Dávid pedig csak egy könnyű nyári zubbonyt vett magára.

— Nézzétek — mondá a tábornok —, ez most itt bennünket meg akar szégyeníteni: páncéltalanul jön. Bátorabb mint „én”.

— Nem vagyok bátrabb, de számítóbb. Az az eset, hogy minket az oroszok most legyilkoljanak, amiből semmi hasznuk nem lenne, s csak a bosszút idézné fel ellenük, úgy áll a valószínűséghez, mint 1 — az 1000-hez; hanem ha én ezt a hyalichor páncélt felveszem, ami éjjeli rohamok számára készült, s ebben, a mostani rekkenő napon, hat óra hosszat hegyet mászok, úgy áll, mint 1000 az 1-hez, hogy holnap „influenzá”-ban fekszem. Tehát inkább nekimegyek 1/1000 orosz golyónak, mint 1000/1 pilulae de anacahuitnak.

— Vigye az ördög a logaritmusaidat! — szólt Dárday (neki minden logaritmus volt, amiben számok vannak). — Igazad van. Biz ez meleg lesz, én is levetem.

— Én fenntartom — monda Mr. Severus. — Én tűröm a meleget, s nem hiszek a nihilistának.

A fűrészmalomtól kétszáz lépésnyi távolban hátrahagyták kísérőiket a vezérek, s fegyvereiket letéve, beléptek az elhagyott épületbe.

A nihilisták várattak magukra. Ez is kiszámítás volt; nekik óráról órára kellett ellopni a napot: kicsalni ellenfeleiktől az időt húzással, halogatással. Egy órával későbben érkeztek meg a malomhoz a határidőn túl.

Sasza asszony lépett be legelől a malomba.

Ezúttal éppen nem volt megnyerő jelenség.

Durva katonaruha volt rajta, mint a többiekén, az is megtépve, bepiszkolva az út és időjárás viszontagságaitól, csizmái térdig sárosak; természetnek karcsúsága egészen elveszett a begombolt kabát alatt. Arcán semmi nőiség. A zivatartól érdes lett az és vörhenyes, ajkai, orra duzmadtak a hideg éjszakák befolyásától, mely szemeit is kivörösíté. Érzéketlenség, dac és szigor idomítja minden vonását, s szava oly éles, recsegős, kellemetlen, mint egy félérett suhancé.

Hanem azért Sasza asszony az első tekintetre kiismerte a maga három emberét, s kész volt a három torzkép felőlük: az egyik egy magyar chauvin, a másik egy székely teetotaller, a harmadik egy jenki stockjobber.

Kész volt a haditerve ellenük.

— Uraim! — Ő kezdé el a beszédet. — Szóljunk egymással röviden és őszintén. Hogy rövid legyen beszédünk, arra *minket* utal helyzetünk, kik azt nem titkolhatjuk, s ez kényszerít az őszinteségre. A háborúnak vége van: ez bizonyos. Az a találmány, mellyel önök meglepték a hadakozó világot, minden hadviselést lehetlenít. A csatatéren, hol egyenlő fegyvereket próbáltunk ki egymás ellen, mindig győztünk; de emberek ellen, kik az eget hódították meg, a föld nem tartható. Mi az osztrák—magyar hadsereget mindenütt megvertük, önöknek országait meghódítottuk, s most íme, zászlóinkat meghajtjuk önök előtt, s azt kérjük, hogy engedjék meg nekünk országaikból hazatakarodni. Mi vagyunk legyőzve, önök győztek le. Békét kérünk, mondják meg, mi az ára. — Csak egy szót még. Ne utasítsanak önök arra, hogy forduljak a békekötés végett az önök országfejéhez Budapesten. Azt nem teszem. Inkább itt

hagyom a csontomat a Tátra bércei között a keselyűk számára. Önök győztek le: önökkel akarok békét kötni.

Ezzel a szóval mind a három ellenfelét beleejtette a kelep-cébe.

Legelőször Dávid felelt neki.

— Első feltételünk a teljes lefegyverzés.

Azután szólt Dárday.

— A második Lengyelország helyreállítása.

Végre Mr. Severus adott hangot.

— És az illő hadikárpótlás.

Sasza asszony kísérőire nézett, s ajkszegletein ironiás mosoly vonaglott végig.

Két ujjával megcirógatá mosolygó alsó ajkát, mintha biztatná, hogy most tegyen ki magáért, s aztán hozzákezdett:

— Mi mind a három föltételre készen volnánk, és hajlandók vagyunk azokat alkudozási alapul elfogadni. — De talán ülnénk le, urak, valahová.

A férfiak a malomban talált deszkákból rögtönöztek lócákat és asztalt, s azt körülülték.

— Tehát a legelső kérdés a lefegyverzés — monda Sasza asszony, felhúzott térdét két kezébe fogva. — Hogyan értelmezik önök ezt?

A magyar urak elmondták a véleményüket, azok ellenében aztán Sasza asszony elmondatá kísérőivel, hogy Oroszországnak hány helyen kell védelemben tartani határait, a Kaukázust, Hivát, Szibériát, a samarai várvonalat, Hersont, a Krímet megszállva kell tartani, a kultúra és civilizáció érdekében, ami el nem tagadható. A nagy városaiban is kell helyőrséget tartani rendőrségi okokból; nagy pusztáin a közlekedést biztosítania megfelelő számú lovasság által, hajóin számos tengeri katonára van szüksége. Ezen adatok felhordása a magyar urak közbeszólásai segélyével szerencsésen elfogyasztott két órát a válságos időből. Végre megállapodtak valami pontozatokban, s azokat tárcáikba följegyzék.

Most Sasza asszony legelőbb is a hadikárpótlás kérdését óhajtá fölvetetni, mint ami legegyszerűbb dolog. Csupán szám.

Dehogy volt egyszerű! Itt már Mr. Severus szólalt meg, egy kerek milliárdot követelve. — Ezt Sasza asszony nagyon soknak találta. Mr. Severus bebizonyítá, hogy az nem sok; a múlt században Németország ötmilliárd frankot fizettetett Franciaországgal. „Hja, az Franciaország volt!” Ekkor azután beleereszkedtek egy végeszakadatlan statisztikai disputába, összehasonlítva Franciaországnak akkori és Oroszországnak mostani nemzetgazdászati, pénzügyi és kereskedelmi viszonyait, aminek tán sohasem lett volna vége, ha Dávid pártjára nem kel a szorongatott ellenfélnek, s oda nem veti a Brennus-kardot *annak* mérlegébe, hogy legyen hát félmilliárd a hadikárpótlás, de ne papirosban. — Amiért aztán kapott egy pár dühös szemvillanást; az egyiket Severustól, a másikat pedig Sasza asszonytól. Hiszen nem az a „félmilliárd” kellett ennek, hanem az a „félóra”, amit c tárgy fölött el lehetett vesztegetni.

No de szerencsére hátra volt még a harmadik békepont, s a nap alkonyatra járt már.

Tehát Lengyelország helyreállítása.

Sasza asszonynak „elvben” ez ellen sem volt semmi kifogása. Csupán azt a csekélységet kívánta az urak által körülíratva látni, hogy minő Lengyelországot akarnak ők helyreállítani? Az I. Boleslaw alattit-e, mely Cseh- és Morvaországot és a magyar felvidéket magában foglalta, de azért csak 4000 □ mérföldnyi területe volt? Vagy Sobiesky Lengyelországát, mely 18,500 □ mérföldre terjedt, s a szepesi 16 várost is bírta? Vagy az első felosztás utáni Lengyelországot, melynek 13,500 □ mérfölde maradt? Vagy az utolsó felosztás előtti Lengyelországot 40000 □ mérfölddel? Miféle tartományok összességét foglalják azok magukban? Németország is kieressze-e a maga lengyel tartományait, hogy az egész egy darabban legyen, s ha nem ereszti, ki vegye el tőle? Ausztria is odaadja-e hozzá Galíciát? Meddig terjedjenek annak a határai? Belekerüljön-e abba Vörös- és

Fekete-Oroszország s a litván öt vajdaságból alakult *Fehér-Oroszország* is?

Ebből azután egy olyan geographicohistorical veszekedés nőtte ki magát, hogy a holdvilágnak kellett segítségül jönni, amidőn késő estére odáig jutottak, hogy a tábori térképen a helyreállítandó Lengyelországnak a határait veres irallal kirajzolják, amelybe Fehér-Oroszország belcesett, de a Veres és Fekete megmenekült.

És aztán, mikor ezzel készen voltak, akkor állt elő a legnehezebb kérdés: hogy ki legyen ennek a helyreállított Lengyelországnak az uralkodója.

Dávid, mint tudjuk, Zsigmond herceget óhajtotta oda. Az új államnak erőskezű uralkodó kell és buzgó katolikus papság.

Dárday ellenben más nézetten volt. Ha Lengyelországot helyreállítjuk, emeljük annak a trónjára egyikét a derék szabadelvű főhercegeknek, kik a József nádor ágból származtak: akkor biztosítva leszünk Lengyelország jó barátságáról.

Végre Mr. Severus is belevegyült a vitába. Dehát minek Lengyelországnak akármiféle király? Legyen respublika, ha már helyreállítatik.

Sasza asszony kapott ezen a nem remélt segítségen. Ő is Severus nézetét lovalta, amiből azután egy éjfélíg tartó politikai huzavona támadt volna, ha Dávid jókor észre nem veszi a veszedelmet, s azzal az indítvánnyal nem szeli ketté a gordiusi csomót, hogy ne határozzunk mi itt e kérdésben; hanem bízzuk annak eldöntését a majdan összehívandó lengyel constituantéra. Ebben a más két pártfél aztán megnyugodott.

Hanem akkor Sasza asszony és vezérei egyszerre elkezdtek makacsok lenni. Ők Lengyelországot csak mint köztársaságot engedik helyreállítatni, ők a szabadság érdekében nem egyezhetnek abba, hogy egy trónt toljanak a határukra, fenyegető rémnnek. Ám lássák a magyar vezérek, hogy mint tegyék magukat a világ előtt felelőssé e föltételhez ragaszkodásukért.

Utoljára még ezek jutottak abba a helyzetbe, hogy Sasza asszonytól hatórai határidőt kérjenek, hogy azalatt társaikkal értekezessenek e kérdés fölött.

Erre a hat órára is nagy szüksége volt Sasza asszonynak.

Éjfél után három óra lett akkor. A magyarok parlamentereje azzal az üzenettel érkezett meg az orosz főhadiszállásra, hogy e pontnak a fogalmazása egészen Sasza asszony tetszésére bízatik.

Az elnöknő aztán így fogalmazta ezt a pontot:

„Az államalakítás minden kérdését tartományonkénti népszavazás dönti el.”

— Ez már ravaszság — monda Tatrangi —, ezen az úton Lengyelországból sohasem lesz egy egész állam.

Már hajnalodott. Jött a harmadik nap.

A magyar vezérek kezdték észrevenni, hogy Sasza asszony ötölük csak az időt lopogatja ezzel az alkudozással.

A magyar fővezér, amint azt vette észre, hogy ellenfele az alkudozásokkal csak az időt akarja eltarisznýázni, azt a határozott üzenetet küldé neki, hogy vagy írja alá a megküldött békekötési pontozatokat, amik egyelőre kétheti fegyvernyugvás alapjául fognak szolgálni, vagy azonnal megkezdetnek az ellenségeskedések.

Sasza asszony azt üzente vissza, hogy „no hát kezdjétek el!”

A magyar vezérnek volt kétszázezer embere, négyszáz ágyúja s ötszáz aerodromona, páncélos katonái, kábító golyói; a nihilistáknak volt negyvenezer emberük, semmi ágyújuk; a páncéljaikat is elhagyták, a töltényeik is fogytán, tegnap óta nem is ettek.

És mégis reggeltől estig tartották magukat sziklasáncaik védelmében ily túlnyomó erő ellen. Oly hősiességet tanúsítottak, mely túlmegy az emberin, melyben már a démonok dühe tör keresztül. Lefeküdtek a földre, holtnak tetteték magukat, s talpra ugrottak az értük lehajló ellenség előtt; megfordított fegyverrel mentek eléje, megadást színlelve, s mikor közel ér-

tek hozzá, puskaaggal kezdték újra a verekedést; az elfogottak útközben megrohanták kísérőiket s elszedték tőlük a fegyvert, a kelepccébe szorultak meggyújták maguk körül az erdőt, s az égő fák alul lövöldöztek ostromlóikra; felmásztak a magas sziklákra, oda kellett értük felmenni, vezényszó nélkül harcoltak, minden csapat magára, csatarend volt a sziklatömkeleg, melyet az ellenfélnek darabonkint kellett elfoglalni.

E leviatánharccal szemben a magyar vezérek egészen ésszerű haditervet foganatosítottak. Ők kímélni akarták az emberéletet. Ponkról ponkra igyekeztek elfoglalni minden sziklavédművet, hogy ellenfelüket körülfogva, a további harcot lehetetlenné tegyék rá nézve. Esti hat órára sikerült e taktika. Az ellenfél úgy körül volt hálózva, hogy nem mozdulhatott többé.

Ekkor Sasza asszony kitűzté a fehér zászlót.

A magyar vezérek rögtön megszüntették a tüzelést.

Az orosz vezérek azt mondták Sasza asszonynak: „Az utolsó töltényünk is elfogyott.”

Sasza asszony távcsövével a javorinai sziklafalat nézte figyelmesen.

A meredek szürke sziklalapon egy harántvonal fut végig egyenesen: ez a természet alkotta ösvény, amit lavkának, hídnak nevez a zergevadász; azon a keskeny vonalon látszik előrehaladni egy fekete pont: hangya a távolban, tán medve a közelben vagy talán ember?

Sasza asszony összecsukta távcsövét, s azt mondá nyugodtan:

„Az utolsó még hátravan.”

Az egész harcvonalon pihenőt fúvattak, a trombiták szomorú jeleit a bércek visszhangjai egymásnak adták, míg lenn a magyar táborban hosszasan hangzott az „éljen!” kiáltás moraja, midőn a fehér zászlók jelenték, hogy az ellenfél megadja magát.

Most már nem volt szó többé semmi alkudozásról. Most már nem mentek a magyar vezérek fele útra eléje az orosz ve-

zéreknék, Sasza asszony küldöncét azzal bocsáták vissza, hogy a főhadiszállás jelenleg Bukovinában van; tessék neki személyesen odafáradni.

Az elnöknő, az északi Zenobia egy összetört alak volt e percben. A négy napi fáradtság, álmatlan éjek, rendkívüli viharok, a megrázó indulatok, a harc izgalma kimerítették erejét. Alig bírta magát lábain tartani. Mikor küldönce hírül hozá neki, hogy a magyar fővezér oda várja őt magához, összeroskadt, és lero-gyott a földre.

— Elmegyek! — mondta. És nem volt jártányi ereje. Odáig pedig háromórai út.

A rézbányai tisztoktól hoztak el egy meglehetősen poroszka paripát, meg egy vízfordásra használt szamarat: ez volt minden közlekedési eszköz, mi Sasza asszony rendelkezésére állt. Oda-hozták számára a poroszka lovat, hogy üljön fel rá.

— Nem úgy lesz az — suttagá nyögte a megalázott amazon. — Én felülök a szamárra, a jó poroszka lovat pedig tartásotok készen felnyergelve annak az embernek a számára, aki amott a lavkán közelít erre felénk. Az rögtön vágtsaon utánam, ahogy a ló bírja, s amit magával hozott, akárhol legyenek is, küldje be hozzám. — Engem csendesesen elvisz a szamár.

És azzal fölsegítteté magát az állatok legszerényebbikének hátára az asszonyok legbüszkébbike, s a mellette gyalogló testőr vállára támaszkodva, hogy le ne essék, viteté magát ellenfelének főhadiszállására.

A félelmes alak, ki lábát a fellegekre téve indult meg a világot meghódítani, most egy teherhordó állat hátán bandukol legkisebb, leglenézettebb ellensége elé, könyörögve, megalázva, nyögte asszonyi fejfájástól, kínozva asszonyi szégyenérzettől, és érezve asszonyi idegekkel mindazt a kint, amitől férfiak is meg szoktak tébolyodni.

Mikor Bukovinába megérkezett, már egész éjszaka volt. Erőtetni akarta a dacot; de amint a nyeregből leszállt, akaratlanul térdre esett, s túrnie kellett, hogy Tatrangi Dávid nyújtsa

oda neki kezét, és fölemelje a földről. Egy percig kezében volt ennek a férfinak a keze, s e percig mélyen a szemébe nézett annak. — A nő kezében, szemében égető láng, a férfiéban fagyos nyugalom.

Dárday tábornagy emberi kötelességének tartá a hozzá érkező „nőt” leelőbb is teával megkínálni, s azután egy paraszt hárságyat pamlagul készíttetni el számára, melyen végigdülve, értekezhessék a megadás feltételei iránt.

Sasza asszonynak egészen rekedt volt már a hangja. — A szemei égtek a félagyi fejfájástól. — Hanem azért nem kímélte magát. Vitakozott az egyes pontok fölött győztes ellenfelével, rekedten, görcsrohamoktól félbeszakítva; itta a teát, rummal; amit ivott, nemsokára kihányta; aztán megtörülte a száját: keserűen mosolygott, s újra itta a teát, és folytatta a vitakozást.

Igyekezett engedékenyebb békepontokat kicsikarni ellenfeleitől. Lealkudott tőlük Lengyelország határaiból, a fizetendő hadiköltségből; követelt tisztességes fogságot, az oldalfegyver megtarthatásával, az államforma tiszteletben tartását, fogolykicserélést, s ráért egy-egy mosollyal jutalmazni Tatrangit, ki mindenben engedékenyebb volt társainál. — Ki tudja, mit jelentettek e mosolygások? Lehet, hogy gúnyt.

A győztes ellenfél azonban most már szigorú volt, s ha Dárday némi engedékenységet árult el a hadikárpótlás kérdésében, erősen tartva magát viszont a lengyel határkérdésnél: másfelől Severus ellensúlyozta őt, ki kész volt odaengedni fehér, vörös, fekete és minden színű Oroszországokat, de a pénzből egy kopeket sem.

Sasza asszony fogai vacogtak a láztól; minden ráhalmozott takaró dacára fázott.

E kínok közepett úgy tetszék neki, mintha lódobogást hallana közelíteni.

A lovag megérkezett, s a hangot, mely tudakozódik, megismeré a nő.

Egyszerre leszórta magáról takaróit, és talpra ugrott fekhelyéről. Kirohant az ajtón, eléje az érkezőnek. Hallották, hogy hangosan megcsókolta kétszer, orosz szokás szerint. S egy pillanat múlva visszatért, kezében egy összehajtott pergamennel, melyről aranyszelencéjű pecsét függött alá, az Osztrák—Magyar Monarchia szivárványtarka selyemzsinegén.

A nő szemei ragyogtak. A nő termete délceg volt és ruganyos. A nő arca sugárzott a diadal dacától. A nő hangja csengett és harsogott; nem volt rekedt többé.

— Nos urak, hát ti nem engedtek semmiben semmit. Ti nem alkusztok velem? — No hát én sem alkuszom veletek. — Olvasátok ezt! — Itt a békekötés okmánya, aláírva Budapesten II. Árpád császári-királytól, fővezéreitől, minden minisztereitől a tegnapi napon. Győződjetek meg róla.

Azzal kiteríté a férfiak elé az asztalra a függőpecsétetes okmányt.

Az borzasztó szerződés volt.

Semmi helyreállított Lengyelország benne; semmi hadikárpótlás; ellenkezőleg, mindenik fél visszaadja a másiknak, amit hadizsákmányul elfoglalt, s Ausztria kötelezi magát a krakkói védműveket simára lerontatni; a fiumei kikötőt megnyitja az orosz hadihajók előtt, a Sabinát újra föl engedi állíttatni az ország minden városaiban.

Még ez mind nem volt elég megaláztatás.

Még hátra volt a java.

Az utolsó pontban az volt megállapítva, hogy az összes krakkói magyar honvédsereg a *béke biztosítékdul* mindenestül, ahogy együtt van, az akkor orosz birtokot képező Duna-deltára beleebeztetik, s tisztességes hadifoglyul *tíz évig ott marad!*

És mindez aláírva császár-király, főhercegek, miniszterek által.

— És most urak! — szólt Sasza asszony, urieli nevető arccal, három ujjával a kiterjesztett okmányra támaszkodva —, nem én vagyok az önök foglya, hanem önök az én foglyaim! Én

küldöm el önöket a Sulina torkolat szigeteibe, s én zárom be önöket oda. Itt van, alá van írva. Vagy ha nem tetszik önöknek, én azt sem bánom. Ha önök másként akarják, tehetik. Kardot ránthatnak azok ellen, akik ez okmányt aláírták, széttephetik a béke kötvényét, aztán rámehetnek az osztrák seregre, kezhetnek vele háborút; ha megverhetik, csinálhatnak otthon forradalmat, feldönthetik a trónt. Nekem az is tetszeni fog. Válasszanak önök, ahogy jónak látják. Nekem jó lesz, akár elfogadják azt, akár nem.

Valami oly megfoghatatlan, oly embertelenül bosszantó, oly pokolian ingerlő volt e fordulat, hogy a magyar hadvezér elkezdett rajta dühödten kacagni. Ez a kacagás hasonlított ahhoz a rettenetes „canchasmushoz”, amit a római imperatorok áldozatai hallattak, kiket kínozták halálra csiklandással ölettek meg. Fájdalom és düh volt e tajtékozó nevetésben, melytől az ember halántékain kidagadtak az erek, és arca elkékült, mint a fojtogatotté. És e kacagás ragályos volt; Severusra is elragadt: a néger sötét arca is a nevetés torzképévé fitorult el, s amint a hír odább szállt, amint egyik ember a másiknak elmondta, hogy Budapesten megkötötték a békét, s minket, győztes hadsereget, odaadtak hadifogolynak a legyőzött kezébe, elkezdett kacagni végig az egész hadsereg; és az valami rettenetes volt: kétszáz-ezer ember fenyegető hahotája!

Sasza asszony is nevetett. Neki démoni gyönyör volt élvezni ezt a kétségbeesett kacagását ellenfelének. Ő akár így, akár úgy, elérte célját: diadalmaskodott. Ha engedelmeskedik a honvédsereg a királya által aláírt békepontozatnak, akkor számúzve van hazájából, s meg van szégyenítve országa, ha pedig nem engedelmeskedik, akkor fel kell lázadnia királya és kormánya ellen, s polgárháborút vinni nemzetére.

Hahaha!

Csak egy ember arca maradt nyugodt: Dávidé. Ő sápadt, hideg tekintettel vizsgálta félelmetes ellenfelének arcát.

— Kikacagták önök már magukat? — kérdé végre társaitól.

— Még nem! — ordítá a tábornagy, s kardját kirántva, odaveté azt az asztalra. — Még majd ezután fog kezdődni a nevetés; arra esküszöm.

— Ne esküdjél semmire, s dugd vissza kardodat hüvelyébe. Légy nyugodt, öreg.

— Tölts belém egy akó ópiumot, vagy fürössz meg kloroformtengerben, ha azt akarod, hogy nyugodt legyek! De engem úgy vigyen el ma az ördög, hogy szétrúgom neki a poklot!

— Úgy kiabálsz, öreg, mintha Lear királyt akarnád paródiázni. Hát mi ez itt előttünk? Egy békeszerződés.— De nem lehet-e ez koholmány?

Dárday és Severus arcain rögtön kelő remény váltotta fel a keserű dacot. Ez a kétség volt a mentő szalmaszál. Utánakaptak.

De annál nagyobb dühvel lépett Sasza asszony Dávid elé; oly lángoló kitörésével a megbántott büszkeségnek, mely feledteté vele, hogy nő, hogy beteg, hogy egyedül van ellenségei között. Felragadta az okmányt az asztalról s magasra emelve azt, kiálta rikácsoló hangon:

— Ez pedig a ti királyotoknak az írása; esküszöm!

De aztán hirtelen frivol kacagásba csapott át: — De mire esküdném, hiszen nem hiszem az Istent!

Dávidon nem fogott az ígézet; ő most is nyugodtan felelt a nőnek.

— Ön, asszonyom, nem hiszi azt, ami a szívben van, s mégis azt kívánja, hogy mi higgyük azt, ami a papiroson van. Pedig ami erkölcsileg lehetetlen, az a valóságban is lehetetlen. És én lehetetlennek tartom azt, hogy Magyarországon oly mélyen süllyedhetett volna az összes társadalom, hogy ily okmányt egy kormány királya elé terjeszthessen aláírás végett, hogy abban az ország megnyugodhassék; hogy a nemzet kidobhassa kebléből kétszázezer legjobb, leghősebb gyermekét akkor, midőn azok éppen diadalmaskodnak ellenségei fölött. Ez egy képtelenség, ez egy kábító rejtély. Én tudom, hogy az oroszok leghatalmasabb fegyvere, a pénz, milyen messze hord; de nem akarnék

élni egy olyan földön, melyen minden ember az elsőtől az utolsóig megvesztegethető lenne; melyen a becsület, büszkeség, honszerelm és minden erény eladó portéka volna. Én ezt tagadom. Én a tényekről meg akarok győződni. Annálfogva hallja ön meg föltételemet. Én háromnapi fegyverszünetet kérek, hogy ezalatt Budapestre mehessenek, és meggyőződjem magam a valóról.

Sasza asszony fagyos gúnnyal mondá:

— S ha énnekem nem volna kedvem ily háromnapi fegyverszünetbe beleegyezni? Ha én rögtön követelném a választ, hogy alárendelik-e önök magukat királyuk rendeletének, vagy felázadnak ellene?

— Azt is megmondom, asszonyom, hogy akkor mit fognánk tenni. Ez okmányról addig, amíg ez csak az ön kezében van, nekünk nincs semmi hivatalos tudomásunk. Mi nem tudjuk, hogy meg van kötve a béke. Távirdáink szét vannak rombolva, s az a futár, kit a békeokmány párvával hozzánk küldtek Budapestről, nem jöhet azon az egyenes úton, amelyen az ön küldötte jött; az csak holnap fog megérkezni ide: nekünk pedig elég most egy nap, elég néhány óra, hogy valamit végrehajtsunk, ami erősebb minden nemzetközi szerződésnél, minden államokiratnál: az, amit Európa nyelvén úgy neveznek, hogy „fait accompli”. Mi önt most visszabocsátjuk, ha a fegyverszünetet el nem fogadja. Eltávozása után egy órával megkezdjük a félbehagyott harcot. Reggelig be is fejezzük azt. S reggelre ön, asszonyom, tudni fogja, hogy van-e hát másvilág. — Holnap aztán jöhet a mi kormányunk küldönce a békeokmány-nyal; a másik szerződő fél nem lesz sehol. — S ezt nevezik európai nyelven „fait accompli”-nak.

— S lenne önnek elég erélyessége megtámadni fegyverrel egy csoport embert, ki nem használja fegyverét, nem védi magát többé, s a parlamenti fehér zászlóval jön szemközt önre? Lenne önnek elég erős szíve azokat hidegvérrel lemészároltatni? Összefér ez a népjoggal?

Dávid e szó hallatára indulatba jött; hideg, szenttelen arcát átlángolta a harag pírja.

— Népjogot emleget ön, asszonyom? Hát akkor hol volt a népjog, midőn önök a minszki lengyeleket, kik fegyvertelenül, fehér zászlóval jöttek önök elé, felkoncoltaták, férfit, asszonyt és gyermeket? Hát akkor hol volt a népjog, midőn a repülő lovasság Bochnia alatt a fegyvert lerakott fogoly lövészzászlóaljkat az utolsó emberig lekaszabolta? Önök a népjogot kigúnyolva, fellázták hadviselő ellenük országában annak tulajdon népeit, önök elfoglalták és magukkal vitték a meghódolt városok magánbankjainak pénzeit; önök Komáromnál bombákat hányattak a kórházakba, miket a fekete zászló jelzett; önök a genfi európai egyezmény dacára robbanólövegeket használtak kézfegyvereikhez és anastatereket a várostromhoz népjog és emberiség ellenére, s most önök akarják magukat betakarni egy foszlánnyal, egy fehér keszkenővel, egy vérig sértett fenevad bosszúja ellen? — De igazuk van. — Ez a bigott fenevad, mely még „hisz”, nem meri azt a fehér kendőt széttépni. Hanem valami más fog önnel történni, asszonyom. Én önt és vezértársait, ha védtelenül jutnak kezembe, felveszem repülőgépeim hajójába: aztán tudok egy igen szép, csendes helyet Közép-Afrika hegyei között, ahol a Niger folyam ismeretlen forrásai erednek: ott lakik a majomfarkú niamniamok tizenkét törzse, középlények az ember és a majom között. A királyuk neve „Kankakok”. Én leteszem önöket Afrika középebe. Akkor aztán majd elválik, hogy mi tudunk-e jobban a Duna-deltánál új államot csinálni, vagy önök a Niger forrásainál?

Sasza asszony erre ismét azt az iménti dévaj nevetést hallatá, mely elfeledteté benne az uralkodónőt.

— Nem, nem! Inkább beleegyezem a háromnapos fegyverszünetbe, minthogy megismerkedjem a majomfarkú niamniamokkal s azoknak a királyával, Kankakokkal. Egyébiránt tapasztalni fogja ön, hogy minden úgy történt, ahogy írva van,

és változtatni rajta többé nem lehet. És most küldjenek önök kenyeret a katonáimnak, mert azok ma egész nap éhen verekedtek.

Azzal a békeokmányt összehajtva, öltönyébe rejté e bámulatos asszony; s dőlccgen, büszkén távozott el a házból, hová összetörten, bágyadtan érkezett meg; nem kellett neki senki segítsége, hogy lovára fölvesse magát. Most már a füles Mazrurnak jutott.

— Adieu! — kiálta vissza nyergében ülve az utána bámulóknak, s kezével még egy csókot vetett Dávid felé — mitől az szemeit lesüté.

Dárday ezt dörmögé magában:

— Miért nem fojtottam én meg most ezt a kígyót, mikor kezemben volt a nyaka?

Mr. Severus pedig azt kérdezé Dávidtól:

— Tudósítottad-e te a királyt azokról, amik itt történtek?

— Igen.

— Ki által?

Dávid adós maradt a felelettel. Sietett repülőgépeihez. Dárday és Severus elkísérték odáig.

— Te, Dávid! — mondá a tábornagy. — Ez gonosz három nap lesz, amíg te odajársz. Az első nap részeg leszek. A második nap megbolondulok. A harmadik nap megveszek! És velem együtt a többi is. Erre gondolj.

— Én egy nap alatt visszatérek hozzátok. Ez nekem elég oda-vissza és mindent megtudni. A másik két napra más szükségem van.

Nem vitt más kísérőt magával, mint Áront, felügyelőjét, ki azt mondá neki egykor: *Ne bízzuk titkainkat asszonyra és idegenre!*

Két óra volt még hátra hajnalig, az a két óra elég volt Dávidnak a Tátrától a Dunáig szállni, és végiggondolni minden lehető megoldását e megőrzítő rejtélynek.

Talán nem bocsátották Rozálit a királyné elé. Kitelik az udvari környezettől, hisz ott most is feszesen tartják az etikettet, mely szerint csak egyházi szertartás szerint férjhez adott nők tekintetnek törvényes feleségeknek, a polgári házasság szerinti asszonyok ki vannak zárva az udvari körökből.

Hátha nem hitték el azt, amit Rozáli hírül hozott.

Hátha ostrom alá volt már fogva Budapest?

Hátha meg volt mégis vesztegetve minden ember, aki a történelem alakítására befoly: udvaroncok, papok, miniszterek, tábornokok, képviselők, hírlapírók; — maga a forrongó néptömeg?

Az utolsó gondolatja rémes volt. — Hátha Rozálit megölték?

Ez a gondolat aztán mind elnémítá a többit. Ettől nem tudott megszabadulni.

Keleten sárgulni kezdett már az ég, s a nagy földabroszon ott alant egy arany szalag tündöklött fel: az ott a Duna zöld szigeteivel.

A földet még homály fedi.

Ahol a Duna keletről délre letörő szögletet képez, az aerodromon követte a folyam mentét. Az egyre világosodó égen egy szikrázó csillag jelent meg. „Az a Mercur” — mondá magában Dávid. És erről is Rozáli jutott eszébe. A Mercur ritkán

észlelhető, s Rozáli sokszor említé, hogy szeretné azt egyszer látni. Most itt van.

Már látni Budapestet. Egy nagy ködtenger árasztja el a folyam két partját nagy területen, csak a tornyok hegyei látszanak ki belőle. Ez az emberlélegzetből, csatornabűzből, kőszénfüstből, gázból, szemétpárából tömörült felhő a nagy város mindennapi éji takarója. A repülőgép a münster toronykeresztje fölött suhan el. Éppen hajnalra harangoznak. Vajon mit álmodik ez a sok ember odalenn?

Néhány szárnycsapása még a villanygépnek, a ködtenger torony fároszaival tovaful, s a megállított gép kiterjesztett szárnyaival csendesen ereszkedik alá a budai hegyek egyik hallgatag völgyébe, amit „Cserfás Boldogasszony” (Marie Eichel) néven hínak; hajdan barátkolostor, most magányos nyári lak. Ez volt Dávid tanyája Budapest mellett, hol éjente repülőgépével észrevétlenül le szokott szállani. A székely mintájú nyaralón túl még ott áll a hajdani zárda boltozatlan négy fala. Ez szolgál szárnyékeul a repülőgépnek.

A környékben mindenütt csend van még: itt még nem virrad; csak a feketerigók szólnak az erőkben.

Dávid, amint a gép hajójából kilépett, sietett nyaralója felé. Vagy Rozálit találja ott, vagy cselédjeit, kik hírt tudnak felőle mondani.

A tornác ajtaja nem volt bezárva, s a pitvarajtó is félig nyitva.

Hanem a pitvarajtó küszöbén ott feküdt a Száva, a hú bernát-hegyi, s a legelső lépés hallatára fenyegetőleg emelte fel fejét; azután megismerte gazdáját, egy nagyot ásított, s ismét végignyúlt az ajtó előtt. Hiszen a gazda keresztül tud ezen az élő torlaszon lépni.

Dávid nyugtalanul dobogó szívvel nyitott be az ismerős szobácska ajtaján, hol annyi emlékezetes éjszakát töltött, ölében az alvó nő fejcskéje, ablaka alatt az éneklő csalogány és fejében a közelgő világharcok moraja.

Most reszketve lépett a superlátos ágyhoz, annak tarka karton függőnyeit félrevonva.

Akkor aztán egyszerre elállt a lélegzete.

Rozálit látta ott aludni — de nem egyedül, két kezével egy másik főt tartott kebléhez szorítva: egy gyermek fejét.

Rozáli anya volt.

Dávid a visszatarthatlan öröm sikoltásával rogyott térdre Rozáli fekhelye előtt, nevének kezét csókjaival halmozva el. Arra Rozália fölébredt; de az a másik ember alva maradt. És Rozáli rögtön ráismert férjére, és elkapta tőle kezét: „Ne azt, ezt csókold!” és odatartá eléje a kicsiny embert, kinek gömbölyű kis behunytt szemű feje s két apró összefogott kezecskéje volt ki csak a pólyából. „Nézd, nézd! Ez a mienk! A mi fiunk! Nézd, hogy mosolyog, mikor megcsókoltad! Most rólad álmodik. Még nem látott. Ne olyan nagyon, mert felébreszted! Hát ébreszd fel! Látod a szemeit? Olyanok, mind a tieid. Nem igaz, szebbek azoknál is. Hallod, mit mond? Azt mondja, hogy ,a’, ez azt mondja, hogy ,anya, apának ne szólj semmit, hogy itt vagyok’! Hiába. Megcsaltuk apát. Nézd, hogy nyújtja feléd a kis kezét!”

És a kisgyermek odanyújtá apja felé parányi kezét, s azokkal a tehetetlen kis ,ujjacskákkal belemarkolt annak a szakállába. És Tatrangi Dávid meg volt fogva.

Most azután mindent megértett.

— Már tizennégy naposak vagyunk! — sűgá fülébe Rozáli kérkedő nagyzással.

Tehát másnap, hogy Rozálit idehozta.

Rozáli tehát nem beszélhetett addig a királynővel. Ez világos. Azután pedig, hogy a gyermek ott volt a keblén, nem törődött ő tovább se hadjárattal, se békekötéssel, se királlyal, se országgal, se Európával; az a gyermek volt neki az egész világ.

És ez így igaz, és ez így jó.

Dávid a nagy hibáért nem okolhat most már senkit mást, egyedül saját magát. Hogy a nagy tudós, a számító ember,

annyi pontosan összevetett kalkulusból kifeledett egyetlenegy, azt, amit a legközönségesebb ember is ki tudott volna számítani: azt az időt, amikor a nő egészen *emberré* lesz, amidőn minden erejét elveszti, hogy az mind szeretetté változzék benne, s e gyöngeségében lesz a legfelségesebbé, ez emberi állatóságában lesz istenivé.

Akkor azután a nő nem hős, nem diplomata, nem bölc, nem tudós. Ez mind árnyék e napsugáros szó mellett: „anya”!

Tatragi nem kérdezett mármost semmi mást Rozálitól, mint ami a férj aggodalmaiba vág. Megnyugtatták. Az anya s gyermeke egészen jól vannak.

— Éppen ma akartam először kimenni kocsival — monda Rozáli.

— Hová?

— Fel Budára, a királynéhoz.

— S mit akarsz te a királynénál?

— Megígérte nekem, hogy gyermekemnek keresztanya lesz. Még most is csak a gyermekére gondol.

— Ne menj te most a királynéhoz, kedvesem; annak nehéz gondoljai vannak most. Majd jöjj velem. Én elviszlek magammal, haza Erdélybe. Itt a repülőgépem, könnyen utazunk. Otthon kényelemben léssz.

És Rozáli most sem kérdezősködött tőle, hogy mi történt azóta odakünn a világban. Győznek-e, vesztenek-e? Folyik-e a vér folyamszámra? Hull-e az ember sáskaszámra? Csak azt kívánta Dávidtól, hogy válasszon a fiának szánt nevek közül, melyik lesz szebb a kiszemeltek közül: egy ószövetségi név „Naftali”, vagy talán egy ősmagyar vezér neve „Etele”! Nem, az nagyon harcias; talán inkább Elemér? Vagy Washington? Dávid választotta az Elemért. Akkor meg Rozáliának jobban tetszett Naftali. Dávid aztán ráhagyta, hogy legyen Naftali. Akkor aztán Rozália nem akarta engedni, hogy Dávid az ő kedvéért lemondjon választásáról. Utoljára elfogadták a Washington. Akkor meg az jutott eszébe Rozálinak, hogy Wa-

shingtont, amíg kicsiny lesz, a név diminutívumával „Vasi”-nak fogják híni, s abból még gúnynév lesz. Utoljára is rájöttek, hogy legjobb lesz neki „János”. Ez olyan tisztességes név.

És Dávid olyan természetesnek találta, hogy ő most itt azzal töltsze az órákat, hogy a naptárból neveket halásszon ki; s azután meg álljon neki a teaőző gépnek (mert a lusta cseléd még mind alszik), s forraljon egymás után mindenfélét, s hordjon elő teakészletet, fürdőkádacskát, névvel nem nevezhető öltöny- és vászonféléket és lerajzolhatlan edénykéket, s segítsen a gyermeket dajkálni; mintha az a háromnapi határidő egyenesen erre a célra lett volna neki megadva.

Azután még segítenie kellett a nőnek a toalettbén; mely alkalommal kitűnt, hogy sok mindenféle hiányzik itten. Ez a nyári lak nem arra volt berendezve, hogy annyi boldogságot fogadjon be; az előkészületek mind otthon maradtak, s itt csak amit a tudatlan majoros cseléd tudott hozni a városból, azzal kell kínlódni. Ez persze ezer és egy baj. Szegény Rozáli azt sem tudja, melyikről panaszkodják.

Dávid aztán megvizsgáltta azzal, hogy majd be fog ő menni a városba, s aztán hoz ki a számára mindent. Mindjárt be is fogatta a két konyhalovat a majorossal, hogy beszélkezzen. Rozáli csodálkozott rajta, hogy miért nem megy a repülőgéppel.

Most aztán tisztulni kezdett Dávid előtt a kárhozatos talány.

Budapesten nem tudtak arról semmit, hogy mi történik odakinn a világban. Ő Rozálira bízta, hogy beszéljen a királynéval; nem akarta a diadalhíreket az egész világgal tudatni. Nem akarta, hogy folytassák a háborút. Azt akarta, hogy kössenek egy becsületes békét. Most azután kötöttek egy szégyenletes békét, amit ő nem akart. És ennek csak ő maga az oka: minek akarta olyan nagyon okosan elintézni a dolgot? Minek nem hagyta a nejét odahaza, ahol az asszonynak legjobb helye van? Már az is vakmerőség volt tőle, hogy oly rémséges jelenetekhez, minő a Krakó melletti anastater felrobbantása volt, magával vitte nejét. E rendkívüli izgalom sietteté valószínűleg az örömnapot,

melyet távolabbnak hitt. Menthetlen bódultság volt tőle azt tenni. De a nő akarta, s a nőnek annyi lélekereje volt. Hanem azt az egyszerű dolgot nem számítá ki a nagyon okos ember, hogy az akkori nő meg a mostani nő két különböző lény: amaz csupa ész és akarat, emez csupa szív és ösztön; amaz még úrnő, emez már rabnő.

Dávid gondolataiban a legellentétebb képek jártak boszorkánytáncot. Meghiúsult remények és keletkező új tervek, a szégyennel határos önvád, amiért országos ügybe egy asszonyt avatott be, s apai büszkeség az indok fölött, mely az ügyet meg hiúsítá: a pólyás gyermek síró hangja átment a honvédsereg kacajdühébe, s Rozáli halvány anyaacrát felváltotta a néger koromképe.

Pest utcáin forrt a néptömeg, mikor Dávid szekereéről leszállt a Duna-rakparton. Minden ember tódult a börze felé. Kinek-kinek volt egy lap a kezében, azt magyarázta a másiknak. A börzeépülethez pedig közel sem lehetett jutni, ott olyan nagy volt a tolongás. Tegnap este jutott köztudomásra a békekötés, s erre a hírre az eddigi baisse egyszerre átcsapott a hauss-ba. Tegnap még a Lánchídról ugráltak a Dunába a szerencsétlen üzérek, kik a legszilárdabb vállalatok élén nem bírtak semmi áron pénzhez jutni; ma már ömlött a pénz, mintha gomba volna, mely egy éjszaka kibúvik a földből, s reggeltől estig másfél milliárdra mentek a bejegyzett új alapítások tőkái, miknek certificatjaiért egymás kabátját tépte a közönség. A contremine még egy kétségbeesett kísérletre vállalkozott: leitatott egy csoport katonát, azokkal utcai verekedést kezdetett, s arra elhíresztelé, hogy a magyar ezredek fellázadtak a békekötés ellen, s nem akarják azt elismerni. Hanem aztán a verekedőket nagy hirtelen összefogta az őrző, s a contremineuröket kinevették. Nem lázad itt fel senki a békekötés miatt. Dávid észlelheté, amerre járt-kelt, hogy minden ember nagyon meg van elégedve azzal, hogy a veszedelem ilyen szerencsés véget ért, s most csak arra van gondja az egész világnak, hogy minő vállalatra

írjon alá. Egy embert éppen most dobtak ki a börzéből az ablakon át, s azt az utcai közönség is végigdöngeti, amíg elmenekül. Ez a semmirekellő azt próbálta elhíresztelni, hogy a nihilisták elvitték Bécsből a bank kincseit. Ki is kapott érdeme szerint ezért a vakmerő hazugságért.

Dávid úgy találta, hogy ebben a városban most egyszerre minden ember bankár, üzér, alkusz, alapító, igazgató tanácsos lett; ügyvéd, orvos, hírlapíró nincsen többé, az mind a börzén van és papírt kerget, asszonyok sincsenek többé, azok is mind papirosban *dolgoznak*. (Machen in Papier.)

Fölkeresett egy vendéglőt, mely rendszeren a radikális hazafiak tanyája volt. Ott csakugyan talált egy csoport zúgolódó eretneket, akiknek nem tetszett ez a békekötés. Hanem azok meg minden szegyenért a krakkói honvédeket okolták: „gyávák! gazemberek!” ez volt a címük. „Nem tudtak kirohanni az ellenségre, mint Zrínyi Miklós, s hősileg elesni? Mármost úgy kell nekik!” Egyszer a saját nevét is hallotta említetteti Dávid s a repülőgépet, és aztán utána ezt a megjegyzést: „Bolond volt, mint az apja!” El is kotródott onnan.

Ment Bárány Pált fölkeresni, kivel a múlt időkben többször találkozott.

Mikor belépett az ellenzék nagyhírű vezéréhez, az bámulva kiálta fel láttára: „Hát te élsz?”

— Ki mondta, hogy meghaltam? — kérdezé Dávid.

— Minden külföldi hírlap. Azt hitték valószínűleg, hogy te magad voltál a repülőgépedben, midőn azt a felrobbanó anastater megolvasztotta.

— Tehát az én repülőgépetem megolvasztotta az anastater?

— Ugyanaz, mely Krakkó negyedrészt romba döntötte, s tízezer honvédet eltemetett.

— Ez is a külföldi hírlapokban van?

— Igen. Íme itt a „Times”, a párizsi „La Vérité”, a berlini „Welt”; ezeknek a katonai tudósítói mind egyformán írják le a katasztrófát.

- S hogyan jutottatok ti e lapokhoz?
- Minthogy a postaközlekedés megszakadt, léggömbök útján.
- Értem. — Én azonban itt vagyok, élek, nem haltam meg; s azért jöttem, Dárday által küldve, hogy neki hírt vigyek a békekötés körülményeiről.
- Tehát Krakkóból jössz?
- Nem. Bukovinából. Az egy falu a Tátra alatt.
- S hogyan kerül Dárday a Tátra alá?
- Majd tudatok veled mindent: hanem előbb te felelj nekem. Hogyan lehetett ezt a békét így megkötni?
- Bajtárs. Megvallom, én nem akartam. Mikor a képviselőház elé került a kérdés, én voltam az, ki társaim nevében azt mondtam: inkább legyenek eltemetve Krakkó falai alá fiaink és testvéreink, mintsem eltemessük örökre becsületünket. Kinevetek, lezúgtak érte, s meg kell vallanom, hogy a saját lelkem is megkönnyebbült vele. Azt mégsem engedhette az ország, hogy kétszázezer ifjú férfit menthetlenül összezúzzanak az orosz pokolgépek. A legutolsó futár, kit Dárday a királyhoz küldött Krakkóból, elmondá mindazt, amit Dárday tapasztalt az orosz táborban; tudatva egyúttal, hogy a honvédsereg mégsem adja meg magát. A külföldi hírlapok tudatták velünk a további eseményeket, és azonfelül nagy költséggel kiküldött kémeink. A két anasztater iszonyú rombolást tett Krakkóban, a te repülőgéped is ott pusztult el, s még készen állt tíz pokolgép, melyet egyszerre szándékoztak a megszállott városra bocsátani. S aztán mindenünnen jött a rossz hír. Horvátok, szerbek, románok pártot ütöttek, és táborba szálltak körös-körül. A hadvezérek kétségbeejtő tudósításokat küldtek saját hadseregeink állapotáról; bomlás, fegyelmetlenség, csüggedés mindenütt. Az élelmezés rossz, mint rendesen; a hadsereg ruhája rongy, a közkatona és a tiszt egymásban nem bízik; a várak fölszeretlenek, s a hadvezetésben semmi vezéri lángész. Mindenki azt mondja már, hogy „finis Hungariae” — „finis Austriae”. — E kétség-

beejtő helyzetben jön Oroszország teljhatalmú követe, Mazrur, egy békeajánlattal. A király eleintén el sem akarja őt fogadni, ki két-szer kitiltott országából. De akkor rajtamennek a papok, a prímások, a bíbornokok, maga a pápa, lelkére kötik, hogy ne utasítsa el a békét, ne terhelje meg magát Isten előtt annyi kiontandó vérrrel. Ekkor enged, s elfogadja Mazrurt. Ez előadja a békefeltételeket. — A király ezeknek hallatára haragra gerjed, feldönti az asztalt, melyen a békeokmányt eléje tették, s azt mondja, hogy készebb a hűnek maradt csapatjai élén kirohanni az ellenségre, s ott veszteni el életét a csatában, mint ily szégyenletes okmányt aláírni.

— Ó, mért nem engedtétek neki ezt tenni? — sóhajtja fel Dávid bánatosan.

— Többet mondok. Mi a királynak ezt a szavát hallva, odatüntünk hozzá, és azt mondtuk, hogy ha kell, egy második Moháccsal bevégezni hazánk történetét, mi magyar főrendek és képviselők is a királlyal megyünk, s folytatását adjuk neveinkben Tomory húszezer vértanúi lajstromának. Ez a felbuzdulás uralkodott egy napig. Hanem másnap egyszerre csodálatosan megváltozott a közvélemény. Valaki egy sajtóságos hírt terjesztett el, ami egyszerre mint a láng futott szét. Azt híresztelék, hogy ha Árpád király, környezve híveitől, a szabadelvű képviselőktől, a magyar főuraktól, a csatába megy, ott őt és híveit vagy leölik, vagy elfogják, és akkor Zsigmond főherceg jön a trónra, s azzal vége a magyar alkotmánynak. A most ajánlott békepontokat ő fogja aláírni, s a magyar nemzet csak egy szabadelvű, rokonszenves királyt veszít el, és kap helyette egy bigott, abszolút, ellenszenves uralkodót, a régi rendőri államot és az elűzött jezsuita rendszert. Ez lehűtött minden lelkesülést. A királyt minden oldalról ostromolni kezdték: rokonai, papjai, tábornokai, udvaroncai, miniszterei; sőt a képviselőházban is akadtak merész emberek, kik minden áron a békekötés mellett tartottak beszédet, s a ház, mely tegnap, mint egy ember állt fel e kiáltással: „életünket és vérünket!”, ma kétharmadában lehúz-

ta fejét a föld alá, s nem jött el szavazni. A ház többsége is a békét követelte a királytól.

— Ott az oroszok „utolsó fegyvere” dolgozott már — dörögte Dávid, szakállát harapdálva fogaival.

— De a király még akkor sem akart engedni. Azt mondta, hogy meghalni könnyű, de a szégyent és a koronát viselni együtt lehetetlen. Ekkor egy napon elkezdett minden hírlap rémhíreket közölni az ország minden részeiből. Borzalom és kétségbeesés sirt minden soraikban, a kívülről bebocsátott léggömbök tudósításai, hírlapjai, levelezései csupa Hiób-postákkal voltak terhelve. S végre eltalálták a király acélkeblén az egyetlen rést, melyen át sebezhető volt. A királyné fiatal anya. Nehány hónapos csecsemője sír keblén. A királyné erős szívű asszony volt, míg anya nem lett; hanem ez a név más emberré teszi a nőt.

— Tudom — suttogá Dávid.

— A királynét környezete folyton rémítgeté azon ördögi fenyegetésekkel, miket női ellenfele, ez az asszonyi Asmódi, a világba szórt. Hermione Peleia a tébolyodáshoz volt közel gyermeke miatt. S ez megtörte a királyt. Mikor aláírta II. Árpád azt a békeokmányt, akkor ott feküdt a lábánál ájultan a királyné, keblére szorítva görcsösen a síró trónörökös, s mikor a király eldobta azt az átkozott tollat, mellyel nevét aláírta: elkezdte a két kezével a saját arcát ütni, hogy legyen rajta sokszorozva a szégyen pírja. Ó! Hidd el, bajtárs, hogy a királynak e mi megaláztatásunkból a legnagyobb osztályrész jutott, s mi azóta még jobban tiszteljük őt.

Dávid fölkel helyéből, és ütötte a homlokát az öklével. Az ő hibája ez!

— Most már ami megtörtént, az változhatatlan — folytatá a szabadelvű államférfi —, s abban meg kell nyugodnunk.

— Meg fogunk benne nyugodni.

— Kinek a nevében beszélsz?

— A krakkói honvédseregében.

— Ismeri az már a békekötést?

— Ma éjjel tudta meg.

— S mikor hagyta el te őket el?

— Ma éjjel.

— S hogy lehets akkor most itt?

— Rövid az időm, hogy mindarra, amit tudni kívánsz megfelelhessenek. Ami megtörtént, az változhatlan, s én úgy hiszem, hogy ti mindent jól tettetek. Jól tettétek, hogy megóvtátok a király személyét a harci veszélytől. Jól tettétek, hogy megkíméltétek a magyar értelmiséget és arisztokráciát a csatatér borzalmaitól. Azokra szükség van még. Azt is egészen jól tettétek, hogy nem kockáztattátok a magyar alkotmányt, melynek egyedüli biztosítója egy jóakarató, szabadelvű király, s melyet egy autokrata uralkodó, ha neki nem tetszik, rögtön elfújhat a föld színéről. Aztán a nemzetiségekre is kellett tekintetek, meg a sokféle vallásfelekezetre. Ezek mind szükségesegek. Mármost majd a mi dolgunk lesz, száműzöttek, megkísérteni, egy pusztán, laktalan földdarabon, hogyan lehet e drága hagyományok nélkül megélni. Megkísértjük azt, s légy nyugodt afelelől, hogy panaszunk nem fog benneteket háborgatni soha. Most sietek, mert időm rövid, s ezalatt sokat kell elvégeznem.

— Mi dolgod van oly sürgető? — kérdé a szabadelvű államférfi.

— Először is gyermekruhákat és pólyatekerceket kell vásárolnom újszülött kisfiam számára. Aztán van egy tébolyodott apám az örültekházában, azt kell meglátogatnom. És aztán sietnem kell — egy új országot megalapítani.

Bárány Pál, ki igen komoly és száraz kedélyű ember volt, mégis hangos hahotára fakadt e sajtószertű összeállítására fölött a legellentétebb feladatoknak; amit Tatragi Dávid nem is vett neki rossz néven. Hiszen bolond biz ez mind, hanem így van.

— Egyébiránt — szólta Dávid, mikor már búcsúzóféiben volt — én is hagyok neked itten néhány külföldi hírlapot. Ezek nem léghajón jöttek, hanem a maguk rendes útján, a postán;

a „Times”, a „La Vérité”, a „Welt”, olvasd át ezeket, s hasonlítsd össze azokkal, amiket ti kaptatok. Majd akkor talán rájössz, hogy tudósításaitoknak minden kútfeje honnan ered.

Azzal Dávid egy hírlapcsomagot kivont kebléből, és letette azt Bárány Pál asztalára.

— S te azt hinnéd, hogy emezek a lapok nem igaziak?

— Azt hiszem, hogy Bécsben nyomtatták valamennyit, s minden kémetek az oroszok zsoldjában állt. Készen vagyunk. Béke veled . . .

Dávid elhagyta a szabadelvű államférfit, ki, amint elkezdé olvasni az otthagytott hírlapokat, a krakkói, a czenstochowai óriási diadalok leírását, a kárpáti hegyi harcok remek hadműveleteit, mint az őrült futott ki az utcára, keresni azt az embert, aki ezeket otthagya. — Hasztalan volt. Eltűnt az már. Bárány Pál sietett a lipótmezei tébolydába is. Onnan is elment már Dávid; a hátrahagyott hírlapok pedig azalatt megtették a körutat a politikai klubokban, az országházban, feljutottak a királyi várpalotába is, mindenütt elszörnnyedést, visszás örömmre dühödést hagyva hátra. Dávidot nem találták már sehol.

Dávid sietett legelőször is a beteg nőnek és a kisgyermeknek bevásárolni a szükségeseket, azután áthajtatott a lipótmezei tébolydába, apját fölkeresni.

A roncsolt emberalak most még kedvetlenebb volt, mint valaha. Amióta a hírlapokból megtudta, hogy a háború kitört, nem olvasott hírlapot soha. „Emberi mézárszék!”

Mikor Dávidot meglátta, messziről kiáltott rá:

— Fiú! Semmi vérontó dicsőségről ne beszélj nekem! Ha repülőgéped gyilkolt, dugd el a kezedet, ne érezzem rajta a vérszagot. Orgyilkos vagy hős: az mindegy. Jer ide mellém, beszéljünk praktikus dolgokról. A repülőgépet már tökéletesítetted, azt tudom, olvastam a hírlapokból. Ne használd te azt a háborúhoz. Nekem van egy igen jó tervem; hallgasd meg azt. Én nemsokára meghalok. Nincs egy⁷ép szervem. Azt akarom, hogy amint meghaltam, ne temessenek el, hanem jöjj el

te értem és végy fel a repülőgépedre és vígy el magaddal az északi pólus alá. Ott, ahol soha nem süt a nap, tégy le és hagyj ott. Én ott az örök fagyban megkövülve a napok végéig épen megmaradok. És aztán ezt az eszmét kösd össze egy nagyszerű vállalattal; legyen ez egy „örök temető” eszméje. A mostani bolond temetkezési rendszer mellett százakat elpazarolnak minden egyes halottnál, s fa-, érc-, selyemanyagban átadják a rothadásnak, amit az ipar fáradságosan teremtett elő. Milliárdokat temetnek el az emberek a nedves homokba. Te kezd meg velem az új eszmét. Alkoss egy örök temetőt az északi pólus alatt. Ott nincs többé sem hóesés, sem olvadás. Vállalkozzál rá repülőgépeiddel elszállítani a halottakat a földsark temetőjébe. Ott külön mezsgyét minden országnak, külön négyszöget minden városnak, s aztán minden négyszögben egymás mellé rakva a csoportokat, minden alvó fejéhez az ércablát, mely nevét viseli. Azok ott örökké változatlanul megmaradnak, és az utódok, kik repülőgépeid segélyével elődeiket meg akarják látogatni, mindig úgy fogják azokat az idők végtelenjéig megtalálni, ahogy kimúltak, változatlan arccal; mint ahogy megmaradt az özönvíz előtti mammut változatlanul százezernyi évig az éjszark alatt. És a hírhedett Nagy Sándorokat, Napóleonokat, Habsburgokat, Humboldtokat, Kolumbusokat, Goethéket, Hugókat, Shakespeareket, Talmákat, Washingtonokat és Kossuthokat ott fogja együtt találni az utókor, azon módon, ahogy alkotva voltak, örökre változatlanul! Még más haszon is lesz belőle: elmúlik az emberiséget tildöző sok dögvész, melynek ecetágya a temetői kigőzölgés, a sírkertekből gyümölcsös-kertek lesznek, míg az örök tél és az örök éjszaka nagy birodalma lassanként megtelik az éltüket bevezgett istenképmások millióiival, kik soha nem lesznek többé porrá! — Te! Ez ropant pénz fog neked behozni! És még többet fog az összes emberiségnek megtakarítani. Vedd csak fel, hogy Európa háromszázmillió lakosának az eltemetése eddigelé, átlagosan húsz forintot számítva egy emberre, hatezermillió frt-ba kerül

fél század alatt; ha te ezt felére leszállítod, az európai emberiséget háromezermillióval gazdagítottad, s magadnak még ötven % költség mellett másfél milliárdot szereztél vele! Számítsd még hozzá azt a tömérdek utazót, aki elődeit, hazája s a világ nevezetességeit meglátogatni felül repülőgépeidre! A sok anyát, ki kisgyermekét évről évre újra megcsókolni elvándorol az örök temetőbe! Fiam, nem hagyok rád egyéb örökséget, mint ezt az eszmét, s te dicső fogsz lenni általa. Csak egyet ígérj meg: hogy én leszek a legelső, s hogy engemet fogsz helyezni középre!

Dávid megígérte az öregnek, hogy úgy lesz, s abban ez azután megnyugodott. Azt is tudatta vele, hogy fia született, s azt most viszi haza a repülőgépen a Székelyföldre.

Az öreg keservesen csóválta a fejét.

— Engem nem fogsz hamarabb vinni rajta, mint mikor meghaltam. Tudod, ha élve vinnél magaddal, megölne az irigység. Én találtam azt fel, te csak tökéletesítetted. A gőzgép feltalálója is így járt. Takarodj előlem. Ki nem állhatlak. Tolvaj!

Tatrangi Mózes kikergette maga elől a fiát.

Dávid ezután sietett vissza a cserfás-boldogasszonyi villájába. Áthordta az ölében nejét és gyermekét az aerodromonba, s ágyat vetett számukra a hajó fenekén.

Délután három órakor repült végig az aerodromon Budapest fölött hatszáz ölnyi magasságban.

Dávid alátekintve a magasból, a nagy város minden utcáját hemzsegő néppel tömve látta, s úgy tetszék, mintha a hangcsöveken keresztül valami rivalló egyetememes kiáltás törne föl hozzája onnan alulról.

Nem törődött vele. A gép villámgyors repüléssel szelte át a levegőket, s öt perc múlva eltűnt a láthatár alatt.

Gyorsan repült a szárnyas gép végig a magyar alföld rónái fölött. A gabona még aratatlan állt — szeptember elején. A föld népe elfutott falvaiból a tatársokaságú ellenség elől, s a róna olyan volt, mint egy arany bársonyszőnyeg, zöld szegélyes utakkal sujtásozva, s tarkítva erdőkkel, kertekkel.

Azután következett a nagy-kunsági róna, melyet a kiáradt Tisza ezernyi tükördarabbal hintett be most. Sárga tarlók, vakító fehér, széles puszták, haragos zöld mocsárfoltok váltogatják egymást; egy-egy nagy város jön és tűnik el gyorsan, barna tetőivel, fekete utcáival. Azután világos zöld szőlőhegyek domborodnak elő, fehér kolnáikkal, elszórt borházaikkal, majd sötét erdőpalástba burkolt hegyek közelítik meg a repülőgépet, fölmeredő sziklák, mohlepte, idomtalan, arctalan titánfejeikkel suhannak el alatta. Aztán megnyílnak Erdély kies völgyei, kanyargó patakjaikkal, mosolygó rétjeikkel, a tenger hullámaint utánzó „mezőség”, mint egy háborgó föld; s végre a székely havasok tárulnak eléjük.

A gép egyformán repült, a kormányosnak nem kellett rá ügyelni; Dávid nézhette az alatta elrepülő tájakat, és az anyja keblén nyugvó csecsemőt. És aztán gondolhatott ilyeneket:

„Íme, kezembe volt adva, hogy ez az ország boldog legyen és hatalmas. Én tehettem azt, hogy szerezzek neki olyan békét, melyet semmi hátramaradt keserűség meg nem rohaszt. Én tehettem azt, hogy saját boldog hazám mellett, hű fegyvertársát, szabadságának őrét, Lengyelországot helyreállítsam. Kezembem volt, hogy a kereskedelmi új korszak és rendszer megnyitása által ezt a két országot Európára nézve fontossá, nélkülözhetlenné tegyem. Én a világ kincseit halmozhattam volna erre a földre, miket senki átka nem nehezített volna. És most mindennek vége. És ennek te vagy az oka, öntudatlan mosolygó gyermekarc: üdvem, szerelmem —, halálom és kárhozatom. Minek volt szeretni annak, akire ily küldetés volt bízva. Akinek az ég titkai így átadattak, annak nem lett volna szabad magát a földhöz kötni többé. Ah, annak az önfeledett csóknak ott a felhők között meg van adva jutalma a földön és büntetése az égben.

És Dávid ölébe véve a szeretett alakokat, csókolta gyermekét, és siratta hazáját.

Este volt, mire a Gyilkos-völgybe megérkezett. Ott elhagyta

nejét és gyermekét —, kinek még neve sem volt, s rögtön útra kelt ismét. Sietnie kellett. Kormányosát is hátrahagyta; egyedül akart lenni.

A legrövidebb utat választotta, s ez a Gyilkostól a Tátráig folytonosan a Kárpátok felett visz el.

Démonoknak való út!

Hegygerinc, sziklaorom, kopár hát, mély üregek, tátongó szakadékok. Ember nem lakta végtelen üresség!

És folyton, egész éjjel mindig e néma szörnyek jöttek eléje, kétségbeejtő végtelenségben, e fenyegető, idomtalan óriások, mik mind látszanak valamit mondani; csakhogy azt nem érti emberi elme. A hold hideg fénye még rémesebbé teszi képtelen alakjaikat. Meg kell őrülni az embernek e sziklatömkeleg folytonos bámulásától. Ezek a zigzugok, mintha mind óriási betűk volnának, istenkéz írta hieroglyphok: csak olvasni tudnók!

Nem. A sziklalánc, a hegység semmi gondolatot sem adott a felette elrepülőnek. Éjjeli kóbor lélek volt az, mely a temető sírkövei fölött repdes.

Az az egyetlen nagy eszme, melyet magával vitt, oly ember-erőt letörő nehéz volt.

Majd felhők húzódtak össze az égen, a holdat eltakarták, s a sziklatömeg oda alant most már egészen elfeketült. Éjjelen túl járt az idő.

A gép sebesen haladt nyugot felé. A láthatáron valami világosodott. Az még nem a hajnal, csak a hó világa. A múlt napokban a Tátra öblében hó esett, a magasokon még nem olvadt el az; a lomnici ormok világítanak. Tehát már közel a cél; itt az út vége; csak tájékozni kell magát a magasban utazónak, hogy hová szálljon le.

Oly magasra nem emelkedhetik, hogy a táborok őrtüzei szerint tájékozhasa magát, mert a felhőréteg ott eltakarná előle a földet; kénytelen cirkálni a bércek pusztája fölött; a kiváló havas csúcshoz tartva magát, s ezalatt a gép repülését meg kell lassítania.

Dávid meggyújtotta a villanylámpát, hogy az alatta meredő sziklaormokat megvilágítsa vele.

Most megismerte a „Lengyel-nyereg” hosszú, keskeny vonalát.

És aztán, mikor gépével csendesen elsuhan a Lengyel-nyereg fölött, lenézett abba a mélységbe, melynek fenekét a jégtengerszem töltötte meg.

És akkor két, egymást kiegészítő emlék jutott eszébe.

Az egyik a találkozás a hózivatarban Sasza asszonnyal, amidőn a kémszemlére felleszálló aerodromon hajója Sasza asszonyt orosz szóval, az pedig őt pisztolylövéssel üdvözlé.

A másik emlék pedig az volt, hogy Dávid az oroszok egyik anastaterét éppen a jégtengerszem fenekére süllyeszteté el; mint ahol legkevésbé lehetett attól tartani, hogy valaki ügyetlenségéből vagy rosszakaratból azt felrobbanthassa. A jégtengerszemet meredek sziklaörvénye minden oldalról hozzájárhatlanná teszi. A két sodrony, mely levezet az anastater belsejébe, egy sziklaüreghez van fölvezetve, ott hevernek tekercsei, miket a repülőgéppel fel lehet vontatni, mikor eljön az idő, hogy egy villanyszikra küldessék alá az alvó szörny fölébresztésére.

Nem jött-e el éppen most az az idő?

Dávid ellenállhatlan vágyat érzett e kísértetes örvénybe harmadszor is leszállani.

Megállítá gépe működését, és az kiterjesztett szárnyaival csendesen lebbent alá a titáni nagy sírba.

A villanyfény körös-körül megvilágítja a vasfekete sziklafalakat. A fekete ormokon csillogott a fehér hó, s a jégcsapok tömege mint ezüst csipkázat csüggött alá a barlangok párkányain; alább a sziklaormok jégkristályoktól tündököltek; a világító gép mintha egy gyémántpokolba süllyedne alá.

És e jegesült alvilágra szállás pillanatában ez a gondolat támadt Dávid szívében:

„Ha én most e jégtengerszemhez leszállok csendesen s aztán felkeresem az anastater két sodronyát, azokat bevontatom a

hajómba, aztán a villanylámpám gépével leküldöm azt a bizonyos kicsiny szikrát, hah, milyen robbanás lesz az egyszerre! Abban aztán igazán meg fog olvadni a gépem, velem együtt.”

És azzal vége lesz a regényemnek.

Ami azután jön, azt folytassa más: én nem tudom tovább.

S mikor aztán már közel volt a fenekéhez ennek az önkereste óriási sírnak, akkor ennek a fenekén megtalálta azt a választ, amit a néma szikláktól idáig hasztalan kérdezett.

A jégtengerszem felszíne ismét merev acéllappá volt fagyva, mint azelőtt; — de nem volt rajta „hó!”

Pedig néhány nap előtt a hóesés elborította azt. Nap nem süt ide, szél nem fúj itt soha: mi vitte el tehát a havat a jégtábláról? A jéglap felszíne mintha apróra tört hasábokból volna összetorlasztolva, hegyes, darabos.

Mikor az anastatert elsülyesztették bele, a közepén egy gömbölyű léket vágtak, azon bocsátották alá, a többi része a jéglapnak sima maradt, mint a csiszolt érctükr. — Mi törte ezt most így össze?

A pillanat, mely a kérdést szülte, megadta a választ. Dávid tudta, amit tudni akart.

„Fel!” kiálta: tán önmagának, tán gépe szellemeinek, s elszabadítva a gépzárt, az utolsó percében az esésnek, fölrebbenté a jégsírból az élő gépet. Mint a feltámadó szellem, repült az ki villámsebesen, villámfényesen a nap nem látta mélységből, s ott lebegett nemsokára fenn az égen, magasabban a Lomnici-csúcsnál.

Észak felé a hegyek lábánál látszottak terjedt félkörben a tábor ezernyi őrtüzei, mint egy tejút a földön veres csillagokból, mit a székely-hun monda „Hadak útjának” nevez az égen; azon távoztak el Csaba halott vitézei keleti hazájukba; ott az őrtüzeik most is.

No, hát kövessük Csaba vezér nyomdokait.

★★★

A gép süvöltve szállt Bukovina tornya irányában.

A fénylő gép közeledtét messziről észrevették már a magyar táborban, s mikor Dávid leszállt a hajóval a földre, egész sokaság vette körül.

Minden ezred megbízott egy ezredest, egy őrnagyot, egy századost, egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert, egy tizedest, egy közvitézt, kiket Bukovinába küldött. A hadsereg *képviselőtestülete* volt ott!

Ébren volt mindenki, Dávid visszatértére álmatlanul vártak. Száz kérdést intéztek hozzá, mikor a hajóból kilépett, és minden kérdés egy volt: „igaz-e az?” Még a távoli elhaló zaj is ezt látzott szerte visszhangzani.

Élet- vagy halálítéletét várta mindenki a feleletben.

— Bajtársaim! Felebarátaim! — szólt Dávid, megállva a sokaság között. — Legyetek csendesen, és hallgassátok meg, amiket mondok. Nagy és nehéz szavaim lesznek hozzátok, amiket nem lehet hallgatni *hallgatva*. Midőn ti fogtok szólni, akkor én hallgatok, s megvárom, míg megengeditek, hogy tovább beszéljek.

A másfél ezernyi harcos körülfogta az aerodromont s Dávid fellépett a gép fedélzetére; onnan szólt, mint egy emelvényről. Amennyire a gép szárnyai értek, mindenki tiszteletteljes távolban tartá magát tőle. Pedig hisz a gép nem bánthat most senkit.

Dávidnak erős, de rideg, kemény hangja volt és válogatatlan, egyszerű kifejezései.

— Azt kérdeztétek tőlem: „igaz-e az?” — Igaz! — A béke meg van kötve és úgy van kötve, ahogy olvastuk azt. Mindaz,

ami szégyenünk, fájdalmunk, veszteségünk benne, igaz, teljesen igaz. És honfitársaink, apáitok és testvéreitek, a haza bölcsei mind azt mondják rá: „amen, jól van így”. És nekik is igazuk van: Ők nem tudtak a küleseményekről semmit; diadalmainkkal ellenkező hamis hírek rémíték el őket; sírunkat látták maguk előtt, nem megdicsőülésünket. A halálból hittek bennünket megváltani. Mindenki el volt ámítva, mindenki azt hitte, hogy a szégyen árán hazáját s annak kétszázezer hú fiát tartja meg az életnek. Ezért kötöttek ilyen áron békét.

Egy szótlán hang, az elszörnyedés sóhaja zúgott fel a hallgató tömeg ajkáról, mint az éjjeli szélzöngés.

— Ki itt a vétkes? — folytatá nyugodt, reszketés nélküli hangon Dávid. — Senki sem. Honfitársaink nem. Ők hittek.

— Az ellenség sem. Ő védte magát. Egyedül én vagyok a vétkes, ki rosszul számíték, tévesen intézkedtem, kinek hibája miatt a királyhoz küldött értesítés nem jutott el a célhoz. Az egész balvégzet súlya az én fejemet terheli, és senki sincs, senki a földön, kinek e súlyos vádban velem osztozni egy milliomod-résznyi joga lenne. Íme itt állok előttetek. Fedetlen főm, kitárt keblem. Ítéljetek meg. S ha ítéletetek elmarasztaló, irányozzátok felém minden oldalról fegyvereiteket, és hajtsátok azt végre.

Nesztelen csend követte szavait. Senki sem mozdult.

— Én ismét és újra kérlek és szólítalak, bajtársaim, hogy ha bosszút követel a fájdalom, melyet éreznetek kell, itt áll az első és legfőbb tárgya a bosszúnak; kezdjétek rajtam el. Ítéljetek el! Öljetek meg!

E szóra, mintha összebeszélés volna, egy általános éljenkiáltás zendült fel a vitézek tömegéből.

Dávid meghatott hangon folytatá:

— Tehát azt ítéltétek, hogy „éljek!” Mármost én elmondom tinektek, hogy miért fogok hát élni. Mit teszünk most?

— Halljuk!

— Két út áll előttünk. Az egyik a Kárpátokon át hazánkba vezet. Azt mondani, mi nem ismerjük el a békekötést; mi

győztes zászlóinkat a vert ellenség tetemein keresztül hazavisszük; otthon a hatalom jogánál fogva megváltoztatjuk a szerződéseket, s csinálunk új rendet az országban, ahogy csinálnak azt más nemzetek, nem törődve szomszédaik, nem Európa véleményével. A nihilista ellenfél a népjogon kívül áll, annak nincs szövetségese, s ami elintézni valónk van a dinasztiainkkal és az osztrák féllal, az nekünk belügyünk: senkinek semmi joga beleavatkozni, s aki tehetné, Németország, most másfelé van elfoglalva. Az osztrák féllal pedig, ha ellenség akar lenni, majd elkészülünk magunk . . .

Már erre a szóra kitört a zaj. A hadfiak közül legtöbbször ez volt a legkeserűbb lázálma. Ez tetszett nekik!

— Lehet, hogy Ausztriát legyőzzük — folytatá Dávid. — Ámbátor az igen szívós nép, kitartó, gazdag és jó katona; ám bár valamennyi várunk mind az ő kezében van. Az is kétségtelen, hogy ha Budapestet bírni akarjuk, azt az osztrák hatalom csak mint füstölgő romhalmazt hagyja ott nekünk, s amit egy század e város falai közt összehalmozott gazdagságban, fényben, műkincsekben, emlékekben, azt egy átkozott éjszaka mind megsemmisítheti. De ez nem fődolog. Mindezt visszaszerezheti egy boldogabb ivadék újra . . .

Az elébbi helyeslő zaj ismét felhangzott; de már csendesebben.

— Még akkor azonban nem lesz vége a harcnak. Azon országnak, melyet az ős korona nem tart többé össze, minden darabja megmozdul, s azt vérrel kell egymáshoz ragasztani újra. Árpád népének újra meg kell harcolni Mén-Marót, Zalán és Szvatopluk népeivel, a pánszláv és dákoromán belháborút végig kell küzdenünk, és eltipornunk mindent, aki erőnköt jogul nem fogadja . . .

A tetszészaj nagyon csöndes volt már.

— S még itt sincs vége a harcnak. A szabad köztársasággá lett Magyarország nem ismerhet főpapok vallását, nem ismerhet főurakat, nemes embereket: végig kell folytatnia a meg-

kezdt harcot saját hitfelekezeteinek hagyományos uralma ellen, összetörni mindent, aki magát nemesebbnek vallja másnál, és dúlni saját beleiben, és irtani az ellenkező véleményt a legördült fővel együtt ezerével, míg állunkig nem ér a saját fajunknak kiontott vére. — Akartok-e hazamenni, bajtársaim?

Most már egyetlenegy helyeslő szó sem hangzott.

— És ha keresztüliszunk a vértengeren — folytatá a mély csendben Dávid halkkal —, ott vár reánk a szikla, melyet a vér egész óceánja sem nyelhet el soha. A nyomor, az ínség kopár sziklája ez. Az országunkat terhelő államadóságok elpusztulhatlan tömege, mely osztályrészünk marad a kivívott hazával együtt. Mi lesz belőlünk? Egy ország, melynek földi parlaggá taposva, városai romokká dűlva, folyói vértől áradva, lakosai koldusokká téve; hol a honszeretet kiirtva, helyébe testvér-gyilkos örök gyűlölet beoltva; ez lesz a mi hazánk. — Menjünk e haza, bajtársaim?

„Nem . . . nem . . . nem! . . .” hangzott a mély tömegből: mintha csendes zokogás hangja súgná tovább.

Az égen hajnalodni kezdett; fák, sziklák világosodtak már; csak a férfiak arcai voltak sötétek.

Dávid a hajnalodó ég felé fordult.

— S most nézzünk a másik útra, bajtársaim. Ha mi elfogadjuk a békét úgy, ahogy van, *minden következményeivel*, kapunk egy szigetet a Duna és a tenger között, melynek ösföldét még nem túrta eke. E sziget területe negyvenkét négyszögmérföld. Mi alkotunk e szigeten egy új hazát. Ahogy alkották Velencét az Attila elől menekülő aquilejánok; mi teremtünk a Duna-deltán egy második Velencét. Hatalmasabb, fényesebb, szabadabb köztársaságot az előbbinél. Mindenünk megvan hozzá: a puszta tér, melyet újjáteremtünk, és karjainkban, kebleinkben a teremtő erő. Kétszázezeren vagyunk most. Mihelyt hajlékot tudunk verni, utánunk jönnek azok, kik bennünket szerettek, hitveseink, kedveseink, s tíz év múlva palotasorok állnak a Duna-deltán s egymillió lakosa lesz városunknak! Alkotunk

államot, melynek alkotmánya a szabadság, társadalmi alapja a munka. Egy államot részvényekre. Melynek minden polgára az állam részvényese, s nemcsak hogy adót nem fizet, hanem az állam tiszta hasznából osztalékot húz. — Egy államot, mely új közlekedési eszközei segélyével központot fog alkotni Európa és Ázsia kereskedelmei között, s hálózatát kiterjeszti majd az öt világrészre és annak minden szigetére. — Államot, mely ahány munkás kéz és tanult fő meg akar benne települni, mindannyinak méltányosan díjazott foglalkozást képes adni. — Államot, melynek kincsei akként szaporodnak, ahogy lakosainak száma növekszik. — Államot, melyben nem lehet senki szegény, nyomorult, elnyomatott; lehet mindenki boldog, gazdag és szabad. — Államot, melyet nem háborgat vallásvillongás, nem marcangol nemzetiségi tusa, nem oszt meg rangosztályzat, pártfelekezetest. — Államot, melyet nem kötöztek még agyon törvények millió paragrafusaival, de melyben törvény lesz a megszokott becsületérvés, a kölcsönös hitel, a közügy iránti ösztönszerű szeretet, s törvényszéke az esküdtszék, bírója a békebíró. — Államot, melyet nem kell bástyákkal védeni, melynek nem lesznek zsoldos hadseregei, hivatalos henyéi. — Államot, mely nem kifelé, de fölfelé igyekszik nőni, s túlemeli a fejét a szomszéd lapos óriásokon. — Államot, mely Európa minden szabadelvű, becsületes, boldogtalan üldözöttjének menedéke leend, s oly erős menedéke, amelyet sem ember, sem pokol meg nem támadhat soha! . . . S egykor talán ez a kicsiny állam még segítségére jöhet annak a nagy hazának, mely bennünket kirajzott, nagy veszedelmének súlyos napjaiban, s szabadítást hozhat az ő Magyarhonnak, midőn veszni indul minden. Ez a második út, bajtársaim . . . Jöttök-e velem erre az útra? . . .

E percben kivillant a hegyek mögül a napsugár, s odaszórta aranyát a szónokra és a gyülekezetre.

Egy értelem nélküli ordítás, vegyülve zokogó kacajjal, keserű örömkítőréssel, zendült fel Dávid végszavaira. Nem tudni

azt, hogy mit kiáltottak, csak azt látni, hogy odarohantak Dávidhoz minden oldalról, lekapták az emelvényről, vállaikra emelték, körülhordozták, és aki érte, ahol érte, csókolta kezét, ruháját; és nevetett, és csorogtak a könnyei az arcán.

— Fiúk! — kiálta most egy stentori hang, mely uralkodott a népzajon.

Dárday maga kapott fel a gép tetejére.

— Bajtársak! Egy szót! Mi legyen új hazánk neve? Dávid, adj nevet a mi városunknak!

A társai vállára emelt férfi a csend pillanata alatt így szólt:

— Legyen a mi városunk neve: „Otthon”. Jó név nekünk, s az idegen könnyen kimondja, csaknem az angollal azonos: „At home”.

— Éljen! — zendült rá minden ajkról.

— Fiúk! — mennydörgött újra a honvédvezér oroszláni hangja. — Fel tehát a mi *Otthonunkba!* *Nem lát bennünket többet Kutyabagos!*

Az égreterő hahota koronázta meg a népkedély nyilatkozványát. Ez volt a legnagyobb hatású szó. Amit Dávid beszélt, azt nem mind értették; de azt, hogy „nem lát bennünket többet Kutyabagos!” megértette mindenki, s ez megmaradt jelszónak.

A küldöttek siettek ezredeikhez vissza, s a Táttra bércei egyre odább-odább mormogták ezt az öröm üdvölte szót: „Otthon!”

Mikor a néplelkedés nyilatkozványaitól szabadulni lehetett, Dárday, Severus és Dávid félrevonultak a fővezér szállására, az egyszerű parasztházba.

— No bajtárs — monda a fővezér —, lelkesedés már van az új állameszmédhez, amennyi elég; hanem mármost beszéljünk a dolog prózai oldaláról. Majd én elmondom neked, hogy mi az a *Duna-delta*. Mikor húsz év előtt az európai Duna-bizottság a kongresszus határozata folytán Törökország kezéből Oroszországába adta át e torkolatért, én is jelen voltam a hely színén, mint követségi attasé, s bejártam a bizottsággal az egész 47

mföldnyi területet, a rekompenzáció megállapíthatása végett. Törökország ötmilliót kért, de biz annak csak egymilliót ítélt meg a Duna-deltáért. Azt sem éri meg. — Teelőtted valószínűleg a Nílus deltájának csalképe lebegett, a gabnatermő éden. A Duna deltája nem az. Ez egy lakatlan, mert lakhatatlan, elátkozott ország. Mikor a „Kília” Duna-ágon haladunk végig, jobbról egy véghetetlen sötétzöld tengert látunk magunk előtt, egy nádtengert. Ennek a „föld”-nek a neve a „Léti”-sziget; hanem ez a föld még napvilágot nem látott soha. Ennek a délnyugati oldalát ismét elválasztja egy keresztbe szelő folyamág, s képezi a „Csatál” szigetet, itt a nádas posványra kvalifikálja magát, s mérföldekre hátahoporjás zsombikok, rőt bürök fedik el az ingoványt. Ha kis propellerünkkel e keresztágon végighaladunk, magunk előtt látjuk két oldalt a mocsárvilág mindenféle változatait, büzhödt tócsákat, zöld békalencsével behártyázva, tenger szélességű tavakat, mikben ezrei a víziszárnyasoknak lubickolnak, s néhol száz meg száz elvadult bivaly fürdik, csak a feltartott feje látszik ki a vízből. Ahol fűzfás a berek, hemzseg benne a farkas meg a róka. Egy-egy kopár homokszigeten körülállnak a pelikánok, és con amore úzik a nemes halászspórtot. A füves lapályok tocsogói tele vannak pióccával; a levegőben, mint a füstfelleg, száll a szunyog. — Most kijutunk valami szabadba. Azt hihetjük, hogy ez a tenger, mert nem látunk partot. Nem. Ez csak a Duna Szulina-ága. Ennek a partján találjuk az egyetlen városát a Duna-deltának. Szép város. Nehány száz disznóól, piszkos zsebráknéptől lakva, valamennyi fakunyhó magas cölöpökre emelve, hogy a mocsár fel ne vegye. Ez volt a Duna egyedül hajókázható ága. Csak volt. Mert amióta az európai Duna-bizottság Oroszország felügyeletére bízta a Duna torkolatait: az új szuverén annyira el hagyta ezeket zátonyosodni, hogy most már nagyobb hajóknak hozzájárulhatnak. Azelőtt is a tengerről jövő nagy hajókat csak eléjük küldött kisebb hajókkal lehetett a Szulina-torkolaton felvonatni, de most már az orosz felügyelet alatt a Duna-torkolat

oda jutott, hogy csupa apró ágakra szakad, amiket „zsilók”-nak neveznek, a Kilia-ágnak egyedül harminc ilyen zsilója van, megannyi szigetkével, mik közt alig hat lábnyi magas a víz, s a Duna kiömlése előtt a tengerben mindenütt keresztülállnak a hosszú zátonyok, melyek fölött csak három-négy lábnyi a víz. A harmadik fő Duna-ág, a *Szent György-Duna*, mely délkeletnek ömlik alá, éppen egy elkészült szigetet talál a kiömlése előtt, melyet már be is nőttek a fák. A sziget török neve Chedrire s az hosszú zátonyban folytatódik a víz alatt. A Szulina-ág és a Szent György-Duna által képezett szigetet hívják Moisé-nak. A negyedik ág azután, aminek a neve *Porticskája*, egészen délnek halad, s nem is szakad a tengerbe, hanem maga ember-ségből alkot egy nagy tavat, a *Razint*. — Ezek a mi paradicsomunk határai. Belül semmi ember művelte föld. Egyetlen felszántani való hold sehol. Csupán a Moise szigeten van egy emelkedettebb térség, néhány négyszögmérföldnyire: az őserdővel van benöve. Ez az egyetlen kis hely az, amelyet letelepülésre használhatnánk. A többi részét a deltának örökösen víz alatt tartja, s azonfölül évenként háromszor-négyszer áradásaival végigsöpri a Duna, úgyhogy a tenger a Duna torkolata körül mérföldnyire sárga az iszaptól. A tél itt rideg, nedves, kellemtelen; ősszel a levegőnek fele szúnyog, a víznek fele béka, tavasszal a mocsárlég előhossa a harmadnapos hideglelést, a rohasztó lázakat, a petécset, melynek különösen a jövevények rögtön áldozatul esnek. Azért nem is választja lakásul a Létit és a Moisé-t se letelepülő nomád gazda, se vállalkozó üzér, se vadász nem megy oda élvet keresni; még haramiabanda sem fogadja el menedékül. Az orosz kormány kétszer kísérlette meg telepítvényeseket küldeni oda; mind elpusztultak, s a szulini parthivatalban egy esztendeig működni egyenlő büntetésnek tartatik a Szibériába száműzetéssel. A vodravai váracsban pedig, mely hordott halomra építettett kőből a Létin, mégis tetejéig zöld a penésztől, minden két hónapban változtatni kell a helyőrséget. — Mármost mondd el, kedves pajtá-

som, hogy tartasz te el ebben a paradicsomban tíz esztendeig kétszázezer embert, s hogy számolsz be azoknak a bőrével tíz esztendő múlva?

Dávid készen volt válaszával.

— Sokat gondolkoztam én mindezekben, s amiket elmondtál, én is ismerem. Olyan helyre megyünk, ahol háromszor kell elfoglalnunk a földet: először a tulajdonosától, másodszor a víztől, utoljára az európai diplomáciától. Kezdjük az elsőt. A delta földének mint földnek tulajdonosa az orosz kormány. Neki egymillió rubelért engedte azt át Törökország. Mi Sasza asszonynak ígérünk érte ötmilliót, s azzal a föld tulajdonosaivá leszünk, fennhagyva a szuverenitás jogát.

— És ha Sasza asszony nem áll rá az alkura?

— Rá fog állni, s erre három oka van. Az egyik a finansiális ok. Ötmillió rubel szép pénz, s erre most neki szüksége van. A másik az etikai ok. A legközönségesebb etika szerint az, aki egy embert, annyival inkább kétszázezeret valahová száműz, tartozik arról gondoskodni, hogy az ott azon a földön kenyerét megszerezhesse. Ezt még a deportált gonosztevők irányában is követik. Anglia Új-Hollandban, Franciaország cayenne-i és samboangeni telepein s Oroszország maga Szibériában. A hadifoglyul internáltak számára is fenntartja ezt a népjog. S ha Sasza asszony azt nem akarná figyelembe venni, ha az a nézete volna, hogy mi a Duna-deltába éhen meghalás végett küldetünk, jön a harmadik ok: a hatalom. Ha ő a mi szerződésünket ma nem írja alá, holnap nem élmezzejük a táborát, s megismer-tetjük vele, hogy mit tesz koplalni. Egymás torkán tartjuk a kezeinket kölcsönösen, azért nekünk igen szépen kell egymással bánnunk.

A másik két úr helyben hagyta e nézetet.

— Most következik a másik hatalmas úr: a víz . . . — szóló Dárday. — Ezzel hogy alkuszol meg?

— Ahogy szokás. Töltéssel, csatornával, szivattyúgéppel. Ahogy Holland megalkudott a maga vizeivel. A folyamágakat

töltések közé szorítottam, a mocsarakat csatornákkal levezetem, az ingoványt lecsapolom, a tőzeget leégetem, s ha aszfaltnak, parafinnak való anyagot találok közöttte, annak jó hasznát veszem.

— Teringettét! Ezt könnyű volt kimondani. A Kilia-ág 11 mértföld hosszú, a Szulina-ág tizenhárom, s mert mind a két oldalán kell töltés, tehát 26; a Szent György-Duna 8; a tengerpart a három ág között 13. Tehát összesen ötvennyolc folyómérföldnyi töltést kell húznod. A töltés talpát 4, felszínét 3 ölnék véve, az hárommillió köb-ölnyi földmunkát igényel: betonozást, cölöpözést nem is emlegetve; ha ennek mind a kétszáz-ezeren neki állunk, s télen-nyáron mindig talicskázunk is, tíz esztendő alatt nem leszünk vele készen.

— Pedig ennek készen kell lenni még az idén — szólt Dávid egész komolyan —, hogy még az idén hozzáfoghassunk a város alakításához, s a jövő évben a mezei gazdálkodáshoz. Számításaid egyébiránt nem pontosak, a tenger felől nem kell nekünk töltés, s ha a Szulina-ág szabályozva van, a Léti és Moise-sziget vizeit magával viszi; a Szent György-Duna-ág partja pedig oly magas, hogy oda nem kell töltés. És aztán én a mi kétszáz-ezer emberünkből egy lelket sem küldök talicskát tolni, mert azoknak a számára és mind más dolgot találtam ki, amit végezniök szükség.

— Akkor boszorkányságot tudsz!

— Annál jobbat. A gép, a vegytan százszorozza az embererőt, s Romániában, Besszarábiában az idén élínség van; a heseni légy, a rozsdá, a zeidium elpusztította a termést. Nálam már készen van az élő és holt anyag, ami tervemhez szükséges. Én még az idén mívelhető földdé, lakható országgá teszem mind a Létit, mind a Moiséét. Hogyan? Azt majd megtudjátok akkor. Esztendő múlva tavaszbúzáat, árpát, zabot, tengerit aratunk ottan, s merinónyájakat, aargauai csordákat legeltetünk a mezőkön. Most menjünk tovább.

— Igen. Tovább — szólt Dárday. — S mivel fogsz a legközelebbi aratásig élelmezni kétszáz-ezer embert? Sőt, talán két-

annyit, ahogy kilátásba helyezted, hogy még a román s besszaráb ínségeseknek is kenyeret adsz?

— Már el vannak látva: az én gondom az — felelt Dávid. — Menjünk tovább.

— Tovább? Hova helyezed el őket?

— Kényelmes házakba — télire.

— S az építőanyag?

— Készen van az is. Majd meglátjátok, ha ott leszünk.

— S mi dolgot adsz ott kétszázezer embernek? Felét talán használhatod majd földművelésre, ha lesz művelhető föld. De mi lesz azokból, akik mindent tanultak, csak kézmunkát nem? Ha te ennyi ezer tanult, fegyvergyakorlott, de nem dologhoz szokott embert az erdőre visesz, lesz belőlük — zsvány igenis, martalóc, aki rablóbandákat alakít, de nem velencei nobili, nem kereskedő patrícius.

— Elmondom, mi dolguk lesz velem. Tízezer repülő szállítógépet készítettetek, azoknak vezetéséhez szükségem lesz húsz ezer iskolázott, tanult fiúra. Azután van szükségem tízezer emberre, aki a kereskedelmi osztálynál alkalmazható, aki a könyvvezetést érti, akire a külföldi commanditeket lehet bízni. Ez nem lesz megszégyesítő az internálásnak, mert állandó „domicie” valamennyire nézve az „Otthon” marad, s az utazás szabad, csak a Magyarországra visszatérés van tiltva. Azután lesz szükségem tízezer néptanítóra. Hogy mit kezdek velük? Azt is megmondom később. Aki iparüzlethez, kézművességhez ért, annak tízezerével adok dolgot idehaza. És akinek semmi egyéb tehetsége nincs, mint izmos karjai, erős válla, annak nagy üzletünk, építkezéseink, földművelésünk körül adok megfelelő dolgot. Ember, aki nem tud megélni, nem lesz a mi Otthonunkban. — Óriási raktárainkhoz, amikben öt világrész áruja lesznek felhalmozva, egész légiója lesz szükséges a megbízható felügyelőknek. Kétszázezer ember a mi üzletünk kiállításához nem sok; sőt aránytalan kevés! És inkább azon aggódok, hogy ha a forgalom abban az óriási mérvben fog növekedni, amint kiszámí-

tottam, az egyre szaporodó gépekhez hogyan szerzek elég embert, hacsak az építkezéseket mind fogadott idegenekre nem bízom? Amit szeretnék kikerülni. Hanem én várok Magyarországról bőségesen utánunk költözőket.

Dárday nevetett kínjában.

— Ő még utánunk költözőket vár Magyarországról!

Mr. Severus még eddig nem szólt bele az értekezésbe; ő csak tárcája elefántcsont lapjára jegyeztetett: számított.

Mikor aztán Dávid készen volt a tervei előadásával, akkor előállt a pénz embere a maga számaival.

— No, hát mármost lássuk, hogy az a terv, amit ön most szíves volt velünk megismertetni, mennyi pénzbe kerül!

— Számítsunk.

— Legelőször is a föld tulajdonjogának megvásárlása, a víz-építészeti művek, kétszázezer saját emberünk s tán megannyi napszámos egy évi élelmezése: kerek számmal hatvanmillió rubel.

— Az ilyen bagatellákat fel se jegyezzük — szólt Dávid. — Még most a mienk Czenstochowa, s az is marad tizennégy napig, s ez nekem elég idő arra, hogy ellenfelünk vízemelő és sáncverő gépeit a léggömbök és aerodromonok segélyével elszállítsam saját havasi enclavénkba. Sőt még arra is marad időm, hogy az élelmikészleteket biztos helyre elvigyem, pedig azok egymillió katonára s félévi hadjáratra voltak számítva. Ami pedig a fizetéseket illeti, azokat az elfoglalt papírrubelekkel teljesíthetjük, mik orosz földön egészen törvényes pénznemet képeznek, sőt a nikkell és alumínium pénzeket is használhatjuk, becsületes értékükre devalválva. Ez tehát mind nem terheli még a saját számlánkat.

Mr. Severus lecsapta maga elé a tárcáját, elbámulva.

— De már látom, hogy lesz önből kereskedő! Kezd okulni. Tehát csináljunk itt *stornót*: írjuk a kárt a haszon rovatba. A föld egész berendezésével, töltésekkel, csatornákkal együtt nem kerül semmibe: a nyereség a veszteséget kiegyenlíti. Mármost

térjünk az építkezésekre. Ez iránt szeretném az ön véleményét kiismerni. Ha fából építünk, akkor fát kell venni; ha kőből építünk, akkor követ kell hozatni; ha téglából építünk, ahhoz agyag kell meg tüzelőfa, s ahogy én ismerem a folyamártéreket, azokon rendszeren sem épületfa, sem kő, sem agyag nem szokott kapható lenni. Miből akarja ön építeni a városát?

— Tíz év múlva márványból és cédrusból. — Most azonban legelőször is felütjük a tábort sátorainkat a Szent György-dunai erdős parton, és mire a hideg napok beállanak, a legszükségesebb lakhelyeket elkészítjük és a nélkülözhetetlen nagy áru-raktárakat. A házainkat nem építjük sem fából, sem kőből, sem téglából, hanem Izenard-féle „földkövekből”, amikhez minden föld jó, amiket nem kell égetni, mégis szárazabbak, tartóssabbak minden téglánál, azokat gép állítja elő. Raktáraink pedig természetesen vasból lesznek, s minthogy Czenstochowában van valami ezeröttszáz vaságyú, abban sem szenvedünk szükségét.

— Tehát ön Sasza asszonynak az ágyúit is elviszi Czenstochowából.

— De még a várainak a vástetejét is. Nem hagyok én neki ott mást, mint a falakat.

— Ez az ember kezd nekem tetszeni — szólta a bankár a tábornokhoz fordulva. — Tehát lesz ideiglenes városunk, ideiglenes raktáraink. S még mindig nem nyúltunk a pénzünkhöz. De most jön egy nevezetes tétel. Ön tízezer szállító aerodromont akar készíttetni.

— Egyelőre. Amíg nem terjeszkedünk ki többre, mint kávé-, gyapot-, kőolaj- és aranypor-behozatalra Kína, Kelet-India, Japán, Kalifornia és Brazília befoglalásával, s kivitelre bort, lisztet, szeszt, vasgyártmányokat, kézműárukat szállítva odavissza. Ezt meggyőzi tízezer légjárónk.

— Ez kerül százmillió forintba.

— Jól van.

— Már most hogy gondolja ön tovább? Mi csak szállításból

élünk-e meg, vagy olyan állam leszünk, mely maga kereskedik? Egy óriási kereskedőház. Részvényes állam, felül egy igazgatótanáccsal, mely spekulál, s a mérleget összeállítva a tiszta nyeregségből osztalékot ad, tartaléktőkét tesz félre, szállítóeszközzeit szaporítja? Mi?

— Igen, az utóbbi módot akarom.

— S mennyi forgalmi tőkét szánt ön az üzlet megkezdésére? Vagy *barattozás* módjára akarja kezdeni: árukicseréléssel?

— Nem. Kézpénzzel fizetünk. Kell hozzá forgalmi tőke az első évben négyszázmillió.

— Ez tehát kerek ötszázmillió. Hol veszi ön ezt az ötszázmilliót?

— Állítunk fel egy állami bankot, mely ötszázmillió bankjegyet kibocsát.

— S hány milliónyi ércfedezetet tart ön szükségesnek arra, hogy e bank jegyei el legyenek fogadva az üzletvilágban, és mindenkor aranyra, ezüstre beválthatók levén, teljes hitellel bírjanak?

— Legalább kétszázötvenmilliót aranyban, ezüstben.

— Van pedig csak tízmillió rubelünk, melyet Czenstochowában zsákmányoltunk.

Dávid hideg nyugalommal mondá:

— Nekünk van legalább kétszázötvenmillió forintunk aranyban, ezüstben; — lehet, hogy több is.

Mind a ketten ránéztek: tréfál ez?

— Hol van?

— Hallgassanak önök rám. Azt tudjuk, hogy a nihilisták kormánya a szentpétervári banktól csaknem az egész ércalapot elvette kényszerkölcson fejében, ez szükséges volt neki egy európaivá leendő háborúra. Ebből azonban se Magyarországon, se Ausztriában semmit el nem költött; a mi jámborainkat fizette a hamis pénzzel. Az igazihhoz nem nyúlt, azt tudjuk. Több helyen elfoglaltuk a hadipénztárait: nem kaptunk bennük egyebet, mint álpénzt. Én folytonosan őrszemmel kísértem az ellen-

fél főhadiszállását. Minden éjjel ott cirkáltam Bécs fölött. Egyszer Bécs egészen elsötétült éjszakára: a lámpákat mind kioltották. Mi történik itt most a sötétség palástja alatt? A másik éjjel megint teljes sötétségben maradt a nagy város: hanem az arzenál öntödéinek ablakaiból sugárzott elő az a beható fény, amit a kohókból ismerünk. Ott ércet olvasztanak. Minek? Ágyút öntenek tán? Miféle ágyút? Ezt meg kellett tudnom. Mert ha vaságyúkat öntenek, akkor Komárom és Budapest ostromához készülnek, ha pedig rézágyúkat, ez a nyílt csatatéren tervezett döntő ütközetet sejteti, s nekem aszerint kell a krakkói hadparancsnokot értesítenem. Hogyan tudjam meg ezt? Igen egyszerűen. A spektrumkészülék által. A Fraunhoffer-féle vonalak még azt is megmondják, hogy miféle ércet égne a napban. Minden izzó érc fényének más vonala van a spektrumban, s az csalhatatlan. Én gépemmel egészen közel szálltam az arzenál olvasztóihoz, amiknek ablakain át az öntött érc fénye kisugárzott, s a fényt felfogtam a spektrumkészülékben. És mit mutatott a Fraunhoffer-vonal? Se nem vasat, se nem rezet, hanem ezüstöt! Én azt hittem, hogy készülékem hibás. Másnap mást alkalmaztam. Éjjel ismét leszálltam a kohó sugárlövellő ablakához. Akkor a Fraunhoffer-vonal — aranyat mutatott. Most már nem csalódtam. Most már tudom, mi történik itt. Az oroszok visszavonulásra gondolnak. A tömérdek ércpénzt székéren visszaszállítani egy vert seregnak igen nehéz, tehát megöntik azt ágyúknak, akkor negyedrészt erővel elvihető, és útközben el nem lopható. Egy feltört pénztáron hamar meg lehet osztozni, de egy ágyúnak öntött milliót senki sem dughat zsebre. Hat napig figyeltem e munkára: a hetedikén spektrumom vasat és rezet mutatott. Akkor légbe repült az arzenál öntödéje. Gépem ott lebegett éppen fölötte. A felém repülő csonkított tetemek utolérték hirtelen menekülésre nem készült hajómat, mely akkor csak tizedrészt erővel dolgozott; s egyszer egy gazdátlan kéz ütötte meg öklével hajóm üvegfalát, majd meg egy test nélküli repülő fej üldözött hosszasan a légtérben, versenyt futva velem.

Másnap kétszázötven új ágyú gördült ki az arzenál udvaráról. Ezeket a héten öntötték, ma viszik, tehát nem lehetnek kifúrva. Sejtelmem még jobban megerősült, midőn a vezérdandár elvonulását figyelemmel kísértem. — Hogy őrizték, hogy tartották egy csoportban ezt a tüzérterepet: minden stratégia és taktika gyalázatára! Hogy kerültek ki vele minden ütközetet! Azután ezeket az ágyúkat, amik legfeljebb hatfontosainkhoz hasonlítanak, mily erőpazarlással vontatták fel a lejtőkön. Ily helyeken tíz ló is volt egy elé fogva. Ezeknek a legnehezebb ércből kell öntve lenni. — Minden kétségemet eloszlatta végre az a mód, amellyel ők ez ágyúkat a Tátra hegyi utain hózivatar közepett akarták keresztülcsempészni: talpaikról, szekereikről leszedve, szánokon csúsztatva. Mi haszna az ágyúnak laffétája nélkül? Abban a hózivatarban le s felszállva gépemmel, megtaláltam az ellenséges vezérnököt. Ott volt tábornokaival a Lengyel-nyergen. — És a hegy gerincén végigfeküdtek sorban az ágyúcsövek. Másnap már egy sem volt ott.

— Eszerint kiszalasztottad őket a kezedből, mert a fegyvernyugvás alatt mindenki megtartja a helyét; s a békeelismerés után kinek mi a kezében maradt, az az övé.

— Akkor ez a kincs az enyim! Az arany és ezüst ágyúk a Lengyel-nyereg alatti mély tóba vannak hányva, a jégtengerszembe. Hogyan tudom ezt? Most jövök e sziklaörvényből. A jéglap össze van zúzva, s tört darabokban összefagyva, semmi hó rajta, pedig körül minden szikla magas hóval fedve. A menekülő ellenség, mikor látta, hogy körülfogtuk, ide hányta azt be, remélve, hogy visszatérhet érte, s odáig nem veheti el előle senki, mert a jégtengerszem csak nagy hozzákészüléssel megközelíthető; abba előbb léggömbbel kell leszállni, s minden egyes ágyút bűvárharang segélyével felvontatni, s az hónapokig tartó munka.

— De hisz ez ránk nézve is kétségbeejtő. Mert minekünk csak két napig lehet még itt időznünk, s akkor le kell szállnunk a Lengyel-nyeregből: lovagoljon rajta, aki akar.

— Nekünk ez a két nap éppen elég. Hát megmondom, hogy a hóesés alatt mi szándokkal szálltam én le a jégtengerszemhez. Abba rejtettem el az utolsó orosz anastatert. Mikor a hózivatar megjött, azt akartam, hogy felrobbantom a pokolgépet, hadd tépje szét a fellegeket, hogy láthassam, mi történik a hegyek között. Hanem amint azon a sziklai úton megláttam sűrűn egymás mellett állani azt az ezernyi ezer embert, s aztán elgondoltam, hogy ha én most ezt az anastatert felrobbantom, ez a sok isten teremtménye mind menthetlenül le lesz sodorva, eltemetve, agyonforrázva: akkor visszatértem a fele útról.

— Ördög teremtette a te szamaritánus ötleteidet! — fakadt ki mérgesen Dárday. — De háború idején az ellenség életét kímélni! Ki hallott ilyet?

— De látod, pedig nem az ördög teremtette ezt a jámbor ötletemet, mert most nagyon jó, hogy az anastater alul van, a nemes ércágyúk pedig fölötte; ekként egy villanszikrába kerül csak, hogy az anastater az egész gondjaira bízott kincset kilökje, s mi azt egy nap alatt légjáróinkkal szépen összeszedjük.

— Hohó! barátom! — kiáltanak egyszerre mind a ketten, s egyetértő ijedtséggel kapták el Dávid két kezét, mintha vissza akarnák tartani. — Mit akarsz? — förmedt rá Dárday. — Hisz akkor a bolond anastater nemcsak megolvastja az egész kincset, hanem szét is dobálja az egész világba, s keresheted aztán kit Morvában, kit a holdban!

— Nem fogja se megolvastani, se messzehajítani — biztatá őt Dávid, kiszabadítva ökleit a letartóztató kezekből. — Számítsátok be, hogy az anastater fölött tizenhárommillió köbláb víz fekszik. A robbanás tüze, amíg ezt a fölötte levő 1 fokú hidegvíz-tömeget forró gőzzé alakítja át, nem fog elég erővel bírni az érc megolvastásához; az ellenálló víz és gőztömeg lankasztani fogja feszítőerejét, s így az oly súlyos érctömegeket nem fogja messzebbre elhajítani, mint a közeli völgyekbe, ahol gépeinkkel rájuk találhatunk. Efelől legyetek egészen megnyugodva. Én most sietek a jégtengerszemhez. Két óra múlva a katasztrófa

bekövetkezik. Csak egy dologról nem biztosíthatlak benneteket: arról, hogy nem küldök-e rátok egy telivér felhőszakadást?

— Biz az átkozott gondolat: egy egész tavat dobni fel az égbe — szólt Mr. Severus.

— Nem baj az; aki megázik, majd megszárad. Hanem annál egy nagyobb aggodalmam van, mely, ha valósulna, az egész tervem, arany, ezüst kincseivel, új Velencéjével, világkereskedelmével vízzé, párává lenne egyszerre.

— S mi ezen aggodalmad? — kérde a tábornok.

— Ezen aggodalmam azon lehetőség, hogy vajon a nihilisták nem a bécsi bank kincseit orozták-e el valami furfanggal, s nem azokat akarták-e így kicsempészni, nem azokat szedem-e én itt össze? Mert abban az esetben ez nem hadizsákmány többé, hanem egy magántársulat jogos tulajdona, s ezt annak minden tétova nélkül át tartoznánk adni.

— No, ezt az aggodalmát hát csak fojtsa ön a tengerszembe — szólt Mr. Severus —, mert íme, itt van nálam a tegnapi bécsi hivatalos lap, mely diadalmasan jelenti, hogy a nihilisták elvonultával a bank épülete felnyitvatván, a trezorok, a pénztárak sértetlenül találtattak, minden kincs a maga helyén van, ahogy állt; bizonyítják a garantírozó hatalmak követői, kik a vizsgánál jelen voltak. A bécsi bank kincsei mind megvannak, s az arany és ezüst ázsíója erre egy nap alatt húsz százalékot esett, s a bank részvényei parin felül szökkentek.

— Akkor indulok a mi juhainkat szárazra tenni!

Mikor Dávid eltávozott, azt mondá Severus Dárdaynak:

— Én nem tudom, álmodom-e. Ez az ember engem megbűvölt. Az első perctől fogva, hogy megláttam, rabja vagyok. Ragad magával égen-poklon keresztül; csak úgy szédülök bele. Még megteszi velem, amivel egyszer biztatott, hogy megtesz Afrika prezidensének, s civilizáltatja velem a fekete atyámfiait. Még ugyan nem tudom, hogyan fog hozzá, de már látom, hogy visz, s a második állomáson vagyunk. Az első volt a Gyilkos, a második a Duna-delta: — aztán jön a Szahara . . .

Az orosz táborba áthangzott a honvédsereg örömrádala, mely Dávid felemelkedő repülőgépét az égbe emelni segíté.

Dárday és Severus azt az időközt, mely Dávid visszatértéig maradt, hasznosan akarták érvényesíteni, s az orosz táborba átlomagoltak értekezletre.

Sasza asszony várt reájuk. Ő is látta az útjáról visszatérő vezér-aerodromont, s sejté, hogy Dávid megérkezett a tudósítással Budapestről. A honvédsereg kitörő zaját lázadási jelnek magyarázta.

Az orosz sereg a javorinai völgyben fenyőgallyakból rögtönzött sátrakban vonta meg magát; az elnöknő sátora egy halom tetejére volt felütve, középoszlopát egy magas fenyősudár képezte, s annak a tetején lobogott a nihilisták veres zászlója, közepén az emblematikus kör és négyszög.

Sasza asszony e sátor alatt fogadta a magyar vezért és a bankárt. Székek voltak a mohos kövek, amikre leültette vendégeit.

A férfiruhák, miket Sasza asszony viselt, most még szakadozottabbak voltak, mint első találkozásukkor; minden öltözete sáros, gyűrődött; ingelője, mely nyakánál félig kicsüngött, csupa szenny. Az pedig rettenetes lény: egy asszony, aki tudja, hogy az inggallérja szennyes!

— Nos, megtudtatok mindent? — kérdezé a nála megjelenőktől. Már nem is urazta őket.

— Igen, minden úgy van. A béke meg van kötve — felelt Dárday. — S a békepontokat megismertük.

— Nos? És most mi lesz? Felláznak a honvédek? Széttépik a békeokmányt? Megrohannak bennünket? Mennek Budapest ellen, felgyújtani a királyi palotát? Apróvá tenni a nagyot? Felkoncolni a kormányt, országgyűlést, klérust, mágánásokat? Ezt ordítják odaát? Mi?

— Nem. Elfogadják a békekötést, s engedelmeskednek a király és az ország határozatának.

Sasza asszony felugrott dühében a mohos kőpadról.

— Engedelmeskednek? Meghajtják a fejüket kétszázeezeren, egy embernek a mutatóujja előtt? Kieresztk foguk közül az ellenség húsát, amire három emberöltő ivadék éhezett? S kezükben a diadalmas fegyverekkel, odatartják hátukat a korbácsnak? — Jó! Akkor én elküldöm őket a Duna-deltára!

A nő visszaült a kőpadra, jobb lábát bal térdén keresztülvetve, arra a könyökét s öklére az állát támasztotta. A kérlelhetlenség jelképe.

— Elfogadjuk a nekünk kijelölt tért — szólt nyugodtan Dárday —, s készek vagyunk ott megtelepülni. Évéggett jöttünk éppen ide, hogy önnek ajánlatainkat előadjuk. Mi az orosz kormánytól meg akarjuk venni azt a földet, amelyre száműzetünk. Ajánlunk érte ötmillió rubelt, s a szuverén jog elismerésül százezer rubel évi harácsot.

— S minck volna az? — kérdé Sasza asszony.

— Azért, hogy a sajátunkká lett földet mívelhetővé tegyük, szabályozhassuk, lakásra alkalmassá idomítsuk.

— Igen? — kérdező Sasza asszony démoni gúnnyal. — Akkor nem adom.

— De hisz ott különben semmi nem terem, s ennyi embernek enni csak kell valamit.

— Hát egyetek békát, az van ott elég. Egyetek füvet! Az jó az ilyen engedelmes népnek. Bánom is én, akármit esztek. Ha a Moisének nincs mit enni: van a környékén. Megtaláljátok ti azt. Nem hal meg éhen, akinek puskája van. Csináltok rablóbandákat, s kifosztjátok Romániát, Szerbiát, Bulgáriát, míg apródonkint agyon nem vernek benneteket. Mi közöm nekem ahhoz, hogy ti miből fogtok élni?

— Ne felejtse el ön, asszonyom, hogy a represszáliák nagyon kezünk ügyében esnek. Mi önt itt táborával együtt körülfogva tartjuk, s a kíméletlenségre akár foglalót adhatunk.

— Ezzel ne fenyegetsenek önök többé bennünket — tört ki haraggal a hölgy —, mi nem vagyunk önökre szorulva többé. Volt rá gondunk, hogy két nap alatt helyreállíttassuk az

ciromlott utakat a hegyekben, s holnap hozhatnak utánunk elé-
séget a saját táborunkból. Önök nem éhezhetnek ki bennün-
ket.

— De asszonyom! Az nem volt önnek szabad, utakat csinál-
tatni, tehát hadcsapatait előbbretolni a fegyvernynyugvás alatt.

— Szabad? Hát kérdeztem én valaha valakitől, hogy mi
szabad? Utaim készek a Tátrán keresztül: mehetek, merre aka-
rok. Ti pedig elfogadtátok a békekötést; tehát mentek, ahová
küldelek.

— Tábornok! — szólalt meg ekkor Mr. Severus. — Ön
készen van, ne töltsé tovább az időt hasztalan alkudozással.
Gondolja meg, hogy zivatar függ a fejünk felett, mely elől
még vissza kell menekülnünk Bukovinába. Most nekem van
még néhány szavam myladyhez. Én nem vagyok az osztrák—
magyar uralkodó alattvalója: nevem Mr. Severus, a Tatrangi
et Comp. cég üzlettársa. A mi cégünknek volt szerencséje
mylady Czenstochowáját kibérelhetni. Nevezük bérletnek.
Licitáción jutottunk hozzá. A békekötésben Czenstochowáról
egy szó sincs. Ha volna is, mi közünk hozzá? Mi tehát ebből a
bérletből ki nem megyünk addig, amíg mylady az örök eladási
okmányt a Léti és Moise szigetekre nézve alá nem írta. Gondol-
kozhatik rajta, mylady, ameddig tetszik. És most good bye!
Mi siessünk vissza, míg a felhőszakadás útban nem ér.

Severus magával vonta Dárdayt, nehogy az még többet
beszéljen. S aztán ügettek Bukovina felé nagy sietve.

Sasza asszonynak a tábornokai előterjesztéseket tettek az
ajánlat megfontolására. Czenstochowára nagy szükség van.
A csere érdemes lesz.

Sasza pedig nő volt —, s ha az egyszer megköti magát, nem
mozdítható ki helyéből.

— Nem! Nem! Nem! És ha az ég a fejemre szakad is!

Pedig szaván lett fogva.

Erős északi szél fútt. Sasza asszony a körös-körül derült égre
nézett.

— Bolondok! — mondá. — Zivatartól, felhőszakadástól félték. Hát támadhat északi szél mellett villanyos fergeteg! Nem ellenkezik-e ez minden meteorológiai ismerettel?

Egyszerre egy hatalmas földrengés rázta meg alatta a sziklát, mintha volkánkitörés előjele volna, s a másik pillanatban egy roppant gomolygó felleg emelkedett ki a Tátra bércszakadécai közül. Nem volt az hasonló más fellegekhez: gomolyai nem fénylettek a napban, és felső dudorodásai sötétkékek voltak; hanem amint sebesen emelkedett a felleg, folyvást nagyobb tért foglalva, a belsejét valami kisugárzó tűzvilág vörösíté át, mely sötét rétegeit néhol meghasította. A felleg egyre nőtt, magasabbra szállt, elborította a kék eget; jött északnak szél ellenében, s azután elkezdett alászállani.

Mikor a völgy fölé érkezett, hol Sasza asszony tábora volt, télester sötétség lett itt alant, s amint a felhő legelső cseppjei kezdtek aláhullani, az emberek megrettenve kiáltának föl: „vér”.

„Véreső esik!”

Hízen mi, civilizált könyvmolyok, tudjuk már, hogy az nem vér, ami az égből aláhull, hanem az anastater fellobbanása alkalmával a tóvíz savaiból, a durrananyag gázaiból, a kátrány, tőzeg keverékéből a roppant tűz által egy perc alatt végrehajtott vegytani alakítás szülte anilinfestvény: azzal van megterhelve a felhő; — hanem a tudatlan köznépre nézve mégis megdöbentő az, mikor kezére egy meleg csepp esik az égből, s azt látja, hogy az *piros!*

Csak csepp, de aztán tenger! Egy vértenger, mely rohammal szakad alá az égből. S a fergetegnek villámai is vannak; de azoknak a fénye sem kék-zöld most, hanem tűzvörös.

Néhány perc alatt meg van törve az emberi dac minden munkája. Az utakon hegyi folyamok zuhatagai vágatnak alá, s a zárt völgyekben új tavak képződnek, a leömlő zápor összetöri az erdőt, s a tört erdőkön keresztül sziklatömegeket hengerít alá.

A meglepett orosz tábor menekül ez új ellenség elől, ki ellen hasztalan minden küzdelem. Sasza asszonyt erőszakkal ültették fel lovára, s aztán Mazrur, megfogva a ló kantárszárát, futott vele a völgybe alá. Sötét volt; nem látták, merre futnak. Az útban utolérte őket a hegyi ár; Mazrurt elüté lábáról; az elmaradt; a lovat ragadta tovább; Sasza asszony megült a nyeregben, míg lova úszott. Egyszer egy gyaloghídban fennakadt a ló; a hídra a lovagnő felkapaszkodott; a lovat tovább sodorta az ár; ő a szakadó vérszínű záporban vaktában hatolt előre egy gyalog-ösvényen. Az egy rozszant kallóhoz vezette, melynek nyitott elejű szárnyéka volt. Sasza asszony belépett ebbe a szárnyékba, s ott talált maga előtt két férfit. Azok voltak Dárday és Severus. A zivatar azokat az útban kapta, mielőtt Bukovinába visszatérhettek volna.

Most tehát ismét együtt voltak.

HÁRMAN EGY ELLEN

A szakadatlan villámlobogásnál látták meg egymást.

A nő az iszapos ártól lucskoosan, arca veres a céklaszín zápor-tól, fővegét elkapta a szél, hajfürtei csapzottan tapádnak homlokához, finom ajkai most ki vannak duzzadva, szemei mereven kiülnek; de azért a két férfi mégis ráismert.

A nő, amint megpillantá őket, mint egy szobor állt meg a kalló egyik oszlopánál, s kerekre felnýt szemekkel, mint a vadmacska, bámult rájuk.

Dárday fehér huszárköpenye veresre volt festve az égi vérzáportól; olyan volt benne, mint egy hóhér; míg Severus, kaucsukköpenyébe burkolva, egy darab mozgó sötétség volt a háttérben.

Legelőbb Dárday jutott szóhoz. Közelebb lépett az odamene-kült alakhoz, ki dermedten támaszkodott meg háttal a kalló-szín egyik fenyőoszlopának.

— Asszony! Szörnyeteg! Te megtestesült dögvész! Futsz? Menekülsz? Mászol a sárban, ugye? Menekülsz a vérből, amit kiontottál? Legdühösebb ellenséged lábához menekültél! Hiszed-e már, hogy van Isten? Vérzapor szakad fejedre, hatalma-dat elsöpri az ár; a föld reszket lábad alatt; de a legnagyobb istenítélet az, hogy tégedet kezem közé adott a sors ez órában! A vihar rettenetes; de iszonyúbb rád nézve annál, amit én neked súgva mondok. Egyedül vagy most velem szemközt, s nincs senki, aki tudjon ittlétedről; összezúzhatlak egy kővel, egy da-rab fával, ahogy szokás ölni kígyót; beledobhatlak a hegyi zu-hatagba, s soha senki sem fogja megtudni, hol vesztél el. Van

Isten! De tudd, hogy nemcsak az ég csodáiban van, hanem az emberek szíveiben is. Ne reszkess! Nem öllek meg. A magyar nem orgyilkos. Te egy nagy állam főnöke vagy: én egy leendő állam főnöke vagyok. A női szörnyet utálok benned, s harcolok ellened minden fegyverrel, ami kezembe akad; de az állam főszemélye szent előttem: az az állam maga. Arcod csupa vér a záportól, töröld le ezzel, aztán beszéljünk államaink ügyéről . . .

Dárday köpenye alul elővette a parlamenti fehér zászlót, s azt nyújtá oda arctörőül Sasza asszonynak.

A nő dacosan veté el magától a fehér kendőt.

— Nem kell! Ha rút vagyok, magamnak vagyok rút. Ostobaság! Villámlással, mennydörgéssel nem lehet nekem Istent produkálni. A véreső felkavart veres márgapor, semmi más. Micsoda szemfényvesztés ez? Zivatar, tengerszemomlás: nep-tuni, vulkáni tünetek. Ismerem őket. Az elemek erőszakoskodnak. Rajtad sem látok semmi istenit. Állat vagy, fogad van. Nekem is van. Nézz ide. Méregfogam.

E szónál oldalzsebéből kihúzta Sasza asszony a mérgezett tört.

— Nem félek fenyegetésedtől. Egy karcolás e tör hegyével saját kezemen, és halott vagyok. Nem félek a haláltól. Másvilág nincs. Mivel akarsz még fenyegetni?

A rettenetes asszony hideg nyugalma lefegyverzé Dárday dühét.

— Nem fenyegetlek. Mondám, hogy tisztelem benned az államfőt. Alkura hívlak. A hideg észhez szólok, mely e rettenetes órában is uralkodik nálad. Terved meg van hiúsítva a zivatar által. Az utak, amiket a hegyeken át helyreállítottál, nem utak többé. A völgyek, amiken át menekülni akartál, tavakká lettek. Hallod az ordítást az égzengésen keresztül? Harcosaid ezreinek kétségbeesett halálkiáltása az, kiket az ár magával ragad. Itt sodorja el őket szemeid láttára a hegyi zuhatag; nézd! Hogy tűnik el fej fej után az árban.

S hogy jobban láthassa a vést, egy villám oda sújtott le a kalló közelébe, végigkigyózza egy lombos fenyőszálon, mely

abban a percben lángba borult, pokoli világitást adva a szakadó zápornak. Olyan volt az, mintha tűzeső sugarai omlanának alá egy alvilági firmamentumból.

A villámcsapás megrázta a sziklát, a közelben úgy hangzott, mintha egy bérctömeg omlott volna alá.

A nő felkacagott, s így szólt:

— Ha Isten volna az, aki villámokkal hajigál, tán jobban tudott volna célozni! — A föld folyvást reszketett alatta.

Most sűrű koppanások kezdtek hangzani a kalló deszkaoldalain és tetőzetén. A zápor közé jég vegyült. Ököl nagyságú, emberfőnyi jégdarabok, miknek súlyától szálfá törnek, deszka horpad; a faépület recseg, ropog, mintha össze akarna omlani.

A nő e vészrobaj közepett leült a kallóteknő szélére.

— Hát, uram — szólt Dárdayhoz nyugodtan —, hallgatom, mit akar nekem mondani.

Dárdaynak erejébe került e rémzivatar közepett hasonló nyugalommal felelni.

— Béke az, amit kívánok, népemnek.

— Megkaptad, népestül együtt; halálos béke.

— Én életerős békét követelek! Legyen tietek az egész világ: nem bánom; de legyen mienk az a darab föld, melyen megélünk.

— Sohasem lesz az . . . Tudom, miről van szó. Ti helyet akartok foglalni egy olyan foltján a földnek, amiből kifordíthatjátok sarkából az egész földet . . . Nem kapjátok meg azt . . . Ti egy mintaállamot szeretnétek alkotni a civilizált világ közepett, miben csodatalálmányaitok segélyével az emberi alkotás tökélyét összpontosítnátok . . . Ez az, amit én nem engedek meg soha. Menjetek felfordítani országotokat: megengedem. Menjetek felgyújtani a világot: segíteni fogok. De Isten országát hozni a földre: az hazugság! azt megtagadom!

A rémjelenetekhez most egy új csatlakozott.

A földrengés egy sziklaomlással betemette a völgytorkolatot, s az alárohanó fellegár megtorlott a bezárt völgyben. Tó kez-

dett ott alakulni. Az égő fenyőszál, mint egy óriási fáklya világitá be a fenyegető árt, melynek vérvörös tükre egyre emelkedett a kalló épülete felé; s az örvénylő felszínen zagyva tömegként úszkált a tört fák csoportja, s a lesodort emberek hullái.

A rettenetes asszony, öklében a mérgezett gyilkot rázva, kiálta ez új rémtünemény előtt:

— És ha e véres áradat ajkamig fog is érni, még akkor is tagadom, hogy lehessen Isten az égben, lehessen Isten a földön! s akik hisznek, essenek kétségbe! mert én nem engedem magamat se megkérdelni, se megfélemlíteni! Lázadjatok fel, vagy döngöljetek meg! Fúljatok a vérbe, vagy fúljatok a vízbe. Egy szalmaszálat nem vetek oda, amin kimenekülhettek. Ha elfogadtátok a gyáva békét, pusztítson el benneteket ott a gyávák halála: a dögvész, az éhség!

És a tó folyvást emelkedett a körülfogott menedék felé, mely most már, mint egy sziget tűnt fel a mély völgykebelben.

— Ez a nő nekem tetszik! — dörmögé Severus fogai közül. Most valami új, megdöbbentő hang kondult meg a légben. A magasból jött az. Olyan volt, mint a harangkongás.

— Mi az?

El-elenyészett, megint újra megtért. A zápor, a jégeső kioltá a lángoló szövétneket. A gyökeréből kimosott égő fenyőszál belebukott a körüle növekvő tóba, s aztán sötét lett.

Hanem a sötétségen lassankint valami zöldes fény kezdett átderengeni a magasból, mely egyre terjedt, közelebb jött.

— Ott az aerodromon! (Annak az üveghajóját paskolja a jég hullás, az szól úgy, mint a vészharang.)

A villanyfénytől körül sugárzott gép szállt alá csendesen az újon támadt tó felé. Kiterjesztett szárnyaival úgy jött le, mint egy madár.

Mikor leért a tó felszínéhez, megült rajta, s legyező alakú szárnyainak egy-egy lapátját evezőnek használva, elkezdett a

tó felszínén úszni, mint a hattyú. — Az aerodromon a hullámo-
kon is úr!

Néhány percig körben úszkálva, egyszerre nekifordult a kalló
épületének. A tó áradata már akkor annak küszöbét mosta.

Az aerodromon ott megállt, s felnyitott ajtaján át kiszökött
hajójából a vezérkormányos: — Dávid.

Alakja az volt, ami az olympi isteneké: egy szép férfi.

Arcán a viharral játszó győzelem, az embert legyőző dicsőség
ragyogványa. A lények legdicsőbbike volt: — férfi.

A nő kezét szeme elé tartá, hogy meg ne vakítsa a kettős
fény. A villany és a férfi.

Dávid hevesen szorított kezet két bajtársával.

— Nem találtalak szállástokon: értetek siettem. Minden
megvan.

— Minden! — kiáltának azok egyszerre mind a ketten.
S feledtek minden égi és földi veszélyt, mely körülöttük vihar-
zott.

— S most siessetek hajómba! Ez a szárnyék mindjárt összedül.

S amint ekkor Dávid a harmadik alakot is szemügyre vette,
megdöbbenve ismeré fel a Nihilország uralkodónőjét.

Az dacosan hátravetett fejjel állt előtte, törét marokra szorítva.

Dávid egy önkénytelen lépést tett feléje.

— Vigyázz! — kiálta Dárday. — Mérgezett tör van a kezé-
ben.

E percben az asszony megcsóválta a tört, s — behajítá azt a
vízárba.

És aztán szétterjesztve két kezét, mutatá, hogy már fegyver-
telen.

— Asszonyom! — szólt Dávid. — A veszély sürget. Fogadja
el ön a menekvést. Lépjen hajómba. Elöttem ön most nem ellen-
ség, csak nő, uralkodónő, felebarátnő. Én oda viszem önt, aho-
vá kívánni fogja.

— Még nem — szólt a nő makacsan, hátát a recsegő deszka-
fálnak vetve. — Mi itt nem a vihartól reszketni, hanem orszá-

gok sorsát építeni jöttünk össze. Ez éppen jó idő békét kötni. Mit kíván ön tőlem?

— Amit barátaim elmondtak. A Duna-deltának mint földbirtoknak örökáron megvételét.

— Beleegyezem.

— Ötmillió rubelért.

— Nem, öt kopekért. Áll. Tovább.

Az ár kezdte már a köveket bontogatni a kalló körül.

— A szuverén jog elismeréseül fizetünk évenként százezer rubelt.

— Egy rubelt csak. Elfogadom. Tovább.

— Nincs semmi kívánságunk több.

— Gondolkozzék még rajta. Ez a cölöpzet még kitart. Mit adjunk még egymásnak?

— Kezet.

A kéz rögtön ott volt Dávid kezében; mire ez sebesen át-emelé a hölgyet a nyílt aerodromonba, intve társainak, hogy siessenek utána.

— Az ördög vigyen el engem — dörmögé Severus Dárday fülébe —, ha ez asszony nem szerelmes ebbe a mi bajtársunkba!

Dávid bezárta maguk mögött az aerodromon ajtaját, az úszlapátok a kavargó tó örvénye fölé taszíták a hajót; a gépezet lassított erővel kezdte dolgozni, mert a záporban, a sziklák közt csendesen kellett haladni. Amint föllebbent a repülőgép, az elhagyott kalló oszlopai összeroskadtak, s lezuhanó tetejének csak a szelemenfái maradtak még ki a vízből.

Az aerodromon belseje két részre volt osztva, egyik felében állt a gépezet, a kormányossal és gépésszel, a másik utazók számára volt berendezve.

Dávid gépészeinek kiadta az utasításokat, s aztán maga is ájtott az utazók rekeszébe.

Sasza asszony ajkait harapó kíváncsisággal kémlelt át a szomszéd rekesz üvegfalán, fölemelve a selyemfüggönyt, mely azt eltakarta. Nem találta, amit keresett, amitől félt, amiért dühö-

dött: — azt a másik nőt! Aki Dávidot a nagy harcok alatt segédül kísérte a légjáróban. Nem volt ott már.

És mikor azt nem találták szemei, találtak valami mást; az üvegfal tükrében meglátta saját arcát. Az még most is véres volt a festvényes eső vizétől. És az „asszony” lopva felemelé a függöny szárnyát, és letörülte vele arcáról az elégtelenítő vörhenyt. Azt hitte, senki sem veszi észre.

Egy süvöltése a felső szellentyűnek, s az aerodromon a szabad ég alatt jár; a felhőgomoly alatta marad el, s az ítéletnap elemdulás, a vérhullató felleg, a földrengető vihar, a villámos éjszaka mind egy hófehér úszó szigetnek tűnik fel egyszerre, mely egyre csekélyebbnek látszik, amint a légjáró magasabbra repül, s a végtelen láthatár egyre szélesedik. Az egész ég derült kék, a nap leáldozóban van. A rettentő égiháborúról odalenn tudomása sincs ott fenn a véghetetlen égnek. — Kezdődött a földöntúli lét!

Minden kedélyre mámorítóan hat a magasok légköre. A bűbajos szédület, mely az átölelhetetlen tájkép bámulatából támad, a tiszta lég élvezése valami sajátzerű ittasságot kelt föl az idegekben. E márnak oly különböző hatása volt e négy külön alakra.

Dárday, az atlétai alak elkezdett hangosan sírni, és arcát eltakarva, zokogott valamit szülötte földéről, melyet sohasem fog többé látni.

Severus úr dalolt és ujjongott és esküdött, hogy ettől a látványtól istenné lesz az ember! Sőt pajkosságát annyira vitte, hogy Sasza asszonnyal kötekedni kezdett; „nem érzi-e, hogy magunk is istenekké változunk át, s a nihilisták polytheistákká lesznek itt fenn?” (Nem volt pedig szokása máskor a tréfálózás.)

Dávid elandalodva nézett maga elé, és arcvonásain olvasható volt a gyönyör, ami nemes lelkek tulajdona: hogy most legnagyobb ellenségét szabadítja meg.

És Alekszandra? Őbenne a démoni vágyakat fokozá fel a gyönyör dühéig ez a mámorító lég és látvány.

Minő hatalom! Kigúnyolni a föld viharait, uralkodni az ég szelein, fölemelkedni valamennyi ember feje fölé, elérhetlenül! A detronizált istenség helyére felülni! És ott élvezni mindazt, ami az „emberi” szívnek gyönyör! Minő lehet a magasságban a bor lángja, a csók varázsa, a dicsőség kéje! Mily dicső az a férfi, aki e hatalmat elrabolta az égtől! De dicsőbb a nő, aki azt a férfit elragadja hatalmával együtt! . . .

Alekszandra arcai égtek a vér hevétől; vonásairól eltűntek a vihar okozta pöffedések; az aerodromon levegőjében minden hülés okozta baj, mintha elfújnék, rögtön megszűnik.

Mikor húszezer lábnyi magasra emelkedett az aerodromon, Dávid délkeleti irányba kémlelt távcsövével. Egyszer aztán megszólalt.

— Ott van Kézsmárk! — szólt egy messze fénylő toronycsúcsra mutatva. — Asszonyom! Én önt tábora közepébe fogom leszállítani.

Azzal átment a géposztályba; maga lépett a kormányhoz. A gép villámsebessen indult meg a mutatott pont felé. Még nem ment le a nap, midőn a légjáró a kézsmárki táborsátrak fölött libegett. Itt egyszerre megszünteté a gép működését, s sebessen szállt alá. A hajóban ülőknek úgy tetszett, mintha a nap futna le oly sebessen az égről, elbukva az aranyozott hegyormok alá. Percek múlva a gép földet ért; Dávid felnyitá az ajtót, s a bámulására odacsődülő oroszok előtt földre segíté országuk úrasszonyát, ki vezéreinek e szóval mutatá be Tat-rangi Dávidot: *A Duna-delta szabad köztársaságnak elnöke!*

S azzal kérte Dávidot, hogy nyújtsa karját, és kövesse őt társaival együtt a vezéri szállásra a szerződési okmány elkészítése és aláírása végett.

Dávid maga fogalmazta az okiratot; aláírták azt egyrésztől ő és két társa, másrésztől Sasza asszony és Jerivanszki fővezér. Meg is akarták őket vendégelni, amihez Severusnak kedve is volt; de Dávid tiltakozott minden vendégség ellen. Egyetlen pohár bor elég arra, hogy a magasban holtrészeggé legyen tőle

az ember. A légjáróknak nem szabad semmi szeszest inniok. És mára még nagy dolgaik vannak.

Társai tudták, hogy mik ezek a nagy dolgok; s otthagyták a lakomat. Dávid is fölterített már, s annak a vendégsége még jobban ingerlé az éhet: — az csupa ezüst és arany!

Mielőtt elváltak volna, Sasza asszony tökéletes átváltozáson ment keresztül. Legelőbb is átöltözött. Férfiből asszonnyá alakult.

Eddig büszke volt cinikus rongyaira, a szennyes, sáros katonagúnyára; most egyszerre hiú lett nemének pompájára.

És belsőleg is átalakult nővé. Egész kedélyében asszony volt.

Behízelgő mosollyal szorítá meg Dávid kezét, midőn a szövetségokmányt aláírták.

— Most tehát vége a harcnak; nem vagyunk ellenség többé. Nem is leszünk. Ti egy szabad államot indultok alakítani egy pusztta földön; én segíteni foglak benneteket, hogy azt tehessétek. Amennyi munkáskézre szükségtek lesz, hogy gyorsan építhessetek, országaim minden népe szolgálatotokra álljon. Ti kereskedőállam fogtok lenni, mert gépeitekben erre nagy előnyt bírtok. Én megnyitom előttetek városaimat, állítsatok azokban kereskedelmi telepeket sérthetlen szabadalommal. Kizárólagos kiváltságotok lesz az orosz birodalomnak mind a három világrészben fekvő országaiban commanditeket fölállítani, s törvényeink fogják védeni üzleteiteket, és hitelpapírjaitok el lesznek fogadva vásárainkon. S minthogy a mai naptól kezdve örültség lenne Európában még állandó hadseregeket tartani, s várakat őriztetni: tehát Czenstochowában felhalmozott hadikészleteinket, élelmiraktárainkat tinektek ajándékozom; szállítsátok el azokat a neutrális égen keresztül a Duna-deltába gépeitekkel. Vigyétek el még a vár vastetőit is. Szolgáljanak raktárul. — S azután legyünk jó szomszédok.

Dárday azt dörmögé Dávid háta mögött:

— Csakugyan csodákat tudsz te tenni. Egy óra előtt még éhen akart bennünket előlni, s most kenyérrel temet el!

— Számítson ön barátságomra mindenkor! — ezt sűgá Sasza asszony Dávidnak, midőn búcsúkézszorításával üdvözlé.

A búcsúzásakor az orosz és magyar vezérek szokásosan összecsókolóztak; Sasza asszony is sorba csókolta mind a hármat, Dávidot legutoljára: úgy tetszik, hogy ez igazi csók volt, és aztán, mikor kilépett szobájából, utánakiálta: „Zdravtvujtje!”, s azután — kiölté rá nyelvét . . .

A három főnök sietve tért vissza Tátra-Füredre. A zivatarról itt a heglánc déli oldalán nem tudtak semmit, csupán annyi változás történt az időjáráson, hogy az északi szélre csendes országos borulat állt be. Hanem a Lengyel-nyereghez vezető utak iszonyúan el voltak pusztítva a volkászserű kitérés által; azokon ember sokáig nem fog járni.

Az aerodromon leszállt a Lengyel-nyereg alatti mély hegyszakadékba, melynek fenekén a jégtengerszem volt. Csak volt. Most még csak egy ritkás fehér gőz párolog fel belőle, betöltve a sötét sziklaörvényt.

A leszálló aerodromon villanyfényénél láthatók voltak az iszonyú új repedések a meredek gránitfalakon, mikkel a kitérés, mintha nem volna elég útja fölfelé, még börtöne oldalain is rést akart törni magának. A jégcsapokból szótt függő csipkékzetek mind eltűntek a párkányokról, a függő sziklákról: koromfekete volt körös-körül minden, csak az új repedések fénylettek ki tündökölve.

A tátongó üreg fenekén aztán ott volt a tündérmesék álma: az ezeregyéji kincshalmaz. Egy ágyúhalom, melynek csövei sárga és acélkék színben ragyognak; amely színeket a tapasztaltak, akik sokszor láttak aranyat, ezüstöt, oly szimpatikus érzéssel ismernek fel egyszerre minden hasonló hazug szín közül: ez arany és ezüst.

Ott hevernek mind az üreg fenekén: szétszórva, egymásra döntögetve, némelyik derékban meghajtva, mint egy félhold, másutt három-négy egymásba forrasztva; a halmok közül egy-

egy mereven kiáll, mások formátlanná gyúrva a sziklán, né- mely ezüstcső egészen ragyogó fehér lett, elárulva ezüst létét.

A három férfi leszállt e kincstömeg közé, lábaival milliókról milliókra lépkedve. Ez hát nem álom!

— De hogy lehet az — kérdezé Dárday —, hogy ez érc- tömegek itt maradtak az üreg fenekén, s nem szórta azokat ki az alattuk felrobbanó anastater?

— Ez úgy történhetett — felelt Dávid —, ahogy egy töltény- göbecs szokott benn maradni a puska kamrájában, midőn a cső végébe homok szorul, s az elrobbanó lőpor a csövet szakítja szét. A robbanás maga fölött találta a befagyott tó jégburkolatát, s amíg a kitörés ereje a mozaikdarabokból összeállt tömeget áttörte, a visszaható erő a nehéz ágyútesteket visszataszítá az üreg fenekére: egy sem hagyta el a sziklaüstöt.

— Erre már lehet építeni egy részvényes államot — ez volt Mr. Severus véleménye.

— Most legelső dolgunk lesz ezeket egyelőre a Gyilkos- havasra elszállíttatni, míg bankhelyiségeink Otthonban el- készülnek — szólt Dávid.

— A czenstochowai vasépületek elszállítása azt meg fogja könnyíteni — mondá Severus.

— Te azt az asszonyt megbabonáztad — kötődék Dáviddal Dárday.

— Nem — szólt Dávid, könnyökével egy felmagasló ágyú- csőre támaszkodva. — Ez az asszony ravasz. Ajándékainak egy része olyan, ami már úgylis kezünkben volt, nem kérdtük tőle, hogy elvegyük-e. Más része pedig gyanús. Timeo Danaos et dona ferentes! Szívessége, mely oly egyszerre támadt megjele- nésemre, nem asszonyi bolondság, hanem démoni észjárás. Barátunkká akar lenni azért, hogy titkunkba behatoljon; — de zárt ajtót fog találni: fogadom!

A két társ örvendő meglepetéssel nézett Tatrangira.

— Bajtársak! — monda az ifjú —, harc nem lesz többé a földön, az bizonyos, amíg mi egyedül bírjuk az eget, s titkun-

kat nem fogja versenytárs bírni, hogy még az égbe is átvigye a harcot. Hanem még azért a béke messze van. Ahhoz még nincs hozzászokva az emberiség. A harc erőszakos megszüntetése még nem békeség. Hogy mi a világbéke, ezt megoldani lesz most a mi feladatunk. S ne feledjük el, hogy abban a nagy munkában ellenségünk lesz az egész világ, legnagyobb ellenségünk lesz ez az új szövetségesünk, kit megvertünk, s aztán megnyertünk; de legtovább tartó ellenségünk lesz saját régi hazánk, melyben legkésőbbre fognak hozzászokni a békeséghez, s beletörödni abba a gondolatba, hogy most már dolgozni, s egymást szeretni és közösen építeni a kor parancsolata. S ezt a mi nagy ellenségünket, a mi jó édesanyánkat senkisémm gyógyíthatja ki más e nagy bajából, egyedül mi, a száműzött ivadék.

A mély üreget betakarta a köd.

A jövőndőt betakarta a köd.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

Főlj. I.—II.	JKK Főljegyzések I.—II. k.
Hhm	Jókai hátrahagyott művei
H, Hon	A Hon
I.m.	idézett mű
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k. Bp. 1894—98. A jövő század regénye 52—53. k. 1896.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
r.	recto
sh.	sajtóhiba
v.	verso
VU	Vasárnapi Újság
Ü	Üstökös
< >	a K-ból Jókai által törölt szöveg
...	a K-ban olvashatatlan szövegrész
[]	a sajtó alá rendező kiegészítései

BEVEZETÉS

Jókai szépirodalmi műveit általában két változatban jelentetjük meg, ezeknek szövege azonos, de az első, a teljesebb változat tudományos jegyzetapparátust tartalmaz, a második, „népszerű” változatban mindössze szómagyarázatot talál az olvasó. Ezt a gyakorlatot követjük az egész sorozat kiadásakor, kivételt csak akkor teszünk, amikor a tudományos jegyzetek hiánya a mű helyes értelmezését megnehezíti. Ez áll fenn *A jövő század regénye* esetében is, ezért csak a „kritikai” változatot jelentetjük meg, s a jegyzetek alapján ehhez is magyarázatot fűzünk.

A regény elsősorban gazdagságával nyűgözi le olvasóját, sokan mint az első magyar science fiction alkotást becsülik, mások a monarchia szatírját látják benne, ismét mások a mű utópista részében gyönyörködnek. Mindezt Zöldhelyi Zsuzsa nagy szorgalommal és hozzáértéssel készített jegyzetei alaposan tárgyalják, itt nem is térünk ki rájuk, mindössze *A jövő század regénye* politikai mondanivalóját elemezzük.

1861-ben Jókai politikai beszédében a 48-as törvények visszaállítását követelte, Teleki László, majd Tisza Kálmán ellenzéki pártjának tagja, A Hon című pártpolitikai lap szerkesztője volt. A 67-es kiegyezést nem fogadta el, küzdött ellene mint politikus, de még nagyobb sikerrel mint író. 1869-ben adta ki *A köszlő ember fiait*, melyben a szabadságharc hős honvédeiről, az osztrákok vereségeiről szólt, s ezzel az önálló magyar honvédsereg szervezését követelte. Majd a *Fekete gyémántok* hirdeti a magyar gazdasági élet erejét és lehetőségeit, az *Eppur si muove* pedig a nemzeti kultúra felvirágzásának ígértét.

A három regény művészi formában ugyanazt követeli, amit a kor ellenzéki politikusai: önálló hadsereget, nemzeti bankot, szabad magyar művelődést. És az író a negatív oldalt is bemutatja: *Az arany ember* romantikus antikapitalizmusa a monarchia gazdasági életének bírálatát is tartalmazza.

Ilyen előkészület után gyűjti Jókai új regényének anyagát. Ebben felelni akar a legnagyobb külső- és belső politikai kérdésekre. Élet-

képes-e a monarchia, kibír-e egy háborút? Tud-e otthont nyújtani ez az államszövetség a magyarnak, a székelynek?

Ami az életképeséget illeti, Jókai ezt igazán lovagiasan vizsgálja. Eszményi király áll a monarchia élén Habsburg Árpád személyében, aki Romanov hercegnőt vesz feleségül, ilyesmire már álmództak 1849-ben a magyarok... Velük együtt Tatrangi Dávid és Rozáli fáradozik hiába, hogy a monarchia romlott, korrupt, tehetségtelen minisztereit, tisztviselőit, főtisztjeit és az állam ellenségeit leküzdje.

De vajon hogy került trónra Habsburg Árpád? Jókait ismét elragadta fantáziája?

Zöldhelyi Zsuzsa jegyzeteiből tudjuk, hogy az író Erzsébet királyné vonásait bemutatta, amikor Pelecia hercegnőt ábrázolta. Feltehetően Rudolf (Rezső) trónörökösre gondolt a király jellemének bemutatásakor. A trónörökös 1858-ban született, kilencéves korában megszerezte az elemi iskolai ismereteket. Magyar nyelvre Rimely apát oktatta, a gimnáziumi tanulmányokat Rónay Jácint püspök vezetésével sajátította el. Foglalkozott a művészetekkel is: különösen a rajzot, a festészetet és a zenét kedvelte. 1872-ben, a regény írásakor a trónörökös már a katonai tárgyakat tanulta. Mindezt illő részletességgel közölték a lapok az olvasókkal. A magyarbarát főherceg a nép képzeletét is megragadta: mondákat költöttek róla. (Jókai később bizalmasa lett az irodalmi hajlamú főhercegnek: *Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képből* című sorozatot együtt szerkesztették.)

Mint sok más regényalak, Habsburg Árpád is Jókai erkölcsi felfogását, világnézetét hirdeti. Olyan király, aki halálos ítéletet nem ír alá, nem lövet senkire, kíméli a vadat, a művészetben találja legfőbb gyönyörűségét.

Ez a király egy közvitével fog össze, hogy tervét megvalósíthassa. A Mátyás-mondák szereposztását találjuk itt: őfelsége a szegénnyel szövetkezik az urak ellen.

Tatrangi Dávid, ez a székely közvitész éppen úgy beleütkezik a hadsereg bürokráciájába, szolgálati szabályzatába, mint ahogy a király a hadügyminiszter praktikáiba. Milyen hadsereget mutat be Jókai szatirikusan?

Hanák Péter: *A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén* című cikkében többek között ezt írja róla:

„1867-ben a tábornoki kar felét polgári vagy kisnemesi származású, egyharmadát arisztokrata és birtokos nemesi családok sarjai tették ki. Nemzeti szempontból tekintve, 60%-át németek, 18%-át szlávok, 17%-át osztrákká vált olaszok és franciák, 4%-át magyarok alkották... A soknemzetiségű hadsereg egységét az abszolutisztikus fővezérlés, a különlegesen nevelt, népellenes és nemzetietlen, a civile

lakosságtól általában kasztszerűen elkülönülő, arisztokratikus szellemű tisztika, a német vezérleti és vezényleti nyelv, a nemzeti jelleg bármilyen megnyilvánulásának üldözése biztosította.” (Magyarország a monarchiában, Bp. 1975; 238—239.)

Ez ellen küzdött Jókai, ezt a hadsereget gúnyolta *A jövő század regényében*.

És ha Tatrangi Dávid közvitész alkalmat adott a hadsereg bemutatására, menyasszonya, Rozáli pedig az Erdélyben folyó lánykereskedelem leleplezésére nyújtott lehetőséget. A Sabina ügynöki hálózata mindenkinél hatalmasabb a monarchiában, s ha kell, még a törvényt is fel tudja használni a maga javára, erkölcsstelen tevékenységének megvédelmezésére. Mazrur aljas működését ismét Jókai romantikus képzeletének tulajdonítanók, ha nem ismernénk Kiss Jenő székely polgári iskolai tanár perének történetét.

Ez a derék pedagógus leleplezte a határszéli lánycsempészeket, és faluról falura járt, mindenütt óvta a székely családokat az ügynököktől. Sikerült is néhány lányt kimentenie az ügynökök kezéből, ezeket a fővárosba vitte, és cselédlánynak szerződtette. Dehát ezt mégsem lehet túrni! A lánycsempészek beperelték, s elítéltették azon a címen, hogy nem volt cselédszerző iparigazolványa . . .

Tatrangi Dávid és Rozáli szerepeltetésével Jókai új útra lép, a széke-lyeket másképpen ábrázolja, mint előző műveiben. A furfangos góbbát, az ötletes, bátor, szókimondó, vendégszerető, csipkelődő székelyt jól ismerjük regényeiből, elbeszéléseiből, úti leveleiből. De *A jövő század regényében* magával a székelykérdéssel találkozunk: Jókai az ipar nélküli szűkölködő székelység világát mutatja be — persze, optimista színben. Ez a világ olyan, amilyennek Benedek Elek festi *A székely bányász* című novellában: a föld méhe kincsekkel tele, a rajta élő ember nyomorog. Ahogy Balogh Edgár írja Benedek Elek: *Halljátok, emberck?* című kötetének előszavában:

„Az aránytalanság a nagyipari fejlődés korlátozott volta és a parasztság egyre szélesedő proletarizálódása között különösen a mostohább hegyvidékeken járt súlyos következményekkel, vagyis a nemzetiségi területeken. Nos, a székely lakosság is a történelmi Magyarország nemzetiségeinek sorsában osztozott. Helyzetét még súlyosbította, hogy területileg legtávolabb esett Budapeستől.” (47.)

De Tatrangi Dávid ízig-vérig Jókai-hős: ipart telepít a Székelyföldre, majd a katonai erkölcsökben oly kiváló székelyekből neveli az új, sajátos háború hőseit.

Ezek a hősök saját életüket nem féltik, bátran szállnak repülőgépkön a magasba, de kímélik az ellenséget, csak olyan golyóval lövik, amely viszketést okoz . . . Csak a raktárakat pusztítják el, dehát lőszer

és élelmiszer nélkül nem lehet háborúzni. Ilyen békés háborúskodásra csak Jókai gondolhatott, aki pisztolypárbajra is kiállt, de nem lőtt vissza, mikor rá került a sor.

Persze, ilyen hősökre a monarchia bölcs hadügyminiszterének nincs szüksége, Tatrangi hiába kínálja a segítséget, meg sem hallgatják. Csak a vereség ébreszti rá a főtiszteket, hogy tárgyalni kell azzal a különös székellyel.

Háború? De ugyan ki ellen?

1872-ben már világosan látszottak az erőviszonyok: a monarchiának fő ellensége a cári Oroszország, előbb-utóbb azzal kell megütköznie. Csakhogy Jókai messze előre látott, és felismerte az oroszországi forradalmi mozgalom erejét. Ez a mozgalom valójában közel állt az író fel-fogásához, hiszen a forradalmárok éppen azt a világot akarták romba dönteni, amely ellen ő is küzdött. A trón és oltár zsarnoki szövetsége, amelyet legyőztek, Jókainak is ellensége volt. Miért nem szövetkezett hát Habsburg Árpád a forradalmárokkal? Miért ábrázolta az író ellen-szenvvel az oroszországi eseményeket?

Jókai irtózott a vérontástól, ő vér nélkül megvívott forradalomról álmodott. Álma akkor valósult meg, amikor március 15-én egy csepp vér kiontása nélkül győzött a forradalom. A győzelem után néhány nappal *Forradalom vér nélkül* címmel adott ki egy cikket, s ezt ilyen sorok előzik meg:

„Béke, szabadság és egyetértés. A nép kivítta jogait egy csepp vér nélkül, jelen lap már sajtószabadság mellett jelenik meg. Legyünk rajta, hogy a béke vidéken is föntartassék.” (Életképek, 1848. márc. 19; *Cikkek és beszédek* II. 5.)

A nihilizmus, az anarchia és a destrukció merőben idegen az ő fel-fogásától. Gyermekekorától fogva építő munkára, tekintélytiszteletre nevelték, jogi tanulmányai megerősítették törvénytiszteletét, kertész-kedő, festő és írói hajlama pedig a teremtéshez vonzotta, és a pusztítás minden neme irtózást keltett benne. Ezért rémítették meg a Párizsi Kommunről terjesztett hírek, ezért irtózott az orosz anarchisták tanításaitól. Ahogy Zöldhelyi Zsuzsa, a kötet szerkesztője írja:

„A napi sajtóban gyakran szocialistáknak nevezett anarchisták elveiről szóló hírek fokozták Jókai és a liberális közvélemény amúgyis elutasító véleményét a forradalmi mozgalmakról, és nagy mértékben hozzájárultak a Nihil országának rajzához.”

A regényhez fűzött jegyzetek egyértelműen bizonyítják, hogy Jókai ebben a regényében is a kor nagy kérdéseire keresett választ. Sokszor napihírből indult ki, mások tudományos publikációt használt fel, de mindig a kor dokumentumaiból merített. A politikai helyzet szinte kilátástalannak látszott, a technika csodájára volt szükség, csak az te-

remthette meg a kibontakozást. A csodatevő, Tatrangi Dávid, ez a székely ezermester legyőzi a háborút, örök békét teremt, s olyan országot, amely minden tekintetben ellentéte a Nihilnek. Ebben az új hazában az ész győzedelmeskedik, az erkölcsi jó uralkodik, és a tudomány fejlődésének csodálatos távlatai nyílnak meg.

Az örök béke világot Tatrangi Dávid teremti meg: Jókai optimizmusa hazaszeretetének jellemző megnyilvánulása. Merész képzelet szülte ezt a békés világot, de ma is szívesen gyönyörködünk benne.

Lengyel Dénes

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A jövő század regénye kéziratának egy része az OSZK-ban található Quart. Hung. 2648, ill. Quart. Hung. 2196 jelzet alatt.

Az elsőként említett kéziratrészlet 1935-ben vétel útján került Schmideg Alfrédtól a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdonába.

A mindvégig tintával írt K lapjai kétszeres számozással vannak ellátva. Az első — tintával írt számozás — magától az írótól származik. Később a könyvtári feldolgozó munka során pecséttel ütöttek a lapokra sorszámkokat.

Ezek az egész töredéken át folyamatosan követik egymást, míg Jókai számozásában — mivel a szöveg töredékes — kimaradnak oldalszámok. Az alábbi áttekintés a JKK lap és sorszámainra utalva tünteti fel az e kézirategységben szereplő szövegrészek kezdő és befejező szavait:

JKK I. 21 : 6—40 : 13	Habsburg Árpád arcvonásai — menekült e gyászesettől
JKK 42 : Cím—65 : 4	<i>Ami a királynak nem szabad</i> — vadásznak- és gondolkozónak
JKK 69 : 18—84 : 18	De az ellenfél — letörülnie nem lehet
JKK 89 : Cím—105 : 29	Mi az a Sabina — a „Jak Puddig”
JKK 108 : 14—118 : 13	2 Ó el volt határozva — rendszeren közvitéz
JKK 212 : 16—235 : 26	Érdekes ülések — kihallgatásra.
JKK 244 : Cím—254 : 10	<i>A király tesz</i> — jelenlétéről.
JKK 306 : 3—324 : 27	Mi tehát mindezekre — már nem éget a csók . . .
JKK 337 : 12—345 : 14	a csatászóval indul meg — részvevére használhat.
JKK 348 : 27—355 : 32	oda ő hurcolkodik be — senkié sem már!

A második kéziratrész 1918-ban, Freckay János ajándékaként került a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdonába. Az előző részhez hasonlóan a lapokat kettős számozás jelöli. Az első lapra Jókai a 14-es

számot írta, a nyomtatott számozás 1-gyel indul. A továbbiakban Jókai többször — így pl. a nyomtatott szám szerint 114., 306. lapon — újrakézdi a számozást. A töredék egy összefüggő részt tartalmaz: JKK I. 255 : 9 — 304 : 34 „A főkomoronyik — s akkor”.

A kézirat harmadik töredéke a Petőfi Irodalmi Múzeumban található V.2882 jelzet alatt. E töredék dr. Hanft Imrétől került 1968-ban vásárlás útján a múzeum tulajdonába. A lapokon az előbbiekhöz hasonló kettős számozás látható; a bekötött K-ban egyes lapok rossz helyre kerültek. A kézirat egység a regény I. és II. kötetéből is tartalmaz részeket, melyeket az alábbiakban a JKK lap és sorszámaira utalva tüntünk fel:

- JKK I. 7 : 33 — 10 : 30 festészet, az irodalom — újraéledt hazájukba
- JKK I. 454 : 32—470 : 14 A sűrűn hulló — a fehér zászlót.
- JKK I. 502 : 25—508 : 8 Mikor a néplekesevés — számított beállanak — vegytani alakítás szülte anilin-
- JKK I. 509 : 9—518 : 23
- JKK I. 520 : Cím—531 : 15 *Hárman egy ellen* — A jövődöt betakar-ta a köd.
- JKK II. 7 : Cím—49 : 27 „Otthon” város — a hold legkisebb körhegye: Gioja.
- JKK II. 65 : 8—88 : 5 E társulat — „hová lettek?”
- JKK II. 258 : 26—277 : 24 De nemcsak Dávid — küldjenek
- A K két lapja dr. Kulcsár Adorján tulajdonában van. E lapok az Előszó első részét tartalmazzák:
- JKK I. 5 : Cím—6 : 28 *Előszó* — politikai pártok kiegyenlíthetlen

A K bizonyos szakaszainak végén „(folytatás)” ill. „(folyt)” jelzéssel zárul a kéziratlapok szövege. Egyes helyeken — de nem mindenütt — Jókai pirossal írta rá a „Tárcza” szót és a H folytatás számát. A Quart. Hung.2648 jelzetű töredék 1. lapján a kezdősorokat (amelyek a JKK I. 21 : 19—22 : 13 közötti résznek felelnek meg) valaki kihúzta: ez valószínűleg az előző H folytatás vége, amelyet a következő folytatás nyomdába-adása előtt (feltehetőleg Jókai) húzott át.

A K lapjainak hátoldalán különböző nyomdai eredetű bejegyzések, ill. a szedőnek szóló utasítások olvashatók, pld. a Quart.Hung.2196 jelzetű töredék 29. (nyomtatott számú) lapján vastag kék ceruzával a „Regény Tárcza” szavak, a 39. lapon grafitceruzával: „Tárcza holnapra Borostyányi féltreendő JM”, a 45. lapon ugyancsak grafitceruzával: „regény Tárcza Vasárnap”.

Az OSZK kézirattára 1972-ben a Kultúra közvetítésével megvásárolt Rudolf Nowak bécsi könyvkereskedőtől egy kéziratrészt, amely jelenleg a Kézirattárban Quart.Hung.4238 szám alatt található és a regény következő részeit tartalmazza:

JKK I. 356 „Rossz napok” címtől—450 : 9 de a Kárpátokon nem.	
JKK I. 474 : 10—502 : 23	Valami oly megfoghatatlan — ezt az öröm üdvözölte szót: „Otthon!”
JKK II. 49 : 28—51 : 24	És onnan a magasból nézve — ki rajta keresztül akar törni?
88 : 7—119 : 18	A visszahatás most már — ássa előre a tűzaknákat Magyarország
124 : 19—158 : 22	szerte kóvályog a szomszéd országok fölött — Hiszen csak két éve van már hátra.
161 : 13—174 : 3	Severusnak mindenütt, amerre tekintett — Ami valószínű
178 : 10—197 : 33	Asszonyom! — viszonzá Severus — A Pokol felülkerül!
201 : 31—224 : 5	Szentpétervárnak ez a pokolbeli átka — szétzáporosíthat vele.
229 : Cím—237 : 14	Hadjárat vízzel — az Otthon állam elnöke.
238 : 10—258 : 25	se kormányra, se Istenre — hogy ez a cárnői léghajó.

A kéziratra ugyanaz vonatkozik, mint az előző részekre, Jókai időnként tollal, olykor ceruzával vezet be javításokat, több lapnak a versóját is teleírja, másutt a hátlapon a közlésre vonatkozó megjegyzések olvashatók. A számozás — feltehetően az elkészülés sorrendjében — többször újra kezdődik.

1975-ben az OSZK kézirattára aukción megvásárolt egy kéziratrészt (Quart.Hung.4293), amely „Az ítélet napja” c. III. részt tartalmazza (JKK II. 288 : „Az ítélet napja” címtől a regény végéig). A lapokon háromféle számozás látható: tintával Jókai lapszámozása, ceruzával a kézirattár munkatársaié, piros tintával — a kiadóé. Jókai minden fejezetnél újra kezdi a számozást. A kéziratot helyenként szürke vagy színes ceruzával, fekete tintával javítja. Helyenként a hátlapon a „Hon.Tárcza” feljegyzés olvasható.

Először közölte a Hon, 1872. nov. 3-tól (254. sz. 1874. febr. 11. 34. sz.)

1. 1872. nov. 3. 254. sz. *Az Előszó végig.*

2. nov. 6. 256. sz. *Egy kirdly, aki megszolgálja a kenyérét* c. fejezet a „Habsburgi Árpád arcvonásai . . .” kezdetű bekezdésig.

3. nov. 8. 258. sz. Az *Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét* c. fejezet folytatása, az eml. résztől az „A trónterem 38 foknyi melcget mutatott . . .” kezdetű bekezdésig.
4. nov. 10. 260. sz. Az *Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét* c. fejezet folytatása az „Első munkanap . . .” kezdetű bekezdésig.
5. nov. 14. 263. sz. Az *Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét* c. fejezet folytatása a „Legelőszőr is jön a külügyminiszter . . .” kezd. bekezdésig.
6. nov. 15. 264. sz. Az *Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét* c. fejezet folytatása, az „Őfelsége mindekkorig hallgatott . . .” kezd. bekezdésig.
7. nov. 17. 266. sz. Az *Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét* c. fejezet folytatása végig.
8. nov. 22. 270. sz. Az *Ami a királynak nem szabad* c. fejezet, az „Azután felvette az összegyűrt hírlapot” kezd. bekezdésig.
9. nov. 26. 273. sz. Az *Ami a királynak nem szabad* c. fejezet folytatása, az „Alig volt idő a csészéket félretenni” kezd. bekezdésig.
10. nov. 27. 274. sz. Az *Ami a királynak nem szabad* c. fejezet folytatása végig.
11. dec. 1. 278. sz. a *Mennyit ér a király?* c. fejezet, az „E vadászlak előtti téren . . .” kezd. bekezdésig.
12. dec. 4. 280. sz. *Mennyit ér a király?* c. fejezet, a „De az ellenfél sem . . .” kezd. bekezdésig.
13. dec. 6. 282. sz. A *Mennyit ér a király?* c. fejezet a „Hat nap alatt készen volt a király . . .” kezd. bekezdésig.
14. dec. 8. 284. sz. A *Mennyit ér a király?* c. fejezet folytatása, a „Másnap kihallgatási nap volt” kezd. bekezdésig.
15. dec. 11. 286. sz. A *Mennyit ér a király?* c. fejezet folytatása, a „Mennyi ideje van önnek hátra” kezd. bekezdésig.
16. dec. 13. 288. sz. A *Mennyit ér a király?* c. fejezet — végig.
17. dec. 15. 290. sz. A *Mi az a Sabina?* c. fejezet, az „Amint az epigamiai törvény . . .” kezd. bekezdésig.
18. dec. 18. 292. sz. A *Mi az a Sabina?* fejezet folytatása, az „A Sabina ügyesen tudta vinni a dolgot . . .” kezd. bekezdésig.
19. dec. 21. 295. sz. A *Mi az a Sabina?* fejezet folytatása, a „Tehát, princessz Rozáli . . .” kezd. bekezdésig.
20. dec. 22. 296. sz. A *Mi az a Sabina?* fejezet folytatása, a „Dávid el nem ereszté . . .” kezd. bekezdésig.
21. dec. 24. 297. sz. a *Mi az a Sabina?* fejezet — végig.
22. dec. 25. 298. sz. Az *Astrapé* c. fejezet — végig; a *Hja „paraszt”*, az *megint más* c. fejezet — végig.
23. dec. 29. 23. sz. A *vezérhalmi Alhambra* c. fejezet — végig.

24. 1873. jan. 1. 1. sz. A *Pellagra Miserorum* c. fejezet, a „Hermione Peleia még mindig nem bízott Rozáliában . . .” kezd. bekezdésig.
25. jan. 4. 3. sz., a *Pellagra Miserorum* c. fejezet folytatása, az „A hercegnő és kísérői . . .” kezd. bekezdésig.
26. jan. 5. 4. szám, a *Pellagra Miserorum* c. fejezet, végig.
27. jan. 8. 5. sz., Az *A repülőgépek őrültjei* c. fejezet, az „Itt megjelent az első őrüil” mondatig.
28. jan. 9. 6. sz., *A repülőgépek őrüiltjel* c. fejezet folytatása, az „A harmadik, Tatrangi Mózes . . .” kezd. bekezdésig.
29. jan. 10. 7. sz. *A repülőgépek őrüiltjel* c. fejezet folytatása, a „Most kezdte őt még csak észrevenni . . .” kezd. bekezdésig.
30. jan. 12. 9. sz. *A repülőgépek őrüiltjei* c. fejezet folytatása — végig.
31. jan. 16. 12. sz. *Az ichor* c. fejezet, az „Egy márciusi napon . . .” kezd. bekezdésig.
32. jan. 18. 14. sz. *Az ichor* c. fejezet folytatása, a „Dávidnak keserves utazása volt . . .” kezd. bekezdésig.
33. jan. 19. 15. sz. *Az ichor* c. fejezet folytatása, a „Jól van, ifjú barátom . . .” kezd. bekezdésig.
34. jan. 22. 17. sz. *Az ichor* c. fejezet folytatása — végig.
35. jan. 26. 21. sz. *A zivatar egy csepp vízben* c. fejezet, a „De mit tartalmaz e vakmerő irat?” mondatig.
36. jan. 29. 23. sz. *A zivatar egy csepp vízben* c. fejezet — végig.
37. jan. 30. 24. sz. Az *Apocatastasia* c. fejezet, az „És ezek mind valamennyien egymás között . . .” kezd. bekezdésig.
38. jan. 31. 25. sz. Az *Apocatastasia* c. fejezet folytatása, a „Dehát ez még mind igen szép volt . . .” kezd. bekezdésig.
39. febr. 2. 27. sz. Az *Apocatastasia* c. fej. folytatása — végig.
40. febr. 5. 29. sz. az *Egy országgyűlés a XX. században* c. fejezet, „Az eképp alakított képviselőháznak . . .” kezd. bekezdésig.
41. febr. 6. 30. sz. Az *Egy országgyűlés a XX. században* c. fejezet az „Érdekes ülések . . .” kezd. bekezdésig.
42. febr. 8. 32. sz. Az *Egy országgyűlés a XX. században* c. fejezet folytatása „Az aggodalomgerjesztő hetes szám” kezd. bekezdésig.
43. febr. 9. 33. sz. Az *Egy országgyűlés a XX. században* c. fejezet az „Azonban az országgyűlési ünnepélyes pillanatok . . .” kezd. bekezdésig.
44. febr. 12. 35. sz. Az *Egy országgyűlés a XX. században* c. fejezet — végig.
45. febr. 13. 36. sz. *A király hallgat* c. fejezet az „E hét nap alatt . . .” kezd. bekezdésig.

46. febr. 15. 38. sz. *A kirdly hallgat* c. fejezet folyt. a „Maria Annunziata főhercegasszony . . .” kezdetű bekezdésig.
47. febr. 16. 39. sz. *A kirdly hallgat* c. fej. a „Mi lesz a következménye, ha e törvényt aláírod?” kezd. bekezdésig.
48. febr. 18. 40. sz. *A kirdly hallgat* c. fejezet — végig.
49. febr. 20. 42. sz. *A kirdly tesz* c. fejezet a „Császár és király akart ő . . .” kezd. bekezdésig.
50. febr. 23. 45. sz. *A kirdly tesz* c. fejezet a „Hogy azon hosszú három óra alatt . . .” kezd. bekezdésig.
51. febr. 27. 48. sz. *A kirdly tesz* c. fejezet az „A teremben még mindig félsötét volt . . .” kezd. bekezdésig.
52. márc. 1. 50. sz. *A kirdly tesz* c. fejezet a „Mintha nem is ugyanazok az alakok lettek volna . . .” kezd. bekezdésig.
53. márc. 2. 51. sz. *A kirdly tesz* c. fejezet — végig; *Az egyetlen nagyhatalom* c. fejezet „Az áramlat, melyet a király . . .” kezd. bekezdésig.
54. márc. 5. 53. sz. *Az egyetlen nagyhatalom* c. fejezet — végig (tévesen ismét: *A kirdly tesz* címmel)
55. márc. 8. 56. sz. *A Rozáli* c. fejezet a „Te el akarsz engem hagyni . . .” kezd. bekezdésig.
56. márc. 9. 57. sz. *A Rozáli* c. fejezet folyt. az „Amint a vonat . . .” kezd. bekezdésig.
57. márc. 12. 59. sz. *A Rozáli* c. fejezet a „Rozáli szerény kedéllyel felelt.” mondatig.
58. márc. 13. 60. sz. *A Rozáli* c. fejezet folyt., a „Rozáli egy mindentmondó tekintetet vetett Dávidra.” kezd. bekezdésig.
59. márc. 16. 63. sz. *A Rozáli* c. fejezet — végig.
60. márc. 21. 67. sz. *A Minden felhők felett* c. fejezet (a JKK-ban a fejezet címe: *A nyolcad nap.*) a „Mi tehát mindezekre . . .” kezd. bekezdésig.
61. márc. 22. 68. sz. *a Minden felhők felett* c. fejezet folyt. — végig.
62. márc. 27. 71. sz. *A Minden felhők felett* c. fejezet „A földön maradtak . . .” kezd. bekezdésig.
63. márc. 28. 72. sz. *A Minden felhők felett* c. fej. folyt. a „Huszonegyezer lábnyi magasból kezd. bekezdésig.
64. márc. 29. 73. sz. *A Minden felhők felett* c. fejezet folyt. az „Ismét alattuk volt a fehér felhőtenger . . .” kezd. bekezdésig.
65. márc. 30. 74. sz. *A Minden felhők felett* c. fejezet folyt. — végig.
66. ápr. 5. 79. sz. *Az orosz rém* c. fejezet, a „Van azonban egy nevezetesebb . . .” kezd. bekezdésig.
67. ápr. 6. 80. sz. *Az orosz rém* c. fejezet folyt. az „Azonban az önbizakodás mellett . . .” kezd. bekezdésig.

68. ápr. 8. 81. sz. *Az orosz rém* c. fejezet az „A poézis egészen eltűnt . . .” kezd. bekezdésig.
69. ápr. 9. 82. sz. *Az orosz rém* c. fejezet az „Amit hús megelőző kormány . . .” kezd. bekezdésig.
70. ápr. 10. 83. sz. *Az orosz rém* c. fejezet — végig.
71. ápr. 11. 84. sz. *A Rossz napok* c. fejezet „A generalissimus akkor vette észre . . .” kezd. bekezdésig.
72. ápr. 12. 85. sz. *A Rossz napok* c. fejezet végig.
73. ápr. 13. 86. sz. *A fehér sas* c. fejezet „A villámsugár a léggömb-csoporthoz érve . . .” kezd. bekezdésig.
74. ápr. 17. 88. sz. *A fehér sas* c. fejezet folyt. Az „A nihilista fővezérnek . . .” kezd. bekezdésig.
75. ápr. 20. 91. sz. *A fehér sas* c. fejezet az „Ez egyenlőtlen harcnak . . .” kezd. bekezdésig.
76. ápr. 23. 93. sz. *A fehér sas* c. fejezet folyt. az „A sedani ütközet” kezd. bekezdésig.
77. ápr. 26. 96. sz. *A fehér sas* c. fejezet folyt. a „Nem hadsereg volt az már . . .” kezd. bekezdésig.
78. ápr. 27. 97. sz. *A fehér sas* c. fejezet — végig.
79. ápr. 30. 99. sz. *A Biberunt magnum dídoms* c. fejezet, az „A honvédfővezér letette sipkáját . . .” kezd. bekezdésig.
80. máj. 2. 101. sz. *A Biberunt magnum dídoms* c. fejezet folyt. az „A néger aztán felkelt . . .” kezd. bekezdésig.
81. máj. 4. 103. sz. *A Biberunt magnum dídoms* c. fejezet — végig.
82. máj. 10. 108. sz. *A Sasza asszony* c. fejezet, a „De volt elég reális indok . . .” kezd. bekezdésig.
83. máj. 11. 109. sz. *A Sasza asszony* c. fejezet, a „Sasza asszony adott díszbédéket . . .” kezd. bekezdésig.
84. máj. 14. 111. sz. *A Sasza asszony* c. fejezet — végig.
85. máj. 15. 112. sz. *A nemzeti bank kincsei* c. fejezet, a „Mazrurnak izzadság gyöngyeivel . . .” kezd. bekezdésig.
86. máj. 16. 113. sz. *A Nemzeti Bank kincsei* c. fejezet, a „Mazrur lelke kéjelgett . . .” kezd. bekezdésig.
87. máj. 17. 114. sz. *A Nemzeti Bank kincsei* c. fejezet — végig; *A jégtengerszem* c. fejezet az „orosz vezérnek igaza volt . . .” kezd. bekezdésig.
88. máj. 18. 115. sz. *A jégtengerszem* c. fej. folyt. „A sűrűn hulló hó-pelyhek . . .” kezd. bekezdésig.
89. máj. 20. 116. sz. *A jégtengerszem* c. fejezet folyt., a „Sasza asszonynak most aztán már . . .” kezd. bekezdésig.
90. máj. 21. 117. sz. *A jégtengerszem* c. fejezet — végig.

91. máj. 25. 120. sz. *Az utolsó fegyver* c. fejezet, az „A magyar fővezér . . .” kezd. bekezdésig.
92. máj. 28. 122. sz. *Az utolsó fegyver* c. fejezet, a „Valami oly megfoghatatlan . . .” kezd. bekezdésig.
93. jún. 1. 126. sz. *Az utolsó fegyver* c. fejezet — végig.
94. jún. 5. 128. sz. *A nő* c. fejezet, a „Most aztán tisztulni kezdett . . .” kezd. bekezdésig.
95. jún. 7. 130. sz. *A nő* c. fejezet folyt. a „Mostmár ami megtörtént . . .” kezd. bekezdésig.
96. jún. 8. 131. sz. *A nő* c. fejezet folyt. a „Gyorsan röpillt . . .” kezd. bekezdésig.
97. jún. 12. 134. sz. *A nő* c. fejezet — végig.
98. jún. 14. 135. sz. *Az Egy állam-részvényekre* c. fejezet a „Mikor a néplelkésedés . . .” kezd. bekezdésig.
99. jún. 15. 136. sz. *Az Egy állam-részvényekre* c. fejezet, a „Mikor aztán Dávid . . .” kezd. bekezdésig.
100. jún. 19. 139. sz. *Az Egy állam-részvényekre* c. fejezet, az „Az orosz táborba áthangzott . . .” kezd. bekezdésig.
101. jún. 22. 142. szám *Az Egy állam részvényekre* fejezet, végig.
102. jún. 27. 146. sz. *Hárman egy ellen* c. fejezet, az „A nő kezét szeme elé tartá” kezd. bekezdésig.
103. jún. 28. 147. sz. *A Hárman egy ellen* c. fej. folyt. a „Számítson ön barátságomra . . .” kezd. bekezdésig.
104. jún. 29. 148. sz. *A Hárman egy ellen* c. fejezet, végig.

II. rész. Az Örök béke

105. aug. 1. 176. sz. *Az „Otthon” város* c. fejezet, az „A belváros a Moise sziget közepét foglalja el” kezd. bekezdésig.
106. aug. 2. 177. sz. *Az „Otthon” város* c. fejezet — végig.
107. aug. 3. 178. sz. *Az Otthon állama* c. fejezet, „A három igazgató föladata a közös összeműködés.” mondatig.
108. aug. 5. 179. sz. *Az Otthon állama* c. fejezet — végig.
109. aug. 19. 190. sz. *A világ dítalakulása* c. fejezet — végig.
110. aug. 20. 191. sz. *A világnyelv és betűi* c. fejezet — végig.
111. aug. 22. 192. sz. *Az Új bajok* c. fejezet a „Tatangi Mózes oly erővel . . .” kezd. bekezdésig.
112. aug. 23. 193. sz. *Az Új bajok* c. fejezet folytatása, a „Hiszed-e már, hogy elérjük . . .” kezd. mondatig.
113. aug. 24. *Az Új bajok* c. fejezet folytatása, a „Dehát lakói nem voltak-e . . .” mondatig.

114. aug. 26. 195. sz. Az *Új bajok* c. fejezet folyt. a „Rozáli az egész úton . . .” kezd. bekezdésig.
115. aug. 27. 196. sz. Az *Új bajok* c. fejezet — végig.
116. aug. 28. 197. sz. *A nagy liga* c. fejezet a „Telepet fölállítani . . .” kezd. bekezdésig.
117. aug. 29. Az *A nagy liga* fejezet folytatása, a „Mr. Severus nagyot nevetett . . .” kezd. bekezdésig.
118. aug. 30. 199. sz. *A nagy liga* c. fejezet folyt. az „Ez a kis intermezzo . . .” kezd. bekezdésig.
119. aug. 31. 200. sz. *A nagy liga* c. fejezet — végig.
120. szept. 3. 202. sz. *A világmorlás* c. fejezet, az „A visszahatás most már . . .” kezd. bekezdésig.
121. szept. 6. *A világmorlás* c. fejezet, végig; az *Egy drága szó* c. fejezet a „Dárday arcáról azt lehetett . . .” kezd. mondatig.
122. szept. 7. 206. sz. Az *Egy drága szó* c. fejezet — végig.
123. szept. 14. 211. sz. *A lég vándora* c. fejezet, a „Sorra járta a görög . . .” kezd. bekezdésig.
124. szept. 18. *A lég vándora* c. fejezet folyt. a „Mikor a Parana mentén . . .” kezd. bekezdésig.
125. szept. 19. 115. sz. *A lég vándora* c. fejezet végig.
126. szept. 20. 216. sz. *A Cham sötét ivadéka* c. fejezet, az „Egyszer meglátogatta Mr. Severus kezd. bekezdésig.
127. szept. 21. 217. sz. *A Cham sötét ivadéka* c. fejezet, az „A tudós nyelvész . . .” kezd. bekezdésig.
128. szept. 25. 220. sz. *A Cham sötét ivadéka* c. fejezet — végig.
129. szept. 27. 222. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet, az „A kínaiak nevezték azt . . .” kezdetű bekezdésig.
130. szept. 28. 223. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet folyt., a „Tatangi e naptól” kezd. bekezdésig.
131. okt. 3. 227. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet folytatása, a „Nagysokára ismét . . .” kezd. bekezdésig.
132. okt. 4. 228. sz. *A Kin-Tseu* c. fejez. folyt., az „Ez volt azon rejtélyes . . .” kezd. bekezdésig.
133. okt. 5. 229. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet folyt., a „Nemes ércekben, különösen aranyban . . .” kezd. bekezdésig.
134. okt. 22. 243. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet folytatása, a „Mintegy ötmillióra . . .” kezd. bekezdésig.
135. okt. 23. 244. sz. *A Kin-Tseu* c. fejezet — végig; „A babiloni hölgy” c. fejezet, a „Severusnak mindenütt . . .” kezd. bekezdésig.
136. okt. 25. 246. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet, folyt. a „Severus hálóterme . . .” kezd. bekezdésig.

137. okt. 26. 247. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet, a „Még azon délelőtt meglátogatta . . .” kezd. bekezdésig.
138. okt. 28. 248. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet, folyt., a „Severus hálóterme valódi . . .” kezd. bekezdésig.
139. okt. 31. 251. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet folyt., az „Asszonyoml — viszonzá Severus . . .” kezd. bekezdésig.
140. nov. 1. 252. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet folytatása, a „Severus segítette azt . . .” kezd. bekezdésig.
141. nov. 6. 255. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet, „Az elnöknő palotája . . .” kezd. bekezdésig.
142. nov. 8. 257. sz. *A babiloni hölgy* c. fejezet — végig.
143. nov. 12. 260. sz. „A szép lótuszvirágek” c. fej. „Az új cárnő . . .” kezd. bekezdésig.
144. nov. 14. 262. sz. *A szép lótuszvirágek* c. fejezet folyt. a „Szent-pétermárnak ez a pokolbeli . . .” kezd. bekezdésig.
145. nov. 15. 263. sz. *A szép lótuszvirágek* c. fejezet „A szép május hónap is eljött . . .” kezd. bekezdésig.
146. nov. 16. 264. sz. *A szép lótuszvirágek* c. fejezet, végig.
147. nov. 19. 266. *A vihar előjelei* c. fejezet, végig.
148. nov. 23. 270. sz. *A Harc-vízzel* c. fejezet, az „A népmozgalom tervéhez . . .” kezd. bekezdésig.
149. nov. 28. 274. sz. *A Harc vízzel* c. fejezet az „A baj sohasem jár egyedül . . .” kezd. bekezdésig.
150. nov. 29. 275. sz. *A Hadjárat vízzel* c. fejezet, az „A baj sohasem jár egyedül” kezd. bekezdésig.
151. dec. 4. 279. sz. *A Hadjárat vízzel* c. fejezet folyt. a „Tatrangi Dávid a Vaskapunál . . .” kezd. bekezdésig.
152. dec. 6. 281. sz. *A Hadjárat vízzel* c. fejezet, folyt. az „A sikertelen kísérlet . . .” kezd. bekezdésig.
153. dec. 7. 282. sz. *A Hadjárat vízzel* c. fejezet folyt. végig.
154. dec. 11. 284. sz. *A repülő halott* c. fejezet, a „Dávid megkísérté utolérni” kezd. bekezdésig.
155. dec. 13. 286. sz. *A repülő halott* c. fejezet, végig; a *Harc a léghen* c. fejezet „Az éj folyama alatt . . .” kezd. bekezdésig.
156. dec. 14. 287. sz. *A Harc a léghen* fejezet folyt. a „De még csak Dávid . . .” kezdetű mondatig.
157. dec. 19. 291. sz. *A Harc a léghen* c. fejezet folyt., a „Most mind a két légjáró . . .” kezd. bekezdésig.
158. dec. 20. 292. sz. *A Harc a léghen* fejezet folyt. az „A két egymáshoz tapadó hajó . . .” kezd. bekezdésig.
159. dec. 21. 293. sz. *A Harc a léghen* c. fejezet végig.

160. dec. 23. 294. sz. *Az Egy seprűvónás* c. fej. az „Az a bibliai özönvíz . . .” kezd. bekezdésig.
161. dec. 24. 295. sz. *Az Egy seprűvónás* c. fejezet, a „Körülzárva a vízártól . . .” kezd. bekezdésig.
162. 296. sz. *Az Egy seprűvónás* c. fejezet, végig; *Az örök béke feltételei* c. fejezet végig; „A két rokon fenevad” c. fejezet, a „Ki alkotta a földalatti várost?” kezd. bekezdésig.
163. dec. 28. 297. sz. *A két rokon fenevad* c. fejezet végig; a *Te Deum laudamus* c. fejezet végig.
164. 1874. jan. 1. I. sz. *Az Itélet napja*. Utóhang a „Jövő század regényéhez”. *A második millenium vége* c. fej. az „A kenyérkereset . . .” kezd. bekezdésig.
165. jan. 4. 3. sz. *A második millennium vége* c. fejezet folyt. a „Tíz év alatt . . .” kezd. bekezdésig.
166. jan. 9. 6. sz. *A második millenium vége* c. fejezet végig.
167. jan. 10. 7. sz. *Az emberevők* c. fej. „A sziget belsejében . . .” kezd. bekezdésig.
168. jan. 11. 8. sz. *Az emberevők* c. fej. folyt. „A királyi fenevad . . .” kezd. bekezdésig.
169. jan. 13. 9. sz. *Az emberevők* c. fejezet — végig.
170. jan. 16. 112. sz. *A himalájai csillagda* c. fejezet, „Az igaz mondák . . .” kezdetű bekezdésig.
171. jan. 18. 14. sz. *A himalájai csillagda* c. fejezet folyt. a „Háromszáz csillagda működött . . .” kezd. bekezdésig.
172. jan. 23. 18. sz. *A himalájai csillagda* c. fejezet, végig.
173. jan. 24. 19. sz. *A Harc az égitestek között* c. fejezet a „Hogy e roppant tömeg . . .” kezd. bekezdésig.
174. jan. 25. 20. sz. *a Harc az égitestek között* c. fejezet folyt. az „Az egész földkereken valami rendkívüliség . . .” kezd. bekezdésig.
175. jan. 30. 24. sz. *A Harc az égitestek között* c. fejezet, végig.
176. jan. 31. 25. sz. *A Harc a földi csillagok között* c. fejezet „Az üstökös és a föld . . .” kezd. bekezdésig.
177. febr. 4. 28. sz. *A Harc a földi csillagok között* c. fejezet — végig.
178. febr. 7. 31. sz. *A hold* c. fejezet, a „Mikor a megnagyobbult égitest . . .” kezd. bekezdésig.
179. febr. 10. 33. sz. *A hold* c. fejezet, a „Mikor a megnagyobbult égitest” kezd. bekezdésig. *Az új bolygó* c. fejezet „A kétezredik év január napján . . .” kezd. bekezdésig.
180. febr. 11. 34. szám *Az új bolygó* c. fejezet — végig.

A H szerkesztősége két alkalommal kéri az olvasók elnézését a regény közlésének hosszabb-rövidebb megszakítása miatt. Az 1873.

aug. 19. számban — körülbelül két hetes megszakítás után — a 109. folytatás a szerkesztő következő megjegyzése kíséretében jelenik meg: „A jövő század regényének” közlésében beállt hosszú szünetnek a mai számmal vége. Ezentúl rendszeren közöljük. A fennakadást ama frásjegyek önttetése okozta, melyeket a holnapi tárczában közlünk, s melyek készen nem voltak kaphatók.”

Az 1873. okt. 22. 243. számban Jókai — lapalji jegyzetben — így indokolja a tizenhét napos megszakítást: „Hosszas, nehéz betegségem gátolt regényem folytatásában, a mulasztásért bocsánatot kérek tisztelt olvasóinktól, igyekezni fogok azt helyrehozni.”

KÖTETKIADÁSOK

- I. *A jövő század regénye* nyolc kötetben. Első rész Az örök harc Pest, 1872. Atheneum, 1. k. 188 l.; 2. k. 1873. 182 l.; 3. k. 1873. 139 l.; 4. k. 1873. 184 l.; 5. k. 1873. 193 l. Második rész Az örök béke I. k. 1873. 160 l.; 2. k. 1873. 154 l.; 3. k. 1873. 155 l.; Harmadik rész Az ítélet napja Bp. 1874. 130 l.
- II. 1—2. k. 3. kiadás, Bp. é.n. Pfeifer, Első rész: 1. k. 257 l.; 2. k. 256 l.; 3. k. 266 l. Második rész: (feltehetőleg sajtóhibaként „4. kiadás” megjelöléssel) 1. k. 225 l.; 2. k. 302 l.
- III. 1—2. k. 4. kiadás, Bp. 1884. Pfeifer, Első rész Második rész 1. k.; 2. k. 225 l.
- IV. 1—2. k. Bp. 1896. Révai Testvérek 1. k. 528 l.; 2. k. 358 l. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás 52—53.)
 - a) Címlapkiadás. Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
 - b) Címlapkiadás díszes kötésben, a külső címlapon „amateurkiadás”, a belső címlapon „Nemzeti díszkiadás” megjelöléssel.
- V. 1—12. k. 5. kiadás Bp. 1899. Pfeifer (Jókai Mór újabb munkái. Népszerű kiadás 42—53.) 42—43. k. Első rész: 1. k. 260 l.; 44—45. k. 2. k. 253 l.; 46—48. k. 3. k. 262 l. Második rész: 49—50. k. 1. k. 226 l.; 51—53. k. 2. k. 298 l.
- VI. 1—2. k. Bp. 1906. Révai Testvérek 1. k. 528 l.; 2. k. 358 l. (Nemzeti Díszkiadás Jókai Mór összes művei 52—53. Utánnyomás)
- VII. 1—2. k. Bp. 1908. Révai Testvérek 1. k. 528 l.; 2. k. 358 l. (Jókai Mór összes művei Nemzeti Kiadás 52—53.) Az 53. sorozatcímlapján tévesen „13”.
- VIII. 1—2. k. Bp. 1912. 1. k. 528 l.; 2. k. 358 l.
- IX. 1—2. k. Bp. 1912. Révai 1. k. 528 l.; 2. k. 358 l. (Jókai Mór összes művei Nemzeti Kiadás 52—53.)

- X. 1—9. k. Bp. 1916. Révai, 1. k. 135 l.; 2. k. 114 l.; 3. k. 127 l.; 4. k. 139 l.; 5. k. 169 l.; 6. k. 125 l.; 7. k. 122 l.; 8. k. 120 l.; 9. k. 114 l. (A világháború képes krónikája ingyen melléklete)
- XI. 1—3. k. Bp. 1928. Franklin — Révai 1. k. 232 l.; 2. k. 232 l.; 3. k. 236 l. (Jókai Mór Művei Centenárium kiadás 41—43.)
- XII. 1—9. k. Bp. 192?. Révai 1. k. 135 l.; 2. k. 114 l.; 3. k. 127 l.; 4. k. 139 l.; 5. k. 169 l.; 6. k. 125 l.; 7. k. 122 l.; 8. k. 120 l.; 9. k. 114 l.
- XIII. 1—3. k. Bevezette Eszterhás István, Youngstown, 1975., Katolikus magyarok vasárnapja; a budapesti 1928. évi kiadás fotomechanikus utánnomása.

Az Igazmondó 1872-ben *A székeleyek* (Mutatvány *A jövő század regényéből*) címen közöl egy részletet a regényből, amely a *Mi az a Sabina?* fejezet egy részét tartalmazza, a „Van egy magyar népfaj” kezdetű mondatról a „Nohát ezen a bajon jött segíteni . . .” kezd. bekezdésig. (Igazmondó, 1872. dec. 29. 53. sz. 420—421.)

A regény következő részletei jelentek meg: Magyar polgár (Koloszvár) 1872. nov. 5-i 253. sz. 2.: az „Előszó” kezdetű az „Itt a harc az ember és a föld között” mondatral bezárólag.

Uo. nov. 6-i 254. sz. 2. az Előszó folytatása végig.

Béke és szabadság, 1954. máj. 4-i 18. sz. 6. *A második millennium vége* c. fejezet.

A Kalandok a világűrben c. kötetben jelent meg: a *Harc a légben* c. fejezet az „A vezérlégjáró . . .” kezdetű bekezdéstől a fejezet végéig. (*Kalandok a világűrben*. Fantasztikus elbeszélések. Móra Ferenc könyvkiadó, Bp. 1965, 75—91. l., Válogatta és szerkesztette Kanizsai Nagy Antal, Cseregeán Pál rajzaival)

A Science Fiction Tájékoztató Jókai- emlékszámban megjelent az „Előszó” (Science Fiction Tájékoztató, Bp. 1972. dec. 8. k. 105—108.)

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A regény teljes szövege a rendelkezésre álló adatok szerint a magyaron kívül csak németül jelent meg: *Der Roman des künftigen Jahrhunderts*. Pester Lloyd, Bp. 1873. január 2. 1. szám 1. — 1874. (a fordító nevének feltüntetése nélkül).

Ua. Pressburg—Leipzig, 1879. Verlag von Carl Stämpfel, 1—4 k. A regény egy részlete megjelent franciául az „Anthologie de la Prose Hongroise” c. kötetben: *Une bataille dans l'air* címen a *A fehér sas* c. fejezet részletét tartalmazza a kötet, az „Ez erőszakolt csendben . . .”

kezd. bekezdéstől az „Az aerodromon pedig a maga emberszereteté-
vel . . .” kezd. mondatig és a *Hárman egy ellen* c. fejezetből az „Egy sü-
völtése a felső szellentyűnek . . .” bekezdéstől a fejezet végéig terjedő
részt. (Anthologie de la Prose Hongroise par Jean Hankiss et Léopold
Molnos, Paris, 1938, 87—92.)

A REGÉNY KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

ELŐKÉSZÜLETEK, ELSŐ HÍREK A REGÉNYRŐL

Mikszáth Kálmán így emlékezik meg *A jövő század regénye* keletkezésének körülményeiről: „Alighogy befejezte regényét (az *Eppur si muovét* Z. Zs.), beteg lett, negyven fokos lázokban feküdt villájában, s az életéért is aggódtak. Csak igen lassan gyógyult meg . . . s még mint lábadozó fogott hozzá a két legpoétikusabb regénye után a legfantasztikusabbhoz, *A jövő század regényéhez*. Végre olyan tárgyat talált, ahol teljes joggal ereszhette meg fantáziáját, melyet a vérszenyesség és ennek következtében az álmatlan éjszakák még csak növeltek. Milyen csemege megint! Egy regény Magyarországról száz év múlva, II. Árpád király korából. Igaz, hogy csak egy költő álma. De milyen költőél Kinél az álmok valóságokká válnak s a valóságok álmokká . . .” (Mikszáth Krk 19. k. Bp. 1961. 85.)

Mikszáthnak igaza lehet abban, hogy a láz, a betegség következtében Jókai fantáziája még a szokottnál is élénkebben működött, ám korántsem játszott olyan kizárólagos szerepet a regény megalkotásában, mint ahogyan azt Mikszáth (és nyomában mások is) feltételezik. Jókai noteszeinek tanúsága szerint a mű megírását széles körű anyaggyűjtés előzte meg. Már a 2-es, 3-as noteszben (amelyeket Jókai a noteszek sajtó alá rendezőjének, Péter Zoltánnak megállapítása szerint az 1850-es években használt), olvashatunk több olyan mondatot, amely *A jövő század regényébe* is bekerült, de nyilvánvaló, hogy Jókai ekkor még nem gondolt a regény megírására, s csak később, amikor tervét összeállította, merített régebbi feljegyzéseiből. Így pl. a 3. notesz 36. versóján és 37. rectóján hosszú jegyzetsort olvashatunk Kína csodáiról. (*Följ.* I. k. 131.) Ezt az anyagot Jókai részben még az 1850-es években felhasználta az Üstökösben, később pedig *A jövő század regényének* kínai vonatkozású fejezeteiben is szerepelteti. Találhatunk egy-egy, a regényre vonatkozó mondatot a 8-as, 10-es, 12-es, 14-es noteszben, a repülésre vonatkozó egyik forrásmunka jegyzetét s Sasza halálának leírásához használt vázlatot a 13-as noteszben (II. rectótól 13. versőig; 58. v.; *Följ.* II. k. 11–12.; 38.).

A legtöbb összefüggő jegyzetet a 7. és 9. notesz tartalmazza. Jellemük szerint e bejegyzéseket több csoportra oszthatjuk:

a) A 7. noteszban különösen sok, egy-egy címszó alatt tárgykörönként rendezett előkészítő anyagot találunk, pl. Technica, Strategia, Orvostan, Ethnográfia, Vallások, Bank, Államtan stb. (pl. 64. v., 64. r., 63. v, 59. v, *Följ.* I. k. 280, 281, 283, 291., stb.) Időnként szemelláthatólag lexikoncímszavakat ír ki, többé kevésbé ábc-sorrendben, pl. Vallás címszó alatt: „Bambinó — Baptisták, Barrabas — Barabisták, . . . Basilianok . . . (7. notesz, 41. v., *Följ.* I. 326.)

b) A feljegyzések másik csoportját 1-1 forrásmunka jegyzetei képezik, ezekre a megfelelő részek tárgyalásánál térünk ki.

c) Az ilyen előzetes anyagfelsorakoztatáshoz képest előrelépést jelent a regény szereplőinek felsorolása. A 9. noteszban pl. ezt olvashatjuk: „nihilista-orosz nő — hírlapíró család — iskolamester — magyar diplomata — Nihil hölgy — Művész nő . . . — H. Árpád jó király . . . Tözsér, America — víg pap — pápa” (43. v. *Följ.* I. k. 444.). A felsoroltak közül a legtöbb valóban bekerült a regénybe.

d) Még közelebb visznek a regény megformálásához az egy-egy rész cselekményére vonatkozó bejegyzések, pl. ugyancsak a 7. noteszban: Sasza asszony és Severus viszonyának 75 pontba foglalt részletes vázlata (67. r—65 v.-ig, *Följ.* I. k. 276—278.), vagy az első kötet elejéhez készített vázlat: „elájult katona — katona apja örült — megvett képek 6000 ftért — . . . Árpád szobor” stb. (70. r., *Följ.* I. k. 274.).

e) Végül a regény megírását feltehetőleg legközvetlenebbül azok a vázlatok előzik meg, amelyek a cselekmény nagyrésztét vagy egészét áttekintik, pl. a 7. noteszban olvasható vázlat: „1. Sasza udvara 2. *A harc az első próba* hadsereg vakarózik (?) 3. Az új tenger 4. Afrika. 5 Japan 6 Australia 7 Indus kiszáritott mocsárok 8. America. 9. Oroszlán irtás 10 Siberia 11. Utazás légben 12 *Harc a légben* 13 *Harc a földben.* 14 *A bank* 15 papok felszabadulása 16 Lovasság pusztulása 17. A templom 18. Az elmulasztott fagy 19. elszakított jéghegyek. 20. *Sabina* 21. Delta 22 *Divat* 23 Sasza császárnővé tétele . . .” és így tovább a cselekmény végéig. (27. r., 26. v. *Följ.* I. 269.)

Különös figyelmet érdemel az a hosszú bejegyzéssor, amely a 9. notesz 43. rectójától — kisebb megszakításokkal — a 77. versőig terjed, s amely különböző elemeket foglal magába. *A jövő század regénye.* *Az örök harc, az örök béke* cím alatt Jókai először szereplőket sorol fel, majd igen érdekes vázlat következik, amelyben oldalt téma-megnevezések olvashatók, s ezek mellé csoportosítja az író — különböző számokkal jelölve — a regény egyes részeinek vázlatát, helyenként egy-egy forrásmunka megemléztésével, pl.: VII. Utazás a légben — Tájépek (oldalt:) Meteorologia, Geográfia X / 9 *Harc a légben* (oldalt

írva a 9-hez:) Villanytan XI stb. Ez a sokrétű, többféle elemet tartalmazó jegyzet a legátfogóbb, s talán a legközvetlenebbül előzi meg a regény megírását.

Ennek látszólag ellent mond az a tény, hogy a *Főljegyzések* sajtó alá rendezője, Péter Zoltán a 9. notesz használatát az 1866—67-es évekre teszi, mivel pedig a regény első fejezetei csak 1872-ben jelennek meg, valószínűtlennek tűnik, hogy éppen a legösszefüggőbb jegyzetek előzék meg ilyen sok évvel a végleges megformálást, míg a többi notesz alapján az a benyomás alakul ki, hogy a regény összefüggő tervei az 1860-as évek végén, a 70-es évek elején keletkeztek.

Ha azonban figyelmesen megvizsgáljuk a 9. notesz anyagát, több olyan mű említésével találkozunk, amely a notesz használatának eddigi feltételezett időpontját kétségessé teszi.

A 9. notesz 48. v.-ján (*Főlj.* I. 447.) olvashatjuk: „Jenny Hirsch: . . . Hörigkeit der Frau.” Ez John Stuart Mill: *The Subjection of Women* c. híres könyvének német címe. A bejegyzésben a szerző neve helyett a fordító neve szerepel. Mind az angol eredeti, mind az első német fordítás 1869-ben (tehát a notesz használatának feltételezett ideje után két évvel) jelent meg.

A 45. lap r.-ján és v.-ján (*Főlj.* I. 445—46.) olvashatjuk: „5 A golyómentes sereg — Pánczél hajló üvegből — golyók gyémánt hegygel (Oldalt írva): Stratégia. Fadé . . .” Nem kétséges, hogy itt Jókai R. Fagyjev orosz tábornagy könyvének német fordítását jegyzeteli. (A könyv ma is megtalálható a Jókai-hagyatékban. Felhasználásának módjára később visszatérünk.) Az orosz eredeti: *Вооруженные силы в Пощу* címen Moszkvában 1868-ban jelent meg, a Jókai által is használt német fordítás pedig *Russlands Kriegsmacht* címen 1870-ben.

A 44. lap r.-ján — idegen kézirással olvasható: „Ralston The russian [(sic!)] people” (*Főlj.* I. k. 445.). W. Ralston angol folklórtudósnak két könyve jelent meg az orosz népköltészetéről *Russian Folk-Tales* címen 1873-ban és *The Songs of Russian People* címen 1872-ben (a bejegyzés feltehetőleg utóbbira vonatkozik).

Végül a 76. lap r.-ján olvashatjuk: „Chicago leírása Liptaytól”. Liptay Pál Amerikáról szóló cikksorozata 1871-ben jelent meg a Hon hasábjain. (A Chicagóról szóló tárca pl. H 1871. nov. 9. 258. reg. sz. 1.)

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy Jókai a 9. noteszt a 70-es évek elején is használta, s valószínű, hogy *A jövő század regényére* vonatkozó jegyzetek is ebből a regény megírását közvetlenül megelőző időből származnak.

A Borsszem Jankó már 1871 decemberében reagál a tervezett regényről kiszivárgott hírekre: „Jókai tudományos munkával fogja leg-

közelebb meglepni a világot, mely munkában Uranus csillagnak eddig ismeretlen nemzeteinek politikai és társadalmi viszonyait fogja megírni azon alappal, melyet nála megszoktunk.” (1871. dec. 17-i 207. sz.) 1872. aug. 11-én a *Jó az üstökös vagy a világ vége* c. közlemény ismét céloz „Jókai üstökösére” (1872. aug. 11., 241. sz. 5.).

1872. szept. 10-én így írt német fordítójának, Kertbeny Károlynak: „Hónapok óta csak szépirodalommal foglalkozom; utálok a politikát, a hazai állapotoktól borzadok, „magyarságbetegségben” szenvedek. Örültség, amit mi művelünk. Mi magyarok jobban gyűlöljük most egymást, mint ahogy valaha is az idegent gyűlöltük. Most éppen azon igyekszem néhány hazafival, hogy szerencsétlen népiünket önmagával megbéktsem. A tervezett 1960—72-ben játszódó *Jövő század regényét* reális politikai, filozófikus szatíráként, More, Cabet, Fourier szellemében írom . . .” (Idézi: D. Szemző Piroska *Vernéttől Jókaiig*, Science Fiction Tájékoztató, 1972. dec. 8. sz. 65.).

1872 szeptemberében a Hon „Irodalom” rovatában jelenik meg Jókai levele a lap egyik munkatársához, amelyben beszámol arról, hogy új mű tervét készíti *A jövő század regénye* címen. „A mai kor nagy socialis kérdéseinek satyricus szemlélete a vezérszeme benne . . . Alkalmasint két esztendő kell rá, míg elkészül, mert egy egész historiát kell készítenem, a mi még meg nem történt, minden diplomatiái, strategiai, ethnographiai, meteorologiai, finanziaális, gépészeti, találmányi, phisicai, technologiai, hierarchiai, politikai, kereskedelmi, pyrotechnicai, aerostaticai, socialisticus, nihilisticus, spiritisticus, criminalis, művészeti, irodalmi, gazdászati, paedagogiai, sat. fejleményeivel, végződén az egész azon nagy catastrophán, amikor az V. Károly nagy üstököse 1978-ban valósággal nekijön a földnek s összetalálkozik vele. Egyszóval bolond lesz az nagyon, ha végit érjük.” (H 1872. szept. 22. 219. reg. sz. 5.)

Ugyanezen a napon jelenik meg a Fővárosi Lapok „Rövid hírek” rovatában egy közlemény arról, hogy Jókai Mór *A jövő regénye* címen új művet ír, mely terjedelemre nézve „túl fogja haladni eddigi munkáit”. (Fővárosi Lapok, 1872. szept. 22. 217. sz. 946.)

Jókainak a Honban közölt nyilatkozatát több lap átvette. (Fővárosi Hírek, 1872. szept. 24-i 218. sz., Magyar Polgár 1872. szept. 24. sz., Figyelő, 1872. szept. 29. 39. sz., VU, 1872. szept. 29. 39. sz., stb.) Nyilvánvalóan e nyilatkozat alapján figurázza ki a regényt a Borsszem Jankó, (1872. szept. 29. 248. sz.) *A jövő század regénye* — *Most írja Jókai Mór* c. tréfájában. „A nagy regény-politikus ezen most készülő műve mintegy négy conversationslexiconnyira fog terjedni, s oly óriási lesz, hogy csak Nagy-Kristóf-féle emberek fogják elolvashatni. Elő fog benne fordulni a föld minden lakója, és kiki oly élethíven lesz rajzolva,

hogy a ki sohasem látta is, rögtön föl fogja ismerhetni. A törhetlen munkaerejü romancier kolosszális gőzszázkárolyt rendelt meg egy angol gyárban, ez fogja tollát hajtani s ennek segélyével a mű két év alatt be lesz végezve." A továbbiakban bonyolult szatirikus történet következik egy a Saturnus bolygón élő esztergályosról, Bumról, aki szabad óráiban a Hon számára vezércikkeket ír a nemzetiségekről stb.

Jókai nyilatkozatát nem az ígért két év, hanem már néhány hónap múlva követte a regény hírlapi közlése. A Hon október 10-i számában már megjelenik egy hír, amely szerint Jókai a Hon tárcájában megkezdi a regény publikálását. (H 1872. okt. 10. 234. reg. sz. 2.) Néhány nappal az ígért időpont után, november 3-án a lapban megjelent az első folytatás. Nyilvánvaló, hogy a regény szövege ekkor még nem állt készen, s Jókai folyamatosan adta le az újonnan megírt folytatásokat. Ez abból is kiderül, hogy 1873 októberében a regény közlése 17 napig szünetelt Jókai betegsége miatt. (Vö. *Kézirat, kiadások, fordítások*)

Néhány nappal az első folytatás után a Honban Jókai tollából két terjedelmes tárca jelenik meg, *Az osztrák nemzeti bank pincéi*, ill. *A bécsi arzenálban* címen. (H 1872. nov. 13. 262. reg. sz. 1.; 1872. nov. 21. 269. reg. sz. 1—2.) A tárcákból kiderül, hogy Jókai regényéhez kívánt anyagot gyűjteni, amikor ellátogatott az osztrák Nemzeti Bankba és a bécsi Arzenálba. Valóban mindkét látogatásának tapasztalatait felhasználta *A jövő század regényében*. (Ennek módjára még visszatérünk a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.)

A REGÉNY KAPCSOLATA A KOR VALÓSÁGÁVAL

A kiegyezés utáni évek változatos és egyenlőtlen értékű termésében érdekes színtölt *A jövő század regénye*. Művészetileg nem emelkedik a kor legkimagaslóbb Jókai-művei közé, kissé „formátlan” (Nagy Miklós: Jókai Mór, *A magyar irodalom története 1849—1905-ig*, 4. kötet, 304.), széteső, helyenként terjengős, a szereplők rajza szélsőséges, sokszor tendenciózusan túlszínezett (Sasza, Mazrur). Mégis talán leginkább tükrözi mindazt, ami Jókait az 1860-as évek végén, a 70-es évek elején foglalkoztatta; ez a fantasztikus regény szinte minden fontosabb mozzanatával szorosan kapcsolódik a kor valóságához s mind a cselekmény fővonalában, mind a fontosabb epizódokban kimutathatók azok a hatások, amelyek az író-t a kiegyezés utáni korszakban érték, szemléletének alakulását befolyásolták. A kor politikai eseményei, a napi hírek át- meg átszövik a művet. Éppen ezért nehéz feltárni a forrásait, hiszen a sok könyv, tanulmány mellett számos újságcikk, esetleg ma már jelentéktelennek tűnő kis hír, nem egy esetben (mint más regé-

nyekben is, pl. *A lélekidomárban*, vö. Sándor István jegyzetei, JKK 51. k. 607.) kép, illusztráció szolgált a regény egy-egy részének anyagául. (Minderre a továbbiakban részletesen kitérünk.) Mivel pedig *A jövő század regénye* forrásainak kérdésével a mai napig számottevő kutatók nem foglalkoznak, jelen kiadványunkban az ezirányú vizsgálódásokat csak megkezdhettük, de befejezettnek semmiképpen sem tekinthetjük. A rendkívül terjedelmes, szerteágazó, bonyolult művet a továbbiakban témakörökre bontva tárgyaljuk, s témánként tekintjük át az eddig megfajított forrásokat is.

A háború és béke kérdései a regényben

Jókai e regényében közvetve, a cselekményben vagy egyenesen, publicisztikai jellegű szerzői elmefuttatásokban igen sok olyan kérdésre reagál, amelynek megvitatásában parlamenti képviselőként részt vett, vagy amelyek újságírói tevékenységének, a Hon, az Igazmondó cikkeinek, az Üstökös tréfáinak középpontjában állottak. E regénnyel kapcsolatban különösen fontos, hogy rámutassunk legfőbb összefüggéseire Jókai publicisztikai cikkeivel, beszédeivel, melyek az 1860-as, 70-es években láttak napvilágot.

A kiegyezést követő évek sora sok megrázkódtatást, csalódást, izgalmat tartogatott Jókai számára, amelyek mind befolyásolták a regényben kifejezésre juttatott szemléletének alakulását. Nagy Miklós mutat rá, milyen reményeket fűzött Jókai a kiegyezéshez, amelyben az „Ausztriához csak perszónálunióval kapcsolt polgári Magyarország”-hoz vezető első lépcsőfokot látta, s reményét elsősorban a Tisza körüli csoportosult alföldi középbirtokosságba vetette. (*A magyar irodalom története* 1849—1905., 4. k. 297.) Az elkövetkező években azonban rá kellett ébrednie, hogy sok álma megvalósíthatatlan — „az Arany ember már az illuzióvesztés dokumentuma”. (Nagy Miklós: *Az arany ember*. It 1959. 32.) Egymás után buknak meg azok a javaslatok, amelyeket a honvédség kibővítéséről, a magyar jegybank felállításáról és a nemzetiségek kulturális támogatásáról előadott.

Annak ellenére, hogy Jókai regényében az osztrák felet sokszor bírálja, s hogy kétségtelenül több tekintetben elégedetlen a kiegyezés utáni állapotokkal, helytelen lenne azt a következtetést levonnunk, hogy műve az Osztrák—Magyar Monarchia létezése ellen irányul. Mint Oltványi Ambrus megállapította, Jókai a cári önkényuralomtól és a „nihilistáktól” egyaránt féltette az 1867-es magyar államot, „melynek sok feudális maradványát bírálta ugyan, de egészében féltette, mert a maga államának érezte. Sok évtizedre visszamenő koncepciója volt,

hogy a Habsburg-dinasztia értse meg: uralmának legbiztosabb támasza a magyarság.” (Science Fiction Tájékoztató, Bp. 1972. dec. 8. sz. 53.) Egy magyar központi Monarchiát, amelyet a regényben is megrajzol, Jókai nyilvánvalóan szívesen látott volna.

Műve megalkotásának időszakában riasztóan hatnak az íróra azok a politikai események, amelyek a Monarchia határain kívül zajlanak, elsősorban a véres francia—porosz háború.

A többi magyar sajtóorgánumhoz hasonlóan Jókai lapjai is állandóan nyomon követték a háború fejleményeit. A Hon naponta tudósított a helyzet alakulásáról, emellett a Hon is, az Igazmondó is gyakran közölt összefoglaló, értékelő cikkeket, nem egyszer Jókai tollából. (pl. Jókai: *A nemzeti gyűlölet csindlók ellen*, Igazmondó, 1870. szept. 11. 37. sz., 277—78.; J. M. *Politikai tanulmányok*, H, 1870. aug. 17. 192. reg. sz. 1. stb.) Cikkeiben Jókai — a lap más munkatársaihoz hasonlóan — állást foglal Magyarország semlegességének megőrzése mellett, elítéli a kölcsönös kegyetlenkedéseket, borzadva fr a háború pusztításairól. Kétségtelen, hogy a háború kegyetlensége, a vérontástól való irtózás szerepet játszhatott Jókai pacifista érzéseinek megerősödésében, az örök harc és az örök béke szembeállításában.

A háború és béke kérdései már ezt megelőzőleg is élénken foglalkoztatták a közvéleményt, s gyakran szerepeltek a Honban is, pl. a Béke- és Szabadságliga üléseiről adott tudósításokban (pl. A békekongresszusról, H 1869, szept. 17. 213. reg. sz. 1.; Horn Ede vezércikke, H 1869. szept. 24., 219. reg. sz.). Jókai még 1868-ban — a védelmi törvényjavaslat tárgyalása közben kijelenti — Madarász hozzászólására reagálva — hogy ami Madarász eszméit illeti, „a világbéke eszméjét, a nép teher enyhítésének eszméjét, az általános lefegyverzés eszméjét”, azokban nem csak Madarással tart, de túl is megy rajta. „Én azt hiszem, jön idő, midőn éppen a haditudomány végtelen tökéletesedése folytán maga a hadászati tökély fogja megcáfolni azt, hogy a nemzetek egymással háborút viseljenek, és kötelesek lesznek egymással békét kötni örök időkre.” (Jókai Mór *politikai beszédei*, sajtó alá rendezte Takács Sándor. Bp. 1925. I. 75—76.) Nem kerülheti el figyelmünket, hogy ez a gondolat vált *A jövő század regényének* egyik alaptételévé; a regényben az történik, amit Jókai beszédében oly kívánatosnak tart: az aerodrom feltalálása s a haditudomány végtelen tökéletesedése vezet oda, hogy a XX. század Európájában nincsenek többé háborúk.

Különösen érdekesek Jókainak azok a beszédei, cikkei, amelyekben a porosz—francia háborúból tanulságokat von le Magyarország számára, illetve a háború kapcsán nagyobb súllyal vet fel olyan kérdéseket, amelyek eddig is foglalkoztatták. Így pl. már említett *Politikai tanulmányok* c. vezércikkében — bár többször hangsúlyozza, hogy nem

az Osztrák—Magyar Monarchiára céloz, mégis nyilván saját kormányának szánja a francia kormányt bíráló megjegyzéseit. A francia vereség főokát abban látja, hogy a „féltékeny és gyanakvó kormánypolitika” a saját kezében összpontosított minden eszközt. Míg a németeknél a polgárkatonának a keze ügyében van a fegyvere, Franciaországban a kormány még mindig azon tanakodik, hogy az ellenségtől féljen-e inkább, vagy a saját népétől. Néhány nappal később Jókai már nyíltan az osztrák—magyar közös kormányra vonatkoztatja a háború tanulságait, amikor felteszi a kérdést: „Lesz-e bátorsága az osztrák—magyar közös kormánynak . . . a magyar népnek eszközt adni arra, hogy országát igazán megvédhesse.” (H 1870, aug. 19. 194. reg. sz. 1.) Ez a gondolat folytatódik Jókainak *Paliako és Kuhnc.* vezércikkében (H 1870. szept. 7. 213. reg. 17. 1.) és parlamenti beszédében (beszámol róla H 1871. febr. 28. 48. reg. sz. 1.). Jókai ismét rámutat, hogy a hadügyi centralizációban és a nemzeti véderőtől való félelemben látja a franciák vereségének fő okát, s e tekintetben egyenes párhuzamot von Franciaország és az Osztrák—Magyar Monarchia között. „Magyarországtól még most is jobban tart a kormány, mint köröskörül akármelyik ellenségétől” — írja, s különösen azt nehezményezi, hogy a honvédseregnek nincsenek technikai csapatai, Magyarországnak még egy tölténygyárat sem engednek felállítani. Jókai feltétlenül szükségesnek tartja, hogy hadászati technikában kiképezzék azokat, akik a honvédseregbe lépnek. E gondolatokat folytatja a Hon 1871. márc. 1. számának Sz. aláírást használó vezércikkírója, amikor rámutat: Bécs húzódozik attól, hogy a magyar honvédséget tüzéséggel és műszaki csapatokkal lássa el. A miniszterelnökkel és a honvédelmi államtitkársággal együtt többen azt állítják, „hogy nem a nyers erő, hanem főként a szellemi képesség hiányzik a magyar nemzetben, arra nézve, hogy a műszaki csapatok kiállítására képes legyen”. A továbbiakban Sz. ennek az állításnak teljes alaptalanságát bizonyítva rámutat, hogy a gránátok első feltalálója is magyar volt, hogy 1848-ban székelyek öntötték az erdélyi védelmi harcban használt ágyukat stb.

Ez a vita is tükröződik *A jövő század regényében* — mintha csak a fent idézett osztrák hivatalos nézetekre válaszolt volna Jókai, amikor megalkotta a technika legkülönbözőbb területein jártas, kitűnő feltaláló, a székely Tatrangi Dávid alakját. S regényének cselekményében is — mint előzőleg cikkeiben, beszédeiben — bemutatja, hogy az udvar jobban fél a magyartól, ebben az esetben Tatrangitól, mint az ellenségtől. Tatrangi a hivatalos szervek ellenére veti be az aerodromont, amellyel végül is megmenti az Osztrák—Magyar Monarchiát és a világot. A párhuzam az 1870-es évek vitái és a XX. századnak a regényben ábrázolt eseményei között tehát nyilvánvaló.

Másutt Jókai azt bizonygatja, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiának nem szabad beavatkoznia a porosz—francia háborúba. Magyarországnak ötven nyugodt évre van szüksége, s csak ha majd az unokák rendbehozták az államot és Magyarország lakossága felszaporodik negyven millióra, akkor lehet beleszólni Európa nagy kérdéseibe. (Vezércikk H 1870. szept. 27., 233. reg. sz. 1.) A regényben Jókai éppen azt a pillanatot ábrázolja, amikor „az unokák” — Tatrangi Dávid és társai — rendbehozzák az állam ügyeit s a kincsei rokonokkal felszaporodott magyarság beleszól Európa nagy kérdéseibe.

Összefoglalva tehát: kétségtelen, hogy a porosz — francia háború mindenekelőtt a véres események iránti irtózás felkeltésével, az író pacifista érzelmeinek fokozásával járult hozzá a regény kialakulásához; másrészt Jókai a háború kapcsán vet fel Magyarország jövőjére vonatkozó gondolatokat, amelyeket azután regényében „valósít meg”. A porosz—francia háború egyéb összefüggésben is szerepel — kétségtelenül közrejátszott a regény egyes csatajeleneteinek megírásánál; ezekre a vonatkozásokra a *Stratégia* c. alfejezetben térünk ki részletesebben.

A párizsi kommün

A Jókai-irodalom gyakran emlegetett tényei közé tartozik az a párizsi kommün iránti elutasító magatartás, amely Jókai reagálását kezdetől fogva jellemezte.

Az írónak a kommünrel kapcsolatos vélekedéseit Sándor István foglalja össze *A lélekidomár* jegyzeteiben (JKK 51. k.), rámutatva arra, hogy Jókai szemben állt „a kommün rendszerével és intézkedéseivel, viszont mély humanizmussal ítélte el a reakció tömegmészárlását, az igazságszolgáltatás megkerülésével alkalmazott véres és embertelen terrort”. (I. m. 592.) *A lélekidomár* 1888—89-ben — majdnem két évtizeddel a kommün után — látott napvilágot, s bár Jókai alapvető értékelése — a kommün eszméinek elvetése — végigkíséri írói pályáját, *A lélekidomár*ban már viszonylag lehiggadt véleménye tükröződik.

A Véres kenyér mellett *A jövő század regénye* esik időrendben legközelebb a kommün napjaihoz, s e műben még az első, heves reagálás érezhető. Sok minden, amit Jókai áttételesen — a Nihil országának rajzában — használ fel, összefügg azokkal az eszmékkel, amelyeket a regényt megelőző publicisztikai cikkeiben (a Hon több munkatársához hasonlóan) egyenesen a kommünrel kapcsolatban fejt ki. E cikkekben mindenekelőtt a polgárháborútól való félelem dominál — Jókai és lapjának munkatársai azt a veszélyt hangsúlyozzák, amelyet a forradalom véleményük szerint a nemzeti lét szempontjából jelent. *A Hald-*

harcunk iszonyú lesz c. cikk szerzője a léghajón menekülő (vö. *A jövő század regénye!*) forradalmárokat — a polgári lapokban elterjedt híreket felhasználva — azzal vádolja, hogy tönkretették Párizs építészeti és művészeti remekeit (H 1871. máj. 26. 121. esti sz. 1.). Jókai máj. 28-i vezércikkében világosan megfogalmazza heves ellenérzésének okait: szerinte a hazafiság minden politikai sablon fölött kell hogy álljon, „Magyarország lakóinak nem lehet más politikai ideálja, mint Magyarország”. (1871. máj. 28. 123. reg. sz. 1.) Jellegetesen liberális álláspont rajzolódik ki a Honban a kommünnel kapcsolatban — a cikkírók, így Jókai szerint is — a kommün már csak azért is elvetendő, mert a szabadságot veszélyezteti: ha győz, akkor azért, mert Jókai szerint „a kommün köztársaságot papol de zsarnokságot cselekszik”, (1871. máj. 28. 118. reg. sz. 1.), ha pedig veszít akkor azért, mert megnyitja a kaput a terrorisztikus, elnyomó módszereknek, hiszen a kommün leverése után Jókai szerint „vas kormány, sajtó-elnyomás, rendőrség, kémrendszer, tömeges kivégzés, katonauralom” következett.

A valóságos háború- és forradalom-élményt tehát a porosz—francia háború és a párizsi kommün szolgáltatta. Jókai mindazt a tapasztalatot, ellenérzést, következtetést, amelyet ezekkel az egész világ közvéleményét befolyásoló eseményekkel kapcsolatban kialakított, regényében a Monarchia és Oroszország közötti képzelt háború ábrázolásában, az orosz nihilizmus bemutatásában hasznosította.

Oroszország, a pánszlávizmus

Jókait az orosz téma a 40-es évek óta foglalkoztatta és egész alkotásán végigvonult. (Erről l. Forgács László: *Jókai és az orosz irodalom Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, Bp., 1961. I. 471—523.; D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Néhány orosz tárgyú Jókai elbeszélés forrásáról*, Filológiai Közöny, 1965. 3—4. sz. 404—409.; Jókai Mór: *Szabadság a hó alatt* JKK 36—37. k. jegyzetei, sajtó alá rendezte Zöldhelyi Zsuzsa; Jókai Mór: *Görögtűz* JKK 33. k. jegyzetei, sajtó alá rendezte Radó György; valamint Radó György: *Jókai Mór és a Szovjetunió népei*, Bp. 1975.) Oroszország iránti érdeklődését bizonyára a távoli, ismeretlen ország egzotikuma is sarkallta, de tévednénk, ha ebben látnánk a téma iránti vonzódásának egyedüli s legfőbb okát. Forgács László szerint „Jókaiiban először nézett magyar író úgy az orosz társadalom fejlődésére, hogy tekintetében a magyar valóság tükröződött” (i.m. 471.).

Kezdetben Jókainak Oroszországhoz való viszonyát megszabja az az ellenszenv, amelyet a cári csapatok 1849-es intervenciója váltott ki. Ekkor még egységes tömegként fogja fel az oroszországot, s szándékosan

ellenséges képet rajzol róla. A szabadságharc leverését követő esztendő, a krími háború időszakában, s méginkább a 60-as években ez a kép differenciáltabbá válik. Az író már megkülönbözteti a népet a cárizmus hivatalos képviselőitől. Nem csak Jókaira, több kortársára is jellemző, hogy nem azonosítják a magyar szabadságharc leverésében Ausztriának segítséget nyújtó hivatalos orosz köröket a haladó kultúra nagyjaival — Vajda János szerint az orosz birodalom „... ez általunk lenézett, barbárnak hitt nemzet máris oly vívmányokat mutat föl, a szellemi művelődésnek semmi kormánytól nem függő, csupán a nép géniusza által művelt szakmákban, például irodalmában, melyek a mienket Európa ítélőszéke előtt magasan tulszárnyalták.” (*Polgdrosodás* (Arisztidész álnéven) Pest, 1862. *Vajda János Összes művei*, Bp. 1944. 1140.) „Mi nem gondoljuk, hogy Puskin egy olvasója is felelőssé tenné a mai orosz politikáért...” írja Arany János is (Koszorú, 1863. II. k. 600.).

Hasonló szellemű Jókai néhány évvel későbbi nyilatkozata: „Az orosz diplomatiától visszariadunk, mert a rideg absolutismust képviseli; kárhoztatjuk benne nem az orosz, de az absolutismust, mely elveinknek ellensége, akárminly nemzettől jöjjön. — Az orosz *kormány*-nak van kancsukája, vannak siberiai ólombányái, vannak vérrel irt ukázai; de az orosz *nemzetnek* van szabadság utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literatúrája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy koreszmékért küzdenek. (Jókai M.: *Kivel szövetkezzünk?* H 1867. szept. 3. 4.)

A *jövő század regényének* érlelődése és megalkotása idején a magyar sajtó — ezen belül Jókai lapjai is — igen sokat foglalkozik Oroszország szerepével a nemzetközi politikai életben, főként Oroszország és az Osztrák—Magyar Monarchia viszonyával. A balkáni kérdés kiéleződése, amely végül az orosz—török háborúhoz vezet —, csak később, a 70-es évek második felében következik majd be, de a konfliktus előjátéka már jóval előbb, az általunk tárgyalt időszakban megkezdődött.

Jókainak és a Hon munkatársainak írásaiban gyakorta szerepel az orosz absolutizmus és a kiegyezés utáni alkotmányos monarchia szembeállítása. A porosz—francia háború idején Jókai azt hozza fel egyik legfőbb érvként beavatkozásunk ellen, hogy ebben az esetben Oroszországgal kellene szövetkeznünk, ennek az ára pedig az absolutizmus visszaállítása lenne. „Tanácsolhatja-e valaki a szövetkezést Oroszországgal a dynastiának ilyen ár mellett? Én nem.” — írja (H 1871. márc. 5. 53. reg. sz. 1.).

Az Oroszország és az Osztrák—Magyar Monarchia közötti háború kérdése visszatérő téma. Így érthető, hogy csak olaj a tűzre egy olyan

oroszkönyvnek a megjelenése, amely ezt a háborút egyenesen elkerülhetetlennek tartja. Rosztyiszlav Fagyjev már említett írására gondolunk (*Oroszország hadereje*), amely nagy érdeklődést váltott ki, a Hon is terjedelmes recenzióban ismertette, tárgyalva Fagyjev pánszláv nézeteit, majd későbbi publicisztikai tevékenységét is (pl. 1870. ápr. 17. 88. reg. sz. 3.; 1871. ápr. 7. 81. reg. sz. 1.). Fagyjev cikkeiben, brosrájában a szlávok egyesítésére buzdít, s Ausztria ellenes kirohanásai már könyvének megírása előtt is olyan feltűnést keltettek Pesten és Bécsben, hogy — mint a német kiadásának előszavában olvashatjuk — a pétervári kormánynak kellett Fagyjevet lecsillapítania. (Fagyjev, i. m. X. p.) Fokozta a mű iránti érdeklődést, hogy szerzője bizonyos oppozíciót képviselt a hivatalos hadvezetéssel szemben, bírálta annak egyes intézkedéseit, s a magyar értékelők szerint viszonylag reális képet festett Oroszország (a potenciális ellenfél) haderejéről. Művében részletesen foglalkozik egy eljövendő háború lehetőségeivel, a hadsereg felszerelésével, az esetleges szövetségekkel.

Minden jel arra mutat, hogy Jókai igen figyelmesen áttanulmányozta Fagyjev írását, már említettük, hogy egyik noteszében jegyzeteli, azonkívül a hagyatékban őrzött példány számos lapján találhatunk kezétől származó jeleket, beírásokat (részletesen l. a *Stratégia* alfejezetben.), s a regényben is több ízben hivatkozik Fagyjev nevére. A számos, a regény szövegében felfedezhető egyezés mellett rá kell mutatnunk arra, hogy Jókaira szemmel láthatólag hatottak az orosz szerző fejtegetései Oroszország lehetséges ellenségeiről és szövetségeseiről. Fagyjev két országot jelöl meg, amellyel Oroszország semmiképpen sem köthet szövetséget: Ausztria—Magyarországot és Törökországot. Ugyanakkor véleménye szerint az Észak-Amerikai Egyesült Államok Oroszország természetes szövetségese. Hosszasan taglalja egy ilyen szövetség előnyeit mindkét fél számára, s indokokkal támasztja alá, hogy miért tartja azt az egyetlen lehetséges érdekközösségnek.

Jókai többször hivatkozik erre a gondolatra; a könyvben ábrázolt háborúban az amerikai diplomácia Oroszországot támogatja, s úgy tűnik, hogy Sasza és a hozzá pártoló Severus kapcsolata is e lehetőséget szimbolizálja.

A „nihilizmus”

Az író most új oldalról közelíti meg az orosz témát: Tatrangi nem egyszerűen az orosz állam, hanem az orosz „nihalista” állam ellen vívja harcát. Jókai iszonyodva rajzolja meg „nihil-ország” képét, s nem mulasztja el azt sem, hogy összekösse a XX. századi képzelt „nihil orszá-

got” az orosz felszabadító mozgalom XIX. századi valóságos képviselőinek eszméivel (vagy vélt nézeteivel). „Amiről a mult században Hertenzen, Bakunin még csak álmodoztak, amit a »Szta djelat?« (sic! Z. Zs.) szerzője regényképpen írt le, már megvalósult . . .” — írja Sasza nihilista államáról. (JKK I. k. 332.)

Nyilvánvaló, hogy itt Herzen, Bakunyin, Csernisevszkij a *Mit tegyünk* szerzője igen negatív megvilágításban szerepelnek.

Csernisevszkijt Jókai tudomásunk szerint most említi először — a „Sto djelat” címet — Péter Zoltán megállapítása szerint — idegen kéz jegyezte be a 9. notesz 44. lapjának r.-jára (*Följ. I. k. 445.*), innen került át, némileg eltorzítva, a regénybe. Herzen és Bakunyin azonban már jóval előbb szerepelnek írásaiban, ám korábban egészen más, *A jövő század regényével* sok tekintetben ellentétes megvilágításban. *A jövő század regényével* új szakasz kezdődik, az előzmények azonban az 1860-as évek elejére nyúlnak vissza. Jókai akkori állásfoglalásai szorosan kapcsolódnak azokhoz az értékelésekhez, amelyeket a magyar liberális sajtó a két híres orosz emigráns tevékenységéről kialakított. A 60-as évek magyar hírlapirodalmában Herzen és Bakunyin azonban reformok harcosaként szerepel, s tevékenységének magyar ismertetői sokszor nyilvánvalóan olyan cézzal idézgetnek a Kolokol cikkeiből, hogy ezzel a magyar viszonyokra is utaljanak, figyelmeztessenek arra, hogy az elnyomás forradalmat szül (pl. Reviczky Szevér, Falk Miksa és mások állásfoglalásai). (Dolmányos István: *Az orosz forradalmi narodnyikok és a magyar sajtó*, Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből, II. k. Bp. 1961. 42—84.)

Ebbe a képbe tökéletesen beleillik a Hon anyaga is. A 60-as években, különösen 1863-ban a lengyel felkelés idején a Hon cikkeiben, közleményeiben gyakran találkozhatunk Herzen, Bakunyin nevével. Tevékenységüket ekkor — a már elmondottakon kívül — a lap különösen pozitívan értékeli, kiemelve, hogy támogatták a lengyel forradalom ügyét, amellyel a magyar közvélemény és Jókai személyesen is együttérzett. A Hon folyamatosan tudósít Herzennel és Bakunyinnal a lengyel forradalom érdekében kifejtett tevékenységéről, arról, hogy „Hertenzen is hajóraszállt” és elindult a forradalmárok megsegítésére. (H 1863. ápr. 10. 81. sz. 2. Ez a hír egyébként téves volt!) Részletesen foglalkozik Jókai lapja Bakunyin hányattatásaival, aki egy angol hajón (egyébként magyar emigránsokkal együtt) valóban útra kelt, de nem sikerült eljutnia a lengyel partokra, s Malmőbe vetődött. (Erről, valamint Bakunyin és több emigráns magyar politikusi kapcsolatáról Kún Miklós ír *M. A. Bakunin и венгерское национальное освободительное движение* (1847—1864) c. tanulmányában, *Studia Slavica XIX*, 1973, 177—195.) A lap közli Bakunyin beszédét, amelyet a lengyelekkel

szimpatizáló malmóiek előtt tartott, s amelyben a lengyel szabadságharc világjelentőségét méltatta. (H 1863. ápr. 12. 83. sz. 3.) Többször említi a Kolokolt, nemegyszer a Kolokol jelentése alapján tájékoztat a lengyel emigránsok készülődéséről (pl. 1863. ápr. 1. 74. sz. 3.).

A Honnal egyidejűleg az Üstökös is nyomon követi az eseményeket, itt is gyakran szerepel hasonlóan pozitívan Herzen és Bakunyin neve, pl. „ama bizonyos cszinadia elmékedéseiben” Bakunyin svédországi kényszerű partraszállásáról (Ü 1863. ápr. 11. XIII. k. 15. sz. 120.). Másutt Tallérossy Zebulon utal a Kolokolra (1863. dec. 12. XIV. 24. sz., 186.). Jókai a *Politikai divatokban* is együttérzően említi Herzent és Bakunyint, mint „a szabadelvű Oroszország képviselőit” szembeállítva őket azokkal a „torzonborz hetmanokkal”, „akiket a világ minden lapja karikatúrában örökölt.” (*Politikai divatok*, JKK 14. k. 271. Sajtó alá rendezte Szekeres László).

Nyilvánvaló tehát, hogy a 60-as évek elején Jókai — aki maga is abszolutizmus ellenes álláspontot foglal el — elsősorban a cári önkény ellenségeit, a szabadelvű reformok szorgalmazóit, a lengyel felkelés segítőit látja Herzenben és Bakunyinban, s szimpatizál velük. Mindez nagyon messze van „Nihil ország” szándékoltan iszonyúnak rajzolt képétől, amelynek szellemi előfutáraként 8—10 évvel később ugyancsak Herzent, Bakunyint és az időközben ismertté vált Csemisevszkijt jelöli meg.

A törés minden bizonnyal az 1860-as évek második felében kezdődik, s 1871 után — közvetlenül a regény publikálását megelőzően — mélyül tovább. Számos oka közül itt csak a legfontosabbakra mutatunk rá.

Kétségtelenül közrejátszhatott ebben az ellenzéki pozíciók fokozatos feladása, amely az 1875-ös fúzióban tetőződött be, de ez a balközép politikáját már korábban jellemezte. (Vö. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió*. Bp. 1959. Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sor. 11.; Lengyel Dénes: *Jókai és az 1875-ös fúzió*. PIM Évkönyv, 1963. 71—86.) Ezen folyamaton belül Jókai hite az Osztrák—Magyar Monarchia fenntartásának szükségességében, kibékülése a Habsburg-dinasztiával (l. Sándor István jegyzeteit *A lélekidomár* c. regényéhez, i.m. 559.) szintén szerepet játszhatott abban, hogy az író regényében — eddigi orosz tárgyú műveitől eltérően — a cári családot immár rokonszenvvel ábrázolja, a cárban elsősorban nem az orosz uralkodót, hanem a „felforgatóktól” veszélyeztetett uralkodót látta. E szemlélet tükröződik az 1870-es évek végén írt *Szabadság a hó alatt* c. regényében is. E változás velejárója, hogy Jókai, aki eddig sem volt híve a jakobinus módszereknek, most még erősebb ellenérzést táplál a forradalmárok iránt. Említettük, hogy ezt az ellenérzést nem kis mértékben szították

a párizsi kommün eseményei, s hozzátehetjük, a világszerte kibontakozó forradalmi munkásmozgalom tevékenységét ismertető hírek is. Mindez azonban nem magyarázza, miért teszi a „nihil” birodalmát Oroszországba, s miért látja Bakunyinban, Herzenben most már a rombolás előfutárait.

Forgács László megállapítása szerint: „Jókai szeizmográfszerűen reagál a világpolitika eseményeire. Amikor a magyar sajtóban még szinte nyomát sem találjuk a nihilizmus kommentálásának, Jókai már nemcsak magát a „nihilizmust ábrázolja, hanem kapcsolatba hozza ezt a mozgalmat a magyar történelem új fordulóival”. (Forgács i.m. 479.) A kor magyar hírlapanyaga azt bizonyítja, hogy Jókai reagálása a „nihilisták” tevékenységére korántsem volt ennyire intuitív. Elképzelhetetlen is lett volna, hogy — bár a részletesebb értékelés korszaka később, az 1870-es, 80-as évek fordulóján, a forradalmi narodnyikok tevékenysége nyomán következett be — a magyar sajtó már ekkor ne ismertesse az orosz „nihilisták” néhány világszerte nagy visszhangot kiváltó akcióját.

A „nihilista” szó az európai sajtóban — így nálunk is — Turgenyev *Apák és fiúk* c. regénye nyomán terjedt el, a forradalmi szellemű orosz ifjúság elnevezéseként. A későbbiekben sok zűrzavar forrásává vált, mert egyaránt illették vele a narodnyikokat, a szociáldemokratákat, az anarchistákat. A 60-as—70-es évek fordulóján azonban leggyakrabban Bakunyin és Nyecsajev követőit emlegették ezen a néven.

Ha az 1870-es években Bakunyin más értékelést kap Jókainál, mint az előző évtizedben, akkor abban nemcsak a Jókai szemléletében végbement változások játszottak közre, hanem legalább olyan mértékben Bakunyin nézeteinek alakulása is. A lengyel forradalom után Bakunyin, aki élete végéig önfeláldozóan harcolt a cárizmus, ill. az elnyomás minden formája ellen, de e harcban eddig sem idegenkedett az anarchista eszméktől, végképp az anarchizmus útjára lépett. 1869—70-ben együttműködött Nyecsajevvel s közösen adtak ki néhány nagy feltűnést keltő, szélsőséges anarchista eszméket propagáló felhívást, röpcédulát. (Sokáig e közös kiadványok közé sorolták a hírhedt *Forradalmi katekizmust* is, amelynek szerzőjéről azonban mindmáig vita folyik. A neves szovjet történész N. Pirumova szerint ennek a dokumentumnak nem Bakunyin a szerzője. L. N. Pirumova: *Bakunyin*, Kossuth/Kárpátia Könyvkiadó, 1979. 299.) E kiadványokban, kihasználva az Internacionálé tekintélyét és az orosz diákság cárizmus-ellenes hangulatát, arról igyekeztek a fiatalságot meggyőzni, hogy létezik egy az Internacionáléhoz csatlakozott titkos társaság, amely az egyetemes forradalom szításával foglalkozik, s kész azonnali cselekvésre Oroszországban. Röpirataikban felszólítják az orosz ifjakat, menjenek a pa-

rasztok közé: a népnek új Sztyenka Razinra van szüksége, s erre a szerepre az ifjaknak a tudományoktól, iskoláktól való elszakadással kell felkészülniök. Nyecsajev arra is felszólítja a forradalmárokat, hogy különös figyelemmel forduljanak a haramiák világa felé, amely következetesen szembenáll a régi világgal. A „cél szentesíti az eszközt” jelszava új alakban szerepel műveiben, minden eszközt megengedhetőnek tart a rombolás érdekében, hogy „kő kövön” ne maradjon. A forradalom eszközei lehetnek „a mérge, a kés, a hurok”. „Nekünk csak egyetlenegy változtathatatlan és negatív programunk van, a kérlelhetetlen rombolásé. Mi kereken lemondunk a jövődő életfeltételek kidolgozásáról, mert ez a feladat nem egyeztethető össze tevékenységünkkel . . .” A *Forradalmi katekizmus* szerint a forradalmárnak ki kell irtania magából a rokonszenv, barátság, szeretet, hála érzését, még a becsületét is. A régi világban mindent és mindenkit egyformán kell gyűlölnie. A „szövetség” minden eszközt latba fogja vetni azért, hogy fokozza a bajokat és csapásokat, amelyek végül felőrlik a nép türelmét és a népet tömeges felkelésre ingerlik. A forradalmárnak késznek kell lennie arra, hogy önnön életét feláldozza, és kioltsa önnön kezével mindazoknak az életét, akik gátolják e cél elérésében. (Vö. *Forradalmi katekizmus* 6., 13., 22. §.)

Nyecsajev saját munkatársaival szemben is despotikus módszereket alkalmazott, s bebizonyította, hogy semmitől, a bűncselekménytől sem riad vissza céljának elérése érdekében: 1869-ben megölte egyik hívét, Ivanov egyetemi hallgatót, aki módszereit bírálni kezdte. A gyilkosság kapcsán meginduló vizsgálat és a per, melyeknek anyagát a cári kormány több nyelven publikálva szétküldte, világszerte nagy felháborodást váltott ki.

Marx és Engels kezdettől fogva következetesen bírálta Nyecsajev és Bakunyin anarchista nézeteit és gyakorlatát. Mindent megtettek, hogy elhatárolják őket az Internacionálétól. Így a Nemzetközi Munkásszövetség 1871 szeptemberi londoni küldöttkonferenciájának megbízásából Marx közleményt publikál, melyben kijelenti, hogy Nyecsajev sohasem volt a Nemzetközi Munkásszövetség tagja vagy megbízottja, s hogy nevezett a szövetség nevét bitorolta és arra használta, hogy Oroszországban embereket becsapjon és áldozatul ejtsen. (Karl Marx és Friedrich Engels Művei 17. k. (1870—72) Bp. 1968. 401.) Másutt Marx rámutat: az orosz kormány, amely a saját országában napról-napra növekvő oppozícióba ütközik, „olyan embereknek, mint a nem az Internacionáléhoz tartozó Nyecsajevnek állítólagos összekülvéseit arra használta, hogy behoni ellenfeleit átadja a bíróságnak”. (uo. 453.) Bakunyint a hágai kongresszus 1872-ben kizárta az Internacionáléból; ezt követően Marx és Engels részletesen elemezte tevé-

kenységüket és káros módszereiket. (*A szocialista Demokrácia Egyesülése és a Nemzetközi munkásszövetség, Az Internacionálé hágai kongresszusának utasítására közzétett jelentés és dokumentumok*, Marx Engels Művei, 18. k. Bp. 1969. 311—446.) Ebben az igen élehangú írásban röviden így összegezik az orosz anarchisták tanainak lényegét: „... az anarchia az egyetemes pándestrukció; a forradalom előbb egyéni, majd kollektív gyilkosságok sorozata; az egyetlen cselekvési szabály a hatványozott jezsuita erkölcs; a forradalmár típusa a haramia.” Bakunyin és Nyecsajev jövőről alkotott elképzeléseit a „kaszánya-kommunizmus” szép mintájának nevezik, s ismételten utalnak a jezsuitizmus és az anarchizmus párhuzamára: többek között megállapítják hogy a Bakunyin—Nyecsajev meghirdette erkölcs teljességgel keresztény eredetű dogmák-ból áll, Bakunyiné „a jezsuiták római katolikus apostoli szentegyházát” a maguk „főanarchista és pándestrukтив szent forradalmi művével” helyettesítik. (400—401.)

Mindez nem maradhatott titok a magyar olvasóközönség előtt sem — egyebek között György Aladár is céloz a Honban közzétett cikkében Bakunyin és az Internacionálé ellentétére, rámutatva, hogy az oroszok között „létezik az Internacionale tagjain kívül még egy erős forradalmi párt Bakunin vezérlete alatt, de ezeket túlzásaik miatt maga az Internacionálé is megveti”. (György Aladár *Emlékek az Internacionálé köréből*. H 1871. okt. 25. 246. reg. sz. 2.) Az Internacionálé vezetőknek minden igyekezete ellenére Bakunyin és Nyecsajev mégis kompromittálták a nemzetközi munkásmozgalmat, s Európa-szerte számos megnyilvánulás bizonyítja, hogy a nyecsajevizmust azonosították az Internacionálé eszméivel.

Az anarchisták szélsőséges programja és gyakorlata több író művében tükröződik; az oroszok közül különösen Dosztojevszkij és Turgenyev reagál igen érzékenyen a fent ismertetett eszmékre és eszményekre. Dosztojevszkij 1871 és 1873 között (tehát *A jövő század regényével* csaknem egyidőben) jelenteti meg *Бесы* (magyarul *Ördögök*, később *Démonok* címen napvilágot látott) regényét, amelyben főleg a Nyecsajev-per alapján az egész orosz forradalmi mozgalomról fest torzképet. (Érdekes, hogy Jókai regényében a „nihilista páholy” neve „pokol”, a páholy tagjai „ördögök”-nek nevezik magukat.) Hasonlóképpen részben a Nyecsajev-ügy színezi Turgenyev *Töretlen föld c.*, ugyancsak az 1870-es években írott regényét is.

Jókai egyike az első íróknak — talán a legelső —, aki Oroszország határain túl irodalmi műben reagál az orosz anarchisták tevékenységére. (Oscar Wilde *Vera vagy a nihilisták c.* drámája jóval később, 1881-ben látott napvilágot.)

Természetesen ma már nem állapíthatjuk meg pontosan, honnan

származhatnak Jókai értesülései a nihilistákról. Olvashatott német lapokban róluk: amikor Nyecsajev megölte Ivanovot, több befolyásos német lap (Kölnische Zeitung, Allgemeine Zeitung, Neue Preussische Zeitung stb.) feltűnő címekkel („Nihilista összeesküvés leleplezése Oroszországban” stb.) tudósított a történetekről, sokszor nagyon el-túlozva a tényeket. — De hírt adott az orosz anarchisták tevékenységéről a magyar sajtó is, ha nem is terjedelmes cikkekben, mint később a forradalmi narodnyikokról, de kisebb-nagyobb közleményekben. A radikális orosz diákmozgalmakról szóló hírek között fel-feltűnik Bakunyin és Nyecsajev említése. 1869 decemberében pl. a Hon orosz egyetemi hallgatók letartóztatásáról tudósít, s megenlíti, hogy az egyes csoportok tevékenységének kiindulópontja Svájc, s élükön Bakunyin áll. (H 1869. dec. 28. 298. esti sz. 1.)

A Hon rövidesen ismerteti Bakunyin kiáltványát *Az oroszországi fiatal testvérekhez*, amelyben rámutat az orosz forradalmárok és a lengyel nemesi felszabadító mozgalom közös céljaira és a közöttük fenn-álló szemléleti különbségekre. Az egyedüli közös cél „gyűlölet a mindent elnyelő orosz állam ellen és azon szilárd elhatározás, hogy minden eszközzel annak minél előbbi szétrombolását idézzük elő”, (1869. dec. 31. 301. esti sz. 1.) A lengyel nemesi párt azonban a nemzeti függetlenség kivívása után nem megszüntetni, hanem ismét felépíteni akarja a lengyel államot. „Ha ez az eset beáll, akkor háborút indítunk ellenük az általános nemzeti szabadság és életfejlődés nevében” — fejeződik be a kiáltvány.

Bakunyin neve ettől kezdve megint sűrűn szerepel a magyar lapokban, de már korántsem olyan kedvező megvilágításban, mint a 60-as években. A VU pl. 1870 februárjában cikket közöl *Egy szláv izgató* címen Bakunyin életéről, amelynek szerzője nemcsak a „túlsgba vitt és durva kommunisztikus eszmékért” rója meg Bakunyint, hanem azért is, „mert mindig csak azért vágyott általános európai forradalmakra, hogy az európai államok romjain az egységes szláv birodalmat fölépíthesse”.

A pánszlávizmussal hozza összefüggésbe Herzen nevét is a Hon egyik közleménye, amely német források alapján ismertet egy vitát, s kiemeli az egyik résztvevő álláspontját; e szerint „Herzen Bécsset és Constantinápolyt a nagy szláv birodalom fővárosává akarja tenni. Magyarországot pánszlávizmussal akarja elönteni”. „Különben — folytatja a cikkíró — Herzen oly erős socialista volt, hogy jelszava vala: Éljen a chaos és a kiirtás! Vive la mort! Helyet a jövőnek!” (H 1870. ápr. 17. 38. reg. sz. 3.) Természetesen Herzen sosem vallott ilyen szélsőséges nézeteket, de az idézett — és korántsem egyedülálló — példa is mutatja, milyen ellentmondásos hírekből meríthette Jókai információit.

Említettük már, hogy a 70-es években a magyar lapok igen sokat foglalkoztak a pánszlávizmussal. Azok az igen kevésbé differenciált, sokszor a valóságot torzító hírek, amelyek az orosz emigráció vezetőinek pánszláv nézeteit ismertették, minden növelték magyarországi népszerűségüket, s minden bizonnyal taszítóan hatottak Jókaira is.

Herzen és Bakunyin mellett Nyecsjajev neve is sűrűn szerepel a vizsgált időszakban a magyar lapokban. A H-ban pl. 1870 júniusában rövid hír jelenik meg arról, hogy az orosz trónörökös „Netschajeff fellépése óta” állandó veszélyben él (H jún. 24. 141. reg. sz. 2.). Egyébként Jókai nyilvánvalóan tudott arról a sikertelen merényletről is, amelyet D. V. Karakozov 1866-ban követett el II. Sándor ellen. Néhány nap múlva ugyancsak a H, pétervári forrásra hivatkozva, rövid információt közöl a Nyecsjajev-perről, s kiemeli, hogy Nyecsjajev céljának eléréséhez „a legőrültebb, legvéresebb eszközöket” kívánja felhasználni (H aug. 8. 181. reg. sz. 2.). Jókai népszerű lapja, az Igazmondó, 1871 júliusában tudósít a Nyecsjajev ellenes eljárásról, s a Nyecsjajev-csoportot mint az „Internationale elágazását” említi (1871. júl. 30. 31. sz. 253.).

Jókai lapjain kívül a többi korabeli lapban is számos tudósítást olvasható a „nihilisták” tevékenységéről. Így pl. a Pesti Napló 1871 augusztusában több egymást követő számban közöl kisebb-nagyobb híreket a Nyecsjajev-per fejleményeiről, s idéz egy a tárgyaláson felolvasott „iratból”, amelyet *Utastás a forradalmár számdra* címen emleget. Az idézetekből kiderül, hogy ez nem más, mint a hírhedt forradalmár katekizmusa, amelynek szövegéből a Pesti Naplóban többek között ilyen idézetek olvashatók: „... társaságunk minden rendelkezésre álló eszközzel fejleszteni és általánosítani igyekezzünk azon bajokat, melyek a népet valahára megfosszák türelmétől és általános felkelésre bírják. A népforradalom alatt társaságunk nem érti azt a szabályozott mozgalmat, melynek a nyugaton vagyunk gyakran tanui... mely... eddigelé mindig csak a fennálló politikai államalak felforgatásával más államalak felállítását tűzte ki céljául. A népre nézve megmentő csak azon forradalom lehet, mely minden államiséget gyökerestől kirt, ... A társaság tehát nem szándékozik a népre új állami szervezetet tukmálni. A jövő szervezet kétségkívül magából a mozgalomból s a nép életéből fog kifejlődni. Ez a jövő nemzedékek dolga, a miénk az általános, kíméletlen, rettenetes rombolás. Ezért ha közeledni akarunk a néphez, ennek azon elemeivel kell kapcsolatba jönnünk, melyek a moszkovita államhatalom létrejötte óta sohasem szüntek meg minden ellen tiltakozni, ami közvetlenül vagy közvetve összefügg az állammal. ... Egyesüljünk a bátor rablókkal, ezen valódi és egyetlen forradalmárral (sic) Oroszországban. Ezen elemeket győzhetlen, romboló hatalommá alakítani át, ez legyen a mi szervezkedésünk, össze-

esküvésünk célja és feladata.” (Pesti Napló, 1870. 180. reg. sz. 2.) Az ilyen és hasonló hírek a napi sajtóban gyakran „szocialistáknak” nevezett anarchisták elveiről minden bizonnyal fokozták Jókai és a liberális közvélemény amúgyis elutasító véleményét a forradalmi mozgalmakról, s minden bizonnyal nagy mértékben hozzájárultak „a Nihil” országnak rajzához *A jövő század regényében*.

Jókai művében egyenes párhuzamot von a forradalmárok és a jezsuiták között: „... a jezsuita az álcázott nihilista, s a nihilista az álcátlan jezsuita” írja. (JKK I. 212.) Ez a párhuzam Európa-szerte elterjedt volt attól kezdve, hogy Nyecsajev meghirdette „A cél szentesíti az eszközt” jelszavát, amely addig a köztudatban a jezsuiták tevékenységéhez kapcsolódott. (Vö. Marx idézett értékeléseit.) A német liberális sajtó a múlt század 70-es éveiben gyakran nevezte a szocialistákat „vörös jezsuitáknak”. (E kérdéssel foglalkozik Mike Antal *A két Internacionálé: azaz a fekete és a vörös jezsuiták* c. cikkében, Magyar állam, 1872. márc. 14—16, 60—62. sz.) Ugyancsak az anarchisták fent ismertetett programnyilatkozataival állhatott összefüggésben az orosz nihilisták elveinek és gyakorlatának jellemzése a regényben. A nihilistáknak „... Is-ten, haza embertárs, család, szerető: az semmi. („JKK I. k. 198.) „A nihilistáknak nem kell barát, ők nem aggodalmaskodnak, mindenekelőtt az a céljuk, hogy leszámoljanak ellenségeikkel.” (JKK I. k. 334.) A „pokol” elveinek leírása is igen közel áll a *Forradalmi katekizmus*hoz. E nihilista „páholy”... céljainak kivételében minden eszközzel rendelkezik, néplázadással, orgyilokkal, méreggel, gyújtogatással. Severus megölésére a „pokol” megengedhetőnek tart minden gyilkoló eszközt, — tört, lőfegyvert, pokolgépet, tüzet, mérget (vö. Nyecsajev „méreg, tör, gyújtóeszközök”). A „pokol” szövetségében tart minisztereket és bajnokul megszökött rabokat, költőket és kocsmárosokat, színészeket és örömlányokat. (I. 88.) Mindez feltűnően összecseng a *Forradalmár katekizmus*val, amely behatolást javasol minden társadalmi rétegbe és — mint láhattuk — szövetkezést a haramiákkal, bűnözőkkel. (Dosztojevskij *Ördögök* című regényében szintén az anarchisták programjának ezeket a vonatkozásait emeli ki.) Ez a motívum *A jövő század regényében* többször visszatér, Mazrur bandáinak vezetői között szép számban vannak legalsó fokú gonosztevők, „kik örök időkre az urali bányákba voltak kényszerszolgálatra elítélve”. A nihil segítségül hívja „pálinkát és a rongyot”. A „pokol” harca közepette semmit sem kímél, Alekszandra és Mazrur mindennek az elpusztítására törekszik.

Világos az is, hogy Jókai az orosz „nihilizmusról” rajzolt képet összefüggésbe hozza a francia forradalmakkal. „Orosz forradalom hasonlít a franciához” — olvashatjuk 9. noteszében *A jövő század regényének* jegyzetei között (62. r., *Följ.* I. 453.). A regényben is utal rá, hogy „a

prémes süveg közepéből (amellyel a korabeli karikatúrákon ábrázolták az oroszokat: Z. Zs.) „a frígiai sapka is kivereslik” (JKK I. k. 332.). Feltehetőleg az aerodromonon száguldozó, mindent elpusztító Sasza alakja sem független azoktól a sokszor igen elfogult közleményektől, amelyek a polgári sajtóban a párizsi kommun résztvevőiről megjelentek.

Kétségtelen tehát, hogy a regénybeli nihilisták ábrázolása főként a korabeli hírlapanyagból nőtt ki, alapjául szolgáltak az orosz anarchisták tevékenységéről szóló hírek, s színezték a párizsi kommun eseményei.

Azt sem tekinthetjük merő megsejtésnek, az írói képzelet eredményének, hogy Jókai kapcsolatba hozza az orosz anarchisták mozgalmát „a magyar történelem új fordulójával” (Forgács László, i.m. 479). Jókai élénk fantáziával rajzolja azt a tevékenységet, amelyet az orosz nihilisták — Mazrur és társai — az Otthon munkásai között folytatnak, de az előbbiekhöz hasonlóan ehhez is találhatott támpontokat kora valóságában.

A magyar munkásmozgalom kezdeti egybeesnek *A jövő század regénye* keletkezésének éveivel. Jókait is foglalkoztatták a munkások és munkaadók közötti kapcsolat kérdései. Nacsády József mutat rá a *Fekete gyémántok* jegyzeteiben (JKK 20. k. 305.), hogy az író Vidacs Jánossal és Horn Edével fáradozott a lassaleanus Általános Munkás-egylettel szembenálló Budapesti Munkás-egylet, majd a Munkásképző egylet létrehozásán. (A Budapesti Munkás-egylet Schulze-Delitzsch polgári elvei alapján fogyasztási egylet, önszegélyező bank és művelődési kör megalakítását tűzte ki célul, amelynek révén a munkásosztály harcát akarta kiküszöbölni.) Horn Edéhez hasonlóan Jókai is a munkások és munkaadók közötti érdekegységet hangsúlyozta; ez jut kifejezésre a *Fekete gyémántokban*, Berend Iván munkástelepeinek ábrázolásakor.

A jövő század regényében, mint arra Nagy Miklós rámutat, már másképpen áll a helyzet: itt az író már nem vállalkozik arra, hogy a munkásosztály és az uralkodóosztályok érdekeit úgy azonosítsa, mint ezt a *Fekete gyémántokban* tette. (Nagy Miklós: *Bevezetés a Fekete gyémántokhoz*, Bp. 1952. 42.) Ebben minden bizonnyal legfőképpen a párizsi kommun hatása játszhatott közre, de az író figyelmét nem kerülhették el az Európa szerte erősödő munkásmozgalom egyéb hírei sem, pl. a német munkások pere, s nem utolsósorban az Általános Munkás-egylet ellen indított hűtlenségi per sem, amelyről a lapok, így a *Hon* is 1872 áprilisában naponta közöltek tudósításokat. (Az ügyről már az előzetes letartóztatások során több parlamenti interpelláció hangzott el, pl. Helfy Ignác interpellációja a letartóztatott munkások ügyében, 1871.

szept. 20-án, Tánácsics Mihály interpellációja, 1872. márc. 28.) Igaz, A Hon munkatársai nevelésügyi gyerekségnek nevezik azt a véleményt, amely szerint a magyar munkások forradalomra készülnek, mégis feltételezhető hogy a per során feltárt anyag hatott Jókaitra. Nem hanyagolhatjuk el azt a körülményt sem, hogy a per folyamán többször felmerült a vádlottak esetleg az orosz anarchistákkal folytatott érintkezésének kérdése is. Így pl. a H 1872. áprilisi száma arról tudósít, hogy elkoboztak tőlük többek között „egy orosz nyelven nyomtatott internacionalista lapot is”. (1872. ápr. 22. 93. esti szám, 1—2.) Néhány nappal később az egyik tudósításból kiderül, hogy Külföldi Victor, az egyik fővádlott, „oroszul is tud”. Ugyanitt olvasható, hogy Külföldinek feltették a kérdést, nem tanácskozott-e Bakunyinnal a Nyecsajev-per részleteire nézve. (H. 1872. ápr. 24. 95. esti sz. 2.) Politzer ügyének tárgyalásán „Felolvastatik egy levél, mely Bakunin útján a Netschajeff féle perrel való összeköttetéséről szól.” (1872. ápr. 27. 98. reg. sz. 2.) Az orosz anarchisták és a magyar munkások kapcsolatára a magyar uralkodókörök már előbb — a munkások hűtlenségi pere előtt — is felfigyeltek. Egy 1871-es belügyminisztériumi jelentés azokról a hatásokról szól, amelyek a magyar munkásmozgalmat külföldről érhetik. A német és francia hatás mellett szó esik a jelentésben az orosz anarchistákról is. „Batthyány Lajos gróf, a volt 1848-as miniszterelnök temetési ünnepségei alkalmából Pesten jártak Bakunin és Netschajeff orosz agitátorok, és érintkeztek Ihrlinggerrel (az Általános Munkáségyet egyik vezetőjével! Z. Zs.), aki jelenlétüket még az egyetben is eltitkolta, s csak miután elutaztak, közölte ezt bizalmasan egyesekkel.” (A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. k. 1951. 198.)

Később, az 1880-as években Jókai *Asszonyt kísér—Istent kísért* c. kisregényében megrajzolja majd a magyar „Bakunyin—tanítványok” torzképét. De nyilvánvaló, hogy a „nihilista” tendenciákat már a 70-es évek elején is összeköti a magyar munkásmozgalommal — és ebben a fenti s azokhoz hasonló hírek is szerepet játszhattak. A regényben is kifejezésre jut mindez: Otthon-állam munkásait az orosz nihilista Mazrur emberei veszik rá, hogy sztrájkoljanak Galíciában, az Osztrák—Magyar Monarchia területén a nihilisták sztanak lázadást.

Az is szembeötlő, hogy a párizsi kommünt, az orosz anarchisták szélsőséges tevékenysége közvetlen hatása alatt Jókai egyoldalúbban ítéli meg, mint később, amikor már néhány év választja el a kommüntől, amikor több adat áll rendelkezésére az orosz felszabadító mozgalom — a forradalmi narodnyikok — tevékenységéről. A *lélekidomárban* némileg differenciáltabban ír a Kommüntről, mint pl. a közvetlenül az események hatása alatt megalkotott *Véres kenyérben*, *Rjumin* c. elbeszél-

lésében (1877) egyáltalán nem olyan elmarasztalóan említi Herzent, mint *A jövő század regényében*. *A social-demokratia Európában és Észak-Amerikában* c. tanulmányában (1882) elítéli a német és francia szocialdemokratákat, de kivételt tesz az orosz nihilistákkal — a cikk szövegéből is kiderül, hogy most már a narodnyik mozgalomról Európa-szerte elterjedt hírek alapján ír az „orosz nihilista vértanuk nimbuszáról”. „Izgalmas tevékenység, áldozatkészség, halálmegvetés jellemzi a szövetséget, . . . Nem lehet tőlük megtagadni az alkotmányos reformok kivívására irányzott óriás erőfeszítés iránti bámulatot, bármennyire elítéljük is eszközeiket.” (NK 35. k. 228.)

EGYÉB, A REGÉNYT A KOR ESEMÉNYEIHEZ FŰZŐ SZÁLAK

A Sabina

A jövő század regényében nem csak a kor nagy horderejű politikai vitái tükröződnek számos mozzanatának forrását kisebb újsághírekben, azóta régen feledésbe merült események felbeszélésében találhatjuk.

Közismert, hogy Jókai sokszor több forrásból merített anyagot kombinál, amikor megalkotja regényeinek egy-egy jelenetét, epizódját. Érdekes példája ennek a Sabina, Mazrur vállalata, amely átveszi a tönkrement kihászasító egyletet, s magyar lányokat szállít Oroszországba, de előbb pesti „intézetében” kellőképpen „kipalérozza” őket.

Ehhez a regényben igen jelentős cselekményvonalhoz is a valóság szolgáltatót anyagot: 1867-ben a „konstantinápolyi magyar gyarmat” panaszal fordult az osztrák—magyar kormányhoz a Konstantinápolyba hurcolt és ott eladott fiatal magyar lányok ügyében. (H 1867. nov. 14., 262. reg. sz., 2.) Az esettel kapcsolatban Jókai 1867. november 13-án interpellált a parlamentben (*Interpelláció a Magyarország határán állóit leánykereskedelem tárgyában. Jókai Mór Politikai beszédei* I. k. 57.) Jókai védelmet kér a magyar lányoknak s megemlíti, hogy más városok is tettek hasonló bejelentést „s akkor a belügyminiszter erőlyesen intézkedett”.

Közrejátszhatott a Sabina lefrásában a kihászasító egyletek elszaporodása, majd csődje is, amellyel 1872-ben a sajtó gyakran foglalkozott. Az Igazmondóban közölt levél szerint pl. Miskolc környékét az 1870 óta működő kihászasító egyletek elárasztották ügynökeikkel; feltételeik szerint a tagok kötelesek egy év alatt házasságot kötni, az üzér pedig kötelezi magát a házasság után egy bizonyos összeg megfizetésére. A cikkíró az anyagi kárnál is veszélyesebbnek tartja az erkölcsi kárt. „Le van téve általa az egyenetlen, visszás házasságok alapja, csak egy

évig kell figyelemmel kísérni az egyesület hozzájárulásával kötött házasságokat és sírni fognak felettük . . . ” Ráadásul, aki a kiházasító egyesület ellen szól, annak „veszélyben az élete . . . ” Legutóbb egy tag, aki ki mert mondani, hogy az egyesületben „nincs garancia, . . . kevés híján, hogy az asztallal együtt a földre nem zuhant . . . ” A kiházasító egyesületek ügyével kapcsolatban is elhangzott parlamenti interpelláció, amely szintén felhívhatta Jókai figyelmét e kérdésre. Az Üstökös gúnyos versikében reagál a kiházasító egyesületek botrányára (Ü 1872. júl. 13. XXIV. k. 344.). Egy évvel később Tallérossy Zebulon egy másik, ugyancsak a Sabina „tárgykörébe” vágó esetet emleget: a szentpétervári orpheum igazgatója „szemzensedet szipsigü huszonnyolc magyar kisasszonykakat” szállít vezetési intézményébe, hogy ott magyar népdalokkal szórakoztassák a közönséget. S végül elképzelhető, hogy Jókaira a Sabina megalkotásakor hatott Frédéric Lacroix *Les Mystères de la Russie* (Paris, 1845.) c. könyvében leírt eset is, amely szerint egy előkelő orosz hölgy szép fiatal parasztlányokból úri kisasszonyokat nevelt, hogy aztán gazdag nemeseknek eladja őket. (E motívum feldolgozásáról más Jókai-művekben l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokat*.)

A lipótmezei tébolyda

Számos olyan kisebb-nagyobb hírt találhatunk a korabeli sajtóban a lipótmezei „tébolydáról” is, amelyek feltehetőleg felkeltették Jókai érdeklődését, s talán abban is szerepet játszottak, hogy *A repülőgépek bolondja* c. fejezet cselekményét is a tébolydába helyezi.

A lipótmezei állami tébolyda megnyitása 1868-ban volt. A lapok, mint a kor nevezetes újdonságával, gyakran foglalkoznak működésével. A VU pl. (1869. jún. 13. 24. sz. 328.) cikket közöl az ápoltak életéről; a cikket néhány kép is illusztrálja — az egyik a tébolyda kertje látható, sétáló, gesztikuláló alakokkal, s a közepén három férfialak veszik körül egy virágágyat. Emlékeztet a kép *A jövő század regényének* egyik jelenetére, amikor Tatrangi Mózes és a repülőgépek másik két „örültje” a tébolyda kertjében levő filagória körül vitatkozik.

A regény e három örültjét a „piaci élce” elnevezte Szentháromságnak. Az egyik az „Atya Isten, a másik a „Fiú Isten”, Tatrangi Mózes pedig a „Szentlélek”. Ez a bizarr ötlet sem egészen Jókai képzeletének szüleménye. A VU 1872-ben kis hírt közöl a lipótmezei örültek báljáról, amelyben különböző jelmezekben táncoltak, egyikük pl. „Krisztus”, a másik „Szűz Mária”. (1872. febr. 18. 7. sz. 86.)

A Hon ugyancsak 1872-ben riportorozatot közöl a lipótmezei örültekről; a szerző felsorol több érdekes típusot, többek között egy veszp-

rémi mérnököt, aki „isten küldöttjének” tartja magát és egy szép fehérszakállú embert, aki „az isten helytartója”. (yy.: *A lipótmezei tébolydában*. H 1872. aug. 13. 186. reggeli sz. és 189. reg. sz.). Az Üstökösben Lügewacker „egy bécsi lapszerkesztőhöz intézett levelében” ironikus helyzetjelentést ad a Lipótmezőről, ahol a „jobbpart” érdekében választási gyűlést tartottak. „Jelöltünk az Atya isten (Nyenyenyeff kalapos annak képzeli magát)”. (Ü 1872. máj. 18. XXIV. k. 21. sz. 241—42.)

Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy mindezek a hírek közre játszottak a Lipótmező szerepeltetésében és a „Szentháromság” ábrázolásában.

Magyarország fővárosa a regényben

Török világ Magyarországon c. az ötvenes években frott regényében Jókai a XVII. századi Pest szomorú képével már a megálmódott ragyogó világvárost állítja szembe: „... a pompás panoráma a Duna-parti házsorokkal meghosszabbult, az egyenes palotásor a Dunában tükrözi magát; a pompás márvány-kikötőben az egyik hajó a másikat váltja...” az egykor elhagyatott helyeken óriási kereskedő bazár, szegények intézetei, „lelenház, vakok, némák, őrültek menedéki...” iskolák, színházak, múzeumok, látogatott szállodák emelkednek, a Rákoson új gyárváros épült, a Városliget pompás népkertté van alakítva, az Istenhegyen gazdag palotákat ragyognak be „a gázvilágítás lepkei, rózsái, csillagai”. (JKK 4. k. 114—115.)

Az ötvenes években mindez még csak romantikus ábránd. A főváros fejlődéséről hasonló víziók szerepelnek a *Kárpáthy Zoltánban* (JKK 8. k. 262—263.); s később már közvetlenül *A jövő század regényének* megalkotása előtt az *Eppur si muove*-ban (JKK 23. k. 334—335.).

A jövő század regénye noteszjegyzetei között is található egy rész, amelyben párizsi terek, épületek említése egybefonódik „a jövő század” Budapestjével: „új épület Mars mező... Atelierk palota valamennyi királyné szobrával, országház Pantheon Palais Royal világ tárlat... Le Menteur háza Hippodrom Vízjáték” (7. notesz, 69. r. *Följ.* I. k. 274—275.).

Azokban az években, amikor *A jövő század regénye* íródott a főváros rendezésének szükségességéről, jövőendő arculatának kialakításáról igen sok vita folyt. Már 1869-ben Andrássy miniszterelnök kezdeményezésére összeült egy Budapest széptérsi vegyesbizottság, majd 1870-ben megalakult a Közmunkatanács, melynek legfontosabb feladata a főváros szabályozási terveinek elkészítése volt. A Közmunkatanács 1871-

ben Budapest rendezésére nemzetközi tervpályázatot írt ki. A beérkezett pályaműveket 1871 novemberében nyilvánosan kiállították a Tudományos Akadémia nagytermében. (Vö. Preisch Gábor: *Budapest városéptésének története*. Bp. 1964. II. k. 36.) Mint Jókainak egy parlamenti beszédében tett utalása bizonyítja, természetesen ő is megtekintette a kiállítást, amelynek témája régen foglalkoztatta. A fővárosi törvényjavaslat tárgyalásánál, 1872. nov. 29-én, a tervek irreális voltára hívta fel képviselőtársai figyelmét: „Nézzék meg tisztelt képviselőtársaim azon szaktudományi műveket, miket . . . szaktudósaink mint Buda-Pest ujjá rendezésének tervét, kiállítottak és velünk meg is bámultattak”. (Jókai Mór *Politikai beszédei*. I. k. 218.) A korabeli lapok is állandóan foglalkoznak a főváros rendezési terveivel, s a tervek ismertető számos tényszerű tudóstás mellett néhány olyan cikk is napvilágot lát, amelynek szerzője fantáziával egészíti ki a valóságos terveket: a főváros jövőjéről való ábrándozás jellemző volt ezekre az évekre. A Hon YY álnév mögé rejtőző cikkírója pl. hosszasan ismerteti „egy külföldön tanuló fiatalember álmait” a jövő fővárosáról. A fiatalember többek között Nemzeti Pantheont „álmódott a Gellérthegy tejéjére”, „melynek kivitele azonban kétségkívül a jövő század boldogabb nemzedékére marad”. Nem tartja lehetetlennek azt sem, hogy Desjardin ötlete alapján — a Duna-torkolat szabályozása s a Vaskapu gátjainak elhárítása által — Budapestet „a Fekete-tengerről jövő hajók kikötőjévé emelik”. (H 1872. szept. 3. 202. reg. szám)

A főváros fejlesztésének kérdéséhez Jókai is többször hozzászól, újságcikkeiben és parlamenti beszédeiben egyaránt síkra száll Budapest nagyvárosias arculatának kialakításáért. 1872-ben a képviselőház márc. 12. ülésén ő ismerteti és szorgalmazza a határozati javaslatot „Buda-Pest” városának rendezésére. (H 1872. márc. 12. esti 60. sz. 1.) „Egy főváros nemcsak a nemzeti kulturának, hanem az országos államiségának is látható jele” — mondja.

Mindezek a viták, közlemények, tervek közrejátszhattak annak a képnek kialakulásában, amelyet a jövő fővárosáról rajzolt regényében. Reális, az 1870-es években már meglevő tervek keverednek itt Jókai fantáziájának játékos képeivel. Ha figyelmesen összevetjük a jövő fővárosának a regényben bemutatott arculatát a kor városrendezési terveivel, megbizonyosodhatunk affelől, hogy a legtöbb esetben korántsem légből kapott ötletekkel állunk szemben.

Már a regény legelején arról olvashatunk, hogy I. Árpád lepillant hálószobája ablakából, s elátáru a Duna-part, Pest, a rákosi róna. A leírásnak minden részlete a 70-es évek fővárosának alakulását tükrözi — a „pompás palotákkal kiépített Dunapart” a Duna-part rendezésének 1870-ben kialakított tervére utal, a regényben emlí-

tett hat híd közül négyet ismertetnek már a lapok, s a Margithíd 1872-től valóban épült; 1870-től folyamatban volt a Váci-utcai új városháza felépítése, stb. (Vö. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok.*) Jókai megemlíti a Parlament palotáját is, melynek tervei, igaz, csak később készültek el, de Duna-parti helyének kijelölése már az 1872-es általános szabályozási tervben megtörtént. Úgy tűnik, hogy a jövő városképének néhány konkrét részletét Lechner Lajos első díjat nyert pályaterve sugalmazta — így pl. a regény első kiadásában a Parlament reneszánsz stílusú; az összes kiadásokban reneszánsz épületként szerepel a Pantheon — mind-az egybevág Lechner szemléletével, aki azt javasolta, hogy a főváros középületeinek zöme „szép, ízléses reneszánsz legyen”. (Vö. Preisich i. m. II. k. 40.) A regényben szereplő „körvasút” terve (JKK I. k. 18.) ugyancsak megtalálható Lechner pályatervében, éppúgy, mint egy „hegyivasút” építésének gondolata a svájci „Rigibahn” mintájára, melynek a svábhegyi templomnál lenne a végállomása — ez a svábhegyi fogaskerekű gondolatának első jelentkezése. (Vö. Preisich i. m. II. k. 40.) — Igen valószínű, hogy ezzel függ össze a Vezérhalomról a Városmajorig vezető „légnymatú” vasút ötlete a regényben. (JKK I. k. 112.)

Első pillantásra fantasztikus ötletnek tűnik, hogy mint Jókai írja a regényben, „a messze elterülő városon túl szabályos félkört alakítva” kilenc várac látható. Valójában azonban ez idő tájt a lapokban nemegyszer jelentek meg olyan közlemények, amelyek ezt a gondolatot sugallhatták az írónak. Hogy csak egy példát említsünk: a Honban sokszor szó esik arról, hogy a porosz—francia háború bebizonyította a várak nagy jelentőségét, s az egyik cikkíró megemlíti, hogy „döntő körökben” komolyan foglalkoznak a magyar főváros erődítésének eszméjével. (H 1871. ápr. 7. 81. reg. sz.)

A regényben többször szereplő pesti „első sugárút” építése is megindult már 1872-ben, Jókai bizonyára kialakult tervekre támaszkodhatott, mikor leírta a „fasorokat, palotákat, vendéglőket” (JKK. I. k. 121.), s mindehhez hozzáálmodta a Pantheont, a hippodromot.

Ha összevetjük a regény első kötet kiadásának szövegét az NK-val (1896), több érdekes változást figyelhetünk meg: így pl. az alapszövegben őfelsége az „Árpád sugáruton” lovagol végig, az NK-ban azonban már a közben valóban megépült sugárút valóságos neve (Andrássy sugárút) szerepel. Az alapszövegben szereplő Árpád szobor helyett az NK-ban már „a szabadság kolosszális ércszobrát” említi. Talán összefüggött ez a szabadság szobor felállításának valóságos tervével, melyet a kormány végül is a mai Hősök terén építendő „ezeréves emlékművé” változtatott. Az eredetileg reneszánsznak képzelt parlament bizonyára az 1885 óta valóban épülő országház hatására változott az NK-ban

gótikussá. Az sem véletlen, hogy az alapszövegben Jókai a Népszínházat helyezi a sugárútra, míg az NK-ban az Operaházat említi. A Népszínház számára ugyanis eredetileg (1871-ben) a mai Operaház telkét jelölték ki, később azonban az Operaházat építették fel itt, stb. (Vö. Preisich G. i.m. II. 98.) Mindez azt bizonyítja, hogy Jókai messze-menően figyelembe vette a valóságos terveket és eredményeket, s a két kiadás között végbement változások alapján alakította ki regénye szövegét. Mindezeket a későbbi változtatásokat variánsokként a *Szöveg-változatok* között hozzuk. Egyetlen esetben tettünk kivételt a 15—16. lapon; két bekezdést beemeltünk az NK 11—12. lapjáról a JKK főszövegébe. Ezt a szöveg érdekességére és nagy terjedelmére való tekintettel tettük, mivel Jókai az 1882—85. között folyt ásatásokat és az ezt követő archeológiai vitát figyelemmel kísérve toldotta be az NK szövegébe. (L. *Tárgyi magyarázatok*)

Jókainak a városfejlesztés iránti lankadatlan érdeklődését bizonyítja *Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. kiadványának a Jókai-hagyatékban őrzött kötete is. A III. kötet (Bp. 1893) *Bevezetését* — amely Budapest képének alakulásával foglalkozik — Jókai írta. Annál a résznél, ahol felsorolja, milyen átalakulások várhatók, milyen új épületeket, hidakat terveznek, egyes sorokat utóbb ceruzával aláhúzott, s a margóra bejegyezte, ha a szövegben említett terv már megvalósult. Így többek között a három Dunahidat említő rész mellett a margóra bejegyezi „négy” (4), mikor a szöveg azt említi, hogy a jövőben elkészül a királyi várpalota Budán, az új parlament, Jókai ezek mellé és még jónéhány épület neve mellé bejegyezi „kész”. (6.) Ez a példa is mutatja, mennyire foglalkoztatta az író a főváros fejlődése, alakulása.

OTTHON ÁLLAM

Nagy Miklós rámutat, hogy Jókainak a 70-es években csalódottság, kiábrándultság vesz erőt. „Évek során buktak meg hazafias, következetes, liberalizmustól áthatott javaslatai: kudarcot vallott képviselőházi beszédeivel, a magyar jegybank és a honvédség kibővítése terén, nem tudta elérni az egyház és az állam szétválasztásában a kellő előrehaladást, nem hallgatták meg akkor sem, amikor a nemzetiségek kulturális felemeléséért emelt szót . . .” (Nagy M. *Az aranyember*. It 1959. 33.).

Bizonyára a csalódottság az egyik főoka annak, hogy a 70-es években gyakorta fordul el a jelentől, néha, mint az *Eppur si muove*-ban a múlthoz menekül, másutt fantáziája utópikus társadalomba repíti, amely hol térben (mint a Delej országa), hol időben (Otthon állama), hol csak a világtól való elzárkózása által válik el a jelentől (Senki szí-

gete). Míg azonban Delej országában, a Senki szigetén az ideális élet harmonikus, konfliktusmentes, addig Otthon államában Jókai sorra „megoldja” korának bonyolult gazdasági, politikai problémáit, már ábrázolja a munkások és az Otthon állam vezetőinek összeütközését is.

A jövő század regényében többféle államforma szerepel: a monarchia (Habsburg Árpáddal az élen), az ideális köztársaság (Otthon), s ennek ősi „előzményeként” — Kincső. Ezek azok az államformák, amelyeket az író kisebb vagy nagyobb mértékben elfogadhatónak tart, s ezekkel állítja szembe elrettentő példaként a „nihil” anarchiáját.

Ezúttal megint érdemes összevetnünk a regényt Jókainak a 70-es években mondott beszédeivel, a Honban és más lapokban közölt cikkeivel, amelyekben állást foglal a Magyarország számára legmegfelelőbb államformával kapcsolatban.

1872-ben világosan megfogalmazza véleményét: az európai köztársaság eszméjét, amely ez idő tájt gyakran felmerül — többek között a Béke- és Szabadság liga üléseit ismertető közleményekben — Jókai magasztos, de csak a távoli jövőben megvalósítható gondolatnak tartja. „Lehetőnek tartom a respublikát ott, ahol az maga előtt tabula rasa-t talál, de tabula rasa-t csinálni előtte, már ezt nem tartom lehetőnek, . . .” — mondja egyik parlamenti beszédében — „nem az akadályozza Európában az általános respublikát, hogy sok a királyunk; hanem az, hogy kevés a respublikánus erkölcs.” (1872. ápr. 4. *Jókai Mór politikai beszédei*. I. k. 196.)

Ami Magyarországot illeti, itt szerinte a köztársasági alkotmány csak forma és nem cél. „Cél az ország állami léte” — mondja. S a hetvenes évek Magyarországn, ahol még szégyellik a munkát, a kereskedést, hol „hétféle nyelven hirdetik a fajgyűlöletet és hétféle templomban hirdetik a felekezetest,” ahol pártellentétek dúlnak, ebben az országban még nem érettek meg a köztársaság létrehozásához szükséges feltételek. „Adjon hálát Magyarország az istennek, [!] hogy van olyan dinasztíája, melynek érdekei az övéivel azonosak” (i.m. 199.).

A jövő század regényében érdekes „megvalósulását” láthatjuk mindcseknek a gondolatoknak. A szélsőséges, romboló anarchizmus saját ellentétébe, Sasza korlátlan önkényuralmába csap át, s így egyszerre mindkét, Jókai számára gyűlöletes, véglelet képviseli. Ugyanakkor a felvilágosult, mérsékelt monarchia mint a múltnak a jövőbe is átnyúló folytatása (a köztársaság nem *csinálhat* tabula rasa-t!), szemmel láthatólag átmenet. Otthon államában viszont, ahol a köztársaság tabula rasát talál, hiszen Tatrangiék új államot alapítanak, a köztársasági forma a legmegfelelőbb. Ami az európai köztársaságot illeti, ennek megvalósulása felé is történnek lépések a regényben,

†

Jókai utópikus nézeteiről és azok lehetséges forrásairól eddig is több vélemény hangzott el, legfőképpen a *Fekete gyémántok* kapcsán. Mivel pedig a *Fekete gyémántok* sok tekintetben *A jövő század regénye* előzményének tarthatjuk, azok a megállapítások, amelyek a Delej országának forrásaira utalnak, részben Otthon állam keletkezéstörténetével is összefüggnek.

Nagy Miklós a *Fekete gyémántok* bevezetésében rámutat, hogy a Bonda-völgyi őstárna és Delejország forrásait meg lehet találni többek között Owennél, Saint Simon-nál és más utópistáknál. (Jókai M. *Fekete gyémántok*, Szépirodalmi, 1952. 16.)

Szebényi Géza szerint Delejország és Otthon állam rajzában Hegel és főleg Saint Simon hatása érvényesül: Delej országának társadalmi Saint Simonra utal (az állam gazdasági és kulturális funkciója, a termelés és elosztás tervszerinti működése, az anyagi javak elosztása munkaképesség szerint stb.). Valószínűleg Fourier hatása a kapitalizmus egyes vonásainak éles bírálata. Végül — Szebényi véleménye szerint — Berend tárnája, a minta-munkástelep Owen hatására vall. (Szebényi Géza: *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése*. It 1954. 1. sz. 24—60.)

Szebényi valószínűnek tartja, hogy e nézetek forrása lehetett az említett teoretikusok munkája is, azonkívül a szerző tudomást szerezhetett elveikről az 1848 előtti magyar publicisztikából, esetleg a 60-as években ismerkedhetett meg velük, pl. Horn Ede közvetítésével, aki szerepet játszott a párizsi szocialista mozgalmakban, majd hazatérve Jókainak szerkesztőtársa lett. Egyes utópista szocialista eszméket Jókai — Szebényi feltételezése szerint — Victor Hugo műveiből is megismerhetett.

Nacsády József mindezt kiegészíti, amikor rámutat, hogy a Budapesti Szemle első évfolyamának tanulmányai „szinte csokorra kötve kínálhatták Jókainak az anyagot”. Így pl. Kautz Gyula két ismertetés-sorozata (*Nemzetgazdasági eszmék és elméletek története*. Bp. Szemle, 1859—60. 7—10. k.; *A szocializmus és kommunizmus rendszerei*. 1861—62. 13—14. k.), amelyekben Saint Simon, Fourier, Owen és követőik, valamint Proudhon tanairól számol be, s amelyek együttesen kiadják azokat az alapelveket, amelyekre Jókai Delejországának társadalmi rendjét építi. (*Fekete gyémántok*, JKK 20. k. 304—308.)

Az 1860-as években szerzett információk valóban hatással lehettek Delejország és Otthon állam rajzára, de Jókai ismerkedése a korai szocialisták eszméivel minden bizonnyal már az 1848 előtti években megtörtént. Ez szinte törvényszerűnek tekinthető, hiszen Saint Simon, Fourier tanai, akárcsak jónéhány eszméiktől áthatott irodalmi mű éppen ezekben az években vált Európa-szerte igen népszerűvé, s etekintetben Magyarország sem volt kivétel. Pándi Pál mutat rá, hogy a

XIX. század 20-as, 30-as éveitől kezdve egyre sűrűbben, egyre jelentősebb alkotók gondolatvilágában és műveiben jelennek meg nálunk a korai szocialisták eszméi; nemcsak Petőfinél (az ő lírája, egész társadalmi radikalizmusa szerves részévé idomulnak az új szociális eszmék), de a kor más nagy alkotóinál is. Kölcsénytől Vörösmartyn át Aranyig úgyszólván minden frónk ismerte pl. Lamennais, Saint Simon, Fourier, Owen, Leroux, Considérant, Enfantin s mások munkáit, illetve munkáik ismertetései jelen voltak Eötvös József, Szalay László, Kemény Zsigmond tudatmezejében . . . hogy tagadva-tudomásul véve vagy részleges rokonszenvvel kísérve azokat Fáytól Jósikáig, Csató Páltól Dobsa Lajosig, Tompa Mihálytól Jókai Mórig foglalkoztatták az új-szociális eszmék a magyar frókat. . . . a magyar sajtó egészének ismertető-kommentáló tevékenységén belül az irodalmi lapok is kivették a részüket ebből a hol támadva, hol támogatva tájékoztató munkából. Így hát az író-szerkesztők (Vörösmarty, Bajza, Toldy, Jókai stb.) napi feladatként foglalkoztak az új eszméket ismertetőkönyvekkel és cikkekkel. (Pándi Pál: *Kísértetjárás a magyar irodalomban*, (1830—1848) MTA I. oszt. közl. 25. 1968. 212.)

Másutt ugyancsak Pándi Pál azt vizsgálja, hogyan hatoltak be a szocialista eszmék hazánkba szépirodalmi műveken keresztül. Jókait idézi annak bizonyítására, hogy a francia irodalom mély hatást gyakorolt az 1840-es évek fiatal Magyarországra, s az idézet nyomán megállapítja, hogy e befolyásban fontos szerepet játszottak az új szociális eszmék. „Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Louis Blancot, Sue-t, Hugo Victort, Béranger-t . . . ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt vagy Heine, magok is nemzetek kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben franciák” — írta Jókai. (Vö. Pándi Pál: *Európai tájékozódás*; Különlenyomat a Magyar Tudomány 1967. 7—8. számából, 493.)

Igen nagy volt a vizsgált korszakban Cabet népszerűsége is — *Ikáridé*-ja nagy hatást gyakorolt a forradalmi demokratákra Tánccsictól Vasvári Pálig. (Pándi: *Kísértetjárás* . . . 211.) Petőfi figyelmesen olvasta és jegyzetelte Cabet *Histoire populaire de la Révolution française* c. könyvét. (Lukácsy Sándor: *Petőfi és Cabet*. Különlenyomat az ItK 1961. 3—4. számából, 293—334.) Mindez azt mutatja, hogy az 1848 előtti korszakban s Jókai közvetlen környezetében is, a korai szocialisták nézetei szinte a „levegőben voltak”, így nyilvánvaló, hogy Jókai már akkor, közvetlenül, vagy közvetve, megismerkedett velük; bizonyára viták, beszélgetések folytak róluk, amelyek a könyveken, cikkeken kívül szintén ismereteinek forrásává válhattak. Cabet *Ikáridé*-jét Jókai is említi 1847—48-as cikkei közül kettőben — *A vildghrú Martinovics össze-*

esküvés-i pör részletei c. cikkben és *Hol leszünk két év múlva? vagy Hódrom excollega Sibériában* c. humoreszkjében (JKK Cikkei és beszédei 1848. márc. 19—1848. dec. 31. II. k. Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László, Bp. 1967. 50., 185.)

Mindez bizonyára nem múlt el nyomtalanul; mint annyi más, az 1848 előtti években szerzett ismeret, befogadott hatás, a korai szocialisták eszméi is elkísérik Jókait írói pályáján, s kimutathatók a *Fekete gyémántokban* és *A jövő század regényében*.

Szebényivel vitázva Nacsády József azt is megállapítja, hogy Jókaira elsősorban nem az elvontabb, teoretikusabb jellegű XIX. századi utópiák, hanem inkább az egyéniségéhez közelebb álló XVI—XVII. századi államregények voltak ösztönző hatással. (Nacsády József: *Jókai „Delejország”-áról*. Irodalomtörténeti dolgozatok, 29. sz. Szeged, 1962. 18—19.) Teljesen igaza van abban, hogy az író figyelmét általában nem a teoretikus, elvont, hanem a színes, fantáziát felgyújtó művek kötötték le. Csakhogy a XIX. századi korai szocialisták között volt egy, akinek írásmódját éppen ez jellemzi: Fourier műveinek szépírói, sőt költői kvalitásaira gondolunk.

Fourier műveinek gazdag fantáziára valló költői stílusa, meglepő hasonlatai, sokszor fantasztikus víziói bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy eszméi világszerte sok íróra hatottak. (Еггó I. И. Зильберфарб: *Социальная философия Шарля Фурье*. Moszkva, 1964.)

A 40-es évek magyar irodalmában — értekező és szépirodalmi művekben egyaránt — többször bukkanhatunk olyan részletekre, amelyek egybecengenek Delejország vagy Otthon állam ábrázolásának egy-egy motívumával. Ez a rokonság is közös forrásra — feltehetőleg Fourier, esetleg Saint Simon ismeretére — vall. Így pl. Fourier világmönarchiát körvonalaz műveiben, közös nyelvel, közös tipográfiai jelekkel, közös közlekedési hálózattal; megsemmisül majd a növény- és állatvilágban minden, ami az emberre káros és ellenséges, a föld lakói megváltoztatják a hőmérsékletet, új tengeri utak nyílnak (pl. Suez és Panama átvágása következtében), eltűnik falu és város ellentéte stb. (*Oeuvres complètes de Charles Fourier*. Paris, 1841—45. t. VI. 291 p.)

Ezek közül az eszmék közül néhányat megtalálhatunk Sasku Károlynak az 1840-es években írott két művében (*Boldogságtudomány, vagyis mimódon teheti magát az emberi nemzet lehető legboldogabbá?* Buda, 1842. és *A kelet és nyugat népe és a közintézetekéről*. Pest, 1842.). E könyvekben olyan utópiát rajzol, melyben a köz érdekei uralkodnak, s ezeket közintézmények szolgálják, megszűnnek a háborúk, világgöztársaság alakul, az emberek közös nyelvet használnak. Pándi Pál megállapítása szerint mindez elsősorban Fourier hatását mutatja. (Pándi Pál: *Utópist*

szocialista eszmék a reformkori Magyarországon; Különlenyomat a Magyar Tudomány 1965. 3. számából, 148—149.)

Hasonló motívumokat találunk Jósika *Végnapok* (Pest, 1847.) c. elbeszélésében, amelyben az író a jövő társadalmának rajzában szintén a „hadak” megszűnését, az európai országok egyesülését, a közlekedés és technika szédületes fejlődését, a „panamai s zuezi szoros átmetszését” Afrikában művelt országok keletkezését emeli ki. Szembeötlők a párhuzamok *A jövő század regényével*: Jókainál ha világnyelv nem is, de világitás szerepel (egészen pontosan: közös tipográfiai jelek, mint Fourier-nál), a civilizálatlan népek műveltté válnak, a természetet átalakítják; a vadállatokat kiirtják, a technikai haladás megváltoztatja a világot, lehetetlenné teszi a háborúkat stb.

Maga az az elgondolás, mely a jövő társadalmi változásait kozmikus katasztrófákkal, világméretű megrázkódtatásokkal kíséri (gondoljunk *A jövő század regényének* utolsó fejezeteire, az üstökös megjelenésére, új bolygó születésére stb.) feltehetőleg kapcsolatban van Fourier fantasztikus kozmogonikus elképzelésével is. *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* c. korai művében (1808) felvázolja a Föld történetének múltját, jelenét, s előrepillant a távoli jövőbe, megjósolva a Föld pusztulását, amely véleménye szerint igen hosszú, harmonikus periódus után fog bekövetkezni.

Pándi Pál Jósika *Végnapok* c. novellájával kapcsolatban mutat rá Fourier kozmogóniájának feltételezhető hatására (*Kísértetjárás* . . . 229.). Waldapfel József *Az ember tragédiájának* egyes képeit, a Föld kihűlésének jeleneteit Fourier említett gondolataival hozza összefüggésbe (Waldapfel József: *Madách és Fourier*. Magyar Tudomány, 1965. 6. sz. 383—397).

Fourier kozmogóniája szemmeláthatólag hatott Jókaira is (egyébként Fourier neve az egyik noteszban is szerepel, „Társadalom” címszó alatt gyűjtött nevek között, Malthus, Darwin, Schopenhauer, Saint Simon nevének szomszédságában. Vö.: 7. notesz, 52. r., *Följ.* I. 305.). Fourier-ra hivatkozik fent idézett, Kertbenyhez írt levelében is. A *Théorie des quatre mouvements* néhány motívuma — véleményünk szerint — *A jövő század regényében*, sőt már a *Fekete gyémántokban*, Delejországnak leírásában tükröződött. Fourier táblázatot mellékel művéhez a Föld jövő átalakulásának fázisairól. A második fázis legfontosabb eseményeként az „északi korona” (couronne boréale) megszületése szerepel. Művében részletesen leírja az „északi korona” megjelenésének körülményeit és következményeit: a föld fejlődésének egy bizonyos eljövendő stádiumában, miután az északi sark mágnessége megváltozik, „az északfény, amely igen gyakran jelenik meg, nagy gyűrű vagy koszorú formájában állandósul az északi sarknál. . . . E fluidum,

amely most csak fényt áraszt, új tulajdonságot fog fölvenni — a fény-nyel együtt meleget is sugároz majd.” (*Oeuvres complètes de Charles Fourier*, Paris, 1846. I. k. 41.) — Nagyon hasonlít ehhez az a kép, amelyet Jókai fest a Delej országról: az éjsark országa felett „ott világol az örök északi hajnal, mint egy sugárkoszorú, ezernyi szivárványból, majd erősebb, majd szelídebb fénnel. A föld delejének kisugárzása ez, vakító, éltető, melegítő sugárpiac.” (*Fekete gyémántok*, JKK 20. k. 211.). Fourier jóslata szerint az „északi korona” hatása messzi vidéken is érezhető lesz, a 60°-tól a sarkvidékig megváltozik az éghajlat, az éjsarkon olyan meleg lesz mint Andaluziában vagy Sziciliában. Az egész földön mérsékelt éghajlat lesz, az „északi korona” hatására megszűnik minden szélsőség. (uo.) Jókai ugyancsak foglalkozik az örök északi hajnal áldásos hatásával — a tájék a messze láthatárig és azon alul is fényárban úszik alatta; „Nem a nappal égető, perzselő fénye az, hanem egy tündérvilági ég szelídítő, melegítő, változó ragyogása . . . Itt a tél nem hideg, a nyár nem forró, tavasznak és ősznek virágból, gyümölcsből fonott koszorúit csaknem összeérnek.” (*Fekete gyémántok* 20. k. 212.) (Érdekes, hogy Jósikánál is hasonló éghajlati változásokról olvashatunk (*Végnapok*), s az ő utópikus társadalmában is megjelennek a „delejesek”, akik különböző tulajdonságaikkal, akárcsak Delej-ország v. Otthon lakói, az átlagemberek fölé emelkednek.)

A *jövő század regényében* is sok szó esik a jövő éghajlati változásairól, de itt mindez nem az „északi hajnal” megjelenésével, hanem a földtengely kiegyenesedésével függ össze. Fourier is részletesen foglalkozik azzal, hogyan ellensúlyozza az „északi korona” megjelenése a földtengely ferdeségének hátrányos következményeit — így tulajdonképpen Jókai és Fourier gondolatai itt is nagyon közel járnak egymáshoz.

Fourier kitér arra, hogy ha majd az „északi korona” kiküszöböli a tél okait, elsősorban a földtengely elhajlását, akkor az északi szelek télen is mérsékeltébbek lesznek. Egyebek között megemlíti, hogy Pétervárot márciustól lesz lomb, Párizsban februártól. (I.m. 43.)

Jókai regényében a tudósok kiszámítják, hogy ha a Föld tengelye „csak annyira is visszahajlik, mint a Saturnusé”, akkor a Föld északi részén a meleg égöv vonala Európában Odesszától a Kárpátokig, Csehországig, Berlinig fog elvonulni. „Oroszország területe mérsékelt égaj alá kerül, . . . Sibéria lesz a föld éltetára (Fourier-nál Szibéria éghajlata Provence-éhoz és Nápolyéhoz lesz hasonló Z. Zs.) . . . Nálunk a tavasz kezdődni fog februárral . . .” (JKK II. 335.) (mint Fourier-nál a párizsi tavasz Z. Zs.). Fourier, miután megjósolja, hogy a 60°-nál szőlő fog teremni, az 53.-nál narancs, hozzáteszi: az olvasó azt hihetné, hogy miután a hideg nagymértékben csökken az északi mérsékelt övezetben, következőképpen a forróság elviselhetetlenné válik az egyenlítő-

tő közelében; de semmi ilyesmi nem fog bekövetkezni. Senegalban a nyár kevésbé lesz kimerítő, mint most Franciaországban, kellemes, mérsékelt éghajlat foglalja el a mostani hurrikánok és viharok helyét. (I.m. 44.)

Lényegében ugyanezt a gondolatot fejezi ki Jókai, aki az európai éghajlat jövődő enyhülésének leírásához hozzáteszi: „De nagy átalakulás alá kerül egész Ausztrália; a szigetvilág, Dél-Amerika, Afrikával együtt. A hő égálg felőlük odább vonul, s kapnak helyette olyanforma mérsékelt égálgat, aminő most minket befed: esős ősz, hideg tavaszt, növényaltató telet.” (JKK II. k. 334.)

Fourier rámutat, hogy a déli sark, „melynek nem lesz koronája, örök hidegbe süllyedve marad”. (I.m. 45.)

Jókai *A jövő század regényében* így ír „Ez év decemberében már a délsark vidéke hiába fogja várni a nyarat. Neki az örök tél jut”. (JKK II. k. 333.)

Fourier, aki a földtengely elhajlásában célszerűséget lát (Isten így készítette elő az „északi korona” megjelenését), kifejti, hogyha „a tengely egyenes lenne, az Archangeli öböl vagy a Fehér tenger hajózhatóvá válna, viziut keletkezne földünk egymástól legtávolabbi zónái között.” (I.m. 47.) Jókainál a földtengely kiegyenesedésének várható következménye egyebek közt, hogy a Behring szoros „Ázsia és Amerika közt megnyílik, az északi tengeri út felszabadul”. (JKK II. k. 334.)

Fourier hosszasan fejtegeti annak eshetőségét, hogy különböző előre nem látott események is bekövetkezhetnek a Föld életében, így pl. új bolygó jelenhet meg rendszerünkben. Ennek különböző lehetséges módozatai közül egyet részletez: előfordulhat pl. hogy egy nagy üstökös, a Jupiterhez hasonló méretű, miközben helyet keres magának, magával ragadja holdjaként a kis planétákat. Ennek az üstökösnek nagyon valószínű megjelenése nem okozna kárt. „Ellenkezőleg, egy ilyen esemény kedvező változásokat idézhetne elő: megváltozna a napok és évszakok rendje, az új planétaként elhelyezkedő üstökös helyettesítené a holdat és világító fényt árasztana.” (I.m. 50—51.)

Szembeötölő, hogy *A jövő század regényében* is egy üstökös válik rendszerünk új bolygójává. Ez az üstökös ugyan nem ragadja magával a bolygókat, mint Fourier-nál, de lepattantja a Saturnus gyűrűit. Fourier-hoz hasonlóan Jókai is feltételezi, hogy a Föld találkozás a üstökössel megváltoztatja a napokat, s esetleg egy nap csak négy órából fog állni, vagy az üstökös paralizálhatja a Föld tengelykörüli forgását, s így az egyik oldalán örök nappal, a másikon örök éjszaka lesz. (JKK II. k. 339.)

Ha valószínű is, hogy Fourier egyes eszméi hatással voltak Jókaira regénye megírásakor, még mindig tisztázásra vár a kérdés, vajon

magát Fourier-t olvasta-e vagy valamelyik Fourier-népszerűsítő közvetítésével ismérte meg gondolatait. Utóbbiaknak több műve terjedt el Magyarországon, de csak kevesen foglalkoznak közülük részletesen Fourier kozmogóniájával. (Megjegyzendő, hogy a Budapesti Szemle említett cikksorozatai sem térnek ki erre a kérdésre.) Az 1840-es években nálunk igen népszerű Lorenz von Stein könyvében (*Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*. Leipzig, 1842.) külön kis fejezet foglalkozik a kozmogóniával, s itt az „északi koronáról” is szó van, számos részlet azonban, amely feltehetőleg Fourier hatására került be Jókai könyvébe, itt sem szerepel. Természetesen Jókai igen sok más forrásból is meríthette ismereteit (az üstökösök természetéről, szerepéről pl. igen sok tanulmány jelent meg ebben az időszakban; ezekre még kitérünk a „Csillagászat” alfejezetben), ezeknek teljes felderítése azonban még további kutatást igényel.

★

Ha a fentiek valószínűsíthetők is Fourier hatását Jókaira, mindez nem cáfolja Nacsády feltételezését, amely szerint Jókai sokat merített a XVI—XVII. századi államregényekből. Nacsády helyes megállapítása szerint még bizonyos államberendezkedési, közgazdasági természetű elemek mögött sem kell okvetlenül Saint Simon-t, Fourier-t keresnünk, hiszen a tudósok társadalomirányító tevékenysége Campanella *Napállamában* is szerepel, a termelés tervszerűsége, a közvetlen árucserre felbukkan Morus *Utópidiájában*, a technikai fejlettség társadalmi viszonyokat befolyásoló szerepe igen fontos Campanellánál, akinél a Citta del Sole polgárai felfedezik a repülés tudományát, távcsövet készítenek a rejtett csillagok megfigyelésére stb. Bacon *Nova Atlantisában* az időjárás megfigyelésére torony-obszervatóriumok működnek, mesterséges laboratóriumukban szelet, esőt, havat, sőt élőlényeket tudnak előállítani. (Nacsády: *Jókai „Delejországról”-ról*. 19.) Nacsády mindezt főként a *Fekete gyémántokra* vonatkoztatja, de, bár Delejországról és Otthon állam korántsem azonosítható, mégis valószínű, hogy Jókai Otthon állam leírásakor is hasznosított egyes, a XVI—XVII. századi államregényekből vett motívumokat. Otthonra is vonatkozik a technika fejlődésének fontossága, a csillagászat, meteorológia igen nagy szerepe stb. — Bacon *Nova Atlantisában* pl. (akárcsak Otthonban) mesterséges anyagokat állítanak elő, meleget termelnek és alulról fűtenek. (Francis Bacon: *Új Atlantis*. Bp. 1954, Összeállította Szigeti József: 112, 117.) Különösen érdekes az a rész, ahol Bacon „optikai játékok és látszatok előidézéséről” ír. (i.m. 117.), valamint a szemfényvesztés házáról, amelyben „mindenféle . . . csalást és illúziót” idéznek elő. (I.m. 119.)

Jókainál is felmerül a „szemfényvesztés” témája a regényben, többek között ott, ahol Sasza Severust különböző „szemfényvesztésekkel” és optikai csalódásokkal kábítja el. (JKK II. k.) — Thomas More Utópiájának lakói szabad óráikban előadásokat látogatnak (*Utópia*. ford. Kardos Tibor, Bp. 1963. 54.); Jókainál az Otthon városában is így történik (JKK II. k.) Utópia államban nincs szerencsejáték (51.), mint ahogy Otthonban sincs kártyajáték. More-nál a bűnösök fülébe akasztanak aranygyűrűt (44.), Jókainál a „vétkes . . . fülgombját kifúrják”, majd, ha megjavul és visszafogadják, egy ichor-gyémánt függőt kap. (JKK II. k. 23.) (Részletesen l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.) Ha azonban Otthon állam felépítésének egészét nézzük, úgy korántsem azonosak azok a szálak, amelyek Jókai regényét Th. More, Bacon, Campanella művéhez fűzik. Thomas More és Campanella a jövőt magántulajdon, osztályok, család nélkül képzelik el; Otthon államában megmaradnak az osztályok, a család, a tulajdon — akárcsak Bacon *Nova Atlantis*ában, de már a baconi utópikus társadalom harmóniája nélkül. (Ez inkább Delejoországra jellemző.) Otthon államban a technika már nemcsak a bőség megeremtését, de a lázongó munkások leverését is szolgálja.

Otthon állam forrásainak vizsgálatakor — mint már annyi más esetben — Jókai noteszei is ráirányítják a figyelmet néhány műre, amelyet Jókai esetleg felhasznált, vagy legalábbis előjegyzésbe vett a regény anyagának gyűjtésekor. Természetesen az, hogy egy cím a *Főljegyzésekben* szerepel, még nem jelenti, hogy Jókai feltétlenül olvasta a könyvet, de azt igen, hogy tudott róla, érdeklődött iránta.

A már sokszor említett 9. notesz 45. lapjának r.-ján, *A jövő század regénye* címszó alatt felsorakoztatott vázlatpontok között olvashatjuk: „Ország részvényekre. — osztalék. Minden polgár részvényes — igazgató tanács, elnök, igazgató — nincs se koldus, se milliomos”. Mellette oldalt írva, ahogy Jókai e résznél általában a forrásokat jelöli: Staats IV (*Főlj.* I. k. 445.). Fölötte — egy másik — Habsburg Árpáddal foglalkozó vázlatrész mellett a „Staats. III.” rövidítést láthatjuk. (uó. 64. v.)

A „Staats és Staatsl.” minden bizonnyal a ma is Jókai hagyatékában őrzött Staatslexikon címének rövidítése (*Das Staats-Lexikon—Encyclopedie der Sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*. Herausgegeben von Karl von Rotteck und Karl Welcker, Dritte Auflage. Leipzig, I. (1856—1866). Az első pillanatban a noteszbejegyzés félrevezető, mert a címrövidítés mellett szereplő III. és IV. jelzés azt sugalmazza, hogy Jókai a lexikon III. IV. kötetére utal. Valójában a római számok itt a vázlatrészt és nem a kötettszámot jelölik. Ugyanennek a notesznek 80. v.-jától a 82. r.-ig címszavak követik egymást; Jókai egyiket-mási-

kat alá is húzta. A *Följegyzések* szerkesztője, dr. Péter Zoltán, jogosan következtetett arra, hogy Jókai e címszavakat — láthatólag *A jövő század regényének* előkészítéseként — „mintha valami német lexikonból írta volna ki”. (*Följ.* I. 818.) A címszavak valóban német lexikonból, az említett Staatslexikonból származnak. Jókai első helyen említi a Saint-Simonizmust (e szót alá is húzza), majd — ugyancsak aláhúzva — a „communizmust”, és a „Selbsthilfe” szót, ami után — aláhúzva — a „Socialismus” következik. Mindez — a sorrend is — egybevág a Staatslexikon III. kötetének tartalomjegyzékével. (A „Communismus” címszó feltehetőleg azért kerül ide, mert a Saint Simonizmus a lexikonban mint a „Communismus” címszó része szerepel. Jókai nyilván először a Saint Simonizmust ismertető rész címszavát jegyezte ki, majd néhány utána következő „S”-betűs szó után kanyarodik vissza az ábc elejéhez, s egy-két kivételtől eltekintve — sorrendben jegyzi ki az öt érdeklő címszavakat. (*Följ.* I. 460—463.)

A Staatslexikon a liberális elmélet legnagyobb hatású és legterjedelmesebb összefoglalása volt, kissé olyan, mint a felvilágosodásé a francia Enciklopédia; a XIX. sz. polgári gondolkodóinak nagy része a hatása alatt állt. (Többek között a Budapesti Szemle említett cikksorozatában is a korai szocialistákkal kapcsolatos ismeretek egyik forrásaként szerepel.) Igen részletesen foglalkozik az államformákkal, a világnézetekkel, így pl. az ateizmussal (Jókai az „Atheismus” címszót aláhúzva jegyzi be noteszébe). E címszó szerzője többek között megállapítja, hogy a materializmus előretörésének nemcsak a természettudományos ismeretek terjedése az oka, „hanem a vallás despotikus kísérletei, hogy szembeszegüljön a tudománnyal”. (I.k. 803.)

Igen alapos, bár korántsem elfogulatlan ismertetést olvashatunk a III. kötetben a szocialisztikus, kommunisztikus törekvésekről is. A szerző az őskereszténység tanaitól kezdve először időrendben, azután nemzeteként tekinti át a szociális utópiákat, felsorolja a XVI—XVII. század államregényeit, részletesen és gúnyosan taglalja Cabet *Ikáriáját* stb. (III. k. 591—613.) Igen valószínűnek tűnik, hogy az államregények felsorolása a regény előszavában ugyancsak a Staatslexikonból származik. (*Vö. Tárgyi és nyelvi magyarázatok.*) A továbbiakban országokként vizsgálja a korai szocialisták tanait, meglehetősen gúnyosan jellemezve pl. Saint Simon, Fourier és több követőjük tevékenységét (638—644.).

„Genossenschaften” címszó alatt munkásegyletekről olvashatunk. (VI. k. 329—348.) Bírálón emlékezik meg a szerző a francia szocialista eszmék „zavaró hatásáról” Németországban, s ezekkel szembeállítja a Schultze-Delitsch szisztémát, melyet elismerően említt. Külön kiemeli a rochdale-i munkásegyletet, mint egyikét azoknak az angol egyleteknek, amelyeket leginkább „a tehetsős osztályok tagjai vezetnek,

nem is annyira pénzzel, mint inkább tudásukkal és erkölcsileg támogatva". (VI. 334—335.)

Részletesen ismerteti az egylet vállalkozásait, húsz év alatt elért jelentős sikereit. Lehetőséges, hogy Jókai egyik noteszába ennek alapján került a „Genossenschaften—Rochdale munkásegylet” bejegyzés (7. n. 52. r., *Följ.* I. 305.). Annál is valószínűbb, hogy a lexikon egyes címszavai felkeltették Jókai érdeklődését, mert sokszor szemléleti rokonság is megfigyelhető a lexikonszerzők és Jókai nézetei között.

Mivel Jókai noteszában a részvényállam jegyzete mellett említi a Staatslexikon címét, a legvalószínűbb, hogy elsősorban ehhez a témához merített a lexikon anyagából. A Staatslexikon többször is említi a bankok jelentőségét a különböző utópisztikus elméletekben, így pl. Saint Simonnál (III. 639.), Soignet-nál (642. — részletesen I. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*). E kérdés azonban a legnagyobb hangsúllyal Proudhon népbank rendszerének ismertetésénél szerepel. (III. 665.) Valószínű, hogy Jókai fantáziájára ez az ismertetés is hatással volt Otthon állam megrajzolásakor.

Ugyanabban a vázlatban, amelyből fentiekben idéztük a *Staatslexikonra* vonatkozó részt, szerepel a „Sto djelat”. (Mi a teendő) beírás. (9. notesz, 44. r., *Följ.* I. 445.) Csernisevszkij regényének első nyugat-európai fordításai 1875 után jelentek meg, így teljesen valószínűtlen, hogy Jókai *A jövő század regénye* megírásának idején olvasta volna, a noteszben a regény címe mellett oldalt bejegyzett „phalanstère” szóból mégis arra következtethetünk, hogy valamelyest ismerte a regény tartalmát. Lehet, hogy valaki beszélt neki róla (a címet is idegen kéz jegyezte be), esetleg találkozhatott német vagy francia nyelvű ismertetésekkel, amelyek közül néhány megelőzte a fordítást. (A regény nyugat-európai fordításáról és fogadtatásáról vö. М. П. Алексеев *Н. Г. Чернышевский в западноевропейских литературах*, Н. Г. Чернышевский (1889—1939.) Труды научной сессии к пятидесятилетию со дня смерти, Ленинград, 1941. 242—269.)

Csernisevszkij regénye magyarul csak 1877-ben jelent meg, s akkor is hiányzott belőle többek között Vera Pavlovna negyedik álma, vagyis az a rész, amelyre a „phalanstère” szó utal. (Vö. Rejtő István—Zöldhelyi Zsuzsa: *Csernisevszkij Mit tegyünk c. regényének első magyar fordításáról*, Fil. közl. 1958. 2. 367—370.)

Szerepel a *Följegyzésekben* még néhány mű címe, amelyekről feltételezhető, hogy Jókai kisebb-nagyobb mértékben felhasználta őket. Így pl. a 9. notesz 59. r.-jában olvashatjuk: „Büntetések. Számkivetés, deportálás.” Oldalt: „Beccaria. Criminal codex” (*Följ.* I. 452.) Jókai itt Cesare Beccaria: *Büntett és büntetés (Dei delitti e delle pene)* c. munkájára utal. A szerző a XVIII. századi olasz felvilágosodás jelentős kép-

viselője, említett műve még a felvilágosult abszolutista kormányzatokra is nagy hatással volt. A 9. noteszba feljegyzett vázlat valamivel kidolgozottabb formában bekerült Otthon állam rendjének leírásába. Otthonban senkinek sem veszik el az életét, sem szabadságát, büntetésből csupán száműzik. A noteszjegyzetből következtethetünk arra, hogy Jókai e gondolatot Beccaria nagyjelentőségű, humánus szellemű művéből merítette. Beccaria könyvének XVII. fejezetében állást foglal a halálbüntetés ellen, s helyette a száműzetést javasolja. (Beccaria: *Büntetés és büntetés*. Bp. 1967. 94.)

Ugyancsak a 9. notesz 49. r.-ján olvashatjuk: „Marenholtz Bülau: *Die Arbeit und die neue Erziehung* (Följ. I. 447.). Feltehetőleg ezzel a címmel függ össze a néhány lappal későbbi bejegyzés: „gyermekkeretek, bölcsődék, iskolák” — mellette „Neveléstan, Paedagógia”. Bertha von Marenholtz-Bülow Friedrich Fröbel ismert pedagógiai szakíró (1782—1852) eszméinek, többek közt a gyermekkert és a munkaiskola gondolatának jeles német népszerűsítője volt a múlt században. A regényben mindössze egy helyütt találkozunk ennek a gondolatnak a felvetésével: amikor Jókai Otthon város szervezetéről, a családok életéről ír, megemlíti a gyermekkereteket, ahol a gyermekek gondos ápolásban részesülnek.

A noteszokban több bejegyzést olvashatunk a spiritizmusról, pl. a 7. notesz 68. v.-ján: „Amerikai nő elnök. Spiritisták, médium” (Följ. I. 275.). Később a 9. notesz 65. r.-ján ez a téma megint visszatér: „Spiritisták Amerikában — A médium” ennél a bejegyzésnél már némi támpontot kapunk a forrásra vonatkozólag: oldalt a „Paris en Amérique” szavakat olvashatjuk, ez pedig nem más, mint Eduard René Laboulaye (René Lefébvre) a maga korában igen híres politikai satírájának címe. Lefébvre e művében az európai- főleg francia- előítéletek gúnyos rajzával az amerikai társadalmat állítja szembe. *A jövő század regénye és a Párizs Amerikában* c. könyv egyéb összefüggéseiről a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban* lesz szó. Itt csak a spiritizmusra térünk ki, mert ennek kapcsán említi Jókai noteszében a Lefébvre-könyv címét. *A jövő század regényében* Sasza és Severus spiritiszta szeanszáról olvashatunk (JKK II. k. 167.), s itt, a noteszbejegyzésnek megfelelően a spiritizmus és Amerika között „kapcsolat” van: Miss Braddon, egy „csontos alkatú amerikai hölgy” Sasza udvarhölgye „hírhedett médium”. Ha felütjük Lefébvre könyvét, rögtön az első fejezet címe *Egy amerikai szellemidéző*, s a fejezet egy amerikai szellemidéző és „érzékfeletti médium” „pszichikai és medianimikai” estélyéről szól. Magának az estélynek a leírása inkább az Otthon államban tapasztalható természetfeletti jelenségek ismertetésével függ össze: „vannak, kik szemek tekintetével elaltatnak,” „kik minden emberen keresztüllátnak”, „múltat és jövőt fel-

fedeznek”, kik megidézik Szókratészt és „franciául beszélni kényszerítik”. Mindez szemmel láthatólag összefügg a Lefébvre-könyv első fejezetével, ahol a következőket olvashatjuk: „Delejes álmom, önkivület, látomány, jóslátás, jövendölés, . . . a jövő élet titkainak leleplezése.” stb. (*Párizs Amerikában*. Fordította Márkus István, Bp. 1869. 5.) Különösen érdekes, hogy míg Jókainál Szókratészt idézik meg és kényszerítik, hogy franciául beszéljen, addig Lefébvre-nél ugyanez Hüppokrátésszal történik. Természetesen a spiritizmus témájának sok más forrása lehet, Jókai személyesen is részt vett az akkoriban divatos asztaltáncolatú szeanzokon, nyilván ismerte Flammarion könyveit stb. (Vö. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*. II. k. 55 : 19.)

Említettük, hogy a 48. notesz v.-jén szerepel a „Jenny Hirsch: Hörigkei der Frau” bejegyzés, s hogy ez nem más, mint John Stuart Mill *Subjection of Women* c. 1869-ben megjelent könyvének német fordítása és a fordító neve. E mű említése is azt mutatja, amiről a noteszek és a regény is tanúskodnak, hogy Jókai érdeklődéssel figyelte az ún. „nőkérdést”. Feltételezhetnénk azt is, hogy Jókai a nőegyenjóság kérdésében is merített Fourier-tól, vagy a már említett államregényekből, hiszen Baconnál, Campanellánál, More-nál is szó esik a nők helyzetéről a jövő társadalmában, de nem kell ilyen messzire mennünk: a nőemancipáció az 1860-as, 70-es éveknek világszerte egyik legvitatottabb kérdése volt. A vita részben John Stuart Mill említett könyvéhez kapcsolódott, amely még megjelenésének évében (1869) és közvetlenül utána több idegen nyelven is napvilágot látott (pl. németül és oroszul), s amelyet a mi sajtónk is ismertett.

Mill a nők elnyomott helyzetét mutatja be és jogokat követel számukra, ezzel kiváltva sokak ellenszenvét, többek között Lev Tolsztojt, aki heves ellenérzéssel reagált a kérdés ilyen felvetésére. Nem kisebb vihart kavart az ifjabb Dumas *L'homme — femme* c. hírhedtté vált tanulmánya, amelyben az az idő tájt igen népszerű Schopenhauerhez hasonlóan, a nőkről mint minden rosszra kész, alacsony lelkületű lényekről nyilatkozik, s elfogadhatónak tartja, hogy a férj megölje hűtlen feleségét.

Mindez feltűnést keltett a magyar sajtóban is: számos cikk jelent meg a különböző lapokban, amelyeknek egy része a nőemancipáció túlzásait pelengerezi ki, többnyire amerikai példák alapján; mások a nőknek adandó több-kevesebb egyenjogúságért szállnak síkra, lehetségesnek tartják, hogy a nők bizonyos foglalkozásokra felkészüljenek, bár rendszerint hozzátézik, hogy az anyaság úgysis megakadályozza majd őket azok gyakorlásában. (Pl. *VU A nőemancipációról*. 1870. márc. 13, 11. sz., 134.; márc. 20., 12. sz. 143.; —i: *A nőkérdés különböző kultúrországokban*. *VU* 1871. márc. 7. 19. sz. 235.) A külföldi művek és

példák ismertetése mellett a kérdés magyarországi vonatkozásai is egyre jobban előtérbe kerülnek. 1870-ben jelenik meg a Hon főmunkatársának, Illésy Györgynek brosúrája: *A nők munkaképessége és munkajoga, különösen szellemi téren*. Pest 1871., amelyet a Hon terjedelmes cikkben ismertet (Törs Kálmán: *Gordiusi csomó*. H 1870. dec. 8. 295. reg. szám, 1—2.). Illésy szerint még a világtársadalom sem érett meg a „föltétlen és korlátlan” nőemancipációra, Magyarországon pedig még az is zúrzavart okozna, ami más országokban, főleg az Egyesült Államokban már megvalósítható. Illésy nem akar szavazati jogot, magas kormányhivatalokat a nőknek, csak azt kéri, hogy „a mely nő dolgozni tud, és akar, s a mely nőnek a tanulásra kedve, tehetsége és alkalma van, azt ne akadályozzák . . .” A kérdésnek ezt az aspektusát hangsúlyozza és konkretizálja röviddel ezután Veres Pálné felhívása a nőnevelés ügyében. (*Felhívás a nőnevelés ügyében*. H 1871. jan. 1, 1. reg. sz. 2.)

Az Üstökös természetesen szintén reagál a vitára: többhelyütt kifigurázza a jövő század parlamenti képviselőnőit, reagál Dumas *L'homme-femme*-jára, gyakran csipkedi Millt, Tallérossy Zebulon Majoros képviselőt, „a nagy nőreformátort” Stuart Milimarinak nevezi (1872. szept. 21. 39. 458.) stb.

Az ilyen élcelődésen kívül Jókai több ízben komolyan is állást foglal a „nőkérdésben”. Egészében talán az az álláspont — a korlátozott egyenjogúság — bontakozik ki cikkeiből, amely az ugyancsak szabad-elvű Illésy brosúráját jellemzi. Jókai szerint a nők nem kaphatnak szavazati jogot, mert ezzel a „politikai üszköt” maga az állam dobná be a családba, holott az államnak a család az alapja. (Jókai Mór *Politikai beszédei* I. 194.) Másutt, egy önképző egyesületi felolvasásában — helyesli, hogy a nők számára minden kereseti módot felszabadítsanak, hogy a nő is lehessen író, művész, kereskedő, tanító, de követeli, hogy a nőt úgy neveljék, hogy emellett gazdasszony is legyen. (*A nőképzőegylet harmadik felolvasási estélye*. H 1871. márc. 21. 66. esti sz. 1.) *Milyen demokraták vagyunk mi* c. cikkében egyebek közt a nőegyenjogúság kérdésére is kitér, s így ír: „Őseink, a nemes urak gavalléros nagylelkűséggel megadták a szavazati jogot a magyar asszonynak, ha özvegyé lett, mi pedig, a demokrata nemzedék, egész meztlábos őszinteséggel kitiltjuk a nőket még a tisztességes kenyérkereseti pályákról is. A politikához pedig ne szóljon a szép nem. Ez a mi demokratikus nézetünk.” (Ü 1871. júl. 29. 31. sz. 365.)

Mindezek a viták, vélekedések *A jövő század regényében* is tükröződnek. Már a noteszvezetők között is olvashatunk e témára vonatkozó bejegyzéseket, pl. a már idézett „Amerikai nőelnök”-emléítésén kívül: „A becsületre bízott szerelem — A nők kereseti joga — Nem a férj,

de a nő tartja el magát. — Gyermekek az anyja nevét viseli. A nő a terhesség alatt. Roma." oldalt az egészhez: Socialis tan (9. notesz, 51. v.) Följ. I. 449.) A regényben mindez részben a nőalakok rajzában szerepel — Sasza alakjának megformálásához azok a cikkek is hozzájárulhattak, amelyeket Jókai a nőemancipáció túlkapasáiról olvashatott, az amerikai példáról, vagy esetleg az orosz anarchista megmozdulásokban résztvevő nőkről. Egyébként Tolsztoj *A megfertőzött család* c. drámában csípős szatírában figurázza ki az emancipált nőt, Turgenyev az *Apák és fiúk*ban Kuksina alakjában inkább a túlkapasokat, mint magát az eszmét bírálja — Jókai szemelláthatólag Turgenyev felfogásához áll közelebb. (Rozáli a nők azonos képességeit, de korlátozott lehetőségeit példázza: az anyaság betölti életét, gyermeke születése után más már nem érdekli stb.) Felmerül a kérdés tréfásan is: a jövő század parlamentjében csak egy nőképviselő van, nehogy hajbakapjanak stb. Ezek a részek nagyon emlékeztetnek az Üstökös hangvételére és egykét esetben párhuzamot fedezhetünk fel a regény és az Üstökös egyik másik anekdotája, sőt rajza között. (Részletesen l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.) A jövő századi magyar fővárosban vannak már női gyórsírók, riporterek, sőt női doktorok „medicinae et juris”, női tanárok, sőt női bírák is. A női bírák ötletét Jókai többek között az amerikai bírónőkről szóló cikkekből is meríthette, pl. az *Igazságszolgálatás nők által Amerikában* c. írásból (VU 1872. jún. 2. 22. sz., 267—268.). E cikket nagy kép illusztrálja, amelyen amerikai bírónő látható munka közben. Doktornő is szerepel a könyvben — az orosz cárlány kórházat orvostudornő vezet. Az egész ötlet és a kórház leírása is könnyen származhat Lefébvre művéből, amelyben hasonló jelenetről olvashatunk. (L. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*) Végül — mint a Jókait a 70-es években foglalkoztató kérdések legtöbbsége, a nőkérdés is Otthon államban nyer „megoldást”: a nők a nekik megfelelő területeken működnek (óvodák, iskolák stb.) s így lehetővé válik, hogy a férfiak felszabaduljanak a „hivatások terhesebb és izgalmasabb szakmáinak betöltésére”. A nők teljesjogú részvényesek, s a házastársaknak joguk van elválni, újra házasodni.

Otthon állam rajzában a „nőemancipáción” kívül több más kérdés is felmerül, ezek elsősorban nem könyvforrásokra, hanem az 1860-as, 70-es évek hírlaphíreire, vitáira vezethetők vissza. Így pl. a regényben többször szereplő bankproblémák, az Otthon államban is előforduló — mesterségesen előidézett, majd időben leállított — bankzavarok ötlete talán összefügg a regény megírását megelőző korszakban (1857, 1866) lezajlott válságokkal. A válságtól való félelem tükröződött a kor ellenzéki sajtójában, nem utolsósorban Jókai cikkeiben (pl. *Bankügyi vita*. Igazmondó, 1869. X. 31.).

Ennél is közvetlenebb élménnyel szolgálhatott az 1873 májusában kitört, minden addiginál nagyobb válság, amely az egész tőkés világot érintette, s nálunk is számos bankot, vállalatot, iparost tönkretett.

Otthon államában „oldódik meg” az a sok probléma is, amely a regényben a papokkal, szerzetesekkel, jezsuitákkal kapcsolatban felmerült, s ami szorosan összefügg a kor vitáival. Nagy Miklós elemzi a *Fekete gyémántok* bevezetésében a harcot, amelyet a katolikus egyház a kiegyezés után a „polgári nemzetállam” kialakulása ellen folytatott. Már előzőleg, az 50-es évektől fogva az egyház hadakozott minden új ellen, így pl. 1864-ben megbélyegezte a természettudomány és filozófia valamennyi eredményét. Később a pápa, hanyatló világi hatalmának ellensúlyozására még híveit is megdöbbentő lépéshez folyamodott: a csalatkozhatatlanságról szóló dogma kihirdetése (1870) a középkori szellemi önkény nyílt felidézését jelentette. (Nagy M. i. m. 11—12. Az egyházi jogi vitákat Molnár József foglalja össze *A bardfalvi lévita* jegyzeteiben JKK 63. k.)

A felvilágosult, szabadelvű Jókai számtalanszor állást foglalt a vallás-szabadság mellett; e kérdés felvetésével gyakran találkozhatunk a Hon hasábjain, s sok szó esik a szerzetek eltörléséről is, így pl. a *Komoly szó a zárdák kérdéseihöz* c. cikk Sz. jelzést használó szerzője megállapítja, hogy a szerzetek elvesztették régi szerepüket, az új kor szelleme hatott: „Igen jeles egyházi férfiakat hallottunk, kik az egyetlen irgalmas szerzetten kívül a többiek amortizálását csakis idő kérdésének tartják, mely minél előbb bekövetkezik, annál jobb, mert az egyház ügyét annál kevésbé compromittálják . . . A szerzetes rendek javainak secularisatioja a közoktatás ügyének óriási lendületet adna; az eddigi lekötött szellemeket fölszabadítja; ezeket ad vissza hasznos polgárokkul az édes hazának, melynek minden munkaképes tagra annyira szüksége van . . .” (H 1869. aug. 29. 198. reg. sz. 2.) Később Tallérossy Zebulon is megemlíti a zárdák eltörlését, a papi jószág konfiskálását. (Ü 1872. jan. 7. 2. sz. 1—2.)

Jókai igen közel jár a fent idézett cikk gondolataihoz, mikor azt ábrázolja, hogy maguk a szerzetek vezetői szavaznak a szerzetek felszólása mellett. (JKK I. k.) Otthon államban már nincsenek szerzetek, de Delej-országától eltérően, vannak papok, akik hasznos polgárokká válnak — a kincsdőieket tanítják.

Végül a regényben ugyancsak sokszor szereplő jezsuita-kérdés is a kor hírlapanyagával függ össze. A jezsuitákat 1872-ben úzték ki Németországból. Ennek a magyar sajtóban is élénk visszhangja volt, így pl. a Hon yy. jelzésű cikkírója igen élehangú cikkelben számol be az eseményről, s óvatosságra int, nehogy a Németországból elűzött „bajkeverők hozzánk szivárognak be”, hiszen mindenütt intrikát, pusztu-

lást okoznak. (H 1872. júl. 28. 168. reg. sz. 1.) Az Igazmondó közli a szabadelvű párt Pest megyei közgyűléséről szóló jelentést, mely szerint a közgyűlés kérte a kormányzatot, hogy ne engedje be a jezsuitákat. (Igazmondó, 1872. nov. 17. 47. sz.) Az Űstökös (1872. jún. 13. — 29. sz. 341.) *Jönnek már a jezsuiták* címen közöl gúnyos verset.

A jövő század regényében a világvége várás hangulatát a papok igyekeznek kihasználni. Érdekes, hogy a 70-es években a magyar újságokban megjelennek olyan közlemények, amelyek hasonló hangulatot tükröznek: az Igazmondó pl. cáfolja, hogy világvége fenyegetné az emberiséget, ami arra enged következtetni, hogy elterjedtek ilyen hírek. (1872. márc. 3. 10. sz. 82.) Ezt a benyomást csak megerősíti, hogy az Űstökös első oldalán *Világ vége* címen vers jelenik meg, amelynek szerzője (Junius Brutus) afelett ironizál, hogy Plantamour (a genfi csillagvizsgáló intézet akkori igazgatója) állítólag megjósolta a Föld összeütközését egy űstökössel, ami a Föld pusztulásához vezet. (*Világ vége aug. 12-én* 1872. aug. 10. 33. sz. 381—384.) A hírre ugyanebben a számban Tallérossy Zebulon is reagál; politikai elmélkedése a fúzióról azzal kezdődik, hogy „kiszámította az asztronómus, hogy világ ugyanis elsüljed”. (uo. 389.) Néhány nappal később (aug. 31. 36. sz. 424.) már afölött gúnyolódik a lap, hogy a hírneves csillagász által megjósolt világvége mégsem következett be. — Érdeemes felfigyelnünk arra a rövid kis írásra is, amely néhány hónappal később (okt. 12. 42. sz. 497.) jelent meg, s amely szerint az „abauji katolikus lelkészek” szép hasznot húztak a világvége hangulatából. A rémült nép a papok felszólítására adakozott, s „ezen kenetteljes igék következménye az lett, hogy tisztelendő ur tárcája megdagadt”. Mindez nagyon emlékeztet arra, amit Otthon állam leírásakor olvashatunk az űstökösökről elterjedt hiedelmekről, a világvége hangulatról, az egyház szerepéről stb.

KINCŐ

Otthon államban „beteljesül” Jókai egyik legkedvesebb, romantikus álma: a magyarok leszármazottainak megtalálása. Az író már az 1850-es évektől foglalkoztatja a magyar őstörténet, a magyarok feltételezett őshazája. Műveiben vissza-visszatér a még az „előidőkben” elszakadt magyar csoport fellelésének ábrándja.

Mint ahogyan erre *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. kötet szerkesztői — Téglás Tivadar és Végh Ferenc — rámutatnak, Jókai az 1830-as évek divatos témáját veti fel akkor, amikor a magyarság eredetét, ősi lakhelyét Ázsiában keresi, s így a magyarságot a szkíták nemzetiségéből származtatja. (67. k. 343.) Az „őskeresés”-t Anonymus és különösen Kézai Simon krónikája alapján Dugonics András

kezdeményezte, majd Pálóczi Horváth Ádám és Horvát István folytatta. (Uo. 344.) Jókainál e téma először a *Székely asszony* c. novellában jelentkezik (= *Csataképek*, 1850) (érdekes, hogy itt is, mint *A jövő század regényében* székelyek találkoznak a magyarok rokonaival).

Több mint negyven évvel később — a *Levente* (1897) utószavában — Jókai megemlíti, hogy e téma első „eszmezsíráját” Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* (1854) költötte fel benne, s ösztönözte Horváth Mihály *Magyarország története* c. műve. (NK. 95. k. 157.) Ugyanitt megjegyzi, hogy Juliánus barát regéje a háromszáz év múlva felfedezett Volga-melléki ősmagyarokról „tisztán a képzelet szüleménye” (uo. 183). Ennek ellenére műveiben többször szerepel e történet, feldolgozza *A másík haza* c. elbeszélésében (1851; NK 36. k. 73—114.) éppúgy, mint *A magyar nemzet történetének* egyik fejezetében. Az őshaza szerepel *A varchoniták* (1851), a *Mahizeth* (1852) c. elbeszélésben is. Húsz évvel később, közvetlenül *A jövő század regénye* előtt az *Eppur si muove*-ban megalkotja Barkó Pali alakját, aki ugyancsak Ázsiában keresi az őshazát.

A jövő század regényében a Juliánus-téma „megkettőződik”: egyrészt — némi változtatással — szerepel a jólismert történet Juliánus barát útjáról, másrészt Juliánus szerepét Tatrangi veszi át. Míg azonban *A magyar nemzet történetének* „Az elhagyott testvérek” c. fejezetében a mongolok „kis Magyarországot csak a „nagyobb” holttestén keresztül támadhatták meg, s így rokonaink elpusztultak („meghaltak, — elszéledtek, — nincsenek többé, — magunk vagyunk”. *A magyar nemzet története* I. k. 142—145), addig *A jövő század regényében* a Juliánus-történet optimisztikusabb kicsengésű. Ez természetes is, hiszen Jókai így készíti elő folytatását: a regényben szereplő verzió szerint a mongolok nem pusztítják el az „ősmagyarokat”, Tana vezér biztos révbe vezeti népét, s ez teszi lehetővé, hogy Tatrangi Dávid később megtalálja őket.

Jókai a *Levente* c. dráma utóhangjában kifejti azt a nézetet, hogy a magyarok ezer év előtt is magyarok voltak, s hogy a magyar nyelv is mindig magyar volt. (E kérdést részletesen Tolnai Vilmos vizsgálja *Jókai és a magyar nyelv* c. tanulmányában, *Magyar Nyelv*, I. 1924. 21. sz. 100. II. 232—246.) Ez a szemlélet már a Juliánus-történetét feldolgozó első elbeszéléseiben is éppúgy tükröződik, mint *A jövő század regényében*. Mint Juliánus, Tatrangi Dávid is megérti az ősmagyar nyelvet, amely „... nem válfaj, nem rokon idióma, de azonos az európai magyarral, minthogy azonos a székely, a csángó”. (JKK II. k. 145.)

A magyar nemzet története és az Eppur si muove jegyzetei egyaránt rámutatnak azokra a forrásokra és indítékokra, amelyek feltehetőleg

közrejátszottak *A jövő század regénye* „ősmagyar” epizódjának létrehozásakor is. Jókai Gibbon művére (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, London, 1782—88) hivatkozik, amikor arról ír, hogy az ősmagyarok egy része „átment a mennyei birodalomba”, ahol a kínai császár nyájasan fogadta „az érkező erőteljes fajt, külön lakhelyet mutatott számukra”. (*A magyar nemzet története*, I. 9.) Itt jelentkezik először a „kínai magyarok” gondolata, amelyet később, *A jövő század regényében* részletesen kidolgoz. De indítékot nyerhetett Jókai Ipolyitól is. A 9. notesz 66. v.-ján (*Följ. I. 454.*) ez áll: „Ipolyi mythologia”, mellette pedig: „Chinai magyar faj”. Valóban, Ipolyi művében olvashatunk „a hun névvel összefüggő skytha népcsalád” ágairól, amelyek folytonosan rettegtetik a kínai birodalmat. Ipolyi műve alapján ábrázolja Jókai a kincsőiek vallását is. (*L. Tárgyi és nyelvi magyarázatokat*)

Valószínűnek tűnik még, hogy Jókai felhasznált néhány motívumot, amelyet Humboldt *Kosmos* c. könyvének 4. kötetében Kínáról olvasott. Humboldt a Schlagintwert testvérekre hivatkozva, említi Ladakot. (611.) Jókai Kincsőt Ladak országának is nevezi, s egy helyütt szintén utal a Schlagintwert testvérek megfigyeléseire (II. k. 132, 263.). Humboldt Kiung-Tscheu (helyesen Kiungcsou, ma Kingsan) városát említi, miután — ugyanezen a lapon — leírja, hogy az ügyes kínaiak a föld alól feltörő gázt „hordozható vagy lefektetett bambusz rudakon távoli helyekre szállítják, . . . s a házak melegítésére és utcák világítására használják”. Figyelemreméltó, hogy Jókai ugyanezt a kincsői „ősmagyarokkal” kapcsolatban említi: „Rég feltalálták, hogyan kell a naphatát a föld mélyéből bambuszcsöveken át vezetni a lakházakhoz s főzéshez, világításhoz használni.” (JKK II. k. 752.) Nagyon valószínű, hogy a Humboldtnál olvasható Kiung-Tscheu adta a Kin-Tseu, ill. Kincső ötletét. Jókai több más Kínával kapcsolatos megállapításának forrása Humboldt *Ansichten der Natur mit wissenschaftlichen Erläuterungen* (1—2. k. Stuttgart—Augsburg, 1859—60.) című műve lehetett, melyet Nacsády József megállapítása szerint már a *Fekete gyémántokhoz* is felhasznált. (Mindkét mű ma is megtalálható a Jókai-hagyatékban.) Így pl. Jókai fejtegetései arról, hogy „már a mult században” megdőlt a hiedelem, miszerint a Dhawalagiri a legmagasabb hegy, hogy Tibet-től északra még magasabb hegyóriások emelkednek stb. könnyen azonosíthatók az *Ansichten* 86. lapjával.

Kincső kapcsán Jókai sok mesés legendát mond el Kínáról. Legtöbbjük forrása Johann Christoph Wagner *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die asiatischen Tartaren* c. könyve (Augsburg, 1687.), amely csak néhány éve került elő a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában. Jókai a regényben „tudós Wagner”-ként hivatkozik a szerzőre. A hagyaték-

ban őrzött példány is arról tanúskodik, hogy figyelmesen forgatta e könyvet: számos bekezdést piros ceruzával jelölt meg (pl. a 36, 68, 69, 83, 85, III, 113 stb. lapon.). Regényében több helyütt fel is használta e megjelölt — s néhány esetben jelöletlen — helyeket, pl. innen származik a vadállatokat megszelídítő Kutien hegy (Wagner i.m. 77, Jókai JKK II. 127), a Pe-ci gyümölcs (Wagner 79, JKK II. 134) a Luva-madár (Wagner 129, JKK II. 134) leírása. (Részletesen l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.)

A források tarkaságát még csak fokozza, hogy Jókai e témához is szemelláthatólag felhasznált az 1870-es évek folyóirataiból szerzett információkat. A lapok sűrűn beszámoltak a magyar őstörténeti kutatások állásáról, keleti utazásokról. Margócsy József az *Eppur si muove* jegyzeteiben rámutat, hogy az óhazát kutató Barkó Pál alakjának megalkotásakor Körösi Csoma Sándor, s esetleg Reguly is Jókai modellje lehetett. (JKK 22. k. 432.) Ehhez hozzátehetjük, hogy Jókait érdekelhette Bálint Gábor tevékenysége is, aki 1870-ben kapta meg azt az ösztöndíjat, amelyet Fogarasi János biztosított őstörténeti kutató számára. (Az ösztöndíjat odaítélő ülésen Jókai is részt vett, vö. Margócsy jegyzetével, *Eppur si muove*, 22. k. 416.) Igen érdekes az a hír, amely Bálint tevékenységével kapcsolatban 1873-ban látott a Honban napvilágot: a lap Fogarasi újabb jelentéseit ismerteti Bálint utazásairól. A jelentés szerint Bálintot a tunguz nyelv egyre jobban érdekli, különösen azóta, hogy „Wasiljew, a sinai nyelv tanára által közlött értekezésben a sinai, török, mongol, tatár nyelvek rokonságáról, a sinaiak által megőrzött hun nyelvemlék a tunguz nyelvre utal . . .” Bálint levélben kéri Fogarasi, hogy küldje meg neki a székely a-b-c-t, mert „Sibériában sok régi felirat van, s mindaddig nem érti senki: lehetséges, hogy holmi hasonló betűk előfordulnak e feliratokban a székely a-b-c-ből”. (H 1873. febr. 4. 28. esti szám, 1—2.) Érdekes összevetnünk ezt az idézetet a Kincső leírásnak azzal a bekezdésével, amelyben Tatrangi egy víziéptmény roncsán furcsa betűket fedez fel. „Kár, hogy azokat a betűket . . . senki sem tudta elolvasni, pedig az egész világ minden régésze összefutott a találgatásukra. Nem hasonlítottak azok semmi eddig ismeretes frásjegyekhez.” Tatrangi ismeri fel, hogy azok székely-hun írásjegyek. (JKK II. 137.)

A REGÉNY TECHNIKAI, TERMÉSZETTUDOMÁNYOS VONATKOZÁSAI

A jövő század regényét a jövő technikai fejlődését ábrázoló lapok a mai tudományos-fantasztikus regénnyel rokonítják s főként ezek alapján tekinthetjük e művet a magyar tudományos-fantasztikus regény egyik előfutárának. „. . . Mi, cnnek a „jövő századnak» a gyermekei

nem koronázunk Habsburg Árpádot. Tatrangi Dávid individualista műhelye helyett kutatóintézetek és gyárak hálózata készíti az ember felszabadítására hivatott műszaki alkotásokat. Mégis mércét jelent ez a mű a mai *sci-fi* regények íróinak, melynek — úgy tűnik — nem is olyan könnyű megfelelni” — írja Marx György „Utazás a jövőbe” c. tanulmányában. (Marx György: *Jövőnk az Univerzum*. Bp. 1969. 329.)

Jókai természettudományos érdeklődése közismert: az életútját ismeretető könyvekből tudjuk — mint ahogy erről noteszbejegyzései is tanúskodnak — mennyire érdekelte minden technikai újításról szóló hír; a balatonfüredi Jókai-múzeumban ma is látható az a távcső, amely-lyel villája ablakából a csillagokat fűrkészte. Ez a természettudományos érdeklődés, főként a *Fekete gyémántok*ban és *A jövő század regényében*, de más műveiben is tükröződik; művészi értékük mellett ezek a regények még egy fontos funkciót töltenek be: egy olyan korban, amikor a nagyközönség nem érdeklődött annyira a természettudományok iránt, mint ma, ráirányította a figyelmet e fontos területre. (Vö. Földváry Aladár: *Jókai — a geológia népszerűsítője*. Különlenyomat a Természettudományi Közlöny 1939. jún. 6. sz.-ból. Jókai természettudományos érdeklődéséről I. *Jókai természettudománya*. Bemutatja Veress Zoltán, Bukarest, 1976.)

Ez a széles körű érdeklődés, amely az irodalom, történelem területéről nem egyszer átcsap anyagért a természettudomány és technika világába, mindenekelőtt egyéni, alkati adottság. Emellett azonban feltétlenül szerepet játszott kialakulásában a kor atmoszférája. Feltehető, hogy az íróra egész életútján jellemző sokoldalú érdeklődés az élet jelenségei iránt diákkorában, az 1830—40-es években kezdődik, vagyis akkor, amikor a humán és természettudományos ismeretek nem válnak még úgy el egymástól, mint a későbbiekben. Várkonyi Ágnes e kérdést történelemtudomány és természettudomány viszonylatában tárgyalja, s rámutat, hogy „a reformkor ifjú hevílete a két tudományterület szerves és szoros kapcsolatát teremtette meg”. Véleménye szerint reformkori historikusaink és történelemszemléleti kérdésekkel foglalkozó íróink alapműveltségének egyik legszembetűnőbb rétege a természettudományos érdeklődés. Másrészt viszont többen a természettudományi studiumoktól jutnak el a történettudományokhoz — mint pl. Szilágyi Ferenc, Vajda Péter vagy Tarczy Lajos. (Várkonyi Ágnes: *Történettudomány és természettudományok a XIX. század közepén*. Magyar Tudomány, 1967. 6. sz. 384—397.) Mindez részben érvényes az irodalom viszonylatában is (pl. a kor folyóirataiban nemcsak történelmi, de irodalmi cikkek is szerepeltek természettudományos értekezések mellett). Jókai ezekben az években s ilyen légkörben alapozta ismereteit. Későbbi visszaemlékezéseiben írja, hogy akkor szerette

meg „a természetrajzot és a historiát”, amikor Vály Ferenc — aki 1839—40-ben a komáromi iskolában tanította — Gibbont és Kantot, majd Rottecket és Buffont olvastatott vele. (*Az én életem regénye*, Hhm V. k. Bp. 1912. 161.)

Még jelentősebbek lehetnek e tekintetben pápai diákévei: 1841-ben került Pápara „fizikát tanulni”. („a tanéveknek a kiválóbb tudomány szerint volt az elnevezésük” írja.) Itteni tanárai közül különösen Tarczy Lajosra emlékszik vissza nagy szeretettel: „Tarczy volt a legkitünőbb tanár a főiskolában; Ő magyarázta a természettant és a felsőbb mathe- zist . . . Tankönyve ma is használható. Akkor ez volt az egyedüli nyomtatott fizika. Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni. Ő maga megteremtette a főiskola fizikum múzeumát, s experimentá- ciói bűvészestélyek számba mentek. Ő alapította meg a »pápai képző- társaságot«, mely az ő einökte alatt szépirodalommal és szónoklattal, részben komoly államtudományokkal is foglalkozott. . . . Valóságos fióktudóstársaság volt.” (uo. 163.). Valószínű, hogy ezeknek az ismereteknek, kísérleteknek egy részét Jókai kitűnő memóriája még jóval később, *A jövő század regényének* megalkotásakor is őrizte, ill. — egyéb források mellett — Tarczy tankönyvéből felelevenítette. Könyvtárá- ban ma is megtalálható az említett könyv 1872-es kiadása, melyet Tarczy 1873-ban „barátsága emlékeül” dedikált időközben híressé vált tanítványának. Tarczy Lajos balatonfüredi látogatása alkalmával együtt vizsgálták Jókai csillagászati távcsövével az eget. (Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. Bp. 1923. 26.) Tarczy nevét Jókai regényében is megemlíti, Humboldt, Laplace, Newton, Jedlik, Margó, Thán és mások mellett, amikor a XX. századi tudományos fejlődés legjelesebb elődeit veszi számba.

Igen érdekes az a válasz, amelyet Jókai A Hét körkérdésére adott: a folyóirat azzal a kérdéssel fordult több közéleti személyiséghez, „melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha e hét művön kívül minden egyéb irodalmi műtől mindörökre megválni volna kényte- len?”. Jókai válaszol elsőként: érdekes, hogy a könyvek között, ame- lyeket egy esetleges „özönvíztől” mentene meg, egyetlen szépirodalmi mű sem szerepel; egyebek közt Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiáját*, Horváth Mihály *Magyarország történetét*, Diószegi füvésztkönyvét, Prof. Oken *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände* c. 14 kötetes ter- mészetrajzát sorolja fel. (Oken sokkötetes művének a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött példányában számos helyen találkozhatunk bizo- nyára Jókai kezétől származó ceruzajelekkel. A könyv felhasználására *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban* térünk vissza.) A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Jókai-könyvtár számos más kötete is tanúskodik az író természettudományos, technikai érdeklődéséről. Fizikai, meteo-

rológiai kézikönyvek, technikai felfedezéseket ismertető többkötetes sorozatok, csillagászati atlaszok és népszerű szakkönyvek, biológiai, botanikai kiadványok, a világ tájait bemutató színes albumok és gazdagon illusztrált útleírások egyaránt megtalálhatók ebben az érdekes gyűjteményben. (Részletesen e könyvekre a forrásmunkák tárgyalásakor témánként térünk vissza.)

Jókai természetesen az említetteknel sokkal gazdagabb forrásanyagra támaszkodott. A nagy számú könyv mellett bizonyára merített folyóiratokból, közismert, mennyire szerette a Tudományos Gyűjteményt, a Vasárnapi Újság egy-egy cikke noteszbejegyzéseivel is azonosítható, de találhatók anyagot a Budapesti Szemlében, a Természettudományi Társulat Értesítőjében, az Akadémiai Értesítőben és még sok hazai és külföldi kiadványban. 1863 óta tagja volt a Természettudományi Társulatnak. (Nem tudjuk, eljárt-e vitákra, előadásokra, de bizonyos kiadványokat feltehetőleg megküldtek neki.)

Jókai természettudományos érdeklődéséhez számos párhuzamot találhatunk a múlt század világirodalmában: a tudomány rendkívül gyors fejlődése, a sokszor meglepő felfedezések nem egy író fantáziáját felgyújtották, elsősorban, bár nem kizárólagosan a rendkívülire, az izgalmas, egzotikus jelenségekre érzékenyen reagáló romantikusokét. Poe elbeszélést ír a repülésről (erre a továbbiakban még visszatérünk), Puskin élénken érdeklődik a technikai fejlődés jövője iránt. (Vö. M. P. Alekszejev *Пушкин и наука его времени*, — Пушкин, Исследования и материалы 1. М.-Л. 1956, 1—125.); a múlt század első felében több orosz utópikus mű született — pl. F. Bulgarin (*Правдоподобные небывлицы*; 1824 г.), V. Odojevszkij (4338 год; 1840) tollából —, amelyeknek több motívuma párhuzamba állítható Jókai regényével: e művekben, mint Jókainál is, a jövő társadalmában megmarad a monarchikus államforma, de ugyanakkor a világ képe a hatalmas technikai fejlődés következtében átalakul, amiben a repülés igen nagy szerepet játszik. Ezen túlmenően Odojevszkijnél — mint Jókainál — a jövő tudósai szabályozzák az időjárást, megszüntetik a hideget, megváltoztatják a szelek irányát. Akár csak *A jövő század regényében*, Odojevszkijnél is sikerül elhárítaniok a Föld összeütközését egy üstökössel; új anyagokat alkalmaznak, pl. a némileg az ichorra emlékeztető elasztikus üveget, melyet Odojevszkij hősei főleg ruhák készítésére használnak. (Vö. M. P. Alekszejev *Пушкин и наука его времени*, Пушкин, Исследования и материалы, 1. М.-Л. 1956. 1—125; V. Szvjatlovskij *Русский утопический роман*, Петроград, 1922.)

Míg az orosz technikai utópiákat csak párhuzamként említettük, valószínűtlennek tartva, hogy Jókai ismerte őket, Victor Hugo *A tengerfenék hősei* (1866), Bulwer Lytton *A jövő nemzedék* (1871) c. könyvét

feltehetőleg olvasta, mint ahogy bizonyára ismert Verne-műveket is, bár ezt Jókai feljegyzéseivel, hivatkozásokkal nem tudjuk adatszerűen bizonyítani. Nyilvánvaló, hogy Jókai nem hagyhatta őt figyelmen kívül, hiszen a francia író már a 60-as, 70-es években igen népszerű volt, s emellett olyan témákkal foglalkozott, amelyek Jókait is rendkívül érdekelték. Ha esetleg nem is olvasta pl. holdutazásról, ill. léghajózásról írott műveit akkor, amikor azok franciául jelentek meg, bizonyára nem kerülték el a figyelmét a VU közleményei: e lap ugyan is — melynek anyagát Jókai, noteszeinek bizonyossága szerint jól ismer- te — 1869-ben, ill. 1872-ben lerövidítve megjelentette Verne *Utazás a Holdba* és *Öt hét léghajón* c. regényét (VU 1869. május 30. 22. sz. 298. — július 18. 29. sz. 2—400-ig; 1872. okt. 6. 40. sz. 491.—1872. dec. 22. 51. sz. 651-ig).

Mindenesetre kétségtelen, hogy Jókai és Verne művei között — különbségeik ellenére — lehet bizonyos párhuzamokat vonni, mint ahogy ezt többen meg is tették eddig (pl. Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* c. írásában, Hankiss János *Jules Verne A tudomány a szépirodalomban* c. művében (Bp. 1930), Horváth Árpád *Verne a technika megálmodója* c. tanulmányában Bp. 1969., D. Szemző Piroska *Vernétől Jókaiig* c. előadásában, megjelent: Science Fiction Tájékoztató 1972. dec. 8. 57. 63—65.).

A jövő század regényének vizsgálata és Verne-művekkel való összehasonlítása bizonyos párhuzamosságra, esetleg közös indítékokra, alkati hasonlóságra enged következtetni. Verne is, Jókai is nagy érdeklődéssel fordul a világ tájainak, népeinek ábrázolása felé, de egyiküknél sem előfeltétele az alkotásnak, hogy lássák is, amiről írnak. Mindketten szívesen élnek a „voyages en fauteuil” — (a karosszékekben tett utazások) módszerével. Mindketten élénk fantáziával színezik a valóságot, de Vernére is érvényes az, amit Jókai önmagáról mondott: „... annyi esze van a fantáziának, hogy saját szárnyain kívül felhasználja a rendelkezésre álló gőzerőt”, és ezen könyvtárának könyveit érti. Verne is, Jókai is hatalmas forrásanyagból merít; egyes esetekben még e könyv- anyagban is felfedezhetünk kézenfekvő, hasonló érdeklődési körükből eredő egyezéseket: pl. mindkettőjük könyvtárában megtalálhatjuk a Tour du Monde köteteit, vagy Dumont d'Urville útleírásait (Verne könyveinek jegyzékét l. Kiszely Magda: *Verne magyar nemzetképe*. Debrecen, 1935.). Mindketten igen sok jegyzetet készítettek olvasmányaikról; a jegyzetelés módszerét nem vethetjük össze, mert Verne halála előtt megsemmisítette feljegyzéseit.

A közös motívumok mindenekelött a kor tudományos, technikai felfedezéseiből nőttek ki: mindkettőjük képzeletét felgyújtották az Északi Sark-i expedíciók, a léghajó kísérletek, amelyekről a sajtó állan-

dóan tájékoztatott, a kor csillagászati felfedezései, amelyeket többek között Flammarion népszerűsített igen lenyűgözően. (Mindketten említik Flammarion nevét regényeikben.) *A jövő század regényéhez* tematikus párhuzamként említhetjük a *Hatteras kapitányt* (1866), amelynek hősei — Tatrangihoz hatonlóan — szintén megpillantják a legendás „északi szabad tengert” (e párhuzamra Nacsády hívja fel a figyelmet a *Fekete gyémántok* jegyzeteiben, JKK 20. k. 312.).

Jókainál *A jövő század regényében* villanyrepülőgép szerepel. Ezzel több mint egy évtizeddel megelőzi Vernét, aki majd 1886-ban a *Hódító Roburban* ugyancsak villanyrepülőgépet szerepeltet. Jókai felveti regényében a Szahara éghajlata átalakításának gondolatát. Ezt a témát Verne 1905-ben dolgozza ki *A Szahara tengere* c. regényében. Vernénél futólag már *Utazás a holdban* c. művében felmerül a földtengely kiegyenesítésének gondolata, amelyet később *Világfelfordulás* c. (1889) regényében dolgoz ki részletesen, a Föld és egy üstökös összeütközéséről a *Hector Servadacban* ír stb.

A hasonlóság mellett a különbség is szembetűnő — mint ahogyan Hankiss János megállapítja, Jókai *A jövő század regényében* nemcsak technikai, de politikai problémákat is látott, míg Verne csak ritkán foglalkozott társadalmi utópiákkal (kivéve *A bégum ötszáz milliója*; vö. Hankiss i.m. 84.). Ehhez hozzátehetjük, hogy míg Vernénél a technikai találmányok bemutatása, földrajzi expedíciók leírása a legtöbb mű létrehozásának célja (a Verne-regények nagyrésze ismeretterjesztő jellegű), addig *A jövő század regényében* a felfedezések — elsősorban a repülőgép — igen fontos, de alárendelt szerepet játszanak. Jókai szívesen elidőzik a repülőgép működésének részleteinél, de végülis mindez csak eszköz a társadalmi problémák megoldásához. Ebből adódik, hogy míg Vernénél a cselekménybonyolítást is sokszor az szabja meg, hogy a szereplőknek lehetősége nyíljon egy-egy természeti vagy technikai jelenség elmagyarázásához, addig Jókainál a technikai motívumok kevésbé didaktikusak, szervezettebben illeszkednek a cselekmény vonalába; s végül — mint ahogyan Lengyel Dénes írja — *A jövő század regénye* líraibb, költőibb, mint Verne vagy Flammarion legtöbb műve. (Lengyel Dénes: *Jókai Mór*. Bp. 1968. 120.) Radó György részletesen elemzi a témát az *Egész az északi pólusig* jegyzeteiben (JKK Kisregények 2. k. 525—530.).

A repülés A jövő század regényében

A találmányok és a tudományos ismeretterjesztés fontos szerepet játszanak Jókai regényében — Otthon államban még az istentisztelet is elsősorban ismeretterjesztésből áll, „a népszerű természettudományi

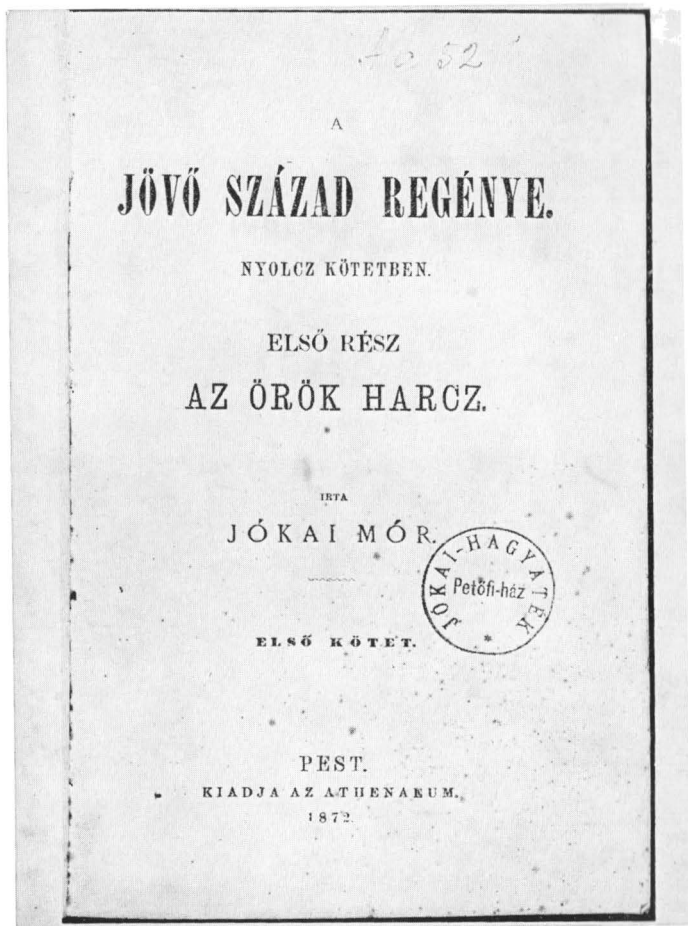
előadások . . . lehetetlenné teszik az orthodox mesék érvényben tartását". (JKK II. k. 20.) Az író már könyvének előszavában is arra utal, hogy a világot egy találmány fogja átalakítani: a repülés.

Ez a probléma, amely úsidóktól kezdve foglalkoztatta az emberi képzelgetet, *A jövő század regénye* megalkotásának korszakában és azt megelőző évtizedekben lépésről lépésre haladt a megvalósulás felé. 1782-től, amikor a Montgolfier testvérek először bocsátottak fel sikeresen hőlégballonokat, majd azt ezt követő számos kísérlet nyomán, s különösen attól kezdve, hogy az első emberpár (Pilâtre de Rozier és d'Arlandes márki, 1783-ban), a levegőbe emelkedik, a valóság egyre gazdagabb anyagot szolgáltat az írói képzelet számára. Ebből az anyagból merít Edgar Poe *The Great Balloon Hoax* (1844) c. tréfás elbeszéléshöz; a sok hihetetlen részlet ellenére kétségtelenül felhasználta itt léghajósok felszállását ismertető beszámolókat is, amikor megírta az óceánt átrepülő bátor léghajósok történetét. Tíz évvel később, az 1850-es években, Victor Hugo már egész sor léghajós tapasztalatának ismeretében éneklí meg *La légende des siècles* c. poémájában a levegőbe felszálló ember diadalát. (Jókai több művében említi e poémát.)

A francia kísérleteknek egészen korai magyar visszhangja volt: még 1783-ban napvilágot látott az első magyar léggömb szakkönyv (Horváth János kötetkéje a léggömbök elméletéről), majd 1784. március 1-én megtörténik az első magyar léggömb kísérlet. (Vö. Nagyrévi György: *A léghajózás története magyar tükkorban*. Veszprém, 1962. 5—6.)

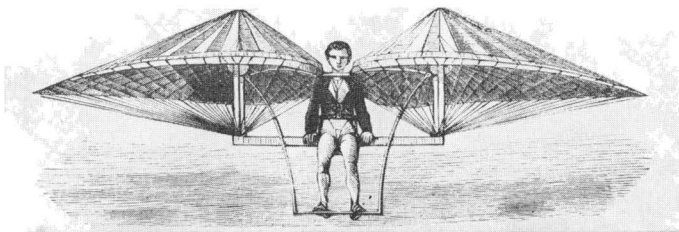
Martinovits is készült a saját költségén kiadni egy léghajós-szakmunkát. A csatornát először (1785. jan. 7-én) átrepülő léghajós, Blanchard, léggömbjét, a „levegőégbeli hajót”, Csokonai s Verseyhy Ferenc is említi (Nagyrévi: i.m. 6.), majd később, miután a XIX. század elején megépül az első merevvázú léghajó, sok szó esik a léghajó kormányozhatóvá tételéről is, Széchenyi is megemlíti e kérdést naplójában.

Jókai tehát bizonyos külföldi és magyar hagyományokhoz kapcsolódik, amikor *A jövő század regényében* a repülésre irányítja a figyelmet, ugyanakkor kétségtelen, hogy nálunk ő az első író, aki művében e kérdésnek ily nagy — s nem csak technikai — szerepet tulajdonít. A repülés témája Jókait régen foglalkoztatja — hol tréfás, hol komoly formában írásaiban az 1850-es évektől kezdve vissza-vissza tér, s noteszaiban is sokat szerepel. Lehetséges, hogy látta annak a léggömbnek a felszállását, amely hazánkban először emelt utast a magasba: Lehmann Keresztély német léghajóst 1846. márc. 17- és 25-én Pest-Budán. A mutatványt nagy tömeg bámulta, nyilván élénk visszhangot keltett, feltételezhetően Jókai legalábbis hallott róla. Repülésről azonban csak jóval később, 1853-ban tesz először említést, *Találmányok* c. írásában a jövő technikai vívmányainak tréfás felsorolásakor: „Feltalálattik a lég-

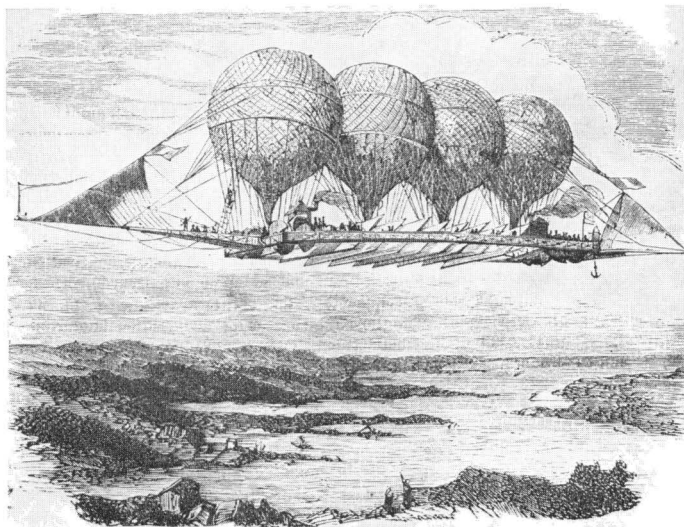
A regény első kiadásának címlapja

II/a

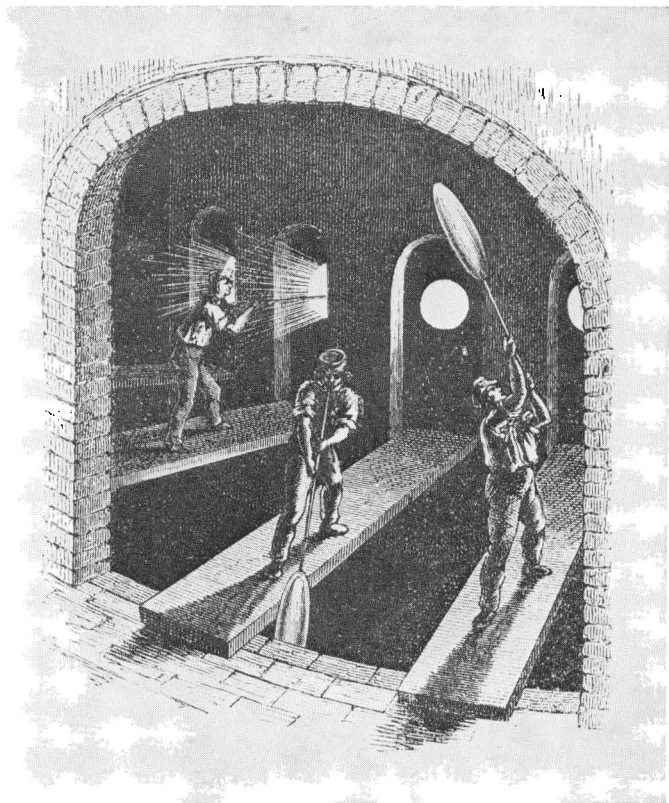

Blanchard „repülőgépe” a Jókai által használt forrásból

II/b

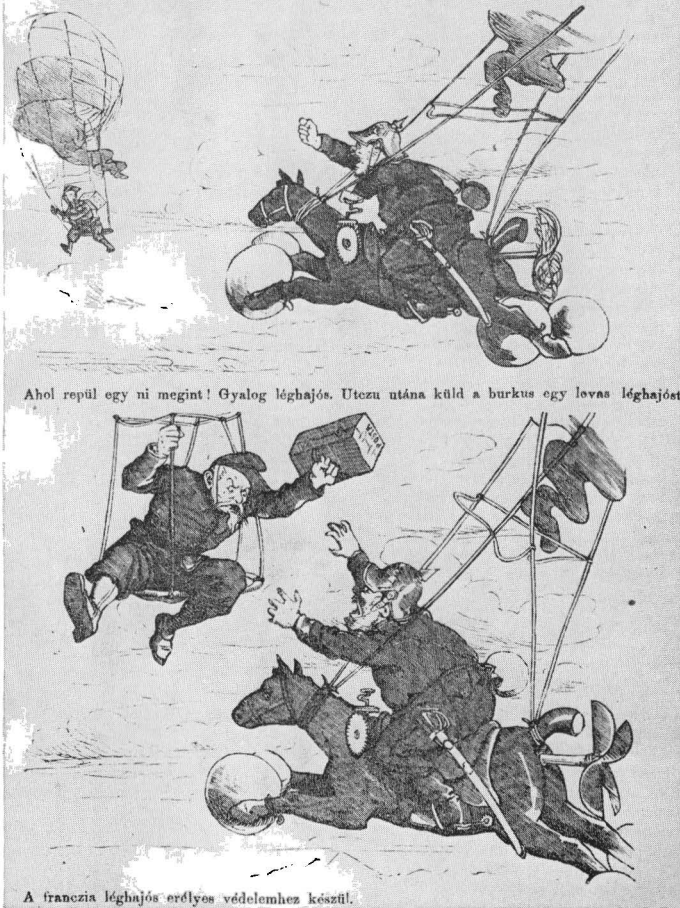

A Pétin által tervezett négy összekapcsolt léghajó a Jókai által használt forrásból

Üvegfúvás (Kép egy Jókai által használt forrásból)

A léghajó vadászat.

A porosz – francia háborút kifigurázó karikatúrák (Üstökös, 1870)

ben hajókázhatás mestersége. Nem lesz többé földi háború. Hogy lenne? Hijjába lesz minden vitészsége, minden rendezettsége a hadseregeknek, hijjába az ágyuk, rakéták, sáncok és pallisádák, egy levegői flotta felül kerül, s csillagokkal dobálja agyon az embereket. A ki hadakozni akar, kénytelen lesz felmenni az égbe. És az igazán jó lesz . . .” (JKK *Cikkek és beszédek* IV. k. I. rész, 56—57. Bp. 1968.; sajtó alá rendezte Törő Györgyi.).

Néhány évvel később megint tréfásan, s megint a háborúval kapcsolatba merül fel a téma. Az Üstökös népszerű „Politikus csizmadiá”-ja nem jár messze *A jövő század regényének* témakörétől, amikor így elmélkedik: „. . . Igen biz a muszkák találtak fel most valamit; levegő hajói flottákat . . . a luftballonban felviszik a bombát, rakétát, a sok katonaságot, s onnan hajigálják az öldöklő szerszámokat a várakra, a hajókra, az armádiákra. Őket odafenn senki sem bánthatja, ők meg onnan odalőnek ahova akarnak, s ha neutrális országra találnak a meg nem akarja őket keresztül bocsátani, levegőhajóra rakják a hadsereget s átugratnak rajta.” (JKK *Cikkek és beszédek* V. k. 227.) Futólag említi a repülést *Az új földész* c. regényben, de e téma csak az 1870-es évek elején jut nagy szerephez Jókainál. Ebben nyilván része volt annak, hogy a francia—porosz háború idején, Párizs ostromakor a léghajókról minden eddiginél több szó esett: ekkor rendszeresen röptültek át léghajók az ostromgyűrűn, jelentéseket, leveleket, postagalambokat szállítva. A lapok világszerte, nálunk is, tele vannak ezzel kapcsolatos hírekkel. A VU többször közöl képes tudósításokat, pl. 1870 novemberében egy porosz és francia léghajó légiharcáról ír (VU 1870. nov. 20. 47. 605—606.), később ezt cáfolták.

Ez idő tájt az Üstökösben is számos kép, tréfa foglalkozik a repüléssel mint az ostromlott városból való kijutás egyetlen lehetőségével. Témánk szempontjából különösen érdekesek Jókai-Tallérossy vélekedései: egyhelyütt pl. Zebulon a párizsi nagy hadikészülődésről tudósítva felsorol különböző borzalmakat, többek között „luftbalonyokat” „. . . kikkől burkus fejire lehajigálnak azokat a bombákat, kiket Pi tricsinyaltatott . . .” (Ü 1870. szept. 17. 38. sz. 434.). Másutt Tallérossy Zebulon egészen közel jár *A jövő század regényének* néhány gondolatához, amikor arról humorizál, hogyan lehet 1000 luftbalonnal az ellenség vára fölött kikötni, s a várba bemászni, avagy „nitroglycerinnel luftbalonokból bombázni az ellenséget”. (Ü 1871. jan. 1. 1. sz. 1—2.) Később, 1872-ben — nyilván szintén az elmúlt két évben kialakult érdeklődésnek eleget téve — a Hon is érdekes cikket közöl, amelynek szerzője áttekinti a léghajózás hadi-felhasználásának történetét. (A. K. *A léghajózás és a háború*, H 1872. márc. 14. 62. sz. reg. 2.) Mindez az mutatja, hogy Jókai *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* (1871) c.

novellájában, majd az ezt közvetlenül követő regényében igen aktuális, akkoriban sokat vitatott, népszerű témát dolgoz fel. Az *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* c. novella, minden eltérő vonása ellenére is *A jövő század regénye* előtanulmányának tekinthető, részben, mert néhány mozzanata egyenesen átkerült a regénybe, részben mert — mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk — közös forrásra vezethető vissza. (Itt jegyezzük meg, hogy Jókai ugyanezt a novellát az NK 50. k.-ben *Két léghajós* címmel közölte újra.)

A jövő század regényében a repülés problematikája különböző vonatkozásokban szerepel: *a)* A léghajókról a könyv első lapjaitól kezdve többször szó esik (pl. a háborús jelenetekben); *b)* a három lipótmezei őrült vitájában; *c)* a léggömböknél nagyobb szerepet játszik az aerodromon, amely a világ átalakításának legfontosabb eszköze.

Ma már nyilvánvaló, hogy a repülés hajnalán a kísérletek két alapelv szerint folytak: 1. a levegőnél könnyebb test repülése (a léggömb, később a kormányozható léghajó); 2. a levegőnél nehezebb test repülése (a repülőgép). Nyilvánvaló, hogy Tatrangi repülőgépe az utóbbi alapelvből indul ki. A kor tudatában — így Jókainál is — azonban a két irányzat még összefonódott, a repülés elsősorban a „levegőbe emelkedést” jelentette. Jókai forrásai között egyaránt szerepelnek a léghajózásra és géprepülésre vonatkozó írások; ami pedig a repülés élményét, a felemelkedést, a felülről szemlélt táj akkor óriási szenzációnak számító látványát illeti, e tekintetben az író — mint látni fogjuk — akkor is a léghajósok beszámolóiból merít, amikor Tatrangi repülőgéppel végrehajtott útjait ábrázolja.

Fentiekben néhány példát idéztem annak bizonyítására, milyen aktuális volt e téma az 1860—70-es években. Ha alaposan megvizsgáljuk mindazt, amit Jókai regényében a repülésről ír, kétségtelenné válik, hogy fantáziájának szerepe sokkal kisebb, mint azt első pillantásra gondolnánk, s hogy a legtöbb esetben forrásokra, könyvekre, újsághírekre támaszkodik. Igen jellemző ebből a szempontból a „repülőgépek őrültjeinek” vitája. Ezek az őrülteket egyáltalán nem alaptalan rögeszméket hangoztatnak: mindegyikük véleménye valóban lezajlott vitákhoz kapcsolódik, mindhárman a léghajózás és aviatika valóságos eredményeit használják fel érvelésükben (Vö. Mészáros V. *Egy Jókai-regény hőse*, Kortárs, 1968. 10. sz. 1638—1641.).

Az „Atyaisten” a léghajó kormányozhatóságának őrültje. Ő a „hagyományos” léghajót akarja tökéletesíteni, Pétin rendszerét kívánja különböző elemekkel — pl. „Herson” találmányával — kombinálni. — Mindaz, amit elmond a négy léggömb alkalmazásáról, amely egy dobogót emel a magasba, valóban a francia Pétin harisnyaszövő 1850-es tervének egyes vonásait tükrözi. Forrását megtalálhatjuk a Jókai-

hagyatékbán. Itt őriznek ma is egy *Das neue Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien* c. hatkötetes kiadványt, amely *A jövő század regényének* több részéhez szolgáltatott anyagot. A II. kötetben (*Die Kräfte der Natur und ihre Benutzung — Eine physikalische Technologie*. Leipzig und Berlin, 1872.) külön fejezet foglalkozik a léghajózás történetével, s ezen belül részletes ismertetés olvasható Pétin kísérletéről, négy léggömb összekapcsolásáról (138.). A magyarázatot illusztráció kíséri, s az Atyaisten azt mondja el, ami a képen látható. Ehhez hozzáadja többek között „mindazt, amit Herson föltalált: az oldalszárnyakat s a legyező alakú kormányt, mellyel, ha akarom, körbe fordítom meg a léghajót . . .” Ez is a valóságból vett elem. Ha korrigáljuk a névelést, Herson helyett Hensont kapunk: nyilvánvaló, hogy Jókai olvasott W: S. Henson angol mérnök 1842-ben beadott találmányáról, amely gyakorlatilag már a modern repülőgép őse. (Vö. G. Wissmann: *A repülés története*. Bp. 1964. 183.) A szabadalmi leírásához mellékelte, s az elfogadás után bizonyára több helyen publikált rajzokon a laikus számára valóban a két oldalszárny és a legyező alakú fark szembeötlő.

A legifjabb őrült a hal példájára hivatkozva eltér a légsúlytan elméletétől, s félrevetve a hidrogén emelő segélyét, a légbeemelkedés elméletét egészen az erőműtani szabályokra fektette. Gondolatának lényege a „calorigép”, hőléggép alkalmazása összeköttetésben az „örök csavarral”. Arra a gyermekjátéokra hivatkozik, amely „alakjára hasonlít a szélmalomhoz és a propellerhez, ezt egy fogas korongra csavart zsinór segélyével sebes pörgésbe hozzák, s arra az magától felrepül a levegőbe”. E gyerekjáték ötlete a kiváló angol aviatikustól, Sir George Cayley-től származik (vö. Wissmann, i.m. 225.), ő találja fel a zsinórral felhúzható légcsavart, amely később közkedvelt gyermekjátékká válik. Leírását és képét Jókai megtalálta az említett *Das neue Buch der Erfindungen* . . . c. kiadványban (II. k. 41.). Ha nem is „kalorigéppel”, de gőzgéppel hajtott léghajóhoz is több forrásból meríthetett ötletet az író. A *Das neue Buch der Erfindungen*ben olvasható Giffard léghajójáról, amely archimédeszi csavarral, kormánnyal és gőzerővel működött (II. k. 136.). De olvashatót erről pl. a Vasárnapi Újság 1868-as évfolyamában is. (Jókai 7. noteszában a 42. lap bejegyzései azonosíthatók a VU 1868-as évfolyamának cikkeivel, ami azt bizonyítja, hogy Jókai e számokat figyelmesen átnézte; *Följ.* I. 323—324.) Itt jelent meg *A repülő hajók* c. cikk, amely nagy figyelmet szentel a léghajók kormányozhatóságának, a gőzgépek használatának. „Föl a gőzgépekkel a levegőbe” — írja a cikk szerzője, s e gondolatot a londoni léghajózási kiállítás anyagával illusztrálja (VU 1868. szept. 24. 463—464.).

Nyilvánvalóan összefügg Jókai forrásaival Tatrangi Mózes repülőgépe is. Ő a madár röptését veszi alapul, amikor megalkotja csapko-

dó-szárnyas gépét. Ez a probléma Leonardo da Vincitől kezdve napjainkig sokakat foglalkoztatott, s ma sem mondható megoldottnak. Tatrangi Mózes három példát említ: Besnier, Blanchard és Degen kísérletét. (L. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*) Mindezzel részletesen foglalkozik a *Das neue Buch der Erfindungen* és számos illusztrációt is közöl. Egy sajtóhiba bizonyítja, hogy Jókainak e könyv volt közvetlen forrása: Besnier kísérletének éve 1678 volt, a *Das neue Buch der Erfindungen* tévesen 1786-ot ír (II. k. 110.), s Jókainál is ez az évszám szerepel (JKK I. k. 147.). Olvashatott Jókai olyan „csapkodó-szárnyas” kísérletekről is, amelyek időben jóval közelebb esnek a regény megírásához: 1867-ben pl. Kaufmann, 1868-ban Artingstall és Palmer, 1871-ben Jay és Prigent tervez (utóbbiak már motoros) ornitoptereket. Kaufmann gépéről részletesen ír — képet is közöl — a Vasárnapi Újság már említett cikkének szerzője. 1870-ben hazai kísérlet is történt: ekkor építette meg csapkodó-szárnyas gépét Martin Lajos, az MTA tagja. Igen valószínű, hogy Jókai tudott kísérleteiről (vö. Mészáros Vince: i. m.).

Tatrangi Mózes elektromosságot alkalmaz repülőgépében, ehhez többek között a Holtz-féle villanygépet használja fel. Jókai forrásaiban több utalás történik arra, hogy a jövőben talán az elektromosságnak is szerepe lesz a repülésben — utal erre pl. a *Das neue Buch . . .* továbbá a VU említett cikke is (valójában az első villanyhajtású repülőgép, amely természetesen egészen más elv alapján működik, mint ahogyan azt Jókai elképzelte, csak jóval később, 1884-ben készült el). A Holtz-féle gép két képpel illusztrált leírása is megtalálható a *Das neue Buch der Erfindungen*ban (II. k. 298—300.). Jókai tehát azokat a technikai vívmányokat, amelyekről különböző forrásokban — s sokszor nem is a repülés kapcsán — olvasott, kombinálja Tatrangi Mózes repülőgépében.

Tatrangi Dávid tulajdonképpen apja csapkodó-szárnyú villanyrepülőgépét tökéletesíti azáltal, hogy megtalálja az alkalmas anyagot, az ichort (erről külön lesz szó), továbbá, hogy hozzáadja a „villanykiürtőt”, amely lehetővé teszi a gép leszállását.

A henger alakú aerodromon, legyező alakú szárnyaival és olló alakú kormányával fantasztikus gépezet. Jókai képzeletének szüleménye, hogy ez a gép felszáll, de nagyon is sok köze van a valósághoz s Jókai forrásaihoz mindannak, ami fentről Tatrangi Dávid és Rozáli szeme elé tárul. A levegő utasainak lelkiállapota, a Föld, a felhők látványa erősen foglalkoztathatta Jókait, amit az is bizonyít, hogy feljegyzéseiben több helyen anyagot gyűjt, vázlatot készít e részhez. Így pl. 7. noteszának 50. v.-ján (*Följ.* I. 307.), vagy a 45. lap r.-jén: Felröpülés címszó alatt „Fehér felhő tenger, árnyék benne — . . . Megnyíló tájképek . . . Felszállás a zivataros égbe. Visszavillámlás . . .” (*Följ.* I. 318.) a 9.

notesz 47. v.-ján: „Utazás a légben. — Tájékepek. Harc a légben” (Följ. I. 447.).

Fenti bejegyzések a regény többé-kevésbé kész vázlataihoz tartoznak. Lényegesen különbözik tőlük a 13. notesz 11—13. lapján olvasható bejegyzéssor (Följ. II. 12—13.): „Vízbe esik — Elájul a fagytul — Postagalamb leejtve — Teljes sötétség — . . . Lepkék repdesik körül — Halo lunaire — Circles d’Ulloa, Circle de Flammarion. A fehér köd- lapon árnyéka a balonnak — Az égen mint felfordított tengerben uszik egy hajó . . . — Az elájulás — A galamb rászáll a léggömbre . . . A lo- komotiv füstje . . . A visszhang, mintha más világból jönne — Két Concave üvegharang az ég és a tenger . . . Semmi szél, a nátha elmú- lik, jobb mint Biarritz vagy Trouville . . . A felhő felfogja a hangokat onnan alulról, egy helyen kivette az Ame de la Pologne zenéjét oda- fent. — Ki lakik az országban. A holdon a senki, az úr, a pusztá” stb.

Azért idéztük ilyen részletesen ezeket a bejegyzéseket, mert egy igen fontos forrás nyomára vezetnek. — Kétségtelen ugyanis, hogy Jókai itt Glaisher — Tissandier—Flammarion *Voyages aériens* c. könyvét ki- vonatolja, amely 1870-ben jelent meg Párizsban. A könyv főleg az 1860-as években történt felszállások részletes leírását tartalmazza. Több magyar lap közöl róla ismertetéseket (pl. Sámi Lajos tollából a VU 1870. jan. 9.), kétségtelen azonban, hogy Jókai magát a könyvet is ismerte, mert a recenziókban számos olyan részlet nem szerepel, ame- lyet Jókainál megtalálhatunk. A noteszek egybevetése Flammarion — Glaisher könyvével meggyőzően bizonyítja, hogy Jókai ezt a művet jegyeztelte. Így pl. a fent idézett „Elájul a fagytul” bejegyzés kétsége- lenül Glaisher—Coxwell 1862. szeptember 5-i felszállására utal, amely- nek során Coxwell a magasban rosszul lett és elvesztette az eszméletét. Ennek leírása a *Voyages aériens* 60—61. lapján olvasható, s e pillanatot egész oldalas kép is megörökíti. A „postagalamb leejtve”, és később „a galamb rászáll a léggömbre” mondatokkal Jókai ugyancsak Glaisher és Coxwell beszámolójára utal, melyben leírják, hogy több posta- galambot vittek magukkal, s hogy az egyik, mikor a levegőből útnak akarták indítani, lezuhant, a másik eltűnt, az utolsó azonban vissza- szállt a léggömbre és így megmenekült. (67.) A „Lepkék röpködik körül” már Flammarion 1867. jún. 9-i felszállására utal, a Circle d’Ulloa szintén: a könyvben Flammarion részletesen leírja ezt az opti- kai jelenséget (292.). Ugyancsak Flammarion ír arról, hogy a nátha a magasban jobban elmúlik, mint Biarritzban vagy Trouville-ban (203.), hogy főnről milyen kisérteties a visszhang (209.), hogy az Ame de la Pologne zenéjét hozza fel a szél. (225.)

Jókai a noteszéban ilyen módon kijegyezett könyv anyagát két művében használta fel: *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* c. novel-

lájában és *A jövő század regényében*. Vannak motívumok, amelyeket csak a novellában hasznosított, s olyanok is, amelyeket mindkét helyen szerepeltet. Így pl. az *Egy léghajós* alapötletét (amelyet az író nagymértékben kiszínezett, amikor beleszótt az óceán átrepülését /talán Poe hatására?), az Északi sark megközelítését, a meleg beltenger felfedezését stb.) kétségtelenül Glaisher és Coxwell említett felszállása, Coxwell rosszullete adja. Jókai novellájának léghajósa, Cussin, szintén rosszul lesz, ájulásának részletes leírása egybevág azzal, amit a könyvben Coxwell rosszulletéről olvashatunk. E forrás használatáról tanúskodik a novellában a postagalambokról szóló rész is. Ha megfigyeljük, hogyan kerülnek át egyes motívumok a novellába, s onnan *A jövő század regényébe*, nyomon követhetjük, hogyan válik egy-egy életből vett tény a Jókai-regény fantasztikus világának részévé. Így pl. a léghajósok feljegyzései Coxwell rosszulletének konkrét, naplószerű leírását tartalmazzák. Világos, hogy ez vált Jókai novellájában Cussin rosszulletének forrásává, de Jókai megtoldja e jelenetet Cussin ájulás előtti gondolatainak leírásával: mivel társa kiugrott a léghajóból, s így az fele terhével megkönnyebbült, a csónak ismét fel fog menni magasabb légkörökbe. „Ott megfagyok. És azután a gazdátlan léggömb fog járni az űrben egy halottat hordozva magával, ki tudja meddig.” (H 1871. jan. 15. 12. reg. sz. 2.) Ettől már csak egy lépés *A jövő század regényének* egyik legfantasztikusabb gondolatáig, a Tatrangi Mózes holttestével az űrben keringő aerodromonig!

Hasonlóképpen megfigyelhetjük a motívum vándorlását Flammarion naplójából Jókai novellájába és onnan *A jövő század regényébe*, pl. a repülés gyógyító hatásával kapcsolatban. Míg a novellában Jókai szó szerint veszi át Flammarion megfigyelését, *A jövő század regényében* már az aerodromonra vonatkoztatja és az Otthon államban alkalmazott egyik fontos gyógymódnak tekinti.

A fentiekén túlmenően a Glaisher—Flammarion könyvnek nagy szerepe van mindabban, amit Tatrangi Dávid a levegőben átél és lát. Így pl. az első felszállás alkalmával látott „Ulloa dicskörének” leírása pontosan egyezik Flammarion megfigyelésével. (i. m. 182—184, JKK I. 320—321.) Mint ahogyan Flammarion és társai saját léghajójuk mását pillantják meg, Rozáli az aerodromon mását látja; Flammarion úitársa, Godard, meglengeti a zászlót, mire a „hasonmás” viszonozza az üdvözlést — így történik Jókai novellájában is, *A jövő század regényében* pedig Rozáli „saját mozdulatait is megláthatta”.

Tatrangi megfigyelése, amely szerint a Föld fentről teknő alakú, illetve, hogy a tenger és a lég olyan, mint két egymásra fordított üvegharang, ugyancsak szerepel a léghajósok valóságos megfigyelései között (38, 130.). Egy-két részletet megváltoztatva látunk viszont, pl.

A *jövő század regényében* az aerodromont nem lepkék kísérik, mint Flammarion léghajóját —, hanem hattyúk, Flammarionhoz a lengyel himnusz, Tatrangihoz és Rozálihoz zoltárok hangja hallatszik fel a földről stb.

A *Voyages aériens* mellett Jókai bizonyára más forrásokat is használt a légiutak során észlelt meteorológiai jelenségek, légköri optikai csalogások leírásakor. Elképzelhető pl. hogy egyik ilyen forrása Soós Mihály *Éghajlattana* volt. A könyv 1870-ben jelent meg, s ellentmondásos fogadtatásban részesült. Több bírálóat érte, a Hon azonban terjedelmes és igen meglehetősen ismertetésben ajánlotta olvasóinak, különösen hangsúlyozva, hogy nem száraz értekezésről, hanem érdekes olvasmányról van szó. (H 1871. márc. 20. 65. esti sz. 1—2.)

A *jövő század regényére* vonatkozó egyik bejegyzésor Jókai 7. noteszában azt a benyomást kelti, mintha itt az író a Soós-könyv egyes adatait jegyezte volna ki a 35. lap v.-ján: „Száraz köd 1783; éjjel világító köd — világító köd... A fekete sugárküllők 136... Hold udvar... Mellék napok négy (nappal) Bacher el Alfrid, ördög tengere, Sahara... A Brocken rém Pambamarca Peru,” (Följ. I. 333—334.).

Majdnem mindegyik bejegyzés kidolgozott változata szerepel *A jövő század regényében* (részletesen I. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokat*). Míg azonban a Glaisher—Flammarion könyv anyagát Jókai Dávid első felrepülésének leírásakor használta fel, az imént idézett bejegyzések szinte kivétel nélkül a regény későbbi részeihez adtak anyagot, amelyekben Jókai azt ábrázolja, hogyan röpül Tatrangi a világ különböző tájai felett, és milyen megfigyeléseket tesz a magasból. A bejegyzések egyes pontjaihoz megtalálhatjuk a megfelelő anyagot Soós könyvében. Így pl. Soós kitér a száraz ködök kérdésére, s kiemeli a „legmeglepőbb látványt nyújtó” 1783-as és 1831-es ködöt (338.). Jókai az 1783-as ködöt említi. A melléknapok és mellékholdak jelenségeiről Soós könyvének 136. lapján olvashatunk. (Ez egybeesik a Jókai feljegyzéseiben megjelölt lapszámmal. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ugyanitt vannak más oldalszámok is, amelyek nem azonosíthatók Soós művével.)

Megközelítőleg Soós könyvének sorrendjében sorakoznak Jókai bejegyzései a szaharai délibábról, a Peruban a Pambamarca hegy ormán tett fénytani megfigyelésekről, a bockeni rémképről. E néhány példa korántsem meríti ki a források kérdését, de jól mutatja az író módszerét, amellyel rögzíti, majd felhasználja az áttanulmányozott anyagot.

A jövő század regényében igen nagy szerepe van az ichor felfedezésének: ez a hajlítható, rugalmas anyag alkalmas repülőgép készítésére, hadászati célokra, sőt még betegségeket is gyógyít.

Kétségtelen, hogy az ichor egyike a regény legfantasztikusabb ötleteinek; annál érdekesebb végigkövetünk „keletkezéstörténetét”, hiszen még itt is feltárhatók a valóság elemei.

Az ichor ötletének kiindulópontja minden bizonnyal az üveg: ez már akkor kitűnik, amikor Tatrangi Mózes fiát a repülőgép készítéséhez szükséges hajlékony, törhetetlen anyag keresésére buzdítja. Felsorol néhány üvegfajtát, amelyek alkalmasak kiindulópontnak, köztük a skapolith, az obszidián, a bőrüveg stb.

Jókai noteszei is mutatják, mennyire foglalkoztatta az író az üvegyártás: pl. a 7. noteszban „Technika” címszó alatt — egyebek közt — a következő bejegyzés olvasható: „skapolith üveg . . . (NB) Obsidian üveg . . . Nephelin, volcani üveg . . . Thallium üvegekészítéshez . . . Tükör Sextans . . . (64. v. és r.) . . . flintüveg . . . Borax üveg, nyújtható, hajlós . . . Portland váza üveg Lloyd W. leveri s nem törik össze.” (7. notesz, 44. v. és r. Följ. I. 320) stb.

A továbbiakban megkíséreljük néhány valószínű forrás bemutatását: A regény hírlapközlését megelőző időszakban a VU-ban több kisebb-nagyobb cikk jelent meg az üvegyártásról, így pl. 1870-ben (VU 1870. szept. 24. 39. 120—122.) képekkel illusztrált cikk a talheimi üveghutáról, az üvegfúvásról. Egy régebbi, 1865-ös évfolyam közli Bardócz Lajos cikksorozatát, amelyben a szerző részletesen ismerteti az üveg történetét. Többek között feleleveníti azt az eredetileg Pliniusnál feljegyzett történetet, amelyet némi változtatással Tatrangi Mózes mond el fiának Severus császárról és a behorpadt és kikalapált vázáról. (Részletes egybevetést l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.) Bardócz szerint bár nem ismerhetjük el, hogy kalapálható üveg valaha is létezett, Plinius bizonyára mégis igazat mondott; lehet hogy a régiék valamilyen más, az üveghez hasonló anyag birtokában voltak. Ehhez igen közel jár Tatrangi Mózes gondolatmenete, aki az ókori, hajlítható, törhetetlen üveg példájára hivatkozva buzdítja fiát, találja meg ennek titkát, s ha másképp nem megy, keressen új anyagot. Bardócz ír a kínaiak ősi üvegfestő művészetéről és az európai üvegfestésről a középkorban, s megemlíti, hogy a színeket úgy olvasztották be, hogy azokat nem lehetett letörölni. Emlékeztetnek erre Tatrangi Mózes szavai az olaszokról, akik „be tudják itatni az achatba színeket” és a kínaiakról, „akik bírják annak a titkát, hogy lehet a hegykristályt kékre és rózsaszínűre festeni”.

Az üveg történetét ismertető cikkeken kívül számos közlemény jelent meg a korabeli lapokban az üvegyártást tökéletesítő új találmányokról, így pl. a Természettudományi Közlönyben rövid hír jelenik meg fonható üvegyapotról (1869. I. 188.), melynek esetleg a gyógyításban is szerepe lehet.

Tatrangi Mózes és Dávid szavaiból kiderül az is, hogy az ichort a bór lelési módjával és bizonyos tulajdonságaival hozzák összefüggésbe. (Az ichor és a bór tulajdonságainak hasonlóságára Földváry Aladár mutat rá *Jókai, a geológia népszerűsítője* c. cikkében; Klny. a Természettudományi Közlöny, 1939. jún. 6. sz.)

A bór felfedezéséről Jókai többek között a könyvtárban ma is meglevő Meyers lexikonban olvashatott, amelyhez, mint tudjuk, rendszeresen fordult információkért. A lexikon, amellyel hogy részletesen foglalkozik az üvegyártással, külön terjedelmes címszót szentel a bór felfedezésének és tulajdonságainak.

Tatrangi Dávid, amikor az ichor lelésmódjáról beszél Severusszal, analógiaként megemlíti a kaliforniai borax tavat. E tőről, valamint a bór nyérésének módjáról részletes leírást közöl Rudolf Wagner *Handbuch der chemischen Technologie* c. könyvében (Leipzig, 1871. 281 p.), amelynek egy példányát a Jókai-hagyatékban őrzik. A könyv tárgymutatójában a Jókai által másutt is használt jellegzetes piros ceruzajelölést láthatjuk több szónál (pl. Achatglas, Aegytian, Alcarrazas). Feltehető, hogy Jókai Wagner meglehetősen tömör, a különböző nyersanyagokat és ipari folyamatokat bemutató könyvét egyébként is használta. Részletesen foglalkozik e kérdésekkel a már sokszor említett *Das neue Buch der Erfindungen* is.

Végül ismét a feljegyzések vezetnek el egy fontos forráshoz, amelyből Jókai igen sokat merített az ichorral foglalkozó részeknek megírásakor.

A 7. notesz 44. r.-ján néhány, a forrásra utaló oldalszám található, pl.: Szileziai kemence 121... Körte üstök. 94... Üvegolvasztók 368... ” (Följ. I. 320). Ha felütjük a már más vonatkozásban említett *Das neue Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien* c. kiadvány IV. kötetét (*Die chemische Behandlung der Rohstoffe — Eine chemische Technologie*), amelyben többek között az üvegyártásról a vas és acélöntésről szóló rész található, megállapíthatjuk, hogy a *Följegyzések* idézett oldalszámai e kötetre vonatkoznak, mégpedig érdekes módon a legtöbb utalás olyan lapot jelez, amelyen kép látható. Az említett 121. lapon pl. a cinkdesztillációról szóló fejezetet illusztráló kép egy „sziléziai cinkkemencét” (Schlesischer Zinkofen) mutat be, a 94. lapon (az acélgyártásról szóló rész illusztrációjaként) valóban körtealakú gépet látunk „Der Birneapparat für die Bessemerstahlbereitung” felirattal.

(A „Bessemer-körte” a korszak nagy találmánya, a Siemens—Martin-féle eljárás mellett az acélgyártás másik formája.) A noteszban megjelölt 368. és a 369. lapon a kép különböző üvegolvasztókemencéket ábrázol.

Ezek körül a lapszámmal jelzett bejegyzések körül a noteszban főként azok a — szintén e forrásból kiírt — címszavak sorakoznak, amelyeket Jókai a székelyföldi ichorgyár leírásakor dolgoz fel. Így pl. leírja a sötét ichoröntő termet, amelyben a „kemencesor előtt sima padok voltak”, melyek összeköttetésben álltak „a kemencecsapok pőcéivel”. Két munkás időnként felnyit egyet azokból a „galambházaknak” nevezett gömbölyű kemencelyukakból, amelyek „mint egy földalatti rémóriás tűzszeme” világítanak bele a sötétségbe. A felügyelő egy benyújtott vaspálcával megvizsgálja az olvadó üvegfolyadékot és ismét becsukja a galambházakat. A *Das neue Buch der Erfindungen* IV. kötetének 379. lapján találunk egy olyan képet, amely egészen biztosan hatott e terem leírására: gömbölyű kemencelyukak árasztják a fényt (Jókainál galambházak!), előttük pallókon állnak az üvegfúvó munkások, egyikük pálcával nyúl az egyik nyitott, gömbölyű ablakba.

A *Följegyzésekben* egymás mellett sorakoznak az üvegyártásra, cinkdesztillálásra, acélgyártásra vonatkozó címszavak. Amikor Jókai a regényben feldolgozza a noteszekben gyűjtött anyagot, itt is kombinálja mindazt, amit az üvegyártásról és a különböző fémek öntéséről olvasott. Így az előbbi — az üvegyártás alapján megalkotott — „galambluk” leírással párosul az ichoröntés jelene: a férfiak égetett agyagtégelyekkel állnak a kemence előtt. A *Das neue Buch der Erfindungen* IV. kötetében láthatunk egy képet, amelyen sorba állított téglékbe izzó vastömeget öntenek. (105.) (L. III. kép) Jókainál a munkások az öntött üveget rudakra emelik; a *Das neue Buch . . .*-ban láthatjuk, amint a munkások izzó vassínt visznek rudakra emelve. (IV. k. 82.) (Megjegyzendő, hogy Jókai maga is látott vasöntést, amikor meglátogatta a bécsi arzenált és megismerkedett az ágyúgyártás folyamatával.)

A *jövő század regényében* olvashatunk Tatrangi és Severus szikszógyár műhelyéről, „ahol négyszögű koksztoronyok párolják le a konyhasóból a szódaszulfátot, közévegyített kénsavany segélyével”. E folyamat leírásához a *Das neue Buch* IV. kötetének „Timsó, szóda és salétrom” c. fejezete szolgáltatott anyagot.

A regényben oly fontos elasztikus üveg gondolatához is meríthetett Jókai ötletet e német forrásműből. A 7. noteszban a törhetetlen Réaumur-porcelánt említi, majd rögtön utána az elasztikus chromüveget, utána pedig több bejegyzés sorakozik a kovasavval kapcsolatban. (44. v. *Följ.* I. 319.) A fent említett német könyvben a IV. k. 354. lapján

olvashatunk a Réaumur-porcelánról, utána közvetlenül arról, hogy a vékony üveg elasztikussá tehető, közvetlenül ez előtt pedig a kovasav jelentőségéről. Valószínű, hogy Jókai ezt a részt jegyeztelte a 7. notesz 44. lapján.

Az ichor nemcsak egyszerűen tökéletesített üveg, hanem új elem. Kiss Laura *Jókai és a tudományos fantasztikum*. (Bp. 1961.) c. szakdolgozatában Jókai ötletét Mengyelejev periodikus táblázatának esetleges ismeretével hozza összefüggésbe.

Bár Jókai általunk ismert forrásaiban nem találtuk nyomát a Mengyelejev-rendszer ismertetésének, természetesen nincs kizárva, hogy Jókai olvasott vagy hallott róla. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a Meyers lexikonban is, a *Das neue Buch der Erfindungen*ben is külön rész foglalkozik az elemekkel, s mindkettőben szó esik új elemek felfedezéséről, a múltban és annak lehetőségéről a jövőben.

Végül néhány szó az elem nevééről: hyalichor — mint Tatrangi Dávid magyarázza Severusnak — összetett szó. „hyal” a görög „üvegből” származik. Ez a szó Jókai korában is sok üvegyártással kapcsolatos szóösszetételben szerepel, pl. fent idézett forrásaiban is igen sokszor előfordul a „hyalographia” és más szavakban. Az „ichor” Homérosznál valóban az olümposzi istenek fehér vérének jelenti. A legtöbb lexikonban: a Meyers-ben, Pallas-ban is külön címszóként szerepel, de a mitológiában járatos Jókai feltehetőleg nem lexikonból merítette az ötletet. Erre vallanak följegyzései is: a 7. notesz 49. v.-jában az „Ichor az istenek fehér vére” bejegyzés olyan mondatok között olvasható, amelyeket valószínűleg valamilyen mitológiával foglalkozó könyvből írt ki. Az ichor előtt Hymen regéjét, utána az Onyx madarat említi.

Csillagdszat

Jókai megmaradt könyvei között is több kötet tanúskodik az író csillagászati érdeklődéséről. Ezek közül néhány *A jövő század regényé*-nek közlése előtt íródott, s elképzelhető, hogy Jókai forrásként használta őket. Egyik-másik kötetrel kapcsolatban ez bizonyítható, egyes esetekben csak feltételezés marad.

A továbbiakban szó lesz arról, hogyan használta fel Jókai Humboldt *Kosmos, Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* (Stuttgart und Augsburg, 1847—58) c. könyvét, melynek 2—4. kötetét ma is hagyatékaiban őrzik. Megtalálható itt továbbá F. A. Pouchet *L'Univers — les infiniment grands et les infiniment petits* (Paris, 1868) c. művének gazdag díszi kiadása, amely rövid és igen népszerű áttekintést ad a növény- és állatvilág, a földrajz, a csillagászat főbb kérdéseiről. —

Ennél sokkal részletesebben tárgyalja a csillagászat és meteorológia főbb kérdéseit dr. Joh. Müller *Lehrbuch der kosmischen Physik* (Braunschweig, 1872) c. értekezésében. A hozzátartozó *Atlas* negyven, jórészt színes és igen hangulatos képet tartalmaz a csillagos égről, az üstökösökről, az északi fényről stb. — Végül megemlíjtük még Camille Flammarion *L'Atmosphère — description des Grands Phénomènes de la Nature* (Paris, 1873) c. művének a Jókai-könyvtárban is megtalálható díszkiadását, amely feltűnően szép illusztrációk kíséretében igen olvasmányosan tárgyalja a Föld időjárásának, légkörének kérdéseit, s süggelékében összefoglalja a meteorológia történetét. Ha Jókai csak lapozgatta is ezeket a könyveket, az illusztrációk, ábrák is hatással lehettek rá, felgyújthatták képzeletét.

Emellett igen sok más forrásból is meríthette ismereteit: a Vasárnapi Újságban, a Természettudományi Közlönyben és számos más újságban és folyóiratban igen sok cikk, közlemény jelent meg a távcsövek tökéletesedéséről, a spektrálanalízis felfedezéséről és jelentőségéről és különösen az üstökösökről. Így pl. a Vasárnapi Újság 1861-ben Bardócz Lajos tollából közölt cikksorozatot; később 1873-ban, amikor *A jövő század regényének* utolsó, az üstökös közeledéséről szóló része jelenik meg a Honban, a Vasárnapi Újságban olvasható egy beszámoló Heller Ágost előadásáról, amelyet az üstökösök fizikájáról tartott (*Az üstökösök fizikája*. VU 1873, máj. 18. 20. sz. 238.), a Természettudományi Közlöny pedig az előadás teljes szövegét közli. A Természet többször ad hírt új bolygók felfedezéséről (pl. az 1869. ápr. decemberi kötet 6., 38., 151.). A Venus 1874-es várható átvonulásával kapcsolatban már néhány évvel előbb felmerül csillagászati expedíciók szervezésének gondolata, igen sokat írnak új csillagvizsgáló intézetek, megfigyelők felállításáról. A külföldi csillagászati eredményeket ismertető hírek rendszerint a tudományág magyarországi mostoha helyzetének panaszával fejeződnek be. „Új csillagdat fognak Párisban építeni, és pedig státusköltségen. Mikor lesz Magyarországnak csillagdája?” — olvashatjuk a „Természet”-ben. (1869. ápr.—dec.) Másutt a Természettudományi Közlönyben rövid hír lát napvilágot, amely szerint az MTA véleményezésre felszólított szakembere nem tartja kívánatosnak, hogy Ausztria—Magyarország a Venus átvonulásának megfigyelésére expedíciót szervezzen: „Míg nálunk a csillagda romban hever, annak műszerei szétszórva, míg a meteorológiai intézet helyszűke miatt csaknem munkaképtelen, addig nem szükséges ilyen expedíció.” (TT Közlöny, 1871. 395—396.)

A csillagászat iránt érdeklődő Jókait bizonyára foglalkoztatták a lapokban olvasható hírek e tudományág új eszközeiről, eredményeiről, magyarországi elmaradottságáról, ezeket „továbbálmodta”, kombi-

nálta könyvforrásaiból merített ismereteivel, s így alkotta meg a regény utolsó részét, amelyben oly nagy szerepet játszik az államok tanácsának fennhatósága alatt működő „Himalájai csillagda”, s amelyben a Naprendszer új planétával gazdagodik.

A noteszekben is találhatunk a regény jegyzetei között csillagászati, meteorológiai vonatkozásokat, így pl. a 7. notesz 39. v.-ján a Föld melegét, Centrálnapot, napfoltokat említi (*Följ.* I. 328—29). Más noteszlapokon a csillagászati, meteorológiai bejegyzéseket a regény vázlatába illeszti: így pl. ugyancsak a 7. notesz 27. r.-ján, ahol pontokba foglalja a regény rövid vázlatát, e pontok között olvashatjuk: „Üstökös összeütközés . . . A hold . . . Az új planéta”, stb. (*Följ.* I. 269.) Egy másik, a fentínél jóval részletesebb vázlat tartalmazza az egyetlen olyan bejegyzést, amely egyenesen utal Jókai egyik csillagászati forrására. A 9. notesz 58. v.-ján írja: „Hulló csillagok Aug 13-án” (oldalt írva): Meteorok Humboldt XXXI (*Följ.* I. 452).

Itt Jókai szemmeláthatólag Humboldt *Kosmos* c. művére céloz, amelynek 3. kötetét — mint ezt Nacsády József megállapította — már a *Fekete gyémántokhoz* is felhasználta. (JKK 20. k. 310.) A *Kosmos* 4. kötetében Jókai egyes bekezdéseket ceruzával megjelölt. A szövegek egybevetése azt mutatja, hogy *A jövő század regényéhez* is merített a *Kosmosból*, mégpedig az említett 3—4. kötetten kívül valószínűleg az I. kötetből is. A regényben is említi Humboldt (továbbá Herschel és Littrow csillagász) nevét.

A *Kosmos* 3. kötetében van szó arról a furcsa ködről, amely kontinensünk nagyobb részét 1783-ban és 1831-ben befedte. Humboldt feltételezi, hogy esetleg egy üstökös csóvájának részei keveredtek atmoszféránkkal (*Kosmos*, 3. k. 564). Ez a gondolat Jókainál kétszer is szerepel, egyszer 1793-as (II. 101.), egyszer 1783-as „világköd-testről” ír (II. 348.), amellyel a Föld találkozott. A noteszekben megemléített és Humboldt névvel összekapcsolt augusztusi csillaghullás és meteorraj a regénybe is bekerül (II. 353.), s valóban megfelel a *Kosmosban* olvasható leírásnak. (*Kosmos* 3. k. 592.) Jókai megemlíti azt a foltot az égen, „melyen semmi csillag nincsen: a Kigyós jegyében. A múlt században még két ilyen sötét lyuk volt az égen: a második Skorpióban. Tökéletesen fekete foltjai az égnek.” A továbbiakban Humboldt és Herschel „látnoki sejtelmeiről” ír. (II. k. 316.) Mindez nyilvánvalóan a *Kosmosra* vezethető vissza. Humboldt itt — Herschel megfigyeléseire hivatkozva — beszámol teljesen csillagtalan helyekről a Skorpióban és a Kigyósban. (3. k. 352.)

A nyilvánvaló átvételek mellett (amelyeket a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban* részletezünk), számos helyen kimutatható, hogy Jókai meglehetősen szabadon kezeli az anyagot. Többször előfordul például,

hogy olyan megállapítások, amelyeket Humboldt csak azért idéz, hogy cáfolja őket, vagy amelyeket még bizonytalanak, vitathatónak tart, Jókainál már mint a XX. század bebizonyított tényei szerepelnek. Így pl. két helyütt is említi, hogy a kettős (páros) csillagok központi sötét test körül forognak. Ezzel kapcsolatban Humboldt azt írja, hogy „a páros csillagok sötét központjáról hallható vélemények” a mitikus hipotézisek birodalmába tartoznak (*Kosmos* 3. k. 281—82). Másutt Jókai a „központi nap” („világnap”) megjelenéséről ír. A „központi nap” létezésének gyakorta felvetődő eszméjével kapcsolatban Humboldt megállapítja, hogy ezt a tények nem bizonyítják. (3. k. 281.)

Felmerül az a lehetőség is, hogy a Humboldt felfogásáról eltérő adatok egy része más forrásból származik. Így pl. feltételezhető, hogy a csillagászat iránt érdeklődő Jókai ismerte Hollósy Jusztinián könyvét (*Népszerű csillagászat*. Bp. 1864; Nacsády József e könyvet mint a *Fekete gyémántok* egyik lehetséges forrását említi. JKK 20. k. 316.). Ha megvizsgáljuk Hollósy megállapításait pl. a páros csillagok esetleges sötét központja kérdésében, azt láthatjuk, hogy könyvének egyik alfejezetében (Kettős csillagok sötét napokkal) Humboldttól eltérően foglal állást. Egyéb példák is azt valószínűsítik, hogy Jókai néhány megállapítást innen merített. Jókai felsorolja a regényben, milyen más években észlelték az 1843-a üstökösöt — ez az adat ilyen részletesen sem Humboldtnál, sem a már idézett folyóiratcikkekben nem szerepel, csak Hollóssynál (vö. JKK II. k. 314—15.; *Népszerű csillagászat* 310.), Jókai a Földet pörgettyűhöz hasonlítja. (II. 306.) Hollósy ábrával is illusztrálja a gondolatot, amely szerint a Föld olyan, mint a pörgettyű, csak hogy alul nincs megtámasztva. (140.)

Amikor Jókai a Saturnusról ír, hét holdat említ, eltérően Hollóssytól és a *Kosmos* 3. kötetétől. Mindkét forrásban az akkori ismereteknek megfelelően nyolc hold szerepel, Humboldt áttekinthető táblázaton mutatja ki a nyolc hold adatait. (*Kosmos* 3. k. 528.) A *Kosmos* jóval előbb íródott első kötetében azonban még hét Saturnus-holdat említ (1. k. 100.). Jókai innen mérthette információját. A *Kosmos* első kötete 1845-ben jelent meg, míg felfedezése időrendjében a nyolcadik hold, a Hyperion létezésére 1848-ban derült fény.

A regény sok más csillagászati vonatkozásához szolgáltathattak anyagot Jókai forrásai: egy üstökös és a Föld elképzelhető összeütközésével és annak következményeivel foglalkozik Humboldt, aki megemlíti, hogy a Föld légköre már kétszer elegyült egy-egy üstökös páráival. (3. k. 564.) Ugyanezzel a példával foglalkozik Hollósy (344.) és Bardócz Lajos is említett cikksorozatában. (VU 1861. jún. 21. 29. sz. 342—344.) Utóbbi különösen részletesen fejtegeti azt a véleményt, amelyet Jókai röviden ismertet mint a két tábor egyikének álláspontját:

nem kell félni a Föld és egy üstökös összeütközésétől, az üstökös nem szilárd anyag, ritkább a mi levegőnkénél, ha magán a magván mennének keresztül, akkor sem tudnánk meg, hogy benne voltak stb.

Kétségtelen tehát, hogy Jókai csillagászati vonatkozásában is több forrás anyagát kombinálta és egészítette ki. Eközben egyes adatokat pontosan megtartott, másokat — igen gyakran számokat is — tetszése szerint megváltoztatott. Ennek egyik példája mindaz amit az 1680-as üstökösről ír: jónéhány információt úgy ad tovább, ahogyan azokat forrásaikban megismerte, pl. hogy az üstököst 1681-ben is észlelték, hogy az üstökösök előre kiszámított visszatérési idejében eltérések következhetnek be (JKK II. k. 314—315.), hogy az üstökös már 1680 decemberében igen közel járt a naphoz. (JKK I. k. 315.) (Ezt Müller említett csillagászati atlaszán ábra szemlélteti, s e tény Humboldt is említi a *Kosmos* 1. kötetében.) Ugyancsak Müller említi, hogy az 1680-as üstökös a Perseus csillagképben tűnt el (i. m. 218—219.), Jókainál az 1680-assal azonos üstököst a Perseusban veszik észre. Ugyanakkor az üstökös eredetileg kiszámított visszatérési ideje Jókainál 2800 év, holott minden forrásmunka (Humboldt, Hollósy, Müller) rámutat, hogy a visszatérési idő 8,800 év.

Ez az adat — és a regény sok más csillagászati vonatkozása — jól példázza azt, ami a mű technikai, természettudományos részeire általában vonatkozik: Jókai ötleteit rendszerint forrásokból meríti, de az adatokkal, számokkal rendkívül nagyvonalúan bánik. Bár nem célunk adatainak helyesbítése, itt mégis idézzük dr. Ill Márton megállapítását, akinek véleménye szerint Jókai számos csillagászattal kapcsolatos vélekedése nemcsak a tudomány mai állása szempontjából, de korának tudományos eredményeihez képest is hibás, helytelen adatokon alapszik.

Stratégia, fegyverek

Jókai noteszeiben több helyütt találhatunk e tárgykörrel kapcsolatos bejegyzéseket — így pl. a 7. notesz 63. versóján Stratégia címszó alatt hosszú bejegyzéssor tanúskodik arról, hogy a különböző stratégia kifejezéseket valószínűleg több forrásból gyűjtötte itt össze. Erre vallanak az egymást követő orosz, francia, német szavak. (*Följ.* I. 282.)

A regény megszületésének éveiben és az azt közvetlenül megelőző korszakban, főleg a francia—porosz háborúval kapcsolatban igen sok közlemény látott napvilágot a hadműveletek stratégiai vonatkozásairól, az új fegyvernevekről. Általános volt az érdeklődés e kérdések iránt, ekkor jelentek meg az első magyar nyelvű hadászati szakkönyvek

is, pl. Terstyánszky Ágoston honvédeztredes könyve, amelyet a Hon, éppen úttörő jelentősége miatt, terjedelmes cikkben méltat (1871. febr. 8. 31. esti szám, 1.).

A „jövő háborújának” ábrázolása Jókainál a „jelen háborújából” nőtt ki: nyilvánvaló, hogy elsősorban a porosz—francia háborúról olvasottak ihlették e tekintetben is könyve megírásakor. A regényben többhelyütt szerepelnek utalások a háború egy-egy konkrét tényére, amelyekről a napi sajtóban olvashatott. Így pl. a regénybeli Osztrák—Magyar Monarchia haditervének egyik fontos pontja, hogy az ellenséges hadsereget különböző manőverekkel kettéválassza, mint az 1870-es háborúban a németek a francia hadsereget. Bécs kapitulációjának egyik oka a regényben „az ostromlott Párizs keserves példája”. Hivatkozik Jókai az orléans-i, sedani ütközetre stb.

A közvetlen utalásokon kívül a regény több más vonatkozásban is a francia—porosz háború tapasztalatait hasznosítja. Jókai könyvtárában megtalálható pl. Francisque Sarcey *Le Siège de Paris* (Paris, 1871) c. műve. Valószínűnek látszik, hogy a Párizs ostromának, a lakosság hangulatának, a francia hadvezetés hibáinak leírását tartalmazó könyv bizonyos vonatkozásban hatott a regényre. Az az ironikus hang, amelyet Jókai használ, amikor az osztrák hadvezetés hibáiról, a titkos harci parancsok kiszivárgásáról, az ellenség erejének nyilvánvaló lebecsüléséről ír, erősen emlékeztet Sarcey könyvének hangvételére, amikor hasonló jelenségekről számol be Párizs ostromával kapcsolatban. (I. m. 50.) (Részletesen l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.)

Jókai a „jövő háborújáról” azt állapítja meg, hogy az „leginkább várharc lesz”. A várak jelentőségének hangsúlyozása szintén összefügg a porosz—francia háború tapasztalataival: a korabeli lapok igen sokszor hivatkoznak erre; a VU cikkírója például a franciaországi hadihelyzetből azt a következtetést vonja le, hogy az „halomra döntötte mindazon katonai írók véleményét, akik a várak jelentőségét vitatták”. (*Belfort s a keleti harctér Franciaországban*. VU 1871. jan. 29. 5. szám, 54.)

Az a megállapítás is gyakorta szerepel a francia—porosz háborúval kapcsolatos közleményekben, hogy a modern hadviselés már nem annyira a személyes hősiességen alapul, inkább „gépi háború”. Ez a gondolat szerepel a VU egyik cikkében (VU 1871. febr. 5. 6. sz. 76.), továbbá Jókai a bécsi arzenálról frott beszámolójában; ezt hangsúlyozza a jövő háborújával kapcsolatban regényében is.

A „jövő stratégiájának” számos részlete közvetve vagy közvetlenül R. Fagyejvnek több vonatkozásban már említett könyvéből kerül át a regénybe. Így például a háború szintere Jókainál is Lengyelország, a Kárpátok, amelyeket Fagyejev egy esetleges háború valószínű szín-

tereként említi. Fagyjev (i.m. 50, 59.) részletesen leírja a tizennégy várból álló orosz várvezetést „Sveaborgtól Kertsig” (i.m. 150.) — Jókai, aki ugyanezt említi regényében, Fagyjev adatát a könyvben ceruzával megjegyezte. Egyes tényeket Jókai kiszínezi, az „opoltsenie” (népfelkelés) szerepét Fagyjev a múlt példáira hivatkozva lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartja, Jókai a jövő háborújának ábrázolásakor már megvalósultként mutatja be. (Fagyjev i.m. 67.) Fagyjev méltatja a kozák lovasság kitűnő tulajdonságait, jelentőségüket egy esetleges háborúban. Jókai részben átveszi, részben kiszínezi e gondolatot, amikor a „repülőlovasságról” ír. (Fagyjev i.m. 133.)

Jókai különös érdeklődést tanúsít a jövő fegyverei iránt. E tekintetben is sok forrása volt, hiszen a porosz—francia háború kapcsán számos közlemény jelent meg új fegyverekről: a VU pl. ismerteti a világhiállításán bemutatott nagy feltűnést keltett Krupp-ágyúkat (1870. szept. 4. 36. sz., 450.), tudósít a magyar hadsereg által vásárolt Gatling és Montigny rendszerű új szórólövegekről („mitrailleuse”-ökről: 1871. febr. 5. 6. sz. 72.), a világ egyik legnagyobb ágyújáról, a Rodman ágyúról, amelyet Amerikában próbáltak ki először stb. Jókai a 7. noteszben „Stratégiai hadászat” cím alatt mindezt felsorolja: Önlövő — Ágyúk amerikai—Rodman ágyú 1000 ftos — Krupp és ... montigny stb. (51. r. Följ. I. 306.) és mindezt a regényben is szerepelteti.

A fegyverek iránti érdeklődését és az e területen végzett gondos anyaggyűjtését bizonyítja a bécsi arzenálban tett látogatása, amelyről részletesen beszámol a Honban, s később a látottakat hasznosítja regényében. Már említett cikkében leírja az arzenál különböző műhelyeit, az ágyúöntödét, ahol „a hátultöltő ágyúk elméletét” is megismertették vele; legjobban érdekli a vetlővegek műhelye, részletesen leírja a robbanó lövegeket és azok hatását. A cikkében foglaltakat nagyon kevés változtatással, sokszor szóról—szóra átveszi *A jövő század regényében*, amikor az osztrák—magyar hadvezetés előkészületeiről ír; másrészt a látottakat színezi ki, amikor az ichorgolyót ismerteti (részletes összevetést l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*).

E témakörben is sokat merít Fagyjev műveiből. Fagyjev nagy jelentőséget tulajdonít a jövő hadviselésében a védőpáncélnak. „A jövő páncélja” címen ír egy golyóbiztos filpáncélról, amelyet egy Muratori nevű olasz talált fel, s hozzáfűzi, hogy az eddig általa látott legjobb páncél Litza Biumi nevéhez fűződik, aki ezt felajánlotta megvétele Oroszországnak, de eredménytelenül. (I.m. 307—313.)

Jókai már az Üstökösben — Tallérossy Zebulon képében — reagál Fagyjevnek ezekre a megállapításaira, a „Fadjev feltalálta páncél” ellen Zebulon dugóhúzóval ellátott golyóbist javasol (Ü 1871. jan. 1. XIII. k. 1. sz. 1.), s *A jövő század regényében* is Fagyjevre hivatkozva

említi a Litta Biumi és Muratori-páncélt. Nyilván ezt a gondolatot színezi tovább, amikor a „jövő század orosz hadseregének” ruganyúveg páncéljáról, sisakjáról, és páncélt átütő „gyémánthegyű” golyóiról ír.

A világ tájai és népei a regényben

„... elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Délamerikában, a régi és új Egyiptomban, a caezárok Rómájában, s a forradalmi Rómában, Párisban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeregettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon, Szibériában, Kamcsatkában” — írja Jókai: *Jókai Mór önmagáról* (1825—1904) Bp. 1904. 36. Mindez talán leginkább *A jövő század regényére* vonatkozatható, amelynek cselekménye szinte az egész világon játszódik: Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban, Kínában, Amerikában, a Polinéziai szigeteken, Afrikában. A noteszekben olvasható vázlatok tanúsága szerint eredetileg Japán és Ausztrália is szerepelt, ezek azonban nem kerültek be a végleges szövegbe.

Jókai könyvtárában ma is megtalálható az a nagy atlasz, amelyet szemmel láthatólag sokat forgatott, több helyen meg is jelölt. (Adolf Stieler's *Handatlas*, 1870) Bizonyára sűrűn fordult e térképhez a világ közelebbi és távolabbi tájainak leírásakor; a galíciai „hadszfntér” sok kis helységneve, a polinéziai szigetvilág, az afrikai leírások sok adata e régi térképen könnyen megtalálható. Ha mégis igen nehéz — több esetben lehetetlen — volt a regényben szereplő földrajzi nevek jegyzetelése, annak oka nem az, hogy Jókai kitalált földrajzi neveket szerepeltet; sokkal inkább, hogy egyes helység-, tó-, hegyneveket a felismerhetlenségig elír.

Talán az egyetlen rész, a szorosan vett magyarországi színtéren kívül, amellyel kapcsolatban az írónak személyes élménye is volt — Erdély. (E témáról l. részletesen *A Damokosok, Bálványosvár, Egy az Isten jegyzeteit.*)

Az irodalomból közismert, milyen erős érzelmi szálak fűzték Erdélyhez; az a mély benyomás, amelyet 1853-as erdélyi útja gyakorolt rá, a továbbiakban csak fokozódott, amikor több ízben, így 1871-ben *A jövő század regénye* közlését megelőző évben —, újra ellátogatott Kolozsvárra. Kristóf György *Jókai napjai Erdélyben* c. munkájában ezt az utat irodalmi szempontból nem tartja különösebben jelentősnek; úgy tűnik azonban, hogy 1871-ben, amikor az író már magában hordozta új, részben Erdélyben, székely főhőssel játszó regényének tervét, ez az újabb látogatás is érzelmi impulzust jelenthetett számára.

A személyes élményeken kívül a regénynek a Székelyföldön játszódó részei könyvforrásról is vallanak: elsősorban Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. hatkötetes alapos tanulmányának ismeretéről (Bp. 1868—73.). E mű óriási tényanyagán kívül emocionális, elragadtatott tájleírásaival, romantikus képanyagával is vonzhatta Jókait. (Ma is megtalálható a Jókai-hagyatékban, az író a *Damokosok* és a *Báldnyosvár* c. műveihez is felhasználta.)

A jövő század regényének *Az ichor* című fejezete, amelyben Jókai név szerint is megemlíti Orbán Balázst, érdekes ötvözete a hatkötetes műből vett, többnyire pontos, adatoknak, és a képzeletnek. Amit Jókai itt „a múlt századi” Erdélyről ír, általában megfelel Orbán Balázs megállapításainak, pl. a Likas havas vulkánikus eredetéről, melynek tetején olyan mély krátterszerű üreg van, hogy ha egy ludat beledobnak, az Szent Domokosnál jön ki az Oltban. (Orbán i.m. II. 111.) Hasonlóan csak kevésé átszínezett a kovásznai „pokolsárról” szóló rész. (3. k. 149.) A Gyilkos-tó keletkezéséről ugyancsak Orbán alapján ír Jókai, a „múlt századi” tó leírása az apróságokig megegyezik Orbán könyvének anyagával, a továbbiakban azonban működésbe lép Jókai fantáziája, aki a „Gyilkos” névből kiindulva elképzeli a tó pusztító munkáját, környezet alakító hatását, s nem utolsósorban vulkánikus eredetre valló tulajdonságait. Ez utóbbiak különösen érdekelhették az írókat, aki a világ különböző vulkánjainak tevékenységére többfélében visszatér, szoros összefüggésben a regényben oly fontos szerepet játszó ichor keresésével.

Ez egyben átvezet a más vonatkozásban már említett Humboldt műhöz, a *Kosmos*hoz. Míg a mű első és harmadik kötetét Jókai elsősorban regényének csillagászati részeihez használta, a negyedik kötet a vulkánikus jelenségek leírásának forrásául szolgált. A Jókai hagyatékban található példányban az író sok részt (pl. a 146., 216., 217., 228., 261., 392. stb. lapon) ceruzával megjelölt.

Már az erdélyi vulkánikus jelenségekkel kapcsolatban megállapítja Jókai, hogy azokról „még Humboldt sem tudott”; később ugyanolyan összefüggésben keserűen ír a világhírfű természettudósokról, akik, ahelyett hogy a közelebb eső Székelyföldet tanulmányoznák, bejárják a világ távoli tájait. Mindazok a vulkánok, amelyeket Jókai itt felsorol, hasonló sorrendben, részletes leírás kíséretében szerepelnek a *Kosmos* 4. kötetében (4. k. 253—60.). E forrásról mindennél jobban árulkodik a „délamerikai vízkádó kúpok” leírása, amelyek Jókai szövege szerint „egy barát szenteltvizétől váltak át Volcanes de fuegóból Volcanes de aquakká” (JKK I. k. 162.) [vagyis tűzvulkánokból vízvulkánokká Z. Zs.]. Ez teljesen egybevág a *Kosmos*ban olvasható megállapítással (4. k. 260), azzal a különbséggel, hogy míg Jókai a fentieket tényként említi,

Humboldt csak mint az indiánok között elterjedt hiedelmet idézi. Ugyancsak Humboldtól származhat az iszapvulkánok említése: itt egy félreértés is német forrásra utal, Jókai ugyanis a „*tamáni sókutakról*” ír (kiemelés tőlem — Z. Zs.) (JKK II. k. 108.), míg Humboldt — szintén Tamánnal kapcsolatban — a *Salsen* szót használja, ami ebben az összefüggésben „iszapvulkán”. (4. k. 253.)

Humboldtnál találhatjuk meg néhány a regény cselekményében fontos szerepet játszó mozzanat kiindulópontját is: pl. a „naphtavulkánok” említését, amelyek a regényben Tatrangi Dávid lezuhanását okozzák (4. k. 267.), a vulkánokban gazdag Aleuti-szigetcsoport s azon belül az Unalaska sziget említését, amelyen a „Martuschkin vulkán hornblendében gazdag anyaga található”. Mintha csak ezt helyettesítené be Jókai, amikor a regényben Tatrangi az Unalaska szigeten ichort talál — ugyancsak vulkanikus termékként. (JKK II. k. 115.)

A vulkánok kapcsán eltérünk a földrajzi sorrendtől a továbbiakban azonban Magyarországtól fokozatosan távolodva fogjuk áttekinteni a cselekmény színtereit.

A Kárpátok, s a lengyel városok leírásához Jókai ugyancsak a saját könyvtára könyveiben található anyagot. Ma is megtalálható itt pl. Friedrich Fuchs *Die Central Karpathen mit den nächsten Voralpen* (Pest, 1863.) c. műve: szerzője útmutató kézikönyvnek szánta azok számára, akik a hegyekben kirándulásokat kívánnak tenni. Több bizonyítékunk is van arra, hogy Jókai igen figyelmesen forgatta ezt a könyvet: több helyen ceruzával megjelölte, s helyenként a margóra írt egy-egy a bekezdés mondanivalóját összefoglaló szót, pl. a 43. lapon a „nincs legelő”, a 47. lapon a „jégvölgy” és a „zöld szirt” szavakat stb. 7. noteszában, anélkül, hogy forrását megemlítené, e könyv egyes részleteit jegyzeteli (51 r., 50. v. *Följ.* I. 307.). A hosszú, egyébként is Fuchs szövegével azonosítható bejegyzéssor mellett három helyen oldalszámot is közöl: „A ladovnai jéghegy 47 . . . Jég tó 55 . . . Javorinai ut 143”. Fuchs könyvében a fent jelölt lapokon megtalálhatjuk a noteszben említett jelenségek leírását.

Mindezt Jókai *A jövő század regényében* „A jégtengerszem” c. fejezetben használja fel, ahol a Kárpátok természeti szépségeinek leírásakor meglehetősen pontosan követi Fuchs szövegét. (Részletesen I. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.) Innen származik a cselekményben igen fontos jégtengerszem leírása is, amelyben Sasza elrejtí a lopott aranyat. (Fuchs i.m. 55.)

A lengyel városok közül elsősorban Krakko szerepel a regényben, mint a harci cselekmények főszíntere. Ehhez az anyagot a könyvtárában ugyancsak megtalálható Strahlheim *Die Wundermappe oder sämtliche Kunst- und Naturwunder des ganzen Erdballs* (Frankfurt am Main,

1835.) c. kiadvány II. kötetéből vehette, részletes — képpel illusztrált — leírás olvasható pl. a regényben fontos szerepet játszó Wawelről (87—88.).

E könyv egyik forrása lehet a regény pétervári jeleneteinek is. Ugyanakkor igen valószínű, hogy Jókai itt is használta azoknak a műveknek egy részét, amelyek *Szabadság a hó alatt* c. regényének és több, az 1850—70-es években írt novellájának forrásául szolgáltak. Így pl. a szentpétervári opera bécsi előadásának hőseiről, II. Katalinról és III. Péterről Jókai *Az úrnő* címen közölt novellát, amelynek forrása a svéd Magnus Jacob von Crusenstolpe *Der Russische Hof von Peter I. bis auf Nicolaus I.* c. könyvének német fordítása volt (I—VI. k. Hamburg, 1855—1860.). *A jövő század regényében* Jókai leír egy orosz zenekart, amelynek minden zenésze csak egy hangot fúj, ez az ötlet Frédéric Lacroix *Les mystères de la Russie* (Paris, 1845.) c. művében szerepel — e könyv alapján írta Jókai a *Valahány ház annyi szokás* c. elbeszélést, a későbbiekben pedig számos motívumot merített belőle *Szabadság a hó alatt* c. regényéhez. Ezek közé tartozik feltehetőleg a pétervári árvíz, a visszafelé folyó Néva leírása, amely mindkét regényben szerepel. *A jövő század regényének* több jelenete a pavlovszki cári kastélyban játszódik. Jókai ehhez a könyvtárában ma is megtalálható díszes, illusztrált albumból (P. Artamoff: *La Russie historique, monumentale et pittoresque*, Paris, 1862. I—II. k.) meríthetett anyagot (részletesen l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*).

A regényben olvasható orosz szavakat Jókai bizonyára több forrásból szedte össze. A katonai kifejezések pl. „opoltsenyije”, „drusina” stb. megtalálhatók Fagyjev könyvében; az a néhány mondat, amelyet Tatrangi és Sasza váltanak: „Zdravstvujte szudarinja” stb. összeállítható volt például Rakovszky János *Orosz nyelvtanából* (Buda, 1867.), amelynek egy példánya — Jókai jelöléseivel — megtalálható az író könyvtárában. E nyelvkönyvet egyébként Jókai az Üstökösben is említi Tallérossy Zebulon elmékedéseiben (Ú 1871. XXIII k. 110.).

A Kínában játszódó részek forrásairól már Kincső kapcsán írtunk. Jókai olvasóit elvezeti Afrikába is; itt megint összefonódik a különböző források anyaga a „jövő” bemutatására irányuló fantázia képeivel. Mazrur Afrika belsejében fejezi be napjait egy gorillával folytatott párharcban. Könnyen lehet, hogy ezt az ötletet egy kép szolgáltatta: közismert, hogy Jókai szívesen olvassza a *Le Tour du Monde* köteteit, évfolyamai ma is megtalálhatók könyvtárában. E kiadványban látható egy kép, amely egy orángután és egy ember elkeseredett harcát ábrázolja. (XXII. k. 169. L. VI. képünk)

A Szahara leírásakor Humboldt *Ansichten der Natur* c. már említett művéből is merített. Így pl. Jókai megemlíti, hogy a franciák meg-

kísérelték artézi kutak fúrását, hogy a Szahara tengerfenék volt, hogy sós, szikes tavak találhatók rajta szétszórva stb., Humboldt-nál megtalálhatjuk a megfelelő adatokat, pl. Jókai ceruzával jelöli meg azt a részt, amely arról tudósít, hogy a francia Fournelnek sikerült egy sor artézi kutat ásni, s hogy a környék lakói „egy föld alatti tengerről” mesélnek (Humboldt, i. m. I. k. 102.). Jókai megemlíti, hogy már a „múlt század természetbúvárai” ismerték a forgót, amely az óceán vizeit szakadatlan körforgásban tartja. Humboldt könyvében külön fejezet szól erről (i. m. 137.).

Források nyomát találhatjuk a polinéziai emberevőket ábrázoló részekben is. Elképzelhető pl., hogy az oroszánt istenként tisztelő bennszülöttek leírására hatott Livingstone dél-afrikai útleírása. A VU folytatásokban közölte az angol utazó kalandjait, s többek között idézte azt a megfigyelését, amely szerint a dél-afrikai bennszülöttek egy csoportja azt hiszi, hogy az elhalt főnökök lelke ragadozó állatokba költözik. Sőt, „ha egy főnöküknek kedve kerekedik valakit megölni, könnyen oroszlánná változhatik” (VU 1866. jún. 24. 25. sz. 299—300.).

Míg a regény és Livingstone útleírásának kapcsolata csak feltételezés, az kétségtelen, hogy az emberevők szokásait Jókai túlnyomórészt a *Voyage autour du Monde* (publié sous la direction du contre amiral Dumont D'Urville) I—II. k. Paris, 1857) c. kiadvány alapján ismerteti. E könyv szép díszkiadása megtalálható a Jókai-hagyatékban. Egzotikus jeleneteket ábrázoló rajzai nagy hatással lehettek Jókaira, amint erről *A jövő század regényének* néhány lapja tanúskodik. Így pl. a Morai leírása a regényben megfelel a francia kiadványban látható képnek (I. k. 488.), amely a Hawai szigeti Honaunan helység morájiát ábrázolja, az azt körülvevő groteszk istenszobrokkal. Ezzel ötvözi össze Jókai a hawái királyok csonttemetőjéről ugyanitt olvasottakat. Másutt arról ír, hogy a „nambetti levu” fülein egy kés van dugva keresztül”. A francia kiadványban látható egy bennszülöttet ábrázoló kép, akinek fülén nagy kés van átfúrva (I. m. II. 141.). E könyv szövegét követi szinte szó szerint Jókai, amikor a taburól ír (I. m. I. 525.).

A SZEREPLŐK

Sőtér István mutat rá, az 1870-es évek regényeire utalva, hogy ebben az új korszakban megváltoznak Jókai hősei is: „Korábban még az arisztokrácia és a középnemesség egy jelentős része osztotta Jókai műveiben a főhősök céljait, eszméit. Az új regények hősei mögül eltűnt az osztály, a közösség, melyre támaszkodhatnának. És fontos változás

az is, hogy az új Jókai-hősök immár nem a politikai, megyei közélet emberei, hanem a tudomány, a költészet felkentjei.

Jókai már nem az osztályban, hanem a magányos, kiemelkedő, rendkívüli hősből reménykedik. Épp azért, a *rendkívülibe* vetett hite miatt, romantizálási eljárásai irreálisabb hős-alakokat hoznak létre, mint korábban, elképzelései pedig csupa utópiában fejeződnek ki.” (*Jókai útja. = Romantika és realizmus.* Bp. 1956. 438.)

Kétségtelen, hogy Tatrangi Dávid is ezek közé az „irreálisabb” hősök közé tartozik, akiket tökéletességük már-már emberfelettivé tesz, s a népmesék minden akadályt legyőző hőseihez közelít.

Tatrangi egy-egy vonásának előzményét megtalálhatjuk Jókai korábbi regényeiben is, így pl. a feltaláló technikai újító alakja az író egész munkásságán végigvonul a *Hétköznapi* ezermesterétől a Tatrangi alakját közvetlenül megelőző Berend Ivánig. Dávid mindannyiukat felülmúlja, s szinte egyesíti magában az elképzelhető jó tulajdonságokat. Bármennyire tökéletes, sokoldalú, szinte földöntúli is ez a hős, mégis szinte biztosra vehető, hogy Jókai nemcsak a fantáziájára támaszkodott: életből vett megfigyeléseit is felhasználta, hogy megteremtse alakját. A regény megjelenése óta történt néhány kísérlet annak megállapítására, milyen „életanyagot” használt fel Jókai Tatrangi alakjának megrajzolásakor, e fejtegetések azonban szinte minden esetben Tatranginak egy élő személlyel való azonosítását célozták. Alapy Gyula véleménye szerint pl. nem járunk messze az igazságtól, ha Tatrangi Dávid mintáját a székely ezermesterben, Bodor Péterben sejtjük, „aki hetek alatt gyárat épít, rezet, vasat, salétromot, kénkövet termel, és puska-porral, ágyúval, ágyúgolyóval látja el a székely honvédeket”. (Alapy Gyula: *Jókai kéziratok és relikviák a komáromi Jókai emlékkiállításán.* Magyar Bibliofil szemle, 1925. 95—97.)

Más hipotézist vet fel Mészáros Vince. A kolozsvári *Ellenzék* 1897-es nekrológját idézi, amelynek megállapítása szerint „Jókai *Jövő század regényének* Tatrangija a ravatalon fekszik, mielőtt nagy művét befejezte volna”. A nekrológ szerint — e Jókai-hős Martin Lajos, a kolozsvári egyetem professzora, a repülés egyik korai magyar előfutára. Mészáros Vince alapján egyetért azzal, hogy Jókai Tatrangit Martin Lajosról mintázhatta (Mészáros Vince: *Martin Lajos, a repülés magyar úttörője = Élet és Tudomány*, 1968. jún. 14. 24. sz., 1107—1111.).

A találgatások között felbukkan még egy élő személy neve: Berzeneczy Lászlóé, kinek kalandos életét dr. Agárdi Ferenc ismerteti *Jókai tollára méltó hős a világ tetején* c. cikkében (*Élet és tudomány*, 1963. jan. 20. 3. sz. 67—70.). A cikk szerzője elbeszéli, hogy Berzeneczy a szabadságharc bukása után kelet-ázsiai kutatóútra indult, a magyarok őshazáját és az ott élő testvéreiket megkeresendő. Amikor hazatért, a parla-

ment folyosóján sokat mesélt útikalandjairól Jókainak, „s az 1872-ben megjelent, *A jövő század regénye* c. mű Berzenczey hatására szól a közép-ázsiai magyarok segítéséről”.

Mind ezek a megállapítások fontos részletekre hívják fel a figyelmet, de ismerve Jókai munkamódszerét, nem tételezhetjük fel, hogy hősét egy élő személyről mintázta. Szekeres László mutat rá az *Egy az Isten* jegyzeteiben (JKK 69. k. 309.), hogy Jókai elsősorban az elvont eszméket képviselő központi szereplőit több modell alapján jelenítette meg, különböző élő mintákból igyekezett elvi mondanivalójához jellemvonásokat gyűjteni. Fokozottan áll ez *A jövő század regényére*, amely Jókainak talán a legátfogóbb, „legkomplexebb”, szinte minden az írótt ebben a korszakban érdeklő problémát felölelő műve. Ez a „sokszálúság”, a problematika sokrétűsége Tatrangi Dávid jellemében, a cselekményben játszott szerepében is tükröződik. Minden bizonyonnal szintetizál, több élő személy tulajdonságait ötvözi össze fantáziája teremtette motívumokkal. Jókai maga írta: „Élők és halottak nekem modellt álltak: hívásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatatlannok”. (NK 100 : 146) és: „Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencnek a zeneérzékét megkapta ez a népdal, nem ettem én ma egyebet, fekete retket, kenyeret’. S csinált belőle egy nagyszabású oratóriumot. Én is csak egy akkordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt”. (NK 100 : 148)

Mindemellett valószínűnek tűnik, hogy a fent említett személyek is bizonyos mértékig közrejátszhattak Tatrangi jellemének és tevékenységének rajzában.

Nem elhanyagolható körülmény, hogy Jókainak ez a legtökéletesebb, a világ problémáit megoldó hőse (akárcsak később Adorján Manassé is) székely. Ebben is kifejezésre jut az író rendkívüli vonzódása Erdély, elismerő véleménye a székelyek iránt. „Híres erdélyi útja óta különös jelentőséggel bír ez az országgrész Jókai szemében, a székely pedig valósággal úgy jelenik meg, mint Isten kiválasztott népe, a mag, melyből egy nemzet, s talán az egész emberiség jövője fog kihajtani”. — írja Sötér István (*Jókai Mór*, Bp. 1941. 129.).

Jókait egész életében foglalkoztatta a székely mint típus. 1871-es erdélyi útján egy banketten mondott beszédében is azt emeli ki, hogy amikor a haza védelmében mindenkor bátran küzdő erdélyieknek kiesett kezéből a kard, amikor nem voltak képesek Magyarország felszabadítására hadseregeket küldeni, akkor küzdöttek „szellemi fegyverekkel”. (*A Jókai pár Kolozsvárt és a jubileumi banquette*. H 1871. ápr. 3. 77. esti sz. 1.) Többször megemlékezik Gábor Áronról is, kinek alakja később hatással volt *A Damokosok* Círiák Boldizsárának megalkotására

is. (Vö. Végh Ferenc jegyzeteit JKK 44. k. 226—27.) *A jövő század regényében* is kiemeli a székelyeknek egy „sajátságos adományát” — „a feltaláló tehetséget.” Megemlíti egy „naturalista mechanikust”, „aki egy városnak olyan kutatót készített, mely zeneműveket játszott, mikor vizet húztak belőle”. (JKK I. k. 95.) Itt nyilvánvalóan Bodor Péterre céloz, aki a szabadságharc idején részt vett Marosvásárhely védelmében, s akinek számos érdekes találmánya volt: malmokat, vízvezetékeket, szökőkutakat épített. Volt magától fonó guzsalya, önmozgó szekere. Zenélő kútját Jókai maga is láthatta (vö. *A Damokosok*, JKK 44. k. 226—27.).

A székely ezermester tulajdonságait veszi alapul Jókai, a valószínűtlenségig felnagyítva, amikor megrajzolja Tatrangi alakját. Dávid technikai zsenialitása nem ismer akadályokat: egymaga oldja meg a repülést, Otthon állam technikai felszerelését, ipari, mezőgazdasági fejlődésének kiépítését, a természet átalakítását stb. Az előző alfejezetekben bemutattuk, milyen sokoldalú anyaggyűjtést folytatott Jókai, hogy a tudomány, a technika, az ipar legkülönbözőbb területeiről összegyűjtse azt az anyagot, amelyet azután egyetlen hős megrajzolásához használ fel. Mindez igen valószínűtlenné teszi, hogy egy modelltől beszélhesünk.

Annál valószínűbb azonban, hogy Jókai által ismert élő személyek vonásai is hozzájárultak az összkép kialakításához: mint ahogyan Bodor Péternek, Gábor Áronnak nyilván része van a Tatrangiban továbbfejlesztett „ezermestervonások” kialakításában, úgy Martin Lajos élete, tevékenysége is hatással lehetett Jókaira, amikor a repülőgépkészítő Tatrangit ábrázolta. Igaza van Mészáros Vincének abban, hogy bizonyos hasonlóság is felfedezhető közöttük: Martin Lajost is közkatonaként sorozzák be az osztrák hadseregbe (egyébként ő is székely), majd — felfedezve rendkívüli tehetségét — kiemelik, és a mérnökkari tisztí akadémiára küldik. Később a madár repülésének mechanikáját vizsgálta, hogy azt felhasználja az ember repülésének megoldásához, az MTA tagjai előtt előadást tartott a madár szárnyának szerkezetéről. Az első „ornithopterét” — a madárszárny mozgását utánzó repülőgépét — röviddel a regény megírása előtt, 1870-ben próbálta ki stb. (Mészáros Vince i.m. Kortárs 1968. 10. sz. 1638—41.) Érdekes, hogy Martin Lajos 1895-ben, a kolozsvári egyetem rektora-ként mondott tanévnyitó beszédében is olyan gondolatokat fejtegetett, amelyek nagyon közel jártak a Jókai-regény szemléletéhez: „Mielőtt előadásomat befejezném, egy futó pillantást akarok vetni azon befolyásra, melyet a repülőgép a közéletre gyakorolni fog. Új életviszonyok fognak fejlődni; a közlekedés függetlenebb lesz a vasúti rendszer hálózatától. Azon korlátok és sorompók, melyek a népeket és államo-

kat egymástól elválasztják, megszűnnek, . . . s a társadalom új nemzetközi szerződések s egyezmények által fogja magát biztosítani . . . Tudomány, művészet, ipar és kereskedelem jobban virágzásnak fog indulni, s a forgalom óriásilag megélnkül . . .” Mindez nagyon emlékeztet arra a szerepre, melyet a repülés — *A jövő század regénye* előszava szerint — betölteni hivatott, s melyet Otthon államban be is tölt. Lehetséges, hogy nemcsak Martin alakja volt hatással Jókaira, de Jókai regénye is hatással volt Martin fantáziájára, amikor arról ábrándozik, hogyan járul majd hozzá a repülés sorompók lehullásához, a kultúra fejlődéséhez.

Azt már kevésbé érezzük meggyőzőnek, hogy Jókai azért vezeti el hőst Kincsőbe, mert Berzenczey meséi felgyújtották a képzeletét. „Kincső”-vel kapcsolatban összefoglaltuk, milyen régen foglalkoztatta Jókait a magyarok őshazája, Juliánus barát, Kőrösi Csoma Sándor útja stb. A Kínában megtalált magyarok témája mindezzel szervesen összefügg, ebből nő ki, s sokkal régebbre nyúlik vissza, semminthogy Berzenczey számottevő hatásáról beszélhetnénk. A téma egyébként is oly népszerű volt e korban, s később is, hogy Jókai bizonyára számos más helyről is meríthette információit (vö. *Kincső* alfejezet).

A fentiekhez hozzá kell még tennünk, hogy az alakok rajzához is hozzájárulhatott Orbán Balázs könyve, melyet Jókai anyai művében gyümölcösöztetett. Hathatott Jókaira a székelyek eszességének, agyafúrtságának, önfeláldozó hazaszeretetének bemutatása; Rozáli megjelenése, magatartása is egybevág azzal, amit Orbán a szép, eszes és erényes székely lányokról ír (Jókai hasonló — bár kevésbé idealizált — lány alakokat ábrázol *Egy az Isten* c. regényében is). Valószínűnek látszik, hogy a Tatrangi név is Orbán művéből származik, melynek VI. kötetében többször van szó a Tatrang folyóról és a hasonló nevű faluról (165—68, 177—84.).

★

Ha elvontabb, magányosabb hős is Tatrangi Dávid, mint a korábbi korszakok Jókai-hősei, mégsem csak közvetlen elődséhez — pl. Berend Ivánhoz —, hanem Jókai pályájának előző szakaszához is kapcsolódik.

Habsburg Árpád sokkal inkább Jókai pályájának egy történelmileg körülhatárolható korszakával függ össze: tíz évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna egy Habsburg-uralkodónak ilyen idealizált rajza. Ez így csak Jókai és a dinasztia közeledése után realizálódhatott. (Vö. *A lélekidomár* jegyzeteit, JKK 51. k.)

A *Szabadság a hó alatt* jegyzeteiben rámutattunk arra a kétségtelen hasonlóságra, amely I. Sándor orosz cár és Habsburg Árpád között fennáll: mindkettő melázó, filozófikus hajlamú uralkodó, mindkettő-

jük életét merénylők fenyegetik, mindketten személyesen, életük kockázatásával segítenek tűzvész, illetve árvíz idején a mentési munkálatokban. Nincs kizárva, hogy Jókai, aki már akkor kimutathatóan ismert olyan könyveket, amelyek I. Sándor életéről is szóltak (Lacroix, Crusenstolpe említett műve stb.), hasznosított néhány vonást II. Árpád rajzánál. A fent elmondottakon kívül említést érdemel, hogy például Crusenstolpe áttekintést nyújt azokról a lelkesedő megnyilvánulásokról, amelyek a fiatal Sándor cár trónralépését Európa-szerte kísérték — Klopstock ódában ünnepli trónralépését, a közvélemény mint „békecárt” magasztalja —, amire uralkodásának első éveiben szolgált is némi alapot. Crusenstolpe szerint Sándor jelleménél fogva, Oroszországon kívül bármely más országban kitűnő, liberális uralkodó lett volna, de az orosz körülmények ezt megakadályozták, s határozatlansága, lágyága nem segítette elő az akadályok leküzdését (i.m. III. 89.). Úgy érezzük mindez közrejátszott a jószándékú, békeszerető, de sokszor nem eléggé határozott Habsburg Árpád megrajzolásánál.

Nemcsak a pozitívan ábrázolt Habsburg-uralkodó, hanem az idealizált cárlány megjelenése is szokatlan Jókainál, aki korábbi orosz tárgyú műveiben inkább az orosz uralkodók despotizmusát emelte ki. De ha Habsburg Árpád összefügg I. Sándorral, Hermione Peleia (a kézirat első fejezeteiben Theodózia) sem független Erzsébet királyné személyétől. Az ifjú, szép „császárkirálynő”, alakja, akit a nép szeret, aki férjét jóirányban befolyásolja, aki egyszerűségével tűnik ki, s a regényben nemcsak mint császárné, de mint gyermekét féltő anya is megjelenik, feltehetőleg azt az élményt is tükrözi, amelyet az Erzsébet királynéval történt személyes találkozás az író számára jelentett. 1868-ban egy udvari estélyen a királyné megszólította Jókait, könyve iránt érdeklődött, majd néhány hónap múlva Jókai személyesen vitte el a *Szerellem bolondjait* a királynénak. Mikszáth szerint „A felséges asszony felette szives volt hozzá, több mint egy fél óráig beszélgetett vele, megmutatta neki kis, kézen ülő lánykáját, . . . s megbiztatta, hogy vegye ő is karjára.

Mint ahogy a napfény kicsalja a földből a mélyen benne rejlő csírákat, ez a leereszkedő kegyesség úgy huzott ki Jókaiából egy új gyengcséget: a hiperlojalitást.” (Mikszáth: i.m. II. k. 88.)

Ennek a 60-as évek végén meginduló folyamatnak egyik első állomása *A jövő század regénye*, s nem utolsósorban Hermione Peleia alakja.

★

Amikor a regény keletkezéstörténetét tárgyaljuk, nem feledkezhetünk meg még egy fontos tényezőről: Jókai saját eszméiről, érzéseiről,

amelyekkel felruhazza hőseit. Nagy, fennkölt eszmék és apró, mindennapi szokások egyaránt kerülnek át az író életéből a hősök „vérkeringésébe”. Tatrangi Dávid Otthon államban olyan programot valósít meg, amelynek egyes részleteiért Jókai az 1860—1870-es években nem egyszer sfkraszállt (vallási és nemzetiségi türelem, az ipar fejlesztése, a tudományos eredmények népszerűsítése). Habsburg Árpád is képviseli Jókai pacifista, békeszerető eszméit. Sok apró vonás magára Jókaira emlékeztet: Tatrangi Dávid kertészkedik, Habsburg Árpád — mint Jenőy Kálmán, Adorján Manassé is — festeget, nem szereti a vadászatot, nem templomban, hanem munkaszabályok imádkozik (Hegedűsné Jókai Jolán: *Jókai és Laborfalvy Róza*. Bp. 1927. 82.). Mindezek Jókai személyes szokásai, melyeket mintegy „megoszt” regényének két főhőse között.

E két eszményi hős és a hozzájuk tartozó két nőalak ellenpólusa Sasza asszony ördögi személyisége. Ebben a regényben is kimutatható az, ami a *Szabadság a hó alatt*ban még jobban előtérbe kerül: Jókai a despotizmust éppen úgy elveti, mint a népi forradalmat, s helyettük a mérsékelt, liberális közéletet választja. De a *Szabadság a hó alatt*ban e két szélsőséget két külön személy — Arakcsejev és Jakubovics — képviseli; Sasza egymaga kifejezi mindazt, ami Jókai számára gyűlöletes: a szélsőséges nihilizmusból csap át a legféktelenebb despotizmusba.

E kettősségnek megfelelően Jókai Sasza alakjának megformálásához két „irányból” merít benyomásokat. Szemmel láthatólag hatással van rá az, amit a nihilistákról, a rövidre vágott hajú, férfiasan viselkedő, sokszor valóban szélsőséges eszméket hangoztató orosz diáklányokról megtudhatott, továbbá mindaz, amit a női emancipáció mozgalmanak — pl. amerikai túlkapasáiról olvashatott (vö. *A regény keletkezése, forrásai*).

A nihilista Sasza II. Katalin cárnő vonásait is hordozza. Sasza „abból a népközlésből való, mely megszokta, a férfijellemű nők uralmát, mely a hadviselő, országhódító Katalinok, Erzsébetek neveit hímtette be a világtörténelem könyvébe.” „Sasza asszonyt is forradalom állított a az orosz nép élére, mint II. Katalint.” De találhatunk hasonlóságot ott is, ahol Jókai erre külön nem hívja fel a figyelmünket. Sasza is úgy változtatja kegyenceit, mint ahogyan ezt a korabeli források Katalinról állították (Jókai is így ábrázolja a cárnőt — Crusenstolpe nyomán — *Az úrnő* c. elbeszélésében), az „északi Semiramis” elnevezést rendszerint Katalinnal kapcsolatban használták (vö. Pallas lexikon), Jókai Saszát nevezi így, aki mindenáron igyekszik bebizonyítani a nők fölényét a férfiak fölött. Közismert, mennyire törekedett ugyanerre Nagy Katalin: egyik példája, hogy 1782-ben Daskova hercegnőt nevezte ki a pétervári Tudományos Akadémia elnökévé. Katalin irodalmi folyó-

iratot adott ki (Vszjakaja vszjacina — Mindenféle), melyet álnéven maga írt, Sasza *Éva almája* címen nők által szerkesztett és írt lapot ad ki szintén álnéven.

Igy, a két Jókai által gyűölt véglet egymásrahalmazásából és felfokozásából keletkezik az a minden rosszat magában egyesítő szörny, akinek legyőzésére — mint a mesebeli hétfejű sárkányéra — csak olyan tökéletes hős lehet képes, mint Tatrangi Dávid.

★

Végezetül megemlíjtjük, hogy a regény természettudományos ismeretanyaga — amelynek egy részét előzőleg a *Fekete gyémántok*ban is felhasználta — később főleg az *Egész az Északi pólusig*-ban (1876) és az *Atlantiszban* (1876), ill. *A három márványfejben* (1887) bukkan fel ismét. Nacsády József mutat rá, hogy az *Egy ember, aki mindent tud* hőse Berend Iván (és hozzátehetjük) Tatrangi Dávid groteszk ellenképe. (*Fekete gyémántok*, JKK 20. k. 318.) Más esetekben is megfigyelhetjük, hogy egyes, *A jövő század regényében* nagy pátozzsal előadott eszmék más írásokban groteszk kifejezést nyernek — így pl. a *Csalavér c. elbeszélés* (*Mesék és regék*, NK 93. k. 1898, 126—197.) *A jövő század regényében* ábrázolt technikai fejlődés torzképe: itt is megjelennek a repülőgépek, hanggal hajtott gépek, sőt egy olyan anyag, amely az ichort is felülmúlja, mert emberek alkotására alkalmas.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

Már az első részletek hírlapi közlésére is több lap reagált. A Figyelő 1872. nov. 10-én (45. sz. 540.) a Honban publikált előszó alapján foglalkozik a regénnyel. A közlemény szerint az előszó „érdekesfeszítőleg mondja el, mi lesz e műben, mely úgy igyekszik rajzolni a jövő korszak eseményeit és alakjait, hogy az olvasó rámondhassa: ez még megtörténhetik”. Miután a cikk szerzője az előszó alapján ismerteti a regény várható felépítését („örök harc” és „örök béke” részekre tagozódását), kiemeli, hogy az örök béke megvalósulását egy találmány — a léghajó, mint rendes közlekedési eszköz megvalósulása — biztosítja. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az író „oly keretet választott, melyben még tágabb tere lesz, mint eddigi műveiben”.

Ugyancsak a Figyelő 1872. nov. 17-i (46. sz. 547.) számában a Lap szemle rovatban valamivel részletesebb áttekintés jelenik meg („C.” jelzéssel) — az első hírlapközlések alapján — a műről. E szerint az első részben Jókai a cselekményt „ama pontig” viszi, melynél a harc már „lehetetlenné válik”. A második rész „rajzolni kívánná ama boldog és mennyei állapotot, melyben a békés, s egymással még gondolatban, felfogásban, törekvésben is megegyező emberiség élni fog”. A cikk szerzője szerint sok anyagot szolgáltathat a fantáziának egy ismeretlen s homályosan sejthető századról úgy írni, mintha azt „kődbe vesző múltból emelné ki a regényíró”. Ugyanakkor azonban mindig veszélyes jelenség az, ha egy nagy író kizárólagosan a fantáziára bízta magát. Tekintsen csak vissza Jókai „ama dicsteljes pályára, melyet megfutott, s látni fogja, hogy mind a belföldi, mind a külföldi kritika épp azt a regényét fogadta legnagyobb méltánylással és elismeréssel, melyben szélsőségre hajló képzelme józan korlátok közt mozog, melyben a való élet eseményeit és alakjait látjuk magunk előtt, melyben nem a részletek csillognak, hanem az „egész” ragyog s túláradás, félistenek, II. Habsburgi Árpádok, X. Pius stb. éppen nem fordulnak elő. Ez az „Új földecsúr” c. regény.” A cikk sok, a későbbiekben napvilágot látott bírálatra is igen jellemző negatív végkövetkeztetéssel zárul: *A jövő század legényében bizonyára sok érdekes részlet olvasható majd, „a szilaj kép-*

zelem mázsaszámra fújhatja óriási szappanbuborékait, . . . de e mű maga csak kuriozum lesz és nem regény, abban a nagy, teljes és egészséges értelemben, mint újabban a regényt értelmezik”.

A Borsszem Jankó folytatja a már első hírlapközlések megjelenése előtt elkezdett élcelődést. 1872. nov. 17-i számában (255. sz. 3.) Jókainak az osztrák Nemzeti Bank pincéiben, 1872. nov. 24-i számában (256. sz. 2.) pedig a bécsi Arzenálba tett látogatása felett ironizál. Az ágyúöntés és a puskakészítés megtekintése után ilyen szavakat mond az íróval: „. . . a puszka nagy anabaptista! Országokat kereszttel az újra! Meyerbeer, fájdalom, nem őróla írta meg „prófétáját”, de az mit sem tesz, majd megírom én azt a *Jövő század regényében*, melynek egy kötete egészen kótára lesz fejtve, és minden kóta egy kis puska lesz. E kötetet persze elolvasni nehéz lesz, azt majd egy honvédezdred fogja mindig a Rákoson kilőni.”

Ugyancsak a Borsszem Jankóban (1872. nov. 24-i 256. sz. 4.) olvasható *A jövő század országgyűlési tudósítása From our own Jókai Mór c.*, gorombáskodó, pofozkodó, egymást gyanúsítgató képviselőket ábrázoló paródia.

A Fővárosi Lapok 1873. jan. 8-i száma (5. sz. 22.) arról tudósít, hogy Jókai „a kereskedelmi ifjak közhelyiségében nagy érdeklődéssel fogadott felolvasást tartott *A jövő század regényének A röpködő gépek őrlései c. fejezetéből*”.

A Borsszem Jankó 1873. jan. 19-i számában (264. sz. 7.) rajz látható, *Divatkép a jövő századból* felirattal. A kép egy nőt ábrázol szárnyakkal, turnőrös ruhában.

A Hon „Irodalom” rovatában (1873. febr. 23-i 45. sz. 3.) rövid közlemény jelent meg, amely arról tudósított, hogy „az angolok egyik legtehetségesebb írója, Aigert”, *A jövő század regényéhez* hasonló művet készül írni. E mű nem utópia, hanem „társadalmi kép a jelen elveinek lehető vagy valószínű fejlődése szerint, tehát — az eszmék csodálatos találkozására folytán — csaknem oly kísérlet, minőn Jókai dolgozik jelenleg”.

A Borsszem Jankó 1873. jún. 15-i számában a *Bankgyűlés a Vigadóban c.* paródiában Jókai a bankkérdésről mond szónoklatot. Egyebek között „megállapítja”, hogy az ilyen fontos kérdést népgyűlésen kellene tárgyalni, s ha a kormány még elég vak ezt be nem látni, a jövő kormánya másként fog cselekedni. Mert a jövő az igazi jelen. A mi most történik, az regény, a mi történni fog, a mi bizonytalan, az a valóság.” A vita során Jókai megállapítja magában, hogy az ott felmerült jó ötletek alapján ír „egy fejezet *Jövő regényét*” és egy vezércikket. Az 1873. jún. 22-i számban (286. sz. 3.) *Jókai a rozsdáról* címen Jókai tudományos magyarázatait figurázza ki. „A rozsdá, mint már

neve is mutatja, a rozstól származik és ennél fogva csakis a rozst kel-
lene bántania. Bántja azonban a búzát is, amit én egy görzcvikker segé-
lyével észleltem. Ami a rozsa eredetét illeti, azt hiszem, hogy ez őse-
inknek a haza szolgálatában ártatlanul kiontott vérenek századok múl-
va kigőzölgő páráiból származik . . . Legközelebbi regényem címe:
A jövő búzája s a jelen rozsdája." Az 1873. júl. 13-i szám (289. sz. 2.)
Jókai a közkiállításról címen ismét gúnyosan utal a műre annak kapcsán,
hogy az író meglátogatta a bécsi kiállítást. „Három napja vagyok itten,
de, bár minden részletet még nem vizsgáltam meg, egyről mégis csal-
hatatlanul meggyőződtem, hogy az európai háborúk ezentúl lehetet-
lenek. Lehetetlen legalább Orosz- és Magyarország közt, mert a gaz-
daságban az előbbi legnagyobb concurrensünk, s a concurrentia a leg-
jobb biztosítéka a békének. Ez az . . . alapelve a jövő század nemzet-
gazdaságának.” — Az 1873. júl. 20-i számban (290. sz. 2.) *Bankagidáció*.
Egy jelenet a Hon szerkesztőségében c. írásban „Hegedüs Sándorka”
felszólítja a munkatársakat, mentsek meg a hazát „Most, hogy A jövő
század regénye szünetel, csináljunk mi csudadolgokat”. Az 1873. aug.
3-i (292. sz. 2.) és az aug. 31-i (296. sz. 8.) két folytatásban paródia jele-
nik meg. A regény közlése éppen ebben az időszakban szünetelt; a
Borsszem Jankó ezt a hiányt „igyekszik pótolni”. Az „Örök béke”
kötet paródiája három fejezetből áll (I. fejezet: Ninini, II. Ó-pi-um III.
Rozáli), s szerelmi háromszög áll középpontjában: Rozáli féltékenyen
figyeli a mák között eltűnő Sásza asszonyt és Dávidot. „A mák magas
volt. Magas és érett. Tejedve csak úgy csurgott már. Csupa mákony.
Csupa ópium. Csupa álom. Csupa halál . . . Estefelég két mákos hullát
hoztak ki a mákászok a mákból . . . A pipacs ölte meg őket. Nem vol-
tak ellenségesek többé. Ez volt az első lépés az örök béke felé.” A to-
vábbiakban: *A jövő század regénye*. (még egyre írja Jókai Mór.)
MCLXI fejezet: „Az északi sark” című rész következik, amelynek cél-
táblája a Tatrangi Mózes halálát és temetését ábrázoló részlet.

1873 szeptemberében több lap hírül adja, hogy megjelent *Az örök
harc* c. rész. E hír olvasható pl. a Fővárosi lapokban (1873. szept. 28.
223. sz. 970.) és az Igazmondóban (1873. okt. 5. 40. sz. 319.).

Az első elemző bírálat e rész kötetkiadása nyomán látott napvilágot:
Dux Adolf, a Jókai művek ismert fordítójának recenzióját az Athe-
neum közölte. (1873. 47. sz. I. évf. IV. k. 2997—3104.) Az ismertetés
elején Dux felteszi a kérdést: lehet-e a jövőről regényt írni, hiszen a
regényíró elbeszélő költő, kinek területe: a megtörtént dolgok. „A költ-
tészettől táltosa oly messze jövőbe ragadhat, melyre, mint *multra*, oly idő-
szakra pillanthatunk vissza, mely a valóság szempontjából még csak
fog következni.” Erre különböző okai lehetnek a költőnek: „lehetnek
olyan képzelmei . . . melyek, mint a rendes kerékvágásból kiközökke-

nők, csak valamely szemnemlátott színhelyre vagy fantasztikus időbe illenek, tehát a jövődbe.” Egy másik ok az lehet, hogy a költő tompítani akarja a művében rejlő gúnyt, s ezért az ábrázolt eseményeket mesés körülményekkel köti össze. Mind a két okot megtalálhatjuk Jókai regényében, mely részben fantasztikus, részben satirikus. -- A cikk szerzőjének ellenvetését váltja ki Jókai igyekezete, hogy az előszóban a regényt, mint jövődölést, mint a jövő század valószínű rajzát állítsa be. Dux Adolf szerint e műfaj nem alkalmas ilyen jövődölésre, mely a tudós elme és a gyúlékony költői fantázia területe. „... költőibb mű a regény, semhogy azon hosszadalmas munkát szabadjon mutatnia, mely által a tudomány keresi és megtalálja az igazságot, másrészt pedig sokkal prózaibb, semhogy át lehessen melegítve azon ihlettől, mellyel a jövő látása áthatja a lelket.” Jókai emellett még egy logikai hibát is elkövet, midőn az örök békét kívánja ábrázolni. Élet és harc oly erősen föltételezik egymást, hogy addig maradhat meg az egyik, míg a másik tart. Az örök harcnak „már mint örök-nek nem is lehet vége,” ezért az örök békét csak a földi élet határain kívül képzelhetjük el, „ez tehát egyáltalában nem illik a regény rájárába, mely csak a valódi élet rajzát foglalhatja magában”. Tehát a logikai és széptani fogalmakba ütközik költőnk, midőn regény alakjában véli előadhatónak az örök békét. A mit ennek rovására megír, az lehet fantasztikus világtörténelmi idill, a juhokkal legelésző tigrisekről, de nem lehet az sem a mai, sem egy későbbben következő életnek valószínű rajza. Pedig az a feladata a regényírásnak, hogy élethűen rajzolja a művészileg csoportosított emberi életet. Maga a mű jobb az előszónál, mely lehetetlenségeket állít, míg „amaz gyengeségei mellett is kerekded terven alapszik, és oly részleteket tartalmaz, melyekben a költői képzelődés legragyogóbb színei tündökölnek”. A tartalom rövid összefoglalása után Dux megállapítja, hogy „alapterve e regénynek előnyösen egyszerű”, de bírálólág jegyzi meg, hogy Jókai el akarja hitetni velünk, hogy száz év múlva az egész európai világ nagy változásokon esik át (Oroszországból köztársaság lesz stb.), csak mi maradunk meg addig és azontúl is a régi kerékvágásban. Ennek ellentmond, hogy Jókai szerint oly tulajdonokkal rendelkezik majd akkor a nemzet, melyek nemigen biztosíthatják megmaradását: a szülők eladják lányukat a Sabinának, a képviselők sokat beszélnek, mindenütt korrupció uralkodik. „Vagy túlerős gúny ez egynémely mostani körülményre, vagy ha nem az, és csak a jövő rajza, akkor nincs valószínűség benne”. „Másképp azonban hizeleg a szerző a nemzetnek, állítván, hogy a magyar tudomány oldja meg a jövőnek egyik nagy rejtelmét: egy hazánkfia találja fel a kormányozható léghajót”. Pedig ha meggondoljuk, hogy eddig mennyire maradtunk vissza a természettudományokat ille-

tőleg a külföldtől, e jövendölésben sincs nagy valószínűség. Nincs igaza Jókainak abban sem, amit a vallással, ill. a társadalmi fejlődéssel kapcsolatban jövendöl. „A vallás tekintetében az egész művelt társadalmat átjáró forrongások nem tarthatnak addig, hogy oly sarkalatos érdek, mint a vallásé, még a jövő században is csak jelenlegi álláspontján lehessen.” Akkor inár a tudományban, a szabad észnek megfelelő új formája a vallásnak fog következni. Még kevésbé valószínű az, amit Jókai a társadalmi fejlődésről ír: Dux Adolf szerint „úgy a nemzet, mint az emberiség becsületére határozottabb és nemesebb haladást merünk prognosztikálni”, mint ahogy az e műből kiderül. „Ami a regényt, mint költői alkotást illeti, nagyra becsüljük benne azokat a részleteket, melyekben inkább a költő képzelőtehetségével, mint hatalmas művelődési bölcsészetével van dolgunk. Tatrangi légutazása, a harcjelenetek és több más leírás megmérkőzhetnek a leíró költészet legkitűnőbb gyöngyével, és valóban gyöngyök is, melyek becsének, fájdalom, nem felel meg mindig az elbeszélés, mely körülfogja azokat.” Így pl. a hialichor-léghajó létesülését megelőző tudományos értekezésekben nem győzi le a szerző a száraz tudomány ridegségét, nem bírja azt felolvasztani a képzelem tüzével. A kritikus elismerően ír az elbeszélés több részletében föllelhető kitűnő humorról és néhány alakról (pl. Saszáról, Severusról). Ezekben és más hasonló részletekben azon költői erőt ismerjük fel, „mellyel Jókai az egész művelt világ tiszteletét kiérdemelte”.

A VU 1873. nov. 9-i számában (45. sz. 539—540) Sámi Lajos *Az emberi nem jövője* c. cikkében több külföldi könyv áttekintése kapcsán arról elmélkedik, hogy az emberiségre szomorú jövő vár. 50,000—60,000 év múlva minden kőszén és érctelep kimerül majd, s mivel ércék és fűtőanyagok nélkül nehéz háborút viselni, be fog következni „az a boldog, édeni állapot, melyet Jókai a ‚Jövő század regényében’ az ‚örök béke’ bekövetkezése után ígér a testileg-lelkileg kifáradt, elcsatnyult emberiségnek”.

Kvassay Jenő vitába száll Sámi Lajos pesszimista következtetéseivel (VU 1873. nov. 30-i 48. sz. 571.), s ugyancsak Jókaira hivatkozik. Véleménye szerint a jövőben a kőszénkészleteket új gépek fogják pótolni; még kevésbé kell tartani a vaskészletek kimerülésétől, mert, „ha nem találják is föl Jókai legújabb regénye szerint a hialichort, e mindenre alkalmas üvegnyemet”, de máris ismerjük az alumíniumot. Hogy kőszén hiányában hadakozhatnak-e a jövőben a nemzetek, erre a feleletet a léghajó adja meg. Hogy a léghajó és a repülőgép meghozza-e az örök békét, azt „nem a gépekben, hanem az emberiségben kell keresnünk”.

A Borsszem Jankó 1873 decemberében (dec. 21-i 312. sz. 3.) *A jövő*

év regényei címen ismét paródiát közöl. A jövő század regényét Jókai már megírta, de a jövő év regényeit még nem. E regények tartalmával ismerteti meg a lap az olvasót: I. Ítélet napja. „Az ítéletek tömeges volta szükségessé teszi, hogy azok gőzgép erejével hozassanak. Jupiter planéta egyetlen óriási ítélőgéppé van átalakítva, melyet gőz helyett világosság hajt.” Ezt követi — ugyancsak főleg *A jövő század regénye*-nek stílusában — az *Ítéletnap után* c. fejezet, végül a *Férfi sorsa az asszony* c. rész.

A Bolond Istók (1873. dec. 28-i 52. sz. 197.) *A jövő század regényei* címen élcelődik: miután Jókai utóbbi időben előszeretettel ír regényeket, melyeket a mostani halandók nem értenek meg. *A jövő század regénye* után olyan témákat fog feldolgozni, mint „Az önálló nemzeti bank”, „Mameluk szabadelvűség”, „Magyar hadsereg.” Minderre azonban csak „Az utolsó ítélet” után kerül sor.

A Borszem Jankó 1874. jan. 4-i száma (314. sz. 10.) *Csodabogarak. Vidéki Jókai* címen bírálja Bernolák Nándor *Alomképek a jövő századból* c. könyvét, mely a lap szerint annak eredményeként született, hogy *A jövő század regénye* „már kezdi egyesek agyát megkeverni”. Eleinte öntudatos paródiának tekintették, e mű komikumá azonban „önkénytelen”, s nem tudja túllícitálni „mintájának vakmerő hóbortjait”. — Az 1874. jan. 11-i sz. (315. sz. 8.) *Tudományos akadémia* címen közöl rövid írást. Jókai „levelező tag” egy esketési gép mintázatát mutatta be, amelyet gőz helyett „hígtott papi áldás” hajt. Az 1874. febr. 1-i számban (318. sz. 5.) *Nyílt levelek Jókai Mórhoz* címen folytatódik a csipkelődés. Az első „levél” írója azzal a kéréssel fordul Jókaihoz, az „érdeemes tudóshoz”, kinek fölfedezéseit oly figyelemmel olvassa mindenki, hogy ne csak a jövő, a jelen számára is fedezzen fel valamit, pl. azt, hogyan kell „havat esetni”. A második levélben iskolások mondanak köszönetet Jókainak, hogy bosszút állt helyettük gyűlölt természettan tanárukon. „... ön tán nem is tudja, ... mi jól esik az ifjonti diák-szívnek, ha a természet azon törvényeit, melyekből épen tegnap kaptam secundát . . . az ön nemeslelkű költészete által fölforgatva és megsemmisítve találhatja . . . Hogy ön Saturnusnak csak négy holdat ad hét helyett, mennyi időnket megtakarítja, melyet labdázással kelleme-
sebben tölthetünk . . . S aztán a központi nap mennyivel egyszerűbbé teszi az egész csillagászatot . . .” stb. — Az 1874. febr. 15-i (320. sz. 9.) *Az új Isten. Függelék Jókai Mór A jövő század regénye és Az ítélet napja című regényeihez* címen paródiát közöl, melynek lényege, hogy Tatrangi Dávidot az „államok tanácsa” istenné nevezi ki. A hírt futár viszi a „centrál napba”, az öreg Tatranginak, s „a XIX. sz. legnagyobb természettudósa, Jókai Mór odajutott szellemének is”. — Az 1874. febr. 15-i (324. sz. 8.) számban az *Úti képek. Jókai Mórtól. Berlin.* c. kis

írás témája Jókainak Berlinben tett látogatása. Jókai a tréfaban beszámol arról, hogy regényeit megvették, de a tudományos regényeket nem fordíttatja le. Ovakodik, nehogy *A jövő század regényét* bemutassa, „mert ahol már tudomány fordul elő, ott a német nem érti a tréfát, s gorombán megkritizál”. Az ilyen regény csak a magyar publikumnak való. — Az 1874. máj. 24-i (334. sz. 10.) számban csak a cím: *A jövő század bőrzéje* utal Jókai regényére.

A Bolond Miska 1874. jún. 14-i számában (24. sz.) hirdetés jelenik meg, amely a regény második részét népszerűsíti: míg az első rész „a háború eszméjének ad absurdum vitele költői alakban”, addig a második részben „derült, megnyugtató pásztor-idyllé válik az emberi élet” . . .

A Budapest c. folyóirat 1874. jún. 26-i mutatványszámában a programot adó vezércikkben történik utalás *A jövő század regényére*: „Akárminő korszerű eszme pendített meg, ma itt vagy ott, . . . közügyeink bölcs férfiai azonnal azzal állnak elő, hogy az majd csak Jókai jövő századában valósulhat meg, mert nálunk a nagy tömeg még tudatlan, éretlen.”

A Budapesti Bazarban (1874. aug. 29-i 17. sz. 273.) Komócsy József beszámol a Szent István napi mulatságokról, egyebek között egy léggömb felszállásáról: „Az állatkertben Bendet Henrik valósítá meg Jókainak ‚A jövő század regényéből’ egy ábrándját, azzal a különbséggel, hogy aerodromonja nem hyalichorból volt, hanem nyers selyemből . . . s amilyen gyönyörűen Jókai leírta, hinnünk kell, hogy az ember, a ki meghódította a földet, tengert, — meg fogja hódítani a levegőt is. Hogy mikor? Ez más kérdés, melyre Jókai sem tud biztosan megfelelni.”

A Pesti Naplóban (1874. szept. 2-i 200. sz.) rövid cikk jelenik meg, melynek szerzője helyreigazítja Jókait, aki szerinte összetéveszti „a tengerészeti és vaságyukat”.

A Borsszem Jankó *Tanulmányok a bécsi arzenálban* címen (1874. szept. 13. 350. sz. 4.) ismét Jókainak az arzenálban tett látogatásával foglalkozik. Mikor Jókai megjelent a német főőrnek előtt, s bemutatkozott, az hihetetlenül megdöbben: *A jövő század regényének* „írója állt elötte, a légcsaták, repülő ágyúk, szárnyas puskák, ugráló pisztolyok föltalálója, tehát szakember”.

A REGÉNY UTÓÉLETE

A Petőfi-Társaság lapjának hasábjain (1877. aug. 26. 9. 140.) Prém József *Hogyan bírálják Jókait* c. cikkében védelmébe veszi az író, akit az utóbbi időben boldog-boldogtalan bírál. Jókaival könnyű dolga van

a kritikusoknak, különösen amióta *A jövő század regényét* megírta. „Dicsérik ragyogó phantasiáját, mely a költőt a képtelenségek világába ragadja, és szidják, hogy ebből a világból vett alakjairól olvasóival azt akarja elhitetni, hogy igazi emberek; a mi egyéb részletezni valójuk van, ahhoz a regény meséjéből kapkodnak ki egyet s mást; és ambitiosus önelégültséggel törnek pálcát a munka és érdemekben gazdag szerzője fölé.”

A Családi körben Gáspár Imre közöl cikket Jókairól (*Jókai, mint regényíró*, 1878. okt. 13-i 41. sz. 968.). Gáspár Jókainak ez időbeli írásai-ban irányvesztést, korábbi eszményeitől való elfordulást lát. E művei Gáspár szerint „költőiellenek is, s elvesztik az érthetőség, életszerűség talaját is lábuk alól. Épen olyanok mint *A jövő század regénye*, mely nem akar jósolni; s mi más célja volna pl. egy klasszikusnál a jövőbe folyó regénynek? Ez is csak tárcza-regény, érdekfeszítő, az élethez közelebb eső részletekben hatásos részletekkel is ellátva”. Gáspár leki-sinylően nyilatkozik a regény „tudományos értékéről” is.

A Bolond Istók 1879. évfolyamában (aug. 10-i 32. sz. 4.) megjelent paródia (*A jelen század regénye. Eredeti moreszk jokerszék 9 kötetben*) csak címével emlékeztet a műre.

A Fővárosi Hírek Könyves tárcza rovatában (1880. jan. 16-i 58.) Edward Bulwer—Lytton *A jövő nemzedéke* c. könyvével foglalkozó bírálatban említés történik Jókai művéről is: Bulwer a kor divatos eszméit — a demokráciát, nőemancipációt, a természettudósok, metafizikusok túlzásait egy olyan képzelte világba helyezi, mit nálunk Jókai írt le *A jövő század regénye* Otthonában.

Tomor Ferenc *A jövő század regénye olvastára* címen verset ír (Tomor Ferenc: *Korunk tükre. Satírákban és epigrammákban*. Bp. 1881. 41.): „Képzelet és tudomány, tudomány minden nemű ága / Még olyan is mit még messze jövő takar el / Hóbort, történet, történet meghamisítva / Szép, igazi, isteni jó, rút, hamis ördögi rossz. / . . . Itt a jezsuitát szégyen szekerére rakatja, Mint szellemgyilkost és a kor ellenesét, / Ott meg a vad népek művelését bízza reája, / És bámulva tekint nagyszerű műveire. / Itt az örök békét üti nyélbe, de könnyű szerével, / Ott meg a csillagot is harcba, csatába viszi. / Itt a szent község eszményies arca mosolyg rád, / Ott Habsburg Árpád jószívű sarja uralg.”

Péterfy Jenő főleg Tatrangi Dávid alakjával foglalkozik tanulmányában. (*Jókai Mór*. Budapesti Szemle, 1881. 26. k. 1—28., ill. P. J. összegyűjtött munkái. Bp. 1901. I. k. 69—70.) Miután jellemzi több Jókai regény (a *Fekete gyémántok*, *Egy az Isten* stb.) hőseit így ír: „Ha ilyenek a jelen század emberei, e — mint mondani szokás — prózai kor emberei, épen nem túlzás, ha a jövő században Tatrangi Dávidok teremnek. Ez a bűvész megold minden kérdést, melyek megfejté-

sében évezredek munkája szégyent vallott. Az csekély dolog, hogy fölleli a magyarok őseit, kik Ipolyi mythológiája szerint rendezték el valóságukat, s őket csodálatos léghajókon ide hozzának telepíti, de megteremti az örök békét, megszünteti a pauperismust, lehetetlenné teszi a ragályos betegségeket, Afrikát gyarmatosítja, csillagokhoz kéjutazásokat rendez, tengereket szárazföldre, szárazföldet tengerre varázsol, s a mellett olyan naiv, mint a gyermek, oly szelíd, mint a bárány, s oly erős, mint egy óriás. Tátráangi Dávidban Jókai eszménye az emberről a délpontra jutott. Az ember a világ nyolcadik csodája lesz, mely minden korlátot, minden pragmatismust neveltségessé törpít . . . Korábbi regényei hőseiben a mindenhatóság szikrája csak néha-néha villan föl s az illetők még szépen a kellő korlátok közt maradnak . . . míg végre Tátrángiban a mindenhatóság mint érett gyümölcs esik le a jó és gonosz tudás fájáról. Ha Archimedes most élne, nem keresné a pontot, honnan a világot sarkaiból kiforgathatná; már megtalálta volna, nem is a világon kívül, hanem a világban, Tátráangi Dávid agyában.” Péterfy rámutat, hogy Jókai újabban nagyon megszerette „Verne természettudományát is és a mint regényeiben találkoztunk — szerencsére ritkán — titkos ajtókkal, sülyesztőkkel és a regény-romantika egyéb bútortzatával; pozitív korunk ízlésének megfelelőleg most természeti titkok sülyesztői nyílnak meg előttünk; képzelődésünk öröme nem többé a lovagvár, hanem az ichor lesz és a repülő-gép. Jókai a psychologia terén kezdettől csodatévő volt: most már a természetben is mágus; s így nincs mit bámulnunk rajta, ha képzelmével a jövő században csakugyan megteremti a millenniumot. A prózai embert csak az bántja, hogy mindez a költészet nevében, a költői szabadság nevében történik.” (i.m. 98.) Tanulmányának befejező részében Péterfy a késői Jókai regények stílusával kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy „a riktó stíln újabban . . . előmlik az fró stílusán, leírásain”. „A modorosság bélyegét újabban Jókai stílusa is mutatja. Néha hosszú lapokat tarkáz a sok terminus technikus, a sok csodás idegen szó. Az ember hamarjában nem tudja, meglepni, vagy megtréfálni akarja-e velők az író az olvasót. *A jövő század regényét* gyakran „Lexicon” nélkül érteni sem lehet . . .” (i.m. 101.).

A Képes folyóirat „Irodalom és művészet” rovatában (1889. V. k. febr. 18. 8. füzet 510.) egy a jövő évezredben játszódó eposzról jelenik meg bírálólat, melynek szerzője összehasonlítja az eposzt *A jövő század regényével*. „. . . ámbár a regény a jelen költészete, az életet s nem a jövő ábrándjait kell festenie, Jókainak nagy tehetsége s eleven fantáziája jogán megbocsájtjuk, hogy a költészet határait kiterjeszteni próbálta.” Az eposz azonban annyira a múlt költészete, hogy még a legnagyobb tehetségnek sem sikerülhet az eposz cselekményét a jelenben elbeszélni.

Radeaux *Egy kis hidegvíz-zuhany a Jókai-kultusz hevének lohasztásdra* címen (Religio 1893. II. félév, aug. 5. 10. sz. 78—79., aug. 9. 11. sz. 85—86., aug. 12. sz. 94—95.) ír cikket, melynek első közleményében *Az arany embert*, a másodikban az *Egy az Isten c.* regényt, a harmadikban *A jövő század regényét* bírálja — meglehetősen elfogultan. Bár elismeri, hogy e regények bővelkednek a szép és vonzó leírásokban, bosszantónak tartja a felületességeket, a „mindent kigúnyoló világnézetet”, a történelmi ferdtéseket, melyektől Jókai regényei „hemzsegnek”. Véleménye szerint különösen *A jövő század regényében* mutatja ki Jókai „az ő foga fehérét, az ő vallásbeli cynizmusát”. Radeaux a továbbiakban hosszasan idézi a kifogásolt részeket, többek között az egyház és tudomány kapcsolatára, a vallásnak Otthon államban elfoglalt helyzetére vonatkozó gondolatokat, majd megállapítja: „Ez másképp annyit tesz, hogy a vallás nem ésszerű és nem okos dolog, hanem pusztán érzélgés, mese, hiú ábránd, mely tudatlan embereket vigasztalni és megnyugtanni jó még, de okos ember előtt többé számba sem jöhet, s ha a pap ilyen jövő századbeli okos embereknél kegyelemre akar találni, akkor nekik többé ne beszéljen orthodox meséket, sőt még tradíciókat, hanem igazságokat, amelyek mindig haladnak, s melyek új alakulás, kétkedés folytán örökké változnak, tehát soha sem bizonyosak. Ti pedig ostoba pápisták . . . legfőként pedig ti, papok, most még haszontalan emberek és világcsalók, fogadjátok Jókainak szánó mosolyát, és — siessetek a 'nemzet bálványát' és a 'felnöttek nevelőjét' üdvözölni.”

Falk Rudolf a Budapesti Hírlapban (1893. dec. 22-i 353. sz. 6.) *A világ vége* c. kis közleményben azokkal a híresztelésekkel foglalkozik, amelyek szerint az 1866-i üstökös rövidesen megint a föld közelébe jön, s ekkor „megeshet, hogy eljön a világ vége. Ha nem, gyönyörű természeti tüneményt láthatunk; . . . az üstököshöz lehetne már némi hozzászólása Jókai Mórnak, aki a Jövő század regényében szintén megénekelte már ezt az üstököst.”

1894-ben, Jókai 50. írói jubileumán többen megemlékeznek *A jövő század regényéről*. A Budapesti Hírlap jubileumi számában (1894. jan. 6-i 8. sz. 4—5.) *Jókai regényei napihírekben* című cikk látott napvilágot. Az ötletes közlemény, kilenc Jókai-művet mutat be napihír formájában, úgy, ahogyan egy újságíró formálná meg anyagukat, ha mint most történt eseményt kapná kézhez, azzal az utasítással, hogy röviden dolgozza fel a másnapi lap számára. *A jövő század regényének* „napihírré” való feldolgozása így fest: „Konstantinápolyi levelezőnk táviratolta: A Reuter Office kaspitengeri állomásának este . . . érkezett telefonjelentése ezt mondja: Tatrangi Dávid röpdőlőgépflojtája ma déli 12 órakor a Káspi-tenger felett összeütközött az orosz flottával. Hála Tat-

rangi újabb találmányának, a nafta olajat lövelő puskának, az orosz repülőgép-had tönkretételét, Sásza asszony, az orosz államfő négyezer láb magasságból a tengerbe vetette magát, Szeverusz pedig, az áruló szerezsen, megadta magát. — E szenzációs hír hatása alatt reszket kezünkben a toll, mikor e sorokat írjuk. Tatrangi tehát, akit kormányunk ostobasága és gyávasága előzött hazájából, másodszer megmentette Magyarországot . . .” A továbbiakban a cikkfő összefoglalja Tatrangi győzelmének előzményeit, majd így fejezi be írását: „Vajon Tatrangi gróf vagy báró? Nem. Kamarás vagy aranygyapjas? Nem. Ennél sokkal több: boldog férj és apa, s az egyetlen kitüntetés, melyben magasabb helyről részesült, az, hogy I. Árpád királyunk az ő fiának a keresztapja.”

A Magyar Hírlap Jókai-számában (1894. jan. 6-i 6. sz.) Jókai tíz híres regényének tíz novellista által írt vázlata olvasható. „A jövő század regénye. Utolsó fejezet. Tatrangi Dávid vége” címen Pekár Gyula írása szerepel (39—49.). Pekár „továbbírja” a regényt: Tatrangi Dávid már patriárchaként ül a himalájai csillagvizsgálóban, a csillagászati palotában, amely egész tudományos város. A világ nagyot változott, az emberek egy világnyelvet beszélnek, mindannyian testvérek, „az ember a háború megszűntével végleg kivetkezett a testiesség brutalitásából, az állatiasságból, s a béke egyre szellemibb foglalkozásai közepebe belátta, hogy csak a szellemi élet az igazi élet”. Megszületett a szellemi ember; a régi érzékek kifinomodnak, s új érzékek támadnak, „így egyebek közt hetediknek az ún. delejes érzék, mely csak a magasabb összetételű idegrendszerekből bontakozhatik ki, nyolczadiknak pedig a már a XIX. sz.-ban sokat emlegetett . . . telepathia”. A telepatikus kórházak „amor” osztályán pl. a psychometer segítségével pontosan meg tudják állapítani, ki az a — világon egyetlen — férfi vagy nő, aki a kórházban megfigyelés alatt tartott személynek tökéletesen megfelel. „Ma az igazi, magasabb boldogság csak a szerelem kidühöngtével veszi kezdetét: eddig csak a testek simultak egymáshoz, ezután már a lelkek ölelik át egymást valami sokszorosán subjektílisabb nyugodt, szerafikus harmóniában.” — „A nemzetiségek már rég tűnőben vannak, ember lesz a földön és nem egy nemzeti ember . . .” Az emberek a légbe tették át székhelyüket, „Ott horgonyoznak a csodás ichormadarak a föld felett huszával-harminczával, egész légi lagunavárost alkotva maguk közt . . . A világ-obszervatórium aconef flottájának léghajói között a legszebb Tatrangi Dávid aerodromonja, egy szálló hatyú formájú egész fehér ragyogó gép. — Tatrangi Dávid az obszervatórium titkos laboratóriumában ült. Nagyon öreg volt már. Szobrai a Michel-Angelo modorában hosszú profétás szakállával minden városban láthatók voltak . . . Tatrangi Mózes nyomorék testének mása

mellett. Az új múzeumok pantheonjában sorban álltak egymás mellett a dicsőség glória fényében az új világ előhírnökei: azok a szerencsétlen lángeszű törekvők, akiket, mint a repülő gép bolondjait abban a sötét XIX. században a bolondok házába csukattak. Űgy szedték össze arcképeiket a régi tébolydai regiszterekből és csináltatták meg szobraikat a pantheonok számára.” A száz éves Tatrangi Dávid kezében tartotta azt a folyadékot, mellyel az emberi életet kétszáz évre lehetett meghosszabbítani. „Harmincz éve dolgozott már ezen a problémán, számításai, kísérletei beváltak, ha akarja, most megnégyszerezheti az emberi életet. Őreg patriarka szíve hangosan dobogott; gondolatoknak valami örököse — tünődék magában — tán örökre meghosszabbíthatja az emberi életet . . . Csak telefonjába kellett beleszólnia, melyen át egyszerre beszélhetett az öt világrész minden fővárosával, megmondani az embernek: íme itt e szer, élhatsz mindörökké . . . midőn egyszerre megállott s elgondolkozott. Csodálatos gyengeség fogta el. Élni, gondolá, még tovább élni? . . . Ah, vajon nem dőreség-e ez? Vajon nem fog-e kinná válni a lét akkor, mikor a természetes törvények évszakain, a tavaszon, nyáron, őszön s az öregkor telén által ment a test? Vajon nem hoznám-e e méreggel a legborzasztóbb nyomort, az örökös földi élet nyomorát a világra? Mikor egy borzalmas áradatba torlódnának elfeledett, meghalt nemzedékek még mindig élő, galvanizált lelkű képviselői, mikor oly ember áradat töltené el a földet, hogy kiloccsanna az emberiség a földszínéről a Nadirba? . . . Nem, nem, soha sem! Egy pillanatig kísértést érzett, hogy mégis új életet mérítsen a kis üvegcséből, de azután végképp elhatározta magát. Még utoljára átnézte az összes csillagvizsgálók együttes jelentését, melyek a Tatrangi Dávid által a Szaharára rajzolt ezer kilométeres világbetűkre hozták meg bámulatos pontossággal a Mars bolygó feleletét. Meg volt teremtvé a kapocs, immár a két bolygó, a Föld és a Mars között . . . És én még tovább éljek? mosolygott lázas kéjjel a patriárka. Elraboljam további nemzedékek örömét? . . . Felült aerodromonjára, s még egyszer körüljárta a földet melynek minden porcikája köszönhetett neki valamit . . . Aranyfedeles jegyzőkönyvét vette elő, s lázasan, megfeszített erővel írta belé halványuló lelke utolsó gondolatait. Álom volt ez már, a nagy patriárka világ-álma . . . Látta a földet . . . ötszázezer év múlva . . . Egész Európa egy város . . .”

A Magyar Sion Egyházirodalmi folyóiratban (1894. jan. 26. 1. füzet, 43—56.) Liberius aláírással cikk jelent meg, amely — Radeaux említett cikkéhez hasonlóan, s arra többször hivatkozva — az egyház álláspontjáról bírálja Jókai műveit. A szerző megállapítja, hogy a jubileum alkalmából „hatalmasan ünnepelték” Jókait, de hiányolja, hogy nincs Magyarországon olyan kritikus, aki figyelmeztetné a katolikus olvasó-

kat Jókai regényeinek „rejtett tendenciáira”, útmutatója lenne a tájékoztatlan szülőknak, hogy mit adhatnak gyermekeik kezébe. A továbbiakban számos idézetet mutat be *A jövő század regényéből*, azt bizonyítandó, hogy mindez a vallási cinizmus netovábbja.

Böthy Zsolt (Képes folyóirat, 1894. I. füzet 8.) *Jókai* c. cikkében megállapítja, hogy az író képzelőtehetsége, különösen ha elhagyja az ismertebb közelmúltat, jelent és hazáját, korlátlanágában olykor kevesebbe veszi meséinek valószínűségét, alakjainak határozott körvonalait, indítékainak bátorságát s a cselekvények fejlődésének természetes következetességét. . . . Ez a csapongó képzelet keleti és fantasztikus elbeszéléseiben (*Ocedónia, A jövő század regénye*) ragadja legszélsőbb túlzásokra.

Kont Ignác *Le roman hongrois* (Revue Encyclopédique, Paris, 1894. 82.) c. cikkében *A jövő század regényét* — az *Ocedónia* és az *Egész az északi pólusig* c. írásokkal együtt Jókai kevésbé sikerült művei között említi.

Névy László *Jókai Mór*. Ötvenéves írói jubileumára. (Bp. 1894.) c. művében csak felsorolásban említi a regényt, majd, részben *A jövő század regényével* kapcsolatban megjegyzi: „Nem szólunk fantasztikus műveiről, arról a bámulatos képességről, mely nem létező világokban teremt embereket, életviszonyokat, mely csodákat fest oly biztossággal, hogy az olvasó mindig készséggel engedi át magát az illúzióknak. Azt sem kérdezzük, jogos vagy helyes-e az ilyen irány. A tény az, hogy Jókai e fajta műveivel is nagy hatást tesz, a gyönyörnek sajátos forrását nyitja meg az olvasó számára.”

Rudnyánszky Gyula azt írói versben köszönti ötvenedik jubileumán (*Jókai, a nagy mesemondó* Bp. 1894.), amelyben többek között így ír: „Kárpáthy Zoltánhoz van kedvünk betérni, / És megtanulhatjuk, hogy milyen a férfi? / A Tengérszemű hölgy báját csodálhatjuk / És a Jövő század titkait láthatjuk.”

Az *Энциклопедический словарь* (XIII. k. Szentpétervár, 1894. 741.) Jókaival foglalkozó cikkének szerzője, megállapítja, hogy míg az írónak a nemzeti történelemmel foglalkozó regényei korszakot jelentenek a magyar irodalom történetében, más művei, amelyekben általa is kevésbé ismert területekre kalandozik, nem öregbítették hírnevét. Ezek közé sorolja a „Verne-stílusú” *A jövő század regényét* is.

Thury Zoltán *Magyarország kincse* c. írásában (Könyves Kálmán Gimn. Értesítője, 1901. febr. 1. 8.) Jókai gazdag fantáziáját dicséri, „a mihez hasonlatos röptű madár talán éppen csak egy van. Azt is ő találta ki *A jövő század regényében*. Egy fehér sas, a mi a fellegek fölött csapong, s oda siet segítségnek, ahol bajban vannak a szabadságukért küzdő népek.”

Kont Ignác *Étude sur l'Influence de la Littérature Française en Hongrie* (Paris, 1902) c. művében Jókai néhány írását (*A jövő század regénye, Ocednia, Egész az északi pólusig*) Verne hatásával hozza összefüggésbe, s megállapítja, hogy Jókai itt gyümölcsöztette sokoldalú természettudományos ismereteit. (430.)

Nógrádi László *Jókai Mór élete és költészete* (Pozsony, 1902) c. könyvében, a regényre utalva így ír: „Fantáziájának kevés a föld, szárnyalva röppül léttelen régiókba, világokat teremt és sülyeszt el, előre röppül a jövő század álomországába, s hátra, vissza az özönvíz előtti világba.” (58.) Másutt megállapítja, hogy az író dús fantáziájából hibák is erednek. Leginkább fantasztikus regényeiben ragadja el képzelete: „... az *Ocednia, A jövő század regénye, az Egész az északi pólusig* csodások, de kívül esnek minden valószínűségen, nem egyszer nincs meg bennük még a költői elhitetés sem.” (60.)

A Jókai-nekrológok közül néhány említést tesz *A jövő század regényéről* is. Ignotus *Jókai halálra c.* írásában (Magyar Hírlap, 1904. máj. 6-i 126. sz. 17.) így ír: „Jókai Mór megmutatta, mint lehet földi embernek úgy élnie végig az életet, ahogy azt szépítő képzelettel megálmodjuk ... Széppé tett mindent, amihez hozzáért ... ez a csud ember megtalálta a csuda anyagot, az ichort, melynek átlátszó hajóján ott lebegett az élet felett, elzárkózva, de mindent meglátva, ott szállva alá a földi talajra, ahol neki tetszett ...”

A Hét *A fal* c. (1904. máj. 8. 19 749. sz. 305.) írásának névtelen szerzője egyebek között az ichor és a kormányozható léghajó megálmoldójaként említi Jókait.

Herczeg Ferenc (*Jókai Mór ravatalánál, Új Idők*, 1904. máj. 8. 19. sz. 461.) „magyar költőkirálynak” nevezi Jókait: „... Biborvitorlás gályái bejárták a távoli folyókat és óceánokat, megrakott karavánjai áthatoltak idegen világrészek sivatagjain ... léghajó rajai ott vonultak el az alkonyi égen szálló fellegek fölött. Hatalma nem ismert határokat az időben és a térben ... Parancsa szerint cselekedett az ősidők barlanglakója, ... és parancsa szerint cselekedett a jövő század még meg nem fogamzott embere.”

A *Jókai közelről* c. A.S. jelzéssel aláírt (Magyar Nemzet, 1904. máj. 8. III sz. I.) tárca szerzője *A jövő század regényét* azok között a művek között említi, amelyek szerzőjük széleskörű ismereteiről és természettudományos érdeklődéséről tanúskodnak.

Solymossy Sándor *Jókai írói egyénisége* c. a Tanulók Lapjában folytatás tanulmányában (1904. jún. 26—júl. 10., 13., 14., 15. sz.). Jókai természettudományos ismereteinek taglalásakor említi meg a regényt: „... nem kicsinylendő jártassága a kozmografiában, fizikában sem. Tanúságot tehet róla *A jövő század regénye*, melyben a most divatos

harci gyilkolászereket harminc évvel ezelőtt megjósolja, valamint a repülőgépet, Ichort is, amelynek megvalósulása, néhány szakértő szerint csakis Jókai alapeszméje nyomán vihető majd . . . keresztül.” (14. sz. 219.)

Kunfi Zsigmond (*Jókai*, Bp. 1905. Különlenyomat a XX. századból) megemlíti, hogy még „Zola a jövőbe fordítja tekintetünket, Jókai — noha megírta *A jövő század regényét* is, — alapjában véve a múltba.” (10.)

dr. Kapossy Lucián *Jókairól* c. tárcájában (Pápai Hírlap, 1905. dec. 9. 49. sz. 4.) megemlíti *A jövő század regényét*, melyben „az álmok minden csodái megelevenülnek . . . Tatrángi Dávid, ez az agyafúrt székely tudós . . . meghódítja a levegőt, levéri légi harcban az egész világot, de még ennél is borzasztóbb csodát művel, megtanítja a magyart — egyetértésre. Történelmünkben ez az egyetlen eset, sajnos, ez is csak Jókai *A jövő század regényében* van, hogy a magyar a közös ellenség ellen egy szívvel, egy lélekkel, igaz egyetértéssel támadt. De még ennél is hajmeresztőbb csodát tudott mívelni Jókai Tatrángija.” — amikor egy Habsburgot tett meg nemzeti királlyá.

Oláh Gábor *Jókai és Debrecen* c. tanulmányában (ItK 1906. 275.) a regényben megörökített erdélyi tárgyakról emlékezik meg, s ennek kapcsán említi egyebek között *A jövő század regényét* is.

Mikszáth Kálmán *Jókai-életrajzában* (*Jókai Mór élete és kora*. 1907.) főként a regény megalkotásának körülményeit említi (I. *A regény keletkezése, forrásai* . . .).

Tér Jenő Verne, *Jókai és Wells* c. cikkében (Népszava, 1912. máj. 1. 104. sz. 23—24.) az utópikus regények fejlődését tekinti át. Megállapítja, hogy az utópiák kezdetben csaknem kizárólag szociális utópiák voltak, később azonban az írók figyelme a technikai és tudományos fejlődés felé fordult, s megszülettek a modern fantasztikus regények. A fantasztikus írók közül csak hármat talál említésre méltónak, ezek: Verne, Jókai és Wells. „Jókai ugyan csak egy igazán fantasztikus regényt írt, *A jövő század regényét*, de ebben annyi mindenről megemlékezett, hogy ez az egyetlen munkája egy sorba helyezi a másik kettővel, akik pedig csaknem az összes munkásságukat ebben az irányban végezték.” Verne „nagyon gyakran tévedett . . . de ezt nagyon ügyesen tudta elleplezni; Jókai már magasabb színvonalon állott s csak egy pár technikai lehetetlenséget állított, de túlnyomó részben valóban jósolt, s a jóslásainak nagy része már is bevált . . .” Jókai csak egyszer követett el a regényben szembeötlen valószerűtlen túlzást — a légköri elektromosságot felhasználó repülőgép leírásakor, de ez semmit sem von le fantáziájának értékéből. „Mert Jókai valóban a jövő század regényét írta meg, valóban előrelátott, és ötleteket adott, amik azelőtt nem is

merültek föl, de azóta részben már meg is valósultak." Még a repülőgép működésében is megpendítette a légköri elektromosság felhasználásának ötletét; e problémával a fizikusok állandóan foglalkoznak, s meg is fogják oldani, ha nem is úgy, ahogyan Jókai megjósolta. Nemi vethetjük szemére, hogy rosszul képzelte el, hiszen ő nem fizikus volt, hanem regényíró, az a fontos, hogy gondolt rá és még sok egyébre, amit még csak azután kezdenek majd el keresztülvinni, mint például „a városoknak egy mesterséges nappal való világlátása, a termőföld fűtése, stb.” A cikkíró véleménye szerint Jókai a jövő találmányainak megjósolásában jóval fölötte áll „Verne fantáziájának”, s ha nem lennének ma már közismertek az ötletei „szinte jónak látnánk tanácsolni a földalálóknak, hogy tanulmányozzák *A jövő század regényét*”.

Herczeg Ferenc az MTA közgyűlésén tartott felolvasáson (Budapesti Szemle, 1914. jún. 450. sz. 330—342.) csak futólag említi a regényt, amelyben Jókai „előre repült a jövőbe, az emberi intellectus birodalmába . . .”.

Stojitsné Alexy Elza *Jókai, a misztikus c.* cikkében (Teozófia, 1914. júl.—aug.) annak bizonyítására, hogy Jókai szerint a tárgyaknak is lelkiük van, több részt idéz a regényből (pl. a Kárpát „lelkére”, a Himálája szelídítő hatására stb. vonatkozó sorokat. (159.) Később megállapítja, hogy Jókai maga is spiritiszta volt, asztalt is táncoltatott, s ez tükröződik is e művében. (163.)

A Budapesti Szemle (1914. dec. 456. sz. 470.) *A jelenné vált Jövő század regénye c.* közöl „Is.” jellel szignált cikket, amelynek szerzője összehasonlítja Jókainak a jövő század háborújára vonatkozó jóslatait az I. világháború valóságával. Megállapítja, hogy Jókai regénye kétségtelesen a német-francia háború élénk benyomása alatt készült. A légi harc Jókai által jóslott nagy szerepe nem vált be, de igaza volt abban, hogy a jövőben a csatákat a nagy tömegek fogják eldönteni. Egyben azonban mindenesetre tévedett Jókai, abban, hogy a háború után örök béke jön.

Schöpflin Aladár (Nyugat 1914. dec. 24. szám, 605.) ugyancsak a háború kapcsán említi a regényt. „Az első időkben valamennyien felhagytunk minden olvasmánnyal, vagy akik szükségét érezték, hogy valamilyen módon kikapcsolják magukból az aggodás izgalmát, régebbi íróknak olyan munkáihoz folyamodtak, amelyek alkalmasoknak látszottak arra, hogy felvilágosítást adjanak és talán megnyugtatót is szolgáltassanak a háború várható szenvedéseire. Sok olvasója akadt a *Háború és békének* . . . és újra feléledt sokakban az érdeklődés főleg bizonyos aktuális kapcsolatok révén, *A jövő század regénye* iránt.”

A Pesti Hírlap *Mit olvasnak a háború alatt c.* cikkének szerzője (1915. jún. 6. 156. sz. 38.) rámutat, hogy a legnépszerűbb és legolvasottabb

magyar könyv „melyet kétségtelenül a háború tett azzá” *A jövő század regénye*, . . . „Leírhatatlan az a népszerűség, amely Tatrangi Dávid nagyszerű romantikáját övezi.”

Anka János (*Megjövendölték a világháborút*. Élet 1915. aug. 29-i 35. sz. 837—842.) véleménye szerint a világháborút hárman jóslták meg: egy lengyel jezsuita a XVII. sz.-ban, egy névtelen német publicista és Jókai *A jövő század regényében*. A cikkíró szerint Jókai „csodás divinációval megírta előre az északi háború nevezetesebb mozzanatait is. . . a repülőgépekről, a bűvárhajókról, a páncélvonatokról, a háború technikai eszközeiről szóló jóslata szóról-szóra beteljesedett. . . ” Több részt idéz az *Örök harc* c. részből, majd bizakodva megemlíti, hogy a költő megjósolta a magyarok győzelmét is [1].

Márkus László (*Szélcsendes idő*, Alkotmány, 1916. febr. 20. 51. sz. 9.) rámutat: bár Jókai regényében bámulatosnak tetsző sejtéseit látjuk technikai csodáknak, valójában már akkor sem kellett ahhoz prófétai ihletettség, hogy valaki a repülőgépet és a léghajó szerepét megjósolja. Ahhoz sem kellett „frappáns politikai belátás”, hogy valaki az orosz háborút előre lássa. „Ahogy azonban ezek a technikai csodák módosítják az élet formáit, s ahogy a háború az emberi képességek és energiák tömegcicit kifejleszti és akcióba viszi, az ilyen dimenziók . . . kezdeteihez sem ért el Jókai . . . s a költői révület legféltetlenebb pillanataiban sem látta meg a gonoszásznak és a jóságának azt a mértékét, ami az emberi lélekben jelen van. — Jókait olvasgatván bebizonyult, hogy a jövő legyőzhetetlen, és a jövővel való küzdelemben a költők sem erősebbek, mint egy évhivatali díjtalan gyakornok.”

Ady Endre *A föltámadt Jókai* c. cikkében (Nyugat, 1916. máj. 16. I. k. 624.) így ír: „Most olvasni Jókait, minden könyvét, kilencedszer, tizedszer: ennél több és gyönyörűsebb kuriózum kevés van. Most látjuk csak, hogy milyen naiv a vátes, s a naiv költő mégis hányszor és sokszor lát jobban a komoly frástudóknál . . . Az orosz viszonyokat jobban ismeri, mint a magyarokat, s a krími hadjáratot tisztábban tudja és meri látni, mint Bosznia okkupációját. III. Napóleon udvara is ismerős neki, a francia—porosz háború mivoltát jól sejtí, de *A jövő század regényének* megálmodója alapján századrészét sem álmodta meg a ma történőknek. Húszezer maradt a véres csatatéren — mondja —, s mikor leírja a Mahatius-ágyút [sic!], elárulja, hogy ennél szörnyűbbet már nem találhat ki az ember öldöklő széileme. Sokat tanulhat s okulhat az ember Jókaiából . . . ”

Zsigmond Ferenc (*Magyar utópia*. Jókai: *A jövő század regénye*. Magyar Múza 1920. jún. 1- és 15-i 11—12. sz.) rámutat, hogy Jókai „nagyszabású fantazmagóriájáról, *A jövő század regényéről* . . . egyszerre lefújta négy évtized porát a találó sejtelem beteljesedése, s való-

ságos eseménnyé tette e könyvet a magyarság élet-halálharcának problémája . . .” Csaknem minden Jókai-mű olvasásakor felmerül a kérdés: „. . . a reális emberi ismeretek mai állásával összeegyeztethető-e Jókai életfelfogása? Regényt ír-e Jókai vagy mesét?” Ennek a kérdésnek a megvizsgálásához talán egyik műve sem oly jellegzetes példa, mint éppen *A jövő század regénye* . . .” (480.) Összehasonlítja *A jövő század regényét* a jövő rajza szempontjából — *Az ember tragédiájával* és Edward Bellamy *Visszapillantás 2000-ből* c. művével, s arra a következtetésre jut, hogy „Jókai művészetében is meggyőzőbben is jár el a cselekvényigondolásában. Az ő jövő százada nem hegye álmokkép . . . hanem mozgalmas élet, eszmék és érdekek ellentéteivel s ezeket megtestesítő romantikus jellemekkel, vagyis esztétikai érdeket keltő elemekkel. . . . Jókai tudja, hogy az embervilág rendje nem változtatható meg nagy emberek és óriási küzdelmek nélkül . . . A rendíthetetlen hitű idealizmus és a magyar nemzet világtörténelmi küldetésének gondolata: ezen a két pilléren nyugszik *A jövő század regényének* épülete.” (482—83.)

Zsigmond Ferenc egy másik Jókai-tanulmánya az Új Magyar Szemle-ben látott napvilágot (*Jókai regényeinek korszerűsége*. Részlet egy készülő munkának Jókai fénykora 1855—75-i szakaszából, — Új Magyar Szemle, 1921. III. k. 244—255.). Zsigmond több, e korszakban született mű mellett *A jövő század regényével* is foglalkozik. Rámutat, hogy a regény alapötlete az 1870—71. német—francia háborúból „sardjadt ki”. Zsigmond szerint a regény koncepciójában „repedés” van: Jókai szocialista ábrándjainak nemcsak a tüzes nacionalizmussal kell megalkudniok, mely Jókaiában kezdettől fogva olthatatlan lánggal égett, hanem még a Habsburg-uralkodóház iránti monarchista hódolattal és loyaltással is, mely csak . . . a kiegyezés óta vált világnézetnek alkotórészévé. A tartalom rövid áttekintése után megjegyzi, hogy az egész mű „tele van szellemességgel, a jövőendő bámulatos megsejtésével . . . naiv idealizmussal és . . . forró hazaszeretettel. A „tudományos” szemfényvesztés eléggé sikerült, de ez maga elvégre is csak a Vernék és Flammariónok színvonalát jelenti; Jókai regényét ezen kívül az igazi költészet levegője veszi körül.” Minden hasonló jellegű — a 19. sz. eleje óta alkotott — regény „messze elmarad a Jókaié mögött költőiség dolgában. *A jövő század regénye* a keletkezés idejét illetőleg is megelőzi az efféle fantasztikus regények legnagyobb részét, művészeti értékben pedig még inkább meghaladja őket. A munka második fele a gyöngébb, mert — mint e genre legtöbb terméke — a készen levő mintaállapotot rajzolgatja, s ez mindig valami almas, vesztelő, elvont jelleggel szokott járni, az ellentétes érdekek harcának, az élet moz-

galmasságának rovására (de Jókai itt is üde költészetet tud belopni a kintseui ősmagyarokra vonatkozó fikcióval)."

Császár Eleinér (*A magyar regény története*. Bp. 1922. 189.) szintén azt hangsúlyozza, hogy Jókai regényében, amelyet a tudósok fölényesen megmosolyogtak, megjósolta a jövő háborúját, az orosz-amerikai szövetséget stb.

Zsigmond Ferenc *Jókai regényhősei* c. tanulmányában (Bpesti Szemle 1922. 191. k. 547. sz. 55—74 p.) a Jókai-regények ifjú hősnőivel kapcsolatban kitér Rozálira is „Ott van Rozáli, . . . ez a tizenhatéves gyermek, a ki a világ legerkölcstelenebb intézetében . . . 'tanul' anélkül, hogy anyagi tisztaságához és anyagi jókedvéhez a bűnnek még csak a fogalma is közel férközhetnék”. Rozálit is azok közé a Jókai-hősnők közé sorolja, akiknél „a test, ez a közönséges sáranyag, meg-megszédül a benne lakozó isteni lélek fenséges terhe alatt. . . .” Másutt arról ír, hogy a Jókai regényhősök „föleányes jellemeik”. Tatrangi Dávidra hivatkozik, aki „isteni föleányességével szinte elfeledteti embervoltát.” „. . . már-már kinevetjük az ilyen hősoket”, de Jókai nőalakjai nem nevetnek. Ők — Rozáli is — „örjöngenek utánuk s rabszolgandói édes hódolattal borulnak elébük . . .”

Jablonkay Gábor *Jókai és a katolicizmus* c. tanulmányának második folytatásában foglalkozik a regénnyel. (Magyar Kultúra, 1924. 205—209.) Katolikus-klerikális szemszögből, rendkívül elfogultan bírálja az frót. Egyebek között azt bizonygatja, hogy Jókai műveiben, így *A jövő század regényében* is tudatos ferdtésekkel találkozhatunk, amelyek nem Jókai tájékozatlanságából erednek, hanem abból a törekvésből, hogy kigúnyolja a katolikusokat. Így pl. Jókai „tudta a Te Deum laudeamus hymnus szavait s hogy azok mire valók”, ezt bizonyítja *A jövő század regénye* hasonló című fejezete, „tehát szándékosan csavarta el a szavakat a *Csigák regényében*”. Jablonkay szerint az is tudatos ferdtés, hogy *A jövő század regényében* Jókai „a cél szentesíti az eszközt” jelszót a jezsuitáknak tulajdonítja. A cikkíró azt is kifogásolja, hogy Jókai, aki „állítólagos realizmusával az élet minden oldalát és árnyalatát ismer-teti, nem talál más katolikus jellemeket, mint nevetégeseket, ügyetleneket, hülyéket, gyöngéket, gyávákat, elveikkel megalkuvókat, sőt, nem egyszer undorítóan visszaszítókat. Evvel szemben a protestáns, főképp unitárius jellemeik (Tatrangi Dávid, Manassé, Kárpáthy Zoltán . . .) a nemesek, nagyok, erősek, boldogítók, vonzóak . . .” „. . . II. Árpád királyt mindaddig kissé gúnyosan szerepelteti, míg alá nem írja a szerzetesek kiűzéséről szóló törvényjavaslatot, onnan kezdve már feddhetetlen, szép jellem.” A protestáns Dávid és Rozáli eszményi fényben ragyognak, míg ugyanakkor a regényben szereplő klerikálisok szárnalmas, néha nevetséges alakok.

Következő tanulmányában (*Jókai világnézete katolikus szempontból*. Magyar Kultúra, 1924. 329—340.) Jablonkay Gábor ismét *A jövő század regényéből* merít példákat — így az előszóból idéz annak bizonyítására, hogy „nemcsak a katolikus intézmények gúnyolásával találkozunk Jókainál lépten-nyomon, hanem egyenes istenkáromlásokkal és a vallás tagadásával, az ember istenítésével”. Felháborodottan jegyzi meg, hogy e regényt még a világháború utolsó éveiben is terjesztették, jelölül annak, hogy Jókait „még most is sokan a felnőttek nevelőjének tartják”. A továbbiakban Jablonkay a hősök vélekedéseit vizsgálja, s arra a következtetésre jut, hogy nemcsak „a nihilista Sasza asszony” tesz istenkáromló kijelentéseket, de Tatrangi és Rozáli is. Így pl. Tatrangi kijelenti: inkább elveszti a mennyországot, hogy megtarthassa hazáját. Rozáli a pokol kapuján át is követné vőlegényét stb. Több részt idéz még az Otthon templomairól és a vallásgyakorlásról, arról, hogy a tudományos előadások lehetetlenné teszik az ortodox mesék érvényben tartását stb., majd rosszalólag állapítja meg, hogy ezek már nemcsak a hősöknek, de magának Jókainak a gondolatai. Különösen kárhoztatja a befejező részt. Idéz néhány mondatot: „Óh, te imádatra méltó csillagos ég! Te Istennel teli mennyboltozat! . . . Az ember újra visszakapta az eget! És másnap reggel visszakapta a napot. Hogy üdvözölte a tisztán felragyogó sugárt ember, mezők és erdők állata, vad, madár! . . . Elismerék, hogy ő is egy része az istenségnek.” Mindebben Jablonkay „a kinyilatkoztatott tanok tagadását, az ember istenítését, Isten lealacsonyítását látja. Ezekben a mondatokban szerinte „gőg” jut kifejezésre, amely „a tudással a pantheizmusba viszi az embert”. A tanulmány szerzője úgy találja, hogy Jókai erkölcsi felfogása „sekélyes”, sőt „léha”. Szinte minden írásában szerepelnek „erkölcstelen” jelenecek, *A jövő század regényében* pl. a Sabina leírása, Mazrur, Sasza viselkedése stb. „Az erkölcsi cinizmussal karöltve mutatkozik a vallási cinizmus *A jövő század regényében*. A vallás nem ésszerű; tudatlan embereket még jó ezzel megnyugtatni, de okos embernek nem kell.” *Jókai tendenciája* c. írásában (Magyar Kultúra, 1924. 392—404.) Jablonkay Gábor azt fejtegeti, hogy „a minden áron naturalista isteni vezetéstől eltekintő történelmi felfogás”, a szabadkőművesség világnézete nyilvánul meg Jókai műveiben. Ennek egyik példjaként *A jövő század regényére* hivatkozik, amelyben „az emberiség új találmányai által véget vet a harcoknak, a diplomáciának, s a vak hitnek. Csak egy vallás számára épít templomot, amelynek dogmája: a józan emberszeretet. Ezt a tudományt az ismeret hozza meg, amelynek diadala az lesz, hogy az ember magát Istennek mondhatja, s az Isten leteszi koronáját az ember előtt, aki a kommunizmusban találja meg legjobb berendezkedését a földön. Ez megint egészen szabadkőműves eszme.”

Zoványi Jenő (*Jókai antiklerikalizmusa*. Világ, 1924. márc. 2. 52. sz. 17—19. Kihagyással és kissé átstilizálva Haladás, 1950. márc. 9. 10. sz. 3.) abból a megállapításból indul ki, hogy Jókai mélyen vallásos volt, de az a vallásos lelkiület ment minden dogmatizmustól, minden vakbuzgóságtól, minden elfogultságtól. „Tudása és tapasztalása egyaránt alapjául szolgált annak, hogy a hivatalos egyházak legfontosabb és legilletékesebb reprezentánsai, a papok ellenében néha szinte az élességig és a lenézéssig elmenőleg állást foglalt.” *A jövő század regénye* idevágó gondolatai nagy részének „letéteményese”. Zoványi idézi az Otthon állam templomaira vonatkozó leírásból, s megjegyzi: Jókai itt egyszerűs-mind „erős bírálókat” mond „a mai állapotokról”. A katolikus papokról „... általánosságban mond el ott is kegyetlenül jellemző vonást”, amikor az örök béke feltételei közé beiktatja: „Papok, akik mívelt nemzetek közt vallásgyűlöletet hirdetnek, vitetnek a Fidzi szigetére, kannibálokat oktatni.” A legszigorúbban a jezsuitákkal bánik el regényében; mindamellert azonban nem az egyes papok elleni gyűlölet vezet a tollát, hanem a „majdnem általános jellegű szomorú tapasztalat... Az egyházzal mint hivatalos testülettel szemben foglal el ellenséges állást, mégpedig éppen csak hivatásuk téves felfogásáért és gyakorlásáért”. Ebből kiindulva nem a református felekezet tagjának, hanem a felvilágosult ember álláspontjáról bírálja az egyház tevékenységét. „Egy másféle papságot és másféle egyházat ő is szeretettel kezelne. . . . az Otthon állam papjait már más szemekkel nézi, de a huszadik század közepének papjait általában véve is megdicséri, mert nem prédikáltak a papok lázadását a törvények ellen. . . .” A „hit” szó számára — mint ez a regényből is kiderül — nem a „vallás” szó szinonimája; a vallásos hit mellett lehet hite valakinek a nemzet jövőjében, az adott szóban stb. Regényében Jókai „némi egyházpolitikai programot is kifejt, ha nem is teljesen egybefüggő egészben, hanem itt-ott elszórt töredékekben, melyeknek egy része arra is rámutat, hogy mit várt ő a klerikalizmus megdőlésétől s minő reményeket táplált afelől, hogy ennek bekövetkeztével minő más korszakba jut az emberiség”. Az örök béke korszaka megszünteti a fogadott nőtlenséget, s visszaadja a papokat a családi életnek, az iskola egyenrangú hatalom a templommal, mindenütt emancipálva van az állam az egyház alól. „Így és ilyennek ismervén a Jókai egyházpolitikai eszméit, a vallás, egyház, papság felőli gondolkozását, ki csodálkozhatik rajta, hogy a klerikalizmus uralma idején olyan helyre került a Jókai-szobor, amilyenre örök szegényünk-re állították a nemzet akkori hatalmasai.”

Zsigmond Ferenc (*Jókai Mór élete és művei*. Bp. 1924) *A jövő század regényét* a világirodalom legizgalmasabb kísérletei közé sorolja. „... e könyv számos bizarr ötletén sokkal kevésbé mosolygunk ma, mint

még csak tíz esztendővel ezelőtt is." Az író „jóelőre megálmodta" a XX. sz. óriási háborúját. „Ha az eljövendő világháború borzalmas méreteiről nem is volt még neki sem a valóságot megközelítő sejtelme, de meglepő az az ötlet, hogy a magyarság főellenségévé az amerikai iparral szövetségelt orosz cári haderőt teszi, és a repülőgépek döntő szerepet juttat. Sok 'hibátlan' regényben tizedannyi genialitás sincs, mint ebben a zavarbaejtő, csodálatos munkában." (53.) — A mű keletkezésének körülményeivel kapcsolatban Zsigmond szó szerint megismétli az Új magyar szemlében (1921) írottakat, majd rámutat a regény és a *Fekete gyémántok* közötti hasonlóságra. „Ezt a regényt szem-melláthatólag a *Fekete gyémántok* testvérévé teszi a tudományos és költői motívumok egyforma módszerű összeolvasztása, az exotikus elemeknek itthoni alkalomszerű vonatkozásokkal való aláfestése, különösen pedig a főhős jellemének túlzó eszményítésében megnyilvánuló hajlam és eljárásmod azonossága." Berend Iván is — mint Tatragi Dávid, nagyszerű találmánnyal ajándékozta meg az emberiséget. Egyik hős sem használja fel találmányát önző célokra, kisebb körben bár, ugyanolyan jólétet teremt Iván maga körül, mint Dávid. (221.) — Másutt, Jókai öregkorával kapcsolatban, a század első éveit jellemzi, s megállapítja: azt a sok erkölcsi mételyt, mely világszerte hozzátapadt a „század végének" fogalmához, megszázaszorozva látjuk átharapódzni a „század elejének" átokverte idejére. A Jókai „jövő százada" ez; minden szörnyőség bekövetkezett a nagyszerű fantazmagóriából, csak Tatragi Dávid és az ichor maradt oda a költő álomországában. Talán az ő idejük is elkövetkezik valamikor. (246.) Jókai világnézetéről és költői motivációiról írott fejtegetéseibe ugyancsak beleszóvi Zsigmond *A jövő század regényéből* vett példákat. A rendkívüli lelki képességeket Jókai hősei csaknem mindig valamilyen „testi kórsággal" fizetik meg. A jövő század regényében ábrázolt „hatodik érzék" kifejlődését is megsínyli az emberiség „gyarlónak teremtett" törekeny szervezete. — Jókai lelki rendellenességek szerepeltetésekor nem szokott megfeledekezni azok „test-emésztő hatásának feltüntetéséről . . . sem". Munkáiban rendszeren a sír szélén álló beteg ember tud a jövőbe látni; Tatragi Mózesben „a testből elszállni készülő lélek olyan erős, hogy még a halál után is rajta hagyja akarata nyomát a testen . . ." (295.) Jókai hőseivel kapcsolatban megjegyzi, hogy azok fiatalok, de tulajdonságaik nem férnek össze az ifjúkorral, gyakran pedig egymással sem. Rozáli például ápolónőként a legszönyűbb pestis betegek között olyan bravúrokat visz véghez, amilyenek még a Jókai-hősnőknél is szokatlanok, majd Dáviddal kötött házassága után, az első éjszakákat azzal tölti el, hogy Dávid magyarázatait hallgatja a repülés elméletéről . . . (319.)

Tatrangi Dáviddal kapcsolatban megismétli az Új Magyar Szemlében frottakat.

Herczeg Ferenc jubileumi megemlékezésében (*Jókai Mór. Új Idők, 1925. jan. 1-i 1. sz., 6—7.*) írja: „Ő mindenhová elszállott, ahol prédát sejtett, . . . leereszkedett a föld méhébe és saját szerkezetű gépén fel szállt a felhők fölé . . . visszament a múltba . . . és előrerepült a jövőbe . . .”

Rákosi Jenő (*Költészet és kritika. Új Idők, 1925. jan. 25. 4. sz. 77.*) ugyancsak a Jókai-év kapcsán az íróért bírálatokra reagálva írja: „Mi vigyen bennünket arra, hogy a poétát . . . az ő teremtő jogaiban korlátozzuk? . . . Daidalosz óta az emberiség mindég törte a fejét a repülés tudományán . . . ami a madaraknak oly könnyű. És senki sem tudta feltalálni. És Jókai fantáziája felrepült az Olümposra, megcsapolta az egyik pogány isten vérét és elhozta az *ichort* és — repült, belerepült a jövő század regényébe. És íme, a jövő század, amely Jókai születésének századik évfordulóját ünnepli, ez a század ma már akadálytalanul repül át az óceánon Európából Amerikába.”

A Hajdúföld (Debrecen, 1925. febr. 18. 39. sz.) „il.” jelzést használó vezércikkírója jubileumi megemlékezésében Tatrangi ichor-repülőjének számyalását Jókai fantáziájának csapongásához hasonlítja s e gépet egyben a magyar reményések szimbólumának tekinti.

A Temesvári Hírlap Jókai számában (1925. febr. 20. 40. sz. 11.) Bach Gyula: *A nagy mesélők* c. cikkében említi meg a regényt. Szerinte Jókai volt a világirodalom egyedüli igaz mesélője, annak összes erényeivel és hibáival. Az igazi mesélő nem ismer időbeli korlátozottságot, nem tűr térbeli megkötöttséget: „Jókai is megálmodta a repülőgépet, bárha a Tatrangi Dávid gépének leírása technikai lehetetlenség. Évtizedekkel, sőt évszázadokkal járt sokszor előre, és ha ma a szakemberek kétségbeesetten is csapják össze kezeiket Jókai egy-egy különleges szerkezete előtt, lesz idő, amikor a gondolat megvalósul és amit a mesélő Jókai rosszul elképzelt, jól fogják megfabrikálni . . . És ez az a pont, ahol Jókai és Verne parabolikus pályái egy pillanatra összeérnek. Azután szétválnak: az üstökös Jókai továbbbrója a csillagokkal telehintett meseleg tejútját, Verne visszatér a földre!”

A Vajdasági Kultúra (Subotica, 1925. febr. 28-i 1. sz. 1—4.) névtelen cikket közöl, amelynek mottója: „Segélyül hívtam az ismeretet, a hitet és a képzelmet” — idézet *A jövő század regényének* előszavából. A cikk szerzője szerint külön tanulmányt kellene írni Jókai képzelőtehetségéről. Annak illusztrálására, hogy az író képzelete új világot tud alkotni, számos példát idéz *A jövő század regényéből*, utal II. Árpád alakjára, Tatrangi technikai vívmányaira, a „vízi, légi, gépháborúk” leírására stb.

Az Erő (1925. febr. 6. sz. 149.) *A leányideál Jókai költészetében* címen közöl K. G. aláírásu cikket. K. G. Rozálit is azok közé a lányalakok közé sorolja, akiket éteri tisztaság, mély igaz nőiség jellemez.

A Reformátusok Lapja (Kecskemét, 1925. márc. 1-19. sz. 3.) *Jókai, a próféta* c. közli Muraközy Gyula ünnepi beszédét. „Ki ne látta volna közülünk lángbaborult orcával Kárpáthy Zoltán lélekvesztőjén vagy Tatrangi Dávid égi hajóján hogy a valóságok világa mögött tündöklök egy még valósabb világ: eszmények, hősi áldozatok birodalma . . .”

Buday Dezső *Jókai lelke* c. posztumusz tanulmányában (Nyugat, 1925. márc. 5-6. sz. 326-343.) „A presztizs” című alfejezetben rámutat, hogy II. Árpád király „presztizs-ember”, akiben Jókainak nemcsak monarchikus, hanem dinasztikus lelke is kiéli magát. (327.) Az a három aktív hős, aki igazán cselekszik valamit Jókai regényeiben, vassal dolgozik: Adorján Manassé, Berend Iván és Tatrangi Dávid „az Otthon állam gyarmatosítója”. Mindegyikük „. . . virágzó várost és szociális államot csinál, hozzá még nyereségrészesedéssel . . . Az államuk egész kis utópiaállam, ahol a regényírónak derűs és mosolygó lelke kiéli magát a munka, rend, tisztaság, szépen öltöző és sokszor szülő nők, iskolázott gyermekek, nagyszerű intézmények szociális paradicsomában.” (327.) Azt azonban „szeretreméltó túlzásnak” tartja Buday, hogy hazánktól függ a világ sorja, nem is beszélve Tatrangi Dávidról, „aki a jövő világháborúját eldönti . . .” Jókai romantikus hőseinek jellemvonásait körvonalazva megjegyzi, hogy „e hősök nagylelkűek és önfeláldozók, a szombatos Adorján Manassé és Tatrangi Dávid pedig hivatalból gyakorolja a megbocsájtást . . .” (330.) *A hanyatló jellem* c. fejezetben kiemeli, hogy e jellemek rajzai kevésbé mesteriek — nincsen bennük semmi különösen tragikus. „Nagyobbszabású démona csak Severusnak van, A jövő század regényében, ahol a sértett hiúságon és féktelen nagyravágáson kívül még egy . . . csókos éjszaka rejtelmei is siettetik a hanyatló hős árulását. (330.) *Az erotikus Jókai* c. fejezetben azt írja, hogy Jókai erotikuma „a kifinomult és mélyebb érzelmű kultúremler mindennapias erotikumán alig megy túl . . . és csak egyszer gyönyörködik a szadista Szasa cárnőben, aki piros lótuszvirágokat varázsol a fehér hatyúkból, a megölt forradalmárok vérével.” (340.)

A hű leány és a hű asszony típusának jellemzésekor Rozálit és Hermione Peleiat említi. „Rozáli a Szabinában is hű Tatrangi Dávidhoz, Hermione Peleia a rettenetes kórházban várja II. Árpádot, a megszabadító férfit, akinek hűséget esküdött. (335.) A „Jókai a szociális álmodozó” alfejezetben rámutat, hogy Jókai kigondolt egy külön szocializmust, az „arisztokrata-szocializmust”. „Adorján Manassé Torokója, Berend Iván Bondóvára és Tatrangi Otthon állama ilyen szociális tele-

pek, ahol mindenkinek jó módja van, mindenki boldog, de mindenki dolgozik. Ezeket a kis államokat a három nagyszerű hős arisztokratikus alapon, szinte diktátori hatalommal kormányozza. Látszik, hogy minden ezekben a nagyszerű főknél az akaratától függ, akik übermenschek a szó valódi értelmében és hallatlan presztizsükkel fanatizálják a népeiket . . .” (342.) „Még *A jövő század regényében* sem demokratikus a Jókai államrajza: itt az orosz demokrácia bukását csinálja meg Sasza asszony szeszélyeiben és a monarchiát dicsőíti II. Árpádnak körültekintő és minden érdeket összeegyeztető politikájában. . . . De *A jövő század regényében* egy másik Jókait látunk: a pacifista Jókait . . .” „Örökké szép marad Jókai pacifista programjában *A jövő század regényének* második kötete, amelyet érdemes volna a világ összes nyelveire lefordítani és nem mint utópista regényt, hanem mint pacifista emlékiratot kiadni.” (344.) Jókai „szintetikus meglátásai *A jövő század regényében* olyan bámulatra méltóak és zseniálisak, mint valamikor Kossuth Lajosé volt a színpék elemzéséről, aki valószínűleg először jósolta meg annak alkalmazását a csillagászatban. Az ilyen zseniket a jövő világa a tudományos összefüggések és határ tudományok meglátásainak felderítésére fogja talán felhasználni.” (343.)

Tolnai Vilmos (*Jókai és a magyar nyelv*. Magyar Nyelv, 1925. máj.—jún. 5—6. sz. 85—100., 1925. szept.—okt. 7—8. sz. 232—243.) *A jövő század regényét* azok között a művek között említi, amelyekben Jókai Ipolyi mitológiájából merített régies szavakat használ (alirumna, zomotor stb.). — Foglalkozik a Juliánus-legenda feldolgozásával Jókai műveiben, s rámutat, hogy Kin-tseu felfedezésének epizódja nem egyéni, „mint a Juliánus-éset átruházása”. (243.) A regényre hivatkozva megjegyzi, hogy Jókai nem hitt „egy minden nemzetet egy akolba terelő világnyelvben”, de bízott a világításban, mely jelképes jegyeivel mindenki előtt érthető, s bizonyítékul összegyűjtött 180 olyan jegyet, melynek már a XIX. sz.-ban a térképeken, menetrendekben, a csillagászatban stb. nemzetközileg megállapított értelme van. (246.)

Alapy Gyula (*Jókai kéziratok és relikviák a komáromi Jókai-emlékkiállításán*. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. január—jún. 1—2. sz. 95—97.) annak a feltételezésnek ad hangot, hogy Jókai Tatrangi Dávidot Bodor Péterről, a székely ezermesterről mintázza (vö. *A regény keletkezése, forrásai*).

Elek Oszkár (*Jókai és az oroszok*. Budapesti Szemle, 1925. I. k. 572. sz. 110—129.) ismerteti a regény tartalmát és elfogult, orosz-ellenes tendenciával igyekszik aktualizálni. Kiemeli az író gazdag fantáziáját, az ősmagyarokról szőtt „ábrándos álomképet”, de megrója Jókait, mert helyenként műve „a gyerekeségig elsekélyesedik, s ott a költői játék bántó szeszélyességig törpül . . .”

Voinovich Géza (*Jókai*. Bpesti Szemle, 1925, 580. sz. 427.) megállapítása szerint „*A jövő század regénye* nemcsak költőibb, hanem valószínűbb is, mint Bulwernél a *jövő rajza*, és több betelt belőle, mint Bellamy hasonló, de szárazabb képzelgéseiből”.

Dr. Kristóf György *Jókai Mór élete és művei* c. tanulmányában (Cluj-Kolozsvár, 1925.) kiemeli, Jókai *A jövő század regényében* „kerekén negyven évvel előtt meglátta és mesébe szöve láthatóvá tette . . .” a világháborúnak több mozzanatát (világtörténelmi fontosságú harc a Kárpátokban, Dobruzsza vidékén) és több eszközét (pl. a légjáró aerodromot). (75—77.)

Babits Mihály *Jókai* c. versében (Az Est Hármaskönyve, 1925. 43.) így ír: „. . . Nézd, nézd mivé lett a szegény pehely! / Nézd, földre hulltunk, ajkad messze már! / S jött a viharok vízömlése, jött / a sár, jöttek a tipró talpak / óh nézd, mászni se tudunk, mint a hangya! Jaj / Magyarország! Hol van II. Árpád / „jövő század regénye” s álmaink?”

Ugyancsak Az Est Hármaskönyvében (1925. 65.) közlemény jelenik meg *Jókai titkos noteszei* címen, melynek illusztrációja többek közt *A jövő század regényével* kapcsolatos egyik vázlatlapot mutatja be.

E közleményre reagál az It cikke (*Jókai emlékkönyvek*, It 1925. 1. 149.), melynek névtelen szerzője éppen *A jövő század regényének* vázlatra hívja fel a figyelmet: e noteszekből „Jókai fantáziájának kohóját oly érdekes megvilágításban látjuk, hogy néhány ötletcsomóját érdemesnek tartjuk ideiktatni. . . . Megértjük azt is, miért dolgozott oly nagy kedvvel *A jövő század regényén*, hiszen ebben az egész világ talaját vesztett fantáziáját szárnyalhatta túl . . .” *A továbbiakban* néhány idézetet sorakoztat fel a regény noteszvázlataiból.

Dr. Lengyel Ernő *Jókai, a politikus* c. cikkében (Az Est Hármaskönyve, 1925. 239.) röviden utal a regényre; „. . . lehet, hogy a *Germinal* mélyebb szociális bányarétegeket ás fel, mint a *Fekete Gyémántok*, a *Fehér Kővön*, ha talán a fantáziának hidegebb rétegeiben is, de konkrét képekben álmódja meg a *jövő század regényét*, mint *A jövő század regénye* . . . de bizonyos, hogy Jókai regényei, ép azért, hogy a mese sugártörésében megtisztulnak minden aktualitástól, végtelenebb politikai pályát futnak be.”

Dr. Gál János *Jókai élete és trói jelleme* (Berlin, 1925.) c. monográfiájában rámutat, hogy Jókai fantáziája nem áll meg a jelennél, hanem továbbrepül „a régmúlt pozitív és a jövő negatív ismeretlensége felé. A két végpontot a *Fekete gyémántok* és *A jövő század regénye* képviseli.” Előbbiben százezer esztendő történelme van leírva, utóbbiban „a technika csodás fejlődése által teremett jövőbe pillantás, amely most már — s ebben van az igazi csoda — nem is olyan fantasztikusnak tűnik föl nekünk.” — Gál János Tatrangit a „félistenek” szférájába tartozó Jókai-

hősök közé sorolja (egyebek között Berend Ivánnal, Lándoryval együtt), Rozálit pedig az ugyane kategóriába tartozó nőalakok közé. A „félistenek” jellemzője, hogy az alacsonyabb emberi vágyak nem ének fel hozzájuk, a gyengeségtől, botlásoktól teljesen mentesek. Tatrangi Dávid a modern technika vívmányait arra használja föl, hogy megteremtse az emberi boldogságnak és emberszeretetnek földi paradicsomát. Rozáli és a hozzá hasonló nőalakok „a mártírumságig menő áldozatos életnek apoteózisai . . .” (151—52.) — Berend Iván és Tatrangi Dávid különböző utakon járnak: Berend Iván a föld mélyének sötét zugaiban csónakázik, Tatrangi Dávid a magasban szálldos repülőgépeivel, „mégis valamennyiük arca egy irányba fordul, arra, ahonnan egy eszményi, boldog szellemvilág fényözege hull rájuk”. A csónak is, a repülőgép is „ugyanazon cél felé törekszik: az emberi boldogulás végállomása felé. . . . Ezért a látszólagos különbségek ellenére is egy nagy belső egységet látunk e félistenek világában, fölséges harmóniát . . .” A Jókai-ellenes kritika csak bosszankodni tudott e félistenek miatt, „mi örülünk nekik, hogy vannak, . . . és nem tartjuk minden komikum nélkül valónak, mikor valaki úgy próbálja megállapítani az értékeket, hogy melléjük állítja e félisteneknek a maga nyárspolgári realitásokhoz és lehetőségekhez szabott collstokját, s aztán elszörnyedve konstatálja, hogy ez a szerencsétlen Tatrangi Dávid ennyi meg ennyi centiméterrel mert túlnőni a megengedett s a normális mértéken, következőleg elcsapandó a hősök tisztes scregéből, Jókainak pedig egy nagy szekunda adandó a „jellemek’ c. tantárgyból.” (153.)

Kéky Lajos (Budapesti Szemle, 1925. 579. 310—320.) bírálja Gál János könyvét, egyebek között a hősök kategorizálását, s ennek kapcsán idézi *A jövő század regényével* kapcsolatos fenti megállapításait.

Havas István *Prológus* c. versében (*Jókai emlékkönyv 1825—1925.* 53.) így ír: „. . . Az ő szemével néztük Aldunánkat, / A föltámadt Erdély aranykorát, / Jövő századba, észak pólusára / Karján suhantunk, boldog cimborák.”

Kőrösi Henrik (uo. 59.) *Jókai pályája* c. ünnepi beszédében röviden utal a regényre.

Lukács György *Jókai* (1925) c. tanulmányában (*Magyar irodalom, magyar kultúra*, 1970, 149—152.) rámutat, hogy Jókai költői világának is megvannak a maga megingathatatlan, szilárd pontjai: Isten, haza, király, család, magántulajdon: józan haladás és szent hagyomány . . . Jókai szerint a modern fejlődés a hagyományok megőrzésével, a történelmi osztályok vezetése mellett jön létre. „Ezért van, hogy utópikus regényében (*A jövő század regénye*) a szocialista forradalom, mint egy lázálom, mint örültek és gazemberek véres kalandja, epizód marad az emberiség fejlődésében, és az ideál, II. Árpád Magyarországa semmi

más, mint a 67 utáni alkotmányos Magyarország kissé idealizált formája, egy pár technikai újítással (repülőgép) kiegészítve.”

Novák Sándor (*A sárospataki református főiskola Jókai ünnepi beszédei* 1925. 20—21.) vitába száll Jókai bírálóival, akik szerint műveiben nincsenek „mély problémák”, s *A jövő század regényének* példájára, a benne tárgyalt problémák fontosságára hivatkozva cáfolja nézeteiket.

Baros Gyula *Jókai a szépirodalomban* (Bp. 1925.) c. bibliográfiájának előszavában, a Jókainak szentelt verseket vizsgálva megállapítja, hogy azok tanúsága szerint a legnépszerűbb Jókai-regények: *Az arany ember*, a *Kárpáthy Zoltán*, *A jövő század regénye*, *Erdély aranykora* és a *Fekete gyémántok*.

Dr. Mocsz Gusztáv *Jókai növényismerete* c. cikkében (Természettudományi Közlöny 1925. LVII k. 115.) így ír: „Jövőbe néző szeme a budai hegyvidéken nagyrészt a most is élő növényeket látja, de a zugligeti villák közt japáni mikánfák és újhollandi szantálfák hosszú sorát látja. Legérdekesebb azonban Jókainak az a jóslása, hogy a második millennium vége felé minden nemzet közreműködésével meg fog indulni a föld befásítása.” Idéz *A jövő század regényéből* néhány, a sivatagok átalakítására vonatkozó mondatot, majd így fejezi be fejtegetéseit: „Akik ma születtek, 75 éves korukban meglátják, bevált-e Jókai jóslata. Ebben is kifejezésre jut Jókai nagy szeretete a fák iránt.”

Dr. Bernstein Béla *Jókai és a zsidók* c. tanulmányában (Bp. 1925. 23.) rámutat, hogy Jókai nemcsak a zsidó vallás intézményeivel foglalkozik időnként regényében, de felfigyelt a magyar zsidóságban fennálló szakadásra is. „*A jövő század regényében* azt a szomorú kilátásunkat örökíti meg, hogy a nem alapvető dolgokból kiinduló szakadás meg fog maradni.”

Jablonkay Gábor (*Magyar Kultúra*, 1926. 124—132.) *Jókai s a magyar lélek* c. írásában folytatja a már 1924-ben megkezdett támadássorozatot, melynek célja most nyilván a jubileumi monográfiákban, emlékbeszédekben kialakított pozitív Jókai-kép „ellensúlyozása”. Véleménye szerint az író a liberalizmus eszményképeit varázsolja olvasói elé a hazafiság eszményképeiként, sőt nemegyszer a forradalmat is vonzónak festi. „. . . liberális rajongásában a szocializmus és kommunizmusért is lelkesül. *A jövő század regényében* is nyomai vannak ennek . . . ” Abban is hű a liberális irányhoz, hogy a nemzeti önátlatást segíti elő: elhitei olvasóival, „hogy a legkitünőbb szén Magyarországon van”. A továbbiakban megismétli II. Árpáddal kapcsolatos előző megállapításait.

A Ványi Ferenc szerkesztésében megjelent *Magyar irodalmi lexikon* (Bp. 1926.) külön címszóban ismerteti a regény tartalmát. (24—25.)

Hankiss János (*Jókai et la France. Revue de la Littérature Comparée*,

1926. 284.) rámutat, hogy Jókait *A jövő század regénye*, e zseniális jóslat, Victor Hugóval és Vernével rokontja, s a műfaj legjobbjai közé emeli.

Ugyancsak Hankiss János (*Jókai és egy francia anekdotakincs*, It 1928. 1—2. 1—22.) Jókai fantáziáját „józanul kormányozható repülőgép”-hez hasonlítja. „Olyanféle hidegen vakmerő és lázasan kiszámított repülő ő, mint Tatrangi Dávid.”

Szini Gyula *Egy élet regénye* c. (Nyugat, 1928. Könyvalakban is: Bp. é.n., lapszám innen.) regényes életrajzában — Mikszáthoz hasonlóan — a regény keletkezését Jókai fantáziájának a betegséggel kapcsolatos fel-fokozott állapotával hozza összefüggésbe. (191.)

A *Jókai és a kurzus* c. szignálatlan cikk írója (Az Est, 1928. III. 24. 69. sz. 6.) *A jövő század regénye* első hírlap-publikációja ötvenötödik évfordulója alkalmából összehasonlítja Jókai fantáziáját Vernével, s arra a megállapításra jut, hogy kettőjük között nagy különbség figyelhető meg. Verne „azért eszelte ki nagyszerű . . . történeteit, hogy megtanítson bennünket olyan dolgokra, melyek különben nem érdekelnének . . . Jókai ellenben csak azért engedte szabadjárá a fantáziáját, hogy bennünket szórakoztasson. Az igazi költő azonban mindenkor vates, mert belelát a nemlétező dolgok világába, s abban felfedezi gyakran azokat a dolgokat, melyek ma még nem léteznek ugyan, de létezni fognak. Verne . . . leírta a tengeralattjáró hajókat, félszázaddal előbb, mint az első elkészült. Jókai előre megsejtette, hogy az északi sark felett hogyan fog elszuhanni a repülőgép. Sőt, Jókai előrelátta azt is, milyen lesz a kurzus Magyarországon, egyebek között ő volt az egyetlen ember, aki előre látta, . . . hogy Magyarországon rövid idő múlva úrrá lesz az antiszemita demagógia.”

Hegedűs Lóránt (*A jövő század regénye*. Pesti Hírlap 1928. okt. 28. 246. sz. 33.) úgy véli, hogy mindaz, amit Jókai megjósolt, beteljesedett. Bekövetkezett a világháború, Oroszország összeomlott, a háború legfőbb fegyvere csakugyan a repülőgép lett. „Világosan a repülőgép és nem a léggáró, amit akkor Jókainak senki sem akart elhinni.” A regény előszavában olvashatók a legzseniálisabb prófécíák: Jókai megjósolja, hogy a repülőgép át fogja alakítani a világot, s hogy Amerika a jövőben döntő szerephez jut. A repülőtechnika mellett minden találmány, amely ezután születik „ellentétben van a párizskülvárosi békék által szétdarabolt Európával, tehát vagy ezeket a térképeket kell szétszakítani, és akkor elmászunk lassan a földön, amíg az újvilág röpül, vagy minden feltalálót, és lángészt be kell csukni, mert ezeknek vészes eszméi destruálják Trianont, StGermain-t és Versaille-t.” Abban is Jókai jóslatainak beteljesedését látja, hogy Amerika kiűldötteként átjött Európába Wilson, akinek kezében volt a döntés hazája felsőbbbsége folytán.

Benedek Marcell (*Délsziget vagy a magyar irodalom története*. Bp. 1928. 243.) így ír: „Ne akarjon senki történelmet tanulni az Erdély aranykorából, . . . őstörténetet az Óceániából. . . Ezeknél sokkal közelebb jár az igazsághoz *A jövő század regénye*.”

Juhász Gyula *Ének Jókairól* c. versében (1929. Juhász Gyula összes versei, Szeged, 1941. 272—273.) is megemlíti a regényt és „második Árpádot”.

Hankiss János: *Jules Verne — A tudomány a szépirodalomban* c. művében (Bp. 1930.) megállapítja, hogy míg Verne csak ritkán iktatja be a jövő ábrándjaiba a szociálpolitikai válság problémáját, Jókai *A jövő század regényében* nemcsak technikai, hanem politikai problémákat is látott (84.). Verne egyik kritikusa úgy vélte, hogy senki sem tudta a *Hatteras kapitány* szerzőjénél jobban kibányászni a tudományból azt, ami benne festői, meglepő. „Mi magyarok, akik Jókait ismerjük — fűzi hozzá Hankiss — a *Fekete gyémántok*, *A jövő század regénye* és sok más rokonszellemű alkotás szerzőjét állítanók melléje.” (124.)

Hankiss János Beksics Gusztáv *Barna Arthur* c. regényéről írott kritikájában (*Magyar ábránd a nyolcvanas évekből*. Debreceni Szemle, 1930. máj. 5. 205—16.) utal Jókai hatására: „A technikai és tudományos problémáknak és a szocializmus kérdésének azt a kapcsolatát, amelyet *Barna Arthurban* találunk, Beksich készen találhatta *A jövő század regényében*, amely hat évvel előbb jelent meg, s amelyet különben sem lehet elfelejteni. De a fiatal szerző közelebb maradt a tudományos szempontból annyira-amennyire megokolható fejtegetések talajához, míg Jókai sokszor egészen elszakadt tőle s a fellegek közt kering.” (216.)

A Rádióélet 1934. febr. 2. (6. sz.) jelzi, hogy Hankiss János 1934. febr. 4-én 16,30-kor előadást tart *Mi valósult meg Jókai és Verne álmaiból* címen.

A Nagy Szovjet Enciklopédia (*Большая советская энциклопедия* 29. k. Moszkva, 1935. 91.) *A jövő század regényét* Verne műveirez hasonlítja.

A Rádióélet jelzi (1936. jan. 10. 2. sz. 22.), hogy 1936. jan. 13-án 17 órakor Benedek Marcell beszél *A jövő század regényéről*.

Benedek Marcell (*A magyar irodalom története*. Bp. 1938.) szerint Berend Iván is „a tudás, tehetség, akarat erő, bátorság, nagylelkűség megtestesülése, mint előtte Kárpáthy Zoltán s utána *A jövő század regényében* Tatrangi Dávid, a székely szombatos-fiú”. (215.) Jókai prózáját jellemezve leírásokat, dialógusokat idéz különböző regényekből, így *A jövő század regényéből* is: „Tatrangi Dávid . . . aki pedig tudományos magyarázatai közben nem igen sajnálja a szót, a hadbíróság előtt egy két oldalra terjedő jelenetben mindössze annyit beszél: — Igaz. — Nem. — Tudom. — Van. — Bírámnak. — Mindebben kétségtele-

nül sok a romantikus pointe-hajszolás, de szerencsésen egyesül a kurta-beszédű magyar természettel." — (217.) állapítja meg Benedek Marcell.

Hankiss János *Jókai a nagy magyar regényíró* (Bp. 1938.) c. könyvének VII. (A *jövendőmondó*) fejezetében emlékezik meg a regényről. Ismer-teti tartalmát, majd megjegyzi, hogy Jókai jövődölése sok tekintetben valóra vált. Tatrangi a magyar tehetség, a jóakarát és munka hőse. Jókai különösen hangsúlyozza a magyar békeszeretetét — minden tisztaszándékú nemzet Otthonra lel a magyar szívekben stb. (59—61.)

Ugyancsak Hankiss János *Európa és a magyar irodalom a honfoglalástól a kiegyezésig* c. könyvében (Bp. 1939.) többször is megemlíti a regényt. Rámutat, hogy Jókai keserűségét elmaradottságunk felismerése táplálja. Az író azt is szomorúan látja, hogy Európa nem akar tudomást venni rólunk — ez ellen a tudat ellen Jókai úgy védekezik, hogy „a magyar tehetség fölényét domborítja ki . . .” „Kisebbségi érzés magyarázza Kárpáthy Zoltán, Berend Iván, Tatrangi nagyságát . . .” (484.) Victor Hugónak Jókaira gyakorolt hatását vizsgálva rámutat: Tatrangi és Berend Iván közeli rokonai *A tenger munkásai* hőségének, ki „ma a tenger alatt folytat herculesi harcot egy óriáspolippal, holnap gőzhajót épít . . .” (489.) Véleménye szerint *A nevető ember* országgyűlési jelenete nagyon hasonlít *A jövő század regénye* hasonló leírásaihoz. „Egészen Hugo-szerű *A jövő század regénye* előszavából az a lépcsőzetes beosztás, amely szerint a klasszikus ókor haladáseleme a költészet, a héberé az erkölcsi törvény, a jézusi korszaké a szeretet s hátra van még az ismeret.” (490.)

A Tatrangi Dávidok, Adorján Manassék, Berend Ivánok „az alkotás állandó tüzeiben élő, dinamikus emberek, akiktől mindazt el is várjuk, amit tesznek. Csak addig bírálgatjuk őket, amíg nem kerülünk hatásuk alá . . .” (493.) Jókai hősei nem törődnek a maguk sorsával, „bele van az fonódva a közösségek sorsába, Magyarországba és az Európába . . .” Ezért a sok nagyszerű utópia, amelyek sorába tartozik „egy új nemzeti település csupa kiülőzöttekből, A Duna deltájánál”. (497.)

Földváry Aladár (*Jókai, a geológia népszerűsítője*. Klny. a Természet-tudományi Közlöny 1939. jún. 6-i sz.-ból 357—363.) rámutat, hogy *A jövő század regényének* hőse a székelyföldi kialvóban levő vulkán gázömléseiben fedezi fel a csodálatos anyagot, az ichort. „Itt valóságos leckét kap az olvasó a vulkánosságról, az utóvulkáni hatásokról.” Az ichor tulajdonságai — Földvári Aladár véleménye szerint — meglepően emlékeztetnek a bór tulajdonságaira. „Jókai képzelete a nemlétező anyag tulajdonságait a geológia egyik legmodernebb ágának, a geokémiában eszmekörében szerkesztette meg . . .” Ezekután helyesbíti Jókai néhány kisebb tévedését, majd áttekinti Tatrangi Dávid

világ feletti repülésének útvonalt. „Mikor Tatrangi Mózesnek a sarkvidéken keresnek temetőt, felemlíti, hogy Grönlandon és a Spitzbergákon megtalálták a harmadkor melegklímájú növényeit, . . . ez valóban egyik legnagyobb fontosságú megállapítása volt a sarkvidéki kutató-soknak . . .” (358.)

Révész György *A zsidó Jókai regényeiben* (Nyíregyháza, 1940) megemlíti, hogy még *A jövő század regényéből* sem hiányzik a zsidó kereskedők ábrázolása. Zsidó bankárok is vannak a regényben, akiket Severus gyűlöl. Rangban, megbecsülésben nemigen emelkedik a zsidóság. (13.)

Tulogdy János *Martin Lajos élete és munkássága*, Erdélyi Múzeum, 1941. 1—4. füzet 351—362.) hangsúlyozza, hogy Martin Lajost halálakor a Kolozsvári Ellenzék Tatrangi Dávid prototípusaként említette.

Sóter István (*Jókai Mór*. Bp. 1941.) a Jókai-ábrázolta tájak művészi funkcióját vizsgálva megállapítja, hogy Jókainál a táj valósággal misztikus vonásokat ölt, s ennek példájaként a gyűlölni és szeretni tudó Kárpátra hivatkozik, amelyet Jókai *A jövő század regényében* ír le. (119.) A „Jókai humanizmusa” c. alfejezetben rámutat, hogy a reformszemlékört felváltó korszak középpontjában *A jövő század regénye* áll, „. . . regényei most már egy merőben élet- és emberfeletti szemlélet gyümölcsei lesznek. Érzelmes és rajongó miszticizmus ez: a reform eszmékért lelkesedő Jókait felváltja az emberiség fejlődésének ihletett látnoka, mintha ezek a csodálatos, meseszerű történetek nem tudnának meglenni valami programmszerű eszmei alap nélkül. A Jó és a Gonosz mítoszi ellentéte most szélesebben, hatásosabban bontakozik ki: eddig csak egy nemzet küzdelmeiben nyilvánult meg, ezentúl azonban egyetemes jellegűvé válik. Félig vallásos, félig filozófiai szemlélet tükröződik ebben a mitológiai küzdelemben, hol az utópia végkép beleolvad a regénybe: az ‚örök harcot’ az ‚örök béke’ kora váltja majd fel. Jókainak ez a második, ‚misztikusnak’ nevezhető korszaka élesen elválík azoktól a művektől, melyek valamiképp elválaszthatatlanok voltak a szabadságharc eszmekörétől. Berend Iván, Adorján Manassé és Tatrangi Dávid nem ugyanazon csillagzatok alatt születtek, mint Kárpáthy Zoltán vagy Jenőy Kálmán: ha testvérek is ők, sorsuk másfelé ágazik, dicsőségük koszorúját más kezekből kapják.” (121.) „Az elemek urai” c. alfejezetben rámutat, hogy *A jövő század regényének* megalkotásakor Jókai elérkezett végre oda, ahová hajlamai mindig is csábították: az utópiába. Ezt az utópiát sokan csak naiv álomnak tekintik, pedig „Tatrangi Dávid világának képe két okból is tanulságos lehet számunkra. Egyrészt a gondolkodó, az emberiség jövőjén töprengő Jókait ismerhetjük meg benne, s ez a gondolkodó nem is kerget olyan képtelen rögeszméket, mint az első pillantásra látszik. Gyermeki ugyan,

de gyermekien bölcs és bizakodó, noha e bizakodás mélyszéges kétségbeesést takar. Az „örök harc” elfajulásának első, fenyegető jeleit megsejtette a legboldogabb „békeévek” közepette, a francia—német háború épp elég intés volt számára. Nyugat kultúrájának hanyatlása, gépiessé, embertelenné válása nagyon is nyilvánvaló volt e „naiv” álmodozó előtt, aki az elkerülhetetlen válság előérzetében már csak a csodában . . . tudott bízni, s természetesen, hogy e csodát csak egy Jókai-hős vihette végbe!” . . . De más szempontból is fontos ez a regény: ha eddig be kellett érnie az írónak egy tenyérnyi exotikummal, most övé az egész földgolyó, s „Dávid boldogan kóborol aerodromonjával . . . Jókai eszményi tájának minden előző írásában csak szétszórtan rejtőző vonásait egybeesúrtó panorámája felett.” Ugyanígy e regény kibővíti mindazt ami eddigi regényeiben csak vázlatos volt: „az intrikák ördögi arányokat öltenek, a csataképek kéjes, szadista vérfürdővé változnak, a hősök isteni ábrázatban szállnak alá az égből, a megpróbáltatások és szerencsétlenségek valóságos apokaliptikus látvánnyal tárulnak elének. Az utópia felszabadít Jókaiiban minden játékos dilettantizmust, egyszerűen lehet politikus, nemzetgazdász és stratéga, . . .” (126—128.) *A forma* c. fejezetben megállapítja, hogy Jókai életműve „valóságos nyelvi szintézis, magában foglalja a múltat, . . . a különböző tájszólások színeit, . . . sőt, a „jövő század” képszerűségét is.” (155.)

Lám Frigyes (*Jókai és a Szepesség*. ItK, 1943, 293—305.) egyebek között a Tatra tájainak leírását emeli ki a regényben.

Hegedűs Lóránt *Jókai és kora* c. tanulmányában (Koszorú, 1943. jún. IX. k. 4. sz. 200—208.) megjegyzi, hogy Jókai *A jövő század regényében* hozzá mert nyúlni a magyar kivándorlás problémájához.

Gellért Oszkár *Jókai* c. versében (1950; a szöveget *A világirodalom klasszikusai* 3. sz.: *Jókai Mór* szerkesztette Tiszay Andor Bp. 1954. c. kiadványból idézzük) így ír: „. . . azt írta akkor: Nincsen léggömb a fecske hátán / S az emberi gépet használ, ami majd a magasba emel / S én még abból feleltem / Nem kell hozzá se sátán / Se angyal, az érettségim, hogy ezt ne higgyem el. / Mivel, ugye, fiacskám, el nem képzelhető, / Hogy ami nehezebb nála, fenntartsa a levegő / Pedig akkor már megírta a mi Jókai Mórunk azt is / Hogy más emberré válik a világon a paraszt is / Nem dolgozik napestig, amíg belészakad, / Megél mindenki majd a munkája és az esze után / S a földműveléshez sem kell egyéb, csupán tudomány . . . / Bizonyosra vetik el majd a nemes magokat. / És nem maradhat szomjan és éhesen a száj, / Mivel azon a földön nem lesz többé aszály / S merev üvegből akkor műselymet s kötelet fonnak, / S megszűnik szolgasága az embernek s baromnak. . . .”

J. Remenyi (*Mor Jokai, Hungarian Romancer*. In: Poet Lore, A Quarterly of World Literature, 55. 4. sz. 1950. 355—371.) röviden ismerteti

a regény tartalmát; Tatrangi Dávid véleménye szerint a bátor, nemes lelkű magyar jellegzetes típusa, s ugyanakkor felsőbbrendű ember; a regényben vannak kevéssé hihető jelenetek és jellemeik is, de a nagyság, az igazság és szépség humánuma különbözteti meg e művet a szokványos utópikus történetektől. (366—367.)

Az It 1950. 1. sz.-ban (56—60.) Nagy Miklós foglalja össze a Jókairól 1949-ben lezajlott vitát. E vita során Hegedűs Géza kifejtette álláspontját, amely szerint az irodalomtörténetírás csak akkor tud megnyugtató feleletet adni a Jókai-kérdés legfontosabb problémáira, ha az író polgári szemléletűnek tekinti. Nagy Miklós ezzel vitázva több műben, így *A jövő század regényében* is annak megnyilatkozását látja, hogy „a magyar középnemességből és kisiparosságból kiinduló nemzeti jellegű iparosodást hirdetett . . .”

Geréb László *A Párisi Kommün az egykorú magyar irodalomban.* (Bp. 1951.) c. bibliográfiájának előszavában azt a véleményét fejezi ki, hogy Jókainak, aki 1848—49-ben is „az óvatosok közé tartozott”, a párizsi kommün esztendejében még fogalma sem volt arról, hogy „a polgári forradalmak céljain túl a negyedik rend lép törekvéseivel az előtérbe. A következő évben, a *Jövő század regénye* bevezetésekor azonban már tudja, mi volt a kommün és hogy nem halt meg.” (8—9.) A bibliográfiának a kommün bukása utáni időszakot áttekintő részében feltünteti a regény előszavát, idézi annak a párizsi kommünre vonatkozó sorait, majd megállapítja: „J. M. ezek szerint a kommünt követő évben már tisztába jött annak mibenlétével, amit a *Véres kenyér* írása idején még nem tudott és a *Lélekidomár* írásakor már elfelejtett.” (60.)

Nagy Miklós (*Bevezetés a Fekete gyémántokhoz.* Szépirodalmi kiadó, 1952.) az 1870-es évek Jókai műveit vizsgálva rámutat, hogy az író „meg tudja őrizni liberális demokrata világnézetét, sőt, ezt sajátos módon egyesíteni tudja az utópista szocializmussal is: az összekötő láncszem a technikai fejlődés határtalansága, amely új társadalmi szervezet megteremtését teszi szükségessé. Szembetűnő, hogy ez a technikába vetett hit ellentmondásos, hiszen a társadalom felülről való megszervezését írja elő, s így az ösztönös tömegmozgalmakkal szembeni ellenállás gondolata sem hiányzik belőle. Mindez világosan kitetszik *A jövő század regényéből*, ahol a részvényesek lényegében kispolgári állama fegyveresen is fellép az anarchista munkások ellen, másfelől pedig tiszteletben tartja a rajta kívül fennálló kapitalista vagy feudális maradványokkal zsúfolt államokat. Ha Jókai utópizmusának igazi értékét látni akarjuk, akkor nem is *A jövő század regényét* vagy Berend részvény-társaságát kell szemügyre vennünk, hanem a liberális burzsoá korlátozat kevéssé mutató Delejsországot.” (18—19.)

Sőtér István a Magyar Irodalomtörténeti Társaság egyik, 1953-as

munkaközösségi vitáján elmondott összefoglalójában (*Két esztendő irodalomtörténeti munkássága a Petőfitől Adyig korszak területén*. It 1953. 3—4. sz. 260—286.) a Jókairól szóló részben részletesen foglalkozott a *Fekete gyémántok* korszakával, felhívta a figyelmet Szebényi Géza kutatásaira, felvázolta a Nagy Miklós 1952-es tanulmánya után adódó kutatási feladatokat. Ennek során rámutatott: „Fel kellene még deríteni azt is, miféle utakon jutott el Jókai a technikai kultúrába vetett ama bizalomhoz és reménységhez, mely oly ékesszólóan hatja át a *Fekete gyémántokat* és *A jövő század regényét*. Általában a *Fekete gyémántok* problematikáját *Az arany ember* és *A jövő század regénye* propagálta eszmék világánál kellene megvizsgálni.” A továbbiakban *A jövő század regényét* azoknak a regényeknek a sorában említi, amelyek a nemzeti kapitalizmust propagálják.

Szebényi Géza *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése* c. tanulmányában (It 1954. 1. sz.) polemizál a korábbi Jókai-értékelésekkel, többek között Nagy Miklós 1952-es *Bevezetőjével* és a Király István Mikszáth-monográfiájában olvasható Jókaira vonatkozó utalásokkal. Véleménye szerint a kiegyezés utáni Jókai-regényekben nemcsak 1867 győzelmi illúzióit lehet látni, de ott van bennük a kiegyezés bírálata is. *A Fekete gyémántok*, *A köszívű ember fiai*, *Az arany ember*, *A jövő század regénye* elsősorban „a gyarmati függés bírálata”. Jókai csak annyiban tekinti első lépésnek a kiegyezést, amennyiben az abszolutizmus helyett alkotmányos viszony jött létre, de különben a kiegyezés egyetlen pontját sem fogadta el. „... egy egész regényt (*A jövő század regénye*) szentel annak az útnak ábrázolására, melyen keresztül szerinte az új, boldog társadalmat, a szabad és független hazát, az egész emberiség számára örök békét, jólétet és haladást hozó világot meg lehet teremteni.” (26.) *A Fekete gyémántok*, *Az arany ember* és *A jövő század regényével* kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy ezeknek a műveknek központi kérdésük a kapitalista társadalom monopolisztikus irányával való szembeszegülés, s egy más, egy új társadalom iránti vágy. (26.) A kiegyezés utáni műveiben előtérbe lép az utópizmuson át való útkeresés. A jövőnek több vonását ismeri fel, s tudja művészilag ábrázolni egyebek között Delej országa, Otthon állam rajzában. Van azonban „az utópizmussal telített” Jókai hősökben, regényekben (*Fekete gyémántok*, *A jövő század regénye*) valami szenvelgő szentimentalizmus is, sok hamis, erőszakolt vonás. Ennek ellenére hősei mégis élő emberek. Még az olyan nagyeposzi tulajdonságú hősök mögött is, mint Berend, Tatrangi, ott érezzük a valóságos embert. Ezeket a hősöket nem saját önös céljaik mozgatják, hanem hazájukért, népükért és az egész emberiségért akarnak küzdeni. (34—37.) Arra is rámutat Szebényi, hogy *A jövő század regényében* az utópista szocialisták és Hegel tanítása tük-

rözdök, a saint-simonizmust e műben Jókai „már ismert fogalomként kezeli”. (37.) Jókainál az utópisztikus szocializmus Szebényi véleménye szerint „az életben megvalósítandó, közvetlen feladat”. S ha a hegeli, cselekvő történelemformáló ember jelenik meg Madáchnál, sokkal inkább hívnak harcra az olyan nagy Jókai hősök, mint Berend Iván és Tatrangi Dávid. Megtélése szerint Hegel tételét (a felsőbb lény nem dogmatikus vallási fogalmát) tükrözi az öreg Tatrangi istenhite is; ugyancsak Hegel hatását véli felfedezni az előszóban is, mert ez azt bizonyítja, hogy Jókai is az ismeret uralmát tekinti a történelem legmagasabb fokának, az utolsó fejlődési foknak. (38.) Jókai deizmussal kapcsolatban megállapítja, hogy az Isten szerepét befejezettnek látja a világ teremtésével, s a továbbiakban már az emberé minden feladat. *A jövő század regényében* már a természet erőit igába hajtó, a csillagvilág meghódítására törő embert látjuk, aki majd úgy teremt már, mint az Isten. (38—39.)

Barta János (*Jókai és a művészi igazság*. It 1954. 4. sz. 411.) megállapítja, hogy a kiemelkedő, központi Jókai-hősök művészi hitelessége erkölcsi nagyságukban van, s az erkölcsi nagyság iránti rendkívüli fejlettség, s az erkölcsi nagyság konkrét ábrázolásának képessége az a pozitívum, amely a reális megfigyelés és emberábrázolás helyét jogosan elfoglalja. „A kedves, nagy Jókai-hősök mind valamely eszmei tisztaságú szenvedély megszállottjai, hősök és aszketák egyszerre; a szabadság, a tudomány, a munka és az országépítés harcosai. Eszünkbe juthat az érdes, puritán Berend Iván, a tudása révén felmagasztosuló Tatrangi Dávid . . .”

A Béke és Szabadság Jókai-különszámában (1954. máj. 4. 18. sz.) többször is említés történik a regényről. *Hol jártak, éltek Jókai hősei a nagyvilágban* cím alatt például kis, feliratos képek sorakoznak, amelyeknek egyike Tatrangi Dávidot ábrázolja „New York” felirattal. (12.) Ugyanitt *Az Ichor nyomában* c. közleményében Gáspár László képekkel illusztrált táblázaton mutatja be, *A jövő század regényének* mely jóslatai váltak valóra (pl. az ichor-műanyag, az óceán átrepülése, sivatagok feltámasztása, stb.). Idézi Jókai szavait, arról, hogy „mit tud az ichor”, majd hozzáteszi: „Ma atomenergiának nevezzük, hiszen felszabadításával az ichornak tulajdonított nagyszerű sajátságok és lehetőségek tudományos és technikai vonatkozásban már jórészt valóra is váltak . . .”

Bóka László Jókai halálának ötvenedik évfordulóján írt megemlékezésében (*Jókai. Élet és Tudomány*, 1954. máj. 19. 611.) így ír: „Senki nem kísérte kortársai közül oly éber figyelemmel a természettudományok fejlődését, maga kitűnő botanikus volt, akárcsak Kossuth, a közzettannal tudományos szinten foglalkozott, a technika vívmányai fel-

gyűjtötták szárnyaló képzeletét, az elektromosságnak, a repülésnek lehetőségeit senki sem jelentette meg úgy, mint ő . . . A nagy alkotók mindig nagy álmodók voltak . . .”

Dr. Katona Piroska *Jókai Mór* c. megemlékezésben (Bács-Kiskun-megyei füzetek, 2. sz. Kecskemét, 1954) Jókai humanizmusát és optimizmusát emeli ki. „Humanizmusa és optimizmusa láttatja meg vele az olyan felemelő és lelkesítő jellemeket, mint Berend Iván, Adorján Manassé, Tatrangi Dávid . . .” E hősökre az is jellemző, hogy mint maga Jókai, ők is tele vannak „emberszeretettel, nagylelkűséggel”. (17.)

Sötér István *Jókai útja* c. tanulmányában (Csillag, 1954. 12. sz. — 1955. 3. sz.; *Romantika és realizmus* c. kötetben is, 1956. a lapszám innen!) az öregedő Jókairól megállapítja, hogy változatlanul rajong az örök béke eszméjéért, „melyet *A jövő század regényében* is meghirdetett”. (458.)

Nagy Miklós *Az újabb Jókai-kutatók problémái* c. cikkében (It 1955. 487—89.) vitába száll Szebényi tanulmányának egyes tételeivel. Így kellően meg nem alapozottnak tartja Szebényinek azokat a — részben fent idézett — fejtegetéseit, amelyekben a hegelianizmus ez időben Jókaira gyakorolt hatásáról szól.

Két százéves Jókai-regény c. tanulmányában (MTA osztályközleményei, 1955. VII. k. 87.) Nagy Miklós egyebek közt a komikum jellegét vizsgálja Jókai regényeiben.

Geréb László *Munkásélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban* — 1867—1872 (Bp. 1959.) c. bibliográfiájának előszavában megállapítja, hogy a polgárságnak a párizsi kommün feletti riadalmát visszhangozta a *Véres kenyér* és *A jövő század regénye* előszava. (6.) A bibliográfia *Jókai Mór és a munkások* c. fejezetében feltünteti a regényt a következő kíséző szöveggel: „Az ‚Előszó‘ a világot mozgató munkáskérdésre utal, mely a Párizsi Kommunéval nem ért véget, sőt csak most kezdődik.” Utal az idejüket múlt utópiákra. (Icaria stb.) (21.)

Nagy Miklós *Az aranyember* c. tanulmányában (It 1959. 1. sz. 32—42.) megemlíti *A jövő század regényét*: „*Az aranyember* az író illúzióvesztésének olyan dokumentuma, amelyet bizakodó, a közéleti harcokat vállaló és szolgáló, sőt újabb illúziókat megfogalmazó művek követnek. Hiszen 1872 nemcsak *Az aranyember* folytatásban való közlését látja, hanem *A jövő század regényét* is.”

Kiss Laura *Jókai tudományos fantasztikuma* c. tanári szakdolgozatában (Bp. ELTE Bölcsészeti Kar, 1961.) ráirányítja a figyelmet a regény fantasztikus ötleteinek a valósággal való kapcsolatára — pl. arra, hogy Dávid és Rozáli felszállásának leírásakor Jókai olyan tényeket sorol fel, amelyeknek forrása nem lehetett más, mint „a léghajókkal kísérletezők

feljegyzései a XVIII—XIX. században". (13.) Vitába száll azokkal, akik — mint Buday Dezső vagy Hankiss János — Jókait jósnak tekintik, s úgy vélik, előre látta a világháború kitörését.

Geréb László *A munkásügy irodalmunkban* c. tanulmányában (Irodalomtörténeti Füzetek, 34. sz. Bp. 1961. 34.) megemlíti, hogy *A jövő század regényének* bevezetése „a párizsi kommünnel a munka és tőke közt kezdődő nagy mérkőzésre utal”.

Horváth Zoltán *Magyar századforduló*. A második nemzedék története (1896—1914) (Bp. 1961. 185—187.) c. könyvében *A jövő század regényét* Adyt idézve méltatja.

Forgács László *Jókai és az orosz irodalom* c. tanulmányában (*Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, I. k. Bp. 1961. Megjelent még: Forgács László *A mindenséggel mérd magad, Válogatott tanulmányok*, 1954—1970., Bp. 227—301.) az orosz-tárgyú Jókai-művek vizsgálatából azt a következtetést vonja le, hogy Jókai a dualizmus korában már feladta cárizmus-ellenes álláspontját, és a monarchia védelmezője lett. *A jövő század regényében és a Szabadság a hó alatt* c. regényben is védelmezi a cárizmust, olyannyira, „hogy *A jövő század regényében* a trónfosztott cári család és Európa összes elfűzött uralkodója menedéket kap a monarchiától. A nihilizmus ellen világháborút viselő Tatrangi Dávid helyreállítja a cári hatalmat Oroszországban.” (477.) Rámutat, hogy *A jövő század regénye* több szálon kötődik a korszak magyar témájú írásaihoz, az ezermester-mérnök-feltaláló hős éppúgy, mint az utópikus állam terve *Az arany emberrel*, ill. a *Fekete gyémántok*kal rokonítja. *A jövő század regényében* az a pozitív program, amelyet a technikai fejlődés jegyében fejt ki, „összefonódik a program kritikai oldalával a népforradalom éles elutasításával”. (478.) (A tanulmány más vonatkozásait vö. *A regény keletkezése, forrása*.)

Nacsády József (*Jókai Delejországról*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1962. 17—23.) vitába száll Szebényi megállapításaival az utópista szocialisták Jókaira gyakorolt hatásával kapcsolatban. Rámutat továbbá, hogy Jókai Berend előadásában észrevehetően nem akart és nem akarhatott olyan közvetlen társadalmi programot adni, mint amelyet a tudós bányász minta-munkástelepének, vagy *A jövő század regénye* Otthon-államának rajzában. Felhívja a figyelmet a párizsi kommün Jókait oly nagymértékben megrázó élményére, s bírálja Szebényit, aki „e jelentős cezura nélkül kapcsolta össze Delejországot *A jövő század regényében*, más jellegű Otthon-állammal”.

A *Fekete gyémántok*hoz fűzött jegyzeteiben (JKK 20. k.) Nacsády föl-említett több olyan munkát (pl. Humboldt műveit), amelyek a *Fekete gyémántoknak és A jövő század regényének* egyaránt forrásul szolgáltak (310.).

Vas István (*Nehéz szerelem*. Bp. 1964.) arról ír, hogyan hatott rá — még egészen fiatal korában — Velence, a gondola, mely „már annak idején is giccses volt”. „Énbennem . . . ott, a gondolákon állt össze határozottan látható képpé álmom a szerelemről, amelyben egyesültek régebbi . . . képzelgéseim és Jókai olvasása közben felszított elképzeléseim a nemes, a tiszta szerelemről . . . egy leányalakat képzeltem magam mellé, olyasfélét, mint . . . a Baradlay Richard Edithje . . . vagy Tatrangi Rozáli.” (62.)

Nagy Miklós (*A magyar irodalom története* IV. k. *A magyar irodalom története 1849—1905-ig*. Bp. 1965.) megállapítja, hogy a kiegyezés táján Jókait eddiginél egyetemesebb kérdések ragadták meg, ám utópisztikus regényei, így *A jövő század regénye* is a magyarságnak szólnak elsősorban. E regényben „minden eddiginél bizakodóbban gomolyogtak álmai az emberiség és nemzete fényes jövőjéről. Elképzeléseiből sokhelyt igazi humanizmus és látnoki erő sugárzik (a háborúk megszüntetése, az éghajlat megváltoztatása stb.), s amatőr tájékozódása a természettudományokban néhány egészen meglepő eredményre vezet. . . . Más kérdés, hogy állam nagyon is szabadon bánt az anyaggal.” Rámutat az Otthon-állam rajzában megnyilvánuló forradalom-ellenességre; leszögezi, hogy bár a költő találó szatírákat rajzol a Monarchia mindennapi életéről, a fejezetek túlságosan sok napi érdekű mozzanatot nyújtanak, s végül így összegezi a regény értékelését: „Végeredményben e kissé formátlan alkotásban nem a történelemfilozófus, nem is a regényíró vizsgálják jelesre, hanem a leírás művésze.” (302—304.)

Marx György *Utazás a jövőbe* c. tanulmányában (Új Írás, 1967. márc. 3. szám; Megjelent még: Marx Gy.: *Jövők az Univerzum*. Bp. 1969. 310—337.) így ír: „Még a múlt századból örököltük *A jövő század regényét*, amelyben együtt található mese, izgalom, természettudomány, és így, együttesen tükrözi Jókai hatvanhetes nacionalizmusát, romantikus társadalomszemléletét. Mi, ennek a 'jövő századnak' a gyermekei nem koronázunk Habsburg Árpádot. Tatrangi Dávid individualista műhelye helyett kutatóintézetek és gyárak hálózata készíti az ember felszabadítására hivatott műszaki alkotásokat. Mégis mércét jelent ez a mű a mai sci-fi regények íróinak, amelynek — úgy tűnik — nem is olyan könnyű megfelelni.”

A magyar irodalom története 1849—1905. (Gondolat, Bp. 1968.) Jókai-fejezetének szerzője Nagy Miklós főbb vonásaiban itt is ugyanazt fejt ki a regényről, mint az akadémiai irodalomtörténet IV. kötetében.

Lengyel Dénes (*Jókai Mór*. Bp. 1968. Nagy magyar írók sorozat) felteszi a kérdést: „ha a Senki szigete a társadalomtól való elszakadás szimbóluma, tehát Tímár egyéni életének megoldása, mi történjék azokkal, akik a közösségben akarnak élni? Lehet-e becsületesnek ma-

radni a modern társadalomban? Ezekre a kérdésekre *A jövő század regénye* felel." A regény hőse „valóságos meschős”, találmányaival új világot teremt a régi helyén. Jókai szabadon engedi képzeletét, az állami gépezetet, és a technikai forradalommal az egész emberiség jövőjét átalakítja. „Ez az átalakítás liberális nézeteinek felel meg: megegyezően alapuló társadalmi egyensúlyt teremt. Elítéli az osztályharcot és a tehetséges vezető szívjóságától várja az emberiség boldogságának megteremtését.” Habsburg Árpád alakjában az író eszményi királyt mutat be, akinek legfőbb érdeme, hogy hallgat Tatrangira, erre a szé-kely ezermesterre. A regény néhány kitűnő társadalmi megfigyelést tartalmaz, így például a székelyföldi leánykereskedelem leírását. A szerző szerint a regényt költőisége emeli Verne, Flammarion és mások utópiái fölé. Összehasonlítva a *Fekete gyémántokat* *A jövő század regényével* rámutat, hogy a két főszereplő jelleme és tevékenysége közel áll egymáshoz: mindketten önzetlenül fáradoznak az emberiség jövőjéért. Már Berend Iván megteremti a jólétet, amely Tatrangi államában intézményesen megvalósul. *A jövő század regénye* Jókai utolsó kísérlete a társadalmi kérdések megoldására. „Ez az utópia az egyéni tehetség szinte csodálatos felfedezéseit mutatja be, ugyanakkor világosan szemlélteti, hogy a reális adottságok hiányoznak a megvalósításhoz. Ezzel a fájdalmas, rezignált gondolattal teszi le a könyvet az egykori olvasó, jól tudva, hogy az álomképek után keserű valósággal találkozik.” (119—120.)

Mészáros Vince (*Martin Lajos, a repülés magyar úttörője. Élet és Tudomány, 1968. jún. 14; 24; uo. 1107—1111. az a véleményét fejezi ki, hogy Jókai Martin Lajostól mintázta Tatrangi alakját.*) (1111.) (Vö. *A regény keletkezése, forrásai.*)

Egy *Jókai regény hőse* c. írásában (Kortárs, 1968. 10. sz. 1638—1641.) Fölteszi a kérdést: irreális mesevilágba rugaszkodott-e az írói toll, vagy alkotó fantáziája támaszkodott kora tudományos ismereteire. A szerző arra a következtetésre jut, hogy Jókai, aki „különös hajlammal fordult a természettudományi és műszaki kérdések felé”, s három nyelven is figyelemmel kísérhette irodalmukat, minden bizonytal tudott a kor repülési kísérleteiről. „... korának sikerrel kecsgetető repülő kísérleteit, a ballon repülést, a sárkányrepülést és a madárszárny mozgását utánzó csapkodó szárnyú repülőgép leírását nagy hűséggel bele is építette 1872-ben megjelent regényébe... Jókai nemcsak regényíró volt, hanem a Magyar Tudományos Akadémia tekintélyes tagja is, aki adott is tudós mivoltára, s regényében nagy gondot fordított a reális elemek természettudományi hűségére.” Bizonyára tudta, hogy Európa különböző országaiban sikerrel kecsgetető repülő kísérletek folynak. Ha mégis Magyarországot, kora

Európiájának egyik iparilag legelmaradottabb országát választotta a repülés megvalósulásának színteréül, s hogy a csapkodószárnyú megoldásnak adta a pálmát, ebben nem csak érzelmi, de reális indítékok is közrejátszottak, mindenképp az, hogy Jókainak ismernie kellett Martin Lajost és kísérleteit.

Zöldhelyi Zsuzsa *Венгерский роман о Пушкине и декабристах, Промерей Москва 1969/7 449—52.*) a *Szabadság a hó alatt* című Jókai regényéről frott cikkében megemlíti *A jövő század regényét*, mint részben ugyancsak orosz-tárgyú Jókai-művet.

Lukács György (*Magyar irodalom, magyar kultúra*. Bp. 1970.) a *Magyar irodalom—világirodalom* c. fejezetben a provincializmus irodalmi kritériumait így határozza meg: „A provincializmuson azt értjük, hogy a művészet egy kor fejlődésének tisztán lokális jellegű vonásait jeleníti meg, mint az emberiség valóságos problémáit, jóllehet ezek valójában perifériális problémák”. A továbbiakban több példát hoz fel, egyebek közt Mikszáthét, aki úgy érzi, kénytelen az *Új Zrínyiászt* a habsburgi provinciális perspektívával befejezni, hogy Zrínyi egy osztrák—orosz háborúban esik el. Nemcsak Mikszáth végzi így az *Új Zrínyiászt*, hanem Jókai is nagy utópiáját, *A jövő század regényét* egy osztrák—orosz háborúban foglalja össze. Lukács György jellemzőnek tartja, hogy a magyar irodalom legnagyobb kiválóságai „nemcsak egy magyar, hanem egy osztrák—magyar provincializmusba is beleragadnak és képtelenek Európa sorsát igazi világtörténeti összefüggésben látni.” (619—621.)

Radó György a *Görögthöz* fűzött jegyzeteiben (JKK 33. k. 1970.) „Az orosz téma” alfejezetben Elek Oszkár egyoldalú szemléletét bírálva kiemeli a Jókai művek rokonszenves orosz alakjait, pl. Hermione Peleiót *A jövő század regényéből*. (300.) A továbbiakban, a téma fejlődését vizsgálva a kiegyezés utáni korszakban így jellemzi a regényt. „Jókai e művében rengeteg és sokféle ismereténck felhasználásával azt óhajtja bemutatni, hogy saját korának különféle nemzeti, társadalmi, műveltségi, vallási, stb. közösségei hogyan viselkednének... az általuk programul vallott helyzetben.” E műben a már annyit vizsgált oroszokat a nekik tulajdonított jellemvonások „ad absurdum” fokán mutatja be (az angyali Hermione és a sátáni Alekszandra képében). (304—305.)

Németh G. Béla (*Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971.) Jókai regényeinek négy típusát különbözteti meg: 1. az anekdotikus—életképszerű változatot (pl. *Egy magyar nádor*, *Az új földesúr*), amely főleg a kiegyezés előtti korszakra jellemző 2. a kiegyezés utáni évtizedben írja főbb „hősi regényeit” (regényeposzait, pl. *A kőszívű ember fiai*) 3. a vallomás-

regény típusába tartozik talán legkevesebb műve (így pl. *Az arany ember*), de ebben a regénytípusban éri el vagy talán felül is múlja az „Egy magyar nábob szintjét. (120—126.) 4. ez a regénytípus a kalandregény. Kalandregényeiben a legkülönbözőbb témák felé fordul, történelmi-politikai, fantasztikus-tudományos földrajzi jellegűeket éppúgy találhatunk itt, mint híres szerelmi történetek, udvari intrikák, természeti katasztrófák feldolgozását. Bár Németh G. Béla szerint ezek Jókainak legkevesbé értékes regényei, néhány írói jutulajdonsága itt is változatlanul érvényesül, s „ezek ezt a regénytípusát is fölemelik valamelyest.” Mindenekelőtt „a mesélés örömeinek csodálatos adottsága . . .”; a mellékalakoknak és a környezetnek „itt is telt igazi életszerűséget tud adni”. „De néhány mindig jelenlevő eszmei eleme is fölébe emeli e regényei többségét az átlag szórakoztató regénynek . . . Az elnyomás és háború gyűlölete, a tudomány jövőjének rajongó hite, a dogmaszerű erkölcs megvetése, az ultramontanizmus elítélése . . .” A felsorolt ismérvek alapján a tanulmány szerzője *A jövő század regényét* is e negyedik típusba sorolja. (127.)

1972-ben — a regény első közlése megkezdésének századik évfordulóján — több méltatás látott napvilágot.

Máté György 1872. — *A jövő század regénye* c. cikkében (Népszabadság, 1972. márc. 5., 55. sz. vasárnapi melléklet, 6.) úgy véli, hogy a regényt nem tekinthetjük „sem a futurologiai tudomány vagy akár sci-fi irodalom előfutárának. Jókai ezúttal nagyon kevéssé használja fel a kortárs tudomány ismeretanyagát. Vadul kalandozó fantáziájának szatnyára veszi fel az olvasót és repíti egy soha nem létező világba.” Ismerteti a regény tartalmát, majd megállapítja, hogy Jókai „sokmindent meglátott a XX. század végéből”: elsősorban a technika várható vívmányaiból sejtett meg sokat, pl. a repülőgépek különböző válfajait vonultatja fel. Rámutat az író szemléletének ellentmondásaira: az emberek közötti egyenlőséget, a békét, hazaszeretetet hirdeti, de „két oldallal odébb már eltapos minden ‚pozitív nihilistát’ . . . egyszerre rajong Petőfiért és Rudolf trónörökösért.” „Zavarosságában, áttekinthetetlenségében, ellentmondásaiban mindenestre jól ábrázolja a ‚jövő századot’, urbanizációs idegártalmaival együtt . . . Utópikus társadalomrajzában fel lehet ismerni a Habsburg-birodalom egyes vonásait: ‚Otthon’-t még a magyar világmegváltó és hódító álmok gúnyrajzában is fel lehet fogni . . . ha nem is mindig tudatosan, de gúnyiratnak is számhatta ezt a terjedelmes könyvét.”

Zöldhelyi Zsuzsa *Россия и русские в творчестве М. Йокаи*. (Этюды о Венгрии, 1972, 7. kötet, 111—123.) a regényt Jókai orosz tárgyú műveinek összefüggésében vizsgálja. Rámutat, hogy míg az 1850-es, 60-as évek orosz tárgyú elbeszéléseinek megalkotásakor az

író főként francia és német forrásmunkákra támaszkodott, *A jövő század regényében* nagymértékben merít a korabeli sajtó tudósításaiból, az aktuális politikai eseményeket ismertető hírekből. A továbbiakban a tanulmány szerzője a „nihilista-téma” korabeli aktualitására, a „nihilisták” ábrázolásának az anarchisták tevékenységével való összefüggésére mutat rá Jókainál és orosz író-kortársainál. Kitér arra a kérdésre is, miért említi a regényben nyilvánvalóan negatív kicsengéssel A. I. Herzent, akiről előző műveiben (és később is) nagy elismeréssel írt. (114—115.)

Dávid Gyula (*Jókai. Emberek, idjak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben*. Kolozsvár, 1972.) megállapítja, hogy az 1870-es évek elején Jókai megteremti azoknak a polgárhősöknek a sorát, akiket nélkülözhetetlennek tart a nemzeti polgárosodás művének betetőzéséhez (*Fekete gyémántok, A jövő század regénye*). Ezek a hősök, köztük Tatrangi Dávid is „e korszakban Jókai lényegében optimista világszemléletét fejezik ki”. (142.)

Sebes Erzsébet (*Száz éve a máról — Írta: Jókai Mór. A magyar sci-fi centenárium*) (Hétfői Hírek, 1972. nov. 8. 45. szám), Jókairól, mint az első magyar „sci-fi” mű, *A jövő század regényének szerzőjéről* emlékezik meg, felsorolva, melyek azok a technikai találmányok, amelyeknek későbbi létrehozását megsejtette.

Pierre Versins svájci író és kutató nagyszabású enciklopédiát készített *Encyclopédie de l'Utopie des voyages extraordinaires et de la science fiction* címmel (Lausanne, 1972.), amelyben külön címszó foglalkozik Jókaival (472). A szerző két Jókai regényt tárgyal: az *Egész az északi pólusig!* és *A jövő század regénye* címűeket. Az utóbbi cselekményének rövid összefoglalása a műben nem mentes néhány tévedéstől, de helyesen hangsúlyozza azt, hogy Jókai jól meglátta a repülés katonai és általános társadalmi jelentőségét. Versins végül megjegyzi, jó lenne a magyar író e fantasztikus regényeit franciára is lefordítani.

Ugyancsak a regény centenáriuma alkalmából A Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Írók Szövetsége Tudományos-fantasztikus munkabizottsága 1972. dec. 13-án és 14-én Jókai-emlékülést rendezett. (Az elhangzott előadások a Science Fiction Tájékoztató Jókai-emlékszámában jelentek meg 1972 decemberében, e kiadvány oldalaszámaira utalok.)

Az ülést a Magyar Írók Szövetsége Tudományos Fantasztikus Munkabizottsága nevében Cseres Tibor nyitotta meg, majd Nagy Miklós mondott a Jókai-kutatók és az Irodalomtörténeti Társaság nevében bevezető szavakat.

Zöldhelyi Zsuzsa (*Valóság és képzelet A jövő század regényében*) hangsúlyozta, hogy Jókai az őt környező világ figyelmes szemlélője,

sajátos krónikása volt. Ez fantasztikus regényére is vonatkozik: keletkezéstörténetének, forrásainak vizsgálata arról győz meg, hogy nemcsak leglényegesebb momentumai, de sokszor másod-, harmadrangú epizódjai is az akkori idők valóságát tükrözik. Ezért talán nem tűnik nagy merészségnek, ha *A jövő század regényét* sok tekintetben a múlt század, még közelebről: a múlt század 1860–70-es évei regényének tekintjük. A továbbiakban ezt a gondolatot igyekezett példákkal bizonyítani; Jókai saját könyveinek, noteszainak vizsgálata, a kora hírlapirodalmának tanulmányozása alapján arra mutatott rá, hogy Jókai képzelete a kor társadalmi eseményeiből, ismeretanyagából indult ki, amikor megteremtette a „jövő század” képét. Az „örök harc” ábrázolásakor felhasználta a porosz–francia háborúról olvasottakat, a „nihilisták” bemutatásának indítéka a párizsi kommün, az orosz anarchisták terrorakcióiról olvasható hírek. Az előadó külön figyelmet szentelt Jókai természettudományos érdeklődésének, a regényben szereplő találmányok, elsősorban a repülés ábrázolása forrásainak és világirodalmi párhuzamainak. Végül kitért arra is, milyen szerepet játszik Jókainál a technika fejlődése a világ átalakításában; az író ezt az új, emberibb világot az „Örök béke” c. részben ábrázolja, az álom, az utópia szintjén „oldva meg” azt, ami a kor zaklatott, ellentmondásos, háborúk dúlta valóságában megoldhatatlannak bizonyult. Az előadó szöveg arról, hogy a regény utolsó része hasonlóságot mutat a korai szocialisták — különösen Fourier — egyes eszméivel. Fölvetette annak a szükségességét, hogy a regényt a további kutatások során azokkal a magyar utópikus előzményekkel összefüggésben vizsgáljuk, amelyeket Pándi Pál tár fel *Kísértetjárás Magyarországon* c. könyvében. „Jókainak ez a művészi tekintetben korántsem legsikerültebb regénye érdekes dokumentum, amely korlátai, illúziói, túlzásai ellenére is híven tükrözi egy nehéz kor félelmeit és reményeit.” Bár sokszor naivak, mesterkéltek elképzelései a jövő társadalmáról, a humánus vezetési, amikor a jövő perspektíváját a békés alkotásban látja, amikor az emberiség diadalát ábrázolja a természet, az emberiségét az állati ösztönök felett (4–15).

Fábián Pál azt vizsgálta, vajon *A jövő század regényének* sokunk számára ma már több tekintetben avítottnak ható nyelvezete alkalmas volt-e a mű megjelenésének idején arra, „hogy az írónak a távoli jövőt előrevezető mondanivalóját hordozza...”. Ennek megállapítása céljából az 1870-es évek korának „nyelvi mérlegére” teszi a regényt. Jókai megálmodja a jövő egyes technikai találmányait — pl. a repülőgépet —, de leírásához meg is kell neveznie mind az egész, mind alkatrészeit. „Ahogyan maga az álomkép is csak a kor valóságának darabjaiból állhat össze, úgy az álomképnek és részeinek neve

is csak az adott társadalom nyelvi anyagából hívható életre.” Fábrián Pál számos példával mutatja be, hogy a minél szuggesztívabb jövő-ábrázolást sikeresen szolgálhatják a neologizmusok. Jókai ebben a regényében egyebek közt azért használja a nála szokásosnál nagyobb mértékben kora tudományos nyelvének számtalan új szavát, mert a „nyelvi újdonságok stilisztikai hatása is a jövő felé fordította az olvasók képzetét. . .” Az új kor hangulatának érzékeltetésére kiválóan alkalmasnak bizonyultak az idegen szavak is (pl. ichor, hyalichor, calorigépek stb.) Az idegen szavak azonban nem csak a technikai újítások leírásakor szerepelnek, de fontos stilisztikai-hangulatteremtő funkciójuk van az egzotikus tájak, részletek, Kincső felfedezése, a világ feletti repülés nagy kalandjának ábrázolásakor.

Példák sorával bizonyítható, hogy Jókai „a tőle elképzelt XX. századot tudatos írói munkával összeválogatott nyelvi eszközökkel vetítette az olvasók elé”. Mégsem tekinthetjük a regényt elejétől a végéig egyazon nyelvi szinten tartott alkotásnak. A jövőt szuggeraló részek aránya a konzervatívnak maradt társadalom eseményeinek elmondásához képest nem a legjobb. Ebből azt az általános tanulságot is levonhatjuk, hogy minden sci-fi író képzelete a maga korának valóságához kötött, mind tárgyi, mind nyelvi vonatkozásban (15—21).

Radó György *Galiba Peti jég alatti naplója* c. előadásában az *Egész az északi pólusig!* c. regény tudományos-fantasztikus elemeivel foglalkozott, s néhány párhuzamot vont a regény és *A jövő század regénye* között.

Az előadások után élénk vita bontakozott ki. Molnár József felhívta a figyelmet arra, hogy *A jövő század regényében* és más tudományos-fantasztikus elemeket tartalmazó műveiben felmerülő problémák Jókait egész életében foglalkoztatták, *Az egyiptusi rózsza* már kezdetben éppúgy fantasztikus, mint az utolsó, amely a világ teremtéséről szól, s amelynek java része kéziratban maradt. (38.)

Kuczka Péter felvetette, milyen érdekes, hogy *A jövő század regényében* Jókai a jövő világot tulajdonképpen teljesen a pénzre alapítja. Talán összefügg ez a regény az *Ahol a pénz nem isten* c. késői művel. Az öreg Jókai „eljut odáig, hogy azt mondja: olyan világot kellene teremteni, ahol nincs pénz, mert csak így és ott lehet megoldani az emberiség gondját-baját. . .” (40.) A továbbiakban — részben *A jövő század regényének* bevonásával — Jókai és Verne kapcsolatáról folyt a vita, majd pedig arról, szükséges-e (különösen a kritikai kiadás jegyzeteiben) leszögezni, hogy *A jövő század regénye* nem tartozik az író művészi szempontból legsikeresebb alkotásai közé. Radó György szerint „ha valaki ír egy könyvet Jókairól, abban megírhatja, de itt, ahol Jókai-műveket elemzünk, és csupán bizonyos szempontokból

tesszük ezt, ne különböztessünk, mint ahogyan az apparátusokba sem írjuk meg, hogy a szóbanforgó könyv Jókainak egy gyengébb műve". Zöldhelyi Zsuzsa ezzel szemben úgy vélte, Jókai érdeké-
cselekszünk, amikor differenciáljuk az esztétikai szempontból érté-
kesebb és kevésbé színvonalas műveket. Ugyanakkor fel kell hívni a
figyelmet arra, hogy *A jövő század regényének* más erői vannak,
mint pl. *Az arany embernek* vagy a *Fekete gyémántoknak*. Éppen ezzel
szolgáljuk Jókai valóságos, hatalmas értékeinek megszerettetését
(43—44.).

Sándor István, részben *A jövő század regényéből* vett példa kapcsán
arról beszélt, hogy Jókai műveinek, a korral szemben való elégedet-
lenségén túl egészen személyes, lírai indítékai is kell, hogy legyenek.
Egyszer tehát érdemes volna azt is megnézni „speciálisan éppen *A jövő
század regényében* . . . hogy az, ami ebben a regényben költészet,
mese, az a maga fantasztikumja ellenére mint emberi mondanivaló
milyen relációban van Jókaiával” (46.). Szalay Károly szerint *A jövő
század regényét* nem lehet valami egészen alattomosan ironikus műnek
felfogni, amely „saját korának kigúnyolására szolgál, anélkül, hogy
szatirikus-humoros eszközöket használna”. Itt valami olyan raffinált
ironiáról van szó, amilyen a világirodalomban is kevés van; a mai fül
számára azért nem válik világossá, mert „nem ismerjük már a korabeli
állapotokat, ennek a regénynek félelmetes aktualitását”. Megjegyzi,
hogy bár ő nem sci-fi ellenes, meg kell állapítania, hogy Jókai *A jövő
század regényében* játszik ezzel a műfajjal. „Az a mai sci-fi irodalom,
amely komolyan veszi a sci-fit . . . — legalábbis számomra — olvas-
hatatlan, ásatag . . . De abban a pillanatban, amikor az író kicsit ját-
szadozik ezzel a műfajjal, akkor már elfogadhatóvá válik . . .” (48.).

Fábián Pál szerint Jókai tulajdonképpen nagyon utálta a saját korát,
ezt azonban csak úgy mondhatta el, ahogy *A jövő század regényében*
tette „Fenn kellett tartania az Osztrák—Magyar Monarchiát, nem
buktathatta meg a Habsburgokat, nem semmisíthette meg a magyar
alkotmányt . . .” (Fábián hozzászólása kapcsán rövid, heves vita
alakult ki arról, vajon lettek volna-e következményei, s milyenek,
ha Jókai mindezt megteszi) Fábián Pál a vitára reagálva kijelenti, hogy
Jókai — bár ez mégsem volt egészen ártatlan mulatság — beleköt a
rendszerbe. A regényből kiragadott példákat sorakoztat fel annak ér-
zékeltetésére, hogy az író azt a társadalmat, amelyet a XX. századra
átvetft, tulajdonképpen megsemmisíti, s a regény végén új társadal-
mat teremt (48—49.). Oltványi Ambrus megjegyezte, hogy Jókai
nagyságáról nem nyilatkozna olyan „szuperlatívuszokban, mint itt
egynémely hozzászóló”, de az is bizonyos, hogy olyan ember szá-
mára, aki a jelent és a jövőt is történelemként fogja fel, Jókai kimerít-

hetetlenül tanulságos olvasmány. A ma kultúráját és atmoszféráját, amelynek egyik megnyilvánulása a sci-fi, két nagy, egymással ellentétes és egymást kiegészítő áramlat jellemzi, s ezek Jókai életművében is megtalálhatók: egyfelől a felvilágosodás szelleméből kinövő s a liberalizmus, pozitívizmus gondolkörében fogamzott hit a tudomány és a technika hatalmában, másfelől az ezzel egyidejűleg jelentkező civilizáció-ellenesség. Jókainál e két eszmevilág egymás szomszédságában, *Az arany emberben* és *A jövő század regényében* tapasztalható; nem véletlen, hogy olyan periódusban jelentek meg, amikor a társadalom ellentmondásai súlyosbodtak, s Jókai személyes hangulata is romlott. *A jövő század regényét* a felvilágosodás és a liberalizmus optimizmusát tükröző üzenetként kell felfogni. Regényében tükröződnek a kor ellentmondásai, végülis azonban felülkerekedik az a hit, hogy a jövőben ezek az antagonizmusok feloldódnak. A mű világképe következetesen polgári-liberális világkép. Az író, akinek elvei a XIX. sz. közgondolkodásától nem voltak idegenek, az abszolutisztikus és feudális magyar társadalmi berendezkedésnek azokat a vonásait bírálja, amelyek liberális koncepciójával összeegyeztethetetlenek. Otthon államban is a kapitalisztikus gazdálkodás valósul meg, a kiáltó ellentétet letompító, javított formában, de nincs szó a kapitalizmus megszüntetéséről. Végző soron Jókai üzenete nagyon pesszimista üzenet — a sci-fi irodalomba tartozó fordulatoknak kell segítségül sietniük, hogy a XX. században ne következék be mindaz, amitől Jókai saját korában, a történelmi események, a világhelyzet figyelembe vételével — fél: sikerüljön elszigetelődni a cári önkényuralomtól éppúgy, mint a nihilizmustól. Jókai féltette a 67-es magyar államot, „melynek sok feudális maradványát bírálta ugyan, de egészében . . . a maga államának érezte. Sok évtizedre visszamenő koncepciója volt, hogy a Habsburg-dinasztia értse meg: uralmának legbiztosabb támasza a magyarság . . . Ilyen elgondolás az, hogy olyan Habsburg-monarchiát ábrázolt, amelynek centruma Magyarország!” (50—53).

A tanácskozás második napján Kuczka Péter elnökölt.

Szemző Piroska (*Vernétől Jókaiig*) rámutat a Verne és Jókai közötti hasonlóságokra, de különbségekre is. Egyebek között arra, hogy Verne „ . . . nem metafizikus, nem szociológus . . . párizsi, de ugyanakkor kozmopolita, az emberiség jövője érdekli”. Jókai regényeinek természettudományos légköréből jelene történelmének, a hazai politikának légköre érződik. Amikor *A jövő század regényén* dolgozott, azt írta egy levelében, hogy utálja a politikát, a hazai állapotokat s hogy a tervezett, 1960—1972-ben játszódó regényt „reális politikai, filozofikus szatfraként” More, Cabet, Fourier szellemében írja (65.).

Földes Péter csodálatos dolognak tartja, hogy Jókai 100 évvel

ezelőtt elvileg már a mai típusú tudományos-fantasztikus regényt teremtette meg. A jövőbe vetített technikát egy társadalmi regény eszközüvé tette, mint ahogy a mai sci-fi is valamilyen formában technikai problémái mellett még mindig társadalmi regény. A továbbiakban azt taglalta, mit nyújt Jókai jelenlegi író-kollégáinak, a sci-fi művelőinek. Regényében a science-tartalom mutatkozott mulandónak, de „a fiction-tartalma ezt is absorbeálva, fictionné alakítva — fenn tudja tartani az egész regényt! Ilyen nagy az irodalom ereje!” Ebben a műfajban a tudomány hitele is nagyon fontos, de marandóságot csak a költészet varázsa adhat a műnek. — A másik tanulság: az utópista sci-fi nem jóslat, tulajdonképpen csak egyik irodalmi formája a máról és mához szólásnak. (61—62.)

Lengyel Dénes (*Népköltési és sci-fi elemek A jövő század regényében*) rámutatott, hogy Jókai egész művészetének legfőbb forrása a népköltészet. *A jövő század regényének* hőseit a népmesei hőskökhöz hasonlítottta (Habsburg Árpád olyan viszonyban van alattvalójával, mint a „Mátyás király és Toldi” c. mese két alakja). A repülőgép találmánya nem Dávid, hanem apja nevéhez fűződik, ő és a két másik elmeegógyintézetben élő feltaláló sajátos módon részben a tudományra, részben azonban a hitre alapozzák munkájukat. De itt is — mint Jókai több más írásában — a keresztény hitvilág az ősmagyar sámánhittel fonódik össze, s a legősibb magyar hit találkozik az újkor egyik legjelentősebb felfedezésével. Jókai regényében az üstökös körüli vita az egyház és a tudomány összeütközésének legfőbb indítéka. A repülésnek nemcsak keletkezése, de felhasználása is sok mesei elemet tartalmaz. A repülőgép olyan varázsszer, amellyel gyakran találkozunk a tündérmesékben (varázssíp, terülj-asztal stb.). A mesék hőseihez hasonlóan Tatrangi is varázsszerrel segítségével győzedelmeskedik. Mint sok tündérmesének, *A jövő század regényének* cselekménye is három színtéren játszódik. Közülük legfontosabb a harmadik: a regényben, mint a tündérmesék egy részében, a hősnak és ellenfelének küzdelme a levegőben folyik. A regény azért is érdekes irodalmi alkotás, mert egymással szorosan összeforrva találjuk meg benne a mese, a monda, az ősi hitvilág és a science fiction elemeit (69—73.).

Kuczka Péter annak a véleményének adott kifejezést, hogy Jókai nem kapja meg méltó elismerését, bizonyos értelemben még ma is lebecsülik, lekicsinylik. Néhány vonása Kuczkat különösen vonzza, például a költészet némesített tudományosság, a megismerés, mint Jókai költészetének ihletője. Műveinek művészi értékét nem befolyásolja, hogy tudományos ismeretei igazak vagy hamisak, régiak vagy újak voltak-e. Különösen hangsúlyoznunk kell, hogy Jókai életművében új a művészetnek a tudományhoz való megváltozott viszonya

és az az érzékenység, amellyel az író a változást felismerte. A továbbiakban néhány vitakérdést érint, pl. felveti, szükséges-e *A jövő század regényét* olyan regénymodellekkel (pl. *Az arany emberrel*) összevetni, amellyel csak szembeállítva vizsgálhatjuk. *A jövő század regénye* más regénytípus, olyan, amelynek középpontjában „egy század” és nem néhány hős története áll. Inkább Defoe *Londoni pestiséhez* vagy Wells *Mi lesz holnap?* c. művéhez hasonlítható (74–76.).

Nagy Miklós (*Gondolatok Jókai fantasztiikumáról*) szerint a sci-fi csak ott virul, ahol már a hétköznapiakat is átjárja „az elméleti és alkalmazott tudomány”. Jókai számára már ezért sem lehetett a tudományos fantasztiikum a legfőbb műfaj, sőt „aránylag későn és szaggatottan jelent meg pályáján”. Életéhez kezdettől hozzátartozott ugyan a természettudományos munkák olvasása, ám „széleskörű ismereteihez nem járult elég erős elvonó és általánosító készség, a matematikában, filozófiában pedig a legcsekélyebb hajlamot sem mutatta”. Világnézetében nagy szerepet játszott a természetfölötti (beteljesült álmok, telepátia stb.), bár ez nem illett bele egyetlen vallás hagyományos keretei közé sem. 1870 után a naturalisztikus színezetű realizmus, amely egyre jobban jellemezte irodalmunkat, száraznak, költőtietlennek tűnhetett neki, hagyományos anekdotikus realizmussal kevert meséi romantikáját pedig maga is túlhaladottnak vélte. *Az arany ember* és *A jövő század regénye* igen közeli időpontban látott napvilágot; mindkettő új regénytípus alkotójuknál, egyik a lélektan, a magánélet iránti megélelénkült érdeklődéséről tanuskodik, „a másik a tudományos fantasztiikum egyéni változatát jelenti”. Utóbbinak meg volt számára azon előnye, hogy e műfajban nem kötötték meg a kezét a szürke hétköznapiok, „hiszen vallotta az evolúciót, és vállalta a tudományos igazolhatóság adta korlátokat”. Végül megállapította: ha majd megírják a hazai sci-fi történetét, igazolódni fog, ami mégcsak valószínű föltevés: „Jókai legalább fél évszázadig ösztönözte, ihlette a magyar tudományos fantasztiikumot” (78–82.).

Bognár András regényt Jókai legkevésbé megvitattott és legvitathatóbb művének nevezi. Bognárnak úgy tűnik, hogy ha közelebből megvizsgáljuk a munkát, egész sor „marxista-materialista eszmét”, valóra vált sejtést találhatunk benne, kijelentette, hogy a mű „utópianak félresikerült, de technikai-tudományos futurologiának bevált . . . Hogy a változások egyik alapja a technikai fejlődés, azt jól megsejtette; — de nem tudott felülemelkedni kora liberális gondolkodásán és a pénzgazdálkodásra épülő (velejeig kapitalista) társadalmi rendjén” (90—96.).

Az ülésszakról a sajtóban több ismertetés jelent meg, így pl. Jánosi Antal (*Jókai-émlékezés*) *Élet és irodalom*, 1973. I. sz., Magyar Nem-

zet, 1973. 3—4. sz.; Kartal Zsuzsa (*Romantika és fantasztikum. Jókai-emlékkülés az Irószövetségben*) Magyar Nemzet, 1973. 3—4. sz.; Miklós Pál (*Jókai-emlékszám* Itk 1974.) 216—127.).

Bognár András (*Jókai Mór: A jövő század regénye* SF tájékoztató, 1973. 9. sz.) lényegében a Jókai-ülésszakon kifejtett (fent ismertetett) koncepcióját kibővítve elemzi a regényt.

Zöldhelyi Zsuzsa (*Utópia és valóság a jövő század regényében* Galaktika, 1973. 4. sz., 90—98.) a művet mint a magyar sci-fi egyik elődjét mutatja be.

Bognár András (*Jókai és a jövőbe látás*. Forrás, 1974. 6. sz. 73—75.) némileg lerövidített formában teszi közzé fent ismertetett vélekedéseit a regényről.

Nagy Miklós (*Tudomány és fantasztikum, tudományos fantasztikum Jókainál*. Utószó Jókai Mór: *Ócednia* c. művéhez, Kozmosz Fantasztikus Könyvek, 1974.) szerint a tudományos-fantasztikus motívumok különösen jelentősekké váltak Jókainál az 1870-es években, a *Fekete gyémántok*, *A jövő század regénye*, a *Két léghajós*, az *Egész az északi pólusig* megalkotásának időszakában. A továbbiakban azt vizsgálja, melyek azok a társadalmi és tudományos-technikai indítékek, amelyek e témakör iránti érdeklődését befolyásolták. Megállapításai hasonlóak a korábbiakhoz.

Váradí Sternberg János (*Magyar írók veszélyes művei a cári Oroszországban. Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról*. Uzgorod—Bp. 1974.) idézi azt a jelentést, amelyet G. Widder pétervári cenzor készített 1879-ben *A jövő század regényének* német kiadásáról. A cenzor véleménye szerint az író fantasztikus elképzelései nem kifogásolhatók, de az Oroszország jövőjére, a cárizmus bukására, majd a dinasztia visszaállítására, a parlamenti rend és — Oroszország ázsiai részében — a köztársaság bevezetésére vonatkozó elmékedések oly „ízléstelenek és tendenciózusak”, hogy lehetetlenné teszik a könyv engedélyezését (186.).

1975-ben, Jókai születésének 150. évfordulóján számos tanulmány látott napvilágot; ezeknek egy része *A jövő század regényével* is foglalkozik.

Veress Zoltán (*Jókai eszmei koordinátarendszere*. Korunk, (Kolozsvár) 1975. 1—2. sz.) véleménye szerint, ha Jókainak a korabeli társadalomra tett „tudományfelkaroló, ipar-promoveáló, újcivilizátor hatását” akarjuk bemutatni, akkor elsősorban nem életrajzát, közéleti tevékenységét kell vizsgálnunk, hanem irodalmi műveit. Az utókor számára szinte kizárólag csak a regényíró maradt meg Jókaiából, ezért néhány regénye alapján kívánja feltárni, milyen hatást tesz Jókai a mai, főleg fiatal olvasókra (39.). — Megállapítja, hogy Jókainál felfedezhető

egy elvi-erkölcsi koordinátarendszer, amelynek „tengelyei” a „szabadság, egyenlőség, testvériséggel” meghatározható főtengely, továbbá a béke szeretete és a haladás igénylése. A szerző a továbbiakban e „tengelyek” szerint vizsgálja Jókai regényeit. A „Szabadság” alfejezetben kifejti, hogy Jókai . . . sohasem tagadta meg később sem a 48-as szabadságeszmét. Sok bírálója róttá fel, hogy később hiperlojális volt a Habsburg-házzal szemben, „s ami még rosszabb, történelmi szükség-szerűségként ismerte el a monarchia létét . . . éppen csak a lényeket kerültek meg, azaz Jókai tévedéseinek küzdelmes megalapozottságát, az egyetlen járható út felismerni-vélését e tévedésben.” Az író többek között *A jövő század regényében* magyarázta meg, mi vezette „a Habsburg-birodalom fennmaradása kívánatosságának a gondolatára . . . Ugyanakkor érzékelteti, milyen természetellenes tákolmány ez a birodalom.” A „Testvériség” alfejezetben Veress Zoltán megállapítja, hogy a testvériség nemcsak valami észokok követelte kívánatosság Jókai tudatában és műveiben, hanem „a más népekhez tartozók fenntartás nélkül való, lélekből jövő, szinte szeretete . . .” *A jövő század regényében* az író pontosan napjainkra jósolta a nagy faji konfliktust Amerikában, bár nem a néger és a fehér, hanem a német és az angolszász elem között. „Ez utóbbiak régi ellentétéről tudott, az előbbieket új ellentétét azonban nem fogta fel, nem lévén hajlandóság benne magában a faji megkülönböztetésre . . .” (44—45.) Jókai nem elvben fordult el a szabadságharctól, hanem gyakorlatilag látott reménytelennek minden újabb *fegyveres* kísérletet annak kivívására. Egyetlen járható út maradt hát előtte, a béke útja, annak a lehetősége, hogy a polgári fejlődéssel a nemzet oda juthat, hogy „egyszer majd biztos eséllyel követelhesen szabadságot, s ezt meg is tudja védeni, mint Otthon állam népe” (47.) Veress párhuzamot von a világszabadság eszméjét hirdető Petőfi és a világbéke eszméjét hirdető Jókai között: Jókai olykor messzire kalandozott álmaiban, mintegy továbbgondolta Petőfi eszméjét, azt a jövőbeli állapotot fürkészte, amikor a világszabadság eredményeként megszületik a világbéke. Nem véletlen, hogy ez a téma éppen *A jövő század regényében* emelkedik központi rangra. (50.)

Nagy Miklós (*A tudományos fantasztikum Jókai világában*. Forrás, 1975. febr. 65—70.) a regényt Jókai más tudományos-fantasztikus írásainak összefüggésében említi.

Gergely Gergely (*Jókai regényei a hetvenes években*. ItK 1975. 307—317.) elmondja, Jókai 1848 után is mindenkor a jövő útját keresi, s változatlanul a nemzet ügyét kívánja szolgálni, „szolgálni és nem pusztán vezetni . . .” (307.). Gergely Gergely Jókainak az 1870-es években írt regényeit témakörönként tárgyalja. „A hősi energia elpazarlása” c. alfejezetben megállapítja, hogy a kiegyezés utáni évtized-

ben megalkotott Jókai-hősök vagy nem bírják legyőzni az életet és elpusztulnak, vagy komoly küzdelemre sem méltatják; mindenképpen egyre nagyobb szakadék tátong külső és belső világuk között. Az eddigi jó–rossz ellentétet, a külső konfliktust a kettévált „én” küzdelme váltja fel. A hősök számára kijelölt utak most jóval szűkebbek, mint előzőleg, de az illúziókat ennek ellenére sem hagyja végképp kivesszenni. Az évtized elején még utópista álmokkal kecsegtetett, Delejszország nagyszerűségét ígerte és Otthon államáról mesélt, később azonban jóval szerényebb környezettel is megelégedett (310–311.). „A hazafiúi erkölcs” alfejezetben felhívja a figyelmet arra, hogy 1848 után Jókai műveiben a hazafiúi erkölcs csúcsát 1848 jelenti, de a szabadságharc szemlélete nem minden időben és esetben egyenlő. A hetvenes évek regényeiben mintha egyenesen kitérne e kérdés elől, hol eléje kerül 1848-nak (*Eppur si muove*), hol meg túlugrik rajta (*A jövő század regénye*), máskor nyíltan kikerüli. Nem jelenti ez 48 megtagadását, de jelzi azt, hogy a köztudatban már nem ez az elsőrendű probléma (312.).

Radó György (*Jókai Mór és a Szovjetunió népei*. Bp. 1975. 96.) a Magyar–Szovjet Baráti Társaság kiadványaként megjelent füzetében áttekinti az orosz téma alakulását Jókainál az 1860–70-es évekig, majd rátér azokra a korabeli eseményekre, amelyek *A jövő század regényében* Oroszországról rajzolt képet befolyásolhatták (pl. ama terrorcselekményekre, anarchista csoportokra, amelyeknek létezéséről Jókainak tudomása lehetett). Radó a továbbiakban csak azt tárgyalja, hogyan mutatja be Jókai művében az oroszokat és az orosz forradalmat (35–36.). A regény orosz szereplői két nőalak, a cárléány és Sasza asszony körül polarizálódnak. Jókai őszintén háborgott a cárizmus zsarnokuralma ellen, mégis a legcsodálatosabb teremtményként ábrázolja a cárléányt. Radó György szerint ez azzal magyarázható, hogy Jókai „mindig a hőhérokat ítélte el és az áldozatok iránt érzett rokonszenvet, tehát az oroszországi terrorizmusnak . . . körülményei között a regénybeli cárt sajnálta meg . . .” (38.). A továbbiakban a regényből vett idézeteket sorakoztat fel Nihil-ország államrendszereinek jellemzésére, majd megállapítja: „Summa summarum: a nihilista ‚páholy’ által vezetett és fenntartott őrült zendülés minden egyéb, mint ami a munkások és parasztek forradalma lett; ezért állítottuk, hogy *A jövő század regényének* van ugyan sok gyenge oldala, de népeellenesnek vagy forradalomellenesnek csak az mondhatja, aki az egykori ellenforradalmi beállítást utólagos hatása alatt az orosz népet és a szocialista forradalmat azonosítja az anarchizmus világának eltűléséből és továbbképzéséből Jókai fantáziájában megszületett Nihil-rendszerrel” (40.).

Vita Zsigmond (*Jókai Erdélyben*. Korunk, Kolozsvár, 1975. II. sz. 256—857.) Jókai erdélyi útjaival kapcsolatban kifejti, milyen jelentősebb élményekben volt része, amelyek ember- és életsejtelétre is hatottak. Megemlíti, hogy az 1858-as út későbbi regényeire is hatott, Abrudbányán megismerte az aranybányászat nagy nemzetgazdasági jelentőségét. Későbbi írásaiban már a mérnököket, a feltalálókat, a székely Tatrangi Dávidot tartotta a jövő igaz emberének (857.).

Nagy Miklós *Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében*. (Bp. 1975. 262.) c. kismonográfiája csaknem változatlanul ugyanazt tartalmazza *A jövő század regényéről*, amit tőle már korábban olvashattunk (179—180.)

Bori Imre (*A magyar fin de siècle írója — Jókai Mór*; Híd, Novi-Sad (Újvidék), 1975. II. sz. 1215—1243., 12. sz. 1404—1426., 1976. I. sz. 1—17., 2. sz. 184—195.) megállapítja, hogy az író munkásságának utolsó huszonöt évét a Jókai-kutatás szinte egyértelműen válságosnak minősíti, művészete hanyatlása időszakának tartja. Bori szerint Jókai ezekben az években is jelentős alkotásokat produkált, s ezek a művek nem válságtermékek, csupán más és új jellegűek, „korszerűek” az adott időkhöz viszonyítva (1216.). Jókai nőalakjairól, a szerelem ábrázolásáról megjegyzi, a művek egy részét a „vérszomj kéje lengi be”, s egyes esetekben a hősnőket tartja fogva „a patológikus indulat”. „Nem véletlen tehát, hogy a múlt világ atavizmusaként a Jókai-elképzelte XX. században is felkísért a szadizmus. Alexandra rendez vérfürdőt egy gőzguillotine-nal Severusnak . . .” (II. sz. 1234.) Az aberrációk elhatalmasodása, a patológikus tünetek elszaporodása mögül, mely kortűnet, a fájdalmasan észlelt megosztottság, elidegenültség jelenségei, eszmei konzekvenciái ködlenek fel . . .

Veress Zoltán a *Jókai természettudománya* c. kötetben („Téka” sorozat, Bukarest, 1976. 255.) mintegy félszáz Jókai-regényből válogat össze idézeteket bizonyos rendszer szerint csokorba kötve; olyan szövegrészeket, amelyek a legnépszerűbb magyar klasszikus elbeszélő természettudományos műveltségébe, de még inkább ilyen irányú érdeklődésébe engednek bepillantást (5.). Hozzáteszi, hogy az író teremtő képzelettel formálja tovább a korabeli tudomány egyes területeiről rendelkezésre álló adatokat. Veress Zoltán megállapítása szerint Jókai műveiben a természettudományos műveltség és érdeklődés „kézen fogva jár együtt”, szépirodalmi műveiben — s a könyv szerzője ezeket tekinti át, nem pedig Jókai cikkeket, beszédeit: a természettudományos műveltséghez képest az érdeklődés uralkodóbb, ezért az idézetek között több lesz olyan, „amely nem tudománytörténeti, hanem frónkra vonatkozó emberi dokumentum” (6).

Annak vizsgálatakor, hatott-e írói témaválasztására természettudo-

mányos műveltsége, a szerző igenlően válaszol, s egyebek között *A jövő század regényére* is hivatkozik (15). „Írónk nagyjából ismerte a korabeli természettudomány főbb ágaiban elért eredményeket, mindez azonban nemigen hatott általános szemléletére, amely megmaradt körülbelül olyan, amilyennek az iskola padjaiból kihozta. Abban a korban, ha valaminek, a fejlődélméletnek kellett volna hatnia az irodalomra, ám ezt nála csak halvány nyomokban tapasztaljuk *A jövő század regénye* első részében, az „Örök harc”-ban, amiből egyébként az látszik, hogy Darwin eszméiből őt leginkább a „struggle for life” ragadta meg” (21.). A továbbiakban Veress a regényből kiragadott idézeteket — a szükséges magyarázatokba ágyazva — őt téma szerint csoportosítja. A „Csillagászat” fejezetben egyebek között *A jövő század regényéből* vett példákkal mutatja be azokat az égi objektumokat (pl. a holdat, a Saturnust, az üstökösöket), amelyek élénken foglalkoztatták az író (35—38.). Ugyancsak a regény egy idézetével mutatja be, mit várt Jókai a jövő csillagászatától. „Természetesen a huszadik századi csillagászat sok tekintetben más és minden tekintetben nagyobb, jelentősebb, korszalkotóbb eredményekre jutott, mint Jókai álmodta”. De ha ez így van, akkor ebben kétségtelenül valamennyi részének kell lennie annak, aki *A jövő század regényében* a föld légkörén túli villamossággal kapcsolatos eszméket sugallta jövőendő tudós-nemzedéknek (42—43.). A *Földtudományok* fejezetben a regénynek abból a részéből idéz, amikor Tatrangi a légkört már a légkörbe emelkedve tanulmányozza. Tatrangi a felhőképződést is vizsgálja, s Veress Zoltán rámutat arra, hogy Dávid megfigyelései meghökkenítő hasonlóságot mutatnak „azzal a megfigyelő és felderítő tevékenységgel, amelyet napjainkban a mesterséges holdak végeznek”. Az író valószínűleg nem tartotta volna fontosnak, hogy szert tegyen ilyen ismeretekre, ha nem lett volna eleve fogékony az effajta látványok sajátos szépségére (50—51.). Összevetve a sarki fény leírását a *Fekete gyémántokban* és *A jövő század regényében* megállapítja, hogy utóbbiban az író realisabb képet ad e pompás jelenségről (53.). Számos, a regényből vett idézettel illusztrálja Jókai érdeklődését „a világ-tenger végtelen vizei” iránt (62—65), amelynek nemcsak jelen állapotát, de földtörténeti alakulását sem hagyta figyelmen kívül. Utal az ásványok lelőhelyeinek — így az ichor alapanyagának — leírására, s végül idézi a regény néhány bekezdését, amelyekből kiderül, hogy a „jövő század” földtudománya a geotermikus energia hasznosításával „olyan — megdöbbentően jól anticipált — kérdéseket old meg, mint a környezetszennyeződés és a nyersanyagválság . . .” (81.). Az *Élet-tudományok* fejezetben a regényből vett példával is alátámasztja, hogyan mutatja be Jókai az őslénytani csontleleteket, felruházza azokat épen

hagyott testtel (92.). Annak bizonyítására, hogy milyen kézenfekvő volt Jókai számára a kártevők elleni biológiai védekezés modern eszköze, a regény egy jelenetét idézi, amelyben a „jövő század” egyik világvárosának piacán gyfkok pusztítják el a legyeket (125). Utal arra is, hogy e tudományos fantasztikus regény bemutatja az agrotechnikai feladatok megoldását, a mezőgazdaság módszereinek újjászületését (139.). Példákat sorakoztat fel arra, mikép írja le Jókai „a ma élő egyetlen emberi faj ‚változatait’ . . .” (169—170). Jókai pontosan tájékozott kora orvostudományában, „amely már felfigyelt a pellagra és a kukoricára alapozott táplálkozás közötti összefüggésre . . .” (200.). A *Technika* fejezetben, annak vizsgálatakor, milyen gépek leírása szerepel Jókai regényeiben, idézi *A jövő század regénye* tömegkivégzőgépéről szóló részt. Ez egyben bizonyítja, mennyire „a mechanikai szerkezetek álltak Jókai műszaki fantáziájának előterében . . .” (231.). Az elektrotechnikai szerkezetek sorában említi Tatrangi repülőgépet (235.), majd a haditechnika témájának áttekintésekor felhívja a figyelmet arra a monsturmra, amelyet *A jövő század regényében* „száz léggömb emel a magasba”, majd ejt le, s hozzáteszi, hogy ez az atombombba stratégiai — nem fizikai — előrejelzése (247.). Röviden összefoglalja a légi közlekedés, repülés témáját Jókainál, s a könyv utolsó idézeteként *A jövő század regényének* azt a jelenetét mutatja be, mikor a Gyilkos-tó partjáról fölszáll az első repülőgép (252.).

Kiadásunk a regény 1872—1874-i első kötetkiadásának szövegén alapul. Szövegváltozatok szempontjából a K-t, a H 1872—74. évfolyamában megjelent folytatásos közlést és a NK-t vettük figyelembe. Csak néhányszor — nyilvánvaló sajtóhibák vagy szövegromlás esetén — térünk el az első kiadástól. Mivel a kézirat és az alapul vett 1872-i kötetkiadás azonos korból való, a szerzőnek és a nyomdászoknak nyelvi és helyesírási ízlése megegyezett, így a kézirat és az alap-szöveg közötti eltérések nem jelentősek. Azok a helyesírási korszerűsítések, melyeket összefoglalóan felsorolunk, túlnyomó többségükben érvényesek a kéziratra vonatkoztatva is, ezért nem mutattuk ki őket egyenként a szövegváltozatok között.

A K, H valamint az első kötetkiadás egybevetése azt mutatja, hogy Jókai már az 1872—1874-es kiadásban több helyen korrigálta a H igen sok sajtóhibától tarkálló szövegét. Egy-két esetben azonban más, lényegesebb változtatásokat is megfigyelhetünk a H és az 1872—1874-es kiadás között, így pl. a „pneumatikus hegyi pálya” leírását (I. k. 282.) a kötetkiadásban Jókai — bizonyára újabb olvasmányai alapján — kiegészítette. Megfigyelhető továbbá, hogy az 1872—1874-es kötetkiadásban néhány stiláris jellegű változtatást is eszközölt.

A fentieknél több, nyilvánvalóan Jókai kezétől származó javítás figyelhető meg az első kötetkiadás és az NK között. A stiláris és a nyelv fejlődését tükröző igazításokon kívül e változtatások főleg azzal függnek össze, hogy Jókai a két kiadás között eltelt években is figyelemmel kísérte a természettudományok, a technika fejlődését, s új ismeretei alapján több helyen kiegészítéseket helyezett el az NK-ban. Van egy nagyobb méretű betoldás az NK 11—12. lapján, amely az Árpád fejedelem vélt sírjának felfedezésével kapcsolatos, 1882—85 között lezajlott archeológiai vitán alapszik. Ezt a részt érdekessége miatt (külön figyelmeztető jelek közé téve) beemeltük a főszövegbe a 15—16. lapra.

A technika fent említett fejlődését tükröző javítások még: a K-ban és a H-ban több helyütt *kalorigép*-et, az első kötetkiadásban *gdzégép*-et,

az NK-ban *villanygép*-et említ (pl. I. 110 : 12, 16); a *Drummond-fény* helyett az NK-ban rendszeresen *villany-fény* szerepel (pl. I. 204 : 29, 251 : 23 stb.). Hasonló tendencia figyelhető meg a főváros rajzával kapcsolatban: Jókai a már elkészült épületek vagy nyilvánosságra hozott tervek alapján kiigazítja az 1872-ben írt szöveget (vö. *A regény keletkezése, forrásai*). Nem utolsósorban ezek a változtatások győznek meg arról, hogy semmi esetre sem tekinthetjük a JKK kiindulópontjaként az NK-t: félrevezető lenne, ha egy regényben, melynek a címlapján az 1872—1874. év szerepel, olyan találmányokról lenne szó, melyek csak az 1890-es években születtek meg (pl. a röntgensugár), s melyekkel az író utólag egészítette ki a szöveget.

A K-ban található, Jókai kezétől eredő, s részben tintával, részben grafitceruzával végrehajtott betoldásokat, mivel ezek a JKK szövegében szerepelnek, az eddigi gyakorlatnak megfelelően nem tüntettük fel a szövegváltozatok között. A Jókai által kihúzott szavakat, ha olvashatók, szögletes zárójelben a szövegváltozatok között soroljuk fel.

Itt említjük meg, hogy az NK az első kiadás *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* alakjait rendszeresen *-ból*, *-böl*, *-tól*, *-töl*, *-ról*, *-röl* formákra változtatja. Ezeket nem közöljük egyenként a szövegváltozatok között. A K-ban a *-bul*, *-bül*, *-tul*, *-tül*, *-rul*, *-rül* ragváltozatokat Jókai teljesen rendszertelenül használta. Ezeket már az első kötetkiadás túlnyomórészt egységesítette a ma szokásos formában. Ebben az időben már maga Jókai is hajlott az újabb formák felé, így nem nagy arányban fordulnak elő a K-ban a régies alakok.

A K-ban a *-ból*, *-böl*, *-tól*, *-töl*, *-ról*, *-röl* ragok — nyilván a sietős frás folytán — *-bol*, *-böl*, *-tol*, *-töl*, *-rol*, *-röl* formában fordulnak elő. Ezeket egyenként nem tüntettük fel a szövegváltozatok között.

E regény kiadása is a JKK 1. kötetében a *Bevezetés Jókai összes műveinek kritikai kiadáshoz* c. fejezetben összefoglalt és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK 24. kötetében *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címmel közölt módosítások szerint készült. Éppen ezért az alábbiakban csak azokról a sajátos eltérésekről adunk számot, amelyek az írásmód tekintetében kiadásunk és a regény alapul vett 1872—1874-i első kiadása között fennállnak, és a jelzett *Bevezetés*-beli általános elvekből nem következnek.

A következő magyar szavak *o*-ját, ill. *ö*-jét írjuk át *ó*-vá, ill. *ő*-vé: *alol*, *bünhődése*, *cokolta*, *előörs*, *fösz*, *gyontató*, *közohajtás*, *legelőszőr*, *Leo*, *magáról*, *moring*, *odaférfköztek*, *oh*, *ohajtana*, *ovatos*, *rázködés*, *sohajt*, *sóvár*, *szörös*, *tudósít*, *tüzkürtök*, *zárkozott*.

Néhány magyar szóban a mai írásmóddal ellentétben hosszú *ó*, ill. *ő* áll az 1872—1874-es kiadásban; ezeket a mai helyesírás követelményeinek megfelelően rövid alakra cseréltük: *atóm*, *bógáncs*, *bőjtől*, *bűnösök*,

dörgéssel, elől (hol? kérdésre), jőjön, jőjj, jövök ('jövök' értelemben), látkőr, meghósnosíthatók, növekedni, órgyilkot, öntöde, ördöngös, övön, szökőket, utóler, utólszor, vióldé, vonszólja.

A fentiekben kívülről az alapul vett kiadással szemben mai helyesírással írtuk a következő magyar szavakat: *ahoz, aként, akközben, átmeniók, befedd (kijelentő mód), beigtatva, béllésű, béllét, bene, bessenyő, bocsdátad, boszankodik, boszu, boszus, bölcsesség, csatt, csengetyű, csep, csügnek, égyguladás, egyébb, ehéz, ejh, éjszak, eként, ekközben, elbocsdtatás, ellövelnek, elsülyed, épen, erőszakal, érte, feltser, felyül, fen, fenforgó, fenhangan, fenlakott, fenmarad, fensik, fensőbbégi, fentartani, fenyőgalyak, fris, frisit, fuladás, fulánk, fulasztá, fulánk, genyedés, gyógyítadhat, gyuladás, állj helytt, higyje, homoktöltéserek, halldos, hunn, hüssitve, igtat, ijeszget, ijeszgetés, izzaszsz, játsza (jelen idő), játszák, játszanak (felszólító mód) jólét (= jólét, gazdagság), jőjenek, kellel ('kelet' értelemben), kezd (felszólító mód), keztyü, kevésbbé, kiálthatatlan, kigyuladt, kilyukgtatja, kiszdrasztott, könyekig, könyező, könyje, könyjei, könyjeink, köppölyök, különbözö, lasabban, legkevésbbé, lehellet, lejobb, léleket, lélekzék, leleszdáltval, lögg, lövel, mássdt, megfuladna, meggyuladhat, meglöbbdáltatott, megsokal, megszakgatva, megviradó, mentt, menydörgö, menykö, mesgyét, meter, motóla, nefejejtsvirág, nyakgassa, nyilaldst, oh, önsfentartási, örökön, őszegnek, összeség, őszhangzat, őszpontosittanak, paizs, papagály, podgyász, póldból, regelizünk, restel, rosztaldé, semmissége ('érvénytelen-sége' értelemben), sugalta, sugalat, sülyed, elsülyeszt, sülyesztö, szakál, szakgatott, szakgattak, szakgatva, szdlj, szégyel, széljel, szélylyel, szíjj, szóllal meg, szolítassék, szökdelltek, szöllök, tartatik, tariffája, tudományoság, utasítatik, utdnam, ülledeke, üllepedik, valjon, vajjon, vdlalkozó, válvetett, vártt, vertt, viszfény, viszhang. Ugyanígy jártunk el a -kép, -képen esetében is.*

Az idegen szavak tekintetében a JKK 24. kötetében közölt irányelvek szerint jártunk el.

A regényben előforduló, többnyire régiesen (idegenesen) írt alábbi földrajzi neveket következetesen ma szokásos alakjukban szerepeltettük: *Afghanistan, Arabia, Assyria, Astrachan, Atlas, Athen, Australia, Ausztrália, Babylon, Baikál, Bandt, Bandti, baseli, Bessarabia, Beszarabia, bizanczi, Bosnia, Brasília, byzanczi, Calcutta, California, Californija, Canada, Caucasus, Carthago, Cherson, China, chinai, Chiva, Cuba, Csimborassó, Dalmátia, Daghestan, dalmatiai, Dnieszter, Egyptom, Eldorado, Europa, Galliczia, Himmalaya, Himmelaya, Istria, Italia, japani, javai, karakymi, karpai, Kárpátok, Kárpátok, kaukazi, khinai, Kisilkum, Kiszil Kum, Kysil-Kum, Kishenew, Krim, Lafta, La-Plata, Lybia, Lithvdnia, Malta, Melanesia, Mexico, Nagy-Brittania, Napoleon, Nepaul, Neva, Newa, New-York, Nubra, Odessa, Palaestina, Páris, pekkingi, Polynesia,*

Pruth, Sahara, schweiczi, Sereth, Siberia, Sziberia, Sticilia, Slavonia, Stambul, stambuli, Suez, sumatrai, Syrius, Szent-Pétervár, Szentpéter és Pál, Szent-Péter és Pál vár, Szentpéter és Pál vár, Szentpéterpál erőd, Péterpál vár, Triest, Tyrol, Thibet, Thübet (Tübet), Tunis, Turkestan, Uj-Seeland, Vas Kapu, Zahara

A Jókai által hibásan vagy következtetlenül írt idegen szavakat, neveket kijavítottuk, illetve a mai frászmódra változtattuk: *a'anglais, aperçüiről, a bas, a la Cambyses, a la Faustina, autrichienn, bande noir, Behring, book of beautys, Boccacio, bombassin, bousso, brancadiér, Budha, burjlt, calembourg, capponiere, cavaliere, cerveliere, chasseloup, chere, chère, clairinghouse, clairvoyante, cloture, Coburg, cokney, Columbus, contreescarp, Croesusok, Davoust, domicil, douaniere, Edinbourgh, Elliót, enquete, entrepot, faussebray, Fenelon, feronière, Fracastor, frères ignorantes, gambison, girandol, god by, Göthe, Gracioso, Graubündten, gueuse, guillotin, guinee, „helas”, Hildebrandth, hony, hyppodrom, Irwingisták, jockey-club(b), sakk-klubb, jusque a, kammerdiner, Kalkreuth, Kedworth Dixon, Kristus, lachez, Leydenfrost, Litrow, L'ordre regne a St. Petersburg, Magellhaen (= Magellán), Marseille, maitre du plaisir, millenium, mitrailleus, Olifant, Orleans, Palissi, passagère, Plaze de Toros, Poggen-dorf, Port Royal de Champs, Reaumur, reglement, Reichsrath; revange, roy, Saint Alliance, Staats-Schatz, sufrage universelle, suzerain, suze-rainids, tantieme, Terasson, toffana, Ravaillac, rewiew, rostbeaf, rostbef, sanculottok, Shakespearig, stokjobber, teatotaller, terimé, tzapferstreich, Vendome oszlop, Verboekhoven, verité, Viskonsin, Volcanes de aqua, Waal Street, wery well, withe.*

A következő szavak, nevek ingadozó frászmódját egységesítettük, a dőlt betűs alakot hagyva meg: *admirdl ~ admiral, aerodromon ~ aëro-dromon, Alekszandra ~ Alexandra, Azaziel ~ Azáziel, Beszkidek ~ Beskidek, Bolor-Dagh ~ Bolor Dagh, Brahma ~ Bráhma, Budapest ~ Buda-Pest, calori ~ kalori, carina ~ cárina, Cham ~ Chám, Congrève-röppentyű ~ congrève-röppentyü ~ congrév-röppentyü, Constantin ~ Konstantin, Czenstochowa ~ Czensztochowa, Dnyeszter ~ Dnisz-ter, Fe-Xe fenevad ~ Fexe állat, flipampám ~ fli-pám-pám ~ flipám-pám, Galiczia (= Galícia) ~ Galliczia, Hoang-Ho ~ Hoang-ho ~ Hoangho, Izsák-templom ~ Isák-templom, jak ~ yak, Jan-Tse-Kiang ~ Jan-Tse Kiang ~ Jancse Kiang ~ Jan-cse kiang ~ Jang Tse-Kiang, Jaszna Gora ~ Jasna Gora, Jerivanszki ~ Jerivánszky, Julidn ~ Julian, Jurgow ~ Jurgóv, Kara-Dagh ~ Karadagh, Kárpdt, Kárpdtok ~ Karpat, Karpatok, Kaukázus ~ Kaukazus, Khokonoor ~ Khu-Khu-noor ~ Khu-Khu-noor, Koldn ~ Kolan, mér föld ~ mért föld, méter-nyi ~ meternyi, Moise ~ Moishe, münster ~ münzster, odz ~ oaz, Olmücz (= Olmüc) ~ Olmütz, parabolána ~ parabolana, paskah ~*

paskáh, *Pe-ci* növény ~ *pe-ci* növény, *rheoscop* ~ rheoskop, *Rozdli* ~ Rózáli ~ Rosali, *Sacherij* ~ Saherij, *sandálfa* ~ sandalfa, *sámán* ~ Schamán, *Sobiesky* ~ Szobieszky ~ Szobieszki, *Sitria* ~ Styria, *Szan-hoang-pen-ki* ~ Szán-hoang-penki, *Sze-ma-tsiang* ~ Szeamtsiang, *Szentpétervár* ~ Szent-Pétervár ~ Szent-pétervár, *Tatragi* ~ Tatrán-gi, *Tulcsa* ~ Tultsa, *ultramontán* ~ ultramontan, *Unalaska* ~ Unalashka, *Ural* ~ Urál, *Venus* ~ Vénusz(bolygó), *Wawel hegyi* ~ wawelhegyi.

Itt jegyezzük meg, hogy a kínai nevek írásmódja a szövegben szinte egyáltalán nem következetes. A JKK-ban a legtöbb esetben úgy hagytuk a kínai neveket, ahogyan az első kötetkiadásban találtuk, azaz nagybetűt, kisbetűt, kötőjelet, egybeírást egyaránt. Pl.: *Kin-Tseu*, *Szan-hoang-pen-ki*, *She-Khu-sti-shu* (tulajdonnevek); *Hoang-Cio-ja* állat, *Xan-tengi* selyembogár (köznevek). Csupán két esetben térünk el a fentebbi elvtől: a földrajzi nevek -i képzős formájában a nagy kezdőbetűt kis kezdőbetűre változtattuk: *Honani* ~ *honani*, *Kin-Tseui* ~ *kin-tseui*. Erre az jogosított fel bennünket, hogy az 1872-i kiadásban is vannak már kis kezdőbetűs formák: *kin-tseui*, *honani*, *szuchueni*, *jang-kheu-fui* stb., továbbá, hogy a magyar tulajdonnevek -i képzős származékának írásában is eléggé gyakran előforduló nagy kezdőbetűs formát is kis kezdőbetűsre változtattuk: *Szerémségi* ~ *szerémségi* stb. A másik változtatás néhány fentebb jelzett ingadozás egységesítése volt.

A már feltüntetettekén kívül a regényben szereplő *Kin-Tseu* alakot minden esetben meghagytuk, az ingadozó *Kincső* ~ *Kintső*-t *Kincső*-re egységesítettük.

Az alábbi szavakat, amelyek az 1872—1874-i kiadásban nagy kezdőbetűvel (vagy úgy is) szerepelnek, kis kezdőbetűvel írtuk: *Adamitdk*, *Aelodicon*, *Animalisták*, *Apocastasia*, *Aquilejánok*, *Archipelagus*, *Aul*, *Berri-berri* (= beriberi), *Bisbariba*, *Bora*, *Burána*, *Canephora*, *Chamzin*, *Chazarok*, *Cheppewas* (indiánok), *Cherubin*, *Chilat*, *Fashere*, *Chiliasmus*, *Cirragra*, *Chlorstrontium*, *Contradeisták*, *Creatianismus*, *Cyclon*, *Delta*, *Deodóra fenyő*, *Electrophor*, *Ergotismus*, *Fáma*, *Fáraó*, *Főn*, *Framboise*, *Gellérthegyi*, *Gyula* (régi magyar méltóságnév), *Hogari*, *Honani*, *Horkász* (régi magyar méltóságnév), *Hurrikán*, *Ichor*, *Inkék*, *Irwingisták*, *Istenkocsival*, *Káddr* (régi magyar méltóságnév), *Kacika*, *Koffer*, *Kainitdk*, *Kamptuliön*, *Kannibálok*, „*Kathairetes*”, *Khokonoori*, *Kisilkumi*, *Kysil-Kumi*, *Kretinismus*, *Kuli(k)*, *Láma hit*, *Lufiballon*, *Malaria* (= malária), *Március Idusán*, *Mbaui*, *Monsun*, *Montanisták*, *Mousson* (= monszon) *Nemere*, *Nihilizmus*, *Noma*, *Obsidian*, *Ocean*, *Oththoni* (= Oththon állambeli), *Padisah*, *Pápua*, *Parabolana*, *Parabolána*, *Parabolánók*, *Passat*, *Pawlofszky*, *Pellagra Miserorum*, *Petrobusidnok*, *Phaedkok*, *Pneumodrom*, *Praeexistenianismus*, *Ragleh*, *Rembrandti*, *Rheotom*, *Rupia*,

Sabina (köznévként), *Sádmán*, *Samum* (*Szamum*), *Sanfedisták*, *Schamán hit*, *Semipalatinuszi*, *Skapolith*, *Spakelshed*, *Szerémségi*, *Táltos*, *Tornado*, *Traducianismus*, *Tuareg*, *Tyfoon*, *Zeidion*.

A következő kis kezdőbetűs formákat nagy kezdőbetűsükre változtattuk: *admiralitás* (Pétervárott), *aleuti szigetek*, (*észak-*)*amerikai egyesült államok*, *arany tyúk* (csillagkép neve), *azori szigetek*, *bazilika* (Budapesten), *bécsi utca*, *cséplő* (csillagkép neve), *eremitage* (Pétervárott), *finn-öböl*, *gönczöl* (csillagkép neve), *hadak útja* (= Tejút), *hotel du Monde*, *jeges tenger*, *kaszás* (csillagkép neve), *kégyós* (csillagkép neve), *kirdlyföld* (tájegység), *lánchíd* (Budapesten), *lengyel nyereg* (Kárpátokban), *lomniczi csúcs*, *mr.* (rövidítésként), *mithras*, *nagy-rabszolga tó*, *ökörhajtó* (csillagkép neve), *osztrák—magyar monarchia*, *országház* (Budapesten), *patikárius-sziget*, *pétervári-sziget*, *pierre de Strass*, *rácfürdő*, *skorpió* (csillagkép neve), *svábhegy*, *székelyföld*, *szitás lyuk* (csillagkép neve), *tejút* (csillagászati műszóként), *téli palota* (Pétervárott), *városmajor* (Budapesten), *vatikán*, *vezérhalom* (földrajzi név), *welf*, *vízöntő* (csillagkép neve), *zugliger*.

Mindkét utóbb felsorolt csoportban a feltüntetett változáson kívül a szóalakon egyes esetekben más változás is történt, pl. a már kisbetűsített *chamsin-chamzin* váltakozást a *chamzin* javára megszüntettük, az *Oceán* helyett a magyaros *óceán* alakot használtuk, az *aleuti szigetek*, *azori szigetek* nevét nemcsak nagybetűvel kezdtük, hanem a kötőjelet is kitettük az alkotó elemek közé stb.

Korszerűsítetten írtuk a sorszámneveket, egységesítettük az olyan típusú ingadozásokat, mint pl.: a *92,054. számú kulccsal* és a *13,512-ik számú kulccsal* (az első alak javára), továbbá *II-ik*, *VI-ik*, *XIV-ik*, *XV-ik*, *XIX-ik*, *XX-ik*, *7-ik*, *134-ik*, *7000-edik*, *500-adik*, *1000-edik* stb. helyett *II.*, *VI.*, *XIV.*, *XV.*, *XIX.*, *XX.*, *7.*, *134.*, *7000.*, *500.*, *1000.* stb. írásmódot alkalmaztunk. A *II-ik pavilon II-ik emelete 3-ik folyosóján* az *1-ső* helyett: *II.*, *II.*, *3.*, *1.* sorszámok szerepelnek. Hasonlóképpen: *I-ső Árpád* helyett *I. Árpád*. Az *1870-ki*, *1796-iki* stb. formák helyett az *1870-i*, *1796-i* stb. írásmódot alkalmaztuk. A dátum írásában *1952-ik július 15-kén* stb. írásmód helyett *1952. július 15-én* stb. szerepel a JKK szövegében, és *18-ka* stb. helyett *18-a* stb. A sorszámnevek írásával kapcsolatos, bemutatott típusú eltéréseket nem mutattuk ki a szövegváltozatok között. Valamint a *felsőg—fölség*, *veres—vörös*, *monda—mondó* szavak változatait sem.

Mai helyesírással írtuk a *Hunyadi* (Hunyady) és *Rákóczi* (Rákóczy) nevet.

A JKK kurzív szedéssel jelzett kiemeléseinek a K-ban aláhúzás, az első kötetkiadásban ritkított szedés felel meg. Az NK a kiemeléseket mellőzi.

Lap: Sor:

- 5 : Cím *Előszó* (K: <Első rész. *Az örök béke.*> Előszó.)
- 1 Ez a mű (K: Ez a <regény> mű)
- 4 mesterkéletlen tökélyét egy puszta szigeten (K: mesterkéletlen tökélyét <kereste> egy puszta szigeten)
létrehozni; minő „Klimius Miklós föld alatti útja” Holbergtól; minő Swift (K: létrehozni — <vagy> minő <„Nicol” „Klimius Miklós földalatti útja”, Holbergtól; <mely> <vagy> minő Swift
- 9 mely főleg párteszmeék szolgálatára készült, — vagy (K: mely <egyenesen> főleg párteszmeék szolgálatára készült, <az ellenpártok meggyőzése végett — minden siker nélkül> : vagy hagyományaiból kompiláltatott (K: hagyományaiból <készült> compiláltatott)
- 18 Más regénynek a feladata, egy mesét, melyet csak a képzelet alkotott, úgy adni elő (K: Más regénynek <az> a feladata <hogy> egy <történetet> mesét, melyet <soha> csak a képzelet alkotott <meg nem történt>, úgy ad<jon> elő)
- 19 hogy az valóban (NK: hogy valóban)
- 20 olyan koreseményt fog előadni, (K: olyan <történetet> koreseményt fog előadni
- 22 úgy rajzolni tényeket és alakokat (K: úgy rajzolni <az eseményeket> tényeket és alakokat; NK: úgy rajzolni a tényeket)
- 6 : 3 befolynak. Segélyül hívtam (K: befolynek <Tények szülik a tényeket. A mi szükséges, az elmaradhatatlan.> Segélyül hívtam)
- 4 képzelmet. Tanultam ismerni (K: képzelmet. <Több mint két évtized óta küzdök ezekkel a gondolatokkal, s kényszerülök, hogy a mit gondolok, azt másnak el nem mondhatom.> Tanultam ismerni.)
- 5 a történelmileg értett külvilágot; (K: a<z><egész> történelmileg értett külvilágot; NK: történetileg)
- 6 feloszlásuknak és újjászületésüknek (K: feloszlás<a>uknak és újjászületés<é>üknek)
- 7 tanultam csodálni (K: tanultam <bámulni> csodálni)
a civilizációt terjesztő (K: a civilizációt <....> terjesztő)
- 9 féltés, az életvagy ösztönző gerjelmét (K: féltés<ek>, az életvagy<ak> <kinjait> ösztönző gerjelmét; NK: gerjedelmét)
- 11 Figyelemmel kísértem (K: <Tanultam> Figyelemmel kísértem)
- 12 törekesznek, s azoknak (NK: törekszenek, azoknak)

Lap: Sor:

- 6: 13 támadt titáni harcokat (K: támadt <...> titáni harcokat)
14 között: az emberi jogért (K: között, <egy> az emberi jogért)
15 a lelki szabadságért s nemzeti egységért Itáliában, (K: a lelki szabadságért s nemzeti egységért Itáliában <Romában>)
16 egy hitbabonáért (K: egy <os> <hagyomán> hitbabonáért)
17 súlygyenért (1872: súlygyénért — sh.)
18 egy absztrakt állameszméért Ausztria és Poroszország között (K: egy abstract <fogalomért> állameszméért Ausztria<ban> <s Németország> s Poroszország között)
19 és aztán (NK: s aztán)
20 társadalmi elvért Párizsban (K: társadalmi <eszméért> —?— Párizsban)
23 kellett (NK: kell)
24 csoportosulásainak (K: csoportosulásának 1872: csoportulásainak — sh.)
25 apró érdek folytonosan forr, zsurlódik, izgalmát (K: sok apró érdek<ek> folytonosan forr, zsurlódik, <harczát> izgalmát)
26 catastrophnál pihenteti el (K: catastrophnál <hagyja abba> pihenteti el; NK: catastrophánál)
30 az újítás, az (H: az újítás, s az)
32 nihilizmus; köztük a mohamedán (H: mohamedán; NK: nihilismus, antisemitismus; a mohamedán)
7: 2 családok, a kalandorok (NK: családok, kalandorok)
4 sportot (NK: hajsztát)
7 gyermekkortól (NK: suhancortól)
33 Foly az örök harc az erkölcsi életalap s a társadalmi rothadás között. (K: Folytatódik az örök harcz az <jó> <örök> erkölcsi életalap s a társadalmi rohadás között.)
8: 4 köszönet; a természet emlői (K: köszönet <az pedig nem tart örökké> a természet emlői)
6 egymást érik (K: <egyik> egymást érik)
7 erdőpusztítás (NK: erdőpusztítások)
8 Az ó-világ embere éhezik és fázik. (K: Az óvilág embere <kezd> éhez<ik>ni és fáz<ik>ni)
12 A jezsuita s a philosoph (K: A jezsuita <kit Europa minden államából kitiltottak> s a philosoph NK: és a philosoph)
13 a trónvesztettek pereputtya (K: a trónvesztettek <királyok> <uralkodók> pereputyja)
15 a találmányok lángelméi (K: a találmányok <emberei> lángelméi)

Lap: Sor:

- 8 : 17 *élégületlenci* ott találunk (K: *élégületlenci* <a fanatikus és az atheista> ott találunk)
19 *S ez elemek* (K: *S ez* <eszmiék> elemek; NK: *az elemek*)
20 *eszme befolyást* (K: *eszme* <harczosa> befolyást)
22 *közel viszi hozzá az ó-világot* (K: *közel* <hozta> viszi hozzá az <uj> ó világot)
24 *szomszédja, ha Kanadát és Mexikót is bekebelezte* (K: *szomszédja, <mer> ha Canadát és Mexicot is bekebelezte* <és Mexicot>)
bekebelezte; pénzforrásai (K: *bekebelezte* <s orosz Amerikát megvásárolta> pénzforrásai)
28 *se nemzeti rajongás, se múlt* (K: *se nemzetiség, se mult*)
32 *És most gondoljuk* (K: *És most gondolj<átok>uk*)
32 *még száz év múlva is* (NK: *száz meg száz év mulva is*)
34 *törekésznek* (NK: *törekszenek*)
9 : 4 *másik óriás, akinek* (K: *másik óriás* <a nihil> a kinek)
6 *se* (K: *se<m>*)
7 *se költészetet; aki megtagadja a múltat* (K: *se költészetet <sem multat> a ki megtagadja a multat*)
11 *„Isten” és az „állat” között* (K: *„Isten” és az „állat” <harcza> között*)
13 *ennek* (K: *annak*)
17 *Ezen a hiten* (NK: *Ezen hiten*)
18 *lehetlenné* (NK: *lehetlenné*)
20 *és megvalósul* (NK: *s megvalósul*)
24 *jó társaságban leszek az,* (NK: *jó társaságban leszek*)
27 *Greyre a vasutak eszméjéért* (K: *Grayre, a vasutak <feltalálójára> eszméjéért*)
31 *Én tehát* (NK: *Én pedig*)
32 *Daedalustól* (NK: *žarustól*)
annyian keresték (K: *annyian <...> keresték*)
10 : 1 *a határát kiszabni* (K: *a határát <képezni> kiszabni*)
2 *kényszerítendi az egymás* (K: *kényszerítendi az <fegyv> egymás*)
4 *dolgozó gépeket öntet; a lőport elemi csapások* (K: *dolgozó gép<nek>eket öntet; a lőport <igy> elemi csapások*)
8 *Az végét veti* (K: *Az <lehen> végét veti*)
9 *önkéntes* (NK: *önkéntes*)
15 *a kormányokat* (K: *a kormány<zat>okat*)
17 *kijelöli a helyét a tudósnak* (K: *kijelöli a helyét <az államférfinak> a tudósnak; NK: kijelöli helyét*)

Lap: Sor:

- 10 : 21 szilárd alapra helyezi a társadalmi erkölcsöket (K: szilárd alap<ot ad>ra helyezi a társadalmi erkölcsök<nek>et)
30 Az visszahozza (K; H: Ez visszahozza)
- 11 : 1 kiszáraztja (NK: kiszárártja)
13 előtt, és minden népfajnak alkalmat ad emelkedni fokozatosan; az minden embert (NK: előtt és minden embert)
19 lehetleníti (NK: lehetetleníti)
- 12 : 5 Ha tudományom (NK: Ha a tudományom)
7 Mert hitem (NK: Mert a hitem)
13 lesz az, amidőn (NK: lesz az, midőn)
14 leveszi koronáját (NK: leveszi a koronáját)
21 Ezen fog végződni regényem (H: Ezen fog végződni a regényem)
- 15 : 9 a kanonizációknak (H: e canonisationak)
- 16 : 20 izlamita (NK: izmaélita)
27 mérséklettség (NK: mértékletesség)
29 felkeresvén (NK: felkeresve)
32 keresztyén (NK: keresztény)
- 17 : 21 fürdésével (NK: fürdésével)
23 hálószobája nyitott ablakában áll, (NK: hálószobája ablakában; 1872: hálószobájába — sh.)
28 látszik rajta rajzolva (H: látszik rajzolva; NK: látszik rá-rajzolva)
- 18 : 2 városházak s a Bazilika (NK: városháza, a parlament palotja s a basilika)
23 11 és 1/2 (NK: 11 és fél)
30 hogy az röppentyűvel (H: hogy a röppentyűvel)
- 19 : 2 szőnyeg, félig veres-fehér-zöld, félig fekete-sárga lebben (NK: szőnyeg, veres-fehér-zöld, lebben)
11 s akkor bearanyozza az (H: s akkor aztán bearanyozza az)
20 acéltüskéivel, s még (NK: acéltüskéivel még)
32 fodrász, ki őfelsége (NK: fodrász, ő felsége)
- 20 : 6 csalhatlanság (NK: csalhatatlanság)
17 a páncélt (H: a huszszoros atlaszt)
18 átszakítani. E páncél neve „gambisson”. Dehát (H: átszakítani. De hát)
20 fejét vállai közé (NK: fejét a vállai közé)
21 kéréshetlen (NK: kéréshetlen — sh.)
23 azt (NK: ezt)
26 az orosz cárt nem is említve (K: az orosz cárt <tettük>—?—nem is)

Lap: Sor:

- 20 : 30 mint ahogy *a* Mahmud (H; NK: mint a hogy Mahmud)
32 Ezt az (K: <Igy> Ezt az)
- 21 : 2 és a minisztertanács (K: s a miniszter tanács)
7 mikor még egyszerű helvéciai gróf volt (K: mikor még <az> egyszerű helvéciai gróf <lehetett> volt)
9 lováról, s átadta (K: lováról, <hogy> s átadta)
10 mikor még (K: mikor <még csak> még)
13 tizenketted magával (K: tizenket <almásszürke lóval> ted magával)
15 el apró (K: el <egymás után> apró)
17 székedben (K: székedben)
27 kimondani (K: kimondania)
29 akkor szól (K: *azután* szól)
- 22 : 14 következik (K: következik)
16 átnyújtá (K: átnyujta)
24 elmés aperçuiről (K: elmés <ötletei> aperçuiről)
hírhedett (NK: híres)
28 végbemenendő (K: végbemenendők)
31 *most már* tudja (K: *már most* tudja)
32 várból (K: várból)
- 23 : 2 diplomáciai testület (K: diplomácia testület)
5 testületek, alsó (K: testületek <...> alsó)
9 kikocsikázás (K: kikocsizás)
11 onnan *a* docksokon keresztül hadimonitorokkal (K: onnan docksokon keresztül <gőzhajóval> hadi monitorokkal; NK: onnan docksokon keresztül)
12 vízi színütközet (K: vízi <tetsz> szín-ütközet <játék>)
17 pesti drámai (K: pesti <opera> drámai)
18 a *német* színházba (NK: a *víg* színházba)
22 zapfenstreich (H: tzappenstreich; NK: czapfenstreich)
23 végrehajtva — *s* ezzel (NK: végrehajtva — ezzel)
27 *Árpád* sugárúton (NK: *Andrássy* sugárúton)
32 kupolájával, az *Országház*, melynek (NK: kupolájával, melynek)
34 *Árpád* kolosszális ércszobra (NK: *a szabadság* colossalis ércszobra)
- 24 : 2 a népszínház (NK: az operaház)
4 félmérföldnyi (NK: két mérföldnyi)
10 végigvonulása másfél (K: végigvonulása <alatt> másfél)
16 hőségben (K: hősé<get>ben)
sorból (K: sorból)

Lap: Sor:

- 24 : 32 Welf-, Bonaparte- (K: <. . .>Welf, <Roma> Bonaparte)
25 : 4 ha a boldog (NK: ha boldog)
15 1952-ben (K: 1<7>952-ben)
19 És a selyemgambisson azt beszéli (K: és az a pánczél azt beszéli; H: és az a selyempánczél azt beszéli)
29 a királyra azért (K: a királyra <szabad elvű> azért)
21 van négy (K: van <három> négy)
23 kiállhatatlan (NK: kiállhatlan)
25 keneteljes orátora (K: keneteljes <szó> orátora)
32 Bécs neheztel rá Pestért, Pest Bécsért (NK: Bécs neheztel rá Budapestért, Budapest Bécsért)
26 : 6 negyvenezer embernek (K: negyvenezer <mulató>; NK: százezer embernek)
13 az a lelkesült (K: ez <alatt> a lelkesült)
16 valamennyinek a dohányját (NK: valamennyinek dohányját)
21 ily alkalommal (K: i<gy>ly alkalommal)
24 erkélyeig (K: erkélyéig)
26 az alatta lebegők (K: az <fölötte állók> alatta <. . .> lebegők)
30 környezete urainak (K: környezeté<nek> urainak)
31 őfelségének arca (K: ő felségének az arca)
csorgott (H: csurgott)
32 Következék (NK: Következett)
34 Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
és a főhercegek (K: s a főhercegek)
27 : 5 öleli s csókolja (K: öleli és csókolja)
6 atlaszgambisson (K; H: atlaszpánczél)
7 hagyományokat tartogatja (K: hagyományo<s>kat <politikát> tartogatja)
16 A menü királyi. (K: <Az> A menü <pom> királyi)
18 somlyainál (K: somlainál)
20 az asztalnoka (K: az <ud> asztalnoka)
21 az asztalnok a . . . királynak pedig . . . nyújtva (K: az asztalnok a <kés> . . . <de annak> a királynak pedig nyujt<á>va)
30 A selyempánczél kiegészíti (K: A selyempánczél <hozzá> kiegészíté; H: kiegészíté)
32 úrból (K: úrból)
28 : 4 tündérparódia (K: tündéri parodia)
5 a német színházban (NK: a víg színházban)
12 A gambisson (K; H: a pánczél)
20 a vadászzászlóaljoknak (K: a <legm> vadász zászlóaljoknak)
praecisions (NK: praecisiós)

Lap: Sor:

- 28 : 21 1200 lépésre (NK: 6400 lépésre)
22 vannak ellátva: ezek a mitrailleusók személyzetének lepuskázására vannak szánva, miután az utóbbiak csak 800 lépésnyire hordanak biztosan, öfelsége (NK: vannak ellátva: ő felsége)
- 25 délig (1872: télig — sh.)
- 29 : 12 hívják (K; H: híják)
Dalárdák és sakk-klubok (K: Dalárdák és <minden nyelvű> <irodalmi> <olvasói társulatok> sakkklubok)
14 igénylik (K: <könyörögnek> igénylik)
17 pukkerliznek (K: <jönnek> pukkerliznek)
18 bemutatva (K: bemutat<ni>va)
19 megakad valamelyiken (K: megakad <rajtuk> valamelyiken)
21 térdelnek elé (K: <jönnek hozzá> térdepelnek elé)
24 rimánkodnak (K: <könyörögnek> rimánkodnak)
27 kullognak elő (K: <jönnek> kullognak elő)
28 tápázkodnak fel (K: <jönnek> tápázkodnak fel)
32 esedeznek (K: praetenddljke)
34 dobbannak elő (K: <jönnek> dobbannak elő)
- 30 : 3 visz valamit (NK: elvisz valamit)
4 magánychatuille (NK: magánchatuille)
22 Este előkelő műkedvelők színpadi előadása, melyről nem szabad elmaradni, s melyet végig kell nézni. (K: Este <udvari concert, cercle> előkelő műkedvelők színpadi előadása, <És a királynak még csak ásitani sem> melyről nem szabad elmaradni)
25 csak három percig (K: csak <egy> három perczig)
ember lenni (K: „ember” lenni)
28 éjszakáról (K: éjszakáról)
30 magántávirat (K; H: magány távirat)
32 Londonból (K: Londonból)
34 S ez (K; H: S az)
- 31 : 10 Tizenkét órákor pedig (K: A <hatodik nap korán reggel> Tizenkét órákor pedig)
20 mást a főnemesek, mást a katondk, mást megint (NK: mást a főnemesek, mást megint)
26 megbuktassanak (K: meg<mutatta> buktassanak)
- 32 : 1 külügyminiszter, az előadja (K: külügyminiszter, <ki egyúttal miniszterelnök> az előadja)
3 frigy miatt, de még inkább a fiumei kikötőért és hajózási társulatért; a német (NK: frigy miatt, a német)
11 ha ez cserében Dalmáciáért átengedné Magyarországnak

Lap: Sot:

- 32 : 11 *Boszniát* (NK: ha ez cserében *Triesztért* átengedné Magyarországnak *Albániát*)
16 A közös (K: A(z or) közös)
21 Észak-amerikai (NK: Éjszakamerikai)
26 tafotából (K: tafotából)
29 ellenáll; ez ellen (K: ellenáll <ennélfo> ez ellen)
- 33 : 3 és valamennyi (K: s valamennyi)
vasból (K: vasbul)
9 *vetni* (NK: *tenni*)
18 őfelsége egyesült monarchiának pénzügyei (K: <a ház> őfelsége<m> egyesült monarchiának a pénzügyei; H: monarchiáinak a pénzügyei)
29 az ezüst (NK: az arany)
- 34 : 1 30 éven túl levő nőtlen férfiakra (K: [előbb:] <nőtlen> férfiakra <a> 30 éven túl levő)
2 újszülöttől (K: ujszülöttül)
5 miért nem járunk; másodsor (K; H: miért nem járunk; <...> másodsor)
9 projectummal (K: <elabora> projectummal)
11 katonaságból (K: katonaságbul)
19 mely (K: a mely)
21 hajótól (K: hajótul)
33 hazájáért. Hívják (K: hazájáért. <Tegyen ő felsége> Hívják)
- 35 : 1 a közönséget aláírásra (K; H: a közönséget az aláírásra)
4 díszíttessenek fel; a főispánok (K: díszíttessenek fel; <a kik ma> a főispánok)
5 házról házra (K: házrul-házra)
9 nem várta befejezését (K: nem várta a <végit> befejezését)
12 kacsingasson (NK: kacsintgasson)
18 Galíciát (K: Gallicziát)
23 mert azért nincs (NK: mert nincs) pénze. E váddal (K: pénze. <Igy szokott ám ő excellentiája a minisztertanácsban beszélni> E váddal)
28 itt van zsebében (H: itt van a zsebében)
- 36 : 19 hiányzik legfőbb (K: hiányzik a legfőbb)
21 Kaunitz (K: <Lobkovitz> —?— Kaunitz)
23 országból (K: országbol)
29 napja, mely (K: napja<i> mely)
30 átragyogta, újra meg fog jelenni (K: átragyogtá<k> meg fog<nak> jelenni)
33 egy *darab* papírra (NK: egy *lv* papirra)

Lap: Sor:

- 36 : 34 Azután csendesen és nyugodtan szólt. (K: Azután <csendesen és nyugodtan megfelelt mindegyiknek általánosan és különkülön> szólt)
- 37 : 2 amit *a* királynak tudni kell (K: *a* mit királynak; NK: tudnia)
4 elfogyásunkból mindenki *a* saját növekedését (K: <romla> elfogyásunkból mindenki saját <gyarapodását> növekedését)
5 *nem* (NK: *sem*)
9 *s* pártviszály (K: *s* <országunkban> pártviszály)
10 bénítja meg *a* (K: bénítja meg *meg a*)
14 *e* feladattal — alkotni (K: *a* feladattal: <újra> alkotni)
25 *s* homlokáig (K; H: *s egész* homlokáig)
33 Országunk darabjaira *nem* alkuszom (K: Országunk darabjai<t>ra <el> *nem* <adom> alkuszom)
- 38 : 11 királyi vaskézzel *bele* *nem* markolok (K: királyi vas kézzel <és erőhatalommal> *bele sem* <nyulok> markolok)
12 *a* főurak (K: *a* <föld> főurak)
13 négy szabad (K: [előbb:] szabad négy)
16 arany kardbojtból (K: aranykardbojtból)
17 Halálítéleteket (K: Halálítéletet)
19 *a* pallos *nem* (H: *a* pallos *sem*)
20 *nem* egyezem (K; H: *sem* egyezem)
24 rossz. Hitelezőink őrzik (K; H: rossz *Hitelezőink nagy részben a külföld.* Hitelezőink őrzik)
- 39 : 4 akik utánam (K: *a* kik <körülottem> utánam)
5 seregünket (K; H: *hadseregünket*)
9 glóriának (K: glori<ettek>nek)
14 és egy (K: *s* egy)
20 amennyit két hóna (H; NK: *a* mennyit *a* két hóna)
22 és melyeket (K: *s* melyeket)
25 el fognak *a* sajtosnak adni (NK: fognak *a* sajtosnak eladni)
33 *Nem* elégedett *be* azzal (NK: *nem* elégedett *meg* azzal)
- 40 : 13 vörös (H: *veres*)
26 úgyhogy vége felé (NK: *hogy a* vége felé)
- 41 : 1 őfelsége *oldala* melletti (NK: ő felsége melletti)
11 melyre *a* több főurak (NK: melyre több főur)
- 42 : 2 misogyn (K: <mysog> misogyn)
9 tartják (K: <tartj> tartják)
16 teknőnchéj (NK: teknőczhéj)
26 fonadékban *a* feje (K: fonadékban <csavarva> *a* feje)
- 43 : 16 tégedet (NK: téged)
24 foly (K: folyik)

Lap: Sor:

- 43 : 25 Legyőzhetem ellenségeimet; csak tégedet szeretném nem szabad. (K: Legyőzhetem ellenségeimet. *Csak tégedet nem* (győzhetlek le) *hódíthatlak meg.* Csak tégedet szeretném nem szabad.)
29 eldarabolt (NK: feldarabolt)
- 44 : 8 csókolóztak (NK: csókoló^dztak)
10 ijeszté fel, mely (K: ijeszté fel <ablakán>, mely
15 mellől (K: mell<. .>ől)
17 hárman vártak (K: <négyen> hárman vártak)
19 fenn van, *lefekvés előtt* valami (NK: fenn van, valami)
ananászból (K: ananászból)
23 bécsi német (K: <tyroli> bécsi német)
- 45 : 1 fickó. Kérdem (K: ficzkó. <. .> kérdem)
2 Tíz *krajcár* (NK: Tíz *fillér*)
negyven*krajcár* (K: <öt> negyven*krajcár*; NK: negyven*filléres*)
5 nézzék, uraim, (K: nézzé<te>k <!> uraim)
8 A másik két úr mosolygott. (K: A másik két ur <nagyon nevetett> mosolygott.)
13 sohasem (NK: sohase)
16 Először is azért, *mert* az egész (K: Először is azért az egész)
19 ember (1872: mber — sh.)
26 amit azok sohasem mondtak (K: a mit azok soha mondtak; NK: amiket)
30 s mikor azok az ország (NK: s mikor az ország)
34 ad (K: *ád*)
- 46 : 3 bukni fognak (K: bukni <akarn> fognak)
4 és maga (K: s maga)
5 *forinttal* (NK: *koronával*)
11 leírja az egész kíséretüket (K: leírja egész kíséretüket)
14 sem (NK: se)
15 levő (NK: lévő)
17 születettek (NK: születtek)
27 miként (K: <hogy> miként)
28 A közönség *aztán* annál (NK: a közönség annál)
29 *elhiszi* (K: hiszi)
- 47 : 4 Azután (NK: Aztán)
10 monda (K: monda)
14 lapról (K: lapról)
18 hadseregei vezértábornokává (K: hadseregei <főve> vezértábornokává)

Lap: Sor:

- 47 : 24 diadalairól (K: diadalai(hoz)ról)
29 *idióta* (K; H: *bolond*)
- 48 : 9 *belőle* (NK: *benne*)
12 *hogy a cenzúra* (NK: *hogy censura*)
18 *csenget* (NK: *csönget*)
felkiált (K: *fölkiált*)
19 *ministrál.*) Előadatnak (K: *ministrál*) <s a *puspo*> előadatnak
31 *elkótyavetyéli a jószágaikat* (NK: *elkótyavetyéli jószágaikat*)
33 *vevőtől* (K: *vevőtül*)
34 *kettős haszon* (K; H: *dupla haszon*)
- 49 : 6 *az ír katolikusokkal* (K: *az <írek> ír katolikusokkal*)
7 *Minden nemzetiség saját* (NK: *Minden nemzetiség a saját*)
18 *minden nőnemen levő polgár* (K: *minden nőnemen levő <keresztve> polgár*)
21 *tetőtől talpig* (K: *tetőtül talpig*)
22 *minden magánvagyon államtulajdonnak* (1872: *minden államvagyon államtulajdonnak — sh.*)
24 *magányadósság* (NK: *magánadósság*)
29 *Legközelebb* (H: *Legközelebb*)
30 *terjesztetett* (K: <fog> *terjesztet<ni> et*)
32 *belőlők* (NK: *belőlűk*)
34 *ezer millió tallérra* (NK: *tízezer millió márkára*)
- 50 : 2 *filosophi* (NK: *philosophiai*)
4 *A köztársaságnak a legnagyobb* (H: *A köztársaságnak az a legnagyobb*)
7 *Orléans-sarj* (K: *Orleans <család> sarj*)
9 *a Napóleon-család Lulu-féle egyenes ágának keserű küzdelmei vannak* (K: *a Napóleon család<nak> Lulu félc; NK: a Napóleon családnak keserű küzdelmei vannak*)
12 *ivadékaival, ami* (NK: *ivadékai között a mi*)
16 *ez a nagy szám Graubünden* (K: *ez a nagy szám <mind> Graubündfen*)
20 *Szerbia alkotmánya* (K: <A sz> *Szerbia alkotmánya; NK: a „Szerbia alkotmánya” kezdetű mondattal nem indul új bekezdés*)
23 *szomszédunk, Románia* (K: *szomszédunk <ola> Románia*)
29 *törvénycikkét* (K: *törvény<java>cikkét*)
- 51 : 7 *biztosító osztállal* (K: *biztosító <egyletekkel> osztállal*)
14 *bennégetek* (K: *bennégett*)
17 *részkerajcár* (NK: *részfillér*)
18 *sensations hír* (NK: *sensatios hír*)

Lap: Sor:

- 51 : 19 hogy midőn (K: hogy a midőn)
21 ezáltal (1872: s ez által — sh.)
26 dögvészt (K: <betegséget> betegséget)
29 kezdenek rángatózni (K: kezdenek el rángatózni)
30 gyógykezelése (K: gyógy<szer>kezelése)
32 az ember a látásból (K: látásbul; NK: az ember látásból)
33 beteget (K: <embert> beteget)
- 52 : 1 Dieu *de mon père* (NK: Dieu mon père)
3 beperli (NK: bepereli)
18 volt a divat (K; H: volt *legalább* a divat)
23 Hanem hát amiért (K: Hanem hát <ez mind csak> a miért)
29 fejét (K: fejeit)
- 32, 55 : 28 néhány (NK: néhány)
33 körökből (körökbül)
- 53 : 2 VI. Lajos (K: V. Lajos)
6 igen magas (K: „igen” magas)
11 a glóriát (K: a *szent* glóriát)
12 Mindkét (K: Mind a két)
13 ez az (NK: az az)
18 hogy ez (H: hogy az)
30 szobáiból (K: szobáibul)
- 54 : 1 Reggelig úgysem (K: Reggelig <újra> úgy sem)
5 engedje meg az atlaszinget (K: engedje az atlaszinget)
9 amelyből a csigalépcső (H: a melyből egy csigalépcső)
10 három paripa (K: <két> három paripa)
16 a király szobájából (K: a király *hálószobájából*)
21 a király hálószobájába (K: a királyi hálószobába)
25 déli szél (NK: *északi* szél)
támadna, végigégne (K: támadna s végig égne)
30 A kert felől (K: A kert<i uton> felől)
- 55 : 5 A király asztalára (K; H: A király íróasztalára)
8, 56 : 4, 57 : 10 Hermione Peleia (K: <Theodosia> Hermione Peleia)
11 a levél sorain (K: a levél sor<ok>ain)
12 mit (K: <miket> mit)
29 diplomáciáról (K: diplomatiáról)
33 autrichienok (NK: autrichienek)
- 56 : 6 udvarából (K: udvarából)
11 magától (K: magától)
16 családostól (K: családostul)
17 a jobbágyságot (K: a <job> jobbágyságot)

Lap: Sor:

- 56 : 20 Kremlt (NK: Kremlint)
29 Ierohanni (H: berohanni)
30 Constantin (K: <Mihály> Constantin)
33 leányától (K: leányától)
- 57 : 1 tartott (K: <idézett> tartott)
6 míg (K: mi<nt>g)
9 a veszedelmes (K: e veszedelmes)
10 ábrázatról (K: ábrázatrol)
12 *katolikus kolostort készül alapítani (K; H: karmel hegyi szűzek monostort készül holtig tartó lakhelyéül választani)*
22 azt, amit (K: azt <hogy> a mit)
26 forintot (K: <aranyat> forintot)
27 felfödözésért (K; H: felfedezésért)
28 Mária *Annunciata* (NK: Maria Cara)
31 Pavloff miniszternél Szentpétervárott" (K: Pawloff miniszter<tül>nél Szentpétervárott)
- 58 : 2 sziporkáktól (K: sziporkáktul)
- 59 : 4 tallért (NK: rubelt) ezen (NK: azon)
6 Hunyadi (K: <C> Hunyady)
26 kedvence. A tájfestészetnek (K: kedvencze. <S már <...> ifjabb éveiben <...> megismerkedett<a> a tájfestészetnek különböző iskol<ák>i <modorával> vannak; H: kedvence, a tájfestészetnek)
- 60 : 2 „hangulati”, másik a „hatásos” (K: „hangulati” <tájképeket> a másik; NK: „hangulati”, másik a *benyomdsos*)
4 az „irályos” (H: egy „irályos”) tájképekben (K: tájképek<et>ben)
tünteti (1872: tánteti — sh.)
az ötödik (K: egy <negy> ötödik)
7 *Miért ne?* (NK: *Hogy ne*)
15 *legteljesebb* (K: *legtökéletesebb*)
22 megfordított (1872: megfordíltott — sh.)
24 tréfából, unalomból (K: tréfából, unalombul)
31 pálcavékonyságban (K: pálcavékonyságba)
32 telédugta (K: tele <...> dugta; NK: teledugta)
33 Midőn a király (K: <Mikor ő felsége> A midőn a király egy (K: <...> Egy)
- 61 : 1 Ez a fegyver (K: Ez<ek> a fegyver<ek> <...> töltetett (K: töltet<nek>ett)
2 az egyik csőben van (K: az egyik csőben <melyet a másik> van)

Lap: Scr:

- 61 : 6 nádcukorból (K: nádczukorból)
9 burkolva (K: <bélelve> burkolva)
13 személyzet (NK: személy)
15 a királytól a fővadászmester (K: [előbb:] a fővadászmester a királytól)
33 szolt közbe Vilmos (K: szolt közbe <...> Vilmos)
- 62 : 1 állát (K: állá<val>t)
3 szempontjából (K: <miatt> szempontjából)
5 Ő a vadászati (1872: Ő vadászati — sh.)
6 végzettséggel (K: <tekint> végzettséggel)
10 acclimatáló (H: acclimatizáló)
11 meghonosította az afrikai (K; H: meghonosította *itt* az afrikai)
16 befelé (1872: lefelé — sh.)
17 lófarkáról (K: lófarkárol)
21 s megpiszkolja (K: <míg szét nem tépik> s megpiszkolja)
27 hosszú, fekete szakáll, s a rettenetes fón két erős, előhajló szarv (K: hosszú *fehér* szakáll <és hosszú fehér> s [előbb:] két erős, előhajló szarv a rettenetes fón)
állkapcáján (H: állkapczán)
32 fenségek (NK: fenségtek)
- 63 : 4 Őfensége (H: Ő felsége)
5 ismereteit (K: <tudományát> ismereteit)
8 vadászhatatlannak (NK: vadászhatatlannak)
21 legarisztokratikusabb (K: az aristokratikusabb)
23 vadászni (K: vadász<nak>ni)
24 passzióból (K: passiobul)
26 fölálló (K: felálló)
28 elvitathatlanná (NK: elvitathatatlanná)
29 dingóvért (K: dingó <eredet> vért)
- 64 : 4 hybridumra (K: <állatra> hybridumra)
7 sóhajtva (K: sohajtva)
8 melléje a miniszter (K: melléje a <m> <...> miniszter)
9 kocszás (NK: kocsikázás)
22 agancskunyhó (K: agancs gunyhó)
26 előbb (K: elébb)
27 adá elő (K: <mondá> adá elő)
29 fakadástól (K: fakadástul)
33 agancsokból (K: agancsokbul)
- 65 : 14 a Zugliget villái között (1872: a zugligeti villái között — sh.)
26 calorigép (NK: villanygép)
a tekintélyes (NK: e tekintélyes)

Lap: Sor:

- 65 : 28 hajlása képzi (NK: hajlása képezi)
34 e felséges (NK: a felséges)
- 66 : 13 talán azt (NK: talán ezt)
- 67 : 1 Megkísérlé. (H: Megkísérté)
2 lefestették már (H: lefestették azt már)
20 marquise-ja (NK: marquise-a)
25 rajzónjai (NK: rajzónja)
- 68 : 9 csaholása (NK: csaholásai)
10 kezdett (NK: kezdtek)
11 közeledék (NK: közeledének)
23 az, ami (1872: az, a ki — sh.)
- 69 : 4 rovátkok (NK: rovátkók)
Alakja, magassága (NK: Alakja magasságra)
19 melyet (NK: melyen)
20 dingó-kopát (K: dingó kopót<t>)
22 ajkáról (K: ajkairól)
33 nemcsak a szarvaival (K: nem csak a <láb> szarvaival)
34 együtt a *kettővel* tud (NK: együtt tud)
- 70 : 2 azokkal szemben (K: azokka<t>l szemben)
3 oldalról (K: oldalrul)
8 lesunyja magát (K: <lehasal> lesunyja magát)
11 Így marad *fekeve ott*. (K: Így marad *ott fekeve*)
17 veszteg maradt (K: veszteg <m> maradt)
19 a szemét (K: a szemeit)
21 vad (K: <fene>vad)
23 vadat, bal lapockájával (K: vadat; <s a k> ballapockájával)
26 tokjából (K: tokjából)
32 vázlatára (1872: vázlatát — sh.)
- 71 : 4 ez itt (K: <amaz> <a> <ott> ez itt)
6 a király művészi rajzónja (K: a király <fcstői> művészi rajzónja)
7 kevély (K: <büszke> kevély)
12 tőle (K: <tőlük> tőle)
16 „Onje -navend-belem.” (H: „Onje -nevend -belem”)
24 félreugorjék, *hirtelen térdre esik a gnú*, úgy, hogy a támadó
(NK: félre ugorjék, *lekapja a fejét s a támadó*)
a támadó véreb (K: a támadó <...> vér<vad>eb)
29 *agyonszúrt* (NK: sebesült)
30 pedig még néhány (NK: pedig néhány)
- 72 : 2 a király mégsem cseréli fel rajzóját fegyverével (K: a király még sem <nyúl fegyveréhez> cseréli fel rajzóját fegyverével)

Lap: Sor:

- 72 : 6 *kérődző* (K: *kérőző*)
16 *hangzott* (K: *hangzott<ak>*)
27 *tokjából* (K: *tokjából*)
30 *azt a kérdést intézte* (1872: *az a kérdést intézte* — sh.)
- 73 : 1 *a feleletre* (NK: *e feleletre*)
8 *refugiék* (H: *refugidk*)
9 *tekintgettek* (K: *<ugta> tekintgettek*)
17 *azért azután harmadnap* (NK: *azért harmadnap*)
22 *Aztán legyen* (K: *<Azért> <...> Aztán legyen*)
26 *őfelsége* (1872: *ő felségne* — sh.)
30 *legrosszabb akarói* (K: *legrosszabb akarói<k>*) *ezt találták fel* (K: *ezt találták*)
- 74 : 6 *megvesztegetetlen* (NK: *megvesztegethetlen*)
15 *kenyérpusztító* (K: *léhűtő kenyérpusztító*)
16 *személyzetét képezik* (1872: *személyzeté képezik* — sh.)
20 *itt én festettem* (NK: *itt festettem*)
25 *suttymban* (NK: *suttymba*)
27 *felsőséértést találjon rajta elkövetni* (K: *felsőséértést találjon <elkövetni> rajta elkövetni*)
28 *e mű* (K: *a mű*)
- 75 : 12 *Rögtön odaient* (K: *e mondattal új bekezdés kezdődik*)
14 *ki ma reggel* (K: *a ki ma reggel*)
15 *mihelyt* (K: *<rögtön> mihelyt*)
szolgálat alól (K: *szolgálat alul*)
19 *hagyta félbe, midőn* (K: *hagyta félbe <hogy> midőn*)
22 *s sokáig* (K: *s <szemeit> sokáig*)
24 *ez, színe barnás* (NK: *ez, barnás*)
26 *selymes fekete* (K: *[előbb:] fekete, selymes*)
29 *le sisakját* (NK: *le a sisakját*)
32 *érc fővegét* (K: *<sisakját> érczfővegét*)
- 76 : 1 *Egy valódi* (K: *Egy <val> valódi*)
6 *Tatrangi* (K: *Tatrángi*)
10 *kik a keresztelést* (K: *kik <nem> a keresztelést*)
17 *zengő* (K: *<cs> zengő*)
26 *az egyik az igazmondás* (K: *az egyik az <hogy> az igazmondás*)
- 77 : 2 *tiltja a hit az emberölést* (K: *<nem szabad> tiltja a hit az ember<t> <ölni> ölést*)
6 *e magaviseleteért* (H: *a magaviseleteért*)
7 *gondoltam ki az ön* (K: *gondoltam ön*)
10 *felőle neszt se fogni* (K: *felőle <a> neszt se<m> fogni*)

Lap: Sor:

- 77 : 13 öt láb hosszú, négy láb magas (K: <öt láb hosszú és négy láb széles> öt láb hosszú és négy láb magas)
23 megmondta (K: megmond<j>ta)
27 Ami azután (K: <Ha> Ami azután)
- 78 : 6 reggel a királyt (K: reggel <mint> a királyt)
8 tetteért (NK: tettéért)
11 aztán (K: azután)
13 jóslatszerű (K: joslatszerű)
14 jelentést (NK: jelenést)
16 erőről (NK: erőről)
20 „Bazil”, annak (K: „Basil” <kir> annak)
22 mohón (K: mohon)
31 ifjú polgári (K: ifju <...> polgári)
34 „reglementnek” (NK: „reglementnak”)
- 79 : 3, 6 aranyakat (NK: aranyokat)
4 faragványain (K: faragványai<t>n)
7 ez idő szerint (NK: az idő szerint)
9 háromezer márk (K: háromezer <száz> márk)
12 azokból (K: azokból)
13 civillistája (K: <f> civillistája)
14 országtól (K: országtól)
magánvagyonának (NK: magánvagyonának)
16 aranyat a kezében (NK: aranyt kezében)
21 hosszúkásan (NK: hosszúkásan)
27 amelyiket nem hajt be (NK: amelyikét nem hajtja be)
30 az eladott kép (K: az <k> eladott kép)
33 a legcsalhatlanabb (K: <bizonyá> a legcsalhatlanabb; NK: legcsalhatatlanabb)
- 80 : 1 gondolkozott (NK: gondolkodott)
5 eljárásáért (NK: eljárásáért)
6 kegyemmel (NK: kegyelemmel)
11 azok tiltakoznak (K: azok <...> tiltakoznak)
14 támadás (K: <van> támadás)
15 magamét vagy másét (H: magamért vagy másért)
18 öltönyömtől (K: öltönyömtől)
26 azt mondta az apámra (NK: azt mondta apámra)
32 elbocsátják (K: elbocsájt<ják>va lesz; H: elbocsátva lesz)
33 atyámról (K: apámrol)
- 81 : 5 ezt meg már (NK: ezt már)
12 másik a fiú Istennek (NK: másik fiuistennek)
21 század utolsó felét (K: század<vég> utolsó felét)

Lap: Sor:

- 81 : 22 kétezeredig (NK: kétezredik)
25 a millenniumban (K: a <chili> milleniumban)
30 lehetlenné (NK: lehetetlené)
33 srapneleket (K: <sch> shrapneleket)
82 : 1 a légbe emelkedés (K: a légbeemelkedés<t>; 1872: s légbe-
emelkedés — sh.)
2 a „calorigépet” (K: a <g> „calorigépet”)
5 kormányozható, (K: kormányozható <...>)
7 meg volt örülve (NK: megörült)
9 melyet (K: melyeket)
11 végre (K: <azután> végre)
13 magáról (K: magáruł)
20 A második (K: <Akkor> A második)
28 egészen a madár (NK: egészen madár)
32 hanem egy új tényező (K: hanem <az volt kife> egy új tényező)
34 eltörött, s apám (K: eltörött, s <ő> apám)
83 : 1 1200 láb magasból (K; H: hatszáz láb magasbol; NK: 1200
láb magasságból)
2 lábát, a fél állkapcsát, s csak csodára (K: lábát, <a fa tetején,
melyre lebukott> a fél szemét kiütötte, s csak csodára; H:
lábát, a fél szemét kiütötte, s csak csodára)
3 bezáratták a tébolydába. Engem gyámság alá rendeltek. (K:
bezáratták <az> a tébolydába. <Én még akkor gyermek vol-
tam>. Engem még gyámság alá<tt> <volt> rendeltek)
6 a legmélyebb tudományos feladatok fölött (K: a leg<tudo>
mélyebb tudományos<abb><tétel><ismeretek mellett> fela-
datok fölött)
7 úgy híja (H: így híja)
8 hogy a szentháromság (NK: hogy szentháromság)
9 anastasomaniai rohamokban (K: anastasomania<ban>i ro-
hamokban)
10 rombolásdühben (NK: rombolási dühben)
12 fog (K: foga)
14 csendesen (K: csendesen)
15 repülőgépet (K; H: repülő gépét)
21 Mert ez (K: <Ez> Mert ez)
28 a kiállni való (K: <önnek sorsa>a kiállni való)
22 szolgálatból (K: szolgálatbul)
34 kíván magának (K: kíván <ön> magának)
84 : 6 a király (K: <egy> a király)
14 Erre a szóra (K: Erre a <kira> <szolga> szóra)

Lap: Sor:

- 84 : 16 eszébe juttatják (K: <azt mondják> eszébe juttatják)
31 közkatonaruhában (H: közkatonaruhában)
- 85 : 3 nem hagyta el azt (H: nem hagyta el őtet)
- 87 : 8 az a középső (NK: a középső)
18 Shelfhout (H: Shelfhout)
19 a főudvarmester (1872: a a főudvarmester --- sh.)
- 88 : 11 meghökkenve (K: meghökkenve)
27 magánychatouillja (H: magánychatuillja NK: magánchatouillja)
- 89 : 10 akitől (NK: kitől)
hárommillió (K: <harmadfél> három millió)
14 félmérföldnyi (NK: félmérföld)
15 egyik évnegyed (K: egy<ik> évnegyed<e>)
17 évnegyedben (K: év negyedben)
soha híret se (K: soha <se> híret se<m>)
18 többé (K: többet)
- 90 : 11 kiegyenlítését. Egy olyan (K: kiegyenlítését< e> Egy olyan)
23 oly finom és mívelt és tudományokban jártas menyasszonyt (NK: oly finom, mívelt és tudományokban jártas menyasszonyt)
29 alapítási (1872: alapítása — sh.)
- 91 : 2 száztólit (K: <szazal> száztólit)
3 tőkéből (K: tőkéből)
9 30 száztólit (K: <40 percen> 30 száztólit)
11 Sabinából (K: Sabinából)
14 intézet (K: <társaság> intézet)
20 intézetében (NK: intézetben)
24 turbulens (NK: turbulens)
25 szerzett, a hírlapok (K, H: szerzett be, a hírlapok)
- 92 : 3 azt inkább lehet (K, H: azt már inkább lehet)
tudni (K: tud<j>ni)
de azt nem „lehet” megmondani (K: de azt meg nem „lehet” megmondani)
13 hamis (K: hami<. .>s)
15 megint száz volt az osztalék (K: megint <fizetett> száz <percentet> volt az osztalék)
20 essünk át egy (K: <lássunk egy> essünk át egy)
32 csak az egyházi, a polgári nem (NK: az egyházi, a polgárral együttesen)
33 meg volt engedve (K: meg<kívántatott a szülők beleegyezése, de nem a benedictio sacerdotalis, s a> volt engedve)

Lap: Sor:

- 93 : 1 Ausztria s Magyarországon a polgári házasság csak fakultatív minőségben ismertetett el; Romániában (NK: Ausztriában a polgári házasság csak fakultatív minőségben ismertetett el; *Magyarországon kötelezővé tétetett*; Romániában)
5. valamennyi államnak (1872, H, NK: valamennyi államok)
7 birtokviszonyokból (K: birtokviszonyokból)
8 még ezek csak (K: még <. .> ezek csak)
22 törvényes gyermekci-c (H: törvényes gyermeke-c)
24 törvényben (K, H: törvénybe)
25 azon szokás (H: ezen szokás)
33 keleten (K, H: keletre)
- 94 : 5 okos, vállalkozó, számító (K: okos <spek> <üzérkedő> vállalkozó, számító)
6 mint a porosz (K: mint a <burkus> porosz)
7 tudó, idegentől (K: tudó <min> idegentől)
14 a bánáti (H: a bánáti)
21 nyerni; zsidó (K: nyerni <azért> zsidó)
28 az egész székely földön (K: az egész <fol> székely földön)
30 sincsen, ártatlan fenyővizecskejét (K: sincsen <feny> ártatlan fenyővizecskejét; NK: nincsen)
31 meggybor meg mézsör a lakodalmak (K: meggybor <a lak> meg mézsör a lakodalmak; H: mézsör)
- 95 : 13 A falvakban (K: <Mind> a falvakban)
15 töri a fejét (NK: töri fejét)
17 kertet (K: kerte<k>et — elfrás)
20 nem lehet a beavatlan (K: nem lehet <is ismeretlen> a beavatlan NK: beavatatlan)
felnyitni; sajátságos (H: fenyitni. Sajátságos)
33 bemenni. S azok (K: bemenni. <azok> S azok)
34 állnak (NK: állanak)
- 96 : 8 szőke, gazdag fűrtjei (K: szőke <. .> gazdag fűrtjei)
9 spanyol hölgyek (K: spanyol <nők> hölgyek)
14 nemes arcára csak fehér hajszálai vallanak a lefolyt időről. (K: nemes arcá<t>ra csak fehér hajszálai <vádolják> vallanak a lefolyt id<övel>őrül.)
16 arcokból (H: arcokból)
21 nemzet? Az ám! (K: nemzet? <Csak kap rajta hogy> Az ám!)
25 de a gúny (K: de a <csúfság> gúny)
29 azt erőlteti (K: azt <. .> erőlteti; NK: azt erőlteti)
- 97 : 4 nyugot felé (K: <keletre> nyugot felé)
6 szóródnak (K: szoródnak)

Lap: Sor:

- 97 : 11 *ifjú székely* (1872: u *székely* — sh.)
17 *sorsáról* (K: *sorsáról*)
20 *vége* (NK: *végre*)
egy nap (K: egy <. .> nap)
34 *leányok* (NK: *lányok*)
- 98 : 10 *néplapokról* (K: *néplapokról*)
12 *férjhez* (K: *férhez*)
23 *ahogy ott a szokás* (NK: a *ahogy ott szokás*)
33 *Ez a két* (K: <Ezek> *Ez a két*)
34 *etablirozta* (K: *établirozta*)
- 99 : 5 *hadüzenő* (K: *hadüzenő*)
9 *rettegnie kell* (K: *rettegni kell*)
10 *a dolgot* (K: a *dolgot*)
22 *művészeti* (K: *művészi*)
23 *lapnál* (K: *lap<ban>nál*)
24 *„guinea a liner”* (NK: *„penny a liner”*)
- 100 : 3 *kalligraphiált* (K: <szépen> *kalligraphiált*)
4 *boldogságtól* (K: *boldogságtul*)
Oroszországból (K: *Oroszországbul*)
többé (K: *többet*)
6 *száz* (K: <ezer> *száz*)
11 *a szeretett leánynak* (K: a <választott hölgynek> *szeretett leánynak*)
27 *természettől* (K, H: *természettül*)
vörösbarna (K: *veresbarna*)
33 *hetyke* (H: *hegyke*)
34 *mindjárt* (K: *mingyárt*)
amikor az aztán (NK: a *mikor aztán*)
- 101 : 1 *kóstolóba* (K: *kostolóba*)
25 *kötélláncra vetve* (K: <szíjra?> *kötél láncra vetve*) NK: *kötélláncra verve*)
26 *lóg* (K: *lóg<ott>*)
26 *az öltöny* (K: az <kaba> *öltöny*)
mellzsebét duzzasztja (K: *mellzsebé<be>t <van dugva> duzzasztja*)
30 *kétezer lépésnyiről* (NK: *hatezer lépésnyiről*)
31 *kiszámítani a „distance”-ot* (K: *kiszámít<ja>ani a <távolt> „distance”-ot*)
- 102 : 26 *„Szulamith” pedig* (K: *„Szulamith” <csak> pedig*)
30 *kérje fel az igazgatóság nevében* (K: *kérje fel <nevemben> az igazgatóság nevében*)

Lap: Sor:

- 103 : 1 képeslapot levelezni (K: képes lap<.>ot forgatni levelezni)
10 szabályos arc (K: szabályos <vonás> arcz)
11 ha olajfestményen (K: ha <arczképen> ha olajfestményen)
15 fogva egy elefántcsont (NK: fogva elefántcsont)
a fejhátulra (NK: a fej hátuljára)
17 „cestus” (NK: „sectus”)
24 Bocsánat! Itt most csak (K: Bocsána. <Önök üljenek> Itt most csak)
27 rangfokozatok dívnak (K: rangfokozatok <vannak> dívnak)
104 : 7 legkitűnőbb tanárok (K: legkitűnőbb <profe> tanárok)
9 vallásra (K: <mythológiára> vallásra)
12 patronozásra (K: patron<festészetre>ozásra)
31 a társadalmon kívül álló (K: a <társadalom alsó részében> társadalmon kívül álló)
105 : 2 katekizmus (K: <kathe> katekizmus)
4 fejtől (K: fejtől)
5 a spiritizmus, *katoptromantia* pedig (NK: a spiritizmus pedig)
6 tükkörből jósló ébren álmodók (K: tükkörbe néző ébrenálmodók)
8 Ilyenek (K: <Ez> Ilyenek)
9 ennél (K: <errol> ennél)
15 nectandrák (NK: nectrandák)
malgípiák (NK: malpigiák)
syphoniák (NK: syphoniék)
21 Azután folytatd (NK: Aztán folytatta)
22 Chere (K: Chere — elírás)
106 : 16 társaságot (NK: társaságokat)
23 elsőbbségi jognál fogva (1872: elsőbbségi jognál fogja — sh.)
29 hanem előlépett a helyéről (K: hanem felugrott a helyéről)
107 : 1 *expatriation*nak (NK: *expropriation*nak)
2 formalitás (NK: formalítások)
4 mert nem (H: most nem)
13 aki helyt maradt (NK: a ki helytt maradt — sh.)
20 olyan sok (NK: oly sok)
21 azt is, hogy (NK: azt, hogy)
108 : 3 mikor már az ötödiken (NK: mikor az ötödiken)
14 ezt a lányt (H: azt a lányt)
18 meri (1872: mire — sh.)
20 el akarja (K: <meg akarj> el akarja)
31 ábrázatából (K: ábrázatából)
109 : 3 Csalhatlan (NK: Csalhatatlan)

Lap: Sor:

- 109 : 5 kidült a szájából (NK: kidülledt a szájából)
6 tehetlenül (NK: tehetetlenül)
16 Dávid (1872: Dávig — sh.)
Rozáli (K: Rozáli)
25 Egy nagy park (NK: Egy park)
26 helyén (1872: helyen — sh.)
vasrács (1872: varács — sh.)
- 110 : 11 az a sárga (NK: a sárga)
18 Rozáli rózsaszín (K: Rozáli<n> rózsaszín)
24 öt örök zöldjével (K: öt <Dáv> örök zöldjével)
26 láthatta (K: láthatá)
- 28 kastélya a parabolánnók (K: kastélya <az a hely> a parabolánnók)
- 110 : 33 nem adhat intézetében helyet egy leánynak (K: nem <vihet> adhat <vissza> az intézetében helyet egy leány<t>nak)
- 111 : 2 pellagra (K: Pelagra)
azon iszonyatos (K: azon <...> iszonyatos)
5 csupán gondos szeretetteljes (NK: csupán szeretetteljes)
6 a rettenetes játékban (NK: e rettenetes játékban)
9 főnöknőjük (H: főnöknéjük)
13 egy pacsirtát emelkedni (K: egy <fecskét elrep> pacsirtát emelkedni)
16 attól a kintől (K: attul a kintul)
17 tud az ember (K: tud<ok> az ember)
20 atyja (K: apja)
21 Dávid rászánta magát, hogy elmenjen az atyjához (K: Dávid <elment> rászánta magát, hogy elmenjen az apjához)
- 112 : 12 oktáv nagyságú (K: oktáv <alakú> nagyságú) NK: láb-jegyzet: E regény megírdásakor sem a vasút, sem a vízvezeték még nem létezett. J. M.
17 sensationshírek (NK: sensatios hírek)
18 nyolcadrét lapon (K: <oktáv> nyolczadrét)
23 nyomdász (K: <kő> nyomdász)
- 113 : 1 gázgép (K: kalorigép, NK: villanygép)
négy perc alatt elkészít; a szerkesztőnek (K: <két> <egy> négy perc alatt elkészít; <ne> a szerkesztőnek)
3 hajtana (K: hajtana<i>)a)
4 gázgép (K: kalorigép; H: calorigép; NK: villanygép)
5 matricul szolgáló beírt lapra s onnan (K: matri<...>czul szolgáló <a> beírt lapra<ra> s onnan)

Lap: Sor:

- 113 : 7 nyomtat, *duplex libelli dos est.* Ilyenformán (NK: nyomtat. Ilyenformán)
10 helyhírek (NK: helyihírek)
12 gázgép (NK: villanygép)
13 az utcán, a kávéházakban (K: az utcán <s> a kávéházakban)
14 egy *krajcárért!* (NK: egy *fillérért!*)
15 *krajcár?* (NK: *fillér?*)
19 *krajcárnd!* (NK: *fillérnél*)
33 jelennek (NK: jelentek)
- 114 : 1 egy ív (K: <fél> egy ív)
tizenkét szarkaláb (K: <három figura> tizenkét szarkaláb)
2 taníttatnak gyorsírásatra. *Némely más írást nem is ismer.* Ekképpen (NK: taníttatnak a gyorsírásatra. Eképen)
4 ellenállhatlanul (NK: ellenállhatatlanul)
5 *krajcár* (NK: *fillér*)
6 *krajcárért* (K: <kraj> krajczárért NK: *fillérért*)
7, 14 *krajcárt* (NK: *fillért*)
13 *szintén* (H: *szinte*)
16 *sensationshírt* (NK: *sensatióshírt*)
19 ezredből, *délben* 11 és fél órakor (NK: ezredből 11 és fél óra-
kor)
23 ölébe kapva (K: ölébe <ragadva> kapva)
34 ez ügy (K: ez <kérdés> ügy)
- 115 : 2 nemzetiségére (NK: nemzetiségre)
7 jelentenie (NK: jelenteni)
- 116 : 2 felkeresésére *ki* volt küldve (NK: felkeresésére volt kiküldve)
7 magánykóterbe. (NK: magán-kóterbe.)
10 kifinomíták (NK: kifinomították)
17 egy főhadnagy, egy *alhadnagy* (NK: egy főhadnagy, egy
hadnagy)
18 szavaz (K: <mond> <ítél> szavaz)
20 *háta mögött* a porkoláb (NK: *mellette* a prokoláb)
24 egy nő miatt civódás (H: egy nő miatti)
- 117 : 1 őrnagy „jobbra át”-ot (K: őrnagy <fél> „jobbra át”-ot)
3 *kinck* (K: *a kinck*)
9 foglalkozás és *polgári* öltönyviselés (NK: foglalkozás és öltö-
nyviselés)
10 Súlyosítható (NK: Sulyosbítható)
23 *nagyságos* Mazrur (NK: *méltóságos* Mazrur)
29 tette által (K: tetté<vel> által)
31 *tüzérségi* (1871: *tüzőrségi* — sh.)

Lap: Sor:

- 117 : 32 hadihajózási közvitézekre a polgárokon elkövetett erőszakért
(K: hadihajózási közvitézekre <erőszakos> <. .> a *polgárokon*
elkövetett erőszak<ért>ért)
33 és nők (NK: és a nők)
- 118 : 4 a közel álló (K: a <mellette> közel álló)
5 az (NK: ez)
6 címe (K: címzete)
10 elmarasztaló az ítélet (K: elmarasztaló <volt> az ítélet)
11 maradnak (K: marad<n>tak)
- 119 : Cfm A vezérhalmi Alhambra (az 1872-es kiadásban itt kezdő-
dik a II. kötet)
16 az újan ültetett park (NK: az ujonan ültetett park)
21 olyan (NK: oly)
26 elveszték (NK: elvesztették)
- 120 : 6 csoportulatban (1872: csoportulatba — sh.)
16 csak mégsem rabolhatott ki (NK: csak nem rabolhatott még
ki)
18 készíttessen (NK: készíthessen)
27 illatos, sárga rózsái (NK: illatos kék rózsai)
28 óriás (NK: illatos)
- 121 : 8 vagy idn (NK: vagy taldn)
16 reneszánsz (NK: gothikus)
18 lapos (NK: kúpos)
25 akar (NK: akart)
29 abba (H: abban)
NK lábjegyzet: *Az első kiadásban renaissance styl volt jósolva ; az
országháznak terve sem létezett. J. M.*
- 122 : 12 zöld rozsdája (NK: zöld zománca)
32 kézműremekeket (NK: kézműremeket)
34 ciselirozásait (NK: ciselirozását)
- 123 : 8 lapislazulit (H: mozaikot)
9 Schrechenburger (H: Schreckenburger)
táldlmánya (NK: tanulmánya)
12 tudják (NK: tudjuk)
18 encanaillozza (1872: encanaillozza — sh.)
19 műkincsek, a földből kidsott antikok arisztokratikus uralma (NK:
műkincsek uralma)
23 Van Dael (NK: van D'Eyk)
26 tizenötbe (NK: ötvenbe)
30 tizenötöt (NK: ötvenötöt)
33 örökségét (örökséget)

Lap: Sor:

- 124 : 2 vetessék (NK: vétessék)
13 forintot (1872: frtot — sh.)
- 125 : 1 egy szöszeke (NK: egy kis szöszeke)
7 s magát hátrahúzva (NK: s hátrahúzódva)
mutatott (NK: mutogatott)
17 talaját (NK: padlóját)
26 szegélyeig (NK: szegélyéig)
- 127 : 6 vannak uralkodó (NK: vannak még uralkodó)
- 128 : 6 jár: ott (H: jár. Ott)
13 elterjeszték (NK: elterjesztették)
31 az idegek elsenyvednek (1872: az idegek szenvednek — sh.)
- 129 : 12 sárga szalag (NK: sárga övszalag)
- 130 : 13 ezen alaknak (NK: ez alaknak)
21 és ezt (NK: s azt)
- 131 : 8 hogy szabadon járjon a lég, s pálmaháncs (1872: hogy szabadon járjon s lég pálmaháncs — sh.)
19 Még ez osztálynak a baja (H: Még ezeknek a baja)
33 monda (1872: modá — sh.)
- 132 : 8 jajveszékelés (NK: jajveszéklés)
17 rajtuk. És (NK: rajtuk, és)
19 kalánnal (NK: kanállal)
27 primarius (H: primárius)
- 133 : 7 a tudornő (NK: tudornő)
termekben (NK: termeken)
15 segített (NK: segítette)
17 hercegnő (1872: herczegné — sh.)
25 illették (NK: illeték)
31 mutatott (NK: mutatva — sh.)
- 134 : 3 óriási (1872: órási — sh.)
33 a kórnod (NK: a beteg)
34 Ördögadta majma! (H: Ördög atta majma!)
- 135 : 3 kór (NK: beteg)
14 alul (H: alól)
- 138 : 10 nem akadályozza őt abban (NK: nem akadályozza abban)
20 gépestől (H: gépestül)
- 139 : 10 lába (1872: láb — sh.)
21 abban a hírben is áll (NK: abban a hírben áll)
24 éppen nem tudja neki még megbocsátani (NK: épen nem tudja neki megbocsátani)
- 140 : 15 kezében (NK: a kezében)
26 szálljon alá, mellyel (H: száljon alá, a mellyel)

Lap: Sor:

- 141 : 2 szénsavanyt (NK: szénsavat)
6 a könnyenyl tölt (NK: könnyenyl telt)
12 itt fölöttünk, hogy (NK: itt, hogy)
23 kell is (NK: sőt, kell is)
- 142 : 7 gázt kaucsuktömlőn át (NK: gázt a kaucsuktömlőn át)
14 gőzösnek egész kereke a vízben volna (NK: gőzösnek az egész kereke vízben volna)
24 légbe (NK: légben)
- 143 : 6 készítenek (1872: készíetnek — sh.)
8 repülésre (NK: röpülésre)
15 megpihent (1872: megjelent — sh.)
20 legifjabb (1872: lugifjabb — sh.)
- 144 : 21 fölött (H: felett)
24 fölemelkedési pontot (1872: fölemelkedést pontot — sh.)
- 145 : 15 calorigép (1872: caloi — sh.)
30 alkarsin (1872: alkarvin — sh.)
- 146 : 1 45 fok (1872: 45 fog — sh.)
3 mértényi (NK: méternyi)
4 Cochan (NK: coehorn)
22 Tagadhatlan (NK: Tagadhatatlan)
- 147 : 1 Az az önök (NK: Az önök)
13 megbuktak. Önök (H: megbuktak, önök)
15 előbb (NK: előbb)
- 148 : 12 mindaddig fölfelé, amíg (NK: mindaddig, amíg)
24 a repülés titka (1872: a repülés ritka)
- 149 : 14 az elköltött gödölye (NK: a csalétek gödölye)
18 mentül (NK: mentől)
20 még meg van szárnyainak (NK: még meg van a szárnyainak)
22 kezdenie (H: kezdeni)
24 magyarázata annak (H: magyarázása annak)
- 150 : 3 csakhogy ennek a delejessége nem azonos (NK: csakhogy nem azonos)
26 1—b + a 2—b + a 3—b + a (H: 1—6 + a 2—6 + a; 1872: a 1—b — sh.)
- 151 : 6 középen (NK: közepén)
rovátkaiba (NK: rovátkáiba)
19 mint a hozzákötött ebonit hajónak (H: abonit hajónak; NK: mint hozzákötött ebonit hajónak)
28 Mentül (NK: Mentől)
30 üvegtáblát (1872: üvegtáblákat — sh.)
- 153 : 9 sokszorozatlan (NK: sokszorozatlan — sh.)

Lap: Sor:

- 153 : 25 látogatta önt meg (NK: látogatta meg önt)
26 múzeuma számára (H: múzeum számára)
- 154 : 9 öklével (NK: ökleivel)
29 elismeréd (H: elismered)
30 vagy ez, hogy (NK: vagy az, hogy — sh.)
33 ez apodictice (NK: az apodictice)
- 155 : 12 bambuszban (NK: bábuszban)
14 ezt (NK: azt)
22 chlorstrontium (H: Chlorstrontian)
24 mindenekefelett a borax (H: mindenek felett borax)
26 Maremmek (NK: Maremnek)
- 156 : 9 elveszti az értékét (NK: elveszti értékét)
20 Alceste (1872: Alcesse — sh.)
25 megvásárolta (1872: megvásárolta — sh.)
- 157 : 5 hatvannégy (H: hetvennégy)
14 bírják a titkot: a hegykristályt (NK: bírják annak a titkát,
hogy lehet a hegykristályt)
29 kémlet (NK: kémle)
- 158 : 9 uralkodását; a milliók kenyérét megevő, a milliók vérért (NK:
uralkodását,; a milliók vérért)
- 159 : 2 vulcáni (NK: vulcáni)
6 vulkánt (H: volkánt)
11 belőle (H: belőle)
14 vulkáni (H: volcáni)
21 elragadtatással írja le a (1872: elragadtatással írja a — sh.)
22 mik e völgyet (NK: melyek e völgyet)
- 160 : 9 Elcintén szép (H: Eleinte szép)
11 ágaira (H: ágára)
19 és az elátkozott (H: de az elátkozott)
22 „mofettek” (NK: „mofették”)
25 hegytetőről (H: hegytetőrül)
26 maguk (H: magok)
28 rozsdaként (H: rozsdakínt)
- 161 : 5 balsorsáról (H: balsorsárul)
13 mésszel van terhelve (NK: mésszel van telítve)
17 jegectől (H: jegcstől)
20 megcsillapul (NK: lecsillapul)
26 gáztölcsérek (H: gőztölcsérek)
- 162 : 20 s száz szekér számra (NK: s szekér számra)
25 tamáni (NK: tazmáni)
26 turandaghi (1872: turandoghi — sh.)

Lap: Sor:

- 164 : 5 Akik ezt hallották (H: A kik azt hallották)
13 meglátta fiát (NK: meglátta a fiát)
22 csókolózás (H: csókolódás)
31 elől. — Én (NK: elől; én)
- 165 : 13 s ép kezével (1872: szép kezével — sh.)
19 ajánlani találmányodat (NK: ajánlani a találmányodat)
27 zsákba varrva (NK: zsákba van varrva)
- 166 : 6 pénzember (NK: pénzembere)
18 ez az (H: az az)
- 167 : 23 e talányon (H: a talányon)
- 168 : 2 Mr. Severus, éppen (H: mr. Severus, de éppen)
20 ötven öregdob (H: összes öreg dob)
31 pohárral (H: poharakkal)
- 169 : 6 látogatójegyet (NK: látogatójegyét)
29 Kiszámíthatlan (NK: Kiszámíthatatlan)
- 170 : 9 hosszúk (NK: hosszúak)
21 *stearin* (NK: *villany*)
33 alumínium. S (NK: aluminium, s)
- 171 : 15 elérhetlent fogjuk (NK: elérhetetlent fogják)
- 172 : 5 négyszerte könnyebbek (H: négyszer könnyebbek)
6 háromszorta erősebb (H: háromszor erősebb)
11 vár hintóm (NK: vár a hintóm)
17 egész háza lépcsőzetéig (H: egész a lépcsőzetéig)
hintájával (1872: hintájával; 1872: — sh.)
- 172 : 32 S ha csak ez lett volna (NK: S ha az lett volna önnek)
- 173 : 22 vagy *legaldbb* eltűnőleg (NK: vagy eltűnőleg)
- 174 : 14 híják (NK: hívják)
34 vállatunknak (NK: vállalatunknak)
- 175 : 2 amidőn mi a repülőgépek (NK: a midőn a repülő gépek)
térre (1872: tére — sh.)
26 helytállanak (1872: helyttállanak — sh.)
- 176 : 5 e merész (H: a merész)
7 ez a fiatalember (H: az a fiatal ember)
25 az ezerkétszáz (NK: a hatezer)
- 177 : 17 a repülőgépeken (H: a röpülő gépeken)
24 embereknek (NK: embernek)
31 mint a szélpuskának (H: mint szélpuskának)
33 csőből (NK: csőből)
- 178 : 7 tudják, hogy ki-ki (NK: tudják, ki)
16 alul (NK: alól)
26 ön: a lovasságra (H: ön. A lovasságra)

Lap: Sor:

- 178 : 33 elgázolja az ellenállót (H: elgázolja az ellenállást)
179 : 32 fődetlen (H: fedetlen)
 részén, az a (NK: részén, a)
 33 a nyakszirtbőre (1872: s nyakszirtbőre — sh.)
180 : 12 Ezentúl azt (NK: Ezentúl ezt)
 18 román (NK: idegen)
 33 lövöldözze meg a hadakat (H: lövöldözze a hadakat)
181 : 6 visszaadni (NK: visszatni)
 20 világkereskedelemmel (NK: virágkereskedelemmel — sh.)
182 : 16 leszék az a másik (NK: leszék a másik)
183 : 16 szét erejét (NK: szét az erejét)
 17 ekkint (NK: ekként)
 18 50 centnek (NK: 40 centnek)
 19 naponkint (1) egymillió (NK: naponkint egymillió)
 23 Niagara-zuhatag (NK: Niagara-roham)
 26 mondták (NK: mondák)
184 : 2 Niagara-mobile (NK: Niagara-mowing)
 9 azalatt (NK: ezalatt)
 29 röhentenek (1872: köhentenek — sh.)
185 : 7 párdúcformán (NK: párdúcmodra)
 10 s a legfelsőből kilátszott (H: s azokból felyül kilátszott)
 26 ostya és pecsétnyomó (H: ostya és spanyolviasz)
190 : 14 a nyugati latin egyház főnöksége egyszerű (H: a nyugati latin egyház feje egyszerűen)
191 : 2 annak sem olyan szent a keze (H: annak sem olyan szent már a keze)
 az ajándékok elfogadásához (NK: az elfogadásához)
 7 tartd meg (H: tartja meg)
 9 elvették tőle a csillagászok (H: elvették a csillagászok)
 34 philosophi szektái (NK: philosophia sectái)
192 : 4 sem szombat, sem vasárnap (NK: se szombat, se vasárnap)
 11 művelt (H: mívelt)
 28 dühös (NK: dühöng)
193 : 12 NK: „És mindezen tanoknak. . .” kezdetű mondattal nem indul új bekezdés
 30 a kálvinista kakas és a török félhold (NK: a kálvinista kakas, az unitarius gömb és a török félhold)
 félhold, s a (NK: félhold, a)
194 : 27 azt jósolva (1872: az jósolva — sh.)
 30 múlik el év (NK: múlik el egy év)
195 : 3 öltöztetett (1872: öltöztett — sh.)

Lap: Sor:

- 195 : 6 A lazult társadalmi összefüggés (NK: *Meglazult a társadalmi összefüggés*)
11 a szentlélek *dló* befolyását a nőkre általában kiterjeszteni (H: a szentlélek *gonopocin* befolyását a nőkre általában kiterjeszteni)
16 VIII. Klemens (NK: VIII. Kelemen)
22 viseletével (NK: viselésével)
- 196 : 17 alexandrini (NK: alexandriai)
19 Dacára ez (Daczára az)
26 Paulus (NK: Szent Pál)
melyben (NK: melyekben)
- 197 : 7 a protestánsoknak sem volt *kedvezőbb helyzete* (H: a protestánsoknak sem volt *miben gyönyörködniök*)
17 Schulchan Aruch (H: Schulchen Aurch)
- 197 : 27 és a Keneseth (NK: s a Keneseth)
- 198 : 3 ez (NK: az)
- 199 : 6 csak a „Semmi”-vé (NK: csak „Semmi”-vé)
15 képtelenségek (NK: képtelenség)
31 másokon. E (NK: másokon, A)
- 200 : 21 a 100., *aztán* a 365. (NK: a 100., a 365.)
24 ekkor (NK: akkor)
31 *míg* a zsidók (1872: *mig* zsidók — sh.)
- 201 : 7 apocatastaticus (H: apocatacticus)
23 kimívelte (H: kimívelte)
26 reá (NK: rá)
- 202 : 4 e javaslatból (H: a javaslatból)
- 203 : 10 Ez a Drummond-féle *mészfény* (NK: Ez a *villanyfény*)
20 *sodawatert* (NK: *sodavízet*)
- 204 : 9 az elnöki asztalon (NK: az alnök az asztalán)
33 *tudhatja* (1872: *tulhatja* — sh.)
- 205 : 1 *eresztette az expozéját* (NK: *eresztette exposéeját*)
az végtagjainak (NK: a végtagjainak)
3 *szószékről* (1872: *szószékről* — sh.)
5 *lép fel rá. Még azonfelül* (NK: *lép fel rá, úgy jön fel. Még azonfelül*)
10 *számíttatik. Minden közbeszólás egy oldalnak számíttatik. Aki*
11 *közbeszól* (NK: *számíttatik. A ki közbeszól*)
28 *szélsőjobban* (1872: *szélsőjobban* — sh.)
29 *esztendejéről* (NK: *esztendőjéről*)
- 206 : 6 Dátumokat (NK: Dátumokat)
29 földbirtokosok (NK: *agrár-földbirtokosok*)

Lap: Sor:

- 207 : 6 *táblalbrái* (NK: *gentryja*)
23 *nőgyenjosítás* (NK: *nőgyenjosítás*)
208 : 28 *tűnnek egyszerre elő* (NK: *tűnnek elő*)
209 : 6 *Drummond-fény* (NK: *villany-fény*)
7 *hogy az a képviselőket* (NK: *hogy a képviselőket*)
210 : 4 *államgyáron* (NK: *állami gyáron*)
5 *ez azonban* (H: *az azonban*)
12 *másképpen van. Azt még mindig a régi nap világtja; annak a tagjai* (NK: *másképpen van. Annak a tagjai*)
26 *Franklin-öböltől* (NK: *Franklin-öblön*)
27 *keresztül; tapasztalatban* (NK: *keresztül; a tapasztalatban*)
34 *akik* (NK: *kik*)
211 : 9 *indítványozó* (1872: *indványozó* — sh.)
212 : 4 *sem* (NK: *nem*)
19 *már csak az ott künn* (K: *most már <ritkán> <a képvis> csak az ott kinn*)
21 *mással* (K: *<írás> mással*)
23 *előbb* (K: *előbb*)
28 *declamatoriai* (NK: *dialectikai*)
30 *magával ragadja a gyűlékony keblűeket* (K: *magával ragadja a <hőkebl> gyűlékony keblűeket*)
213 : 7 *harc, melyet* (K: *harcz <...> melyet*)
9 *hárszabályok* (K: *<rend> hárszabályok*)
30 *agyonszónokolni: kihúzza* (K: *agyon szónokolni <mint> a kihúzza*)
31 *felsőházban* (K: *felsőház<bol>ban*)
34 *Angolországból, Némethonból* (K: *Angolországbul, Némethonbul*)
214 : 1 *kiknek jelenléte a karzatokon, kölcsönzött eszméi, tanácsadásai* (1872: *kiknek jelenléte, a karzatokon kölcsönzött eszméi, tanácsadásai* — sh.)
4 *feladatom* (K: *feladat<unk>om*)
5 *ahányfélét* (K: *a hányfélét<vel>t*)
9 *tűzbe vitte* (NK: *tűzbe <hozta> vitte*)
17 *kerül napirendre* (K: *kerül<t volna> napirendre*)
18 *halála lesz vala* (K: *halála le<tt>sz <volna> vala*)
19 *megjelen az ülésben* (K: *megjelent <volna> lesz az <gyulás> ülésben; H: *megjelent lesz az ülésben*)
22 *azzal* (K: *nem azzal*)
30 *vallások főfelügyelőiben* (NK: *vallások püspökeiben és főfelügyelőiben*)*

Lap: Sor:

- 215 : 1 főkatonatisztek (K: főkatona<k>tisztek)
2 azután a megyék főispánjai és a megyéknek (NK: azután a megyéknek)
9 szempontjából (K: szempontjából)
12 ördögtől (NK: ördögtül)
13 attól a gondolattól (K: attul a gondolattul)
21 ezáltal; továbbá (K: ez által; <ha az iskolák az ő felügyelete alá> továbbá)
22 mennykő (NK: menkő)
23 lenni. A közlekedési miniszter (K: lenni. <A kereskedelmi> A közlekedési miniszter)
29 általánának (NK: általánának)
32 hogy aki most (K: hogy <ha> a ki most)
34 megyéjét elhagyni. A nagy (K: megyéjét elhagyni. <s annyi dolgot kap hogy> A nagy)
- 216 : 1 (szintén pairek) (K: (szinte pairek)
3 akik ellene szavaznak (1872: a kik ellen szavaznak — sh.)
5 másrésről az ellentábor sokkal nagyobb pénzerővel rendelkezett (K: másfelől az ellentábor <is bizonyat> sokkal nagyobb pénzerővel rendelkezett)
8 magánvagyon (NK: magánvagyon)
16 szabadságot adott erre az időre (K: szabadságot adott <erre a hétre> erre az időre)
18 ultrámontánokkal (K: <tul> ultramontánokkal)
32 tagból (K: tagból)
- 217 : 6 Meg is kísértett (K: meg is kísért<nek>)
17 ügyis hatalmában (K: ügyis <szabadságában> hatalmában)
22 encanailirozzák (K: encanailiroz<t>zák)
29 s halála (NK: a halála)
33 látja és hallja (K: <hallja> látja és hallja)
- 218 : 2 gróf volt a (NK: gróf a)
6 elől ragyog (K: elől ragyog<ott>)
Vallási ügyekben (K: Vallás<ban>i ügyekben)
7 és nemesen felhasznált (K: és <okosan> nemesen felhasznált)
16 visszatérő = haemoptoë (K: visszatérő <. . . .> haemoptysis; H: haemoptysis)
17 ülésben (K: <gyűlés> ülésben)
18 prófétai lelkes (K: prófétai nemes <lelkes>)
22 Haemoptoë (K; H: Haemoptysis)
29 digitalis (H: digitalin)
31 anakahuit (H: anakalmit)

Lap: Sor:

- 218 : 33 vajon (H: valjon)
34 ered-e a baj (K: ered-e <e baj> a baj)
- 219 : 4 primásnak; harangoztassanak (K: primásnak; <nyittassanak>
harangoztassanak)
10 kegyeletteljes (K: kenet <kegyeletteljes>)
13 Ez (K: <Az> Ez)
23 „És én megveszek egyet!” (K: „És én <fogok egyet a kit>
megveszek egyet!”)
kiáltá (K: kiálta)
24 harmadik *gentleman* (K: harmadik *hang*)
26 dzsidás tiszt, bajvívó (K; H: dzsidás tiszt, *hírhedett* bajvívó)
29 ha éjfél után (K: <hogy> ha éjfél után)
34 A bankár kapacitált (K: A bankár <elutasított?> kapacitált)
- 220 : 4 mind (1872., NK: mint — sh.)
7 bocsáttatá (NK: bocsátattá — sh.)
az egyetlen baloldalira (K: az <ba> egyetlen baloldalira)
13 minden erős szó (K: minden <hangos> erős szó)
16 pergamen lap (NK: pergament lap)
25 *helyezetté* (K: <helyezt> *vitété*)
- 221 : 7 (a rangfokozatok (K: a rang<külömb> fokozatok)
17 az ülésterembe (K: az <ta> ülésterembe)
18 ki míg (K: ki a míg)
ajtótl (K: ajtótl)
24 annyira elragadta a közvélemény *becézése* (H: annyira elra-
gadta a közvélemény *becsérzése*)
26 nevezetes (1872: nevezes — sh.)
28 fejjel -várva (K: fejjel <haldokolva és> várva)
előbb (NK: előbb)
- 222 : 6 izgalmat (NK: izgalmat)
9 gagátgyöngyökből (K: gagát gyöngyökből)
22 akire (NK: kire)
26 ezt az „igent” (NK: azt az igent)
- 223 : 4 irgalmasok (NK: irgalmasak)
17 jezsuitaszövetség (NK: jezsuitai szövetség)
20 ez pedig (K: az pedig)
26 két bosszantó intézkedés (H: két *hozandó* intézkedés)
34 plébánosok (1872: plébánusok — sh.)
püspököknek (NK: püspöknek)
- 224 : 1 kultuszminisztériumnak (K: kultuszminiszter<nek>iumnak)
5 birtokai (NK: birtoka)
14 kinek annyi sok (K: kinek <a sok> annyi sok)

Lap: Sor:

- 224 : 20 „*korhelyápoló*” (NK: „*hereápoló*”)
lassanként (K: *lassankint*)
- 225 : 4 *ex offo* (K: <hivatalos> *ex offo*)
11 az ő feje vonja magára (K: az ő feje <kap> vonja magára)
14 *kék* (NK: *sárga*)
vörös (K: *veres*)
23 *födelére* (K: *fedelére*)
29 *még* (1872: *nég* — sh.)
- 226 : 3 *visszatér* (K: <meg> *visszatér*)
kezét (K: *kezé<vel>t*)
6 *ez a fickó* (K: *az a ficzkó*)
7 *földről* (K: *földrül*)
10 „*Igen!*” (K: „*Igen!*”)
16 *Egyik* eredménye az volt (K; H: *Eredménye az volt*)
18 *előtte álló* (K: *előtte <ülő> álló*)
19 *az egyik kezével* (K; H: *egyik kezével*)
20 a másikkal szívéhez kapott (NK: a másikkal *a* szívéhez kapott) halva. *A másik eredmény ez volt!* A teremben (K; H: halva A teremben)
22 *frenetikus lárma* (K: <éles ?> *phrenetikus lárma*)
23 *torokból* (K: *torokbul*)
24 *köntös* (K: *köntösük*)
31 *Jobbról is, balról is* (K: *Jobbrul is, balrul is*)
- 227 : 5 *votum* (1872: *vetum*)
15 a história nevét (NK: *história a nevét*)
- 228 : cím *A király hallgat* (Itt kezdődik az 1872-i kiadásban az I. rész 3. kötet)
3 e törvény betűje (K: e törvény <fogamat ?> betűje)
13 *felsőleges* (K; H: *fölséges*)
15 „*hyperbole*” (NK: *hyperbola*)
nem „meiosis”, nem kicsinyítés (K: *nem „meiosis”, <nem tulzás> nem kicsinyítés*)
23 *megkísérlé* (H: *megkisérté*)
- 229 : 2 *maguk* (H: *magok*)
5 *szintén* (H: *szinte*)
13 *Napóleon-ivadék. A felsőházi* (K: *Napoleon-ivadék. <Rá ismerni> A felső házi*)
15 *day* (K: *day<s>*)
elforduljon az országról, nagyszerű (K: *elforduljon az országról, <s hogy a men> nagyszerű*)
19 *Saint-Germain des Prés* (H: *Saint-Germain des Carés*)

Lap: Sor:

- 229 : 20 körmenetei (K: <jelenései> körmenetei; NK: körmenetej-
nek)
23 Eleintén (K, H: Eleinte)
utóbb nagy gyermekek (NK: utóbb a nagy gyermekek)
25 meztlábás (NK: meztlábos)
27 vonult végig az utcán (K: vonult el <egy csoportban> végig
az utcán)
31 „cilice” (K: <penitencière> „cilice”)
32 buzgalom (K: buzgalom<bul>)
230 : 7 orgyilkai (K: órgyilkai)
231 : 3 egyik felén (1872: fején — sh.)
14 főpapok, főurak (K: főpapok, a főurak)
25 felköszöntő és visszaköszöntő (K: felköszöntő és <le> vissza-
köszöntő)
32 végetlen óriás (K: <nagy> végetlen óriás)
34 se egyikkel, se másikkal (NK: se az egyikkel, se a másikkal)
232 : 2 „E hét nap alatt” szavakkal a H új folytatása kezdődik.
Előtte újra kiírva (K; H: *A király hallgat* fejezetcím)
11 Megkísérlék (H: megkísérték)
19 ugorkafájára (K: uborkafájára)
23 zsebét őrizve (K: <tárczáját> zsebet)
28 ezt (H: azt)
31 meztlábás (K: meztlábos)
32 Mária *Annunziata* (NK: Mária *Clara*)
233 : 4 kísérlék (K; H: kísérték)
24 e rendszabállyal (NK: a rendszabálylyal)
30 megkísérlék (H: megkísérték)
rémküldöttségeket (K: <monstre deputatiókat> rémküldött-
ségeket)
234 : 2 papi fejedelmekből, főurakból . . .hercegekből (K: <főpa-
pokbul> papi fejedelmekből, főurakból. .hercegekből)
18 remeket (K: <szonoklat> remeket)
235 : 4 a felhordott (K: s a felhordott)
5 vegytanilag (K: <chemice> vegytanilag)
6 a főudvarmester (K: <az> a főudvarmester)
17 kísértetre; s aztán (K: kísértetre: <az ebédnél pedig saját
maga helyett> s aztán)
19 semmi (K: semmi<t>)
attól a naptól (K: attul a naptul)
20 pokolgépekről (K: pokolgépekrül)
aqua tofanáról (K: aqua tofanáru)

Lap: Sor:

- 235 : 21 asszonyról (K: asszonyrul)
22, 27 Mária *Annunziata* (NK: Mária *Clara*)
23 kereste föl a királyt (1872: kereste föl a király — sh.)
24 családfő (K: családfő<t>)
25 őt hivatá (NK: ő hivatá)
- 236 : 11 Mária *Annunziata* (NK: Mária *Clara*)
se neki, se fiának (1872: se senki, se fiának — sh.)
32 ki (NK: a ki)
- 237 : 1 magánbeszéd (H: magánybeszéd)
13 üdvözültek (H: idvezültek)
- 238 : 1 lett-e (H: lesz-e)
5 fenyegetésének (NK: fenyegetéseinek)
6 népük (NK: népök)
8 *Lehninenze Vaticanium* (1872: *lehninenze Vaticanium* — sh.)
11 szú (H: szuh)
16 már a börzefejedelmek (NK: már börzefejedelmek)
29 és helyesen (NK: s helyesen)
33 e népkeverékből (H: a népkeverékből)
- 239 : 12 pipistrellik (K: pipistrellák)
21 ennek (H: annak)
30 és a hitet és a jó erkölcsöt (NK: hitet és jó erkölcsöt)
32 a hitetlenség, a mindent tagadás (NK: a hitetlenség és a mindent tagadás)
34 A király maga, kinek (H: a király maga. — Kinek)
- 240 : 4 olvasták fel (H: olvasák fel)
8 arannyal. És (NK: arannyal és)
emlékezetes *aldírsok* (NK: emlékezetes *keresztvondások*)
10 nem (NK: sem)
34 előtted s (NK: előtted és)
- 241 : 4 előbb való királynál, hazánál (NK: előbb való a királynál, hazánál)
23 *ten* ellenségeidnek (NK: a te ellenségeidnek)
27 felállt (H: fölállt)
32 rendjei *akkor* azt (NK: rendjei azt)
- 242 : 16 nehogy *azon* királyhoz (NK: nehogy királyhoz)
20 között (NK: közt)
21 Magányvagyonod (NK: Magánvagyonod)
27 *apanage-ből* (NK: *apanage-ből*)
28 betöltsd (NK: betöltsed)
30 elvesztett (NK: elveszett)
koronájáért (NK: koronájáért)

Lap: Sor:

- 244 : 2 ködből (K: ködből)
4 hozzájuk (H: hozzájuk)
ez a földi homály titka (K: az a földi homály(ok) titka)
5 szentesíti (K: <aláírja> szentesíti)
14 mely magát az Istent (K: mely <felvett kalpaggal jár a király
előtt, s nem> <...> magát)
16 a jelszó (H: e jelszó)
21 ítélje el (K: <átkozza meg> ítélje el)
22 a királyt, kinek (NK: a királyt a kinek)
23 boldogtalanná (K: <szerencsétlenné> boldogtalanná)
245 : 11 egyenlően (K: egyenlőn)
12 melyiknek fog igazat adni? (H: igent adni?)
adni? Itt a göcs! (K: adni <melyiket válassza.> Itt a göcs!)
14 függ a kérdésben (K: <forog fenn> függ a kérdésben)
18 Udvarnokainak megparancsolá (H: udvarnokának megpa-
rancsolá; NK: E mondattal új bekezdés indul)
24 azután (K: aztán)
246 : 6, 18 cárina (NK: czarevna)
13 várt (1872: várta — sh.)
16 vihetitek (K: <...> vihetitek <...>)
28 magához ily közel (K: magához <előtt> oly közel)
247 : 5 hívtuk (K: hívtuk)
10 Száraz való (K: száraz <iga> való)
13 cári hercegnő (K: czári <na> hercegnő)
18 Eleintén (K; H: Eleinte)
19 vörös (K; H: veres)
20 gubancát (H: gubancsát — sh.)
248 : 17 magánápolda (K; H: magányápolda)
20 folyamodtam pápa (NK: folyamodtam a pápa)
25 neven (NK: néven)
27 beelátott (NK: belátott)
249 : 5 szelíd emberből (K: <alázatos> szelíd emberből)
9 Hermionétól (NK: Hermionétól)
21 s hallhatott egy-egy szót, amit (K: és hallhat<a>ott egy-egy
szót, <hogy> mit, NK: mit)
250 : 5 megismeré. Hermione (K; H: megismeré. — *Olvasd el a
zsolozsmákat is.* — Hermione)
7 napsugártiszta (K: <tisz> napsugártiszta)
20 meghallhaták (NK: meghallhatták)
23 Amely országban (K: Amely<ben> országban)
28 országban pénz (NK: országban a pénz)

Lap: Sor:

- 250 : 30 a trónban (a trónon)
- 251 : 3 alakot — és (K: alakot. És)
4 És szemei (NK: Szemei)
8 brevére (1872: brévere — sh.)
11 Könyörgök (K; H: Könyörgöm)
22 De akkor (K: De <...> akkor)
27 a szabad emberek (K: a szabad<ak> emberek)
zászlója (NK: zászlaja)
28 Jární (K: <Járj> Jární)
29 legfelyül (NK: legfőül)
- 252 : 5 olvasá reszketve (K: olvasá <gyönyörrel> reszketve)
6 lap, és minden (K: lap. S minden)
mely gyönyörrel (K; H: mily gyönyörrel)
16 leverjük (K: <meg> leverjük)
19 kísérte őt, mentül (K: kísérte őt <...> <...> mentül;
NK: kísérte őt, mentől)
30 etikettről Hát (K: etiquette-ről <Én> hát)
- 253 : 9 hajóból (K: hajóbul)
15 Van rájuk gondom. (NK: Lesz rájuk gondom.)
16 Tatrangi (K: Tatrángi)
27 húzott Hermióne (K: húzott <elő> Hermione)
30 Most már (K: Már most)
- 254 : 2 becsülte is (K: <tisztelt> becsülte is)
8 nem is igen (NK: nem igen)
18 Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
22 adhatva (NK: adhatván)
- 255 : 18 ettől (ettől)
24 tudta az elfogadás (H: tudta jól az elfogadás)
27 a cári (K: a <. .> cári)
30 papírt felvett (K: papírt <meg> felvett)
- 256 : 1 asztal felső végén (K: asztal <egyik> felső végén)
2 Mária Annunziata (NK: Maria Clara)
8 levő (NK: lévő)
12 boltozatról (K: boltozatrul)
Drummond-fény lámpa (K: Drummond-fény-lámpá<k>;
NK: villanylámpa)
14 lélekjelenlétét (H: lelki jelenlétét)
17 mint kék-veres lidérccláng (NK: mint két veres lidérccláng)
18 fűhajtással (K: fejhajtással)
a kabinettanács (K: a <ta> kabinettanács)
22 Mi lehet (K: Mi lehet<ett>)

Lap: Sor:

- 256 : 25 sugallatát (K: sugallatá<ból>t)
meggyőződésemet (K: meggyőződése<ből>et)
30 szentesítem (NK: szentesítém)
33 padmalyról (K: <tetőről> padmalyról)
- 257 : 1 ezt (K: azt)
10 törvény végrehajtásának (K: törvény <. .> végrehajtásának)
13 tagjaira nézve (K: tagjai<nak>ra nézve)
18 honosítást és polgárosítást (K: honosítás<ra>t és polgárosítás<ra>t)
32 bárkik (K: bár<mily>kik)
- 258 : 4 két gyertya (NK: két <f> gyertya)
11 kereskedelmi miniszteremnek (K: <belügy> kereskedelmi)
17 készítsenek (1872: készítésenek — sh.)
19 négyszögmérföldnyi (NK: négyszög mérföldnyi)
22 aluli (H, NK: alóli)
29 himlőbeojtás is tartozik (NK: himlőbeojtás tartozik)
30 A főudvarmester sietett (K: A főudvarmester <még nem> sietett)
- 259 : 3 kegyem (NK: kegyelmem)
6 egy részét (K: nagy részét)
8 annak jelenleg betöltőjét (K: annak <addigi> jelenleg betöltőjét; NK: annak jelenlegi betöltőjét)
12 tervszerű vezénylete (K: tervszerű <korm> vezénylete)
13 hadseregeim (NK: hadseregem)
17 honvéd-főparancsnoki (NK: honvédparancsnoki)
siessen (K: siessen<ek>)
19 fenséges (K: <δ> fenséges)
Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
26 szereteteimmel (NK: szereteteimmel)
27 és hiszem, (K: és <remélem> hiszem,)
28 amaz ígéretteljes (K: amaz <áldott> ígéretteljes)
29 szülőim (NK: szüleim)
- 260 : 1 Drummond-lámpa (NK: villanylámpa)
2 néhány (NK: néhány)
3 s aztán (K: s <ha ?> aztán)
6 mindenkit azon (K: mindenkit <abba> azon)
melyet a biztos (K: melye<n>t <az> a biztos)
11 Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
13 trórról (K: trónról)
16 vont a félre száját (NK: vont a félre a száját)

Lap: Sor:

- 260 : 17 fejezve ki, két kezével kapott fejéhez (K: <ki> fejez<ő>i ki
<s> két kezével kapott a fejéhez; H: fejezé ki)
18 öt körmével; és (K: öt körmével <mint a ki> és)
21 felségsértő (K: <király> felségsértő)
fejezék ki; volt egy ragyogó (K: fejezé ki; <de> volt egy
<két> ragyogó)
24 pedig háttal fordítá (NK: pedig hátra fordítá)
33 változhatatlan uralkodói (K: változhatatlan <királyi> ural-
kodói)
- 261 : 6 E várakozásteljes (K: <A király> E várakozásteljes)
11 megtisztelő feladat (K: megtisztelő <nehéz> feladat<ot>)
18 Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
20 Kedves (K: <Még> Kedves)
23 napjait. De (NK: napjait, de)
- 262 : 3 hitével (K: <véleményé> hitével)
5 igazat (1872: igaza — sh.)
7 nem hágy meg egynek is (K: nem <túr meg egyet is> nem
hágy meg egynek is)
9 eszköz (K: eszköz<t>)
írótoll, pecsétnyomó (K: írótoll, <hív> pecsétnyomó)
- 263 : 5 elintézhető a plénum (K: elintézhető <az egész> a plénum)
8 holnapig még (K: holnapig <reggelig> még)
11 kabinettanács (K: <család> kabinettanács)
Mária Annunziata (NK: Mária Clara)
13 palotájáig (K: palotájaig)
14 ki s be (NK: ki és be)
hintók, amikből (K: hintók, <s> a mikből)
15 s rövid (NK: és rövid)
17 küldettek parancsok (NK: küldettek a parancsok)
19 váltattott fel. A nagy (K: váltattott fel. <A várlak mellék-
osztály> A nagy)
22 három órakor (K: három <...> órakor)
- 264 : 9 Mához egy esztendőre (K: Mához esztendőre)
24 Hát én azt sem (K: Hát <azt> én azt sem)
29 mindjárt (K: mingyárt)
- 265 : 3 mikhez leggyöngédebb hajlamok (K: mikhez leggyön-
gé<bb>debb <oldalán> hajlamok)
5 Sabina-részvényét (H: Sabina részvényeit)
9 Senki? (K: Senki <...>!?)
24 kézzől (K: kézzől)
28 napokról (K: napokrul)

Lap: Sor:

- 265 : 29 s az dicső (K: s az <...> dicső)
- 266 : 12 viskók ablakában (K: viskók<ban> ablakában)
13 dereglyék (K: deré<...>glyék)
14 hatóságtól (NK: hatóságoktól)
17 át Pestről (K: át a <Dunán> Pestről — elírás)
19 megzendül) H: megrendül)
e kiáltás (K; H: a kiáltás)
24 állnak (NK: állanak)
26 tűzereikkel. Egy (K: tűzereikkel <kezeiket>. Egy)
28 a föld felé eresztve. Ez a generalissimus. Az egetverő kiáltás már a budai főtérig elhatott. Vajon minő szó lehet az? *A következő percc megmondta azt.* (NK: a föld felé eresztve, egy szó kimondását tartogatva. Vajjon minő szó lehet az? — Ez a generalissimus. — Az egetverő kiáltás már a budai főtérig elhatott.)
28 NK: Az „Ez a generalissimus” kezdetű mondattal új bekezdésbe kerül.
- 267 : 1 ezt az (H: azt az)
4 e lelkesült (NK: a lelkesült)
6 Igenis (K: I<1>yen is)
10 ez a (K: ez <...> a)
13 riadal (NK: riadalom)
16 szikrázó (K: <lángoló> szikrázó)
17 között (NK: közt)
18 a kiáltást, fejével (K: a kiáltást <...> fejével; NK: e kiáltást, fejével)
23 falutanács (K: <kupak> falutanács)
24 egyiránt sietett (K: egyiránt <jött> sietett; NK: egyaránt sietett)
25 megyefőnököknek (NK: megyefőnöknek)
26 Budára kötéllel fogott küldöttségeket (K: Budára <a tisztelgő> kötéllel fogott)
29 küldiplomácia (NK: diplomácia)
a külföldi sajtó valamennyi tisztességes közlönye (K: a külföldi <lapok> sajtó valamennyi <becs> tisztességes organuma közlönye)
33 orgyilok (K; H: órgyilok)
- 268 : 1 nem verték, de (NK: nem verték *volna*, de)
12 verseket költöttek a szép (K: verseket költöttek, *özönlöttek* a szép)

Lap: Sor:

- 268 : 13 üdvözlétére. A császári család (NK: üdvözlétére, a császári család.)
16 mind csak frázis (NK: mind *phrasis*)
17 felébresztik (K: fölébreszték; H: felébreszték)
21 fölelevenül (K: föl(ébred)elevenül)
kötelességének (K: kötelességeinek)
24 felül (K; H: felyül)
28 jönnek (K: jőnek)
az állam gépezetébe (K: az állam <sz> gépezetébe)
- 269 : 2 saját békessége (K: saját <utja> békessége)
4 folyik be (NK: folyt be)
állampénztárba (NK: állam pénztárba)
8 azt többé senki (NK: azt senki többé)
9 ágyszalmába (K: ág <f> szalmába)
21 mesének (NK: mesének)
- 270 : 4 jövőtől (K: jövőtől)
7 most minden katonai tehetség (K: most minden<hol> <...>
<a> katonai tehetség)
20 emelkedetté, ihletté (K: emelkedetté <ih> ihletté)
21 sem hazudott (K: sem <tudott> hazudott)
22 vezérei nagy részével (K: vezérei<vel> nagyrészével)
31 a szerelem is virágzásnak (K: a szerelem is <napm?> virágzásnak)
miként már egyszer történt 1848-ban (K: miként egyszer történt már 1848-ban)
32 Legnagyobb illetéket (K: legnagyobb <con>)
- 271 : 1 muranói gyárosokat (K: muranoi <...> gyárosokat)
7 gyárosait minden művelt (K: gyárosait <a két> minden művelt; H: minden művelt)
15 hogy a nép (K: hogy <szegények> a nép)
16 feltóduljanak (K: fel <ne> tóduljanak)
17 félmillió (NK: egymillió)
19 az pompa (K: az <változa> pompa)
23 közé jutott (K közé <lépett> jutott)
30 vlllai fölött (K; H: feje fölött)
34 énekel: „Szólt .. (K: énekel: <A roman> „Szólt)
- 272 : 8 behajtott (K: <tárt> behajtott)
vörössel (K; HE veressel)
16 Vajon (K; H: Valjon)
„ezt”? (H: „azt?)
19 odafenn (NK: odafönn)

Lap: Sor:

- 272 : 20 *érdemteljes* (H: *értelemteljes*)
Mária *Annunziata* (NK: *Mária Clara*)
23 *fenséges* (K: *fennséges*)
27 *alap mélyéből* (K: *alap<bo> mélyéből*)
29 *e követ* (K: *e <széneket> követ*)
- 273 : 1 *szintén* (K; H: *szinte*)
12 *teleszívja* (K: *teleszítja*)
13 *de ha lassan* (K: *de ha <egyszer> lassan*)
14 *vízbe, ismét* (K: *vízbe, s ismét*)
15 *Vajon* (H: *Vajjon*)
ez ékszert (NK: *az ékszert*)
- 274 : 6 *meghívottjainak* (K: *meghívottainak*)
22 *áll szobra* (NK: *áll a szobra*)
23 *és a márványban* (NK: *és márványban*)
26 *afőlött elkövetni* (NK: *avval elkövetni*)
- 275 : 8 „gr.”-t; és ő (K: „gr.”-t <az> és ő)
17 *jönnek termeidbe* (K: *jönnek <...> termeidbe*)
28 *lehet a királyné* (1872; NK: *lehet királyné — sh.*)
30 *és királyi* (K: *és a királyi*)
32 *ez* (NK: *az*)
- 276 : 17 *volt alatta a szőnyeg* (K: *volt az a szőnyeg*)
26 *Hallgass rám; ma nagyon komoly szavaim vannak hozzád.*
A királlyal (NK: *Hallgass rám. A királlyal*)
- 277 : 2 *felség, ne tegye* (H: *felség! Ne tegye*)
10 *tudok. Ó* (H: *tudok, ő*)
17 *fölvesz, kinek* (K: *föl vesz <sen> kinek*)
19 *felséged hozzám* (K: *felséged <...> hozzám*)
23 *Rozálinak intett* (K: *intett Rozálinak*)
27 *abban a hivatásban* (K: *<azon> abba a <m> hivatásba*)
29 *a nép hűsége* (K: *a nép <szere> hűsége*)
30 *falakkal elkülöníteni* (K: *falakkal <körüül> elkülöníteni*)
33 *hírnév. Ezek* (K: *hírnév. <És ha> Ezek*)
- 278 : 7 „e” *kitüntetés* (K; H: *a kitüntetés*)
8 *udvarmesternő lesz Szentivánfai* (NK: *udvarmesternő Szentivánfai*)
10 *királyné* (K: *királynő*)
12 *az utolsó* (K: *az <elh> az utolsó*)
16 *vagy! — szólt* (K: *vagy! <K> szólt*)
18 *azt én* (K: *azt <eny ?> én*)
28 *barátnóm* (H: *barátném*)
- 279 : 4 *vulkán* (K: *volkán*)

Lap: Sor:

- 279 : 13 előbb (K; H: elébb)
17 hívjuk (K: hívják)
21 e tartozásom K: <a> e tartozásom)
22 jóltevő (NK: jóltévő)
közelében, a legáldottabb (K: közelében, <áldott> a legáldottabb)
32 asszonyom, az (K: asszonyom. Az)
34 hang, hű (K: hang, <mel> hű)
280 : 1 leesett. És (K: leesett <a földre onnan> És)
6 Ön varázsló. (H: Ön varázsló?)
8 tudomány mint (K: tudomány <a va> mint)
9 benéző (H: lenéző)
12 villanysúrírtók (K: villany<gépek>súrírtók)
13 abban (K: <arról> abban)
arról (K: <abban> arról)
16 hasonlítanak (H: hasonlítanak)
32 örültek (K: örültek<et>)
33 fölött (K; H: felett)
281 : 2 a csendes vízbe (K: <a tóba> a csendes vízbe)
10 közepett (H: közepette)
282 : 7 Ők is éppen (K: Ők is <...> éppen)
8 iszaptól ragadó (NK: iszaptól ragadós)
megkísérlék (H: megkísérték)
11 hová (NK: hova)
16 azután követte jegyesét (H: azután kövesse jegyesét)
21 siettek, azután (K: siettek, s aztán)
23 vették át az utazókat, innen pedig a Gyilkos-völgyig egy pneumatikus hegyi pálya szállította őket fölfelé, a Clegg Samuda rendszer mellett, hol a vagon a föld felett jár, a hajtótömlő a kerekek közt: a múlt században a saint germain-montessoni vonalon alkalmazták ezt. (K; H: vették át az utazókat, a mik ötódrész költséggel kiállíthatók. Gyergyó Szent Miklóstudul pedig a Gyilkos völgyig egy pneumatikus hegyi pálya szállította őket fölfelé melyet légnyomás lök fel a meredélynek és bocsdt ismét alá. Ez már a hyalichor gyár sajátja volt.)
283 : 4 Gyilkos-völgyre (NK: Gyilkos-földre)
6 vulkán (H: volkán)
8 A völgy fenekén (K: a völgyfenéken)
13 messzire hangzó (K: messzire elhangzó)
16 négyszög udvara (K: négyszög <fod> udvara)

Lap: Sor:

- 283 : 18 harminchat kisebb-nagyobb (K: harminczhat <toron> kisebb-nagyobb)
27 befödte (H: befedte)
28 e tetőzet (NK: a tetőzet)
29 alul (H: alól)
- 284 : 33 én is vagyok (K: én is <fel> vagyok)
világon: nehogy (K: világon; <tehát> nehogy)
34 a pokol, tehát (K: a pokol, <s ekép> tehát)
- 285 : 16 hanem *virágkoszorús* diadalívvel (NK: hanem diadalívvel)
18 jöttünket előbb (K: jöttünket előbb [előbb:] előbb jöttünket)
26 s megállt (K: s <ott> megállt)
30 tuberkulózisnál (K: tuber<cu>culosisnál)
- 286 : 17 a mi legtitkosabb (K: a mi a legtitkosabb)
25 szerint Pluto (K: szerint <a poko> Pluto)
28 akként (NK: akkép)
32 nyomán (NK: szerint)
- 287 : 2 Mrs. (K: <Mrstrs ?> Mrs)
9 ez a gyár is (K: ez <épület> a gyár is)
14 füstbe burkolva (1872: üstbe burkolva — sh.)
19 példálózik (NK: példálódzik)
23 ad (K: ád)
24 elég meleget (K: elég <tűz> meleget)
lepároljuk. És (K: lepároljuk. <Hanem> És)
32 belül (K: belül)
- 288 : 2 a kincsünket megtisztítjuk (K: a kincsünket <először lepároljuk a> megtisztítjuk)
4 bélelt (K: béllélt)
14 és kivilágított (K: és <sz> kivilágított)
16 a nőt, ki (K: a nőt, <s> ki)
mentül (NK: mentől)
haladt e (K: haladt<. .>e)
30 erőködik (NK: erőlködik)
32 fenekére. Hanem azután (K: fenekére. <A műhely felügyelője> Hanem azután)
- 289 : 1 ott állt háta mögött. (K: ott állt a háta mögött)
6 kiáltá (K: kiálta)
7 ezzel (K: azzal)
14 tekintetét (K: tekinteté<vel>t)
15 s a másodiknál (K: s <azután> a másodiknál)

Lap: Sor:

- 289 : 18 Rozálit a lépcsőn (K: a lépcsőn Rozálit)
20 akar ön (K: akar e ön)
22 csendes C°-nak (K: csendes <C°> C°-nak)
24 vonaglott (K: von<ult>aglott)
27 felerőtetni (NK: felerőtetni)
- 290 : 5 ez nagyon (K: az nagyon)
7 koksztornyok párolják (K: koksztornyok <főzik a> párolják)
8 a szódaszulfátot (K: a <sod> sodasulfátot)
15 búz kitűnő (K: búz <va> kitűnő)
18 Mr. Severus által (K: <a szerecsen> mr. Severus által)
25 asszonynak nagy (K: asszonynak <m> nagy)
29 homlokáról (K: homlokáról)
letörülje (NK: letörölje)
izzadságot (K: izzadságot)
- 34 leány (K: <hölgy> leány)
- 291 : 2 férje után (K: férje <vagy jegyese> után)
5 földből (NK: földből)
22 sima padok (K: sima <kő>padok)
31 a felügyelők (K: a <munk> felügyelők)
- 292 : 8 alakokat. Az a (K: alakokat <Az üveg> Az a)
10 szinte (NK: szintén)
13 üvegharangtól süketített (K: üvegharangtól <torny> süketített)
17 felölté mellvértjét (H: felöltve mellvértjét)
19 Mikor az (K: <...> Mikor az)
- 293 : 5 üvegharagon (NK: üvegharagokon)
10 gömbölyű tégelyek (gömbölyű <...> tégelyek)
11 pillanat alatt (K: pillanat<ban> alatt)
15 végigomlik (K: végig ömlik)
16 marad ott (NK: maradt ott)
- 294 : 4 hatnak, egyszerre (K: hatnak, ott egyszerre)
5 előbb (K: elébb)
12 azt (K: ezt)
13 kiálta (NK: kiáltá)
19 már tudott (K: már <m> tudott)
30 tündérszép (K: <csoda> tündérszép)
- 295 : 1 zárnak, s kérdésére (NK: zárnak, kérdésére)
azt a választ (K: azt a <feleletet> választ)
15 előbbi (K- elébbi)
22 legű (NK: légű)

Lap: Sor:

- 295 : 23 árkádjain keresztül (K: árkádjair<ól>n <le> keresztül)
27 látott, voltak (K: látott, <vastag, húsos levelükkel> voltak)
29 plánták (K: planták)
32 fiatal fönixpalmák (K: fiatal <. . .> phoenixpalmák)
33 kétöles (NK: két éves)
sarjain (K: <hajtásán> sarjain)
hogyan ez mind egyévi hajtás (K: hogyan ez mind egy évi <sar>
hajtás)
- 296 : 2 tulipánjai (K; NK: tulipántai)
4 száz érett (K: száz <mind> érett)
5 alul (H: alól)
11 minden folyosóját (K: minden <részét> folyosóját)
16 Mindez az én (K: Mindez <a kegyed> az én)
18 köszénréteg (K: köszén <bánya> réteg)
24 elemekkel (1872: elmekkel: — sh.)
27 alant mellünket (K: alant <kebl> mellünket)
28 ámbraillatot (NK: ámbra illatot)
29 tette (K: <hajtotta> tette)
30 bíborvörös (K: biborveres)
- 297 : 3 kerül, a gránitsziklák (K: kerül <minden> a gránitsziklák)
7 tudják a munkára (K: tudják e munkára; NK: tudják mun-
kára)
11 együtt fukus közé (K; H: együtt *háncs és fucus* közé)
26 majd aztán (K: aztán majd)
32 néma kézzorítással (K: néma <fő> kézzorítással)
- 298 : 5 minőből (K: minő<k>ből)
6 hüen (K; H: hüven)
7 állatbőröket (K: állat <szőr> <m> bőröket)
12 amit az szívében (NK: a mit szívében)
14 hangon: — Te (K: K: hangon <meg> Te)
17 hová (K: <miért> hová)
20 NK: a „De szükségem van . . .” kezdetű mondattal nem in-
dul új bekezdés
- 299 : 1 Utitársamnak együtt (K: Utitársamnak <kell ismerni>
együtt)
8 e gép (NK: a gép)
11 előbb (K; H: elébb)
14 csálhatatlan az összeműködés (K: csálhatatlan az <próba>
összeműködés)
18 üzenetet (K; H: izenetet)
20 vőlegénye kezét: (K: vőlegénye <keztét> <ujj> kezét)

Lap: Sor:

- 299 : 25 kerekas barométer (1872: barometer — sh.)
26 chiffermanométer (K: chifft<o>manometer; NK: chiffrerometer)
- 27 alhidade, a (K: alhidade <és> a)
rheoscop, a tükör (K: rheoscop, <és> a tükör; NK: rhöoskop)
- 31 villanyműködést (K: villany <...> működést)
- 301 : Cím *A nyolcadnap* (K; H: *Minden felhőre felett*)
2 „Very well.” (K: <All> „Wery well. <All right>”)
10 törvényhozó testtel (K: törvényhozó <k> testtel <többség> együtt)
- 302 : 2 alapszabályainak (K: <elveinek> alapszabályainak)
5 Mencsikoff paletot-ja (K: Mencsikoff <feltett> paletotja)
9 fufangokban (NK: fufangukban)
10 kifogyhatlanok (1872: kifogy hlanok — sh.)
17 *Egyiptom* elég (K: Egyptom, <a sa> elég; NK: *Macedonia*)
19, 26 felül (H: felyül)
25 szintén (K; H: szinte)
27 mindenkinél a béke (K: mindenkinél <csak> a béke)
32 ellenségeivel (K: ellenségei<nek>vel)
- 303 : 3 már (K: m<.>ár)
4, 8, 27, 34 III. Károly (K; H: II. Károly)
13 elkáparezték (H: elkaparádzták)
20 szabad tengeri (K: szabad <kik> tengeri)
áruikat (NK: árúkat)
22 részvényesek a 750 frt befizetése (K: részvényesek 750 fr<nt> befizetése)
26 e remény (H: a remény)
30 tenni leányát; ezt (K: tenni leányát; <s hogy> ezt)
- 304 : 3 nagy horderejű (K: nagy <reményű> horderejű)
6 alkalmazva, megkísérlé (K: alkalmazva, <áttett> megkísérlé)
12 világnevezetességű (K: világneveze<.>tességű)
14 föl (K: fel)
15 az az ország (K: ez az ország)
lesz fontos terület (K: le<n>sz fontos <...> terület)
20 fölött (K: felett)
23 országos áldozatokkal (K: <nagy> országos áldozatokkal)
26 közvetítik a (K: <járnak> közvetítik a)
kínai tengeri (K: chinai <.> tengeri)
31 abban (K: ebben)
- 305 : 29 hatalomra emelje, (H: hatalomra emelje)
31 viszálykodás (NK: viszálykodás)

Lap: Sor:

- 306 : 16 — Kaptam. — Szabad őt látnom (K: — Kaptam. <Hol van ő> Szabad őt <megismer> látnom?)
19 felugrott a helyéről (K: felugrott helyéről)
20 mely (K: a mely)
21 hohó, sir! (K: hohó <mr> sir!)
24 több volt a nevetési hajlam (K: több <volt> a nevetési hajlam; NK: több a nevetési hajlam)
27 egy regényét (K: egy <olyan tört> regényét)
29 fejlődik ki (K: <megy végbe> fejlődik ki)
- 307 : 4 — És erre a figyelő (K: És erre a <z úti> figyelőtárs)
19 mikor az aerodromon (K: mikor az <gép> aerodromon)
22 ami (K: a mi<t>)
24 magasban orrából és füléből (K: magasban <mar> orrából és <szabul?> füléből)
25 Az aerodromon azonban e készülék mellett (K: <Ez által a gép> Az aerodromon azonban e készülék <által> mellett)
28 legritkább (K: <legritkább> legritkább)
30 csukva vannak (K: csukva <levén mind> vannak)
33 az első (NK: a felső)
csövet (K: <szelepet> csövet)
- 308 : 9 gépkereke a (K: gépkereke <mi> a)
20 erőtetheti (H: erőteteti)
21 szemközt repülve (K: szemközt <haladvá> repülve)
25, 31, 33 zsúrlódást (NK: súrlódást)
29 emberi testalkat (K: emberi <természet> testalkat)
- 309 : 8 azt (NK: ezt)
11 vagy (1872: vsgy — sh.)
16 A legtöbb asszony (K: <Más> a legtöbb asszony)
20 felhasználja (K: <megnyomja> <működ> felhasználja)
21 rheotomot (NK: „rheotomot”)
23 vízirányosan kiterjesztve (K: <vízment> vízirányosan kiterjesztve)
24 aerodromon (K: aero<motor>dromon)
28 Mikor aztán (K: <Ha pedig a kormányosnak szándoka van még haladni, de meglassított repüléssel, akkor> Mikor aztán)
30 azon a szerkezeten (NK: azon szerkezeten)
31 izolator (NK: izolator)
32 szarutömeg (K: „szarutömeg”, NK: „szarutömeg”)
- 310 : 2 a villanygép (K: a <z aerodromon> <vill> <a rotations> villanygép)
6 összecsapta (H: összecsapván)

Lap: Sor:

- 310 : 6 a kezét (K: a kezeit)
11 rejtélyes (K: <csodalatos> rejtélyes)
13 csodáit (K: csudáit)
17 egymást át nem ölelni (K: egymást <átölelve> át nem ölelni)
21 elragadó évezet (K: <érdekes tudomány> elragadó évezet)
25 Marum pávafarkfénye (K: Marum <világító> pávafarkfénye)
26 galvani folyam (K: <villany> galvani folyam)
31 S annak a gyémánt minden színeivel ragyogó discsköre (K: S annak a gyémánt minden színeivel ragyogó <fél> discsköre)
33 üvegharang (K: <uránüveg> üvegharang)
34 rétegekben (K: rétege<ivel>kben)
311 : 2 bíborsugáiraival a világoszöld (K: bíbor sugáiraival <a nelly> a világos zöld)
6 földről (K: földről)
7 dicsőséges (K: <hatalmas> dicsőséges)
9 ahhoz (K; H: ehez)
22 el nem kábítja (K: <felyül nem mulja> el nem kábítja)
26 feltéve (K: föltéve)
28 hivatta van (K: <kötelezve> hivatta van)
30 őt ez égbetörő (K: ez <vakmerően> égbetörő)
31 mint legelső próbatevő segéd elkísérje (K: mint legelső próbatevő segéd<nek> elkísér<ni>je)
32 hosszú (K: <...> <...> hosszú)
34 amit a számképletek (K: a mit a <hideg> számképletek)
312 : 2 és — itt minálunk (K: <Mert itt mi közöttünk haza és becsület nélkül nincs boldogság> és — itt minálunk)
8 azzal (K: ezzel)
10 Rozáli úgy tett (1872; H: e sor előtt megint szerepel — mivel az 1872-ben új kötet indul — „A nyolczad nap” fejezetcím)
12 e kétértelmű (NK: a kétértelmű)
23 repülésük (NK: repülésök)
24 a kör átmérője a körhöz (K: a kör átmérője <az ívhez> a körhöz)
30 mondá (H: monda)
31 Dávid; a kísérletre (1872: Dávid; kísérletre — sh.)
313 : 21 kongni (NK: kongani)
26 kezét. — Készüljünk (K: kezét. <Menjünk a géphez> Készüljünk)
28 különös (1872: különös — sh.)
29 férfin s egyetlen (K: férfin <mely sarkig ér> s egyetlen)

Lap: Sor:

- 314 : 3 A hosszú terem, melynek üvegtetőzete (K: A hosszú terem,
<mely felyül nyitott> melynek üveg tetőzete)
9 egy sárgaréz (K: egy <m> sárgaréz)
18 A hajó közepén (K: A hajó <hátsó részében> közepében)
21 villanyelemmel (K: villany<erővel> elemmel)
28 harminclábnyi (NK: húsz méter)
33 Úgy húz (K: <s> úgy húz)
315 : 6 ülhelyére (NK: ülőhelyére)
15 Dávid macskabőrrel (K: Dávid egy macskabőrrel)
18 hangot (1872: hangott — sh.)
22 Vajon (K; H: Vajjon)
29 megtöltve (NK: megtelve)
30 + villanyossággal (NK: — villanyossággal)
32 az aerodromon (K: az <aeor> aerodromon)
316 : 2 visszaesése (NK: visszaesése)
4 összeért, (K: össze<csapodott> ért)
14 sem (NK: nem)
19 Dávid hallgatva (K: Dávid <nyu> hallgatva)
27 madara (NK: madára)
317 : 8 halad (NK: haladt)
15 vízszintes (1872: vízszentes — sh.)
kísértünk meg (H: kísértünk meg)
24 réteget (NK: rétegeit)
25 nyugton (H: nyugodtan)
nézhetjük a földet (K: <le>néz<zünk>hetjük a föld<re>et)
28 hyalichorból (K: hyalichorbul)
30 s a két (NK: és a két)
33 fölött (K: felett)
318 : 10 hegyhátok (K; H: hegyhátak)
11 mik még (1872: mig még — sh.)
12 mentül (H: mentől)
20 Mindjárt (K: Mingyárt)
21 villanylámpa (K: villanylámpa <...>)
26 azután (K: aztán)
34 zöngés (K; H: zene)
319 : 2 minőrül (K: minőrül)
3 s a tiszta égen egy soha (K: s e <csoda> tiszta égen <a> egy
soha)
4 tűzgömb (NK: tűzgomb)
sugárörvény (NK: sugárörvény)
fénynek (NK: fények)

Lap: Sor:

- 319: 6 főlebb (K; H: feljebb)
8 Huszonnégyezer (NK: Huszonnyolc ezer)
16 a vér ismeretlen örömök kéjéretére lázad (K: a vér fellázad <s> ismeretlen örömök<tül> kéjéretére)
19 fel az ég felé (fel <a föld> az felé — elírás)
22 aminőnek (K: a minő<k>nek)
25 beláthatatlan (NK: beláthatlan)
- 320: 4 asszonyi (K: <az> asszonyi)
6 az asszony, szerelme (NK: az asszony szerelme)
9 tudtak arról (K: tudták arról — elírás)
10 hogy mi a szerelem (K: <hogy szeretik egymást> hogy mi a szerelem)
16 mérföldnyire (NK: mérföldnyire)
Két délkör s egy zónafok (K: Két délkör <szélessége> s egy <föld> zónafok)
20 eleintén (K: eleinte)
erdők mormogása (K: erdők <zúgása> mormogása)
21 majd egyre erősödik az, harsogás (K: És ez <—?—> majd egyre erősödik, <zúgás> harsogás)
23 mennydörgés (K: meny<kö.>dörgés)
29 villámlás (K: villámlás <volt>)
30 A Fekete-tenger (K: A <Márvány> Fekete tenger)
- 321: 3 görcsre szorult ujjaival, míg ugyanazon kezével (K: görcsre szorult ujjaival <egy kezével>, míg <másikkal> ugyanazon kezével)
12 suhant (K: <szökellt> suhant)
18 s ha (K: s <ez> ha)
20 havasainak (K: <hegyeinek> havasainak)
21 hegláncának (K: <előfokának> hegláncának)
27 Nem volt nyugalma (K: nem volt <képes> nyugalma)
29 felemelt fővel (K: fele<gyenesedve>melt fővel)
31 démoni szárnyuhogással (K: <vakmerő> daemoni <merészséggel> szárnyuhogással)
33 elterülő felhőrétegnek (K: elterülő<nek> felhőrétegnek)
- 322: 3 szárnyalakú (K: szárny . . alakú)
9 aztán (K: aztán)
11 és hozzá (K: s hozzá)
13 sötétség volt (K: sötétség <lett> volt)
midőn (K: <a> midőn)
az aerodromon a jégzápor közé jutott, de (K: az aerodromon a jégzápor közé jutott <az aerodromon> de)

Lap: Sor:

- 322 : 18 s gazdag (K: és gazdag)
19 s mered (K: és mered)
21 De hiszen Rozáli (K: <Pedig> De hiszen Rozáli)
22 kép (1872: gép)
de e látványban csak Dávid gyönyörködhetett (K: de <δ benne> e látványban csak Dávid gyönyörköd<ött>hetett)
24 ez (K; NK: az)
26 között úszott (K: között <repült> úszott)
33 Ekkor a fényes (K: Ekkor az a fényes)
- 323 : 3 felhő mélyében (K: felhő <...> mélyében)
5 villámszikrái (NK: villamszikrái)
7 felülről (K: felyülről; NK: felőlről)
8 felé. A sebastopoli (K: felé. <De egy hajó> A sebastopoli)
12 sokágú lángkorbács (<száz> sokágú <k> lángkorbács)
14 villámsugarak (K: <fény> villámsugarak)
16 szórták körüle (K: szórták <meg> körüle)
villámszikrákat (K: villanyszikrákat)
17 a felhők ellenkező szikráival, (K: <az> a felhők ellenkező szikrá<kkal>ival)
18 égre, s a felhők (K: égre <a> s a felhők)
19 világtva (K: világit<otta>va)
20 moraja követte (K: moraja <szakadatlan volt már> követte)
24 Olyan volt, mint egy megdicsőült képe, (K: olyan volt <egész arca> mint egy megdicsőült képe)
29 Üdvezült (K: Idvezült)
rémülettől ittas (K: réműlettől <vegyült> ittas)
33 e rémesen (K: e <fényes> rémesen)
34 oldalról (K: oldalról)
e kábitón (<ez egyre> e kábitón)
- 324 : 3 Az a csók (1872: az az csók — sh.)
„tűzcsók” (H: „szűzcsók”)
8 a fénylő alak minden ízeiből (K: <annak testéből> újjai hegyéből) és fénylő alak)
13 De mikor (K: <És> De mikor)
15 hegycsúcs küldött (K: hegycsúcs <és> küldött)
19 nézett bálványa arcára (K: nézett <Dávid> bálványa <üdvöz> arczára)
21 A fénytől sugárzó átlátszó szellemkép azokkal a csillagfényű szemekkel (K: A fénytől sugárzó <alabástrom arc> átlátszón fehér szellemkép azokkal a <szellem> csillag fényű szemekkel)

Lap: Sor:

- 324 : 22 napsugáron, mosolygó, diadaltól ragyogó (K: napsugártól
<egyszerre> mosolygó diadaltól <piros> ragyogó)
27 éget (NK: égetett)
- 325 : 1 állt még (NK: állt meg)
32 NK: „A nap forrón süttött. . .” kezdetű mondatnál nem in-
dul új bekezdés
- 326 : 5 hívák (NK: hívják)
6 hívják (NK: nevezik)
- 327 : 34 Rozáli. — Látni fogod. Azzal (NK: Rozáli. Azzal)
- 328 : 6 mindkét (1872: mintkét — sh.)
11 zuzmarás (1872: zuzmaráz — sh.)
22 középén (NK: közepén)
24 felül (H: felyül)
26 a másodikban háromszor 15 (H: a másodikban négyszer)
32 Mikor a tizedik percben 300 lábnyi (H: mikor a hetedik
percben 735 lábnyi)
- 329 : 3 helyére, kezébe (H: helyére. Kezébe)
12 ugyanazon helyre (H: ugyanazon a helyre)
- 330 : 11 erődívenyekben (NK: erődívenyekhez)
- 331 : 4 magyarázatot is hozzátéve (H: magyarázatot hozzátéve)
23 vagy a kamásli (NK: vagy kamásli)
- 332 : 3 Végképp eloszlát (NK: Végre eloszlát)
28 bevehetlen (NK: bevehetetlen)
33 megszámlálhatlan (NK: megszámlálhatatlan)
- 333 : 12 senkitől sem kérdi (NK: senkitől se kérdi)
22 rövid időn, de Oroszország (H: rövid időn, oh Oroszország)
27 És azután (NK: És ezután)
- 334 : 2 államkancellárja (NK: állam kancellárja)
4 legelőbb (NK: legelőbb)
12 hívják (H: hívják)
hogy ez (NK: hogy az)
29 amióta (NK: mióta)
- 335 : 2 államadósságtól (NK: államadósságoktól)
3 lehetett látnia (NK: lehetett látni)
18 ez a szomszéd (H: az a szomszéd)
- 337 : 4 és jezsuiták (H: és a jezsuiták)
18 az Újvilág (K: <Amerika> az új világ)
21 mi a démoni (NK: a<z ördögien> daemoni)
25 magánmultságaiért (K: magány<szenvédélyeiért> multságaiért; H: magány multságaiért)
26 szenvedélyek, asszonyi (K: szenvedélyek, <sz> asszonyi)

Lap: Sor:

- 337 : 27 ötletek (K: ötlete<ine>k)
28 a Nihil országa (NK: a Nihil ország)
30 a rémmonda (K: a <mesés> rémmonda)
31 és lengyel (K: s lengyel)
- 338 : 1 stanicák (NK: stariczzák)
3 szállíthatják (K: <vihetik> szállíthatják)
5 csaknem védtelenül (NK: csaknem véde(t)lenül)
9 opolcsenia (K: opoltsenie)
12 rémek! (K: <mesék> rémek!)
- 14 Litta Biumi (H: Litte Biumi)
olasz gróf, s Fadejew (K: olasz gróf <tab —?> s Fadejew)
- 17 ellenszert (K: ellen<stra>szert)
20 egy sánckosár (K: egy <rogt> sán cz kosár)
26 robbanógolyókkal (K: robbanó <löveg> golyókkal)
29 oszlatni; a (K: oszlatni; <h> a)
31 kétszázezernyi tömeget képesek (K: kétszázezernyi <lovast kép> tömeget képesek)
33 verstnyi utat tudnak (K: versztnyi<re> utat <képesek> tudnak)
- 339 : 1 az ellenfél (K: az <üldöző> ellenfél)
5 kombinált stratagémáról (K: combiná<tiorul>lt stratagémáról)
8 amik (K: <ezek> amik)
10 hánykódástól (K: hánykódástul)
11 arsinra (K: <arsin> arschinra)
ha egy (K: ha <akk> egy)
14 előre szétrobbantják (K: előre <le> szét robbantják)
négyyszögökben (K: négyszögökben)
16 az utánuk jövő (NK: az utána jövő)
17 ágyútelepeit (K: ágyútelepei<ke>t)
magasból (K: magasbul)
21 „Mesebeszédék!” (K: „Mesebeszédék <mindez>)
26 s újakat alkotni (K: <az> s újat alkot<áshoz>ni)
30 sárkányával (K: <dajkameséjével> sárkányával)
32 s ezzel az európai (K: és <vele együtt> ezzel az európai)
- 340 : 1 Ha olyan nagy (K: Ha <jönni> olyan nagy)
6 valamennyi hadtudósai (K: valamennyi <hadsere> hadtudósai)
14 a serezek első zászlóaljai (K: a<z> serezek első zászlóalja<k>i)
18 hatszáz lépésnyiről (NK: hatezer lépésnyiről)

Lap: Sor:

- 340 : 19 állt (K: állt<ak>)
- 24 arzenál golyótermein (K: arzenál <patquet> golyótermein)
fejszédítő kábulattal hat (K: fejszédítő <hatással> kábulattal
hat)
- 27 gulákba rakva: félig (K: gulákba rakva <ahogy —?> félig)
- 28 mely a lövéskor (NK: mely lövéskor)
- 29 tömődik, s belül apró (K: tömődik <s a> belül apró<bb>)
- 31 el nem robbantja, (K: <szét> el nem robbantja)
- 341 : 3 igazítani (K: <alkalmazni> igazítani)
- 5 A másik (K: <Az a másik> A másik)
- 6 ugorka alakú srapnellövegek (K: az ugorka alakú <sor-?>
shrapnell lövegek <pedig>)
- 8 percben szakad (K: perczben <sul> szakad)
amelyben (melyben)
- 9 darabhoz (K: testhez)
- 12 a lövegei (K: a <golyói> lövegei)
- 14 Az ilyen odvas lövegben (K: A ilyen <golyó üres> odvas
lövegben)
- 16 a hengerlöveg (K: <golyó> a hengerlöveg)
- 17 magától (K: magátul)
- 21 midőn (K: a midőn)
- 22 a pattantyútere a (K: <csoppantyú> pattantyutüre <s> a)
- 23 onnan a magasból (K: onnan a magasból; NK: onnan ma-
gasból)
- 28 önsúrlódásuk tesz izzóvá (K: önsúrlódásuk <gúyjt meg>
tesz izzóvá)
- 31 léggömbökből (K: léggömbökből)
- 32 Congréve (K: congréve)
- 342 : 1 az arzenál térein (K: <az udvarokon> az arzenál térein)
orgonasípként (NK: orgona sípként)
- 3 Coehorn-féle gőzmitrailleusök (NK- Maxim-féle mitrail-
leus-ök)
- 5 termein, udvarain, s aztán (NK: termein aztán)
hallják, hogy (K: hallják, <hogyan> hogy)
- 7 csodagépek (H: csudagépek)
- 9 gondolattól (K: gondolattul)
- 11 háború (K: háború<ban-?>)
- 15 Krakkótól (K: Krakkótul)
- 16 Sambor (K: <...> Sambor)
- 17 harcmezei (K: „harcmezei”)
- 18 a hosszú (K: <és> a hosszú)

Lap: Sor:

- 342 : 20 fűrész alakú bástyák (K: fűrész alakú <szánczok> bástyák)
21 megtöltettek; sánckarózat (K: megtöltettek; a sánckarózat)
22 búvajtói (K: <nyitás> buvajtói)
28 mocsár, (amikor nem volt befagyva) (K: mocsár. (A mikor
<nincs> nem volt befagyva))
34 erődítmények (K: erődítmények <voltak>)
- 343 : 1 *várerődítmény* (K: *várerődítmény* volt)
4 ezt kissét (K: ezt <a hely> kissé)
13 felszerelt (K: felszerelt)
16 erősséggé (K: <várrá> erősséggé)
18 szintén egy megerősített (K: szinte <első rendű> egy meg-
erősített)
23 a monumentális (K: a <leg>monumentális<abb>)
26 ezüsből vert cherubim (K: ezüsből vert <angyal> Cheru-
bim; NK: Cherubin)
28 kriptájában hajdani (K: kriptájában a hajdani)
30 templomból (K: templomból)
32 Kazimierz (NK: Kazimierz)
városnegyed (K: <kül>városnegyed)
34 hatszögű (K: <koronázott> hatszögű)
- 344 : 1 Kosciuszko (K: Kosciuszko)
2 amiken (K: a mik<or>en)
3 hegytetőt (K: hegytető<t>n)
4 koronázza; s a szép (K: koronázza <...> s a szép)
6 körös-körül a várépítéset (K: köröskörül várépítéset)
9 Az erődítmények (K: <És a> Az erődítmények)
10 nagyobb terjedelemben (NK: nagyobb terjedelemmel)
tolattak előre (K: tolattak előre <tolva>)
14 ravalinokat (K: rav<e>alinokat)
17 miknek (K: mik<en>nek)
19 villámfogók jelölik (K: villámfogók <mik> jelölik)
lőporraktárakat (K: lőpor<os>raktárakat)
20 koronázott szarvműveivel (K: szarvu műveivel; H: koroná-
zott *szent* műveivel)
21 terjesztí előre észak felé rejtélyes zegzugait (H: terjed előre
észak felé rejtélyes zegzugaival)
27 kísérté meg (K: <hozott be> kísérté meg)
28 vette alkalmazásba (K: <hozta> vette alkalmazásba)
az ötödik (K: <a negy> az ötödik)
30 redánok (K: <ravelinok> redánok)
- 345 : 1 De még itt (K: De még <az> itt)

Lap: Sor:

- 345 : 1 hallja (K: hall<g>ja)
2 lefekszik (K: lefek<üdt>szik; NK: fekszik)
pihenni (K: <alunni> pihenni)
3 ételhordó (K: étel<es>hordó)
4 cinkalán (NK: czinkanál)
magától (K: magátul)
5 fenn (K: fent)
6 árpa között (K: árpa <hullámzik> között)
a halál kutyái ugatnak (K: a halál <leskelődik> kutyái ugatnak)
14 részvevésre (H: részvétre; NK: résztvevésre)
25 omlik (NK: ömlik)
31 harcból. Nincsenek (NK: harczból, nincsenek)
- 346 : 1 csak másnap tudja meg (H: csak másnap tudja meg)
8 valami (NK: valamely)
32 agyában főtt az; asszonyi cselszövény (H: agyában főtt az ki; asszonyi cselszövény)
- 347 : 14 33 milliányi (NK: 32 milliányi)
15 nyolcszázezerre (NK: nyolczszázezerré)
31 legközelebbi (NK: legközelebbi)
- 348 : 3 jő (NK: jön)
8 Európa minden uralkodóházait (NK: Európa uralkodó házait)
11 egynehány (NK: egynéhány)
15 mihelyt (NK: mikor)
20 forradalom köztársasági elnöknek (NK: forradalom elnöknek)
28 kalandorból (K: kalandorbul)
32 Németországról (NK: Németországrul)
Monarchiáról (K: monarchiáarul)
- 349 : 20 Antillák gyöngyét (K: Antillák <királynéját> gyöngyét)
22 húszmillió reálnyi (K: <harmincz> húszmillio<ny> reálnyi)
30 ígértek érte az (K: kindltak érte <...> az)
31 dollárt (1872: dollárokat — sh.)
32 rájuk (K: rájuk)
34 Pedig az Unióra (K: Pedig az <Észak> Unióra)
- 350 : 5 királynőjeért". (K: királynéjdért)
13 alul (H; NK: alól)
ezentúl nem fog (K: nem fog ezentúl)
15 dollár (K: dollár<t>)
fog adózni (K: fog fizetni)

Lap: Sor:

- 350 : 16 Kuba-sziget kormányzatának (K: Cuba szigete <fölötti terhes> kormányzatának)
18 alkalmat egy (K: alkalmat <hogy> egy)
20 volt meg a rabszolgakereskedés (NK: volt még a rabszolgakereskedés)
22 mely íme (K: mely<et> íme)
törölve (K: törülve)
23 nép vállain (K: nép a vállain)
25 kialudta mindenki (K: kialudta <magát> mindenki)
mámorát (K: mámorá<ból>t)
28 hiszen eszerint (K: <hanem hát> hiszen e szerint)
31 felébredés (K: fölébredés)
34 elolvasta (NK: olvasta)
- 351 : 1 keresztültört (K: keresztül<ment> tört)
4 csak annyit mondott neki (K: csak <azt> annyit mond<ta>ott neki)
5 elnököt nem lepte meg (K: elnököt <nem...> nem lepte meg)
6 nem sietnek a segélyére (K: nem <seg> sietnek a segélyére)
10 tisztalelkű hazafiakat (K: tisztalelkű <embereket> hazafiakat)
30 VII. Fülöpnek (K: <Ennek> VII. Fülöpnek)
32 nem fogadta el (K: nem egyczett <...> nem fogadta el)
- 352 : 6 bele lett vonva (K: bele lett <voln> vonva)
7 kereskedelme a (K: kereskedelme <...> a)
16 felszerelhesse (K: felszerelhesse)
21 az osztrák—magyar birodalom (K: az osztrák Magyaror<szág> birodalom — elírás!)
verembe (K: <veszedelembe> verembe)
23 hajóstól (K: hajóstul)
24 spanyoltól (K: spanyoltul)
31 alája tüzelnek (K: <befútenek neki> alája tüzelnek)
32 Rakták is a tüzet (K: <Fűtöttek is> Rakták is a tüzet)
- 353 : 2 Puskázták (K: <Dobáltak> Puskázták)
9 óceánon (K: oceánon)
21 nagyon népszerűvé lett (K: nagyon <elterjedt> népszerűvé lett)
25 mongolok, törökök, kivéve (K: mongolok <...> törökök; <czigányok> kivéve)
26 cigány. írni (K: cigány <eredetű> írni)
- 354 : 8 olthatlan tüzrel lesz elborítva, vaszapporral agyonverve (K: olthatlan tüzrel lesz elborítva, <megégetve>, vaszapporral <alátmetve> agyonverve)

Lap: Sor:

- 354 : 13 **főlebb** (K; H: *feljebb*)
14 **uralkodóról** (K: <császárrol> *uralkodórul*)
15 **hogy mindig** (K: *hog az mindig*)
18 **szólt; a miniszter, ha gazdag, akkor tolvaj** (K: szólt <a hatodik Heliogabalusi kicsapongását> <a hatodik historiai foglalkozást üz>; a miniszter, ha gazdag, akkor <lopott, rabolt> tolvaj)
19 **bankrott** (NK: *bankerott*)
23 **melyről** (K: <melyről> *melyről*)
24 **lemossák, s** (K: *lemossák <róla>, s*)
32 **alakítva bemutatni** (K: *alakítva <képekben> bemutatni*)
355 : 3 **aki holmi általa feltalált repülőgépről beszélt valamit** (K: a ki <felkérte a kormányt, hogy engedjék meg neki az általa feltalált repülő gépeket saját nézetei szerint a netalán megindítanó hadjáratban alkalmazásba venni holmi)
12 **főfegyverezve** (K: *felfegyverezve*)
23 **választ az ajánlatára** (K: *választ ajánlatára*)
26 **összeszedte a saját** (NK: *összeszedte saját*)
27 **katonamentességi** (K: *katonamentesség<gé>i*)
28 **elindult a húsz év alatti** (K: *elindult a <Székely földriül> a húsz év alatti*)
356 : 1 **mint valami** (K: *mint <egy> valami*)
2 **sorstól** (K: *sorstul*)
13 **mindezen üdvkívánatok** (K: *mind ez üdvkívánatok*)
18 **a légvonattól, a hangos** (NK: *a légvonattól, hangos*)
22 **bizony pedig sok nehéz falatot** (K: *bizony <nehéz is volt> pedig sok nehéz falatot*)
23 **megemészteni** (K: <mind azt> *megemészteni*)
amivel az európai diplomácia traktálta (K: *a mivel <ez időben> az európai diplomácia traktálta*)
357 : 8 **tiltott ki országából** (K: *tiltott ki <az> országából*)
13 **Nohát majd ott leszek** (H: *Nohát majd ott leszek*; NK: *Nohát majd ott leszek én*)
15 **előbb** (K: *előbb*)
19 **A főpívet** (K: *a <középpont> fő pívot*)
21 **Krakkóban** (K: *Krakkóba*)
358 : 1 **figyelősereg** (K: *figyelő <csapat> sereg*)
2 **megszállva őrcsapatokkal** (K: *megszállva <még> őrcsapatokkal*)
4 **könnyen megtörténhetik** (K: *könnyen <megeshetik> megtörténhetik*)

Lap: Sor:

- 358 : 9 Komárom, Olmütz, Temesvár (NK: Komárom, Olmütz; K: Komárom, Olmütz, Temesvár)
18 aludni (K; H: aludni)
20 megkezdése előtt ráhozta (K: megkezdése előtt <fogja> ráhozta)
21 a katonaköteles ifjakat egy éjjel rögtön összefogdostatá, s azokat kiküldte (H: a katonaköteles ifjaknak egy éjjel rögtöni összefogdostatását s azokat kiküldte)
- 359 : 7 Ezt nem volt szabad tovább türelmesen néznie (K: Ezt nem <nézhetette tovább> volt szabad tovább türelmesen néznie) türelmesen néznie (H: türelmesen néznie)
10 megüzennie (K; H: megizennie)
11 elvetette magától a nagyhatalmak (K: elvetette magátul <azt a jogát, hogy> a nagyhatalmak)
12 mosták kezeiket (K: mosták a kezeiket)
13 az orvosra (K: az orvosaira)
21 azonfölül (K: azonföllyül)
22 vasból vannak (K: mik vasból voltak; H: vasból voltak)
23 hatvanezer (K: <száz> hatvan ezer)
28 oldalába (K: oldalába<n>)
- 360 : 13 szerkezete magyar (K: szerkezete <is> magyar)
16 főlemeli (K: felemeli)
25 gyenge (K: gyönge)
26 opolcseniéből (NK; K: opolcseméből)
30 kamrája (NK: kamarája)
- 361 : 2 negyvenezer huszárja (K: negyvenezer <lovas katonája> huszárja)
6 meg lett szállva (K: <el lett foglalva> meg lett szállva)
15 csak egyet hagyva (K: csak <kettőt> egyet hagyva)
21 északnyugati (K: északnyugoti)
22 füttyölni (K: füttyülni)
23 fel (K: föl)
26 osztrák tartalék (K: osztrák <figyelő csapat> tartalék)
27 Grundmann tábornagy vezérlete (K: Grundman tábornagy vezénylete)
alatt. Az a fekete felhő (K: alatt <tüzérség és gyalogság nagyobb része> Az a fekete felhő)
34 két vasalligátor (K: <egy> két vas alligátor)
- 362 : 7 ezerével (NK: ezrével)
16 szanaszéjjel (K: szana széjlyel)
28 ellenfelének állásáról nem jól volt értesülve (K: ellenfelének

Lap: Sor:

- 362 : 28 <erejének zömét félre ismerte> állásáról nem jól volt értesülve
32 velük, amit (K: velük, <hogy> amit)
34 huzamosb (NK: huzamos)
közönséges (K: <semmi> közönséges)
- 363 : 2 a legedzettebb (K: a leg <jobb> edzettebb)
27 Sambor sánca (K: Sambor sánczai)
30 a vezérek nagy része (K: a vezérek <mind> nagy része)
31 volt (K: volt<ak>)
- 364 : 4 fölött (K: felett)
5 az egész első (K: az egész <..> első)
7 tiltja. Ő még (K: tiltja <minthogy> ő még)
11 kényszerítő kémjáratot (K: kényszerítő <hadj> kémjáratot)
13 elment egész Tarnowig (K: elment <nem talált ellenséget> egész Tarnowig)
18 az egész lovassereg (K: az egész <orosz> lovas sereg)
20 hogy (K: hogyan)
magasból (K: magasból)
30 vajon (NK: vajjon; K: vajyon)
33 a lovasság (NK: lovasság)
34 lovasság szoros utakban? (K: lovasság <...> szoros <...> utakban?)
- 365 : 1 felülről (K: felyülről)
5 orosz lovassereg (K: orosz lovas<ság> sereg)
7 Jablunka-szoroson (K: Jablunkai szoroson)
19 küldjön a (NK: küldjön ki a)
22 de ilyen vereségre (K; H: de erre a vereségre)
23 Kapott aztán (K: Kapott is aztán)
a tarnowi (K: a <bochniai> tarnowi)
29 hova (NK: hová)
- 366 : 2 igyekezett a testétől (K: igyekezett <magából> a testétől)
5 most már egész világosan (NK: most már világosan)
7 kényelemmel vonulhatott (K: kényelemmel <sétált> vonulhatott)
8 körülzároló (NK: körülzáró)
14 napra azért (NK: napra csak azért)
20 széllel félóra (K: széllel <átrepült> félóra)
léghajókban (NK: léghajókba)
23 tölteni (NK: tölteni)
24 mély álmában megtámadta (H; K: még álmában megtámadta)

Lap: Sor:

- 366 : 27 amuzettek bizonyíták (K: amuzettek <hangja> bizonyíták)
31 de azt megcselekszi (K: de azt meg<teszi> cselekszi)
33 öt két nap alatt mindenéből kieszi (K: öt <egy> két nap alatt
<magával együtt éhen halasztja> mindenéből kieszi)
34 mást Dugovichnak (K: mást <Dávidnak> Dugovichnak)
- 367 : 4 levegőbe röpteni (K: levegőbe <vettetni> röpteni)
14 Vajon (NK: Vajjon; K: Valyon)
16 gr. (K: gróf)
19 hogy egy fegyverrel (K: hogy egy <győztes> fegyverrel)
25 feladat (K; H: feladat)
29 ellenben (K: <hanem> ellenben)
- 368 : 4 másfél millió (NK: két millió)
9 védelemre. Ottó herceg (K: védelemre, <minden lovasság és
technikai hadcsapat hiányzott nála> Ottó herceg)
12 alkudozásokba kíván ereszkedni az orosz tábornaggal
(K: alkudozásokba kíván ereszkedni <vele> az orsz tábor-
naggyal)
16 kincseinek lefoglalását (K: kincseinek <átadását> lefoglalását)
21 aztán (NK: azután)
26 ágyúval és poggyással (K: ágyúval és <szerkérrrel> pod-
gyással)
- 369 : 2 csak egymilliót. Ami (K: csak egy milliót. <(Bagatelle!)>
A mi)
4 meglepés (NK: meglepetés)
6 attól a lehetőségtől (K: attul a lehetőségtől)
9 és a kincstár (K: s a kincstár)
11 és e pecsétek (K: s e pecsétek)
12 bevégezéseig (K: bevégeztéig; NK: bevégezéséig)
24 díszített fel (K: <lesz> díszített fel)
33 opocsenie (K: <...> opolsenie)
- 370 : 5 osztrák honvédség, összesen mindannyinál (K: osztrák
<nemzetőrség> honvdéség <összcsen> összesen mind-
anynyinál)
mindannyindl (H: mindannyinak)
7 a síkon (NK: e síkon)
11 támadó déli szél (H: keletkező déli szél)
egy támadó déli szél (K: egy keletkező déli szél)
mely az osztrák—magyar (K; H: mely rögtön az osztrák—
magyar)
18 rendes sereg a Dunántul (K: rendes sereg <magát> a Dunán-
tul)

Lap: Sor:

- 370 : 19 ismét a támadásba (NK: ismét támadásba)
28 monda (K: <...> monda)
30 hadügyminiszter (NK: külügyminiszter)
- 371 : 2 krakkói hídfő (K: krakkói <fő kapuzat> hídfő)
10 oroszról, mely (NK: oroszról, a mi)
12 hintáját (NK: a hintáját)
18 önhibája (NK: önhibájuk)
25 a békét, és (NK: a békét s)
27 észrevette (1872: észrevette — sh.)
- 372 : 1 lovastok (H: lovasotok)
7 ijesztgetés (K: ijesztetés)
11 kétszer (K: <egy> kétszer)
15 Előbb (K; H: Előbb)
16 s (K: és)
18 bornemissza (K: bornemiszta)
19 erőtették (NK: erőltették)
21 alakítva, melynek (K: alakítva, <olyan, mint egy lefelé fordított cukorsüveg,> melynek)
31 két öl, a magassága négy öl (K: <három> két öl a <hossza hét> magassága négy öl)
33 monda (NK: monda)
- 373 : 3 üreges (NK: üres)
11 összevetésével távolságnak (K: <kiszámításával> összevetésével a távolságnak; NK: összevetésével a távolságnak)
13 mikor (K: <hogy>)
14 négyszáz léggömb (K: <szük hetven> <hét száz> léggömb)
léggömb (NK: léggömbötök)
20 próbáltuk (NK: próbálták)
25 fölött (K: felett)
27 szaggat (K: szakgat)
- 374 : 4 gyorsan kell befejezni (NK: gyorsan be kell fejezni)
Nézd meg egyszer! (NK: Nézd meg még egyszer.)
9 elvesztettek-e most itt (NK: elvesztettek-e itt)
derék magyart (K: <...> derék magyart)
11 bengál tüzet (K: görög tüzet)
16 hogy ha arra kerül (K: hogy <annak> ha arra kerül)
18 között (NK: közt)
27 férfiak (NK: férfiak)
28 vörös (H: veres)
ez is (K: az is)
30 A négyszáz léggömböt, mint egy óriási (K: A <hét száz, egy

Lap: Sor:

- 374 : 30 tömegbe erősen összekötözött) négyszáz léggömböt, mint egy óriási)
31 hozzáerősíték (NK: hozzáerősítették)
34 tempírozva (1872: tempionra — sh.)
elhelyezék (H: elhelyezik)
- 375 : 10 fölemelkedett (K: felemelkedett)
a légbe, s oly (K: a légbe <s mintegy hatszáz lábnyira) s oly)
25 férfi azt kiáltá (K: férfi <látta jól hogy> azt kiáltá)
29 fölött (H: felett)
- 376 : 5 Nehány pillanatig (K: <Két perczig> Nehány pillanatig)
7 anastaternak (NK: anastaternek)
10 és (K: s)
11 sorban (K: sorba)
13 Angyali és (K: <...> Angyali)
16 A szél csillapul. (K: A szél <megáll> csillapul)
23 sas a pokolgépet (K: sas a <ge> pokolgépet)
27 A krakkói (K: <A fehér sas> A krakkói)
31 villámsugárt (K: villám<ot> sugárt)
32 annak (K: <azoknak> annak)
- 377 : 4 kétfelé válik; alsó (K: kétfelé válik; <s míg> alsó)
5 egy tűzbe borult (K: egy <lángba> tűzbe borult)
8 az után maradt (K: az utána <tán maradt koromsötét> maradt)
9 ködfehér (K: <fekete> ködfehér)
11 a szürke lapra (K: a <fekete> szürke lapra)
16 távolban fekvő (K: távolban <eső> fekvő)
20 fog a föld (K: fog<unk> a föld)
23 az anastater (K: az <első> anastater)
fellobbanását (NK: felrobbanását)
27 kaszamátaiban (NK: kaszamátaiban)
a redánok kaszamátaiban (K: a redánok <kaszárny> kaszamátaiban)
31 másodperc múlva (másodperc<nyi> múlva)
32 alatt ért. A (K: alatt ért, <mely> A)
33 volcánok (NK: vulkánok)
volcánok dúlnák (K: volcánok <...> dúlnák)
- 378 : 5 lesöpört (K: lesepert)
13 hogy az a maradványokkal (K: hogy a maradványokkal az;
H: hogy a maradványokkal)
28 égtől (K: égtől)
30 e magas (K: e <nagy> magas)

Lap: Sor:

- 378 : 33 „Nézzétek! (K: nézzetek; 1872: Nézzetek!)
34 Az a szegény (K: <Egy> Az a szegény)
aki azt (K: a <kit> ki azt)
csinálja, ajánlotta (K: csinálja, <a kit mindig kinevettük>
ajánlotta)
- 379 : 5 aztán teljes sötétség (K: aztán teljes<en> sötétség)
7 találmányáért (K: találmányáért)
20 lányival (K; H: lányira)
30 le sem (NK: le nem)
le sem istennyilázhat (K: le sem <villám> istennyilázhat)
- 380 : 1 volkászserfű (NK: vulkászserfű)
8 nem észlelhette (K: nem <számolh> észlelhette)
15 nyaggatta (K: nyakgatta; NK: nyakgatta)
17 szakadó (NK: szakadozó)
- 381 : 3 kilövdözi (K: kilövdöz<ni>i)
7 tízmillió (NK: ötven millió)
13 Légy kétszer (K: Lész<gy> kétszer)
34 a műszaki (K: a <techn> műszaki)
- 382 : 3 nem tudják. Nem (K: nem tudják. <És> Nem)
20 karcsapással (NK: kardcsapással)
32 erőtetett (NK: erőltetett)
- 383 : 1 rendezni, összeválogatva (K: rendezni <ki> összeválogatva)
6 tűzbékájának hangjához (K: tűzbékájának <puh> hangjához)
7 csatárláncból (K: csatárláncból)
10 eleintén (K; H: eleinte)
11 szóráttak volna el, később (NK: szóráttak volna; később)
18 veszettebbül rohantak (K: veszettebbül <mentek> rohantak)
21 fedetlen (K: fedetlen)
22 ijesztő fájdalmat (K: ijesztő <érzést> fájdalmat)
27 hadvezérek (K: <csapat> hadvezérek)
28 amit harcképtelenül (K: amit <cs> harcképtelenül)
29 élire (K; H: élire)
- 384 : 1 aztán elvonulnak (K: aztán <vissza> elvonulnak)
3 nagy veszteség árán (K: nagy veszteség<gel> árán)
17 megkísérlé (K: megkísérté)
18 ütközetet. Egy (K: ütközetet. <...> Egy)
20 elindult (NK: indult)
kémszemlészetre az ellenség (K: kémszemlészetre <...> az
ellenség)
27 egy domb (K: egy domb)
31 dombtetőről (H: dombtetőrül)

Lap: Sor:

- 384 : 33 aerodromon (H: *acrostater*)
- 385 : 11 mely terjedelmével (K: mely <terjed> terjedelmével)
32 mely a légben libeg (K: mely a <légben?> légben libeg)
- 386 : 6 a műveletet (K: a <fa> műveletet)
7 felrobbantott (H: *felrobbantotta*)
8 töltényszekér (NK: töltény, szekér)
vasból (K: *vasból*)
21 felfrissíteni unatkoztából (K: <ingörven> *felfrissíteni unatkoztából*)
- 387 : 5 lovas kémszemléstet (NK: lovaszemléstet)
12 már fényesen bebizonyították Lipcsénél (K: már <be> fényesen bebizonyították <hogyan> Lipcsénél)
14 erdőket (1872: erdőket — sh.)
22 fékezhetők (1872: *fékezhetők* — sh.)
24 ehhez (K: *ehez*)
26 mikről még az (NK: mikről az)
32 felnyergeltetni; ha (K: *felnyergeltetni <sem> ha*)
- 388 : 4 vissza lehet *csapni* (NK: vissza lehet *hajtani*)
8 valóságáról (K: *valóságáról*)
23 Galac, Brassó (K: Galacz <az> Brassó)
26 Krakkó és (K: *Krakkó<ban> és*)
- 389 : 2 szamojédokkal (K: *szamoyedekkel*)
4 küldtek (K: *küldték*)
11 hadkészleteit (NK: *hadikészleteit*)
12 minden sáncárkot (K: minden sánc<ot> árkot)
16 lovasságból (K: *lovasságból*)
19 az Amurtól a Jan-Tse-Kiangig (K: az Amurtól a <sárg> Jan-csekiangig)
22 erőtetett (NK: *erőltetett*)
25 a németországi figyelőhadtestnek (K: a Németországi <had> figyelő hadtestnek)
26 azután (K: *aztán*)
31 Azoknak a végcsapatait (NK: Azoknak *védcsapatait*)
Bendzinnél (H: *Bändzinnél*)
Itt találkozott (K: Itt <várt> találkozott)
- 390 : 15 s ha a felhatalmazott (K: s ha <az alvezérből> a felhatalmazott)
20 Ménést (H: *S ménest*)
21 alula (K; H; NK: *alóla*)
23 és (K: *s*)
33 nyugati (NK: *nyugoti*)

Lap: Sor:

- 391 : 1 határszélhez (1872: határczélhez — sh.)
1, 34 Jaszna Góra (K: Jaszna Góra; 1872: Jaszno Góra — sh.)
5 helyen (K: helyre)
8 győzhetlenjeit? (NK: legyőzhetlenjeit?)
10 ötezer (K; H: tíz ezer)
30 nem beszélt senki arról (K: nem beszélt többet senki arról)
- 392 : 9 magukkal hozott *petróleumgáz-főző* (NK: magukkal hozott *gázfőző*)
10 eltartott délután (K: eltartott <D> délután)
- 393 : 1 felrepült (K; NK: fölrepült)
3 a *stymphalidák* (K: a <sasok> *stymphalidák*)
8 az egész arcvonal (K: az egész <csata> arcvonal)
10 lovak, amik (NK: lovak, a kik)
11 hallották, s arra (NK: hallották és arra)
13 A végítélet napi (K: <S . . . valami kísérteties e> A végítélet napi)
17 robogásán. Az aerodromonok (K: robogásán <melytől rengett a föld> Az aerodromonok)
20 leszálltak csaknem földszínig (K: leszálltak <hozzájuk egész közel> csaknem <földszínig> a földszínig)
23 Ezt a támadást (K: ezt a <rohamot> támadást)
24 Fáraó (K: Fárao)
25 Vörös-tenger (K: Veres-tenger)
27 fordult oldalt (K: fordult <viszsa> oldalt)
30 füttyölve (NK: füttyülve)
33 összebomlasztják. Az aerodromonok (K: összebomlasztják. <Mind az ötszáz aerodromon egy külön csapat lovaszt választott ki magának.> Az aerodromonok)
- 394 : 3 a légben. Négyen (K: a légben. <Néha> Négyen)
4 s azt egymásra terelik (K: s azt <összszeszoritják> egymásra terelik)
5 tódulnak egymásra (K: tódulnak egymás<nak> egymásra)
8 mely az emberi káromkodás hangját is elnyomja (K: mely <nél csak> az emberi káromkodás <sem irtóztatóbb> hangját is elnyomja)
11 fogva. Az ádáz (K: fogva. <Az összebomlás> Az <. . .> ádáz)
12 a zilált csoportok (K: a <felr. . .> zilált csoportok)
19 A felkavart porfellegben (K: A felkavart <. . .> porfellegben)
20 A legszélről eső tömegek (K: <Csak> A legszélről eső tömegek)

Lap: Sor:

- 394 : 22 csak olyankor (K: csak <ak> olyankor)
fölemelkednek (K; H: felemelkednek)
24 Cernoff látta (K: Cernoff <mikor azt> látta)
25 visszafordították. Nem (K: visszafordították <és>. Nem)
29 le kell szállni (NK: le kell szállnia)
32 vérében fürdő (K: vérében fürdő)
- 395 : 3 Azt parancsolta (K: <parancsot adva> Azt parancsolta)
4 Azok alászegezett (K: Azok <előrc> alá szegezett)
alászegezett (NK: alászegezett)
7 napbarnította (K: napbarnította)
14 minden oldalról (K: minden oldalról)
16 kiálta (NK: kiáltá)
az ég felé. — Hát mégis (K: az ég felé <Czernoff> — Hát
mégis)
24 nyugodtan zárták össze (K: nyugodtan <álltak be> <töltöt-
ték> zárták össze)
25 a támadt részt (K: a támadt rés<ben>t)
27 földi rémrobajon (K: földi rémrobaj<ból>on)
30 Két szemközt jövő (K: Két <...> szemközt jövő)
- 396 : 2 s nyakán (K: <meg> s nyakán)
4 ordítta (NK: ordítá)
lovagkorbácsával (NK: lovas korbácsával)
13 e legtermészetesebb (K; H: a legtermészetesebb)
16 aerostatok (H: aerodromonok)
17 akármilyen történi is (NK: akármilyen történi is)
20 lehessen, a (K: lehessen <meg kellett akadályozni> a)
21 az önkényes leszállást (H; K: az önkényt leszállást)
22 oda volt békózza (K: oda <békózták> volt békózza)
27 aerostat (K; H: aerodromon)
28 elment volna világtalan világig (NK: elment volna a világ-
talan világig)
33 is odavontatta (NK: is vontatta)
- 397 : 2 elpukkantak (K: el <...> pukkantak)
2 a petróleumgázzal (NK: a gázzal)
5 Egymásra (K: Egy<szerre>másra)
6 menedék maga lett (K: menedék <mely> maga lett)
9 petróleumgáz-főzők robbanása (K: petróleum gázfőzők
<hangzott keresztül> robbanása)
11 győzött az emberi (K: győzött <csak> az emberi)
13 kísértetes felhőtábor (K: kísértetes felhő <mint egy rém>
tábor)

Lap: Sor:

- 397 : 22 anélkül, hogy a kardját kihúzta volna, anélkül hogy egy ellenséges (NK: a nélkül, hogy egy ellenséges)
24 oly szilaj (K: oly <rémült> szilaj)
26 Bendzin (H: Bondzin)
28 arra (K; H: erre)
- 398 : 3 Jaszna Gorán (K: Jasno Gorán; NK: Jaszna Gorán)
alul (NK: alól)
4 rókák számára (K: rókák <vad> számára)
6 pocsoltyás (K: pocsoltyás)
7 a süppedék (K: a <pocsoltyák> süppedék)
11 felriasztott gulya ridegmarha (K: felriasztott <... csorda> gulya rideg-marha)
12 ijesztő (K: <mint egy> ijesztő)
13 Azután következett egy nagy futóhomokos fenyér, ami tele volt (K: <Végre> Azután következett egy nagy <sik> futóhomokos fenyér, <ahol nem volt semmi akadály> ami tele volt)
17 összeterelve a kitörni akarókat, mintha (K: összeterelve a <kicsapni> törni akarókat <mintha> mintha)
18 hogy az átkozott (K: hogy <folyvást> az átkozott)
19 körülmény is szorítá őket (K: körülmény <kénysz> is szorítá őket)
25 és Pilicza (NK: és a Pilicza)
33 Az orosz lovasság a gondolat sebességével vágatott fel (K: Az orosz lovasság <egy> a gondolat sebességével <kapott> vágatott fel)
- 399 : 4 szándoka (NK: szándéka)
5 töltésen telivér (K: töltésen <nemes> telivér)
6 elébb odaérve a gyalogsági (K: elébb odaérve <Piliczához> a gyalogsági)
7 adhat neki (NK: adhat ki)
9 hogy megmutatta (H: hogy ő megmutatta)
10 mentében előtte (H: mentében, s előtte)
21 füttyölve robogott a vágányon (K: füttyölve <vágatott> robogott a <síneken> vágányon)
29 útban a mozdony (K: útban <még> a mozdony)
33 jelezék (NK: jelzék)
- 400 : 24 fel fejünk fölé (K: fel <ellenünk> a fejünk fölé)
Czenstochowából. Minden (NK: Czenstochowából, minden)
27 monda (NK: monda)

Lap: Sor:

- 400 : 31 fölött (K: felett)
32 sőpörd el (K: seperd el)
- 401 : 2 pedig, *míg* itt vagy (K: pedig, itt vagy)
9 ez az intézkedés (H: az az intézkedés)
17 százanként (K: százankint)
18 dühödten (NK: dühösen)
19 többé (K: többet)
25 kiáltása az (NK: kiáltása ez)
vadállati vészkiáltása (K: vadállati <vész-hang> kiáltása)
30 elég gonosz (H: elég rossz)
33 aztán (NK: azután)
- 402 : 3 verve a koponyáját (NK: verve koponyáját)
5 Amíg (K: <Azonban> Amig e mozdulatot)
6, 8, 10 az oknai (K: az <olkuszi> okani)
13 A láthatáron (K: A <ny> láthatáron)
15 aerodromonok kék (K: aerodromonok <...> kék)
18 Sercsinszkojjal (1872: Schertsinszkoival)
24 sűgá (K: <hörge> sűgá)
30 időnk puskát (K: időnk <szurony> puskát)
- 403 : 4 pokoltól (K: pokoltól)
14 A két vezér odajut (K: A két vezér <ott találja magát> odajut)
18 Egy kis hasadék maradt a *láthatár és a felhők között*, mely (K; H: Egy kis hasadék maradt a felhők *alatt*, mely)
23 aztán gazdátlan futó (K: aztán <egyedül> gazdátlan futó)
- 404 : 6 ott maradt (K: ott <veszett> maradt)
10 kóbor paripákkal (K: <szárguló> kóbor paripákkal)
15 ficánkolni, s összetépték (K: ficzánkolni (úgy hogy a) s összetépték)
16 gazdátlan ló (K: gazdátlan <lovat> ló)
18 Krakkóba a repülőgéppel (NK: Krakkóba repülőgéppel)
19 fölkereste (K: felkereste)
- 405 : 1 öt alak ült, abból három (K: <négy> öt alak ült, abból <kettő> három)
két férfi (K: <egy> két férfi)
2 egy nő, kettő (K: egy nő <a másik> kettő)
11 hyalichor gyapotból (NK: hialichor-gyapjából)
18 selyemgúnyát (K: selyem <alól> gúnyát)
21 Amaz a repülőgépek (K: Amaz a <lég> repülő gépek)
22 mind a kettő (1872: mint a kettő — sh.)
26 segélyével Czenstochowából (K: segélyével <...> Czenstochowából)

Lap: Sor:

- 405 : 27 *üzeneteket* (K; H: *ízeneteket*)
28 *csodaszerkezetéről, Dávidról* (K: *csodaszerkezetéről, Dávidrol*)
- 406 : 9 *neveiket* (NK: *neveit*)
11 *elragadtatással tört ki* (K: *elragadtatással <monda> tört ki*)
16 *áldjon meg, bajtársaim!* (K: *áldjon meg <benne> bajtársaim!*)
18 *szép dikció volt. Benne volt* (K: *szép dictio volt; <volt; benne volt*)
21 *de hát ez itt mind nem lehet* (K: *de hát <nem> ez itt mind nem lehet*)
- 407 : 3 *végeznek, ha a* (K: *végeznek, <hogy> ha a*)
15 *tegnap reggel óta* (NK: *tegnap óta*)
16 *szólt közbe* (K: *<kiab> szólt közbe*)
18 *azután* (K: *aztán*)
- 408 : 4 *monda* (NK: *mondá*)
10 *akkora* (K: *ekkorá*)
12 *nagy kockázatással jár* (K: *nagy <veszed> kockázatással jár*)
17 *fölemelhetjük* (K; H: *felemelhetjük*)
22 *arról a pisztolylövésről álmodik* (K: *arrul pisztoly lövésről álmod<ott>dik*)
24 *most is képzelik érzeni* (K: *most is <érik> képzelik érzeni*)
26 *másutt kárt csinálni* (K: *<kárt> másutt kárt csinálni*)
30 *szólt* (NK: *szól*)
32 *Nem Varsóra* (K: *nem <Varsóba> Varsóra*)
- 409 : 9 *átkérezkedni* (H: *átkéredzkedni*)
10 NK: a „Dávid fejét ingatta . . .” kezdetű mondattal nem indul új bekezdés
22 *megölni készült* (K: *megöl<i>ni készül*)
30 *és néma áhítattal* (K: *és <önkéntelen> néma áhítattal*)
- 410 : 1 *hadd harcoljanak úgy* (K: *<ugy> hadd harcoljanak úgy*)
12 *keblek* (NK: *kedélyek*)
20 *a temesi Bánságba* (K: *a temesi Bánság <felül> ba*)
testvéreink vérében gázolnak (K: *testvéreink vérében <fürödnek> gázolnak*)
25 *az orosz nihilistákkal* (K: *az <oroszszal, a> orosz nihilistákkal*)
30 *miénk volt az egykor* (K: *miénk <az> volt az egykor*)
32 *indítványt; legyen úgy* (K: *indítványt <és azután> legyen úgy*)
33 *Nagy Lajos kirdly korában* (NK: *nagy Lajos korában*)

Lap: Sor:

- 411 : 2 a hét mérföldet hágó (NK: a hét mérföld hágó)
8 zsákmánypezsgő (K: <préda> zsákmánypezsgő)
11 szokott mindig közrebocsátani (K: szokott <supán> mindig közrebocsátani)
13 azok a rendes úton (azok a <meg> rendes úton)
18 üzenném (K: izeném)
19 az utolsó emberig életét elveszteni (K: az utolsó emberig életét <elvenni> elveszteni)
de becsületét soha (K: de <hü marad hozzá és hazájához> becsületét soha)
26 a dunántúli hadsereggel egyetértve, a Nihilt közreszorítsuk (K: a Dunántúli hadsereggel <...> egyetértve <...> a Nihilt közreszorítsuk)
30 felfejlődését (NK: kifejlését)
lovasságának felfejlődését (K: lovasságának <ki> felfejlődését)
lehetlenné (NK: lehetlenné)
412 : 7 egész a legapróbb részletekig (K: egész <pontos> a legapróbb részletekig)
11 központjai, tüzérparkja (K: központjai <az egy> tüzérparkja)
16 láthatlanná (NK: láthatatlanná)
22 a hadsereg zömét (K: a hadsereg<et> zömét)
23 Éppen ilyen (K: Épen <igy van> ilyen)
25 sikertelen kudarcai (K: sikertelen <...> kudarcai)
29 hogy az vissza (K: hogy az <...> vissza)
31 de arról most nem beszélhetek (K: de <azt csak én tudom, a Nihil vezéreim kívül, s> arról most nem beszélhetek <róla>)
413 : 1 sereg (NK: seregünk)
3 Nem lát az ellenfél lovasságától (K: Nem lát <jól> az ellenfél lovasságától)
5 nyugati (K: nyugoti)
6 tanácsos lesz-e (K: tanácsos<nak találjátok-e> lesz e)
7 s a síkra menni (K: s <szemközt> a síkra menni)
17 dönti, hol a (K: dönti <sőt> hol a)
18 egymással (NK: egymás ellen)
19 mészárlás, melynek (K: mészárlás, <minő> melynek)
23 Nem lehet (K; NK: Nem lehetett)
414 : 5 pikkelyhüvelyben (NK: pikkelyhüvelyben)
17 költségeinket (NK: hadiköltségeinket)
18 ott aztán lövöldözünk (K: ott aztán <verekedünk> lövöldözünk)

Lap: Sor:

- 414 : 26 tízmillió (NK: ötven millió)
32 mind kitalálta (K: mind <előadta> kitalálta)
- 415 : 5 találmánydért (K: találmanyaért)
19 meg egy tízrubeles (K: meg egy <orosz öt> tízrubeles)
21 azt mondta Severusnak (K: azt mondta <fogai közt> Severusnak)
25 aranyból (K: aranyból)
megér hat kopeket (K: megér <tíz> hat kopeket)
26 A zsíros tapintatáról (K: A zsíros tapintatáról)
27 Nihil pénzek (K: <Republikánus> Nihil pénzek)
28 Ilyen az egész (K: <. . .> Ilyen az egész)
30 „imperial” (K: imperiale <volt>)
31 pincéjéből (K: pinczejéből)
34 fölfedezésre (K: felfedezésre)
- 416 : 13 ti is, ha (K: ti <sem> fogtok harcolni ember módra, hanem)
is, ha)
17 naponként értesíteni (K: azután naponként értesíteni)
22 monda (NK: monda)
26 fölfedezés (K: felfedezés)
- 417 : 6 üzenni (K; H: izenni)
10 kidítani (K: kiabálni)
15 Az, ha győzünk (K: <Romlá> Az, ha győzünk)
18 az ellenséget (1872: az ellenséget — sh.)
19 hogy döntő (K: hogy <azt> döntő)
25 semmi sem igaz, mert minden (NK: semmi sem igaz, —
hamisan vannak értesülve, mert minden)
26 külföldről (K: külföldről)
27 NK: a „Vigy neki vigasztalás . . .” kezdetű mondattal nem
indul új bekezdés.
28 neki, hogy vegye rá (K: neki <az Isten nevére> hogy vegye
rá)
33 bosszút ne vigyenek magukkal haza (K: bosszút ne <hagy-
junk náluk hátra> vigyenek magukkal haza)
34 kérjen (K: kérjen<ek>)
- 418 : 1 meg ne romoljon a vesztes ország (K: meg ne romolj<a-
nak>on a vesztes ország)
10 S én ezeket (K: Mind ezeket)
11 Ha a Krakkó (K: Ha a <tört> Krakkó)
14 Megteszed-e ezt? (K: <Mind> Megteszed-e ezt?)
16 éjjel elviszlek (K: éjjel <mihelyt az anasztareket útnak in-
ditottam> elviszlek)

Lap: Sor:

- 418 : 17 felmégy (1872: felmegy — sh.)
22 légből (K: légből)
- 419 : Cím Sasza asszony (Az 1872-es kiadásban itt kezdődik az 5. kötet.)
2 Abból a népkoloszból való (K: Abbul a népkoloszszbul való)
4 neveit hímtette be a világtörténelem (K: neveit hímtette be <lángbetűkkel> a világtörténelem)
8 Sasza asszonyt (K: <...> Sasza asszonyt)
9 történelem krónikásai (K: történelem <kései?> krónikásai)
10 anélkül (K: <...> a nélkül)
14 minden nem harcoló (K: minden <...> nem harcoló)
16 s a békés családapák (K: s a <férfiak> <polgárok> békés családapák)
- 420 : 3 De az lett (K: <És> De az lett)
e rémekkel álmodó hagymázból (K: e <...> rémekkel álmodó hagymázból)
23 utcaszögletre (K: utcaszegletre)
28 másfél milliónyi (NK: két milliónyi)
33 nagyobb büntetés (K: <egy> nagyobb büntetés)
- 421 : 4 személyének és vagyonának (NK: személyének s vagyonának)
8 amerre lehet (K: a <mint>merre lehet)
14 varázsa. (K: varázsa <...>)
15 Még (K: <... e férfi és asszony> Még)
16 kirakatok előtt (K: kirakatok<ban> előtt)
17 szemlélve (NK: szemlélte)
18 mik voltaképpen (K: mik <valóban> voltaképpen)
20 magas taréjjal (K: magas <egyenes> tarajjal)
21 meglöphették. Az akkori fényképészet képes volt egy másodperc alatt állandósítani a képet. Volt (NK: meglöphették. Volt)
21 néhol lesből (K: néhol <el> lesből)
24 választotta (K: választd)
ez már (K: az már)
25 alatt. Rút (NK: alatt. Az X sugarakkal még az dlarczon keresztül is le tudák az arcot lopni.)
26 hosszúak (K; H: hosszúak)
gorilláé, a nyakán (K: gorilláé <és> a nyakán)
28 leírását adta (1872: leírását adtak — sh.)
szakértő leírását (K: szakértő <elemzéssel> leírását)
29 s mint ökölnyi (H: s mint egy ökölnyi)
a szörnyeteg (K: e szörnyeteg)

Lap: Sor:

- 421 : 30 *photocincographiája* (H: *cimcographiája*; K: *cincographiája*)
rajta. Ime (K: rajta. <Itt jön még elő> Ime)
34 félelmet kigyógyít (K: félelmet <lefeagyverez> kigyógyít)
- 422 : 4 alak volt, csak (K: alak volt <nem igen> csak)
14 fehér gyöngysor (K: fehér <fogak> gyöngysor)
15 végisimítja (NK: *végigsimogatja*)
18 s kizavarja (K: s <bele> kizavarja)
19 szövegéből (NK: *szövegéből*)
26 indulatkitörés (K: indulat <. . .> kitörés)
32 természetől (H: *természettől*)
mely természetől (K: mely <még> természetől)
34 férfias jellemet (K: férfias <teki> jellemet)
ad (K: *ád*)
amin segít még (K: *ami<t>n <nevel> segít még*)
- 423 : 1 *vörös* (K: *veres*)
2 termetét hosszú (K: termetét <egy> hosszú)
4 selyemből (NK: *selyemből*)
5 uszályán körülfut (K: uszályán <omlik alá> körülfut)
6 széles öv (K: széles <arany> öv)
8 erről egy kis tör (K: <mely> erről egy <fél> kis tör)
10 mérég *van* beedzve (H: mérég beedzve)
11 két széle kétfelé (K: két széle <nyitva van> kétfelé)
15 úgyhogy a térdszalag (K: úgy hogy <a térden felől> a térdszalag<tól>)
21 ezt is. Amint (NK: *ezt is, hogy a hölgyeknek a térdé legyen látható. A mint*)
31 és tengeri nyulakon (K: és <. . .> tengeri nyulakon)
32 már nehezebb lett (K: már <sokkal> nehezebb lett)
- 424 : 6 rajongtak az ilyen (K: rajongtak <. . .> az ilyen)
9 nem maradt más (NK: nem marad más)
más kisegítés (K: más <. . .> kisegítés)
13 a nőknél chignon (K: a nőknél <ugyanaz> chignon)
17 barbároknak (K: *barbaroknak*)
22 legműveltebbeket (K: *legműveltebbeket*)
25 s társaságban (NK: és társaságban)
26 az ellenek! Ami azonban (K: az ellenek! <. . . tudta Sasza asszony, mitől döglük a légy> Ami azonban)
28 az a legelső (K: az <egy> a legelső)
32 vértészászlóalj (K: *vértész<szakasz>zászlóalj*)
- 425 : 1 *merész* (NK: *mersz*)

Lap: Sor:

- 425 : 8 oly nagylelkűséggel lepte meg (K: oly nagylelkűséggel
<mutatta magát> lepte meg)
12 szoktak. Őfelsége (K: szoktak. <fogadni> Őfelsége)
16 Ottó (NK: *Brundó*)
23 kertészek, kamarai énekesek (K: kertészek, *aprodok*, kamarai
énekesek)
26 kammerjungferei, a szolgálattevők (NK: kammerjungferei,
szolgálattevők)
29 mind a „cour” (1872: mint a „cour” — sh.)
33 cryptogamgyűjteményt, amint az (K: <virág> cryptogam
gyűjteményt <melyet> amint az)
426 : 2 főnöknőjének (H: főnöknőjének; 1872: főnökjének — sh.)
9 *Másfél* millió (NK: Két millió)
14 *ambicionált* (NK: ambiciós)
27 palotákat. Majd (K: palotákat <is>. Majd)
28 bérfőlemelése (K: bérfőlemelése)
427 : 5 Egy napon pedig (K: Egy napon megint pedig)
által megkedveltetett (K: által <behozott> megkedveltetett)
10 valami tényleges epizódot (K: valami <érékeny> tényleges
epizódot)
27 levén (NK: lévően)
31 operája (K: operáját)
34 csiklandozza, minden (K: csiklandozza, <kap> minden)
428 : 1 is nagyon felizgató. (K: is <valami . . .> nagyon felizgató.)
9 De még a kiállítás (K: <Méltán> De még a kiállítás)
10 felszentelés (K: főlszentelés)
11 menetével a jégen (NK: *menetel is volt* a jégen)
15 táncolták. Be (K: táncolták. <. . .> Be)
20 *zenegép!* (NK: *orgona*)
21 és aztán egy utcai (K: és <végül> aztán egy utcai)
29 carina, a primadonna (K: *czárina* <az> a primadonna;
NK: *czárina* primadonna)
31 a primo amoroso pedig (K: <az éneket> a primo amoroso
pedig)
34 a műnek (K: *e műnek*)
429 : 1 vészfrék (K: <rém> vészfrék)
4 néplázadások rémjelenetei (K: néplázadások <vész> rém-
jelenetei)
6 oboák (K: oboék)
16 s elrendelte számára (K: s elrendelte <patience> számára)
17 nem olyanok *voltak*, amiket (NK: nem olyanok, a miket)

Lap: Sor:

- 429 : 18 ha akarom, otthagyok (K: ha <nem> akarom, ott hagyok)
 profilaktikus (H: *proplogtacticus*)
 24 oly csodamódon (K: oly < sikerrel > csodamódon)
 26 többé (K: többet)
 31 aki öngyilkosszándékból (K: aki < nek > öngyilkos szándékból)
- 430 : 1 megtölté a Gauneaud-féle (K: megtölté <...> a <...>
 Gauneaud-féle)
 2 de nem embertől (K: < Sasza > de nem embertől)
 11 a remek műtét (K: e remek műtét)
 13 Sasza asszony (K: < Azután > Sasza asszony)
 33 helyett. — Sasza asszony (K: helyett. — <...> Sasza asszony)
- 431 : 4 szerkesztettek. A (K: szerkesztettek. < A fő > A)
 5 geborene (NK: geborne)
 9 is csupán (K: is < egyedül > csupán)
 egy lap szerkesztőségének (K: egy lap < nak > szerkesztősé-
 gének)
 15 annak hordták (K: annak < adták > hordták)
 23 részt vett ügynöke (K: rész vett < börze > ügynöke)
 30 mely szerint (NK: mely által)
 31 nőknek (NK: a nőknek)
 és a coulisse-ban (K: és a < börzén > coulisseban)
 32 Akkor szállt (K: Akkor < lett > szállt)
 33 diplomába (H: diplomában)
 34 és az ezüstnek (H: és ezüstnek)
- 432 : 8 börzén (1872: bözén — sh.)
 11 minek ez (NK: minek az)
 20 fel azokat, s nem lőhet (K: fel azokat < ha a tüzértiszt a kul-
 csot beletapossa a földbe > s nem lőhet)
 27 ez a (NK: az a)
- 433 : 3 egy régen érlelt (K: egy < mérges > régen érlelt)
- 434 : 6 alkudozásairól a fegyverlerakás (K: alkudozásairól < ott > a
 fegyverlerakás)
 7 második anastater (NK: másik anastater)
 8 rombolásáról; — a repülő (K: rombolásáról < menckülő > a
 repülő)
 14 Senki sem (K: < És egyszer akkor > Senki sem)
 20 melyet az előzmények után (K: melyet < senki sem várt. >
 az előzmények után)
- 435 : 4 Martialis törvények (K: < Katonai > Martialis törvények)
 6 része katonai megszállással (K: rész < ét > katonai < lag > meg-
 száll < ják > ással)

Lap: Sor:

- 435 : 8 színelőadások (K: <szinh> szini előadások)
12 ez bizony (H: *az bizony*)
20 felelt rá ridegen (K: felelt rá <komolyan> ridegen)
25 Ne kacagj! (K: <Kaczagsz> Ne kacagj!)
- 27 krakkói (NK: *Krakkó alatti*)
34 egy rózsarucú (K: egy <szendeképű> rózsarucú)
- 436 : 1 ki téged (K: ki <tőled> téged)
3 lovas (K: *lobas<t>*)
ágyú (K: *ágyú<t>*)
ember (K: *ember<t>*)
Czenstochowa (K: *Czenstochowá<t>*)
4 repülőgépek dolgoztak ott (K: repülőgépek <segítségével> dolgoztak ott)
5 készíté nyíltan (K: *készíté<k>* nyíltan)
12 Haja sok volt (K: Haja <sok> sok volt)
20 elvinni őt (K: *elvinni <őket> őt*)
23 akartam megalázni; elvenni tőle országait; népei szívét; asszonyi méltóságát (K: *akartam megalázni; <s most fölém> elvenni tőle <fegyverrel> országait, népei szívét <észszel emberi> asszonyi méltóságát*)
27 egyedül jött volna (NK: *egyedül lett volna*)
32 repülnek, mint a sasok (K: *repülnek, mint a <madár> sasok*)
33 teknősbékák (NK: *teknősbékák*)
- 437 : 1 aranykészletünkből (K: *aranykészletünk<et>ből*)
*tíz*millió (NK: *ötven* millió)
9 atlétai (K: *atlas*)
11 követeinek címerével (K: *követeinek <pecséteivel> címereivel*)
18 Ha pedig erőszakkal (K: *Ha <mi> pedig erőszakkal*)
19 ha az tudomásra (K: <vagy> *ha az tudomásra*)
31 tanítottad azt a Sabinádban (NK: *tanítottad a Sabinádban*)
- 438 : 2 a bank udvarára való bejutás (K: *a bank udvarára bejutás*)
6 Ezeket teherszekerek (K: <lovakok> *teherszekerek*)
18 felnyitandók: első (K: *felnyitandók. Az első*)
22 ajtaján (K: *ajtóján*)
25 mind szélében (NK: *mind szélétében*)
26 ezüstpénz, tízmillió (K: *ezüst pénz; <mint> tíz millió*)
27 ezres (K: *ezeres*)
*tartalék*bankjegy (K: *tartalék <papírpénz> bankjegy*)
32 200,012. De a (K: *200012 <Mind valamennyi> De a*)

Lap: Sor:

- 439 : 3 Egyik a bankigazgatónál (K: Egyik a <főpénztárnoknál> bankigazgatónál)
4 harmadik a pénztárigazgatónál (K: harmadik <az ellenőrnél> a pénztárigazgatónál)
27 mellékgádorokkal és fülkékkel, ölnyi széles (K: mellék <ágakkal> gádorokkal és fülkékkel, <egy> ölnyi széles)
29 fődve (K: fedve)
azokba mind kívülről (K: azokba <sem> mind kívülről)
azokba *mind* kívülről a falon át, *mind* alulról (NK: azokba kívülről a falon át, alulról)
alulról, valami szomszéd (K: alulról, <tán egy> valami szomszéd)
31 elzárva. Ez odúkban (K: elzárva. <Föl öltözve mej oda>. Ez odúkban)
32 a szél húz (K: a <lég> szél húz)
34 császár (1872: sászár — sh.)
440 : 1 belevésve. A többi (K: belevésve <1821-ből>. A többi)
3 a torkán lepecsételve (K: a <száján> torkán lepecsételve)
4 névjegye, aki annak *a* tartalmát (K: <a neve> névjegye, aki annak tartalmát)
5 pénzzacskokból felrakva a hét láb magas (K: pénzzacskokból felrakva <a bank kincsei> a hét láb magas)
9 pénzbástya (K: pénz<halom> bástya)
10 hombár alakú ezüstmamelon (K: hombár alaku <bástya> ezüstmamelon)
11 hatvanmillió (K: <ötvenhárom> hatvanmillió)
13 Az arany két láb (K: az arany <többnyire> két láb)
15 *tízforintosokat* (NK: *húszkoronásokat*)
tízforintosokat tartalmazó (K: tízforintosokat <aranyat> tartalmazó)
16 500 zacskó (K: <800> 500 zacskó)
87 millió *frtnyi* arany (NK: 87 millió arany)
18 itt arany van felhalmozva (K: <ez aranyat tartalmaz csupa> itt arany van felhalmozva)
26 A negyedik (K: A <harmad> negyedik)
30 *ezüst* barre-okat (NK: barre-okat)
32 nyom egy-egy (K: nyom <egyenkint> egy-egy)
benyomva (1872: *bneyomva* — sh.)
34 Mellékelve hozzájuk (K: <És> Mellékelve hozzájuk)
441 : 4 kezünkben (1872- *kezüikben* — sh.)
5, 13 zacskókat (K: *zacskókat*)

Lap: Sor:

- 441 : 6 Egy nap húsz (K: egy <éjjel> nap húsz)
13 a szekerek által (K: a <lovakok> szekerek által)
19 és similor darabokkal (K: és <...> similor darabokkal)
20 az ajtókat (K: az ajtók<on>at)
24 mindent (K: minden)
27 ezüst és arany (NK: arany és ezüst)
- 442 : 18 repül (NK: röpül)
levegőbe repül. Mazrur (K: levegőbe repül <...> Mazrur)
20 volt szó (NK: van szó)
24 arról az egészre rájönnek (NK: arról egyszer rájönnek)
25 tartalékbankjegy összegét (K: tartalék bankjegy összegét)
28 a bankjegygár (NK: egy bankjegygár)
34 a gépkerekeket (a <kerek> gép kerekeket)
- 443 : 2 százmilliót kinyomtatni (K: számilliót <ugy> kinyomtatni)
3 Evégett a II. pavillon (K: E végett a IIIik folyosón a II pavillon)
11 Ez eredeti (NK: Az eredeti)
16 akként (NK: ekként)
17 az öt sajtógépen (K: az öt <nyom> sajtógépen)
30 mögé tesznek (K: mögé tesz<ik>nek)
- 444 : 1 karcait nem lehet (K: karczait <az eredetit> nem lehet)
3 a magunk által gyártott (K: a magunk által <az ő saját formáik> gyártott)
9 kunyhóikat (K; H: gunyhóikat)
kereskedelmüket. Évekig (K: kereskedelmüket <...> Évekig)
13 észrevenni először azt (K: észrevenni <, hogy> először azt)
14 több van forgalomban, mint (K; H: több van a forgalomban, mint; NK; több van, mint)
20 a császári családot (K: a <királyi> császári családot)
24 többé (K: többet)
van feltámadás (K: van feltámadás)
- 445 : 3 gazdagon. Azután (NK: gazdagon, azután)
13 durrolajjal (NK: durróolajjal)
16 tartani az esküjüket (NK: tartani esküjüket)
18 az utasításaidat (NK: utasításodat)
21 arzenálban (1872: erzenálban — sh.)
24 valahol bizonyosan nagyon (NK: valahol nagyon)
29 Azt mondták, hogy az egy (K: Azt mondták, <valami> az egy; NK: hogy egy)
tüzér hőstette volt. (K: tüzér <. . ellenség . . .> hőstette volt)
33 bevonva, s elöl (K: bevonva; <senki sem vehette> s elöl)

Lap: Sor:

- 446 : 6 nagy álmaikból (NK: mély álmaikból)
- 447 : 1 terve maradt (K; NK: terve ez volt)
- 10 hogy a Nagy-váradon (K: hogy <az ott> Nagyváradon)
- 11 Eközben a (K: E közben a)
- 18 megindul Morvaország felé (K: megindul <Cseh> Morvaország felé)
- 21 oroszok előtt (NK: oroszok elől)
- 24 kedvéért, meg az újabban (K: kedvéért, meg az <ott> újabban)
- 448 : 4 sambori táborhelyre (K: sambori <erődítés> táborhelyre)
- 14 ily nagy ellenségtől (NK: ily nagy hadseregtől)
- 15 keresztül. Mert ha (K: keresztül. <Pedig épen az.> Mert ha)
- 20 nem ismerték (K: <félre> nem ismerték)
- 26 Magyarországon az ellenségre (K: Magyarországon <egy> az ellenségre)
- időszak hadjáratnak (K: időszak <a> hadjárat <ra> nak)
- 449 : 11 megkísérlék (K; H: megkísérték)
- 14 azonfelül (K: azon felyül)
- 29 ölnyi (NK: méternyi)
- 450 : 1 át tudott törni (K: át tudott <menni> törni)
- 8 lehet erőszakolni az áttörést (K: <át> lehet <törni> erőszakolni az áttörést)
- 9 Kárpátokon (K: Kárpátokon)
- 14 A Kárpátnak (NK: A Kárpátoknak)
- 25 sziklaóriásokból (1872: sziluaóriásokból — sh.)
- 32 talapzat nélkül (NK: párkányzat nélkül)
- 451 : 11 kétfelől (H: kétfelül)
- 26 sem látszik (H: nem látszik)
- 27 NK: a „Még vad is . . .” kezdetű mondatnál új bekezdés indul
- 452 : 4 embert kitiltó (NK: emberkitiltó)
- 23 egy ágyút (NK: egy revolver ágyút)
- 24 lesöpörje (H: leseperje)
- 27 utaink el vannak állva, betömve, megrakva (NK: utaink be vannak tömve kővel, megrakva)
- 453 : 33 jó barátja az, a hó (NK: jó barátja: a hó)
- 454 : 14 elől (NK: elül)
- 17 az a kétszáz (NK: a kétszáz)
- 20 ágyútelep (1872: ágyúterep)
- 26 fenn nem akad (H: fön nem akad)
- 27 következnek a talpaiktól megfosztott ágyúk (1872: következnek talpaiktól megfosztott ágyúk — sh.)

Lap: Sor:

- 454 : 32 utazókból (K: utazókból)
34 tapos. Leghamarább (K: tapos. <Az érczhegy vonalán> leghamarább)
- 455 : 2 „Virágoskert”-nek (K: „virágos kert”-<en>nek)
3 buja *havasi* növényzete (K; H: buja *alpesi* növényzete)
6 kibukkan az orosz (K: kibukkan<nak> az orosz)
17 álltak ellent (NK: álltak ellen)
18 sem árthatnak *nekik*. (A (NK: sem árthatnak. A)
jó takaró *nekik* (NK: a jó takaró *az oroszoknak*)
20 mozdulás *tiltva van nekik*; az a sziklákhoz (NK: mozdulás a sziklákhoz)
24 emberi erő összesítésével (K: emberi erő <felhalm> összesítésével)
26 *ágyúcsövek* (NK: *agycsövek*)
31 a belé omló zuhatagot az ötvenkét öles gránitfallal (NK: az ötvenkét öles gránitfalról a belé omló zuhatagot)
32 s a kreuzhübeli pontot (K: s a kreuzhübeli <. . .> pontot)
- 456 : 2 öles (K: több öles)
10 *csizmákat* (NK: *csizrát*)
lófarkas (NK: *lófarkos*)
13 a „jégtengerszem” (K: „jég <tó> tengerszem”)
20 szólt (K: szólt)
27 s ijedten (K: <és> s ijedten)
tábornokja is (K: tábornok<ai>ja is)
- 457 : 8 Este nyolc (K: Este . . nyolcz)
12 a hófergeteg; a hóesés megszűnt. (K; H: a hófergeteg; *az idő kitisztult*. A hóesés megszűnt.)
15 A tigrisverembe. (K: <Egérfogóba> A tigrisverembe)
16 eléjük (NK: *elējők*)
20 tüzértelepekkel (1872: tüzérterekkel — sh.)
26 megtámadni és méghozzá — *ágyúk nélkül* egy pihent nagyobb hadsereget bizonyos kudarc (K: megtámadni egy pihant nagyobb hadsereget bizonyos kudarcz és még hozzá — *ágyúk nélkül*)
33 A Táttra most jó barát, felhővel (K: A <Karpát> Táttra most jó barát <köddel> felhővel)
- 458 : 5 Mi meg azt mondjuk (K: <Én azt mondom> Mi meg azt mondjuk)
7 hatása (1872: határa — sh.)
8 lángbora zamatjában (K: lángbora <zamatján kezdve> zamatjában)

Lap: Sor:

- 458 : 9 véralkatában (K: véralkatá<ig>ban)
14 viharok mennykövei (K: viharok <úgy> mennykövei)
21 egymással. A (K: egymással. <Minha a tenger szakadna alá az égből a földre.> A)
22 *fent* a felhőkben (H: *felül* a felhőkben)
24 *a* hegyormokról (H: *e* hegyormokról)
25 hegyvágányokból (K: hegyvágányokbul)
29 völgytől (K: völgytül)
32 mind orkán volt (K: mind <szélvész> orkán volt)
34 *ágyúval* (NK: *léggömbbel*)
459 : 15 egy császári nő (K: egy császári <ellenséges as> nő)
30 a sziklapárkányról (K: a <he> sziklapárkányrol)
31 jégtengerszem (K: jég<tó>tengerszem)
460 : 2 eleintén (K: elente)
3 A tó felszíne fehér, vastag hóréteg lepte azt be (NK: a tó felszínét fehér, vastag hóréteg lepte be.)
17 és meggyújtatá mind (K: és meggyújtatá <azokat> mind)
18 máglya fénye mellett (NK: máglya mellett)
20 abból az eltemetett ércből (K: abbul az eltemetett érczbül)
28 *hovd* (NK: *hova*)
29 *felelé* (NK: *felelte*)
461 : 10 maga vette kezébe (K: <előbb> maga kezébe vette)
15 ajkairól. (K: ajkairól. <lelkesülten>)
462 : 2 *a* hírrel (NK: *azon* hírrel)
10 *meg. És* (NK: *meg, és*)
20 *napra való* van (NK: *napra* van)
25 *se égen, se földön, se élelmet, se löszert, se felmentő sereget* (K: *se<m> égen, se<m> földön, sem élelmet se löszert, <ami fogytán van>, se felmentő sereget*)
27 *más lehetsége* (K: *más <járható> lehetséges*)
30 *a szirtlapon* (K: *a <...> szirtlapon*)
Az jó (K: <Azon> *Az jó*)
„egy” ember (K: *egy* ember)
463 : 7 *hóolvadás* (K: *hóolvadás<ban>*)
10 *az ellenfélnek minden* (K: *az ellenfélnek <ma még> minden*)
11 *lehetetlenné* (NK: *lehetlenné*)
12 *huszonnégy* (1872: *huszonégy* — sh.)
alkudozásokhoz (NK: *alkudozáshoz*)
464 : 23 *napon*, (K: *nap<ban>on*)
28 *Igazad* (1872: *Igazd* — sh.)
31 *a nihilistáknak. A fűrészalomtól kétszáz lépésnyi távolban hát-*

Lap: Sor:

- 464 : 31 *rahagyták kísérbiket a vezérek, s fegyvereiket letéve, beléptek az elhagyott épületbe. A nihilisták* (NK: a nihilistáknak. A nihilisták)
- 465 : 13 *recsegős* (K: recsegő)
14 *félérett* (NK: éretlen)
21 *minket utal* (K: minket <kényszerít> utal)
24 *meglepték a hadakozó világot, minden hadviselést* (K: meglepték a hada<to>kozó világot, minden had<akozást> viselést)
25 *lehetlenít* (NK: lehetetlenít)
26 *mindig győztünk; de emberek ellen* (NK: legyőztük *önöket*; de *azok* ellen)
- 466 : 6 *lefeagyverzés* (NK: lefeagyverezés)
11 *Sasza asszony kísérbire nézett* (K: Sasza asszony *két* kísérbjére nézett)
23 *véleményüket* (K: véleményeiket)
26 *Hívát* (H: Chinát)
29 *okokból* (K: okokból)
- 467 : 3 *egyszerű! Itt már* (K: egyszerű <A mi> Itt már)
4 *Sasza asszony nagyon* (NK: Sasza nagyon)
7 *beleereszkedtek* (NK: beleereszkedett)
12 *annak mérlegébe* (K: annak a mérlegébe)
22 *körülíratva látni* (K: körülíratva <láttatni> látni)
24 *és a magyar felvidéket* (K: és a magyar <oroszb> felvidéket)
31 *magukban? Németország is* (NK: magukban? <Mik legyenek annak a határai?> Németország is)
- 468 : 12 *mint tudjuk* (NK: mint tudják)
13 *papság. Dárday* (K: papság. <Zsigmond hercegtől is> Dárday)
17 *a József nádor ágból származtak* (NK: a József nádor ágból *vagy a Salvator ágból* származtak)
28 *a más két pártfél* (K: a *három* pártfél)
- 469 : 6 *üzenettel* (K: izenettel)
10 *tartományonkénti* (K: tartományonkinti)
13 *egy egész állam* (K; H: egy állam)
K: áthúzott fejezetcím: Az utolsó fegyver
17 *ellenfele az alkudozásokkal* (K: ellenfele <csak az ellenfele> az alkudozásokkal)
18 *alkudozásokkal* (NK: alkudozással)
19 *üzenetet* (K: izenetet)
23 *üzente* (K: izente)

Lap: Sor:

- 469 : 24 magyar vezérnek (K: magyar *hadvezérnek*)
27 elhagyták, a tőltényeik (K: elhagyták, tőltényeik)
- 470 : 3 maguk körül az erdőt (1872: maguk közül — sh.)
4 alul (K; H: alól)
9 foganatosítottak (K: <alkal> foganatosítottak)
- 471 : 1 Sasza asszony küldöncét (NK: Sasza asszony*nak* küldöncét)
14 Odahozták *szádmra* a (NK: Odahozták a)
30 férfiak (NK: a férfiak)
33 Erőtetni (NK: Erő*l*tetni)
- 472 : 1 főlemelje (H: felemelje)
3 férfiéban (NK: férfiében)
16 ellenfeleitől (NK: ellenfelétől)
25 határkérdésnél (NK: határkérdésben)
28 kopeket (NK: kopekot)
- 473 : 3 kétszer (NK: háromszor)
- 474 : 4 ez okmányt (NK: az okmányt)
10 bosszantó (K: bosszantó; NK: bosszantó)
12 Ez a (K: <De a> Ez a)
21 hadifogolynak (1872: hadifolynak — sh.)
24 Sasza asszony is . . . (K: <És> Sasza asszony is . . .)
28 országa (K: <hazája> országa)
30 nemzetére (K: <hazájára> nemzetére)
- 475 : 1 ordítá (K: ordíta)
8 szétrugom neki a poklot! Úgy kiabálsz (K: szétrugom neki a poklot! <A milyen kedvemben ma vagyok> Úgy kiabálsz)
10 békeszerződés (K: béke <okmány> szerződés)
13 volt a mentő szalmaszál (H: volt mentő szalmaszál)
Ez a kétség volt a mentő szalmaszál. (K: Ez a <kétség mentő szalma szál volt> volt a mentő szalma szál)
14 lépett Sasza asszony (K: <szökött> lépett Sasza asszony)
18 kiálta (K: kiáltá)
19 a ti királyotoknak (K: <az önök> a ti királyotoknak)
26 a valóságban (K: az <az életben> a valóságban)
28 okmányt egy kormány királya elé terjeszthessen (NK: egy kormány ily okmányt királya elé terjeszthessen)
30 kidobhassa (1872: kidohassa — sh.)
- 476 : 1 az utolsóig megvesztegethető (NK: az utolsóig *mind* megvesztegethető)
2 melyen (K: <a hol> melyen)
5 föltételemet (K: föltételeimet)
8 monda (K: monda)

Lap: Sor:

- 476 : 22 Európa nyelvén (K: Europa <...> nyelvén)
29 „fait accompli”-nak. — S lenne (K: „fait accompliak”).
<Én nem esküszöm rá, hogy így fog történni; de tetszik önnek ez megkísérteni? — Jó szólt Sasza aszszony; tehát én beleegyezem, hogy legyen közöttünk három napi fegyverszünet, az alatt repülje ön meg az utat Budapestig és onnan vissza. S aztán határozzák el, hog mit tegyenek tovább?> S lenne)
- 31 ki nem használja fegyverét (K: ki <lerakta a> nem használja fegyver<t>ét)
- 477 : 5 felkoncoltaták (NK: felkonczoltatták)
11 magánbankjainak (K: magánybankjainak)
- 478 : 7 fölvesse (K: felvesse)
14 kezemben volt (NK: kezembe volt)
16 azokról (K: azokrul)
19 repülőgépeihez (K: repülő gépéhez)
21 monda (K: monda)
23 velem (NK: vélem)
28 kísérőt (K: <segédet> kísérőt)
29 *ne bízzuk titkainkat* (K: <nem bizom a titkom> <ne bizd a titkodat> ne bízzuk a titkainkat)
- 479 : 2 Tátrától (K: Tatrátul)
6 csak egyházi (NK: csak az egyházi)
férjhez adott (K: férhez adott)
7 a polgári (NK: *csupán* polgári)
8 körökből (K: körökbül)
11 Hátha meg volt (NK: Hátha meg volna)
15 Az utolsó (K: <Maga> Az utolsó)
17 Ettől (K: Ettül)
24 mentét. Az (K: mentét. <s> Az)
- 480 : 8 fölött (K: felett)
Éppen hajnalra harangoznak (K: Éppen <a matutint> harangoznak)
18 Ez szolgál szárnyéku (K: Ez szolgál <most> szárnyéku)
19 virrad (K: virrad<t>)
20 az erdőben. Dávid (K: az erdőben. <s az ismerős eperfa tején kezd lármát a> Dávid)
- 481 : 5 egy gyermek fejét (NK: egy gyermek fejét)
9 fölébredt (K: felébredt)
19 Hiába. Megcsaltuk (NK: Hiába, megcsaltuk)
Hiába (K: *Haha*)

Lap: Sor:

- 481 : 21 parányi (K: <kis> parányi)
24 azután mindent (NK: azután *már* mindent)
25 tizennégy (K: <huszonegy> tizennégy)
32 NK: az „És ez így igaz . . .” kezdetű mondatnál nem indul új bekezdés
34 tudós, a számító (K: tudós, számító)
- 482 : 1 összevetett (K: <kiszámított> összevetett)
3 amidőn (K: <ho> amidőn)
5 gyöngességében (NK: gyengességében)
ez emberi (NK: az emberi)
emberi állatosságában (K: emberi <. . .> állatosságában)
legfölségesebbé (K: legfölségesebbé)
7 Akkor (K: <Hanem> Akkor)
10 s gyermeke (K; H: és gyermeke)
18 csak a gyermekére (NK: csak gyermekéért)
20 elviszlek *magammal* haza (NK: elviszlek haza)
28 *talán* (K: tán)
32 Akkor aztán (K: Akkor *meg* aztán)
- 483 : 12 segítenie (NK: segíteni)
14 annyi (NK: ennyi)
19 megvigasztalta (NK: vigasztalta)
28 szegyenletes (K: <gya> szegyenletes)
33 Krakó melletti (K: Krakó <feletti> melletti)
- 484 : 1 Menthetlen (NK: Menthetetlen)
18 Tegnap este (K: <Ma> Tegnap este)
22 ma *már* ömlött (NK: ma ömlött)
- 485 : 11, 20 fölkeresett (K: felkeresett)
23 kiálta (NK: kiáltd)
- 486 : 10 Majd tudatok veled mindent (K: Majd <elmondok neked> tudatok veled mindent)
előbb (K: előbb)
12 Mikor a képviselőház (K: Mikor <napirend> a képviselőház)
27 mindenünnen (K: <köröskörül> mindenünnen)
30 bomlás (K: <a> bomlás)
32 felszeretlenek (K: felszeretlenek)
- 487 : 2 eleintén (K: eleinte)
4 lelkére (K: <hogy> lelkére)
9 készebb a hűnek (NK: készebb hűnek)
10 ily (NK: ilyen)
17 a királlyal (K: <vele> a királlyal)
18 Ez a felbuzdulás (K: <Hanem> Ez a felbuzdulás)

Lap: Sor:

- 487 : 21 Azt híresztelék (NK: Azt híresztelték)
32 kik minden áron a békekötés mellett (K; H: kik a minden áron békekötés mellett)
- 488 : 6 de a szégyent és a koronát viselni együtt (K: de <szégyennek élni> szégyent és a koronát viselni <hozzá> együtt)
12 Nehány (NK: Néhány)
21 ott feküdt (K: ott feküdt<ek>)
- 489 : 12 melynek egyedüli (K: melynek <csak a> egyedüli)
18 laktalan (NK: lakatlan)
- 490 : 1 a „La Vérité” (K: a <Le Sol> La Vérité)
- 491 : 4 ezt az eszmét (NK: azt az eszmét)
9 temetnek el (H: temettek el)
a nedves homokba. (K: a <földi> nedves homokba)
24 azon módon (NK: azon a módon)
27 a temetői kigőzölgés (K: a temetői <. . .> kigőzölgés)
30 soha nem lesznek (NK: sohasem lesznek)
34 forintba (NK: forintba)
- 492 : 1 ezt felére (K: ezt <egyegyed részre>)
19 ezután (K: aztán)
26 föl (K: fel)
33 arany bársonyszőnyeg (K: aranybársony szőnyeg)
- 493 : 3 széles (K: szíkes)
5 szőlőhegyek domborodnak (K: szőlőhegyek <jőnek> domborodnak; 1872: domboro~~kn~~ak — sh.)
6 borházaikkal, majd sötét (K: borházaikkal <azután az erdőkkkel> majd sötét)
8 fölmeredő (K: felmeredő)
10 patakjaikkal (K; NK: patakaikkal)
16 ez az ország (NK: ez ország)
20 Kezemben volt (K: <Én tehettem azt> Kezemben volt)
24 senki átka nem (NK: senki átka sem)
28 nem lett volna szabad (K: nem <volt> lett volna szabad)
- 494 : 9 e néma szörnyek (H: a néma szörnyek)
14 zigzugok (K: zegzugok)
21 a holdat eltakarták (K: a hold<is lement>at eltakarták)
26 Táttra (K: Tatra)
29 hovd (K: hova)
33 meg kell lassítania (K; H: meg kell lassítani)
- 495 : 14 lehetett (NK: lehet)
15 rosszakaratból azt felrobbanthassa (NK: rosszakaratból felrobbanthassa)

Lap: Sor:

- 495 : 16 hozzájárhatlanná (K: hozzájárulhatlanná)
17 A két sodrony, mely (K: a két sodrony <tekercs> mely)
18 fölvezetve (K: felvezetve)
20 fölébresztésére (K: felébresztésére)
24 és az (K: s az)
25 alá a titáni (K: alá <az> a titáni)
30 gyémántpokolba (K: gyémánt <...> pokolba)
31 És e jegesült alvilágra szállás (K: És e <percben a jégpokolra>
jegesült alvilágra szállás)
- 496 : 6 önkereste (K; H: önkészítette)
14 összetorlasztva (NK: összetorlatva)
22 főrebbenté (K: felrebbenté)
24 villámfényesen (NK: villanyfényesen)
28 a székely-hun monda (K: a <hun> székely hunn monda)
29 ott az őrtüzeik most is (K: ott az <patkóik nyom> őrtüzeik
most is)
32 tornya irányában. (K: tornya <felé> irányában.)
- 497 : 4 megbízott (K: <kiválasztott magából> megbízott)
6 közvitézt (K: köz <legényt> vitézt)
7 képviselőtestülete (K: képviselő <...> testülete)
16 hallgatni hallgatva (NK: meghallani hallgatva)
19 harcos körülfogta (K: harcos <keselyük?> körülfogta)
20 fedélzetére (K: fődélnetére)
- 498 : 4 diadalmainkkal ellenkező (K: <ellenk> diadalmainkkal el-
lenkező)
10 sóhaja (K: sohaja)
15 tévesen intézkedtem (K: <rosszul> tévesen intézkedtem)
19 joga lenne (K: joga <volna> lenne)
22 Senki sem mozdult (K: Semmi sem mozdult)
24 áll az első (NK: áll első)
27 mintha összebeszélés volna (K: mintha összebeszél<tek> és
volna)
30 Tehát azt ítéltétek (K: *Ti* tehát azt ítéltétek)
34 ismerjük el (NK: *vállaljuk* el)
- 499 : 13 legyőzzük — folytatá (K: legyőzzük <hiszem is> folytatá)
17 romhalmazt hagyja ott (K: romhalmazt <juttatja kezünkbe
s egy> hagyja ott)
18 e város falai közt (K: e város<ba> falai közt)
31 csöndes (NK: csendes)
- 500 : 1 uralma ellen, összetörni mindent (K: uralma ellen <az ? ele-
mek ellen> összetörni mindent)

Lap: Sor:

- 500 : 4 saját fajunknak (K: saját <rokonaik> fajunknak)
5 hazamenni, bajtársaim (K: hazamenni <barátaim> bajtársaim)
7 keresztülűszünk a vértengeren (K: keresztülűszünk *e* vértengeren)
8 melyet a vér (K: melyet <semmi vértenger> a vér)
10 elpusztulhatlan (NK: elpusztulhatatlan)
13 városai romokká dűlva (K: városai <leégetve> romokká dűlva)
folyói vértől áradva (K: folyói vér<esre festve>től áradva)
17 hangzott a mély tömegből (K: hangzott <minden ajkról egy szó> a mély tömegből)
19 Az égen hajnalodni kezdett (K: Az égen <világosodni> hajnalodni kezdett)
21 fordult (NK: nézett)
24 Duna és a tenger (NK: Duna és tenger)
ősföldét (NK: ősföldjét)
25 negyvenkét (H: negyvenhét)
33 állnak (NK: állanak)
palotasorok állnak (K: palota<ink> sorok állnak)
501 : 4 hasznából osztalékot húz. — Egy államot (K: hasznából <annyi> osztalékot húz <mely munkájával és tehetségével arányban áll> Egy államot)
8 mindannyinak méltányosan díjazott foglalkozást (K: mindannyinak <gazdagon> méltányosan díjazott <munkát> foglalkozást)
12 elnyomatott (K: elhagyatott)
14 melyet nem kötöttek még agyon törvények (H: melyet nem kötöttek meg ugyan törvények)
20 nem lesznek zsoldos (K: <nincsenek> nem lesznek zsoldos)
22 lapos (NK: zömök)
24 menedéke leend (K: menedéke <legyen> leend)
28 hozhat az ős (K: hozhat <neki> az ős)
502 : 1 csak azt látni (K: csak azt <tudni> látni)
2 vállaikra emelték, körülhordozták (K: vállaikra emelték <ugy vitték> <előbb: hordozták körül> körül hordozták)
4 csurogtak (H: csurogtak)
5 — Fiúk! (K: <Bajtársak> — Fiúk)
7 NK: a „Dárday maga...” kezdetű mondattal nem indul új bekezdés
10 férfi (NK: férfiu)
16 Otthonunkbal Nem lát (K: Otthonunkbal <...> Nem lát)

Lap: Sor:

- 502 : 18 a népkedély nyilatkozványát (NK: a nép kedélynyilatkozványát)
23 öröm üdvölte (NK: öröműdvözölte)
odább-odább mormogták (K: odább-odább <adták> mormogták)
32 határozata folytán (K: határozata<ból> folytán; 1872: határozta — sh.)
- 503 : 2, 505 : 9 *Törökország* (NK: *Románia*)
4 gabnatermő (K: gabonatermő)
6 Mikor a „Kilia” Duna-ágon (K: <A mi előttünk elterül, mikor> Mikor a Kilia Dunaágon)
7 jobbról (K: jobbról)
8 neve a „Léti”-sziget (NK: neve „Léti”-sziget)
9 ez a föld napvilágot még (NK: ez a föld még napvilágot)
15 búzhödt tócsákat (K: búzhödt <tavakat> tócsákat)
19 kopár *homokszigeten* (NK: kopár szigeten)
22 mint a füstfelleg (NK: mint füstfelleg)
24 a Duna Szulina-ága (NK: a Duna-Szulina ága)
27 fakunyhó (H: fagunyhó)
34 a Duna-torkolat oda jutott (K: a Dunatorkolat <egész> oda jutott)
- 504 : 3 megannyi szigetkével (K; H: *ugyan annyi* szigetkével)
5 állnak a hosszú zátonyok (K: állnak <három> a hosszú zátonyok)
fölött csak (K: fölött *alig* csak)
9 alatt. A Szulina-ág (K: alatt <a második nagy szigete „Moishe”>. A Szulinaág)
12 maga emberségéből (K: maga<nak>ex emberségéből)
15 való hold (K: való <föld> hold NK: *való hektár*)
18 a deltának örökösen víz alatt (K: Deltának <vagy> örökösen; NK: örökösen *a* víz alatt)
19 s azonfölül (K: <vag> s azon *felyül*; NK: *azonkíűl*)
áradásaival végigsöpri (K: <elárasztja> áradásaival végig *sepri*)
21 nedves, kellemetlen (NK: *nedves és kellemetlen*)
23 tavasszal (K: <a nyár> tavasszal)
a harmadnapos hidegelelést (K: <a váltó> a harmadnapos hideglelést)
25 lakásul a Létit és a Moisé (K: lakásul <sem> a Létit <sem> és a Moishe)
27 sem fogadja el menedékül (K: sem <keres benne> fogadja el menedékül)

Lap: Sor:

- 504 : 32 pedig, mely hordott halomra építetett kőből (K; H: pedig, melyet hordott halomra építettek kőből)
33 penésztől (K: penésztől)
- 505 : 4 volt válaszával (K: volt a válaszával)
8 utoljára az európai (K: <harmadszor> utoljára az európai)
19 gonosztevők irányában (K: gonosztevők<kel> irányában)
20 követik. Anglia (K: követik <...>. Anglia)
21 samboangeni (K: samboargeni)
26 nem élelmezzük a táborát (K: nem élelmezzük <őket> a táborát)
30 két úr helyben hagyta e nézetet (K: két ur <...> helyben hagyta; NK: két úr helyben hagyta a nézetet)
31 Most következik (K: <És akkor kifizetjük Sasza asszonyt a saját papirubeleivel miket Czenstochovában hagyott, monda mr. Severus>. Most következik)
- 506 : 1 szorítatom (K: szorítom)
9 hárommillió kőb-ölnyi (K: az harminczkét hárommilliónál több <kőb> ölnyi)
igényel: betonozást, cölöpözést nem is emlegetve (K: igényel, <azontul> betonozást, czölöpözést <föltételez> nem is emlegetve)
13 készen kell lenni (1872: készen lenni — sh.)
15 alakításához (K: alakításhoz)
s a jövő (K: s jövő)
17 van, a Léti és (K: van, a <két> Léti és)
19 És aztán én (K: És <pedig> aztán én)
30 zabot, tengerit (K: zabot <s ha> tengerit)
- 507 : 1 román s beszaráb (K: román és bessaráb)
11 kézmunkát (NK: kézimunkát)
12 Ha te ennyi (K: Ha <ezeket> te ennyi; NK: Ha te annyi)
15 kereskedő patrícius (K: kereskedő <...> patricius)
18 fiúra. Azután (K: fiúra. <fizetésük minimuma naponkint öt forint> Azután)
23 visszatérés van tiltva (K; H: visszatérés tiltva)
24 tízezer néptanítóra (K: tízezer <iskolamesterre> néptanítóra)
28 földművelésünk (NK: földmívelésünk)
30 öt világrész áru (K: a mikben öt világrész <Európa, Ázsia, Afrika kereskedelmi> áru)
33 sőt, aránytalan kevés! (K: <hanem szerfelett> sőt aránytalan kevés!)

Lap: Sor:

- 508 : 3 kikerülni. Hanem (K: kikerülni <mert azok száz meg száz milliókba fognak kerülni>. Hanem)
19 mienk (NK: miénk)
- 509 : 4 folyamártéreket (NK: folyam ártéreket)
9 beállnak (NK: beállnak)
15 Czenstochowából (K: Czenstochowából)
28 Kína, Kelet-India (K: Chináb, Keletindia<bul>)
29 kivitelre bort, lisztet, szeszt, vasgyártmányokat (K: kivitelre <borral> bort, lisztet, vasgyártmányokat)
30 szállítva (1872: számítva — sh.)
- 510 : 2 felül (NK: felyül)
6 Igen, az (K: Igen. <Igy> Az)
19 Legalább kétszázötven milliót (K: [előbb:] Kétszáz ötven milliót legalább)
20 tízmillió (NK: ötven millió)
28 ércalapot (1872: érczlapot — sh.)
31 költött; a mi (K: költött <ezeket> a mi)
- 511 : 6 kohókból (K: kohókból)
10 kell a krakkói (K: kell <intézkedni> a krakkói)
14 izzó (NK: olvadt)
s az (NK: s ez)
16 amiknek (NK: a melyeknek)
17 s a fényt (K: s a <sugárokat> fényt)
28 a hetediken spectrumom (K: a hetediken <szemem láttára Frauenhof> spectrumom)
31 utolérték hirtelen (K: utolérték <menekvő> hirtelen)
- 512 : 4 Hogy őrizték, hogy tartották egy csoportban (K: [előbb:] Hogy őrizték, hogy ex egy csoportban tartották)
6 ütközetet! Azután (K: ütközetet! <...> Azután)
7 amik (NK: a melyek)
11 Tátra (K; 1872: Máttra — sh.)
13 ágyúnak a laffétája (NK: ágyúnak laffétája)
19 mindenki megtartja a helyét (K: mindenki <marad> megtartja a helyét)
21 enyím (NK: enyém)
27 nem veheti el előle (K: nem viheti el előle; NK: nem veheti el tőle)
- 513 : 6 megláttam sűrűn (K: megláttam <ál> sűrűn)
9 a sok isten teremtménye (K: a sok <...> Isten teremtménye)
17 kincset kilökje (K: kincset <a tó> kilökje)
22 anastater (NK: anasteter)

Lap: Sor:

- 513 : 27 köbláb víz fekszik (K: köbláb <1 foku> víz fekszik)
28 1 fokú (NK: 0 fokú)
31 ércötömegeket nem fogja (1872: ércötömegeket nem fog — sh.)
34 Két óra (K: <Egy> Két óra)
- 514 : 10 vajon (K: vajjon)
11 orozták-e el (K: orozták <el> e el)
14 magántársulat (K: magánytársulat)
23 arany és ezüst (K: arany ezüst)
26 azt mondd (1872: azt monda — sh.)
- 515 : 2 mely Dávid (K: mely <egyszerre> Dávid)
4 maradt (K: marad)
s az orosz táborba (K: s <értekezletre> az orosz táborba)
- 516 : 6 jobb lábát bal térdén (NK: jobb lábát bal lábán — sh.)
20 semmi nem (NK: semmi sem)
29 asszonyom, hogy (K: asszonyom, <szólt> hogy)
- 517 : 14 myladyhez (NK: myladyhoz)
20 amíg mylady (NK: amíg a mylady)
25 ügettek Bukovina felé (K: ügettek <haza> Bukovina felé)
- 518 : 5 volkánkitörés (NK: vulkánkitörés)
10 vöröstité át (K: veresité át)
11 rétegeit néhol meghasítá (K: rétegeit <nem bírt> néhol meghasítá)
16 föl (K: fel)
20 anastater fellobbanása (NK: anaster fellobbanása)
21 a kátrány, tőzeg (K: a kátrány <hinár> tőzeg)
- 519 : 2 erőszakál (1872: erőszakal — sh.)
ülteték (NK: ültették)
7 fennakadt (1872: fenekadt — sh.)
- 520 : 2 záportól (K: záportul)
9 vérzáportól (K: vérzáportul)
11 kaucsukköpenyébe (K: kaucsukköpenyé<nek>be)
13 odamenekült (NK: odamenekülö)
25 kígyót; beledobhatlak (K: kígyót és <soha sem> beledobhatlak)
- 521 : 7 záportól (K: záportul)
8 alul (K: alól; NK: alól)
11 Nem kell! Ha rút vagyok (K: Nem kell! <Szép vagyok így> Ha rút vagyok)
14 omlás: neptuni, vulkáni (K: omlás: volkáni; H: omlás: vulkáni; 1872: omlás: neptun vulkáni — sh.)
22 asszony hideg (K: asszony <haragj> hideg)
31 ragad. Itt sodorja el őket (K: ragad. <Itt e hegyi> Itt sodorja el őket <. . .>)

Lap: Sor:

- 521 : 33 sújtott le (NK: sújt le)
- 522 : 2 tüzeseő sugarai (K: tüzeseő <esnek> sugarai)
3 alvilági firmamentumból (K: alvilági <ból> firmamentumból)
10 nagyságú, emberfőnyi (K: nagyságu <már> emberfőnyi)
12 össze akarna omlani (K: <szét> akarna omlani)
15 mit akar nekem mondani. (K: mit akar <ön> nekem mon-
dani.)
19 népestől (NK: népestől)
24 fölóján (NK: pntján)
27 csodatalálmányaitok segélyével (K: csodatalálmányaitok
<mel> segélyével)
- 523 : 2 vérvörös (K: vérveres)
3 felszínen zagyva tömegként (K: felszínen <összevert> zagyva
tömegként)
9 lehessen Isten a földön (K: lehessen Isten <azégben> a földön)
26 a sötétségen lassankint (K: a sötétségen <...> lassankint)
30 villanyfénytől (NK: villanytól)
- 524 : 18 siessetek hajómba (NK: siessetek a hajómba)
27 kezét (NK: karját)
- 525 : 14 adjunk (1872: adjuk — sh.)
24 föllebbent (K: fellebent)
27 Az aerodromon (K: <Dávid> Az aerodromon)
32 ajkait harapó kíváncsisággal (K: ajkait harapón <gúnyal>
kíváncsisággal)
33 üvegfalán, fölemelve a selyemfüggőnyt, mely azt eltakarta
(K: üvegfalán <melyet> felemelve a selyemfüggőnyt <takar>
mely azt eltakarta)
- 526 : 4 meglátta (K: meglátta <k>)
6 szárnyát, és letörülte (NK: szárnyát, letörülte)
élettelenítő vörhenyt (K: élettelenítő <...> vörhenyt;
1872: élettelenítő — sh.)
7 veszi (NK: vette)
17 Minden kedélyre mámorítóan hat a magasok légköre. (K:
Minden kedélyre <sajátszerű> mámorítóan hat <az a lát-
vány> a magasok légköre.)
24 többé látni (K: többet látni)
25 dalolt (K: danolt)
31 ami nemes lelkek (K: a mit nemes lelkek <szoktak érezni>;
NK: a mi a nemes lelkek)
hogy most legnagyobb ellenségét szabadítja meg (K:
[előbb:] hogy legnagyobb ellenségét szabadítja most meg)

Lap : Sor:

- 527 : 2 ember *feje fölé* (NK: ember fölé)
6 e hatalmat elrabolta (K: e hatalmat <meg> elrabolta)
15 Én önt (K: Én ott önt)
17 géposztályba (K: a *géphez* osztályba)
20 működését, s sebesen (K: működését s <...> sebesen)
26 köztársaságnak (NK: köztársaságnak)
31 fővezér. Meg is akarták (K: fővezér. <A ma> Meg is akarták)
- 528 : 5 ingerlé (H: ingerlí)
9 cinikus rongyaira (K: cynicus rongyai<ban>ra)
21 sérthetlen (K: sérthetetlen)
24 és hitelpapírjaitok (K: és papi hitelpapírjaitok)
25 naptól (K: naptul)
28 ajándékozom; szállítsatok el azokat a neutralis égen keresztül
(K: ajándékozom, <honnét> szállítsatok el azokat <minden>
a neutrális égen keresztül)
34 bennünket előlni (K: bennünket <me> előlni)
- 529 : 2 Dávidnak (K: <a távozó> Dávidnak)
6 hogy ez (H: hogy az)
7 kilépett szobájából (K: kilép<tek>ett szobájából)
8 kiölté rá nyelvét (NK: kiölté rá a nyelvét)
11 szélre (NK: szél *után*)
13 volkányszerű (NK: vulkányszerű)
27 egy ágyúhalom (K: egy ágyúhalm<az>om)
29 akik (NK: kik)
- 530 : 2 ezüst létét. A három férfi (K: ezüst létét. <E látvány leg-
első hatása még Severusra is az volt, hogy> A három férfi)
7 felrobbanó (NK: felrobbant)
12 darabokból (K: darabokból)
18 elszállíttatni (NK: elszállítani)
24 Dávid, könyökével egy felmagasló ágyúcsőre támaszkodva
(K: Dávid, <...> könyökével egy felmagasló *ezüst* ágyú-
csőre támaszkodva)
- 531 : 7 megvertünk, s (K: megvertünk <és> s)
9 legkésőbbre (NK: legkésőbben)
hozzászokni a békeséghez (K: hozzászokni, <hogy> a bé-
keséghez)
13 e nagy bajából (NK: e bajából)
15 A jövődöt betakarta a köd (NK: A jövődöt betakarta a
köd. *Ez a nap volt az „Örök békeszázadnak” újesztendőnapja.*)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sor:

- 5 : 2 *Morus Tamás hírhedett „Utópia”-ja* — Sir Thomas More (1478—1535): korai angol utópista szocialista, humanista író és államférfi. Híres latin nyelvű államregényében (*Utopia*) megfogalmazta a társadalmi tulajdonon, a fizikai és szellemi munka teljes egyenlőségén, a vallásszabadságon és aszkézisen alapuló társadalom utópiáját.
- 5 „*Klimius Miklós föld alatti útja*”, *Holbergtól* — Ludwig Holberg (1648—1754) dán író 1741-ben megjelent fantasztikus regénye (*Nils Klims alvilági utazása 12 nap alatt*). Jókai könyvtárában is megvan e könyv magyar fordítása (*Klimius Miklós föld alatt való útja*. h. n., é. n.), melyet szemelláthatólag forgatott, helyenként ceruzával is megjelölt, s az utolsó lapra tréfás versikét jegyzett be: „Aki ezt elhiszi — S igaznak tekinti, — Annak bizony isten — Egy csöpp esze sincsen.” Holberg szatirikus-utópisztikus regényét Jókai több művében említi; a *Kárpáthy Zoltánban* (JKK 9. k. 94.), *Az új földesúrban* (JKK 19. k. 117.), a *Fekete gyémántokban* (JKK 20. k. 227.), a *Szép Mikhálban* (JKK 30. k. 118.), az *Egy játékos, aki nyer c.* regényben (JKK 26. k. 64.), *A három márványfej c.* regényben (JKK 50. k. 242.), *A bardátfalvi lévitában* (JKK 63. k.) stb.
- 7 *travestált* — a külsőségeket tréfásan utánozva anakronisztikusan átköltött; más viszonyok közé áthelyezett.
- 8 *Campanella „Civitas Solis”-a* — Campanella, Tommaso (1568—1639): a kései reneszánsz kiemelkedő olasz filozófusa, az utópista szocializmus egyik előfutára. Főművében, a *Napállamban* papi irányítás alatt álló kommunista közösséget ír le.
- Cabet „Voyage en Icarie”-ja* — Étienne Cabet (1788—1856): francia utópista kommunista, aki azt hirdette, hogy a francia forradalom eszméit csak a köztulajdonon alapuló kommu-

Lap: Sor:

- nista közösségekben lehet megvalósítani. *Utazás Ikdridba* c. utópisztikus regényében (1840) ilyen kommunista társadalmat írt le. Magyarországi népszerűségéről, említéséről Jókai műveiben l. *A regény keletkezése, forrásai*.
- 5 : 10 Terrasson „Sethos”-a — Terrasson apát 1732-ben Amszterdamban megjelent könyve, amelyben Sethos-nak, Egyiptom legendás királyának életével kapcsolatos anekdotákat, történeteket dolgozott fel.
- 11 Fénelon „Telamach”-ja — Fénelon, François de Salignac de la Mothe (1651—1715): francia író és teológus, a felvilágosodás egyik előfutára. *Télemakhosz kalandjai* c. utópisztikus útleírásában bírálta XIV. Lajos abszolútizmusát.
- 12 „Ophir” — mesés, kincsekben gazdag ország. A Jókai által említett regény ismeretlen szerző műve, (1699-ben jelent meg). A fent felsorolt regények mind szerepelnek „A regény keletkezése, forrásai” fejezetben ismertetett Staatslexikonban. A XIII. kötetben „Államregények” címszó alatt olvasható az *Utópia* igen részletes tartalmi ismertetése és a többi államregény rövid jellemzése. (604—617.)
- 13 „Scydromedia” — e műről a Staatslexikonból megtudható, hogy teljes címe: *Scydromedia, seu sermo, quem Alphonsus de la Vida habuit coram comite de Falmouth de Monarchia*; 1680-ban jelent meg, s szerzője egy Angliában élő katolikus misszionárius, „a karthaziánus Anton le Grand” (i. m. XIII. 616.) „Dimocala” — a Staatslexikon szerint e mű címe: *Entretien d'un Européen avec un insulaire du royaume de Dimocala, par sa majesté le roi de Pologne (Stanislaw Seszinski, Paris, 1756)* (i. m. XIII. 616.) „Ajabja” — e műről a Staatslexikonban az olvasható, hogy Fontenelle-nek tulajdonítják, de a mű túlságosan jelentéktelen, s Fontenelle-re egyáltalán nem jellemző. Teljes címe: *La république des philosophes, ou histoire des Ajaoiens* (1768) (uo.) „Nova Atlantis” — Francis Bacon angol filozófus (1561—1626) utópisztikus műve
- 14 „La Basiliade de Bilpai” — Maurelly: *Naufrages des fles flottantes ou la Basiliade de Bilpai*, (1753) — a Staatslexikon szerint inkább szatíra, mint államregény (i. m. XIII. 615.)
- 15 az „Eldorádó” szatírdja — Eldorádó — képzelt, mesés aranyország; a XVI—XVII. századi spanyol hódítók ezt az országot akarták megtalálni és elfoglalni Dél-Amerika északi részén.

Lap: Sor:

- 6 : 14 *az emberi jogért Amerikában* — Célzás az amerikai polgárháborúra (1861—65), melynek során a haladó szellemű északiak a rabszolgaság eltörléséért, a szabad ipari fejlődésért, a déliek a rabszolgaság megtartásáért harcoltak.
a lelki szabadságért s nemzeti egységért Itáliában — Röviddel a regény megírása előtt, 1870-ben fejeződött be az egységes Olaszország megteremtése. Az ezt megelőző hosszú harc egyik legélesebb periódusában, 1848-ban Rómából elűzték a pápát. E téma szerepel Jókai *Egy az Isten c.* regényében is. (JKK 69—70. k.)
- 16 *a nemzeti feltámadásért Lengyelországban* — A XVIII. és XIX. században a lengyelek elkeseredett harcot folytattak nemzeti függetlenségükért; a XIX. században kétszer — 1830-ban és 1863-ban — robbant ki az orosz fennhatóság alatt álló Lengyel Királyság területén felkelés.
egy hitbambóért Kelet-Indiában — Jókai feltehetőleg az 1857-ben kitört indiai felkelésre céloz, amely az angol gyarmatosítók ellen irányult, s melynek közvetlen kiváltó oka állítólag az volt, hogy az indiai angol hadseregben szolgáló bennszülötteknek (akiket akkoriban „sepoj”-nak neveztek) a puskákhoz fagygyúval, ill. disznózsírral bekent patront kellett használniok; előbbtől a hinduk, utóbbtól a mohamedánok írtóztak vallási okokból.
- 17 *az európai súlygyenért a Krímben* — 1853—56 között folyt a krími háború, Oroszországnak Nagy-Britannia, Franciaország, Törökország, valamint Szardínia koalíciója ellen vívott háborúja. Jókai e háború eseményeire elsősorban *Véres könyv Csataképek a jelenkori háborúból c.* elbeszéléskötetével reagál (1855).
- 18 *egy büszkeségért Franciaországban* — célzás az 1870—71-es francia—porosz háborúra, mely a poroszok győzelmével végződött (vö. *A regény keletkezése, forrásai*). Kirobbanásának közvetlen oka az volt, hogy a spanyol forradalom idején egy Hohenzollern-házi hercegnek ajánlották fel a trónt, ezt III. Napóleon ellenezte, Poroszország visszavonult, de nem volt hajlandó ezt újabb nyilatkozatban megerősíteni.
- 18 *egy absztrakt állameszméért Ausztria és Poroszország között* — 1866-ban Poroszország és Olaszország háborút indított Ausztria ellen, melynek egyik főindoka az volt, hogy Poroszország Ausztria meggyengítése útján magához akarta ragadni a vezetést a német egység megteremtésében. A német egy-

Lap: Sor:

ség ún. nagynémet és kisémet megoldása (Ausztriával együtt vagy nélküle, porosz vezetés alatt) az 1848-as forradalom óta szerepelt a napirenden, ezt döntötte el 1866 a „kisémet” megoldás javára. A háború az osztrákok súlyos vereségével végződött.

- 6 : 20 *egy társadalmi elvért Párizsban* — célzás a párizsi kommunre, 1871; (vö. *A regény keletkezése, forrásai*)
- 32 *jezsuitizmus* — A jezsuita rendet 1534-ben alapította Ignacio de Loyola. A jezsuiták messzeágazó tevékenységet fejtenek ki mint politikuskok, diplomaták, nevelők, melynek során érvényesül „a cél szentesíti az eszközt” hírhedt tétele.
- internacionálé* — az I. Internacionálé, a proletáriátus első nemzetközi szervezete, 1864—76-ig működött. A regény megjelenését megelőző időszakban, a francia—porosz háború és a párizsi kommun kapcsán az Internacionálé igen élénk tevékenységet fejtett ki, melyről a Hon is gyakran tudósította olvasóit.
- 7 : 25 *patentált* — szabadalmazott
- 26 *sinecuristák* — gond nélkül élő, ellenszolgáltatás nélküli jövedelemmel rendelkezők
- 30 *A phaedkok népe* — régi görög törzs; Homérosz szerint eredetileg Hiperiában lakott, majd Seria szigetre vándorolt ki, hol megelégedett, vidám életet élt
- 8 : 1 *szaporodik az ó-világ népessége* — Itt Jókai feltehetőleg Thomas Robert Malthus angol közgazdász (1766—1834) nézeteire utal. Malthus szerint a szegénységnek nem a társadalom, hanem a természet az oka, mert míg a népesség mértani haladvány szerint szaporodik, a létfenntartási cikkek mennyisége csak számtani haladvány szerint gyarapodhat. Malthus véleménye szerint a háborúk, éhínségek természetes biztosító-szelepként szabályozzák a népesség szaporodását. Malthus neve Jókainak egyik noteszában is szerepel (a 7. notesz 52. v. Följ. I. 304.), Jókai a regény második kötetében vitatkozik hasonló nézetekkel. (II. k. 292: 14.)
- 24 *ha Kanadát és Mexikót is bekebelezte* — az Amerikai Egyesült Államok rohamos fejlődéséről, az amerikai városok életéről stb. állandóan jelentek meg tudósítások az 1860-as—70-es évek magyar sajtójában, így a H-ban, a VU-ban is. Jókai itt az Egyesült Államok 1846—48-as Mexikó ellen folytatott háborújából indulhatott ki, melynek során az Egyesült Államok megszerezte Mexikótól Texast és Kaliforniát.

- 9 : 23 *Tudom, hogy ezért azt fogják rám mondani, hogy „bolond” vagyok. Hanem hát igen jó társaságban leszek az* — Ez és az utána következő fejtegetés emlékeztet Cabet érvelésére, aki *Voyage en Icarie* c. művében leírja, hogy őt sokan bolondnak tartják, eszméiért, majd hozzáteszi, hogy e tekintetben Szókratész, Plátó, Jézus Krisztus társaságában találja magát (*Voyage en Icarie* par M. Cabet, Paris, 1845, 550 p.).
- 24 *Fultonra 1805-ben* — Robert Fulton (1765—1815), amerikai mérnök, az első használható lapátkerekes gőzhajó, a Clermont, építője, amely első útját a Hudson folyón 1807-ben tette meg. Jókai bizonyára arra céloz, hogy Fulton gőzhajóját először a Szajján próbálta ki, e kísérlet azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. (Ez valójában 1803-ban és nem 1805-ben történt.)
- 28 *Stephensont a gőzmozdonyért . . . az őrültekek házdába akarták csukatni* — George Stephenson (1781—1848) angol feltaláló, a vasútépítés úttörője. 1814-ben ő építette az első üzemekepes gőzmozdonyt; az általa épített és 1825-ben megnyílt vonal volt az első rendszeres személyforgalmat lebonyolító gőzüzemű vasút. A Jókai-korabeli magyar sajtóban történik említés arról, hogy Stephensont eleinte bolondnak tartották, így pl. a VU-ban olvasható, hogy őrültnek mondták, amikor az első vasutat akarta építeni, s a parasztok és papok igyekeztek megghiúsítani tervét. (Dr. Tőkés: *A jövő század találmányai*. VU 1857. szept. 13. 37. sz., 385—86.)
- 32 *Daedalusról elkezdve Coxwellig és Lamountainig* — Daedalus (Daidalosz) a hagyomány szerint ókori görög szobrász és építész volt, aki fiával, Ikarossal viaszból és tollakból szárnyakat készített, s repülve menekült el Kréta szigetéről. Ikarosz a nap közelébe repült, viaszszárnyai elolvadtak s ő a tengerbe zuhant. — Henry Tracey Coxwell egy XIX. századi angol léghajós 1862—63-ban J. Glaisher angol meteorológussal tudományos célokból léghajó-utat tett, s nagy veszélyek között állítólag 11 000 m mások szerint 9000 m magasságot ért el. A nagy feltűnést keltő kísérletről hazánkban már 1863-ban részletes közlemény jelent meg a Magyar Akadémiai Értesítőben (*Tudományos léghajózás 1862 évben Angliában*. 3. k. 343—370.), később a VU többször is visszatér Glaisher és Coxwell felszállásainak ismertetésére (VU 1870. jan. 9., 2. sz. 20.; 1871. márc. 5. 10. sz., 122. stb.); Lamountaine felszállásáról és útjáról St. Louisból New Yor-

Lap: Sor:

kig ugyancsak a VU tudóst (1859. aug. 28., 35. sz. 415.).

10 : 30 *visszahozza a szibériai számlázotteket* — e téma Jókai több más művében is szerepel, pl. *Szabadság a hó alatt* c. regényében (JKK 36—37. k.), a *Szibériai fekete halál* c. költeményében (NK 98. k. 247.)

11 : 1 *La Plata* — Paraná és az Uruguay folyók egyesült, tengeröböl jellegű tölcserőrkolata Dél-Amerikában

15 : 1 *gellérthegyi fellegvár* — a citadella, amely 1851-ben épült
8 „*honalapító*” *Árpád* — Jókai Árpád alakját többek között *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében örökíti meg (JKK 67. k.)

13, 16: 13 Az Árpád sírjáról szóló rész az első kiadásban nem szerepel, a szöveget az NK nyomán közöljük. Jókai valószínűleg egy hosszú és szenvedélyes régészeti vita hatására toldotta be ezt az akkor különösen érdekes részletet. Ez a vita 1882 és 1885 között folyt, főként az Archeologiai Értesítő hasábjain. A vitázók Árpád sírját, illetőleg az Alba Maria templom romjait keresték, mind más és más helyen.

Tolth Titus és József Kis Czelltől negyedórai távolságra, a Radl malom mellett akartak ásatni, de Havas Sándor: *Az ó-budai Fehéregyháza holtfekvéséről* (Arch. Ért. 1885. Új Folyam V. kötet, 206—210; 323—328.) c. kétrészes cikkében cáfolja őket, mert szerinte a sírt Kis Czell táján kell keresni. Havas Sándor ezt az elgondolást a Régészeti és Embertani Társaság 1885. évi márciusi ülésén is kifejtette.

A fentiekkel szemben lépett fel dr. Wekerle László, ő *Régészeti ásatásaim az Ó-budai ügynevezett Kapuczinusdombon* c. cikkében, majd *Alba Maria és Árpád sírja* c. könyvében fejtette ki nézetét és ismertette ásatása eredményét.

A cikkben (Arch. Ért. 1885. Új Folyam V. kötet; 20—24.) felhívta a figyelmet a Kapuczinusdombon talált faragott kövekre, a könyvben, mely ugyanebben az évben jelent meg, cáfolni iparkodott Havas állításait, s a Viktória téglagyár déli határán húzódó árok vonalán kívánt eljutni a templom romjaihoz.

Mindez méltán keltette fel Jókai figyelmét, mert a téma ekkor közérdekűnek látszott. Márpedig mindig a legidősebb ragadta meg, ezért érthető, hogy *A jövő század regényébe* betoldotta ezt a részletet. Az archeológiai vita kiin-

Lap: Sor:

- dulópont csupán, a sír felfedezése már az író képzeletének műve.
- 16 : 19 *izlamita* — mohamedán
27 *Julián dominikánus bardt* — I. A regény keletkezése, forrásai c. fejezetet
- 17 : 1 *catalogus sanctorum* — a szentek névsora
10 a négyfolyamú országban — a négy folyam: a Duna, a Tisza, a Dráva és a Száva
21 *gyalogsétőt végzett a várkertben* — a király személyes használatára szolgáló Várkert és a hozzá csatlakozó Ellips sétány a 70-es évek egyik legjelentősebb park létesítménye volt. A Vár és várnegyed szabályozási terve a regény megalkotásának időszakában készült és 1873-ban fejeződött be. (Vö. Preisich Gábor: *Budapest városéptésének története a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig*. Bp. 1964. 72, 80.)
29 *Az óriás Duna partjain . . . vonul le a pompás paloták sorozata* — Jókai itt képzeletben befejezi és a XX. századba helyezi azt a nagyarányú építkezést, amelynek az 1860–70-es években tanúja volt, s melynek lendületét jól érzékelteti Preisich Gábor: „Aki a hatvanas években a Gellérthegyről lenézett, a pesti oldalon először a Vigadó, később a Tudományos Akadémia, utána az Akadémia mögötti bérház és a Duna-parti szállodasor építkezésének állványait láthatta. A háttérben a Bazilika kupolájának építkezése folyt.” (I. m. 130.)
- 18 : 2 *városházak* — A regény megírásának idején már épült a Váci utcai Újvárosháza (1870–75. Steindl Imre tervei alapján), de még állt a később az Erzsébet-híd építésének áldozatul esett régi pesti városháza is.
3 a *Bazilika* — a Bazilika 1851–1905-ig több szakaszban épült; a regény megalkotásának időszakában Ybl Miklós még nem fejezte be a tovább építésre vonatkozó terveit, amelyeket csak 1875-ben hagytak jóvá
7 *városházatornyaival* — Jókai a régi Városházának akkor a várossziluettnben fontos szerepet játszó tornyára utal
10 az új „*münster*” *tornya* — gót stílusú templomtorony Jókainál
11 *A hajdani színházter* — a Vörösmarty tér régi neve
23 *hüvelyk* — régi hossz mérték, kb. 27–28 mm.
26 *mérte* (mètre) — méter
28 az *ostromló sereg fejére trinitrin, durranilin, dinamit, nitromannit és pyroxilin lövegeket lehet hajigálni* — a felsorolt robbanó-

Lap: Sor:

anyagok hadiléggömbömről való leszórásának ötletét Jókai több korabeli forrásból meríthette. — Ezek közül csak egyet említünk — a H 1872-ben megjelent cikkét, amelynek szerzője a hadilégújítás jelentőségét a biztos kémszemle mellett robbanóanyagok leszórásában látja. (Á. K.: *A léghajózás és a háború*. H 1872. márc. 14. reggeli 62. sz. 2.)

19 : 5 *monitor* — sekély merülésű, erős tüzérséggel ellátott folyami vagy partmenti páncélozott hadihajó. Az 1861-ben kitört amerikai polgárháború idején az északi csapatok jelentős sikereket értek el vele. Utóbbiakat Jókai a *Három márványfejben* említi (JKK 50. k. 49.). A Dunán horgonyzó gőzösök, hadihajók és monitorok raja bizonyára összefügg azzal, hogy az 1870-es évek elején sok szó esett a Duna szabályozásáról. Ennek kapcsán a H egyik cikkírója a jövő feladataként jelöli meg, hogy Buda tengeri kikötőhellyé váljék, „vagyis a Fekete-tengerről jövő hajók kikötőjévé”. — (YY.: *Budal széplési álmok*, H 1872. szept. 3. 202. reg. szám. 1.)

17 *erzsébetfalvi rakpart* — a mai Pesterzsébet Dunaparti része

29 *Legelőszőr is rendelkezésre bocsátja magát a fő udvari borbélynak* — Jókai 7. noteszában érdekes bejegyzés olvasható — a lap egyik oldalán hosszan sorolja az udvari állásokat, közülük néhányat (udvari színházdirector, udvari fodrász, udvari borbély stb.) aláhúz. A lap másik oldalán hosszú német nyelvű bejegyzés olvasható (az udvaroncok becstelene, hitszegő voltáról, arról, hogy félnék az uralkodó erényeitől, reménykednek gyengeségében), melynek forrásaként Jókai Richelieu politikai testamentumát jelöli meg. E német szöveg alatt magyarul jegyzi be „A király ne válassza [udvarát] alrendűekből, mert azok nem elég hajlók a rosztalra . . .” (7. notesz 70. v., *Följ.* I. 273.) Richelieu könyvének II. kötetében a többiek között a 8. fejezetben arról ír, milyen fontos, hogy a király elűzze udvarából az intrikus, bajkeverő udvaroncokat, a (I. k.) 7. fejezetben azt fejtegeti, hogy a király ne adjon udvari méltóságot alacsony, nem nemesi származású embernek (vö. *Maximes d'État ou Testament Politique d'Armand du Plessis*. Cardinal Duc de Richelieu, Paris, 1764., II. 53—56. I. 260—261.). (Jókainál az intrikus udvaroncok témája több helyen szerepel a regényben, pl. JKK I. 44. skk., 425.)

20 : 18 „*gambisson*” — középkori ruhadarab: mellény szöveteiből

23 *az olasz király öfelségére kétszer lőttek rá* — Az itt felsorolt „XX. századi” merényletekhez Jókainak az 1860-as 70-es

Lap: Sor:

évek eseményei bőséges anyagot szolgáltatottak. A téma aktualitásáról tanúskodik, hogy a H 1870 májusában vezércikkben foglalkozik e kérdéssel — a francia császár ellen megkísérelt merénylet kapcsán. (Törs Kálmán: *A merényletekről*. H 1870. május 7. 104. reg. sz. 1.) Ugyancsak a H 1872. október 9-én az olasz király ellen megkísérelt merényletről tudósít (233. sz. 1.), néhány nappal később pedig a spanyol király elleni támadás kapcsán olvasható: „A királyok élete elleni merényletek napirenden vannak.” (H 1872. okt. 12., 236. esti sz.) Állandóan jelennek meg hírek az orosz cár életét fenyegető veszedelemről (pl. H 1870. jún. 23. 141. reg. sz. 2.); néhány évvel a fent idézett események előtt 1866-ban D. V. Karakozov sikertelen merényletet követett el II. Sándor cár ellen; 1868-ban gyilkolták meg Obrenovics Mihály szerb fejedelmet stb. Mahmud szultán említését a „20. század”-ban feltehetőleg a nagy XIX. sz. török uralkodó, II. Mahmud alakja sugallta (vö. a 50: 27 jegyzetét).

21 : 6 *Habsburgi Árpád arcvonásai legelső őszére emlékeztetnek; az lehetett ilyen, mikor még egyszerű helvéciai gróf volt* — Habsburgi Rudolf gróf (1218—1291), a Habsburg-ház hatalmának megalapítója; Jókai *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* c. kiadványban írja, hogy Svájcban, az Aar folyó mellett feküdt a család ősi várkastélya, „a sokszor megénekelt Habsburg”. (I. Bevezető kötet, 36—37.) Szerepel Habsburg Rudolf *A magyar nemzet története regényes rajzokban* egyik (*Az első Habsburg szövetséges* c.) fejezetében is. (JKK 67. k. 145—46.)

14 *Utliberg* — Zürich melletti hegy és vár.

20 *családi jelenet* — Ugyancsak *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* c. kiadványban ír Jókai arról, hogy Habsburg Rudolf „jámbor lelkülete, okossága . . . sőt sok tekintetben alakja is öröklővé vált családjában”. (i. m. I. Bevezető k. 377—78.)

22 : 17 *a bárnyit az aranygyapjúval* — az aranygyapjasrendet 1477 óta a Habsburg uralkodók — ritka és igen magas kitüntetés-ként — adományozták magas rangú híveiknek és családtagjaiknak. A rendet a burgundi herceg alapította, de Miksa császár és Mária burgundi hercegnő házassága révén örökölték a Habsburgok.

18 *a vaskoronát* — a koronát a kétfejú sással kombináló vaskorona rendet I. Ferenc császár alapította 1816-ban

Lap: Sor:

- 22 : 18 *a porosz négy fekete sas* — a porosz Fekete sasrendet I. Frigyes király alapította 1701-ben, a Veres sas-rendet 1705-ben
- 19 *az orosz kétféjű fekete sas a benne foglalt egyfejű fehér sassal* — feltehetőleg a Fehér sas-rend, amely eredetileg lengyel, 1831 óta orosz rend
- 20 *a svéd négy serafim főt* — a svéd Seraphim-rendet I. Magnus alapította 1260-ban
a badeni szárnyas oroszlánt — Báden nagyhercegség 1812-ben alapított oroszlánrendje
az angol sárkányt — feltehetőleg az 1807-ben alapított angol Szent Mihály és Szent György-rend
a dán fehér elefántot — a dán Elefánt-rendet I. Keresztély dán király alapította 1462-ben
- 23 *zodiákus* — Zodiakus-állatkör, a geocentrikus világgép maradványa. Azokból a csillagképekből áll, amelyekben a nap az egyes hónapokban elhelyezkedik. A nappálya két oldalán elterülő keskeny övként ábrázolták, melyet régen 12 egyenlő részre, ill. jegyre osztottak, s az egyes jegyeket a hozzájuk legközelebb eső 12 csillagképről (Kos, Bika, Rák, Oroszlán stb.) nevezték el.
- 24 *aperçu* — szellemes mondás
- 32 *keresztül a pesti első sugárúton a Rákoson összpontosított csapatok szemléjére* — az „első sugárút” = a mai Népköztársaság útjáról l. *A regény keletkezése, forrásai* c. fejezet. Érdekes, hogy a sugárút a regény szerint a Duna-parttól a Rákosig vezet; ennek is van valóságalapja, a sugárút végleges vonalát ugyanis több változatból választották ki, s ezek között szerepelt olyan is, amely szerint az út a Lánchídtól indult volna. Külső meghosszabításának gondolata (a Ligettől Rákospalota irányába) a városligeti artézi kút 1868-tól 78-ig tartó fúrásával kapcsolatban merült fel először. (Vö. Preisich Gábor i. m. 64—65.)
- 23 : 2 *en famille* — családi körben
- 6 *cislajthán* — Cislajtánia = az Osztrák—Magyar Monarchia Lajtán inneni része (ti. Bécsből nézve)
Reichsrat — birodalmi tanács; a dualista rendszerben ez volt a központi osztrák parlament
- 7 *Lemberg* — ma Lvov szovjet-ukrán város német neve (magyar neve Ilyvó volt, lengyel neve Lwów); Lemberget 1772-ben Galíciával együtt Ausztriához csatolták. Mint az egész felsorolás mutatja, Jókai saját korának állapotait viszi

- át a „jövő századba” — Habsburg Árpád előtt a Monarchiához tartozó cseh, horvát, galíciai területek és az ugyancsak Habsburg fennhatóság alá tartozó önálló osztrák tartomány, Trieszt képviselői tisztelegnek
- 11 *docksokon* — feltehetőleg dokkokon, kikötőkön
- 23 : 12 *színiütközet* — színelélt, játék-ütközet
- 13 *Galveston-féle ballon captiff* — ballon; captifnak (szó szerint „fogoly léggömbnek”) azokat a léggömböket nevezték, amelyeket feleresztésük után is kötéllel rögzítettek a földön
- 17 *a pesti drámai színházba* — Jókai bizonyára a régi Nemzeti Színházat nevezi pesti drámai színháznak, amely a mai Múzeum körút és Rákóczi út sarkán volt
az operaházba, . . . a népszínházba — mindkét színház építését csak néhány évvel a regény megjelenése után kezdték el (az Operaház Ybl Miklós tervei alapján 1875—1884-ben, a Népszínház Fellner és Helmer terve alapján 1874—75-ben épült. (Vö. *A regény keletkezése, forrásai*)
- 18 *a német színházba* — a mai Vörösmarty téren, az 1961-ben lebontott ún. Haas-palota helyén állt a német színház
- 19 *a budai várszínházban* — az ún. Várszínház Budapest első közszínháza a budai várban. Nem színháznak épült, hanem karmelita templomnak, mely a rend feloszlata után kaszinó lett, majd színház. Eleinte német színház volt, később 1790-ben itt tartották az első magyar színelőadást.
- 22 *rengetegtakarodó* — regimenttakarodó (tréfásan)
- 31 *börzeépület* — a Tőzsde csak jóval később (1902—1905 között) épült fel Alpár Ignác tervei alapján a mai Szabadság téren. Jókai a börzeépületet párizsi képek alapján a párizsi Börzéről mintázta (vö. *Följ. I. 274.*)
- 31 *Panteon* — Még Széchenyi István vetette fel egy nemzeti Panteon céljait szolgáló épület létesítését a Gellérthegy tetején; a Panteon gondolata az 1870-es években is felmerül, így pl. a H már idézett cikkében is (YY *Budai szépiptési álmok*), melynek szerzője megjegyzi, hogy a nemzeti Panteon megvalósítása kétségkívül a jövő század boldogabb nemzedékeire marad . . . (H 1872. szept. 3. 202. regg. sz. 1.).
A 90-es években Jókai ismét megemlíti, hogy a jövőben a Gellérthegy tetejére „a magyar Panteon vagy a csillagvizsgáló” fog kerülni. (*Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen, Magyarország, III. k. Bp. 1893. 6.*)
- 32 *az Országház* — az Országház építése (Steindl Imre terve

Lap: Sor:

- alaján) csak 1885-ben kezdődött el, de már az 1872-es általános rendezési terv is megállapítja hozzávetőleges helyét a Lánchíd és a Margit-híd között a Dunaparton (vö. *A regény keletkezése, forrásai*)
- 23 : 33 *esztörd* — itt: párkány
- 34 *Árpád kolosszális ércszobra* — vö. *A regény keletkezése, forrásai*
- 24 : 2 *hyppodrom* — lovarda
- 27 *A pápa elhagyta Rómát* — 1870-ben a francia—porosz háborút kihasználó Olaszország elfoglalta az addig francia védelemmel fenntartott, pápai területet alkotó Rómát. IX. Pius pápa nem fogadta el az olasz állam által felajánlott kárpótást. Ekkoriban találgatások folytak arról, vajon IX. Pius pápa nem teszi-e át székhelyét valamely más, Olaszországon kívül eső városba. A téma felmerül *A lélekidomárban* is (JKK Regények, 51. k. 233.). Annakidején a H vezércikkben foglalkozott a kérdéssel (H 1870. szept. 23. 229. reg. sz. 1.).
- 30 *Magyarországra menekültek az európai államoknak változó következtében eltávozott fejedelmei* — Jókai többször felveti e kérdést tréfás formában, pl. Kakas Márton versében (Hogy támadt ez a háború, s hogy lesz vége? Ü 1870. júl. 30—31. 356.). *Nostradamus jóslatai* c. vezércikkében (H 1870. szept. 21. 227. reg. sz. 1.) így ír: „És ha egyszer még Németországon is köztársaság találna lenni, biztosíthatjuk a helyváltásra kényszeríthetendő német fejedelmeket, hogy itt Pesten mindenkinek a nevére lesz már akkorra építve egy hotel, . . . Még talán a pápa is idejön hozzánk. Hozza Isten.”
- 32 *nápolyi és spanyol Bourbon* — francia Bourbon-uralkodócsaládhoz több ország uralkodóháza tartozott. A család egyik ágának tagjai 1700-tól spanyol királyok; egy oldalág tagjai 1735-től az ún. Két Sziciliában (Szicília és Nápoly) uralkodtak, 1860-ig, amikor Garibaldi elűzte a királyt.
- 32 *Welf* — német hercegi család; egyik ága, a hannoveri ág 1714-ben az angol trónra került, 1866-ban elvesztette Hannovert
- Bonaparte . . .-dinasztia* — I. Napóleon császár testvérei, akiket a császár, főleg az általa meghódított országokban fontos pozíciókba helyezett, pl. Jérôme vesztfáliai király, Joseph nápolyi király, később spanyol király, Maria Annunziata nápolyi királyné volt.
- 33 *Orléans* — francia hercegi és királyi család; a királyi család megalapítója Lajos Fülöp francia király (uralkodott: 1830—1848.).

Lap: Sor:

- 24 : 33 *Romanov* — cári dinasztia, amely Oroszországban 1613-tól 1917-ig volt uralmon
Chambord — Henri Charles Chambord (1820—1883) francia trónkövetelő, Chambord grófja. A legitimisták több ízben (utoljára 1873-ban) kísérelték meg trónra juttatását.
Coburg — szász-koburg-gothai dinasztia; tagjai kerültek 1831-ben a belga, 1887-ben a bolgár trónra
Karagyorgyevics-dinasztia — szerb dinasztia. Karagyorgyevics Sándor detronizálása után (1858) főként Pesten élt.
- 25 : 2 *diplomatiái corps* — diplomáciai testület
16 *en masse* — itt: együttvéve
26 *praesumtly* — várható, feltételezhető
28 *szabadkőműves* — az egyetemes emberi összetartozást, az emberek testvériségét hirdető vallásos-etikai színezetű világpolgár-mozgalom tagja. A szabadkőművesség a XVIII. sz. elején terjedt el Angliában, később Franciaországban, majd — a XVIII. sz. második felében — Magyarországon, Oroszországban is elterjedt, s elősegítette a magyar jakobinusok mozgalmának, ill. a dekabristák mozgalmának szervezését.
- 26 : 7 *A nép mulat* — Jókai több művében ábrázol népiünnepélyt, pl. *Szabadság a hó alatt* c. regényében is (JKK 36. k. 212.)
15 *skallirozott* — itt: lázongott
19 *víz alatt járó monitoron* — a tengeralattjáró gondolata már a XVI. század óta foglalkoztatta a kutatókat, s felgyújtotta Verne képzeletét is, aki az ötletet főleg *Utazás a tenger alatt* (*Nemo kapitány*) c. regényében 1869-ben dolgozza fel (vö. Horváth Árpád: *Verne a technika dlmódója*. Bp. 1969. 100—104.)
21 *az orosz nagyherceget, Pált* — Pál nagyherceg valószínűleg kitalált alak, talán I. Pál cár nyomán
22 *s ennek a monitornak a legénysége* — *dalmata l* — Dalmácia történelmi táj az Adriai-tenger mellett Jugoszláviában. Az elmúlt századok során harc folyt birtoklásáért Magyarország, Bizánc és Velence között. 1420 óta Dalmáciát Velence birtokolta; 1797-ben osztrák fennhatóság alá került; 1805—1814-ig a napóleoni Illir Tartományok része. — A regény megírását megelőző időszakban gyakran szerepelnek hírek dalmát felkelésekről a lapokban, s H kommentárjai ezeket a megmozdulásokat Oroszország pánszláv törekvéseivel hozzák összefüggésbe (vö. Jókai M.: *A dalmatai lázadás*. H 1869. nov. 4. 254. reg. sz. 2.; dec. 4. 280. reg. sz.).

Lap: Sor:

- 27 : 9 *Sainte Alliance* — Szent Szövetség — Ausztria, Poroszország és Oroszország 1815-ben, Napóleon leverése után kötött szövetsége, amely az európai forradalmi mozgalmak együttes elnyomására irányult. A Szent Szövetséghez Anglia, Törökország és a pápai állam kivételével valamennyi európai állam csatlakozott.
- 18 *somlyai* — elsőrendű magyar fehérbor (somlyói)
- 19 *a férfitájon utolsó Árpád-ági királyt úgy ölte meg az asztalnoka* — III. Endre (1290—1301) halálának történetét Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében írja meg (JKK 67. k. 150.).
- 28 : 2 *historiái nézőjáték* — így nevezték a történelmi drámát ebben a korban
- 4 *tündérparódia* — feltehetőleg tündérrjáték paródia
- 10 *két francia császárt* — Jókai feltehetőleg Lajos Fülöp királyra és III. Napóleon császárra céloz. Előbbi ellen 1835-ben egy Fieschi nevű merénylő kísérelt meg pokolgépes merényletet, utóbbira Felice Orsini gróf 1858-ban dobott bombát.
- 20 *új praecisions fegyverek* — vö. Jókai Mór: *A bécsi Arzenálban*. (H 1872. nov. 21. 269. reg. sz. 1—2.)
- 22 *mitrailleusók* — revolverágyúk; az Igazmondó, Jókai népszerű lapja 1870-ben így mutatja be az akkor új fegyvert: „Így hívják azon új francia ágyukat, melyek egyszerre számtalan golyót szórnak az ellenségre. Golyói nagyobbak más golyóknál és mélyebben hatolnak a testbe.” (1870. aug. 28. 35. sz. 267.)
- 33 *huszársalmák* — süvegek
- 29 : 24 *nagyravágyó szatócok* — még a XX. század elején is „rangot” jelentett, ha valaki tüzetére kirakhatta az „udvari szállító” feliratot
- 28 *úrbériség* — a XIX. században gyakran a „jobbágyság” szinonimájaként használták. A szó pontosabb értelmében csak a Mária-Terézia féle urbárium által a zselléri és jobbágyi kategóriákra kirótt szolgáltatásokat jelentette, esetleg az ún. úrbéri földet, amelynek birtoklására a jobbágnak is joga volt.
- 30 *arcanum* — titkos szer, orvosság
- 30 : 4 *magánychatouille* — l. Följ. I. 207.; itt: titkos doboz
- 9 *kórházi úszóg* — a sebek szélének és a szomszédos szöveteknek gyors szétesésében megnyilvánuló, főleg piszkos kórházakban terjedő betegség
- 10 *lazarétum* — kórház, tábori kórház

Lap: Sor:

- 30 : 20 *entrepôt* — raktár
- 31 : 7 *óhítők* — itt: görög-keletiek
héber vallásúak — zsidók
- 8 *nehogy valamelyik hitfelekezet háttérbe téve érezze magát* — a 60-as, 70-es években e kérdés igen aktuális volt — az 1865—68. évi országgyűlés megalkotta a zsidók egyenjogúságáról és a keresztény felekezetek viszonzosságáról szóló törvényeket. — Az e problémával kapcsolatos vitákat, további fejleményeket Molnár József foglalja össze *A bardásfalvi lévita jegyzeteiben* (JKK 63. k. 160—162.).
- 32 : 3 *a fiumei kikötőért és hajózási társulatért* — Fiume: ma Rijeka jugoszláviai kikötőváros az Adriai-tengernél. Hányatott története folyamán többször csatolták Magyarországhoz, így a regény megírása előtt néhány évvel, 1868-ban is. Említése azért is érdekes, mert a horvát—magyar kiegyezési tárgyalásokon hovatartozása eldöntetlen maradt, ill. a királyra bízták a döntést, a magyar fél viszont olyan, a horvátok által jóvá nem hagyott szöveget íratott alá a királlyal, amely szerint Fiume a kérdés végleges rendezéséig ideiglenesen Magyarországhoz tartozik. Ezt nevezték a fiumei provizóriumnak, amit a horvátok mindig sérelmeztek.
- 8 *Olaszország újból ajándékokat tett a dalmát tengerpart megszerzése végett* — vö. 26: 22 jegyzet
- 14 *Oroszország Szerbia aspirációt Boszniára* — Bosznia: ma Bosznia-Hercegovina szövetséges köztársaság része Jugoszláviában. A törökök 1463-ban évszázadokra elfoglalták egész Boszniát. Az 1870-es évek elején már bizonyos feszültség érződött. 1875-ben felkelés tört ki. A krími háború következtében megrendült balkáni pozícióit helyreállítani törekvő Oroszország támogatta a balkáni szlávok törökellenes mozgalmát. Mindez a későbbiekben az 1877—78-as orosz—török háború kirobbanásához vezetett.
- 17 *Az orosz republika borzasztóan fegyverkezik . . . Észak-amerikai kéz dolgozik benne* — *General Fadejew über Russlands Kriegsmacht und Kriegspolitik* (Leipzig, 1870) c. könyvben, amelyet Jókai egyik forrásának tekinthetünk, a 256—257. lapon fejtegetés olvasható egy orosz—észak-amerikai szövetség előnyeiről. „Egy amerikai szövetség politikai és stratégiai tekintetben egyaránt fontos számunkra. Politikailag, mert mindkét fél számára ez az egyetlen elképzelhető, hátsó gondolatok nélküli szövetség. Stratégiailag, mert . . . ter-

Lap: Sor:

- mészetes kiegészítései vagyunk egymásnak." A könyvben Jókai többek között ezt a részt is megjelölte ceruzával. (L. még *A regény keletkezése, forrdsai*)
- 32 : 21 *A hadi léggömböket, miket eddig csak várostromokhoz használtak* — *A mi lengyelünk* egyik szereplője említ tréfásan várostromnál használt orosz hadiléggömböket az 1849-es magyarországi események kapcsán (JKK 66. k. 128.)
- 27 *az orosz hadsereg . . . csapatai nemezpáncélt kaptak* — e téma részletesen szerepel Fagyjev művében (vö. *A regény keletkezése, forrdsai*)
- 34 *detonans golyók* — robbanógolyók. Jókait a bécai Arzenálban tett látogatása alkalmával különösen lenyűgözték a robbanógolyók, amelyekről cikkében részletesen ír. (H 1872. nov. 21. 269. reg. sz. 12.)
- 33 : 6 „*dicsődék*” — másutt Jókai „glorine”-ként említi: ez volt a neve egy — Prokopovics mérnök terve alapján szerkesztett — vágánycsoport elhelyezési módnak, amelynek segítségével a nyílt vonal bármely pontján egyszerre hat katonai vonatot lehetett megrakni és útnak indítani
- 9 *extraordinarium* — itt: rendkívüli költségvetés
- 34 : 21 *mérföld* — a méterrendszer behozatala előtt nagyobb távolságok mérésére használt, országonként változó hosszúságú mértékegység. Magyarországon 8353,6 m
- 30 *in principio* — elvben
- 35 : 19 *Szilézia* — az Odera, a Visztula és a Szudéták által körülzárt történelmi tartomány a mai Lengyelország és Csehszlovákia területén az osztrák örökösödési háború (1740—1748) eredményeként Poroszország része lett, Ausztria csak kis területeket tartott meg déli vidékeiből
- 20 *in fine finali* — végül is, végezetül
- 36 : 20 *Richelieu* — Armand Jean du Plessis herceg, (1585—1642) francia államférfi, XIII. Lajos nagyhatalmú minisztere
- 21 *Mazarin* — Jules Mazarin (Giulio Mazarini) (1602—1661) olasz származású francia államférfi, bíboros. XIV. Lajos trónralépése után ő lett az első miniszter és a király kiskorúsága idején Richelieu politikáját folytatva korlátlan hatalommal intézte az államügyeket.
- Potemkin* — Grigorij Alekszejevics Potjomkin herceg (1739—91) orosz államférfi és hadvezér; mint II. Katalin kegyencének döntő befolyása volt Oroszország államügyi-

Lap: Sor:

- nek intézésében. Jókai többek között *Az úrnő* c. elbeszélésében örökíti meg alakját (*Milyenek a nők*. NK 25. k.)
- 36 : *Kaunitz* — Wenzel Anton Kaunitz gróf (1711–94) — osztrák államférfi és diplomata 1753–1792-ig államkancellár, s e tisztségben Ausztria külpolitikájának irányítója (Mária Terézia haláláig szinte korlátlan hatáskörrel)
- 37 : 11 *Minden harmadik évben új minisztérium jő* — Mindaz, amit a király elmond, az 1870-es évek aktuális problémáival függ össze — a pártviszály, s főleg a nemzetiségek helyzetével kapcsolatos heves viták a kormányon belül is napirenden voltak.
- 24 *mint az első Caesar!* — Caius Julius Caesar (i. e. 100–44) a római birodalom diktátora, a római monarchia előkészítője, aki ellen a szenátus köztársaságpárti ellenzéke összeesküvést szervezett, és akit az összeesküvés vezetői meggyilkoltak
- 38 : 21 *államcsőd* — államcsőd
- 39 : 9 *glóriának* — vö. 33:6 jegyzet
- 31 *íral* — ceruza
- 40 : 9 *hivatal-cumuláció* — álláshalmaz
- 41 : 1 *jockey klub* — telivér lovak tenyésztésével, lóversenyek rendezésével foglalkozó, előkelő egyesület
- makutyi* — holtrészeg; a szót maga Jókai magyarázza meg *Öreg ember nem vén ember* c. regényében „Az átdözsölt éjszaka után következik a makutyiság (Katzenjammer); valószínűleg ettől a szótól jön: *ma kutya*; a német macskául, a magyar kutyául érzi magát”. (JKK 64. k. 50.)
- 11 *János-hegy alatti királyi vadaserdőben* — valóban ott volt a Vadaskerti út táján Mátyás király vadászkastélya, a nagy vadászatok színhelye
- 23 *furfr* — szállásmester
- 42 : 2 *misogyn* — nőgyűlölő
- 6 *fantaisie passagère* — múló vágy
- 43 : 28 *ortályos* — ellenség
- 44 : 34 *gamin* — suhanc, csibész
- „*Le menteur*” — „A hazug”; — Hasonló ehhez a *Véres kenyérben* szereplő „*Frère et cochon*” c. lap, amely szintén hazugságokat ír (NK 50. k. 176)
- 45 : 3 *fog egy ollót, elvágja négyfelé* — Ilyesmi gyakran előfordult 1848–49-ben és a Bach-korszak kezdetén, amikor nem volt arópénz, ezért a bankót négyfelé vágták. Jókai tréfás verset

Lap: Sor:

- is szentel a „fertyábankónak” (Költemények, NK 99. k. 114.) s több művében, így *Az új földesúr* (JKK 13. k. 249.), az *Egy az Isten* (JKK 70. k. 111.), *A mi lengyelünk* (JKK 66. k. 236.) című regényében is említi.
- 45 : 5 *fripon* — csaló, gazfickó
29 *hadapród* — az Osztrák—Magyar Monarchiában így nevezték a tisztí iskolásokot
- 46 : 3 *kollektá* — önkéntes kegyadományok gyűjtése szegények vagy valamilyen szerencsétlenség áldozatai számára
- 47 : 1 *Coquin I* — csirkefogó
8 *mesquin* — jelentéktelen, itt: senkiházi
30 *consiliárius* — tanácsos
34 *Budapest város főkapitánya a vakok intézetéhez főigazgatónak dttéetett* — a főkapitánnyal kapcsolatos élceldés nem volt ritka az Űstökösben sem (pl. *Harangutrozott hírharang*, Ű 1871. júl. 8. 28. sz. 332.)
- 10 *A Le Menteur . . . azt hazudja* — (A Le Menteur stflusa egyébként is emlékeztet az Ű-re.) A főkapitány kétbalkezességéről szól Jókainak *A muszka kém* c. tréfás verse is (Költemények, NK 99. k. 266.).
- 18 *orémus I* — imádkozzuk
- 20 *delegációk* — az 1867. évi kiegyezési törvény értelmében az osztrák és magyar parlament tagjaiból a közös ügyek ellenőrzésére és költségvetésük megszavazására kiküldött bizottságok
- 22 *nomen proprium* — tulajdonnév
adverbium — határozószó
- 23 *verbum* — ige
- 24 *substantivum* — főnév
adiectivum — melléknév
- 26 *clóture* — a parlamenti vita bezárása akkor, amikor még volna felszólaló
- 49 : 1 *conjectural politika* — feltevésekre, találgatásokra alapozott politika
5 *knownothingok* — szó szerint: semmit sem tudók. Az Észak-Amerikai Egyesült Államokban alakult, a bevándorlóktól elzárkózó, azok politikai és vallási befolyását akadályozó párt tagjai. Jókai több művében említi őket, így pl. a *Fekete gyémántokban* (JKK 20. k. 401.).
8 *Szerencsére a spiritisztdk domináldk még eddig valamennyit* — a spiritiszta körök az 1850-es évektől kezdve az Észak-Ameri-

Lap: Sor:

- kai Egyesült Államokban rendkívül elterjedtek, 1853-ban állítólag 30,000 médiumot számláltak
- 49 : 11 *új elnöknek a megholt elnök özvegye fog megváltaszatni* — Liptay Pál említett amerikai cikksorozatában is szó van az amerikai elnökválasztással kapcsolatban arról, hogy az egyik pártnak nőjelöltje van. (Liptay Pál: *Az elnökválasztási mozgalom*. Fővárosi Lapok, 1872. II. k., aug. 8. 180. sz. 780—81.)
- 17 *mennoniták* — újrakeresztelők; szigorú életszabályt követő protestáns szekta tagjai, a XVI. századi holland alapító, Menno Simons nevééről
- 20 *coram publico* — a nép előtt, nyilvánosan
- 21 *in statu naturali* — itt: meztelenül; szóról szóra: természetes állapotban
- 29 *kamara* — itt: képviselőház
- 31 *sanitaets-corps* — egészségügyi, betegszállító osztag
ambulance-, pionnier- . . . csapatok — régen a mozgókórházban szolgálatot teljesítő, ill. a hidász, utászcsapatok neve
- 33 *Staatsschatz* — államkincstár
- 50 : 9 *Lajos Fülöp* — vö. 24: 33
a Napóleon-család Lulu-féle egyenes ágának — Louis Bonaparténak, I. Napóleon öccsének leszármazottairól van szó. Louis Bonaparte — a későbbi III. Napóleon apja — 1806—1810-ig holland király volt, majd Napóleon megfosztotta trónjától.
- 11 *Plonplon* — Napóleon Jérôme (1822—91) Joseph Charles Paul hercegnek, I. Napóleon unokaöccsének gúnyneve (Vörös hercegnek is nevezték). Jókai *A lélekidomárban* is említi (JKK 51. k. 48.), s gúnyos verset ír róla (*A vörös herceg*. NK 99. k. 54—55.).
Napóleon Péter — Bonaparte Péter (1815—1881) I. Napóleon botrányairól híres unokaöccse, Sándor István megállapítása szerint Lis Blanc Lyonel alakjának egyik mintája *A lélekidomárban* (JKK 51. k. 597.)
Wyse — Thomas (1791—1862) angol diplomata. Néhány évig Bonaparte Leticia férje.
- 11 *Pearl Cora* — Jókai *A vörös herceg* c. versében azzal vigasztalja a herceget, hogy ha nem is sikerült trónhoz jutnia, de legalább megmaradt neki „szép Pearl Cora” (NK 90. 55.).
- 15 *abbate* — apát
tertidrius — itt: szolgabarád (fráter)
- 16 *Graubünden kanton* — a legnagyobb svájci kanton
- 23 *Románia . . . mióta a zsidó emancipációt törvényesen létrehozta* —

Lap: Sor:

- Gúnyos célzás a romániai zsidóüldözésre, amely gyakran szerepelt a napilapok híreiben (pl. H 1870. jan. 6. 4. regg. sz. 2.). Az Ü is foglalkozik a „Le Menteur” stflusához hasonló módon a kérdéssel (Ü 1873. febr. 22. 8. sz. 88.).
- 50 : 27 *A török birodalom is folytatja újjászületési munkáját* — Célzás az I. Abdül szultán uralkodása kezdetén (1839-ben) kiadott ún. gül-hánéi rendeletre, amelyet II. Mahmud reformjai előznek meg. A téma *Az arany emberben* is szerepel (JKK 24. k. 98.). Oltványi Ambrus megállapítása szerint Jókai II. Mahmud tevékenységéről elsősorban Baptistin Poujoulat *Geschichte des Osmanischen Reichs* (Leipzig, 1853) c. könyvéből értesült.
- 31 *bill* — angolszász országokban a parlamentben meghozott törvény
- 32 *imám* — mohamedán pap
uléma — a mohamedán vallási törvény tudója
softa — a mohamedán államokban: teológus
- 34 *Aranyszaru-öböl* — A Boszporusz egyik mellékága. Déli partja és a Márvány-tenger között épült Isztambul
- 51 : 19 *Hiteles mérnöki tekintélyek* — Itt Jókai bizonyára többek között E. Desjardin francia egyetemi tanárra céloz, kinek a Duna-torkolat szabályozásának fontosságáról tartott előadását annakidején a H is ismertette (Y. Desjardin Ernő, H 1871. jún. 5. 128. esti sz. 1.).
- 24 *Videant consules* — a konzulok ügyeljenek (hogy a köztársaság valamely kárt ne valljon). A római szenátusban rendkívüli esetekben használt felhívás szövegének kezdete. Itt: az illetékeseknek legyen rá gondja . . .
- 52 : 1 *Dieu de mon père!* — Uram isten! (Pontosan: Atyám istenel!)
- 15 *a Spree melletti Athénből* — A „Le Menteur” földrajzi dolgokban is hazudik. A Spree mellett Berlin van, nem pedig Athén.
- 16 *fleurs animées* — „életrekelte virágok” = virágjelmezbe öltözött személyek. Szerepel még többek között az *Egy az Isten* c. regényben (JKK 70. k. 188.).
- 18 *pensée* — árvácska
- 19 *peonia* — bazsarózsa, pünkösdi rózsza
- 19 *azdlea* — színes virágú díszcserje és szobanövény
- 27 *affreuse* — borzasztó
- 53 : 11 *Imre herceg szüzességi fogadalmáról* — Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében „A Boldogságos Szűz” c. fejezetben ír erről (JKK 67. k. 60–62.)

Lap: Sor:

- 53 : 28 *mikor tűzveszély van* — hasonló motívum szerepel a *Szabadság a hó alatt* c. regényben; I. Sándor cár siet részt venni az árvíz veszélyeztette lakosság megmentésében (JKK 36. k.)
- 54 : 4 *sasrozva* — sasszé lépésekben
28 *Au contraire* — ellenkezőleg
- 55 : 25 „*Vezérhalom*” — a mai Széchenyi-hegy
34 *autrichienok* — osztrákok
- 56 : 4 „*Constantin cár* — Jókai az orosz cári család a XIX. században ismertté vált tagjainak nevét használja: I. Sándor halála után a törvényt örökös Konsztantyin nagyherceg volt, aki azonban nem fogadta el a trónt. A hadsereg is először „Konsztantyin cárnak” esküdött hűséget. Jókai később *Szabadság a hó alatt* c. regényében eleveníti fel alakját (JKK 37. k.). Azt is megemlíti itt Jókai (Dixon i. m.-ből merítve adatait), hogy Konsztantyinról halála után is az a legenda járta a személyéhez bizonyos reményeket fűző nép körében, hogy él. Mindez összefügghet azzal, hogy *A jövő század regényében* említett alkotmányosan uralkodó cárt Constantinnak nevezi.
- 16 *Mihály* — ugyancsak a *Szabadság a hó alatt*ban szerepel Mihály nagyherceg (JKK 37. k. 327.)
- 29 *az Apokalipszis hétszarvú sárkánya* — az Újtestamentumban a hétfejű, tízszarvú, hét koronát viselő sárkány megjelenése egyike a világ vége előtt bekövetkező szörnyűségeknek (János Jelenések, 12.)
- 57 : 3 *Dzsingisz kán* — Dzsingisz kán (1155—1227) hódításairól híres mongol uralkodó és birodalomalapító
28 *Lipót-rend* — osztrák érdemrend, I. Ferenc császár 1808-ban alapította II. Lipót emlékére
- 59 : Cím *Mennyit ér a kirdly?* — E fejezet cím szemmel láthatólag a cinkotai kántorról szóló adomából származik, melyet Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében említ (JKK 67: 284.). Az anekdota szerint a kántor Mátyás király kérdésére így felelt: „Ha Krisztus urunkat harminc ezüst pénzért adták el, akkor a király megér huszonkilencet.”
- 3 *Nagy Péter cár* — ugyanez az anekdota szerepel *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 28. k. 463.), Szekeres László hívja fel rá a figyelmet, hogy az Igazmondó 1876. ápr. 27. száma is felleveníti az anekdotát *A paraszt cárnő* című tárcában (JKK 28. k. 463.). I. Péter cár (1672—1725) alakja több Jókai műben szerepel, így pl. a *Szabadság a hó alatt* c. regényben, az *Észak hondból* c. kötet (NK 35. k.) elbeszéléseiben stb.

Lap: Sor:

- 59 : 6 *Hunyadi Mátyás király* — Jókai *A magyar nép élce szép hegedűszóban* (1857) c. kötetében közöl tizenkét Mátyás anekdotát (vö. Lengyel Dénes: *Jókai népmeséi és anekdotái*. A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve, 1964.). *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. mű több fejezetében (JKK 67. k. 247—285.) és néhány költeményében is foglalkozik Mátyás alakjával (*Korvin Mátyás, Mátyás király és a szegény varga*, stb. *Költemények*, NK 98. k. 38.; 99. k. 290.)
- 9 III. *Napóleon Lajos a tanári pályán tüntette ki magát* — Téves adat, amelyet Jókai a *Görög-tűzben* megismétel (JKK 33. k. 179.). Radó György feltételezése szerint valószínűleg a III. Napóleon előtt uralkodó Lajos Fülöp királyra gondolt, aki egy időben tanítóként kereste meg a kenyerét (JKK *Görög-tűz*. 33. k. 404.).
- 10 *Nagy Frigyes... még mint verstró is meg tudna élni* — II. (Nagy) Frigyes (1712—1786) porosz király élénken érdeklődött az irodalom iránt, s maga is írt verseket.
- 13 *Lajos bajor király színművészi tehetségei* — II. Lajos bajor király (1845—86) pompás vidéki kastélyában visszavonulva élt, s csak színészeket, énekeseket, művészeket tűrt meg maga körül, R. Wagner nagy pártolója volt.
- 15 II. *Árpád egyik őse gyakorlati vadász volt* — Valószínűleg János főherceg (1782—1859), ő Ferenc egyik öccse volt, aki Stájerország helytartójaként sokat tett a tartomány felvirágoztatásáért s valóban ismert vadász volt.
- 17 *egy még korábbi őse pedig igen „jó gazda” volt* — Jókai itt valószínűleg összekeveri a két Ferenc német—római császárt. Lotharingiai I. Ferenc, Mária Terézia férje valóban jó gazda volt, viszont ő csak császár volt, tehát az az ő, aki a nagy európai háborúban majdnem minden koronáját elveszítette, az unokája, Ferenc, mint német—római császár I., mint osztrák császár II. Ferenc (ur. 1792—1835.)
- 20 *privatier* — magánember
- 22 *abaszilikosz* — görög betűkkel írva; = királyhoz nem méltó
- 60 : 4 *irdlyos* — itt: szép stílusú
- 18 *Hildebrandt* — Eduard (1818—1868) német tájképfestő
- 19 *Kalckreuth* — feltehetőleg Stanislaus von Kalckreuth gróf (1820—1894), a düsseldorfi romantikus tájképfestő-iskola képviselője
- Markó* — idősebb Markó Károly (1791—1860) tájképeiről híres jeles magyar festő

Lap: Sor:

60 : 19 *Achenbach* — Andreas (1815—?) és Oswald (1827—?) német tájképfestők. A szövegből nem derül ki, Jókai melyikükre gondol.

Ligeti — Ligeti Antal (1823—1890) Markó Károly tanítványa, egzotikus tájképeket festett

22 *megfordított tányérjének fenekét . . . befüstölte* — Ezt a „fumi” néven ismert eljárást a Jókai-hagyatékban is megtalálható Meyers lexikon írja le. Eszerint Rómában német művészek kedvtelése volt, akik megfordították kiűrtett tányérjukat, gyertyával bekormozták, majd fogpiszkálóval karikatúrákat, tájképeket rajzoltak rá. A lexikon szerint Gally tette ezt a műfajt ismertté. (Meyers Neues Konversationslexikon, 7. k. 1870. 216.) Könnyen lehet, hogy Jókai innen merítette információt.

26 *aquatinta* — a rézkarc egyik változata

61 : 19 *écurie* — lóistálló

23 „*dingó-kopó*” — a dingóról az olvasható a Meyers lexikonban, hogy Ausztrália kegyetlen ragadozója, a nyájak leggonoszabb ellensége. „Gyakran szelíd kutyákkal kereszteződik, ilyenkor a kölykök nagysága és vadsága meghaladja a közönséges kutyáét.” (Meyers, 14. k. 192.) Lehetséges, hogy Jókainak ez adta az ötletet a „dingó-kopó” említéséhez.

62 : 7 „*gnú*” — a tehénhez és lóhoz hasonló külsejű dél-afrikai patás állat. Az itt és a 65 : 21 alatti leírásához Jókai anyagot találtott több könyvtárában ma is megtalálható könyvben, elsősorban Leunis: *Synopsis der Naturgeschichte der Tierreichs* c. művében, (Hannover, 1860.) amelynek 171. lapján a gnú leírása mellett egy gnú-fejet ábrázoló rajz is látható. Mindaz, amit Jókai ír, pontosan megfelel a rajznak és a magyarázatnak, nemcsak a gnú külső megjelenésével, de viselkedésével kapcsolatban is.

9 *enceinte* — övezet

63 : 5 *kynológiai* — itt: kutyákkal kapcsolatos

8 *a parolít megadni* — itt: elbánni vele

11 *tübeti dog* — a „dog” kutyacsalád egyik tagja; „arcának” a Meyers-lexikon szerint a rajta keresztülhúzó bőrrács „sajátságos kifejezést ad”

14 *dán moloss* — a Meyersben olvasható a „dán kutya” (*canis molossus*) leírása, amely szerint e kutya szép, nagy, nemes alakú állat, rövidfülű, egérszínű, feketés (9. 189)

18 *criteria* — megkülönböztető ismérve, tulajdonsága

Lap: Sor:

63 : 19 *pointer* — vizsla

gdl véreb — ilyen néven sehol sem szerepel. Érdekes azonban, hogy a Jókai könyvtárában ma is megtalálható 14 kötetes, Oken professzortól származó műben, amelyben Jókai a kutyákra vonatkozó részek közül ceruzával többet megjelölt, szerepel a vadászkutya között az „ún. franciakutya” latin nevén c. f. *gallicus*. (Oken: *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände*, 12. k. Stuttgart, 1838., 1564.) Utána rögtön a vérebekről van szó. (Jókai mindkét részt megjelölte.) Valószínű, hogy a gál véreb a „gall” kutya és a véreb „kereszteléséből” származik.

22 *mebbia* — Ugyancsak Oken könyvében Jókai megjelölte a *mebbia* nevű vadkutya faj leírását; Oken szerint ahol a *mebbia* megjelenik, ott az utazóknak nem kell más vadállatoktól tartaniok, mert megtámadják még a legfélelmesebb vadállatokat, az oroszlánt és a párducot is. Jókai feltehetőleg innen veszi értesüléseit, s megtoldja azzal, hogy a *mebbia* „egymagára szokott vadászni”.

autochton — ősi

24 *noble* — előkelő, nemes

27 *szemfogainak hiányzása alsó állkapcsból emlékeztet a nepali buansura* — a nepali *buansu* veszélyes ragadozó vadkutya faj. Oken szerint alsó állkapcsából hiányzik a szemfog. (12. k. 1567—). Ez a rész is ceruzával megjelölve.)

29 „*sangre azul*” — kék vér (spanyolul)

31 *cibetmacska* — Európában, Ázsiában és Afrikában élő ragadozó, kellemetlen szagú vándéket termelő mirigyeci vannak

64 : 4 *hybridum* — keverék, korcs

30 *Az említett agancskunyhó* — Feltehetőleg azonos azzal a vadásztanyával, amelyet Jókai *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* c. kiadványban említ, amikor visszaemlékszik a régi Pestre: „Negyven évvel ezelőtt a Svábhegy még maga is ósvadon volt. . . . Akkor volt szép a Svábhegy, amikor még a vad állat volt benne otthon.” Az istenhegyi erdő sűrűjében „állt egy magyar főúr vadásztanyája, ki később a politikai életben nagy szerepet játszott”. (III. k. 124.)

32 *amit „Mátyás király sétányának” tartanak* — kb. a mai Béla király útja a Szabadsághegyen

65 : 2 *marquise* — felhúzható ernyő-ablak, redőny erkély fölött

16 *egy újhollandi santalfaj* — „Ujhollandia” Ausztrália régi neve; a szantalfa (*Santalum*) örökzöld, főleg Ausztráliában honos

Lap: Sor:

- cserje. Az Oken-könyvben Jókai ceruzával jelölte meg a Santalum nevet. (2. k. 360.)
- 65 : 19 *egy kedves emlékül királyné nevére Erzsébet útnak . . .* Jókai nagy tisztelettel viseltetett Erzsébet királyné iránt (vö. *A lélek-ídomár* jegyzeteit, JKK 51. k. 560—61.)
- 26 *calorigép* — „hőléggép”; vö. 145: 17 jegyzet
- 66 : 2 *S ez az én ösömé lehetett volna* — Feltehetőleg célzás arra, hogy Napoléon Jérôme (Plon-Plon) herceget a magyar emigráció az önkényuralom idején kombinációba vette a magyar trónra. „Iszik vörös bort a vörös herceg, — S a közbe herceg: — Trillarom lárom. — Egyszer egy nyáron — Kinálták nekem a magyar koronát!” (*A vörös herceg*, 99. k. 54—55.)
- 21 *máriaremetel völgy* — ma Pesthidegkút-Remetekert (a II. kerületben)
- 67 : 2 *fényfrda* — talán a későbbi fénytávirda
- 10 *iszalag* — (Clematis), a boglárkafélék nemzetségébe tartozó kúszócserje
- boróka* — (Juniperus) a ciprusfélék egyik tobozbogyót termő nemzetsége)
- 11 *galagonya* — (Crataegus) fehér virágú, piros termésű cserje a rózsafélék egyik nemzetsége
- 12 *pampas* — nagykiterjedésű, fűvel benőtt síkság Dél-Amerika mérsékelt övezetében, főleg Argentínában
- 25 *rajzón* — ceruza
- 33 *brouillon* — itt: vázlat
- 68 : 12 *virginiai borókabozót* — (Juniperus Virginiana) — Észak-Amerikából származik, homokfásításra alkalmas bozót
- 20 *mikor Trisztán jelmezében kapták udvaroncai* — II. Lajos bajor királyt (1. 59: 13. jegyzet) személyes barátság fűzte Wagnerhez. Itt nyilván Wagner *Tristán és Izolddjáról* (1859) van szó.
- 26 *capföldi* — fokföldi — Fokföld — a Dél-Afrikai Unió egyik tartománya Afrika legdélibb részén
- indigena* — bennszülött, őslakos itt: Fokföld szülötte
- 69 : 7 *iramvad* — rénszarvas
- 9 *taránd* — rénszarvas
- 20 *villanyberzedten* — fölmeredten
- 72 : 5 *dyctamnus* — ezerjófű, nálunk is honos, keserű levelű, magas kóró
- 13 *staffage* — kiegészítésül szolgáló mellékes dolog
- 73 : 3 *sessió* — itt: parlamenti ülészak
- 8 *refuglék* — menekültek, menedéket kaptak

Lap: Sor:

- 73 : 8 *mediatizált* — azokat a kis német fejedelemségeket nevezték mediatizáltaknak, amelyek 1803, ill. 1805 után, amikor több mint 300. gyakorlatilag önálló német fejedelemségből csak majdnem tizedannyit hagytak meg, valamely megmaradt német állam szuverenitása alá kerültek.
- 25 *calembour* — olyan szójáték, amelyben ugyanannak a szónak kétféle értelme kelt hatást (Calembour, XVIII. századi francia gróf nevééről).
- 76 : 9 *Vannak a Székelyföldön magyarok, kik a szombatot tartják meg* — Jókai *Egy az Isten* c. regényének hőse, Adorján Manassé is szombatos. *A bardtfalvi lévitában* is megjelenti a szombatosok szokásait (JKK 94. k. 97). Szekeres László az *Egy az Isten* jegyzeteiben felhívja a figyelmet egy a VU-ban 1873-ban megjelent cikksorozatra az erdélyi szombatosokról (JKK 70. k. 541.). *A jövő század regénye* megfelelő fejezeteinek Honbéli publikálása azonban még 1872-ben történt, így e sorozatot itt nem tekinthetjük forrásnak.
- 77 : 3 *az ország törvénye parancsol még a hitnek is* — Hasonló motívum szerepel az *Egy az Istenben*; — Adorján Manassé, bár hite tiltja az emberölést, a magyar hazáért hajlandó fegyvert ragadni.
- 78 : 34 *reglement* — szabályzat
- 79 : 8 *kalló* — itt: aranytisztító műhely
- 9 *márk* — márka
- 81 : 6 „*Szentháromságnak*” — vö. *A regény keletkezése, forrásai*
- 23 „*treuga Dei*” — középkori intézmény, melynek az volt a célja, hogy az ököljog ártalmas következményeit legalább az év bizonyos napjain akadályozza, ezért egyes napokon minden bosszúakciót ideiglenesen szüneteltetni kellett
- 26 *Chiliasmus* — a korai kereszténység korszakában elterjedt misztikus hit Krisztus ezeréves földi uralmában, amely — e hit szerint — Krisztus második eljövetele után, a „világ vége” előtt következik be
- 82 : 3 *örök csavar* — Archimedesz által feltalált szerkezet, amelyet vízemelőgéphez alkalmazott
- 14 *Paraklet* — Paraklétosz görög szó = segítő, közbenjáró, vigasztaló. János evangéliumában a Szentlélek és a megdicsőült Megváltó neve.
- 16 *messing* — sárgaréz
- 83 : 1 *láb* — 31,63 cm

Lap: Sor:

- 83 : 32 *Kamaschendienst* — a szabályzatot pedáns aprólékossággal érvényesítő, s ezáltal a katonák életét megkeserítő szolgálat
- 84 : 7 „*periculum in mora*” — a késedelem veszélyes
- 85 : 29 *parabolánndék* — parabolánok: a kereszténység első évszázadaiban Kisázsiaiban és Alexandriában életüket betegápolásnak szentelő (vö. a 7. notesz 56 r.: „Parabolánok veszélyes betegségek ápolói” *Följ.* I. 297.)
- 86 : 1 *Alhambra-szerű* — Alhambra — a mór fejedelmek granadai palotája, 1333—91-ig épült. Díszítése az arab—mór művészetben stílust teremtett, melyet Alhambra-stílusnak neveznek.
- 16 *guyack* — Amerika forró égövi tájain honos fafajta. Itt: feltehetőleg guyackgyanta felhasználásával készült pecsét.
- 87 : 16 *genre* — műfaj
- 17 *Troyon* — Constant (1810—1865) francia festő, tájképeivel és főleg állatképeivel vált híressé
- 18 *Verboeckhoven* — Eugène Joseph (1798—1881) belga festő; állatokat, különösen juhokat festett
- Bonheur Róza* — Rose Bonheur (1822—1899) francia festőnő, különösen lovakat ábrázoló képei voltak ismertek
- 89 : Cím *Sabina* — Lehetséges, hogy azért nevezik e „leánynevelő intézetet” Sabinának, mert a lányokat innen — a szabin nőkhez hasonlóan — idegen országbeli férfiak viszik el magukkal.
- 90 : 7 *conglomerált városok* — összetömörített, nagykiterjedésű városok; itt: fővárosok
- 8 „*Urbs*” — város; a rómaiaknál Rómát jelentette
- 11 *clearinghouse* — leszámftoló hely
- 91 : 2 *szádtóli* — százalék
- 11 *A Sabinából kikerült házastársak kezdtek nem lenni megelégedve egymással* — Ez az egész rész feltűnő hasonlóságot mutat azokkal a kiházasító egyletek tevékenységét bíráló cikkekkkel, amelyek néhány hónappal a regény e részének megjelenése előtt láttak napvilágot. Az Igazmondó pl. így ír: „... az egyletek kiölik az erkölcsi érzetnek legutolsó szikráját is, ha rabol az egylet a tagok zsebéből egyszeresen, rabol akkor erkölcsiségökből tízszeresen. Le van téve általa a legtöbb egyenetlen visszás házasságok alapja; csak egy évig kell figyelemmel kísérni az egyletek hozzájárulásával kötött házasságokat, és sírni fogunk felettök”. (Igazmondó, 1872. márc. 3. 10. sz. 76.)

Lap: Sor:

- 91 : 23 *Az igazgatóság leköszönt, az ügynökség megszökött* — A kiházasító egyletek botrányáról, melynek kapcsán úgylátszik a hatóságok is beavatkoztak, az Üstökös gúnyos versikét közzöl: „Direktor úr társaival — A hűvösre jutott — Nevetik a felültetett — Balek publikumot. — Ül direktor et confratres — Hűvös börtönében — Az asszony meg, et consortes — Piros bársonyszéken . . .” (Ü 1872. júl. 13. XXIV. 344.)
- 27 *interpelláció intéztetett a kereskedelmi miniszterhez* — Az Igazmondó fent idézett cikke is említést tesz erről, megjegyezve, hogy jó lenne, ha „a kereskedelmi miniszter úr rögtön tenne valamit” a kiházasító egyletekkel kapcsolatos interpellációra.
- 32 *Mazrur* — e név az Ezeregyéjszaka meséiben is szerepel
- 92 : 18 *kulissza* — itt: a tőzsdeteremnek az a része, ahol a közönség az ügynökök közvetítése nélkül köti üzleteit
- 31 *Franciaországban . . . a polgári házasság volt törvényes.* — A *Fekete gyémántokban* ír Jókai arról hogy „Franciaországban okvetlenül megkövántatik a házasság érvényességére a polgári szerződés”. (JKK 21. k. 165.) — A fakultatív, ill. kötelező polgári házasság kérdéséről is viták folytak pl. a H-ban. Horn Ede Eötvös javaslatával szemben nem fakultatív, hanem kötelező polgári házasságért száll sfkra. Tisza Kálmán határozati javaslatot terjesztett be a polgári házasság behozatalával kapcsolatban, de Eötvös betegsége és halála (1871), valamint a külpolitikai helyzet miatt nem került sor a kérdés tárgyalására. (Takáts S. Jókai politikai beszédeihez írt magyarázó jegyzeteiben, 2. k. 407.) Molnár József pedig *A barátfalvi lévita* (JKK 63. k.) jegyzeteiben foglalja össze ezt a küzdelmet. Jókai pályafutása során mindég következetesen a polgári házasság mellett foglalt állást. A regény megalkotásának periódusában többek között *A balpárt agendája* című vezércikkében fejti ki a polgári házasság elismerését s a felekezetek egyenjogúságát szorgalmazó álláspontját. (H 1872. május 23. 118. reg. sz.) Jókai félig tréfásan céloz a polgári házasság körüli vitákra. A házasságjogi törvényt csak évtizedekkel később, 1894-ben fogadta el nagy küzdelem után a főrendiház, de már a regény megírását megelőző periódusban is vita folyt a polgári házasság bevezetéséről.
- 93 : 3 *matrimonium conscientiae* — olyan együttlélés, amelyet semmilyen hivatalos aktus nem pecsétel meg, lelkiismereti házasság: a felek egyszerűen kijelentik, hogy házastársaknak tekintik magukat

Lap: Sor:

93 : 10 *bi-, tri- és quadrigamia* — két-három és négynejűség

11 *mormonismus* — A mormon felekezetet J. Smith alapította 1830-ban az USA-ban. E vallás előírta hívei részére a többnejűséget (1890-ig), emiatt az Egyesült Államok hatóságai üldözték a mormonokat. Jókai többek között *A három márványfej* c. regényében említi őket (JKK 50. k. 284.).

nazarenismus — A nazaréusok protestáns vallási szekta tagjai; a szekta megalapítója S. Fröhlich, más források szerint ennek magyar tanítványa, Hencsei Lajos. Az anabaptistákhoz hasonlóan csak a felnőttek keresztségét ismerik el; a keresztségen és az úrvacsorán kívül az összes keresztyén szentséget elvetik, tilosnak tekintik az eskütételt és a fegyverhasználatot. Magyarországra tanaik a XIX. sz. 40-es éveiben hatoltak be.

12 *bevett vallásfelekezet* — törvényesen elismert vallásfelekezetek, amelyeknek szabad vallásgyakorlatát az állam biztosítja

15 *nem a Brutusok, hanem a Helioabalusok idejéből* — vagyis a már hanyatló római birodalom idejéből. Brutusok — régi római nemzetség egyik ágának a neve; e nemzetségből származott Lucius Junius Brutus római államférfi, aki Tarquinius királyt elűzte, Róma első consula lett, s mikor fiai a szabadság ellen összeesküdtek, kivégeztette őket. Ezért a római hazafiság, a törhetetlen erény képviselőjének tekintették. Helioabalus római császárt (ur. 218—222-ig) kicsapongó életmódja miatt végül katonái ölték meg.

16 *polygamia successiva* — a római jog valóban lehetővé tette az ún. „fokozatos többnejűséget”, bár bizonyos megkötésekkel — tíz hónap, később egy év eltelte előtt nem lehetett újra házasodni

33 *a székely* — a székelyek szerectete, Erdély ábrázolása Jókainak egész életművén végigvonul; többek között *A magyar nemzet története regényes rajzokban Testvérharcok* c. fejezetében (JKK 67., 54—59.), a *Bdlványosvár, Egy az Isten, A Damokosok* c. regényben.

94 : 14 *kanahán iszap* — Kánaáni iszap; itt: a Bánátot megtermékenyítő gazdag talaj

25 *Házaiak . . . kívül csinosak, belül tiszták* — Orbán Balázs ír művében több helyen is a csinos, tiszta székely házakról, pl. könyvének *Fehér-Nyikó vidéke* c. fejezetében a szeryny, tiszta, házaknak „kaczéron ékített galambbugos” kapuiról, amely előtt csinosan, tisztán öltözött székelyek ülnek.

Lap: Sor:

(*A székelyföld leírása* — Történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. I. k. 1868. 105.)

- 94 : 32 *Arisztokercdiát ott nem ismernek* — Itt és a továbbiakban, a székely társadalmi berendezkedést Jókai szemmeláthatólag Orbán műve alapján írja le. Orbánnál olvashatjuk, hogy a székelyeknél már a legrégebbi időkben egy olyan „nemzeti szellemű demokratikus szellemű nemzeti szervezkedés” fejlődött ki, „melynek párját Európa akkori népeinél sehol feltalálni nem tudjuk . . . A középkor átka, a népek egyik részét szolgaságra kárhuzató feudalizmus a székelyföldön gyökeret verni nem tudott.” (I. m. I. k. 4—5.)
- 33 *suffrage universel* — általános szavazati jog
- 34 *a székely székek* — a székek a székelyek és erdélyi szászok régi szervezetében egy-egy közigazgatási kerületet képeznek, tulajdonképpen a vármegyének felelnek meg; a dualizmus korában valóban vármegyékké alakították át őket
- 95 : 7 *az első királyok által kiirtott ősvallás* — a 7. sz. notesz 47. r.-től kezdve Jókai jegyzeteli Ipolyi Arnold: *Magyar Mythológiáját* (Pest, 1854). E művet többek között *A magyar nemzet történetében*, a *Bálványosvárban*, *A szép Mikhálban*, *A kiskirályokban* használta fel. A magyar ősvallás ábrázolásának forrásait, Ipolyi művének Jókaira gyakorolt hatását Téglás Ti-vadar és Vég-h Ferenc mutatja ki *A magyar nemzet története regényes rajzokban* és a *Bálványosvár* jegyzeteiben (JKK 67. k. és 43. k.).
- 8 *rhabonbának* — költött méltóságnév. Jókai több munkájában ír róluk (pl. *A magyar nemzet történetében*, *Bálványosvár c. regényében*); mindenütt úgy állítja be őket, mint akik papi és bírói szerepet tölthettek be a pogány székelyeknél. Említi e méltóságot Ipolyi Arnold (i. m. 2. k. 228) és Orbán Balázs is (i. m. I. k. 7.) Mindketten a *Csiki székely krónika* koholt anyagából merítik az adatot, így az minden történelmi alapot nélkülöz.
- 8 *gyulák* — Ipolyi szerint a pogány hitvilágban papi és bírói hivatalt viseltek (i. m. 2. k. 236.)
- 9 *ennek eredeti betűit* . . . — Jókai *A magyar nemzet történetében*, (JKK 67. k. 7.) *És mégis mozog a föld c. regényében* (JKK 22. k. 27.), a *Bálványosvárban* (JKK 43. k. 12.) említi a hun—székely írást, *A kiskirályokban* a 16 betűből álló ábécét is közli. (JKK 48. k. 115.) Orbán Balázs említi a „hun schita” írást, az énlaki, csikszentmiklósi és gyergyószentmiklósi templo-

Lap: Sor:

- mokon, hozzátéve, hogy utóbbi kettő „a tudatlan papok által pogány maradványnak tekintetvén, megsemmisített” (I. m. I. k. 123—124.)
- 95 : 12 *a találmányok kimesterkélése* — A tehetséges székely ezermesterek találmányait Jókai több művében említi: pl. *Báldványosvár* c. regényében (JKK 43. k. 8.) a körben forgó Fergettyűvár kapcsán megjegyzi: „Ennek a népfajnak a vízhajtotta szövőszéktől a zengedező kútig mindenhez van esze.” A székelyek ügyességéről, ötletességéről — többek között Fergettyűvár kapcsán — Orbán Baláztól meríthetett anyagot (vö. *Báldványosvár* jegyzetei, JKK 43. k. 291.), továbbá hatással lehetett rá mindaz, amit Gábor Áronról és Bodor Péterről hallott, olvasott. (Vö. *A Damokosok*, JKK 44. k. 226—227.)
- 22 *olyan kutat készített, mely zeneműveket játszott* — Itt nyilván Bodor Péterről (1788—1849) van szó, akinek nevét számos találmány, furfangos szerkezet tette ismertté Erdélyben.
- 96 : 7 *Minő változatosság a női szépség típusaiban* — Az erdélyi szép leányokról Jókai többek között *Petki Farkas leányai* c. novellájában (*Erdélyi képek* 4.) és *Egy az Isten* c. regényében (JKK 69. k. 42.) is megemlékezik. *A jövő század regényében* a szép és erényes székely lányok dicséretének szentelt rész megjegyzi azzal, amit Orbán Balázs ír a *Fehér Nyikó vidéke* c. fejezetben „... e népes völgyben lakik fajunknak legszebbike, ott vannak a földnek talán legszebb leányai, kikre a ‚szép nem’ kifejezés oly méltán reá illik, mert sem a válogatott áruczikk gyanánt eladott Georgiai szépségek, sem Olaszország ünnepelt signórái, sem Irhon bájos misissei nem mérkőzhetnek a te gyöngyeiddel, szép Nyikó völgyel ... testi szépség és lelki nemes tulajdonokra nézve is kevés párja van népünknek ...” (Orbán Balázs: I. m. I. k. 105.)
- 96 : 16 *book of beauties* — szépségek könyve
- 22 *Székelytámad, Székelybánja* — a székelyek 1562. évi felkelését — amit főembereik elnyomása s jobbágyorsba sülyedéstől való félelmük váltott ki —, János Zsigmond hamarosan leverte és megtorlásul a közszekelyeket fejedelmi (kincstári) jobbágyokká tette. Fékentartásukra Székelyudvarhelyen a Székelytámad és a háromszéki Várhegyen a Székelybánja várakat építtette.
- 34 *évenként két-háromezer munkabíró férfi kénytelen a székekből kivándorolni* — A székely kivándorlás problémájával az

Lap: Sor:

- 1870-es években a Hon is sokat foglalkozott. Így pl. 1871-ben közölte Bakcsi Ferenc: *A székely ipar, kereskedelem és kivándorlásról* c. cikksorozatát, amelynek szerzője leírja a tömeges kivándorlást „Moldva—Oláhországba”. A nők is követik oda a férfiakat, s később „selyem ruhában de daróc erkölcsökkel” jönnek vissza. Bakcsi mindennek okát az erdélyi ipar, közlekedés fejletlenségében látja. (H 1871. dec. 5. 280. reg. sz.) Jókai is többször foglalkozik e kérdésekkel, pl. *A balpárt agendája* c. vezércikkében foglalkozik az erdélyi ipar fellendítésének szükségességével, rámutatva, hogy Erdélyt „a gyáripar oly gazdaggá teheti mint Csehországot.” (1872. máj. 24. 119. reg. szám, 1.)
- 97 : 5 *a hajdani „Etelközbe”* — a magyar törzsek lakóhelye a honfoglalás előtt; kb. a Dnyepertől az Al-Dunáig terjedő terület
- 6 „csángó” — Erdélyből kivándorolt székelyek
- 7 *Jassy* — ma: Jasi: tartományi székhely Moldovában, egyik a Román Népköztársaság legnagyobb városainak
- 22 *meginterpellál . . . egy minisztert* — Jókai itt a saját interpellációjára is gondolhatott. (*Interpelláció a Magyarország határában ászott lednykereskedelem tárgyban*, 1867. nov. 13. Jókai *Mór politikai beszédei*. Sajtó alá rendezte Takáts Sándor. Bp. 1925. I. k. 57—58.) (Vö. *A regény keletkezése, forrásai*.)
- 98 : 2 *móring* — hozomány
- tallér — nálunk a XV. sz.-tól a XIX. sz.-ig használt, eredetileg egy arany forint értékű czüstpénz
- 34 *etablirozta* — megalapozta
- „*car tel est son plaisir!*” — mert így tartja kedvel
- 99 : 18 *A legnevezetesebb tudósok voltak a Sabindához szerződötve* — Szegény leányokból félvilági nőket nevelő „intézetet” említ Jókai a *Fekete gyémántokban* (JKK 20. k. 181.). Közéjjár e témához *A Yan cheni szépek* c. versében is, ahol leírja, mi mindenre tanítják a Yan-Cheue szép lányokat az iskolában: „Az tanítják nekik iskolában / Csak szeretni és gyönyörnek élni. / S nem csak édes a yan-cheui delnő, / Am tudós is. A mi nőhöz illik / Drága himzés, hárfajáték, ének, / Versírás kék és arany tintával / Fára és cserépre festés tarka mázzal, / Ahhoz mind ért a yan-cheui lányka”. Amikor pedig mindezt megtanulták, drága pénzért vásáron adják el őket. Fenti vers forrása Wagnernek említett Kínáról szóló műve (Wagner, Johann Christoph: *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die*

Lap: Sor:

- 99 : 18 *asiatischen Tartaren*. Augsburg, 1687. 68.) Így Wagner könyve is közvetve forrása a Sabina ötletének.
- 24 „*guinea a liner*” — guinea = régi angol aranypénz; a „*guinea liner*” („*penny a liner*”) tulajdonképpen firkászt, zugújságfró jelent; itt: rövid hírek
- 100 : 23 „*brusquirozdsnak*” *neveznek* — brusquer (francia) annyit jelent, mint gorombán megtámad, rajtatütéssel elfoglal
- 101 : 21 *subordinált* — alárendelt
- 24 *cartouche* — pajzsdísz, a díszítőelem középrésze, feliratok, monogrammok elhelyezésére szolgál
- 28 *cirkalom* — körző
- 31 „*distance*” — távolság
- elevatio* — emelkedés
- 32 „*vizir*” — irányzék lőfegyveren
- 102 : 5 *Szentivánfai Rozália* — a név valószínűleg a Vas megyei Szentivánfa helységnévből alakult
- 16 *izabellaszín* — halványszürke
- 20 *decuria* — tíz katonából álló egység a régi római hadseregben
- 26 „*péri*” — tündér
- Szulamith* — a menyasszony neve az Énekek énekében (7: 1)
- 103 : 17 *cestus* — Vénusz öve a római mitológiában
- 18 *cingulum* — a római katonák öve, melyen a tört és a kardot viselték
- 28 „*déesse*” — istennő
- 104 : 4 *per procura válasszal* — itt: Rozáli helyett adott válasszal
- 105 : 15 *nectandrák* — dél-amerikai fafélék
- malpigia* — malpighia, Amerika forró égöve alatt honos borkor és fa, szép virággal
- 16 *opuntidk* — mexikói kaktuszfaj, igen szép virággal
- 22 *Chère princesse Rozáli* — kedves Rozáli hercegnő
- 29 Az itt felsorolt nevek egy része Jókai 7. noteszében is szerepel, *Irodalom* címszó alatt (55. v., *Följ.* I. 298.)
- „*Perogralló*” — Jókai noteszbejegyzése szerint „spanyol ?ármány? alak”. — *Vígjátékalak*, aki közhelyeket úgy ismételt, mintha nagy felfedezést tett volna.
- Jak Pudding* — a noteszben mint „*vígjáték alak*” szerepel; az *Egy ember, aki mindent tud* c. regényben, ahol Ottó gróf felsorolja ezeket a *vígjátékfigurákat*, „az angol *Jakk Pudding*”-ként emlegeti (JKK Kisregények 2. k. 16.)
- 30 „*Macca*” — a noteszbejegyzés szerint „*vígjáték alak*” Az *Egy ember, a ki mindent tud*ban „olasz *Maccák*”-ról van szó (110.)

Lap: Sor:

- 105 : 30 *Scaramuzzia* — az olasz színház egyik jellegzetes alakja, aki 1680 körül a „spanyol kapitány” helyére lépett „*Staberle*” — a notesz szerint „német báró, állandó posse alak” (posse = bohózat); a bécsi polgár megtestesítője
- 30 „*Gracioso*” — a spanyol komédia jellegzetes alakja
- 31 „*Cassandrino*” — komikus figura, eredetileg olasz, később francia komédiákban is, rendszerint zsupori, erkölcsöt prédikáló nyárspolgár
- 32 *ouverture* — nyitány. A 7. noteszban „Rák menuette, viszályával elzenélve” (*Följ.* I. 299.)
- 106 : 3 *portepée* — 'porte-épée' (francia) a. m. markolatszif. Jókai itt feltehetőleg „katonatiszt” értelemben használja.
- 14 *écurie* — istálló, úri lovak számára
- 19 *Csík* — egykori szék, majd vármegye neve Erdélyben; a Románia Szocialista Köztársaság területén
- 20 *mondur* — mundér, katonaruha
- mundó* — használt posztó hulladékából készült durva anyag
- 107 : 29 *cidaris mamillaris* — a Vörös-tengerben és Földközi-tengerben honos, nagy tüskékkel körülvett tengeri állat. Leírása a Jókai-hagyatékban ma is meglevő, már említett Leunis-féle állattanban is olvasható. (I. m. 911.)
- 32 *Alterum tantum* — mégegyszer annyi
- 109 : 12 „*pede proprio*” — tréfás képzés a „*manu propria*” (sajátkezűleg) mintájára, tehát kb. „saját lábával”
- 14 *autotypon* — a cinkográfiai kliséknek az a fajtája, amely a félfárgyolatokat is feltüntető fényképekről, festményekről pontokra bontva készül
- 25 *a hajdani „hét ház” helyén* — Jókai Költő u. 19. sz. villája közelében épült villák neve. Maga így ír erről: „Mint egy sziget közepén, úgy lakom egy sziklatömb tetején, . . . Ez a sziklahegy volt az anyja egy kőbányának, melyből a közelemben fekvő 'hét ház' épült.” (*Kertészgazdászati jegyzetek* Bp. 1896. 46.)
- 28 *sárga zászló* — veszélyes, ragályos betegek jelenlétére figyelmeztető zászló járványok idején. Jókai 7. noteszében *Orvos-tan* gyűjtőcím alatt szerepel a „Sárga zászló, pestis” bejegyzés (40. v., *Följegyzések*, I. 327.)
- 110 : 1 *hibikbokrok* — hibiscusbokor — a mályvafélék egy vagy többnyári fűve, cserjéje. Diószegi — kinek könyvéből Jókai sok növénynevet merített — nevezi „hibik”-nek (Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály: *Magyar fűvészkönyv* 1807. 396.)

Lap: Sor:

- 110 : 2 *ezüsthársak* — (*Tilia argentea*), a Dunántúl és a Nyírség erdeire jellemző fa (Vö. 117: 24)
- 19 *à la Faustina* — Faustina módjára; Faustina Marcus Aurelius római császár erkölcstelen életmódja miatt hírhedt felesége
- 22 *tévtutain* — labirintusain
- 24 *életfa* — (*Biota orientalis*) a ciprusfélék családjába tartozó örökzöld, utak mellé gyakran ültetett díszfa
- 111 : 18 *Lipótmező* — völgy Buda határában a Hármashatárhegy és Jánoshegy mögött. Régebben kedvelt nyaraló és kirándulóhely volt.
- 112 : 1 *Kút völgy* — A Svábhegyre vezető vasút és a vízvezetékcsövek említésekor Jókai az NK-szöveghez fűzött lábjegyzetében írja: „E regény megírásakor sem a vasút, sem a vízvezeték még nem létezett” (NK 52. k. 109.). A Fogaskerekű vasút csak 1874-ben nyitotta meg üzemét, de már Lechner felveti az 1871-es pályázaton első díjat nyert tervében egy „hegyi vasút” építésének gondolatát.” (Vö. Preisich G., i. m. 2. k. 40.) Az azonban már túlzás, amit Jókai később: *A Svábhegy és a kábelvasút* c. cikkében ír: „Mikor a Svábhegyen épült fogaskerekű vasut a közforgalomnak átadott, a megnyitó ünnepélyes lakomán a vállalat derék igazgatója egy felköszöntőt mondott, melyben kiemelte, hogy ennek a vasutnak az eszméjét ő (a Rígivasut létrehozója) nekem valamelyik regényemből vette, melyben én a jövődő titkaiba pillantva a többek között azt is leirom, hogy a Svábhegyre vasut fog felkanyarogni”. (VU 1896. nov. 22. 44. sz. 83.) A vízvezeték szerepeltetését a regényben feltehetőleg az is indokolja, hogy 1872-ben a főváros vezetősége elhatározta végleges vízmű építését. (Preisich, i. m. 2. k. 114.)
- 19 *Az Astrapé gyorsírási jegyekkel írott lap* — Lefébvre írt említett könyvében egy újságról, amelynek tudósítói gyorsírással jegyzik s azonnal lenyomatják a beszédeket, így azok boszorkányos gyorsasággal megjelennek (*Páris Amerikában*. Írta Párisi Doctor Lefébvre René (Laboulaye Eduard), franciából fordította Márkus István, Pest, 1869. 57.)
- 20 *regdlv* — nagyalakú papírlap
- 23 *nem kell se betűszedő, se nyomdász* — Delej lakói is egyenesen a léírt lapról tudnak nyomtatni (*Fekete gyémántok*. JKK 20. k. 219.)
- Papirográfiai úton* — a papirográf Angliában feltalált készülék kéziratoknak és rajzoknak sokszorosítására

Lap: Sor:

- 112 : 26 *Sennefelder* — A. Sennefelder (1772—1834) prágai születésű színművész, a litográfia feltalálója
- 113 : 3 *kerekes guzsaly* — kézi fonáshoz használt eszköz, amelynek vékony rúdja rá kötik a megfonni való szöszöt.
5 *matric* — matrica-fém- v. papírfelületbe mélyesztett szedés v. nyomdai forma, amelyről öntésre v. nyomásra alkalmas lemezek készíthetők
8 *duplex libelli dos est* — kettős haszna van a könyvnek; Phaedrus könyvének ajánló versében írja
24 *nem tud minden ember gyorsírást olvasni* — Magyarországon a XVIII. sz. vége óta történtek kísérletek különböző gyorsírási rendszerek meghonosítására. Élénk lendületet a gyorsírás az 1865. országgyűlés megnyitásakor vett gyorsírási iroda szervezésével. Jókai bizonyára képviselői tevékenysége során tapasztalhatta a gyorsírás fontosságát. Könyvei közül a már említett *Das neue Buch der Erfindungen* I. kötetében külön alfejezet foglalkozik a gyorsírás történetével és szerepével (Leipzig und Berlin, 1872.).
- 116 : 7 *magánykóterbe* — magánzárkába
9 *már nem ismerték a testi fenyítéket* — A testi fenyítéket az 1871. LII. t. c. szüntette meg. 1872. jan. 7-től Magyarországon bottozni tilos volt.
- 117 : 18 *ezredauditor* — hadbíróezredes
Generalgewaltiger — a katonai rendőrség főnöke (a XVII. századig használatos elnevezés)
20 *celebris* — ünnepélyes
- 118 : 23 *kornétás* — csapatkürtös
24 *chamade* — dob- vagy trombitajel
honneur — tiszteletadás
- 119 : 20 „*vörösvári medence*” — pilisvörösvári medence
- 120 : 3 *Szent László királyt dbrázolja* — I. László király (kb. 1040—1095) alakjához a néphit számos legendát fűzött. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében megemlíti a forrásfakasztás és a kun rablótól megmentett leány történetét is. (JKK 67. k. 74., 84.) A Svábhegyi-kápolna építését (Diana út 4.) 1854-ben Ringe bécsi építész kezdte el és Ybl Miklós fejezte be 1860-ban. Oltárképét Szent Lászlóról Stettka Gyula festette (Zakariás G. Sándor: *Magyarország művészeti emlékei*. III., Bp. 1961., 179.). Jókai leírása esetleg ezzel függ össze.
9 *ergonade* — térdeplő szobor (Följ. I. 303.)

Lap: Sor:

- 120 : 13 melyet a nemzeti tetszelgés elnevezett Alhambrának — vö. 86: 1 jegyzetünket. A *Le Tour du Monde*-nak Jókai könyvtárában ma is megtalálható egyik kötetében cikksorozat foglalkozik Spanyolországgal, s külön cikk az Alhambra történetével, szépségeinek bemutatásával (a szöveget képek illusztrálják). (*Voyage en Espagne*, 1864. X. k. 369.)
- 17 Abu-Abdallahtól Alfaragiig a mór királyok — a *Le Tour du Monde* fentemlített cikkében Abu-l-hadjadj szerepel, mint az Alhambra egyik alapítója. Lehet, hogy Jókai ezt a nevet írja el. Al-Farabi (850—941) bagdadi filozófus; lehet, hogy e névből alakítja Jókai Alfaragi képzelte mór király nevét
- 21 Alberca — Alberca az Alhambra legnagyobb négyszögletes udvara.
peridrom — oszlopos, fedett kőfolyosó
- 22 az „oroszlánudvarra” emlékeztet — a híres Oroszlánudvarról a *Le Tour du Monde* mutat be nagy képet; a karcsú oszlopok között szökőkutak láthatók, pávák sétálnak stb. (i. m. 378.)
- 26 *nialeja* — (Milnea montana) Oken szerint magas fa, szőlőhöz hasonló sárga gyümölcscsel (4. k. 1310.)
- 27 *nuphar* — tavirózsa
victoria regia — a tündérrózsák családjához tartozó, fehér és rózsaszín virágú, szép vízinövény
- 33 ahol hajdan egy magyar költő háza állott — Költő u. 19., Jókai svábhgyei villája
- 121 : 4 három ezüstlevelű hárs, miket saját kezével ültetett — Hegedűsné Jókay Jolán írja visszaemlékezéseiben, hogy az 1870-es évek elején Jókai Füredről hozatott ezüstlevelű hársfákat, mert azoknak sokkal jobb illatos a virágjuk, mint a fekete hársé; ezeket elültette svábhgyei házának kertjében, s mikor esténként Laborfalvy Rózával sétálgatott alattuk, gyakorta mondogatta: „Na, kedvesem, itt fogunk nyugodni ezen a helyen, nem kell már gondoskodni, hogy hová vigyenek”. (Hegedűs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai: *Jókai és Laborfalvi Róza*, Bp. 1927. 275.) Kedves hársait említi *Életemből* c. írásában is. (NK 96—97. k.)
- 121 : 7 Itt együtt szerepelnek a regény megalkotásakor a fővárosban már valóban létező épületek a Jókai által elképzelttel: a görög stílusú múzeum = a Nemzeti múzeum (1836—1846-ig épült), az operaház „francia modorban” 1875—85 között Ybl tervei szerint olasz reneszánsz stílusban épült meg; a bizánci ízlés szerinti bálépület feltehetőleg a Vigadó (épült

Lap: Sor:

- 1859—65., Pészl Frigyes tervei szerint); (a Pantheonról, országházzól l. 17: 29. jegyz.)
- 121 : 15 *Egy alagutat egyiptomi portáléval* — Itt a Lánchídról van szó.
16 *politechnikum* — a múlt század 40-es éveiben alapították, a Műegyetem egyik előfutára (Vö. Zelovich Kornél: *A Műegyetem. A Magyar Tudománypolitika alapvetése*, Bp. 1927. 230—65.)
- 20 *donjon* — vártorony, őrtorony
24 *opus rusticum* — terméskövekből összerakott épület
29 *Ellorai indus templom* — Ellora település az indiai Bombay államban, többek között barlangtemplomairól híres
- 33 *padmaly* — itt: mennyezet
- 122 : 1 *lapis lazuli* — lazurkő; kékszínű féldrágakő
3 „*porporino*”-kő — vörös, átlátszatlan üveglapok
5 *lithophania* — porcelánfénykép
6 *beauvais-i* — Beauvais: katedrálisáról nevezetes francia város, ahol 1718 óta gobelin-módszerű falkárpitokat készítettek
8 *Jean Goujon* — (meghalt 1566 körül) kitűnő francia reneszánsz szobrász
10 *kressilalkohol* — az alkoholhoz hasonló kémiai tulajdonságokat mutató kreszilsav
11 *kirdlyfa* — (Jacaranda) sajtáságos lilaszínben játszó kemény fa, a legfinomabb műbútorfák egyike
13 „*corinthetai érc*” — nemes fémet tartalmazó öntvény; Plinius szerint Korinthosz feldúlásakor a leégett házakban réz, arany és ezüst összeolvadásából keletkezett. Egy másik feltevés szerint ez bronz volt, amelynek az összeállítását titokban tartották.
14 *damaszkozott* — egymást keresztező vonalakkal, arabeszkekkel virágalakokkal díszített felületek, (színes alapra rendszerint ugyanazon szín más árnyalatával festették a mintákat)
Delaulne — Etienne Delaulne (1518—?) francia rajz- és vészművész, főként mitológiai tárgyú műveket alkotott
18 *sèvre-i porcelán* — híres francia porcelánmárka
19 *Palissy* — Bernard, (1510—1589) különleges dísztaláiról, híres francia keramikus
21 *panoplit* — teljes lovagi fegyverzet
Giulio Romano — (kb. 1465—1512) híres olasz szobrász és ötvösművész
24 *Guido Baldo* — talán Guido Ubaldo, azaz Guidobaldo del Monte (1545—1607) a híres humanista, az ifjú Galilei egyik mestere

Lap: Sor:

- 122 : 25 *a Canterbury érsek* — az anglikán egyház feje
27 *Medina del Campo* — számos templomáról kolostoráról híres spanyol város
33 *encaustica* — beégetett festés
- 123 : 2 *Rouvier* — Maurice Rouvier, francia képviselő 1871-ben választják meg
3 *schellak* — több forróégyövi növény fiatal hajtásaiból nyert gyanta (fényező, ragasztó anyag)
5 *princmetall* — „talmi”, hamis arany
6 *chryssorin* — az ún. mozaikarany: vörösréz és cink keveréke
7 *alfenoid* — alfenid: galvanikus úton ezüstözött nikkell- és cinköntvény
bathmetall — Angliában kedvelt fehér réz-cink öntvény, melyet teáskannák gyártására használtak
- 11 *égény* — éter
Thorwaldsen — Bertel (1768. v. 70—1844.) — dán szobrász, a klasszicizmus egyik legnagyobb hatású művésze
Canova — Antonio (1757—1822) — olasz szobrász, a képzőművészeti akadémizmus egyik megalapítója
- 12 *Pradier* — James Jean Jacques (1790. v. 1792—1852) — neves francia szobrász, főleg mitológiai tárgyú műveket alkotott
- 14 *főszanyag* — gipsz
18 *encanaillirozza magát* — rossz társaságba kerül, lezüllik, lealacsonyítja magát
20 *A ma készült szobrot bedssák guanóba* — a hamisításnak egy régi módja
23 *Van Dael* — Jean François (1764—1840), flamand festő
28 *primus acquisitor* — első szerző, a vagyon megalapozója
30 *majoresco* — elsőszülött fiu
- 125 : Cím „*Pellagra miserorum*” — a szegények pellagrája; l. 126: 23
1 *kondor* — göndör
14 *litophan* — porcelánkép
21 *Phidias* — (Pheidiasz, i. e. 5. sz.) görög szobrász, korának legnagyobb művésze. Egyik főműve Pallasz Athéné szobra, a klasszikus szépség megtestesítője
minervai nyugalom — Minerva a római mitológiában a bölcsesség megtestesítője (a görögöknél Athéné)
- 126 : 21 *Tudornő* — tudónő, itt: doktornő. A nőbetegeket ellátó női orvosok szerepeltetése, a kórház leírása emlékeztet Lefebvre említett művében a „Gondviselés kórházának” leírására — a kórház igazgatója Hope asszony, „orvostudor, az egészség-

Lap: Sor:

- tan tanára". A kórház mintaintézmény, roppant termék, tisztaság, sok „szabad lég”; a betegetek egy „század” fekete ruhás nő látja el, — ezek a segédorvosok; hatáskörükbe tartozik a „lebetegedés, a kis gyermekek ápolása, a nők betegsége és örültsége,” (vö. i. m. 116.).
- 126 : 23 *pellagra miserorum* — mai álláspont szerint a B-vitamin csoportba tartozó nikotinsavamid hiánya miatt létrejövő anyagcserebetegség. A betegség okának meghatározása és a tünetek leírása Jókainál megfelel annak, amit múlt századi lexikonokban olvashatott. A Pallas szerint pl. a pellagrát anyarozstartalmú kukorica fogyasztása okozza, ezért főleg a szegényebb lakosság körében fordul elő. Kiütéseket, viszketettségét, elváltozásokat okoz a bőrön. Tavasszal kiújul; nagyfokú gyengeséggel, fájdalmakkal, idegzavarokkal, gyakran agyhártyagyulladás jár. Első stádiumából néha még visszafejlődik.
- 33 *sárgaldz* — vírus által okozott trópusi fertőző betegség, leggyakrabban Dél-Amerika északi részén és Közép-Afrikában lép fel
- 34 *gyermekölő noma* — Jókai 7. noteszában is szerepel a „noma-gyermekbetegség” beírás. Többet mi sem tudunk megállapítani. — A 7. noteszban két helyütt *Orvostan* gyűjtőcím alatt sorakoztatja fel a különböző betegségek és orvosságok neveit: a 60. lap v.-ján és r.-ján és a 40. lapversóján (*Följ. I. 228, 327.*)
- fekete haldl* — kolera, pestis
- 127 : 2 *spakelsked* — a noteszban „spadelskhed — norvég ragály” (7. n. 60. v. *Följ. I. 288—89.*)
- malária a Maremmek mocsdrai közt* — Maremmák: lápos terület az Appennin-félsziget Nyugati partjain. Maláriás mocsarait már nagyrészt kiszáraitották.
- 3 *Savoya hegyeiben* — a Savoyai Alpok: hegység Franciaországban, az Isère és a Rhône között
- 4 *framboise . . . cirragra* — ragályos bőrbetegségfajták
- 7 *rupia* — különböző bőrbetegségek során fellépő pörkökkel fedett fekélyek, tályogok; a 7. noteszban a „Rupia szegények betegsége” bejegyzés olvasható (7. 60. v. *Följ. I. 288—89.*)
- 8 *ergotismus* — anyarozsmérgezés; az anyarozs (*Claviceps purpurea*) élősködő tömlősgomba, mely súlyos mérgezést okozhat
- 9 *endemicus* — helyhez kötött, helyi
- 14 „*mal rosso*” — „vörös baj” (olaszul)

Lap: Sor:

- 127 : 19 „*oidium*” --- gomba-spóra; fehér, lisztszerű bevonatot képez a növények zöld részén
22 *sporadice* -- szórványosan, elszórtan
24 *pilga* — itt: csapás
„*hesseni légy*” — gabonakártevő gubacslegy, 1778-ban és 1850—57-ben az Észak-Amerikai Egyesült Államokban nagy károkat okozott. Hazánkban a legrégebbi adat pusztítására 1833, majd 1863—64-ben és 1873-ban okozott nagy károkat.
- 25 II. *Fridrik hesseni uralkodó* — II. Frigyes hessen-kassel-i herceg (1720—1785) 12,000 főből álló hadsereget adott el Angliának az amerikai függetlenségi háború (1775—83) idején
- 128 : 1 *szipoly* — itt: kártevő bogár
- 129 : 12 *fekete öltöny, sárga szalag, az éjnek, a halálnak, a nyavalydnak a színei* — a fekete-sárga (eredetileg fekete-arany) a német-római birodalom színei, 1806-ban, a birodalom megszűntével a Habsburgok továbbra is használták. Jókai nemzedékét a két szín az abszolutizmusra emlékeztette.
- 28 *Papilio Io* — a papilio a nappali lepkék csoportjába tartozik; lepkék „szimbolikus” megjelenése nem ritka Jókainál — a *Szabadság a hó alatt* c. regényben pl. a halálfejes lepke rászáll Nariskin Zsófia képére, aki később meghal (JKK 37. k. 93.)
- 131 : 10 *phenilsav* — fenol, karbolsav. Régebben nagy mennyiségben használták fertőtlenítésre.
12 *hydrostaticus derekalkak* — Jókai talán valami olyasmit képzelt, mint a mai vízzel töltött gumimatrac; erre utalhat a „hydrostaticus” jelző
14 *melitismus* — a méz külső v. belső használata gyógyszerként
30 *víziszony* — veszettség
- 132 : 21 *endermaticus* — bőrre ható
22 *Bally* — Victor (1775—1866) neves francia orvos, a francia Orvosi Akadémia tagja
Orfila — Matthieu Joseph Bonaventura (1787—1853), híres orvos és kémikus
Magendie — François (1783—1855) francia fiziológus, a modern kísérleti fiziológia megalapítója
23 *Lesieur* — a lexikonokban nem szerepel
24 *heroicus gyógyszer* — erős hatású gyógyszer
morphium sulphuricum — kénsavas altatópor
27 *primarius* — itt: elsődleges
- 134 : 3 *kőpöly* — kis üveg v. fémbúra, amelyben melegítéssel meg-

Lap: Sor

- ritkították a levegőt, majd hirtelen a beteg testrészt bőrfelületére borították, hogy vérbőséget idézzen elő
- 134 : 13 *sötétkór* — búskomorság
18 *tarjagos* — tályogos
29 *De igen is láttam már majmot* — Ilyen csodálatos majom szerepel a *Kirdlyné és a majom* c. elbeszélésben, ahol a perzsa sah majmocskája kártyázik, nyer, csal s megnevetteti a búskomor királynőt, mint Rozáli meséje a majomról a búskomor betegeket (*Mesék és regék*. NK 93. k. 1898. 108—).
- 33 *kórnő* — beteg
- 135 : 5 *Torda* — ma Turda, város a Román Szocialista Köztársaságban, Erdélyben, az Aranyos folyó mentén. Az egykori Torda-megye székhelye.
- 136 : 12 *kontratanc* — angol tánc, amelyben a férfiak és a nők két külön sorban egymással szemben állnak
viganó — a XIX. sz. elején divatos selyemből készült szoknya, vagy egybeszabott selyem felsőruha
- 33 *Már Boccaccio idejében tudták* — Boccaccio Giovanni (1313—75) világhírű olasz író, a modern európai novella megteremtője és mestere. Jókai 1348—1354 között írt főművére, a száz novellát tartalmazó *Dekameronra* céloz, melynek kerettörténete szerint az 1348. évi firenzei pestis idején a járvány elől egy vidéki kastélyba menekült nemes társaság tagjai vidám történeteket mesélnek egymásnak.
- 34 *a pestisnek nincs jobb ellenszere, mint a vlg kedély* — Maga Jókai is osztozott korának azt a meggyőződését, hogy a pszichikai ellenállás immunitást biztosít, sőt, meg is gyógyítja a beteget. (Vö. *A lélekidomár*. JKK 51. k. 436.) Az 1872-es kolera idején tanúsított viselkedését vö. Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. (Bp. 1923. 34.)
- 138 : Cím *A repülőgépek őrültjei* — Az őrültekházának leírását olvashatjuk Jókainak *Egy karácsonyest a bolondok házában* c. elbeszélésében is (NK 25. k. 242—247.). Itt is szerepel egy őrült, aki „atya ur Istennek” képzei magát, egy másik pedig a „sok tudományban bolondult meg”, azt képzei, hogy aranyat csinál és röpdülni tanít.
- 140 : 29 *Reichard-féle kémilábdák* — a lexikonokban és kézikönyvekben nem sikerült megtalálnunk
- 30 *Aswood leeresztett hullóbernyői* — nem találtuk meg a lexikonokban
- 34 *kőneny* — hidrogén

Lap: Sor:

- 140 : 34 *Clay-féle könenykészítő gép* — A *Das neue Buch der Erfindungen* léghajózással foglalkozó fejezetében olvasható a léggömbök hidrogénnel való töltésének leírása, melyet nagy kép is illusztrál. Clay nevééről a fejezet szerzője nem tesz említést. (I. m. II. 115.)
- 141 : 1 *szénélény* — széndioxid
2 *szénsavany* — szénsav
5 *Tehát az ön léghajójában tüzelni is szükséges* — A *Das neue Buch der Erfindungen* említett fejezetében olvasható Pilâtre de Rozier léggömbjének leírása, amely igen veszélyes kombinációja a Montgolfier és Charles-félenek. Rozier léghajóján egy hidrogén töltésű ballon alatt hengeresre kiképzett hőlégcellát helyezett el, amelyet tűzzel hevített. Charles professzor óvta Rozier-t e veszélyes kombinációtól: „... ez se több, se kevesebb, mintha tűz fölé lőporos hordót függesztene” — mondta. (I. m. II. 119). Bár az „Atyaisten” más céllal alkalmaz tüzet a hidrogénnel töltött léggömb alatt, mint azt Rozier tette, a kombináció veszélyes voltának említése emlékeztet a fent idézett leírásra.
- 16 *Great Eastern* — a világ akkor legnagyobb hajója, melyet Scott Russel 1857-ben épített, s amely eredetileg Anglia és Ausztrália között közlekedett. Verne: *Az úszó város* címmel regényt írt róla.
- 17 *A talapja Pétin rendszere nyomán van összedálltva* — A *Das neue Buch der Erfindungen* léghajókról szóló fejezetében ismertetés olvasható Pétin francia harisnyaszövő tervéről. Pétin 1850-ben olyan légi járművet tervezett, amelyen egyszerre többen utazhatnak — e célból négy gömbalakú ballont akart egy nagy dobogóra szerelni (i. m. II. 135). A leírást kép kíséri, melyen a dobogó hosszában elhelyezett négy léggömb látható.
- 19 *Lee . . . Louw . . .* — (németül Lee és Luv) a Lee a hajó szélalatti, védett oldala, a Louw — a szél feletti, a szél által érintett oldala. Világszerte használatos tengerészeti szakkifejezés.
- 32 *Herson* — William Samuel Henson (1805—1885) angol mérnök 1843-ban szabadalmaztatta utas- és áruszállítás céljait szolgáló motoros repülőgépét. (Vö.: *A regény keletkezése, és forrásai c.* fejezetet.)
- 34 *Partridge pneumodromondt* — nem találtuk meg a lexikonokban és kézikönyvekben

Lap: Sor:

- 142 : 5 szellentyű — szelep, főként gáz v. gőz áramlásának szabályozására
- 18 Partridge spirálszélkerekei s fekkentes szélkelepei ; — Partridge-nek . . . hengerbe illesztett szélmotollja — nem sikerült nyomára lelnünk
- 25 supinatio — a kar és kéz — itt a szárny — kifelé való forgatása
- 143 : 3 molybdenezüst — molibdén: ezüstfehér színű, kemény, igen magas olvadáspontú fém
- 4 wallosin — múlt században a halcsont pótlására használt — Jávában, Borneóban, Szumátrában termő — hajlékony nádpálma
- 8 negatív idioelektrikus tulajdona miatt — az ebonitban, ha posztóval dörzsölik, negatív elektromosság fejlődik
- 25 Azonban én nem kértem tanácsot a madaraktól, hanem a halaktól — A regénynek ez a része 1873. jan. 9-én látott napvilágot a Honban. Néhány nappal előbb — január 5-én — érdekes kis cikk jelent meg a VU-ban, egy Martens nevű orvos lég-hajójáról, amely nem a madarat, hanem a halat utánozza. A rövid magyarázó szöveg azt bizonygatja, hogy a hal könnyebben mozog a vízben, mint a madár a levegőben. A cikket ábra illusztrálja, amelyen halalakú léggömb látható. Lehetséges, hogy a legifjabb őrült fejtegetéséhez ez a közlemény adta az ötletet. (Vö. VU 1873. jan. 5. i. sz. 7—8.)
- 144 : 9 erős parallelogrammja — egyidőben ható ellentétes erők együttes hatása. A *Das neue Buch der Erfindungen* II. kötetében olvasható e jelenség leírása, amely mellett kép is látható — egy hajót a két partról két különböző irányban húznak —, s a rajz feltünteteti a két erő összegezéséből keletkező eredőt.
- 10 cathetus — befogó
- 11 hypothenusdján — átfogóján
- 145 : 10 aerostat — léggömb
- Melyik gyermek nem ismeri azt az egyszerű repülőgépet — vö. *A regény keletkezése, forrásai és Das neue Buch der Erfindungen*, II. k. 41.
- 17 Éppen száz éve annak, hogy Ericson a hőléggépet mozdérbül alkalmazta — John Ericson (1803—1889) svéd származású amerikai mérnök találmányát részletesen ismerteti a *Das neue Buch der Erfindungen* — a II. kötetben (503.) olvasható, hogy Ericson 1833-ban lépett fel a „calorigép” elképzelésével, eleinte sikertelenül kísérletezett, később — 1853-ban — Amerikában sikerült létrehoznia az első hajót, amelynek mo-

Lap: Sor:

- torját fellemegett égési termékek hajtották. A cikk szerzője hozzáteszi, hogy a „calorigép” név nem szerencsés, inkább „Heißluftmaschine” nevet kellene használni — Jókai is e szó magyar megfelelőjét — „hőléggép” — használja a kalorigép szinonimájaként. Nagyon valószínű, hogy Jókai Ericsonról való információit e német könyvből meríti. Erre vall az Ericson-találmányát tökéletesítő mérnökök felsorolása is, akiknek nevét ugyancsak az említett fejezetben olvashatjuk.
- 145 : 21—23 *Lehmann* — . . . *Laubroi* — a német könyv ismerteti a hideg és forró lég váltogatott működtetésének elvét, amely Laubereau francia mérnök ötlete volt (Jókainál a Laubroi nyilván elírás), s amelyet Lehmann mérnök is alkalmazott. (II. k. 506.) A kötet 509. lapján Lehmann hőléggépének rajza és leírása látható.
- 23 *Schwartzkopf* — nem sikerült a lexikonok segítségével azonosítanunk
- 30 *alkarsin* — kellemetlen szagú, mérgező folyadék, először Cadet állította elő
- 31 *mireny* — arzén
- 146 : 4 *Coehorn* — Coehoorn németalföldi hadmérnök 1673-ban Grave ostrománál alkalmazta először e könnyű mozsárágyúkat, melyeket az ő ötlete nyomán fejlesztettek tovább és használtak a XIX. sz.-ban.
- 147 : 6 *többnyire cipészek, bukott kereskedők, megvert hadvezérek foglalkoznak a repülés mesterségének találgatásával* — Ez a gondolatmenet emlékeztet a *Das neue Buch der Erfindungen*-ben olvasható fejtegetésre, amely szerint a repülőgép gondolata is épp annyira foglalkoztatja az elméket, mint a „perpetuum mobile”, míg azzal főleg suszterek, tönkrement kereskedők foglalkoztak, ezzel szabók, néha ügyvédek (i. m. II. k. 110.). *A regény keletkezése, forrásai* c. részben rámutattunk, hogy Jókai a Tatrangi Mózes felsorakoztatta adatokat kétségtelesen a *Das neue Buch der Erfindungen*-ből meríti.
- 9 *Besnier* — francia lakatos, állítólag 1678-ban ide-oda repkedett egy folyó felett egy szerkezettel, melynek az volt a lényege, hogy a „pilóta” négy kis szárnyfelületet karjával-lábával föl-le működtetett. Nevének nagy híre kerekedett, a *Journal des Savants* 1678. szeptember 12-i számában még egy rajtot is közöl e szerkezetről (vö. G. Wissmann: *A repülés története.* 1964. 45.).
- 11 *Blanchard* — François Blanchard (1753—1809), a későbbi hí-

Lap: Sor:

- 147 : 11 res léghajós, 1780—85-ben dolgozott Párizsban „repülő hajó” elnevezésű gépén (mindkét kísérlet leírását képpel illusztrálva Jókai megtalálhatta a *Das neue Buch* . . . második kötetében 110—111.).
- 13 Degen — Jakob Degen bécsi órásmeister (1761—1848) 1807-ben mutatta be a bécsi egyetemen tudósoknak és újságíróknak repülő szerkezetét. Nem is egészen sikertelenül. (Vö. Wissmann, i. m. 52.) A *Das neue Buch* e kísérletet kudarcnak minősíti (2. k. 111.).
- 148 : 10 Lenoir-féle gázmozdony — Jean Etienne Lenoir francia mérnök 1860-ban szabadalmat váltott ki egy — rendszere szempontjából kifogástalan, a modern belsőégésű motor ősenek tekinthető — kettősműködésű gőzgépre. (Vö. Wissmann i. m. 131.) A gép ismertetését és rajzát Jókai megtalálhatta a *Das neue Buch der Erfindungen* 2. kötetében. „A gőzgéppel konkuráló szerkezetek” cím alatt (497—499.); a cikk szerzője kiemeli a gázgépek előnyeit az Ericson-féle „hőléggépekkel” szemben — ez a gondolat szerepel Tatrangi Mózes fejtegetésében is.
- 33 Puszta izomerő nem segítené át a fecskét a tengeren — Ez és az itt következők fejtegetés feltűnő hasonlóságot mutat a *Das neue Buch der Erfindungen* érvelésével. A német könyv szerzője — miután ismertette Besnier, Blanchard és Degen kísérletinek kudarcát — arra a következtetésre jut, hogy az izomerő nem elegendő a repüléshez — az elektromosságna és a mágnességnek kell segítenie. (2. k. 111—112.)
- 149 : 1 kondor — kondorkeselyű: Dél-Amerikában honos ragadozó madár, a legnagyobb repülő madár. — A kondorkeselyű foglyulejtését Humboldt írja le az *Ansichten der Natur* c. művében: e szerint Chilében és Peruban kerítéssel körülkerített helyre húst helyeznek — a jóllakott kondorkeselyűk a hús elfogyasztása után nem tudnak felszállni, főként azért, mert a felszállás előtt félig nyitott szárnyal kellene szaladniuk egy darabon. (Alexander von Humboldt: *Ansichten der Natur*. Stuttgart und Augsburg, 1860., 2. k. 39.)
- 2 Hold-hegyek — Ptolemaiosz ír Afrikában, az Egyenlítőnél délre emelkedő Holdhegyekről
- 150 : 4 tényező — itt: pozitív
5 elutasító — itt: negatív
- 14 vízüveg — vízben oldódó nátriumszilikát v. káliumszilikát, hőálló tömítések készítésére, tojások konzerválására alkalmas

Lap: Sor:

- 150 : 17 *paradoxurus* — főleg Dél-Ázsiában honos — részben növényevő — ragadozó. Jókai állításától eltérően — nem repül.
- 31 *Dal Negro* — Salvatore (1768—1839) olasz pap, 1806 óta a padovai egyetem fizika-mechanika professzora. Tarczynak a Jókai-hagyatékban is megtalálható könyvében olvasható: „a delejvillanyos mozdonyok kitalálójául Dal Negro tartatik, 1831-ből. Valódi kitalálója Jedlik Ányos.” (Tarczy, i. m. II. k. 144.)
- Ströber* — valószínűleg elírás. Tarczy Ströhler „delejindítású” villanygépét említi (i. m. II. 459.). E gép ábrája látható a Meyers-lexikonban is az elektromágneses gépek között (6. k. 110.).
- 32 *Jakobi* — Borisz Szemjonovics (1801—1874) — német származású orosz fizikus. 1834-ben Lenzcel együtt gyakorlati célokra is használható villanymotort szerkesztett. A Néván kipróbált villanymotort hajtott csónakot a Meyers-lexikon (6. k. 110.), és Tarczy (i. m. II. k. 144.) is említi.
- 151 : 4 *Holtz által feltalált . . . villanygép* — Wilhelm Holtz (1836—1913) német fizikus 1865-ben szerkesztett egy javított „influenzelektromozó gépet”. E gép két ábrával illusztrált igen részletes leírása olvasható a *Das neue Buch der Erfindungen* 2. kötetében. (298.) A Természettudományi Közlöny is ismereti (1869. I. k. 359.).
- 5 *Poggendorf* — (1796—1877) Johann Christian, német fizikus, J. S. Schwiggerrel együtt 1820-ban feltalálta a galvanoszkópot, amelynek érzékenységét tükrös leolvasással fokozta. Jókai a „Poggendorff féle kettős összeállítás” alatt értheti esetleg Poggendorf elektromotoros erő mérésére használt ún. „kompenzációs módszerét” (1841), melyben két áramforrást állítanak szembe.
- 13 *messing* — sárgaréz
- elaterit* — kaucsukra emlékeztető lágy, hajlítható ásvány
- 152 : 8 *fregattmadár* — a trópusi tengereken élő kitűnően repülő madár; szárnya és farka igen hosszú
- 31 *rheometer* — áramlásmérő, főként folyadékok és gázok áramlási sebességének meghatározására szolgáló készülék
- tangentboussole* — elektromos áram mérésére szolgáló műszer
- 153 : 27 „*massa Tatrangi*” — Tatrangi úr (Massa — a Master = Mester szó amerikai néger dialektusban használt alakja)
- 154 : 2 *kovany* — szilfcium
- 30 *moraliter* — erkölcsileg

Lap: Sor:

- 154 : 33 *apodictice* — kétségtelenül
- 155 : 3 *Columbice I* — Kolumbusz módján. Jókai az előzőleg említett „*mathematice*”, „*physice*”, mintájára képezte ezt a határozót. Jelentése itt: „egyszerű ötlettel”.
- 13 *concretiō* — eredetileg oldott állapotban levő anyagok koncentrációja
- 14 *tabaxir* — sárgásfehér v. barnás, kis darabokban előforduló, javarészből kovasavból álló anyag, amelynek igen kis törésmutatója van
- 20 *skapolith-üveg* — üvegfényű, kissé gyantaszerű, áttetsző, színtelen v. gyengén színezett szilikát
- 21 *anthipates-korall* — tövises korall a virágállatok osztályában
- 22 *chlorstrontium* — stronciumklorid: a természetben előforduló stronciumkarbonáttól sósavban való feloldás útján készül, a besűrített oldatból kihűléskor színtelen, a hatszöges rendszerbe tartozó kristályokban válik ki
- 23 *chromüveg* — krómoxidral zöldre színezett üveg
brucit — színtelen, szürkés v. zöldesfehér kristály, vékony lapokra hasítva hajlítható
itacolomit — kissé hajlítható, réteges kvarchomokkő
- 24 *borax* — bórax: átlátszó, színtelen kristály. A természetben is előfordul vulkános vidékek vizeiben oldott állapotban. A nyers boraxot tinkál néven hozták forgalomba.
- 25 *Davy* — sir Humphry (1778—1829) angol fizikus és kémikus; ő fedezte fel és állította elő először a nátriumot, a káliumot, (1807), majd — Gay-Lussac-kal és Thénard-ral egyidőben — a bórt 1808-ban.
- 27 *bór* — sötétszürke, fém fényű kristályok v. fekete por alakjában ismeretes kémiai elem. Elemi állapotban a természetben nem fordul elő. Egyik legfontosabb vegyülete a bórax.
- 28 *Az üvegcsindlás tudománya ötezer éves* — Jókainak az üveg történetéről kapcsolatos valószínű forrásait l. *A regény keletkezése, forrásai* c. részben. Jókai *Tsong Nu* c. elbeszélésében is említi, hogy már a hunok idejében ismerték Kínában a titkokat „miként lehet az üveget hajlékonyá tenni . . . itt égeték a legátlátszóbb porcellánt mely szikrát adott, mint a tűzkő, s melyet hajlítani lehet, a nélkül, hogy összetörnék . . .” (*Délvirágok*. NK 20 k. 70—85.)
- 31 *aventurin* — zöld v. vörösbarna csillogó féldrágakő
- 33 *Egyszer Severus császárhoz . . .* — A történetet — Pliniusra való hivatkozással — dr. Bardócz Lajos idézi az üvegről szóló

Lap: Sor:

- cikksorozatában. Itt azonban nem Severus, hanem Tiberius császár szerepel, akinek egy száműzött építész — hogy kiengesztelje — hajlítható üvegből készített szép serleget küldött ajándékba. A továbbiakban a történet egybevágg azzal, amit Jókai mondhat el Tatrangi Mózzsal. (dr. Bardócz Lajos: *Az üveg*. VU 1869. jan. 29. 5. sz. 54.) Jókai a Pliniustól származó történetet kombinálja a Portland-váza történetével (vö. 153.: 20.); e vázáról a Meyers-lexikonban az olvasható, hogy az Severus császár és felesége számára készült; nyilván így került Tiberius helyett Severus neve a történet elejére is.
- 155 : 33 *Severus császár* — Severus Alexander római császár (i. sz. 205—235.)
- 34 *tyrrhenumi* — Tyrrhenum a mai Toscanának megfelelő ókori tartomány Itália északnyugati részén
- 156 : 12 *chloromelan* — ásványkristály; vékony lapokra hasítva kissé hajlítható
- 14 *A tizenhetedik században . . .* — A Barberini váza története a Jókai-hagyatékban ma is megtalálható több könyvben szerepel, így pl. a *Das neue Buch der Erfindungen* c. kiadványban, amely a váza képét is közli (vö. *A regény keletkezése, forrásai*). Kétségtelennek látszik azonban, hogy Jókai a történetet a Meyers-lexikonból meríti, mert ezzel szinte minden adata egybeesik (13. k. 39.).
- 19 *Thetis és Peleus vagy Hercules és Alceste regéje van-e rajta öröklétve* — Thetisz a görög mitológiában Néereusz tengeri király leányainak egyike, akit Peleusz király vett feleségül. Nászuk híres jelenete: ekkor dobta Erisz az almát az istenek közé, s ezzel a trójai háború kitörését készítette elő. Alkeszté Péleusz király lánya, akit Héraklész hozott vissza a túlvilágról. A Meyers-lexikonban „Portland váza” címszó alatt olvasható, hogy egyes tudósok szerint a váza képei Péleusz és Thetisz történetét ábrázolják, mások szerint azt a pillanatot, amikor Héraklész visszahozza Alkesztét (3. k. 119.).
- 21 *Nero* — Claudius Caesar Germanicus, (37—68) római császár *Poppaea* — Nero felesége, akit részegen agyonrúgott (65-ben)
- 22 *Az üvegváza a Barberini-múzeumba került* — A XVII. században Róma és Tivoli között kiásott, domborművekkel díszített, szép váza első birtokosa a képeiről, szobrairól és gazdag könyvtáráról híres római Barberini-múzeum volt.
- 23 *éppen egy Barberini levén a pápai trónon* — a firenzei Barberini

Lap: Sor

- család egyik tagját, Maffeo Barberinit, 1623-ban VIII. Orbán néven pápává választották
- 156 : 25 *Hamilton* — sir William (1730—1803) angol diplomata, archeológus és híres műgyűjtő, aki értékes műtárgyakkal gazdagította a British Museumot
- 26 *Portland herceg* — William Henry Cavendish Bentinck, Portland hercege (1709—62) angol államférfi. Mindezek az adatok — a váza vételárát is beleértve — megtalálhatók a Meyers-lexikon említett címszavában.
- 27 *annak a hírhedt Lloydnak a fia* — Jókai itt Edward Lloydra, céloz; az ő nevéből kapta Anglia és a világ akkor legnagyobb biztosítási csúcsmonopóliuma a nevét. A Meyers-lexikonban olvasható, hogy 1845-ben egy William Lloyd nevű angol, aki ezzel akart híressé válni, leverte a vázát állványáról; később sikerült szépen rendbehozni. A lexikon nem utal arra, hogy a vázát a híres Lloyd fia törte össze. Ezt és a váza törhetlenségéről szóló történetet feltehetőleg Jókai fantáziája adta hozzá a lexikon adataihoz. A Barberini — váza törhetlensége egyébként a regényben bizonyára összefügg azzal, hogy Jókai — Plinius történetében szereplő törhetetlen edény tulajdonságait viszi át a XVII. században megtalált vázára.
- 157 : 7 A bór adata kivételével, amelyet Davy nem 1805-ben, hanem 1808-ban fedezett fel — Jókai adatai megfelelnek a valószínűségnek —, a jódot 1811-ben Courtois, a chlort 1774-ben Scheele fedezte fel.
- 11 *Hiszen az egyiptomiak már bírták a titkot* — A *Das neue Buch der Erfindungen* negyedik kötetében olvashatunk arról, hogy már az egyiptomi sirokban is találtak festett üvegből készült tárgyakat (357.).
- 13 *murrhini vázák* — „vasa murrina” (murrianai edények) néven hívták a rómaiak különböző színekben csillogó színes edényeiket, melyek valószínűleg achátból készültek
- 16 *elayl* — feltehetőleg elain: számos zsíros olaj fő összetevője
- 19 *fényle* — sötétzöld színű igen fényes kavicsfajta
macskaezüst — erősen csillogó mállott állapotú csillám. Mál-latlan, táblás állapotban rendkívül vékony, átlátszó lemezekké hasítható. Az *arany ember* c. regényben Timár Mihály ebből az anyagból készíti a Senki szigetén épült háza ablakait (JKK 25. k. 32.).
- 20 *diallag* — bronzbarna, fémesen csillogó ásvány
- 24 *nephelin* — zsíros, üvegfényű, gyengén színezett ásvány

Lap: Sor:

- 157 : 27 *osmium* — acélszürke színű, kemény fém
methylamin — a metil-aminok színtelen, vízben jól oldódó, ammónia szagú gázok
- 28 „*caputmortuum*” — *caput mortuum* latinul a. m. „halálfej”.
A vízben, szerves oldószerekben, olajokban oldhatatlan kis szemcsenagyságú szerves (esetleg szerves) anyagok megjelenésére használták régebben.
- 30 *thallium* — tallium, az alumínium csoportjába tartozó kékes-fehérszínű, az ólomhoz hasonló fém
- 158 : 15 *triposz* — tripósz: az ókori görögöknél háromlábú szék, alatta serpenyő, melyben révületet okozó növényeket égettek el
- 18 *energumén* — rajongó, megszállott
- 159 : Cím *Ichor* — Minden bizonytal Jókai regénye alapján nevezték el a pl. járművekben használt biztonsági üveget „ichorüveg”-nek
- 1 Székelyföld leírásának forrása főként Orbán Balázs műve (vö. *A regény keletkezése, forrásai*)
- 3 *Likas-havas* — a Keleti Kárpátok része a Románia Szocialista Köztársaságban, Orbán „az óriási gúlaként feltornyosuló Likas-havast” említi (i. m. 2. k. III.)
Gyilkos-tető, Nagy-Czohárd, Nagy-Hagymás — a Keleti-Kárpátok legszebb mészkőszirtjei
- 9 *Szent-Domokos* — Csík-Szent Domokos, helység a Románia Szocialista Köztársaság területén
- 11 *Dél felé a Nagy-Hagymás hegyeinek több orma elkezdett koronkint füstölni* — Orbán B. írja: a déli háttérben „a sokhelyt égő, vulkányszerűleg füstölgött Nagy-Hagymás sötétül.” (i. m. 2. k. III.)
- 15 *Humboldt* — Alexander von (1769—1859): német természet- tudós, felfedező, utazó, a berlini tudományos akadémia tagja. Beutazta Közép- és Dél-Amerikát, az Ural—Altaj és a Kaszpi-tenger vidékét. Műveinek felhasználásáról Jókai regényében l. *A regény keletkezése, forrásai* c. részt.
- 20 *Orbán Balázs* — (1830—1890) magyar etnográfiai író, leg- híresebb művei: *Utazás Keleten* (Kolozsvár, 1861.) és *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népisei szempontból* (1—6. k. Pest, 1868—73.)
- 160 : 5 *Gyilkos* — Orbán B. így ír a Gyilkos tóról: „a legmeglepőbb, legelragadóbb képek egyike áll előttünk . . . E tó nem a természet őskohójából kerül ki, hanem egészen új alakulás,

Lap: Sor:

- ... alig három évtizede, hogy ott, ahol most e nagyszerűen szép tónak fénylő tükre terül el, gyönyörű havasi tér állott — ... De a mindig csudásan működő természet 1837-ben a völgy egybekeskenyülésénél összeomlott, ... elzárván a völgyet, ...” (I. m. 2. III.)
- 160 : 13 „*Volcan*” — Vulcanus — a tűz istene az ókori római mitológiában
- 14 „*Neptun*” — Neptunus a tengerek istene a római mitológiában
- 16 a *Monte Cerboli vidéke* — A mai Lardellerro város vulkánikus gázairól ismert vidéke, Rómától északra. A vulkánikus tevékenység hatását a környező vidék kialakítására a *Das neue Buch der Erfindungen* írja le, példaként említve Toscana Maremnait és a Monte Cerboli vidékét. Utóbbiról két képet is közöl, az egyik a vulkánikus kigőzölgésektől kopárrá vált táj látható, a másik már a vulkáni termékeket feldolgozó ipari üzemeket mutatja be. A magyarázó szövegből is kiderül, hogy a mindenünnen feltörő gőzök, amelyek a környék növényvilágát elpusztították, később — az ipar fejlődésével — az egész környék gazdagságának forrásává váltak. (Az üzemek a földalatti természetes hőt is hasznosították.) (I. m. 3. 176—177.) Bizonyára e mű anyaga is hozzájárult annak ábrázolásához a regényben, hogyan válik a kopár, vulkánikus terület hasznos ipari tevékenység forrásává, hogyan hasznosítja Tatrangi a föld alatti hőforrásokat stb.
- 21 *Volterra* — város Olaszországban Rómától északra
- 22 „*moftettek*” — vulkánkitörés utáni kigőzölgés, különösen széndioxid kiömlés
- 161 : 15 *mart* — magasabb fekvésű meredek hely; part
- 16 *szironták* — (*Ranunculus*) fényes, ötszirmú növény
- 21 a „*Bekény szele*” — a „*muszka szél*” — Orbán Balázs ír arról, hogy a Tatárhágóról rohan le Gyergyóra a Bekény szele, „melyet muszka szélnek is hívnak, s mely igen egytermészetű a háromszéki Nemerével, mert midőn ez tombolva végig-üvölt Gyergyó terén, akkor mindenki lakába siet, mint vihar közeledtére kikötőbe a hajók”. (I. m. 2. k. III.)
- 162 : 8 *tinsó* — rendszerint a káliumalumniumszulfátot nevezték így, amelyet régebben bőrcserzésre és a papíriparban is használtak, ma mint kozmetikumot alkalmazzák
- 10 a *Székelyföldnek sok nevezetes vulkáni tüneménye van* — a Székelyföld vulkánikus jelenségeit Jókai többek között *Egy az Isten c.* regényében is leírja (JKK 70. k. 108.)

Lap: Sor:

- 162 : 12 *torjai kénbarlang* — Erdély egyik természeti ritkasága. Orbán részletesen leírja (3. k. 78—80.), s Jókai ezeket az adatokat *A jövő század regényén* kívül a *Báldányosvárdban* (JKK 43. k. 62.), s *Minden poklokon keresztül* c. regényében is felhasználja. (JKK 45. k. 188—89.)
gázvulkán — a „Gyilkos” gázvulkánt is Orbán említi (i. m. 3. k. 82.)
- 14 *a kovásznai „pokolsár”* — Orbán így ír erről: (Kovácszna) „számos ásványos források között első helyen felemlítem piaca közepén felszökkenő azon csudás forrását, melyet *Pokolsárnak* neveznek . . . az egy tombolva felfakado vulcanicus forrás, mely helyét változtatva gyakran az egész falut elborítással fenyegető kitolulással hánykódik.” (i. m. 3. k. 149.). A kovásznai pokolsár szerepel a *Báldányosvárdban* is. (JKK 43. k. 54.)
- 23 *A madarasi sárvulkánt* ugyancsak Orbán írja le (i. m. 3. k., 82., 149—156.).
- 25 *tamdni félsziget* — nafta- és iszapvulkánjairól híres félsziget az Azovi- és Fekete-tenger között a Szovjetunióban
- 26 *Turandagh* — hegység a Szovjetunióban . . . Iszapvulkánjait Humboldt említi (*Kosmos*, 4. k. 255.)
Turbaco — helység Columbiában. A turbacói vulkanikus jelenségeket Humboldt írja le (i. m. 4. k. 258.).
- 27 *izlandi sofflonék* — leírásukat l. Humboldt, i. m. 4. k. 257.
- 28 „*Volcanes de fuego*” — tűzvulkán
- 29 „*Volcanes de agua*” — vízvulkán
- 30 *a kínai Ho-sang hegye* — Humboldt említi a kínai tűzforrásokat (Ho-tsing) és tűzhegyeket (Ho-sang) vö. *Kosmos* 4. k. 263.
a jávai Gumung Kelut fojtó völgye, a „Pakaruman” (holtak völgye) — Jókai kissé elírja a neveket; a *Kosmosban* szerepel a jávai Gunung Kelut völgyének és a Pakaruman nevű „holtak völgyének” leírása (4. k. 264.)
- 163 : 8 *Gyergyószentmiklós* — Gheorgheni: város a Román Szocialista Köztársaságban, a Gyergyói-havasok lábánál
- 16 „*Fort mit Schaden*” — „Túladni rajta, ha veszteséggel is”
- 164 : 22 *eudymia* — euthymia: jólét, boldogság
euaresztasis — jó közérzet
- 165 : 34 *Wall Street* — New York egyik utcája, a tőzsde és a nagybancok központja
- 166 : 1 *kontor* — iroda

Lap: Sor:

- 166 : 3 5. Avenue — New York egyik elegáns üzleti utcája
4 merchant exchange — tőzsde
15 „Caesarem vehis” — Cézárt viszed (Florus, II. 13. 37.): Florus az i. sz. II. sz.-ban élt római történetíró, aki a rómaiak történetét a királyok uralkodásától egész Augustus koráig dolgozta fel
29 steamer — gőzhajó
30 kamptulikon — kaucsukból és parafa hulladékból készült anyag
167 : 3 budai indóház — a nem régen épült Déli-vasút épülete, pályaudvara
23 Manhattan-sziget — 22 km hosszú és 3 km széles sziget a Hudson és East River között, New York város belvárosa
26 „golf-strom” — helyesen: stream; golf-áramlat: hatalmas tengeráramlás az Atlanti-óceán északi felében
168 : 32 bisbariba — néger törzs, bővebbet nem tudunk róla. Szerepel A Damokosokban (JKK 44. k. 59.) és az Egész az északi pólusig c. regényben (JKK Kisregények 2. k. 108.)
33 kaukazi jelleg — a „kaukázusi faj” régebben a fehér emberek megjelölésére használt elnevezés volt
169 : 9 Tatrangi M. et Son — Tatrangi M. és fia. A szöveg angol és francia nyelv keveréke.
29 a kaliforniai Napa-völgy taváról, a „Kaysá”-ról — A Das neue Buch der Erfindungen c. kiadványban olvasható, hogy a bórax legnagyobb lelőhelye Amerikában van, Kaliforniában, San Franciscótól északra, egy félszigeten, a Napa-völgyben lévő Kaysa-tó vulkánikus területén. A tó száraz években teljesen kiszárad, ilyenkor a földet felássák. (I. m. 3. k. 175.)
170 : 20 alfenide — ezüstözött nikkél-réz és cinköntvény
171 : 13 a „szótt üveg”-ek titka — Jókai a Fekete gyémántokban is mint ismert eljárást említi, hogy a merev üveg, „ha selyemszállá vékonyul, gombolyítható és szőhető és kötélle csavarható”. (JKK 20. k. 214.)
22 Pierre de Strass — drágakövet utánzó üveg, hamis drágakő
26 Capföld — a Dél-Afriai Fokföld brit gyarmat volt. Gazdag gyémántbányáinak kiaknázása nem sokkal a regény megszületése előtt, 1870-ben kezdődött.
172 : 27 borlél — borszesz
173 : 31 Jupiter tonans — mennydörgő Jupiter. A mitológia szerint Jupitertől ered a villám és a mennydörgés.
174 : 13 Mint aminőben az izlandiak szenvednek — Izland-sziget az

Lap: Sor:

- Atlanti-óceán és az Északi Jeges-tenger szélén. Az izlandiak hosszú időn keresztül küzdelmet folytattak a norvégek, később a dánok ellen, amíg végül 1874-ben alkotmányt biztosítottak számukra. Hasonló összefüggésben „irlandi” nosztalgiát említ *Egy az Isten c.* regényében (JKK 69. k. 42.).
- 174 : 28 *Argumentum ad hominem* -- személyes érv (a tárggyal kapcsolatos érv helyett az ellenfél, a vitatárs személyével kapcsolatos, rá utaló érv)
- 175 : 31 *Labarte* — nem ismerjük, nem találtuk meg a lexikonokban
33 *Murano* — az olaszországi Velence északkeleti elővárosa a Velencei-lagúna egyik szigetén. Itt készül a híres velencei üveg.
- 176 : 21 *háttöltő puskák* — *A bécsi Arzenálban c.* cikkében Jókai megemlíti, hogy az arzenálban tett látogatásakor a háttöltő fegyverek elméletével is megismerkedett. (H 1872. nov. 21. 269. reg. sz., 1—2.)
34 *requisitio* — haborús időben termény, állat, lakás igénybevétele a hadsereg számára
- 177 : 1 *harmincesztendő háború* — 1618—48: az első nagy fegyveres harc, amelyben csaknem valamennyi európai ország részt vett
27 *minő a templáriusoké volt* — a templárius rend (magyarul templomos rendnek is nevezik) 1118 körül alakult lovagrend, 1312-ben V. Kelemen pápa a francia király ösztönzésére feloszlatta
28 „*cervelière*” — sisak alatt hordott acél koponyavédő
32 *szélpuska* — lőfegyver, melynél a lövedéket nem a lőporból fejlődő robbanógázok hajtják ki a csőből, hanem sűrített légköri levegő, melyet egy lecsavarható agyba szivattyúznak be
- 178 : 10 *peloton* — kisebb katonai egység, kb. egy szakasz katona
11 *tirailirozás* — szétszórva-harcolás; a „tirailleur”-ök olyan gyalogosok, akik nem zárt sorokban, hanem szétszóródva harcolnak
- 179 : 4 *cannaei ütközet* — Cannae — ókori város Apuliában. Itt aratta Hannibal nevezetes győzelmét a rómaiakon (i. e. 216), melynek hatására Róma Dél-itáliai szövetségeseinek egy része fellázadt és szövetkezett a punokkal.
- 180 : 3 „*urare*” *méreg* — Humboldt írja *Ansichten der Natur c.* művében, hogy az Orinoco mellett élő indiánok gyakran Kurare-val (vagy Urare-val) mérgezik meg nyilaikat; e szer azonnal

Lap: Sor:

- halált okoz, amint a vérbe kerül. A továbbiakban Humboldt röviden jellemzi e szer vegyi összetételét. (I. m. I. 174—175.) Jókai a könyvben e részt ceruzával jelölte meg.
- 180 : 5 „*ekleptikon*” — eredeti jelentése „rettenetes”; itt feltehetőleg erős hatású gyógyszert jelent
- 16 *in corpore humano* — emberi testben
- 24 *amit ötszáz év előtt Fracastoro determinált* — Jókai a szifiliszre utal; Fracastorius veronai orvos használta először a „szifilisz” elnevezést 1521-ben
- 29 *inveterált* — megrögzött
- 31 *Jenner himlőanyaga* — Jenner Edward (1749—1823) angol orvos; 1798-ban publikálta az általa kidolgozott himlő elleni védőoltás módszerét
- 182 : 4 *ha lehettek olyan bolondok, kik egy tenger mocsár közepébe Velencét építették* — Velence az iszapos talajba vert cölöpök százazreire épült. Az V. században keletkezett, amikor az Észak-Itáliában lakó veneti nép egy része a hunok támadása elől az Adriai-tenger partmenti szigeteire menekült.
- 6 *ki a finn pusztá partsivatagra Szentpétervárat telepté* — Szent-Pétervárat (a mai Leningrádot) I. Péter alapította 1703-ban Sankt-Peterburg néven az északi háború során meghódított területen
- 8 ... *elindult egy új világrészt felfedezni* — Kolumbuszról van szó. (Vö. Humboldt: *Ansichten der Natur*. I. k. 140.)
- 10 *Európa és Amerika közötti szabad tenger* — az állítólagos szabad tengerről Jókai több helyen ír, így a *Fekete gyémántok* c. regényében (JKK 20. k. 207.), az *Egész az északi pólusig*-ban, *Egy léghajós, kit Amerikába sodort a szél* c. elbeszélésében. A téma forrásaival Nacsády József foglalkozik a *Fekete gyémántok* jegyzeteiben (JKK 20. k. 312. és 402.).
- 184 : 28 *lenocinium-gazda* — lenocinium kerített jelent, itt talán a lenocinium-gazda nagybirtokost jelent
- 186 : 3 (*doctrix juris*) — jogásznő
- 17 *A Romanov-családnak ... ez volt a családi neve, Saherij* — Romanov az 1613-tól a Nagy Októberi Szocialista forradalomig uralkodó orosz fejedelmi család neve. A család egyik őse Koszkinz Szaharij Ivanovics (XV. sz.), akinek leszármazottjai felvették a Szaharjin-Jakovlev, ill. a Szaharjin-Jurjev nevet.
- 188 : 11 *Sziget-Szent-Miklós* — község Pest megyében
- 12 *Rába-Szent-Miklós* — község Győr-Sopron megyében

Lap: Sor:

- 188 : 13 *Török-Szent-Miklós* — város Szolnok megyében
Hegyköz-Szent-Miklós, Oldh-Szent Miklós — községek a Románia Szocialista Köztársaságban, az egykori Bihar-megye területén
Rács-Nagy-Szent-Miklós — Rácszentmiklós v. Nagy Szerb Szentmiklós — községek az egykori Torontál megyében, ma a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területén
- 15 *Tisza-Szent-Miklós* — falu Torontál megyében
- 16 *Német-Nagy-Szent-Miklós* — feltehetőleg a mai Sînnicolau Mare, a Román Népköztársaságban (mezőváros az egykori Torontál megyében)
Somogy-Szent-Miklós — község Somogy megyében
- 17 *Fehér-Szent-Miklós* — község Fejér megyében
Fertő-Szent-Miklós — község Győr-Sopron megyében
- 190 : Cím *Apocatastasia* — Ezzel a görög kifejezéssel jelzi az Újszövetség azt az időpontot, amikor Krisztus ismét eljön és helyreállítja az isten országának eredeti állapotát, mely a bűn következteében csorbát szenvedett. (Aposztolok cselekedetei 3., 21. II. Péter 3., 7—13.)
- 17 *Angyalvár* — Róma fellegvára, a Tiberis mellett; közvetlen átjáró köti össze a Vatikánnal, hogy a pápa bármikor menedéket kereshessen e várban
- 20 *Szent Péter fillérei* — Péterfillér: önkéntes szeretetadomány, amelyet a katolikus hívek a római pápa támogatására gyűjtenek össze azóta, hogy birtokait elveszítette
- 21 *vajpénz* — böjt idején vaj és egyéb nem-böjti ételek fogyasztásának engedélyezéséért fizetett pénz a katolikus egyházban
- 23 „*legkatolikusabb*” — a spanyol királyok egyik címe a „legkatolikusabb felség”
- 24 „*legbívebb*” — Eredetileg VIII. Henrik angol király kapta e címet a pápától Luther ellen frott művéért, de Jókai itt feltehetőleg a portugál királyra gondolt.
a „*legkeresztyénebb*” *kirdly* — a francia királyok címe, melyet XI. Lajos 1469-ben II. Pál pápától kapott
- 26 „*az apostoli*” *kirdly* — a mindenkori magyar király címe, melyet 1758-ban kelt levelében XIII. Kelemen pápa adományozott Mária Teréziának és törvényes utódainak
- 191 : 1 a *Laetare-vasárnapon felszentelt „aranyrózsát*” — Laetare-vasárnap: a nagyböjt negyedik vasárnapjának neve. A XI. századi szokás szerint a pápa ezen a napon egy levelelkel és virágokkal díszített aranyból készült rózsafát a mise után

Lap: Sor:

megszentelt, majd az ezt követő körmenetben a kezében tartott; az „aranyrózsát” a pápa eleinte egy ezen a napon éppen Rómában tartózkodó fejedelemnek ajándékozta, később elküldte a kiválasztott személyiségnek.

191 : 5 *tiara* — pápai korona, amely három egymás fölötti részből áll

13 *dissolutió* — szétbomlás, felbomlás

19 *carochasüveg* — a máglyára ítélt eretnekek ördögképekkel telefestett sapkája

28 „*Sollicitudo omnium ecclesiarum*” *bull*a — „*Sollicitudo omnium ecclesiarum*” — VII. Pius pápa 1814. aug. 17. kelt bullájának kezdő szavai. E bullával állította vissza a pápa a jezsuita rendet. Az 1870-es években ismét hírek jelentek meg a magyar sajtóban a más országokból kiutasított jezsuiták esetleges Magyarországra-áramlásának veszélyéről. (Vö. *A regény keletkezése és forrásai.*) Az Üstökös is számos tréfával, képpel reagált e hírre, jellegük érzékeltetésére idézzük a „Jönnek már” c. vers egy szakaszát: „Jönnek már a jezsuiták! / Fekete lesz egész világ. / Barátságuk úgy kiterjed. / Mint egy sötét széles felleg. / Az eget tőlünk elfogja / Az obscurus férfiszoknya, / S jóéjszakát világosság / Eltakarja a nap arcát / Délről éjszakig vonul el. / Örül ennek dr. Pauler / Libera nos domine. (Ü. 1872. jún. 13. 29. sz. 341.) Libera nos domine = a. m. „Szabadíts meg bennünket, uram”.

31 *quietismus* — itt: vallási türelem

192 : 1 *mukkerek* — aszkétikus vallási szekta

amerikai shakker-quakkerek — a XVII. sz.-ban Angliában keletkezett, később az Egyesült Államokban is elterjedt, szigorú önmérsékletet követelő vallási szekta

4 *antisabbathidnusok* — eredetileg a szombatot el nem ismerő szekta, később (Angliában) már a vasárnapi ünnepet is tagadják, mert Krisztus nem rendelte el egy bizonyos nap megünneplését

7 *sanfedisták* — politikai párt neve az egykori Egyházi államban; a karbonári és ezekkel rokon haladó forradalmi pártok ellenfelei

10 *oratórium-barátok* — oratóriánusok: egy 1515-ben alapított társulat tagjai, akik az egyházi tudományokkal való foglalkozás mellett betegeket ápoltak, a szenvedőket segítették

10 *Formaria-apácdék* — erkölcsös életükért mások cél példaképpen állított apácák

Lap: Sor:

192 : 14 *bencések* — Nursiai Szent Benedek (480—540) a VI. században alapította a Subiacio-i és Monte Cassino-i monostorokat, de a bencések nagy elterjedése későbbi korra esik; a Karoling-korszakban s kivált Cluny óta erős Európa-szerte. Tagjaira a tevékeny életmód kötelező.

kegyesrendiek — piaristák; a piarista rendet Calasanci Szent József (1556—1648) alapította, elsősorban szegény és elhagyott gyermekek nevelése volt a célja. A rend később a gyakorlati követelményeket kielégítő oktatási módszert dolgozott ki, s Európa-szerte elterjedt. A piaristák hazánkban már a XVII. sz. második felében jelentős szerepet játszanak. A XVIII. században igen erősen hatottak a honi nevelésre és művelődésre.

irgalmasok — az Irgalmasrendet 1572-ben alapította Istenes Szent János, betegek ápolását és szegények gondozását tűzve ki célul. Magyarországon 1650-ben alapították az első rendházat.

- 15 *premontreieket, ciszterciákat* — a premontrei rendet Szt. Norbert alapította, eredetileg a lelkipásztorkodással foglalkozó kanonokrend; a cisztercita rend Clairvaux-i Szt. Bernát alapítása, voltaképpen a bencés rend megreformált ágazata
- 16 *Port Royal des Champs* — Versailles közelében 1223-ban alapított Benedek-rendi apácakolostor, a XVII. sz. közepén vált a janzenizmus centrumává; az itt kidolgozott, elsősorban nyelvtanulásra és logikai képzésre szolgáló rendszer már a saját korában is híres volt
- 17 *Frères ignorants* — főként Franciaországban a XIX. században elterjedt szerzet, melynek tagjai elsősorban fiúgyermekek tanításával foglalkoztak
- 19 *Paternianok* — keresztény szekta, az V. században keletkezett. Tanítása szerint köldökön alul az emberi testet az ördög alkotta.
- 21 *Basilianok* — ismertebb nevükön: baziliták; aszkétikus életet megkövetelő szerzetesrend, a IV. században keletkezett. A bencésektől eltérően eredetileg csak komplementatív életmódot folytattak, vagyis csak imádkoztak és istentiszteleteken vettek részt.
- 29 *spiritizmus* — a halottak szellemeivel való érintkezés lehetősége vetett hit. A spiritizma társaságok eleinte főleg az Egyesült Államokban voltak népszerűek, később Európában, így Magyarországon is elterjedtek. Jókai is részt vett az

Lap: Sor:

1850-es években asztaltáncoltató szeánszokon. (Vö. Hegedűs-né: i. m. 75.) A téma felvetésének a regényben az ad aktualitást, hogy éppen 1873-ban alakult meg a Szellembúvárok Pesti Egylete, amely elősegítette a spiritizmus elterjedését. Jókai több művében szerepel a téma, így pl. *A tábornok és az asztrálszellem* c. elbeszélésében, amelyben így jellemezi a spiritizmus magyarországi népszerűségét az 1850-es években: „... az egész élő világ oly unalmas kezdett lenni, hogy amidőn egy emberséges yankee felfedezte az asztrálszellemeket, a legkapósabb fogyasztási cikkel örvendezteté meg a blazirt közönséget. Az ember akárhová ment, mindenütt asztalt, almáriomot, mángorlót táncoltattak. ... Az egész tüneménynek kilenc tizedrésze nyegleség, kilenc századrésze eleven képzelődés, kilenc ezredrésze állati magnetizmus, de egy ezredrésze mégis megmarad megfoghatatlan valónak, a minék a kitalálása az örültek házába juttatja az embert. . .” (*Véres könyv. Csataképek a keleti háborúból*, NK 19. k. 90—91.) Szerepel e téma *A lélekidomárban* (JKK 51. k.), s — szatirikus formában — az *Egy ember, aki mindent tud* c. műben.

- 192 : 31 *asztrálszellem* — a spiritizmus hiedelme szerint a halál után továbbélő, átszellemített test
- 193 : 2 „*praexistentialismus*” — tanítása szerint a lélek létezik már mielőtt a testben földi alakot ölt
- 3 „*creatismus*” — e nézet szerint a fogantatás alkalmával csak a test keletkezik, a lelket isten teremti
- „*traducianizmus*” — az előbbivel szemben azt hirdeti, hogy a lélek is a test fogantatásával egyidőben születik, mintegy a szülőktől átplántálódik a gyermekekbe
- 8 *hungarican egyház* — a „hungarican” jelzőt Jókai a gallikán egyház mintájára képezte, a XVII. század óta szokták (nem hivatalosan) így nevezni a francia egyházat, mert meglehetősen függetlenítette magát a pápától. Jókai itt a magyar katolikus egyház hasonló (általa óhajtott) függetlenségére céloz.
- 9 *német katolikusok ligája* — a lexikonok szerint Ronge János kezdeményezésére alakult ókatolikus felekezet, ez azonban nem felel meg Jókai értelmezésének. . .
- 16 A különböző felekezetek keresztjeihez Jókai 7. noteszében gyűjtött anyagot, *Archaeologia* címszó alatt (62. v. Följ. I. 284.)
- 19 *patarénusok* — XI. században Lombardiában keletkezett szekta

Lap: Sor:

- 193 : 27 *roskolnik* — raszkolnyik: a XVII. század közepén keletkezett, a hivatalos pravoszláv egyház ellen irányuló szekta tagja. Jókai az oroszországi szektákat több művében, pl. a *Görög-tűzben*, *Szabadság a hó alattban* említi.
- 194 : 2 *Szerém* — Szerémség: történelmi táj Jugoszláviában, a Dráva—Száva közének keleti részén
- skipetárok* — a 7. noteszban, ahol Jókai „Vallás” címszó alatt gyűjti az anyagot, olvasható a „Klementinok, Skipetárok Szerémben” bejegyzés (56. v. *Följ.* I. k. 295.). Skipetároknak az albánokat nevezték.
- 4 *dzsiai testvérek* — titkos társaság, 1780-ban Ausztriában keletkezett, tendenciája hasonló a „Rózsakeresztesek”-hez
- 6 „*signaculum*” — jel; szó szerint kis jel
- 7 *adamiták* — 1400 körül alakult szekta. Tagjai mezítelenül járnak, vagyonközösségben élnek és a megváltót várják. A csehek között a XVI—XVII. sz.-ban volt igen elterjedt.
- 8 *pabulatores* — remetéik (eredetileg a III. sz.-ban), akik a világtól elvonulva gyökerekkel, füvekkel táplálkoztak, ruházatul pálmaleveleket használtak
- 11 *barabbisták* — barabisták: titkos politikai társaság amely 1823-ban, Franciaországban alakult, s a kormány megbuktatására törekedett
- 12 *popelinita* — a X. századtól a XV. századig a legtöbb nyugat- és dél-európai országban különböző néven elterjedt szekta (kataroknak, Dél-Franciaországban albigenseknek, a Balkánon bogumiloknak nevezik őket). Tanaikat dualisztikus szemlélet — a jó és a rossz istenség létezésébe vetett hit — jellemzi.
- 13 *Chazarok* — kazárok; Jókai valószínűleg arra hozza példaként, hogy eredetileg nem a zsidó néphez tartoztak, de zsidó vallásúak voltak
- 14 *petrobrusidnok* — szekta, melyet a XII. században alapítottak. Tagjai nem tisztelték a templomot, a keresztet, gyermekeiket nem keresztelték.
- 16 *carpocratianismus* — Carpocrates (Carpocras) alexandriai filozófus tanainak követői (i. u. 2. sz.) tagadták Krisztus istenvoltát, az élet élvezését hirdették
- 19 *Klinkowström* — Joseph (1813—1876) és Max (1819—1896) osztrák misszionárius testvérpár
- Savonarola* — Girolamo (1452—98) olasz dominikánus szerzetes, prédikátor. Szónoklataiban támadta a gazdagok és a

Lap: Sor:

- főpapság erkölcstelen életmódját, aszkétikus tanokat hirdette.
- 194 : 19 *Ábrahám a Santa Clara* — (családi nevén Ulrich Megerle 1642—1709) ágostonrendi szerzetes, eredetiségéről híres hit-szónok, 1669-ben I. Lipót császár udvari szónoka, tevékenysége és a kulturális fejlődésben játszott szerepe sok szempontból Pázmány Péterre emlékeztet. A 2. notesz 24. rectóján szerepel neve (*Följ.* I. 79.). Jókai több művében, így *A kőszívű ember fiaiban* (JKK I. 21.), *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében (JKK 42. k. 139—39.) említi.
- 27 *Buchan Erzsí* — Elisabeth Simpson Buchan (1735—1791) egy skóciai szekta alapítója. Egyebek között azt hirdette, hogy a szekta tagjai halál nélkül jutnak fel a menyországba. Utolsó hívője 1848-ban halt meg. (*Följ.* I. 296.)
- 31 *Soutworth Johanna* — nem találtuk meg a lexikonokban
- 32 *thaumaturg* — csodatevő
- 195 : 1 *Szent Nikoméd* — Szent Nikomedész mártír, aki Rómában élt, ismeretlen években
- 4 *in nomine Domini* — Isten nevében
„*Chambre ardente*” — szigorú ítéleteiről hírhedt rendkívüli törvényszék Franciaországban, a XVI. és XVII. sz.-ban
- 8 *Madelonettek* — erkölcstelen életmódjukért kolostorban vezeklő nők (vö. *Följ.* I. k. 295.)
- 10 *theaterinnők* — a theatinusok — 1524-ben Rómában alapított kanonokrend; hasonló néven két női zárda is létezett (*Följ.* I. k. 297.: „Theaterin nők, kik mint immaculate concipiálnak”)
- 15 az „örök ima”, melyet még VIII. Klemens decretált — VIII. Kelemen pápa (1536—1605), eredeti nevén Hippolit Aldobrandini, 1592-ben választották pápává, ugyanebben az évben vezette be Róma összes templomaiban az „örök imát” (ma „örökimádás”)
- 16 *decretált* — elrendelt
- 18 „*Pacem*” pénzek — arany- és ezüstérmék Krisztus vagy valamelyik szent képével
- 21 *teraphim* — varázslat-elhárító fétisszerű tárgy *in specie* — különösen
- 22 *György-tallérok* — a XVI. sz.-tól kezdve a katonák által amulettként viselt különböző értékű ezüstpénzek neve, egyik oldalukon Szent György képével. A hiedelem szerint vágástól, döféstől, lövéstől megóvott.

Lap: Sor:

- 195 : 24 *incastraturák* — ereklyetartók
25 *index librorum prohibitorum* — a katolikus egyház által tiltott könyvek listája
26 *hamvazószerda* — a húsvét előtti negyvennapos böjt első napja a katolikus egyházban
27 *commindió* — Jókai noteszbejegyzése szerint: „fenyegetés hamvazó szerdán” (7. notesz, 56. v. Följ. I. k. 295.)
28 *Septuagesima vasárnapján* — hamvazószerda előtti harmadik vasárnap, vagyis húsvét előtti 70. nap. Régi időkben e napon kezdődött a nagyböjt előkészületi ideje.
violaszín gyász — nagyböjtben violaszín a liturgia színe a kat. egyházban
29 *emlékenyér* — a pap által megszentelt lepény (eredetileg a zsidó vallási szertartásban)
- 196 : 2 *syncretismus* — az egymással szembenálló hitfelekezetek kibékítése oly módon, hogy a közöttük szakadást okozó főbb tételek helyett olyanokat állítanak fel, amelyeket mindenki a maga módján magyarázhat
6 *adiaphora* — erkölcsileg közömbös dolog
19 *nicaeai concilium* — a híres nicaeai zsinat i. sz. 325-ben volt, ahol az arianusokat eretnekeknek nyilvánították, s az egyház dogmáit Constantinus császár akarata szerint módosították. A zsinat fontos határkő az állam és az egyház viszonyában.
22 *paskah* — pászka; itt: zsidó húsvét
26 *Gamaliel* — az Újszövetség említi Gamalielt, a farizeus törvénytudót, aki Pál apostol tanítója volt (Apostolok cselekedetei, 22., 5.)
27 *contemporanea* — kortársa
31 *Sosigenes* — alexandriai bölcsész és csillagász (élt i. e. I. sz.). Floriusszal együtt megalapította az ún. juliáni naptárt, melyet XIII. Gergely pápa koráig használtak. Az évet 365 napra és 6 órára osztotta be és minden negyedik évet szökévévé tett.
- 197 : 12 *komjátí kánon* — a felvidéki Komjátiban született Komjátíy Benedek első magyar bibliája, mely Krakóban jelent meg 1533-ban. Jókai említi *A kétségbe ember fiaiban* (JKK 28. k. 284.) és *A barátfalvi levélben* (JKK 63. k. 237.)
16 *monophysiták* — szekta, amely Krisztusban az istenembert tisztelte, s nem hitt a külön isteni és emberi természetben. Nálunk különösen az erdélyi örmények között volt elterjedt.
17 *A zsidók is éppen ily forrongásba kerültek* — az ortodox és neológ zsidók közötti harcra — amelynek egyik állomása az

Lap: Sor:

- 1868-ban megtartott „izraelita kongresszus” volt, Jókai is reagál a parlamentben. 1870. febr. 18-i beszédében állást foglal a teljes vallásszabadság mellett, amely „minden kormányi beavatkozást éppen úgy kizár, mint az eltérő vélemények majorizálását”. Éppen ezért megengedhetetlennek tartja, hogy a neológok rákényszerítsék véleményüket az ortodoxokra. (Jókai M.: *Politikai beszédei*. I. k. 127—132.)
- 197 : 20 a *Thórát ott énekeljék, ahol a hagyomány rendeli* — a Thóra az Ószövetség iratain belül Mózes öt könyve. Jelentése: „a törvény”. A hagyomány azt „rendeli”, hogy hétfőn, csütörtökön, szombaton, ill. ünnepnapokon hangosan recitálják.
- 17 *Schulchan Aruch híve nem követte az újítókat* — A Sulchán Aruch Josef ben Efraim Karo (1488—1575) törvénytára, mely a zsidók hitéletét szabályozta. Jókai — Szekeres László megállapítása szerint — az 1837-es német fordításban olvasta (vö. *Egy az Isten*. JKK 70. k. 377.). Említett parlamentari beszédében Jókai megemlíti, hogy az „izraelita kongresszus” jegyzőkönyve „tele van a fölötti diszkusziókkal, vajjon a régi Schulchen — Aruch, vagy az új vallási, mózes-vallási rabbinikus alap fogadtassék-e el, . . .” (Jókai M. *Politikai beszédei*, I. k. 139.) A Sulchán Aruch hívét ábrázolja *A bardifalvi lévitában* (JKK 63. k. 103.), az *Egy az Istenben* (JKK 70. k. 76.) és parodizálja az *Egész az északi pólusig* c. kisregényében (JKK Kisregények 2. k. 215.).
- 18 *tephillim* — a zsidó vallásban az imádkozáshoz használt imaszfj
- 19 *248 szövből álló imádság* — a Semá kezdetű legfőbb zsidó imádság, amely 245 szót tartalmaz; ha gyülekezet hangosan együtt imádkozik, akkor az ima utolsó két szavát és a következő imádság első szavát különálló mondatban el kell mondani a Semá szövege után; ha pedig valaki egyedül imádkozik, akkor a Semá előtt álló három szót kell csatolni az imához; így valóban — mint Jókai írja — 248 szavas eredményt kapunk, ami a zsidó vallási törvény előírásai számának felel meg.
- 23 *Talmud* — az ószövetségi könyvekhez a rabbinusi hagyományban fűzött magyarázatok gyűjteménye
- 24 „*Ladino*” *zsargon* — a zsidók által Spanyolországban kialakított, majd különböző európai országokban is elterjedt nyelv, amelynek saját irodalma is van. Alapját a XV. sz. előtti katalán nyelvújítás alkotja héber elemekkel vegyítve. Nevét „ladino” latin szövből nyerte.

Lap: Sor:

- 197 : 25 *szabbathzsinór* — a zsidó vallás tiltja a szombaton végzett munkát, a Talmud erre vonatkozólag különböző megkötéseket sorol fel, pl. egy városon belül menni lehet, de viinni valamit csak egy házon belül. A szombaton a házak között kifeszített zsinagóga által összekötött házak e szempontból egy háznak tekintendők.
- 27 *Beth din Haggadol* — három bíróból álló bíróság a zsidóknál
- 28 *Keneseth Hagdoleh* — a nagy gyülekezet, az ókorban létezett legfőbb zsidó vallási testület neve (70 tagból állott)
- 31 *oecumeni concilium* — a katolikus egyház kérdéseiben döntő egyetemes zsinat
- 32 *enquête bizottság* — vizsgálóbizottság
- 198 : 17 *Aubry kisasszony* — Mlle Aubry, a Párizsi Operaház táncosnője. Azzal vádolták, hogy 1793-ban az „Ész istennőjének” szerepét játszotta.
- 31 „à bas les aristocrates!” — Le az arisztokratákkal!
- 199 : 5 *nem fenyegeti Európát azzal, hogy „közékké” fogja tenni, csak a „Semmivét”* — a Szabadság a hó alattban a dekabristák alkotmánytervének mottójaként szerepel „Ötven év múlva egész Európa vagy republika lesz vagy muszka?” (JKK 36. k. 73.). Az Űstökös e mondatot a „napoleonidák híres mondása”-ként idézi (*A napoleonidák híres mondásai*. Ű 1870. okt. 1. 40. sz. 466.)
- 23 *kontradeisták* — a deizmust tagadó vallási irányzat hívei; deizmus — az a vallási irányzat a XVII. sz.-ban, amely azt tanítja, hogy a világ teremtése után Isten nem avatkozik bele a világegyetem törvényeibe
- 24 *animalisták* — azok, akik azt vallják, hogy az ember lényegében véve állat
- 25 *kaitnikák* — gnosztikus szekta; az i. sz. II. században keletkezett
- 28 *kathairetesek (skopcsik)* — szkopczi: öncsonkítók szektája, a XVIII. sz. második felétől Oroszországban elterjedt volt
- 200 : 7 *chiliasmus* — a korai kereszténység korszakában elterjedt hit Krisztus ezeréves földi uralmáról, amely állítólag Krisztus második eljövetele után, a „világ vége” előtt következik be
- 18 *eschatologia* — a „végső dolgokról” (a halálról, feltámadásról, az utolsó ítéletről) szóló tan
- 20 *A zsidók a 7000. esztendőig a világ teremtése után* — pontosabban nem a zsidók, hanem a zsidó világéra-számítás figyelembe vételével egyes keresztény szekták

Lap: Sor:

- 200 : 28 *irvingisták* — Edward Irving által 1826-ban alapított, eredetileg Angliában, később más európai országokban is elterjedt szekta
- 29 *mormonok* — vö. 93: 11
Salt Lake — a mormonok 1847-ben az Egyesült Államok akkori határvidékén, a Salt Lake nevű tó mellett alapították meg Salt Lake City-t, amely ma is a mormon egyház székhelye (Utah állam fővárosa)
montanisták — alapítójáról, Montanusról elnevezett aszkétikus szekta, melynek tagjai azt vallották, hogy Krisztus Puzában fog visszatérni a földre
- 30 *Szent-Anna tava* — Lacul St. Ana: tengersizem Romániában, Erdélyben, a Keleti Kárpátokban
- 34 *confráter* — itt: szerzetes
- 201 : 13 *mensa ambulatoria* — sorkoszt, amelyért a főzés helyére kellett menni
- 15 *pennalismus* — a főiskolák elsőéves növendékei és a régebbi hallgatók közötti viszony, amely sokszor a szolgaságig fajult. Jókai noteszában „öreg diákok ifjabbak elleni szokásai”-nak nevezi (7. notesz, 52. v., *Följ.* I. 304.). Itt gyűjti össze „Tanügy” címszó alatt azokat a kifejezéseket, amelyeknek egy részét *A jövő század regényében* is felhasználja.
- 15 *tudományok számárhídja* — „puska”, vagy gyenge és tudatlan tanulók által használt egyéb segédeszköz
- 203 : Cím *Egy országgyűlés a XX. században* — e fejezet anyaga a 7. notesz 43. rektóját foglalja el (*Följ.* I. 322—323.)
- 9 (*honny soít, qui mal y pense*) — szégyen arra, aki rosszra gondol (eredetileg az angol térdszalagrend jelmondata)
- 11 *Drummond-féle mészfény* — hidrogén-oxigén lánggal igen magas hőmérsékletre hevített kaliumoxid, amely vakító fehér fényt áraszt
petinet — színes, mintás üveg
- 20 *sodawater* — szódavíz
- 204 : 18 *resultans* — eredményként kapott
- 19 „*neglecta pénzek*” — itt: a hanyagoktól levont pénz
- 22 *praesidedl* — elnököl
- 205 : 29 *Nota Rakocziana* — a Rákóczi-féle per. E perrel az 1715. évből eredő több dekrétum foglalkozott. Ugyanebben az évben a rendi országgyűlés által hozott törvény árulónak nyilvánította Rákóczit és emigráns társait.
- 32 *1796-i alkotmány* — Jókai itt feltehetőleg az 1790/91-es or-

Lap: Sor:

- szágygyülés törvényeire gondol, amelyek az egész történeti Magyarországot bizonyos mértékig különálló helyzetbe hozták a Habsburg birodalmon belül
- 206 : 10 az 1863-i oktrojdlit alkotmány — Jókai itt az 1863—64-es erdélyi országgyűlésre gondol, amelyet a Schmerling-féle provizorium idején hívtak össze; román képviselők is voltak ezen, ezért a magyar képviselők nem vettek részt munkájában, a román és szász képviselők viszont semmisnek mondták az uniót Magyarországgal, tehát itt valamiféle erdélyi román önkormányzat körvonalai bontakoztak ki
- 17 aritmetikus titulaturde — itt: számokkal való jelölés
- 207 : 2 Kirdlyföld — a XIII. századtól az erdélyi szászok autonóm területének elnevezése. 1876-ban közigazgatási különállásuk megszűnt.
- 10 in recognitionem juris dominalis — a jogszokást felülvizsgálva, pontosan: az úri (birtoklási) jog elismeréseként
- 15 Egnél többet azért nem választatnak meg, nehogy ellentmondjanak egymásnak — A női képviselők várható viselkedését az Űstökös is kifigurázza: *A nők emancipációjá után c.* humorrezskben pl. az olvasható, hogy ha a nőemancipációra vonatkozó javaslatot megszavazzák, akkor a jövő országgyűlésébe „feles számban fognak választatni nőnemű képviselők”. A szöveget kísérő képek az egymással csipőre tett kézzel pörölő képviselőnőket ábrázolják, akiket az elnök képtelen csengőjével elhallgattatni. (Ű 1872. jan. 20. 4. sz. 42—43.)
- 208 : 3 inclangorium — csengő
- 7 Réaumur-porcelán — Réaumur, René Antoine francia természettudós a japán porcelánt utánozta, s 1739-ben publikálta a róla elnevezett porcelánt
- 13 carillon — harangjáték
- 209 : 30 Hébé — az ifjúság istennője, az istenek pohárnoka a görög mitológiában. Jókainál gyakran „pincér”-t jelent.
- 34 trichin — fonalféreg
- 210 : 25 Északi-tenger — az Atlanti-óceánnak a Brit-szigetek által elkülönbéztett sekély melléktengere
- 26 Franklin-öböl — öböl az Északi Jeges-tenger alaszakai partvidékén
- Bering-szoros — az Amerikát Ázsiával összekötő tengerszoros
- 28 Magellán dtjdró — Dél-Amerika déli vége és a Tűzföld nevű nagy szigetscsoport között levő szoros

Lap: Sor:

- 211 : 27 *saint-simonisticus* — Saint Simon tanait követő; Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy (1760—1825) a korai szocialista eszmék kiváló francia képviselője.
- 212 : 26 *az most a szónokok Wartburgja* — Wartburg középkori vár az NDK-ban, a Tübingiai erdő 410 m magas hegyén; nagyteremben tartották énekversenyeiket a középkorban a dalnokok, az ún. Minnesängerek.
- 28 *homiletica* — egyházi ékesszólás
- 33 *mozzeta* — könyökön fölül gallér a reverenda fölött
- 34 *paramentek* — paramenta: a katolikus egyházban gyűjtőneve az istentiszteletnél használt ruházatnak
- 214 : 14 *vdltzó ünnep* — hamvazószerda, áldozócsüörtök stb., vagyis olyan ünnepek, amelyek nem esnek az évnek mindég ugyanarra a napjára, hanem a húsvéthoz igazodnak, előtte és utána megszabott számú napot jelentenek
- 34 *pair-tonloncozds* — Így nevezték e korban azt, amikor az uralkodó saját hatalmából felsőházi tagokat nevezett ki, többnyire azért, hogy valamely törvényjavaslat számára ily módon biztosítsa a kellő többséget. (A leghíresebb eset az 1832-es angol parlamenti reform volt, amelyet csak a felső ház ilyen kiegészítésével lehetett többséghez juttatni).
- 216 : 7 „*cassa nemonis*” — senki pénztára
- 217 : 2 *a hét görög bölcs* — az első ismert görög filozófusok, a görög filozófiai gondolkodás megalapozói
- 3 „*hét bolond szűzek*” — Jablonkay Gábor szerint Jókai itt „tudatosan elcsavarja” az evangéliumot, amelyben „öt balgatag szűz”-ről van szó (Jablonkay G.: *Jókai és a katolicizmus*. Magyar Kultúra, 1924., 209—209.)
- 9 *in partibus valdefidelium* — az „*in partibus infidelium*” (a hitetlenek tartományaiban) a XIII. sz. óta azoknak a katolikus püspököknek címe, akiknek nincsen megyéjük, hanem oly tartományból nyerik címüket, mely a hitetlenek kezén van, Jókai az *infidelium*-ot helyettesíti be tréfásan ellentétével, a *valdefidelium*mal (erőshitűek, itt: megbízható párthívek)
- 23 *l'hombre* — régi kártyajáték,
- 29 *senioratus* — öröklési jogrend, amely szerint az ingatlan a lezármazási foktól függetlenül a család legidősebb tagjára száll
- 218 : 16 *haemoptoē* — vérköpés
- 23 *pneumorrhagia* — tüdővérzés
tracheorrhagia — légcsővérzés

Lap: Sor:

- 218 : 27 *soror* — nővér
- 30 *ferrum sesquichloratum* — vas(III)-klorid, ferriklorid; vízben jól oldódó sárga vegyület
- 31 *anakahuit* — mexikói fa cserjéje, mely az 1860-as években Európában nagy hírré kapott, mert egy ideig azt hitték, hogy a belőle készült tea a tüdővérszt gyógyítja
- 33 *aneurisma* — verőértágulat
- 219 : 4 *főalmosenier* — a pápai és egyéb udvarokban a jótékonyági intézmény vagy hatóság vezetője; különösen a francia udvarban volt nagy szerepe a középkorban
- 26 *dzsidás* — hosszúnyelű, kétélű lándzsával felszerelt lovas-katona
- 221 : 16 *Éli* — főpap Izraelben, aki amikor hírrül vette, hogy fiai a filiszteusok elleni hadjáratban elestek és a frigyláda is a filiszteusok kezébe került, szörnyethalt
- 21 *Sámson győzedelme a filiszteusokon* — Sámson, a bibliai hős, mindaddig győzedelmeskedett a filiszteusokon, míg haját — erejének titkát — le nem vágta, s őt rabszolga munkára nem fogták. Mikor haja megnőtt, ereje visszatért, s Sámson Dágon templomának két tartóoszlopát megrázva önmagát és a filiszteusokat az épület alá temette. (Bírák könyve 15—16. része)
- 222 : 9 *gagát* — bársonyfekete, viaszfényű barnaszén. Dísz tárgyak és ékszerek készítésére használják.
- 32 *Béliád* — az ördög egyik neve
- 223 : 14 *phaenomenon* — jelenség
- 224 : 2 „*bona vacca*” — fejőstehén
- 3 *perjel* — rendfőnök; az azonos jelentésű latin „prior” szóból származik
- 7 „*Deo gratias*”-ból — „Isten kegyelméből”. Ezt mondja a barát, ha adományért köszönetet mond; célzás arra, hogy a kolduló rendek tagjai adományból élnek.
- 10 *laicusok* — fogadalmat tett, de fel nem szentelt szerzetesek
- 12 (*Sacerdos debet esse homo hospitalis!*) — A pap vendégszerető ember kell hogy legyen!
- 225 : 4 *ex offo* — hivatalból
- 226 : 2 *hyppocratesi arc* — halálküzdőlemben eltorzult arc; nevét Hüppokratésről, az ókor híres orvosától kapta
- 11 „*Igen!*” . . . *Hogy történhetett ez?* — Hankiss János a regénynek ezt a részét Victor Hugó *A nevető ember* c. művének egyik jelenetéhez hasonlítja. Gwynplaine váratlan „Nem” szava-

Lap: Sor:

- zata a parlamentben hasonló vihart kavart, mint Zurdoki Leó gróf „Igen”-je. (Victor Hugo: *A nevető ember*. A világirodalom remekei, Bp. 1964., 499.; vö. Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom a honfoglalástól a kiegyezésig*. Bp. 1939. 489.)
- 227 : 5 *votum Minervae* — szavazategyenlőség esetén a döntő szavazat
- 228 : 12 *appellatorium forum* — fellebezési hatóság
- 16 „*meiosis*” — szónoki fogás: valaminek látszólagos lekicsinylése, értékének kidomborítása céljából
- 19 *dechausselrozott* — cipőtől megfosztott
- 229 : 14 *dies nefastus* — szerencsétlen nap
- 15 *day of humiliation* — a megaláztatás napja
- 26 III. Henrik idejében — III. Henrik francia király 1551—1589. (1574—89.) Részt vett a hugenották elleni harcban, de amikor 1576-ban végül szabad vallásgyakorlást biztosított nekik, a hírhedt Szent Liga fanatikus harcot indított ellene. A liga és a felheccelt katolikus tömeg a Louvre-ban ostrom alá fogta a királyt, aki csak nehezen tudott megmenekülni. 1589-ben meggyilkolták.
- 31 *cilice* — cilicium: vezeklő öv
- 34 *galanterie árus* — a galantéria-áruk a kényelmet szolgáló cikkek pl. legyezők, kesztyűk, tárcák stb.
- 230 : 2 „*pieds nus*” — mezítláb
- „*du saint arbre guttapercha*” — a szent guttapercha fából, a guttapercha fa Ceylonban, Kelet-Indiában, Borneóban gyakori, nedve a gumihoz és kaucsukhoz hasonló
- 6 „*hélas*” — sajnós
- 7 *Sorbonne* — a francia tudományegyetem neve. Eredetileg kollégium volt, melyet a XIII. sz. közepén alapított Robert de Sorbonne, IX. Lajos király káplánja, teológiai doktorátusokra készülő diákoknak. A XVI. sz.-ban a teológiai fakultást nevezték így, amelynek akkor igen nagy befolyása volt az ország vallási életére. III. Henrik király és a Katolikus Liga viszálya idején a Sorbonne buzdította a fanatikus tömeget Henrik ellen.
- Jean Boucher* — (1548—1644) francia teológus, a fanatikus „Katolikus liga” élén vezető szerepet játszott a III. Henrik király elleni hajszában. A királyt nem ő, hanem egy fanatikus barát ölte meg.
- 31 a *hamuba írt „abc-toriumot”* — templomszentelésnél a püspök

Lap: Sor:

- X alakban szórt hamuba rajzolja az abc-t görögül és latinul, a keresztény kelet és nyugat uniójának szimbólumaként
- 230 : 33 „*gueuse*” *fillérek* — eredetileg azokat az érméket nevezték így, amelyeket az inkvizícióval elégedetlen németalföldi nemesek hordtak jelvényként a kalapjukon
- 231 : 20 *Rákóczi-induló* — legnépszerűbb nemzeti indulónk. A XIX. sz. elején alakult ki a Rákóczi-nóta motívumaiból. Mai alakját Bihari János és Scholl Miklós katonakarmester feldolgozása nyomán nyerte.
- 232 : 17 *repülő szavak* — szólásmondássá vált idézetek
- 21 *carbonari* — a XIX. sz. elején Olaszországban alakult titkos társaság, amely az idegen elnyomás ellen, Olaszország egyesítéséért harcolt
- 22 „*cagot*” — eredetileg a leprások elnevezése. Itt: „*alja*”, söpredék
- 24 *speech* — beszéd
- 26 *az ünnepélyhez Mazrur kölcsönözte oda sabindit, rózsaszűzeknek maszkfrozva* — Az ötletet Jókai F. Lacroix *Les mystères de la Russie* c. könyvéből meríti (Paris, 1845) melyet több művéhez, többek között *Szabadság a hó alatt* c. regényéhez is felhasznál. Lacroix írja, hogy Katalin cárnő odesszai látogatásakor szép jobbáglányok először tehenészőknek öltöztek, majd a katonákat szórakoztatták, végül rózsaszűzeknek maszkfrozva jelentek meg. (német kiadás 73—75.) E motívumot Jókai *Amirani* c. elbeszélésében is felhasználja. (*Észak hondból*, NK 34. 381.)
- 31 *cilicé-es penitenciérek* — Jókai „szórruhát viselő vezeklők” értelemben használja.
- 233 : 8 *pronunciamento* — kiáltvány, mellyel Spanyolországban és Latin-Amerikában felkeléseket szokta bejelenteni. Jókai korában Riego ezredes 1820-as kiáltványa volt a minta, ezzel indult az 1820-as spanyol forradalom.
- 20 „*holtkéz*” — olyan természetes v. jogi személy, v. az egyház, amely a tulajdonában levő vagyonnal nem rendelkezik, nem idegenítheti el, nem terhelheti meg
- 234 : 2 *mediatizált* — függő viszonyba helyezett
- 6 *bíbornok áldornagy* — bíboros-áldozár (régies és Jókai egyénien alkotott szava)
„*sacratissima Majestas Apostolica*” — legszentebb apostoli fenség
- 235 : 9 „*Befana*” — eredetileg az olasz nép mesevilágának alakja:

Lap: Sor:

- egy asszony, aki vízkeresztkor a rossz gyermekeket megbünteti, a jókat ajándékkal jutalmazza
- 235 : 20 *aqua tofana* — rendkívül erős mérég; miután víztiszta, szagtalan és színtelen, gyilkosságra kiválóan alkalmas
- 22 *Maria Annunziata* — igen hasonlított a *Fekete gyémántok* Theudelinda grófnőjéhez
- 32 *vertugadin* — szoknya alá, derékra kötött tekercs, a XVII. század francia divatjának tartozéka
- 236 : 16 *acquisitor* — itt: vagyonszerző
- 18 *jure haereditario* — öröklött jogon
- 25 *perduellis* — felségsértő
- 32 *bombasin* — gyapjúval átszőtt selyemszövet
- 33 *baleine* — halcsontlemez, ruhák feszesen tartására
- 237 : 32 „*Reichsklenodium*” — a német—római birodalom kincsei, pontosabban: koronázási jelvényei
- 238 : 8 „*Lehninenze Vaticinium*” — „a lehnini jóslat”: Lehnin: község Potsdam közelében. Annak idején nagy feltűnést keltett a „lehnini jóslat”, egy 100 versből álló költemény, mely először 1693-ban került nyilvánosságra, és amelyről azt állították, hogy a XIII. századi Lehmann baráttól származik. E költemény megjósolta a Hohenzollern-dinasztia virágzását és bukását. (Valójában a XVII. századból származó hamisítvány, és szerzője Andreas Fromm, a berlini Péter-templom prépostja.)
- 239 : 10 *Oldhország* — régebben Havasalföld az Olttól keletre eső fejedelemség, román neve: Tara Romaneasca
- 11 *boérjait* — főnemeseit
- masszil* — romániai alsóbb nemesség
- 12 *pipistrelli* — eredetileg denevér, ill. ujj nélküli köpeny (olaszul), jelentése itt: csöcselék
- 16 *catilinaí lények* — Catilina, Lucius Sergius (i. e. 108—62) a szenátus arisztokrata többségének uralmával elégedetlen plebejus tömegekre támaszkodva igyekezett megszerezni a hatalmat. Összeskűvést szőtt a kormányzat ellen; e tervet Cicero híres beszédeiben leplezte le.
- 23 „*Krethi és Plethi*” — a. m. krétai és filiszteus, Dávid király testőreinek a neve (II. Sámuel 8: 18), átvitt értelemben vegyes társaság, mindenféle nép
- 24 *szorosabbra húzza „Szentpéter láncai”-t* — itt: korlátozza az egyház hatalmát
- 26 „*Elloposkleros*” — amit a klérus ellopott

Lap: Sor:

- 239 : 28 „*regulus*” — a „*rex*” (király) kicsinyítője: „királyocska”
29 „*pornokratia*” — az autokratia mintájára képzett szó — a. m. a pornográfia uralma
- 240 : 12 *antistes* — itt: előd
19 *Raveillac* — François (1578—1610) fanatikus katolikus; vallási fanatizmusból megölte IV. Henrik francia királyt, mert az Habsburg-ellenes koalíciót szervezett
22 két *Szicília* — az ún. Szicíliai Kettős Királyság: Nápoly és Szicília királysága közös kormányzás alá került 1504-től, s csak 1861-ben lett egész területe Olaszország szerves része
23 *brigantaggio* — a háború alatt útonálló, rabló hadak olasz elnevezése
24 „*White boys*” — egy írországi titkos szövetség neve, mely 1760-ban alakult meg szegény napszámosokból. Céljuk bosszút állni a földbirtokosokon, papokon, hivatalnokokon, akiket éjjel fehér zubbonyban támadtak meg. (Innen az elnevezés: „white boys” a. m. „fehér legények”.)
25 „*Rebekka lednyait*” — „Rebekaiták”-nak nevezték Angliában a felkelő walesi parasztokat, kik 1839-ben az útpénzt megtagadták, s éjjelenként asszonyruhába öltözve a vámkorlátokat lerombolták.
26 „*Haberfeldtreiben*” — A népi igazságszolgáltatás egyik formája a múlt századi Bajorországban a törvények szerint büntetlen, de a nép igazságérzetét sértő gazságok megtorlására, főleg a gazdagokkal s papokkal szemben. Álarcos, felfegyverzett tömeg vette körül a házat, felolvasták a házban lakó személy bűneit, kigúnyolták stb.
28 „*fénie-k*” — féniek; politikai szövetség, mely Írországban keletkezett azzal a céllal, hogy az angol uralmat megdöntse. Az amerikai fénie-szervezetet John O'Mahonney alapította meg New Yorkban. Az 1860—70-es években sokat írtak a lapok a fénie-k tevékenységéről: 1868-ban az edinburghi herceg ellen követtek el merényletet, 1872-ben egy fiatal fénie Victoria királynőt fegyverrel akarta kényszeríteni egy kegyelmi kérvény aláírására stb.
- 241 : 10 *polyglott* — többnyelvű
34 „*bajoire*”-ok — érmék, amelyeken rendszerint két fejet ábrázoltak
- 242 : 8 „*Mutschirung*” — az uralkodó két v. több hátrahagyott fiának váltakozó uralkodása, amikor nem szabályozta végrendelet, hogy ki legyen az utód és nem akartak közösen uralkodni

Lap: Sor:

- 242 : 13 *a múlt században a családitanács* . . . — a családi tanács által trónjáról leszállított uralkodó V. Ferdinánd, aki 1848. dec. 2-án mondott le unokaöccse, Ferenc József javára
- 22 „*regredient örökség*” — visszaszálló örökség
- 34 *matutina* — a szerzetesek hajnali zsolozsmájára hívó harang
- 244 : 9 *Egy vitéz ősenek* — Jókai bizonyára Habsburg Miksára céloz (1832—1867), akit III. Napóleon 1864-ben Mexikó trónjára ültetett, s akinek uralmát a mexikói nemzeti felszabadító mozgalom megdöntötte, őt pedig 1867-ben kivégezték. Ez esetben az „inkák” trónjának említése nem pontos, mert az inkák a mai Peru területén elterülő nagy államban uralkodtak.
- 16 *Saint-Just* — Louis-Antoine-Léon de (1767—94), francia forradalmár, a jakobinus diktatúra egyik vezetője, 1792-ben a Konvent tagjává választották, ahol a király pere alkalmából mondott ragyogó szónoklatával tünt ki
- 245 : 1 *Egyik oldalon egyik ősenek rémképe* — itt talán II. Lajosra gondolt Jókai
- 3 *egy másik ősenek alakja* — a másik ős, akire Jókai utal, valószínűleg II. Rudolf császár (ur. 1576—1612)
- 12 *Itt a göcs* l — ez a bökkenő
- 28 *vespera* — vecsernye; a 8 részből álló brevárium utolsó előtti része, elvben este 6 órakor kellett mondani
- „*angelus*” — esti harangszó alkalmából mondandó ima
- 246 : 6 *carina* — a cár leánya
- 247 : 30 *szent-marxi* — lehet, hogy Sankt-Marxen osztrák (stájer) város
- 249 : 15 „*Matrimonium Sancti Josephi*” — „Szent József házasság” = szűzházasság
- 32 „*peristerium*” — szentségtartó
- 252 : 31 *sycophant* — hivatásos besúgó, jellemtelen talpnyaló
- 257 : 6 *rembrandti háttér* — utalás a híres németalföldi festő képein alkalmazott fény—árnyék hatásokra
- 258 : 31 *partialis* — részleges
- 260 : 19 *hogarthi mintául* — William Hogarth (1697—1764) kiváló angol festő, rajzoló és rézmetsző. Egyebek között satirikus életképei igen híresek. Jókai szívesen hivatkozott e satirikus jelenetekre, pl. *A lélekidomárban* is (JKK 51. k. 34.).
- 264 : 27 *Maxenpfutch* — e név *Az új földesúrban* és a *Keresd a szived c. drámában* is előfordul
- 29 *offert* — ajánlat

Lap Sor:

- 264 : 32 *börzesenszl* — tőzsdeügynök
33 *contremine* — az árak esésére alapított tőzsdei spekuláció
- 266 : 24 *A királyi vár előtt* — A jelenet némileg emlékeztet a *Szabadság a hó alatt* „Derevaski dalojl” c. fejezetére: Miklós cár megjelenése és határozott fellépése lecsillapítja a felkelők egy részét. (JKK 37. k. 238—239.)
- 267 : 10 „*parola*” — jelszó
- 268 : 3 *cséphadaró* — egy hosszú rúdhoz szíjjal mozgathatóan hozzákapcsolt vasalt rúd; régi mezőgazdasági eszköz
4 *bande noire* — a történelem folyamán több csoportot hívtak így, a középkorban pl. fosztogató zsoldoscsapatokat
9 *infula* — püspöksüveg
22 „*tinéa*” — giliszta, szalagféreg
26 *praetor* — rangra a consul után következő tisztviselő volt az antik Rómában, az igazságügy intézője. Később általában hadvezér, parancsnok, helytartó jelentésben használatos.
30 *retardatum* — lemaradás
- 269 : 20 *két hó alatt együtt volt a mesének látszó kincs* — Hasonló motívum szerepel *A kőszívű ember fiai* c. regényben: „. . . akinek ezüstkanala, ezüstsarkantyúja volt, összehordta egy rakásra. Fiatal lánykák függőiket, özvegyasszonyok megtakarított filléreiket odarakták a nemzet pénztárába.” (JKK 28. k. 8.)
- 270 : 9 *a diák otthagya iskoláját, a feloszlott szerzetek novíciussai százával álltak be a honvédseregbe* — Ez a rész is 1848 hangulatát idézi. Hasonló jeleneteket ábrázol a szabadságharcra kapcsolatban *A kőszívű ember fiaiban*: „A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta iskoláit . . . és ment a zászlók alá. Tizenhárom—tizennégy éves gyermekek csoportja emelte a nehéz fegyvert . . . A cisztercita barátok kolostorából három növendék kivételével minden kispap elment honvédek.” (JKK 28. k. 5—6.)
12 *földész* — itt: földműves
- 271 : 1 *nobilikkal* — nemesekkel. A muránói üvegyártók előjogairól a *Das Buch der neuen Erfindungen* is beszámol (4. k. 1872. 360.)
2 *a Moldvában letelepültek* — Moldva — régi román fejedelemség Erdély, Bukovina, Havasalföld és Besszarábia között.
26 *Ekkor a nép kifogta hintaja elől a lovakat* — mint 1848. március 15-én Táncsics kocsijából. Kissé paradoxszerű, hogy Jókai e minden bizonnyal az 1848-as lelkesedés hangulatát idéző részt most egy Habsburg uralkodó személyével hozza kapcsolatba.

Lap: Sor:

- 272 : 13 „*Ah, ça ira, ça ira, ça ira!*” — „Ez menni, menni, menni fog!” — francia forradalmi dal 1789-ből.
- 14 *Les aristocrates à la lanterne!* — Lámpavasra az arisztokratákkal!
- 273 : 11 „*hydrophan*” — leírása a regényben pontosan megfelel a Meyers-lexikonban olvasható magyarázatnak (9. k. 1869. 240.)
- 274 : 20 *egyiptomi szent Mária* — (?–432) tizenhét éven át Alexandriában kicsapongó életet élt, majd a pusztába vonulva vezekelt vétkeiért
- 25 *shokírozza magát* — botránkozzék meg; shoking = megdöbentő
- 275 : 6 „*lófő*” — a régi székely nemzetségnek az a tagja, aki lovon vonult hadba
- 29 *Gyergyószék* — vidék Romániában, a Gyergyói és Görgényi havasok között
- 280 : 11 *abraxas* — titokzatos jelentésű szó, a legtöbb mágus és alkímista használta mint varázsigét. A középkorban sokan abraxas-talizmánt hordtak, mert úgy vélték, megvédi őket.
- Mithras misztériumok* — Mithras, ősi iráni napisten tiszteletére végzett titokzatos szertartás
- 12 *gőreb* — retorta; kémiai műveletekhez használt elszűkülő nyakú üvegedény
- villanysűrítő* — villanykondenzátor, szigetelő anyaggal elválasztott két vagy több vezető, amely villamos töltéseket tárol
- 282 : 17 *elhajtottak a közjegyzőhöz* — Itt Jókai már ténynek veszi a polgári házasságot, amelynek bevezetéséért következetesen harcolt, s amelynek témája más műveiben is, pl. *A bardtfalvi lévitában* (JKK 63. k.) szerepel.
- 23 *egy es sínű vasutak* — Henry Robinson Palmer már 1821-ben szerkesztett ilyen vasutat, később csak az 1870-es évek második felétől alkalmazták ismét e rendszert
- 24 *pneumatikus hegyi pálya . . . a Clegg Samuda rendszer* — e rendszer képekkel illusztrált leírása olvasható a *Das neue Buch der Erfindungen* 2. k. 1872. 149. lapon
- 283 : 12 *kámva* — káva: gémes v. kerekas kúton az a rész, amely a kút gödrét a föld felett körülveszi és amelynek rendszerint párkánya van
- 23 *Mindenütt jó, ahol te vagy!* — csaknem ugyanezt mondja Blanka az *Egy az Isten* c. regényben (JKK 70. k. 17.)

Lap: Sor:

- 284 : 9 *szürbölt* — szörpölt; itt: eregetett
28 *Very well, sir* — nagyon jól, uram
- 285 : 2 *csöndes C°* — csendestárs, valamely tőkés üzleti vállalkozásnak az a tagja, aki tőkéjével részt vesz e vállalatban, de neve a nyilvánosság előtt nem szerepel
29 *phytis* — sorvadás, tüdővész
- 286 : 20 *kankalék* — a kútostor végére erősített lapos vashorog, amelybe a vedret akasztják
33 *fojtany* — kéndioxid
- 287 : 5 *manganoxydul* — a mangán-dioxid; barnakő
et caetera graeca — és egyéb érthetetlen dolog
9 *Maga ez a gyár is egy ilyen soffione fölé van építve, aminek az a haszna, hogy igen sok tüzelőszert megkímélünk vele* — A *Das neue Buch der Erfindungen*ban olvasható, hogy a Monte Cerboli vidékén a vulkáni termékeket feldolgozó ipari üzemek a földalatti természetes hőt is hasznosították. (I. m. 3. k. 176—177.) Egyébként is úgy tűnik, hogy e vidék leírása hatással volt az erdélyi ichorlelőhely ábrázolására a regényben.
- 23 *coulant* — készséges, előzékeny
- 288 : 4 *jegecstő* — hűtő
lúgzó kas — lúgzókád; olyan tartály v. kád a börgyártásban, amelyben valamely növényi anyagból a csersavat, a cukorgyártásban a répaszeletekből a cukrot vízzel kioldják. Ezek mintájára szerepelteti Jókai az ichorgyártásban is a lúgzókádat.
13 *spodium* — csontszén
19 *tapasztott siskák* — kemencék
- 289 : 6 *Damn'!* — Az ördögbe is!
10 *oktaéder* — nyolc szabályos háromszög által határolt test
30 *Gossage-féle kemencék* — William Gossage (1799—1877) 1857-ben javasolt olyan megoldást, amelyet később Chance valósított meg
Gamble elzáró kúrtói — Lehet, hogy a Gambey név elírása; Henrie Prudence Gambey híres francia műszerkészítő volt (1787—1847).
- 290 : 6 *Két emeletnyi lépcsőn . . . A sziksogyár leírásához, mint egyébként az ichorkitermelés egyéb műveleteihez is, a Das neue Buch der Erfindungen „Timsó, szóda és salétrom” c. fejezete is szolgáltatott anyagot — itt olvasható egyebek között arról az orrfacsaró búzról is, amely a látogatókat köhögésre és könnyezésre készíti (IV. k. 334.).*

Lap: Sor:

- 290 : 7 *koksztornyok* — magas, hengeres tartók, melyeket kokszszal töltenek meg. Különböző típusainak képei láthatók a *Das Buch der Erfindungen*ben.
- 8 *konyhasóból a szódaszulfátot, közévegyített kénsavany segélyével* — Jókai itt szemmel láthatólag a Leblanc-féle eljárást írja le. Ez a XVIII. sz.-ban kidolgozott eljárás a szódagyártásnál a konyhasóból indult ki, amelyet kénsavval reagáltatott. Később — a XIX. sz. 1860-as éveitől korszerűbb módszerek kerültek előtérbe.
- 9 *working furnace* — kemence, kazán
- 11 *Elliot-féle vastűzhelyek*—feltehetőleg George Elliot angol gyáros és kőszénbányatulajdonos nevééről elnevezett vastűzhelyek
- 291 : 24 *póc* — rövid, erős fadarab, rések, nyílások kitámasztására
- 295 : 32 *főnixpálmák* — datolyapálma, ehető, ízletes gyümölcscsel
- 34 *bíbor sarraceniák* — (*Sarracena purpurea*), Virginiában, Floridában honos szép piros virág
- 296 : 1 *nuphar* — tündérrózsaféle, Európa álló és lassú vizeiben él
- 8 *melopepo* — (*Cucurbita melopepo*) tökfajta
- clematis* — iszalag, a boglárkafélék nemzetsége; Az erdei iszalag (*Clematis vitalba*) felkapaszkodó, fehér virágú, kúszó liánszerű cserje.
- 9 *aristolochidek* — mérsékelt és meleg éghajlat alatt otthonos évelő cserje, szívalakú levelekkel, érdekes alakú virággal
- 12 *jéggrotta* — jégbarlang
- 17 *Geitner utódaitól* — Ernst August Geitner (1783—1852) eredetileg orvos. Nevét azok a télikertek, melegházak tették híressé, amelyeket a csehszlovákiai Planitzon földalatti, égő kőszénrétegek (Kohlenbränden) fölött létesített.
- 28 *cantaloup* — sárgadinnye
- 31 *szalmidék* — az ammoniumklorid régies neve: színtelen, jellegzetes szagú gáz; felhasználják hűtőgépek üzemanyagául is, mert párolgásakor sok hőt von el környezetétől. Jókai bizonyára e hatásra alapozza a „szibériai grotta” létrehozását.
- 297 : 1 *paternosztergép* — itt: emelőgép
- 11 *kollódium* — az ún. „kollódiumgyapot” oldott alakban sűrű folyadék, pár cseppjét a bőrre kenve rugalmas hártya keletkezik; alkalmas kisebb felületek befedésére
- 11 *fukus* — tengeri moszatféle
- 13 *üzde* — melegház
- 298 : 5 *Saumur* — a hasonló nevű járás székhely Maine-et-Loire francia vármegyében

Lap: Sor:

- 299 : 24—300 : 3 Az itt felsorolt műszereket több olyan könyv leírja, képeken bemutatja, amelyeket Jókai forrásként használt: a *Keletkezéstörténetben* jellemzett *Voyages aériens* (par I. Glaisher, C. Flammarion, W. de Fonvielle et G. Tissandier, Paris, 1870) c. könyv táblázaton mutatja be a léghajósok által használt műszereket (38.); A *Das neue Buch der Erfindungen* — különböző fejezetekben elszórva — ugyancsak foglalkozik velük (2. k. 102., 144., 362.); Tarczy idézett könyvében is többször szó esik róluk (pl. I. 180.).
- 25 *kerekes barométer* — higannyal működő légsúlymérő *aneroidbarométer* — féambarométer, amely a legtöbb nyomásmérő, légsúlymérő műszertől eltérően nem tartalmaz higanyt; vékony, belül légritkított terű edény, amely a légnyomás változására változtatja alakját. A repülőgépek magasságmérői is tulajdonképpen aneroidbarométerek.
- 26 *chiffromanométer* — „manometer” zárt helyen levő gázok v. gőzök nyomását mérő készülék
Saussure hajhygrometere — hajszálhigrométer; a légnedvességet mérő műszerek egyik típusa
- 27 *alhidade* — a csillagászatban használt szögmérőműszerek mozgatható karja, amely a távcsövet v. tükröt hordja
rheoscop, tükör galvanometer — áram erejét és irányát jelző műszerek (feltehetőleg tükrös galvanometer)
- 28 *delejcommutator* — kommutátor: mágneses áramirányváltógép
- 29 *astatikus* — ingadozó, könnyen mozgó; asztatikus tűk azok a mágnesűk, amelyeket csak rendkívül csekély erő tart a mágnes meridiánban
- 30 *gyrotrop* — elektromos áram megfordítására, zárására és nyitására szolgáló szerkezet
bifilárdyanometer — áramerősségmérő műszer
- 31 *termoelektrikus oszlop* — hőelektromos oszlop: ellenkező pólusaikkal összekapcsolt hőelemek csoportja
- 33 *disjuncter* — készülék a villanyfolyam egymásutáni gyors kinyitására és becsukására
szikrainductor — kismegnyitószerű egyenáramból nagyfeszültségű váltóáramot előállító készülék
- 34 *delejvillanygép* — elektromágneses gép
alternáló — váltakozó
- 300 : 2 *inclinatorium* — földinduktor, az inklináció mérésére. Inklináció: a mágneses tér eltérése a vízszintes iránytól, fokokban kifejezve.

Lap: Sor:

- 300 : 2 *diamagnetismus* — diamágnesség: külső mágneses tér jelenlétében indukált mágnesség
- 7 *Férji kiáltt volna e munkából* — Szekeres László mutat rá, hogy Zboróy Blanka az *Egy az Isten* című regényben éppen úgy munkatársa Adorján Manassénak, mint Rozáli Dávidnak (JKK 70. k. 294. jegyzete).
- 302 : 4 *Alabama-kérdés* — Incidens Anglia és az Észak-Amerikai Egyesült Államok között az amerikai polgárháború idején. A déliekkel szimpatizáló angolok több hajót szereltek fel, így az Alabamát is, amely több észak-amerikai hajót kirabolt. Az északiak győzelme után Washington kormánya elégtételt követelt; hosszú huzavona után a genfi nemzetközi bíróság döntése alapján Anglia 1872-ben kénytelen volt kártérítést fizetni. Az esettel a magyar lapok is sokat foglalkoznak, így pl. 1871-ben az Igazmondóban is megjelent az ügyet — még lezárása előtt — ismertető cikk (május 21. 21. szám 173.).
- Laurion-ügy* — Bár nem sikerült megállapítanunk, milyen „ügy”-re céloz Jókai, az összefüggésből valószínűleg tünik, hogy a Laurion a Lauriston név elírása. Alexandre Jacques Lauriston márki (1768—1828) francia diplomata és Napóleonhoz közelálló katonai vezető, 1811-ben pétervári követ.
- 5 *Mencsikoff paletot-ja* — a paletot = bokáig érő télikabát, amely Alekszandr Szergejevics Mensikov nevével kapcsolatban vált híressé. Az orosz diplomata 1853-ban ilyen kabátban — állítólag kutyakorbáccsal a kezében — jelent meg a szultánnál, hogy tárgyalásokat folytasson. Jókai *A tengerszemű hölgyben*, (JKK 55. k.), *Nincsen ördög* c. regényében is említi (JKK 56. k. 24.); s tréfás verset is írt róla: „A Mencsikoff paletója / Historiai jelmez / Abban ment fel a szultánhoz / Követ ur ő kegyelme. / Durva szörű volt a kabát, / Ahhoz alkalmazá szavát, / Melyből lett nagy skandalum. / A Mencsikoff paletóját / Aztán jól kiporolták / Szűk is lett a gazdájának / Ámbár azelőtt volt tág . . .” stb. (*Költemények*, NK 98. k. 153.) Utal az esetre *Egy ember, aki mindent tud* c. regényében is: a minden lében kanál Ottó gróf egyszer „segített Mencsikoffnak felölteni históriai nevezetességű paletotját”. (I. m. 140.)
- Benedetti migrénje* — Benedetti, Vincent gróf (1817—1900) francia diplomata. Jókai Benedetti migrénjét sikertelen felépésének magyarázataként említi. Arról van szó, hogy Benedetti Emsben felkereste I. Vilmos porosz királyt, újból

Lap: Sor:

kérte, hogy adjon biztosítékot hogy Hohenzollern-Siegmaringen Lipót herceg nem fogadja el a spanyol trónt. Vilmos nem volt hajlandó újabb biztosítékot adni (ennyiben csakugyan sikertelen volt Benedetti), de Vilmosnak a beszélgetésről Bismarckhoz intézett távirata, ill. ennek Bismarck által lerövidített és közzétett változata volt a francia kormányzat számára az indok a hadüzenetre.

302 : 5 *Napóleon újévi üdvözlete Hübner báróhoz* — 1859. jan. 1-én a szokásos újévi diplomáciai fogadáson III. Napóleon azt mondta Joseph Alexander von Hübner osztrák követnek, hogy a két ország közötti viszony újabban nem olyan jó, mint volt; ezt a kortársak rögtön úgy értelmezték, hogy a császár voltaképpen ezzel már sejtette a francia—olasz—osztrák háború kitörését.

7 *az abyssiniai angol alattvalók letartóztatása* — Abesszínia — ma Etiópia —; 1867-ben háború indult Anglia és Etiópia között, mely az etióp csapatok vereségével végződött. A háború kitörése előtti feszült helyzetben II. Tódor császár az angol konzult és az angol misszionáriusokat túszként fogva tartotta.

a Tampicóból kiutasított angol kereskedő — Tampico jelentős kikötőváros Mexikóban. Jókai talán arra céloz, hogy 1861-ben a mexikói forradalom az európai nagyhatalmak alattvalói ellen fordult, s beszüntette a hitelek kamatainak fizetését. Ez volt az ürügy a nagyhatalmak beavatkozására.

15 *Törökországra számít ön?* — A „bennszülött bajok”, amelyekre Jókai céloz, valóban jellemzőek voltak a török helyzetre: a múlt századi török történelmet a reformok híveinek és a konzervatívoknak váltakozó sikere, valamint a szerb, görög mozgalom sikerei, a bolgár függetlenségi mozgalom erősödése jellemzi.

20 *basibozuk* — így nevezték a helybeli török lakosságból kiállított népfelkelőket, Jókai ilyen címen elbeszélést is írt (*Véres könyv*, NK 19. k.)

delyr — fanatikus török katona

21 *ifjútörökök* — Törökország külső és belső politikájának konszolidálását, alkotmányos keretek kialakítását célul kitűző mozgalom

redif — török tartalékos katona

21 *nizam* — a török reguláris hadsereg katonája

303 : 4 *III. Károly* — (1685—1740) a Habsburg-dinasztia utolsó

Lap: Sor:

- egyenesági férfinarja, 1711—40-ig magyar király és német—római császár
- 303 : 5 *midőn még Németalföld ura volt* — az osztrák Habsburgok a spanyol örökösödési háború eredményeképpen más tartományokkal együtt megkapták a déli Németalföldet (a mai Belgiumot)
- 13 *elkáporezték* — a német „kapern” igéből; tengeri hajó erőszakos elfoglalását jelenti
- 15 *facorie-jai* — itt: kereskedelmi települései (így hívták mindenfelé a gyarmatosítás során a gyarmatosítók kereskedéssel foglalkozó településeit)
- 26 *Egy bajuszon múlt az egész* — a Pragmatica Sanctióval *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében külön fejezet foglalkozik (JKK 68. k. 649.). Az ostende-i kereskedelmi társulat megszüntetéséről *Az Osztrák—Magyar Monarchia trdsban és képbm* c. kiadványban ír. (Bevezető kötet, 1887. 497.)
- 304 : 8 *Trieszt* — Trieste — város Olaszországban, az Isztriai félsziget északnyugati részén. 1382-ben került Habsburg fennhatóság alá, 1719-ben III. Károly szabadkikötővé nyilvánította.
- 29 *szmirna—livornói úton* — Szmirna — város Törökországban; Livorno — kikötőváros Közép-Olaszországban, a Ligur-tenger partján
- 305 : 3 7 *éves háború* — 1756—63-ban zajlott Anglia és Poroszország háborúja Ausztria, Franciaország, Oroszország és szövetségeseik ellen. Előidéző okai: a gyarmatokért folyó angol—francia küzdelem kiéleződése, valamint Poroszország törekvése, hogy megtartsa Sziléziát, amelyet Ausztria meg akart szerezni.
- 8 *Németország* — az erős, gazdag Németország említése is korabeli aktualitáshoz kapcsolódik: 1871-ben, a francia—porosz háború után jött létre — I. Vilmos császárral az élen — a Német birodalom, amelynek kancellárja, Bismarck — újabb francia háború lehetőségére gondolva — Franciaország elszigetelésére, egy lehetséges francia—orosz szövetség megakadályozására törekedett, ezért Ausztria—Magyarországgal igyekezett szövetkezni, ami 1873-ban, az ún. három császár akkor még titkos szövetségének laza formájában meg is valósult.
- 17 *Aegeumi-tenger* — Égei-tenger a Földközi-tenger melléktenegere Görögország és Törökország között

Lap: * Sor:

- 306 : 9 *compagnon* — üzlettárs
27 *a német Lafontaine* — August Lafontaine (1758—1831) a maga korában igen népszerű német regényíró
- 307 : 4 *villanychronoscop* — A *Das Buch der neuen Erfindungen* írja le a Wheatstone-szerkesztette elektromos műszert, amely az időkülönbséget mutatja ki, pl. attól a másodperctől, amikor egy ágyúgolyó elkezdte mozgását a csőben, addig amíg elhagyja a csövet. (2. k. 376.)
- 23 *A szabad ballonok hajóiban utazóknak már 11 ezer lábnyi magasan orrból és füléből megindul a vér* — ezzel kapcsolatban a múlt században ellentétes hírek láttak napvilágot. A VU egy viszonylag korai (1855-ös) cikkének szerzője pl. azt írja, hogy 1800 m magasság fölött „a levegő elzordonul; beszélni szinte lehetetlen, fülekből, orrokból vér serked”. (Edvi Illés Pál: *Léghajózs a csillagokig*. VU 1855. ápr. 8. 14. sz. 110—11.) Később az ilyen megállapításokat cáfolják; a Magyar Akadémiai Értesítőben Szabó József ismerteti Glaisher és Coxwell felszállását, s ezzel kapcsolatban megjegyzi: „nem igaz az az általános vélemény, hogy ilyenkor a fül, orr vérzik.” (*Tudományos léghajózs 1862. évben*, közli Szabó József, Magyar Akadémiai Értesítő, 1863. márc. 16. 355.)
- 26 *antliapneumatica* — légszivattyú
- 308 : 34 *termoelektricitás* — elektromos potenciálkülönbség fellépte hőkülönbség következtében
- 309 : 2 *confrigerátor* — itt: hűtőberendezés (vö. a 296 : 31 jegyz.)
- 310 : 13 *Oersted* — Hans Christian (1777—1851) dán fizikus és kémikus, az elektromos áram mágneses hatásának felfedezője
- 14 *Faraday* — Michael (1791—1867) angol fizikus, az elektromágneses mezőkre vonatkozó ismeretek és egyben az egész modern elektromosságban megalapítója.
Bunsen — Robert Wilhelm (1811—99) német kémikus, Kirchoffal együtt fedezte fel a színképelemzést; a kémiai módszerek jelentős fejlesztője. Neve szerepel Jókai 7. noteszában (*Följ.* I. 322.)
Volta — Alessandro Giuseppe (1745—1827) olasz fizikus. Elsőnek sikerült elektromos áramforrást készítenie, így lényegében őt tekinthetjük az elektromosáram felfedezőjének.
- 20 *A természettudomány igen szép és elragadó élvezet* — „Az a tény — írja Nagy Miklós Jókairól —, hogy regényeiben színésznőket, nyelvatanárnöket, technikai találmányok iránt érdeklődő asszonyi alakokat szerepeltet, jól mutatja, hogy mennyi-

Lap: Sor:

- re nem csupán a gyermeknevelésben és a háztartás vezetésében látta a nők hivatását". (Nagy Miklós: *Jókai*. Egyetemi jegyzet. 1961. 92.)
- 310 : 24 *Mily gyönyörűk* — Nagyon valószínű, hogy az itt felsorolt látványos jelenségekről Jókai a *Das neue Buch der Erfindungen* c. műben olvasott; e kiadvány második kötete foglalkozik e jelenségekkel, s rajzokat is közöl, amelyek megragadhatták Jókai fantáziáját.
- Lichtenberg porrajzai* — Georg Christoph Lichtenberg (1742—99) német fizikus, az ún. Lichtenberg-féle ábrák felfedezője. Ezek úgy jöttek létre, hogy szigetelőlemeze, amelyen elektromos kisülés ment végbe, finom port szórt.
- 25 *Marum pávajarkfénye* — a *Das Buch . . .*-ban olvasható, hogy Marum Leidenben „leideni palackkal” közel egyméteres szikrákat képes előidézni (2. k. 301.)
- 26 *Bunsen villanylámpája* — Jókai talán Bunsen villanyelemeire gondol, amelyekről a német mű 2. k. 321. lapján olvasható. Az is lehet, hogy arra céloz, hogy Bunsen fotométerével 1844-ben meghatározta az elektromos fény intenzitását.
- a galvanii folyam csodálatos vegytani bontó hatalma* — az elektrolyzis; kénssav vegyületek felbontása elektromos árammal
- 28 *mulattató kísérletek a villany örökmozdonnyal* — az említett német kiadvány közöl képekkel kísért leírásokat ilyen „mulattató kísérletekről” — pl. egy képet búra alatt rudat egyensúlyozó kis alakról „Perpetuum mobile” felirattal (2. k. 322.).
- 29 *Franklin villanyos rajztáblája* — Benjamin Franklin (1706—1790) neves amerikai természettudós és államférfi, az elektromosság tanának úttörője. Legfontosabb eredményei a légköri elektromosság és a villám természetének felismerése, a róla elnevezett elektromos sűrítő (Franklin-tábla) és a villámhárító feltalálása. A Franklin-tábla és a regényben mellette említett Wolf-induktor képe a *Das neue Buch der Erfindungen* 2. k. 301. lapján látható.
- 311 : 7 *Illést a szentírás tüzes szekere* — A Biblia szerint Illés próféta tüzes szekéren szállt fel az égbe, miután Elizeus prófétát utódjául tette meg.
- 17 *én is láttam a holt ember arcát mosolyra fintorolni a galvanfolyam befolyása alatt* — Galvani, Luigi (1737—1798) olasz fiziológus, az elektromosságban egyik megalapozója. Kísérleteihez rézhoroggal vasrúdra függesztett békaizmot használt, s azt

Lap: Sor:

- tapasztalta, hogy az izom megmozdul, ha a vasrúdhoz ér. A Jókai által említetthez hasonló jelenséget ír le Tarczy tan-
könyvében: a kísérletre felhasznált hulla arcán „a düh, szo-
rongás, kacaj sírás kifejezései váltogatták egymást” (Tarczy
i. m. II. k. 398.).
- 311 : 20 *astaticus* — közömbös
- 312 : 7 *God by* — ma: good-bye = Isten veled
- 314 : 9 *gereben* — kender, len és más növényi rostok fésülésére hasz-
nált deszkába vert acélfogakból álló eszköz
- 316 : 27 *Roch madara* — az arab mesékben Rock v. Ruck madár: ha-
talmos testű, nagyerejű madár
- 318 : 3 *a föld úgy tűnik fel, mint egy teknő* — Ez a megállapítás többek
között a *Voyages aériens* c. könyvben olvasható. Glaisher
írja, hogy a Föld teknőalakúnak tűnik a léghajóból, ami
nyilván fénytörési jelenség (i. m. 57.). A továbbiakban Jókai
a léghajósoknak e könyvben leírt élményeit használja fel
Tatrangi repülésének leírásához, behelyettesítve a francia
tájakat magyar vidékekkel.
- 10 *Magura* — hegycsúcs a Keleti Kárpátokban, Romániában
- 11 *Bihar* — hegység Romániában, az Erdélyi-szigethegységben
- 20 *Mindjárt sötétben leszünk* — hasonló helyzetet (a léghajó sötét
felhők közötti útját) ír le Glaisher (*Voyages aériens*. 80.)
- 21 *Dubosq-féle villanylámpa* — képpel illusztrált leírása megta-
lálható a *Das neue Buch der Erfindungen*ben. A magyarázat
szerint a Párizsi világkiállításon óráig működött ez a lámpa;
Párizs ostroma alatt a francia hadsereg is ilyen lámpákat hasz-
nált (2. k. 324.).
- 24 *a fehér sásból egyszerre egy ragyogó csillag vlik* — A *Voyages
aériens*-ben olvasható, hogy egy éjszakai felszállás alkalmával
villanylámpával világították meg a ballont, amely így
olyan volt, „mint egy meteor” (340.).
- 319 : 15 *Csupa élenyt szelni be nem emberi idegek számára való élvezet* —
Hasonló gondolatot fejez ki Jókai a *Fekete gyémántokban*:
„csupa élenyt lehelni be minden idegnek együttes kényezete;
az a boldogság a testben;” (JKK 20. k. 23.)
- 26 *Egy hótenger, kristályhegyekkel, gyémántkupoldákkal . . .* — Ez a
rész nagyon hasonlít Glaisher elragadtatott beszámolójához
a léghajóból látottakról: „Hogy írjam le a fentről elénk tár-
uló látványt . . . ? . . . Egyes felhők piramisban végződnek,
mások . . . óriási pagodákra emlékeztetnek, . . . A fehér fel-
hők olyan erősen verik vissza a napsugarakat, hogy az emberi

Lap: Sor:

- 319 : 26 szem nem tudja soká nézni . . .” *Voyages aériens*. 44.). — Hasonló leírást olvashatunk Jókai: *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* c. novellájában: „Alattunk semmi többé a zölddel rajzolt tájképből, a helyett egy végtelen, hófehér tenger, a naptól felülről megvilágított felhők tengere, miknek mozdulatlan, végtelen tömegéből óriási kúpok, hegyes piramidok, . . . meredeznek elő”
- 29 *Egy szárnyas gép . . . árnyékt a tündöklő nap a tündöklő felhőlapra festi* — Hasonló képet rajzol Jókai az *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* c. novellában: „a fehér lapon egyetlen fekete pont vonul végig: az a mi ballonunk árnyéka”.
- 321 : 20 *Elborus* — Elbrusz: a Nagy-Kaukázus legmagasabb pontja a Szovjetunióban, 5643 m
- 21 *Tsatyr-Dagh* — az örmény fennsík egyik legmagasabb hegye (3900 m)
- 22 *Tsilsz-Dagh* — talán Cilo Dagó, egy 4168 m magas csúcs a Kora Dag hegységben
- 33 *Két . . . felhőgomoly közé jutott* — a *Voyages aériens* 79. lapján látható a két nagy felhő között repülő léghajó
- 322 : 13 *Vak sötétség volt a felhők alatt* — ugyanott, a 80. lapon hasonló pillanatot mutat be a „minden sötét volt körülöttünk” feliratú kép
- 15—19 *Dávid arca elkezd világlani . . . gazdag hajdnak minden szála fölegyenesedik* — Tarczy ír le ilyen hatású kísérletet (II. 223.)
- 325 : 12 *boussole* — iránytű
- 22 *képes megállítani a napot (valódi Józsué)* — Józsué Nun fia, Mózes utódja, aki nagy kúrtszóval leromboltatta Jerikó falait, s egy ízben, a Biblia szerint, megállította a napot.
- 326 : 3 *saját hajójuk alakja tűnt fel előttük* — hasonló motívum szerepel az *Egy léghajós, kit Amerikába vert át a szél* c. novellában: „Átellenben velünk egy másik léggömb alakja szállt alá a légből. Abban is két hajós ült. Léggömb, csónak, hajósok, minden a mienknél óriási mérvben nagyobb”. *A jövő század regényében* Rozáli kézmozdulatát „utánozza” tükörképe, a novellában a léghajósok meglengetik a zászlót, a „másik léghajó” utasai is ugyanezt teszik. Mindkét írás forrása a *Voyages aériens*, itt Flammarion írja, hogy egy felszállásuk alkalmával csodálatos látvány kötötte le a figyelmüket: talán harminc méternyire tőlük megjelent egy léghajó, benne két utassal. Amikor Flammarion megmozdította a jobbkezét, a „másik” hajó utasa a balkezét mozgatja, ha Flammarion

Lap: Sor:

- útitársra meglengeti a zászlót, az árnyékszázló is lengeni kezd odaát (292.). A jelenséget a könyv 292. lapján nagy színes kép mutatja be. A léghajó árnyékképét körülvevő színes körök leírása ugyancsak pontosan így olvasható a novellában, s mindkettő Flammarion leírásán, s a képen alapszik, még a színek is kb. megfelelnek annak, amit Jókai a francia könyvben látott, ill. olvasott.
- 326 : 5 *Flammarion* — Camille (1842—1925) francia csillagász, a csillagászati ismeretterjesztő és népszerűsítő irodalom egyik megteremtője
10 *fényes szérű* — itt: kerek térség
- 327 : 27 *Uram! ki léssen lakója...* — XV. zsoltár; Szenczi Molnár Albert fordítása. A *Voyages aériens*-ben is ének — a lengyel himnusz dallama — hallatszik fel a léghajóba (226.)
- 328 : 3 *rókamáj* — rókamál: rókaprém
26 *Galilei* — Galileo (1564—1642) az újkori természettudomány és természettudományos kutatómódszer legendáshírű megalapozója. A geometriai analízis kísérleti helyzetekre való alkalmazásával megteremtette a mechanikát, távcsöves megfigyelései interpretálásával pedig a bolygóelmélet új alapjait.
- 330 : 8 *Friaul* — történelmi terület Itália északkeleti határán. Keleti része 1918-ig az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozott.
20 *excedens* — kihágást elkövető
- 332 : 11 *csombókos* — csomós
22 *Egy óriási nép* — Itt Jókai Fagyjev könyvének szövegét használja fel, aki hasonló módon ír az orosz nép egységéről, arról, hogy az oroszok annyian vannak, mint „Ausztria, Franciaország, Belgium, Hollandia együtt stb.” (*General Fadejew über Russlands Kriegs-Kriegsmacht und Kriegspolitik*. Leipzig, 1872., 38—39.)
- 333 : 3 *Pugacseff* — Jemeljan Ivanovics Pugacsov (1742—1775) a XVIII. század legnagyobb orosz parasztfelkelésének vezére. Alakját Jókai *A vakmerő* c. elbeszélésben rajzolja meg (*Milyenek a férfiak*. NK XXV. k.). A Pugacsov-felkelést említi *Szabadság a hó alatt* c. regényében is.
5 *Az elnyomott nép* — Hasonló gondolatot fejez ki *Valahány ház, annyi szokás* c. elbeszélésében (NK 14. 158.)
- 334 : 9 *az afganisztáni határszélre. Ott Angliát tartják...* *sakkeban* — Ázsiában, az iráni fennsík északkeleti részén fekvő Afganisztán a XIX. században stratégiai és kereskedelmi fontossága miatt az angol—orosz vetélkedés tárgyává vált

Lap: Sor:

- 334 : 18 *tributárius* — adófizető
20 *condolens* — részvétet érző
24 *Jekaterinoslav* — Dnyepropetrovszk szovjet város régi neve
- 335 : 8 *Nagy Péter cár* — Jókai itt az 1695—96-os orosz—török háborúra céloz, melynek során Péter megszerezte az Azov-tengert
9 *keleti kérdés* — A Török Birodalomnak a XVII. sz.-ban kezdődő fokozatos gyengülése által felvetett politikai és diplomáciai problémák közös elnevezése, amely magában foglalta a balkáni népek önálló nemzeti államaik megteremtéséért folytatott harcait, a cári Oroszország küzdelmét a Fekete-tenger melletti török területek, a tengerszorosok és Konstantinápoly megszerzéséért, valamint a nagyhatalmak — Nagy-Britannia, Oroszország, Ausztria és Poroszország — harcát törökországi gazdasági és politikai pozíciók valamint területek megszerzéséért.
10 *Konstantinápoly elfoglalása* — Konstantinápoly: ma Istanbul (Stambul), az egykori Bizánci (kelet-római) birodalom fővárosa. A birodalom 1453-ban szűnt meg, amikor a törökök elfoglalták Konstantinápolyt.
11 *obsolet* — elavult, divatjamúlt
- 336 : 20 *Ezek ketten jóbarátok* — az Oroszország—Észak-Amerika között létrejövő esetleges szövetség gondolatát Fagyjev hangsúlyozza (vö. *A regény keletkezése, forrásai*)
30 *kvitté tenni* — kiegyenlíteni
31 *brutaliter* — kegyetlenül, durván
- 337 : 5 *fastus* — itt: dölyf, gőg
33 *opolcsenia* — opolcsenyije: népfelkelők (oroszul). A fegyveres népfelkelő-csapatok esetleges szerepéről, szükségességéről Fagyjev külön fejezetben ír (i. m. 67.). Jókai a fejezet címét (Opoltschenie) aláhúzta.
- 338 : 1 *stancik* — sztanyica: kozáklalu. Fagyjev ír „sztanyizák” (itt: katonai települések) létesítésének szükségességéről a kaukázusi cserkeszek között. (I. m. 54.) Jókai ezt a részt megjelölte.
7 *tizennégy elsőrangú várak* — Az itt következő rész nyilván összefügg Fagyjev könyvével. Egy esetleges Oroszország elleni támadás lehetőségét felvetve Fagyjev azt írja, hogy ez esetben meg kell védeni „14 elsőosztályu erődítést, amelyek a nyugati és déli határon Sweaborgtól Kertschig húzódnak, négy olyan várost, mint Pétervár, Riga, Varsó, Odesz-

Lap: Sor:

- ...” (I. m. 50—51.) Jókai a könyvben ezt a részt megjelölte.
- 338 : 8 *Sveaborg* — a mai finnországi Suomenlinna svéd neve. Régi erődítés a Finn-öböl egy kis szigetcsoportján.
Kercs — kikötőváros az Ukrán SzSzk-ban, az Azovi-tengert a Fekete-tengerrel összekötő Kercsi-szorosban
- 10 *Bender* — város a Moldvai SzSzk-ban, a Dnyszter jobb partján
- 10 *Nyikolajev* — kikötőváros az Ukrán SzSzk-ban, a Fekete-tenger partján
- 13 *drusina* — druzsina: csapat, sereg
- 14 *Litta Biumi* — a Litta Biumi-páncélról, és általában a páncél viselésének előnyeiről Fagyjev könyvének függelékében ír (263—313.). Jókai a két függelék több helyen megjelölte.
- 26 *robbanógolyók* — Jókait a bécsi Arzenálban tett látogatása alkalmával különösen lenyűgözte a robbanógolyók bemutatása (Vö. H 1872. nov. 21. 269. reg. sz. 1—2.)
- 28 *Koloszdilis tömegeket képez lovasságuk* — Fagyjev hosszasan, elragadtatottan méltatja a sorhadi kozákok, az atamán-hadsereg, a cserkesz lovasság kitűnő adottságait, jelentőségét háború idején (133., 141.). Jókai szemmel láthatólag ezt a fejtegetést követi.
- 30 *kurd* — iráni nyelvű nép; egy részük a Szovjetunió területén él
baskir — az Ural és a Volga közötti területen (ma Baskir ASZSZK-ban) élő nép
cserkeszek — a Kaukázus északi vidékén élő nép
- 339 : 7 *terhelő* — széles szíj, v. heveder, mellyel lovon a nyeret v. pokrócot megszorítják
- 21 „*mesebeszédék!*” — Az itt következő rész emlékeztet annak leírásához Sarcey-nál, hogy Párizs ostromának idején a franciák még a legnagyobb veszély pillanataiban sem hitték, hogy Párizst el fogják foglalni. (I. m. 46.)
- 340 : 11 *Muratori* — Fagyjev írja le egy Muratori nevű olasz filcpáncélját, mely viselőjének állítólag golyókkal szembeni sértetlenségét biztosít. (I. m. 307.)
- 20 *vetlővegeik, miket a bécsi arzenálban készítettek* — Itt és a továbbiakban a bekezdés végéig Jókai megismétli azt, amit *A bécsi Arzenálban* c. cikkében írt.
- 341 : 5 *kartács* — ólomgolyókkal v. vasdarabokkal töltött, vékony bádofalú tüzéségi lövedék, amely közvetlenül a cső előtt robban és kúp alakú teret szór be

Lap: Sor:

- 341 : 6 *srapnel* — az első világháborúig bezárólag: fedetlen élő célok ellen használt időzített tüzérségi lövedék, amely a cél fölött robbant
- 32 *Congrève-röppentyű* — Congrève, Sir William (1772—1828) angol tüzértábornokról elnevezett hadirakéta; Jókai több regényében említi (*A kőszívű ember fiai*, JKK 30. k. 390. *Fekete gyémántok* JKK 20., k. 214., *Egy az Isten*, JKK 70., k. 195., *A mi lengyelünk*, JKK 66., k. 145.)
- 342 : 2 *revolverdgyűk* — 1861-ben Richard Gatling által feltalált kartácslőveg, hatcsövű, közös tengely körül forgatható rendszer
- 8 *rigorosandus* — szigorló
- 15 *Czernovicz* — Csernovic: város az Ukrán SZSZK-ban, a Prut folyó mentén
- 16 „*Samarai*” *vádracsláncolat* — Szamara — a mai Kujbisev neve — 1935-ig — város a Volga partján, az Orosz SZSZK területén. Erődítése 1586-ban épült, Oroszország délkeleti határának védelmére.
Sambor — város az egykori Galíciában; ma ugyanilyen nevű város az Ukrán SZSZK-ban, a Dnyeszter mellett
- 18 *redán* — ék alakú erőd
courtindk — középsáncok
bastionok — sáncok
- 22 „*poterneke*” — poterna: bombamentes boltozott út a várakban, mely a várak belső részeit köti egymással össze, belső közlekedésre szolgál
contreéscarpok — *éscarpe* — a. m. lejtő az erődítés oldalán (franciául)
- 23 *redoutok* — különálló, zárt sáncok, erődítések
- 24 *glacis* — vártér, előbástya
- 27 *farkasvermek* — farkasverem: erődítések előtt alkalmazott közlekedési akadály: kúpalakú verem, melynek fenekére kihelyezett csúcsával felfelé álló karót ásnak be
- 30 *lunette* — holdalakú védőgát
- 343 : 11 *detachirozott* — itt: különálló
- 12 *Wawel hegyi királyi vár* — Krakko déli részén, a Wawel-hegyen épült királyi kastély (XIV. sz.), s a vele összeépült gót stílusú székesegyház, a lengyel királyok temetkezőhelye. Leírása és képe megtalálható a Jókai-hagyatékban ma is őrzött, a világ különböző országait bemutató kiadványban (*Die Wundermappe oder sämtliche Kunst- und Natur Wunder*

Lap: Sor:

- des ganzen Erdballs von Strahlheim*. Frankfurt am Main, 1835. 11. k. 87—88.).
- 343 : 18 *Czenstochowa* — kerületi székváros volt Krakkó és Varsó között. Ma: Czeŝtchowa
- 24 *Ulászló* — II. Jagelló Ulászló, a Jagelló dinasztia megalapítója (1348—1434) építette a Wawel hegyi kastélyt és székes-egyházat
- 27 *cherubim* — a Bibliában szereplő szárnyas lények, az isteni trónus hordozói
Szent Szaniszló vértanú koporsóját — Szent Szaniszló (1030—1079) krakkói püspök volt; Merész Boleslaw lengyel király kardjával mise közben leszúrta, mivel a püspök a királyt gonoszsága és kegyetlensége miatt az egyházból kiközösítette
- 28 *Sobiesky* — Jan Sobieski (1624—1696) kiváló lengyel hadvezér, 1674-től III. János néven lengyel király. Jókai több művében szerepelteti, ill. említi, pl. az *Egy asszonyi hajsza* c. kisregényében, a *Szabadság a hó alatt* és a *Benyovszky Móric* c. regényeiben.
- 29 *Ponyatovszky* — Poniatowski Stanisław August (1732—1798) II. Szaniszló néven 1764—95-ig uralkodott. Jókai többek között *Az úrnő* c. elbeszélésében ábrázolja (*Ilyenek a nők* NK XXV. k.).
Kosciuszko — Tadeusz Kościuszko (1746—1817) — lengyel forradalmár, szabadsághős. 1794-ben a lengyel szabadságharc vezetője lett. 1796-tól, a szabadságharc bukása után emigrációban élt.
- 30 *Péter-Pál templom* — barokk templom Krakkóban
- 32 *Kazimierz* — lengyel város a lublini vajdaságban
- 344 : 2 *bielani* — Varsó mellett terül el a bielani erdő, közepén szép kastéllyal, amelyhez a kamalduli rend kolostora és temploma csatlakozik
- 3 *camalduliensisek* — kamalduli barátok; a toszkánai Camaldoli-ban 1218-ban alapított remeterend tagjainak neve. Jókai a bielani erdőt és a kamaldula barátok kolostorát *Szabadság a hó alatt* c. regényében is említi (JKK 36. k. 203.). Leírása megtalálható a *Die Wundermappe* . . . c. sorozatban (11. k. 42.).
- 7 *polygonum* — sokszög; tüzérségi gyakorlótér
- 8 *orillon* — itt: vár mellvédfala
- 9 *atardeaux* — atardeau: a városokba vezetett víz torlódását előidéző gát, melyen a vízszint magasságának szabályozására többnyire zsilipet alkalmaztak

Lap: Sar:

- 344 : 13 *tenaillon* — ollós gát
contresace — várbástya elé tolt kisebb erőd
- 14 *ravalin* — ravelin: félhóvalakú erődítés
- 17 *enceintek* — itt: erődövezet
magistrálé — magisztrálvonal: váraknál és erődöknél a fővédőgát alatti vár- v. erődíj kőpárkányzata által képezett vonal
- 25 *faussebraiék* — *faussebraic*: az erődítésben annak a védőgát-nak a neve amelyet néha a főgát elé építettek, hogy arról az árokkalra eljutott ellenségre lőhessenek
Breisach — város az NSZK-ban, a Rajna jobb partján, középkori várerődítéssel
- 26 *Landau* — város az NSZK-ban, a francia határ közelében; 1688-ban jelentős erődítés épült itt
- 27 *Montalambert* — René (1714—1800) francia tábornok, az ún. ollóserőd rendszerét fejlesztette tovább, bástyák helyett csillagalakú védőgátakat és sok célszerűen épített védőcsarnokot alkalmazott
- 28 *Chaseloup* — Laubat François de (1754—1833) francia hadmérnök, többek között az 1806-os háború idején az Elba és Odera vidékén fekvő várak erődítését végezte
cavalier — erődíj (az erőd bástyájának kiszögellő része)
- 345 : 3 *szilke* — rendszerint cserépből készült öblös edény
- 25 *Rudawa* — a Morva mellékfolyója Csehszlovákiában
- 31 *A poézis egészen eltűnt már a harcból* — Hasonló gondolatot fejez ki Jókai a bécsi Arzenálról szóló cikkében: „A hősiesség most már csak ‚anyag‘ a hadviselésben, a hadászati anyag lett az ‚erő‘. Borzasztó fordulat. A gép tökéletessége a győzelem, nem az ember szellemé.” (H 1872. nov. 21. 269. reg. sz. 1—2.)
- 347 : 2 *kezd a német elem nemzetté tömörülni* — Itt Jókai kiszínezve a jövőbe viszi át azt a jelenséget, amellyel a korabeli lapok sokat foglalkoztak. A Honban Chicagóról megjelent cikk szerzője (valószínűleg Liptay) például kiemeli, hogy a városban „annyi német lakik, hogy csak New Yorkban és Philadelphiában van több. S e német elem mindinkább érvényesíti magát. Vannak német bankok, részvénytársulatok, jótékony intézetek, templomok, iskolák, vendéglők, hat német lap s egy német színház.” (A kertek városa, H 1871. nov. 9. 258. reg. szám 1.) Hasonló gondolatot fejez ki még Liptay Pál már említett cikksorozatában, amikor rámutat, hogy az

Lap: Sor:

- amerikai bevándorlók között legtöbb a német, akikről a német nép messze földön is jól gondoskodik: külön kivándorlókat támogató német társaság működik. (Liptay Pál: *Tárca New-Yorkból*. Fővárosi lapok, 1871. jan. 29. 24. sz. 2.)
- 348 : 2 *Mundus se expedit!* — A világ megtalálja a kiutat.
- 4 *Van Európának egy szerencsétlen állama* — ... *Ez Spanyolország*. — Itt Jókai azokra a viharos eseményekre reagál, amelyek az 1868-tól — és ezt megelőzően — a spanyolországi helyzetet jellemezték: az 1856-ban uralomra jutott konzervatív kormánnyal elégedetlen liberális polgári erők kirobantották az ötödik polgári forradalmat, majd 1873-ban kiáltották a köztársaságot (később a konzervatív erők felülkerekedtek, 1875-ben XII. Alfonz került a spanyol trónra). A H is rendszeresen hírt ad az eseményekről, pl. az 1872. május 30. számban cikket közöl Spanyolországról, később publikálja a spanyol köztársaságpártiak kiáltványát, stb. (1872. júl. 16., 171. esti sz. 1.)
- 348 : 8 *Bourbon* — a Habsburgok spanyol ágának kihaltával 1700-ban V. Fülöp személyében a Bourbon-dinasztia került a spanyol trónra
- 9 *Savoya* — a Savoya-dinasztia-uralkodóház a XI–XX. sz.-ban. A dinasztia tagjai a savoyai grófság, majd hercegség, később a Szardíniai királyság, végül Olaszország uralkodói voltak. Jókai I. Amadéra céloz, aki 1871–73-ig ült Spanyolország trónján.
- Coburg* — nem sikerült adatokat találnunk a szász-koburg-gothai dinasztia spanyolországi uralkodására vonatkozólag. E dinasztia tagjai a belga és a bolgár trónon uralkodtak, az angol és portugál királyi családdal léptek rokoni kapcsolatokra.
- 348 : 9 *Bonaparte* — 1808-ban Napóleon megszállta Spanyolországot, és testvérét, Józsefet ültette a trónra
- Izabella és Carlos utódait* — 1833-ban halt meg VII. Ferdinánd spanyol király, aki a trónt leányára, Izabellára hagyta. A király öccse, Don Carlos azonban, az őt támogató feudális elemek, a karlisták segítségével polgárháborút robbantott ki. Váltakozó sikerű harcok után a karlisták vereséget szenvedtek. A II. Izabellát előző 1868-i forradalom után az ún. második karlista háborúban a karlisták ismét megkísérelték, hogy megszerezzék a hatalmat, s a trónra Don Carlos azonos nevű unokáját ültessék, de harcuk ezúttal is vereséggel végződött.

Lap: Sor:

- 349 : 9 *Cincinnatus* — Lucius Quinctius, római hadvezér i. e. 458-ban. Az ókori hagyomány szerint az egyszerűség példaképe volt.
- Abdolonymus király* — Abdalanimus: ókori király (i. e. 4. sz.), aki szegénységében kertészkedéssel és vízfordással keresi a kenyerét (Jókai *És mégis mozog a föld* c. regényében említi, JKK 23. k. 284.)
- 20 *Kuba* — Kuba említésének a regényben az ad aktualitást, hogy ekkor zajlott (1868—1878-ig) az ún. tízéves háború, a népi felkelők harca a spanyol uralom ellen, amelynek során, 1869-ben, a köztársaságot is kikiáltották. A VU ennek az eseménynek kapcsán képekkel illusztrált cikket közöl a szigetéről, a kubaiak harcáról stb. (*A cubai fölkelés*. VU 1869. szept. 12. 37. sz. 504.)
- 22 *redl* — régi spanyol, portugál és brazil ezüstpénz
- 350 : 20 *egyedül Kubában volt meg a rabszolgakereskedés* — a spanyol gyarmatosítók a kubai őslakos indiánok nagy részét kiirtották, helyükbe néger rabszolgákat hoztak az ültetvények megművelésére. A rabszolgák többször fellázadtak, de felkeléseiket leverték. A rabszolgák felszabadítása csak 1886-ban következett be.
- 23 *Plaze de Toros* — helyesen: Plaza de Toros (a bikák tere) *Buen Retiro* — egykori királyi kastély Madridtól keletre; a XII. sz.-ban épült, a XIX. sz.-tól múzeum és sétapark
- 351 : 5 „*desdichado*” — szerencsétlen
- 21 *egy Hohenzollern trónba emelésére* — 1870-ben, az 1868-ban megindult spanyol forradalom során — tárgyalások folytak Hohenzollern Lipóttal, aki beleegyezett, hogy spanyol királlyá koronáztassa magát, majd III. Napóleon erélyes tiltakozására visszalépett. Ennek ellenére, mint már említettük, ez az esemény volt a francia—porosz háború kitörésének egyik ürügye.
- 352 : 1 *chepewas-indiánok* — chippeway-indiánok: az USA-ban és Kanadában élő indián törzs
- 15 *ad referendum* — jelentéstétel végett
- 353 : 1 *éclairerők* — felderítők
- 3 *Pizarro* — Francisco (?1470—1541), Peru felfedezője, a spanyol udvartól kapott megbízatása alapján 1532-ben megkezdte az inka birodalom elleni harcot; uralkodóját kivégezte, a lakosságot kirabolta és részben kiirtotta
- 4 *Arbuez szent inkvizíciója* — P. Arbues, (1442—1485) kegyetlenségéről és fanatizmusáról hírhedt spanyol inkvizítor

Lap: Sor:

- 353 : 15 *Barnum* — Phineas Taylor (1810—1881) híres amerikai sarlatán, aki nagy vagyont szerzett. Cirkuszában a világ minden részéről összeszedett furcsaságok voltak láthatók.
- 16 *Rowdie* — Amerikában a naplopó, alvilági elemek neve
- 354 : 17 *chronique scandaleuse* — botránykrónika
- 21 „*coki kosta*” — kuss, takarodj („kosta” jelentése: falusi tanító; itt gúnyosan használja az író)
- 355 : 16 *Militaerverband* — itt: a hadsereg
- 29 *csángó* — Bukovinában és Moldovában élő magyarok, székelyek
- 357 : 10 *hajcihó* — hűhó
- 19 *főpivot* — fősarkpont
- 358 : 9 *Olmütz* — Olomouc Morva-melletti csehszlovákiai város német neve
- 14 *Lengyelország* — Jókai más műveiben is szimpátiával említi Lengyelországot és ábrázol lengyel hősöket, vö. Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai*. Irodalomtörténeti dolgozatok, 19. k. Szeged, 1961.
- 21 „*branca*” — „branka” — a sorozás lengyel neve
- 28 *a pdlinka és a rongy* — A „csőcselék” ábrázolása a regényben emlékeztet *A kőszívű ember fiai*, a *Szabadság a hó alatt* egyes jeleneteire — Sötér István mutat rá, hogy e regényekben Jókai célzatosan állítja szembe a polgári forradalom idealizált képét a „mob” anarchiájával. (*Jókai pályafordulata [A Rab Ráby]* = Romantika és realizmus. 1956. 503.) Hasonló felfogás jellemzi az *Egy az Isten c.* regényt is (vö. Szekeres László jegyzeteit, JKK 69. k. 479.).
- 29 *riha* — züllött, romlott
- 359 : 24 *tarnów-bochniai vonal* — Tarnów: város Dél-Lengyelországban, a Dunajec-folyó völgykijáratában; Bochnia: helység a Lengyelország déli részén, Krakko közelében
- 26 *Sam* — San: a Visztula mellékfolyója
- 30 *Zamoszk* — Zamość — város Lengyelország dél-keleti részén, a lublini vajdaságban
- Maziovicze* — Mazowsze vidék Kelet-Lengyelországban; itt több helységnek van „Mazowiecki-” (mazowsze-i) mellékneve
- 34 *két egymástól elváltasztott . . . hadseregük sohasem tudott egymással egyesülni* — a porosz-francia háború során a porosz csapatok először a francia hadsereg Bazaine-vezette részét akadályozták meg (1871. aug. 14-én, Colombey-Nouilly-

Lap: Sor:

- nál), hogy Párizsba induljon, amikor pedig Mac Mahon egész hadseregével elindult, hogy egyesüljön Bazaine hadával, a sedani katlan felé szorították, útját elvágták, s Sedan-nál fegyverletételre kényszerítették.
- 360 : 5 *Sokal* — ma Szokal néven helység Lvovtól északra az Ukrán SZSZK területén; Jókai korában az u. i. nevű galíciai kerület székhelye.
- 361 : 6 *Svilov* — feltehetőleg Szidlov — ma Szidlowiecz-helység — Lengyelországban, a Lysogóry hegységtől északra
Opatov — Opatów: helység a Lysogóry hegység keleti részén
- 7 *ostroveczi erdők* — Ostrowiec; város Közép-Lengyelországban, a Lysogory lábánál
- 10 *Lyka Gora* — nyilván Lysa Gora — Lysogory — lengyel középhegység a történelmi galíciai határ közelében
- 11 *Arnopol* — Annapol; helység Lengyelországban a Visztula mellett
- 12 *Lublin* — vajdasági székhely Lengyelországban a Visztula közelében
- 16 *Dárday* — ilyen nevű őrnagy szerepel *Az elátkozott család* c. regényben is
- 23 *Nida* — a Visztula mellékfolyója Lengyelországban
- 362 : 19 *brancardier* — betegszállító, hordágyvivő
- 363 : 8 *lappnok* — lappok: a Skandináv-félsziget és Finnország északi részén, továbbá a Kola-félszigeten élő finnugor nyelvet beszélő nép
szamojédek — a Szovjetunió Északi részén nagy területen szétszórva él a finnugor nyelvvel rokon nyelveket beszélő népek
- 364 : 10 *Rzesow* — Rzeszów: vajdasági székhely Délkelet Lengyelországban
- 365 : 7 *Jablunka-szoros* — Jablunkovi-hágó, Csehszlovákiában, a Nyugati-Beszkidékben
- 366 : 21 *Beszkidék* — az északnyugati és északkeleti Kárpátok homokdűvönulatában két erdővel borított hegycsoport
- 24 *Flatrzowka* — Jókai feltehetőleg az atlaszán rendkívül nehezen olvasható, apró betűkkel írt Thurzovkát nézte el (hasonló esettel többször is találkozhatunk a regény folyamán).
Turzovka — helység Csehszlovákiában, a Jablunkovi-hágó közelében
- 367 : 7 *March folyó* — a Morva folyó

Lap: Sor:

- 367 : 30 rövid időn kiéheztessek— A hadsereg kiéheztetésének motívumát l. még az *Egy az Istenben* (JKK 79. k. 317.) és *A szerelem bolondjaiban* (JKK 17. k.) (*Egy katona, aki rablókat fog* c. fejezet).
- 34 „*enfants perdus*” — „elveszett gyermekek”, veszélyes pontra küldött katonák neve. A szabadcsapatokba szervezkedett kommunárdok is így nevezték magukat.
- 368 : 6 a múlt században Párizs keserves példája — (vö. *A lélekidomár* JKK 51. k.) a téma *Az élet komédiásai*, a *Nincsen ördög* c. művekben is szerepel
- 11 „*semonce*” lövés — itt: figyelmeztető lövés
- 18 *Grabov tábornok is 1866-ban* — 1866-ban volt az osztrák—porosz háború, mely a poroszok győzelmével végződött. Grabov tábornokról nem sikerült adatokat szereznünk.
- 22 „*északi Semiramis*” — rendszerint II. Katalin orosz cárnőt szokták így nevezni Szemiramiszról, Asszíria legendás királynőjéről (vö. *A regény keletkezése, fordásai* . . .)
- 23 *courtoisie* — lovagiasság, udvariasság
- 371 : 1 *cernirozás* — bekerítés, ostromzár alá vétel
2 *chamade* — megadási jel
- 372 : 22 *sośnia* — szotnya: század
- 375 : 8 *Lachez les cordes!* — Oldják el a köteleket!
32 *mohilevi* — Mogiljov: város Belorussziában, a Dnyeper partján
- 377 : 14 *gór* — rög
17 *Pilica* — helység Lengyelország déli részén, Czesztochowa és Krakkó között
- 378 : 8 *Wieliczka* — Wieliczka: helység Lengyelországban, Krakkó közelében, régi sóbányájáról híres
10 *Szandecz* — Sandec; helység Lengyelországban, a Dunajec mentén az egykori Galfcia területén; valójában Nowy és Stary Sacz, ill. Sandec, de Jókai nem tesz köztük különbséget
- 381 : 16 *Pávia* — Pavia; város Észak-Olaszországban, Milánótól délre. A páviai ütközet során I. Ferenc francia király seregei súlyos vereséget szenvedtek V. Károly német—római császár és spanyol király seregeitől (1525.)
Gitsin — Jičín Csehszlovákiában, 1866. jún. 29-én zajlott le itt kisebb porosz—osztrák ütközet
- 382 : 5 *Orléans* — város Franciaországban a Loire jobbpartján, az 1870—71. porosz—francia háborúban véres harcok színhelye
12 *lábító* — létra

Lap: Sor:

- 383 : 22 *tarantula* — mérges pókfajta
30 „*en avant les épaulettes*” — „tisztek előre!” (az „*épaulettes*” — vállrózsa, amelyet ekkor csak a tisztek viseltek)
- 384 : 31 *Rodman-ágyú* — Thomas Rodman amerikai dandártábornok (1820—1871) nevééről elnevezett ágyú
- 385 : 5 *Orsini-bombák* — Orsini Felix grófról (1819—1858) elnevezett bomba; Orsini III. Napóleon ellen merényletet követett el, amiért kivégezték
25 „*girandole*” — tűzkerék, rakétakoszorú
29 *Salamander* — mesebeli állat, mely a régiak hiedelme szerint sértetlenül jön ki a tűzből
34 *göbecs* — apró golyó; sörét
- 387 : 13 *Samarkand* — Szamarkand: város a Szovjetunióban, az Üzbég SZSZK-ban
21 *a fényzarui nagy lovassági ütközet* — jászfényzarui ütközet, 1849. ápr. 2-án, a hatvani ütközetnek volt egyik mellékes összecsapása •
- 388 : 1 *remonda* — a katonaság részére megvásárolt, de a betanításig a gazdánál maradó fiatal ló
- 389 : 19 *Jan-Tse-Kiang* — Jangce (Csancsiang) Kína leghosszabb folyója
23 *Teschén* — Cieszyn, város Lengyelországban, a csehszlovák határ mellett
24 *Bialicz* — Bielicz: város Lengyelországban Sziléziában, ma: Bielsko Biala
26 *Kosel* — Kozle; helység Lengyelországban, Sziléziában
31 *Bendzin* — Będzin: város Lengyelországban, Sziléziában
- 390 : 29 „*molodci*” — kemény legények
- 391 : 1 *Jaszna Gora* — Jasna Góra: hegy Częstochowa közelében
3 *Lublinicz* — ma: Lubliniec; város Częstochowától délre, Lengyelországban
- 392 : 1 „*Megyünk, hogy megigyuk borod*” — Jókai lábjegyzetben Dixonra hivatkozik. William Hepworth Dixon: *La Russie libre* (Paris, 1873.) c. könyve ma is megtalálható Jókai könyvtárában. Jókai e könyv anyagát elsősorban *Szabadság a hó alatt* c. regényéhez használta (vö. JKK 36. k.). Az itt idézett vers Dixon könyvének 358. lapján olvasható.
10 *Kutyacsillag* — Sirius
17 *caponnière* — lövészárkok, fedett folyosó
26 *Varta folyam* — Warta: folyam Lengyelországban, Częstochowa közelében ered és az oderai Frankfurtól északra ömlik az Oderába

Lap: Sor:

- 393 : 3 *stymihalidák* — ragadozó madarak a görög mitológiában, kiknek hatalmát Héraklész törte meg
4 *a seddni ütközetet (a francia írók szerint) nem az emberek nyerték meg, hanem a gépek* hasonló gondolatot fejez ki Sarcey műve
9 „*flottirozni*” -- elveszteni az egyenes irányt
21 *vízirányos* — vízszintes
24 *Fárao hadseregének bomlásában leli párját* — Mózes II. könyve 14. fejezet
- 397 : 16 *monsun* — a Csendes-, ill. Indiai-óceánon az esős évszakban uralkodó széljárás
- 398 : 13 *fenyér* — kopár, gyér bozóttal és fűvel benőtt sík terület
14 „*angyalhullás*” — homokkupac
- 399 : 16 *Zorki* — Zory — helység Felső-Sziléziában, Lengyelországban
24 *angol mérőföld* — 1609 m
25 *Myskow* — helység Lengyelországban, Krakkótól északnyugatra
34 *Sambkowicze, Laszi* — Zabkowicze, és feltehetően Losien helységek Felső-Sziléziában
- 400 : 1 *Chrzanow, Olkusz* — Chrzanów, Olkusz — helységek Krakó közelében
9 *szekerész* — a katonai szállítást lovasszekerekkel szolgáló katona
20 *Modrzejow* — ilyen nevű helység sem a régi, sem az új térképen nem szerepel. Van ellenben Jędrzejów a Jókai-megjelölte útvonalon, lehet, hogy ennek az elírásáról van szó.
- 404 : Cím *Biberunt magnum áldomás* — *Nagy áldomást ittak*. Anonymusnál Tarcal megszállásakor szerepel az „*Occiso equo pinguisimo magnum aldamas fecerunt*”. (Leölve a legkövérebb lovat, nagy áldomást csináltak.) Anonymusnál az „*áldomás*” szó azonban még áldozást jelentett, ill. a vele kapcsolatos mulatságot. (Vö. *A mi lengyelünk*. JKK 66. k. 278.; *Rab Rdby*. JKK 38. k. 222.; 643.)
- 406 : 24 *titulatura* — itt: megszólítás
- 407 : 27 *velős konc* — velőscsont
33 *domitorium* — étvágygerjesztő, gyomrot rendben tartó ital
- 409 : 21 *tejben levő kalász* — olyan kalász, amelynek éretlen, de kifejlődött terméséből tejnedv nyomható ki
32 „*az én országom nem e világból való*” — Jézus feleli János evangéliuma szerint Pilátusnak a kihallgatáson (János evangéliuma 18: 36.)

Lap: Sor:

- 410 : 9 *Ha ti velünk, ki ellenünk?* — feltehetőleg a „Ha Isten velem, ki ellenem” mintájára. Jókai is elbeszéli, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében, hogy István király, így kiáltott fel, amikor észrevette a hálószobájába belopódzó gyilkost (JKK 67. k. 62.).
- 15 *szeretetre méltó zűrzavar* — Jókai másutt „amabilis confusiót” említ. (*És mégis mozog a föld.* JKK 22., K. 323.) Részletesen elmondja, hogy mi ez a *Politikai divatokban*. (JKK 14. k. 212.)
- 25 *a románok, egyetértve az orosz nihilistákkal* — Hasonló motívum szerepel az *Egy az Isten* c. regényben. (JKK 70. k. 160.)
- 26 *Zárdnban, Hunyadban, Fehérben* — régi megyeelnevezések Erdélyben
- 29 *Etelköz* — a magyar törzsek lakóhelye a honfoglalás előtt, kb. a Dnyepertől az Al-Dunáig terjedő terület volt
Lebediás — Lebedia: történelmi terület, feltehetőleg a Don és a Dnyeper alsó folyása között, a IX. sz. közepe táján, Etelköz előtt a magyarok szállásterülete
- 33 *mint Nagy Lajos kordban volt* — I. (Nagy) Lajos (1326—82) az Anjou-dinasztiából származó magyar király. Átmenetileg elfoglalta Anjou rokonainak Dél-itáliai királyságát, 1370-ben lengyel király lett. Hódításaihoz fűződik a három tenger mosta magyar birodalom emléke, ezért kapta a „Nagy” melléknevet. (Vö. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* „Három tengerpart” c. fejezetét, JKK 67. 166—169.)
- 411 : 2 *Botond vezér bevágta bárdjával az érckaput* — A monda szerint Botond — a kalandozások korának legendás hőse — betörte Bizánc (Konstantinápoly) kapuját. Jókai e legendát *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében is megemlíti. (JKK 67. k. 25.)
- 413 : 3 *steyer* — Stájerország: Ausztria szövetségi tartománya, fővárosa: Graz
- 21 *catalauni ütközet* — catalaunumi csata: 451-ben a hunok nyugat-európai előretörését megállító csata, a Galliáig előretört Attilát a mai franciaországi Châlons-sur-Marne melletti mezőn a római haderő visszavonulásra kényszerítette
- 414 : 23 *Prise* — csipet és hadizsákmány németül — itt: szójáték
- 415 : 22 *Kipper és Wipper* — a harmincéves háborúban Németországban forgalomban levő, kisértékű tallérok neve
- 24 *Haggemakers-féle alfenide* — alfenid: alpakkához hasonló újezüst alumíniumarany — alumínium és rézből álló ötvözet
- 30 „*imperial*” — orosz aranypénz

Lap: Sor:

- 416 : 2 *erőmondát* — káromkodás
- 33 *Ninive* — ősi mezopotámiai város a Felső-Tigris partján i. e. 612-ben a babiloniaiak lerombolták. Maradványait a XIX. sz. közepén végzett ásások során tárták fel.
- 33 *Karthágó* — főníciai kereskedőváros Észak-Afrikában, a mai Tunisz közelében; összeütközésbe került Rómával és a pun háborúk teljes pusztulásához vezettek az i. e. III., ill. II. században
- kunhalmok* — több vidéken így nevezik azokat a halmokat, amelyek a bennük talált csontok és edények bizonyossága szerint sírhalmok
- 417 : 8 *chauvinok* — sovíniszták; Chauvin francia katona nevééről, akiről Scribe *Le soldat labourieux* c. színdarabot írt
- 418 : 7 *secundogenitura* — uralkodócsaládoknál azt jelenti, hogy a dinasztia valamely másik ága más országban uralkodik
- 16 *Budakeszi* — a fővárosiak kedvelt nyaralóhelye a múlt században
- 419 : 3 *Katalinok, Erzsébetek* — Oroszországnak két Katalin cárnője volt, I. Péter felesége, aki férjének halála után, (1725—27) uralkodott, és II. (Nagy) Katalin, (ur. 1762—96). I. Katalint *A cár, aki bosszút áll* c. elbeszélésében említi (NK 34. k. 323—36.), II. Katalint *Az úrnő* (NK 25. k. 1—81.) és *A vakmerő* (uo. 306—36.) c. elbeszéléseiben ábrázolja. Erzsébet orosz cárnő (ur. 1741—62) I. Péter leánya; Jókai a *Trenk Frigyes* c. regényben ír róla. „Katalinok és Erzsébetek” szerepelnek a *Görögűzben* (JKK 33. k. 116.).
- 8 *Sasza asszonyt is forradalom állította az orosz nép élére, mint II. Katalint* — a német származású Katalin 1745-ben III. Péter orosz cár felesége lett, majd egy 1762-ben végrehajtott államcsíny és a cár meggyilkolása után, kegyenceire támaszkodva, elfoglalta a cári trónt
- 19 *Sékhem város romlása* — Károli ford.-ban Sikem = bibliai város, melyet Jákob fiai bosszúból elpusztítottak (Bírák k. 9. rész)
- Sámson hadizsákmány móríngja* — utalás Sámson és Delila történetére, l. Bírák könyve 16. fejezetében
- 421 : 24 „*Die Wanze*” — a poloska
- 29 „*sarcom*” — szarkoma: itt: daganat
- 422 : 16 *proteusi változékonyság* — Proteusz: jósló tengeri isten a mitológiában. A rege szerint mikor Ménélaosz Trója alól visszatérőben sokáig vesztegelt Pharon szigetén és hasztalan várta

Lap: Sor:

- a kedvező szelet, megragadta az alvó Proteuszt, és noha az a legkülönbözőbb alakokat vette fel, addig el nem eresztette, amíg az meg nem mondta, mikor szabadul meg Pharon szigetéről.
- 423 : 3 *bombyx betulina* — nagy lepkék egyik neme
13 *anánász szövet* — az anánász leveléből és más növényekből előállított növényrost, amelyből szép szöveteket és selymeket készítettek
14 *jarratier* — térdszalag
25 „*kuka*” — drágakövekkel ékesített tolldísz
26 „*surgudsál*” — feltehetőleg Jókai szóképzése. „*Sorguc*” török szó, sisakforgót v. tollforgót jelent
- 424 : 7 *hajviselet à la Cambyse* — Cambyse perzsa uralkodóról (i. e. VI. században) elnevezett hajviselet
13 *chignon* — konty, hajfonat álhajból
coques — hajban viselt szalagsokor
toupet — fölfésült haj
à l'anglaise — hosszanti fürtökbe csavart női haj
24 *écarté* — kétszemélyes kártyajáték neve
30 „*Favoriten*” — Bécs egyik kerülete
33 *Prater-csillag* — Prater-Stern-tér Bécs belterületén, csillagszerűen beletorkolló utcákkal
- 425 : 20 *mâitre du plaisir* — mulatságrendező, vigalomrendező
22 *kammerherr* ... *kammerjunker* — mindkettő udvari méltóság, viselői a királyi, hercegi személyek körüli közvetlen szolgálatot végezték, különösen ünnepek alkalmával
hoffjunker — itt: apród
23 *conditor* — cukrász
fourirok — szállásmesterek
kammerzöfa — komorna
25 *kammerdiener* — komornyik
kammerjunker — l. 22. jegyzet
29 „*euer Majestät*” — Felsőged
„*cour*” — az udvarképes személyek tisztelgése az uralkodó előtt
30 „*lever*” — reggeli tisztelgés a francia királyoknál felkelésük és öltözködésük közben
„*assamblées*” — itt: udvari összejövetel, fogadás
31 „*Hofconcert*” — udvari hangverseny
„*Galatafel*” — díszétkezés, díszlakoma
32 *cryptogam* — virágtalan növény. Fenti szövegösszefüggésben nincs értelme. Lehetséges, hogy elírás: kryptogen-parazita;

Lap: Sor:

- u. i. ez beleillik a dologtalanul élő, élősködő udvaroncok jellemzésébe
- 427 : I „*Reichsunmittelbar*” — azoknak a viszonya a régi német birodalomban, akik csak a császárt ismerték el uruknak, ellentétben azokkal, akik nemcsak a császár alattvalói voltak, de a fejedelmeké is, akiknek a területén laktak
- 4 „*Was kommt dort von der Höh'?*” — Mi jön ott a magasból? Eredetileg „*Wer kommt dort von der Höh*” — Savoyai Jenőnek, a XVII. század vége birodalmi hadvezérének dicsőítésére keletkezett osztrák dal. 1848-ban e régi ének dallamára — a szöveg egyes részeinek felhasználásával — gúnyvers keletkezett, főleg Windischgrätz ellen. (Vö. *A köszívű ember fia*, JKK 28. k. 392.)
- 11 „*embarras de richesses*” — zavaró bőség, olyan helyzet, amelyben a választás azért nehéz, mert sok egyelőképpen előnyös dolog áll rendelkezésre
- 13 „*brevi manu*” — rövid úton
- 22 „*Hauptjux*” — nagy tréfa, móka
- 25 *az esküdtzék elé idézteté magát a bécsi hercegprímást* — Dr. Péter Zoltán, a *Följegyzések* sajtó alá rendezője mutat rá egy érdekes különbségre Jókai noteszbejegyzése és a regény szövege között. A 7. notesz 45. r.-ján olvasható a következő bejegyzés: „Jogérvényes a nő viszonya a kivel együtt él. — A pápát megházasítja . . .” (Följ. I. 319.). A regényben e bejegyzés már szelídcebb alakban szerepel, itt nem pápát, csak hercegprímást házasítanak meg. (Vö. JKK *Följ.* I. 765.)
- 33 „*Cár és carina*” — A továbbiakban Jókai nyilván III. Péter meggyilkolásának és II. Katalin trónrajutásának történetét mondja el, melyről — Jakob von Crusenstolpe *Der Russische Hof von Peter I. bis auf Nikolaus I.* (Hamburg, 1855–60. I–VI. k.) könyve anyagát felhasználva — *Az úrnő* címen elbeszélést is írt; a történetet megemlíti *Orosz nemezsis* c. elbeszélésében (*Észak hondból k.*), *Szabadság a hó alatt* (JKK 36. 181.) és *Gróf Benyovszky Móric életrajza* (JKK 52. k. 43.) c. regényében.
- 428 : 13 *dodolatanc* — a 7. notesz 49. rectóján *Poesis* címen felsorakoztatott bejegyzések között szerepel a „Dodolatanc, meztelen lány koszorúval táncol” (JKK *Följ.* I. 310.)
- 17 *minden zenésznek egy oly kürt van adva, mely csak egyetlen egy hangot ad* — Hasonló zenekart említ Jókai egy orosz nép-

Lap: Sor:

- ünnepély leírásakor *Szabadság a hó alatt* c. regényében. (JKK 36. k. 213.) Forrása Lacroix. (I. m. 100.)
- 428 : 22 *solovecki szent kolostor* — Szoloveck a Fehér-tenger szigete. Itt van egy nagy orosz kolostor, amelyet a XV. sz. első felében alapítottak. Leírása Dixonnál olvasható (i. m. 80). Jókai *Szabadság a hó alatt* c. regényében is említi ezt a kolostort (JKK 37. k. 57.).
- comparseria* — néma szereplők összessége, statisztéria
- 31 *primo amoroso* — hősszerelmes
- partie* — itt: szerep
- 429 : 2 *flankenbewegung* — oldalmozdulat (hadászatban)
- 10 *celebritás* — híresség, előkelőség
- 21 *a graefenbergi nagy gyógymester* — V. Priessnitz (1799—1851) egyszerű földművesből lett híres „gyógymester”, a hidegvizkúra kezdeményezője, a gräfenbergi vízgyógyintézet felállítója
- 23 *Bürow orvosi rendszere* — August Bürow (1809—1874) német sebész és szemész
- 30 „*Sanguinis transfusio*” — vérátömlesztés
- 430 : 1 *Gauneaud-féle szivattyú* — a lexikonokban és kézikönyvekben nem szerepel
- 6 *concertált* — itt: vitatkozott
- 15 *ex arteria equina* — a ló ütőeréből
- 431 : 5 *geborene von Adonai* — Adonaitól származik; Adonai az Isten neve hébertül
- 18 *Kolowratring* — körút Bécs belvárosában
- 31 *parkett* — parquet; tőzsdeügynökök számára fenntartott zárt hely
- 433 : 2 *Messieurs: c'est la guerre* — Uraim, ilyen a háború
- 435 : 1 *corollarium* — szükségszerű következmény
- 11 4 *Martialis* — katonai, hadi; Mars római hadisten nevéből
- 12 „*gaudeamus igitur*” — régi latin diákdal kezdő szavai: „örüljünk tehát”, itt: vígság
- 437 : 10 *hunyász* — alázatos, meghunyászkodó
- 12 *Brahma-zár* — biztonsági zár, amelyet 1784-ben talált fel
- 19 Joseph Brahma angol mechanikus. Leírása és az azt kísérő ábra megtalálható a *Das neue Buch der Erfindungen* c. kiadványban (VI. k. 126—128.).
- 17 *egy mozdulatra minden trezor föld alatti boltozata megtelik vízzel* — A bécsi Nemzeti Bankban tett látogatásakor Jókai felvette ezt a kérdést: „Kérdezősködtem — írja —, hogy táma-

dás esetén lehet-e a bank trezorjait hirtelen víz alá helyezni? A mire azt a választ kaptam hogy lehető volna, csak hogy a víz a banképületet nagyon megrongálná s azt másként is meg tudják védeni, ha pedig olyan hatalom, pl. küllelenség támadná meg, a ki ellen nincs védelem, az a vizet is ki tudná a pinczéből szivattyuzni." Elmondták még Jókainak azt is, hogy invázió esetén „az egész érczkészlet három nap alatt, tehát elébb, mint egy ellenség Bécszet elérhetné, elszállítható Komáromba vagy más erősségbe”. Jókai e magyarázat ellenére sem mondott le ötletéről, regényében a bank elárasztására szolgáló gépezetet említ. (*A nemzeti bank pincéi*. H 1872. nov. 13. 262.)

- 437 : 34 *carriol* — karnool, húszfűfélédragakő
- 438 : 20 *Strutt-féle zár* — {nem sikerült megfejtenünk, mert a le-
22 *Cotterol-féle zár* — {xikonokban nem szerepel e két név
- 439 : 21 *A föld alatti bolt bejratánál van egy süllyesztő gépezet* — Ez és az ezt követő rész igen közel jár a bécsi Nemzeti Bankról szóló cikk szövegéhez: „A földalatti helyiség bejratánál van legelőször is a gépezet, mely az érczel terhelt öblös kocsi az üregbe alá bocsátja. Ilyen gép kettő van, az egyiket gőz hajtja, a másikat embererő. A kocsi 160 pénzes zacskóval telik meg, mely ezüstben 75 ezer, aranyban 600 ezer forintot tartalmaz. . .”. — A továbbiakban következik a négy trezor leírása.
- 27 *gádor* — a háztól különállóan épített pince vagy más földalatti helyiség boltozott bejárata, ill. előtere
- 32 *Az első trezor* — Leírása megfelel a fent említett cikkben foglaltaknak, azzal a különbséggel, hogy a cikk szerint ötvenhárom millió, a regényben hatvan millió ezüstöt tartalmaz.
- 34 *az első alapkővet letevő osztrák császár, Ferenc* — I. Ferenc (1768—1835) magyar király, II. Ferenc néven a Német—Római Birodalom utolsó császára. — A Nemzeti Bankról szóló cikk is megemlíti, hogy az első trezorban van az alapkő is befalazva, „az érc emléktáblával”.
- 440 : 10 *ezüstmamelon* — ezüst domb
- 12 *A második kincstárbolt* — az aranyat rejtő trezor leírása ismét igen közel jár a cikk szövegéhez. A különbség — mint eddig is több ízben — a számokban rejlik: a cikkben 65 mázsát nyomó ládáról, a regényben 31 mázsás szekrényekről olvashatunk. A cikkben Napóleonokról, a regényben tízforintosokról (később, az NK-ban húszkoronásokról) ír.

Lap: Sor:

- 440 : 18 *A második trezorból jutni egy harmadik pincébe* — E pincében a cikk szerint veretlen ezüstöt tartanak, Jókai itt megváltoztatja, kiszűzti a látottakat.
- 21 „*pepitdk*” — pépite a. m. terméсаранyszemcse franciául „*kirdlyok*” — feltehetőleg „színfémzemcse”; a német König (király) szó egyik jelentése
- 22 *bandellek* — lapos fémrudak
- 24 *portugale* — portugál aranypénz
- 26 *A negyedik trezor* — Ezt már Jókai teszi hozzá a bankban látottakhoz, a cikkben legalábbis nincs szó negyedik és ötödik trezorról.
- 29 *újveretű Árpád-aranyokban* — A cikkben természetesen nem lehet szó Árpád-aranyokról, arról azonban igen, hogy az igazgatóság Wertheim-szekrényeiben őrzik az osztrák–magyar „új veretű 4 és 8 forintosokat”.
- 31 *barre* — arany v. ezüstrúd
Feketésszürke vastag téglák azok — Jókai ebben az elképzelt V. trezorra helyezi azt, amit a valóságban a II. trezorból nyíló pincében látott. Itt a veretlen ezüst van felhalmozva, melynek alakjáról szintén nem lehet annak fogalma, aki azt nem látta. A cikkben egy-egy téglá 50 fontot nyom, a regényben Jókai 60 fontot említ.
- 32 *stampiglia* — cégbélyegző, pecsét
- 33 *Sharps et Hilkens, Bullionbrokers . . .* — a szöveg félig angol, félig francia (et=és francia szó): Sharps és Hilkens tőzdebizományosok
- 441 : 18 *pinchbeak* — vörös- és sárgarézt öntvény, sötét aranyszínű ékszerek készítésére
- 442 : 28 *A banképület déli részében van a bankjeggyár* — Jókai cikkében is szerepel a bécsi Nemzeti Bank bankjeggyárában tett látogatás. A továbbiakban a bankjeggyártást a látottaknak megfelelően írja le a regényben.
- 443 : 8 *patrice* — domborművű klisé nyomtatásra, a matrica ellen-darabja
- 20 *a légszivattyús papírdátató gépet s a bankjegyszárítót gázmelegítéssel* — Ilyen berendezés leírása a *Das neue Buch der Erfindungen* 1. kötetében olvasható (a 332. lapon, nagy kép kíséretében).
- 25 *series* — sorozat
- 445 : 17 „*verticalis deportatio*” — „függőleges deportáció” — vagyis, amint a szövegből kiderül, a levegőbe való „deportálás”

Lap: Sor:

- 447 : 12 *Stíria* — Stájerország
- 14 *nagy-szombat* — *kézmárki vonal* — Nagyszombat: Trnava csehszlovákiai város; Kézmárk: Kežmarok, csehszlovákiai város a Poprád folyó jobbpartján
- 23 *Zboró* — Zborov: helység Csehszlovákiában, a lengyel határ közelében
Gaboló — ma: Gaboltov, község Csehszlovákiában
Pivnica — Piwnicza, helység Lengyelországban, a mai csehszlovák határnál
- 448 : 28 *Idbasjószág* — szarvasmarha, ló, szamár, sertés, juh stb.
- 32 *Znio-Vdralja* — Znióváralja, ma Kłastor pod Znievom Csehszlovákiában
- 449 : 33 *Ha Hannibal át tudott menni a Szent Berndt-hegy havasain* — Hannibál (i. e. kb. 247–183) karthágói hadvezér és államférfi, i. e. 221-től a karthágói seregek fővezére. A II. pun háború kitörése után, i. e. 218-ban százezer főnyi haddal és 37 elefánttal átkelt az Alpokon és Itáliában harcolt Róma ellen.
- 450 : 1 *ha Napóleon át tudott törni . . . az Apenninokon* — 1797-ben, miután megadásra kényszerítette Mantova várát, Napóleon Róma felé indult, majd az Alpokon áthatolva Bécsnek tartott
- 2 *ha Diebics Zabalkanszki keresztül tudta vezetni az orosz hadsereget Kernabádnál* — Gyibics Ivan Ivanovics (1785–1831) orosz származású orosz hadvezér. Az 1828–29-es orosz–török háborúban döntő szerepet játszott. Ekkor kapta a „Zabalkanszki” melléknevet, mert csapataival átkelt a Balkán-hegységen.
- 3 *ha a Kaukázust, a legvitézebb néppel harcolva, el tudták foglalni vezéreink* — Az 1768-i orosz–török háborút lezáró békeszerződésben Oroszország megkapta a Kaukázus egy részét, a továbbiakban a cári csapatok hosszú harcot folytattak a többi rész birtoklásáért, a regény megírását megelőző évtizedben pl. a cserkeszek ellen (1864–65), (L. Radó György jegyzeteit a Görögülz JKK 33. k. 305–309.)
- 5 *ha Suvarov át tudott menni a svájci Alpeseken* — Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics (1729–1800) orosz hadvezér. 1799-ben I. Pál cár Felső-Olaszországba küldte, hogy az osztrákokkal szövetségben kiűzze onnan a franciákat. Szuvorov győzelmet aratott, majd a Szent Gotthárd-hegységen át hadaival járatlan utakon Svájcba vonult. Alakját Jókai *Hogy*

Lap: Sor:

- kezdik és hogyan végzik c. elbeszélésében ábrázolja, minden biztonnal F. Lacroix könyve alapján. (*Észak hondból*)
- 450 : 10 *A Kárpát — A regény keletkezése, forrásai* részben említettük, hogy Jókai a Kárpátok leírásához noteszában jegyzetelt egy könyvet, amelynek példánya ma is megtalálható a Jókai-hagyatékban: *Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen. Handbuch für Gebirgsreisende von Friedrich Fuchs, Pest, 1863.*
- 18 *az egyetlen ladownai jéghegy* — Fuchs könyvében olvasható, hogy a Kárpátokra nem jellemzők a gleccserek (i. m. 43.). E részt Jókai megjelölte és a margón melléírta: „Nincs jéghegy”. A továbbiakban Fuchs arról ír, hogy azért a Kárpátokban sem hiányoznak teljesen a gleccserszerű képződmények. Példaként említi azt a világoszöld jégtömböt, amelyről a szláv lakosság az egész környéket Ladownának (jégveremnek) nevezi. Jókai e rész mellé bejegyezte: „zöld szirt”.
- 25 *Egy sziklabírdókból összehányt tömkeleg az, . . .* — Jókai e bekezdésben is Fuchs szövegét követi; e német forrásmunkában olvashatjuk, hogy a Kárpát havasai oly szakadozottak, sivarak, vadak, mint egy más hegység sem Európában. Mintha ismeretlen erő, félelmes, erőszakos módon szakította volna ki őket . . . mély, tátongó szakadékok, melyeket kollosszális, kopár sziklafalak öveznek, . . . s e vasfekete sziklafalak mentén — mint a halál, a pusztulás képe — hatalmas romhalmaz tölti ki e szakadékokat. Minden rideg, lakatlan, kietlen itt stb. (i. m. 28.)
- 451 : 16 „sziklaláz” — ugyancsak Fuchs említi, hogy azokon, akik megmásszák a lomnici csúcsot, néha erőt vesz a sziklaláz = Felsenfieber (I. m. 188.)
- 19 *a Tatra tengerszemei* — Fuchs könyvének 34. lapján olvashatunk a tengerszemekről
- 23 *tiszafa* — (*Taxus baccata*) közép-európai, pusztuló fa, bükkösökben, fenyvesekben él
- 24 *égerfa* — (*Alnus*) a nyírfafélék egyik nemzetsége
törpefenyő — (*Pinus Mugo*) a fenyőfélék egyik faja, sűrű cserjéseket alkot 1600—1800 m-ig
- 26 *tejgazdaságoknak semmi nyoma* — Fuchs ír arról, hogy a hegyekben nincs is alpesi legelő, csak a törpefenyő nő — az is nehezen —, ezért nincsenek az Alpesekhez hasonló tejgazdaságok. Jókai e rész mellé beírta: „nincs legelő” (i. m. 43.)

Lap: Sor:

- 451 : 28 *marmota* — (arctomys) rágcsáló. Az ún. havasi marmota az Alpok és Kárpátok hegyvonulatainak törpefenyőrégióiban él
- 32 *a hegyek füstje* — Fuchs e jelenséget is leírja (e füstöt Höhenrauchnak nevezi), s megállapítja, hogy e fűstszerű köd, mely 9—12 óra között képződik, és naplementéig tart, nem vulkánikus eredetű.
- 452 : 3 *Kriván* — Kriván: a Magas-Tátra nyugati részének legkiemelkedőbb gránitorma, 2496 m
- 7 „*badz zdrow*” — szó szerint: légy egészséges.
- 14 *Kézmárktól a rézbányáig tengellyel, onnan pedig Javorindig lóháton* — Javorina: helység Csehszlovákiában, a lengyel határszélen. Fuchs írja, hogy 5669 m magasban a tengerszint fölött a „Kopapass” vezet a javorinai rézbányák völgyébe. A magas hegyfal alatt óvatosan át lehet jutni lóháton is, természetesen csak kis hegyilovon. Jókai e rész mellé bejegyezte „Kopa hegyi ut Javorina, Tátraf . . .?” (i. m. 20.)
- 21 *Felka* — a Magas Tátra déli oldalának egyik festői völgye. E völgyön végig turistaút vezet a „lengyelnyergen” át.
- 22 *Bialka* — a Magas-Tátra egyik legnagyobb folyóvize; e vidéket Fuchs könyvének 55. lapján írja le
- 453 : 24 *Szudarünja!* — úrnőm
- 27 *bivouac* — katonai sáttortábor
- 34 *Augusztus végén egy nyári zivatar oly hőfergeteget* — Fuchs könyvében van szó arról, hogy a Tátrában 1862 augusztusában bokáig érő hó esett. Jókai e részt megjelölte, s a margón melléírta: „hó nyáron” (i. m. 43.)
- 455 : 6 *sziklaponk* — kiálló sziklarész
- 456 : 13 *Ez itt a „jégtengerszem”* — Leírása röviden összefoglalja azt, ami Fuchs könyvében olvasható az egyik legnagyobb ún. alpesi tóról, Gefroreneseeről, amely a Bialka völgyében, közvetlenül a lengyel hegyhát alatt található. E tavat három oldalról meredek sziklafalak veszik körül, s ezért csak egy oldalról kap néhány perc napsütést, itt felolvad, de a déli részre, melyet sosem ér nap, mindég befagyva marad. Jókai e rész mellé bejegyezte: „Jégtenger” (i. m. 55.)
- 457 : 11 *Bukovina* — történelmi táj a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter felső folyása között
- 12 *Jurgow* — valószínűleg Jurkow vagy Gyurko, ma Durková Csehszlovákiában (az egykori Sáros megyében).
- 17 *Poronin* — helység Lengyelország déli részén, a Csehszlovák határ közelében

Ép: Sor:

- 458 : 14 *csorstíni vár* . . . *Nedecz vára* — két a Dunajec két partján egymással szemben épült vár; a regény megírásakor Csorsztin (lengyelül: Czorsztyn) Galíciához, Nedec Magyarországhoz tartozott.
- 28 *Egy ilyen vízforgatag* — Fuchs ír arról, hogy a Kárpátokban gyakran fordulnak elő vízforgatagok, amikor a felhőkből olyan erejű vízszugár zúdul le, hogy sokszor háznagyságú sziklát is magával sodor (i. m. 40.).
- 29 *kollini völgy* — a mai térképen csak Kolin — helység Csehszlovákia északi részén
- 30 *Aeolus* — Aiolosz: szélisten a görög mitológiában
- 459 : 24 *Vladikavkaz* — város a Kaukázusban, a Terek folyó vidékén; ma: Ordzonikidze
- 461 : 6 *díltisd őket az ostromló csapat élére* — Több Jókai műben szerepel olyan motívum, amely szerint a csatában a legveszélyesebb helyre állítják azokat, akiknek a pusztulását kívánják, így pl. *A sérthetetlen és Az akhtidri fogoly c. elbeszélésekben* (*Véres könyv*, NK 19. k.) a *Szabadság a hó alatt c. regényben* (JKK 37.) és a *Görögülzben* (JKK 33. k.)
- 23 *a francia háborúban Szvarov* — Jókai bizonyára Szuvorov életének arra az időszakára céloz, amikor a cár — mivel Oroszország csatlakozott a Napóleon-ellenes európai koalícióhoz, visszahívta a száműzött Szuvorovot, és kinevezte az Itáliában harcoló orosz seregek főparancsnokává.
- 463 : 15 *Bjela* — Biela — folyó Csehszlovákia északi részén
- 464 : 26 *pilulae de anacahuit* — egy mexikói fából nyert gyógyszer, amelyről főleg a múlt század hatvanas éveiben azt tartották, hogy különböző betegségeket gyógyít
- 465 : 17 *teetotaller* — antialkoholista
- 18 *stockjobber* — tőzsdés
- 466 : 26 *Hiva* — feudális állam Közép-Ázsiában, az Amu-Darja alsó szakaszán. Az orosz csapatok 1873-ban megszállták. *Herson* — Herzon = kikötőváros a Dnyeper partján Ukrán SZSZK területén
- 34 *tárcdikba* — noteszaikba
- 467 : 5 *a múlt században Németország ötmilliárd frankot fizetett Franciaországgal* — A porosz-francia háborút lezáró békeszerződésben a győztes németek — egyebek között — ötmilliárd frank hadisarc megfizetésére kötelezték a franciákat.
- 12 *Brennus-kard* — Brennus: a gallok egyik vezére, a rómaiakat i. e. 390-ben megverte. A váltásául kieroszakolt arany

Lap: Sor:

- ennyiségének lemérése közben kardját is a mérleg serpenyőjébe vetette a súlyok közé, s a méltatlankodó rómaiaknak odakiáltotta: „Vae victis!” (Jaj a legyőzötteknek!). Jókai több művében említi a Brennus-kardot pl. *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 28. k. 196.), a *Kárpáthy Zoltánban* (JKK 8. k. 397.)
- 467 : 23 I. Boleslaw — I. Vitéz Bolesław (ur. 992—1025), ő fejezte be a lengyel területek egyesítését, amelyet elődje, I. Mieszko, az első lengyel fejedelem kezdett meg.
- 26 Sobiesky — Jan Sobieski (1624—96) III. János néven 1674-től lengyel király
- 27 az első felosztás utáni Lengyelországot — Lengyelországot történelme során többször felosztották: először 1772-ben Oroszország, Poroszország és Ausztria, 1793-ban Oroszország és Poroszország, 1795-ben Poroszország Ausztria és Oroszország; az 1814-es bécsi kongresszus döntése alapján megint ugyancsak a nagyhatalmak.
- 34 Vörös . . . Oroszország — Nyugat-Ukrajna
- 468 : 1 Fehér-Oroszország — Belorussz SZSZK
Fekete-Oroszország — valószínűleg az 1772 előtt Lengyelországhoz tartozott ukrán területek
- 17 József nádor — Habsburg József főherceg (1776—1847) II. Lipót király fia, ötvenegy éven keresztül Magyarország nádora. Állandó magyarországi tartózkodása, magyar nyelvtudása népszerűvé tette a magyar nemesség körében.
- 27 constituante — alkotmányozó gyűlés
- 471 : 4 Zenobia — Zenobia Septimia Odaenathus palmirai király felesége, aki férjének 267-ben bekövetkezett halála után kiskorú gyermekei helyett maga uralkodott igen erélyesen úgy, hogy a perzsákat is meghátrálásra kényszerítette. Később Aurelianus római császár mégis legyőzte és elfogta.
- 473 : 28 az akkor orosz birtokot képező Duna-deltára — Duna-delta az a terület, ahol a Duna a Fekete-tengerbe ömlik. Három ága van; a Kiliai, Szulinai és Szent György Duna. 1856-ban a krími háborút követő párizsi békeszerződés szerint megszervezték az Európai Duna-Bizottságot, melynek feladata a Galati-tól a torkolatig terjedő szakasz igazgatása. Tagjai: Anglia, Franciaország, Oroszország, Ausztria, Poroszország, Szardínia és Törökország. *A jövő század regényének* megírását megelőző években a lapokban sok szó esett e bizottság működéséről: így pl. a Hon 1871 januárjában vezércikkben

Lap: Sor:

- foglalkozik a londoni Duna-konferenciával, s helyteleníti, hogy a konferencia ki akarja terjeszteni az a Duna-bizottmány működési területét. Ezt a cikk írója azért tartja veszélyesnek, mert Oroszország is tagja a bizottmánynak, s így megnövekedne Oroszország al-dunai befolyása. (H 1871. jan. 21. 17. reg. sz. 1.) Hasonló szellemben íródott az a későbbi közlemény, amely már azzal kapcsolatos aggályait fejezi ki, hogy megszűnik a Duna-delta semlegessége, s ezentúl az Európai Duna-bizottság rendelkezik a Delta felett, amelynek Oroszország is tagja. (H 1871. márc. 16. 62. reg. sz. 1.) Mindezek a hírek, kommentárok bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a regényben a Delta „orosz birtok”.
- 473 : 32 *urieli nevető arccal* — Uriel a rabbinusi hagyományban a négy arkangyal egyikének a neve
- 474 : 1 *Sulina torkolat* — a Sulina a Duna középső torkolati ága Romániában
- 13 *canchasmus* — elírás: valószínűleg *cachinnus* = kacagás, felnevetés
- 475 : 6 *akó* — a történeti Magyarországon használt, általában félhektónyi őrmérték
- 477 : 13 *a genfi európai egyezmény dacára robbanólövegeket használtak kézifegyvereikhez* — 1846-ban született meg a genfi nemzetközi egyezmény, ez azonban csak a sebesültek sorsának megjavításával foglalkozik. A szentpétervári szerződés valószínűleg Jókai képzeletének szüleménye. A robbanóanyag használatát kézifegyverben a hágai nemzetközi egyezmény 1900-ban tiltotta meg.
- 27 *Niger folyam* — folyó Afrikában, Ny. Szudánban
- 28 *nianniamok* — néger törzs
- 480 : 11 *fárosz* — világítótorony
- 13 *„Cserfás Boldogasszony”* — Makkosmária; valóban volt itt régen trinitárius kolostor
- 481 : 1 *superlátos ágy* — díszes függönyös ágy
- 482 : 28 *„Naftali”* — ez és a további itt felsorolt nevek szerepelnek az *Egy az Isten* c. regényben is. Naftali — bibliai név- Jákób egyik fia
- 483 : 1 *diminutivum* — kicsinyítő jelentésű szó
- 484 : 17 *A bőrzeépülethez* — az új tőzsde 1872-ben nyílt meg a Ferenc József rakparton (a mai Belgrád rakpart)
- 25 *contremine* — a tőzsdén az árfolyamok esésére játszóok

Lap: Sor:

- 486 : 34 „*finis Hungariae*” — „*finis Austriae*” — vége Magyarországnak — vége Ausztriának
- 487 : 34 „*életünket és vérünket*” — E híressé vált szavakat a magyar országgyűlés küldöttsége kiáltotta Mária Teréziának 1741. szept. 11-én, amikor a királynő fogadta őket és segítségüket kérte a fenyegető ellenség ellen. A felhívásra a főrendek „*Vitam et sanguinem pro rege nostro!*” felkiáltással válaszoltak. Jókai e jelenetet *A magyar nemzet története . . . c.* művében is leírja (JKK 68. k. 312.).
- 488 : 10 *Hiób-posta* — kellemetlen, rossz hír
18 *Asmódi* — egy gonosz szellemnek a neve, elsősorban a házasság rossz szelleme, megrontó démona
- 491 : 19 *mint ahogy megmaradt az özönvíz előtti mammut* — Jókai Egész az északi pólusig c. regényében leírja a megmaradt mammutok és más ősszölátok egész sorát (NK 59. k. 19.)
- 491 : 23 *Talma* — François Louis (1763—1826) híres francia tragikus színművész
- 492 : 16 *A gőzgép feltalálója is így járt* — Jókai feltehetőleg arra céloz, hogy a gőzgép elvét D. Papin fedezte fel (1690-ben), de gyakorlati felhasználása csak jóval később vált lehetővé, amikor J. Watt 1778-ban üzembe helyezte az első gőzgépet.
- 493 : 6 *fehér kolndikkal* — fehérre meszelt prészázaiakkal
- 496 : 28 „*Hadak útja*” — A hun mondanör egyik jelentős magyarvonatkozású mondája szerint Csaba királyfi, Attila fia, az apja halála után kitört testvérharcban csatát veszített s Bizáncba menekült, majd onnan Szkhithiába ment vissza a rokonaihoz. Seregének Magyarország területén maradt tagjai a monda szerint a székelyek ősei. A monda szerint Csaba a Hadak útján (Tejút) visszatér seregével, ha népét veszedelem fenyegeti.
- 499 : 27 *Mén-Marót, Zalán és Szvatopluk népeivel* — a felsoroltak közül csak Szvatopluk hiteles történelmi személy: a nagymorva birodalom fejedelme volt 870—894-ig. Mén-Marót és Zalán Anonymus által költött alakok, Mén-Marót nevében a „morva” szó rejlik, s annak jele, hogy a magyar honfoglalók a nagymorva állam egy részét is megszerezték, Zalán pedig török formájával a honfoglalás-korabeli kelet-magyarországi és erdélyi bolgár—török uralomra utal.
- 28 *dákoromán* — Így hívták magyar részről az irredenta román törekvéseket, de hamarosan mindenfajta magyarországi román nemzeti mozgalmat is (JKK 67. k. 489., 490.)

Lap: Sor:

- 502 : 13 *At home* — otthon
- 503 : 6 „*Kília*” *Duna-ág* — a Duna északi torkolati ága a szovjet—román határon
- 8 „*Léti*”-sziget — Letea-sziget, a Duna-deltában, a Kiliai és Sulinai ág között
- 12 *hdtahoporjás* — hepehupás
bürük — bürök: Conium; az ernyősök családjába tartozó növénynemzetség. Parlagokon, árkokban nálunk is elterjedt a kellemetlen szagú, foltos bürök.
- 15 *békalencse* — rendszerint poshadt állóvíz színét ellepő, apró levelű vízivővény (Lemna)
- 20 *pelikán* — más néven rózsás gödény, nagy, halevő madár. Régebben tömegesen fordult elő hazánkban, ma már ritka. *con amore* — szeretettel
- 21 *tocsogó* — mocsár
- 504 : 6 *Szent György-Duna* — a Duna déli torkolati ága Romániában
- 10 *Moise* — Sfintu Gheorghe sziget Romániában, a Duna-delta ágai között; Jókai az Al-Duna környékét *Az arany ember* c. regényében ábrázolja. Forrásait Oltványi Ambrus tekintti át a regény jegyzeteiben (JKK 24. k. 341—42.).
- 11 *Porticskája* — Portițiu-öböl a Razen-tavat a Fekete-tengertől elválasztó félszigeten
- 24 *petécs* — ragályos lázas betegség idején keletkező kiütések, foltok;
- 505 : 20 *Új-Holland* — Ausztrália régi neve; a XIX. század közepéig angol fegyencgyarmat volt
Franciaország cayenne-i és samboangeni telepein — Cayenne: a Dél-Amerikai Francia-Guayana fővárosa, a múlt században hírhedt fegyencgyarmat volt; Samboangan: deportálótelep a Fülöp-szigetek egyik szigetén
- 506 : 31 *aargau* — Aargau: svájci kanton a Jura hegység vidékén. Fejlett állattenyésztése van.
- 507 : 20 *commanditek* — betéti társaság tagjai
- 21 „*domicie*” — állandó lakhely, otthon
- 508 : 22 *enclavé* — olyan államterület, amelyet minden oldalról ugyanaz az idegen állam vesz körül
- 510 : 8 *barattozás* — cserekereskedés
- 511 : 12 *spektrumkészülek* — színeképelemző készülék
Fraunhofer-féle vonalak — Fraunhofer, Joseph (1787—1826) német fizikus és csillagász, több alapvető optikai eszköz, pl.

Lap: Sor:

- a színeképelemző készülék, távcső, stb. szerkesztője és tökéletesítője volt. 1814-ben felfedezte a Nap spektrumában levő sötét vonalakat, amelyeket róla Fraunhofer-vonalaknak neveztek el.
- 512 : 13 *lafféta* — ágyútalp
- 514 : 25 *a mi juhainkat szdrázra tenni* — itt: a részvényeket megmen-
tteni
- 515 : 14 *emblemátikus* — jelképes
- 518 : 17 „*Véresd eskü*” — Hasonló motívum szerepel az *Egész az északi pólusig* c. regényben, ahol Jókai „piros hó”-ról ír.
22 *anilin* — a legfontosabb szerves alapanyagok egyike a gyógy-
szer- és festékiparban
- 519 : 10 *szdrnyék* — kunyhó, ideiglenes szállás
- 520 : 2–523 : 21 Szekeres László mutat rá az *Egy az Isten* jegyzetei-
ben, hogy Vajdár Benjámín közeli rokona a háború után
sárban mászó Szása asszonynak, akit a sors szintén ellensé-
kezére juttat (*Egy az Isten*, JKK 70. k. 519.).
- 13 *márga* — kénsavas mészből és agyagból álló sárgás v. szürke
kőzet
- 522 : 3 *firmamentum* — égbolt
- 525 : 26 *szelemenfa* — szelemen: a szarufákat alátámasztó vízszintesen
elhelyezkedő és a tető gerincével párhuzamos tetőszerkezet
- 526 : 28 *polytheisták* — sokistenhívők
- 528 : 14 „*Most tehát vége a harcnak*” — (vö. *Egy az Isten*. JKK 70. k.
272.)
- 530 : 27 *Tineo Danaos et dona ferentes!* — „Bármilyen is ez, danaóknak
ajándékát se kívánom” (Vergilius, *Aeneis*, II. ének, 49. sor.
ford. Lakatos István). Közmondásszerűvé vált értelme: az
ember az ellenségének akkor sem szokott hinni, ha az látszó-
lag jót akar neki.

TARTALOM

Előszó	5
------------------	---

ELSŐ RÉSZ AZ ÖRÖK HARC

Egy király, aki megszolgálja a kenyerét	15
Ami a királynak nem szabad	42
Mennyit ér a király?	59
Mi az a Sabina?	89
Az Astrapé	112
Fia, „paraszt”, az megint más!	116
A vezérhalmi Alhambra	119
A „Pellagra Miserorum”	125
A repülőgépek őrültjei	138
Az ichor	159
A zivatar egy csepp vízben	183
Apocatastasia	190
Egy országgyűlés a XX. században	203
A király hallgat	228
A király tesz	244
Az egyetlen nagyhatalom	263
Rozáli	274
A nyolcadnap	301
Az orosz rém	310
Rossz napok	350
A fehér sas	368
Biberunt magnum áldomás	404
Sasza asszony	410
A nemzeti bank kincsei	434
A jégtengerszem	447
Az utolsó fegyver	461

A nő	479
Egy állam — részvényekre	497
Hárman egy ellen	520
Jegyzetek	533
Rövidítések	534
Bevezetés (<i>Lengyel Dénes</i>)	535
Kézirat, kiadások, fordítások	541
A regény keletkezése, forrásai	555
Előkészületek, első hírek a regényről	555
A regény kapcsolata a kor valóságával	559
A háború és béke kérdései a regényben	560
A párizsi kommün	563
Oroszország, a pánszlávizmus	564
A „nihilizmus”	566
Egyéb, a regényt a kor eseményeihez fűző szálak	577
A Sabina	577
A lipótmezei tébolyda	578
Magyarország fővárosa a regényben	579
Otthon állam	582
Kincső	599
A regény technikai, természettudományos vonatkozásai	602
A repülés A jövő század regényében	607
Az ichor	616
Csillagászat	619
Stratégia, fegyverek	623
A világ tájai és népei a regényben	626
A szereplők	630
Irodalom	638
A regény fogadtatása	638
A regény utóélete	644
Szövegváltozatok	693
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	797

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

★

A szerkesztésért felelős:

TÓTH SAROLTA

Műszaki szerkesztő:

D. SZABÓ LÁSZLÓ

A kötéstervező:

KECSKEMÉTI ANNA

munkája

★

AK 1507 k 8183

Terjedelem: 45,8 (A/5) ív + 4 oldal melléklet

81.7325 Akadémiai Nyomda Budapest

Felelős vezető: Bernát György

